קהילת סמיאטיץ'

קהילת
סמיאטיץ׳

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2026

העורך
אליעזר ט״ש (טור שלום)

חברי המערכת

בישראל

ד״ר שמואל סוקניק, יצחק קפלן אריה שפיאלטר

בארה״ב

דוד קמחי, יוסף קופרשמיד, איסר רבינוביץ, הרי שבת

הוצאת איגוד יוצאי סמיאטיץ' בישראל וארצות הברית
תל אביב, תשכ״ה / 1965

דערקלערונג

צו אונדזער טיפן באַדויערן זיינען מיר געצוואונגען צו מאַכן די ווייטערדיקע דערקלערונג:

ווען מען איז צוגעטראָטן אַרויסצוגעבן דעם סעמיאָטישער יזכור־בוך, זיינען געשאַפן געווָארן צוויי רעדאַקציע־קאָמיטעטן — אייגער אין תל־אביב און דער צווייטער אין ניו־יאָרק. דער ערשטער האָט זיך געדאַרפט פאַרנעמען, לויט אונדזער אָפּמאַך מיטן ישראלדיקאָמיטעט פּאַרן יזכור־בוך, מיטן העברעאישן טייל און דער צווייטער — מיטן יידישן טייל. לויטן דאָזיקן אָפּמאַך, האָבן מיר געדאַרפט זאַמלען מאַטעריאַלן פּאַרן יידישן טייל, מאַכן איבערזעצונגען פון געוויסע אַרטיקלען אין העברעאישן טייל, דאָס אַלץ רעדאַגירן און עס אַוועקשיקן צום רעדאַקציע־קאָמיטעט אין תל־אביב, וואו דער בוך האָט זיך געדרוקט.

לויטן אָפּמאַך, האָבן אַלע אונדזערע אַרויסגעשיקטע מאַטעריאַלן געדאַרפט אַריין אין בוך אָן עגדערונגען און אין אָנגעווויזענעם סדר, אָבער דער תל־אביבער רעדאַקציע־קאָמיטעט האָט אַבסאָלוט געוואָלט דעם אָפּמאַך, אַרויסגעמדיק אין יידישן טייל אַזעלכע מאַטעריאַלן, וואָס מיר האָבן ניט אַקצעפּטירט, און אַרויסגעמעמדיק אַזעלכע אַרטיקלען, וואָס מיר האָבן צוגעשיקט. דאָס האָט שטאַרק גטמינערט דעם ניוואָ פון אונדזער יזכור־בוך.

ווען מיר האָבן זיך דערוואוסט, האַרט פאַרן גיין צום דרוק, אַז דער תל־אביבער יזכור־בוך־קאָמיטעט ברעכט דעם אָפּמאַך, און מיר האָבן פּראָטעסטירט קעגן דעם און געפאָדערט אונדזערע רעכט, — האָט מען אונדז פון וואַרטן געענטפערט, אַז דער אָפּמאַך איז שוין מער ניט גילטיק, חיות דער ערשטער רעדאַקטאָר, חבר יצחק קאָפּאַלן, איז געשטאָרבן. אַזוי ענטפער אין אַזוי דעליקאַטן ענין ווי א מצבה פאַר אונדזער חיימשטאָם מוז צום שאַרפסטן פּראָטעסטילט ווערן! דערבי דאַרף נאָך באַטאָנט ווערן, אַז אָן דעם ניו־יאָרקער קאָמיטעט פּאַרן יזכור־בוך וואָלט דער בוך ניט דערשינען.

ס'איז קלאָר, אַז ביי אַזאַ מצב טראָגן מיר ניט די גאַנצע אחריות פאַרן סעמיאָטישער יזכור־בוך. ס'טוט אתנדז ווייַ דאָס האַרץ, וואָס ביים פרויסגעבן אָן אָנדענק בוך פאַר אונדזערע קדושים מוזן מיר מאַכן אַזאַ דערקלערונג.

צום סוף ווילן מיר נאָך באַמערקן, אַז דער שרייבער בערל כהן האָט אַוועקגעגעבן א סך אַרבעט אָן צייט ביים רעדאַגירן די יידישע מאַטעריאַלן, טוענדיק עס מיט גרויס געטרייקייט אין פאַר האַלבאומזיסט. מיר דאַנקען אים פאַר זיין גלענצענדיקער אַרבעט.

פאַרן רעדאַקציע־קאָמיטעט פון סעמיאָטישער

יזכור־בוך אין ניו־יאָרק

דוד קמחי

ווילי רובין

קהילת סמיאטיץ'

תוכן:

I

עם הספר / העורך 9

נפש לקהילת סמיאטיץ׳ — אליעזר ט״ש (טור שלום) 11

מן הדליקה ההיא (שיר) — חיים גורי 17

פרקי היסטוריה

עברה של קהילת סמיאטיץ׳ — ד״ר מ״נ גלבר 21

קורות 150 שנה — אריה שפיאלטר 38

סמיאטיץ׳ בראי העתונות 52

השריפה הגדולה בשנת 1884 — מרדכי קפלושניק 57

בצבת של מלחמות — י״ל גולדברג (הרב מטעם) 58

הגירוש לכפרים במלחמת עולם א׳ — אברהם מאזור 60

יממה של שלטון יהודי בסמיאטיץ׳ — אליעזר ט״ש (טור שלום) 62

חיי הרוח

רבני סמיאטיץ׳ ודייניה — ליקט וריכז משה צינוביץ 69
הרב יעקב ב״ר שמואל; הרב יהושע השל (69); הדיין ר׳ שבתי; הרב קלמן גינצבורג; הרב משה גינצבורג; הרב ליבשיץ (70); הרב קצנלבוגן; הרב היילפרן (71); הרב רובינשטין; הדיין סמאלטינסקי; הרב לוין. הרב קוש־לביץ׳ (72); הרב יוסלביץ׳ (73); הרב רמיגולסקי (74); הרב גרשטיין (76)

הרב יוסף דוד שחור — זלמן זאב שחור 78

החיים הדתיים בקהילת סמיאטיץ׳ — הרב יצחק הלוי שולזינגר 80

קהילה בעלת מידות תרומיות — הרב שלמה טנביצקי (טנא) 83

שוחרי תורה ודעת — צבי הלפרן 85

עיר מולתי וביתי אבי — אברהם מאזור 87

בית הספר העברי „קדימה״ — ריקל לב 89

בית הספר והמועדון — יצחק שקדי 92

פעילות דראמתית בעירנו — יצחק קפלן 93

נעורים ומשאות נפש — יהושע גבעוני 96

הנוער הסמיאטיצ׳אי במאבקו להשכלה — ד״ר שמואל סוקניק 107

הווי ודמויות

משא הזכרונות (שיר) — יצחק קפלן 113

פרקי חיים ומראות — פינחס פחטר 115

צרור זכרונות — ישעיה פונדק 121

הבנק בסמיאטיץ׳ — אלתר סלוחובסקי 123

בית חרושת לרעפי־תנור — ישעיה דייטש 125

ליל בלהות בבית הכנסת — אהרן סוקולסקי 126
אירועים, חוויות וזכרונות מהמשפחה והבית — ד"ר שמואל סוקניק . . . 127
בריל נוסע לאמריקה — אריה שפיאלטר 132
זכרונות — יחזקאל קוטיק 135
סמיאטיץ' בעיני עובר אורח — משה וייסמן 136
דיוקנאות — יוסף הלפרין 139
אפיזודות וטיפוסים — בן ציון מאזור 147
משה ויניאר — א"ש 148
באסל הלילות (שיר) — משה ויניאר 148
מלכה ויינשטיין; בילה זבלודובסקי; הרשל חומסקי 149
ד"ר חיים פרליס 150
ר' ברל ריבובסקי — מ' ריכסטלר 151

תנועות ואישים

במחיצתו של מחנך דגול — יצחק גבעוני 155
משה פונדק וביתו — ישעיה פונדק 157
סיפורו של רחוב אחד — מאיר קרביץ 160
עלייה שנתבטלה מחמת פורענות — יצחק קפלן 162
ציוניותו של אבא — יהודה אלבנאי 164
אורות מבית אבא — שרה מגן־טש 165
„החלוץ" ו„החלוץ הצעיר" בסמיאטיץ' — יהושע גבעוני 167
זכרונות מ„החלוץ" — לאה רוג 173
אחי, אחי השי — דוד ויזנברג 173
קיבוץ ההכשרה „שחריה" — רשימה ב„הצפירה" 174
משק „שחריה" — ישעיה פונדק 175
קיבוץ „תל־חי" בסמיאטיץ' — יעקב קרופניק 177
„שחריה" — אורי מרמור ויוסל יאבלון 178
„השומר הצעיר" ופעלו בנוער — יצחק קפלן 180
אחינו יעקב דולינר — מהרים ושמחה דולינר 186
מפלגת „פועלי ציון" (צ"ס) ו„פרייהייט" — שמואל גולדשטין 186
משה בן פרץ וחנה פחטר — יהודית פחטר 187
הסתדרות „פרייהייט" — אברהם מאזור 188
הליגה למען ארץ־ישראל העובדת — חיים רוזמן 189
תנועת ברית־טרומפלדור — אריה שפיאלטר 190

קהילתנו בחורבנה

הפורענות בראשיתה — אריה קנפל 195
יום־יום בתחומי הגיטו — בת שבע אריאל 199
הימים האחרונים בגיטו — דובה מארמור־גולדשטרן 200
נתיב הייסורים של סמיאטיץ' — רחל קיילס־ליסוגורסקי 201
מהבונקר בגיטו לחיי מחתרת ביערות — חיים מארמור 208
בריחתי מרכבת המוות — קלמן גולדזואסר 213
אגרת מעיר ההרגה — י' גבעוני 215
ביקור בסמיאטיץ' בשנת 1957 — חוה מרקוזה 218
ואלה שמות בני קהילת סמיאטיץ' שהושמדה כולה 220

בארץ־ישראל

העלייה לדורותיה — יצחק קפלן 231

על במותיך חלל

גדליהו רוגצ׳בסקי — מתוך „יזכור״ 237
דוד טש (טור שלום) — יוסף מרגלית 238
גבורה ונקמה בישראל — דוד טש (טור שלום) 239
פינחס ראם — מתוך „יזכור״ 240
בן עמי פחטר — אמא 241
אנו בניך ; בתוך להט (שירים) — בן עמי פחטר 242
עמיחי שולזינגר 243
יעקב טוכמן (טומי) — אט״ש 244
הרהורים על הקבוצה — יעקב טוכמן 244
מנחם בן צילה וישעיה פונדק 245
קינה על מות מנחם (שיר) — חנן שדמי 246
עפיפונים (שיר) — מנחם פונדק 247

דמויות

בזכותו של סבא, ר׳ אלי דוד שולזינגר — מינה קפלן 248
צאצאי ר׳ אלי־דוד שולזינגר : א. שמחה ; ב. הרב יצחק — אליעזר טש. 249
מנחם בן פועה ומשה פונדק — א׳ טש. 252
שמחה סיר — אליהו פורת 253
הרב מטעם ר׳ יצחק אליעזר גולדברג — ברוריה ארליכמן 254
שלום פחטר — פינחס פחטר 255
מאיר קרביץ ; יוסף הלפרן ; לאה זבלודובסקי — המערכת 256/7
יצחק מינץ — עפ״י ספר משפחת קפלושניק 258
יוסף שושן 258
ר׳ מרדכי קפלושניק — אומר ה„קדיש״ של קהילתנו — אריה שפיאלטר 259
יצחק קפלן — א. אליהו פורת ; ב. אריה שפיאלטר 261/2

האיגוד שלנו / סקירה כללית — אריה שפיאלטר 263

עם חתימת הספר — יהושע גבעוני 268

II

דערקלערונג פון אמעריקאנער קאָמיטעט פארן ספר הזכרון 273

צום יזכור — איסר ראבינאָוויטש (ווילי רובין) 274

געשיכטע און לעגענדע

סעמיאטיטש ביזן ערשטן וועלטקריג — ד״ר נ. מ. געלבער 277
סעמיאטיטש צווישן ביידע וועלט־מלחמות — ד. פריסטאר 293
מעשיות פון סעמיאטיטשער שול — ז. אווערבוך 306
ר׳ צבי הירש פון סעמיאטיטש — פסח מארקוס 308

עפּיזאָדן אין ערשטער וועלט־מלחמה — דוד קמחי 309
דער גירוש אין דער ערשטער וועלט־מלחמה — אברהם מאזור 310

קולטור און לעבן

דאָס רעליגיעוע לעבן — אריה שפּיאלטער 315
זכרונות פון רעוואָלוציאָנערע יאָרן — שמואל פּיעקער 318
סעמיאטיטש — א ציוניסטיש שטעטל — אברהם מאזור 320
די ציוניסטיש־רעוויזיאָניסטישע באוועגונג — דוד קמחי 322
דער ערשטער הכשרה־קיבוץ „שחריה" — מיכאל ראדזינסקי 325
דער „דראמאטישער קרייז" — דוד קמחי 328
יידישע פּרעסן — אריה שפּיאלטער 332
סעמיאטישער כוליגאָנעס כאָפּן קלעפּ — דוד קמחי 335

געשטאלטן

משה וויניאר — א״ש 343
מיין מאמעס בלוט שרייט — משה וויניאר 343
סעמיאטישער טיפּן און חברות — יאשע האלפּערין 344
דעם יידישן דאָקטאָרס נצחון (ד״ר גאלדבערגער) — משה ווייסמאן . . . 347
יעקב טיקאָצקי — אריה שפּיאלטער 349
ר׳ שמאי יודל יאבלאָן — הרב יצחק שמידמאן 350
ש. י. לאנדינסקי — העלען לאנדינסקי 351
יזכור (פּראָגמענטן) — ש. י. לאנדינסקי 354
ר׳ אליהו מאזור — בן־ציון מאזור 354
די באָבע מלכה — יעקב מארמור 356
ר׳ אלחנן קמחי, הי״ד — דוד קמחי 359
עפּיזאָדן און טיפּן — בן־ציון מאזור 360

סעמיאטישער אין אמעריקע — ד. פּריסטאר 365

חורבן

אין וואלד — העלען שבת 375
אונטער דער סאָוויעטישער אָקופּאַציע — ד. פּריסטאר 376
פון סעמיאטיטש ביז קאואכסטאן — לאה ביעליצקי 379
אונטער די נאצים — ד. פּריסטאר 385
קדיש — העלען קמחי 403
א סעמיאטישער אין פּאַרטיזאַנקע — דוד קמחי 403
איך פּרעג — יהודה אלבנאי 412

יזכור 413

III

Semiatych — its Growth and Destruction I—XIII

עם הספר

בין ששת המיליונים של אחינו בני ישראל, שנרצחו ונשרפו, שנחנקו ונקברו חיים בידי הצוררים הנאצים במלחמת העולם השנייה, הושמדו בתאי הגאזים בטרבלינקה בנובמבר 1942, הוא חודש כסלו תש״ג, כששת אלפים יהודי סמיאטיץ׳, ומאז הילך בלבותינו ככאב צרוף קול קורא: קבעונו לדורות! הציבו לנו יד ושם, למען יזכרו הדורות הבאים את אשר עשתה לנו גרמניה — העמלק של המאה העשרים; הקימו גל־עד למען ידעו כל באי עולם כיצד הכריתו אותנו עריצי עמים מעל פני האדמה; הקימו מצבה לזכר תפארת קהילתנו ולאות קלון לעולם השנאה והרשע.

עשרים ושתים שנים נתגלגל הד קול זה, קול בכי תמרורים, נהי יתמות ושכול, צער וכאב, עד אשר התגבש והיה לספר זיכרון זה — ספר גלות סמיאטיץ׳. מצבה ספרותית — היסטורית תיעודית — היא המצבה הנאה ביותר, נאה להם ונאה לעולם, שהיתה באפשרותנו להקים לזכר קדושינו.

רק אשנב קטן ואפלולי נפתח בספר לתולדות קהילתנו. אין כל אפשרות לגלות את כל הלוט מעל פני עברה הרחוק. בהיות סמיאטיץ׳ עומדת על תילה לא נתנו דעתנו לקורותיה, ועם חורבנה הושמד כל חומר ארכיוני מעברה הרחוק והקרוב. לא נשארו לפליטה לא פנקסי הקהילה ולא פנקסי חברה קדישא ולא תעודות כלשהן אחרות. חוטי תולדה מעטים נותרו רק בפנקס ועד ארבע ארצות ובהסכמות לספרים מאת רבני סמיאטיץ׳.

עיקרו של הספר הוא המציאות הקרובה, זו של שישים השנים האחרונות לקיום הקהילה, והמקור היחיד להכרתה הוא הזיכרון של יחידים מבני סמיאטיץ׳. הזכ־רונות נכתבו בדם לבם של כותביהם, ותוכם רצוף אהבה רבה. ועם כל נאמנותם לאמת העובדתית חלו בודאי אי אילו טעויות ואי דיוקים בשמות ובעובדות, במס־פרים ובתאריכים. החוויה האישית והיחס הסובייקטיבי הטביעו חותמם על הרבה מהתיאורים. במוחו של כל אחד נחרתו המאורעות אחרת. הזיכרון גם מטעה. המערכת מצידה לא התייחסה בחומרת הדין לגבי ניגודים מסויימים שנתגלו בזכ־רונות. יקרה היתה לה כל רשימה וכל תמונה, שהיה בה כדי להנציח כל נפש מבני העיירה, כל מוסד וכל אירוע ציבורי, כל אירגון וכל מפלגה. כל מי וכל מה שמצא גואל שיתארהו, בכתב, בעל פה או בתצלום — לא נפקד מקומו בספר. שאפנו להנ־

ציח את שמות כל קרבנות השואה, אבל אין הדבר בגדר האפשרות. נבצר משרידי עיירתנו המעטים לוודא אלפי שמות מבין הנספים, אך נעשה כל מאמץ לעורר זכרונם של כל יוצאי עירנו ולהציל מנשייה את המאכסימום של שמות.

ודאי, רחוק הספר מן השלימות הדרושה ואיננו בשום יחס לגודל השואה ולמשימת ההנצחה. אין בכלל למצות בשפת אנוש לא את פלא קיומה וכוח חיוניותה של קהילה קטנה מוקפת אויבים ולא את יגון חידלונה; לא את חוויות הווייתה התוססת והזרועה אמונה וחזון ולא את אימי ענותה וזוועת חורבנה. ערכו של הספר הוא בערכי החיים הגנוזים בו, בנשמה היהודית העממית הצרורה בדפיו, המשמשים כעין אספקלריה מאירה לדמותה של הקהילה על מעמדה ומעמדותיה, תכונותיה וסגולותיה, דברי ימיה ואורחות חייה, לבטיה ועלילותיה, אנשיה וראשיה — בחולין ובקודש.

העורך

אליעזר ט"ש (טורשלום)

נפש לקהילת סמיאטיץ'

הכותרת „נפש לקהילת סמיאטיץ'" — כפולת משמעות היא: משמעותה הראשונה — מצבת זיכרון לקהילתנו; משמעותה השניה — יש נפש, יש רוח ונשמה לעיירת מכורתנו.

דפי הספר הזה, המעלים מתהום הנשייה רשומות ורשמים מהעבר הרחוק והקרוב, דמויות יקרות ונעלות מדורות קדומים ומטבוחי החורבן, ציורי אימים ועדויות מזעזעות מנתיב הייסורים והאבדן — נפש לקהילת סמיאטיץ' הם; ציון להנצחת אישיה, מנהיגיה ומוסדותיה החשובים; גלעד של עלי יגון ודווי, ספוגי רגשות אהבה וכליון נפש ואש דמעות; נפש — להשארת הנפש של היקר והקדוש, שנעקר והושמד ברשעות מרצחים זידונים.

ומתוך נפש — מצבת זיכרון — זו עולה ומתגלית דמותה הרוחנית, השורשית והמהותית, של העיירה; מבין דפי הזכרונות והחוויות עולות ונחשפות סגולותיה הנפשיות; מבעד ערפל העבר המתואר בספר משתקף אור גנוז, עושר רוחני, מכלול של תמימות ממוזגת עם חכמת חיים.

אכן, נפש רבת תפארת ועוז, אור וזוהר, לסמיאטיץ' היהודית, ואנחנו לא ידענו!

קטנה היתה עיירתנו, צנועה מטבע ברייתה, ולא נהגה חשיבות בעצמה. לא הצטיינה במעשים, לא התבלטה במסחר ובחרושת, לא נתברכה באנשי־שם מפורסמים. מרבית בני העיירה היו יגיעי כפיים, בעמלם הביאו לחמם, גדולות לא ביקשו ושמחו בחלקם. וגם בשעות מצוקה וסבל, גזירות ודיכוי, סתימת מקורות הפרנסה והריסת מעמדם, משכו באהבה ובהכנעה את כובד עול הגלות והיו „משכיחים רישם במדרש שיחות מני קדם ומשיחים את דאגתם במזמורי תהלים".

בדורות האחרונים החלו רוחות חדשות מנשבות גם בעיירתנו הקופאת, כביכול, על שמריה — על סדרי החיים הפאטריארכאליים המגובשים שלה. לאט לאט הסתננו זרמים חדשים, והווית העיירה על דלותה וקדרותה נתגלתה לעיני בני הנוער חסרת טעם וחסרת ישע, נטולת אופק ומשוללת סיכויים. קולה של התורה עדיין לא נדם, אבל כבר נשמעו קולות אחרים, „צפרים חדשות — זמירות חדשות". המסורת נשמרה עוד, אבל בלבבות מרובים הקרעים, המלווים ברובם ייסורים קשים. „חיי ושנותי בתוגה ובשיממון כלו; לשוא אבקש שביב אור וטעם חיים בימי אביבי" — כתוב ביומנו של אחד מצעירי סמיאטיץ' מלפני כארבעים שנה. וצעיר סמיאטיצ'אי אחר — שמחה שולזינגר — בהחליפו הרהוריו ומחשבותיו בכתב עם חברו בעיירה, כותב כשנה אחר פרוץ מלחמת העולם הראשונה: „אין לנו הווה, אין חיים ממשיים, אנו רק מרחפים בין השמים והארץ, בין אפס לאפס, תלויים כל ימינו בין החיים והמוות, באין טעם לחיינו כמו שאין טעם למותנו". ובמכתב שני הוא כותב: „אתה מתנחם בשני המיתרים שבכינורנו, מיתר העבר ומיתר העתיד, המתאחדים למנגינה נפלאה אחת. אבל אין התקווה לעתיד יכולה להקל ולרפא את

המכאובים והייסורים, המצוקות והמרירות של ההווה המר שלנו". ובהמשך מכתבו כעין נבואה מרה: "אבל מה תאמר לזה — לעם שבתוכו אתה יושב בגולה ושחייך נמצאים בידו — אם הוא יצווה עליך פתאום: רד! הנך מזיק לי, ומזיקים אני מחסל! הגם לו תענה, שאינך מבקש זכות קיום?..."

אלה היו מערכי לב הצעירים הטובים, בני תורה ורוח, שיצאו מהישיבות מכורסמי ספיקות ואכולי יאוש. בדברי שמחה שולזינגר, ההוגה המעמיק והכואב כאב עמו, נשמעים הדי תחושה עמומה של שואה מאיימת — תחושת עמידה על סף הכישלון והחידלון. לא ייפלא איפוא, כי לבני עיירתנו, כמו גם לנוער של כל מזרח אירופה, היה המקום צר בעיירתם, וחייה השוממים נמאסו עליהם.

ודאי, היה בה בשלילה כוללת זאת של הווית העיירה גם חיוב גדול, הואיל והיא כבר נשאה בחובה את משאת הנפש לשינוי ערכין ולשידוד מערכות, ומתוך כך לשאיפה לבנות מחדש את חייהם בארץ ישראל. ואומנם, לא מעטים מבין שולליה החריפים של העיירה עלו אז לארץ, כדי לבנות בה את עתידם, ולקחו חלק פעיל בהנחת היסודות לחיי עם עצמאי.

בזמן האחרון, עם הבשורות המרות על חורבן עיירתנו והשמדת משפחותינו ויקיריו, התחלנו כולנו לכוון את ליבנו ומחשבתנו אל עריסת מולדתנו, להתרפק על זכרונות העבר, להחיות בעיני רוחנו את דיוקני אחינו המעונים, השרופים והטבוחים, תמימי הנפש וחמי הלב — והנה נתגלה, כי בתוך השלילה הגדולה של העיירה היו גם גנזי אור ואוצרות יופי, מידות וסגולות נפש יקרות, כפי שהם משתקפים בדפי הזכרונות של ספר זה.

סמיאטיץ' היתה עיירה יהודית טיפוסית, בעלת אורח חיים יהודי טהור ועטורת חמדת מוסר וחן מעשים טובים, עממיות בריאה ונאמנות לאומית, אידיאליזם תמים וכובד ראש לענייני החיים. האידיאל של יהודי סמיאטיץ' — כמו של יהדות מזרח אירופה כולה — היה ידיעת התורה, אבל גם מלימודי חול לא הניחו ידם. בצד התלמוד תורה והחדרים המסורתיים היו בה גם בתי ספר מודרניים — משכיליים, חדרים מתוקנים, ואף פרוגימנסיה לבנות ישראל, וכל אלה — שנים רבות לפני קום בית ספר "תרבות" על ידי המחנך הדגול יהודה קוהוט. כבר בשנת 1844 למדו בבית הספר של "המורה המשכיל ה' מרדכלס" יותר ממאה תלמידים, ביניהם עשרים מבני העניים, שהקהילה שילמה שכר לימודם.

סמיאטיץ' היתה בוחרת ברבנים גדולים בתורה ובמוסר, שנתפרסמו כמנהיגים דגולים, אשר עוררו יראת כבוד והקרינו השפעתם על עדתם. רבניה הראשונים היו מ"רוזני קציני מנהיגי ארבע הארצות" — המוסד השופט והמחוקק של יהודי פולין; ורבניה מראשית המאה העשרים היו מתקדמים, משכילים וציונים פעילים. את רבניה הביאה הקהילה מבחוץ, אבל גם בין בניה, ילידי ביתה, לא חסרו גדולים בתורה ובחכמה. מסמיאטיץ' יצאו תלמידי חכמים גדולים שכיהנו ומכהנים ברבנות בארץ ובחוץ לארץ כמו הרב יצחק שולזינגר ז"ל, מחבר ספר דרשות "אמרות יצחק", שהיה רב בכפר גנים ואחר כך בחיפה, וייבדלו לחיים ארוכים, הרב שלמה טנא, מחבר ספרי הלכה בשם "ברכת שלמה" — רבה הראשון של באר שבע המשוחררת וכעת דיין ברבנות תל־אביב, הרב קלמן גולדברג — מחשובי הרבנים באמריקה, ואחרים. ומי ימנה את מספר הלמדנים המופלגים מבני סמיאטיץ', שלא לבשו אצטלא דרבנן. ביניהם יש להזכיר במיוחד את ר' צבי הירש בן שמואל זיינויל מסמיאטיץ', מחבר הספר "מרגליות התורה", שזכה להימנות בין תלמידיו המוב־

הקים ביותר של הגאון מוילנה. ומהזמן האחרון זכורים לנו התורנים הגדולים מינץ, ריבובסקי, ווינשיינקר, גוטמן ורבים אחרים.

כמו כן לא דל חלקה של עיירתנו הקטנה בעסקנים ומנהיגים, במורים, מהנדסים ורופאים, בבונים ויוצרים, בחלוצים ובלוחמי הקוממיות.

החיים החברתיים היו ערים ותוססים. מאבק בין ישן לחדש, בין מסורתי למהפכני, ניגודים אידיאולוגיים והבדלים בתפיסת העולם והמגמה הסעירו בה תמיד את הרוחות. אבל תודעת הייחוד היהודי, שיתוף הגורל והכרת האחריות ההדדית גברו על הניגודים ולא פגעו באחדות הציבורית. בני כל השכבות והמעמדות, דתיים וחופשים, ציונים ובונדאים — כולם נפגשו בשטחים משותפים והתלכדו לשם התגוננות פיסית, כלכלית ורוחנית. האקלים הרוחני היהודי, העיצוב התרבותי והצביון החברתי גיבשו הוויה יהודית וישות לאומית עצמית.

דאגות יום יום וקשיי החיים, דלות וסבל, לחץ ומצוקה לא דיכאו את רוח היהודי בעיירה ולא הביאוהו ליאוש ולהתבטלות. הוא היה חי בשני עולמות: עולם חיצוני — ארצי, חומרי — ועולם פנימי, עולם הרוח. תכונה זו היתה נחלת כל האומה, ואף סמאיטיץ' נתברכה בה. היהודי לא הסתפק בחיים החומריים, והעשיר כעני, פשוטי עם כתלמידי חכמים ומשכילים כמהו לחיי רוח. היום הוקדש לרוב לעמל כפיים, לפרנסה, והערב — לרוחניות: מי בלימוד פרק משניות, דף גמרא או באמירת פרקי תהלים; מי בפעולה ציונית או סוציאליסטית מהפכנית; ומי בעיסוקי תרבות או בפעולות צדקה וסעד. התלהבות וקנאות, ששורשן ומקורן ברוח היהדות, אפפו את כל הפעולות הרוחניות הללו.

העבר הרחוק של עיירתנו לוט בערפילי הזמן, אבל פה ושם, מבין גוילי ספרים ותעודות, מזדקרות דמויות של אישים גדולי חזון ומעש מבני סמיאטיץ'.

הידיעה הראשונה המעידה על מציאות יהודים בסמיאטיץ' קשורה בתגובתם בפני השלטון — בתעודה מהמאה השש עשרה — על ניסיון של תושבי העיר הנוצרים לקפחם קיפוח כלכלי (ראה: „עברה של סמיאטיץ" ד"ר גלבר, עמוד 24) — עדות לעמידה על זכויות ללא הכנעה וללא השלמה עם קיפוחים.

במחצית השנייה של המאה השבע עשרה התחילה קהילת סמיאטיץ' במאבק, שנמשך כיובל שנים נגד כפיפותה לקהילת טיקטין בענייני מסים, עסקים ושיפוט. בהתמרדות זו נגד שלטון טיקטין בולטת השאיפה להשתחרר מכל אפוטרופסות ולעמוד ברשות עצמה — שאיפה שהתגשמה בסופו של דבר אחרי מאבקים ממושכים קשים עם טיקטין ועם ועד ארבע ארצות.

ובאותה תקופה שהקהילה כולה נאבקה על עצמאותה הארגונית בגולה, קמו בסמיאטיץ' שני אחים תלמידי חכמים — ר' גדליהו, מחבר הספר „שאלו שלום ירושלים", ור' משה, „המפורסם בדורו בכל מלכות פולין, נלחם בשבתאות וביער הקוצים" — והכריזו מרד נגד עצם הגלות. הם הפכו את האמונה המשיחית לעניין ראציונאלי והורו דרך טבעית וריאלית לגאולה — עלייה לארץ. שני האחים — הקרויים על שם עירם: ר' גדליה ור' משה מסמיאטיץ' — היו מעורריה ומנהיגיה של עליית ההמונים המאורגנת והנלהבת, הידועה בשם „עליית חבורת רבי יהודה חסיד". עלייה זו סללה דרך לגלי העליות הבאות. בני סמיאטיץ היו איפוא כבר בסוף המאה השבע עשרה וראשית המאה השמונה עשרה בין מכווני הנתיבות ומניחי היסודות לשיבת ציון.

לא נשתמרו, לצערנו, כל ידיעות על הדורות שבאו אחריהם, ולולא זלמן רובאשוב — הוא נשיאנו שזר — שהוציא מגניזה את ספרו של ר' גדליה מסמיאטץ' ופירסמו בשנת תרפ"ז, כי אז היו בוודאי נעלמים מידיעתנו חייהם ופועלם של בני עיירתנו אלה. ידוע לנו דבר עלייתם של אחדים מבני סמיאטץ' בכל המאה הי"ט, אבל רובם עלו לעת זקנתם כדי למות בארץ הקדושה (ראה: "העלייה מסמיאטץ' לארץ ישראל לדורותיה", י. קפלן, עמוד 233). עליית יהודים חרדים מסמיאטץ' מתוך אמונה, כי הגאולה תבוא על ידי שיבת העם לציון לחיות בה, לבנותה ולהיבנות בה, נתחדשה בדורות האחרונים, לפי עדויות ברורות שבידינו.

ישב בסמיאטץ' יהודי תלמיד חכם, מחובשי בית המדרש, יראי שמים, תם וישר, ממעט בעסק ומרבה בתפילה ובתורה — הוא ר' אליהו דוד שולזינגר. אשתו, מרת חוה, עמלה כל הימים בחנות המכולת שלהם אשר במרכז העיירה ופירנסה את בני הבית בכבוד, ור' אליהו דוד למד ולימד תורה ועסק בצורכי ציבור כל הימים. מ"ג פעמים עבר על כל הש"ס, הרביץ תורה בחברת ש"ס, בחברת "עין יעקב" ובישיבה, היה ראש חברה קדישא בעיר — ואיש לא ידע, שלבו המה כל השנים לציון, וכל חושיו היו בה.

מגיל עשרים חלם על עלייה לארץ, וכבר בשנות השמונים של המאה שעברה התכונן לעלות יחד עם עוד שבעה עשר בתי אב מסמיאטץ'. הם נרשמו ב"מטה אלף השני" — אחת מ"אגודות אלף", שמטרתן היתה לייסד בכוחות עצמיים מושבות חדשות בארץ ישראל. כל המשפחות הסמיאטיצ'אויות כבר הכניסו את הסכומים הדרושים לבנק בביאליסטוק. אולם בשל לזות שפתיים על הבנק הוציאו בני סמיאטיץ' את כספם, ותוכניתה של חבורת ר' אליהו דוד נכשלה. הוא נשאר בסמיאטיץ', צירף פרוטה לפרוטה — בסוד גם לבני ביתו — וציפה ליום הנכסף, בו יזכה להגשים את משאת נפשו לעלות לציון. מלחמת העולם הראשונה הרסה גם את תוכניתו השנייה לעלייה. לבסוף, בקיץ תרפ"ד, קם ר' אלי דוד — להפתעת רבים — ועלה עם כל בני ביתו, שני בנים ושלוש בנות, לארץ ישראל. אליו נצטרף בנו שמחה, שולל הגלות הגדול, עם בני ביתו אף הוא. אחריהם עלו חתניו של ר' אלי דוד, יצחק פאסטרנאק ויהודה ראם (ויזל) עם משפחותיהם. משפחת שולזינגר התורנית נאחזה בקרקע, היתה ממייסדי כפר גנים שעל יד פתח תקוה, ורוב בניה נהפכו לאיכרים אוהבי אדמה ועבודת אדמה.

דור דור ובעיותיו ומשימותיו, דור דור ומאבקיו החברתיים, הרוחניים והאידיאולוגיים, אבל תכונה אחת יסודית מאפיינת את עיירתנו בכל הדורות, והיא — אי השלמה עם מציאות מקפחת וחתירה מתמדת לעצמאות. רוח זו לבשה צורות שונות במהלך הדורות, אבל תכונות היסוד לא השתנו במהותן. יש רציפות בחיי הרוח, יש קשר הדדי אמיץ בין עליית ר' גדליה ור' משה מסמיאטץ' לבין עליית ר' אליהו דוד ובנו שמחה מסמיאטץ', ויש קשר בין עליותיהם לבין עליית החלוצים. ההתלהבות הדתית של מורדי הגלות הדתיים עברה בירושת הדם לחלוציות ולפלמ"ח. החתירה לשנות פני החיים ולשים קץ לדיכוי ולהשפלה הצמיחה התעוררות גם להגנה עצמית. בכל פעם שנשקפה סכנה של פרעות ביהודי העיירה, היו כל הזרמים וכל השכבות מצטרפים להגנה תוך ליכוד מלא, וכל התקפת בריונים שונאי ישראל היתה נהדפת בכוח ובעוז.

טעמם ורוחם וטוהרת נפשם של יהודי סמיאטץ' עמדו בהם גם באותן שנות אימה, ענות ודם, כאשר אחוזי יאוש תהומי פרפרו בין מלתעות החיה הטורפת

הנאצית — על כך מעידים פרקי השואה שבספרנו. העיירה כולה אמנם הושמדה, אבל יש להבין, כי בלי נשק, ללא בעלי ברית, ללא כל סיוע מן החוץ, לא היתה כל אפשרות לעמוד נגד הצבא האדיר שבעולם, שמיגר בעוצמתו עמים וארצות, ואשר בהשמדת היהודים נעזר גם בתושבי הסביבה הנוצרים, שרובם שמחו לאידם של שכניהם היהודים, לטשו עיניהם לבתיהם וליתר נכסיהם והסגירום לידי משמידיהם; משוללי כל אמצעי התגוננות, לא יכלו לעמוד נגד מומחי ההשמדה הנאציים, שהחניקו ושיתקו כל ניסיון של התקוממות בתכסיסי הטעייה שטניים, בהשלותם עד הרגע האחרון את היהודים, שהם מועברים למקומות עבודה, שם יעבדו אומנם קשה, אבל יישארו בחיים. התקווה והאמונה, כי יום המחרת עשוי להביא את הפדות, עוררה אותם להיאבק על כל יום נוסף של חיים. ואילו בכל ניסיון לגלות התנגדות לצורר הנאצי, לתכנן מרד ולהתגונן, היה משום הליכה לקראת מוות בטוח, משום התאבדות עצמית.

יש גם לציין, ששלטון הסובייטים בעיר לפני בוא הנאצים החריב את כל חיי הרוח, הרס את הארגון החברתי היהודי וניתק כל קשר עם היהדות וכל הזדהות עם העם. נשקם הרוחני־לאומי של היהודים — האחדות הציבורית והשמירה על עצמאות רוחנית תרבותית — פורק לגמרי, וזה עזר לא מעט לנאצים בתוכנית השמדתם.

אין איפוא כל מקום לשאלה המנקרת במוח ומכרסמת את הלב: מדוע לא נהגו יהודי סמיאטיץ' ויהודי ערים אחרות כדוגמת לוחמי גיטו וארשה? להיפך, קצרה בינתנו מהשיג את אורך רוחם ואת גבורתם הפיסית והרוחנית של אחינו, אשר באותם הימים התבוססו בדמיהם בתנאי תופת בגיטו וביער, במחנות ובמחבואות, ואת צלם אלהים לא איבדו; אין מוחנו מסוגל לתפוש את הגבורה הנפשית של עשרות הניצולים, של הבורחים מהגיטו דרך גדרות התייל והקופצים מרכבות המוות, שעברו כל מדורי גיהינום, שרגע רגע ראו את המוות לעיניהם, נאבקו בסכנות שריחפו על ראשיהם בלי הרף — ויצאו שלמים בגופם וברוחם ואף התערו באדמת ישראל ונעשו שותפים בבניינה, במאבקיה ובמערכותיה.

גילויים רבים של גבורה והתעלות נפשית בימי השואה צללו בנשייה, ורק הדים בודדים הגיעו אלינו, כמו המעשה בהניה טיקוצקי, אשר אחרי רצח שני בניה הס־תערה על הרוצחים הגרמנים באגרופיה, זרקה בהם אבנים, עד שגם היא נורתה. מה מעטות ידיעותינו על פעולות פארטיזאניות ומעשי נקם של אחדים מבני עיירתנו. ב„ספר הפארטיזאנים" מסופר הרבה על מעשי גבורה עילאיים של בת סמיאטיץ', זלדה טרגר, חניכת „השומר הצעיר", שנתגלגלה בפרוץ המלחמה ממקום הכשרתה לוילנה, ושם מילאה תפקידים חשובים ב„גדוד נקמה" של „הסתדרות הפארטיזאנים המאוחדת". פרטים מעניינים רבים מספרת היא עצמה במאמרה: „ליזה קוראת" („ספר הפארטיזאנים" כרך ב', עמ' 497 ואילך). בספר „גיטו וילנה" (עמ' 174) כותב אברהם סוצקובר: „בין הנערות האמיצות והגיבורות יש לרשום את הפארטיזאנית זלדה טרגר. שמונה עשרה פעם הבקיעה לה דרך מבין לגארניזונים גרמניים. היערה לא היתה חוזרת זלדה אף פעם בידים ריקות. היתה חודרת למחנות הריכוז ומצילה אנשים. עשרות רובים הביאה מהיער לפארטיזאנים. פעמיים נפלה בידי הגיסטאפו, פעם לידי המשטרה, ובסוף — לידי הפולנים הלבנים. הודות להתנהגותה האמיצה נמלטה בכל ארבע הפעמים מידי הליסטים ומילאה את תפקידיה". בגמר המלחמה הגיעה זלדה ארצה עם המעפילים ובנתה ביתה בנתניה.

בספר זה — ספר סמיאטיץ' — ימצא הקורא שורה ארוכה של מעשים פארטיזאניים נועזים, שבוצעו בידי בחורים מסמיאטיץ'. דוד קמחי (לפי רשימתו: „א סער מיאטיטשער אין פארטיזאנקע", עמוד 403) יצא ליער מגיטו גלובוקה עם קבוצת צעירים מבני המקום, במרוצת הזמן חיסלו קבוצות קטנות של נאצים, שנתקלו בהם בדרכם, פוצצו מכוניות ורכבות צבאיות וכדומה. בגיטו היו ידי היהודים אסורות, ורק בודדים הצליחו לברוח, אבל אלה המעטים עמדו על נפשם ועל נפש כל יהודי בכוח ברזל ובעוז רוח. מסביב להירשל שבת, שהיה מראשוני הבורחים מהגיטו, התלקטו אחד לאחד פליטי סמיאטיץ', מתוך מחבואיהם היו יוצאים לסביבות הערים הסמוכות לחפש יהודים, כדי להיות להם מגן ומחסה. הם הטילו אימתם על האיכרים, שנהגו להסגיר פליטים יהודים לגרמנים. אך נודע, כי איכר הרג או הסגיר יהודי — מיד נקמו את דמו ממנו וממשפחתו. הם נתקלו גם בכנופיות פארטיזאנים פולנים, ששפכו הרבה דם יהודי, ומסופר על קרב אחד בו נפלו עשרות מהם מידי קבוצה בת 13 יהודים מסמיאטיץ'. אנו קוראים מעשים אלה ומשתאים לסוד עוצמת הנפש של אחינו אלה.

זהרורי רוח של גבורה עילאית ומסירות נפש לכל הקדוש לנו נתגלו ביהודי סמיאטיץ' בימי השואה האפלים. כמה אומץ לב ואומץ רוח דרש מאבקם נגד הסובייטים, שכבשו את העיר בראשית מלחמת העולם השנייה, לא להפוך את בית הכנסת למחסן סחורות, וזה בשעה שכל העסקנים הציבוריים ומנהיגי המפלגות וכל בעלי הבתים החשובים נאסרו או גורשו, והנשארים נאלצו להיחבא אל הכלים לבל ירגישו במצוקתם. בזמן שגורשו לגיטו, לקחו אתם לשם בתוך חבילותיהם הדלות את ספרי התורה. ובשעותיהם האחרונות ממש, כשהתחילה העברתם לטרבלינקה — „האקציה" — היתה נתונה דעתם של קומץ מהם (קלמן שיווץ, לייזר מורר, השוחט מלניקר ואיצ'ה הצולע) להביא את ספרי התורה לקבורה לבל יחוללו בידיהם הטמאות של הנאצים.

המציאות הטראגית האיומה של אנשים, שנידונו לייסורי שאול שמעל ומעבר לתפיסת אדם, לא הדליחה את זוך ליבם של יהודי סמיאטיץ'. מפי הניצולים לא נשמעה אף תלונה על מעשים בלתי הוגנים ביחס לזולת מצד יהודי גיטו סמיאטיץ' ולא מצד מועצת היהודים והשוטרים היהודים. בכל העדויות, בכתב ובעל פה, זכתה התנהגות כל היהודים ללא יוצא מן הכלל לשבח, ולא נרמז אפילו על מקרה אחד של מעשה הפקרות בתוך הגיטו או הפקרת חיי יהודים בתוך היערות. רוח טובה, רוח של אהבה ואחווה ועזרה הדדית שררו בגיטו. נוסד „ועד עזרה", ששקד על סיפוק צרכיהם של מעוטי היכולת. עד יומם האחרון נשארו נאמנים לעמם ולעדתם.

דרגה גבוהה של גבורה נפשית גילו אלה, שהיתה להם הזדמנות להינקם בגרמנים שומריהם ולהציל את עצמם, אבל הפחד מפני תגמול קולקטיבי מנעם מזאת. „לא נוכל לחיות — אמרו מאיר פלכוביץ וליונצ'יק — אם אנו נגרום להריגת יהודים". רבים יכלו לברוח ולהינצל, אבל לא רצו להיפרד מבני משפחתם, נשארו בגיטו ונספו. גם להם שם בגיבורים!

וברכבת, שהובילה את יהודי סמיאטיץ' להשמדה, עמד באחד הקרונות המורה העברי יהודה קוהוט ומסביבו הצטופפו כל אלה שהיו תלמידיו, ושירת „מה טוב חלקנו", „אני מאמין" ו„התקווה" בפיהם. עד סוף האבדון נשארו אמיצים בדביקותם לערכים עליונים. הם ידעו למות בגאווה, בקבלת הדין ובאמונה כי עם ישראל חי.

הם, הקדושים, צפו בימי ענותם אל העתיד מתוך תחושת מסתורין של קשר טבעי בין שואה ובין תקומה, ובמותם ציוו לעמם את התחייה.

מן הדלקה ההיא

מִן הַדְּלָקָה הַהִיא, אֲשֶׁר שָׂרְטָה גּוּפְכֶם הַמְעֻנֶּה וְהָחָרוּךְ,
נָשָׁאנוּ אֵשׁ – לַפִּיד מֵאִיר לְנִשְׁמָתֵנוּ,
וּבָהּ הִדְלַקְנוּ אֶת שַׁלְהֶבֶת הַחֵרוּת,
עִמָּהּ הָלַכְנוּ בַּקְּרָבוֹת עַל אַדְמָתֵנוּ.
אֶת מַכְאוֹבְכֶם, שֶׁאֵין לוֹ אָח בְּמַכְאוֹבִים,
יָצַקְנוּ כְּבַרְזֶל־חוֹצְבִים וּמַחֲרֹשׁוֹת חַדּוֹת־שִׁנַּיִם;
אֶת עֶלְבּוֹנְכֶם הָפַכְנוּ לְרוֹבִים;
אֶת עֵינֵיכֶם לְמִגְדְּלוֹר־סְפִינוֹת, קְרָבוֹת בַּקִּיל – –

מִמַּשּׁוּאוֹת עִירְכֶם הַהֲרוּסָה
נָטַלְנוּ אֶבֶן מְפֻיַּחַת וּמְנֻתֶּצֶת,
וְהִיא הָפְכָה לְאֶבֶן־הַפִּנָּה וְאֶבֶן־הַמַּסָּד,
לְאֶבֶן־הַחוֹמָה אֲשֶׁר אֵינָהּ נִפְרֶצֶת.
שִׁירְכֶם, אֲשֶׁר נָחַנְתָּ בַּשַּׁלְהָבוֹת,
עָלָה פּוֹרֵץ בְּפִי פְּלֻגּוֹת־הַמַּחַץ כְּמוֹ נֶדֶר,
וְעָמְדוּ עָלָיו הָעֹז וְהַכָּבוֹד,
וְהַתִּקְוָה הָעַתִּיקָה אֲשֶׁר אֵינָהּ אוֹבֶדֶת – –

נָקַמְנוּ אֶת מוֹתְכֶם הַמַּר וְהַבּוֹדֵד
בְּאֶגְרוֹפֵינוּ, שֶׁכָּבֵד הִנּוֹ וְחַם הוּא;
לַגֶּטּוֹ הַשָּׁרוּף הֵקַמְנוּ פֶּה גַּל־עֵד,
גַּל־עֵד־חַיִּים, אֲשֶׁר לָנֶצַח לֹא יִתָּמוּ.

(ספר מלחמת הגיטאות, הוצאת הקיבוץ המאוחד)

גליל טיקטין

חלק ממפת ארבע ארצות

(1764 — 1667)

ה'תכ"ז — ה'תקכ"ד

פרקי היסטוריה

ד״ר מ״נ גלבר

עברה של קהילת סמיאטיץ׳

סמיאטיץ׳, השוכנת על הגדה הימנית של הנהר קאמיונקא בקרבת שפכו אל הבוג, היתה במשך מאות שנים, עד העשור הראשון במאה ה־XX, במעמד של אחוזה פרטית, ברשות אצילים ונסי־כים, שהיו אדוני העיר. הם אשר קבעו את הזכויות של תושבי העיר, ובכלל זה התקנות לקיומה של האוכלוסייה היהודית, דפוסי הכלכלה וחיי הקהילה. ראשית התיישבותם של יהודים בעיר אין לקבוע בדיוק, מכל־מקום לא לפני 1522 — השנה בה החלו להשתקע יהודים בטיק־טין, העיר אליה היתה מסונפת סמיאטיץ׳ מהת־חלת קיומה בענייני מסים ושיפוט.

בראשית המאה ה־XV השתייכה סמיאטיץ׳ למשפחת אצילים קמיטי מחוז׳ב. המלך קאזימיר יאגיאֶלונציק העניק אותה לוויבודה הוילנאי אולחנה אלכסנדר סודימונטוביץ מחוז׳ב. מידיו עברה העיר כמוהר לבתו, שנישאה למיקולאי טנצינסקי, והיא מסרה את העיר בשנת 1522 לבתה אננה, הנשואה לקאשטלאן מסאנדומיר שידלוביאֶצקי. אחרי זמן קצר קנו ממנה אחיה, אנדזיי הוויבודה הקראקאי ויאן הוויבודה מרייסין, את האחוזות, והללו מכרו את העיר על אחוזותיה (בשנת 1527) למזכיר המלך וסגן שר האוצר הליטאי, בוֹהוש בוהוביטונוביץ.

כאשר בתו אננה נישאה לסטאניסלאב טנצי־סקי[1] חזרה העיר לבעלות משפחת טנצינסקי. בשנת 1542 העניק המלך זיגמונט אוגוסט את החוק העירוני לסמיאטיץ׳, כאות הוקרה לפעולו־תיו של סטאניסלאב טנצינסקי. לפי החוק המאג־דבורגי הוצאה העיר מסמכות השיפוט של הווי־בודה, קאשטלאן, הסטארוסטה והשופטים הער־ציים. ניתנה הזכות לקיים בה 3 ירידים בשנה ויום־שוק בכל יום ה׳ בשבוע, והעיר שוחררה מתשלום מסים למשך 12 שנה. בהסכם מיוחד משנת 1550 הגדיר טנצינסקי את היחסים בין העירונים, בעלי־העיר וחצרם. בשנת 1554 נתן המלך זיגמונט רשות לבעלי־העיר לבנות גשר על נהר בוג ולגבות „דמי גשר״ בסך 12 גרוש ליטאים — תמורת זכות־מעבר של סוסים, שוורים עגלות־של־סחורה וכלי־שיט.

עם נשואי קתרינה טנצינסקי עברה העיר לבע־לות הנסיך מסלוצק ירז׳ אולקוביץ, ולאחר שהיא נתאלמנה והתחתנה עם הוויבודה הוילנאי קשיש־טוף ראדזיביל — לבעלותו של ראדזיביל. ברא־שית המאה ה־XVII עברה סמיאטיץ׳ מרשות הראדזיבילים לידי סאפיאה. מיכאל סאפיאה, שהיה קתולי אדוק, הביא לעיר את מיסדר המי־סיונרים ובנה בשבילם מנזר וכנסיה. בשנת 1753 ניתנה העיר כמוהר לבתו אננה, שנישאה לווי־בודה מבראצלאב, הנסיך יאבלונובסקי, והיא עשתה רבות לפיתוח העיר.

אנא יאבלונובסקה (1727—1807) היתה דמות של מטרוניתה פולנית בת המאה הי״ח, ניהלה למופת את אחוזותיה בקוצק ובסיאמיאטיצה, הגדילה את הכנסותיה ושיפרה את היבול במש־קיה.

בן זמנה, יאן דולקאן אוחצקי מתאר אותה בזכרונותיו:

„המלך ישב בטרקלינו בחברת נשים צעירות ויפות. כאשר היא נכנסה לטרקלין, קם המלך מכסאו ויצא לקראתה עד לאמצע הטרקלין. הנסי־כה, לבושה בשמלת משי לפי האופנה הישנה, כפי שרואים בתמונות עתיקות בבתי העשירים, צעדה בקומה אומרת כבוד ובבטחה. המלך קד ונשק ידה, והיא הרכינה ראשה כאילו לא עמד לפניה המלך, אלא סטאניסלאב פוניאטובסקי. אחר־כך ניגשה לייתר הגבירות, שקמו ומסרו לה — למטרונית — את המקום הראשון״.

בת־זמנה, נאקאבסקה, מספרת עליה, שהיתה אשה צנומה ובעלת דמות נפלאה. דיבורה שפע חריפות ובדיחות־דעת. לתבונתה ושכלה יצאו מוניטין ברחבי המדינה״[2].

היא נולדה בשנת 1727 לגנרל הליטאי קאזימיר קארול ולקארולינה מבית ראדזיביל. נישאה ליאן קאיֶטאן יאבלונובסקי, משכיל בעל יומרות ספרותיות. בשנת 1754 נתמנה לוויבודה של בראצלאב. פעיל בחיים המדיניים ומאוהדיו של המועמד הסאסי לכתר פולין בשנת 1764. במארס 1764 מת ממכות שספג בסיימים בויניצה.

יאבלונובסקה התנגדה לתכנית התיקונים של פוניאטובסקי, שנבחר אז למלך פולין, וכינתה אותו בשם Salomon sans gloire (שלמה בלי תהלה). היא יצאה לדאנציג, אולם אחרי זמן קצר חזרה לווארשה והחלה להתעניין במדיניות, ועם זה לא הניחה ידה מעסקי אחוזותיה. היתה מראשי היוזמים של ה„קונפאדרציה בארסקה". היא אירגנה קבוצות חיילים, גייסה כספים והשתדלה לקבל את עזרת אוסטריה, וכן עמדה בחליפת מכתבים עם שליטי צרפת. היא הכריעה בהנהלת הקונפדראציה לדחיית הדחתו של פוניאטובסקי מכתר־המלכות, כי בביקורה בוינה, שם נתקבלה ע"י הקיסרית מריה תרזה ויוסף (כפי שדיווח ב־18 בנובמבר 1769 הציר האנגלי בוינה לאנגליה), מסרו לה, כי מעמדו של פוניאטובסקי איתן ואין לדבר על סילוקו. מוינה יצאה לונציה, לרומא, לניאפולי, לצרפת ולהולאנד.

מסעותיה אלה, האכזבות והאשליות, השפיעו על שינוי באוריינטאציה המדינית שלה. היא הסתלקה מלהיות „femme incomparable" (אישה מאין כמוה), אולם אחרי החלוקה הראשונה של פולין (בשנת 1772) הצטרפה לאצולה המתנגדת לחלוקה ולא הכירה בה. היא המליצה, שראשי ה„קונפדרציה בארסקה" לשעבר יקימו בנאנסי מרכז של מהגרים פוליטיים. למטרה זו העבירה גם סכומי־כסף ניכרים. לאחר שההשתדלויות בצרפת לא נשאו פרי, חזרה לפולין.

בבואה לאחוזותיה בקוצק ובסימיאטיצ'ה שקדה על הכנסת תיקונים בהנהלתן ולמדה את בעיות החקלאות, התקינה תקנות, שהפיצה בין מנהליה בכתב, והחל בשנת 1777 — בדפוס. עד 1786 הצטרפו לספר בן 8 כרכים שהוציאה לאור Ustawy powszechne dla dóbr moich rządców („תקנות כלליות למנהלי אחוזותי") — ספר שנחשב בין הטובים שבספרות הכלכלית באותה תקופה. את החיבורים הדפיסה בבית־הדפוס שלה רק לצרכי המנהלים של אחוזותיה. אולם סדר הדפוס, שהכיר בערכם הדפיסה במספר רב יותר והם נפוצו במהרה. המהדורה השניה הוצאה לאור ע"י המו"ל הידוע בוארשה גרל (Groell) בשנת 1786. הספר כתוב ברוח האבסולוטיזם הנאור, ופה ושם ניכרת השפעת הפיזיוקרטיזם. עיקרו של הספר — הוראות לניהול החצר, המנהל, פיקוח על מנהלי המשקים, הקומיסארים, המחלקים, הלבלרים, כולל האיכרים, הרועים והפועלים החקלאים השכירים.

בפרקים מיוחדים מדובר על עיבוד הקרקעות, היערנות, גידול הבקר, גידול דבורים, וגם על בתי־חרושת ומפעלים תעשייתיים, מסחר והלוואות. היא לא פסחה על המינהל בכפרים ובעריה הפרטיות, ועל הצורך להקים קופות מלווה, קופות חסכון, מוסדות בריאות ופיקוח סוציאלי. אך לא נתנה את דעתה לענייני חינוך, ייסוד בתי־ספר וכד'. בפירסומיה לא נגעה בבעיות האקטואליות של אותה תקופה, כגון בעיית האיכרים, העירונים והיהודים — בעיות שהעסיקו בשנים 1775—1792 את המדינאים, הפובליציסטים והסיימים. מטרתה העיקרית היתה — להשליט סדר ויציבות בחיי הכלכלה והכספים (על תקנותיה בעניני היהודים ידובר בפרק הבא).

מאמציה זכו להערכה בפולין, והמשורר קראשיצקי הנציחה בחרוז הבא: „Wszystkim chłopom, mieszczanom tego losu życzę, Jaki mają Wysokie, Kock i Siemiatycze". („יהא מנת־חלקם של כל האיכרים והעירונים, כגורל אנשי ויסוקה, קוצק והסמיאטיצ'אים").

היא לא סמכה רק על נסיונה האישי ועל רשמיה מביקוריה בחו"ל, אלא עיינה בספרות, וביחוד בחיבוריו של האנגלי Bradley[3]. כשנודעו בחוץ־לארץ הישגיה בפיתוח החקלאות באחוזותיה, בא עמה בקשרים הבוטניקאי הצרפתי הידוע, הכומר טעסיאר (Tessier).

בסיאמיטיץ' גופא פעלה להפיכת העיר למרכז מסחרי. בשנת 1775 נמנו בעיר 285[4] בתים. היא ראתה צורך לשפר את המצב הכלכלי של האוכלוסיה השרויה בדלות ומצוקה, והמשוללת למעשה מקורות־פרנסה. רק עונת הצייד ביערות ביאלוביזש, כשאלפי אצילים היו מזדמנים כדי לערוך צייד ולבלות בהילולות, סיפקה לאנשי העיר תעסוקה ופרנסה כלשהי. באין קיום כלכלי של קבע, יזמה יאבלונובסקה מקורות־פרנ־

סה בשביל חלק גדול של האוכלוסייה. לשם הג־
שמת תכניותיה התרחקה מחיי התענוגות של
האצולה ועברה לגור בסיאמיאטיצ׳ה, הקימה בה
בניינים ומפעלים ובנתה בית עירייה עם 100
חנויות [5]. בשנת 1789 השיגה מידי המלך סטא־
ניסלאב פוניאטובסקי תקנה [6], המעניקה לעיר
רשות לקיים ירידּ במשך חודש תמים.

יאבלונובסקה הקימה גם בית־דפוס, ספרייה,
ומוזיאון לתולדות הטבע. לתושבי העיר הקימה
בית־חולים ובית־ספר למיילדות (התקיים בשנים
1783—1792). ביזמתה ובהונה נוסדו מספר בתי־
חרושת, וגם קופת־מלוה לעזרת הקמעונאים ול־
בעלי־מלאכה. לעצמה בנתה ארמון חדש.

ע״י פירסום בעתונים הזמינה סוחרים לבוא
לירידים בסמיאטיץ׳. לשיפור מצב האיכרים
באחוזותיה התוותה קווים למינהל עצמאי, והי־
טיבה את מצבם האישי והכלכלי בשטח הצמיתות
והשרות האישי בעבודות החקלאיות.

בשנת 1775 נמנו בעיר 285 בתים, ואילו בשנת
1791 היו כבר 300 בתים, ומספר התושבים הגיע
ל־3500 נפש.

בחלוקה השלישית של פולין (1795) עברה
פודלאסיה לידי פרוסיה. עד 1797 הוקם מנגנון
שיפוטי ומינהלי. הבירה היתה ביאליסטוק, עיר
בת 459 בתי־מגורים ו־3370 תושבים. בין הע־
רים הגדולות נמנו: טיקטין ובה 2,795 תושבים,
סמיאטיץ׳ ובה 300 בתים ו־2,733 נפש, קאלווא־
ריה — 2,705, ציחאנוביץ — 651 תושבים [7].

אחרי מותה של יאבלונובסקה, בשנת 1807,
מכרו יורשיה את סמיאטיץ׳ על אחוזותיה לבנקאי
הפרוסי יאן מייסנר; מידו עברה העיר לבעלותו
של ויצנטא, ולאחר שנים מספר לבעלותו של
הגנראל הרוסי פנס האבה, ומידיו — ליורשיו,
שברשותם נשארה העיר עד המהפכה של הבולש־
ביקים. בימי הבעלות של פנס האבה, היו מסופ־
חים לסמיאטיץ׳ 76 כפרים ובהם 1703 בתים,
שאיכלסו 5537 תושבים כפריים. לפי ההיסטוריון
הולשה היו הערים, ובכללן סמיאטיץ׳, „מוזנחות
בכל מקום ובמצב עלוב ביותר״ [7].

העיר סבלה רבות בימי המרד הפולני (1863).
בפרוץ המרד, בינואר 1863, נמצא בעיר המפקד
ציחורסקי עם פלוגת לוחמים חזקה. מציחאנו־
ביץ נשלחה פלוגת קוזאקים ותותחנים בפיקודו
של הגנראל מאניוכין, שהתקיפו את סמיאטיץ׳
ב־6 בפברואר. המורדים הפולנים בפיקודו של
מיסטקובסקי הסתערו במפתיע על היחידות הרו־
סיות במבואות העיר, והן נסוגו בהשאירם אחרי־
הם הרוגים ופצועים ושני תותחים. המורדים
סבלו אבידות, אך שבו והתבצרו בארמון ובעמ־
דות מרכזיות בעיר. ב־7 בפברואר התקיף הגנ־
ראל מאניוכין את הארמון והפגיז את העיר.
המורדים נסוגו. הרוסים נכנסו לעיר ושדדו חנו־
יות ובתים, הציתו את הארמון ומקומות אחרים.
רבים מבין המורדים נהרגו, ותבוסתם עירערה את
עמדותיהם במחוז גרודנו [8]. לציון הנצחון הרוסי
נצטוו היהודים, שהיו קרבנות המרד ודיכויו,
להקים אנדרטה לגבור הקרב הגנראל מאניוכין.

הודות לקרבתה אל נהר בוג היתה סמ׳אטיץ׳
וסביבתה עשירה בעדרי כבשים. לצורך עיבוד
הצמר הקים בעל־העיר בשנות העשרים של
המאה הי״ט בית־חרושת לאריגה, כדוגמת בעלי־
האחוזות בסביבת ביאליסטוק. עם בניית מסילות־
הברזל נסגר בית־החרושת בעיר, מחמת אי־
יכולתו להתחרות עם מרכזי התעשייה הסמוכים
לקווי הרכבת [9].

במחצית המאה ה־19 הוקם בסמיאטיץ׳ בית־
חרושת לטבאק, תפוקתו הגיעה בשנת 1867
ל־588 פוד טבאק, 51.000 סיגארים, 32.000 סיג־
ריות. בשנת 1878 נתקיימו בעיר שני בתי־חרו־
שת לאריגים. בשנה זו מנתה סמיאטיץ׳ 4639
תושבים [10]. באחוזות — היינו ב־76 כפרים,
שהשתייכו לבעליה של סמיאטיץ׳, נפקדו 764
בתי איכרים, ובהם 5537 תושבים.

בשנת 1847 נמנו בין 6151 תושבים — 4638
יהודים. בשנת 1921 פחת מספר היהודים בעיר,
ובין 5694 תושבים היו רק 3718 יהודים שהיוו
65% [11]. בשנת 1932 היו בעיר 164 חנויות, מהן
146 בידי יהודים (89%). ובשנת 1937 — 178
חנויות, מהן 147 בידי היהודים (85%). [11א׳].

על־סמך צו האוטונומיה של הצאר משנת
1910, היו צריכים התושבים לקיים בחירות לעי־
רייה, אולם יהודי סמיאטיץ׳ ויתרו על זכות־הב־
חירה, והבחירות לא נתקיימו אז.

ב.

כאמור לעיל, לא ידוע מתי נתישבו היהודים
בסמיאטיץ׳. יש להניח שלא לפני 1522, השנה
בה התחילו היהודים להתיישב בטיקטין.

התעודה הראשונה הידועה לנו, בה נזכרים יהודים מסמיאטיץ', היא מ־24 במארס 1582. מדובר בה על תלונת עירוני סמיאטיץ' בפני בעלת־העיר, הנסיכה קתרינה סלוצקה. בכתב־בקשה, שהעירונים הגישו לנסיכה, הם משיבים על טענת החוכרים היהודים, הקובלים עליהם שהם טוחנים התבואה בטחנות זרות — מעשה הגורם להם הפסדים. העירונים מצדם מסבירים, שהם נוהגים בהתאם להוראות הנסיכה, וטוענים עוד, כי החוכרים גרמו נזק לעיר בתוקף הזכויות שהנסיכה העניקה להם. שתי הטחנות בעיר אין ביכלתן לטחון את כל התבואה הנחוצה לעיר. יתר־על־כן: החוכרים אוסרים על הטחנות של הנסיכה והטחנות הזרות להביא לירידי קמח. בכך נגרם לירידים הפסד, ולא פעם אין להשיג לחם בגלל אי־אספקת הקמח.

את הלתת (מאלץ) אינם מביאים העירונים לטחנות אחרות, אולם הם רשאים מאז להביא שיפון ותבואה אחרת לטחנות, השייכות לנסיכה. החוכרים מונעים מהם ומפקיעים אצל העירונים את הקמח עם העגלות והסוסים.

כן קובלים העירונים על היהודים, שהם מחבלים ביערות. לפי החוזה עם הנסיכה רשאים הם לקחת עצים מן היער רק לצריכה שלהם (הסקה), אך היהודים משתמשים בהם גם לצרכים אחרים. הם מגמרים ב־4 חביות יין על גחלים, ולמטרה זו מבראים עצים מהיער. משום־כך נאלצים העירונים לקנות עצים אצל זרים. העירונים מבקשים לא לתת אימון לדברים הבטלים של היהודים ולשמור על זכויותיהם וחרויותיהם [12].

מתעודה זו אנו למדים, כי בתקופה המדוברת היה כבר יישוב יהודי, שעורר — כבשאר ערי פולין וליטא — את התנגדותם של העירונים, משום שראו בו מתחרה כלכלי.

במאה ה־ט"ז היתה סמיאטיץ' עיירה בלתי־ידועה מבחינת מעמדה הכלכלי. בפנקסים של תחנות המכס שבין פולין וליטא בביילסק ולוקוב, משנת 1850, הידועות לנו ממחקרו של ד"ר רפאל מאהלר [13] מוזכרים אמנם יהודים מטיקטין, ביילסק, וונגרוב ונוצרים מציחאנוביץ ומזוריץ' — כולן בשכנותה של סמיאטיץ', אולם אין בהם אף אחד מסמיאטיץ' גופא.

ענייני היהודים נקבעו ע"פ כתב־הקיום, לפיו הם לא היו כפופים לשיפוט העירוני. משום־כך לא נהנו מיתרונות החוק המאגדבורגי ומהחופש לעסוק בלי הגבלה בייצור משקאות ומכירתם. לזה נדרש רשיון מיוחד מטעם אדון העיר, בו היה מתיר החזקת בתי־מרזח, כדרך העירונים, ייצור ומכירת יי"ש, יינות, תמד, בירה וכן החזקת בתי־מיבשל לתמד ולבירה.

כפי שנזכר כבר, שלטה קהילת טיקטין על סמיאטיץ' בענייני מסים וארנוניות. בשנת 1714 שילמה טיקטין על קהילותיה 3799 זהובים ו־24 גרוש מס גולגולת. בשנת 1715 — 2070 זהובים. בשנת 1717 נסתכם מס הגולגולת (של טיקטין וקהילות הגליל) בסך 8625 זה' ועוד 25 גרושים. מסכום זה חל על סמיאטיץ' וסניפיה — 2314 זה', ועוד 15 גרוש.

בשנת 19־1718 שילמה סמיאטיץ' מסכום של 11431 זה', 13 גר' — מס גולגולת שהוטל על הגליל טיקטין כולו — את חלקה בסך 2314 זה', 15 גר' [14].

בחלוקת המסים לשנת 1734 הוטל על יהודי טיקטין, כולל היישובים סמיאטיץ' ויאשינובקה, מס גולגולת בסך 11.741 זה', ובשנת 1736 שילמה טיקטין לבדה 6,463 זה' [15]. הסכום שהוטל על יהודי סמיאטיץ' אינו נזכר.

היישוב היהודי בסמיאטיץ' היה כפוף לקהילת טיקטין, שהשתייכה לגליל פודלאסיה [16]. כבקהילות פולין אחרות התפתח גם בסמיאטיץ' יישוב יהודי עם מוסדות משלו: קהילה, בית־כנסת, בית־מדרש, רבנות, בית־דין, תלמוד תורה, מקווה וכו'. לטיקטין [17] היו סמכויות על הקהילות הכפופות לה בענייני בית־הדין הגדול ובהטלת מסים. בשנת 1671 היתה חלוקת המסים בגליל טיקטין כדלקמן: טיקטין — 34,5%; סמיאטיץ' — 28,5%; אורלה — 29,5%; בוצ'קי — 7,5% [18].

עם גידולה של קהילת סמיאטיץ' שאפה זו להינתק מכפיפותה לטיקטין ולהקים גליל עצמאי. על רקע זה פרצו סיכסוכים בין שתי הקהילות. המחלוקת גברה בייתר־שאת משנת 1623, כאשר בריסק דליטא, גרודנו ופינסק, נתאגדו ויסדו את הוועד המרכזי המיוחד — ועד מדינת ליטא. טיקטין וערי פודלאסיה היוו את סלע המחלוקת בין הוועד הליטאי לבין ועד ארבע הארצות. כל אחד מהם היה מעוניין לכלול את גליל טיקטין ולספחו לתחומו. טיקטין ופודלאסיה

שסופחו בשנת 1569 בתוקף ה„אוניה [האיחוד] של לובלין" לפולין, היו שוב מעוניינות מטעמים כלכליים להישאר בתחום של ועד ארבע הארצות.

טיקטין, השוכנת בגבול בין פולין וליטא, התפתחה במהירות במאה ה־XVI. במאה ה־XVII היתה כבר קהילה מרכזית, העומדת בראש הקהילות השכנות והיישובים היהודיים הקטנים. משנת 1595 היתה טיקטין מסלקת את מסיה לועד ארבע ארצות. אחרי הקמת ועד מדינת ליטא ביקשה טיקטין להישאר במסגרת הועד דד"א. היא פנתה בכתב אל ועד זה וקיבלה תשובה, שעל ועד דד"א לקיים את דבר המלך. טיקטין נשארה בועד דארבע ארצות.

לפני ייסוד ועד מדינת ליטא פרץ סיכסוך בין הקהילות גרודנו וטיקטין בעניין היישובים השכנים, זאבלודובה, הורודוק וכורושץ, על הזכויות לגביית המסים. המחלוקת נתמשכה 30 שנה, עד שהגיעו להסכם בדבר מעמדה של זאבלודובה. שתי הקהילות השתדלו לצרף את העיירות לגליל שלהן. הרבנים פסקו לטובת טיקטין, ופסק־הדין אושר גם ע"י ועד דד"א. גרודנו לא ויתרה והמשיכה להתדיין, אך ועד דד"א חזר ואישר את פסק־הדין הראשון.

הקהילות הקטנות לא שקטו, משום שלא הסכימו להיות כפופות לטיקטין, עד כי הועד התרה בהן באיומי רדיפות וחרמות. בשנת 1653 התלונגה טיקטין על גרודנו, שאינה מקיימת את פסק־הדין ורוצה להשתלט על היישובים זאבלודובה, הורודוק, וואסילקוב וכרושץ. בסופו־של־דבר חולקו הסמכויות השלטוניות על קהילת זאבלודובה בין גרודנו וטיקטין.

אחרי חמש שנים פרצה מחלוקת חדשה — התמרדות של קהילת סמיאטיץ, שעם גידולה ביקשה להינתק מטיקטין ולהקים גליל עצמאי יחד עם קהילות אחרות. סמיאטיץ הפסיקה למלא את התחייבויותיה ולסלק את מסיה לטיקטין. כתגובה על־כך כפה בית־הדין הגדול על פרנסי העיר להישבע בבית־הכנסת, שיצייתו וימלאו את דרישותיה של טיקטין. מעמד השבועה נערך בי"ב אב תמ"ה (1685), וזה נוסח השבועה:

„נוסח השבועה שנשבעו פה בבה"כ בפאה"ק [19] בפני שני שמשים האלופים כמה"ר יצחק מונצער ומהר"ר שמואל בן מהרר"י ומהר"ח ברוך בן הרר אהרון, ראשי ומנהיגי ק"ק סעמייטיטש י"ב ניסן תמ"ה לפ"ק, ונשבע כל א' [אחד] וא' בפני עצמו במעמד שלשתן:

„דא שווער איך ע"ד [על דעת] המקום וע"ד הקהל ובלי מרמה בלי התרה והפרה בעולם ובביטול כל מודעות ומודעו' דמודעו' שבעולם, דז תכף אז מיר היים קומין זאלין מיר כל הפעולות טובות טאן עד מקום שידינו מגעת ואף בדיני גויים, דז איין גבי'[גביה] זאל נגבה ווערין, דהיינו ג' חלקים סכום [20] וב' חלקים גלגול [21] באופן דז דיא ט"ז מאות (1600) זהו' וואיש זיין שייך לכרגא דמלכא [22] בעד שנה העבר, זאלין מסולק ווערון במזומנים ליד בעלי אסיג' [אסיגנאציעס] [23] תוך שני שבועות מהיום, דהיינו על פרעוואדני נעדזועל דאש איז יום א' כ"ה ניסן הסמוך בלי שום דחיה והתנצלות בעולם מכל מה שהפה יוכל לדבר והלב לחשוב, וק"ו [וקל וחומר] בנו של ק"ו דז מיר טארין זיך [ניט] מציל זיין מכרגא דמלכא על ידי השררה שלנו [24] בשום אופן ותחבולה בעולם, לא על העבר ולא על להבא, רק וואש ע"פ הערכה ווערט נערך וועלן אויף אונז כנהוג בכל השנה, זאל אבגעשיקט ווערן לב"ד־הג' [לבית־הדין הגדול] יצ"ו. איטליכה ראטי [ראטע] במעמדה ובזמנה בלי שום דיחוי, אונ' חאטשי הבע"ל אסיגנציה זעלט וועלן ווארטין לאיזה זמן, טארין מר ניט אפ בעטין. וגם על זאת שוועלן מיר דז הכנסת קרופקא הגדולה בקהילתנו' יצ"ו זאל מהיום ולהבא שייך זיין לפרעון כרגא דמלכא, מוקצה ומופרש ומובדל איז בחתיכא דאיסור' צו ריירן לשום אחר בעולם.

„וגם שוועלן מיר דאראויף דז אמרי פו' [25] הרוזני' בדה"ג. ק"ק טיקטין יצ"ו, כתבו ופסקו' וואס ווערן אוישגין, זאל בקהילתנו מקויים ווערין, אונ' מיר זיין מחוייב עומד על המשמר צו זיין דז קיין סירוב זאל גישעהן ע"י שום אדם מבני קהילתנו וכ"ש [וכל שכן] ע"י ח"מ [חתומים מטה], ואף דז מיר זיין כבר מושבעים ועומדים, שוועלין מיר היום מחדש וגם על זאת שוועלין מיר דז אחר חג הפסח הבע"ל תכף אז הרוזני' יצ"ו ווערין וועלן אונז מודיעה זיין, זאלין מיר מקהלתנו יצ"ו שיקין משולחים להערכת סכום הקהלות כנהוג וגם לסדר תקנות למעמד ומצב הקהלה יצ"ו" [26].

על־אף שבועתם לא קיימו המנהיגים את הב־

טחתם, ואף חדלו לפרוע את חלקם בהוצאות הכלל. המאבק עם טיקטין לא שכך. סמיאטיץ׳ שאפה להיות גליל עצמאי ולא הסכימה לשעורי המסים שקבע ועד הגליל בטיקטין. היחסים בין הקהילות החריפו, והמצב הגיע עד כדי כך, שועד ארבע ארצות, במושבו בירוסלאב בשנת תנ״א (1691), הטיל חרם על ראשי הקהילה בסמיאטיץ׳: כיוון שלא שמרו אמונים לשבועתם יהיו הם ארו־ רים ומנודים מכל הקהילות, לחמם הוא לחם עובדי אלילים והיין שלהם יין נסך, חתונותיהם בלתי־חוקיות ואסור לבוא אתם בקשרי נישואין. אסור לעמוד בד׳ אמות שלהם. אסור לנהל עם אנשי סמיאטיץ׳ כל מסחר, ואין לסלק להם חו־ בות ושטרותיהם בטלים. מותר לרדוף אותם בכל האמצעים, ואפילו ע״י ערכאות לא־יהודיים, כל זמן שלא יופיעו בפני בית־הדין הגדול בטיקטין ולא יפרעו את כל מסי הגולגולת שהם חייבים לטיקטין, יישאר החרם בתוקפו המלא.

וזה לשון החרם במקורו:

״הערט צו כל הקהל הקדוש, האלופים, הקצי־ נים רוזני ד״א [ארבע ארצות] יצ״ו לאזין מודיע ומכריז זיין ברבים, בוועד הגדול ביומא דשוקא, דז דיא מנהיגי׳ דק״ק סעמייטיטש זיין פורק עול מלכות שמים, זיין ניט צייית־לקול הורים ומורים של הבדה״ג דק״ק טיקטין יצ״ו, אונ׳ זיין פורק עול מלכותא דארעא, זיין ניט יוצא ידי חובתו בפרעון כרגא דמלכא, זיין זיך ניט משתתף בצר־ תן של ישראל בצוק העתים הקשים, זיין ניט ציית בכל התראות, ואזהרות אז בייא זיא כמצ־ חק בעיניה׳. על כן זיין זיא מוחרם ומנודה ומוב־ דל ומופרש מכל ק״י [קהלות ישראל], פפ״כ [27], יי״ן [28], בב״ז [29], אסור לעמוד בד״א [דלת אמות] שלהם ולא לישא וליתן עמהם, ולא להתחתן בהם ולא למול את בניהם; אל אירי חובות וואש מען זיא שולדיק זאל זיין בעיקול איר ש״ח [30] אויף דיא חובות זיין בטל כחרס הנשבר, מען זאל זיא רודף זיין בכל מיני רדיפות שבעולם אף בעש״ג [31] וכל זמן דז זיא ניט קומן לבדה״ג הנ״ל ק״ק יקטין אונ׳ ריכטן אפ איר כרגא דמלכא וואש אויף זיא קומט לבדה״ג הנ״ל אונ׳ זיין ניט מקבל דין על העבר, זאלין זיא תמיד זיין בחרם חמור כנ״ל, און דער כרוז חרם ושמתא זאל אוש גרופן וועדן בכל הקהלות דד״א יצ״ו למעל יוסרו רבים ולא יזידון עוד״ [32].

לפי הרשימה שהוסיף לכרוז הסופר מלובלין הוכרז כרוז זה „בשם רוזני קציני מנהיגי ד״א יצ״ו בוועד קודש דד״א יצ״ו ביומא דשוקא בשבת קודש, עפ״י גזירת רוזני קציני ד״א יצ״ו על כל השמשין שבכל בתי כנסיות ביערוסלאב תנ״א ל׳. נאום שלמה ספרא דמתא ק״ק לובלין יצ״ו ודד״א יצ״ו״.

בשנת תנ״ט (1699) נשאו ונתנו שליחי קהילת סמיאטיץ׳ עם בוררי טיקטין בעניין הערכת הס־ כום שעל הקהילה לשלם מפסח תס״א. הואיל וש־ ליחי סמיאטיץ׳ לא רצו „לעשות גמר בדברי דח־ יות והתנצלות שאין בהם ממש״, הופיעו לפני רב קהילת טיקטין ר׳ נפתלי הירש בר ישראל אשכנזי. הוא נתן ב״א סיון תס״א ידו לתוקף ועוז פסק הדין, שהערכתם של סמיאטיץ׳ תהיה מפסח תס״א עפ״י „החוט של חסד אשר משכנו עליהם והפרזתי על מדותי להקל עליהם רצון האלופים המבוררים מקהלתנו [טיקטין]״ בסך 1400 זה׳ והוספות מעות טובות דנצקר וגם לש־ לם עם כל שיעור מכרגא דמלכא כפי הפסק יערוסלב משנת תנ״ט [33].

בשנת 1700 התדיינו קהילות טיקטין וסמ״א־ טיץ׳ לפני בית־הדין של ועד ארבע ארצות [34]. את טענות סמיאטיץ׳ ותביעותיה ייצגו שליחיה ר׳ צבי הירש ויוסף בן־יצחק. בפני בית־הדין התחדשה מערכה מול מערכה „בטענות ותביעות ודין ודברים וסכסוכים וקטטות ומריבות שביני־ הם מעבר מכמה וכמה שנים ועסקי סירוב והתנג־ דות שעשו ק״ק סיאמיאטיץ׳ נגד ק״ק טיקטין והאריכו הצדדים מאוד למעניתם בדרכי התבי־ עות שיש לכל צד נגד [הצד] שכנגדו״.

בית־הדין פסק שאין לשנות את המצב, וס־ מיאטיץ׳ תהיה „מעתה ועד עולם לחלוטין ולצ־ מיתות ישוב להבדה״ג ויפה דק״ק טיקטין ומ־ חוייבים להיות סרים למשמעתן כל בני הקהלה וכל העיר מקצה אל קצה לישא עיניהם אל ההו־ רים ומורים למאלפיהם ומעבדיהם, ככל חוק ומשפט הישוב להבדה״ג שלהם כנהוג בכל תפו־ צות ד״א יצו״ו״.

פסק־הדין אומר, כי קהילת סמיאטיץ׳, „על התנגדותה ראויה לעונש ולמען לא ירימו שום יישוב ידיהם למרוד ח״ו נגד הבדה״ג שלהם, אד עצרנו כחותנו הפעם כמנהגינו וכדרכינו לפעול פעמים ושלש פן יביאו מורך בלבבם, ובלבבם

יבינו ושב ורפא להם שישובו מדרכם, חרצנו דבר משפטם הלא הוא כמוס עמנו אם ח״ו ישובו לכסלם. ואם יקבלו עליהם את הדין אחינו המה והימים הראשונים יפלו ומכאן והלאה חושבנא. ואת האלופים, התורנים מהר״ר צבי הירש ומהר״ר יוסף במהר״ר יצחק משולחי׳ ק״ק סעמייאטיטש יצ״ו הכרחנו שמחויבים לישבע פה שיאושר ויקויים כל פרט שבתוקף פסק הדין ושמחוייבים להשיג תוקף מהשר הגדול יר״ה שלהם על פסק דין זה״.

ואלה פרטי פסק־הדין:

כל הכתבים ופסקי־הדין שביד הקהלה סמיא־טיץ׳ נגד טיקטין — כולם בטלים, לא שרירין ולא קיימין ולא יודרשו לשום זכות, בהתאם לתיקון ועד ארבע הארצות משנת תנ״ב, לפיו שיי־כים ישובים, כפרים ועיירות שאין להם בתי־כנסת משלהם, והם סמוכים כדי שני מילין — לקהלה הראשית, וחייבים להיות כפופים לה גם בענייני מסים ועסקים[35].

„בדבר הסכומות החייבים מעבר [משנים קוד־מות] לטיקטין — כל שנה 1400 זה׳ — על סמיא־טיץ׳ לסכם מה שמגיע לטיקטין מלבד 1400 זה׳ עוד 1200 זה׳, שמגיע מהם לטיקטין משנת תמ״ז והלאה, וגם יתר הסכומים — 607 זה״ — חייבת סיאמיאטיץ׳ 3000 זה׳ מחוייבים לסלק לשנה 1400 זה׳ נוסף להגדלה במס הגלגולת במושב הסיים הפולני״ [שהתכנס באותו הזמן בורשא (16/6—28/7—1699)]. לאחר שהרב נפתלי הירץ בר שמואל יבוא לטיקטין — שם כיהן עד שנת תס״ב — יבחרו ג׳ מטיקטין וג׳ מהישובים, וב־פעם הראשונה יהיה אחד מהם מסימיאטיץ, והרב מטיקטין יהיה השביעי, והם יעריכו כמה על טיקטין לשלם „ואז יהיו הקהלה כשרים ויעריכו את הישובים״.

„מאז תבחור טיקטין 2 מנהיגים והישובים 2 משולחים והרב מטיקטין יהיה החמישי בועדת הערכה. רק לסימיאטיץ יהיו רק בהערכה הראשו־נה 3 שמאים ולטיקטין 2 שמאים והרב דטיקטין יהיה הששי. אולם הוא ושני נציגי טיקטין יכו־לים להכריע את השלושה של סימיאטיץ. סימיא־טיץ׳ רשאית לאסוף את העדה שלהם ולתקן תי־קונים בקהלתם לפי ראות עיניהם, אפילו בשמ־אות. אולם מחויבים להביא את התיקונים המוס־כמים ע״י העדה לפני בית הדין הגדול שיחזיקו אותם והקציונים הבד״ג מחויבים ליתן להם תוקף מבלי לקחת מהם מאומה ועל הקהלה תמיד לשלם מה שיגיע לידיהם בלי שום שיקול אף לאסיגנציה סקראבאווי״.

בענייני השיפוט נקבע, שהמשפטים שיהיו לב־ני סמיאטיץ׳ בפני בית הדין הגדול, „אזי הבלתי נוגע בדרכא דממונא [עסקי ממון] ידונו לפני הרב ושנה מנהיגים, והקהל יעשה ביניהם סדר איזה מנהיגים ישבו״. אולם בדיני ממונות ישבו רק הרב והדיינים ולא המנהיגים. במשך השנתיים הבאות רשאים בני סמיאטיץ׳ „לדון בביתם עד חמישים זהובים, ומחמישים זה׳ ולמעלה מחוי־בים לעמוד לפני בית הדין לגדול, ואחרי שנתיים מהיום, כשיתנהגו כשורה וכנהוג נגד בית הדין הגדול שלהם, יהיו רשאים לדון בקהלתם עד חמ־שה ושבעים זה׳ ולמעלה מזה יבואו לפני בית הדין הגדול יצ״ו הנ״ל״. בהתדיינות בענייני מסים בין הקהילה ליחיד, לא יוזמן היחיד אלא לאחר שנשבע בקהילתו. יחיד שיתבע את הקהל, חייב במשכון עד לדין. הקנסות, שייקנסו בני סמיאטיץ׳ ע״י בית־הדין הגדול (השולט על היי־שוב כולו ורשאי להעניש כל חייב בעונש), שיי־כים חצי לטיקטין וחצי לסמיאטיץ׳. בית־הדין הגדול רשאי גם להעניש בתפיסה ו„קונא״ על עוון גדול ואף להעביר ממונו.

בפסק־הדין זה הודגש, שהוסכם עם שליחי סמיאטיץ׳, ר׳ הירש ור׳ יוסף — הואיל „ויש לחוש לנטירת איבה ותחרות — שמשך שנתיים לא ידונו אותם הקהל דבית הדין הגדול כ״א הרב דקק טיקטין״. „האלוף מוהר״ר צבי הירש הועבר מאתנו מהיות לו שום מינוי בק״ק סימיא־טיץ׳ עד שיוחזק פסק דין זה וישיבעו כל העדה על קיומה וישיגו מהשררה שלהם״.

מלבד זה מוזהר „כבוד הרב המופלג אב״ד ור״מ דק״ק סעמייאטיטש מאד שיעשה כל הצ־טדקות שיקויים פסק דין זה בלי שום שינוי ויטה אוזנו לשמוע לקול בית הדין הגדול, וביחוד כשיכתבו איזה כתב ובשם איזה חרם או שמתא או נידוי, שיזהר בדבריהם להחזיק את המוחרם או המסרב בחרם ולא יתלוה עמו וירחיקו מכל קהלת יצחק להכניע לבית הדין הגדול וישים יראת ד׳ על פניו לתוך השלוה ולהטות לבביהם של הקהלה לבית הדין הגדול. ובודאי יקורבו גם הלבבות של בית הדין הגדול אליהם והיו לאחדים

אי"ה אחוזים, צמודים, אגודים באחוה ורצויים זה לזה כרעים מבקשים שלוה".

גם על השליח צבור והשמש גוזרים „בחרמות ושמתות נידוי וארורים לשמוע ולציית לקול בית הדין הגדול כל אשר יצווה ואל ישגיחו במנהיגים להמרות פיהם". אם לא יקיימו תיכף את פסק הדין הזה ויתנגדו לבית הדין הגדול, אזי קבל עליו בית הדין של ועד דד"א [36] להוציא „משפט הכמוס עמנו" ולהעניש בעונשין קשים „למען ידע דור אחרון בנים אשר יולדו להם יקומו ויספרו לבניהם כי יש אלקים ושופטים בארץ".

בסוף ניתנה הוראה להעתיק פסק־דין זה לפנקס טיקטין ולפנקס סמיאטיץ', „למען יעמוד ימים רבים בלי שום שינוי".

כל בתי־הדין „שמחוץ למדינתנו [פולין] נת־בקשו לעמוד לימין בית־הדין הגדול ולרדוף ולה־דוף את כל עובד ומתנגד או מתריס נגדו". הודגש גם, כי במקרה של העלאת מס הגולגולת על כלל ארבע הארצות, חייבים לשלמה קהילת סמיאטיץ' ושאר קהילות טיקטין. כי לא על סמיאטיץ' לבדה חל פסק־דין זה, כי־אם על כל היישובים ועל כל היחידים של גליל טיקטין.

בעניין הסך 3000 זה', שסמיאטיץ' היתה חיי־בת לטיקטין בעד כרגא דמלכא עד ראש אוגוסט תנ"ט, נקבעו שעורי התשלומים הבאים: בשנה הראשונה ישלמו בשלושה שעורים, 300 זה' כל אחד, ביחד 900 זה' לשנה, ואח"כ ישלמו בכל שנה ושנה 600 זה' (בכל שעור 200 זה') עד סילוק כל החוב. אם לא יקיימו את תשלומי הש־עודים יחוייבו לשלם את כל הסכום בפעם אחת.

מפסק־דין זה אנו למדים על חומרת היחסים שבין שתי הקהילות, ואילו מסקנות עמדו להסיק אם לא יקום שלום ביניהן. אך גם פסק־דין מח־מיר זה לא שם קץ למחלוקת בת עשרות שנים. נהפוך הדבר: בעטייו של פסק־הדין הנ"ל גברה המחלוקת וב־"ח טבת תפ"ו (1726) הוטל על מנהיגי קהילת סמיאטיץ' וראשיה חרם יותר חמור בשל אי־ציותם ושרירותם, בהיותם שליחי הקהילה להערכת סכום המס. אחד מהם בא תיכף לבקש סליחה, והחרם נגדו בוטל. אחר־כך עשו זאת גם ייתר פרנסי סמיאטיץ'. אך לא עבר זמן רב, ושאיפתה של סמיאטיץ נתגשמה. היא ניתקה לגמרי את קשרי הכפיפות לטיקטין ונעשתה מב־חינה קהילתית־אירגונית ושיפוטית — עצמאית לחלוטין. כל המחלוקת נגרמה בשל ענייני כספים וסילוק מסים. מסך 133,000 זה' שהגיע עפ"י „האסיגנציות" מגליל טיקטין ע"ח כרגא דמלכא חל על סמיאטיץ' החלק החמישי ז.א. 26.600 זה'. אחרי הניכויים נשאר עוד חוב בסך 6000 זה', חוץ מהתשלומים ע"ח השיעורים השנתיים.

בתקופת המאבק של סמיאטיץ' להינתק מכפי־פותה לטיקטין גדל בה היישוב היהודי. התנאים הכלכליים — הגברת המסחר וריבוי המלאכות עודדו את גידולו והתפתחותו; ומתקבל על הדעת שדוקא השיגשוג הכלכלי והבטחון ביכולת לקיים קהילה עצמאית, הם אשר הניעו את המנהיגים להילחם למענה. מראשי הקהילה ידועים רק האנ־שים שנשאו ונתנו עם פרנסי טיקטין ורבניה, ושהתייצבו בפני ועד ארבע ארצות כדי להגן על ענייני קהילתם. אולם פרט לשמותיהם אין לנו כל נתונים ביאוגרפיים על אישיותם.

בשנים 1673—1726 עמדו בראש הקהילה:
1) משה אשכנז, שהיה בשנת ת"ט (1649) מכ"א אנשים והתוועדות קבלת רב [37];
בשנת 1673: ר' יצחק, ר' הירש [38];
בשנת 1685: ר' יצחק מונצר, שמואל בן יצחק, ברוך בן אהרון [39];
בשנת 1699—1700 ר' צבי הירש, ר' יוסף בן יצחק [40].

מתקופה זו אין לנו ידיעות מפורטות על כתב־הקיום של הקהילה ועל סמכויותיה, לפי ההסכם עם בעלי העיר. תקנות אלו נקבעו רק בימיה של בעלת־העיר יאבלונובסקה. מחשבונות קהילת טיקטין אנו למדים שבית־הכנסת הוקם בשנות השבעים. בשנת תל"א (1671) רשום, שלפי החש־בון „עם אלופים ראשים ומנהיגים דק"ק סימיא־טיץ' נתן ועד הגליל [41] לבנין בית הכנסת בסמיא־טיץ' 50 זה'..." בקהילה כיהנו כבר רבנים. בשנת 1674 נזכר רב בסמיאטיץ' (בלי ציון שמו) שקי־בל מחשבון הוצאות ק"ק טיקטין 220 זה' [42]. לפי פנקס קהילת טיקטין היה בסמיאטיץ' גם קדוש (שמו לא נזכר) שהיה מקבל כנראה 58 זה' דמי מזונות לשנה תמימה [43].

מידועי הרבנים היה הרב יושע העשיל הלוי בן ר' שמואל סגל, אבדק"ק מעזעריץ. בימי חור־פו היה אב"ד בדוברומיל. מדוברומיל נתקבל לרב בצ'אכנוביאץ, ובדוברומיל כיהן כרב במקומו

בנו ר' יצחק. בסוף ימיו היה אבד"ק סמיאטיץ'. בהיותו עוד רב בדוברומיל חתם בשנת 1712 על הסכמה להביא לבית־הדפוס את חיבורו של הרב פנחס אב"ד בוולאדווי ושל הרב ישראל יהודא לייב מקובל [44].

בשנת 1727 (תפ"ז כ"ג באלול) שלח כנאמן ועד דד"א יחד עם יתר נאמנים העשל מחלם, מרדכי בר יצחק באבד מברודי, ואליהו משעברע־שין אגרת אל שר האוצר [45].

בשנת 1728 (תפ"ח) הסכים להדפסת הספר „חוקי דרך" על ש"ע, אבה"ע מאת ר' משה יקותיאל קויפמן דיהרנפוכס תק"ן [45]א'. באותה שנה היה גם פעיל בבירור הסיכסוך שבין קהילת פוזן ובין סוורזענץ [45]ב'. בחשבון ההוצאות של כל יהודי פולין לשנת 1726 רשום חוב שהיה מגיע לו כנאמן דד"א לפי אסיגנציה של ראשי דד"א בסך 660 זה' [46].

בשנת 1728 (י"ב תשרי תפ"ט) הסכים להד־פסת הספר „דברי הברית" על התורה מאת ר' אברהם צבי הירש בר מאיר [47] ממדינת ליטא, שיצא לאור בזולקווא תפ"ט. בשנת 1730 (כ"ט אלול ת"צ) חתם על כתב של בנימין יהודא בר קאפיל מלבוב סופר מתא בק"ק קראקא [48]. בש־נת 1732 (באלול תצ"ב) הסכים לספר „יזמרך כבוד" על מסכת מגילה מאת ר' אליעזר יצחק אייזיק מוויסאקי דליטא (זולקווא תק"ב) [49]. בש־נת תצ"ט (1739) חתם על ההערכה של מס הגולגולת [50].

בנו בערוש היה רב בצ'אכנוביאץ [51] וחתנו היה הרב מהוסקוב ר' זאב וולף [52]. אחרי מותו נבחר לרב בסמיאטיץ' בנו, שאול [53].

בסוף המאה הי"ז — זמן־מה לפני שנת תנ"ט (1699) — נתעוררה בפולין עלייה גדולה לארץ ישראל, ויסודותיה העיקריים היו שבתאים. כבר בשנת 1695 עורר ר' צדוק בר שמריה מגרודנו, שהיה אח"כ קשור בעליית החסידים, לעלייה לא"י מתוך אמונה שבאותה שנה יתגלה המשיח, „הוא שבתי צבי ולא אחר" [54]. השמועות על גילויו הגיעו לקהילות פולין.

יחד אתו עוררו לעלייה גם ר' חיים מלאך ור' מרדכי אשכנז. לחוג זה היה שייך גם ר' יהודה חסיד, שהיה אח"כ למנהיג התנועה ההמו־נית שהתחוללה בפולין, גרמניה, מוראביה ואוסט־ריה, ושישיגרה משולחים לקהילות. ר' יהודה חסיד, המוכיח בשדליץ (או שידלוב), הצטיין בדרשותיו שהשפיעו על ההמון.

הוא אירגן את חבורתו, שמנתה בשנת 1700, כשיצאה מפולין, 31 משפחות ובהן 120 נפש [55]; נדודיה בגרמניה עוררו תסיסה ומצאו אוהדים ומסייעים רבים. בווינה עזרו לה נכבדי הקהילה, משפחות אופנהיים וורטהיים, בכסף ובכוח הש־פעתם הפוליטית. השיירה הלכה וגדלה ומספרה הגיע — לפי ידיעות שהן מוגזמות — ל־1300 נפש. מהם מתו בדרך לא"י 500, ולמעשה הגיעו לירושלים לא יותר מ־150 נפשות [56]. שלושה ימים לאחר בואו של ר' יהודה חסיד לירושלים (ראש חודש חשון תס"א 1700) חלה, וביום החמישי נפטר.

כפי שגדליה מסמיאטיץ' מספר, הלך ר' יהודה חסיד בערב שבת לטבילה, לפתע חלה וביום ב' נפטר. במשך השנה הראשונה נפטרו רבים מהעו־לים, וביניהם אשתו ובנו של ר' יהודה חסיד.

בחבורת העולים של יהודה חסיד היו מסמיא־טיץ': גדליה מחבר הספר „שאלו שלום ירושלים" ואחיו משה. בספרו שנדפס בשנת תע"ו בברלין, כתב גדליה את קורות החבורה בראשית בואה לירושלים; תיאר את מצבה של ירושלים וחברון בימים ההם ומה שראה ושמע בכל שנות ישיבתו בארץ. בספר נסקרים יחסי הערבים והתורכים אל היהודים והיחסים שבין היהודים לבין עצמם, סדרי הקהילות וסדרי המסים, המקומות הקדושים והאגדות על־אודותיהם. לא פחות מעניינים הפר־טים על בתי המגורים וההווי היהודי; נוהגי האכילה והלבוש; המסחר, והעניות השוררת בקרב יהודי הארץ.

המניע לכתיבת הספר: „ראיתי שבני ישראל מחבבין את הארץ מגדול עד קטן איש ואשה, ומדי עוברי מעיר לעיר מתקבצין לידע הנהגת הארץ ותחלואיה אשר חלה ד' בה עמה בגלות המר ואת עם הקודש היושב בה עתה בחורבנה ממה מתפרנסין וכן שאר חידושים. ע"כ כתבתי על הקונטרוס כל הדברים האלה ונתתי להם למען יקראו ולמען ילמדו וידעו הכל כאלו היושב, כי לא נחסר שום דבר אשר לא כתבתים ומרוב הפ־צרות שהפצירו בי להדפיסו אמרתי אבטל דעתי מפני כל אדם".

אחיו ר' משה מסמיאטיץ' היה לפי דברי אחיו „המפורסם שבדורו בכל מלכות פולין ונלחם

בשבתאים" — „וקם הוא וחבריו וביער מן הכרם את הקוצים, שהם ר' חיים מלאך וחבריו, ולא נשאר שם רק בר בלא תבן". בשנת תס"א יצא יחד עם ר' יוסף ביאלר לאיזמיר ובחנו את

קונטרס זה

"שאלו שלום ירושלים"

לר' גדליה מסימיאטיץ

נערך לראשונה עם מבוא והערות ברשומות ב' תרע"ד

על ידי זלמן רובאשוב הוא זלמן שז"ר

ידיעותיו השבתאיות של דניאל בונאפוס, תלמיד של קארדוזו. ר' משה היה אחד מעשרת חברי ישיבת רווּיגו יחד עם עוד 3 חכמים מפולין: ר' ליב מאופוצנה, ר' יוסף מביאלא ור' שלמה מלוקוב[57].

בשנת תע"א יצא ר' משה בשליחות עדת האשכנזים, וכנראה לא חזר לירושלים[57א]. ר' משה נלחם בחריפות בשבתאות והתנגד בכל כוחו לכל אלה שרצו לחדש את תנועת שבתי צבי.

ד.

שינויים גדולים בחייהם של התושבים ובחיי האוכלוסיה היהודית חלו משנת 1750, אחרי מותו של אדון העיר גיאורג סאפיאה, כאשר הבעלות וההנהלה של ענייני סמיאטיץ' ואחוזותיה עברו לידי הנסיכה אנא יאבלונובסקה מבית סאפיאה. יאבלונובסקה, כנזכר לעיל, עברה לגור בסמיאטיץ'. היא התעניינה גם בענייני היהודים ובמיחד בעריה ועיירותיה, שהיו מאוכלסות ברובן יהודים. תשומת־לב מיוחדת הפנתה לשתי הערים קוצק וסטיאטיץ, הגם שבבעלותה — באחוזותיה שבווהלין — היו גם העיירות: אוסטרא, ברזדובה, קראסניסטאב ופרוסקניבוב.

תקנותיה המיוחדות לקהילות קוצק וסמיאטיץ היוו את היסוד האירגוני והמינהלי, וכן הבסיס התקציבי של קיומן. לפי התקנות שקבעו את המסגרת האירגונית למינהל הקהילתי בסמיאטיץ, יש לקיים מדי שנה בחול־המועד פסח את הבחירות לקהילה. אין לבחור קרובי משפחה, ולגבירים אסור להחזיק בשתי משרות. מחובתו של שמש הקהילה להכריז ג' ימים לפני פסח על מועד הבחירות. בקפדנות רבה קבעה הנסיכה בתקנות, שעל הקהילה לבחור גבאים מיוחדים שידאגו למאזניים ולמשקלות, ועל המאזניים פקדה לרשום באידיש את המשקל של הסחורה למניעת חשש הונאה.

המיסמכים והתעודות של הקהילה נמסרו למשמרת, לאחר זמן מסויים, בארכיון העירוני. השמש (Szkolnik) היה ממונה על הארכיון, ובידיו הופקד המפתח. מפתח שני נמצא בידי לבלר העיר, ומחובתו לפקח על השמש, שינהל את הארכיון בקפדנות.

תשומת־לב קפדנית הפנתה הנסיכה לענייני הכספים והתקציב.

כספי הקהילה חולקו לג' סוגים: א) קרן הקהילה; ב) קרן למסי־המלוכה; ג) קרן למסים המגיעים לנסיכה. למסי הקהילה נמנו: מס הבשר (Krupka) 2) מס מסחורות (Krupka kupiecka). 3) תשלומי בעלי־המלאכה, 4) מס

ראש השנה, 5) תשלום בעד אתרוגים, 6) הכנסות מדמי המשקלות, 7) דמי־שחיטה מעופות, 8) תשלומים בעד מקומות־ישיבה בבית־הכנסת. פרנסי הקהילה, בהסכם עם כל חברי הקהילה, נתחייבו לקבוע את גובה המסים ולהגישם לאישור הנסיכה בכל שנה. רואה חשבון מיוחד (rachmistrz) היה בודק את כל החשבונות ומעבירם באמצעות המנהלים ולאישור הנסיכה.

שני נאמנים הופקדו לפיקוח על הקרנות, וקופת הקהילה נמצאה בארמון הנסיכה. המפתחות לקופה היו בידי 3 אנשים: קופאי הקהילה, הגזבר והמוכתר. הנסיכה בדקה בעצמה את חשבונות הקהילה וקבעה אילו הוצאות הן לדעתה מיותרות או בלתי־נחוצות. לא אישרה הוצאות־נסיעה של פרנסים, אם הוצאו גם לנסיעותיהם הפרטיות. לשמחות ולסעודות קבעה הקצבה חודשית ובצימצום. בכל 24 ביוני חוייבו פרנסי הקהילה להגיש לנסיכה את התקציב. עודפי ההכנסות הוצאו לסילוק חובות הקהילה.

נוסף על התשלומים הכספיים חלו על היהודים גם היטלים בשוה כסף, כך נתחייבה הקהילה להעמיד שתי עגלות, לצורך הסעת הצבא או אנשי השירות של הנסיכה. תמורת היטל זה היו יכולים לשלם מס בסך 2 גרוש לנפש. כל בעל־בית נתחייב לתת 8 כדים דגן למחסן הציבורי. הקהילה שילמה לארמון הנסיכה מדי שבוע דמי־דגים בסך 3 זה', ובכל חג הגישה הקהילה מתנות, לפי שהנסיכה הקציבה, בסך 100 זה'.

לפי התקנון היה ליהודים בית־דין משלהם, אולם כל פסק־דין היה טעון הסכמת הנסיכה. משפטים בין יהודי לבין נוצרי היו כפופים לבית־המשפט הכללי, ובו ישב תמיד נציג יהודי. קנסי כסף שפסק בית־המשפט נקבעו תמיד לצורכי הקהילה.

על יהודי סמיאטיץ העוסקים במסחר ובמלאכה נאסר לצאת לכפרים ולקנות מאת האיכרים. הנהלת המשק של הארמון קנתה הכול, הביאה את התוצרת החקלאית העירה ומכרה לכל אחד. היהודים הורשו לקנות בכפרים עופות וירקות, אולם אך ורק במשקי הנסיכה. בעיר נאסר על היהודים למכור חנויות ובתים בלי הסכמת הנסיכה. היהודים שילמו לקופת העיר „דמי מקום" בעד דירתם סכום כפול מזה ששילמו תושבי העיר הנוצרים.

בשנת 1776 היה מעשה, ושלושה מיהודי סמיאטיץ' נסעו בעניניי מסחר לווארשה וחתמו שם על חוזי־חכירה. אח"כ שלחו להביא את משפחותיהם מסמיאטיץ'. מנהל העיר פנה לנסיכה ושאל, אם רשאי הוא לתת למשפחות לצאת. הנסיכה פסקה, שכל מי שרוצה לעזוב את העיר יפקיד את החלק השישי מרכושו. אם יחזור העירה במשך 3 שנים יוחזר לו הסכום. בהחלטתה כתבה הנסיכה: „יהודים רבים, המתגוררים בעיר ומנהלים מסחר, התעשרו — ואם הם עוקרים לערים אחרות, הם גורמים נזק לעיר ולאוזרחיה".

התקנות הגבילו גם את עיסוקם בשטח החכירות. הם הורשו להביא העירה יי"ש רק בסיטונות, ולמכור אותו רק במקומות שמחוץ לאחוזות הנסיכה. חכירת טחנות היתה חפשית, וכן הותר להם לנהל סחר תבואות — אולם רק עם אצילים.

בעיר היה מיספר ניכר של בעלי־מלאכה יהודים. הם התאגדו בשתי אומנויות (Cechy) של קצבים ושל פרוונים וחייטים. מלבד אלה היו גם פחחים ובורסקים יהודים, אולם במיספר זעום, כך שלא היו יכולים לקיים איגודים משלהם. לבעלי־המלאכה הנוצרים היו 8 איגודים: נחתומים, פרוונים, קדרים, דייגים, סנדלרים בורסקים, קצבים ונפחים.

כאשר האיגודים גבו מחבריהם דמי־חברות גדולים, פיזרה אותם הנסיכה ואסרה על בעלי־המלאכה לתקן חפצים. בעלי־מלאכה היו מייוצגים במינהל העיר ע"י נציגים משלהם — אחד נוצרי ואחד יהודי. האיגודים היהודים שילמו לנסיכה מסים שנתיים: החייטים והפרוונים 20 זה', הקצבים 80 זה'. על בעלי־המלאכה נאסר לעזוב את העיר בלי הסכמתה של הנסיכה[58]. מעורר עניין, שגם לאנשי „חברה קדישא" היה איגוד מיוחד (Cech bratczyków).

דמי־קבורה הוחזקו בקופה מיוחדת, שנמצאה בידי הרב. את ההכנסות של „חברה קדישא" היו רשאים להוציא רק לשיפוץ בית־הכנסת ובית־החולים, לתמיכות בעניים ולקניית חפצי־כסף לבית־הכנסת. היהודים, כתושבים הנוצרים, נתחייבו להעמיד אנשים לשמירה על העיר בלילות.

הודות לפעילותם הכלכלית של היהודים היתה סמיאטיץ' בתקופה זו למרכז המסחרי של פודלאסיה. חכירת האחוזות וכן המונופולין בעיר

היו בידי חוג מצומצם של יהודים. אחוזות הנ־סיכה, שהיו מפוזרות בסמיאטיץ', קוצק, וויסוקה־ליטבסקי, וווהלין, סטרליסק, קוקיזוב, מריאמפול, ויאזופול — הכניסו בשנת 1773 מהחכירות העירוניות 103.987 זה' ומהחכירות הכפריות 89.755 זה'[59].

בשנת 1755 נבנה בעזרתה של הנסיכה יאבלו־נובסקה, בקרבת ארמונה, בית־הכנסת הגדול, כנראה לאחר שבית־הכנסת הישן נשרף. בית־הכנסת היה גבוה מהכנסייה האוניאטית וקרוב לגובה של הכנסיה הקתולית, דבר שנגד את החלטות הוועידות הכנסייתיות (Synody). בית־הכנסת נבנה בצורת פירמידה ובסיגנון מז־רחי, וקירותיו קושטו בציורים. בפנים נמצאו תשמישי־קדושה — ביניהם כיור עשוי במלאכת־יד — כל זה מתנת הנסיכה.

בבניין בית־הכנסת קשור המאורע המתואר להלן: בשנת 1753 הקימה הנסיכה על גבעה, ביער אורנים מוקף גנים, ארמון חדש. בקרבת מקום היה בית־העלמין היהודי. לאחר זמן קצר פרץ סיכסוך בינה ובין הקהילה. הדי ההלוויות והבכי, שהגיעו לאוזני הנסיכה בארמונה, הפריעו את מנוחתה, והיא החליטה לחסל את בית־העלמין היהודי. היא הזמינה אליה שלושה פרנ־סי הקהילה והודיעה להם על החלטתה. עם זה הודיעה שהיא מוכנה לפצותם ולהקים בעיר מעין „פסאז" בן שתי קומות עם חנויות ודירות, וכן לספק ליהודים חינם עצים מיערותיה.

היהודים דחו את הצעותיה והפצירו בה לא לחלל את בית־העלמין ולהפריע למנוחת המתים. בעזרת שלמונים והענקות עלה בידה לקנות את הסכמתו של אחד מפרנסי הקהילה בשם קדישביץ. משגחפרו הקברות והוצאו עצמות המ־תים קמה סערת־רוחות בקרב היהודים. גברים נשים וילדים יצאו לבית־העלמין, השתטחו על קברות אבותיהם ואילצו את הפועלים לעזוב את בית־העלמין. האגדה מספרת כי ההמות בהן חרשו את השדה — נתפגרו.

בעצתו של קדישוביץ שלחה הנסיכה לעבודה זו איכר בכור מהדור השביעי, ואז עלה בידה להמשיך בחפירות בלי קרבנות ונסלל כביש עד הארמון. בית־העלמין חוסל והקהילה הטילה על קדישביץ חרם ודנה אותו ל„קבורת חמור".

לפי המסורת מת קדישביץ בגיל צעיר ונקבר מחוץ לגדר בית־העלמין, אולם אחרי ההלווייה נזרקה גוייתו מתוך הקבר והיא נשארה זמן ממו־

בית הכנסת

שך בבור פתוח. וכך מסופר כי גם בנה הבכור של הנסיכה מת לאחר זמן קצר ממחלה בלתי־ידועה. היא ראתה בזה עונש מן השמים והחליטה להקים ליהודים ברחוב הארמון בית־כנסת גדול ומפואר. על־אף סירובם של היהודים ניגשה הנסיכה לבנית בית־הכנסת שהוקם במקום הביתן שהיה בית־העלמין. בשנת 1755 הושלם הבניין. במרוצת־הזמן התפייסה הקהילה עם הנסיכה וקיבלו את בית־הכנסת. בשבתות אמרו גם תפילה מיוחדת לשלומה ולשלום משפחתה[60].

במפקד של שנת 1765 [61] נמנו בעיר 1015 יהודים ובסגיפים דרוהיצין והכפרים 880 נפשות; בסך־הכול היו באותו זמן בקהילת סמיאטיץ' 1895 יהודים.

בסוף המאה הי"ח ישב על כסא הרבנות ר' קלמן. הוא נפטר בשנת 1783. בנו ר' מנחם נחום גינצבורג היה רב בביאלא, ובנו של ר' מנחם נחום, ר' משה גינצבורג, שימש רב בסמיאטיץ'. [הוא הסכים בי"ז באב תקנ"ב (1792) על ספר אבות דרב נתן של בר נרמי מליסא [62]].

בתקופה זו חי בסמיאטיץ' ר' צבי הירש בן שמואל זיינוויל, מוצאו מרוסאטיי, אחד משבעת התלמידים המובהקים שהיו להגאון אליהו מוילנה (הגר"א) [63]. הוא התקין בקהילה תקנות ומנהגים. בבית המדרש הישן שם התפלל, אסר לבנות „עזרת־נשים", איסור שנשאר בתוקף עד 1899.

הוא מחבר הספר „מרגליות התורה", ביאורים על תנ"ך בדרך קבלה (פוריצק 1788). היה למדן חריף, בקי ומקובל [64]. נפטר בשנת 1819.

במחצית השנייה של המאה הי"ח קיימו סוחרים יהודים מסמיאטיץ' קשרי־מסחר נרחבים עם חו"ל, הם נסעו לירידים בפראנקפורט ד/מ ולייפציג [65]. בסוף מאה זו התקיים בסמיאטיץ' בית־חרושת למוצרי נחושת בהנהלת יהודים. מלבד זה ניהלו מסחר מקיף במתכת [66]. בשנת 1791 נמנו בעיר 203 בתים, והאוכלוסיה הגיעה ל־3500 נפש, יותר ממחציתה — 1800 — היו יהודים [47].

אחרי החלוקה השלישית של פולין צורפו פודלאסיה וסמיאטיץ' לכיבוש הפרוסי. מחלקים של פודלאסיה, זמודז', הוויבודות טרוקי ומאזוביה הורכב החבל „ניי אסט פרייסן", סמיאטיץ' נכללה בדפארטמנט ביאליסטוק. בסמיאטיץ' נמנו בשנת 1795 2,733 תושבים [68].

השלטונות הפרוסיים הטילו על היהודים להרשם ולקבל Attestat (תעודת זהות). ב־15 ביולי 1797 נרשמו כל היהודים בדפארטמנט ביאליסטוק, ובכללם יהודי סמיאטיץ'. מי שלא נרשם נקנס בטאלאר אחד. ראשי הערים והמוכתרים ביצעו את הפיקוח על היהודים. ענייני היהודים נקבעו בתקנון מיוחד בן 15 סעיפים: "הרגלמנט" מ־17 באפריל 1797.

„התקנון היהודי" הגביל את חיי הקהילות בהגבלות רבות. השיפוט היה מאז רק עירוני, וחסות בעל־העיר על היהודים בוטלה. אולם מהזכויות העירוניות לא נהנו היהודים.

בשנת 1807, בעקבות הנצחונות של הצבא הנאפוליוני, נסתיים השלטון הפרוסי. הפרוסים נסוגו ובפודלאסיה חנה צבא צרפתי. למושל מחוז נתמנה ע"י נפוליאון הגנראל הצרפתי פריה. עם הקמת נסיכות וארשה בשנת 1808 עברה סמיאטיץ' לחסות השלטון הפולני.

תקופת־המעבר 1808—1815 היתה קשה מכל הבחינות. גם בשנים שלאחריה פקדו את העיר צרות ופורעניות. ב־1824 פרצה דליקה בה נחרב חלקה הגדול של העיר, ובייחוד הרובע היהודי. כמה שנים אחרי הדליקה (בשנת 1830) נפגעו ממחלת החולירע שפרצה בפודלאסיה.

המבקרים באותם הימים בסמיאטיץ' מדגישים, כי „התושבים העיקריים בסמיאטיץ" — שהיא עיירה קטנטנה המשתייכת לפודלאסיה — הם יהודים. בעלי־המלאכה הם יהודים, הסוחרים — ביחוד יהודים". הסוחרים היהודים היו מביאים סחורות לריגא, פראנקפורט, ברסלאו, קניגסברג, לייפציג וכן לכרכי רוסיה, ומשם — סחורות לפודלאסיה [69]. מסחר זה פירנס יהודים רבים בעיר בעגלונות, ובידיהם בלבד היו 700 סוסים. מקור עיקרי לפרנסת היהודים היו הירידים, אליהם באו כאלף עגלות.

בשנת 1847 חיו בעיר 3382 יהודים.

סבל רב נפל בחלקם של יהודי סמיאטיץ' בימי המרד הפולני, בשנים 1681 — 1863. בעיר נמצאה המפקדה המחוזית של המורדים, שנתמכו תמיכה פעילה ע"י בעלי־האחוזות ובראשם ויצנטא. הנוער שהצטרף לשורות המורדים, היה מתנפל על רוסים. הצבא הרוסי נפרע קודם כל מהיהודים, בוזז חנויותיהם והתעלל בהם ללא־רחמים. המורדים בגיחותיהם אל העיר הכריחו את היהודים לספק

להם מזון ובגדים. היהודים לא השתתפו במרד ונקטו עמדה נייטראלית. המורדים נחלו תבוסה. לציון הנצחון הרוסי נצטוו היהודים, שהיו קרבנות המרד ודיכויו, להקים אנדרטה לגנראל הרוסי מאניוכין.

בשנות הששים התפתחה בסמיאטיץ' תעשיית טקסטיל, שנתאפשרה הודות לקירבתה אל הנהר בוג. הוקמו כמה בתי־חרושת לעיבוד צמר כב־שים [70]. התוצרת נשלחה באמצעי־תחבורה זולים דרך נהר בוג. משהונחה מסילת הברזל עד ביא־ליסטוק, עברה תעשייה זו לשם.

בשנות השבעים והשמונים של המאה הי"ט לא חלו שינויים ניכרים בחיי האוכלוסיה היהודית. בימי הפרעות בשנות 1880 — 1881, וכתוצאת חוקי מאי על גירוש היהודים מהכפרים — באו לסמיאטיץ' מספר משפחות של מגורשים מהסביבה.

היחסים בין הקהילה והשלטונות הרוסיים היו בכל רע. לבקשת הגבאים משר־הפלך, בעת בי־קורו בעיר בשנת 1884, להקציב 1000 רובל ממס הבשר לתיקון בית־הכנסת, הזמין אותם אליו למלון עם הרב, ובבואם נזף בהם בגסות על שאינם עושים כלום, שהרב ילמד רוסית. המשלחת ניסתה להתנצל, אולם לא הצליחה להפיג את כעסו של המושל [71].

בשנת 1884 ניזוקה העיר קשה. ב־14 באוגוסט פרצה באחת הרפתות דליקה. 60 בתים של יהודים ובית־המדרש עלו באש. הבתים לא היו מבוטחים, אף־על־פי שכבר היתה קיימת „פייער־קאסע" (קופה לביטוח מפני דליקות), והדיירים נשארו במצב של יאוש וחוסר־כול. מאז אסרו השלטונות בניית בתי־עץ בעיר. כעבור 3 שנים — ב־1887 — פרצה שוב דליקה, אולם במשך שנה הוקמו הבניינים מחדש.

בשנת 1897 נמנו בעיר מבין 6157 תושבים — 4638 יהודים.

בסוף שנות התשעים ובראשית המאה העשרים עמדו בראש הקהילה: מאיר סלסובסקי, שלמה מאיר זילברברג, שמאי ידלון, מנדיל אברבוך, מנדיל רובינס.

העיר נפגעה קשה ממחלת החולירע. בשנת 1899 הרסו ביזמתו של הרב שחור את בית־המדרש הישן, הקימו בית־מדרש חדש ובו גם „עזרת נשים". בשנת 1912 נתמנה במקום ר' ביניש סלוכובסקי ר' י.ל. גולדברג כרב מטעם, תפקיד בו כיהן עד 1937.

בסוף המאה הי"ט וכן גם במאה העשרים היה מצבם הכלכלי של יהודי סמיאטיץ' דחוק מאד. חוץ ממספר מצומצם של אנשים אמידים — האחים מיקיצינסקי, צוקר, פכטר, ויינשטיין — שעסקו בסחר־יערות וחכירת אחוזות, ואף קיימו קשרי־מסחר עם ארצות־חוץ — היה רובה של האוכלוסייה היהודית שרוי בדלות. במרכז העיר ובמספר רחובות היו חנויות של קמעונאים, בחל־קם דוכנים של רוכלים ותגרים, שהיו מביאים מהכפרים חיטה, דגן, תפוחי־אדמה, ביצים ועופות. אחרים החזיקו דברי סדקית, ומחייתם על מכירת סחורותיהם לאיכרי הסביבה, הבאים לימי־השוק השבועיים ולירידים.

חלק ניכר מהתושבים היהודים התפרנס ממלא־כה. סנדלרים רבים היו מייצרים נעליים ומגפיים למכירה בירידים,ואף העסיקו פועלים. היו חייטים ונגרי־רהיטים ונפחים, ביניהם מספר אומנים העו־שים בידיהם מכשירים חקלאיים, סכינים, פטישים, וכדומה. משלח־יד מיוחד הוא של הקצבים, הקו־נים בעצמם את הבהמות בכפרים לצורך שחיטה. נשים ובחורות צעירות היו סורגות גרביים וכפ־פות לשם מכירתם בירידים, במתכונת של תע־שיית־בית. בין שאר עיסוקים יש להזכיר את הסרסורים והמתווכים.

בעיירה ובסביבתה היו בידי יהודים טחנות מים, בהן טחנו את תבואתם איכרי הכפרים וגם הקמחנים שבעיר [72]. בסיכומו־של־דבר חיו המוני ישראל בדחקות ובמצוקה כלכלית.

משבר קשה פקד את העיר בשנת הבחירות לדומה הרביעית (1907), כשהפולנים הכריזו חרם על יהודי פולין בשל תמיכתם בבחירתו של המועמד הסוציאלדימוקראטי יאגאלו בווארשה. גם בסמיאטיץ' הסית הכומר הפולני את התושבים הפולנים שלא יקנו אצל יהודים. הפולנים התאגדו והקימו חנות קואופרטיבית משלהם. היה זה דווקא יהודי שהשכיר בביתו במרכז העיר מקום לחנות המתחרה.

המצוקה הכלכלית וקשיי הפרנסה של ההמונים, המצב הפוליטי, הנגישות של השלטונות, הקיפוח והניצול של האדם העובד והיחס של המעבידים, אף של בעלי המלכה, אל הפועלים — כל אלה גרמו, בדומה לייתר הערים והעיירות, לתסיסה

חברתית. אירגוני הפועלים שקמו בפולין בשנות התשעים, מצאו גם בסמיאטיץ׳ קרקע לתעמולתם. מווארשה בא נגר, שכינויו המפלגתי היה נילטשה, ואירגן פועלים ובעלי־מלאכה — חייטים, סנדל־רים וגגרים — ב„בונד״. מפעילי ה„בונד״ היו עד פרוץ מלחמת העולם הראשונה יעקב אורישס ומשה וייסמאן. אירגון זה, ואחר־כך אגודות הציונים הסוציאליסטים ס.ס., עסקו בפעולה קונ־ספיראטיבית בתקופת 1903 — 1905.

משנות התשעים תופסת התנועה הציונית מקום ניכר בחיי החברה היהודית. מבחינה אירגונית השתייכה סמיאטיץ׳ לוועד הגליל גרודנו. בראש התנועה הציונית עמדו שלום פאכטר ומשה פונדיק (שעלה ארצה, היה פועל בסג׳רה, חזר לסמיאטיץ׳ והמשיך בה בפעולתו הציונית). נוס־דה גם אגודת פועלי ציון מפלג בר בורוכוב ובראשה אלקה ודובה קפלן ומשה פחטר. האגודה מנתה מספר רב של חברים, ובשנת 1905 התאחדה עם קבוצת י. טבנקין.

מעורר עניין, שבעיירה נוסד ברשות השלטונות סניף של החברה הספרותית בפטרבורג „ייב־רייסקוייה ליטראטורנויה אובשצ׳סטבו״. בכל לילי־שבת היו מתאספים בביתו של הסוחר המשכיל ראובן מונצ׳אר, קוראים יצירות ספרותיות ומקיי־מים וויכוחים.

המצב הכלכלי המעורער והרדיפות הפוליטיות בשנות 1905 — 1914 עוררו תנועת הגירה לאמ־ריקה ועליית בודדים לארץ־ישראל. עם פרוץ מלחמת העולם הראשונה והכיבוש הגרמני נפתח פרק מיוחד בתולדות יהודי סמיאטיץ׳.

בניית מקוה חדש
במרכז שליח הלאנדסמאנשאפט בארה״ב מר רוזנטל, ולידו הרב יוסליביץ ור׳ אליהו מזור, ר׳ ביניש יבלון ואחרים

1. טנצינסקי ואשתו ביקשו את המלך זיגמונט לספח את העיר למחוז דרוהיצ'ין ובשנת 1546 נתמלאה בקשה זו.
(Starożytna Polska, t. II., p. 423)
2. מצוטט ב־ Władysław Konopczyński: Kiedy nami rządziły kobiety. Londyn, p. 26-27
3. בראדליי ג'מס (1692—1762), חוקר אנגלי.
4. Orgelbrand: Encyklopedja, t. XXIII, p. 420
5. Hoelsche, l. c. I, p. 466
6. בשנת 1777 ביקר פוניאטובסקי בפעם הראשונה בעיר. בשנת 1793 בדרכו מהסיים בגרודנו (3/XII) ביקר יומיים בסימיאטיץ' ונתקבל ע"י יאבלונובסקה, סייד בארמונה, בספרייתה, במוזיאון ובמפעלים התעשייתיים.
(Starożytna Polska, t. II., p. 424-425)
7. Carl von Hoelsche: Geographie u. Statistik von West-, Sued- und Neuostpreussen. Berlin 1800-1807, t. I, p. 138, 154
8. Stanisław Zieliński: Bitwy i potyczki 1863-1864. Rapporzwil 1913, p. 319-320
9. Istoryczeskij Słownik Akademji Naucz. S.S.R. 1935, t. II, p. 107-133
10. Słownik geograficzny, t. X, p. 542
11. Wasiutynski: Ludność żydowska w Polsce w w. XIX. i XX. Warszawa, 1930, p. 83
11א. די יידישע עקאנאמיק וילנה 1937, חוברת ו, לוח ו, ע. 11.
12. Regesty y nadpisy. St. Petersburg, 1899, t. I., p. 288-289, Nr. 629
13. היסטאריישע שריפטן (איוהא), כרך II, ע' 180—204 א פראגמענט וועגן יידישן האנדל צווישן ליטע און פולין אין XVI י"ה (העברעיש — יידישע צאל ריימטערס פון בעלסק און לוקאוו אין 1580).
14. אוסולינאאום לבוב כתב־יד 279 II, דף 84, 86, 102a.
15. כתב־יד אוסולינאאום II.279.
16 הגליל פודלאסיה היה מורכב ממחוז: א) טיקטין, ב) וגרוב, ג) ציאכאנוביץ, ד) מזריץ'.
17. לועד הגליל טיקטין השתייכו: א) טיקטין, ב) סיאמיאטיץ', ג) אורלה, ד) בוצ'קי.
18. א. גאוארין: די טיקטינער קהילה אירע באציהונגן מיט די קליינע פראחינץ־קהילות און מיטן ועד ע' 73.
דד"א ב. בלעטער פאן געשיכטע וראשה 1960 כ' XIII,
19. בפני ארון הקודש.
20. סכום = מס לועד המדינה.
21. מס גולגולת (Pogłówne).
22. מס גולגולת.
23. assygnacja = פקודת תשלום המהווה בקהילות והמקנה לבעליה זכות להוציא את המגיע — אם לא ישולם למועד — בכפייה ובנגישות ואף בכפל־תשלום בערכאות של גויים.
24. בעל העיר באותן השנים, הנסיך מיכאל סאפיאה.
25. פקודות בעל־פה — לא בכתב.
26. פנקס טיקטין, דף ש"פ ע"ב, נדפס ב„היסטאריישע שריפטן (איוהא), כרך II, ע' 752—573.
27. פתל — פת כותי.
28. יינם — יין נסך.
29. בעילתם — בעילת זנות.
30. שטר חוב.
31. בערכאות של גויים.
32. פנקס טיקטין דף של"ג נדפס ב־ Jewr. Starina, 1912, p. 453 ו„בפנקס ועד ארבע ארצות לישראל", היילפרין, ירושלים תש"ה, ע' 222, סי' תס"ח.
33. פנקס הקהל טיקטין דף רמג, ע"א. נדפס: י. היילפרין, פנקס ועד דדא ע' 245, סי' תקכ"ג.
34. מתוך פנקס טיקטין, דף קמ־קמא, נדפס ב־ Jewr. Starina, 1912, p. 454-455 ובפנקס דד"א לישראל היילפרין, ע' 247—252, סי' תקכ"ז.
35. י. היילפרין, פנקס דד"א, ע' 228, ס' תפה.

36. כ״ד המאורות הגדולים רבני ד׳ ארצות בצירוף כמה קציני נגידי מנהיגי רוזני ד׳ ארצות בועד קודש חתמו על פסק הדין:
פנחס משה בין ישראל חריף מלבוב, אריה יהודא ליב מקראקא, נפתלי הכהן מפוזן והגליל, שאול מקראקא, מרדכי זיסקינד בן משה רוטנברג מלובלין, מאוסטרא, ר׳ מרדכי בן צבי הירש מלוצק, זכריה נפתלי הריץ אשכנזי מקובל, זכריה מענדל מבעלזא, יוסף סגל מלבוב בפשמישל והגליל, יואל היילפרין מענדל בן יעקב מקראקא.

37. פנקס דד״א, ע׳ 109, ס, רס״ו, הוא קיבל מועד הגליל הלואה בסך 220 זה. כפי שכתב בית־הדין הגדול בט־קטין.

38. פנקס ע׳ 142, ס׳ שלה.

39. היסטאר. שריפטן (איוא), כ׳ II, ע׳ 572, 573.

40. פנקס דד״א, ע׳ 247, ס״י תקכ״ז.

41. פנקס דא, ע׳ 121, פ׳ רץ.

42. פנקס דא, ע׳ 151, פג׳ שנ״ב. גם י. היילפרין: חשבונות ועד ארבע ארצות בפולין. בית רביץ, ע׳ 219.

43. פנקס דא ע׳ 110, פ׳ רס״ן.

44. פנקס דא, ע׳ 267, ס׳ תקכא.

45. ד״ר ר. מאהלר, היסטאריש שריפטן, כ׳ II, עמ׳ 648 ובפנקס דד״א ע, 307, ס׳ תריא.

45א. פנקס דא, ע׳ 308, ס׳ תריב.

45ב. פנקס דא, ע׳ 309, ס׳ תרט״ן.

46. פנקס דא, ע׳ 503, ס״י תתקס״ב.

47. פנקס דא, ע׳ 310, ס׳ תרי״ח.

48. פנקס דא, ע׳ 316, ס׳ תרכ״ג.

49. פנקס, ע׳ 318, ס׳ תרכ״ח.

50. ע׳ 321, ס׳ תרל״ח.

51. פנקס דא, ע׳ 364, ס׳ תר״פ, היה מעורב בענין אייבנשיץ ויעקב עמדין.

52. צבי הלוי איש הורוויץ, ס׳ כתבי הגאונים, ע׳ 49.

53. דעת קדושים, ע׳ 45.

54. ג. שלום: התנועה השבתאית בפולין, בית ישראל בפולין, כרך ב׳, ע׳ 53.

55. Johann Jacob Schudt: Juedische Merkwuerdigkeiten, Frankfurt a/M. 1714, p. 58

56. מאיר בניהו: החברה הקדושה של רבי יהודה חסיד, בספר היובל לשניאור זלמן שזר, ירושלים תש״כ, ע׳ קנו.

57. אגרת של מרדכי דלאטש על עליית אברהם רחיגו וסיעתו משנת 1702 נדפס: אברהם יערי; אגרות ארץ ישראל, תל־אביב תש״ג, ע׳ 242.

57א. מאיר בניהו: ע׳ קעו.

58. Janina Bergerówna, l. c. p. 317

59. Janina Bergerówna, l. c. p. 397

60. S. Aberbuch: Semiatyczkaja Synagoga i predanje o nej. Jewr. Starina, 1911, p. 565-567

61. Józef Kleczyński i Franciszek Kluczycki: Liczba głów żydowskich w Koronie z taryf. r. 1765, Kraków 1898, p. 10

62. דוד מגיד, משפחת גינצבורג, ע׳ 64, 81.

63. והם: 1) חיים מהלוזין, 2) ר׳ שלמה אבד ה׳לקאמיר, 3) ר׳ שלמה זלמן אחיו של ר׳ חיים מהלוזין, 4) ר׳ סעדיה גיסו של ר׳ שלמה זלמן עלה לא״י אחרי מות הגר״א, 5) ר׳ שלמה מטאלטשין המגיד מוילנה, 6) ר׳ צבי הירש מסמיאטיץ׳, 7) ר׳ שלמה ממוהילב.

64. הוא סב־סבתא של ד״ר יוסף חזנוביץ.

65. Monatsschrift fuer Geschichte und Wissenschaft des Judentums, 1920, p. 288

66. E. Ringelbaum: Projekty i próby przewarstwowienia Zydów w epoce Stanisławowskiej. Warszawa, 1934, p. 55

67. Orgelbrand, t. XXIII, p. 420

68. H. Mościcki: Białystok. Zarys historyczny, 1933, p. 65-68
ביתר הערים של דפארטמנט ביאליסטוק נמנו: ביאליסטוק — 3370 תושבים; קלבריה — 2705 תושבים; צ׳כאנוביאטץ — 651 תושבים.

69. Wasil Sewergyn: Zapyski puteszewstwija po zapadim prowincjam Rossyjskago gosudarstwa, St. Petersburg, 1803 Jewr. Starina, 1910, p. 362

70. הרשברג, פנקס ביאליסטוק, כרך II, ע׳ 21.

70א. יחזקאל קאטיק: מיינע זכרונות, ורשה 1913 — כרך א׳, ע׳ 329—331.

71. המליץ, כתבה מ־3/7/1884.

72. תאורו של משה וייסמן: פון בריסק ביז סעמיא־טיטיטש אנטאריא — קאליפורניה 1952, ע׳ 77—79.

אריה שפיאלטר

קורות 150 שנה

א. סמיאטיץ׳ — קהילה עתיקה

עיר הולדתנו, סמיאטיץ׳, נמנית — ללא ספק — עם הקהילות היהודיות העתיקות בפולין, אף כי קשה לדעת קורות העבר הרחוק ולתארן באורח היסטורי ־כרונולוגי.

מסורות, שנשתמרו בעל פה ושהגיעו לזקני העיר, מעידות, שיישוב יהודי היה קיים בסמיא־טיץ׳ מאות בשנים. במוחם של רבים מבני סמיאטיץ׳ חרות מראה בית־הקברות העתיק שליד בית־הכנסת, השוקע ונעלם באדמה, ופה ושם מבצבצות מתוך האדמה מצבות עתיקות, שאותיו־תיהן דהו ונשחקו במרוצת השנים הרבות, ושרק בקושי אפשר היה לפענח את הפ״נ שעליהן. במיוחד זכור שריד של ,,אהל״ רבני, שלפי המסורת נקברו שם אב ובנו.

בית הקברות הזה, אשר שימש קרוב למאה שנה טיילת לנוער, מעיד על קדמות העיירה. כי אין להניח שהמקום לבית הקברות הוקצה מלכת־חילה בתוך העיר, אלא, כנראה, התרחבה העיר במרוצת הדורות והתפשטה, עד שהקיפה את בית העלמין העתיק. ואולי היתה סמיאטיץ׳ הקדומה בנויה במורד ש,,מעבר לגשר״, משני צדי הנהר.

זקני העיירה ידעו לספר גם על ארון הקודש שבבית הכנסת, המוחזק כעתיק יומין, וגם על פנקסי קהילה עתיקים, שהיו גנוזים במקום נסתר בבית־הכנסת, ואיש לא ידע את תוכנם.

לצערנו, לא נשתמרו לא פנקסי קהילת סמיא־טיץ׳ ולא תעודות היסטוריות מוסמכות אחרות על הישוב היהודי בראשיתו, אולם נעלה מכל ספק, כי קורותיה של סמיאטיץ׳ ושל היישוב היהודי בכללו באותו מחוז קשורות בפרשת יהודי פודל־אסיה וביאליסטוק במאה החמש־עשרה, כשיהודים יצאו לדרך נדודיהם מגרמניה ופרוסיה ונאחזו ביישובים קטנים ודלים שבפולין, בהם נקלטו בפרנסות של המעמד הבינוני וכבעלי־מלאכה. ידוע יחס המלך הפולני, קזימירז׳ הגדול, ליהו־דים, שראה בהם יסוד יוצר ובונה לערים.

ההיסטוריון הפולני א. קז׳יז׳אנובסקי לא כלל בספרו ,,פולין העתיקה״ את חבל פודלאסיה. גם המונוגרפיה הארכיונית על פודלאסיה של הפרופ׳ ח. מושצ׳יצקי פוסחת על תפקידם ומקומם של היהודים במחוז. הספר אינו מזכיר כלל את פעי־לותם של היהודים בענפי המסחר ותעשיית האריג. לעומת־זאת מוכח מספרו של ההיסטוריון הגרמני פון הולשה (ברלין 1800), שהיהודים תפסו מקום בראש התעשייה, המסחר ובעלי־הבתים במחוז ביאליסטוק. קובלנה של עירוני סמיאטיץ׳ משנת 1582 בפני בעלת העיר מעידה, כי טחנות הקמח בעיר היו אז בידי יהודים (ראה במאמרו של ד״ר גלבר, ראש פרק ב׳).

העיר הנודעת בימינו, ביאליסטוק, לא היתה בשנת 1514 אלא כפר, שק־בל מעמד של רשות עירונית רק בשנת 1742, כשאוכלוסיתה מנתה בס״ה 3400 תושבים. באותו זמן היתה האוכלוסיה של סמיאטיץ׳ פחותה רק בשליש מזו של ביא־ליסטוק. בדרך־כלל היה מעמדם הכלכלי של היהודים במחוז זה ירוד, ובזה מסתברת, אולי, הסיבה להסחת הדעת של ההיסטוריונים מתפקידם ופעילותם במשק הארץ.

מאורע היסטורי המשתלב בתולדות יהדות פו־לין והמוכיח, כי סמיאטיץ׳ היתה עיר ואם בישראל כבר במאה השבע־עשרה, הוא עלייתם של האחים ר׳ יהודה גדליה ור׳ משה מסמיאטיץ׳ לארץ־ישראל בשיירת ר׳ יהודה החסיד (1700). בספרי ההיסטוריה מוזכרים שמותיהם של האחים (על־שם מקום־מוצאם) בין ראשי הפעילים בחבורה, שהתלכדה מסביב לאישיותו של ר׳ יהודה חסיד, והם הצטרפו אליו, משהחליט לדחוק את הקץ ולעלות ירושלימה.

כ. בצל שלטון פרוסיה

(1795—1807)

עם כניסת הצבא הפרוסי לפודלאסיה בשנת 1795 נהפכה סמיאטיץ׳ מעיר פולנית־ליטאית לעיר הכפופה לשלטון פרוסי. האוכלוסיה הכללית במחוז מגתה אז כחצי מיליון תושבים, וסמיאטיץ׳ — 2733 נפש. המרכז האדמיניסטראטיבי היה בביאליסטוק, והפקידות — גרמנית. רושמי דברי הימים מהתקופה ההיא יודעים לספר, שהממשל הפרוסי פעל לשיפור המצב הכלכלי והתרבותי במחוז. בביאליסטוק נוסד הדפוס הממשלתי, ושם נדפס עתון בלשונות גרמנית ופולנית „די נויע אוסט פרייסיס אינטליגענץ בלאט", בו פורסמו הוראות השלטון והמינהל. השלטונות אירגנו את הדואר, אשר פעל קודם לכן כ„קוריר פרטי"; הקימו מוסדות לטיפול בבריאות האוכלוסיה, ובערים — קבוצות של מכבי־אש מתנדבים. לשון ההוראה בבתי־הספר היתה גרמנית. אך חיי היהודים במחוז התנהלו לפי „הרגלמנט היהודי" המשפיל הנודע, שהכיל יותר איסורים מאשר היתרים. המימשל הפרוסי הכביד את אכפו על האוכלוסיה היהודית במחוז. השלטון היה רודני, והיהודים הושפלו לדרגת זרים ונכנעים.

מהימים ההם ידועה אסיפת הרבנים בקלשצ׳בה, אשר חיפשה דרכים לביטול הגזירות והחליטה לשגר משלחת למלך פרידריך וילהלם ה־3. הרג־לאמנט הפרוסי חתר גם תחת מעמד הקהילות, אשר הגנו על זכויות היהודים בתחום הכלכלה ואירגון החיים הדתיים ושימשו להם מוסד מייצג כלפי הממשלה.

בפודלאסיה היו אז 3 קהילות גליל והם: טיק־טין, ונגריב, ציחאנוביץ. גליל טיקטין כלל 4 קהי־לות ראשיות: טיקטין, סמיאטיץ׳ אורלה ובוצקי.

היסטוריון המימשל הפרוסי, פון הולשה, כותב מתוך מורת־רוח על הערים מחוסרות הפרנסה: „על העדר מפעלי תעשייה בין היהודים המתקיי־מים מ,בתי מרזח', על בעלי־האחוזות בסמיאטיץ׳, הרוצים להגדיל את ערך רכושם והכנסותיהם, שהפכו את העיר למרכז מסחרי ובנו בה ,ראטוש׳ עם מאה חנויות, בו בזמן שבביאליסטוק הקימו רק 40 חנויות ובסובאלק אין להשיג דבר".

שלטונם של הפרוסים לא האריך ימים. בשנת 1807 ניגף הצבא הגרמני בפני צבאות נפוליאון בהתקדמותם לעבר מוסקבה. צמרת השלטון הפרו־סי על צבאה ופקידיה נסוגו לעבר ממל. בפולין הוקמו השלטונות העצמאיים של „הדוכסות הוואר־שאית". במחוז פודלאסיה חנה צבא סדיר, ונת־כונן משמר אזרחי, שכלל בשורותיו אזרחים מבני 50 ומעלה. למושל מחוז פודלאסיה נתמנה הגנראל הצרפתי פרייה, שנעזר בחיל מצב אוסטרי מצבא נפוליאון. כל העיירות במחוז נמצאו במצב־של־ארעי, בין שלטון למשנהו, ובערים הקטנות הופ־קד הסדר בידי המיליציה האזרחית וראשי־הקהל.

היהודים תלו תקוות רבות בהכרזת חוקי השוו־יון האזרחי של נפוליאון מחודש יוני 1807, לאחר שהשלטון הפרוסי כבל את חרותם בסדרי הרגלא־מנטים והגבלות אחרות.

אך גל האמונה בחרות ובשוויון שכך והפך למפח־נפש, עם סירובם של שליטי „הדוכסות הוארשאית" להנהיג בשטחה של פולין את שוויון הזכויות לאזרחים היהודים.

ג. במלכות רוסיה

עם התמוטטות צבא המנצחים של נפוליאון בא הצבא הרוסי לפודלאסיה. השלטונות הרוסים בשובם לסמיאטיץ׳ התנהגו ברוח המדיניות הלי־בראלית של הצאר אלכסנדר הראשון, באותה תקופה. עבר זמן רב עד שכוננו מחדש את מוס־דות השלטון. הדוכסות הפולנית נהפכה ל„מלכות פולין" המצורפת לרוסיה.

„המדיניות הליבראלית" לגבי היהודים לא ארכה שנים רבות, ובשנים האחרונות לשלטון הצאר אלכסנדר הראשון נתחדשו הנגישות ויחס האפליה. מצב האוכלוסיה היהודית החמיר עם הכתרתו של אחיו ניקולאי הראשון, שימי מלכותו נרשמו כאחת התקופות האפלות בדברי ימי יהדות רוסיה. שמו נשתמר לדראון בזכרונם של זקני סמיאטיץ׳ בדורנו שקיבלוהו מפי הוריהם, ובעיקר זכורה לזוועה גזירת השמד והחטופים (1827 — 1856).

היהודים היו עד הימים ההם משוחררים משי־רות הצבא ושילמו תמורתו כופר נפש לקופת המדינה. הצאר ניקולאי הטיל על היהודים שירות צבא של כפייה לתקופה של עשרים וחמש שנים, ועם זה גזר לקחת מאת היהודים בני נעורים מגיל שתים עשרה, להרחיקם מסביבה יהודית ולחנכם עד גיל שמונה עשרה. נמצא שתקופת שירותם ארכה יותר משלושים שנה. למעשה נח־

טפו ונמסרו לחינוך צבאי אף בני 8 — 9 שנים. היה זה שמד כפוי. רק מעטים יכלו לעמוד בתנאים האכזריים האלה ולזכות לשוב אל חיק משפחותיהם. הפרידה מנערים אלה היתה כפרידה מן המת. אימת „החוטפים" שפגעה בעיקר בבני דלת־העם, שלא יכלו לשלם כופר נפש, רבצה על העיירה עד סוף שנת 1856, עם ביטול הגזירה בפקודת אלכסנדר השני. למרבה החרפה היו כמה מהחוטפים בשירות הצאר מ„תקיפי הקהל", שהסתמכו על „דינא דמלכותא דינא" בהסגירם לידי השלטונות ילדי עניים, יתומים וכד'. האוכלוסיה לא יכלה לגמול להם על מעשיהם בהיותם מוגנים על־ידי השלטונות. מעשה רצח של אחד החוטפים בסמיאטיץ' עלה ליהודיה בדם ובדמים.

ר' יצחק לייזר גולדברג ז"ל, שכיהן כרב מטעם בסמיאטיץ' משנת 1910, הכיר זקנים, אשר נחטפו ל„קאנטוניסטים" בהיותם ילדים. ביניהם אחד שהיה ידוע בשם „לייבל זעלנער" ושני — יענקל סאלניק. הם היו פושטים את לבושם מעליהם, וחושפים לעיני כל את הצלקות, שנשארו בבשרם מהמכות בשנות שירותם בצבא הצאר כאשר רצו לכפות עליהם שמד.

צרה נוספת, שהתרגשה על העיר בתקופה הזאת, היא המגפה שפרצה בכל האיזור בשנת 1830 ושגרמה לקרבנות רבים. גם על צרה זו סיפרו אבות לבנים, וכך הגיעו מפי זקני העיר אל בני־דורנו.

בשנת 1842 עברה סמיאטיץ' בפקודת ניקולאי הראשון מפלך ביאליסטוק לפלך גרודנה.

ד. ימי המרד הפולני

השנים 1831 — 1863 ידועות כתקופת התסיסה והתחלת המרידות הפולניות נגד שלטון הצאר. השלטונות הרוסיים גייסו גם את הפולנים לשירות הצבא, והמרידות פרצו בלשכות הגיוס.

זקני העיר מספרים מפיהם של אחרים, כי בימי־ההתייצבות היו מופיעים תעמלנים פולנים, שהסיתו את הנוער להתמרד ולהימלט מלשכת הגיוס. הטירונים, בהיותם על־פי־רוב שתויים, היו מתגרים ומשתוללים, תוקפים ומחבלים ברכוש, עד שהצבא היה מחזיר את הסדר על כנו. התמרדות כזאת היתה מסתיימת בדרך־כלל בפעולות־נקם באוכלוסיה היהודית: שדדו חנויות, בזזו דירות והתעללו בתושבים חפים מפשע. הפלוגות הפרטי־זאניות של הפולנים נזקקו לכסף, למזון ולבגדים. האוכלוסיה היהודית נתבעה לתת ואף נתנה, בלית־ברירה. הרוסים שוב כילו את חמתם ביהודים בשל־כך, ונתקיימה האימרה: נפלה האבן על הכד נשבר הכד, נפל הכד על האבן שוב נשבר הכד.

הישישה הגב' מונצ'אר יודעת לספר מה ששמעה מפי הוריה ואחיותיה הקשישות על הקרבות בסמיאטיץ'.

חרות בזכרונה התיאור על פרש פולני, שהיה פצוע קשה וקרא כשהוא צונח מעל סוסו הדוהר: „ישצ'ה פולסקה ניה זגינלה", (עוד לא אבדה פולין) וקריאות פאטריוטיות אחרות.

הזקנים יודעים גם לספר, כי אחרי דיכוי ההתקוממות בסמיאטיץ', שהיתה ידועה כמבצר ה„פריצים" הפולנים, נחרב בפעולת־עונשין ארמון פיישוב המפואר אשר ב„הויף". מכל איזור הבניינים היפים, המוקפים בריכות ותעלות, נשארו לפליטה רק פסלי האריות בכניסה לשער.

פרטים מתקופה זו מובאים גם בספרו של מ. וייסמן „מבריסק עד סמיאטיטש". המחבר מספר מה שנמסר לו מפי סבו ר' דוד הטוחן, שנקרא ע"י אחד הפריצים הצעירים פאן וינצנטי מה„הויף" להסיע אותו באישון ליל לאסיפה חשאית של המורדים. הטוחן סיפר איך ניצל בדרך נס מירייות המשמר הפולני, הודות להתערבותו המהירה של ה„פריץ" פאן וינצנטי, לאחר שהבטיח ב„הן צדק" לכל הנוכחים לשמור סוד ולא לגלות דבר ממה שראה ושמע.

עם דיכוי המרד החלו השלטונות הרוסיים ברוסיפיקציה של כל האיזור. מאות פקידים על משרדיהם בלווייית צבא הציפו את המחוז. החגים והמנהגים הפולנים בוטלו, והרוסית היתה לשפה השלטת. במשך עשרות שנים אחר המרד שרר שקט שלאחר סערה. הפולנים חבשו את פצעיהם, ויהודי העיירות התאוששו מחורבנם, שרישומיו היו ניכרים שנים רבות. כידוע, שמרה האוכלוסיה היהודית על נייטראליות, כי לא ציפתה לישועות לא מהרוסים ולא מהפולנים.

בקשר למאורעות המרד הפולני כפי שנתרחשו בסמיאטיץ', מן העניין להביא גם את הדברים של זקן העיר ר' מרדכי קפלושניק ז"ל, ששמע בעודו נער מפי אמו: „זה היה ביום חמישי בשבוע, כשהמתקוממים הפולנים מכל הסביבה נכנסו לסמיאטיץ'. הם היו מזוינים בגרזינים, בחרמשים

וכל מיני כלי־חבלה. חלק מהם רכב על סוסים, כצבא פרשים. חלק מהם היה גם מלובש מדי צבא וחבוש כובעים מרובעים (כובע לאומי פולני).

אחרי הסתערות קצרה הם כבשו את המקומות המבוצרים בעיר: הארמון שב„הויף", ה„ראטוש" והכנסיה. סמיאטיץ' נחשבה לעיר פולנית מתקו־ממת. יומיים ארך הקרב. בערב־שבת חזרו הרו־סים לעיר, אך מחציתה עלתה באש. לאחר כני־סתם של הקוזאקים עוד הוסיפו להבעיר בתים בעזרת ערמות קש. צבא רוסי נוסף זרם העירה מביילסק הסמוכה. בשני ימי הקרבות סבלה סמיאטיץ' מהרעשת תותחים הרסנית. התנגדות המתקוממים היתה חזקה, ועל כן היה החורבן בעיר גדול מאוד. היהודים ברחו בהמונים בריחה מבוהלת מן העיר".

כאמור, היו השנים שלאחר המרד שנים של הקמת ההריסות וביעור שרידי התרבות הפולנית מן המחוז.

ה. תחילת המאה העשרים

בראשית המאה העשרים עמדו החיים בסמיא־טיץ' בסימן התסיסה החברתית, הלאומית והסו־ציאלית, שחדרה מהמרכזים בפולין וברוסיה גם אל העיירות הקטנות. הפועלים היהודים בעיירות, שהיו מקופחים כפליים, התעוררו מתרדמתם.

תנאי־החיים ותנאי־העבודה הקשים היו קרקע פורה לצמיחת רעיונות מהפכניים. השכר היה ירוד, והתנאים למטה מכל קיום אנושי. הפועל סבל מנגישות ופגיעה בכבודו כאדם. השוליות שימשו גם כמשרתי ביתו של המעביד. רבים נת־פסו ל„טיפה המרה", כדי להשכיח את מר־לבם וסבלם. בבתי־החרושת היה המצב גרוע מזה. בעל־הבית המכובד ראה את עצמו כאיש־חסדם ונותן לחמם של הפועלים.

רוחות המרד והמהפכה הגיעו גם לתחום המושב והדרו לרחוב היהודי. קמו אירגוני פועלים ונערכו שביתות והפגנות של אחד במאי, שגררו אחריהן מעשי־גמול מצד השלטונות — מאסרים והלקאות. הרדיפות של השלטונות עוררו את הפועלים לתגובה ולנקם. ר' י"ל גולדברג זכר יפה מעשה בהתנקשות הפריסטאב הסמיאטיצ'אי, הד"ר קא־דוב, בביאליסטוק, שבעקבותיה פרצו פרעות בעיר זו. ההגנה העצמית היהודית השיבה אז לפורעים כגמולם.

ראש־הקהל של סמיאטיץ' היה בתקופה ההיא ר' שלמה מאיר זילברברג, בעל חנות מכולת בראשוש, ששימשה גם כ„בי־שכר" לכל הפרי־צים בסביבה ולציצרסקי בראשם. לפני זילברברג שימש בתפקיד ראש־הקהל (הסטארוסטה) מאיר סלסובסקי. הוא נעזר בארבעה בעלי־בתים להנ־הלת ענייני העיר.

בין מוסדות הסעד והצדקה יש להזכיר את אגודת „גמילות חסדים", שנוסדה בשנת 1902 במטרה לתת לאוכלוסיה מלוות כסף לדורשיה בלי כל ריבית.

תחילת המאה העשרים היא תקופת גידולן של המפלגות היהודיות על כל זרמיהן גם בסמיאטיץ'. נתעוררה פעולה ציונית רבה, שהתרכזה בעיקר בתעמולה ובהסברה ברוח ההחלטות של ועידת חובבי־ציון בקאטוביץ. בראש ההסתדרות הציו־נית עמדו שלום **פכטר** ז"ל (נפטר בתל־אביב), משה **פונדיק** (נתנסה בהגשמה ציונית בארץ־ישראל, אך נאלץ לחזור. את פעילותו הציונית המשיך בסמיאטיץ' בהקמת בית־ועד לציונים ובחינוך דור מגשימים), יהודה קאהוט ואחרים.

ההשכלה והציונות נתנו אותותיהן בעיקר בשדה החינוך. בסוף המאה הי"ט היה קיים בסמיאטיץ' בי"ס ללימוד שפת המדינה והחשבון. בעשור הראשון של המאה העשרים היו קיימים בקהילת סמיאטיץ' בית ספר רוסי לבנים, בהנהלת המורה טנביצקי, ופרוגימנסיה רוסית לבנות מיסודו של מר ז' אוורבוך. באותו זמן התחילה הפעולה להח־ייאת הלשון העברית. ויגדורוביץ פתח ב־י"ס לבנים ולבנות לשפה העברית, יהודה קאהוט פתח חדר מתוקן, ויצחק צבי טש המשכיל הפך בהדרגה את החדר המסורתי שלו לחדר מתוקן.

בשנת 1902, נוסדה אגודת „צעירי ציון", ששמה לה למטרה להפיץ תורה ודעת בין האמנים והפו־עלים. הם גם פתחו „בית־עקד" — לספק למעון־יינים ספרים ומכתבי עתים לקריאה. כן קמה תנועה גדולה של „פועלי ציון", שבראשה עמדו אלתר יאבלון, דובה קפלן, אלקה קפלן, משה פכטר, חייטשע (בתו של מנדל חליסער) ויהודית פניג.

כן קמה בסמיאטיץ תנועת ה„בונד", שריכזה שכבות רחבות של פועלים, חייטים, סנדלרים, נגרים ובעלי־מלאכה אחרים. תקופה מסויימת התנהלה פעולת ה„בונד" במחתרת מחשש עינם

של השלטונות, והמנהיגים אימצו לעצמם שמות בדויים. אחד הפעילים היה הח' „גילטשע" — שם מוסווה; עסקן אחר, ששמר כל שנותיו אמונים למפלגתו והיה מראשי פעיליה הוא יעקב **אוריישם**, וייבדל לחיים — משה **וייסמן**. פעילים אחרים ב„בונד" היו החברים: **לייקע, צאלקע, שייקע**, בריל **שפיאלטר**. הפגישות נערכו בביתה של שיינה **אקרמן**, מנושאי הדגל התמידיים היתה החברה לייקע. פעולת ה„בונד" כללה גם הפצת חוברות תעמולה בלתי־ליגאליות, שהביאה את חבריה לעתים קרובות ל„אוצ'סטוק" (תחנת המשטרה). באסיפות הבלתי־חוקיות, נשמעו קריאות גנאי נגד השלטון וסיסמאות עידוד למהפכה ולסוציאליזם.

עם פירסום צו האוטונומיה העירונית של הצאר, בשנת 1910, הוכרז על עצמאות החיים המוניציפאליים וקיום בחירות למוסדות העירוניים. יהודי סמיאטיץ' ויתרו משום־מה על הזכות הזאת, והבחירות בעירנו לא נתקיימו.

בפרק־זמן זה התפתחה גם תנועת הגירה אל מעבר לים. בחלקם הגדול פנו המהגרים לארצות־הברית, ובודדים — גם לארץ־ישראל. נדידה זו צמחה בעיקרה על רקע של מצוקה כלכלית, אך גם מתוך כמיהה לצאת למרחב מתחומיה של עיירה קטנה וצרת־אופקים.

ו. בְּמלחמת העולם הראשונה

בתשעה באב — 31 ביולי 1914 — הוכרזה המלחמה העולמית, ולמחרת פורסם הדבר בחוצות העיר ע"י הכרוז של העיריה. הודעות גיוס ענקיות הודבקו במקומות ציבוריים, ונתקיימו תהלוכות פאטריוטיות, דתיות פרבוסלאביות. כעבור זמן קצר עבר על־פני העיר צבא רוסי בחגור מלא בדרכו לעבר החזית. מקץ שנה, בערך, התקרבה המלחמה לשערי העיר. לילה־לילה נשמעו הדי יריות תותחים מהגבעות הקרובות, שבישרו את הקרב על סמיאטיץ'. בנייני־ציבור ובתי־ספר נהפכו לבתי־חולים צבאיים. לעיירה הגיעו פליטים רבים מהסביבה. הם אוכסנו בבתי־מדרש, אצל קרובים ואנשים רחמנים, שפתחו את ביתם למחוסרי קורת־גג. האוכלוסיה החלה להכין את עצמה ל„קרב על העיר".

על אף ההתנהגות ההוגנת, בדרך כלל, של הרוסים, לא סמכו יהודי סמיאטיץ' על „היושר של הקוזאק" ועשו מה שאפשר כדי לקדם את פני הרעה. כי השלטונות עזבו את האוכלוסיה האזרחית לאנחות בתוך האנדרלמוסיה הכללית. למטרת מחסה ומקלט שופצו ובוצרו המרתפים בדירות הבתים. בחצרות ובמגרשים ריקים התקינו התושבים חפירות עמוקות עם תעלות־קשר, שכוסו בקרשים ובעפר. בנסיבות של אז היה ב„ביצורים" הללו כדי הגנה מספקת.

הצבא הרוסי חלש על הגבעות והמקומות האסטרטגיים בסביבה. בעיר חנה גדוד קוזאקים, משמר הגנראל המפקד בגיזרה זו של החזית, שקבע את משכנו ביחד עם מטהו בדירתו של ה' בלקס. פגזי התותחים הגרמניים היו מתפוצצים בשטח הבנוי וגרמו נזקים כבדים ברכוש ואבידות בנפש. בכל פינות העיר פרצו דליקות באין אפשרות לכבותן.

והנה מזכרונותיה של הגב' מאשה שושקס על מאורעות הימים הללו:

„בעיר חנתה פלוגת צבא צ'רקסי. מפקד הצבא הוציא צו להחזיק את החנויות פתוחות גם בשבת, כדי לאפשר לחיילים להצטייד במצרכים. אחד החיילים התפרץ לביתו של שפירא ואיים עליו בנשקו: „בלילה נבקע את בטנך". — „מזלך שאימת הגנראל עלי. — יהודים מוכרי ישו ז". בלילה נסוגו הצבאות הרוסים, ונותר רק משמר קטן שהתפרע ושדד. יהודים הסתגרו בבתים ולחשו פרקי תהלים. היה בדעתנו לפרוץ לנו דרך בסביבת הכנסיה הנוצרית ולברוח ליער. לפתע שמענו יריות מהבית הסמוך, מביתו של ראובן מונצ'ר. התברר שהגב' מונצ'ר הסיקה את התנור, כדי לבשל או לאפות משהו, והעשן הוא שמשך את תשומת־לבם של החיילים בעיר, שדמתה לעיר מתה. משנכנסנו לדירת מונצ'ר נתברר, שהיה כאן מעשה רצח. הגב' מונצ'ר נורתה ונהרגה ע"י החיילים. הם פרצו, כנראה, לדירה לשם שוד, ולאחר שהגב' מונצ'ר התנגדה — ירו בה. הם נתכוונו אמנם לפגוע בבעלה ראובן, אך היא הגנה עליו בגופה ונפלה בעצמה קרבן מכדורי החיילים. הרוצחים באו על עונשם. פאטרול של המשטרה הצבאית אסר את השודדים וארבעה מהם, השותפים לרצח, הוצאו למחרת להורג.

„בינתיים נכנסו העירה סיירים גרמנים, וביניהם חייל יהודי. הוא הכריז ברחובות, שהגרמנים

מתקדמים מדרוהיצ'ין לסמיאטיץ'. הנסיגה הפת־אומית והגמורה של הכוחות הרוסיים, הצילה את העיר משריפה וחורבן. היה זה בוקר מעורפל, כשיחידות של הצבא הגרמני על תלבושתן הקר־בית האפורה והכובעים העגולים נכנסו לעיר. אחריהם התקדמו התותחנים על גבי עגלות סוסים, שהוסיפו להרעיש את שרידי עמדותיו של הצבא הרוסי הנסוג".

בשנת 1916, נתייסרה העיירה בדליקה גדולה, שהשתוללה למעלה מיממה בסביבת ה„שולהויף". לשונות האש אכלו בית אחר בית יחד עם רכושם של דייריהם האומללים. עשרות משפחות על טפם יצאו בעירום ובחוסר כל מדירותיהם, כשהם סופקים כפיים בשברונם. כמעט כל האיזור לא זכה להיבנות מחדש ונשאר בהריסותיו ושממונו.

ז. הגרמנים בסמיאטיץ'

חיל התותחנים התקדם מזרחה, ובמרכז העיר פשטו פלוגות צבא, על עגלות האספקה ומטבחי־השדה שלהם.

מיד גוייסו נשים ל„שירות העבודה" — לקילוף תפוחי־אדמה ולבישול. הקצינים קבעו להם אכ־סניה בבתים, שבחרו כטוב בעיניהם. וכבר ביום השני לכניסת הגרמנים לעיר ניגשו לכינון מוס־דות השלטון החדש, לרשום ולגייס אנשים לעבו־דות־כפייה בכבישים ובשירות הצבא הגרמני.

בתקופת הביניים שבין שלטון אחד למשנהו אירגן **משה פחטר** מיליציה אזרחית לפיקוח על הסדר והבטחון בעיר. מתוך מיליציה זו נבחרו שמונה אנשים כשוטרים, ומשה פחטר שימש כראש־העיר.

בעיר שרר מחסור חמור במצרכים חיוניים, כמו לחם, סוכר ונפט, כי הצבא שם ידו על כל המלאי, וכן נסתתמו כל מקורות ההספקה בסבי־בה. מצב זה גרם לתנועת הברחה ופריחת השוק השחור, ובצינורות הספקה אלה נצטווה ה„ביר־גרמייסטר" משה פחטר להילחם. נקל להבין, שהוא נתקל בסרבנותם של כל אנשי המסחר. תקופה זו נזכרת בין התושבים כ„תקופה של **רעב כבד**". בקושי רב אפשר היה לקיים את הנפש, והאנשים חיו בשאריות האגירה משנים עברו.

תעודה משנת תרע"ט — 1919

המשטרה, ובתוכה גם עשרות גרמנים, השתכנה בבניינה הקבוע שבקרבת בית־הכנסת ובית־המדרש. מכאן אורגן „הצייד" על המסחר, מלווה בהחרמות ובהטלת קנסות. בראש־ובראשונה

רית בעברית, ועוד אחד, ששמו לא זכור. מנהל ביה"ס היה שפירא. באותו זמן פתח המורה לוין גן־ילדים עברי, ואחר כך גם בי"ס עברי.

תקופת הכיבוש הגרמני היתה תקופת התרחבות

חבר המורים בביה"ס הגרמני לילדי ישראל

עומדים מימין לשמאל: לאה זבלודובסקי, אסתר סלוחובסקי, צילה רובינס, אליעזר טש, פייגה גוזדזיק.
יושבים: שפירא, אסתר קיילס, צוקר, —, רובינס, קוסלביץ', ויינברג, מינקס, מיכל סקורה.

שונה הוחרמו מצרכי־אוכל: חיטה, בשר, תפוחי־אדמה. את האוכלוסיה הזינו בתחליפים שונים — הקמח היה מעורב בערמונים, במקום הסוכר — באה הסכרינה, ובמקום נפט — הקרביד. על התושבים כפו לאסוף חומרי־גלם שונים, מתכות וגרוטאות; כלי־בית מנחושת הוחרמו.

במרוצת הזמן גילתה האוכלוסיה היהודית כושר הסתגלות לתנאים החדשים, וחיי הציבור אורגנו מחדש. השלטונות פתחו בית ספר גרמני לילדי ישראל, שהלימוד בו חובה — „דויטשע צוואנגס שולע". את כל המקצועות לימדו בגרמנית — את ספרי הלימוד סיפקו השלטונות — המורות מלכה מיקוצ'ינסקי־ויינשטין, לאה זבלודובסקי, אסתר סלוחובסקי, אסתר קיילס, פ' גוזדזיק ורו־בינס. בתכנית הלימודים נקבעה גם הלשון העברית, ולהוראתה נתמנה אליעזר טש, שלימד עב־

הפעולה הציונית. בתרע"ז/1917 נוסדה אגודה ציונית בשם „תל־אביב", ותוך זמן קצר הגיע מספר חבריה ללמעלה מ־110. מר יעקב גרבוב־סקי, אחד העסקנים הפעילים של תנועת החינוך העברי בבואנוס איירס, ושהיה בשעתו אחד הפעילים בתנועה הציונית בסמיאטיץ', סיפר בעת ביקורו בארץ:

„האגודה הציונית השתכנה בבית ראובן מונצ'ר. דובריה הראשיים היו יהודה קאהוט ומשה פונדיק. אז החלה גם הדיפרנציאציה הרעיונית והאירגונית בקרב התנועה הציונית. נתארגנה קבוצת „צעירי ציון", שבראשה עמד מר אליעזר טש. הוקמה קבוצת „פועלי ציון" שמאל על ידי חיים אוברינסקי. הפעולה הציונית חדרה גם לתוך הנוער. נוסדה אגודת „פרחי ציון", מבני 14־18, ושמנתה

כשמונים חברים, וביניהם: יעקב גרבוב־סקי — יושב ראש, שמחה רובינס — סגן, חנא קוסליוויץ, הירש טריוואקס, ריבובסקי, צוקרמן ואחרים".

ראשי התנועה הציונית בעיר טיפלו בשקידה בהחייאת הלשון העברית ותרבותה ובהגדלת הכנסות הקרן הקיימת לישראל. לפי הצעת המורה יהודה קאהוט הוטל על כל החברים לשלם „מס בגדים" — תרומה לקרן הקיימת כמס קנייה בעד כל בגד חדש; יוסף גארבר — המורשה לקק"ל — מילא את תפקידו במסירות רבה; נתארגנו שיעורי ערב לעברית וחוגים לספרות ולמחשבת ישראל — בהדרכת אליעזר טש; מרץ רב הוקדש לפיתוח הספרייה, ששכנה בעליית האחיות בילה ולאה זבלודובסקי, וששימשה בית ועד לשוחרי תרבות. מספר הקוראים עלה מ־40 ל־125.

בכל שנות הכיבוש הגרמני היה כל „החבל המזרחי" מנותק מהמרכזים הגדולים, ואפילו מווארשה הסמוכה, ומנהיגי הציונות בסמיאטיץ' ראו עצמם מחוייבים לטפל בכל הישובים שבסביבה. נוסד „ועד מחוז סמיאטיץ' — ביילסק", ששלח חוזרים על דרכי הפעולה הציונית בשעת חירום, ואפילו פנו ממקומות שונים בבקשות לשלוח להם מרצים. וכך שימשה סמאיטיץ' זמן

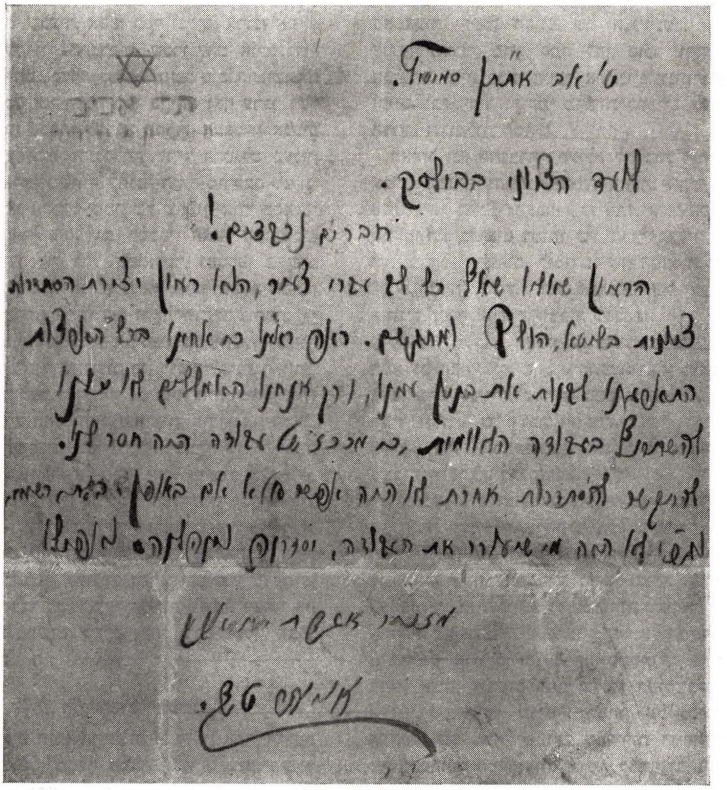

קטע מהחוזר

מה כעין מרכז ציוני. הישג חשוב לתנועה היתה הצטרפותו של הרב מבודקי לועד המחוז. עדיין שמור חוזר אחד, שעליו מתנוססת חותמת הועד, וכן שמורים צילומים מביקורי הח' א' טש — בויסוקה לשם הרחבת הפעולה, ובקאמניץ, לשם ייסוד אגודה ציונית.

גם המפלגות המהפכניות, שהתנגדו לציונות ונלחמו בה, גילו פעילות אינטנסיבית ועוררו ויכוחים ופולמוסים גלהבים. אולם בפעולות ציבוריות כלליות פעלו כולם שכם אחד.

ב־1916, שניים־שלושה ימים לפני פסח, הגיעו לעיירה כמאה פליטים מלודז', כנראה פועלי כפייה. ומיד נרתמו כל הצעירים, מכל השכבות שבעיר, אספו כסף וכלים, ארגנו אפיית מצות על ידי מתנדבים, שכרו להם אולם גדול וערכו להם „סדר" למופת. והפליטים הרגישו את עצמם כל ימי הפסח כמו בביתם ואף ערכו נשף נהדר. כן נספחו לארגון ההגנה העצמית אנשים מכל המפלגות, והמשלחת לד"ר הרטגלס בעניין ארגון ארצי משותף להגנה היתה מורכבת מציוני ומבונדאי (ראה: יממה של שלטון יהודי בסמיאטיץ', עמ' 63). גם למכבי האש המתנדבים שבפיקודו של ברל שפיאלטר, נצטרפו צעירים מכל התנועות. הניגודים לא פגעו בקיום המתיחות היהודית המשותפת והאחריות המשותפת.

שלוש שנים שלטו הגרמנים בסמיאטיץ'. בשנת 1918 נכרת חוזה שלום בין רוסיה לגרמניה. תנאי החוזה, המצב בגרמניה וברוסיה והתסיסה לשיחרור בקרב האוכלוסיה הפולנית, עודדו את הלאומנים הפולנים. האירגון הצבאי P.O.W. פתח במבצעיו והלך מחיל אל חיל. פלוגות של נוער פולני, מצויידות בנשק וחדורי רוח מלחמתית, התקיפו את המשרדים הגרמניים על מפקדיהם והכניעום. שרי הפלך והמשטרה של אתמול עמדו מוגי־לב בפני פלוגות הנוער הפולני, שהפתיעו אותם ואשר פשטו מעליהם את מדיהם ושדדו את נשקם. מעשים כאלה קרו בסמיאטיץ' ובכל הסביבה.

ח. השלטון הפולני

הפולנים חזרו לעצמאות ולשלטון אחרי תקופת שיעבוד של למעלה ממאה ועשרים שנה. האוכלוסיה הפולנית בעיר, שרידים מימים עברו, הרימה ראש „לשפוט ולשלוט".

כראש־העיר נבחר **לנקאו**, ואת ענייני היהודים ייצג הפרנס **יעקב רובינס**. השלטונות הפולניים אירגנו את רשת השלטון, וסמיאטיץ' נכללה במחוז ביאלסק, בה ישב הסטרוסטה, היינו — מושל המחוז. העיר היתה מאז תחת שלטון פולני מוחלט. הכנסיה נתעוררה לפעולות, והשפה הפורמלית הושלטה במשרדים, בדואר ובחיים הציבוריים. הדיבור הרוסי נחשב כמעשה בגידה. עד מהרה נמחו עקבות העבר רב־התנודות. עם ההרגעה בחיים החברתיים והפוליטיים וביסוס מצב הבטחון הלך והשתפר גם המצב הכלכלי.

גם האוכלוסיה היהודית החלה חובשת פצעיה. יהדות ארצות הברית נענתה למצוקת יהודי פולין באמצעות קרנות הסיוע של ה„ג'וינט". בעיר חולקו מצרכי מזון, קמח לבן, סוכר וקאקאו. הוגשו ארוחות בבתי־הספר, אורגנו מעונות־נופש וקייט לתלמידים והוקמו מוסדות כספיים לעזרה הדדית ולגמילות־חסדים.

באותו זמן התגברה הפעולה לתרבות ולחינוך עברי. המורה והמחנך יהודה קאהוט הקים את בית־הספר העממי העברי „קדימה", אשר הטביע את חותמו בעיצוב דמותו של הדור הצעיר בין שתי מלחמות העולם. לימוד הלשון העברית חדר גם ל„תלמוד תורה" עם התמנותו של הציוני הוותיק, משה פונדיק, למורה לעברית.

לא ארכו הימים, ופולין החדשה הסתבכה במלחמה עם הבולשביקים, בעיירתנו הודבקו מודעות גיוס, כרוז העיריה, פטריק, סבב ברעשן בחוצות העיר והודיע על חובת התיצבותם של הגילים 1898 — 1901, ורבים מבני הנוער היהודי התייצבו וגוייסו לשירות הצבא.

המצב הפוליטי המעורער ברוסיה סייע בהתחלת המלחמה לנצחונם ולהתקדמותם המהירה של הפולנים דרך שדות אוקראינה. אולם החזית הפורלנית התמוטטה עד מהרה מלחץ הצבא האדום. הצבאות הפולנים נסוגו עד למבואות וואַרשה, שם התרחש מה שהפולנים קראו „הנס על הויסלה".

במאבק אדירים זה היתה סמיאטיץ' נתונה במשך כמה חודשים תחת שלטון הבולשביקים. תושבי סמיאטיץ' שמעו בתמהון על נסיגתם המהירה של הפולנים ועל המהירות המסחררת של התפתחות המאורעות. לפתע, ללא קרב, נעלמה הפקידות הפולנית יחד עם המשטרה. באין שלטון, הוקם משמר אזרחי.

בזה אחר זה הופיעו הסיירים של הצבא האדום על אופנועים, סוסים וכלי־רכב, ואחריהם — צבא רגלים רב בלבוש דל וגם יחפים, רעבים וצמאים. הם פשטו בדירות וברחובות העיר. הדליקו מדורות וייבשו את בגדיהם הרטובים, שדבק בהם אבק דרכים. השליטים החדשים אירגנו משטרה מתוך אנשי המיליציה, שנטו לקומוניזם. מינו קומיסאר לראש העיר; כינסו אסיפות המוניות, „מיטינגים", לפני מעקות הבתים ששימשו כבמות; זמרים ומנגנים בידרו את הקהל בפזמונים, ותעמולנים השמיעו נאומים חוצבי להבות.

בינתיים נמשך הקרב עם הצבא הפולני בסביבות העיר. לילה־לילה רעמו התותחים, והתפוצצויות הפגזים הרעידו את בתי־העץ בעיירה. יום־יום הגיעו העירה עגלות עם חיילים רוסיים פצועים. את רוב בתי־הספר הפכו לבתי־חולים צבאיים, ולכנסיה הנוצרית נאספו מאות גופות של הרוגים, שנקברו אחר־כך בחפזון בקברי אחים ובטקסים צבאיים. נשי ישראל רחמניות אצו לבתי־החולים והביאו חלב, מזון ורפואות, והושיטו כל עזרה שיכלו מתוך רגשות חמלה.

המצב הכלכלי בעיר היה בכל רע. מצרכי האוכל אזלו. האיכרים החביאו את תוצרתם החקלאית בגלל ההחרמות המרובות. המחסור במזון הלך וגבר. אירע ועגלת לחם נשדדה בדרכה מאחת המאפיות לשוק במשך רגעים ספורים. המסחר שותק לגמרי בשל התמעטות הסחורות וגם מהחשש שהשלטון החדש עשוי לבטל את הרכוש הפרטי. הצבא עט בלהיטות על החנויות וקנה מכל הבא ליד תמורת „רובלים אדומים", שערכם היה מפוקפק.

אחר תקופת שלטון קצרה נשברה החזית הרוסית, והצבא האדום נסוג נסיגה כללית. ימים ולילות נהרו שיירות האספקה הרוסיות בעגלות־סוסים חזרה למולדתם. האזרחים הפולנים אזרו עוז למראה הנסיגה וירו אחרי הפלוגות הנסוגות מחלונות הבתים. המפקד הבולשביסטי, מבלי לדעת מי יורה על חייליו, ציווה להתקיף את העיר, וצרורי מרגמות הוטלו על הבתים. התושבים הסתתרו במקלטים ובמרתפים. עוברים ושבים נפגעו מיריות כדורים.

תוך השתוללות היריות והדליקות בעיר אסף המפקד את נכבדי העיר והוציאם לשדה למשפט צבאי מהיר — הם נאשמו ביריות והתקפה על הצבא. משפחות רבות היו נתונות אז בחרדה. למזלם של אלה, שעמדו בצל המוות, הגיח אוויר־רון פולני והטיל פצצות בסביבה. מבוהלים נמלטו הבולשביקים על נפשם, והיהודים ניצלו ממוות. עם נסיגת הבולשביקים נראו עשרות גופות של חללים ברחובות, ואש עולה מבתים בוערים. עקבות ההרס הכלכלי ניכרו עוד שנים רבות.

הפולנים חזרו לשלטון בסמיאטיץ'. לראש העיר נתמנה בעל הטחנה **אקילסקי**. נציג העדה היהודית היה הפרנס יעקב רובינס. היהודים שיקמו את הריסותיהם, פתחו שוב את החנויות והמסחר נתחדש. השלטונות הפולנים, אשר נזקקו לסכומים עצומים לכלכלת המימשל, הטילו מסים כבדים על האוכלוסיה. יהודי סמיאטיץ' כרעו תחת נטל החובות והמסים. דאגה זאת גזלה את מנוחתם. עם האינפלאציה הדוהרת עלו מחירי הסחורות לאין־שיעור, וכל החובות למסים ממשלתיים סולקו ב„קופסת גפרורים" — כדברי השנינה של אחד הסוחרים מהימים ההם.

בשנת 1926 עמד בראש העיר פולני, יוזף **נוביצקי**, חבר מפלגת הנ.ד. האנטישמית, שבתוקף משרתו פעל לדחיקת רגליהם של היהודים. העדה היהודית **רצתה** לסלקו ממשרתו ולהושיב על כס ראש העיר את אחד הפולנים הליבראלים בשם שינצקי. ליהודים היה רוב מובטח בעיריה ע"י ארבעה נציגים: פייבל **רדזינסקי**, יצחק **ברוין־רוט**, פסח **שטיינברג** וגרוסקין. הרחקת ראש העיר מכהונתו עוררה סערת מחאות של המיעוט הפולני בעיריה. הנציגים הפולנים התפרעו והיו מסיימים את ישיבות העיריה בשירת ההימנון הלאומי ובהפטרת הכרזות „שלא ניתן ליהד את עירנו תינו"... הלאומנים הפולנים השיגו את מטרתם. הסטרוסטה פיטר את ראש העיר הליבראלי, ואיש הנ.ד. האנטישמי חזר לתפקידו. חברי מועצת העיריה נאלצו לבלוע גלולה מרה זו נוכח התנועה האנטישמית, המרימה ראש והפועלת ללא־מעצורים, כשהשלטון לצידה.

ט. חיי הציבור

בשנת 1922 התבסס בית הספר העברי „קדימה" ונתקבלו מורים חדשים. קמה תנועת „השומר הצעיר", שמילאה תפקיד חשוב בהכשרת הנוער וחינוכו למעשה והגשמה ציוניים. בין מניחי

היסוד של תנועת „השומר הצעיר" בעיר היו: האח והאחות דייטש, האחים סיר, אליהו יוסלביץ' (עתה — פורת), אלתר שינקר, השיל סלאט, אברהם פלחוביץ ומהצעירים יותר: ריקל לב, משה פלוטניקוב, יצחק קפלן ואחרים.

בשנת 1924 נתקיים בכפר סלוביצ'ין, הסמוך לסמיאטיץ' כינוס גדול של תנועת „השומר הצעיר". היה זה מאורע, שהטביע רושם עמוק על תושבי הסביבה, ובייחוד על בני־הנעורים שבעיר. מאות „צופים" במדים שומריים נתכנסו מכל קצוי פולין, הקימו מחנה תחת כיפת השמים וערכו מפגני ספורט ותרגילים צופיים. במסגרת זו גם נתקיימו הדיונים בבעיות האידיאולוגיות שעמדו בפני התנועה. ביקורם של השומרים בעיר עורר את סקרנות הנוער בסמיאטיץ' ובסביבה, ורבים מהם נמשכו אחר־כך לשורות תנועה זו.

בשנות העשרים קמה תנועת „החלוץ", שהיה לה חלק רב בהכשרת הלבבות של הנוער משכבות־עם שונות לחלוציות ולעלייה. בעקבותיה התפתחה מאוחר יותר תנועת „החלוץ הצעיר". גם למפלגות אחרות קמו אירגוני נוער שפיתחו פעולה תרבותית והשכלתית במועדוניהם השונים. מפעלו הבולט של „החלוץ" בסמיאטיץ' — הקמת חוות ההכשרה בכפר קאיאנקה — „שחריה" — שהיתה לשם־דבר בתנועה החלוצית בפולין. בשנות העשרים והשלושים נתקיימו בסמיאטיץ' קיבוצי הכשרה של החלוץ ו„השומר הצעיר", שהכשירו מאות חלוצים לעבודה ולעלייה לארץ.

באותו זמן ישב על כסא הרבנות בסמיאטיץ' הרב יוסלביץ', מגדולי התורה, בעל הופעה הדורה, ונואם ציוני מלהיב. דרשותיו, בייחוד ב„ימים הנוראים". השאירו רושם עז על ציבור המתפללים. אחרי הרב יוסלביץ' עלה על כסא הרבנות הרב רמיגולסקי — אדם נערץ ומחשובי תנועת „המזרחי". הוא נפטר בשנת 1931 והובא לקבורות בהלוויה רבת־עם. אישים חשובים מתנועת המזרחי, הרב ברונרוט והרב נייפלד, הספידו את הנפטר וכל העיר הלכה אחרי מטתו.

בשנת 1931 נתקיימו בסמיאטיץ' בחירות לועד הקהילה. ההנהלה נבחרה מקרב הרשימות השונות של המפלגות — הציונים הכלליים, „פועלי־

מתנדבים בונים את בי"ס קדימה. העובדים — מכל שכבות הנוער.

ציון", „בונד", וכן סוחרים ובעלי־מלאכה. לראש הקהל נבחר ר' לוי ביליצקי (חי עתה באמריקה). בשנת 1934 נתקיימו בסמיאטיץ' בחירות לעיריה. היהודים הופיעו הפעם ברשימה מאוחדת שנת־מכה ע"י כל האוכלוסיה.

בשנת 1938 נשלם בניין בית־הספר העברי „קדימה" בעבודת התנדבות של הנוער על כל זרמיו. היו יהודים שעבדו עם סוסיהם ועזרו לעבודת הבניין. עשירי העיר תרמו את חומרי הבניין. תרומות של כסף נתקבלו גם מעולי סמיאטיץ', בהזדמנות ביקורו של המנהל קאהוט בארץ. ועד הבניין היה מורכב מציוני העיר ועשיריה. הבניין בן שתי הקומות שימש גם כאכסניה לעריכת חגיגות ציוניות.

הויכוחים האידיאולוגיים והפולמוס הפוליטי ניטשו אז בעיקר בין תנועת „ברית החייל" ו־„ביתר" לבין התנועות החלוציות השמאליות, שמיטב אנשיהם עלו ארצה ונותרו רק הצעירים מביניהם. בראש התנועה הריביזיוניסטית עמד העסקן אברהם מנדלבוים ודוד קמחי (עתה באמריקה).

י. הנישול הכלכלי

בד בבד עם התגברות החינוך השוביניסטי הפולני פעלו אנשי המפלגה האנטישמית בכפרי הסביבה וקראו להגברת החרם הכלכלי על הרוב היהודי בעיר. תקופה זו מצויינת בפולין בהגברת הנוער הכפרי העירה. בנישול היהודים מעמדו־תיהם הכלכליות התכוונו לאפשר לנוער זה לרשת את המקצועות היהודיים.

כנופיות של בריונים כפריים, בהדרכת תעמלנים עירוניים בחוגי הנוער הלומד, התנכלו בשיטתיות לסוחרים ולרוכלים. נפתחו צרכניות פולניות בסיסמה: „סבוי דו סבעגו" (סיסמת החרם האנטישמית), שרוששו את המסחר היהודי. המדיניות הממשלתית הריאקציונית, שנתכוונה אף היא לנישול היהודים, עמדה לימין התנועה הכלכלית האנטישמית. סיסמתם היתה: „פולין לפולנים". אחרי שפגעו במסחר היהודי, עברו להתנכלות אל אנשי המקצועות החופשיים ובעלי־המלאכה היהודים, והשלטונות היו בעוזריהם. מעשי ההתגרות וההתעללות ביהודים הלכו וגברו. כנופיות מהסביבה סבבו ברחובות ובשוק וקראו בגלוי — Bij Żydów! (הכה ביהודי). הכמרים והמורים בבתי־הספר הממשלתיים התייחסו להתפרעות זו כאל התעורות פטריוטית.

בשנת 1936 נתקיימו בסמיאטיץ' תמרונים צבאיים גדולים. מטה הצבא שכן בבית מנדלבוים, ליד בית המדרש „חיי אדם". תזמורת צבאית ניגנה בסביבת הבאר שליד המאפייה של מנדיל אברקוביץ', וכל העיירה יצאה לחזות במחזה. גנראל דיביזיה פולני קיבל מצעד צבאי של שני מחנות „יריבים". בתמרונים השתתפו שתי דיביזיות חיל רגלי, חיל תותחנים רכוב על סוסים, טאנקים קלים ופלוגות של מקלענים. הורגשה תכונה של ערב מלחמה.

בשנת 1939 עמדה העיירה בפני סערת אימים. המצב ביחסי פולין גרמניה הלך והחמיר, והמלחמה נראתה כבלתי־נמנעת.

מוסד הקהילה בסמיאטיץ' נתרכז באותה שנה בבניין הראטוש, בדירת זונגפלד. בראש הקהילה עמד יעקב **רובינס**. המפלגות השונות, שהוכיחו קודם פעילות רבה, עמדו על סף ההתפוררות. בין התנועות הפעילות נמנו: „השומר הצעיר", „החלוץ" ו„פרייהייט", שחבריהם התעתדו לעלייה ולהגשמה. חוגי נוער אחרים, ששום אידיאה לא קסמה להם, נתפתו להנאה של הרגע, כי „הזמן קצר", ופנו למקומות בילוי שונים.

ממשלת פולין הכריזה על גיוס מזורז. הוכרז על מגביות לצורכי הגנה, בניית מקלטים והתגוננות אנטי־אוירית. היהודים נדרשו לנהל תעמולה למען מפעלים אלה בבתי־הספר ובבתי־התפילה. הם נתבעו לתרום, ואף תרמו ביד רחבה.

המלחמה כבר היתה באופק הקרוב, אך האנטישמים לא הרפו ממלאכתם והמשיכו בתעלוליהם והמשיכו לקרוא: „פולין לפולנים". ליד חנותו של זיגלבוים הציבו „פיקטניקים" (משמרת), למניעת קונים מלהיכנס לתוכה. בסמוך לחנותו של אורבאך פתחו חנות נוצרית, ובחזיתה שלט גדול, הקורא לקונים להחרים סחורות יהודיות.

יא. בין אכני הריחיים

ביום ששי בשבוע, ה־1 בספטמבר 1939, נאם היטלר את נאום הכרזת המלחמה על פולין. חרדה גדולה תקפה את האוכלוסיה. הצבא הפולני נפוץ לכל עבר לאחר ימים מועטים של התנגדות, ומרחוב צ'כנובסקה נהר צבא גרמני על מכוניותיו. עם כניסת הצבא הגרמני לעיר פקדו על כל הנוער

הסמיאטיצ׳אי להתרכז בחצר הכנסיה. הם נשארו שם כלואים במשך יממה, אך במפתיע נצטוו כולם לחזור לבתיהם. הגרמנים יצאו, ושלושה ימים נשארה העיר ללא שלטון. ביערות הסביבה מצאו מקלט כנופיות של חיילים פולנים מהצבא המובס. הם בזזו אצל האוכלוסיה היהודית וגם הוציאו אנשים להורג באמתלות שונות.

והנה תיאור המאורעות מהימים האלה מפיו של צ. וינר:

„עם עזיבתו הפתאומית של הצבא הגרמני את העיר, נוסדה מיד הגנה עצמית, וכל רחוב קבע, לפי סדר מסויים, את שומריו — מפחד נקמתם של הפאַרטיזאַנים הפולנים. לאחר שלושה ימים חזר הצבא הגרמני בכל כוח המחץ שלו. דרך העיירה עבר צבא אדיר. במשך יומיים, יומם וליל, נמשך המסע לעבר בריסק. יום אחד פסקה תנועת הצבא. עברו יומיים ולא נראו עוד שום חיילות. לפתע הופיעו הרוסים ואחריהם המוני פליטים. העיר המתה מאנשים והיתה לעיר גבול שבין מדינות רוסיה וגרמניה.

עם הקמת השלטון הרוסי בעיר הוחל בסלקציה של התושבים. את העשירים ובעלי־הבתים שילחו למרחקים, נותרו בעיקר פועלים ובעלי־מלאכה. לאורך הגבולות החדשים הוקמה רשת של ביצו־רים, ואת תושבי האיזור הסמוך לגבול העבירו לפנים המדינה. בעיר הורכבה מינהלה של הקו־מוניסטים מ„הגבארדיה הוותיקה", כגון: פיש, גרבר, פיגל, מינקס, והנוצרי קרפיוק. נוסדו קואופרטיבים של סנדלרים, חייטים וכן מספרה. בבניני בית־הספר שמאחורי הכנסיה בנו קולנוע גדול. את בתי־הקפה הפכו למסעדות עירוניות בשביל הפקידים והצבא. נתארגנה תזמורת של חובבים בהדרכת לייזר **טיקוצקי**.

חלק מחברי תנועות הנוער הציוניות ראו, כי הקרקע לפעולה ציונית נשמטה מתחת לרגליהם, וכי הם עומדים בפני פירוק גמור של תנועתם, ומיד באו במגע עם מארגני הבריחה וההעפלה לארץ, במרכזם בוילנה. עמדה בפניהם דרך ארוכה של נדודים ותלאות, עד שהגיעו למטרתם. פורסם צו גיוס לשנתונים 1918—1920, והבחורים נל־קחו לצבא הסובייטי. ממגוייסים אלה לא חזרו האחים **טולוינסקי**, משה **שוסטר**, יענקל **מאזור** ועוד אחרים".

ההתקפה הגרמנית על ברית־המועצות באה במפתיע אפילו לעיר גבול כסמיאטיץ׳. במוצאי־שבת, 21 ביוני 1941, עת שבקולנוע המקומי התקיים נשף של חיל הספר הרוסי, וכל בני־הנוער באו לחזות ולהתבדר, נפסק זרם החשמל, ניתק הקשר הטלפוני, ובהלה גדולה נשתררה בקרב משמר הגבול.

בשעה 4 לפנות־בוקר כבר רעמו התותחים הגרמנים והעיר הופגזה. מהפגזים הראשונים נפגע ביתו של זלמן מנדלבוים, והיו קרבנות רבים בנפש. לפנות־בוקר פסקה ההפגזה, והפרסונל הרפואי במקום יצא להגיש עזרה לנפגעים. הרו־סים נסוגו בכביש סמיאטיץ׳ — ביאלסק, והדרך היתה זרועה גופות הרוגים מחיילי הצבא הרוסי שנפגעו במנוסתם. בעיר נשאר רק משמר אזרחי. איכרי הסביבה הסתערו על מחסני הצבא הרוסי במטרת שוד, והעיר בערה מכל העברים. ביום השני נכנסו הגרמנים העירה כשהרחובות ריקים מאדם. מכונית של המשטרה נעצרה באמצע השוק וירתה בעוברים ושבים.

הוקמה משטרה פולנית מצויידת במגלבים להתעללות ביהודים. הוקם ה„יודנראט" שכלל את: י. **רוזנצוויג** (יושב־ראש), יוסף **גארבר**, א. **ויניאר**, **טולוינסקי**, י. **שטיינברג**, **ויסאקער**, לוין ואחרים. התביעות מהיהודים לתשלומי־כסף לכוב־שים הלכו וגדלו מפעם לפעם. ה„יודנראט" נתבע לאסוף סכומי־כסף, או מכסות זהב, או ציוד של 1000 זוגות מגפיים וכדומה — תביעות שהתוש־בים לא יכלו לעמוד בהן. אף־על־פי־כן, נתנו לצוררים כל אשר היה להם ובלבד להציל את חייהם. הגרמנים העבידו את היהודים בפינוי הריסות ה„ראטוש". בניינים רבים נהרסו בעזרת חומרי־נפץ. את ההריסות גררו היהודים בידים אל „מעבר לגשר" לסתימת הנחל.

קרה, וה„יודנראט" נדרש לספק 50 פועלים לעבודה אל מחוץ לעיר, והיה מקום לחרדה ודאית, שחייהם צפויים לסכנה. תביעה זו העמידה את אנשי ה„יודנראט" בפני הכרעה חמורה. לבסוף נפלה ההחלטה לקחת איש אחד מכל משפחה גדולה. היתה זו החלטה חורצת גורל ל־50 מש־פחות. לאחר שגברה רוחם של המועמדים הם צייתו ונשלחו למילוי תפקידם. רק מעטים חזרו מ„שליחות" זו.

יב. הגיטו וחיסולו

הגיטו הוקם במרחב של „אונטערן בריק" — איזור הנוגע בבית־החרושת מליניאק ובית־הקברות וטחנת אקילסקי. המשטרה התרכזה בפונדק של אברהם **גרינברג**. לגיטו החלו לחדור שמועות על שילוח למחנה ההשמדה טרבליאנקה. חסרי־אונים ומדוכאים־עד עפר התלכדו האנשים, ביודעים כי החרב מונחת על צווארם. בליל החיסול הגיע העירה צבא רב, שהקיף את הגיטו בשלוש משמרות. האנשים התרוצצו כאחוזי־טירוף, וחלק מהם רץ ישר ללוע המוות. רק יחידים הצליחו לפרוץ את המחסומים ולהימלט.

לפנות־בוקר הגיעו עגלות איכרים מהסביבה. מיפקדת המחנה ציוותה על האנשים לקחת עמם את החפצים החשובים ביותר, לא לפחד, כי „יוצאים למחנה עבודה". בימים הראשונים לחודש כסלו יצאו שיירות של יהודי סמיאטיץ׳ ממקום בו נולדו הם ואבותיהם, דורות רבים, לדרך ממנה לא ישובון...

כולם הועברו להשמדה בתאי הגאזים של מחנה טרבליאנקה. הם הלכו בדרכם האחרונה לכיבשנים, על נשיהם וטפם, זקנים עם נערים, מאוחדים ברוחם ובנשמתם, לקראת גורל אכזרי, אשר סתם את הגולל על פרשת חייה של קהילת יהודי סמיאטיץ׳.

ארץ אל תכסי דמם!

שוק למען הקרן הקיימת לישראל בשנת 1929. יושבות מימין לשמאל: הלפרין, טרגר, טיקוצקי, צוקר
עומדות: פירר, וייסמן, לוין. קפלן, פוקס, נוביק

עזובה במופרזות

„סעמיאטיץ׳ — הזקנים שבעירנו יספרו כי לפני שנים רבות היתה עירנו המצערה למופת לערים אחרות סביבותיה. כי נמצאו בה בעלי צדקה וגומלי חסדים וחובני דלים ועוסקי בצרכי צבור באמונה. אך עתה לדאבון נפשנו אין גודר גדר ועומד בפרץ לנו: אין אתנו בית לחולים עניים. הן אמנם בני העיר בנו בית גדול בשם „הקדש" למטרה הזאת. אבל אחר־כך נתנו את הבית הזה מעון להרב דמתא. והחולים העניים יתהפכו בצירים על משכבותם עד בוא חליפתם ועיני בני ביתם רואות וכלות.

בית המרחץ ובית הטבילה יחד נוטים לנפול. ולא אחת ושתים יברכו העולים לתורה ברכת הגומל כי היו אתמול בבית הרחצה, ויהי אך נית־קו כפות רגליהם מהמקום אשר עמד בו, והנה בול עץ נפל מהתקרה ארצה, ולו נפל עליו כי אז רצץ את גולגולתו, וכהנה רבות.

בבוא עת לנשים לטבול במקוה תקללנה את יומן וכי צחנה ובאשה תעלה באַפן. לא אחת ולא שתים נתן הנוגש (פריסטאוו) צו לסגור את בית הרחצה לבלי תת לבוא בו. אך בכל פעם מתן בסתר יכפה אף, והדלת תסוב על צירה כבתחילה".

(א׳ זבלודובסקי, „המליץ", גליון 21, 1879).

מאכל כשר לחיילים יהודים

בין אנשי הצבא החונים בקירבת העיר נמצאו ל״ח עברים אשר השר המצביא נתן להם רשיון לבוא העירה לאכול לחם את העברים כדת ולבקר בימי השבת והחג את בתי התפלה. אך זה מקרוב נתן שר האלף צו לשרי המאה לבלי תת ליהודים בצבא ללכת העירה ולבוא לבית־הכנסת. ויחמלו עליהם יקירי העדה ובראשם ה׳ לייב ראַחווא־לאווסקי ויקבצו נדבות והאשה המשכלת מ׳ בראשא גרינבערג הכינה שלחן בביתה לאנשי החיל העברים, ונעים היה לראות אותם אוכלים ומיטיבים את לבם ביום השבת.

(א׳ זבלודובסקי, „המליץ", גליון 8, 1880).

מות הרופא

ביום ה׳ ח׳ אייר עלה המות בחלוננו, וגדע בחרי אפו את הדאקטאר המפורסם ה׳ נתן וואלנער, בשנת החמישים לימי חייו. שמו היה נודע במדינות עסטרייך ורוסיה. וזה כשנה אשר קבע דירתו בעירנו הנ״ל. האיש הנעלה הזה הקדיש כל ימיו לאמונה והשכלה. אהוב ונחמד היה בעיני הבריות, וכן פעל הרבה לטובת החולים העניים ובנפש חנונה השכיל תמיד אל דל, ויושט עזרה לכל נדכה ונענה.

אבל כבד עשו לו במותו. המונים המונים נהרו אחרי מטתו. ולפני בית המדרש הישן נשא עליו מספד הרב הדרשן מו״ה יצחק קאפלאן, ובחצר המות עורר עליו קינים הדרשן מבית המדרש החדש, וכל בני עירנו התאבלו על אבדן איש יקר זה. ינחם ה׳ את כל האבלים עליו לאשתו האלמנה ולבתו היחידה. דברי הכותב בשברון לב.

(א׳ שפרלינג, „הצפירה", גליון 16, 1882).

איש איש לבצעו

סעמיאטיץ׳ (פ. הוראדנא) — „חוקי מאי" הידועים הביאו רעה על ראש אחב״י (אחינו בני ישראל), אשר אין הפה יכול לדבר והעט לכתוב; המגורשים מהכפרים נוספו על יושבי הערים ואיש בשר רעהו יאכל, ועל חררה אחת מהפכים שבעה בתי־אבות. הפועלים סובבים הולכים כל היום בנקיון שניים ושכר האדם לא נהיה. ומה עושים אחינו השוקטים על שמריהם והנלוים

אליהם ? היביאו עצה ויעשו פלילה להיות בתום־כי נפש אחיהם ? הס מלהזכיר ! איש־איש לבצעו מקצהו, וכ״א ידאג רק לנפשו ולצעקת הדל יאטם אזנו. גם המכות הנאמנות שהכו אותנו בשנים האחרונות אויבינו בנפש, אשר חמתם עוד שותה רוחנו עד היום, גם המכות האלה לא הביאו לנו לבב חכמה לעזוב את דרכינו ומנהגינו, ועד היום נשפיק במלחמות מצות — בבתי ד׳ ובאהלי יעקב, מקום שם יתאספו זרע קדש לשפוך שיח לפני שוכן דכא, המשפילי לראות על תולעת יעקב הנרמסת בראש כל חוצות.

שורו נא אל בית התפילה „חיי אדם״ אשר בעירנו ! קהל רב יבואו בו בכל יום להתפלל — ולגמור עסקיהם אשר לא הספיקו לגמרם בבתיהם או בשוק. הביטו נא אל השמש העומד על הבימה גבוה מכל העם ומכה בידו הגדולה על השלחן להשתיק את המתפללים ! דבר גדול ונכבד בפיו להודיע לכל הקהל הקדוש: כי מטעם הרר״ת ומטעם כל פרנסי בימ״ד ח״א, חרשי אמן (צע־חאווי מייסטערס), מבטלים את האיסור שאסר הרב אב״ד דפה ק״ק לקנות שמרים לשבת ויו״ט אצל איש אחר... ומעתה מתחייבים א״ע בני החבורה לקנות רק אצל רבם המלמדם תורה בבית מדרשם. והרב אב״ד מה יאכל ומאין ימצא לחמו, אם יקפחו פרנסתו זו אשר רק היא שכרו ואליו הוא נושא את נפשו ? אם לא ידעת קורא נכבד מה להשיב על שאלתי זו, גם אנכי אינני יודע, כי נסתרת ממני חכמת הפרנסים והמנהיגים, אך זאת אני יודע כי מכס השמרים יחלק את יושבי עירנו לחצי ונלחמו איש באחיו ויגישו עצומותיהם לפני פקידי העיר לכבוד בית ישראל, לשם לתהלה ולתפארת, וראו כל עמי הארץ כי עם חכם ונבון הגוי הגדול הזה.

זה לא כביר (כבר) באה נכדתו של אחד הגבירים בעדתנו אליו ותקש בלדתה, כי נהפכו עליה ציריה טרם מלאו ימי הריונה, ותלד בן זכר „נפל״ אשה בל חזה שמש. גבאי הח״ק דרשו בעד מקום הקבר מאה רו״כ, והגביר קפץ את ידו לתת את הסך הזה הגדול בעיניו, וילך אל בית הקברות ובידיו חפר קבר לבן נכדתו וישאהו בחיקו ויק־ברהו !

(„המליץ״, י״א תמוז תרמ״ד/1884).

פלוני

המורה המשכיל — מתנגדיו ותומכיו

א.

סעמיאטיטש (פ. הוראדנא) — ביום 3 יולי בא שר הפלך לעיר דראגעצין סמוכה ויקדמו אחינו יושבי העיר פניו וידבר על לבם דברים טובים ונחומים. אח״כ שם פניו אל העירונים והאכרים ויאמר להם: „אל נא יטו מוציאי דבה את לבכם לאמר: כי אין ליהודים חלק ונחלה בארצנו ! ידוע תדעו כי לכל בעלי אמונות שונות הרשות לשבת בארצנו באין מפריע; והנני מזהיר בכם לבלי תגעו ביהודים לרעה, כ״א בשלום ואהבה תחיו אתם״. לעת ערב הופיע השר בעירנו ויקדמו נכבדי אחינו את פניו ג״כ ברוב כבוד והדר וגם הוא קבל אותם בסבר פנים יפות. ביום השני אחרי בקרו את בתי התפלה לנוצרים סר גם אל ביהכ״נ; אז חילו הגבאים את פניו, כי ישתדל לפני שרי מעלה שיתנו לנו אלף רו״כ מקופת מכס הבשר לחזק את בדקי ביהכ״נ, ויצו שר הפלך את הגבאים לבוא לבית מלונו; וימהרו לעשות כדברו, וגם סגן הרב מטעה״מ נלוה אליהם. אבל לתוגת רוחנו יצאו הגבאים מאת פניו בפחי נפש, יען כי מחזיק ביה״ס הפרטי לעברים פה... הביא דבתנו רעה אל שר הפלך בכתב מפורש, כי אין את נפשנו ללמד את בנינו שפת המדינה, כ״א לבלות העת על התלמוד; ולפני כל הפקידים והעירונים והאכרים שנאספו בביתו הוכיח שר הפלך את נכבדי העדה בדברים בוטים כמדקרות חרב. בין יתר הדברים הגיד: „אל תדמו בנפשכם כי הממשלה הרוממה תעכב אתכם לצאת, היא לא תחסום את הדרך בעדכם, כי כאשר נודע לי אין את נפשכם ללמד את בניכם שפת המדינה״. אחינו השתדלו בכל עוז למצוא אמתלאות להצטדק, אבל עמלם עלה בתהו, ושר הפלך נפרד מאתנו בחרון אף. ומי אשם בדבר הזה ? אם לא המורה הנזכר, אשר העיר את חמת השר הנכבד עלינו ! — לא ידענו מה המריץ את המורה לעשות דבר כזה, הלא בתוך עמו הוא יושב, גם מקבל הוא מקופת מכס הבשר מאתים רו״כ בכל שנה בעד עשרים בני עניים המבקרים את בית ספרו, מלבד שמונים ילדי בע״ב אשר ילמדו בו, והוא מקבל שכרו א׳ רו״כ לחודש בעד כל אחד ואחד, אם כי פעלו והדרו של המורה לא נראה עליהם, ובבוא יום הבחינה

והמשגיח על בתי הספר יבוא לנסות את כח הילדים בלמודים, אז יביא לו המורה הזה נערים ונערות אשר למדו אצל מורים אחרים, ואת הנערים העניים יתנהג כיהושע עם הגבעונים...

אולם מה לדבר עם מורה כזה החפץ לזכות לשני שלחנות — שלחן של חסידות ושלחן של השכלה! כי בשנה שעברה בבוא הנה צדיק אחד מברדיטשוב, חילה המורה את פניו לסור אל ביתו והצדיק נעתר לבקשתו ובית הספר אשר בו ילמדו שפת המדינה וחשבון היה למקום משכן כבודו של הצדיק ומשרתיו; ובעזוב הגבאי את הצדיק שלו מלא המורה פקודתו לכתוב פתקאות לקשי יום הבאים אל הצדיק. ואח"כ כאשר נודע הדבר כי „הצדיק" נוכל הוא ואנשי העיר דרשו ממנו להשיב להם את הכסף אשר לקח מידם, היה המורה המשכיל הזה לו למגן וצנה ויסבר פני הדבר כי הצדיק נמלט מפה... ומה נוחיל מאיש כזה?!

באחרית מכתבי הנני להעיר את ועד חברת מפיצי השכלה כי בספרים שישלח להמורה הזה למקרא לכל חפצי דעת יעשה מסחר, כי לא יתן אותם לקרוא בחינם...

(א. ב—ק, „המליץ", גליון 61, 1884).

נ"ב. סגן הרב מטעה"מ מעיד בחתימתו אל אמיתת כל הדברים האלה.

ב.

סעמיאטיץ' (פ. הוראדנא) — באו אלינו מכ־תבים אחדים ועליהם חתומים רבים מנכבדי העדה הנקובים בשמותם — המכחישים את דברי א. ב—קי הכותב ב„המליץ" גליון 61, אשר טפל שקר על מחזיק ביה"ס שם המורה המשכיל ה' מרדכילעס. מדברי הכותבים נראה כי הקנאים שבעיר הזאת, וביחוד אחד ממנהלי העדה שבהם, הביאו פעמים אחדות דבת המורה רעה אל שר לשכת הלמודים, ובראותם כי כל מלשינותיהם עלו בתהו, כי לא נכחדו מפקידי המלך דרכי אחינו המתנקשים תמיד בנפש המורים המשכי־לים, חשבו מחשבות להתאונן גם לפני שר הפלך על המורה להדיחו ממשמרתו וע"כ נאלץ המורה לבוא לפני שר הפלך להצטדק לפניו ולספר לו את הדברים כמו שהם. וביחוד נוכח שר הפלך בעצמו כי כל דברי המלשינים על ה' מרדכילעס שקר וכזב, כי בבואם אל שר הפלך חלו פניו כי במקום המורה העברי ישלחו להם מורה נוצרי, ומי לא יבין כי אך תואנה היתה בפיהם להחביא דברים אשר לא כן על המורה העושה מלאכתו באמונה, כאשר נוכחו פקידי המלכות זה כמה פעמים, ואשר גם שונאיו בנפש עתה דברו עליו תמיד טוב לפני פקידי המלכות, ורק מעת שיקבל משען 200 רו"כ מקופת מכס בשר עלתה עליו חמת אחדים ממנהיגי העדה אשר יחסר להם המזג... ויצרו צעדיו.

גם **מביעלסק** הגיענו מכתב מאחד הנכבדים שמה המדבר טובות על המורה ה' מרדכילעס וכלם מהללים ומשבחים אותו. אך מאשר שמכ־תביהם ארוכים מאד, אמרנו להודיע תכן דבריהם בקצרה, וכבוד המורה ה' מרדכילעס במקומו מונח. וגם בדבר הספרים שיקבל מחברת „מפיצי הש־כלה", מעידים כל החתומים על המכתבים כי שקר בפי הכותב בגליון 61, ומעולם לא עלה על דעת ה"מ לקחת אף אגורה בעד הקריאה בספרים הנ"ל, וכל החפץ לקרות בם יבוא ויקרא".

(„המליץ", י"ח אלול תרמ"ד/1884).

השריפה בשנת 1884

ביום 14 באוגוסט 1884 בשעה 9 בבקר פרצה אש מאחת הרפתים ובמשך שתי שעות עלו על המוקד ששים בתי יהודים וכל אשר בהם, גם ביהמ"ד אחד. הנזק עולה לכמה עשרות אלפים רו"כ. כל הבתים, מלבד ששה בהם, לא היו בטוחים בחברות אחריות־מאש. מצב האומללים מר מאוד, כי אין להם לאכול, אין בגד ללבוש וכלם מתגוללים על הארץ תחת כפת השמים.

(ר' טאפאל, „המליץ", ר"ח אלול תרמ"ד/1884).

מצב התלמוד־תורה בסעמיאטיץ' בשנת תרמ"ח,

בית הת"ת בעירנו היה עתה לבית תלפיות, שרוב בני עירנו פונים אליו; יען כי רבים מבע"ב ירדו **מנכסיהם** וידם קצרה מלשלם שכר לימוד בניהם, והחלו לשלוח עולליהם לבית ת"ת ובקיץ זה עולה מספר התלמידים **למאה וששים**. תחת אשר מלפנים היה מספרם רק החצי; ובעז"ה הת"ת עולה כפורחת ובסדר נכון **בשש** מדרגות תחת ששה מלמדים ונעשו בו תקונים מועילים וטובים הראוים לתהילה. מלבד למודי קודש ילמדו לתלמידים גם שפת המדינה וכתיבה שתי שעות בכל יום.

ובזה הנני להעיר את נכבדי עירנו ועשיריה, כי יואילו־נא מצדם להכיר את פעולת חברת ת״ת העושה מלאכתה באמונה לטובת החניכים בני עניים אשר מהם תצא תורה ויתעוררו לקום על נדיבות לתמוך בידי החברה וכל אחד כפי מתת ידו, ואז נוכל לקוות כי בית הת״ת יהיה עליון.

הוצאות הת״ת: לשלם שכר לששה מלמדים, למורה שפת רוסיא, למשגיח, ספרים, עצים לה־סקה, מאור ושאר צרכי הבית עולה לאלף ומאה רו״כ לשנה. על־זה: הכנסה ממכס הבשר רק חמשה ושבעים רו״כ, והנותר נדבות מיחידים ונדרים. גם נדבות בפורים וערב יום הכפורים. במשך שתי השנים האחרונות עלתה ההוצאה יתר על ההכנסה בסך מאה וחמשים רו״כ.

והנני להזכיר לטובה את הגביר רמ״צ לאבענדז אשר נדב עצים להסקה לקבל ביער שלו חינם, כי להסקת התנורים בחורף לבתי הת״ת דרוש כארבעים עגלות עצים. כן הננו נותנים תודה וברכה להאחים הנדיבים ה׳ אשר לייב וה׳ נחום הארוויץ מביאליסטוק אשר שלחו נדבתם לת״ת בעת היארצייט (ז׳ טבת) של אביהם המנוח ר׳ מנחם מאנעס הארוויץ (וכן יעשו בכל שנה), למען עשות אזכרה לנשמת אביהם בכל בתי המדרש וביהכנ״ס, וחוק הוא כי המלמדים יעברו לפני התיבה והתלמידים יאמרו תהלים עבור נשמתו, כי הוא היה הראשון מהמייסדים את התלמוד־תורה לפני **ארבעים שנה** ונדב סך הגון הקרן־הקיימת אשר מפירותיה יקבלו מדי שבוע בשבוע לצרכי הת״ת.

ואלה שמות מנהלי החברה: ה׳ דוד אש, שמואל יצחק מירסקי, אליה ליב, מרדכי זאב שו״ב, ישראל טענעוויצקי, איציק לייב ראזאלסקי.

הכותב: מ״י גאלאמב, משגיח בית הת״ת.

(„המליץ", גליון 145, 1888).

ציונות

א.

סעמיאטיץ (פ. הוראדנא) — הציונים פעלו רבות בעירנו להרמת מצב בני הנעורים המוסרי. לפני ירחים אחדים נוסדה פה על־ידי הצעירים אגודת „**צעירי ציון**" שמטרתה להפיץ תורה ודעת בין מפלגת האומנים והפועלים. מורים מתנדבים מקרב הציונים משמיעים בכל יום בין הערבים את שעוריהם בתנך והלכות דרך ארץ. גם פתחו בית עקד למקרא ספרים ומכתבי עתים. כן יש להשיג ספרים הכי מועילים במחיר מצער. כן נוסדה פה אגודת „גמילות חסדים" לתת מלות כסף לדורשיה בלי כל רבית. החובה על כל בני העדה לתמוך במוסד זה למען תהיה בידו היכולת להרחיב את חוג פעלו.

(י. מאליניאק, „הצפירה", מס׳ 245, 1902).

ב.

מיום התפרצות המלחמה נפסקה בעירנו העבו־דה הציונית לגמרי, ונדמה היה כי אי־אפשר כבר לחדשה לרגלי פגעי הזמן ותנאי החיים. אולם סוף סוף נתעוררה העבודה הלאומית גם בעירנו. ראשית כל נגשו לייסד אגודה ציונית. בכ״ז בסיון תרע״ז היתה אסיפת היסוד של אגודה זו שקראנו אותה בשם „תל־אביב". מספר חבריה היה אז 50, אולם כעבור זמן קצר כבר עלה מספר החב־רים על 110. בכל שבת מתאספים חברי האגודה ושומעים הרצאות על עניני היהדות והציונות. בכ׳ בתמוז ערכה האגודה נשף אבל לזכרון מנ־היגנו ונאספו 75 מרק ליער הרצל. בט׳ באב נערך יום השקל ונמכרו 220 שקלים. בערב יום הכפו־רים העמדנו קערות לישוב ארץ־ישראל ואספנו 205 מרק. בחג הסוכות היתה אספה כללית של החברים ומני אז נתגברה העבודה. מוכרים חוב־רות תעמולה שאנו מקבלים מאת הועד המרכזי בווארשה ועובדים הרבה לטובת „הפונד הלאומי" (קק״ל). האגודה הטילה על כל חבריה „מס בגדים" — לשלם סכום ידוע מכל בגד שחבר לובש לטובת הקק״ל. בחנוכה ערכנו נשף מכבי גדול שבו נשא נאום מר ש. ראבידוביץ מביא־ליסטוק. במשך שלושת החודשים האחרונים נאס־פו 240 מרק ליער הרצל, 400 מרק לבית הפועלים, 200 מרק לספר הזהב, 300 מרק לנגועי המלחמה בארץ־ישראל, 100 מרק ממכירת תווים וטלג־רמות. בעת האחרונה יסדה אגודתנו שעורי ערב לעברית ומספר התלמידים והתלמידות עולה על מאה. כן גם מפקחת אגודתנו על הביבליותיקה ומספר חבריה עלה מ־40 ל־125.

(„הצפירה", מס׳ 8, 1918).

ג.

„חגיגת הגאולה" בסמיאטיץ' (הכרזת מן־רמו)

הבשורה על דבר הכרזת זכויותינו על ארץ ישראל עשתה על יהודי עירנו רושם עז להפליא. מיד כשהגיעה אלינו הידיעה הזאת התאספו חברי אגודת „תל־אביב" ו„צעירי ציון" לאסיפה שבה דנו בפרוטרוט על דבר סידור החגיגה לזכר (לציון) המאורע הזה. נואמים אחדים נאמו על חשיבות הענין ונבחרה קומיסיה להכנת החגיגה.

ביום ה' ל"ג בעומר בבקר נערכה תהלוכה נהדרה בחוצות העיר. בשעה שתים־עשרה הת־אספו החברים לפני בית־הספר „קדימה". התל־מידים הסתדרו למחנותיהם. בראש־וראשונה הלכו התלמידים המזויינים בקשתות ואחריהם שאר התלמידים עם דגלים לאומיים. התזמורת נגנה את ההמנון הלאומי „התקוה" וככה סבבו את כל חוצות העיר להשתוממות העם ולשמחתם למראה נהדר זה. התהלוכה קרבה לאולם האגודה הציו־נית, שם נאמו המורים וחברי הקורטוריום בפני התלמידים וחלקו להם מתנות לכבוד החג. הילדים רקדו מרוב תענוג ולשמחתם לא היה קץ. בעת התהלוכה ואחריה נמכרו פרחים לטובת „קרן יוסף הגלילי". מראה החגיגה עשה רושם כביר גם על האכרים שבאו ליום השוק בהמון רב והרבה מהם קנו גם הם פרחים ונדבו נדבות. בערב ערכנו נשף חגיגי באולם האגודה. נשמעו נאומים על ערך האקט ההסטורי והאחריות שהוא מטיל עלינו בהווה ובעתיד. ביחוד הצטיין בדבורו מר קאגוט שקרא לעבודה אקטיבית מתאימה לרגע הגדול הזה, רגע של התחלת תקופה חדשה בדברי ימינו. בהשמע המלים: סוקולוב, וייצמאן יחי וזשאבאטינסקי מלאו תשואות את כל חלל אולם האגודה. מרת סיני שרה שירים לאומיים שלה, לבסוף עשו הגרלה שהכנסתה עלתה לאר־בעת אלפים מרק.

חגיגת הגאולה הוסיפה לנו נפשות גם מאנשי העם וגם מחברי אגודות אחרות. אנשים שהשליכו איש וגפרית על הציונות ומנהיגיה אחרי המאור־עות האחרונים בירושלים נהפכו פתאם למצדדי הציונות והוגי כבוד וחבה למנהיגיה. רבים מן העם בנדבם את נדבתם שאלו על פרטי הנסיעה לארץ ישראל.

(מאיר קפלן, „הצפירה", מס' 119, 1920).

ד.

ביום פתיחת האוניברסיטה העברית

יום פתיחת האוניברסיטה העברית הוחג אצלנו ברוב פאר. השתתפות ההמונים הוכיחה עוד הפעם עד כמה חי רעיון התחיה בין כל השדרות בעירנו. עוד בשבוע לפני הראשון לאפריל נוסד ועד מיוחד לשם אירגון החגיגות שהכריז את יום פתיחת האוניברסיטה ליום חג. החלט גם לפנות אל תושבי **העיר כברוז** לסגור את החנויות אחר הצהריים. החלטה זו נתקבלה בלי אמונה יתרה בהצלחתה. אולם מה שאירע עלה בהרבה על מה שצפינו. בבוקר נערכה חגיגה גדולה נהדרה בעד תלמידי בית־הספר וה„חדרים" בהשתתפות התזמורת של „השומר הצעיר" בבית־הכנסת הג־דול. חגיגה זו היתה כולה עברית ועשתה רושם יפה על כל הנוכחים. בשעה הרביעית אחר הצהרים נערכה אקדמיה גדולה בבית הכנסת. תיכף נסגרו החנויות והיהודים נהרו אל בית הכנסת כביום חג. אחרי עבור רגעים מועטים היה בית־הכנסת מלא אנשים מפה אל פה. נאמו והביעו ברכה באי־כחם של כל ההסתדרויות וה־הסתדרויות הקיימים בעיר יהודית. מחזה נהדר וחגיגי כזה לא ראו עדיין בעירנו. נאומי הברכה וצלילי התזמורת יצרו אטמוספירה חגיגית עד מאד שהשאירה רושם בל ימחה על כל יהודי עירנו.

(א. התשבי, „היום", מס' 86, 1925).

מרדכי קפלושניק

השריפה הגדולה בשנת 1884

זה קרה בשנת 1884. השבח לאל, אשר נתן לי שנות חיים וזכרון צלול, כדי לספר לכם על מאורע עגום זה, אשר ירד כחתף על סמיאטיץ'. חומרת האסון ניכרה עוד הרבה שנים במצבם של תושבי העיר.

הייתי נער בגיל בר־מצוה, וזה קרה למחרת השבת, בה עליתי לתורה, כשאני מלא רשמים מיום גדול זה, בו קיבלתי על עצמי עול מצוות. בית הורי עמד בהתחלת הרחוב „מעבר לגשר", בקרן רחובות והשוק. מקום זה עזר למסחר של הורי, כי מכאן היתה עינם פקוחה על כל היוצא והנכנס לעיר ועל התנועה בימי שוק.

בסמוך לבית שלנו נמצא גם ביתו של „אנשיל האופה", יהודי מקובל על הבריות וטוב־לב, ברם רשלן במקצת בעבודתו, וזוהי גם הסיבה, שבגללה ירד האסון על בני סמיאטיץ'.

בימים ההם היו מסיקים את תנור האפייה בעצים, מדליקים ומוסיפים עד שהגיע התנור לחום לוהט. בינתיים היו מוציאים את הגחלים הלוחשות ומרכזים אותן לסירות מיועדים למטרה זו, שעמדו בחצר הבית ואשר כוסו בפחים. לא נודע מי הריק את הגחלים לסירות מבלי לכסותם בפחים. היה זה ביום ז' אלול, והרוחות הנושבות בעונה זו הסתערו על סירות הגחלים הרוחשות, והגיצים התפזרו לכל עבר. הסביבה היתה מלאה מחסנים וארגזי עץ ישן, מטרות נוחות לבעירה. מיד עלתה אש איומה, כשלשונותיה מתפשטות עם הרוח ואוחזות בבנייני העץ המאוכלסים ביותר.

קמה בהלה נוראה. הדיירים פרצו החוצה, בידיהם תינוקות וכל מה שניתן להציל. החלו בפעולת הצלה וכיבוי. אך האנשים היו חסרי־אונים נוכח ההתפשטות המהירה של הדליקה.

במשך שעות ספורות אכלו הלהבות אוורים של־מים. גדולה היתה זעקת שברם של הקרבנות ויללת הילדים. בן־לילה עלו בלהבות כ־100 בתים, וכ־200 משפחות נשארו ללא קורת־גג.

כל „רחוב הגרמנים" עד היארמאק, „בית־המדרש הישן" וסביבתו, איזור השוק עד לבית־המרקחת — נשרפו. בית הורי, שהיה שכן למא־פיה, נשרף כליל, ודווקא ביתו של האופה עצמו נשאר שלם!

פרנסי העיר טרחו עם בוקר לספק אוכל ל„נשרפים", וקרוביהם אספום אל בתיהם. חלק עבר לכפרים ולכל מקום שמצאו קורת־גג. שרי־פה זו הביאה את העיר, הדלה בלאו־הכי, להת־רוששות מוחלטת.

כשביקשו להקים את ההריסות, ניתכו עלינו צרות חדשות. כרוז העיר כינס את הקהל על־ידי הרעשן המפורסם, ומסר הודעה בשם ה„מגיס־טראט" (עירייה), שאסר להקים בניינים מחדש, עד שיגיע לביקור ה„פריסטב" מגרודנה. לאחר חדשים, כשה„פריסטב" הואיל להגיע, הכריזו שוב שיש לחכות למהנדסי המחוז, אשר יעבדו תכנית מפורטת לשיקום העיר, רוחב הרחובות, המרחקים מבית לבית וכד'. האוכלוסיה התייאשה מכל התכניות הללו, אשר עלולות היו להימשך זמן רב, בלי להתחשב במצב הקשה של המשפ־חות הרבות ובצפיפות האיומה בה חיו התושבים. מישהו גם ניסה לשחד את הממונים, למען ירשו להם בנייה ארעית וחשאית.

נער הייתי אז, ולא היו נהירים לי כל העניינים הללו, אבל זוכר אני, שהם היו יגעים מאד, ושפרשת הקמת ההריסות נמשכה שנים מספר.

רשם מפיו : א"ש

י״ל גולדברג (רב מטעם)

בצבת של מלחמות

כוח הזכרון שלי כמעט וכהה, כי זקנתי מאד, אף־על־פי־כן נכון אני לאמץ ככל האפשר את כוחותי ולהעלות אילו זכרונות נושנים מעיר סמיאטיץ׳.

אמי מורתי ז״ל סיפרה לי פרטים משנת 1863, ימי המרד של הפולנים („מטיאוש״), שרצו לשחרר את עצמם מן הצאריזם הרוסי. ביום ו׳, בליל שבת־קודש, בזמן שאבא קידש על היין, נכנס פתאום לעיר שר־הגדוד של הקוזקים עם מחנה גדול ונתן צוו לשרוף את כל העיר, בלי רחמים. שם הגנראל היה׳ מניוכין. הוא גם ציווה לגרש את כל התושבים, נשים וטף — בלי הבדל דת — אל מחוץ לעיר; כולם יצאו, הם פנו להרים, ליערות ולשדות, שם התגוללו עייפים ויגעים ברעב ובצמא.

באותו יום שבת קודש קרה מקרה נורא לאיש יקר מחשובי הגבירים של העיר, ר׳ דוד דער ברייטער ז״ל, שגר ברחוב הגרודנאי על יד הגשר. הוא פתח לתומו את חלון דירתו שבקומה השנייה והוציא את ראשו החוצה. מיד הרגיש בזה חייל קוזאק וירה בו והרגו במקום. לעומת־זאת רווחו סיפורים על הרבה בעלי־בתים, שנתעשרו אחרי מאורעות אלה. משום שרבים מן הפולנים ברחו בחפזון בהשאירם את כל רכושם, מטלטלין, שווה־כסף, ואף כסף מזומן.

בראשית שנות התשעים מנתה סמיאטיץ׳, לפי אומדן אנשי העיר, 7—8 אלפים נפש. בבית־העלמין הישן, בסמוך לרחוב פאלאצאווע, נמצא ה„אוהל״ של הגאון ר׳ הירש חסיד ז״ל, אחד מתלמידיו של הגר״א ז״ל מוילנה. הוא התקין בעיר הרבה תקנות ומנהגים, ובייחוד בבית־המדרש הישן, מנהג זה נמשך עד 1899 בערך. באותו זמן פשטה מגפה נוראה, „חולירע״, בכל מדינות אי־רופה, ממנה נפלו אלפים ורבבות. אחרי ששקטה הארץ, קמו בעלי־בתים חדשים, כמו האחים מיקוצ׳ינסקי ועוד בעלי־בתים חשובים, ובידיעת הרה״ג ר׳ דוד שחור ז״ל מאנטופוליה, שהיה אז האב״ד דסמיאטיץ׳, הרסו את כל הבניין הישן של „בית־המדרש הישן״ ובנו בניין מפואר לתלפיות. היינו — בית מדרש חדש במקום הישן, עם עזרת נשים — כבכל בתי־המדרש.

בשנת 1912 נתמניתי רב מטעם, במקום המנוח ר׳ ביניש סלוכובסקי, בבחירות כלליות וגם ברשיון של שר הפלך גנראל בטושקוב מגרודנא, ובעהש״י המשכתי בכתר הרבנות בכבוד עד שנת 1937, בערך 25 שנים, והייתי לעזר לכל בני הנוער שעלו ארצה. סיפקתי להם תעודות־לידה, ובעזרתן השיגו אח״כ את הפאספורטים.

בשנת 1914, בסוף חודש יולי, יצא קול מלחמה בעולם; הגרמנים הכריזו מלחמה על הרוסים. בעיר הוכרז גיוס של כל הצעירים מגיל 18. העיר נבוכה, וצעקה גדולה עלתה מכל בית ובית. מיד נודע על כיבוש הערים וארשה ושדליץ׳; משהגיעו הגרמנים לדרוהיצ׳ין, פרשו את מלחמתם על גדות הנהר מוחביץ וקאמיונקה. כל תושבי העיר הש־תטחו על הארץ, כי הכדורים החלו שורקים מעל לראשים, ופגזים של תותחים עפו מעל לבתים. בימים ההם נהרגה ביריה של חייל רוסי אשת מר ראובן מונצ׳אר, מרת חוה ז״ל. בביתה של המנוחה מצאו אז מקלט הרבה יהודים. חיילים רוסיים פרצו הביתה ורצו לפגוע בבעלה, ואז היא סככה עליו בגופה ופדתה את נפשו בנפשה. בטרם יעזוב הצבא הרוסי את העיר, פקד הגנראל הרוסי לשרוף את כל העיר בלי רחם. מטהו של הגנראל שכן בבית הגביר צבי בלקס ז״ל. כשנודעה החלטת הגנראל לרב העיר, הרה״ג צבי יהודה קוסלביץ ז״ל (הוא המחותן שלי), אשר ידע רוסית צחה, אזר עוז בנפשו והפקיר את נפשו ממש לסכנה גדולה. בחוץ כבר לא נראה יצור חי, והוא רץ אל מעבר לגשר לבית בלקס, מצא שם את הגנ־ראל, וכרע לפניו על ברכיו ושפך דמעות בבקשו רחמים על העיר. אותה שעה כבר שפכו החיילים

על כל הבתים בנזין. הרה"ג נשא חן בעיני הגנ־ראל, והוא ביטל את גזירת השריפה, וכך הציל את כל העיר מהאסון הנורא. מייד לאחר המסופר בזה באו הגרמנים לעיר בחייל רב וגירשו את הרוסים.

והרי עוד מאורע מהימים ההם. זכורני, עת בביתי, ברח' יטקובסקה 10 (בית חיים קומיניאר), נאספו הרבה שכנים ופליטים מהערים צ'יכנובצי, דרוהיצ'ין, סוקולוב ועוד, התפרץ שליח מן החוץ בקול בוכים ואזעקה, שעלינו להציל את נפשותינו ולברוח מכאן, כי הרוסים הקימו מתרס מאחורי ביתו של החייט יוסל קאם ברחוב ויסולה, והגר־מנים יפציצו בודאי את כל הסביבה. היינו כולנו מוכנים לברוח, אבל לאן? בחוץ תשכל חרב ובבית אימה. למזלנו, נמצא בין כל הקהל הזה אברך אחד בר־דעת, כמדומה שזה היה בנו של הרשל שואב המים. הוא יעץ לשבת במקום ולבטוח בהשי"ת. ואמנם, כל אלה אשר יצאו נהרגו באמצע הדרך, ואנו ניצלנו.

משנכנסו הגרמנים לעיר, הם רוקנו את כל החנויות, והיה מחסור חמור במלח, נפט, סבון סוכר וכד'. הגרמנים חטפו אנשים לעבודה, שלחו לכפר גיינובקה לעבודות־פרך וליערות בילוביז' להפיק זפת מן העצים. ראש העיר היה אז משה פכטר.

מצב זה נמשך עד שנת 1918. באופן פתאומי ובלתי־צפוי נסו הגרמנים בבהלה והשאירו הכול בלי סדר. העיר נפלה בידי הפולנים. אך הפולנים הסתכסכו במלחמה עם הבולשביקים, והמצב היה קשה מנשוא. תכפו מעשי שוד בבתים ובחנויות באמתלות של אהדת היהודים לבולשביקים. במלחמה שבין הפולנים לבולשביקים היו תושבי סמיאטיץ' השעיר העזאזל. תוך נסיגה והתקפה נשרף הבית של המנוח חיים הרש מרמור ברחוב יטקובסקה, ואשתו של חיים הרש נשרפה חיים. גם בנו של יענקל קאניוך נהרג אז בכדור של חייל. אנחנו, שנמצאנו בבית שממול, נמצאנו בסכנה גדולה. האש החלה אוכלת את התריסים, עד שלפתע התפרץ מאן־דהוא הביתה ופקד עלינו לצאת מיד החוצה, כי החיילים הסתלקו והמלחמה שככה. קרה לנו נס גדול, ונשארנו בחיים וגם הצלחנו להרחיק את השריפה מביתו של חיים קומיניאר.

בית"ר ללוחות לביד של האחים מליניאק

אברהם מאזור

הגירוש לכפרים במלחמת העולם הראשונה

הדבר אירע בימי הכיבוש הגרמני, במלחמת העולם הראשונה, בשנת 1916 (ואולי 1917).

מהשלטונות הגרמניים יצא הצו, כי הקהילה היהודית בסמיאטיץ׳ חייבת להעביר כ־70 משפחות אל הכפרים הסמוכים. העילה לגזירה זו נודעה מיד ברבים. האיכרים ממוצא רוסי נטשו את כפריהם וברחו לרחבי רוסיה, והשאירו אחריהם בתים ריקים ושדות מוברים. הכובשים נזקקו לכוחות־אדם לעיבוד הקרקעות ולכריתת עצים ביערות, והחליטו להשתמש לתכלית זו ביהודים.

הייתי עדיין נער עול־ימים, אולם בזכרוני נחרתו חויות הגירוש ויחס הגרמנים „הטובים״ של אז אל היהודים. איתרע מזלנו, ומשפחתנו נכללה בין עשרות המשפחות המגורשות. גורשנו אל הכפר מאשצ׳אויע, השוכן בין סמיאטיץ׳ למילייציץ. קשה לתאר את הסבל והתלאות שעברו עלינו. אמא התייפחה בבכי ובשום־אופן לא רצתה לעזוב את ביתה היקר. דאב הלב להשאיר את כל רכושנו הפקר ולעקור אל הבקתות הכפריות הנטושות.

לא הועילו כל תחנונים. ללא־שהייה רבה הביאו הגרמנים עגלות, העמיסו עליהם קצת מטלטלים ומייד יצאנו לדרך. משני צידי השיירה רכבו חיילים גרמנים והשגיחו בשבע עיניים לבל נימלט, חלילה.

היה יום קיץ בהיר, והשמש הזורחת כאילו עשתה ללעג את עגמת־הנפש שלנו. השיירה התנהלה בין הכפרים באצ׳יק וקאיאנקע, ולאחר טילטולי דרך במשך כמה שעות הגענו אל הכפר מאשצ׳אויע. הגרמנים הושיבו כל משפחה ומשפחה באחת הבקתות הריקות, וכבר למחרת היום החלה בשבילנו פרשת־חיים של עמל מפרך ביער ובשדות. הז׳נדארמים הגרמנים מסרו אותנו לידיו של מפקח והזהירונו בכל חומר הדין, שעלינו למלא את כל אשר יצווה. ולא — נבוא על עונשנו. לא ניתנו לנו בהמות־עבודה לחרישה, ונאלצנו להפוך את האדמה באתי־חפירה לזריעת תפוחי־אדמה. לכל משפחה הוקצתה חלקת־שדה, שהיתה חייבת לעבדה, כאשר ציווה המפקח. ואמנם, כולם עמלו קשה, עד שיום אחד ראו את שיחי תפוחי־האדמה בצמיחתם.

שונה היתה העבודה ביער. כאן הצטרכנו לנקוב נקבים בעצים, לעשות בהם חריצים ולהצמיד אליהם פחיות. העמקנו לפצוע את הקליפה עד חשיפת הקרום הלבן של העץ — ואז היה ניגר השרף דרך החריצים החוצה. שרף־העצים נאגר לתוך דליים. בעבודה זו היה הכרח להסתייע גם בעבודת נשים. השרף נמסר לאיזה משרד תמורת תשלום צנוע.

כל משפחה קיבלה מנה קצובה של לחם ותפוחי־אדמה, שהיתה רחוקה מלהשביע, ולא־פעם ידענו טעמו של הרעב. בגלל הבקתות המוזנחות פרצו בין המגורשים מחלות מידבקות, ובייחוד דיזנטריה וטיפוס, שגרמו גם לתמותה. בימים אלה מת אחי ממחלה.

קמעה־קמעה באה לעזרתנו דווקא הצמחייה של השדות המוברים. היינו יוצאים לאסוף עלי חמציץ, ואמא הכינה מהם תבשיל. ביערות הציצו פטריות ואוכמניות, ובבוסתנים הנטושים מצאנו פירות טובים למאכל. כל אלה הפיגו את רעבוננו. נמצאו יהודים שגם החלו לסחור. נטלו חלק מהשרף שבדליים ומכרוהו בעיר תמורת סבון, סוכר, תה או מוצרים אחרים.

במרוצת הזמן נעשו החיים קלים במקצת, והרעב פחת. גם המגפות הלכו ושככו. אך היהודים המגורשים הוטרדו מדאגות חדשות, ואחת מהן — ה„תכלית״ בשביל הילדים. כל עוד הציקו הרעב והחולי, לא היה הראש נתון לכך, אך משרווח קצת, התפנו גם ל„צער גידול בנים״. לאחר זמן־מה הובא הכפרה מלמד־דרדקי, ונפתח „חדר״.

בבקתת איכרים קטנה ושוממה הוצבו שולחן וכמה ספסלים, והמלמד החל להרביץ תורה לדר־

דקים מכל הגילים. לא קלה היתה מלאכתו של הרבי. מראות הנוף שמסביב ל„חדר", השדות הירוקים, הנחלים השורצים דגה, היערות על הצפורים המקננות באילנותיהם — משכו את התלמידים אל חיק הטבע. לעתים קרובות התחמקו הילדים מה„חדר" אל אחד הפלגים או לשדות. הרבי נאבק אמנם ככל־שיכול בקסמי הטבע. אך לא תמיד האירה לו ההצלחה פנים.

באותו זמן הצטרף גם „מניין" של יהודים לתפילה בשבתות ובימים־טובים. מהעיר הובא ספר־תורה, ובביתו של הדוד ר' חיים גרשון שמש התכנס המניין הראשון.

כמעט ונראה היה, שהחיים נכנסים למסלול כלשהו. כושר ההסתגלות עשה את שלו. בני־הנוער מצאו להם שבילים לבילוי הזמן. הדור הקשיש עשה כל מה שבידו, כדי לקיים אורח־חיים יהודים. והנה — ביום בהיר נתבשרנו בשורה איומה — „סמיאטיץ' בוערת". בכפר פרצו צווחות ויללות. כל אחד חרד לביתו ולרכושו. כל משפחה טיפחה בקרבה את החלום, שהמלחמה תסתיים במהרה, והיא תוכל לשוב העירה לביתה — ולפתע אסון כזה. מייד נשלחו שליחים העירה, ולעת־ערב נודעה האמת המרה — למעלה מ־300 דירות נשרפו, וביניהם גם הבית שלנו.

יגון כבד ירד על התושבים הארעיים של הכפר הקטן, שנפגעו מהדליקה. האסון פגע קשה במשפחתנו. ביתנו וכל רכושנו עלו בלהבות. נשארנו ללא קורת־גג וידענו, שאין לנו לאן לחזור, ונצטרך להישאר לאורך־ימים בכפר הנידח. בינתיים התקרבו ימי־החורף, וצריך היה למהר ולאסוף את תפוחי־האדמה מהשדות. באותה שנה הביאו הגרמנים לכפר שבויי מלחמה רבים כדי להעסיקם בעבודה, ואנו — היינו נאלצים לעזור להם באיסוף תפוחי־האדמה. חפרנו בורות עמוקים, ולתוכם נשפכו התפוחים. כמעט כל משפחה היתה מצויידת במגררת. נסעו היערה, חטבו עצים והתכוננו לעת־חורף. עד־מהרה כוסה הכול בשלג לבן. העבודה בשדה וביער שבתה. למגורשים היהודים היתה שהות להרהר בגורלם ובעתידם.

משפחתנו לא שגתה בדמיונות־שווא. ידענו שגם כתום המלחמה לא נוכל לשוב לביתנו הישן. את הכול כילתה האש. ואכן, שש שנים תמימות הוספנו לחיות בכפר הזה.

שנים רבות חלפו, אך כשמהרהרים עתה באותם ימים נראה, שיש איזה קשר סמוי בין חיינו המחודשים בארץ לבין החיים מתוך גזירה בכפר הפולני. דומה, שכבר אז נרקמה בתוכנו האהבה לשדה, לעץ ולעמל־הכפיים.

מצד שני, אפשר גם לגזור גזירה־שווה בין התנהגות הצבא הגרמני במלחמת־העולם הראשונה לבין התנהגות הנאצים במלחמת העולם השנייה.

ואולי אין בזה יד המקרה, שביערות המקיפים את הכפרים מאשצ'אויץ, טאלווין וקאז'יוואטקא, התקבצו פלוגות של פרטיזאנים, שבשורותיהם נלחמו בגבורה בחורים יהודים מסמיאטיץ'.

תירגם: י"ק

אליעזר ט"ש (טורשלום)

יממה של שלטון יהודי בסמיאטיץ'

מסופקני, אם נשארו עוד בחיים יחידים, המעלים על זכרונם את היממה, בה נמצאה העיירה סמיאטיץ' כולה על כל פרבריה בשלטון יהודי מחלט, כיוון שאף באותו יום ידעו בוודאי אך מעטים מה מתרחש בעיירתנו, אף־כי הכול הרגישו, שמשהו מסתורי מתהווה ומתרקם...

זה היה בשנת 1918. חיל הכיבוש הגרמני תחת פיקודו של הגנראל פון מקנזן עדיין היה מושל בכיפה בכל תקפו ובכל חוצפתו הטבטונית. וה„אטאפן־קומנדנטורה", ששכנה במרכז העיר, בבית העשיר הזקן לאבנדו, עדיין הטילה את חתיתה על כל התושבים, היהודים והלא־יהודים. אולם מעיני העוקבים בעין פקוחה אחרי מהלך המאורעות לא נעלם, ששינויים מרחיקי־לכת עומדים להתחולל ושייתכן, וביום־מן־הימים ייאלצו הגרמנים לעזוב את החבל המזרחי, את ה־"Ober-Ost„ שלהם.

הקהל הרחב על פרנסיו וגבאיו חשב אך מעט על כך. „ברוך ה' יום יום"! אולם היו יחידים, שהעתיד הקרוב, הלוט בערפל, גזל את מנוחתם. היו אלה בעיקר מבין החברים באגודה הציונית, שכל הגיגיהם והרגשותיהם היו טבועים בחותמם של מוראות הגלות ואסונותיה ומשולבים בחלום חיי דרור במדינת ישראל. הם לא יכלו לשבת יחיל ודומם תוך ציפיה אדישה לגורל. לקח מר למדנו מדברי ימינו על גורל היהודים בעת חילופי ממשלות. בהמר מדינות ובעבור השלטון מיד ליד נוצר תוהו ובוהו, שקרבנו הראשון הוא תמיד האוכלוסיה היהודית. היה ברור, שהפולנים מתכוננים לרשת את מקום הגרמנים, ובין אם יצליחו בדבר ובין אם ינחלו מפלה — יעשו פרעות ביהודים. על כן אמרנו: הבה ונתכונן, כדי שנוכל לקדם את פני המאורעות, וכך נוצר הרעיון של ארגון הגנה עצמית. ותוך זמן קצר הצלחנו למשוך לרעיון זה אנשים מזרמים שונים ומשכבות שונות.

ארבעים ושש השנים המסוערות, שחלפו מאז, טישטשו הרבה מזכרונות הימים ההם (תחת ידי היו שמורים הפרוטוקולים של כל המאורעות המסופרים בזה, אלא שנאלצתי לשרפם בלב דואב ביום הנסיגה הבולשביסטית וכניסת הפולנים לביאליסטוק מחשש שמא יפלו בידי הפולנים), ואיני יכול להיזכר כעת בוודאות מי היה היוזם הראשון לרעיון, או מי הם הראשונים ממש. ואפשר שאעשה כאן עוול למישהו: אני מוסר אך ורק מה שנשאר חרות בזכרוני. ובחשבי על יסוד ההגנה בסמיאטיץ' עולות משום מה בזכרוני תמיד שתי דמויות: של משה פונדיק ושל ברל שפיאלטר.

לעתים קרובות אני רואה בדמיוני עלם בן 19־20 מתהלך בחנות מכולת כצל אחרי החנוני, איש בגיל העמידה, בעל לאשה ואב לשלושה בנים. הוא, החנוני, הולך מתון־מתון משק אל שק ומתיבה לתיבה, מודד ושוקל סחורה לקונים — תוך שיחה רצינית עם העלם על עניינים העומדים ברומו של עולם. העלם שואל והחנוני שואב נפט או שוקל דגים מלוחים ומשיב לעלם בשלווה נפשית וברצינות. החנוני היקר הזה היה משה פונדיק, והעלם — כותב טורים אלה. דבריו ועצותיו של משה פונדיק היו בשבילי כ„אורים ותומים". תשובותיו היו תמיד קצרות, מדודות ושקולות, ממש כשוקל את הסוכר או החמאה, ועם זה מאירות העיניים וקולעות למטרה. ובחנותו של זה האיש משה נחתכו הרבה עניינים ציוניים, תרבותיים ומדיניים חשובים לעיירתנו תוך שיחות חטופות, מלוות עיני רוגז של הנשים הקונות על ביזבוז זמנן בגלל שיחות בטלנים אלה... ואני כמעט בטוח, שהתחלת הפעולה ליסוד הגנה עצמית בימי הכיבוש הגרמני היתה תוצאה של שיחה מקוטעת בין קונה לקונה בחנותו של משה פונדיק, זה החולם כל חייו על שיבת ציון ותקומת מדינת ישראל.

הרעיון להקים הגנה בעיירתנו העמידנו מיד לפני שלוש בעיות: רכישת חברים, קבלת כסף והשגת נשק. והנה שתי השאלות הראשונות נפתרו בקלות: כל אחד מיוזמי הרעיון ביקר בערבים ברובע מיוחד וניהל שיחות חשאיות עם הצעירים. השיחות התנהלו על־פי־רוב בבתי־המדרש. ביקרנו גם בבתי העשירים והאמידים, ואחרי הסברת המצב דרשנו תרומות וכספים. בגורלי נפל הרובע „מעבר לגשר", ובזכרוני חרותות עדיין פגישות רציניות ומעודדות עם בני הנפחים, הנגרים, העגלונים ושאר בני „עמך". כולם קיבלו את רעיון יצירת תאי הגנה מפני שודדים ופורעים בהתלהבות כנה ונרשמו לאגודה החדשה בלי כל פקפוקים.

יותר קשה היה להשפיע על „הנגידים" שיתרמו מכספם. כאן נתקלנו בשאלות ובפקפוקים, בחוסר אמונה ובחששות רציניים. אולם סוף־סוף ענו גם הם „אמן" ופתחו את כיסם. עדיין זכורה לי השיחה הרצינית עם האדון בלקס, שהיה אז ראש הקהילה, שלהשתתפותו במפעל היה ערך ממד־רגה ראשונה.

השאלה הקשה ביותר היתה שאלת רכישת נשק, הטיפול בו, שמירתו מעין רעה והכשרת בחורינו לשימוש יעיל בו. תפקיד קשה ואחראי זה נמסר לבחור זקוף־קומה ורחב־כתפים, גברתן, חסון כאלון, איתן מצעדו, מוצק האופי, רציני ואחראי, הריהו — ברל שפיאלטר. הוא שירת בצבא הרוסי שנים אחדות והיה המומחה היחידי בינינו בענייני נשק. החבר שפיאלטר התמסר לתפקידו בכל נפשו. הוא היה הרוכש, המחביא וגם המוציא והמביא של הנשק.

אנחנו ידענו יפה, שאין ערך לכוח מגן בודד בסמיאטיץ', אם לא יקומו תאי הגנה בכל הסביבה, ואם לא יהיה קשר אמיץ ביניהם. אולם הקשרים בין הערים, ובעיקר בין ערי השדה לבין הערים המרכזיות, היו רופפים מאוד בזמן הכיבוש הגרמני. וכיצד מביאים את הבעיה לפני מנהיגי יהדות פולין? החלטנו להביא את העניין לפני המנהיג הציוני, עורך־הדין א. הרטגלס, שגר אז בשדלץ.

במשלחת להרטגלס השתתפו שני יריבים: האחד — מתנגד מוחלט לציונות, בונדאי, הוא החבר שמואל פקר, והשני — ציוני, כותב הטורים האלה. צעיר מעניין מאוד היה הח' פקר, ופרט לשאלות ציוניות היה נעים להימצא במחיצתו. צנא מלא ספרים היה. ביום עבד במקצועו, בנגרות, ובערבים ובימי שבת ומועד היה בולע ספרים, ומעמיק מאוד היה בקריאתו. כן הצטיין ביושר לבו ובנמוסיו. יריב הגון היה. באסיפת־עם אחת בבית המדרש הישן התלקח בינינו ויכוח סוער, שגרם לתגרת־ידים מצד חמומי־המוח של מחנהו. ומה גדל תמהונם של חבריו, שרצו להכותני נפש על העיזי להופיע בפומבי נגד מנהיגם (וייזכרו לטובה קבוצת פועלים ופועלות שלמדו בשעורי ערב לפועלים, שנתארגנו על־ידי, והם סככו עלי והצילוני מידם), כשראו את שנינו מטיילים מיד אחרי האסיפה בככר השוק שלובי זרוע כידידים ורעים...

וכך בחרתי לשותפי במשלחת לשדלץ את הח' ש. פקר. הפגישה עם מר הרטגלס נערכה בביתו בעזרת העסקן הציוני הצעיר בשדלץ, הוא החבר לוי גוטגלד. הרטגלס לא מצא את השעה כשרה לאירגון ארצי משותף של ההגנה. תנאי שעת־חירום בארץ כיבוש לא איפשרו לדעתו אירגון בין־עירוני. אולם הוא עודד את פעולתנו המקומית והבטיח לדון בשאלה עם החברים המרכזיים בוארשה.

שבנו לסמיאטיץ' בהכרה, שאין לנו אלא לסמוך על כוחות עצמנו. הגברנו את הפעולה: רכישת חברים ואימונם, רכישת נשק וגם רכישת ידיעות על המצב. לשם כך השתדלנו ליצור קשרים אישיים עם הקצונה הגרמנית.

★

ערב אחד הסתננה אלינו ממקור מהימן ידיעה סודית מפתיעה: הלילה עוזב צבא הכיבוש הגרמני בחשאי את סמיאטיץ' ואת הסביבה. אחר כך נודע, שזאת היתה מנוסת בהלה מפחד מדומה מפני מחנה פולני העולה, כביכול, במטרה לשים עליהם מצור. היה זה תוצאה של טלפונדה כוזבת ומטעה, שהגיעה למטה הצבא הגרמני בשדלץ, כאילו מהמפקדה העליונה. רק אחרי הנסיגה בכל החזית התברר, שהפקודה לברוח באה לא מן המפקדה, כי אם מן המחתרת הפולנית.

בשעה שהידיעה המוזרה על הבריחה הגיעה אלינו, לא היה כל מושג על המהפכה העומדת להתחולל באישון לילה, לא רק לאזרחי העיר, כי אם גם לצבא ולמשטרה. תיאטרון צבאי נודד בא אז לסמיאטיץ', וכל החיילים החונים בעיר הלכו

באותו ערב להצגה, שנערכה בקצה רח' הגרמנים, מחוץ לעיר, בבית־החרושת ללבנים של מר מלאר, שישמש אז אכסניה לתיאטרונים ולאסי־פות. גם רוב צעירי העיר נהרו להצגה זו. הרי היתה זו הזדמנות נדירה לתושבי העיירה בזמן הכיבוש לחזות במחזה תיאטרלי.

מיד אסרנו על כל חברי ההגנה ללכת להצגה וקבענו להם מקומות ריכוז. רבים הוחזרו מדרכם לתיאטרון. המצטערים והמתמרמרים על כך מצאו אחר כך ניחומים בשמעם, שההצגה נפסקה באמצע בפקודת הקומנדטורה, ושהחיילים הובהלו למחנו־תיהם יחד עם להקת החיילים השחקנים. העובדה, שלנו נודע הדבר, טרם שנודע למפקדי הצבא במקום, הרימה את קרננו וחיזקה עוד יותר את המשמעת הפנימית.

אחרי פעולת הבזק להעמדת כל חברי ההגנה במצב הכן ולריכוזם במקומות מסויימים, ניגשה המפקדה שלנו לדון באמצעים שיש לנקוט בהתאם למצב. הפיקוד היה בידי שלישיה: טקוצקי הצלם, ברל שפיאלטר וכותב הטורים האלה. אולם, שא־לות עקרוניות, שנשאו אופי מדיני, נידונו בישיבה מורחבת, שאחד הפעילים ביותר בתוכה היה החבר משה פונדיק (שמות אחרים אינם זכורים לי, וזוהי הסיבה היחידה שאינם נזכרים בזה). למקום מושב המפקדה בחרנו את הצלמניה של טיקוצקי, שנהפכה באותו ערב למרכז החי והתוסס בעיר. המקום הזה נקבע לא רק בגלל בעליו, שהיה יו"ר המפקדה (עד כמה שזכור לי), אלא בגלל הימצאו במרכז העיר. וגם סמל חי למצב שימש מרכז זה: הצלמניה של טיקוצקי היתה סמוכה לקומנדטורה הגרמנית, באותה שורה של בתים, מעין קומנדטורה גרמנית מול קומנדטורה יהודית, והתמוטטותה של הראשונה הקימה את השנייה.

ממפקדה זו יצאה מיד פקודה לחברת החשמל, שהיתה מסונפת לבית־החרושת של מאליניאק, לא להפסיק את החשמל, כנהוג, בשעה 9 בערב, כ"א להאיר את רחובות העיר כל הלילה. האפלה היתה הרת־סכנות באותו לילה. הפקודה נתקבלה על־ידי הנהלת חברת החשמל ללא כל סירוב. היה צורך לתת סימן היכר למגינים, להבליט את אנשי „המשטרה היהודית", למען ידע הציבור להבחין בהם ולהישמע להוראותיהם. לשם זה נחוצים מדים, ואלה מאין יימצאו? אולם מצאנו תחליף למדים מיוחדים, וזוהי תלבושת כבאי האש המתנדבים. כבר קודם לכן שמנו לב ושקדנו, שרוב חברי ההגנה יצטרפו לכבאי־האש, שאחד ממפקדיהם הראשיים היה ברל שפיאלטר. כך היתה לכוחנו המאורגן גם מסגרת חיצונית מסו־יימת, ותלבושת כבאי־האש שימשה באותו יום לתלבושת המשטרה שלנו. לפי צו מיוחד הופיעו מיד כל חברי ההגנה על תלבושתם ועל כליהם לפני הצלמניה של טיקוצקי, ומשם נשלחו מייד למשמרות בכל קצות העיר. משמרת מיוחדת הועמדה על יד מחסן תבואה גדול של הצבא הגרמני. למחסן זה היה ערך כלכלי חשוב, כי חששנו ליתוק ממושך של העיר, והחטים במחסן זה יכלו לספק אוכל לעיר לכמה חדשים.

קשה היה לנו להחליט מה לעשות בעיריה (מאגיסטראט) על קופתה וארכיונה. עד עכשיו היה קצין גרמני הנציג של שלטון הכיבוש בתפ־קיד של Amtsvorsteher, ועל פיו ישק כל דבר. ואף־כי ראש העיר היה יהודי, הוא מר משה פחטר, התלבטנו בשאלה, כיצד עלינו לנהוג ביחס לעיריה ולפקידיה מרגע זה: לתת לענייניים שיתפתחו מעצמם או להשתלט על העיריה ולהיות במצב של האוחז ביד. על מדוכה זו ישבנו ושקלנו שעה ארוכה בכובד־ראש. נבחרה דרך ביניים. אנחנו לא נפתח בבוקר את העיריה, אבל נשמור לבל יפתחוה אחרים, ולו גם ראש העיר הרשמי, היהודי, עד שיתברר ויתלבן המצב.

תיכף להחלטה זו יצאה משלחת בראשותו של החבר שפיאלטר לראש העיר ודרשה למסור לה את מפתחות הקופה והארכיון. בראשונה נתקלו בהתנגדות נמרצת. ראש העיר ראה את עצמו כשליטה של העיר מן הרגע, שהנציג של צבא הכיבוש יסתלק. אולם אחרי דין־ודברים רציני מסר את המפתחות, ומשמרת חזקה נשארה במקום.

ליל־שימורים היה כל הלילה הזה לחברי המפ־קדה, וצלמניית טיקוצקי היתה כתחנת שידור וקליטה מרכזית בחזית: שם נתקבלו בכל פעם ידיעות מן המתרחש בכל פנה בעיר, ומשם נשלחו ההוראות כיצד לנהוג. בדרך כלל היה שקט באותו לילה. פולנים כמעט ולא נראו. היה רק מקרה אחד כי נסיון לפרוץ איזה מחסן של הגרמנים, אבל הפורצים נהדפו ע"י בחורינו.

מקרה רציני אחד חרות במוחי: שתים בלילה. שקט מוחלט, אין רואים כמעט איש ברחוב. ובמפקדה נמצאים רק שניים — טיקוצקי ואנוכי. פתאום נשמעו קולות קריאה: גיוואלט! (חמס!). הקולות באו מרחוק, מצד הכנסיה הקתולית. בלי לחשוב על הסכנה שבדבר ובלי לשקול על התו־עלת שנוכל להביא, רצנו מיד שנינו לפי כיוון הקולות. כשהתקרבנו לבתי ר' אביגדור וראובן מונצ'ר ירו שני חיילים גרמנים שתי יריות וברחו. התברר, שהחיילים ניסו לשדוד שני יהודים, שנת־קלו במקרה בדרכם, וכשראו שאצים לעזרתם הסתלקו בחפזון. מלבד תקרית זו עבר הלילה בשקט.

בבוקר ערכנו מצעד הפגנתי של כוחותינו. הכוונה היתה להבליט לפני התושבים הפולנים והרוסים את כוחנו, למען ידעו וייראו. את המרכז העברנו לבית כבאי האש, שהיה לא רחוק מבית העיריה, כך שנמצאנו סמוכים למרכז הרשמי. שם נערכו כל חברינו בתלבושת כבאי האש במלוא החגור: מעדרים, קרדומים וכילפות, ובפי־קודו של שפיאלטר יצאו למצעד. הכול דרכו עוז, וקולות הפיקוד האמיצים של המפקד על צעדי המפגינים האיתנים והבטוחים נסכו אומץ ותקווה בלב בני העיר היהודים והחרידו את לבות הנכרים.

כעבור חצי שעה הופיע לפנינו בבהלה רבה נציג האוכלוסיה הנוצרית הראשון, זה היה מר בורשאוויטש, בעל בעמיו, שמשקו הגדול נמצא בסביבת הבתים של מרדכי קפלושניק וחיט, באותו צד, בערך מול בית מונדרי. בדמעות בעיניו התחנן: "Kochajmy się!" נאהב איש את רעהו! גלך ביחד! נתאחד! אל נגרום לשפיכות דמים!

אנחנו הרגענוהו, שאין כוונתנו להשתלט על מישהו, וזוהי באמת כל משאלת לבנו: ללכת יחד ולשמור על העיר ועל שלומה. אנחנו מוכנים לשקוד יחד אתכם על שלום העיר ועל טובתה, ואנו מחכים לנציגים רשמיים מצדכם. הוא הודה לנו על ששמרנו על העיר כל הלילה, והבטיח לקשור אותנו עם מנהיגי הפולנים.

★

פתאום התחילו מגיחים בחורים פולנים, כשעל כתפיהם רובים, ששדדו מן החיילים הגרמנים האחרונים. סיפרו, שהקומנדנט הגרמני של הקו־מנדאטורה האטאפית בעירנו, זה ששלט בעיר ועל סביבתה שנים אחדות, זה הקומנדנט ינטשקס, שהטיל אימה על כל סביבותיו, נתפס בידי כנופית פולנים, שלקחו ממנו את נשקו, פשטו את בגדיו והשאירוהו ערום כביום היוולדו... המצב נעשה קשה ומתוח. התקשרנו עם מנהיגי הפולנים. הם הבטיחו לנו ללכת אתנו יד ביד. הם אך מתאספים לבחור בנציגיהם, ואז ייפגשו עם נציגינו, וביחד ינהל את ענייני העיר. אולם עברה שעה אחרי שעה, ומן הפולנים אין כל ידיעה. כינסנו מיד אסיפה מורחבת להתייעצות על צעדינו הבאים. עוד אנו מדיינים, ושומרינו הביאו לנו ידיעה מרעישה: קבוצת פולנים מזוייינים ברובים הגיעו למגיסטראט (זה היה בשעה 5 בערב), תלו עליו דגל פולני, פרצו את דלתותיו וכבשוהו.

ראינו בזה בגידה מצד הפולנים. דרשנו פגישה עם מנהיגי הפולנים. אולם בפגישה זו התחילו הפולנים לדבר אתנו בלשון אחרת לגמרי: הארץ ארצנו והעיר עירנו. אתם עשיתם את שלכם ביממה האחרונה, שמרתם על העיר, אנו מודים לכם על כך, אבל מעכשיו אתם נתיני מדינת פולין, אנחנו שליטי העיר, ועליכם להסתפק במה שניתן לכם.

אנחנו ניסינו להמשיך עוד במשא־ומתן על נציגות מתאימה ליהודים בעיריה, אולם עם תום היממה עבר השלטון לידי צבא פולני.

במצב החדש שנוצר לא היתה משום אכזבה כלשהי בשבילנו. ידענו מראש כי בגולה אנחנו, ולא היתה לנו כל יומרה לשלוט על סמיאטיץ'. מטרתנו העיקרית — לשמור על העיר בשעות המעבר הרות הסכנה — הושגה במלואה. וגם אחר־כך ידעו כל הגויים בסביבה להעריך את כוחנו, וזמן רב שמרו את הדבר בלבם ונזהרו מנגוע ביהודי סמיאטיץ'.

ה ש ו ק

כבאים יהודים. עומדים מימין : רובינס, קרמר, פיש, סיר

חיי הרוח

רבני סמיאטיץ׳ ודייניה

ליקט וריכז משה צינובין

הרב יעקב בר׳ שמואל

(כיהן ברבנות סמיאטיץ בשנות השמונים של המאה ה־17)

ר׳ יעקב בר׳ שמואל הוא הראשון ברבני סמיאטיץ הידועים לנו. חתימתו המלאה, המציינת במפורש, כי הוא „חונה בק״ק סעמייטיש״, מופיעה בדפוס בשנת תמ״ד (1683), בין החתימות של „רוזני קציני מנהיגי ד׳ ארצות״ וראשי קהילות גליליות שבמדינת פולין, על גילוי־דעת בעניין שמירת זכויותיו של הרב דוד לידא לחזקת הרבנות של קהילת האשכנזים באמסטרדאם, שהודה, לדעתם, ע״י פרנסי הקהילה לא בצדק. גילוי דעת זה מובא בקונטרוסו המיוחד של ר׳ דוד לידא בשם „באר עשק״ (תמ״ד).

ר׳ יעקב בר׳ שמואל התפרסם בחיבורו שו״ת „בית יעקב״ על חלקי ה„שלחן ערוך״, ובעת הדפסת ספרו זה (בתנ״ו) בדיהרנפורט (שע״י ברעסלאו) כבר היה אב״ד בקהילת צויזמיר (סאנדומיר) אשר בגליל קראקא. לחיבור זה נתייחד מקום נכבד בספרות השו״ת, וספרי מאספי הפוסקים המאוחרים מתחשבים הרבה בחוות־דעתו בענייני הוראה מסובכים, הטעונים שיקול־דעת מיוחד.

בהסכמת גדולי הרבנים של ועד ארבע ארצות בועד יערוסלב בשנת תנ״ג להדפסת שני ספריו: „בית יעקב״ הנ״ל ו„תולדות יעקב״, שהכיל דרשות על כל מצוה שבתורה (לא יצא לאור), מפליגים הם בשבחו של הרב יעקב בר׳ שמואל ובשבחם של חיבוריו: „דרשות על התורה נדרשים במ״ט פנים ושאלות ותשובות בפוסקים לעורר דיני דינים״.

הרב יהושע העשל הלוי

ר׳ יהושע, בן ר׳ שמואל הלוי מקראקא, היה בימי חרפו אב״ד דוברומיל (גאליציה המערבית), משם נתקבל לרב בצ״כינובצי, ובסוף ימיו — בשנות ה־20 וה־30 למאה הי״ח) — היה רבה של סמיאטיץ, ושם — כפי הנראה — מנוחתו כבוד.

בשרידי התעודות שכונסו בפנקס ועד ארבע ארצות, אנו מוצאים, כי ר׳ יהושע היה נאמן ארבע ארצות; השתתף באסיפות המליאה של ועד ארבע הארצות, שהתקיימו ביערוסלאב בשנים תע״ג (1712), ת״צ (1730) ות״צט (1739); נתן הסכמות לספרים („ברית שלום״ לר׳ פנחס מוולודאווה; „חוק דרך״ לר׳ משה קויפמן; „דברי הברית״ לר׳ אברהם צבי הירש; „יזמרך כבוד״ לר׳ אליעזר מוויסוקי); נבחר לשפוט בסכסוכים בין עירוניים (בין צ״כאנובצי לבין וונגרוב בדבר בעלות על הקהילה בוויסוקה, שנת תפ״ו, 1726). בשנת תע״ג הוא חתם כרב בעיר דוברומיל. בתפ״ו — כרבה של טשיכאנובצי, ומתפ״ח — כרב וראש ישיבה בסמיאטיץ, נאמן דד׳ ארצות מבורר מפוזנא. בשנת תצ״ט כתב איגרת לר׳ יהודה לייב שמש גליל רוסיה בברעסלאו ויעץ לו לקבל תחת חסותו את השמש השני ר׳ וולף זליג מריישא, למען לא ייגרש, עם שאר היהודים, מן העיר. זוהי התעודה האחרונה שנשתמרה על פעולותיו ועל השתתפותו באסיפות ועד ד׳ ארצות, וכפי הנראה, נפטר באותה תקופה.

את מקומות רבנותו ירשו בניו: ר׳ דוב יששכר בעריש, שהיה תחילה רב בוונגרוב, מילא מקומו ברבנות צ׳כאנובצי. גם הוא מילא תפקיד חשוב בועד ד׳ ארצות, השתתף באסיפותיה וחתם על החלטותיה ועל הסכמות לספרים והיה „נאמן בית ישראל דד. ארצות״. בנו השני, ר׳ יצחק, מילא מקומו ברבנות דוברומיל; בנו השלישי, ר׳ שאול הלוי, ירש את כסא הרבנות בסמיאטיץ. על רבה זה של סמיאטיץ אין פרטים ביוגראפיים.

הדיין ר' שבתי בן משה הכהן

צעיר לימים היה כאשר שימש דיין בקהילת סמיאטיץ. משם עבר לברלין והיה מלמד גמרא, ובאותו זמן חיבר ספר תורני, שעיקרו — לקט חידושי תורה של חכמים מפורסמים. הסכמות ודברי שבח לספר כתבו הרבנים ר' שמואל הילֿ מאן אבֿד מאנהיים, ר' מרדכי בן אברהם אבֿד ברלין, ואחרים.

בהקדמה לספרו מתאר ר' שבתי הכהן את תלאות הזמן, שעברו באותה תקופה על קהילת סמיאטיץ ועל שאר קהילות פודלאסיה ופולין, עד שכמה מגדולי התורה נאלצו לנדוד לקהילות ישראל שבמערב אירופה: מוראביה, אשכנז, אלזאס ודומיהן. הוא כותב: „צעיר אנכי לימים, והם מעט ורעים, כי עדיין לא הגעתי לימי בינה. בצוק העתים הללו ממש נשתנו עלינו סדרי ברא־ שית, עליונים למטה ותחתונים למעלה, צרות אח־ רונות משכחות הראשונות, ירדתי פלאים בעשר ירידות אחורנית קדורנית, לא שלותי ולא שקטתי עד שבאתי לברלין, ועד שתקעתי אהלה של תורה עם תלמידים מופלאים". על דברי הקדמה אלה משלו הוא חותם: „הקטן שבתי בהמנוח מוהֿר משה זצֿל מטיקטין חד מזעירי דחברייא מדייני קֿק סעמיאטיש במדינת פּאדלאסי".

ר' שבתי לא חזר, כפי הנראה, לסמיאטיץ ואף לא למדינת פולין. בכלל שפרה עליו נחלתו בין יהודי חוץ־לארץ, שמצבם החמרי והכללי היה כבר אז יותר טוב מזה שבפולין. קהילות ישראל המבוססות באשכנז סייעו בידו להדפיס את ספרו הנֿל בשנת תקֿא (1741) בפיורדא (באוראיה).

הרב קלונימוס קלמן גינצבורג

ר' קלונימוס היה מגוע היוחסין של משפחת גינצבורג הנודעת, ממנה יצאו אישים ידועי שם: משפחת הבארון גינצבורג, הגאון ר' אריה לייב בעל ה„שאגת אריה", הסופר ר' מרדכי אהרן גינצבורג ועוד. ר' קלונימוס, „הגאון והחסיד", ישב על כסא הרבנות בסמיאטיץ בשנות ה־70 וה־80 בערך של המאה הי"ח. לא נשארו הרבה פרטים ונתונים מתולדות חייו. היו לו שני בנים: ר' מנחם נחום — אבֿד „ביאלי־גדול", ור' ישעיה, שהצטיין בחריפותו ובקיאותו הרבה ומשום כך נקרא „ראש הברזל".

ר' קלונימוס קלמן נפטר בשנת תקמֿג (1783).

הרב ר' משה גינצבורג

ר' משה, בן ר' מנחם נחום, רבה של „ביאלי גדול" ונכדו של ר. קלונימוס קלמן, שאף הוא היה רבה של קהילת סמיאטיץ, כיהן תחילה כרב בקולנה (פלך לומזֿה) ומשם עבר לסמיאטיץ. בסוף ימיו קיבל את הרבנות בוונגרוב (פלך שדֿ־ ליץ) ושם נפטר בשנת תרמֿג (1883).

בספר שו"ת „פני לוי", סימן מֿג, מובאת תשו־ בה בהלכה מאת הגאון ר' משה גינצבורג האבֿד דסעמיאטיץ', שהשיב בשנת תקצֿד (1834) לגאון והמקובל הידוע ר' אפרים אליעזר צבי הירש חרלֿפ אבֿד מוריטש.

שנתיים לפני כן (בתקצֿב) נתן ר' משה גינצ־ בורג הסכמתו כאבֿד סעמיאטיץ' לספר „שנות אליהו" לרב אליהו מדליאטיץ. בין המסכימים האחרים לחיבור זה אנו מוצאים את שני גאוני ליטא שבימים ההם: ר' אברהם אבלי פאסבולייער ראבֿד של וילנה ור' אריה ליב קצנלבוגן אבֿד בריסק דליטא, וזה מעיד על פירסומו הגדול של ר' משה הסמיאטיצאי בין גדולי הדור שבזמן ההוא. בתואר הרב של סעמיאטיץ חתם בשנת תקצֿד, יחד עם גדולי ליטא התורנית, על הספר „עטרת צבי" לר' ישראל יעקב בן צבי ממיר.

הרב ברוך מרדכי ליבשיץ

(כיהן בשנים תרֿט—תריֿג, 1849—1853)

נולד בשנת תקסֿט לאביו ר' יעקב המורה הר־ ראה בוולקוביסק (פלך גרודנה), שהיה מנכבדי העיר, ש„עזרו וסעדו ללימוד התורה". אמו של ר' ברוך מרדכי היתה בת הגביר ר' לייב קליאצקא מוילנא מגזע המהרֿם מלובלין. לאחר חתונתו ישב ר' ברוך מרדכי באהלה של תורה בעיר מו־ לדתו יֿד שנים. וכבר אז נחשב לגדול בתורה, עמד בחילופי־מכתבים עם גאוני הדור והעלה את חידושיו על הכתב בשני חיבורים: „מנחת בכורים" על ארבעת חלקי השלחן ערוך ו„בית מרדכי" — דרוש.

מההקדמה לספרו „ברית יעקב" אנו יודעים, כי בשנת תרֿט (1849) היה ר' ברוך מרדכי רב ב„קהילה הגדולה" סעמיאטיץ. הגאון הידוע ר' יחיאל הליר בעל „עמודי אור" — באחת מתשובותיו לר' מרדכי כרבה של סמיאטיץ — מכנהו: „הרב המאור הגדול החריף ובקי". מתקו־ פת רבנותו בסמיאטיץ מוצאים אנו בחיבורו

„ברית יעקב" (חלק א', סימן ח') מי"א בתמוז תרי"ג (1853) בירור בעניין "בית המדרש חומה הבנוי שם זה שבעים שנה, ולא היתה להם עזרת נשים, וכעת רוצים לבנות עזרת נשים, ורצון רוב הקהילה הוא בעד זה, אולם קצתם מעכבים בזה ורוצים שהדבר הזה יישאר במצבו הקודם".

בשנת תרי"ח כיהן ר' מרדכי כאב"ד בעיר מולדתו וואלקוביסק, ובתרכ"ה — בנובהרדוק, במקומו של ידיד נעוריו, הגאון הגדול ר' יצחק אלחנן ספקטור, שעבר משם להיות אב"ד בקובנה. בשנת תרל"ד נתמנה ר' ברוך מרדכי לרב בשדליץ וכיהן שם י"א שנים עד ליום פטירתו בתרמ"ה (1885). הספידוהו בהרבה עיירות, ובעתונות העברית של הימים ההם נתפרסמו דברי הערכה לזכרו של איש דגול זה.

בעולם התורני ידוע חיבורו „ברית יעקב", שהופיע בתרל"ז בשני חלקים. הוא מכיל שאלות ותשובות, חקרי הלכות וחידושים בסוגיות לפי ארבעת חלקי השלחן ערוך. חיבור זה מקובל בין הרבנים ובחוגי בני הישיבות. ידוע גם חיבורו של ר' ברוך מרדכי „בית מרדכי", המכיל דרשות והספדים (נדפס בשנת תרמ"א). לא נדפסו חידושיו על השלחן ערוך בשם „מנחת בכורים". חידושי תורה משלו ישנם ב„דבר בעתו" (וילנא תרי"ח) להרב יהושע העשל לוין מוולוזין. ר' ברוך מרדכי היה גם חובב ציון, וברוח זו נתפרסם מכתב שלו ב„שיבת־ציון" לאברהם יעקב סטוצקי. הוא היה גבאי ראשי של ישיבת „עץ חיים" בירושלים והמורשה הראשי שלה ליהודי רוסיה. איש פיקח, מעורה בהוויות העולם ושנון בהרבה.

ב„האסיף" (שנה שנייה, תרס"ו) פורסמו דברי הערכה עליו מאת יהודה אריה מילנער. הוא כותב בין השאר: „הרב המצוין הזה היה אחד מהשרידים אשר השאיר לנו ה' מגאוני דור העבר. כבר בימי נעוריו נתפרסם בבקיאותו הגדולה בשני התלמודים עם כל נושאי־כליהם".

הרב יואל יצחק קצנלנבוגן

(סיים כהונתו בשנת תרכ"ה, 1865)

מוצאו של הרב יואל יצחק מגזע היחס של משפחה מפורסמת בתורה ובגדולה: ר' שאול וואהל, שלפי האגדה היה יום אחד מלכה של פולין, ר' יחזקאל קצנלנבוגן ואחרים. ר' יואל יצחק היה רב בקהילות שונות בליטא ובזאמוט וכן בסמיאטיץ.

נולד בווילנא בשנת תק"ס (1800). היה שם תלמידו של הגאון החריף ר' מרדכי מלצר. בן י"ג דרש בפלפול בבית־הכנסת הגדול דשם בנוכחות רבו הנ"ל והגאון ר' אברהם אבא פאסוואליער — ראב"ד ירושלים דליטא, שהתפעלו מגודל כשרונותיו. הסתופף אחר־כך באהל התורה המפורסם, בית־מדרשו של הגר"א בווילנא, והיה בין מצוייני ניו. שהה שלוש שנים במחיצתו של הגאון ר' צבי הירש ברוידא בסאלאנטי ואחר־כך למד בפריישות בנובהרדוק. כשיצא מעיירה זו נתכבד בדרשת פרידה. משסיים דרשתו, ניגש אליו האב"ד הישיש, ר' אלכסנדר זיסקינד הרכבי, נשקו לעיני כולם ואמר: רצוני שתושיבו את זה האברך על מקומי אחרי פטירתי. אולם הוא לא ניאות לקבל רבנות ראשונה בקהילה גדולה זו.

רבנותו הראשונה היתה בעיירה הקטנה שאַד (פלך קובנה), משם הלך לזיזמיר (פלך וילנא) ואח"כ לסמיאטיץ. כתוב עליו, כי בסמיאטיץ „תיקן תקנות גדולות והיה נחמד ואהוב לכל, גם כל האפרתים ובני נכר סרו למשמעתו, הרביץ תורה ברבים ושמו נשאר לזכרון עד כה".

מסמיאטיץ עבר לנובי אלכסנדרובסק, שם כיהן ברבנות שש שנים. בתום הזמן הזה קיבץ את כל בני־עירו, ערך להם סעודה גדולה ונפרד מהרבנות מתוך שמחה. הוא התיישב כאיש פרטי בצ'כאנובצי, שם ישב על התורה ועל העבודה במשך עשרים שנה, תיקן תקנות גדולות, ושמו יצא לתהילה ולתפארה בכל ערי ואמוט וליטא. נפטר בצ'כאנובצי במרחשוון תרנ"א בגיל פ"ב.

אחרי פטירתו נדפס ספרו „זרע יצחק", המכיל שאלות ותשובות וחידושי תורה על מסכתות שונות. גדולי הדור, וביניהם הגאון ר' חיים הלוי סולובייציק, כתבו הסכמות לספר.

הרב אליהו נח הירלפרין

(נפטר בסמיאטיץ בשנת תרמ"ה, 1885)

שלשלת היוחסין שלו הגיעה עד לר' אברהם, אחיו של הגאון מוילנא. מצויה הסכמתו החתומה בתואר הרב של סמיאטיץ לספר „נר תמיד" של המגיד ר' זאב גינצבורג (וארשה, תרמ"ו).

הרב אליהו נח נפטר בסמיאטיץ בשנת תרמ"ה,

1885, בגיל ע"ז. דבר זה מובא בעתון „הצפירה" של השנה הנ"ל, שם הוא מצויין בתארים: „הרב הגאון המפורסם, חסיד ועניו, מהמצויינים שב־דור".

בנו ר' יעקב ישראל היה רב במלניק, הסמוכה לסמיאטיץ. שני בניו של הרב יעקב ישראל, ר' נפתלי הרץ ור' שמעון, חונכו אצל אבי־אביהם, הרב אליהו נח בסמיאטיץ, ושניהם עלו לארץ־ישראל. ר' נפתלי חיבר ספרים בהלכה ובאגדה. ר' שמעון שקד — תחילה בוילנא ואחר־כך בירו־שלים — על הוצאת ספרי הגאון מוילנא, ירחון תורני „תלפיות" וספרים תורניים אחרים. גם נכד שלישי של הרב אליהו נח עלה לארץ־ישראל ונתמנה לשמש ומנהל של בית הכנסת הגדול ברחובות. נכדו הרביעי ירש את כס הרבנות של אביו במלניק, ואחר כך היה רבה של אורלי שלו־שים ושתים שנים. נספה בגיטו ביאליסטוק בתש"ג.

הרב יצחק צבי רובינשטיין
(כיהן 10 שנים בסמיאטיץ ובה נפטר)

נולד לאביו ר' חיים באנטופולי, שהיה שם רב עשרים שנה. ר. יצחק צבי התפרסם כבר בילדותו כעילוי, ובגיל י"א לא היה כבר „רבי" בשבילו במקום. בפחות מגיל עשרים נתקבל לרב באַמ־סטיבובי (על־יד וולקוביסק), לפי המלצתו המיו־חדת של הרב משה צבי, רבה של אנטופולי באו־תו זמן. משם נתקבל לרב ביאשינובקי (מחוז ביאליסטוק) ואח"כ נתמנה כאב"ד בקהילת סמיאטיץ, בה כיהן פאר כעשר שנים ושם מנוחתו כבוד.

ר' יצחק צבי (הירש) מפורסם היה בזמנו כגאון. אחדים מחידושיו התלמודיים מצויים בספר „דמשק אליעזר" של חתנו הרב אליעזר גינצ־בורג, שהיה סמוך על שלחן חותנו מספר שנים בסמיאטיץ.

מספרים, שהרב ר' יצחק צבי היה בבחרותו מורו ורבו של הגאון ר' מרדכי, רבן של אושמיא־נה וסלונים, שנתפרסם כבעל מופת בכינוי ר' מרדכי־לי.

הדיין ר' מאיר זאב סמאליטינסקי

ר' מאיר זאב, חתנו של הרב הסמיאטיצ'אי ר' יצחק צבי רובינשטיין, היה דיין בקהילת סמיא־טיץ תקופה ארוכה, למן שנת תרנ"ב — 1892, בימי כהונת הרבנים לוין, שחור, קושלביץ וה־באים אחריהם, וכל השנים היה אהוב ואהוד על כל השכבות, ורבי ולוולי כינוהו מתוך יחסי כבוד וחיבה.

גדול בתורה היה, נשא ונתן בהלכה עם גדולי ההוראה שבזמנו. שמו נזכר בספר הרבני „אהלי שם" לש"נ גוטליב ובספר „דברי מלכיאל" לגאון ר' מלכיאל טננבוים, אב"ד בוצקי ולומז'ה.

הרב משה גבריאל לוין

הרב משה גבריאל היה לפני בואו לסמיאטיץ רב בוואשילישוק, שהיתה מפורסמת ברבניה וש־נמצאה תחת השפעתו של ה„חפץ חיים" מראדין הסמוכה. בסמיאטיץ' כיהן משנת תרנ"ה (1895) עד תרנ"ח 1898). דמותו, כפי שהיא מתוארת בכתובים: „גבה־קומה, זקנו לבן ויורד על פי מידותיו, קולו צח ומצלצל".

באותם הימים היתה שריפה גדולה בסמיאטיץ והרב לוין עשה הרבה לטובת הנפגעים: נסע לעיירות רבות, דרש בכל מקום והתרים אנשים לטובת שיקום הנשרפים. אולם חלוקת הכספים גרמה למחלוקת חריפה בעיר, שמצאה את הדה מעל דפי „הצפירה" ו„המליץ" בשנת 1898.

הרב יוסף דוד שחור

כיהן ברבנות סמיאטיץ מראש השנה תר"ס (1899) עד יום הסתלקותו, ח' אלול תרס"ו (1906). על חייו ופועלו ראה מאמר מאת בנו, ר' זלמן זאב שחור, עמוד 78.

הרב צבי יהודה קושלביץ
כיהן בשנים תרס"ז (1907) — תרע"ט (1919)

נולד בלייקובה (פלך קובנה). למד בישיבות וולוזין וסלובודקה שבליטא. גלה גם למקום תורה לישיבה הגדולה „חתם סופר" בפרשבורג אשר בהונגאריה וזכה לשם טוב מהאב"ד וראש הישיבה הגאון ר' שמחה בונם סופר, בעל ה„שבט סופר". בשנת תר"ן התחיל לשמש כרב־אב"ד בראַצקי (שעל־יד סובאלק). בשנת תרנ"ז נתקבל לרב־אב"ד בקהילת טיקטין הותיקה. היה דרשן בחסד, למדן בעל שיעור קומה, התמדתו ושקדנותו בלי־מודים היו ללא גבול. התמסר במיוחד להרבצת תורה בקרב בני־הנוער וייסד בטיקטין ישיבה.

בשנת תרס"ז (1907) נזדמן במקרה לסמיאטיץ ונתבקש לדרוש בשבת בבית הכנסת. ההתרשמות מהדרשה היתה עצומה, ומנהיגי הקהילה הפצירו בו לקבל את כהונת הרבנות בעירם. באותה שנה עזב הרב קושלביץ את טיקטין וישב על כס הרבנות בסמיאטיץ' ופעל בה לברכה עד תרע"ט (1919), ובה מנוחתו כבוד.

הרב קושלביץ היה נואם בחסד. לדרשותיו נהרו מכל החוגים. פעמיים בשנה, בשבת תשובה ובשבת הגדול, היה דורש בקביעות בבית הכנסת הגדול. הוא היה אהוב ונחמד ומקובל על הבריות והאציל מרוחו על כל השכבות בערי רבנותו. הוא היה הראשון מארבעת הרבנים, שהיו חתני ר' יעקב קאנציפוביץ מסלובודקה (המכונה „ר' יעקל דער מעלער"), מנכבדי בעלי־הבתים דשם. השני היה הרב יהודה לייב פיין אב"ד קופישוק, אושמיאנה וסלונים; השלישי — ר' שמעון רוזובסקי אב"ד קאפוליה וא"יישישוק; והרביעי — ר' יצחק אריה ביליצקי אב"ד מאליאטי (אחיו של הרב לוי ביליצקי מסמיאטיץ).

אשת הרב קושלביץ — הרבנית מסמיאטיץ — נפטרה בתרצ"ו (1936) בירושלים בשם טוב ומעשים טובים.

יש לציין את בנו של הרב קושלביץ, ר' שמואל, שגודל וחונך אצל אביו הרב בסמיאטיץ. נשא את בתו של הרב בן־ציון יעקב הלוי אב"ד שידלוב, היגר אחר־כך לאמריקה והיה ראש הישיבה „תורה ודעת" אשר בברוקלין, ונחשב בין גדולי התורה. יצאו לאור ספריו „שאלות שמואל": שניים בהלכה ואחד באגדה.

הרב יוסף יוסלביץ'

כיהן בשנים תרפ"ב (1922) — תרפ"ו (1926)

נולד בשנת תרל"ט (1879) בלובץ' ע"י נובהארדוק. עודנו ילד נתגלה כעילוי ומתמיד. למד בישיבת סלובודקה „כנסת ישראל" בשנים תרנ"ד — תרס"ב, כאשר בראשה עמדו הגאונים ר' משה מרדכי אפשטיין ור' איסר זלמן מלצר, והיה מסתופף במחיצתו של מנהלה הרוחני, ר' נטע הירש פינקל, הידוע בשם „הסבא מסלובודקה". ר' יוסף היה גם מבאי ביתו של הגאון ר' יצחק בלאזר, מאבות תנועת המוסר, שהתגורר אז בקובנה. וכבר שם נתפרסם ר' יוסף כגדול בתורה, כאחד

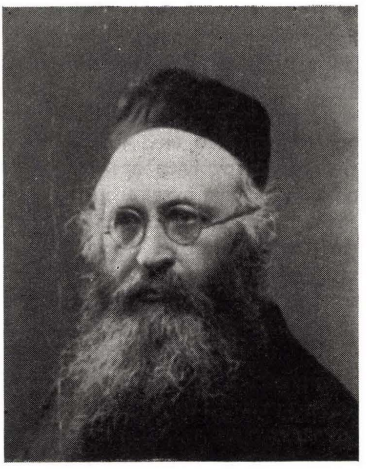

הרב יוסף יוסלביץ

המצויינים שבישיבה זו, וזה הודות לכשרונותיו המעולים, שקדנותו וסדר לימודו המרוכז.

רבנותו הראשונה היתה בעיירה אבעל, פלך קובנה (תרס"ז—תרע"ב). על פי המלצתו של ר' מאיר שמחה מדווינסק נתקבל בשנת תרע"ב לרב בטריסטינא (סמוכה לביאליסטוק), שהיתה מפורסמת בבעלי הבתים הלמדנים שלה. שם עברו עליו שנות מלחמת העולם הראשונה הקשות. בהתקרב החזית לעיר נמלט חלק גדול מתושביה לערים אחרות, אולם הרב יוסלביץ' לא עזב את בני העדה שנשארו בעיר. הוא הציל אז יהודים רבים מידי הקוזאקים, אף כי בהשתדלויותיו סיכן לא פעם את חייו הוא. הימים היו לו קודש לפעילות ציבורית, והלילות — ללימוד תורה. באותן השנים חיבר חלק גדול מספרו על הש"ס.

בשנת תרפ"ב נתקבל לרב בסמיאטץ' ותוך זמן קצר נתחבב על בני כל השכבות. את כל זמנו ומרצו הקדיש לשיקום החיים החמריים והרוחניים של הקהילה, שסבלה הרבה בזמן המלחמה. הוא העלה את ענייני השחיטה והכשרות על רמה נאותה, בנה בית־מרחץ ומקוואות חדשים, שקד על שכלול ה„תלמוד־תורה", והיה בא לשם כמעט מדי יום ביומו. כן פעל הרבה לטובת עניי העיר ומוסדות הצדקה: הכנסת־כלה, לינת הצדק, מעות

חטים וכדומה. „בית הרב" שימש לבני העיר מרכז, שאליו היו באים לעתים קרובות עסקניה ונכבדיה להתייעץ בענייניים העומדים על הפרק, ועצות הרב היו להם לאור בהכרעותיהם. בימים הנוראים התרכזו מסביב לרב כל בני העיר. „דברי ההתעוררות" שלו בראש השנה לפני התקיעות היו מרעישים את קהל המתפללים המצטופף בבית־הכנסת הגדול. בחג הסוכות היתה השמחה שרויה במעונו של הרב, וביחוד בלילות חול־המועד, כאשר היו עורכים בסוכה את „שמחת בית־השואבה" ברוב פאר והדר, ורבים באו לשמוע דברי תורתו. הנאספים היו מבלים בשמחת החג עד חצות בשירה ובריקודים, ליד שולחנות ערוכים, שהרבנית היתה מכינה להם.

מה נאה ונהדר היה המחזה בשמחת־תורה, כאשר מתפללי בית־המדרש הישן היו באים לבית הרב, כדי להובילו בנרות דולקים, ריקודים ושירה בחזרה לבית־המדרש הישן, לפי המנהג העתיק בסמיאטיץ'.

בשנת תרפ"ד הזמין הרב לסמיאטיץ' את הישיבה הנובאהרדקאית יחד עם ראש הישיבה הגאון ר' שמואל וויינטרויב, שהגיעו אז בעירום ובחוסר כול מרוסיה. הרב קירב את בני הישיבה וטיפל בסידורם ובסיפוק צרכיהם, והם היו מבאי ביתו ומשומעי תורתו.

בקיץ תרפ"ו הציעה לו קהילת סובאלק את כס הרבנות בעירם. קשה היתה לבני סמיאטיץ' הפרידה מן הרב האהוב עליהם, אבל הם הבינו, כי הוא ראוי לרבנות בעיר גדולה יותר. בהגיע יום הפרידה נתאספו כל בני העיר ללוותו לתחנת־הרכבת. גם בסובאלק פעל רבות בשטח החינוך וחיזוק הדת, ובני העדה ראו בו מנהיג רוחני גדול.

הרב ר' יוסל יוסלביץ' היה גאון נודע, ורבנים רבים פנו אליו בשאלות ותשובות בעניינים שונים. חידושי תורה שלו, המצטיינים בדרך „ההבנה", המקובל בישיבות ליטא, נתפרסמו בכתבי־עת תורניים: „יגדיל תורה" (סלוצק), „שערי ציון" (ירושלים), „כנסת" (וילנא) ואחרים. חידושיו על ש"ס בבלי וירושלמי „מחקר התלמוד" ניצלו בשואה על־ידי בתו הרבנית צפורה חוה וחתנו הרב דוד ליפשיץ ויופיעו בקרוב בדפוס.

הרב יוסלביץ' היה אחד הרבנים הבולטים בפולין כדרשן גדול ונואם מובהק. אף כי חינוכו היה בישיבת סלובודקה, היה קרוב לציונות הדתית, כבר בסמיאטיץ' נסבו דרשותיו תמיד על רעיונות שיבת ציון, והיה חותם ברצון על כרוזים וגיליוי דעת לטובת הקרנות הלאומיות. בקיץ תרפ"ג השתתף בועידת רבנים מ„המזרחי" בפולין, שהת־קיימה בווארשה. כן היה מועמד כציר „המזרחי" לקונגרס הציוני הי"ג. כחבר הועד הפועל של אגודת הרבנים בפולין השתתף בכינוסי רבנים רבים בווארשה, ווילנא, ביאליסטוק והיה שם מראשי המדברים. הוא פעל הרבה למען הישיבות וב„ועד הישיבות" שאורגן בווילנא.

הרב יוסלביץ' חלה באמצע ימיו, בגיל קרוב ל־56, ונפטר בשנת תרצ"ה (1935). מותו בטרם עת השרה צער רב בעולם היהודי, וביחוד בערים בהן כיהן ברבנות.

הרבנית שרה רבקה היתה מפורסמת בחכמתה ובהשכלתה. היא היתה בקיאה בתנ"ך ובמאמרי חז"ל, ועם זה — בעלת השכלה חילונית ובת־בית בספרות הרוסית. היא הצטיינה באופייה האצילי, בטוב לבה, צדקתה ומעשיה הטובים.

שני בניהם, אליהו ועובדיה, עלו לארץ בשנת תרפ"ט ושינו את שם משפחתם ל„פורת" על שם אביהם ר' יוסף: „בן פורת יוסף".

הרב בנימין אליהו רמיגולסקי

כיהן בשנים תרפ"ו (1926) — תר"ץ (1930)

נולד בקיידאן בשנת תרל"א למשפחה שהת־ייחסה לגאון ר' יחזקאל קצנלבוגן. בנעורותו עברו הוריו לגור בריגה. הוא למד בהצטיינות בישיבת וולוזין (עד לסגירתה בתרנ"ב) והיה נקרא בשם „העלוי מריגה". אחרי חתונתו למד זמן מסוים בקובנה בכולל האברכים הפרושים, והגאון ר' יצחק אלחנן אב"ד קובנה החשיבהו מאד.

רבנותו הראשונה היתה בווינדן שבקורלאנד. משם עבר לטרסטינה (פלך גרודנה), בשנות תרע"ג— תרפ"ב היה רב בסטאביסק. בשנת תרפ"ב נתקבל לרב בגראייבה במקומו של הגאון ר' משה אביגדור עמיאל — מי שהיה הרב הראשי של תל אביב — שעבר אז מגראייבה לאנטוורפן. יום צאת הרב רמיגולסקי מסטאביסק היה לבני עדתו יום אבל. בשנת תרפ"ו קיבל את הרבנות בסמיאטיץ' ושימש בה עד יומו האחרון.

הרב רמיגולסקי היה מפורסם כאחד הגאונים

הגדולים, ידע את הש״ס כולו בבקיאות נפלאה ובחריפות עצומה, ירא־שמים וזהיר בקלות כבח־מורות, בעל מידות, בורח משקר וצנוע בצדקתו. באהבתו לבריות ובמסירות נפשו לזולת היה למופת. ביחוד נודעו פעליו בימי המלחמה העולמית הראשונה בעיר רבנותו מאז, בסטאביסק. בהשתדלותו נמנע הגירוש מעיירה זו שהיתה בתרע״ד סמוכה לשדה הקרב.

היה חכם בהוויות העולם. לפסקי דיניו בדיני ממונות יצא שם בכל הסביבה. היו באים להתדיין בפניו סוחרים ואף חרשתנים ובעלי עסקים גדולים מביאליסטוק ומעיירות הסביבה.

הצטיין כדרשן מעמיק, והיה בדרשותיו מיזוג מהמהלך הישן והחדש גם יחד. מצד אחד העשירו את המחשבה הדתית של שומעיו, מצד שני הבהירו בעיות אקטואליות, שהיו מנסרות בעולם היהודי מנקודת־מבט תורתי־דתי; ביחוד היה מעלה את בעיית ארץ ישראל, שנהייתה אבן־הפינה לציבוריות היהודית שבימים ההם.

למעשה היה הרב רמיגולסקי ציוני נאמן מימי בחרותו. שימש לו לדוגמה לחיבת־ציון מורו ורבו הנציב מוולוזין, היה חבר הארגון הידוע ,,נצח ישראל״ בישיבת וולוזין, אשר עמו נמנו חבריו מתקופת לימודיו ח״נ ביאליק והרב שמואל אהרן תמרת — אחד הרבנים המרגישים. השתתף בועידת ציוני רוסיה במינסק (תרס״ב). עם ייסוד הסתדרות ,,המזרחי״ בפולין היה מפעילי חבריה ונבחר לועד המרכזי שלה. השתתף בקונגרסים ציונים אחדים, והיה חבר במועצת הסוכנות היהודית.

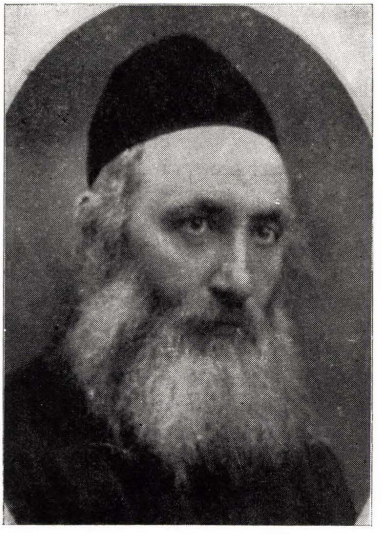

הרב רמיגולסקי

בוועידה הארצית הרביעית של המזרחי בפולין, שהתקיימה בווארשה בחורף תרפ״ה, הביע דעתו, שהפועל המזרחי בארץ־ישראל צריך להתקיים במסגרת ארגונית מיוחדת, ונאבק שם בפולמוס דברים רעיוני נגד דעת הרב י״ל קובאלסקי מוולוצלאווק וחבריו לדעה, שהיו בעד כניסת הפוה״מ בא״י אל ה,,הסתדרות״ כדוגמת מפלגות פועלים שונות. דעתו של הרב רמיגולסקי נתקבלה ברוב דעות בועידה זו ושימשה נר לרגלי הפוה״מ בא״י בדרכו העתידה.

בדרשתו בגראייבה לרגל פתיחת האוניברסיטה העברית בירושלים (תרפ״ה) ציין במיוחד את הערך הגדול של המושג ,,דעת״, כשהוא מושתת על יסודות הדת והאמונה. דרשותיו מעל בימת בתי־הכנסת והמדרשות בערי־רבנותו היו יוצאות מפיו בלהט ציוני ובדביקות לחיבת ציון והארץ. היה דורש ש,,המזרחי״ יפעל באופן מעשי להקמת מושבות של יהודים חרדים בארץ.

זיקתו לציונות הפריעה לבחירתו לרב בקהילות גדולות בישראל. והיה מעשה, וקהילת לומז׳ה נתנה עינה בו לקבלו כרב־אב״ד לבני עדתה, בתנאי שיוותר על פעילותו הרשמית הגלויה בשדה הציונות, אולם הוא לא הסכים בשום אופן לתנאי זה ונשאר ברבנותו בסמיאטיץ׳. הוא ראה בציונות פתרון יסודי ליהודים וליהדות בתפוצות. והפעילות לטובת הציונות חובה היא על כל יהודי.

הרב רמיגולסקי פירסם גם מאמרים ורשימות תורניות־ספרותיות וכן חוות־דעת בשאלות ציבוריות מעל מאספים תורניים־רבניים. החל בזה ב,,הפסגה״ של הרב הלל דוד כהן טריווש, בהיותו עדיין סמוך על שלחן חותנו בבאלטרימאנץ, והמשיך ברבות הימים בשבועון העברי ,,המזרחי״, שהופיע בווארשה בשנות תרע״ט—תרפ״ד.

בהיותו בסמיאטיץ׳ יסד הרב רמיגולסקי ישיבה בדרג גבוה, בעיקר לאברכים, להתמחות בהוראה

בענייני דת ודין כרבנים בפועל. היתה לו תכנית לשכלל מוסד תלמודי כבית־אולפן מרכזי לכל פולין, אולם הוא לא זכה לכך. בתר״ץ (1930) חלה ונסע לווארשה לדרוש ברופאים ושם נפטר, והוא רק בן חמישים ותשע שנים. מנוחתו כבוד בבית הקברות בסמיאטיץ׳.

הרב רמיגולסקי השאיר בכתובים עשרות חי־בורים על בבלי וירושלמי, מדרשים ואגדה, פוס־קים ומפרשים, וכן „תשובות״ שהשיב למאות רבנים. בחייו מסר לדפוס ספר בשם „הדרת בנימין״ שיצא לאור אחר פטירתו (בתרצ״א). הספר כולל שני חלקים: א׳ — חידושי הלכות בענייני קדשים; ב׳ — הדרנים לסיומי מסכתות שונות של הש״ס.

בנו, אריה, גמר רפואה בשווייץ ועלה בשנת 1935, שימש שנים רבות כרופא בקיבוץ איילת השחר. נפטר חודשים אחדים לפני הכרזת המדינה. הניח אשה ושלושה בנים.

הרב חיים ברוך הכהן גרשטיין

כיהן משנת תר״ץ (1930) — עד בוא השואה בתש״ג

נולד ביאנובה (פלק גרודנה) לאביו ר׳ שלמה אביגדור הכהן, מנכבדי העיירה ומלמדניה המוב־הקים. למד בישיבות ליטא, ביחוד אצל הגאון ר׳ נפתלי טרופ בישיבת ראדין. בימי מלחמת העולם הראשונה שהה בעיירת מולדתו יאנובה, עמד בראש „קיבוץ״ תלמודי במקום, בו התרכזו למדנים צעירים, שנותקו מישיבותיהם בסיבת המלחמה. באותו זמן הכשיר את עצמו ר׳ חיים ברוך גם בלימודי חול. אחר כך נתמנה למנהל בית־הספר „החיים״ של „המזרחי״ בבריסק דליטא. בעיר זו גילה ר׳ חיים ברוך פעילות ציבורית רבה ומילא תפקידים חשובים ב„מזרחי״, כחבר הועד שלו, ובאירגון „צעירי המזרחי״ כיושב ראש. ביחוד פעל בשטח החינוך, בקוראטוריון של בית־הספר הנ״ל, בניהול שיעורי ערב ושי־עורי תלמוד. בוועידת „צעירי המזרחי״ השנייה בווארשה (מנחם־אב תרפ״ב) נבחר להנהלה הראשית של תנועה זו בפולין ולוועדת הבקורת שלה.

בחורף תרפ״ג יצא להשתלמות תורנית־מדעית וכללית לברלין ונתקבל כתלמיד ב„בית המדרש העליון״ לתורת ישראל וחכמתה, שנוסד אז על־ידי הגאון והחוקר האורייניטאליסט הידוע ד״ר חיים הלר. מפי ר׳ חיים הלר למד תורה ודעת ורכש לו ידיעה הגונה גם בבלשנות מזרחית וב־חכמת ישראל. כן גמר את הפאקולטה הפילוסו־פית באוניברסיטת בון והוכתר בתואר דוקטור לפילוספיה. עם תום לימודיו הוזמן לעמוד בראש ישיבת הצעירים החרדים בעיר קולוניה (קלן) שבגרמניה, שהיתה תחת חסותה של הקהי־לה החרדית המקומית „עדת ישראל״. ר׳ חיים ברוך נענה להזמנה, עבר לקלן והחדיר את לימודי התלמוד והמוסר ב„נוסח ליטאי״ ובשלב גבוה בחוג זה של אברכים משכילים־תורניים־חרדים

הרב גרשטיין

ואקדמיים. מישיבה זו יצאו מנהיגים דתיים חשו־בים ליהדות גרמניה.

עם פטירת חותנו הרב הגאון ר׳ בנימין אליהו רמיגולסקי, רבה של סמיאטיץ, נקרא ע״י פרנסיה למלא מקומו ברבנות קהילה זו. הרב גרשטיין בא לסמיאטיץ וכיהן ברבנותה שתים־עשרה שנה, משנת תר״ץ (1930) עד לחורבנה של הקהילה, בה נספה יחד עם בני־משפחתו ואנשי קהילתו בתחילת שנת תש״ג (1942).

הרב גרשטיין היה מכובד על רבני פולין וליטא הפולנית. היה קרוא לועידות ואסיפות. עם ייסוד „כנסת הרבנים המזרחיים״ נבחר למועצתה ובה עשה רבות לייסוד בימה תורנית־ספרותית בשם „ירושלים״. היה גם מועמד לרבנות בקהילות גדולות בפולין: בוולוצלאווק, מזריץ, וביאלה־פודלאסקה, אולם מפאת היותו עדין־נפש ואציל־

הרוח ויתר על משרות אלו, כי חשש מסכסוכים עם אלה ממפלגות המיעוט, שהיו להם מועמדים משלהם למשרות הרבנות הנ"ל.

בייחוד היה ממקורביו ואנשי־סודו של הראב"ד הביאליסטוקאי, הרב הגאון ר' דוד פאיינס, והם התכתבו ביניהם בדברי תורה ובשו"ת בענייני הלכה חמורים. הרב גרשטיין היה בזמנו גם מו־עמד למשרת מנהל „תחכמוני" הגבוה בביאליס־טוק, אולם מטעמים משפחתיים איזה למושב לו את סמיאטיץ הנכבדה.

הרב חיים ברוך גרשטיין הצטרף לתנועה הציו־נית כבר בבחרותו, היה נאמן תנועת „המזרחי" כל ימי חייו. הטיף וניהל תעמולה לטובת החינוך הדתי־לאומי ועשה הרבה לטובת קרן היסוד וקרן הקיימת הישראל. בשנת תרצ"ד חתם יחד עם קבוצת רבנים גדולה מפולין על כרוז הפונה „אל כל אחינו הנאמנים לתורתנו ואה"ק להתייצב כאיש אחד במחנה העובדים והמגדבים לטובת הקהק"ל. בעבודתם זו הם נותנים את האפשרות של הגדלת העלייה והתגברות ההתיישבות של יהודים חרדים בארצנו".

כמו חותנו, הגאון ר' בנימין רמיגולסקי, תמך אף הוא בכל עוז רוחו בהתיישבות מרוכזת של יהודים דתיים ביישובים החדשים בארץ־ישראל, והשתוקק ואף תיכנן לעלות בעצמו כמתיישב. ביקר לשם זה בארץ־ישראל בשנת תרצ"ו, אלא שהשואה הקדימתהו, והוא, האחרון ברבני סמיא־טיץ', נספה יחד עם בני קהילתו.

חיים ברוך הכהן גערשטיין
אב"ד דק"ק
סעמייטיטש

Rabin
Ch. Gerszlejn
m. Siemiatycze
woj. Białostockie (Poland)

חיים ברוך הכהן
גערשטיין
אב"ד דק"ק סיעמיאטיץ

ב"ה, יום ב' לחודש חשון שנת תרצ"

שלום עליכם וכל אלה ובני ביתכם הנאמנים אתו ואחיותיו ואחיות וכל שאלת ובני משפחתכם שלום עליכם!

ועתה בעזרת ה' נתחיל לעבוד בכל כוחותינו ובכל מאודנו ונפשנו לבנין ארץ־ישראל!

אתכו הנאוהב ומחכה בעבודתכם!

מכתב הרב גרשטיין לר' מרדכי קפלושניק

זלמן זאב שחור

הרב יוסף דוד שחור

אבי, הרב רבי יוסף דוד זצ"ל, רב ואב"ד באנטופול ואח"כ בסמיאטיץ, נולד ברוזנוי שבליטא לאביו הגדול בתורה ויראת שמים, הגאון רבי אלכסנדר זיסקינד שחור זצ"ל, שעלה לארץ בשנת תרל"ו, ולאמו הצדקת מרת רייזל בת הרב הגאון ר' זלמן, שהיה רב ואב"ד ברוזנוי וישב על כסא הרבנות במקום אביו הגאון הגדול שבדור ההוא רבי אלחנן מבוריסוב.

אבא זצ"ל קיבל את חינוכו בישיבת וולוז'ין ויצק מים על ידיו של דודו הגדול, הגאון הנצי"ב, שחיבב אתו מאוד. אחרי חתונתו לא רצה אבא לקבל עליו את עול הרבנות ובחר לחיות מיגיע כפיו, מבית־המסחר שלו. רוב שעות היום, לרבות הלילות, היה עוסק בתורה, ואשתו היתה מנהלת את המסחר, אבל רצה הגורל, שאבא יאיר בתורתו את שמי יהדות ליטא — שריפה נפלה בעיירה, הבית ובית־המסחר נשרפו, ואבא ירד מנכסיו.

באותו פרק־זמן נפטר רבה של אנטופול, רבי מנחם מיכאל זצ"ל, שהיה שנים רבות ראב"ד דאנטופול, וידידי אבא הפצירו בו למלא את מקומו. בלית־ברירה קיבל אבא את כהונת הרבנות באנטופול. אבא היה חריף ובקי וגם מחונן בכשרון הסברה יוצא מן הכלל. על בקיאותו שמעתי מפי ר' ישעיהו גרינברג, מותיקי המורים של ת"ת „שערי תורה" בתל־אביב־יפו, שהיה לומד תורה אצל אבא. פעם נכנס ר' ישעיהו לחדר אבא לחפש מסכת חולין. שאלו אבא: איזו מסכת אתה לומד? ענה: פסחים. אם כך — אמר אבא — הנך עומד בפסחים דף מ"ח עמוד ב' ועליך לעיין בחולין דף כ"ג עמוד ב'. עד כדי כך הגיעה בקיאותו בכל ש"ס בבלי וירושלמי ומפרשיהם. השכל הישר היה לאבא יסוד מוסד בלימוד התורה, ובשכל ישר זה היה פותר בעיות קשות בשעת „דיני תורה", שהובאו בפניו. תמיד היה משתדל ללמוד את הבעיות לכל עומקן, ובעלי־הדין התפלאו תמיד על התמצאותו בענייני מסחר וכלכלה כאחד

הרב דוד שחור

הסוחרים המובהקים. תמיד נפטרו ממנו בעלי־הדין מתוך שביעת־רצון.

שמו כדיין מובהק יצא בכל הסביבה, ומקרוב ומרחוק היו משכימים לפתחו ב„דיני תורה" ובירורים בסוגיות מסובכות. בין בעלי־הדין שהיו מופיעים בפניו היה גם ר' עוזר וייצמן, אביו של הנשיא הראשון לישראל, סוחר יערות, שהיה בא מדי פעם להתדיינות עם שותפיו ולקוחותיו. שמו כדיין מחונן בחכמה ומצויין בנימוסיו ובהליכותיו הגיע גם לאוכלוסיה הנוכרית, ו„גוי" שנסתכסך עם יהודי ואפילו עם חברו הנכרי, היה מביא את דינו לפניו. הדבר הגיע עד כדי כך, ששופט בית־המשפט הממשלתי הרגיש, שעומס המשפטים הוקל בהרבה. הוא התחקה על הגורם להתמעטות

דברי ריב ומדון, ומשנתברר לו, כי גם שאינם בני ברית מתדיינים אצל הרב בסכסוכיהם, שיגר מכתב לאבא וביקש שירשה לו לקיים ביקור־היכרות. השופט ערך את הביקור אצל אבא ויצא מלא התפעלות ונהפך במרוצת הזמן לאוהב ישראל.

אחרי ישיבה על כסא הרבנות באנטופול במשך אחת־עשרה שנה, הגיעה אליו מסמיאטיץ׳ מש־לחת של ראשי קהילתה וביקשה ממנו לקבל כהונת הרבנות בסמיאטיץ׳ — עיירה מכובדת בעולם הרבנות — שהיתה שרויה אז בלי רב. לא קל היה לו לעזוב את אנטופול ואת הידידים הרבים שרכש לו שם, אולם גדולי הדור שבזמן ההוא הפצירו בו שיקבל את משרת הרבנות בסמיאטיץ׳.

כשנודע הדבר לראשי קהילת אנטופול, היתה העיר כמרקחה. ראשי הקהילה החליטו להביא את עצומותיהן לפני רבן של ישראל, הגאון רבי חיים סולובייציק מבריסק, והוא פסק לטובת סמיאטיץ׳. כל בני העיר באו בצער להיפרד מרבם האהוב ביום עזבו את אנטופול. גם שאינם בני־ברית באו להיפרד מהרבי הגדול. שיירה של כלי רכב ליוותה, ורבים הלכו ברגל. כולם מררו בבכי, כי קשתה עליהם הפרידה. כשגיעה הבשורה לסמיאטיץ׳, שהרב החדש קרב ובא לעיר, יצאו כל התושבים היהודים להקביל את פניו בתופים ובכלי־זמר, והעיר צהלה ושמחה.

היה זה בערב ראש־השנה תר״ס (1899), וה־עיר סמיאטיץ׳ לבשה חגיגיות כפולה: לכבוד „הימים הנוראים״ והמועדים הקרובים ולכבוד הרב החדש. את חג הסוכות חגגו בשנה זו בשמ־חה יתירה. שרידי הדור ההוא עודם מרבים לספר על שמחת הרגל, שמחת בית־השואבה, שעלתה על כל אלה מהשנים שעברו, בזכות הכתרתו של הרב החדש.

דרשן נפלא היה. בשבתות ובחגים ליוה הקהל את הרב לביתו. בבית נערך קידושא רבא, והרב היה דורש בעניני דיומא. הואיל ובסמיאטיץ׳ היו גם חסידים, שילב בדרשתו גם דברי חסידות. ל„סעודה שלישית״ היו באים תלמידי חכמים, ואז השמיע דברי הלכה בפלפולי דאורייתא. אחרי ההבדלה על הכוס היו באים פרנסי העיר ועסקני הציבור להתייעץ בצורכי ציבור. אבא טיפל בבדק הבית של כל בנייני הציבור שהוזנחו בעטיין של מחלוקות. עם בואו של אבא חלפו המחלוקות בקהילה — הוא השכין בעיר שלום ואחווה. כן הראה פנים מסבירות לתנועת „חיבת ציון״. היה בין אלה שחתמו על קול קורא לקנות אתרוגי ארץ־ישראל ולא אתרוגי קורפו.

סמיאטיץ׳ זכתה לכהונתו של הרב האהוב שלה שבע שנים בלבד. ביום ח׳ אלול תרס״ו (28.8.1906) השיב את נשמתו אל על. הידיעה על פטירתו השרתה אבל כבד בכל הקהילות הקרו־בות והרחוקות, ומכל הסביבה נהרו להלווייתו. גדולי הרבנים השתתפו בהלווייתו והספידוהו, בי־ניהם דודו הגאון רבי יחיאל מיכל אפשטיין מנו־באהרודק בעל „ערוך השולחן״, שני תלמידיו הותיקים, שיצקו מים על ידו שנים רבות, בן אחיו הרב הגאון רבי מאיר ברלין, והרב הגאון רבי יצחק קוסובסקי מאיוויה.

הרבנית, אמי ז״ל, האריכה ימים, עלתה עם בניה ובנותיה לארץ־ישראל בשנת תרפ״ד. היתה אשה מלומדת, בקיאה בתנ״ך ובמדרשים וכן ידעה שפות רבות, עד שקראה את כל הקלאסיקונים במקור. כמו שהיו שגורים על פיה דברי חז״ל, כך היתה בקיאה בדברי גדולי הפילוסופים. כל בני המשפחה, שלושה דורות, הרכינו ראשם בפני הסבתא המלומדת, ולכן היתה השפעתה גדולה על כולם. רוב ימי שבתה בארצנו הקדושה היתה בטבריה, ושם הרבנית ליפשה שחור יצא לתהילה כמרבה במעשי צדקה. אחרי פרעות תרצ״ו נאלצה לעזוב את ביתה בטבריה. עלתה לירושלים עיה״ק והשתקעה במקור חיים. ביום ו׳ אלול תשי״ט (9.9.1959) נפטרה בשנת התשעים לחייה.

הרב יצחק הלוי שולזינגר

החיים הדתיים בקהילה היהודית בסמיאטיץ׳

א.

החיים הדתיים!... כאילו היו חיים בלתי־דתיים. בכל ארצות־הגולה לא היו לפנים חיים יהודיים מנוגדים לדת; בתי המדרש היו מלאי מתפללים שלוש פעמים ביום: ערבית, שחרית ומנחה. קדושת השבת שרתה בכל בית יהודי, וחותמה — חותם העונג והמנוחה — הוטבע והקיף את כל השכבות והזרמים.

ומספרים (ואין אלה רק סיפורים, כי אם עובדות), שאם קרה, ובעלי־עגלה וסוחרים יהודים נאלצו, מחמת השלגים והסופות, להתעכב בדרך בהתקרב ליל שבת, היו יורדים מעל עגלותיהם והולכים כברת־דרך ברגל, כדי שלא לחלל את השבת. בעלי המלאכה הסמיאטיצ׳אים — חייטים, סנדלרים וכו׳ — שהיו מחזרים בכפרים ועובדים אצל האיכרים והפריצים בכל ימות החול, היו נזהרים שלא לאכול טריפה. חיו על לחם ומים, ובלבד שלא להתגעל במאכלים אסורים.

כאלה היו החיים היהודיים בסמיאטיץ׳ — חיים רצופי־טהרה של יהודים תמימים וישרי־דרך.

ב.

לא רק בקיום מצוות־עשה ובהיזהרות מאי־סורי־התורה הצטיינו יהודי סמיאטיץ׳. לא נגרע חלקה בהעמדת גאונים, רבנים, דיינים, חסידים, תלמידי־חכמים, אנשי מעשה, העושים צדקה וחסד בכל עת עם כל נצרך ונזקק — ממשיכי שלשלת־הדורות המפוארת של עם ישראל. בישיבות ליטא היו אומרים, כי היהדות הליטאית היא הראש של יהדות רוסיה. והיהדות הפולנית היא הלב של יהדות רוסיה. בסמיאטיץ׳, שעמדה על גבול פולין־ליטא, נתמזגו כל המעלות והמידות הטובות של יהדות־פולין ויהדות־ליטא גם יחד. היו בה הרבה תלמידי־חכמים כמו בליטא, וחסידים ואנשי־מעשה כמו בפולין. רבים היו גאוני ישראל מבני סמיאטיץ׳. אחר מהם היה הגאון ר׳ צבי הירש בן ר׳ שמואל זנוויל, שהיה מבחירי תלמידיו של הגר״א מוילנא. וזכורני, שבהיותי ילד קטן, היה אבי זצ״ל מראה לי את המקום, בו ישב ולמד הגאון הזה תורת אלקים חיים ושם לילות כימים על התורה. מנוחתו כבוד בבית־העלמין של סמיאטיץ׳.

רבני סמיאטיץ׳ היו גדולי ישראל, בעלי־הוראה מובהקים, יודעי דת ודין ושופטים נאמנים בין אדם לחברו.

הרב היה משמש בתפקיד מורה־הוראה ואב״ד. על ידו היה גם מורה־הוראה, בתואר דיין מורה־צדק, שהיה מצטרף אל האב״ד בדיני־תורה קשים, לשם בירור ודיון והחלטה כהלכה. הגאון הרב ר׳ תנחום ז״ל היה דמו״צ. הגאון הצדיק הרב ר׳ מאיר זאב (ר׳ מאיר וועלוול) סמולוטינסקי זצ״ל היה הדמו״צ האחרון שהכרתי. הוא היה גדול בתורה, חריף ובקי, שקדן ומתמיד להפליא, אשר שם לילות כימים בלימוד־תורה. וכגודל צדקנותו — כן גודל ענותנותו וצניעותו, שהיו למופת. כמו כן יזכר לטובה איש־האשכולות ורב־המעשים, גדול בתורה ובהוראה, הגאון הרב ר׳ קלמן בן ר׳ שואל רוזנקרנץ זצ״ל.

השו״בים בסמיאטיץ׳ היו אנשים נאמנים, בעלי הדרת־פנים, גדולים בתורה וביראת שמים, שהצטיינו לא רק במלאכתם — אלא גם בהליכותיהם ובדרכי־חייהם. מהם היו גם בעלי־תפילה ושליחי־ציבור נאמנים.

ג.

גם בבתי־כנסיות ובתי־מדרשות לתהילה ולתפארת נתברכה העיירה, ובהם היה נשמע תמיד קול הרינה, התפילה ולימוד־התורה מפיות יהודים תמימים ויראי־שמים, תלמידי־חכמים, וצעירים חובשי בית־המדרש, שנתחנכו וגדלו לאור התורה והמצוה.

בית־הכנסת הגדול הישן היה ברחוב בית־

בית־הכנסת (שול־הויף), וקרוב לו היה בית „תלמוד תורה". גבאי בית־כנסת זה היו: ר' ישראל צוקר ור' יעקב רובינס.

בבית־המדרש הישן, שגבאיו היו ר' מרדכי קפילושניק ור' פייבל ראדזינסקי, היו לומדים בכל יום דף גמרא, פרק משניות ו„עין יעקב" לפני קהל גדול של יראי־שמים. בית־מדרש זה היה בית־המדרש העיקרי, בו היה מתפלל רבה של העיירה, ובו היו מתרכזים כל ענייני הקדושה שבקהילה. שם היתה ספרייה־תורנית גדולה בש־ביל כל מי שרצה לעיין וללמוד במקורות העתי־קים של מסורת־ישראל.

מחובתי המוסרית להזכיר, כי אבי, הרה"ג ר' אלי דוד הלוי שולזינגר זצ"ל, היה מלמד במשך שנים רבות יום־יום, בין מנחה למעריב, „עין יעקב" לפני קהל גדול.

בין בעלי־התפילה החשובים בבית הכנסת הזה, יש לציין את התלמיד־חכם ר' יקותיאל קפלן, שהנעים בקולו הערב את תפילות מתפללי בית־המדרש, ובעיקר בימים הנוראים.

בבית־המדרש החדש היו הגבאים ר' אלי מזור, שהיה נדיב־לב, עוסק בצרכי־ציבור באמונה ופועל למען הציבור בכל תום־לבו, ר' נחום זינגר ור' בייניש יאבלון. בבית־המדרש „חיי־אדם" שברחוב דרוגוצ'ין היה ר' זליג בש הגבאי העיק־רי. הוא גם הירבה במתן צדקה והצטיין במיוחד בפעולותיו למען הכנסת־כלה.

בבית־המדרש שמעבר לגשר היו הגבאים: ר' שכנא ראדזינסקי — תלמיד־חכם ועסקן צי־בורי — ור' יהודה וויזיל־ראם, שגם עתה, בשבתו בפתח־תקוה זה שלושים שנה, אינו מושך ידו מעסקנות ציבורית ומעשיית צדקה בכל עת.

בית־המדרש של „חברה־ש"ס" היה בביתו של ר' מאיר אביגדור ראפאלובסקי, שהקדיש חלק מביתו לבית־המדרש. הוא היה אחד מגבאי בית־המדרש החדש ומעסקניו החשובים. היה עשיר גדול ונדיב לב להפליא, שחילק את כל הונו לענייני־העיר, נתן מכספו לצרכי־הציבור, ויותר משעשה בפומבי עשה בצנעה. אבי ז"ל היה נמנה עם חברי החברה הוותיקים והיה קורא בתורה בבית־המדרש. הגבאים היו ר' נחמן סוקניק, תלמיד־חכם וירא שמים, שהיה התוקע הקבוע

ועד ה„תלמוד תורה"
עומדים משמאל לימין: מ' פונדיק, ז' מנדלבוים, ז' בש, ה' חומסקי, הרב דמתא, — ד' זבלודובסקי

בבית־המדרש הזה, וחתנו של ר' מאיר אביגדור. בין חבריה הקבועים של „חברה ש"ס" היו, עד כמה שאני זוכר, ר' ישראל סיר ור' יעקב זולטק.

חוץ מבתי־כנסיות ובתי־מדרשות אלו היו מנייני חסידים אצל ר' בנציון מונדרא ור' משה צבי השו"ב, וכמו כן היו מניינים אצל ר' יהודה צוקרמן, ר' זליג קליקער ואצל ר' שלמה בעל־האכסניא (קרעצ'מער).

ד.

בתלמוד־תורה וב„חדרים" התחנכו תינוקות של בית־רבן להיות נאמנים לתורה, לעם ישראל ולארץ־ישראל. המלמדים מסרו את נפשם לחנך את בני־ישראל הרכים לתורה ולתעודה.

היה תלמוד־תורה בשביל ילדי העניים, שבו לימדו טובי המלמדים. ואלה שמות המלמדים הידועים לי: ר' אלתר, ר' איטשי, ר' מנדל, ר' אברהם ור' אלי יאקרס ובריינסקי, זכרונם לברכה.

כן היו גם „חדרים" פרטיים של מלמדי דרדקי, של מלמדי חומש ורש"י ושל מלמדי גמרא: ר' יעקב גרשון (שזכיתי ללמוד אצלו), ר' בונים מינקעס, ר' מענדיל חתן ר' משה נתן, ר' אברהם מאיר, ר' יצחק צבי טאש ור' אליעזר יצחק קוגוט זכרם לברכה. ר' משה מאיר גוטמן, שהיה מלמד בדרגת ישיבה גמרא עם המפרשים וכל התוס־פות, היה מחדש חידושים, מתפלפל בדברי תורה, בעל הסברה נפלאה ובקי בתורת הדרשנות.

ה.

ישיבות קבועות לא היו בסמיאטיץ', אבל בני העיירה, שהשתוקקו ללמוד תורה, היו גולים לישיבות ליטא ופולין. בסלונים, בבריינסק, בנוב־הארדוק, ראדין, לומז'ה, סוקולוב, מיר, סלובודקה וכו' היו נמצאים בני סמיאטיץ'.

לפני כארבעים שנה היתה באופן זמני — ברחוב רוגובקו — ישיבה בסמיאטיץ', שמנהלה היה ר' יעקב השיל שרשבסקי ז"ל, אבי ז"ל היה משגיח ומורה ור' דוד פלחוביץ ז"ל היה מגיד שיעור.

בתחילת המלחמה העולמית הראשונה עברה ישיבת לומז'ה לסמיאטיץ', שסכנת פלישה גר־מנית טרם איימה עליה. יהודי סמיאטיץ' קיבלו את בני הישיבה בסבר פנים יפות ועשו למענם את כל מה שהיה ביכלתם. סיפר לי הרה"ג ר' יעקב ניימן, ראש הישיבה „אור ישראל" בפתח־תקוה ומנהלה, שהיה מתלמידי ישיבת לומז'ה בסמיא־טיץ', שבין העסקנים המסורים למען ישיבת לומ־ז'ה היו הרה"ג ר' לוי ביליצקי, הר"ר יהודה ויזיל־ראם ומשה שמחה הלוי שולזינגר, שחזר באותו זמן מישיבת סלובודקה.

בשנים תרפ"ו־פ"ח היתה בסמיאטיץ' ישיבת נובהארדוקאים, ובין בני הישיבה היה משה בן ר' יעקב מרדכי קריגר, כיום איכר בעין־עירון בארץ. כאשר עזבו הנובהארדוקאים את סמיא־טיץ', הקים הרה"ג רמיגולסקי ישיבה בסמיאטיץ'.

ו.

עבודתם של חברי החברא־קדישא היתה לשם שמים — גמילות חסד של אמת, פשוטו כמש־מעו — ושלא על מנת לקבל פרס.

הקברן ר' אהרן אלי ציז"ק היה בא אל אבי ז"ל בכל מקרה לשאול אותו על דבר סידור הקבורה והמקום לכל נפטר, כי החברא־קדישא היתה מדקדקת לתת לכל נפטר את מקומו הראוי לו לפי כבודו. לא יפלא, איפוא, שהרבה צער ועגמת־נפש נגרמו לקובעים את מתן המקומות בבית־העלמין, כיון שכל משפחה חפצה, כמובן, שהמ־קומות המכובדים ינתנו לה. הכספים, שנגבו על־ידי חברה־קדישא, הוצאו להחזקת בית הקברות ולכיסוי הוצאות הקבורה של המתים העניים.

בשנת תרנ"ג פרצה בעיירה מגיפת החולירע, שנמשכה שנה תמימה, ואנשי החברה־קדישא עסקו גם בהגשת עזרה לחולים על ידי מירוק ושפשוף גופם — על אף הסכנה הגדולה שהיתה כרוכה בטיפול בנגועים. ואמנם, חולים רבים הב־ריאו הודות לפעולתם זו. קרה פעם — כך סיפרה לי אמא ע"ה — שאבא הלך מהבית במוצש"ק לאחר ההבדלה וחזר רק ביום חמישי בבוקר. מדבר זה בלבד ניתן ללמוד על מסירותם הרבה של אנשי החברה־קדישא. וקרה נס גדול, שאף אחד מהמצילים לא נפגע.

יהי זכרם ברוך.

הרב שלמה טנביצקי (טנא)

קהילה בעלת מידות תרומיות

ביד רועדת ובלב רוטט כותב אני את השורות הבאות לזכרון עיר הולדתנו, אשר נכחדה כליל על כל יהודיה, אחינו, שארי־בשרנו, ידידינו ואהובי־נפשנו. אלה שנולדו בסמיאטיץ, התחנכו על ברכיה, נשמו את אווירה, ונטפי טל התחייה הרעיפו עליהם בעוד מועד, בטרם באו מים עד נפש, ומילטו את עצמם, וכן האודים המוצלים מאש שנמלטו מציפורני הצורר, כשהן כבר נעו־צות בגופם — אינם שוכחים את אחיהם הקדו־שים אשר העלו נשמתם אל על במוקדי האש ולא הובאו לקבר ישראל. יתומים היינו ואין אב ואם, ואין אח ואחות, ואין קבר להשתטח ולשפוך מרי שיחנו. יהיה נא צרור הזכרונות כנטפי־טל מאוצר הנחמה; מהם ילמדו בני דורנו והדורות הבאים; יספגו מהעבר העשיר ויכירו את מקור מחצבתם.

סמיאטיץ, גם אם לא עלתה בייחודה על יתר הערים אשר סביבותיה, הרי איזה חן מיוחד היה נסוך עליה. אמנם, לא כל תושביה הגיעו להיכל התורה והיראה, החכמה והדעת, אך במגילת חיי העיר נתקפלו פרקי חיים טהורים, ונתיבותיהם — נתיבות של מצניעי לכת ותמימי־דרך.

כי מלאה העיר יהודים שומרי תורה ומסורת ישראל ומקיימי מנהגיה, לרבות אלה אשר עי־ניהם כבר היו נשואות לחכמות חיצוניות ופתחו אשנב לעולם אחר. כל יהודי, אפילו הפשוט ביותר, היה חדור תוכן חיים יהודי מקורי. היתה גם שכבה לא דקה של תלמידי־חכמים מובהקים, אשר מילאו את בתי־הכנסת בתורה, ואחרי יום עבודה, במסחר או במלאכה, ישבו בצוותא — מי בשיעור של גמרא, מי במשניות ומי בהלכות.

נזכיר כאן, רק לשם ציון, את אגודת „תפארת בחורים", שנתקיימה בבית־הכנסת החדש ושנוס־דה ביוזמתו של הרב הגאון המפורסם ר' יצחק שמידמן שליט"א והתנהלה על־ידו עד יום עזבו את העיר. הוא היגר לארצות־הברית ומשמש רב וראש־ישיבה בברוקלין. השפעתו היתה גדולה, ורבים היו משומעי משנתו.

ביחס הכבוד לתלמידי־חכמים, בייחוד לרבני העיר, יכלה סמיאטיץ להיות לדוגמא, כי לא בכל עיר חולקים כבוד גדול כזה לרב דמתא.

נוהג היה בסמיאטיץ, שרב העיר לא הלך לשום מקום, בלי שהשמש יילווה אותו. בשעה הקבועה יוצא שמש בית־הכנסת, מקום תפילתו של הרב, להביא את הרב אל בית־הכנסת, ובתום התפילה הוא מלווה אותו לביתו. נוהג זה היה נדיר בערים אחרות, והוא יכול ללמדנו, עד כמה היו מכבדים את התורה ולומדיה.

כאן המקום להזכיר, כי רבניה של סמיאטיץ היו מגדולי הדור, ואזכיר רק את שלושת הרועים, שהכרתי מקרוב ושישבו בתקופה האחרונה על כסא הרבנות.

הרב הגאון ר' יוסף יוסלביץ ז"ל, שהיה אחד מגאוני הדור, ניהל את העיר ביד רמה, תקיף בדעתו, וכל ענייני הקהילה היו נחתכים על־ידו. מסמיאטיץ עבר לכהן לעיר סובאלק.

אחרי שסמיאטיץ נשארה בלא מנהיג רוחני והתלבטה בבחירת רב, החליטו לבחור בגאון הגדול, שהיה מפורסם בבקיאותו ובחריפותו הנפלאה — רבי בנימין אליהו רמיגולסקי ז"ל, רבה של גרייבה. כותב הטורים הסתופף בצלו ולמד תקופה קצרה בישיבה שיסד, אחרי שישיבת נובהארדאק עזבה את סמיאטיץ ועברה לפינסק.

אגב, כדאי להקדיש שורות אחדות לישיבת נובהארודוק, שסמיאטיץ שימשה לה אכסניה ארעית במשך כמה שנים. ישיבה זו היתה ידועה בשיטת הלימוד שלה, שביסודה הונח לימוד המוסר — שיטה שלא נראתה בעיני רבים, בייחוד בעיני אלה, שקנו תורה בישיבות הליט־איות, כגון ולוז'ין, מיר וכדומה, ובסמיאטיץ היה מספר די־ניכר מתלמידי ישיבות אלה. בכל־זאת התייחסו כולם לישיבה ולעומד בראשה, הרה"צ

ר׳ שמואל ויינטרויב ז״ל, ביחס של כבוד והע־
רצה. הישיבה תפסה מקום נכבד בעיר, וכל אחד
ללא יוצא מו הכלל תמך בה כפי יכולתו.

אפילו גויים היו רואים בבחורי הישיבה אנשים רמי־מעלה. זכורני, שקצין המשטרה היה מבקר לעתים בבית־הכנסת הישן (שהיה סמוך לבנין המשטרה), בו למדו הבחורים. בייחוד בשעת הלי־מוד בספרי־המוסר, כשהקול היה בוקע ובהש־תפכות־הנפש היו עושים חשבונו של עולם ומה חובתו של האדם בעולמו — היה אפילו הגוי מתרשם מזה, שאנשים צעירים ומלאי כוחות נעורים פרשו מהעולם הגשמי ועסקו כל היום בתיקון מידות הנפש בדרך של ביקורת עצמית וחשבון נפש תמידי. ושגור היה בפיהם מאמר הגאון מוילנה בספרו „אבן שלמה״: עיקר חיות האדם להתחזק תמיד ב„שבירת המידות״, ואם לאו — למה לו חיים״. הישיבה היכתה שרשים, והרבה מתלמידיה הגם כעת ממורי העם ומדריכיו הרוחניים.

לא זכתה סמיאטיץ׳, שרבה הגאון רמיגולסקי יאריך שנים, וכעבור תקופה קצרה נתבקש לישיבה של מעלה. תולדותיו של גאון זה נתפר־סמו בהקדמה לספרו „הדרת בנימין״, שהוא אחד משישים הספרים שהניח בכתב־יד, והוצא לאור על־ידי בני משפחתו.

אחר פטירתו מילא את מקומו הרב הגאון ר׳ חיים ברוך הכהן גרשטיין זצ״ל. הוא היה רבה האחרון של סמיאטיץ׳ וכיהן עד ימיה האחרונים. הוא לא עזב את העיר ונשא בעול הקשה יחד עם כל תושביה עד השעה האחרונה. בשנת תרצ״ז ביקר בארץ. כותב הטורים האלה היה אתו בידידות נאמנה, ובמשך זמן ביקורו שוחחנו על כמה תוכניות, ובדעתו היה להישאר בארץ. בגלל סיבות שונות לא השתקע בארץ וחזר למשפחתו, שנשארה אז בסמיאטיץ׳. ידוע לי על כתבי־יד רבים שעמד להוציאם לאור, אבל לא זכה להגשמת שאיפתו. נמצאים כמה מאמרים מפרי־עטו, שנד־פסו בירחונים שהשתתף בהם (ראה בספרי „ברכת שלמה״, סימן י׳).

דמותה הרוחנית של סמיאטיץ׳ עוצבה על־ידי רבניה, מנהיגיה, תלמידי חכמיה, ובמידה מרובה ע״י מלמדיה להועיל. „ומצדיקי הרבים ככוכבים לעולם ועד — אלו מלמדי תינוקות״, אמרו חז״ל (בבא בתרא ח׳, ב׳). סמיאטיץ׳ זכתה למרביצי תורה תלמידי חכמים בעלי שיעור קומה. ומחובתי להעלות בזה זכרם של שניים מהם, שאנוכי זכיתי ללמוד תורה מפיהם.

האחד הוא מורי ורבי, ר׳ יצחק הירש טש ז״ל, בן תורה ומשכיל, תלמודי מובהק ובעל ידיעות רחבות בעברית וספרותה. הוא ידע לחבב על תלמידיו את התנ״ך והתלמוד יחד עם לימודי החול וצחות הלשון העברית, מתוך יחס רציני וקפדני ללימודים, נטע בלבבות אהבה לציון ולכל קנייניי האומה. ורבה היתה השפעתו על שומעי לקחו הרבים.

רבי ומורי השני היה ר׳ משה מאיר גוטמן, תלמיד חכם מופלג, מלמד מוכשר מאוד. לימד גמרא ותוספות ויתר המפרשים בכיתה הגבוהה ביותר בתלמוד תורה שבסמיאטיץ׳. כל תלמידיו זוכרים אותו לטובה. הוא עזב את סמיאטיץ׳, היגר לאמריקה ושם כיהן ברבנות.

סמיאטיץ׳ הצטיינה במידות של חסד. כל מי שנזדמן אליה לצורכי מגבית לטובת ישיבה או מפעל צדקה נתקבל בידיים פתוחות. לא פעם אמרו, שהעיר מצטיינת במתן צדקה ועולה בכך על ערים אחרות.

מדי שנה עם צאת חג פורים היו פותחים במגבית „מעות חטים״. הרב עם כמה אנשים נשואי־פנים בלווית חזן בית־הכנסת הישן, ר׳ ישעיהו המכובד, הלכו לבתי התורמים, דבר שנחשב להם לכבוד גדול. למפעל זה שיוו צורה מכובדת. חלוקת הכסף נעשתה בצנעה, וכל שנזקק לתמיכה קיבל אותה כך, שלא ירגישו בה אחרים.

ריישומים דקים אלה הם רק דוגמאות מעטות מאורח־החיים הנעלה של הקהילה הקדושה בימים ההם.

צבי הלפרין

שוחרי תורה ודעת

סמיאטיץ׳ נחשבה, כפי שהיו קוראים אז, „עיר ליטאית״. רובם ככולם היו „מתנגדים״. ומעטים בה החסידים. קומץ החסידים שבעיר באו אליה מהסביבה ונשתקעו בה ישיבת־קבע. העיירות הקרובות והרחוקות יותר, בכיוון לווארשה — דרוגיצ׳ין, סוקולוב, סרנאק ומקומות אחרים — היו מאוכלסות חסידים רבים.

סמיאטיץ׳ הצטיינה בפעילות רוחנית. היו בה יהודים למדנים מובהקים ומופלגים בתורה. מדי יום ביומו, בין מנחה למעריב, עזב כל אחד את טרדותיו ועבודתו ובא לבית־המדרש ללמוד דף־גמרא או לשמוע מפי הרב שיעור בתלמוד. רבה של סמיאטיץ׳ היה שונה דף גמרא כל ערב בבית־המדרש החדש ובשבת בצהרים בבית־המדרש הישן.

בעלי־המלאכה אחרי יום עבודה מייגע — היו באים אף הם בין מנחה למעריב ולומדים משניות או „עין יעקב״ בבית־המדרש החדש מפי מורי ורבי, בריל ריבובסקי ז״ל. דרך הסברת המשניות שלו היתה מצויינת. כולם ישבו והקשיבו לו, שאלו שאלות והיו שקועים בלימוד. היתה זו לכולם הנאה רוחנית אחרי יום עבודה קשה. בדרך־כלל היו בעלי־הבתים בסמיאטיץ׳ יודעי־תורה.

ששה בתי־מדרש היו בעיר, מלבד בית־הכנסת, שהתפללו בו רק בשבתות ובימי מועד — בית־המדרש החדש, בית־המדרש הישן, חיי־אדם, מעבר לגשר, חברה ש״ס (ביתו של רבי מאיר אביגדור ז״ל) ובית־החסידים הכללי, בו התפללו כמה מניינים של חסידים מהמתנגדים לציונות, רובם ככולם — כאמור לעיל — לא מתושבי סמיאטיץ׳ הקבועים, כי האנשים הדתיים בסמיאטיץ׳ היו כולם ציונים מ„המזרחי״, והרב בראשם, כמו: הרב רמיגולסקי זצ״ל, שהיה ממנהיגי „המזרחי״ בפולין, וגם חתנו, שהיה אחר־כן רב בסמיאטיץ׳.

בסמיאטיץ׳ היו שני בתי־ספר, פרט לבית־הספר הפולני, שבו למדו ילדים יהודים בודדים בלבד. האחד של „תרבות״, והשני — „תלמוד תורה״. בית־הספר „תרבות״ היה בית־ספר מודרני, המנהל קאהוט ז״ל עמד בראשו, והמורים — מוסמכים. הציונות וארץ־ישראל תפסו מקום חשוב בלימודים.

בתלמוד־תורה לא היו המורים מוסמכים, אלא מלמדי־דרדקי, אבל דתיים מאוד, ואחדים מהם היו גם מוכשרים מאוד. זוכר אני בין המלמדים אלה אחד בשם באבעלע — כך קראו לו. הוא היה גם סגן שמש בית־הכנסת הגדול, וכשהרב היה צריך לדרוש בשבת, היה הולך ומכריז על שעת הדרשה בחוצות. בערב־שבת היה עובר ברחובות ומכריז: „אין שול אריין!״, והנשים ידעו שהגיעה שעת הדלקת הנרות. הוא היה מלמד בכיתה הראשונה, ואני, כותב הטורים הללו, הייתי מתלמידיו.

בין המלמדים היה אחד שקראו לו רבי משה־מאיר, מוכשר מאוד ויודע להסביר היטב. כל תלמיד חייב היה לדעת אצלו את החומש או את הגמרא, אפילו מוחו אינו תופס. הוא עזב את סמיאטיץ׳ ונסע לאמריקה. אחריו מילא את מקומו בתלמוד־תורה רבי בריל ריבובסקי ז״ל. הוא הוציא תלמידים רבים מכיתתו לישיבות, וכמה מהם נמצאים כיום בארץ־ישראל. הוא נחשב בשעתו בין המלמדים הטובים.

מסיימי לימודי התלמוד היו נוסעים רובם ללמוד בישיבות הגדולות והמפורסמות בערי־ליטא, כגון ביאליסטוק, קאמניץ, ראדין וכו׳. מבני סמיאטיץ׳ שלמדו בישיבות היו למדנים גדולים, ומהם שנשבו לתלמידים מצטיינים בישיבות הגדולות.

סמיאטיץ׳ בכללה היתה מקובלת באותם הימים כעיר היודעת לכבד יהודי בר־אוריין. בני סמיאטיץ׳ הצטיינו גם בנדיבות־לבם למען הישיבות הגדולות. כמעט כל שליחי הישיבות הגדולות היו

באים לסמיאטיץ׳ לערוך מגביות. כל תושבי העיר נתנו את תרומותיהם בידי־רחבה.

נעלה כאן את זכרו של אחד רבי נחום זינגר. כל היום עסק במסחר, אך כשהיתה מגיעה שעת בין מנחה למעריב, נפנה מעסקי הפרנסה והלך ללמוד דף גמרא עם חבורתו בבית־המדרש החדש. יהודי פיקח היה, בעל־מוח חריף במסחר, וכזה גם בלימוד דף גמרא.

בנין ה״תלמוד־תורה״ בסמיאטיץ׳

אברהם מאזור

עיר מולדתי ובית אבי

אני רואה חובה קדושה להנציח את זכרה של סמיאטיץ׳, עיר הולדתי היקרה לי, ובכך לתת יד להנצחת זכרם של כל אלה שנספו באכזריות בשואת מלחמת העולם השניה. על מצבת הזכרון נחרות, לא באותיות זהב אלא בדם לבנו, את האבידה הגדולה שפגעה בכולנו. נעשה זאת, גם אם כל מלה וכל משפט ספוגים דמעות ויגון.

את סמיאטיץ׳ עזבתי ועליתי לארץ־חלומותי בשנת 1933. נטלתי עמי כבר אז אוצר גדול — הלא הוא העושר הרוחני והייחוד של עיירתי האהובה; נעלה הוא מכל ספק, שהיא ציידה אותי בצידה לדרך, במטען חברתי ותרבותי, אשר כילכל אותי במשך עשרות שנים, ולו אני חייב כל התקדמות בחיים.

העיר היתה אז במלוא שגשוגה. אמת, שזוממי הרעה כבר אז הרימו ראש, אך איש לא דימה בנפשו, שיבוא יום וקהילת סמיאטיץ׳ תימחה מעל פני האדמה.

אויה לנו, שעלינו להתייחד רק עם זכרונות וגעגועים. כל מי שנולד בסמיאטיץ׳ והתחנך בה, יזכור תמיד את יפי־נופה ועושר־חייה. היתה זו עיר יהודית אמיתית, בה חכמה ומסורת שפעו כמתוך מעיין. החיים היהודיים העניקו לנוער תוכן וחזון, רוח ונשמה.

כל רחוב וסימטה, כל בית ובית היה מבוסם ב„יידישקייט". לנגד עיני דמויות כמוטל סוחר הברזל, מענדל האופה, זונדל הנגר, ויהושע הזגג (הוא אבי). לכאורה דמויות שונות, אך בכל־זאת איחדה אותם המסורת היהודית, דף גמרא ופרק תהילים. כולם היו אנשים עממיים וישרי־דרך. כל אחד מהם נשא את צרור הצרות והדאגות, חי את עולמו הוא; אך כולם יחדיו היו אנשי עם יהודיים, אמיתיים.

זוכר אני את ימי השבת והמועדים. היו אלה ימים שאין כמותם. לעת־ערב נוצצו מהחלונות הנרות הדולקים, על כל שולחן היתה פרושה מפה לבנה, וכאילו הנשמה היתירה ריחפה בכל פינה. כמה אוצרות של רוח יהודית האצילו עלינו ימי שבת ויום טוב אלה. וכי אפשר לשכוח כיצד חגגה העיר את חג הפסח או את ליל „כל נדרי". בית־הכנסת לא היה רחוק מביתנו, ובימי ילדותי השקפתי עליו כעל הר סיני. הייתי עובר על פניו ברטט וביראת־כבוד. הנני רואה את כתליו העבים, את גגו המרובע, את מדרגות העץ וחלו־נותיו הגדולים והמארכים. ביום הכיפורים נראה בית־הכנסת כקודש־הקדשים. המתפללים עטו־פים בחלוקים („קיטלים") לבנים, וראשיהם מחופים בטליתות. מעזרת הנשים נשמע קול התיפחות ובכי. אפילו אצל הנוצרים עוררה אווירת „כל נדרי" התפעלות.

היו בתי־מדרש רבים: ישן וחדש, „חיי אדם", ובכולם למדו יהודים גמרא ומשניות, תהלים ו„עין יעקב". כשהייתי מתקרב לפנות־ערב לבית המדרש הייתי מבחין כבר מרחוק בניגון של „אשרי תמימי דרך". לעתים קרובות היה מבקר בקהילה שלנו מגיד, ומאות בעלי־בתים נהרו לבית־המדרש להאזין לדבר חכמה, או לתוכחת־מוסר. בשנים האחרונות שימש בית־המדרש גם כבימה לנאומים ציוניים, שהלהיבו את הקהל ועוררו בו אהבת ציון וירושלים.

חיי הציבור

סמיאטיץ׳ היתה מוכרת בכל הסביבה כעיירה של משכילים, ושמה הלך לפניה. והיא אמנם היתה ראויה לכך. בכל מקום תססו חיי חברה ותרבות. ההתבוללות היתה חזיון נדיר. כולם היו חדורים רוח לאומית ואהבו את אורח החיים היהודי העממי.

האוכלוסיה היהודית קיימה מוסדות תרבות וחברה חשובים בכוחות עצמה: בית־ספר עממי עברי, שתי ספריות ועוד. בורות כמעט ולא היתה,

וברוב הבתים היה מצוי עתון יהודי. להרצאות או ערבי קריאה היה מתאסף ציבור גדול. במיוחד הצטיינו בערנותם „ערבי השאלות". המועדונים היו מלאים מפה־אל־פה בני־נוער, שעוררו את השאלות שעניינו אותם.

מה שאנו מכנים בארץ־ישראל בשם עזרה הדדית היה קיים גם שם. נוסדו קרנות מיוחדות לצורך גמילות־חסדים. עניים וחולים נסתייעו בחברות עזרה וצדקה שונות. גם אם נשאו שמות כגון „משמרת חולים" „ביקור חולים", „הכנסת אורחים", הרי רק דאגה אחת היתה משותפת לכולם, שיהודי לא יסבול חרפת רעב וקור ושתהיה לו קורת־גג ללון.

הלך אם בא לעיר היו מארחים אותו בסבר־פנים. תמיד נמצא בשבילו מקום לסעוד ומיטה ללינת לילה.

מה ידאב הלב, שבחלקם של כל אותם יהודים נדיבים וישרים נפלה מנת יסורים איומה כואת!

בית הורי

ברגש של חרדת־קודש מעלה אני את זכרון בית הורי, את אבי ואמי, את אחיותי ואחי, לא נשאר מהם שריד. הרוצחים השמידום עד האחרון בהם. על לוח לבי חקוקים קלסתרי פניהם, ואני רואה אותם בעיני רוחי יומם ולילה. לא אוכל לשכוח את אהבתה ומסירותה של אמי, ובעיקר — את הבנתה לרוחנו.

כשעליתי לארץ־ישראל, והיא נטלה ממני את ברכת־הפרידה, היו דבריה האחרונים אלי: אברהם, אתה נוסע אל ארץ רחוקה, אני חושבת שלא נתראה עוד בחיים.

זה היה בשנת 1937. לבה לא בגד בה, והיא ניחשה כבר אז מה שצפוי לנו.

אבי ליווה אותי לתחנת הרכבת. היה ערב חורפי, ובחוץ שרר קור עז. כסמל נראה הדבר. נוסע הלוץ מן הכפור העז לארץ חמה ולוהטת.

נזכר אני בחדר שלי. הייתי ישן ליד החלון. השולחן עמד באמצע החדר, ומסביבו 4 ספסלים. התנור נבנה מאריחים. בחורף היה חמים ונעים, ממש תענוג לשבת ליד התנור, להצמיד אליו את הגב ולעיין בספר או לכתוב. אמי היתה נכנסת מדי פעם ושואלת, אולי רוצה אני לאכול או לשתות משהו. כמה שהיא טיפלה בי!

המורה לוין ותלמידי בית ספרו

בית הספר העברי „קדימה"

ההתעוררות, שחלה בעולם היהודי, ובמיוחד בעולם הציוני, אחרי מלחמת העולם הראשונה, עם הכרזת הצהרת בלפור, הורגשה גם בסמיא־טיץ. לאסיפות ולתהלוכות, שאורגנו ברחובות העיירה, היה הד רב והן השפיעו הרבה על בני הדור הצעיר — תינוקות דבית־רבן, שרבים מהם עדיין לא תפשו ולא הבינו את מלוא משמעות המאורעות, אלא נתפשו לאוירה החגיגית שהשתררה בכל.

המבוגרים דיברו ביניהם על ד"ר הרצל שלא זכה. היללו ושיבחו את ד"ר וייצמן, יוצא עיירה קטנה, שזכה לכבוד גדול, ואנגליה חפצה ביקרו. הקשיבו הקטנים, פערו פה, השתאו, התלהבו וגילגלו בימות המשיח.

לא עבר זמן רב ונפלה הברה בעיירה: קאהוט פותח בית־ספר עברי גדול.

יהודה קאהוט היה דמות מוכרת בעיירה. ציוני נלהב, נואם מחונן ומורה וותיק, שקיים שעורי־ערב לעברית למבוגרים וכיתות לימוד לילדים בשעות היום — מעין חדר מתוקן.

והנה חידוש: בית־ספר עברי ממש, ששפת הלימוד בו כולה עברית, לרבות הלימודים הכלליים.

תחילה נפתחו בבית־הספר שתי כיתות. גיל התלמידים היה מ־9 עד 11. המורים: יהודה קאהוט, לאה זבלודובסקי ואסתר סלוחובסקי.

לרוב התלמידים כבר היתה הכנה כלשהי בעברית עד כדי הבנת שיחה קלה. הכיתות שוכנו

כיתת בי"ס „קדימה" עם המורים: — גבאי, קאהוט, פרדמן ופרידמן

בבית בו גר יהודה קאהוט (רח׳ פולסקה), ובאותם חדרים בהם הרביץ תורה בעבודתו הפרטית. הוקם ועד ציבורי למען בית־הספר, שהיה מורכב מן הנכבדים שבעיירה. בית־הספר נקרא בשם „קדימה" והיה אחד מבתי־הספר הראשונים של רשת „תרבות" בפולין.

היחסים בין התלמידים לבין המורים, לרבות חברי הועד שנהגו לבקר בשעורים, היו ידידותיים, משפחתיים.

עד מהרה גדל מספר התלמידים, נוספו כיתות חדשות, ומחמת המחסור בחדרים התחילו ללמוד בשתי משמרות. כן נוספו מורים חדשים, ביניהם המשורר זאב, משה פישמן ועוד, שהשפעתם היתה רבה. פישמן הגיע מברית המועצות, שם ניהל סמינר למורים לעברית בקיוב. ליד ביה״ס נוסדה ספריה, שבה היו רוב הספרים העבריים שהופיעו באותה תקופה, מקור ותרגום. התלמידים בחרו ועדת ספריה, וכן נוסד מועדון־ערב. הצמאון לדעת היה בלתי רגיל. לעומת תכנית הלימודים המקובלת כיום, הרי הלימודים אז פרצו כל מסגרת. בני 10—13 למדו תנ״ך, תולדות ישראל, אגדה, ספרות, עברית ודקדוק וידעו בעל־פה עשרות פרקים מנביאים, מספרות השכלה ומהספרות החדשה. עד מהרה שולבו גם לימודים כלליים וכן תולדות פולין, שפתה וספרותה.

בית־הספר היה לבית־היוצר של נפש תלמידיו. כל מורה ומורה תרם משלו. יהודה קאהוט ז״ל דרש מן התלמידים בקיאות בחומר הנלמד; זאב ומשה פישמן, יבדלו לחיים, שקדו על פיתוח המחשבה והאינטליגנציה וטיפחו את כושר הביטוי בכתב ובעל־פה. התחיל להופיע עיתון בית־הספר, התקיימו שיחות ומשפטים ספרותיים גם מחוץ לשעות הלימודים.

מעל לכול נהנו התלמידים מקשרי הידידות עם המורים. הטיולים בחברתם — והם היו רבים — השאירו חוויות בלתי נשכחות. את שירי ביאליק למדו בחיק הטבע. מי שהשתתף באחד מטיולי הבוקר, באחד מימי האביב ליער סלוביצ׳ן, נושא עד היום בקרבו את זכר השקט המופלא של היער, את פכפוך מי הפלג אשר לידו ישבו, ואת קולו המתנגן של קאהוט, הקורא בשירי ביאליק: „אני יודע יער, וביער אני יודע בריכה צנועה אחת...". וכן זכורות הפגישות בחדרו של זאב שבעליית־הגג בבית פחטר, בשעות בין השמשות, כשמעל לעיירה נישא העשן הכחלחל השקוף מעל גגות המכוסים שלג. לאור האש שבתנור בחדר הקטן קלחו סיפוריו של זאב, והחבריא כולה אוזן כרויה ועין בורקת. כך היו גם השיחות עם משה פישמן והביקורים אצל המורות.

החגיגות בבית־הספר — חנוכה, ט״ו בשבט ול״ג בעומר — נחרתו עמוק בנפש ועוררו געגועים וכיסופים לארץ החלומות, עריסת חגי ישראל והתהוות העם.

החינוך העברי הטביע חותמו גם על העיירה כולה. העברית צלצלה ברחובותיה מפי ילדים ונערים.

ממסיימי המחזור הראשון יצאו אחדים להמשיך בלימודים בוורשה, ביאליסטוק ווילנה, ואחדים נשארו במקום והיו לנושאי תנועות הנוער החלוציות בסמיאטיץ׳ ובסביבתה, גם המורים זאב, משה פישמן, אסתר ולאה — עברו לערים יותר גדולות. הגיעו מורים חדשים ומדי שנה בשנה — תלמידים חדשים, אך הקשר בין התלמידים הראשונים לבין מוריהם לא ניתק, ולאחר שנים, בארץ, התפתחו יחסי ידידות ורעות עמוקים.

בשנת 1934 ביקר יהודה קאהוט בארץ וערך מגבית למען הקמת בניין לבית־הספר העברי, שקירותיו צרו למאות התלמידים שנוספו בו. הפגישה היתה נרגשת. התלמידים לשעבר וידידים תרמו כמלוא יכולתם.

הפצרנו בקאהוט שיעלה ארצה, יצטרף לידידיו־תלמידיו, אך הוא ראה את עצמו כאחרון על החומה שתפקידו העיקרי להתמיד בחינוך העברי של הדור. הוא חזר אל עירו ואל תלמידיו ועמם נספה בכבשני טרבלינקה — — —

רבה היתה השמחה בארץ, בהגיע הבשורה שבית־הספר עבר לבניין מרווח, מותאם לצרכים. ביה״ס המשיך בחינוך מאות תלמידים ותלמידות באותה רוח, שפיעמה אותו עם הקמתו, עד בוא השואה.

אותם ילדים וילדות בני 11—9 שנכחו ביום פתיחת בית־הספר העברי „קדימה" בסמיאטיץ׳, סיפרו לבניהם ומוסיפם לספר לנכדיהם את אגדת אותה שעה חגיגית של פתיחת בית־הספר, עת יהודה קאהוט הסביר בעברית קלה, בהברה האשכנזית, את המושג „קדימה". הוא אמר אז:

„קדימה" — הווה אומר מזרחה. ושם, רחוק־רחוק במזרח, מעבר לים, שם ארץ־ישראל, ארץ אבותינו. שם השמש זורחת כל ימות השנה. שם מדברים עברית. ושם בהתעורר הילד משנתו — אמו אינה אומרת לו „מיין ליב קינד" אלא — „ילדי היקר". אני מאחל לכם ילדים יקרים, שהעברית תהיה שפת האם של ילדיכם".

זכינו. והברכה נתקיימה בנו — הרבה בזכות בית־ספרנו „קדימה" ובזכות מוריו־מחנכיו המסורים — יהא זכרם ברוך!

יושבים: סיר, פירר, —, —
עומדים: מינץ, מרינברג, גרוסקין, ריבובסקי, זילטק

יצחק שקדי

בית הספר והמועדון

בית־הספר העברי „תרבות" — ובראשו יהודה קאהוט ז"ל, המורה והמחנך — היה המדריך והמנהיג, הפועל ומפעיל, מקור היניקה והחיות לחלוציות ולעברית. הפעולות השונות למען ארץ־ישראל ממנו יצאו.

זכרון אחד לא ימוש ולא יישכח ממני: אלף הספרים הראשון בספרייתו. קאהוט פונה אלי בהצעה לכתוב חיבור מקיף לכבוד המאורע הזה, חנוכת ארון שני לאלף הספרים השני, לסמל שבו. אני ניגש למלאכה, ותוך יום אחד נכתב החיבור ומוגש לקאהוט. קאהוט מנשק על מצחי ואומר לי:

— „בן חיל אתה, יצחק, קלעת למטרה, והרי בזאת חפצתי".

אני הקטן, הרך בשנים, משיג את המטרה. עיני זולגות דמעות גיל ואושר, חנוכת ארון לספרים אשר לבית־הספר העברי שלנו.

הצגת המחזה „שני ניגונים" על רקע תקופת החטופים. מאורע גדול וחגיגי בבית־הספר, בעיירה כולה. הכול משוחחין עליו, חיצ'ה וויסמן משחקת את תפקיד האם, ואני — בתפקיד החטוף, משה'לה.

ניגון התורה מסתלסל והולך: „ששת ימים תעשה מלאכתך וביום השביעי שבת לאלוהיך". ניגון הניגונים המרווה ומפרה את הלבבות, המקרב רחוקים, מזכיר נשכחות, ומחזיר נשמות תועות למכורתן, ליהדות ולעיקריה, למרעה על גדות הירקון תחת המרעה שברוסיה.

מועדון „החלוץ הצעיר". שיחה ראשונה בק־בוצת טרומפלדור. 11 היינו. מדריכנו: חיים רוזמן. הוא קורא לפנינו בהסברה ובניחותא את מאמרו של יצחק גרינבוים על משה הס. „רומא וירושלים" — זו לעומת זו. ואנו בני 11—10. נשמות רכות, צמאות לדעת, אחוזי בולמוס לדעת הכול. צעירים אנו, והקליטה לא תמיד קלה. אולם — הלב פתוח, האוזן קשובה, והפה פעור לכל מלה היוצאת מפיו של המדריך.

אנו שוגים בדמיונות, משתלהבים ומתרפקים עליהם: ציון, ירושלים, קבוץ, עבודה, עבודת אדמה.

שנת 1929. מאורעות בארץ, מאורעות דמים. העיירה כמרקחה. דאגה מטרידה, ואין שינה לעפעפיים. לילה־לילה, במשך שבועות, לא ינומו ולא יישנו החלוצים הצעירים. הם מסתובבים ברחובות ומחכים ל...עתון ערב מוורשה, שיביא אחד הנוסעים, אולי יקבלו ידיעות נוספות מן המתרחש בארץ. עורכים מגביות ומציעים הצעות שונות לעזרה. לא ינום ולא יישן חלוץ ישראל.

כ' תמוז, יום השנה לד"ר הרצל. שעת בין השמשות בבית־הכנסת הגדול ב„שולהויף". הבית על שני אגפיו מלא אנשים, נשים וטף, ואני אז כבן תשע. דומיית קודש מסביב. כל אחד מהנאספים מתייחד עם המנהיג המנוח, ואני בתוכם. נושא אנוכי בחובי את גודל האבידה במות החוזה הגדול. אותה שעה שקולה היתה כנגד הרבה שעות אחרות בקביעת חיי — חיינו בעיירה. אותה שעה התייחדנו עם הגעגועים לארץ המולדת...

כבן עשר אנוכי. אקדמיה רבת־עם באולם הקולנוע, מוקדשת לקרן הקיימת לישראל. בזה אחר זה עולים על הבמה זקנים וצעירים בשם הסתדרויותיהם ותנועותיהם ומעלים על נס את פעולותיה של הקרן הלאומית. בדברי כולם הבטחת קודש לפעול למען הקרן הגואלת. אחדות המחשבה, ולמחרת — אחדות המעשה, ובראש המעשה — ילדי בית הספר „תרבות" בהדרכת המנהל היקר יהודה קאהוט.

יצחק קפלן

פעילות דראמתית בעירנו

כתום מלחמת העולם הראשונה קמו בעירנו מוסדות שונים, שהפיצו תרבות והשכלה בציבור: ספריות, מועדונים, חדרי־קריאה, ערבי־הסברה ועוד — רובם משל מפלגות או הסתדרויות. ואילו „להקות החובבים", שמילאו תפקיד תרבותי נכבד, צמחו ביוזמתם של כמה שוחרי תיאטרון מחוננים, שקרקע גידולם משכבות העם.

תיאטרון יהודי של ממש כמעט שלא נזדמן לעירנו, המרוחקת הן מהבירה הפולנית והן מירו־שלים דליטא. לעתים באו להצגת אורחים („גאסטרול") להקות קטנות במתכונת „הבימה הזעירה", מביאליסטוק או מוילנה, שהופיעו בתוכנית משובצת פולקלור ופזמוני־הווי ושירי־עם מסוגננים, ולפעמים קריינים בהופעת יחיד. העלאת מחזות מהרפרטואר האקטואלי של התי־אטרון היהודי הרפרזנטאטיבי, קירבו את הצבור בעירנו להכרת נושאי המחזאות היהודית החדשה ומחבריהם. בזכותם של „להקות חובבים" נתגוונו החיים בעיר, ובימים של חולין הורגשה אצל רבים תכונה בדומה לימים של ערב חג. התרומ־מות־הרוח, שהיתה נחלת חברי הלהקה לקראת כל הצגת־בכורה, סחפה עמה ציבור רחב של אוהדים ואף של מסייעים־מתנדבים למעשה. תקופת פריחתם ופעילותם הברוכה היתה בשנות העשרים בעיקר.

חוגי החובבים הקיפו אנשים צעירים ומבוגרים, והמתמיד שבהם היה החוג שהתרכז מסביב לטיקוצקי — הידוע כטיקוצקי הצלם. ביתו המרווח והפתוח לרווחה היה מקום ויעוד ללהקה בערבים. מהשלב הראשון של קריאת המחזה, חלוקת התפקידים, החזרות שנמשכו חודשים רצופים — עד ל„חזרה הגנראלית" על קרשי הבמה ב„קושארים" (צריפי קסרקטין לשעבר).

טיקוצקי היה הבמאי ועל פי רוב היה משחק את התפקיד הראשי במחזה. גם רעייתו, הניה, אשה משכילה וחיננית, שיחקה ברבות מן ההצגות. שניהם הצטיינו במזג המבורך של שחקנים וחוננו בכשרון טבעי למשחק. אך טיקוצקי לא סמך על האינטואיציה והכשרון בלבד. כשליח־ציבור היה נוסע לעיר הבירה לחזות במחזות החדשים, המוצגים על בימות התיאטרון היהודי. חזה, ספג רשמים, למד, ובשובו ניגש למלאכת הבימוי של המחזה בו בחר. בעל טעם מעודן היה ובחר ממיטב המחזות של פרץ הירשביין, שלום אש, אנסקי, גורדין, גולדפאדן וגם משל סופרים לא־יהודים כגון סטרינדברג, אנדרייב ואחרים. הצד השווה שביניהם — נושאים סוציאליים תוססים מבעיות הזמן.

טיקוצקי — גבר נאה וגבה־קומה, ראש מוצק עטור שער שחור ומתולתל, ממושקף; אדם תוסס ופעלתן בעל נשמה יתרה, ואת כל מרצו וזמנו הקדיש — שלא על מנת לקבל פרס — לתיאטרון וללהקות החובבים שאירגן. ע"פ מזגו היה משחק תמיד תפקידים הירואיים, כשאישיותו החזקה משפיעה על שאר חברי הלהקה.

נקלעתי לחוג של טיקוצקי בעודי נער בזכותו של יענקל אורישעס. קבוצת נערים ונערות בני־גילי החליטה להציג מחזה, ונזקקה למדריך בבחירת המחזה ולבמאי. ידענו שיענקל אורי־שעס, נחתום ע"פ מקצועו, הוא שחקן ובמאי חובב, איש יודע ספר ושוחר תרבות יידיש. עסקן בונדאי פעיל היה וקנאי לדעותיו המפלג־תיות. ואם כי היינו חוג של נוער ציוני נתקבלנו בביתו בחביבות, והוא נאות להכין אתנו הצגה. בראשית שנות העשרים היה כבר אורישעס אדם קשיש, קומתו נמוכה, גבו כפוף קמעא, כשל אדם שעמל קשה בחייו ליד עריבת העיסה ותנור הנחתום. נפש טובה היתה לו, ולא נלאה מלהד־ריך אותנו, נערים חסרי ידיעה אלמנטרית בחוקי הבמה, בהיגוי הטקסט, בקיום דו־שיח וכו'. עבד מתוד חדווה וסיפוק.

כמקום ההופעה שימש אולם רחב־מידות

שהועמד לרשותנו בקומה השנייה מעל לדירתו של מונצ'אר. במו ידינו התקנו את מקומות הישיבה והבימה, אספנו את ה„רקוויזיט". האולם היה מלא וגדוש. מבקרי התיאטרון לא נתבקשו לחוות דעתם על הצלחת ההצגה, הספיקו לנו תשואותיהם של הצופים. עם אורישעס הכינונו הצגה נוספת, מחזה מחיי המהגרים היהודים בארצות־הברית והיא הועלתה על קרשי הבימה במקום מכובד יותר — ב„קושארים".

ה„סטודיה" של הבמאי אורישעס הכשירה אותי כנראה להשתתף במחזה של אנדרייב „שבעת עולי הגרדום", ובקומדיה של אנסקי שעוקצה מכוון נגד הבולשת הצארית, שבויימו ע"י טיקוצקי. משתתפיו של חוג זה היו אנשים מבוגרים, ביניהם אבות מטופלים בילדים.

בספרי על ההכנות להצגת המחזה המהפכני של אנדרייב עומדת לנגד עיני דמות עממית מעניינת — דמותו של הספר בומבה. בעל־מספרה מכובד ברינק. כדרך רבים מבני אומנותו ידע לנגן עלי כנור והשלים את פרנסתו כ„כלי־זמר" בחתונות. גם את תורת התווים ידע ולימד בני־טובים בשיעורי־בית למשוך בקשת.

כיצד הצטרף הספר בומבה ללהקה שהכינה את „שבעת עולי הגרדום"? אולי טיקוצקי הוא אשר משך אותו, בשל גופו החסון וקרקפתו המוצקה, ההולמים דמותו של קטיגור צאריסטי קשוח. ואכן, צריך היה רק להלבישו במדי שרד עטורי אותות, כדי שייראה כפרוקורור רוסי מושלם. ושמא שכנה בו נשמת אמן של כליזמר יהודי, שחיבב גם את המשחק „על הקרשים". טיקוצקי הדריך אותו איך לעצב את הדמות, ובעיקר בתמונת החקירה. אחד הנאשמים מוצאו מבית אצילים, והבמאי הסביר שעל הפרוקורור להביע במנוד־ראש ובהיגוי מתאים את רחמיו על בן־האצילים, שמרד במלכות והצפוי לדין מוות. טיקוצקי הדגים את המשחק והסביר לבומבה: „איר דארפט אים מיטפילן", והוא השיב בתום לב: „איך פיל דאס אינעווייניג" (אני חש זאת בפנים).

תמונה מהמחזה „בר־כוכבא" (בשנת 1919)
יושב: יהושע קמחי; עומדים (מימין) מנדל ספירשטיין, נטע פירר, מנחם פונדק, גודזיק, זילטק, קוליץ, אלתר פרבר, יצחק גרינברג; (מאחוריהם) — פסח זונענפלד

טיקוצקי, בומבה, אורישעס, אלה היו הקשי־
שים שבלהקות החובבים. במחזה „מוטקה גנב״
שיחק טיקוצקי את התפקיד הראשי, ואילו אורי־
שעס מילא את תפקיד ה„קאטארינאז״ (בעל
התבה המנגנת). זו היתה אחת ההצגות המוצ־
לחות ביותר.

זכורים עוד שמות של אנשים מבוגרים שהש־
תתפו בהצגות, ושהציבור אהב מאוד את משחקם.
הבולט ביניהם פסח זוננפלד, שהצטיין כקומיקן
ובדרן. איש שופע הומור ובדיחות. בגמישות גופו
הכפח ולפעמים גם בחוטמו הגבנוני נסתייע
בתפקידיו המרובים: שדכן, מאהב באופרטה, או
סתם לץ. כשרונו היה רב־צדדי: מרקד, מזמר,
פורט על כלי־מיתרים. לא תמיד נצמד אל
הטקסט הכתוב, ועל הבמה היה מאלתר משפטים
משלו תוך משחק. אם לא נכלל במחזה תפקיד
קומי מובהק, עיצב אותו לפי מזגו, כך שהקהל
היה צוחק וגומל לו בתשואות־חן.

„להקות החובבים״ היו מרכזות סביבן אנשים
רבים, בעיקר מבין פעילי הסתדרויות שונות,
שסייעו בהתנדבות בהכנות הטכניות המרובות
להצגה. בעזרתם היו פותרים גם את בעיית
ה„ניצבים״ (סטאטיסטים), תפקיד שאינו מנחיל
כבוד לבעליו. סיפרו מעשה בעסקן ציבור וותיק,
שהתנדב להופיע כשוטר רוסי, העולה על הבימה
וקורא: צ׳טא זא שום? (מה הרעש). משעלה על
הבימה לבוש מדים ומאופר תקפה אותו אימת
הציבור ושכח את הטקסט...

כאולם ההצגות שימש אחד מצריפי הקסרק־
טינים (לשעבר), אשר מעבר לגשר, המרוחקים
מרחק ניכר מהעיר. הפרגודים של הבימה הותקנו
ממסגרות מצופות בדיקטים. צד אחד היה מחופה
בניר טאפיטין ושימש כפנים של בית ואילו הצד
החשוף נשאר כרקע לתפאורת חוץ. בהתקנת
הבימה, התפאורה והתאורה (זמן רב מנורות של
נפט), באיסוף ה„רקוויזיט״ והבאתו למקום —
לכל אלה נמצאו, כאמור, מסיעים מתנדבים.
וזכורים היטב ערבי ההצגה: באולם גדוש מכוו־
סים מאות אנשים מכל שכבות העם, נרגשים
ומרותקים למתרחש על הבימה. אמנם, הדמויות
המהלכות עליה אנשים מוכרים הם מן הרחוב,
אך הלבוש, האיפור, המלים של סופר יהודי
מפורסם והמבוטאים באורח מודגש ובלתי־שגור
— משווים לערב זה מעמד של חגיגיות שלא
נגוזה במהרה.

ייחדנו עד עתה את הדיבור על פעולתם של
החוגים הדראמתיים, שפעלו ברציפות והיוו מעין
מוסד המקובל על הציבור הרחב. אך היו גם
הופעות ספוראדיות של חוגים אחרים (מורים,
תלמידי בתי־ספר, נוער חלוצי). הלהקות הדרא־
מתיות נבדלו בכך, שהן העלו מחזות ספרותיים
בשלמותם, ולא פנו לפולקלור או לנשפי־הווי.

בסוף שנות העשרים הופיע אלמנט חדש בת־
חום המופעים הבמתיים — נשפים עבריים וארצ־
ישראליים מבוצעים ע״י הנוער החלוצי, ובהש־
תתפות אנשי קיבוץ ההכשרה השומרי, שהשתקע
בעיר. נושאיו היו ההווי החלוצי, כפי שנשתקף
בשירה הארצישראלית החדשה ובשירי המולדת
החלוציים שנפוצו ע״י השליחים מן הארץ. הצגות
אלה נתקיימו באולם הקולנוע החדש במרכז
העיר. שומעי עברית לא חסרו בסמיאטיץ׳. הקהל
היה מורכב ברובו הגדול נוער ציוני וחלוצי,
תלמידי בית־הספר „תרבות״ ובוגריו, חברי
מפלגות ציוניות ואוהדים. בדיעבד היו אלה נשפי
פרידה של חלוצים, המתעתדים לעלות בקרוב
לארץ. צלילי השירים הארצישראליים הידהדו
בחלל העיירה ימים רבים כעידוד וכבשורה לאו־
תם צעירים, שהתכוונו ללכת בעקבותיהם.

יהושע גבעוני

נעורים ומשאות נפש

(פרקי זכרונות)

א. העיר

עיירה יהודית, אשר ברבות הימים לבשה מחלצות של עיר. כבישים מרכזיים חיברוה עם בריסק, עם ביאליסטוק, עם וורשה. לא רחוק ממנה זורם הנהר בוג, מגדולי הנהרות בפולין, רחב וסואן. המעבר לצדו השני של הנהר, אל העיירה סארנאקי, נעשה באמצעות מעברת־עץ כבדה („פארום" בלע"ז), הקשורה לכבל־ברזל עבה, נטוי ומתוח מעבר אחד של הנהר לעברו מזה. יער עבות וכביש מתפתל ודרך־חול מוצנעת הוליכו אל הבוג. לאחר מפנה־הדרכים הידוע, המכונה „זאקרנט", נמשכה הדרך אל הנהר בעבי־היער. לרגל עסקיו היה אבי נוסע לעיירה השכנה, אל טחנות־הקמח אשר בסארנאקי, ואני נלוויתי אליו בדרכו. בימי ילדותי משך את לבי זה ה„פארומניק", בעל־המעברה המתבודד, המת־גורר בצריף קטן בקרבת הגלים הקוצפים, יחיד במרחבי היקום, והוא קם בלילות מיצועו, יוצא אל האופל לשמע הקריאה הרחוקה המהדהדת: פאַ־רום! פאַ־רום!...

העיירה — בדמותן ובצלמן של כל עיירות ישראל שבפולין: השוק במרכזה ורחובות מת־משכים לכל העברים. פארה של העיירה היתה החומה הבצורה אשר במרכזה, הוא ה„ברום" הנודע לתהילה, או ה„ראטוש" בלע"ז. אדירה ונישאה היתה החומה, חנויות בקומת־הקרקע שלה, סביב־סביב, ודירות מעליהן. אמידים וגבירים ולמדנים מהודרים אוו להם כאן משכנם. ברבות הימים פלשו לאיזור המבוצר הזה סניפי התנועה החלוצית והרנינו את אפרורית חומותיו בשירה חדשה ובמצעד־נעורים.

אזורים־אזורים שכנה האוכלוסיה, ולכל אזור אופיו ותכונתו. מחוז בית־הכנסת היווה את ה„שולעף", כלומר „שולהויף", והוא סביבה של דלת־העם, או של בעלי־גוף, שעלו לעשירות מעטה, סביבת בית־המטבחים, משכן השוחט ובעלי־מלאכה במקצת.

שכונה מובדלת היה ה„אונטערנבריק", הם הרחובות היורדים אל הנהר וכל החבל המשתרע מעבר לו. „מעבר־לגשר" התנוססו בתי־החרושת הנודעים לדיקטים, לרעפים, ללבנים, למסמרי־עץ וטחנות־הקמח. בריחוק מקום היו בתי־קסרקטין לצבא, ה„קושארים". בתוכם היה אולם גדול לקולנוע ולתיאטרון, ולהופעותיהם של כל מיני גבורים ובעלי־מופתים. כאן, בחבל זה, נאספו, להבדיל מן החיים, שוכני־העפר בבית־הקברות, הוא ה„בית־עולם", מוקף חומה, עתיק־ימים, נוצר־דורות. כאן הקימו הגרמנים המנוא־צים את הגיטו, הקיפוהו גדרי־תיל, הרעיבו ועינו והשפילו את יושביו; מכאן הוציאו והובילו את הנצורים חסרי־המגן אל מקום־כליונם.

ייזכר באהבה „רחוב הדואר" (פאַשטאַווע גאַס), רובו משרדי־מלכות ובתי־מכובדים משלהם, ומיעוטו יהודים נבחרים, רופאים או סתם־עשירים. בראש הרחוב, מול „בית־המדרש הישן", ניצב בית־המשטרה, אשר אימתו נישאה למרחקים; אחריו ה„סטראושנע קאמאנדע", הם מכבי־האש, עם מרכבתם האדומה וחצוצרותיהם המרעישות; כאן בית־הדואר, והאקספוזיטורה המחוזית, ובית־המשפט, והגן העירוני הגדול. היה זה רחוב הטיולים החביב על כל שדרות העיר ומעמדותיה. הבתים פה לא היו דחוקים וצפופים, כי גנים הפרידו בין נחלה לנחלה. שדרה ארוכה נטועה היתה לאורך הדרך, ובצדה ספסלים למנוחה ולבילוי־זמן, ואף שבילים צדדיים בלתי־מוארים למבקשי־התבודדות. בש־בת לפנות־ערב המה רחוב הדואר מהמוני מטיילים, חבורות משפחתיות או קבוצות־נוער מתרוננות, זוגות נאהבים או סתם פרחחים מציקים לעוברים, וילדים חסרי־השגחה. מה נעים

היה לטייל בשדרות הנאות של רחוב הדואר, בצדי־הרחוב האפלוליים, בין גדר ושדרה, וחזרה בין שדרה וגדר, בצל הענפים הפרושים, המת־פשטים מן הגנים.

התחום הנכסף ביותר לבני־הנעורים היה הגן העירוני, אשר בקצה הרחוב. חומה גבוהה הקיפה את חזית הגן ולצדי השער הרחב התנוססו שני פסלי־אריות. בימי החגיגות ההמוניות נערכו בגן משחקים ותחרויות־מירוץ, ריקודי־עם לאור לפי־דים, הגרלות ומעשי־להטים; אז היו נפתחים לרווחה שני שערי הגן הנעול לפני כל נכסף, מי בכרטיס ומי זריז בלא־כרטיס, ובאים ערבים של שמחה רבה וחמדת־נעורים, טיולים בשדרות ומשחקי־מחבואים, של הצלחה וזכייה־בגורל או הפסד ומפח־נפש. עתים הייגו מרחיקים לכת בשדרות הגן עד השדות הרחבים המשתרעים ממנו והלאה, אלי כפר, אלי אופק...

עולם שלם בפני עצמו היה איזור הגבעות המכונה „חלוס", מעבר לנהר. צריך היה לעבור תחילה את „הרחוב הגרמני" („די דייטשע גאס"), רחובם של בית־הספר העברי ובתי־חרושת גדולים, הוא הרחוב המוליך אל תחנת־הרכבת, אל „העולם הגדול". ב„חלוס" היו המגרשים לכדור־רגל, לתחרויות־מירוץ, מסלו־לים לטיולים ארוכים וחורשות נאות לכל דכפין. תנועות הנוער מצאו כאן כר נרחב לפעולתן: שיחות ומשחקים, טיולים וכינוסים. טחנת־הקמח הגדולה אשר ליד גשר הנהר היתה תחנת־מעבר לכל הטיילים אל הגבעות, בקירבתה רחצו בפלגי המים הניגרים או נפשו ובילו בנעימות בצל עצי־האורן הגבוהים.

ועוד תיזכרנה כאן שתי המדרכות לאורכה ולרחבה של ככר העיר המרכזית: האחת „מדרכה עממית" לפועלים ובעלי־מלאכה, לפשוטי־העם ולאנשי המפלגות השמאליות, והשנייה „מדרכה אינטליגנטית" לפקידים ולמורים, לסוחרים הגדו־לים ולבני־העשירים, ולכל הנגררים אחרי „החברה הגבוהה"... זו העממית היתה תמיד כבושה בצפיפות, אדם באדם נוגע; בלילות־שבת ובמוצאיה או בערבי־אביב מעוררים היתה מלאה עד אפס־מעבר. השנייה — ארוכה יותר ויתר רחבות בה. רק בשעות של מיעוט־מטיילים הרשו לעצמם בעלי־מסורת לנטות מקוו־מסלולם הרגיל ולעבור את התחום אל המדרכה השנייה... אנשי תנועות הנוער נהגו מ„שני העולמות" גם יחד.

נקל להבין, שחלוקת העיר לשכונות ואזורים, אלה שנזכרו לעיל והיתר שלא נפקדו כאן, לא היתה גיאוגרפית בלבד; היא נשאה בחובה את הבדלי המעמדות ושיקפה את המאבקים הסוציא־ליים בין שכבות העם השונות. „המחלוקת" המ־פורסמת, שפרצה לעתים קרובות בין חוגים שו־נים, בבתי־המדרש, בעסקי־הקהל, בשעת בחי־רת רב או שוחט, גבאי או שמש, חבר־עירייה או ראש־אגודה, לא היתה רק מחלוקת־לשם־שמיים. היא ביטאה את האינטרסים השונים של שכבות העם ואת ההגנה עליהם.

הרקע הסוציאלי מצא את ביטויו בקרב הילדים ובני־הנעורים בצורה המיוחדת להם: פלגות־נעורים לוחמות אחת ברעותה... היו ימים בהם התנשאו באויר העיירה הדי־מלחמה: חבורת־ה„אונטערנבריק" וחבורת ה„ברום" וחבורת־ה„שולהויף" לוחמות ביניהן מלחמות־רחוב; לפתע נסגרות החנויות במרכז העיר, אנשים נועלים תריסי־החלונות, עוברים ושבים מחפשים מחסה מפני מטר־האבנים ושברי־הלבנים שמעי־פה חבורה לוחמת אל יריבתה. לעתים היה זה מגיע לידי קרב פנים־אל־פנים, כשבידי ראשי־הגייסות מגלבים ופרגולים — „קאנצ'יקעס" ו„נאגאייקעס" — וכל מיני כלי־משחית. בקרבות אלה נפצעו ראשים ונופצו שמשות ונתלשו עמודי־גדרות ונופצו רעפי־גגות. מנהלי „החזי־תות" היו בני־קצבים בעלי גוף וחזקים, או סתם בחורים בריאים ועזי־נפש, שידעו להטיל אימה בכוח־זרועם. מלחמות הרחוב היו נגמרות לרוב בהסתערות על ה„ברום", התפרצות לשני שעריו הגדולים, וכיבושו; היה זה נצחונם של בני השכבות העובדות, בני השכונות העממיות.

ידעה העיר יהודים למדנים, אנשי גדולה ותפארת, מורי הוראה, דיינים בפומבי וצדיקים בסתר, ממיתים את עצמם באהלה של תורה, להם „קיר המזרח" המיוחס ה„עליות" המכובדות, להם הערצה, ואליהם יראת־הכבוד. רבנים דגו־לים ומופלגים־בתורה ישבו על כסא הרבנות בסמיאטיץ. הרב קוסלוביץ, הרב יוסלביץ, הרב רמיגלסקי, ממנהיגי „מזרחי", הרב ד"ר גרשטיין, אשר איחד יהדות ודעת, היו שמות מפורסמים בעולם הרבנות והיו כתר־כבוד ליהודי המקום. הלווייתו של הרב רמיגלסקי היתה עצרת־המונים

עטופת־יגון של בני סמיאטיץ׳ ושל מלווים מכל קצווי פולין — עצרת־מספד ואבל־עם.

ידעה העיר בתי־מדרשות בכל רחובותיה ואת בית־הכנסת הגדול לתפארת. כאן שקקו חיים בימי חול, וביותר סאנו בימי שבת ומועד; כאן נפגשו יהודים לתפילה ולתחינה ולבקשת רחמים, לשיחת־קודש ולעיון בגמרא, לאמירת פרקי־משניות או „פרקי־אבות״ או מזמורי־תהלים, ולהבדיל, לשיחות־חולין, לעשיית־עסקים ולענייני־מחלוקת. למדנים ודרשנים מבני־המקום, או מגידים ופרשנים מרחוק באו, הקהילו בשבתות המוני גברים ונשים לבתי המדרשות, להסברים על פרשת־השבוע, לדרשנות על התורה ועל החיים, או סתם לדברי־התעוררות היוצאים מן הלב ומחממים את הלבבות. חגיגות־עם מפוארות נערכו בשמחת־תורה או בימי הכנסת ספר־תורה חדש להיכל־הקודש: תאורה רבה, ריקודים ברחובות, התמכרות לתורה וגילויי־הערצה לנושאיה, שכרון עליון.

בתקופת „ימים נוראים״ לבשה כל העיירה ארשת מורא וחג. מלילות ה„סליחות״ עד „גמר חתימה טובה״ השתרעו בחללו של עולם צללי אימת־הדין. בתי־המדרשות מלאו קהל רב, עטופי־חרדה, שוקלי חשבון־נפשם, מבקשי־כפורים. בליל „כל נדרי״ נשא את דברו בבית־הכנסת הרב דמתא, בלשונו החוצבת הוא קרא לחשבון הנפש ולתשובה, ועורר בכי מזעזע בעזרת־הנשים.

ב. הבית

ימי הילדות הקדומה עברו במלחמת העולם הראשונה. היתה זו תקופה של חילופי שלטון ומשטרים: רוסיה הצארית, גרמנים, פולנים, בולשביקים, ושוב פולנים. הימים עומדים בסימן המלחמה ומוראותיה, אימת שוד והרג ותהפוכות שליטים. כלי־משחית וגייסות עוברים ומתחלפים — היו הנוף המתלווה לילדות ראשונה. המראות החריפים ביותר שנחקקו בזכרון ללא־טשטוש הם: המחבואים, המצור, שערים נעולים במוט ובריח, חיילים בוזזים, מאסרים, אגירת־כדורים ומשחקי־מלחמה של ילדים... רכושנו, הניתן להצפנה, נטמן בבור מיוחד, בקרקע האורווה, ובכוך מיוחד, סודי, אשר נבנה במרתף הגדול. עליית־הגג שימשה מקום מחבואים לבני־הבית, בעיקר לגברים, בכל שעת־אימים: חילופי־משטר, צעידת־גייסות, חיפושים והתנפלויות. בעליית־הגג היה חלון קטן, מין צוהר עגול חצוב בקיר־הלבנים, והוא הקשר היחיד עם העולם החיצוני. אבי או אחי היו מוציאים ראש, אט־אט ובזהירות, מבעד לצוהר, סוקרים את המתהווה ברחובות ובמרכז העיירה, ומעבירים פנימה את החדשות: על המלחמה, על אסירים מובלים, על תנועת הבריות, על השכנים. בימי־השלווה המעטים, שבין גייס לגייס, היינו מעיזים, הקטנים, לפרוץ את מצור־הבית, לתור בחצר וברחוב, לפשפש במגרות ובארונות של המשטרה הגרמנית, שהיתה והלכה, והיינו צוברים שלל־מלחמה רב: כפתורי־מדים מבריקים וכדורי־רובים חיים, שנעזבו מבעליהם־שומריהם והיו לנו לכלי־משחק...

לילה אחד מלילות־המלחמה נחרת בזכרון במלוא־אימתו: שערי־הבית היו נעולים בבריחים הגדולים, אך חיילים הצליחו לפרוץ הביתה דרך הכניסה האחורית, מבעד לחצר. הגברים הופרדו לחדר צדדי, ורק את אמא החזיקו הפורצים באולם־הבית, הושיבוה על כסא, ואחד החיילים כיוון את אקדחו אל לבה באיומים: זאת היתה דרכם בסחיטת־כספים. אנחנו, הילדים, ראינו זאת, ובלבנו שקעו ונשתמרו החרדה והתדהמה של המקרה. ולא ייפלא, כי מי שראה בילדותו אקדח מכוון אל לב־אמו, נוטר לעד שנאה למלחמה, מתעב את זוועותיה, שואף לעקור את שרשיה, וצמא לשלום ולברכותיו.

ארבעים שנה גרו הורי בביתם אשר ברחוב הגרודנאי 4. משפחה גדולה ומסועפת צמחה בבית זה, וממנו עקרו לערים אחרות או עלו לארץ־ישראל. ומה פלא שאחרי שנים כה רבות בבית אחד קשתה מאד הפרידה על אמי, בליל הנסיעה לוורשה, ערב העלייה לארץ. ארבעים שנה בין הכתלים האלה, ועתה צריך להיפרד מהם לנצח! עברה אמי מחדר לחדר ונפרדה מקירות הבית בנשיקות ובדמעות. כי היתה זאת לא עלייה בלבד, לא שינוי־מקום, אלא עקירת גושים כבדים הצמודים לקרקעם. בלתי־נשכחת היא דמות זו של האם הנפרדת בנשיקה ובדמע מכתלי־ביתה.

היה זה בית בעל שרשים עמוקים ומסורת ארוכה, בית יהודי ועברי, שופע אמונים וחמימות, נטוע בקרב בני־ישראל שבמקום, ורוחו יונקת

מכל בית־ישראל לדורותיו. אהבת־התורה וגאו־לת־ישראל היו חותמו כל הימים.

אבי, בעל בעמיו, סוחר מכובד וגבאי „בית־המדרש־הישן", עשה את ביתו בית־ועד לתלמידי חכמים ולעסקי־צבור שלא־על־מנת־לקבל־פרס. הוא היה ידידו של הרב, קובע עתים־לתורה בבית־המדרש ובבית, ואינו מוניח את הגמרא בגלל עסקי־הפרנסה. ידוע היה ביושרו, בפעי־לותו למען הקהל, בעזרתו לבריות, וכולם החזירו לו כבוד, כיאה לו. ר׳ מוטקה היה שם־תואר מפואר, והוא זכה בשם זה לא הודות ללמדנות גדולה, אלא בזכות חיים ישרים ומעשים טובים.

והאם היתה נשמת הבית ולבבו. היא שנטעה בו את הענווה, את תכונת הרחמים והצדק, את טוהר־המידות ואהבת־הזולת, את הדבקות המש־פחתית, כבוד לעמל־כפיים, הערצה לתורה ולנו־שאיה. משחר־יום עד חצות היתה עמלה בחדרי־הבית הגדול ובחצר, מבשלת ואופה, חולבת ומאכילה את הפרות, דואגת לילדים ומקבלת אורחים, ובין מעשה למעשיקה נדבה או פת לדל, וגם מוצאת זמן לקבץ תרומות מידי שכנים וידידים בשביל כלה עניה, יתום עזוב, אלמנה שכוחה או סתם אביון ונצרך. „צאינה וראינה" ו„מעשה אלפס" היו ספריה החביבים־הקדושים, לחם חוקה בשבתות ובמועדים. בהם התגלמו גדולת־התורה ומאור־היהדות, והם היו לה מקור־נחמה ומעייניות־מרפא לנפשה. משול־חים ודרשנים ובחורי־ישיבה, שאבא הביא מבית־הכנסת לסעודה, היו זוכים לכבוד רב מידי אמי, כי הרי תלמידי־חכמים הם שליחי־התורה עלי־אדמות, וכל היוצק מים על ידם זוכה למצווה־שבקדושה. אם יהודיה היתה למופת ולתפארת. לא קראו לה „צדקת" בחייה, בלומע קראו לה בפשטות, אך „צדקת" היתה בכל הווייתה.

חוויית היהדות וחוויית המשפחה מצאו את מיטב ביטויים בחגים: מה נעימים ומרוממים היו החגים בחיק המשפחה, בטרם התפזרו הבנים, וגם אחר־כך, כאשר ממרחקים היו מתכנסים אחים ואחיות על מנת לחוג במשותף את חגי ישראל.

בהוד והדר הצטיין „הסדר", בליל־התקדש חג הפסח. מסובין על כרים וכסתות סביב השולחן השופע מעדני־מועד בכלים ממורקים, בחדר מלא אור זורח — הרגישו את עצמם כולם כבני־מלכים, כגאולים מעבדות מצרים, ומאמינים היו בגאולה שלמה ובקיבוץ נדחי ישראל מכל הגלו־יות. חיבה מיוחדת רחשו הילדים לחג הסוכות. במקום המיועד לכך, מתחת לכנף ה„פליגעל" המתרוממת מגג־הרעפים המשופע, הוקמה סוכה רחבת־ידים, בנויה ומקושטת כדין. סוכת נודדי המדבר קסמה ללב הילדותי. מבעד ל„סכך" נראו שמי־התכלת ביום והשמים המכוכבים בלילות. לחגים עצמם נתלוו מעשים מפליאים ומאורעות מלבבים, שהלהיבו את דמיון הילד ויצרו את המסגרת הנאה, המסורתית, של המועדים: בדיקת החמץ לאור הנר וביעורו, הכשרת הכלים ברות־חין, אפיית המצות, משחקי־אגוזים בפסח; חץ וקשת בל״ג־בעומר, מאכלי־ירק בשבועות, דגלי שמחת־תורה, לביבות־חנוכה, משחקי קלפים וסביבונים, „אוזני־המן" ומסכות־פורים...

ערבי המסכות היו מרובי שמחה, צחוק ומהת־לות. חג פורים הגיע — עונג לילדים! מחופשים בשמלות או ב„קאפוטות", „פראק עם צילינדר" או סתם בלויי־סחבות, היינו עוברים מבית לבית, נהנים ממעדני־החג, ומעמידים למבחן את זהותנו: „מי אני?"... פזמון חוזר וזמר עליו היה בפי המחופשים: „היינט איז פורים — מארגן איז אויס, גיסט מיר א גראַשן — און ווארפסט מיר ארויס..." כאשר בגרנו, היינו מקבצים בלילות פורים תרומות למטרה ציבורית, לקרן הקימת או לספרייה, וכיוצא בזה.

דומה לפורים שלנו היה ה„קאלענדעס" שלהם. בחג המולד היו השקצים מטילים עלינו אימתם בתעלולי־ה„קאלענדעס". מתחפשים היו לחיות שונות, נוהמות ומשתוללות, רודפים אחרי יהודים ברחובות, מניסים אותם לבתיהם, ואוספים נדבות גם הם כבעלי־המסכות משלנו.

בערבי החורף היה בקרבת ביתנו מרכז המגל־שות, אלה עגלות־החורף הקטנות, הגולשות ויורדות ממרום הרחוב, בצהלות ותרועות: יש מהן המצליחות להגיע למטרה בלא־פגע, ויש מהן המתהפכות בדהירות־הגלישה ומפילות נוס־עיהן בריסוק־איברים... כאשר הילדים גדלו לנע־רים, כבר הרשו לעצמם לנסוע בעגלות־חורף של ממש, רתומות לזוג סוסים מקושטים וענודי־מצלתיים. במוצאי־שבתות רבו הטיולים האלה בחברותא עליזה, תחילה סביב ה„ברום", במרכז העיירה, ואחר־כך לרחובות הצדדיים, המוליכים

לפרברים הכפריים, ותמיד בשירה ובחמדת־נעורים.

מי ימלל עושר החוויות שהנחילו חגי ישראל ומועדיו, אותן מי ימנה! עמוקה ומחנכת היתה השלימות של הבית וכלל־הציבור, המשפחה ומסורת־העם, עמוקה היתה האחדות של זכרונות עבר ומעשי־הווה ומאווייעתיד. חיוניותם של החגים, אשר הזינו את ימי־הילדות, קיימת ועומדת לעד.

ג. בית־הספר

ילדי ישראל בסמיאטיץ' קנו תורתם בבתי־אולפנא שונים, והם משלושה גוונים: „חדר" ו„תלמוד תורה"; בית־הספר העברי „קדימה" מיסודה של „תרבות", ובית־הספר הפולני הממשלתי. בזה האחרון, שהלימוד בו חינם, על־חשבון המדינה, ביקרו או ילדי הורים עניים, מתוך אין־ברירה, או ילדי עשירים מעטים, שנטו לחינוך מבולל. מספר הילדים שנהנו מחינוך דתי גדל, לאחר שהוקם הבית החדש של „תלמוד תורה" בקירבת בית־הכנסת. וכן קרה גם לבית־הספר העברי: מספר לומדיו עלה ועלה לאחר שעזב את הבתים השכורים, הצרים, ב„רחוב הגרמני", ועבר לשכון בביתו העצמי, הנאה והמרווח, שהיה בנוי לפי כל דרישות הממשלה המחמירה. חניכי בית־הספר שעלו ארצה, ויוצאי סמיאטיץ' כולם, השתתפו במגבית למען בניית הבית.

אולם הימים, שאנו עומדים בהם בפרקים אלה, הם ימי־הילדות הרחוקים, ימי בית־הספר העברי בפיזורו, בבית „פנדרי" ובבתי־גויים שבאותו „רחוב גרמני". על ימים אלה אי־אפשר לכתוב בלי תחושה עמוקה של נוסע־זכרונות־ילדות ורחשי־הודייה למחנכי הילדות.

ובראש המחנכים יהודה קאגוט, מחולל המוסד, מנהלו ורוחו החיה והמעוררת. הוא עצמו חשוך־בנים, ראה בתלמידיו את בניו החביבים, את ילדי־טיפוחו. הוא היה יותר ממורה ויותר ממנהל: מדריך מבוגר ורע מנוסה, נוטע ניצני־תרבות ומצעיד לשערי־החיים, הם שערי־העתיד. אהבתו לא ידעה גבולות, ומסירותו למפעלו לא ידעה מרגוע. את מלאכתו עשה תמיד בחיבת־אב, במטה נוסם ולא במקל חובלים, בהסברה ולא בנזיפה, בקירבה אישית ולא ברוגז של התנש־אות. רבים היו המורים בבית־הספר, אך למדרגת מחנך, המחנך, רק קאגוט התרומם וזכה.

שונים היו המורים.

מעלה אני בזכרון את המורה פרדמן, מסורבל, כבד־הליכות, חובש משקפיים גדולים ועגולים. גופו צועד, כביכול, לפני רגליו. הוא נלעג על־ידי תלמידיו בגלל שמו המוזר. מורה לגיאוגרפיה היה, ואני סלחתי לו גיחוכו והקשבתי ברטט לשיעוריו על עולם ומלואו, ספורי־מסעות על ארצות רחוקות, על ימים ואיים, על ערים ומדי־נות, נהרות והרים, על תיירים נועזים, מגלים גאונים וממציאים מפליאים. אהבתי לשרטט מפות ולהיצמד אל האטלס רב־הגוונים, כהיצמד אל אגדה רחוקה, המעוררת כיסופים למרחקים, לאפ־קים, לאין־סוף. ומן האטלס ושמותיו המשונים־האכזוטיים אל אוסף־הבולים, זה המקצוע החביב ביותר בימי הילדות והנעורים. כל בול חדש במחברת, כל בול יקר שהושג לאוסף, היה חג, חגה של הגיאוגרפיה המנצחת, שם נוסף בין ארצות העולם או בין האיים המסתוריים אשר באוקינוסים. כל בול חייב חיפוש באטלסים, הסתגלות לשמו ולמקומו בתבל, נטיעתו בדמיון, במסגרת תמונת־העולם המוכרת, עוד פנה „שלו" בין פנות־התבל הרחוקות.

בכתות הראשונות עוד הספקתי ללמוד מפיו של פישמן, המורה המבוגר והמכובד, אשר פיאר את בית־הספר באישיותו, וכן מפיו של המורה וולף צ'רניאצקי, הוא המשורר זאב, הידוע בא"י. קאגוט סיפר לי פעם, שגם בסמיאטיץ', לפני עלייתו, היה זאב כותב בצנעא פואימות באידיש. בתל־אביב היה מן המורים המפורסמים, החביבים על תלמידיו בבית־החינוך לילדי העובדים, אשר במרכז העיר. שיריו המתרוננים באהבת־מולדת ובאהבת־היצירה אהובים על ילדי הארץ, ועד מרחקי־הגולה הגיעו.

מקריניקי שבפלך גרודנא בא לסמיאטיץ' המורה גבאי. מורה לטבע היה. קר־מזג וזר לתלמידיו, רזה וממושקף, חלוש וחולני, מתבודד ופרוש מן הבריות. לאחר שנים רבות נודע, כי מת ממחלה.

שנים רבות לימד בסמיאטיץ' המורה קייזר, מוויזנה אשר בפלך לומז'ה. רווק בודד ומזדקן. לימד שירה, תווי־זמרה, ותקופה מסויימת גם לשון־אידיש בכיתה הגבוהה. הוא טיפח בכותלי בית־הספר את השירה היפה, הדריך מקהלות,

אירגן מסיבות, ידע לפאר את החגים והמועדים. על כן כולם חיבבוהו.

את השפה הפולנית לימד המורה אייזנברג. הוא בא מאחת העיירות הסמוכות, ביקש ללמוד את חוקי המדינה על מנת להיות עורך־דין, אך בינתיים נזדקק להוראה. צעיר היה ורך, עדין ואינטליגנטי. שאף להתהלך בקרב „החברה הגבוהה" שבעיר, אך מטבעו מתבודד היה. היה מטייל יחידי ב„רחוב הדואר", או יושב על אחד הספסלים בצל העצים ומעיין בספר המשפטים שבידו... סופו שנשא בחורה מבנות־המקום הבריאות, אכל על שולחן חותנו, בעל מסעדה הראויה לשם פונדק, ולאחר־מכן נטש את ההוראה וביקש פרנסתו בלשכה לכתיבת תעודות ובקשות, הן ה„אַדאַניעס" למשרדי־הממשלה בלשון־פולין.. פולנית לימדה בבית־הספר גם המורה מרגולים, מזלוצ'ב אשר בגליציה המזרחית. הצ־טיינה בשלוותה ובנועם־הליכותיה. עדינת־נפש היתה ואהובה.

רבים ושונים היו המורים, שנזכרו ושלא נזכרו כאן בשמותיהם — איש איש ואופיו ומקצועו. מכולם למדנו תורה. אך לא היו בכל שנות־לימודי בבית־הספר שעות מרוממות כשעות שבילינו בחברתו של יהודה קאגוט: בכיתה ובחצר, בטיולים ובמשחקים, בשיחות על מרפסת־הבית בזמן ההפסקות, בשעת החלפת ספרים ליד הספריה, בהליכה המשותפת מבית־הספר המרוחק העירה, בשיעורי המחלקה ובפגישות בשניים. לא ישכחו תלמידיו את שעורי הספרות והתנ"ך. לילי־חורף קרים וזועמים, שלג וסופה בחוץ, אפלה מאיימת, העצים ערומים וערירים, החלונות מכוסים שרטוטי־כפור, מקלעת־פיתוחים, מעשי־אמנות — אך בתוך הכיתה חם לנפש, מאמרי חז"ל רועפים חכמה ותבונת־חיים, שירי ביאליק מעוררים לתקומה, שירי טשרניחובסקי לוהטים נעורים ואמונה, גבורה ויופי, פרקי התוכחה והחזון של הנביאים נוטעים בלב את רוח ישראל, אהבת ישראל ואת הכיסופים לארץ־ישראל.

לפני עלייתי לארץ־ישראל באתי לבנין בית־הספר בסמיאטיץ', הוא הבית החדש שהוקם להגיד ברכה וליטול ברכה מפי המורה. עברתי שנות נעורים ובגרות, נדדתי על פני פולין,

ועד בי"ס „קדימה" ומוריו נפרדים מאהובה קפלושניק העולה לארץ (תרפ"ג / 1923)
עומדים מימין לשמאל: סיר, פונדק, גבאי, סאלאט, שרשבסקי
יושבים: זאב, פישמן, סלוחובסקי, קפלושניק, פרידמן, קוהוט, ויזנברג

קשרתי דרך־חיי בהגשמה החלוצית, ובכל אשר הייתי נשאתי רחשי־תודה למקור הראשון, לבית־היוצר של ילדותי. היה זה אחרי ביקורו של קאגוט בארץ, ומצאתיו רענן, מעודד, נלהב מכל אשר ראה, מן היצירה ומן האור אשר זורח ממנה. העמיקה בו הכרת שליחותו המחנכת, כביכול הטילה עליו ארץ־ישראל הממשית, הנבנית, לאחר שחזה בה, עול נוסף, תפקיד מוגבר: להכין אנשים עברים, להכשיר חלוצים, להעמיק מעניות התרבות, להכין יותר, למהר יותר... אחרי ביקורו בארץ הרגיש את עצמו לא רק מורה, אלא שליח, שליחה של ארץ־ישראל בגולה.

כשקרבה שעת־פרידתנו כיסה העצב את פניו, ולאחר נשיקה להטת מלאו עיניו דמעות. עוד חניך הולך לארץ־העתיד, והוא נשאר בנכר. הוא התרפק עלי כאדם הנפרד ממשהו שלו עצמו, חלק מישותו. עלייתו של כל תלמיד היתה בשבילו חשבון־נפש, חשבון גורלו הוא. וכאשר עזבתיו אמר לי: אתה עולה, עלה והצלח; תפקידי להיות כאן; אני עדיין לא סיימתי את תפקידי בגולה...

ד. לבתי־נעורים

בימי העבר הלא־רחוק היתה העיירה כולה, על זקניה ונעוריה, ככל עיירות־ישראל, שומרת מסורת וחרדה על תרי"ג מצוות ועל מנהגים מקובלים מדורות. היה זה יישוב המסתפק במועט, שמח בחלקו וקופא על שמריו, עד אשר פרצו גם לסמיאטיץ' רוחות חדשות מן העולם הרחב וגרמו למהפכה במושגים ולשינוי בארחות־החיים. אהבת־התורה התנגשה באהבת־החיים, יציבות־הקיים ושלוות־העמידה — בתסיסת הנעורים. עלו תנועות ציבוריות בישראל, קם „החלוץ" וקיבוץ־ההכשרה, בית־הספר העברי ותנועות־הנוער — והם סחפו אתם כל בחור וטוב בעיירה. מאז זרמו החיים בשתי נתיבות זרות ומרוחקות: דור הולך ודור בא.

בית־הספר העברי „קדימה" היה בעיר מקור לרוח־החיים החדשה, המשוחררת מכבלים, היה מרכז ובית־יוצר לאוירה עברית וציונית ולנענוע־עים לארץ־ישראל. בלימוד הלשון העברית וספרותה, דברי ימי העם, סבלותיו ומלחמות־קיומו, בשיחות על ישראל ועל העולם, בהדרכת הקריאה, בנטיעת אהבה לספר, חיבה לשירה, דבקות בתנ"ך, הערצה לביאליק — בכול היתה יד מכוונת, מובילה לעתיד.

הכיסופים לארץ־ישראל, אשר ניעורו בבית־הספר העברי, מוארים בכיסופי דודות ארוכים, ניזונו מצער הגולה, ממחנק העיירה, מהמופת החי של חלוצי קיבוץ ההכשרה בקאינקה, העולים ארצה, מתסיסת־הנעורים לחיי־חברה, לפעילות אישית, לגאולה עברית, לחברה חדשה.

מלחמת־אבות־ובנים פרצה גם לתחומי בית־המדרש. בני־הנעורים החלו מבקרים בבתי־התפילה רק בשבתות ובמועדים, ובעיקר ב„ימים נוראים". הופרה השלווה, ופרצו וויכוחים על אדם ועולם, ועל דעות ואמונות, על הבריאה והטבע, על שכר ועונש, על „עולם־הזה" ו„עולם־הבא", על „מאין באת?" ו„לאן אתה הולך?", על מקור־היקום ותכלית־הקיום... לפני התפלה ולאחריה, ובהפסקות־הנופש, ליד ה„שטענדער" או בפרוזדור־הכניסה ל„בית־הכנסת־הישן", נאבקו אבות ובנים, זקנים וצעירים, על מהות האמונה ועל דמות השקפת־העולם. במלאכת השיכנוע נטלו חלק גם שכניו של אבי, יהודים בעלי־תורה, שוכניו המכובדים של „המזרח": יואל'קה ה„גבור", יקותיאל קפלן הבעל־קורא, ווינברג האריסטוקראט, ומארינברג הצנוע והמתמיד. לעתים הוסיף מלה כבדה משלו, במתינות ובידיעת־ערך־עצמו, גם פייבל רדזינסקי העשיר, הפבריקאנט הגדול ו„גבאי הכבוד" של בית־המדרש, היה מגביה את משקפיו, מרים ראשו מעל דף הגמרא, בודק את הצעיר־המרדן במבט חודר ופיקח, ומבטל במחי־יד, במלת־מחץ, את כל טענותיו וסתירותיו...

נתמוטטה הסמכות, שהיתה פעם בלתי־מעורערת, ופגה היראה־האוסרת־כל־שאלה. היו הורים שהתנחמו ב„צרת רבים חצי־נחמה"; אך אמי לא מצאה נוחם בכאבה, גם אם הוא כאב התקופה, מכת־הדור. היא לא סלחה, ושמרה תרעומת, עתים כבושה־מסותרת, על כל הציונים וכל ה„אפיקורסים", על בית־הספר המודרני ומוריו, על כל ה„אַקאַלען" והרוח השוררת בהם, על כל אלה, אשר מוליכים, לדעתה, לדרכים נלוזות ועקלקלות...

כאמור, הופרה השלווה, והיא הופרה פשוטה כמשמעה ב„בית־המדרש הישן". המשמעת, שהחזיקה את בני־הנעורים ביד חזקה, החל להתפורר.

באו מעשי־תעלולים של הילדים והנערים, בעיקר בשעות בין־ערביים, בדמדומי בין־השמשות... אוי, כמה היו מציקים לו למנדלי השמש, מוציאים אותו מכליו ומדליקים את רוגזתו!...

מנדלי זה היה הרבה יותר מאשר „מנדלי דער שמש", וראוי הוא להקדיש לו בזה ציון־למזכרת.

מנדלי לא היה השמש הראשי ב„בית־המדרש הישן". בתפקיד זה כיהן שנים רבות יהודי מכובד, שהיה ראוי לעמדה זו: שייע דער שמש, או שייע דער געלער, על שום זקנו הצהוב ובעל־מידות, שעיטר את דמותו. הוא שטיפל בתשמישי־הקדושה של בית־המדרש, בספרי־התורה ובארונות־הספרים; היה מלווה את הרב בדרכו לתפלה ובשובו לביתו; היה מוליך ומביא את כל ענייני בית־המדרש ובעיותיו אל אבי־הגבאי, נוהג בנועם ובמסירות, ביושר ובהצנע־לכת, והוא, שייע זה, היה גם בעל־תפילה נעים וערב מאין־כמוהו. ודאי, לא עיטרה ראשו תהילת החזנים המובאים ממרחקים, מערים מפורסמות, ובכסף מלא. הוא לא הלך בגדולות ולא בז לקטנות. „מעריב" של מוצאי־שבת לא היה פחות יקר וקדוש בעיניו מ„מוסף־מיוחס" ומ„פיוט" של יום־טוב... כל החזנים הגדולים והקטנים, אשר הובאו לסמיאטיץ' לא הצליחו להוריד את שייע מגדולתו, להשפיל את ערכו, לבטל את עצמיותו, ולהתחרות בו. כי היו בתפילתו „סודות" ידועים רק לו: מתיקות יהודית, דביקות אמתית, השתפכות־נפש כנה, יושר וענווה.

אולם, השמש של „העולם־הזה" של בית־המדרש היה מענדעלע. יהודי מיוחד במינו, אחד בעיר, מענדעלע־אוניקום. הוא גר בבית קטן, לא הרחק מבית־המדרש, בסימטא קטנה, בחדר של ד' אמות. ותמיד חדרו מלא אנשים, ומכל הסוגים: אדוקים וחפשים, בוגרים וצעירים, ציונים ובונדאים. מענדעלע זה סוכן־העיתונים של סמיאטיץ' היה. עתון כי רצית, חדשות אם איווית — אל מענדעלע לך! שם תמצא „היינט" ו„מאמענט", „פאלקסצייטונג" וגם „אונזער עקספרעס", „הצפי־רה" או „היום", ו„האנדלס־צייטונג", ו„נאש־פשעגלאנד" ואפילו „חוילה"... הכל אצלו, וכולם הולכים אליו. הבא לקבל עתון אינו נחפז ללכת... מה יש למהר? יש שהות לעמוד מן הצד, להישען אל הקיר או אל ה„קאמאדע", עליה פרושים העתונים, לעבור ברפרוף על כותרות־החדשות של עתוני היריבים, אפשר דעה להשמיע, התרשמות והגבה, לנחש מהלכים בדרכי־העולם, אפשר עקיצה להבליע ולפתוח ויכוח... חדר צר ונמוך זה הוא מרכז הפוליטיקה הסמיאטיצ'אית, ומענדלע החולש על הכול. הוא קורא כל עתון, הוא יודע הכול, הוא בר־סמכא בדיפלומטיה העולמית ובפוליטיקה היהודית... באי־ביתו התאוו לדעת לאיזו מפלגה נוטה מענדעלע עצמו, אך לא יכלו לרדת לעומק־הדבר. יש ונטה חסד לבונדאים. לרוב קילל וביטל את כל המפלגות, כולן יחד היו פחות מדי קיצוניות, פחות מדי מהפכניות בשבילו... ביסודו אידישיסט היה, בעל נטיות שמאליות, תמיד חריף וקיצוני בעמדתו.

והנה, מנדלי זה היה שמש! השמש, שעליו כל עול־המעשים בחיי יום־יום: דואג למים ולמטאטא, לסדר ולנקיון, שומר המפתחות ושומר הרכוש, וממלא שליחויות של דא והא. ילדים ונערים התחברו אליו, כי גם הוא אהב חברתם. לרוב היה מקרב אותנו, נוטה חסד והבנה למעשי־המשובה שלנו, ובצלוח עליו הרוח הטובה היה מעניק לכל אחד מאתנו כינויי־חיבה מוזרים, בנוסח מילותיו המשונות־ה„בין־לאומיות", אשר אהבנו, כגון „יהופיץ", „פלאָקן־ציער", „פיפסנהאלץ"... כאשר הגדישו הצעירים את הסאה, הציקוהו והקניטוהו, היה מרחיק אותם ונלחם בהם, נאלץ לרדוף אחריהם שעה ארוכה סביב הבימה (ה„בעלע־מער"), סביב־סביב, עד אשר הצליח לגרשם. בזמנים כאלה לא היינו גם אנחנו טומנים ידינו בצלחת... אך כל שעת־מריבה עם מענדעלע נסתיימה במהרה בשעת־פיוסין.

מרד־הנעורים ניזון לא רק ממחנק־העיירה, מכיסופים למרחבים, ממצוקות־הנפש של גיל העלומים. מסביב סערו מאבקים ציבוריים בקרב העמים ובעמנו, והם השאירו את חותמם בנפש הדור הצעיר. ההסתכלות במתרחש סביבנו העלתה הרהורים ומחשבות־ערעור על המצב הקיים. היינו עדים לפרשות המחלוקת העגומות בין „כותל־המזרח" לבין „אחורי־התנור", בין ה„ברום" המתנשא לבין ה„שולהויף" העני והעלוב. ראינו את משכנות־הסימטאות של אלה הזקוקים למתנת־בשר־ודם, לנדבת חסד, ל„מעות הטים". שמענו על סוחרים יראי־שמים, אשר אינם מדקדקים

בדין „איפה ואיפה". ידענו על ניצולם של הפו־
עלים בבתי־החרושת שבעיר. המוסדות הנפלאים
לעזרה הדדית, אשר פעלו בנפש חפצה, ושלא על־
מנת־לקבל־פרס, לתמוך אביון ודך, יתום ואלמנה,
כלה ענייה וזקן מבקש לחם, לא האפילו על אי־
השויון החברתי — הם הבליטו שהיסוד רעוע
ומחייב שינוי. רצינו לפרק עול־גולה ולתקן עוול־
חברה גם יחד. לא הסתפקנו בהטפה לצדק בספר
הספרים, רצינו לראותו שריר וקיים בחיים, בחיינו.
לא קיבלנו כדין־נצח, כחוק־בל־יעבור, את „לא
יחדל מקרב הארץ". לא השלמנו עם הגורל כאמ־
הותינו: „כך היה וכך יהיה. גדולים מעמך לא
הצליחו לשנות את העולם, ואתה, פרחח קטן,
רוצה לשנותו?" הן אבותינו ראו גם את הגולה
כנצחית, יציבה, בלתי־מעורערת עד ימות־המשיח,
ואילו בקולם שמענו — לאן היינו באים?...

ארץ־ישראל פלשה לביתנו, לחיינו, בצינורות
שונים, בכוח משיכתם של חיי הציבור העבריים
ואחים מבוגרים, והודות למורים השונים אשר
מצאו בביתנו דירת־ארעי בימי שבתם בסמיא־
טיץ'. עליית־הגג היתה בבית, „בוידעם שטיבל",
מובדלת מקומת־הקרקע, דירה ששימשה שנים
רבות מרכז לפעילות ציבורית. האחיות המבוג־
רות היו פעילות בהפצת השפה העברית, בהקמת
„החלוץ", באוסף כספים לקרנות הלאומיות,
ובטיפוח הספרייה העירונית. ישיבות ומועצות
התכנסו בבית, בדירה העליונה, בעניני השקל,
מ־ביות קרן היסוד, בית־הספר, קשרים עם המר־
כז בבירה, הבאת מרצים־אורחים, וכד'. בחדר
המרכזי התנוססו בימי־ילדותי שתי תמונות
גדולות: האחת של שאול טשרניחובסקי, המ־
שורר בתפארת־עלומיו, עטור בלוריתו הגדולה
המתנשאת ביפעה ובגאון; והשנייה של מקסים
גורקי, לבוש מקטורן רוסי פשוט, סגור־צווארון,
בעל פנים עזים ואמיצים. בדירה זו שכנה ספריית
הבית, העברית והרוסית, שהשאירו המבוגרים,
בעוזבם את סמיאטיץ', לצעירים מהם. את הקללה
מן „התוכחה" „והיו לך חייך תלויים מנגד" היתה
אמי מפרשת בנוסח מודרני, כקללה מכוונת
להגירת הבנים והבנות והתפרדות המשפחה:
חייך הם ילדיך, אשר לאחר עזובם בית־הוריהם
רק תמונתם תלוייה מנגד על הקיר כמזכרת...

רבים היו המשכילים בסמיאטיץ' מבני הדור
הישן, אשר ידעו לשון־קודש מימי ה„חדר"
ו„הישיבה", גירסת־ינקותם מן החומש ומן הגמרא
ומן התפילות. אך מעטים היו בסמיאטיץ' הבתים,
בהם נשמע דיבור עברי וניתן מקום כבוד לעברית
החיה. אחד מאלה היה ביתנו. ליד לשון־אידיש,
שפת ההורים והמוני היהודים, שלטה בביתנו
העברית, בהשפעת בית־הספר העברי, מכוח
התנועה הציונית והגעגועים לארץ־ישראל, וכתו־
צאה מהפעילות החלוצית של בני־הבית. רב היה
חלקה של השירה העברית בתחיית הלשון ובנטי־
עת הכיסופים למולדת. מבית־הספר וממועדוני
החלוצים פרצו הביתה השירים העבריים, הארץ־
ישראליים. בלילי החורף הארוכים או בימי־שבת,
ועת פגישות ידידים ואורחים או בשעות התבוד־
דות בדמדומי בין־ערבים, אפשר היה לשמוע
ליד התנור הלבן, השופע חום, צלילי שירה
משתפכת, צלילי ערגה וכלות־נפש, המצמיחים
כנפיים לדמיון ומשכיחים לשעה את זעם הקור
והסופה שבחוץ, את עול הלימודים בבית־הספר,
את הקיפוחים הקטנים בחברת הילדים, את כל
המציאות האופפת... „הכניסיני תחת כנפך..." —
שָׂרה באשקע מרינברג ידידת־ביתנו העדינה
בקולה הרך־הערב. שירה וערגה, אהבה ויופי
ירדו כרוכים יחד. הרוח נישאה למרומים, וכנפים
צמחו לנפש. מאוויי־הילדות בגרו לתסיסת־
נעורים.

הרוח העברית והארץ־ישראלית גברה בבית
אחרי עליית האחות הבכורה, אהובה — מרא־
שוני העולים ארצה מעיירתנו. מן הארץ החלו
להגיע מכתבים ועתונים, תמונות ומשחקים,
אתרוג לסוכות, סביבונים לחנוכה ותנ"ך בכריכת
„בצלאל". בצמאון שתיתי את דברי העתונים
הבאים מן הארץ הנכספת: את „בן־ארצי", הח־
ביב על בני־הנעורים, ואחר־כך את „במעלה",
את „דבר". לילי־חג היה בבתים רבים בעיירה
הלילה בו נתקבל משלוח הדואר מא"י. זריזים
היו מקדימים לבית־הדואר לפנות־ערב ומקבלים
מכתביהם בו במקום. באולם הדואר או בפרוזדור,
ואפילו על מדרגות הכניסה, היו עטים בהמון
מצטופף על הדוור, קוראים בשם ווזכים בחבילה
מן התרמיל הכבד... את המאוכזבים היה נושא־
המכתבים מנחם: „עדיין כותבים, עדיין כות־
בים..." אותה שעה ציפיתי גם אני בבית־הדואר
ברטט ובכליון־עיניים. ששה גליונות „דבר" היו
מגיעים בצרור אחד, מגה של שבוע ימים, ובצרור,

לעתים, גם תוספת מיוחדת של עיתון ילדים או עיתון היתולי או גילויים ממראות הארץ. הייתי מחפש את „המוסף" הספרותי לשבתות ומגלה בשמחה שיר חדש מאת רחל, המשוררת שידעה בענווה ובתום „להעצב בעצבה ולגיל בגילה הדל" של הארץ הנבנית, ובזה לנחם את עצמה ולהלהיב את אהבת המולדת ואהבת היצי־רה בלב קוראיה. לא רק המשלוחים מן הארץ, גם המכתבים להתם, „אל אחותי היקרה בציון", נהיו לחלק בלתי נפרד של החיים בגולה והגבירו את הנהייה לארץ־ישראל.

מכל המעיינות האלה שתיתי, עד שהגעתי לתנועה החלוצית.

ה. בשורת האביב

קאיאנקה —

כפר על־יד סמיאטיץ, ששה ק"מ מהעיר, כפר ההכשרה הראשון של „שחריה". היה הדבר בימי העלייה הרביעית. בחורים ובחורות מן העיר התלכדו אז לחבורת־הכשרה חלוצית בכפר הק־רוב. זוכר אני את „המשק העצמי" שלהם, התחלת קיבוצם — את כיבשתם הראשונה לפני צאתם הכפרה. מכיבשה אחת הגיעו במשך הזמן לעדר־צאן, ולא עוד אלא שזכו למקום־מרעה בכפר. אחר ההתחלה הצנועה הונח היסוד לקיבוץ ההכ־שרה בקאיאנקה.

כפר גויי ארוך טובל בכרי־דשא רחבי־ידים, חורשות עצי־לבנה זקופים ויערות עצי־אורן גבוהים. חצר־הקיבוץ היתה עם הכניסה לכפר. חצר מרווחת עם באר בטבורה, ואסם־תבואות מול חזיתה, והביקתה הכפרית הנמוכה בצדה. עליית־הגג של הביקתה היתה מחסן לשחת, מקום לשינה, פינת־סתר להתיחדות ומקלט־לילה לאורח. כל החצר מוקפת יערות, שדימות וכרות מרעה. דרך־המלך עוברת ליד הגדר ונמשכת והולכת לעיירות הסביבה ולסניפי־העבודה של הקיבוץ, לפלוגות השכנות העובדות במנסרות של נורז'ץ ודומברובה.

בחורים ובחורות מסמיאטיץ ומערים אחרות בפולין קיבלו כאן את הכשרתם לעבודה, לחיי משק חקלאי, לחברה משותפת, כשחזון העלייה מתרונן בנפשם. ימים ארוכים בילו בכפר, ממנו נטרדו והלכו לקיבוצים אחרים, ממנו נפרדו להרחבת הגבולין, להקמת פלוגות־הכשרה נוס־פות במרחקים: פוסטלניק, איבצביץ, ועוד. כאן נתכנסה מועצת „החלוץ" של פולין בשנת 1927. בדומברובה השכנה, בתוך יערות עבותים, נפגשו לראשונה באי־כוח קיבוצי ההכשרה מכל הארץ, מקלוסובה שבוולין ועד לקיבוצי ההכשרה העוב־תיים אשר בגליל וילנה. מכאן שמו פעמיהם לארץ אחרי מאורעות אב תרפ"ט, עם פרוץ גלי העלייה החמישית.

השפעה מיוחדת השפיעה והאצילה קאיאנקה על הנוער החלוצי בסמיאטיץ. אוירה של ארץ־ישראל ורוח־של־הגשמה עברו מהכפר העירה וכבשו במופת החי את לבו של כל מורד, שואף ועורג בבני־הנעורים. בימי שבת ומועד היה הכפר מקום טיולים לרבים. כאן נשמנו אווירה אחרת, חדשה־רעננה, אווירת עבודה וטבע, פשטות וחרות. שליחים מארץ־ישראל ואורחים מהמרכז בוורשה נזדמנו לעיירה ועשו גם בה שליחותם הודות לקיבוץ ההכשרה. שמורים בזכרוני פרטי ביקוריהם ורשמי־השפעתם של הרצפלד, טבנקין, נתן ביסטריצקי ואחרים. אנחנו, ילדי הסניף העירוני, היינו אורחים קבועים בכפר. ביקרנו את מושבת המדריכים הגלילית של „החלוץ הצעיר" והשתתפנו בפגישת קיבוצי ההכשרה. אתנו ובינינו התהלך השליח מא"י, איש עין־חרוד, וכבש את לבנו בפשטות לבושו והליכותיו, באש המשיחיות החלוצית הבוערת בדבריו. הוא היה לנו הסמל החי של ארץ־ישראל הנבנית, של העמק הנגאל.

הרוח החיה של „שחריה" היה מנחם פונדק ז"ל, ממייסדי הקיבוץ ומדריכו בגולה ובארץ. בן למשפחה ציונית ותיקה היה מנחם, אדם עברי, אציל־נפש, דמות של חלוץ מגשים. נמוך־קומה היה, אך מהיר־צעד ורב־פעלים. היה עובר את הרחוב הגרודנאי, במורד הנהר, מן העיר לקא־יאנקה או מן המשק לבית־הוריו, בצעדים מזור־זים, רציניים, מודאגים. אישיותו היתה חוף־מבטחים לכל חברי המשק בימי הויכוחים הסוערים והלבטים הקשים, פרי התקופה ההיא, על המפלגות בארץ ועל צורות ההתיישבות ועל המשך הדרך. בכל תחנות־הנדודים של „שחריה" בארץ (חדרה, יבנאל, מגדל) היה מנחם סומך כושלים, מעודד מתעייפים ומתייאשים, אלה שדרך־הסבל סגרה בפניהם את ראיית המטרה, חזון־העתיד. הוא התנגד להליכת העולים למשק

קיים, בנוי, כפי שהוצע להם, ותבע התישבות חדשה, התחלה מבראשית. עיקר השפעתו באה מהיותו מקיים נאה את שדרש נאה. בשטח העבודה ויחסי־חברה תבע הרבה מאחרים, אבל גם תבע הרבה מעצמו והחמיר מאד כלפי עצמו בכל המחייב הגשמה אישית.

ביום־הכפורים תר"ץ נטרף מנחם בגלי הכנרת, ויהי אבל כבד בין חבריו בארץ, ובסמיאטיץ׳ כולה.

היינו בבית־הספר העברי בני מחלקה אחת, הששית, שכמה מתלמידיה היו כבר מאורגנים ב„השומר־הצעיר". בתוך המחלקה התארגנה „שביעיה", שחיפשה לעצמה דרך לתנועת־הנוער. לבנו היה ל„החלוץ", למשק קאיאנקה. בטרם מצאנו שביל להתארגנות, היינו במחלקה גוף עצמאי, מחפש דרך. אמנם, ראינו את עצמנו חלוצים צעירים, אבל לגוף ציבורי טרם הגענו. בתקופת־מעבר זו היווינו במחלקה קבוצה בשם „טגשכן" (ב„לשון" המיוחדת שהמצאנו פירושו: „חברים")... ברכתנו איש לרעהו היתה „תמזן" (ב„לשון"־הסתרים שלנו: שלום). על לוח־המודעות של המחלקה היו מופיעות מודעותינו בלשון הנעלמה מעין־אחרים... כאשר תמו הלי־מודים במחלקה הששית, והגיעה עת הצילום המסורתי של סוף־השנה, הצגנו למורה קהוט תנאי להשתתפותנו בצילום: הכרה בקיומנו כקבוצה. וכה הצטלמנו, לסימן־היכר: שורה מיוחדת, ניצבת, ובידי כל אחד מ„השביעיה" מקל קטיפה ארוך נטוי לו, כרובה, על שכמו...

ימי־השתעשעות אלה לא ארכו, ובלבנו גמלה החלטת ההצטרפות לתנועה החלוצית.

היה זה באחד מלילות החורף. השלג הלבן ענה בחריקה־שריקה לפעמי ההולכים. ירח מלא תעה בין מפלשי ענגים. חברי „השביעיה" המלוכדת צעדו לעבר מועדון „החלוץ" ובלבם „שביב ההחלטה". ליד חלונות האולם הזה שבסימטא צדדית, בבית קטן ורב־ימים, עמדנו כבר לא־פעם, נמשך הלב לשירה ולריקודים, לחיי צוותא של נוער. רק חלוצים בוגרים היו שם, והילדים מסתכלים מהצד, מציצים דרך החלון, מגורשים וחוזרים, חוזרים ומגורשים. באותו ערב של חורף, כשגמלה ההחלטה בלבנו, קראנו את המזכיר (חיים רויזמן) לשיחה. שיחת־טיול ארוכה זו מחוץ לעיר נסתיימה באירגון „קבוצת־טרומפלדור", שהיתה למעשה קבוצת־היסוד של „החלוץ־הצעיר".

לא במקרה בחרנו בשמו של טרומפלדור. היה זה חמש שנים, בקירוב, אחרי מאורע תל־חי. דמותו של הגיבור הגלילי נהייתה לאגדה, שפשטה בעם, עוררה הערצה, הולידה מאוויים לקוממיות, לעמידת־כבוד של יהודים בונים ומגינים, אמיצים ועזי־נפש. דמותו של מייסד „החלוץ" ברוסיה, איש הקיבוץ בארץ, מגן הגליל, נהייתה לסמל, מורה־דרך לדור־המעפילים: למולדת, להגנה, לחברה חדשה.

בימים ההם עשה עלינו רושם עז שיר־הנעו־רים והמרד של דוד שמעונוביץ: „אל תשמע, בני..." השיר עורר סערה אף בין ההורים, שראו בו פגיעה בסמכותם העליונה והאחת. לתסיסת הנעורים שלנו ולגעגועינו חיפשנו תמיד ניב מאמץ, מעודד. והנה בא משורר מרחוק, והוא מדבר אל רגשות לבנו, מקדש את מעשינו וכיסופינו:

אל תשמע, בני, אל מוסר אב
ואל תורת אם אַל אוזן תט;
כי מוסר אָב הוא קו לקו
ותורת אם: לאַט, לאַט...

קריאה זו עוררה בנו שמחה, ציפיה ליופי. בישרה לנו אָביב:

בלילה קר, בליל אדר,
התשמע איך האביב שר?

ואנו שמענו, שמענו לשיר ולאביב — ויהי לנו חג ובשורה.

ד"ר שמואל פוקניק

הנוער הסמיאטיצ'אי במאבקו להשכלה

לפני מלחמת העולם הראשונה וגם בזמן המל־חמה הסתפק הנוער הסמיטיצאי, בדרך כלל, בב־תי־הספר ובחדרים שהיו קיימים בעיר. הדרך לישיבות שמחוץ לסמיאטיץ' היתה אמנם פתוחה, וצעירים, שנפשם חשקה בתורה, ואשר לא נרתעו מכל הקשור בחיי בחור־ישיבה — גם ניצלו דרך זאת. אולם הדרך לגימנסיות ובתי־אולפנא אח־רים היתה כרוכה בקשיים רבים ובהוצאות גדו־לות, ועל כן — רק נחלת בודדים מבין האמידים או מיחידי סגולה בעיר.

עם גמר מלחמת העולם הראשונה השתנה המצב. החלה גוברת והולכת בקרב הנוער שאיפה להשכלה וללימודי חול, היא חדרה גם לשכבות העממיות, והרצון להגיע להשכלה תיכונית וגם גבוהה חדל מלהיות נחלת העשירים בלבד. ויש לציין, כי רוח מחודשת זאת תקפה לא רק את הנוער, אלא גם את לבותיהם של הורים רבים. והורים אלה עשו הכול, ולעתים למעלה מיכולתם, כדי לאפשר לילדיהם לרכוש השכלה גם בבתי־אולפנא מחוץ לסמיאטיץ'.

*

המרכז הראשון אליו כוונו בראשונה עיני הנוער הלאומי־ציוני מעירנו — היה ביאליסטוק. הסיבה לכך היתה כפולה: ראשית, קיום הגימנסיה העב־ריית בעיר זאת, ששימשה אבן שואבת לחלק ניכר של הנוער מהעיירות הקטנות שמסביב לה, ובמ־יוחד אותו חלק שהיה חדור רוח אהבה לציון; ושנית, השפעתו הברוכה של מורנו הדגול יהודה קוהוט, שהפנה והדריך את בוגרי בית־ספרו וגם אחרים לגימנסיה זאת.

באביב 1921 הגעתי לביאליסטוק יחד עם שלמה מינץ ונטע רובינס. מצאנו כבר שם את קובה מונצ'ר, שהיה תלמיד הכיתה השניה בגימנסיה העברית ואת ראובן וינשנקר (גפני), שעסק בעיקר בלימודי קודש באותו זמן. כעבור זמן מה נצטרפו אלינו גם יצחק קפלן ומנחם פונדק.

שלושתנו נתפתינו בראשונה להיכנס לישיבה המקומית. סופר לנו, כי ישיבה זאת מספקת לתל־מידיהם לא רק לימודי קודש, אלא גם שפת המדינה ולימודי חול ביד רחבה. והורינו רצו כמובן לזכות אותנו בשני העולמות גם יחד; במאד מאד רצו שנמשיך בלימוד התלמוד אחרי שהקדשנו לכך כל כך הרבה שנים.

אולם מהר מאד נוכחנו לדעת, כי לימודי החול ניתנים בישיבה זאת על קצה המזלג, והואיל וה־תלמוד פסק משום מה לעניין אותנו — החלטנו לעזוב את הישיבה ולהתכונן לבחינות כניסה לגימנסיה העברית.

התייעצנו על כך עם מר אליעזר טש, שהיה אז מורה בגימנסיה העברית; ואחרי שהשגנו סוף סוף גם את הסכמת הורינו, עזבנו את הישיבה ובעזרת מורים מהגמנסיה הצלחנו לעבור על כל החומר שהיה דרוש לבחינות הכניסה, ואחרי חודשים מספר נתקבלנו (שלמה מינץ, נטע רו־בינס וכותב הטורים האלה) לכיתה השלישית. לדאבון כולנו לא נצטרף אלינו יצחק קפלן — היות ואביו ר' יקותיאל דרש ממנו להמשיך בלי־מודיו בישיבה.

בינתיים זרמו בעקבותינו לביאליסטוק קבוצות נוער נוספות מסמיאטיץ. אולם רק בודדים הצ־ליחו להתגבר על הקשיים השונים ולהתקבל לגימנסיה — יצחק מאזור, פנחס שרשבסקי, אליהו נוביק, גדליהו מרמור, צפורה טש, גיטל מונצר, ואחרים שבאו אחרי עוזבי את ביאליסטוק. היתר נאלצו להפסיק את הכנותיהם ואת לימודיהם אם מסיבות כלכליות ואם מסיבות אחרות.

גם דרכם של אלה שנתקבלו לגימנסיה לא היתה סוגה בשושנים. בני סמיאטיץ אומנם הצ־ליחו לרוב בלימודים וביניהם היו אפילו תלמי־דים מצטיינים, אולם המצב הכלכלי בבית היה לרוב לא קל ובמיוחד לחץ שכר הלימוד הגבוה. הכסף במזומנים שקיבלנו מההורים הספיק כמעט

רק לשכר דירה ושכר לימוד, ומזונותינו — רובם מחבילות שקיבלנו מהבית. בשר, ביצים, חמאה, פתיתים, עוגות ולעתים גם חלות, סופקו לנו מדי שבוע מהבית בחבילות. ארוחות בוקר וערב הכי־נונו בעצמנו, ואת הבשר שקיבלנו בישלה לנו בעלת הבית לארוחת־צהריים, תוך הקפדה שהכ־מות תספיק לנו עד החבילה הבאה. בגיל צעיר מאד נאלץ הרוב מאתנו ללמוד לשמור על תק־ציבו הזעום ולא לבזבזו על פיתויים שונים שלא חסרו כמובן.

עם החמרת המשבר הכלכלי בבית, נאלצתי להפסיק את לימודי בכיתה החמישית ולחזור ה־ביתה. חזרו אז לסמיאטיץ גם שלמה מינץ ונטע רובינס. חורף שלם התבטלנו, והבטלה הזאת השביתה מנוחה מאתנו וגם מהורינו. תוך חיפוש אחרי מוצא לחידוש לימודינו נודע לנו, כי בוארשה קיים סמינר ממלכתי להכנת מורים להו־ראת לימודי היהדות בבתי־ספר פולניים ובו התל־מידים משוחררים משכר לימוד.

כה הגעתי לסמינר המורים בוארשה אשר ברח׳ גנשה. נצטרף אלי גם משה רדזינסקי, אשר למד לפני כן בגימנסיה פולנית בלומז׳ה. הלימודים ב־סמינר זה היו בשפה הפולנית, פרט לעברית, תנ״ך והיסטוריה עברית שהתנהלו כמובן בעב־רית. המורים היו רובם אקדמאים, ומהם גם בעלי שם בין לאומי: להיסטוריה כללית — הפרופ׳ באלאבן, להיסטוריה עברית — הד״ר ווייס, המ־שמש כעת, כפי שנודע לי, פרופיסור בסמינר לר־בנים בארצות־הברית.

מבחינה כלכלית היה מצבי בוארשה טוב למדי. משכר לימוד הייתי פטור, וגם יכולתי להשתכר משיעורים פרטיים. במשך תקופה מסויימת ני־הלתי אפילו קורסים לעברית בגרודזיסק — עיירה סמוכה לוארשה. ועם כל זאת החלטתי אחרי שנת לימודים אחת בסמינר — לא להמשיך בדרך זאת. לא יכולתי לראות בכך את עתידי בחיים, כי שאיפותי היו בכיוון אחר לגמרי. וכך גמלה בי ההחלטה לחזור שוב לגימנסיה העברית בביא־ליסטוק.

בינתיים נעשה הסמינר למרכז משני לבני־סמיאטיץ׳. נהרו אליו אלה שראו את יעודם בהו־ראה, וגם כאלה אשר מסיבה זאת או אחרת לא יכלו להגיע לגימנסיות. ביניהם יש להזכיר את מרדכי פירר, משה וינר, יצחק שקדי, אברהם בש, סשקה לוין ואחרים. גם הסמינר לגננות בוארשה משך אליו בנות מסמיאטיץ׳ וביניהן: הניה קפ־לושניק, שתי השפרינצות פירר (בת אייזיק ובת מרדכי).

★

אחרי עבודת הכנה ממושכת ובחינות כניסה מחדש — נתקבלתי לכיתה השביעית בגימנסיה העברית, לאותה כיתה בה צריך הייתי להיות לולא הפסקתי לימודי בביאליסטוק. אמנם המצב הכלכלי בבית לא שופר בינתיים, אך הייתי כבר במצב שיכולתי כמעט לפרנס את עצמי משיעו־רים פרטיים.

משה רדזינסקי עזב אף הוא את הסמינר בוארי־שה ועבר לוילנה, שהתחילה לשמש כעין מרכז שלישי בשביל בני סמיאטיץ׳. סיימו בה את הש־כלתם התיכונית גם נטע רובינס, יצחק מאזור ואריה רמיגולסקי.

★

רק שמונה מבני־סמיאטיץ, שהתחילו בזמני ללמוד — הגיעו לגמר השכלה תיכונית; שישה מהם סיימו גימנסיות עבריות — ושנים גימנס־יות פולניות. כמה מבני סמיאטיץ׳, וביניהם שמו־אל ליטבסקי, הגיעו להשכלה תיכונית על־ידי לימודים אקסטרניים.

רובם של אלה שהגיעו להשכלה תיכונית עשו מאמצים כדי להמשיך בלימודים גבוהים. אולם הדבר לא היה קל וגם לא כל כך פשוט. לרובנו לא היו תעודות־בגרות, כיוון שגמרנו גימנסיות עבריות, שלא היו מוכרות על־ידי השלטונות ה־פולניים; בתי־האולפנא הגבוהים בפולניה היו איפוא סגורים בפנינו. לא שפר גם חלקם של אלה שהגיעו לתעודת־בגרות ממלכתית. הנומרוס־קלאוזוס סגר גם בעדם את הדרך ללימודי רפו־אה, הנדסה וכד׳.

נשארה איפוא לכולנו רק דרך אחת, והיא — ללמוד בחוץ לארץ. במרבית האוניברסיטאות של ארצות אירופה הכירו בתעודת הגמר של הגימ־נסיות העבריות, ולא היה כל קושי להתקבל בהן. הקושי העיקרי היה — מניין לקחת את הכסף לשם כך? ההורים רצו כמובן לעזור, אולם המצב הכלכלי הגרוע הגביל במידה רבה את האפש־רויות, ורצון טוב בלבד אינו מספיק.

נאלצתי משום כך להקדיש שנה אחת להו־
ראה בבי"ס „תרבות" בביילסק־פודלאסקי, והכסף
שחסכתי משנת הוראה זאת שימש לי יסוד למי־
מון יציאתי לחוץ לארץ ולקיומי שם בזמן הרא־
שון.

התחלתי את לימודי ברפואה בעיר ליג' —
בלגיה. ואחרי הגיע שמה גם יצחק מאזור. בגלל
אי־הסתגלות לאקלים הארץ ולשיטות הלימוד
באוניברסיטה זאת — עברנו לג'נבה אשר בשווי־
צריה. יחד אתנו עברו, מאותה סיבה, קבוצה
גדולה של סטודנטים יהודיים, רובם בוגרי הגימ־
נסיות העבריות בביאליסטוק ווילנה. קבוצה גדו־
לה ומגובשת זאת שימשה תגבורת חשובה לזרם
החלוצי־ציוני במושבת הסטודנטים היהודיים ב־
ג'ניבה. אגודת הסטודנטים העבריים „השחר" —
שבין מייסדיה וחבריה נמנו בזמנם פרופ' חיים
וייצמן, אברסון ואחרים — יכלה, הודות לתג־
בורת זאת, להגביר את היקף פעולותיה.

הוקם אז גם ארגון כללי של סטודנטים יהודיים
באוניברסיטת ג'ניבה, ובבית אשר נמסר לרשות
ארגון זה ע"י הקהילה היהודית — סודרה „מנזה"
שסיפקה ארוחות זולות לסטודנטים היהודיים. בית
זה הכיל חוץ מ„המנזה" גם מספר חדרים, שבהם
שוכנו סטודנטים במחיר סמלי.

ערים ותוססים היו החיים במרכז סטודנטים זה,
והבית שלנו ברחוב קרוג' 90 שימש כתובת לא
רק לציבור הסטודנטים היהודיים, אלא גם לעס־
קני ציבור שונים שהגיעו לג'ניבה מהתפוצות
ומישראל גם יחד.

אחרי תחנות־ביניים באוניברסיטאות של וארי־
שה וגרמניה, הגיע לשויצריה גם אריה רמיגול־
סקי, ושם נשאר עד סיום חוק לימודיו ברפואה.
שנים מבני סמיאטיץ' הגיעו איפוא לגמר לימו־
דיהם ברפואה בשוויצריה.

קבוצה שנייה מבוגרי סמיאטיץ', וביניהם פנחס
שרשבסקי, גדליהו מרמור ושמואל ליטבסקי, שמו
פניהם לצרפת והצליחו לסיים שם את חוק לימו־
דיהם במקצועות הנדסה שונים. בצרפת השתלם
גם, כפי ששמעתי, אליהו גוביק, אולם גורל לי־
מודיו וגורלו הוא לא ידועים לי.

אנו רואים, איפוא, כי רק בודדים מבני סמיא־
טיץ', מאלה שהגיעו להשכלה תיכונית — לא
המשיכו בלימודים גבוהים. רובם המשיכו בלי־
מודיהם חרף כל הקשיים, וחמישה מאלה גם זכו
לסיים את חוק לימודיהם: שנים ברפואה ושלושה
בהנדסה. כל המסיימים, פרט לאחד, אף מצאו את
דרכם לארץ, מי במוקדם ומי במאוחר. הארץ,
אותה אהבו ואותה הוקירו בחדר ובבית־הספר,
ואשר לקראתה חונכו בתנועות הנוער — זוהרה
וקסמה לא פגו ולא הועמו במשך שנות הלימודים
בנכר, ועם סיום לימודיהם עלו אליה, השתקעו
בה ואף השתרשו בתוכה.

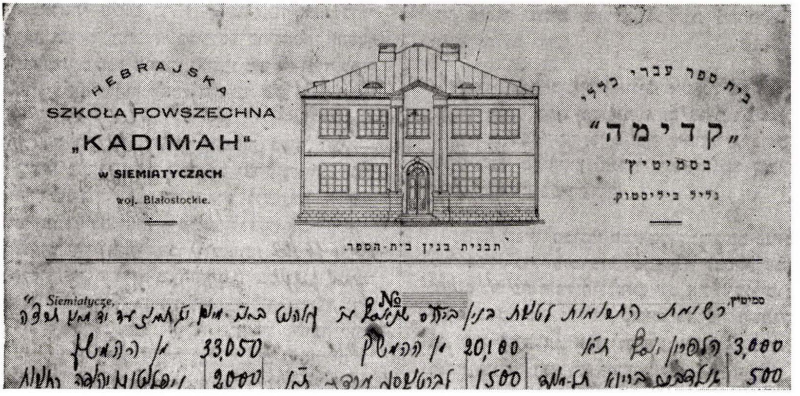

ועדת הספריה של ביה"ס „קדימה" בשנת תרפ"ז עם המורה יהודה קאהוט
סונדזיק, מינץ, לוין, סלוחובסקי, וייסמן, צירולניק, שמש, גולדברג, קפלושניק, גרינברג, ברן, לב, גולדברג

הווי ודמויות

משא הזכרונות

מַה רַב מַשָּׂא הַזִּכְרוֹנוֹת
שֶׁכָּל אֶחָד נוֹשֵׂא עִמּוֹ –
מִי בְּהֶמְיַת־הַלֵּב,
מִי כִּמְכֻרַת־אֵשׁ בַּבָּשָׂר הַחַי,
וּמִי בִּכְתֹבֶת־הַקַּעֲקַע שֶׁעַל זְרוֹעוֹ.

בְּעֲיָרָה גְּדוֹלָה, אַחַת מִבְּנֵי רַבּוֹת,
בְּשָׁנִים שֶׁלֹּא מִן הַמִּנְיָן הָרָגִיל
בְּלוּחַ הַזְּמַנִּים וְהַתּוֹלָדוֹת –
נִתְאָרַע חִזְיוֹן־אֵימִים.
לֹא רַעַשׁ אֲדָמָה,
לֹא זְרֵמוֹ הַסּוֹחֵף שֶׁל עִידָן,
הֵמָּה אֲשֶׁר מָחוּ
אֶת בֵּית גִּדּוּלֵנוּ הַצָּנוּעַ.
יְצוּרֵי־אֱנוֹשׁ (חֶלְאַת אָדָם!) עֲקַרוּהוּ
בְּרִשָּׁעוּת וּבְזְדוֹן־לֵב.
אַךְ בְּקִרְבֵּנוּ הֶעֱמִיקוּ שָׁרָשָׁיו.

לֹא עַל תּוֹר מוּפָז בַּחֲלוֹמוֹת
יֶהְגֶּה כּוֹתֵב הַדְּבָרִים;
לֹא בְּעֵרָגוֹן וְכִלְיוֹן־נֶפֶשׁ
יַעֲלֶם עַל רֹאשׁ עִצְבּוֹנוֹ.
נִכְחוֹ – מָחוֹז יַלְדוּת אָבוּד,
וּבִנְקִיפַת־לֵב בְּקִלְמוֹסוֹ יִרְשֹׁם.

נוֹף הַיַּלְדוּת שֶׁנִּצְמַת מֵאָרֶץ!
חוֹמָה מְרֻבַּעַת שֶׁל בָּתֵּי־מְגוּרִים,
חֲנוּיוֹת וְדוּכָנֵי מַרְכּוֹלֶת,
שֶׁמַּאֲרַבַּע רוּחוֹתֶיהָ כְּכָר נָשׂוּק –
רָצִיף שֶׁל אֲבָנִים גַּסּוֹת,
וּמִדְרָךְ לְבָאֵי יוֹם־הַשּׁוּק וְהַיְרִיד,
וּמִגְרָשׁ לְמִשְׁחֲקֵי וַאֲטוּטִים וּפוֹחֲזִים.
חוֹמָה בְּפָנִים לְחוֹמָה.
וְכִשְׁלוּחוֹת לָהֶן סִימָאוֹת וּפְרֻבָּרִים
שֶׁתּוֹ הֶעָמָל וְהַדַּחֲקוּת בָּהֶם טָבוּעַ
כָּל יְמוֹת הַחוֹל, בְּכָל עוֹנוֹת הַשָּׁנָה.
רַק פְּסִיעוֹת כַּמָּה
מֵהַחוּלִין שֶׁל הַפַּרְנָסָה וְהַפַּרְקַמַּטְיָא
נִפְרֶשֶׁת שָׁדֶרָה, וְאֵילָנוֹת בְּעַלְוָתָם
נוֹסְכִים שַׁלְוָה וְרוֹגַע.
וְאַף מִי, שֶׁפָּנָיו אֶל הַתְּפִלָּה,
יַפְטִיר: מַה נָּאִים אֵילָנוֹת אֵלֶּה –
וְלֹא יִתְחַיֵּב בְּנַפְשׁוֹ.

וְהָלְאָה מִזֶּה –
שְׁדוֹת־קָמָה וְכַרְמֵי־מִרְעֶה
שֶׁבְּיַרְכָתֵיהֶם בְּקִתּוֹת הָאִכָּרִים
מְקוֹרוֹת־עֵץ גַּסּוֹת וַאֲלוּמוֹת־קֶשׁ;
חוֹרְשׁוֹת שֶׁל אוֹרֶן וַעֲצֵי לִבְנָה,
טְחָנוֹת עַל אַשְׁדּוֹת־מַיִם,
וְשָׁמַיִם –
שֶׁצְּרֵיחֵי כְּנֵסִיּוֹת וּצְלָבִים מְזַדְּקְרִים בְּאַפְקֵיהֶם.

מָחוֹז הַנְּעוּרִים!
הוּא נִשְׁקַף אֵלֵינוּ מִבֵּית־הָאַלְפָּנָה הָעִבְרִי
וּמִמּוֹעֲדוֹנֵי הַנּוֹעַר הַחֲלוּצִי –
אֵלֶּה הַנְּשָׁרִים הַנָּטוּיִים
בֵּין מָחוֹז הַיַּלְדוּת לְמָחוֹז הַחֶפֶץ.
הֲלֹא הֵם אֲשֶׁר מִלְּטוּנוּ

מִמְּצוּקַת הָאֵין־מוֹצָא,
טִפְּחוּ בָּנוּ חֲלוֹם, שֶׁיֵּשׁ לוֹ סֵבֶר,
וְשִׁנּוּ לָנוּ אֶת הַצָּוּ:
וּבְחַרְתֶּם בַּחַיִּים!

לְמַעַן הָשִׂיחַ עַל כָּל אֵלֶּה
לָקָחְנוּ גְּלִיּוֹן[1]גְּדוֹל.
וַנִּכְתֹּב עָלָיו בְּחֶרֶט־אֱנוֹשׁ
אֶת דִּבְרֵי הַיָּמִים,

הַחֲרוּתִים עַל לוּחַ לְבֵנוּ.
לֹא גַלְעֵד שֶׁל אֲבָנִים,
לֹא מַצֵּבָה אִלְּמָה
נַצִּיב כְּיָד לְמָקוֹם הוֹרֵתָנוּ.
מִלִּים רוֹטָטוֹת וַזָכוֹת
בְּדַפִּים שֶׁל סֵפֶר זִכָּרוֹן
יְדוֹבְבוּ אֶת הַחַיִּים שֶׁנִּצְּמְתוּ מֵאֶרֶץ
וְהֵם יְנִצְרוּם מִדּוֹר[2]לְדוֹר.

כתוב על ערש דוי, כסלו תשכ״ג

הסתדרות „השומר־הצעיר" בסמיאטיץ׳ בשנת תרפ״ד

פרקי חיים ומראות

א. רחוב החצר

בן סמיאטיץ׳ אני. הורי, אהובה (ליבע) ואברהם ברוך פחטר, גרו ברחוב החצר — „די הויפישע גאס״. ועל־שם־מה נקראה רחוב החצר? משום שקצהו האחד גגע בככר־השוק המרובעת, וקצהו השני התחבר לגן הגדול, פארק בלע״ז, זכר ושריד לתפארת האצולה הפולנית מימים עברו. לא ארוך היה הרחוב — 500־600 מטר אורכו — ובתיו ספורים.

אתחיל בתיאור הרחוב מצד בית־הכנסת, בניין גדול ויפה מבפנים ומבחוץ, בנוי בסגנון מזרחי עם כיפות וקימורים. יחיד היה בית־הכנסת בעיירה, ובחזית בניינו, לצד הרחוב, גינת־נוי מטופחת יפה, תופעה בלתי־שכיחה אצל רוב התושבים היהודים. הבית השני היה בית ציבורי של הקהילה, ובו שוכנים כבוד הדיין מאיר וולויל וכן ה„הקדש״ — בית לזקנים גלמודים, בלשון העם. בהמשכו של בית זה בית־הקברות החצוי — ואחריו, לכל אורך הרחוב עד הגן, 4־5 בתים של פולנים ורוסים. בתים וחצרות רחבי־מידות, מוקפי בוסתנים של עצי פרי מכל המינים, וגני־נוי עם פרחים מרהיבי עין ושיחים ריחניים.

הצד שממול — כולו בידי יהודים. הבית הראשון, אף הוא בית ציבורי, המשמש את כלל האוכלוסייה בעיירה, בו שוכן מרכז מכבי־אש מתנדבים, והוא ממלא עוד כמה תפקידים ציבוריים משותפים לתושבים היהודים והנוצרים. אחרי הבית — חלקו השני של בית־הקברות, על המצבות השקועות וה„אוהל״ הבודד, זכר לרב צדיק שחי ופעל בימים עברו. זכורני, כי בימי תשעה באב ו„עשרת ימי תשובה״ וסתם בימי צום וצרה, הייתי רואה יהודים ויהודיות מקיפים את בית־הקברות מבפנים לגדר.

אחרי בית־הקברות — בית סבי פרץ פחטר, וסמוך לו — בית הורי. קצת הלאה מזה בית לבנים גדול, משותף לשני בתי־אב, מיקוצינסקי ויעקב ויינשטיין, ובסוף — ביתם הגדול של משפחת צוקר, לא רחוק מהפארק.

הבתים משני צדי הרחוב טובלים בעצים ופרחים, סגנון שונה מרוב הבתים והרחובות היהודיים בעיירה. הרחוב רחב, לאורכו שדרת עצים עתיקי־ימים, והוא מקום טיול ומפגש בערבים של כל ימות השבוע לנוער, ובימי שבת וחג, אחרי שנת־הצהרים — לכל יהודי העיר, בעיקר ל„עמך״, להנאה מהטבע, לראות ולהיראות. לעומת־זאת שאר רחובותיה היהודיים של העיירה — בתיה צפופים, קיר בקיר יגעו, ללא חצרות, ללא עץ ופרח. ניגוד בולט ומשווע לרחוב החצר.

ב. בתי־אב ברחוב החצר

בית צוקר, לשון הדיבור בחוג המשפחה — רוסית, או פולנית. הדור הצעיר לומד בבתי־ספר רוסיים מחוץ לסמיאטיץ׳, והוא רחוק מהבעיות החברתיות, המנסרות בציבור היהודי. רחוקים מחיים ציוניים ואינם לוקחים חלק בהם. אך תהפוכות־גורל מי ידע? הבת הבכירה, פילה צוקר־פרליס, חינכה את בנותיה בגימנסיה „תרבות״ בבריסק ובאוניברסיטה העברית בירושלים ועם התאלמנותה בשנות השלושים השתקעה עם שתי בנותיה בארץ־ישראל.

בית יעקב ויינשטיין, משפחה יהודית עממית, לא מתנשאת, מעורבת בחיים הציבוריים של העיירה ונענית לכל נצרך. הדור הצעיר משתתף בפעולות תרבותיות שונות, כגון בלהקת החובבים, המציגה מחזות שונים באידיש לנוער הסמיאטיצ׳אי. הילדים מתבגרים ומתפזרים על פני רוסיה הגדולה, ורק יהודית, שנישאה למשה פחטר ונתאלמנה בשנת 1920, עלתה ארצה עם בנה הקטן בן־עמי ב־1925.

בית מיקוצ׳ינסקי, בית הנוטה להתבוללות. הילדים לומדים מחוץ לסמיאטיץ׳, ועם התבגרותם נטמעים ברחבי רוסיה הגדולה.

בית הורי על ששת ילדיו הקטנים. אבא עסקן ציוני ובין פעילי הדור הצעיר בעשיית נפשות לציונות המדינית. הבית הוא בית ועד של הנוער הציוני, על ויכוחיו ודיוניו בנושאים שונים. ואנו, הטף, גדלים באווירה זו. אני קיבלתי את חינוכי הראשון ב„חדר מתוקן", משותף לבנים ולבנות. שפת־ההוראה בו, אם זכרוני לא מטעה אותי, היתה עברית, ומנהלו היה ויגדורוביץ. „החדר המתוקן" נמצא בבית שכור אצל פולני, בקצה אחד הרחובות. מדוע זה בביתו של פולני ולא בבית של יהודי? משום שסירבו להשכיר דירה ל„חדר מתוקן", שמגמתו היתה ציונית ביסודה. זוכר אני במטושטש את החגיגות של ימי חנוכה, ט"ו בשבט ועוד, שנערכו ב„חדר מתוקן" זה. היו אלה ניצנים ראשונים של התחייה הלאומית וה־ציונית שנשתלו בנו, הילדים הרכים. הם, הילדים והניצנים, תרמו את חלקם במפנה שחל במחשבה היהודית לגבי חזון הדורות והתגשמותו — מדינת ישראל.

בית סבא על שלושת בניו — אברהם, שלום ומשה — והבת היחידה לאה. מספרים כי בצעירותו היה סבי נוסע לרבי מטריסק. אני זוכר אותו כיהודי שומר מסורת, לאומי, ציוני, עסקן ציבורי בעיירה — ראש ועד הקהל לפרקים — תקיף בדעתו, מקובל ומעורב בין הבריות. שומר־מסורת, אך לא חרד קנאי. בשבת ובימי־מועד הולך להת־פלל בבית־מדרש הישן, ובימי־חול מקיים את התפילה בבית. מספרים, כי פעם ביום הכפורים התלקחה שריפה בבית־המדרש, מרוב גרות הנש־מה הדולקים בצפיפות. יהודים ברחו ומיאנו לכבות מחשש חילול היום הקדוש. סבא הלך וכיבה את השריפה. בין מנויי וקוראי „הצפירה" היה, וסבתא חנה לא פעם היתה מתרעמת: „אוי לי, מיום שהתחיל לקרוא את ה„גאזט" (עתון בלע"ז) נעשה לאפיקורס". בערב יום הכיפורים היה יושב בבית המדרש ליד ה„קערה" לישוב ארץ ישראל.

בית סבא היה גדול ומרווח: הסאלון ובו רהיטים מרופדים קטיפה אדומה ומחופים ציפיות לבנות כל השנה, ושהיו מוסרות רק לביקורי אורחים ולאירועים נכבדים; חדר־אוכל עם ריהוט כבד, ושלוש תמונות מקשטות את הקירות — הגאון מוילנה, השר מונטיפיורי וד"ר הרצל; ארון ספרים מלא ספרי ש"ס ותלמוד ושאר ספרי מפרשים; מטבח רחב־ידים ובו שני שולחנות — אחד לבשר ואחד לחלב; תנור גדול לאפיית לחם וחלות, ששימש לימי שבתות להכנת צ'ולנט ותה רותח כשר לשבת; המקרר המקורי, הוא המרתף ע"י המטבח, השומר על הקור בימי־הקיץ, שדברי־אוכל לא יתקלקלו, ובימי־חורף — על הפירות מפני הרקבון.

רחוב החצר („הריפיישע גאס")

פרץ וחנה פחטר

וכבר באותם הימים, כשהייתי עדיין בין הטף, דיברה הדודה לאה עברית. הבית סוער מויכוחים בענייני דיומא, והיא פעילה בין המתווכחים והמתדיינים. הדוד שלום אהוב על הטף במשפחה ועל הנוער הסמיאטיצ׳אי בכלל. מדברי אנשים שהכירוהו ומדברי בני הבית מצטיירת דמות של מרכז הפעילות הציונית והתרבותית בעיירה. הזכרתי את „החדר המתוקן", ודומני, כי זה היה אחד ממבצעיו בפעילותו הציונית־ציבורית. הוא היה ציר בועידה השלישית הציונית הכל־רוסית בהלסינגפורס בשנת 1906. הטיף, הסביר, תבע מאחרים להגשים את עקרונות הציונות, עד שעלה ב־1909 לארץ־ישראל.

הדוד משה, בן־הזקונים, מפעילי „פועלי־ציון" היה ומחברי המרכז שלה. שדה־פעולתו — העיירה והסביבה, ומעשיו במחתרת. שני עולמות רצה לתקן בעת־ובעונה־אחת — את היהודי ואת הכלל־רוסי. חיפושי המשטרה הצאריסטית בבית סבא ומאסרי הדוד התכופים גרמו לסבא צרות צרורות וטרדות רבות לשיחרוריו מבתי־הכלא הרוסיים.

נזכר אני בדבר, שהייתי לו עד־ראייה, ואני אז בן חמש. זה היה בימי הסתיו, בשבת אחרי החגים. אני נצמד לחלון מוגף. השעה היא שעת בין־ערביים, והנה אני רואה קבוצת אנשים, 60־70 איש בערך, צועדת ונושאת דגל אדום, ובראש התהלוכה הדוד משה. הם יצאו להפגין לכבוד מתן הקונסטיטוציה ע״י הצאר ניקולאי השני, ולגרש את המשטרה מהעיירה. את המשטרה גירשו, אבל למחרת בבוקר היא חזרה עם תגבורת והתחילה פרשת מכות, חיפושים ומאסרים. דודי משה הצליח להיעלם.

אספר כאן שתי אפיזודות, כפי ששמעתין מבני־הבית. ראשונה: המשטרה מחפשת בבית סבא ואינה פוסחת גם על ארון ספרי־הקודש. באחת המגרות מוצא שוטר רשימה, מהי כמות הנשק והתחמושת הדרושים (לא פחות ולא יותר!), כדי למגר את המשטר הצאריסטי ברוסיה הגדולה. על המסמך חתום דודי משה. אפיזודה שנייה: הדוד משה נאלץ לברוח בחשאי מהעיירה, והסבתא חנה מתחננת לפניו בדמעות בעיניים: „משה׳לה, עשה לי טובה, לבש ,ארבע כנפות׳". ואמנם, לשוטרים, שערכו את החיפוש ברכבת, היה זה סימן מובהק, שהוא לא מהפכן. ה„ציציות" הציי־לוהו ממאסר.

אביא כאן קטע ממאמר „עם השומר" (קובץ „השומר", עמ׳ 67—68) מאת יצחק בן־צבי, נשיא מדינת ישראל ז״ל.

„אולם מאורע אחד לא נתן לנו לשבת במועצה ברוח שקטה. לפנות־ערב, בליל התקדש החג (פסח תרס״ט 1909), קרה המעשה בצלם, הח׳ משה פחטר. במקרה נתאחר ולא נתחבר אל קבו־צתנו שעשתה דרכה בלילה, ויצא למחרת בבוקר, ובדרך, קרוב לסגירה, התנפלו עליו מבריוני הכפר הנוצרי כפר־כנה ויגזלו ממנו את מכונת־הצילום שהיתה לו מקור מחייתו היחידי. הוא הגן על עצמו באקדוחו והספיק לפצוע את אחד השו־דדים. אולם ספג מכות ויבוא לחוזה בבהלה, בקריאות לעזרה. כולנו התפזרנו בסביבה לרדוף אחרי השודדים. היום העריב ואי־אפשר היה למצוא באפילה את עקבות החמסנים. בינתיים בא מחמרו הערבי של פחטר, ואתו חמורו, והוא מלוכלך בדם. בלילה פשטה שמועה, שהשודד הפצוע מת מפצעיו. אז חדלנו מדאוג להחזרת המכונה השדודה, והתחלנו לדאוג לחיי הצלם. הלבשנוהו בגדי אשה ושלחנוהו לטבריה, ומטבריה נסע לאוסטרליה".

ג. השנים 1914—1918

אוגוסט 1914, מלחמת העולם הראשונה פורצת. רוסיה מכריזה מלחמה על גרמניה. גיוס כללי ברחבי רוסיה, וסמיאטיץ׳ בכללה. יום הגיוס בסמיאטיץ׳ חל בתשעה באב. השעה היא 4־5 אחרי־הצהרים. הככר המרובעת מלאה עגלות לרוב לשם הסעת המגוייסים לעיר המחוז ביאלסק. רוב תושבי סמיאטיץ׳, הנוצרים והיהודים, באים להיפרד מהמגוייסים. פעמוני שתי הכנסיות, האור־טודוכסית והקתולית, מצלצלים. בככר — קולות זועקים ובכי קורע לבבות. יושב המגוייס על העגלה, ואחריה הולכת האישה, תינוק על ידיה ו־6 ילדים מסביבה, וכולם בוכים. ליוו אותם עד לדרך העולה בין שתי הכנסיות, לאט־לאט מתחילים להתפזר ולחזור לבתים. עם ערב, עת קריאת „איכה״ וקינות, נוספו ליגון על זכר חורבן בית־המקדש הצער של משפחות המגו־ייסים והפחד ממוראות המלחמה.

המלחמה מתרחבת, והחזית היא בתחומי פולין. זרם של פליטים יהודיים בא לסמיאטיץ׳. יהודי סמיאטיץ׳ נענים ומאכסנים אותם ללא שכר. סבא מוסר חדר, את „עליית הגג״, למשפחה בת חמש נפשות. מלומד׳ה באה ישיבה על בחוריה ומש־תקעת באחד מבתי־המדרש. בחורי הישיבה „סו־עדים ימים״ („עסען טעג״ — ביידיש), וגם בבית סבא אוכל בחור פעמיים בשבוע.

הרוסים נסוגים מזרחה, ובסוף הקיץ של 1915 כובשים הגרמנים את סמיאטיץ׳. יום קרב עובר על העיר. חיילי הצבא הרוסי בוזזים את חנויות היהודים בככר המרובעת, וגם על הבתים לא פוסחים. מחפשים בבתים עדיים ודברי זהב וכסף. חלוץ הצבא הגרמני עובר דרך „רחוב החצר״ ומגיע לככר. פורצת חליפת ירויות ביניהם, ולמחרת ראיתי כ־12 חיילים רוסיים הרוגים מוטלים בככר. „חברא קדישא״ בודקת את הגופות ומוצאת בי־ניהם יהודי, והוא מובא לקבר ישראל.

הרוסים נסוגו, ואתם הסתלק כל מנגנון השלטון המקומי הרוסי. דודי משה נשאר. הדודה יהודית נתקעה ברוסיה. איני יודע כיצד, אך מצאתי את דודי משה עומד בראש הרשות המקומית, ותוארו הוא „בירגמייסטר״ (ראש העיר). הוא מארגן את המוסדות המינהליים, המשקיים, הכלכליים והתר־בותיים בעיירה. המנגנון, שהיה קודם על טהרת הפקידות הנוצרית, מעורב עכשיו — יהודים ונוצרים. זוכר אני מהם את פייבל נוסבאום הממונה על המשק העירוני. מתארגנת משטרה מקומית, ובה יהודים ונוצרים, וביניהם שלמה, בנו של יעקב ויינשטיין, חיים לוין, לא יליד סמיאטיץ׳, אלא פליט מלחמה שנשתקע בעיר עם משפחתו, ואחרים. מקימים מחדש את גדוד מת־נדבי מכבי־האש: רבים בתי־העץ בעיירה, וצריך לעמוד על המשמר פן תפרוץ שריפה. במרוצת הזמן פותחת העיריה בית־ספר, ומוריו הם מלכה מיקוצינסקי־ויינשטיין, לאה זבלודובסקי, אסתר סלוחובסקי, פייגה גוזדיק ואליעזר טש. פותחים גם בית־חולים קטן, 4־5 חדרים, ששוכן בבית נפרד בקצה הרחוב הגרמני, ומנהלו רופא העיירה — פולני. יותר מאוחר פותחת העיריה חנות קואופרטיבית של מצרכי אוכל חיוניים. בקיצור — יהודי סמיאטיץ׳ לומדים מהו שלטון מקומי בדפוסים של כיבוש צבאי.

בהשתדלותו של משה פונדיק ובאמצעות הרשות המקומית, משיגים אצל קצין העיר הגרמני רשיון לפתיחת מועדון ציוני ובו ספריה, המפתח פעולה ציונית ותרבותית: ארון־עץ רחב־מידות בעל שתי דלתות, שבהיפתחן הן מהוות קיר אחד ארוך של ספרים, שגם בשתי הדלתות מותקנים מדפים גדושי ספרים בלשונות עברית, יידיש ורוסית. ארון ספרים זה היה המקור ממנו שאב הנוער הסמיאטיצ׳אי את הידיעות הראשונות על תולדות הציונות, היהדות ונושאים כלליים. את „אהבת ציון״ של מאפו, „חטאת נעורים״ של לילינבלום, „תל־אביב״ של ד״ר הרצל (בתרגומו של סוקולוב) וספרי שולמן — כאן קיבלתי וקראתי. בשבתות נתקיימו במועדון הרצאות בנוכחות קהל רב.

ד. פרנסות ומשלחי־יד

לפני הכיבוש הגרמני היה המסחר הסיטוני והקמעוני בידי יהודים. עדה לכך הככר המרובעת עם חנויותיה המרובות, וכן החנויות ברחובות הסמוכים לככר, שעמדו לשירות האוכלוסיה המקומית ובעיקר לשירות כפרי הסביבה. כל יום א׳ בשבוע נתמלאה הככר איכרים קונים מהסביבה. כמה „ימי ירידי״ בשנה היו שיא במסחר־החליפין בין הכפר והעיר.

ילד הייתי ועמדתי בחנות המכולת של משה פונדיק. נכנס זאטוט יהודי בן גילי, כוס בידיו ומבקש: „אמא מבקשת בעד הגראשען (פרוטה

— מטבע קטנה יותר) חצי דג מלוח עם ציר״ (די מאמע האט געבעטען פאר אגראשען אהאל־בען הערינג מיט ליאק). הרי לכם טיפוס שכיח של לקוח יהודי מהשכבות העניות בימים ההם.

במבואות העיירה היו הרבה מפחות של נפחים יהודים, פירזולו פרסות לסוסים וחישוקים לעגלות. אומני־עץ יהודים עושים את חלקי־העץ לעגלות והנפחים מחשלים אותם בברזל. היה בית־חרושת גדול ללוחות עץ לבוד (דיקטים) של משפחת מליניאק, ועבדו בו גם פועלים יהודים. הפקידות בה כולה מבני עמנו. היו עוד כמה בתי־חרושת לייצור אריחים לבנים מצופים זגוגית (,,גלזור״), שנועדו לבניית תנורים לבתים. בעליהם: בלקס, דייטש וראדזינסקי.

היתה משרפת לבני־בניין, אך ספק אם פועליה היו מבני עמנו, עכ״פ הבעלות והפקידות היו בידי יהודים. היה בית־בד אחד או שניים, בית־חרושת לבישול סבון. הרבה נגרים, פחחים, חייטים, רצ־נים וסנדלרים — כוח אדם יוצר. ביחוד היו הרבה סנדלרים שתפרו מגפיים בשביל חיילי צבא הצאר של רוסיה הגדולה. היו אופים, קצבים — סימטה מיוחדת היתה להם, סימטת האיטליזים; היו דיי־גים, ספרים, צלמים ו,,כלי־זמר״ ששירתו את היהודים והנוצרים כאחד. אל נשכח את מובילי המים, המובילים בעגלות חביות מים מהנהר לבתי התושבים. המים נמכרו לפי הדלי, החבית, או לפי אספקה לחודש. אחדים מצאו פרנסה, מלאה או חלקית, בעשיית סיגריות. תעשייה חרושתית לסיגריות טרם היתה, ובעשייתן עסקו אנשים, שהיו ממלאים בידים את הטאבק במעטפת הסי־גריות ומכרון בחנויות. אצל סבא היה נכנס יהודי כזה, נחום־יוסל עושה הסיגריות. חסר לו פרק באחת האצבעות, שלפי דבריו נקטעה בשרתו כחייל במלחמת רוסיה־תורכיה בקוקאז ב־1877. בזמן עבודתו במילוי הסיגריות היה מספר לנו על הגבורות שעולל במלחמה. היה מצביע על האצבע ואומר: אתם רואים ילדים: ,,א קויל פון אַ האַרמאַט האָט עס אויפגעריסן״ — פגז של תותח קטע את זה.

ענף התחבורה לאנשים ולמשאות היה בידי יהודים והעסיק רבים. העיירה מרוחקת מתחנת הרכבת של נורץ כ־14 ק״מ. תושבי סמיאטיץ׳ נוסעים בעגלות רתומות לשניים ואף לשלושה סוסים. נוסעים לא רק למסילת־הברזל אלא גם לעיירות הסמוכות, כגון: דרוגוצ׳ין, ביאלסק, ויסוקו־ליטובסק ועוד.

נזכיר גם את אנשי הרפואה. בחור יהודי, שסיים את חוק לימודיו בפקולטה המדיצינית, היה בא לערי־השדה לשנים אחדות לרכוש נסיון מעשי ורפואי על נפשותיהם וגופותיהם של תושבי סמיאטיץ׳. רופא קבוע לא היה, אך היו שניים שעיסוקם ברפואה — ,,פלדשר״ בלע״ז. האחד בעל הכינוי והתואר ,,יוסל־בר הרופא״. יהודי גבוה ורזה, מתון במעשיו ובהליכותיו, הילוכו עקב בצד אגודל, מעריך את מקצועו ונוטע בלב החולה הרגעה ותקוה כי יחלים במהרה מחוליו. השני, בעל הכינוי המצלצל ,,משה־נאטעס עושה החו־קנים״. בינוני בקומתו ושמן במקצת, טיפוס פזיז ומהיר, מומחה מאין כמוהו לחוקנים, להצבת ,,כוסות־רוח״ ולהקזת דם. היה גם בית־מרקחת יהודי של חומסקי, נוסף לבית־המרקחת הפולני.

את פרק הרפואה נשלים בהזכרת שמותיהן של שתי נשים שלמדו והוסמכו במקצועותיהן. המיי־לדת ביילה זאבלודובסקי, האצה־רצה עם מזוודת־היד הקטנה שלה. לא אישה אחת חייבת לה תודה בעד הטיפול שהוגש לה לפי כל כללי הגיהות, בתקוף אותה צירי לידה. השנייה היא רופאת־השיניים ביילה זילברברג, בעלת המרפאה המסו־דרת על אביזריה הנוצצים והמקדחה, המכאיבה ובכל־זאת מקילה. רבים חייבים לה תודה, ובי־ניהם גם הכותב.

היו שמשים, מלמדים, שוחטים, עורכי־דין וכותבי בקשות לאנשים שלא ידעו כתוב רוסית. מספרים על כותב בקשות אחד כזה, שנזקק בעצמו לכתוב עצומה למוסד ממשלתי. לפי ההרגל סיים את בקשתו בנוסח המקובל: ,,ומפני בורותו של המבקש חתם — איצקה רובינס״. היו שני רבנים: אחד מטעם הקהילה והשני מטעם הרשות.

היו אנשים שראו את פתרון מצוקתם החומרית בהגירה. היגרו לרחבי רוסיה או לאמריקה — הארץ החדשה והעשירה. מספר אנשים עלו לארץ־ישראל מטעמים אידיאולוגיים וגם ממניעים של אורח־חיים חדש.

בזמן הכיבוש הגרמני נותקו הקשרים עם רוסיה. דרכי המסחר היו אבלות. נאמנים לסיסמה ,,הפרד ומשול״, חילקו הגרמנים את שטחי הכיבוש שלהם לנפות ומחוזות, ואין לנוע ממקום למקום בלי

רשיון מהרשות הצבאית — דבר שאין להשיגו. בימים הראשונים של הכיבוש החרימו הגרמנים כל מה שרק יכול להביא תועלת למאמץ המל־חמתי שלהם, ו„שילמו" בשוברים, שזמן פרעונם „לכשירחיב". הגרמנים הוציאו צווים ופקודות להביא דברי־ערך שונים, ובעיקר כלי־נחושת. אפילו את מטבעות הנחושת מקופסות הצדקה בבתי־המדרש החרימו.

הרבה כפרים, שאוכלוסייתם רוסית, התרוקנו מתושביהם. הם ברחו עם הצבא הרוסי הנסוג. נשארו משקים שלמים מלאי כל טוב. שדות וגנים עמוסים תנובה חקלאית. בסיוע ובאירגון הרשות העירונית יצאו בוקר־בוקר גברים ונשים ונוער רב לשדות ולגנים ואגרו מזונות לימי החורף. וכך נתמלאו מרתפים רבים — וגם המרתף שלנו — בתפוחי־אדמה. המחסן, ששימש לאחסנת עצים, נתמלא אלומות של חיטה, דגן, שעורה, כוסמת ועוד. יהודים רבים עברו לעיבוד משק חקלאי. קנו פרות, ותוצרי החלב היו מובטחים. אפשר לומר כי זה הציל את העיירה מרעב מנוון.

במשך כל זמן היותי בסמיאטיץ', עד 1918, ניהלנו, סבא ואני, משק חקלאי. קנו סוס, חרשו, זרעו וקצרו. סבא לא עבד, ואני עזרתי בעבודה. לא חרשתי ולא זרעתי, בזה היו נעזרים בפועל פולני, אבל קצרתי והובלתי הגורנה. תפוחי־אדמה זרעתי ואספתי את היבול, שקים מלאים.

הרשות העירונית יזמה תכנית להעביר בתי־אב יהודיים מהעיירה לכפרים הנטושים. היו זעקות ומחאות בעיירה, אך מספר ניכר של משפחות עברו לגור בכפר נטוש. בעוזבי את סמיאטיץ' ב־1918 כפר זה עוד התקיים. הרשות העירונית אירגנה עבודות ציבוריות. סללו כביש ברחוב החצר, ופועלים יהודיים עברו שם. בעת החפירה הלכו חברי „חברא קדישא", ליקטו ואספו את עצמות אבות אבותינו (הלא הרחוב חצה בית קברות יהודי עתיק), כדי להביאן לקבר ישראל מחדש.

כ' תמוז שנת תרעו — 1916. המועדון הציוני מגיש בקשה באמצעות הרשות העירונית לקציו־ העיר הגרמני לערוך תהלוכה והפגנה לציון יום זה. הבקשה מומלצת ע"י הרשות העירונית, והר־שיון ניתן. קהל של מאות מהמועדון הציוני לבית־הכנסת. בראש התהלוכה דגלי הלאום ומנהיגי התנועה הציונית בעיר. תהלוכה זו היתה למסורת, ומדי שנה היו מפגינים ביום זה.

סמיאטיץ' היתה סגורה ומסוגרת. והנה — בסוף קיץ 1918 בא לעיר זרובבל. הוא נאם ב„בית־התה", מקום מפגש של הנוער המתקדם. הרשות העירונית ידעה אודות ביקור זה. דודי משה וזרובבל היו חברים במפלגה אחת, אבל איך סודרה הופעה זו לגבי השלטונות הגרמניים, לא ידעתי. היתה זו הרצאה מאלפת על המצב היהודי, הציוני והפרוליטארי ועל הנעשה ומתרקם בעולם כולו.

מעשה שנחרת בזכרוני רוצה אני להעלות על נס לשבחו של הנוער הסמיאטיצ'אי. מצווה שמבו־גרים תיכננוה, והנוער קיים אותה. מנהג יפה בשם „קמחא־דפסחא" או „מעות־חטים" היה מקובל מדורי דורות. בחודש בין פורים לפסח, עם ערוב היום, היו בני־הנוער בסמיאטיץ' מת־אספים במאפיה של מצות ומסיימים באפיית מצות לנצרכים בהתנדבות. החדר מוסק וחם, רחצ'עס, רויזגעס, שפרינצעס על־יד יענקע'לס, חיימ'ס ומשה'ס, כולם חגורים סינרים לבנים, בפנים להוטות ועינים נוצצות, בשירה וזמרה וברצון עשייה מגלגלים את הבצק ומכינים ממנו מצות. נזכר אני שהייתי יוצק מים כשרים לפסח על העיסה, מבקע ומביא גזרי־עץ לתנור. היו עובדים עד השעות המאוחרות של הערב, ואחר־כך באה פרשת הליווי לבתים בזוגות. אומרים כי זה קיפח את פרנסתם של שדכני סמיאטיץ'...

בסוף 1918 עזבתי את סמיאטיץ', כשנתיים וחצי למדתי בטאשקנט, אולם לא גמרתי את חוק לימודי, מכיוון שבינתיים התארגנה קבוצה גדולה של חלוצים יוצאי טורקסטאן, ביניהם גם אני ואחותי מרים, ואנו עלינו לארץ־ישראל „לבנות ולהיבנות בה". ב־3.1.1922 דרכו רגלינו לרא־שונה על אדמת ארץ־ישראל, בחיפה העיר.

ישעיהו פונדק

צרור זכרונות

זכרון ילדות ראשון

השעה שעת־בוקר מוקדמת, אולם אנו הילדים כבר היינו ערים. מלחמת העולם הראשונה היתה בעיצומה ועד תחומי העיירה הגיעה. רעמי יריות התותחים הגיעו לאוזנינו מכיוון הנהר בוג; והנה נשמע רעם נפץ של פגז, רגע לפני־כן נתכסו בבת־אחת שמשות החלון הגדול, לאור דמדומי הבוקר, גון חום כהה כצבע ה„יוד".

כך, בגון ה„יוד", שכה הרבו להשתמש בו בריפוי מיליוני הפצועים במלחמת העולם הראשונה, נחרת בי זכרון ילדות ראשון, והוא קשור במלחמה. הייתי אז כבן שלוש.

מאחורי הכנסיה הנוצרית

בצפון מזרח העיר, מאחורי הריבוע של מרכז העיירה, ניצב ומזדקר במבנהו המחודד בניין הכנסיה הנוצרית הקתולית, ובראשו — הצלב. הבניין ניצב בתוך גן גדול מוקף חומת אבן גבוהה. בפנים היו גם פסלים של קדושים נוצריים; אחד מהם עמד על כן גבוה קרוב לחומה מבפנים — היתה זו דמות האם הקדושה והתינוק, שנראו גם מבחוץ. בקירבת הכנסיה גולש המורד לכרי־דשא ירוקים, רשות הרבים, לשם היינו הולכים לשחק אחרי הלימודים ובימי החופש. אך זו צרה: כדי לשחק הכרח היה לעבור בצד חומת הכנסיה, לראות את הצלב המזדקר מעל לבניין — גבוה ומאיים — ולהעיף מבט על פסל האם והתינוק, תמונת הרחמים המעוררת פחד. לא פעם שמענו קריאת בוז: „יהודים לפלסטינה", והיה קשר בין גידוף זה ובין הפסלים והצלב.

אמנם, הגיעה גם אלינו השמועה כי בבוא המשיח יעברו בני ישראל לעולם שכולו טוב על גשר של נייר — ויגיעו... ואילו ה„גויים" ידרכו על גשר ברזל, והוא יתמוטט תחתם. ביניתיים היתה האדמה להם — בסיס איתן, ולנו גשר נייר רעוע, מט לנפול. בין הילדים רווחה אמונה, שאם יעטפו כדורי־בצק של לחם ב„שמה" (דף בלה מתוך ספר קדוש) ויפגעו בצלב, הוא יקרוס וכוחו המאיים יפוג. אך לא נמצא מי שיטיל את הכדור בצלב, אולי משום שהיה גבוה, אך קרוב לודאי, מחשש לתוצאות לא טובות.

לילה אחד

אותו ערב חזרו הפולנים לעיירה, לאחר לילה ויום ללא שלטון. על המדרגות לפני חנותנו, הריקה כמעט והפתוחה, עמדו כמה מבעלי־הבתים בעיר מידידי אבא. החיילים פסעו בשורותיהם בקצב. אחד מהם פרש מהשורה, עלה במדרגות לחנותנו וביקש קופסת גפרורים. היא ניתנה לו ורצה לשלם, סירבו לקבל ממנו תשלום. החייל עמד על שלו ושילם. דיבר פולנית, אך כנראה שיהודי היה. באותו לילה עברו החיילים מבית לבית בעיירה ושדדו. איני יודע לאן נעלמו אבא ואמא. אני זוכר את עצמי בודד, בידי מנורת נפט קטנה „פיחנית" (מנורה קטנה ללא זכוכית מעל ללהבה), בוכה ורועד, ומאיר לחייל פולני זועף ועצבני, המחפש בארון הבגדים בביתנו מה לשדוד. החייל צועק עלי לבל אבכה, לוקח עמו כמה מלבושים ומשאירני שוב בודד... כנראה, מהטירונים ב„מקצוע" היה.

מלחמת הבולשביקים והפולנים

זכורים יפה ימי הכיבוש הגרמני במלחמת העולם הראשונה והתנהגות הגרמנים לגבי האוכלוסיה. התייחסו יפה לילדים (אולי קיבלו הוראות כיצד לכבוש את דעת הקהל). היינו מברכים אותם ברצון, בהתאם לשעות היום, והם היו עונים באדיבות: בוקר טוב, צהרים טוב, ערב ולילה טוב. לפעמים נותנים לילד דבר מתיקה. זכור לי יחסו היפה של הרופא הגרמני, שטיפל באחות הקטנה בחוליה. זכורני, היינו

הולכים בערב ל„טשיינה" (בית מבשל התה) לקנות קומקום רותחים ולהביאו הביתה; כנראה, שרבים לא יכלו להרשות לעצמם להרתיח תה בבית, ואולי היתה כאן „יעילות" גרמנית. זכור התחליף לסבון מחומר. ובכל זאת נשארו בזכרוני ימי הכיבוש הגרמני קשורים בימי קיץ בהירים שופעי שמש ונעימים.

לא כן תקופת המלחמה בין הבולשביקים לפולנים. תמונת זוועה נחרתה בזכרוני מאותם הימים; כמעט במרכז הריבוע של העיירה עמד מבנה לא גדול, מגדלי, של הכנסיה הנוצרית הפרבוסלאבית, וכמובן צלב בראשו. צבעו היה ירוק בהיר שדהה, כצבע הכיפות של הכנסיה הפרבוסלאבית, שעמדה במורד, לא הרחק מכיוון הכנסיה הקאתולית. באחד מימי תקופת המלחמה, והבולשביקים עודם בעיירה, ראיתי על־יד המגדל הפרבוסלאבי ערימת חללים — 15 ויותר — מושלכים זה על גבי זה באי־סדר, ראשו של אחד על רגליו של אחר ולהיפך. הצצתי רגע וברחתי משם — היתה זו תמונה מזעזעת ומחרידה. לילות רבים ניצבה לנגד עיני בשכבי לישון. לשווא הייתי מנסה להסתתר מפני תמונה זו על־ידי כיסוי ראשי בשמיכה. רק לאחר שנים הרפתה ממני.

ידידות

פרה אדומה היתה לנו ברפת החכורה לא הרחק מביתנו. לפנות ערב בשובה מהמרעה הייתי מלטף את צוארה היפה ופימת העור הרך לאורכו; נהנה לראותה אוכלת בשקיקה את הבליל הרטוב שהכינותי לה. עם צאת הבולשביקים נשארה העיירה הפקר ללא שלטון. מתוך תחושת הפורענות הצפויה עם שוב הפולנים, דאגה אמא לפרה לבל ישדדוה. הלכה אמא לגויה־ידידה אחת וביקשה ממנה שתאכסן אצלה את פרתנו יום־יומיים תמורת תשלום. הפרה לנה ברפתה של הידידה שני לילות, אני הבאתי לה אוכל, אך כשבאנו לקחתה, דרשה הגויה בעד איכסון הפרה סכום השווה מחצית ערכה. נדהמנו. אמא התחננה לפניה: הפרה כל רכושנו ששרד לנו, איך אפשר לדרוש תשלום כזה? אך ה„ידידה" בשלה: אני הצלתי לכם את הפרה ועליכם לשלם. לבסוף התפשרה לתשלום כבד בכספים שלוינו מכמה שכנים.

התעמלות בגן העיר

יפה היה רחוב הדואר. שדרות עצים עבותים הוליכו לגן העירוני. בכניסה לגן ניצב שער בנוי אבן, גבוה, משני עבריו למעלה פסלי אריות שואגים, ולמטה בורות עמוקים. בילדותי הבהילוני בורות אלה, כשצריך הייתי לעבור ביניהם אל הגן. לפעמים הלכתי עם אבא לפנות־ערב לטייל לשם, והיה זה בבחינת מאורע. אותה שנה היה אבא מורה ב„תלמוד תורה". אף אנו, הילדים, עברנו מבית־ספר „תרבות" ללמוד באותה השנה ב„תלמוד תורה", שאבא נתמנה למנהלה. אבא רצה לקרב את ילדי „תלמוד התורה" לטבע, יצאנו לפעמים לטיול לגן. היה זה חידוש גדול בשביל הילדים האלה. באחד הטיולים ניסה אבא לעשות אתנו תרגילי התעמלות ואף לערוך פיר־מידות פשוטות. אולם, באמצע התרגילים הופיע גוי גדול שחרש לא הרחק משם והתחיל להצליף בנו בשוטו על ימין ושמאל ולגדפנו: מה מעשי־כם כאן? „יהודים מצורעים", „דם כלבים" — הסתלקו מכאן! בבושת־פנים ובמועקה בלב עזבנו את המקום. מה קשה היה לראות את אבא בעלבונו.

מעשה בכדורי־רגל

זכור לטובה הג'וינט. אחר המלחמה היינו מקבלים במשך זמן מסוים, מדי חודש, מצרכי מזון למשפחה: אורז, שעועית, סוכר, סבון וכדומה. ב„תלמוד תורה" ובבית־ספר „תרבות" נתנו לתלמידים כוס ככאו ומנה דייסת אורז מדי יום.

מה שמחנו כשנודע לנו יום אחד, כי הגיעו בשביל ילדי „תלמוד תורה" כדורי־רגל ומשחקים אחרים מאמריקה. התעניינו אצל מי הם נמצאים ונאמר לנו כי הם ברשות הרב. בשמחה הלכנו — משלחת ילדים, ואני בתוכה — אל הרב לבקש כדורי־הרגל. בדחילו נכנסנו לבית הרב ונשארנו עומדים לפני הדלת. הרב הופתע כנראה מ„חוצפת" הופעתנו, וכשרק שמע את בקשתנו המגומגמת הרים קולו עלינו: צאו מכאן שקצים! ילדי ישראל אינם צריכים לשחק בכדורי־רגל, בתורה עליהם לעסוק, צאו מכאן! במפח־נפש ומדוכדכים עזבנו — בני המשלחת הצעירה — את דירת הרב. היינו אז כבני עשר.

אסיפות

זכורה לי אסיפת העם הגדולה בסוף שנת 1922 אחרי אישור המנדאט הבריטי לארץ־ישראל ע״י חבר־הלאומים. בית־המדרש הישן היה מלא מפה לפה, עמדו על ספסלים. כשהגעתי לשם, כבר לא היתה אפשרות להיכנס ולראות את הנעשה בפנים. הבחנתי כי אבא נמצא על הבימה לפי הכיחכוח בגרונו, ואמנם מיד הצטלצל קולו הערב על „כנורו של דוד״, שהתחיל שוב משמיע נגינות הקוראות אותנו לעלות לארץ־ישראל. היתה זו אחת האסיפות בה נזרע זרע המשיכה לארץ בקרב הנוער, אשר הודות לה הגיעו רבים מבני העיירה ארצה וניצלו, והם משתתפים בבנין מדינת ישראל.

וזכורה אסיפה אחרת. היה זה בשנת המשבר הגדול בארץ ובציונות של שנת 1927. הקומוניס־טים היהודים חשבו, שהגיעה שעתם. הובא נואם משלהם, ובשבת אחר־הצהרים נערכה אסיפה גדו־לה בבנין הקולנוע על כשלון הציונות ופתרון שאלת היהודים. כמובן שהשמיעו דברי־בלע על „הציונים המוליכים שולל את המוני העם למען הבורגנות היהודית והאינטרסים האימפריאליס־טיים של אנגליה. האור הגדול ליהודים בוקע מרוסיה הבולשביסטית״. ואמנם הלהיב הנואם עד כדי כך את שומעיו, שבצאתי מן האסיפה זרק עלי נער יהודי, נוטה לקומוניסטים, אבן וקרא: „הא לך, כלב ציוני!״ נחמה היא, כי אותו נער לא הסתנוור מאור הבולשביסטי והגיע לארץ־ישראל, וכאן הקים את ביתו בקיבוץ בשרון.

אלתר פלוחובסקי

הבנק בסמיאטיץ׳

(ציון לאבא ז״ל, ר׳ ליפא סלוחובסקי, שנפטר בג׳ אלול תרפ״ט, 1929)

באנק היה בסמיאטיץ׳. בעצם, באנק ככל הבאנ־קים. הלוואות, שטרות לגוביינא, דיסקונט וכד׳ היו בתחומי פעולותיו, ועבדו בו שניים שלושה פקידים. אולם בסדריו, בגישתו ובעזרתו ללקוחות שונה היה מהבאנקים הקיימים כיום.

הבאנק נתקיים כבר לפני מלחמת העולם הרא־שונה, נסגר בזמן המלחמה ונפתח מחדש בעזרת קרן אמריקנית לשיקום יהודי פולין. חיילים מצבא ניקולאי עמלו קשות, עד שפצחו את הקופה, וכמובן שמצאוה ריקה. עם פרוץ המלחמה עשה אבא ז״ל כל מאמץ להעביר הביתה את כל הפנקסים הגדולים והכבדים ואת שאר המסמכים החשובים. לא לקח סבל, ולא עגלה, לבדו הלך הלוך וחזור כמה פעמים והעביר הכל בשק על הכתף למקום מבטחים.

זכורני אפיזודה מאותה תקופה: אשה נוצריה אחת, שהיה לה אימון בבאנק היהודי, הכניסה כמה שבועות לפני פרוץ המלחמה סכום כסף די גדול — 300 רובל — כפקדון. פרצה המלחמה, נפסקו השירותים של הבאנק, נפסקו התשלומים, והבאנק נסגר. אז באה האשה אלינו הביתה בלויית ראש־המשטרה לדרוש את פקדונה, ולא — יאסרו את אבא. לא הועילו שום תירוצים והסברות, כי הבאנק סגור, ובקופה אין כסף. היא באחת: את הכסף נתנה לא לבאנק, אלא לאבא, והוא חייב להחזיר לה. אבא ז״ל הבטיח להחזיר לה את הכסף, אולם בתשלומים, ובכל שבוע היתה אשה זו באה אלינו הביתה, ואבא היה פורע התחייבותו מסכומי כסף, שהיה גובה מיהודים טובים, מכירים וידידים, שהיו אמנם חייבים כסף לבאנק, ולא יכלו לסרב לאבא ז״ל — עד שהחזיר לאשה את כל הפיקדון. ואת כל הפעולות האלה — הגביות ותשלומי החובות — היה רושם בפנקסים בהקפדה, כאילו הבאנק היה קיים.

עם תום המלחמה נפתח הבאנק מחדש. הנצרכים היו רבים. מבקשי ההלוואות לא תמיד יכלו לחכות כמה שבועות, עד שההנהלה תאשר את ההלוואה. ולא פעם אחת קרה, שאבא ז״ל היה נותן ליהודי את הכסף לפני אישור ההנהלה. הוא ידע, שהאישור יבוא במוקדם או במאוחר, והיהודי זקוק לסכום

הקטן כדי לעמוד על רגליו, להביא קצת סחורה לחנותו.

יהודי דתי היה אבא ז"ל והקפיד על מצווה קלה כחמורה, והרי כתוב בתורה שאסור לקחת נשך וריבית — מה עשה? הלך והתקין לו על דעת עצמו, בלי רשות ההנהלה חותמת קטנה: „עפיה"ע" (על פי היתר עיסקא), והיה מקפיד וחותם כל שטר בחותמת זו, כדי לא לעבור על לאו מפורש בתורה.

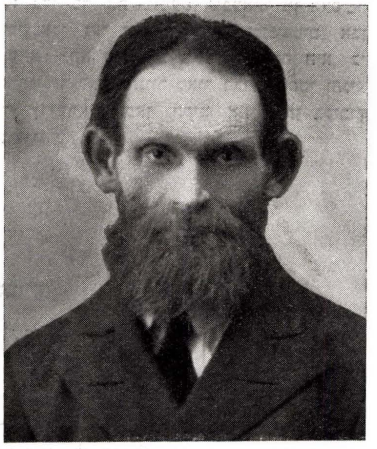

ר' ליפא סלוחובסקי

בא יהודי לפרוע שטר, וחסר היה סכום כלשהו — היה אבא מחזיר לו את השטר, כאילו שולמה כל התמורה, ואת יתרת החוב לקח אבא על אחריותו. כך נהג בהרבה מקרים, וכך נצטברו הרבה בעלי חובות מסוג זה.

פנקס קטן „שחור" פרטי היה לו, והוא היה מלא תמיד שמות של אנשים, החייבים אומנם סכומים קטנים, אולם כולם יחד הצטרפו לסכום די נכבד. לאמיתו של דבר מצב הקופה לא היה „בסדר" כל עיקר. תמיד היה חסר הסכום הזה, בעוד שכסף פרטי לא היה לו כדי לכסות את כל ה„טובות" הקטנות שגמל. כשהיה מופיע באופן בלתי־צפוי מבקר מהממשלה או מאיגוד הבאנקים, מה היה עושה? היה רושם על שמו הלוואה, כחוק עם שני ערבים, והיה משלם רבית כמקובל בעד החובות, שהיו חייבים לו רבים מתושבי העיירה. אם גם זה לא הספיק היה גם מוציא את חשבונות הפקדון שלי ושל אחותי, ו„מטליא" מהר את הקופה, והכול בא על מקומו בשלום. הרבה זמן נשאר פנקס־החסכון שלי ריק וחלק מכל מה שחסכתי וצירפתי פרוטה לפרוטה, מדמי־חנוכה, מתנות ועוד, עד שעלה בידי אבא להחזיר לי את פקדוני.

שטרות למאות היו מתקבלים בבאנק לגובייגא מכל עיירות פולין. ובהגיע זמן הפרעון נמצאו רבים מאוד, שלא יכלו לפרוע את השטר בתאריך הנכון. בעיני אבי היו כולם ישרים, כולם רוצים לשלם, אלא שאין להם, תמיד חסרים להם כמה זהובים. הם ידעו כבר איפה לפגוש אותו. בבית־הכנסת, בחוץ ובבית היו מביאים לו תשלום על חשבון השטר. „את השאר אני אתן לך מחר". ואבא ז"ל היה מקבל, בא לבאנק, ומוציא את השטר לכיסו, במקום להכניס אותו לנוטריון לפרוטסט לפי החוק. וכשהעירותי לו על זה, שלא ייתכן, היה עונה לי: חבל על ממונם של ישראל, למה להעשיר את הגוי? הם יביאו לי מחר.

וה„מחר" היה נמשך לפעמים שבוע, ולפעמים יותר, והיהודים היו בטוחים ששילמו את השטר, ולא ילך לפרוטסט, ואבא לא יגרום להם להוצאות מיותרות, חס־וחלילה. החובות בפנקס הקטן של אבא הלכו ותפחו. הגרעון בקופה הלך וגדל, עד שהיה מוכרח לקחת לו הלוואה ע"ש ידיד טוב שלו, כי הרי גם הקופאי לבדו לא יכול היה לקחת לעצמו יותר מהלוואה אחת. אבא שילם רבית בעד כל הטובות, שעשה לכל תושבי העיירה בלי יוצא מהכלל ובלי פרוטקציה. כי הרי כולם היו מכירים וידידים וקרובים ללבו, כל תושבי העיירה.

גם שעות העבודה בבאנק לא היו קבועות בעבורו. כשרבתה העבודה, היה בא הביתה מאוחר בערב, ועונה לכולם. לא קרה שיסגור את האשנב או את הדלת בפני אחד מהקהל, תמיד היה הבאנק פתוח, והלב פתוח לקבלת אנשים בכל מקום, בבית, בחוץ, וגם בבית־הכנסת בזמן התפילה. לכל אחד סידר את מבוקשו בלי תוספת למשכורתו הזעומה, תמיד שמר על רכוש הבאנק כעל בבת־עינו, וכשהיה סכום כסף גדול בקופה, לא סמך על הביטוח, והיה מביאו הביתה ושם מתחת לכר למראשותיו. רק אז יכול היה לישון במנוחה, כאשר כספי הציבור מופקדים במקום בטוח.

ישעיה דייטש

בית־חרושת לרעפי־תנור

לא מעטים היו בתי־החרושת בפולין ברשותם של יהודים, אך עירנו נתפרסמה בענף תוצרת הרעפים (אריחים) לתנורים ונהייתה למרכז תעשייתי חשוב.

את בית־החרושת שלנו יסד ובנה אבי ז"ל במו ידיו ממש. במאמצים גופניים ובכוחות־נפש חזקים הקים את המפעל אבי המנוח, אהרון הירש דייטש, בשנת 1988 — והוא אז בן 23.

בגיל צעיר זה חש והבין, שעליו לפרוץ את הדפוסים הצרים, בהם נמצאו יהודי סמיאטיץ', שפרנסתם כבעלי־מלאכה וסוחרים זעירים היתה דלה ודחוקה, ואילו עבודת־כפיים נחשבה כנחות־תה ובזויה בעיניהם.

המפעל, שהקים אבי המנוח, ושבראשיתו עבדו בו רק פועלים ספורים, התפתח וגדל. בשנת 1905 נערכה בפאריס תערוכה של מוצרי־בניין, ובשל טיב התוצרת קיבל אבי המנוח פרס מדליית־זהב.

עשרות משפחות יהודיות ולא יהודיות מצאו את פרנסתם סביב בית־החרושת, אבל עם הפוע־לים נמנו תחילה רק פועלים נוצריים. במשך השנים השתנה המצב. התחלנו לאט בהחלפת פועלים נוצרים ביהודיים. בשנים האחרונות נמצאו בין כותלי בית־החרושת כ־50% פועלים יהודים, החל בשומר־לילה ועד לפועלים מקצו־עיים, שלא נפלו במומחיותם מהנוצרים.

גורם חשוב, אשר השפיע על צעירינו לנהור לבתי־החרושת — אשר במשך השנים נוספו והעסיקו מאות פועלים — היו אז חברי קיבוצי־ההכשרה, שנמצאו בעיירתנו ובסביבה, ושנת־קבלו לעבודה בבתי־החרושת. לא פעם היו אזרחי סמיאטיץ' פוגשים את חברי קיבוץ „שחריה" מכפר קיאנקה מובילים עצים מהיערות בסביבה לבתי־החרושת.

אבי המנוח הקים בעיירתנו „די אידישע פאלקס באנק" שנקרא ע"י התושבים „דאס בענקל". כמנהל החשבונות עבד אז מר ליפא סלוחובסקי ז"ל. תפקיד הבאנק היה לחלק הלוואות לחנונים יהודים ולבעלי־מלאכה נצרכים.

עד הרגע האחרון לא פסקו דאגותיו של אבי המנוח לזולת. ובשכבו על מיטת דווי, היה חיבור טלפוני על־יד מיטתו מקשר אותו עם הבאנק, שעד רגעיו האחרונים ניהל במסירות. רק בן 42 היה במותו.

גם לאמי רחל ז"ל היה חלק גדול בהרחבת בית־החרושת. אחרי פטירת אבי, סמוך למלחמת העולם הראשונה, עמדה היא בראש המפעל וניהלה אותו בתבונה ובכשרון רב, עד שנתבגרו הבנים ונכנסו בעול המפעל — אחי חיים לייב ואחר־כך אני.

במלחמת העולם השנייה בא הקץ על הישוב היהודי ועל עמל ויצירה יהודית במשך דורות.

אהרן סוקולסקי

ליל־בלהות בבית־הכנסת

אחרי נדודים רבים, שעברו עלי אחרי מלחמת העולם הראשונה כתלמיד ישיבה, בעקבות רדיפת הדת היהודית מצד המהפכנים הקומוניסטיים ברוסיה, הגעתי לסמיאטיץ׳.

קהילות רבות נתנו סעד וסיוע, מחסה ותמיכה לנרדפים במסירות נפש לדוגמה ולתפארת. אחת מקהילות אלה היתה העיירה סמיאטיץ׳. הייתי אחד מבני־הישיבה שחסו בצל כנפיה.

לעיירה הגענו באחד מימי אלול, ימי סליחות ותשובה לקראת „הימים הנוראים", בערוב היום, בין מנחה ומעריב. גשם קלוש ירד וחדר לבשרנו, כיוון שנסענו בעגלה רתומה לסוסה עלובה מתחנת־הרכבת. העגלה טילטלה אותנו בדרך מלאה מהמורות וסלולה אבנים חדות. כך הגענו לבית־הכנסת הגדול לתפילת מעריב.

עייף ויגע מטלטולי הדרך, מצאתי לי מקום מנוחה על אחד הספסלים מאחורי עמוד גבוה ורחב, שהסתיר את גופי הצנום והקטן, כי רק נער בן 14 הייתי אז. ידי הקטנות תמכו בראשי הסחרחר ונשענו על השולחן הקטן, שקוראים לו „סטנדר". תרדמה עמוקה נפלה עלי.

מה שקרה, נודע לי אחר־כך. חיפשוני ולא מצאוני. לא ידעו לאן נעלמתי, אנה נעלם ארעלע צערקאסער, כך כינו אותי בישיבה על שם עירי צערקאסק שע״י קיוב. נעזבתי לנפשי בין כתלי בית־הכנסת, כשהגני סגור ומסוגר בתוכו מכל העברים.

שעה אחר שעה חלפה, וכשהתעוררתי היתה כבר שעת־חצות. פקחתי את עיני וחרדה תקפתני; אימת־מוות נפלה עלי. מסביב — חושך צלמוות, ורק נר תמיד על עמוד התפילה הפיץ אור קלוש על הבמה.

זוועה ובלהות סיחררו את ראשי, שקלט סיפורים מסתוריים על מתים, הקמים לתחיה בחצות־הלילה לתפילה. צילצול השעון לשעת חצות הפחידני עוד יותר.

מרוב פחד זעקתי בקול גדול „אמא"! רצתי לדלת וניסיתי לפתחה. לשווא היה עמלי, היא היתה סגורה ונעולה. דפקתי בכל כוחי בדלת, ואין קול ואין עונה. אבוד־עצות נשארתי תקוע על עמדי, כשבמוחי מנקרת המחשבה, כי בא קצי. אין־אונים ישבתי על המדרגות, כיסיתי את פני בכפות־ידי והתיפחתי בבכי מר. לא ידעתי מאין יבוא עזרי.

והנה קרה נס: העפתי מבט לעבר השני, ונת־גלתה לפני דלת שניה, והיא הייתה סגורה בבריח חזק וגדול; סטנדרים שבורים מוטלים היו לפניה בערימה גדולה וחסמו את הגישה אליה. אזרתי כוח ומבלי להרהר הרבה קפצתי ועליתי על הערימה. הכיתי באגרופי בוו הגדול. למזלי, ולא אדע איך, נפתחה הדלת ופרצתי החוצה. אפילה סמיכה שררה באותו לילה, ולא ראיתי לפני לו גם קרן אור קלושה מהבהבת באחד החלונות. רצתי ללא מטרה, כיוון שלא ידעתי לאן לפנות.

בעוד נשמתי בקרבי, זעקתי: „יהודים, הצילו!" במפתיע נפתחה איזו דלת, אור חיוור בקע החוצה, ודמות אדם נראתה בפתח. שמעתיו קורא: — „הי!... מי שם?"

קרבתי אליו. לגגדי עמד יהודי נמוך־קומה, בעל זקן ופיאות מסולסלים, פניו מבוהלים וחוו־רים, כותנת־לילה צמודה לגופו עד לעקבי רגליו, וגלימה עוטפת את כתפיו. כולי רטוב מגשם, כשכל רמ״ח איברי רועדים ושיני נוקשות זו לזו, לא יכולתי להוציא הגה ואך בקושי מילמלתי:

— „עם איז מיר קאלט..." (קר לי).

הוא הכניסני פנימה, חלץ את נעלי והפשיט מעלי את בגדי הרטובים; השכיבני במטתו החמה. עוד זכורה לי לטיפת ידו בלחיי ודברי ההרגעה:

— „אינגעלע וויין נישט, די געפינסט זיך ביי יידן" (נער, אל תבכה, הנך נמצא אצל יהודים).

פרצתי בבכי, כי הרגשתי עצמי גלמוד מאד.

משהתעוררה אשתו מקול הרחש וראתה את המחזה המשונה, קמה בחפזון להביא משהו כדי להחיות את נפשי.

אחרי שהשקוני והאכילוני, נרגעה רוחי וסיפרתי להם את הקורות אותי. עודני רואה את דמעות עיניה, שזלגו על לחייה. הרגשתי את ידיה החמות ואת חום לבה — לב אם עבריה: „אידישע מאמע"...

למחרת בבוקר, כשהתאספו בבית־הכנסת לתפילת־שחרית, ראה היהודי לתמהונו שהמתפללים מקשיבים בדריכות לדבריו של השמש המספר על מתים, כביכול, שהתפללו בחצות־הלילה; וכיצד ירדה עליו אימה בשמעו קול־בכי.

פנה אליהם היהודי ואמר להם:

— „לא מתים ולא בכיים, רק נער בן־ישיבה שנרדם, נשכח ונסגר בבית־הכנסת, הוא שבכה!... עכשיו הוא בביתי, ישן לו שינה מתוקה".

בשובו הביתה שכבתי כבר ער. הצצתי החוצה אל השמים האפורים וגשמי־הזעף היורדים על הבתים הקטנים. הרהרתי בקורות הלילה שעבר עלי. בהתקרבו אלי היה חיוך חביב נסוך על שפתיו.

— „בוקר טוב, נער חביב, מה שלומך?"

הסתכלתי בפניו וראיתי בו אדם יהודי בעל־לב, לב של יהודי מסמיאטיץ'.

ד"ר שמואל פוקניק

אירועים, חוויות וזכרונות מהמשפחה והבית

אצל כל אדם מצטיירים זכרונות הילדות בעיקר על רקע משפחתו. בתמונת זכרונות אלה משמשת המשפחה, על חוויותיה השונות, על שמחותיה ויגונותיה — מוקד עיקרי ומרכזי, וצבעיה עזי הרושם דהים אך במעט במשך השנים. אירועים כלליים, שמחוץ למסגרת המשפחה, גם אם חשיבותם רבה ביותר, נכללים בתמונה זאת רק במידה שהם נוגעים פחות או יותר בעצם ההווי המשפחתי.

משום כך מובן, שכל תיאור של אירועים וחוויות מתקופת־הילדות יכול להופיע רק במסגרת המשפחה, כשהדמויות האהובות והיקרות לזכרוננו ממלאות בו תפקידים ראשיים.

רק אחרי ההתבגרות, כאשר המגע עם ההווי הציבורי נעשה יותר הדוק — מרחיבה מסגרת הזכרונות את גבולותיה וכוללת נוסף לרקע המשפחתי גם את הנוף האנושי והחברתי של הציבור כולו.

★

חיבה מיוחדת רחשתי בילדותי לסבא אהרן, מצד אבי, ולסבתא עטי ביילה. אהבתי לבקר אצלם, ובפרט בימי חג ומועד, כאשר המשפחה כולה נתאספה בביתם הקטן והדל. הם גרו בקצה הסמטא, שעל יד בית־המדרש שמאחורי הגשר, בבית־עץ קטן מט לנפול, אשר היה תמיד מסודר ונקי.

טיפוסים מנוגדים היו סבא וסבתא, אך שלום ושלווה שררו תמיד במעונם הדל. סבי אהרן היה יהודי גברתן, רחב כתפיים, מגודל זקן והדור פנים, וחיוך של טוב לב היה משוך על פניו. איש עבודה היה וכפועל שכיר עבד שנים רבות בביהמ"ר לעץ לבוד של האחים מאליניאק.

סבתי, לעומת זאת, היתה נמוכת קומה ושחוחת גב, וארשת של דאגה ועצבות לרוב על פניה. חיי עבודה ועמל מפרך היו חייה, ואלה השתקפו בחזות גופה ופניה. מלבד עבודות הבית עזרה גם בפרנסת המשפחה ממכירת כלי־חרס בשוק. גבה נתכופף במשך השנים מסחיבת שקי כלי־חרס על כתפיה, מביתה עד לשוק, ומישיבה שפופה על שרפרף על־יד ערימות כלי־החרס בציפיה לקונים. בקיץ ובחורף ובכל מזג אויר אפשר היה לראות את דמותה השחוחה במקומה הקבוע בשוק. בעבודה זאת התמידה גם אחרי שסבי נפטר, וכל ילדיה גדלו ועברו לרשות עצמם.

לא שמעתיה אף פעם מתאוננת או מתמרמרת על גורלה. מזמן השלימה כנראה עם עול חייה הקשים. כל שאיפותיה נצטמצמו ברצונה לראות

בשלומם ואושרם של ילדיה ונכדיה, אך גם זה לא ניתן לה. מהלומות הגורל נחתו עליה בלי הרף: בתה אסתר מתה בזמן לידתה בהשאירה תינוקת מיותמת; בתה השניה מינדל ובעלה וגם בנה משה־חיים ואשתו — מתו אף הם על פניה, וילדיהם נשארו מיותמים מאב ומאם. עם כל מהלומה שחה יותר קומתה של סבתא, הנמוכה גם בלאו הכי; עם כל אסון מעמיקים הקמטים והחריצים בפניה וגוברת התוגה הנשקפת מעיניה. גופה כולו מתכווץ, מצטמק ומתנמך, כאילו כדי להימנע מפגיעות גורל נוספות. אך רוחה לא נשבר בתוכה. עוד נשארו לה ילדים ונכדים, ועוד יש לה לשם מה לחיות ולשלומם של מי להתפלל.

וכה מכונסת בתוך עצמה, כולה כפופה ומצומקת, ממשיכה סבתא לפרנס את עצמה ממכירת כלי־חרס בשוק, כמעט עד יומה האחרון. לא הסכימה לנטוש את עיסוקה הדל, כי לא רצתה להזדקק לעזרת ילדים.

משבעת בניה ובנותיה נמצאת עוד בחיים רק דודתי לובה, החיה בניו־יורק עם בעלה איצל קפלן; היתר ניספו או מתו. מנכדיה הרבים נשארו בחיים רק שישה, מהם חמישה בארץ (אני ואחיותי ודובה בת דודי שמואל) ואחת בניו־יורק (הניה בת־דודתי אסתר).

★

את סבי שמואל מצד אמי לא הכרתי. סופר לי, כי היה יהודי קפדן, חולני בשנותיו האחרונות, וכי מת בגיל צעיר, יחסית. גם עם הסבתא שרה־רחל היה המגע רופף בשנות ילדותי הראשונות, הואיל והתחתנה שנית אחרי מות סבי וגרה עם בעלה השני בנארווקה. היא זכורה לי אך מביקוריה החזורים בביתנו, באותה תקופה, יחד עם בעלה או בלעדיו, הודות למתנות ולדמי הפרידה שהעניקו לי ביד רחבה. נשתמרה מאז בזכרוני דמותו של בעלה השני, שנקרא בפינו „הדוד שמילע". היה זה יהודי גבוה בעל זקן לבן, עדין ונעים הליכות, שכולו אומר כבוד ונגידות. היה די אמיד ובעל יד פתוחה, וכל אלה שהכירוהו רחשו לו כבוד וחיבה.

לאחר שנתאלמנה סבתא בפעם השניה ושבה לגור בסמיאטיץ' — נוצר בינינו קשר נפשי יותר אמיץ. נתגלתה אז לי כאשה טובת לב ומסורה לא רק לבנותיה ולנכדיה, אלא לכל נצרך וסובל. בתפילה וצבירת מצוות בילתה מאז את מרבית ימיה. חלק ניכר מהתמיכה הכספית, שקיבלה מבתה רייזל מארצות הברית — חילקה למפעלי צדקה שונים; הקדישה גם הרבה מזמנה הפנוי לאיסוף תרומות בשביל מפעלי צדקה אלה. היא מתה בשיבה טובה לפני שעלה הכורת על יהודי סמיאטיץ.

ארבע בנות היו לסבתא זאת, ומהן נמצאת עוד בחיים רק אמי רבקה, הגרה בפתח־תקוה. בתה אסתר מתה בגיל צעיר ממש לפני כלולותיה. דודתי רייזל נפטרה בלוס־אנגלס בהשאירה שתי בנות ובן, החיים עם משפחותיהם בעיר זאת. דודתי חנה נספתה בשואה יחד עם בעלה אברהם־משה טולבינסקי ובתם צפורה. שני בניה קלמן ויחיאל גוייסו לצבא האדום, ומאז נעלמו עקבותיהם. ממשפחת דודתי חנה נשאר לפליטה רק בנה, הרב שמואל טולבינסקי, החי עם משפחתו אף הוא בלוס־אנגלס.

★

כל משפחה יש לה חוויות ואירועים מיוחדים משלה. יש ומתהלכות במשפחה גם שמועות או נמסרים סיפורים על אירועים היוצאים מגדר הרגיל.

על אירוע כזה במשפחתי, שלא היה ידוע לי עד כה — נמסר לי על־ידי מר אליעזר טש. הוא עצמו שמע את הסיפור מפי הדיין ר' וולוולי, ואשר לפיו פנתה סבתי שרה־רחל בבהלה אל הדיין, שיפתור לה פשר חלום זוועה שחלמה: בחלומה נשאלה סבתא למה היא מכינה בגדי חתונה לבתה אסתר, במקום להכין לה תכריכים, להם היא זקוקה. ואמנם, זמן קצר לאחר כך, חלתה דודתי אסתר בהרעלת־דם, שגברמה לה עקב עקירת שן ונפטרה בגיל צעיר, ממש לפני כלולותיה.

★

על אירוע אחר, שהיה יכול להיות גורלי להורי ולמשפחתי כולה — נמסר לי מפי אבי יהושע ז"ל: היה זה ב־1905, בשנת גאות הזרם המהפכני נגד שלטון הצאר ברוסיה. רבים וטובים מהנוער היהודי נסחפו עם זרם מהפכני זה וגם לקחו בו חבל פעיל. נדמה היה לנוער מהפכני זה, כי מהפכה סוציאלית כללית לא רק תפתור את בעיותיהם הם, אלא גם את בעיית העם היהודי כולו. והנוער היהודי בסמיאטיץ, שהיה בדרך כלל ער ותוסס, לא נשאר אף הוא אדיש כלפי

מאבק זה, וחלק ממנו גם נצטרף לתנועה המהפכנית. מהם היו גם כאלה, שמתוך התלהבות יתר לרעיון המהפכה הגיעו אף להשתתפות פעילה בפעולות טרוריסטיות ממש.

להורי היה אז בית־מלאכה לתפרות ומוצרי עור, בו עבדו בעצמם וגם העסיקו פועלים שכירים. והנה ביום בהיר אחד הוקף הבית שוטרים ואנשי־צבא, שערכו בו חיפוש קפדני: הריקו מגירות וארונות, חיטטו בכלי המיטה, הפכו רהיטים, פיזרו את ערימות הסחורה בבית־המלאכה וחיפשו בכל מיני מקומות סתר בבניין ומחוצה לו, אולם לא גילו דבר והלכו כלעומת שבאו.

הורי, שמצפונם היה נקי, נשארו שקטים ברא־שונה ואף לא חששו לתוצאות. אולם לאחר שנתברר להם, תוך מהלך החיפוש, מה מחפשים, וכי היתה כאן הלשנה — גבר בהם הפחד והאי־שקט. התחילו לחשוש פן יש יסוד לחיפוש הזה וגם לדאוג לתוצאות. משום כך, לאחר שכוחות הצבא והמשטרה עזבו את המקום, סגרו את הבית והתחילו בעצמם בחיפוש מדוקדק. והנה תוך חיפושם גילו בתנור תרמיל עם פצצות ואקדוחים.

נתברר, כי אחד מהעובדים השכירים, מהפכן בשם משה־הרצקה, מצא כי המקום הבטוח ביותר לאחסנת נשק מהפכני זה — הינו דוקא בית־המלאכה של אבי. נקל לשער מה היו התוצאות להורי ולמשפחתנו כולה — לו גילו אז השלטונות את הנשק בביתנו.

★

בהיותי בגיל שש פרצה מלחמת העולם הראשונה. גרנו אז בביתנו הדו־קומתי ברחוב הגרמני, בו שימשה הקומה התחתונה בית־מלאכה, והעליונה למגורים. היה זה בית מלא רעש, תנועה וחיים. טרטור מכונות התפירה, שירי העובדים, ויכוחים, דברי בדיחה וגלי צחוק לעתים — מילאו את הבית מבוקר עד ערב.

עם פרוץ המלחמה גברו עוד יותר הרעש וההמולה בבית. הצבא הרוסי העצום היה זקוק לכמויות ענקיות של מגפיים בשביל חייליו, ואבי נעשה ספק מגפיים. עשרות בעלי־מלאכה בעיירה מועסקים היו בתפירת מגפיים, ואלה היו באים ויוצאים, בזרם בלתי פוסק כמעט, בכל שעות היום והערב. אחד מביא מגפיים גמורים, שני מקבל סחורה להכנתם, שלישי בא לבקש מקדמת חשבון... שיחה... וכל זה נוסף לרעש הרגיל של בית־המלאכה.

טרנספורטים של מגפיים גמורים, עמוסים על עגלות, יוצאים כל שבוע לביילסק, מקום מושבה של ועדת הקנייה הצבאית. ועדה זאת היתה קונה את המגפיים, רק אחרי שטיבם השביע רצון המומחים של ועדה הביקורת, שיכלו כמובן גם לפסול את המשלוח. בעד הכשר זה צריך היה לא פעם לשלם, גם אם הסחורה לא היתה פגומה; ולא פעם נסתיים הדבר בכישלון.

משום כך ציפו תמיד בכליון עיניים לתוצאות המשלוח הן בני המשפחה והן העובדים וספקי־המשנה, כי בלי כסף הפדיון אי־אפשר היה לשלם לעובדים את שכרם או לבצע הזמנות חדשות.

והנה המלחמה מתקרבת לשערי סמיאטיץ', משלוח המגפיים האחרון כבר לא מצא את ועדת־הקנייה בביילסק, ואבי החליט לנסוע עם הסחורה בעקבותיה; אינו יכול לחזור בידיים ריקות, בזמן שציבור עובדים גדול מחכה לתשלום שכרו.

עוברים ימים מלאי־ציפיה וחרדה. הקרבות כבר ממש בשערי העיר, ומאבא אין קול ואין קשב. יומם ולילה זורם הצבא הרוסי הנסוג דרך העיירה, ויש חשש לשוד, ביזה ופרעות. ואמא לבדה עם ילדיה הקטנים, כשהבת הבכורה רייזל היגה רק בת שתים־עשרה, והבית מלא וגדוש סחורה גמורה ובלתי גמורה מכל המינים.

אך אמא אינה מאבדת את עשתונותיה. בעזרת הדוד משה־חיים והילדים — מעבירה היא את כל הסחורה למרתפו של שכננו הפולני וויצוג אולנסקי, ובנאי סוגר את פתח הכניסה למרתף בקיר לבינים. הואיל וביתנו נמצא ברחוב מרכזי, בדרך הנסיגה של הצבא, ומשום כך הוא מטרה נוחה לשוד וביזה — מחליטה אמי לעבור עם כל המשפחה לבית סבי אהרן אשר מאחורי הגשר.

אנו מסתירים איפוא את כל הניתן להסתיר בפנים הבית; אורזים את חפצי הערך ואת הדברים הנחוצים ביותר לשימוש יום יומי כדי לקחתם אתנו לבית־סבא... והנה, ברגע האחרון ממש, לפני עזבנו את הבית ולפני פרוץ הקרב על העיר — הופיע אבי.

הסתבר, שהצליח להשיג את ועדת הקנייה הצבאית באיזור וולקוביסקי; מכר לה את המגפיים ובסכנת־נפשות ממש עשה את הדרך בחזרה —

מול צבא נסוג ווזעם — עד שזכה להגיע אל משפחתנו ולכל אלה שחיכו לו בכליון עיניים.

★

הכיבוש הגרמני ניתק כמעט כליל את הקשר בין האיזור הכבוש ובין העולם הגדול. אלפי מש־פחות שהתקיימו על תמיכה, שהגיעה אליהן מב־עליהן או ילדיהן מעבר לימים — נשארו ללא לחם ממש.

במצב דומה נשארה גם דודתי רייזל, אחות אמי, שגרה אז בביילסק עם שלושת ילדיה הק־טנים. על מצבה הכלכלי הקשה נודע לנו זמן קצר אחרי כיבוש סמיאטיץ' על־ידי הגרמנים. הורי רצו כמובן לבא מיד לעזרתה, אולם איך לבצע זאת? דואר ותחבורה סדירה לא היו. כל עגלון לא הסכים לצאת לדרך, כי לא רצה לסכן את סוסיו ואולי גם את חייו בזמן שהדרכים היו עוד בחזקת סכנה. מצד שני לא יכולנו להשאירה במצבה הקשה ללא עזרה.

בדלית־ברירה יצא אבי ברגל לביילסק, כש־מטען מזונות על כתפיו, צרורים בחבילה כפולה לשם שיווי־משקל. וכפי הנראה יש ממש בכתוב „שלחי מצווה אינם ניזוקים". אבי הצליח, על אף סכנת הדרכים באותו זמן, להגיע לביילסק עם מטען המזונות ואף לחזור הביתה בשלום. מבצע זה נשאר חרות בלב דודתי רייזל, ובמשך שנים רבות לא פסקה מלדבר על כך ומלספר זאת באזני קרובים וידידים.

שבועות מספר לאחר־כך, כאשר אפשר היה להשיג עגלה וסוסים — העבירו הורי את דודתי ובני־ביתה לסמיאטיץ' ואף דאגו לקיומם בכל שנות המלחמה.

דודתי רייזל לא שכחה אף פעם מה שהורי עשו בשבילה ובשביל משפחתה. לאחר שנים, בזמן משבר ומצוקה, עזרה אף היא להורי ולנו במה שרק יכלה. ניתן להגיד, שלא במעט הודות לעז־רתה יכלו הורי וחלק מבני משפחתי לעלות בזמן ארצה, ועל ידי כך להינצל מצפרני הנאצים.

אכן, לא לשוא כתוב: „שלח לחמך על פני המים"...

★

ליל חורף קשה. שלג רב יורד ומכסה את כל היקום. אבי הגיע הביתה באמצע הלילה, יחד עם אורח, קרוב משפחה, מאחת מנסיעותיו ה־מסחריות.

השכם בבוקר, היה זה אור ליום שישי, קמה אמי כדי להכין הכל לכבוד שבת ולכבוד האורח. היא מפנה קודם כל את השלג מהמדרכה ומהכ־ניסה לבית ועורמת אותו לערימות משני הצ־דדים. אחר כך היא ניגשת להבעיר אש בכיריים. כאשר העצים הרטובים אינם נדלקים כה מהר, היא נוטלת את פחית הנפט ומזרימה את הנוזל ישר ממנה לעצים, בלי לשים לב כי יש עוד שרידי אש ברמץ מאתמול... והנה אש אחזת בפחית, היא מתפוצצת, ולהבות עוטפות את אמא ואת המטבח גם יחד...

אמא אינה מתבלבלת, ומתוך הברקה שכלית היא רצה עטופת להבות ישר לדלת ולערימות השלג, אותן הכינה זה לא כבר. אחותי הבכירה רייזל, שנמצאה מיד לצידה עוזרת לה בכיבוי הל־הבות על ידי גלגול בשלג. אבי, שהספיק בינתיים לרדת מחדר משכבו שבקומה העליונה, הצליח אחרי מאמצים לכבות את השריפה במטבח.

בתוך כל המהומה הזאת אף אחד לא שם לב, כי גם אחי הקטן והחמוד, איצ'לה — בגדיו בו־ערים עליו. הוא היה על־יד אמי, כאשר האש פרצה וזו אחזה גם בו. עד אשר התפנו אליו, כבר היו לו כוויות עמוקות במפסעות, ולמחרת, במוצאי־שבת, נפטר בייסורים גדולים.

גדול היה הכאב והצער, והאבל כיסה את הבית כולו כערפל כבד. ילד ער ונבון היה, אהוב לא רק על בני־משפחתו, אלא על כל אלה שהכי־רוהו. אבי שהיה איש בריא וחזק, ממש נשבר באותו מוצאי־שבת, ומאז לא חזר עוד לאיתנו.

אמי נבוותה בעיקר בידיה ורגליה, ובמשך חו־דשים היתה רתוקה למיטתה. הודות לטיפול מסור ובמידה רבה הודות לאחותה רייזל, שלא עזבה אותה כמעט בכל ימי חוליה — הצליחה להת־אושש מהאסון ואף להחלים לגמרי מכוויותיה.

★

מלחמת רוסיה־פולניה. הצבא הפולני בנסיגה, והבולשביקים מתקרבים לסמיאטיץ'. מתקרב ליל שבת. נפסקה זרימת הצבא המאורגן הנסוג, ורק חבורות בודדות של חיילים פולנים עוברות עוד מזמן לזמן בדרך הנסיגה, בשלחם מבטי איבה וזעם מסביב.

חוששים מפני הערב והלילה המתקרבים. הר־גשת אימה באויר ופחד בלבבות. בערב משתרר שקט ברחוב ואף נפש חיה לא נראית בו. הבתים

סגורים ומסוגרים, ואור לא נראה בהם. הקומה התחתונה בביתנו סגורה על מנעול ובריח; הכניסה לקומה העליונה סגורה ומבוצרת אף היא במידת האפשר. המשפחה מכונסת בקומה העליונה וכמה מאתנו נמצאים על־יד החלונות, כדי לשים עין על הנעשה ברחוב. והנה פורצות צוותות אימה מכיוון השוק: „געוואלד... געוואלד... ראטעוועט...“ (חמס! הצילו!) כעבור רגע קט נשמעות צווחות דומות מכל חלקי העיר. הצווחות מזעזעות, מרעידות את הנפש ומטריפות את הדעת. בטוחים אנו שמשהו מזוויע מתחולל בעיר, ומתוך חוסר אונים, מתוך אימה ופחד, מצרפים גם אנו את קולותינו לצעקה הבוקעת ועולה מסביב.

כעבור רגעים מספר משתתקות הצווחות... אולם שוב ושוב מתפרצות צעקות בכל פעם בפינה אחרת בעיר. כה נמשכו הצווחות, בהפסקות פחות או יותר גדולות, כמעט עד אור הבוקר.

נתברר אחר־כך, כי חיילים ניסו להתפרץ לתוך בתים שונים לשם שוד וביזה, וצעקות האימה הניסו אותם; הואיל וזה עזר, השתמשו באמצעי זה שוב ושוב כל אותו לילה.

נסיונות השוד והביזה מצד שרידי הצבא הפולני הנסוג נמשכו גם למחרת בשעות הבוקר, והעיר נשמה לרווחה עם כניסת הצבא האדום בשבת אחה"צ; סוף סוף שוחררה מהאימה והפחד, שהיו מנת חלקה בימים ובלילות האחרונים.

אולם שמחה זאת לא ארכה. את מקומה תפשה אט אט הרגשת מועקה ודאגה לבאות. עם ראשית התבססות השלטון האדום — מתחילות הרדיפות נגד השכבות שלא השתייכו למעמד הפועלים ובעלי־המלאכה. אלה אינם מתקבלים לקואופרטיבים ולקבוצות העובדים, ההולכים ומתארגנים בעיר. נפוצות שמועות על החרמת כל הרכוש והסחורות שבידיהם. כתגובה על כך נעלמות הסחורות מהחנויות ובתי־המסחר בתוך מחבואי־סתר שונים.

לא ארכו הימים, ובפקודת השלטונות נאסרו רבים מהסוחרים ובעלי־הבתים, וביניהם — גם אבי. אחרי כמה ימי מעצר בעיר — נשלחים כל האסירים לתחנת הרכבת בסמיאטיץ' לעבודת־כפייה... ומי יודע במה היתה מסתיימת פרשה זאת, לולא החלה לפתע נסיגת הצבא האדום. בבוקר בהיר אחד ראו האסירים, כי שומריהם נעלמו ואינם; בראשונה לא הבינו את פשר הדבר והיו ביניהם כאלה שיעצו להישאר במקום... אך רובם לא רצו אפילו לשמוע על כך ונתפזרו מיד לבתיהם.

בזמן נסיגתו מסמיאטיץ', הוכיח הצבא האדום כי ביחס לשוד וביזה והתעללות ביהודים — אינו נופל כלל וכלל מהצבא הפולני. היו אז די פגיעות ברכוש ובנפש. קבוצה גדולה של יהודים גם הוצאה מחוץ לעיר בכוונה לירות בהם, ורק התערבותו של אחד הקצינים, ברגע האחרון, מנעה אסון גדול.

★

שלטון הפולנים מתבסס שוב בסמיאטיץ' ועם התבססותו הולך ומחמיר מצבם הכלכלי של היהודים בתוכה. מצד אחד נטל מסים כבד, ההולך וגובר, ומצד שני הסתה נגד המסחר היהודי ותעמולה בין הנוצרים שלא לקנות אצל יהודים. סוחרים ותיקים ומבוססים הולכים ומתרוששים והקרקע נשמטת אט אט מתחת לרגליהם מבחינה כלכלית. זוגות צעירים רבים אינם נקלטים עוד במשטר כלכלי זה, ולמרות רצונם נשארים סמוכים על שולחן הוריהם. הנוער והדור הצעיר כולו נוכח לדעת, כי מרבית הדרכים חסומות בפניהם וכי אין להם כל עתיד בגלות פולניה.

גם בביתנו המצב הכלכלי הולך ומחמיר. המיסים גוזלים את חלק הארי מהפדיון במזומנים; חלק ניכר מהסחורה מוכרים בהקפה, והחובות הולכים ומצטברים, כיון שהקונים אכלו בינתיים חלק מהסחורה שניתנה להם בהקפה, ואין ידם משגת לשלם את כל חובם. בחובות מצטברים אלה אי־אפשר לקנות סחורה חדשה — ואבא נאלץ להודקק להלוואות בריבית, מה שמהדק עוד יותר את טבעת החנק הכלכלי.

גיסי, נחום טייטלבוים, בעלה של אחותי הבכירה רייזל, אינו מצליח להתבסס במסחר, ואחרי שהוא מכלה את כספו בנסיונות שונים — מתחיל ללמוד את מלאכת האפייה. בינתיים נשארים הוא ומשפחתו, שגדלה בינתיים — סמוכים על שולחן הורי.

ואחרי שגיסי כבר למד את מלאכת האפייה — לא נמצא לו מקום עבודה. הורי מחליטים על כן לפתוח מאפייה בביתנו, בקומה התחתונה, במקום שהיה פעם בית־המלאכה. מאפייה זאת צריכה היתה לשמש קודם כל מקום עבודה לגיסי,

אבל גם מקור פרנסה לקיום המשפחה כולה, הואיל והמסחר במוצרי עור הביא אותנו בינתיים להתרוששות ממש.

אולם לא הועילה המאפייה וגם לא הקונדיטוריה שנתווספה במרוצת הזמן. ההתדרדרות הכלכלית התמידה... עד שסוף סוף נפקחו עיני הורי לראות, כי לא זו הדרך, כי לשוא יכלו מאמציהם בארץ המתייחסת אליהם כאל בנים חורגים. וכה גמלה בלבותיהם ההחלטה לעלות ארצה.

★

הנוער בסמיאטיץ', שהיה לאומי וציוני ברובו הגדול, הבין יפה את המתרחש בטרם נפקחו עיני המבוגרים לראות נכוחה. נוער זה שלל את הגלוה ואת ההווי הגלותי גם בזמן שהמצב הכלכלי היה כביכול תקין. הוא הבין יפה, כי במוקדם או במאוחר נעמוד בפני שואה כלכלית או אחרת, ועל כן מוטב להפנות את כוחנו ומרצנו לבניית המולדת בארץ אבותינו. לא פעם התנהלו ויכוחים סוערים בין בנים להורים, כשהצעירים דחקים בהוריהם לעלות ארצה, ואלה מתחמקים בק"ן תירוצים ונימוקים.

ויכוחים דומים התנהלו לא פעם גם בביתנו. אמנם, הנוער בבית השתייך לזרמים שונים: אחותי לאה הצטרפה ל„החלוץ", אחותי צפורה ואני — ל„שומר הצעיר" ואחי קלמן — ל„חרות" — אך היתה חזית משותפת ביניינו ביחס לעלייתם של הורי ארצה. אולם כל זמן שהורינו היו מבוססים מבחינה כלכלית — היססו בהחלטתם, אף כי רוח הציונות פעמה בהם.

עם החמרת המצב הכלכלי פוחתת הססנותם. מתוך כך ניתנת רשות לאחותי לאה לצאת להכשרה ואחר־כך גם לעלות ארצה עם הראשונים מתנועת „החלוץ" בסמיאטיץ'.

שנים קשות עברו כאן בארץ על אחותי לאה ובעלה צבי רוג — אבל הם החזיקו מעמד ולא נתפתו לרדת. הם הם ששימשו אחר־כך אבן שואבת ליתר בני־המשפחה, ולא במעט הודות להם זכו הורי וחלק ממשפחתי להגיע ארצה וכך להינצל מציפורני הנאצים.

אחותי הבכירה רייזל עם בעלה נחום ושלשת ילדיהם ואחי קלמן עם אשתו אטקה ושני ילדיהם נשארו וניספו בטרבלינקה יחד עם כל קדושי סמיאטיץ'.

אריה שפיאלטר

בריל נוסע לאמריקה

גל של קור ירד על העיירה. לאחר שלג כבד, שנפל במשך יממה ללא הפוגה, התבהרו השמים, וכפור חזק כבש את מקומו. מסביב, ככל שמשגת העין — הכול מחופה ביריעה לבנה: הגגות, הרחובות, האילנות, המגרשים, הבנייינים וערימות העצים. מקרוב ומרחוק מכוסה הכול בשלג לבן וצח כבדולח.

לאט־לאט שוקעת השמש מעל לבתים ולרפתות של הגויים בשולי העיר. האוויר חותך וצופד את העור. מבעד לשמשות הקפואות של הבתים הפזורים מבליחים זיקי אור. הרחובות מתרוקנים והאנשים מסתגרים בבתים החמים. פה־ושם נישא צליל פעמון של עגלת־חורף מחליקה.

באיזור הנוצרי, בקרן רחוב בית־המדרש החדש ורחוב המורד עומדים בתי־יהודים בעלי צורה שונה. ליד המגרש הפנוי, ניצב לו בית־לבנים קטן בעל גג רעפים משופע — בית האלמנה אידל דינה. ליד הבית — גינה מגודרת. בכל קיץ פרחו בה שעועית, אפונה וירקות אחרים. בקצה הגינה — רפת, ששימשה לשתי פרות, ותא לסוס. כשלא היה סוס, היתה בעלת־הבית מפטמת אווזים לשומן ולבוצה דקה.

בחזית, בכניסה מימין, עמדו שני דירים, האחד לעצי־הסקה לימי החורף, והשני — לעופות. בליל היה נישא מכאן לעתים קרקור נפחד של התרנגולות, עת גמיה היתה מתפרצת פנימה וחונקת את העופות.

מכל העברים גבלו בתי־הגויים על הרפתות, הגרנות מלאי־התבואה והבהמות.

ובביתה של אידל־דינה תנועה רבה בערב חרפי ומושלג זה. מפעם לפעם נפתחת הדלת, וגלי־אור וחום פורצים החוצה. המולת ויכוחים והלצות מהולה בעצבות שלפני דמעות, שוררת בין הנוכחים — אנשי משפחה, קרובים וידידים, אשר באו להיפרד מבריל, היוצא כבר מחר בדרכו לאמריקה ועוזב את העיירה לצמיתות.

בריל הוא הבכור במשפחה. בחור כבן שלושים, קומתו בינונית, זיפים שחורים בולטים בשפמו ומציצים מתוך פניו המאורכים, קרחת עגולה, קטנטנה מעל, ובפניו נסוכה עצבות ודאגה: על כתפי מי הוא משאיר גורל משפחה זו? זה קרוב לעשר שנים, שאבא מת. בפרק זמן זה משך, ביחד עם אמא, בעול המשפחה. אמא כרעה תחת העול והיא שבורה ורצוצה. לאחר נסיעתו יעבור התפקיד של הבכור לאחיו וולוויל. האפשר להטיל עליו עול זה, והיעמוד בו? התשמענה לו האחיות?

בריל נשא שנים רבות בעול המשפחה המיוחמת, וקשה לו להינתק. אבל מה יוכל לעשות אם לבו נמשך „שמה", אחר אהובתו? רק אותה הוא רואה בחלום ובהקיץ, וכאן, בעיירה, נשארה לו הבדידות, הכמיהה והמועקה.

האחים והאחיות עסקו באריזת המזוודות. במיוחד טיפל בזה וולוויל, שהיה נרגש מאד מהתפקיד שלפניו — להיות „ראש" למשפחה במקום בריל. הישמעו בקולו? היהיה לו עם מי „ללכת לשולחן"?

סימה צייתנית. היא אוהבת לעבוד. לעומתה רבקה עקשנית וסרבנית, מתאוננת תמיד, שקשה לה, „שאינה יכולה".

השעה כבר מאוחרת. האורחים נפרדו אחד־אחד ונשארו רק הקרובים ביותר, אשר הביעו דעותיהם על האריזה, על הנסיעה המסובכת דרך גרמניה והאמבורג או שרבורג. אחרים חזרו על דברי הפרידה: „התזכור?" „התכתוב?"

אמא, אידל־דינה, לבושה חלוק ארוך ומטפחת לראשה, בעלת פנים מקומטים וחרושי־דאגה, חותם העבר הקשה — עסוקה ליד הכיריים בהכנת דברי־מאפה לדרך. בקול שבור זרועד חזרה ושאלה את וולוויל, אם לא שכח חלילה לארוז את שקיק התפילין ואת הסידור לדרך. המועקה בלב גדלה. אינה יודעת אם ענתה או לא ענתה על כל שנאמר לה בערב זה, אם מתוך נחמה ועידוד אם סתם ככה, לצאת ידי חובה. לב אם מי ידע? לגורל ילד־טיפוחה, היוצא זו הפעם הראשונה לגדודיו לתור אחר אושרו, נתונות מחשבותיה־חרדותיה, או לגורל הבית הזה, הנישא כאוניה טרופה על פני הגלים, ואולי — לגורל שניהם כאחד. כה נפעמת רוחה באותן שעות אחרונות לפני הפרידה.

★

לילה. הכפור גבר. הקרובים והידידים נתפזרו לבתיהם. המנורות כבו, רק עששית־קיר דועכת במטבח ומפיצה אור קלוש על פניה הלאים ומלאי הצער של אידל דינה — וצללים לאחוריה. הילדים נרדמו אחד־אחד מרוב עייפות. רק היא — טרם סיימה. ובשעה מאוחרת אחר חצות התקרבה בלאט על בהונות רגליה לילדים השקועים בשינה עמוקה. רגע נעצרה ליד מטתו של בריל, הצמידה עיניה הזולגות דמעות אל פניו, ובלב קרוע ניתקה מהמקום, פתחה ב„קריאת שמע" ונכנסה למטתה.

לאחר שעצמה את עיניה הלאות והתכסתה מעל לראשה, גברה הלמות לבה ובהרהוריה עלו ימי־חייה הקשים; כמה נוראה היתה אלמנותה, עם שמונת היתומים, ללא מפרנס, ללא דואג ומנחם. רק אלוהים שבשמים יודע כמה קשה עמלה כדי לכלכל את ילדיה, כמה דמעות וזיעה שיקעה בלחם שהאכילה אותם, כמה טרחה להשיג „שכר־למוד", עד כמה סיכנה את עצמה בהגינה על יתומיה מכל מיני תקיפים ומיוחסים...

וכשהילדים גדלו במקצת, נסחפו בזרם הימים ההם: „מהפכות", „הגנה". כל פינות־הבית מלאות מחסני־נשק, אקדחים, כדורים, כפפות־גומי ועוד כל מיני צרות צרורות. יום־יום עמדה בחיפושים, במעצרי־הילדים, ושעה־שעה נשאה את כפיה לתחינה: אל אלוהים! כמה כוחות על־אנושיים? כמה דמים?

ועכשיו, לאחר שזכתה לראותם גדולים, מוצלחים לאלוהים ואדם; עכשיו, כשהגיעה לפרנסה שלימה, לחיים שאין בהם בושה וכלימה, הטיל עליה הגורל להיפרד מבנה בכורה, מבריל, וכלום יכולתי לעמוד בדרכו? גופו בסמיאטיץ', ואילו לבו ונשמתו שם, הרחק, בכמיהה וערגה לבחירת נפשו.

שעות רבות נמשך המאבק בין רגשות האם

לבין מלאך־השינה. קשה לקבוע ידיי מי היתה על העליונה. שעות אלו נדמו — נצחיות...

★

בחדר המטבח, על מיטת־קיר, ישן לו האח הקטן — הצעיר במשפחה. מתוך ארשת פניהם של בני הבית, של האם — הבין את הנעשה בלבם.

בן שלוש היה שעה שנתייתם מאביו. רגעים אלה נחרתו עמוק בלבו הקטנטן; אבא שכב גוסס ומסביבו כל המשפחה, כאשר לפתע פרצה אמא בזעקה מחרידה: „הוא מת!" כל הבית רעד מבכי־ייתם המרה של היתומים. את המת הורידו לארץ והדליקו גרות למראשותיו, והאח הקטן — עטוף צעיף הוכנס לביתה של שכנה.

בריל היה ל„אבא" — ואת תפקידו מילא במסירות ובנאמנות. כל נטל המשפחה רבץ עליו. בריל היה גם „בעל־יכולת". בדמיונו של הקטן עולים שלבי גבורתו של בריל שלו, שישמש לו סמל ומופת.

בגן פירות כפרי, שנלקח בחכירה באחד הכפרים, התפרץ פרחח וגנב פירות. הדבר חזר ונשנה מספר פעמים, עד שבריל תפסו והעניש. מיד הבהיל אביו את כל השכנים והעוזרים, וכל הגויים יצאו עם מגלבים ומקלות, לעשות בז׳ידים שפטים. בריל לא נרתע. בשקט הוציא את אולרו וניצב, כשגבו אל הקיר... הגויים התרשמו מעוז־ריחו והרפו...

סתיו. בחצר הבית איכפו את הסוסה הערמונית הצעירה. מנסים לעלות ולרכב עליה, אבל ללא הועיל. הסוסה התעקשה. בריל ניגש בשקט וברצון־ברזל — ועלה. זמן־רב בעטה ברגליה האחוריות. זמן־רב חיפשה מקום להתפרע ולהתפרע. אולם ידיו החזקות ורצונו העז אילצוה, בלית־ברירה, לקפוץ מעל לגדר ולדהור — לפי רצונו של הרוכב...

בריל היה בעיניו של הקטן לסמל הנעלה והנשגב ביותר, והוא מתגאה בו בחברת חבריו. ובריל היה מתהלך אתו ברוך אבהי.

והנה, בריל נוסע לאמריקה...

הבית עוטה עננים שחורים, והעולם חשך בעדו. הלב הקטן החל מתכווץ, הפנים התעוו, והעינים — דומעות...

★

בבוקר השכם גברה התנועה בבית, קרובים ושכנים באו להיפרד. באו גם הגויים שבשכנות. גם „ולאדק" עם אשתו. ההמולה גדלה ורבתה.

בחוץ נעצרה עגלת־חורף. מישהו קרא: „בעלי־העגלות הגיעו!..." הדלת נפתחה ברעש, ואורי עם יוסלה, עטופי פרוות וכובעי־חורף גבוהים, שהשתפלו מעל לאוזניים, נכנסו הביתה.

„בוקר טוב! — צריך כבר לנסוע!"

הנאספים בבית היו כה עסוקים ב„פרידה", עד כי לא שמו לב לבעלי־העגלות והמשיכו בדיבוריהם בשאון והמולה.

אורי העגלון נשאר דומם כנעלב. מה? לא שמים לב אליו? בינתיים, נזכר שבריל זה אין לו כיום „יד רחבה" כלפנים. אנשים מוסרים, שירד מנכסיו, והפרוטה אינה כה מצוייה אצלו...

„צריך לנסוע!" התעורר אורי בשנית, „אבל דע לך בריל, שהנסיעה עולה 20 זהוב!"

בריל נפגע מקריאה זו ונשאר דומם וחיוור. היתה זו פגיעה „פוצעת" דווקא ברגעים, ש„הכבוד" יקר לו מכול. רגעים שררה דממה, אך מיד התאושש וקרא בקול מצווח:

„אינני נוסע אתכם. צאו מכאן!"

אורי נעלב ופנה לדלת, ויוסלה בעקבותיו. הם מילמלו משהו והסתלקו.

בבית נתהווה מצב־רוח משונה. איש הביט בפני רעהו...

באותו רגע נתאושש הגוי השכן ולאדק, ניגש אל בריל, חיבק אותו ואמר:

„אדיסט פאהרן מיטא מיינע פערד" (אתה תסע בסוסים שלי)...

כעבור דקות מספר ניצבה בחוץ עגלת־החורף של ולאדק. עליה העמיסו את המזוודות.

בריל עם מלוויו התישבו, ובעוד הנפרדים דוממים ומזילים דמעה בפתח הבית, משך ולאדק במושכות, הניף את השוט, והעגלה זזה לאיטה, בהפרידה בין שני הצדדים שניפנפו בידיהם. העגלה עלתה לאיטה על ההר ופנתה שמאלה, דרך בית־המדרש החדש.

זמן רב עמדה האם מאובנת ליד שמשה קפואה. היא גירדה באצבעותיה קצת מן הקרח בצד, כדי שתוכל להציץ ולראות. מפניה המקומטים זלגו דמעות, ושפתיה דובבו תפילה:

„אל אלוהי אברהם, יצחק ויעקב, דיין האלמנות ואב היתומים, נצור את בני, מחמל־נפשי, והנחהו במסילות ישרים, כדי שיגיע בשלום למטרתו..."

יחזקאל קוטיק

זכרונותי

ר׳ יודל מסמיאטיץ׳ * היה למדן מופלג וידע בעל־פה כמה מאות דפים מסדר „גזיקין״. נוסף על כך היה חקרן ושקד על לימודי האסטרו־נומיה של הימים ההם. לפי משלח־ידו היה סוחר ועמד בקשרי־מסחר עם לייפציג. פעמיים בשנה יצא למסע אל העיר לייפציג בקרון משלו, הרתום לשלושה סוסים ונהוג בידי רכב. בצאתו לקח עמו תיבה גדולה של מטבעות־כסף ותיבה קטנה של שקלי־זהב, הצטייד בספרי גמרא ובספרי מחקר שונים ובדרך היה מעיין במשנתו. היתה לו משי־כה לכלי נגינה, שקורין לו קלארניט, ואהב מאד לנגן בו.

במרוצת הזמן חדל לסחור עם לייפציג ונעשה לקבלן של הצבא, ואז נזדמן לעתים קרובות לפטרבורג. בשובו היה מרבה לספר סיפורי־מעשיות משם, על הקיסר ופמלייתו. כשנפטר הייתי בן 12, וזכורני, כי פישפשנו במגרותיו ומצאנו בהן מכתבים של קבלנים מכל מחוז וילנה. בכמה מהם נאמר, שהם, כלומר הקבלנים, מוסרים לו את עצומותיהם כלפי השלטונות ומייפים את כוחו שיסע לפטרבורג לתבוע בשמם. נמצאו גם מכתבים מערים שונות, בהם נתבקש לעבור למקומות אלה, שם יחלקו לו כבוד רב. הוא כבר היה אז זקן ושבע־ימים.

ר׳ יודל נתאלמן לעת זיקנה ובניו לא היו עמו. שלושת בניו היו למדנים, אך לא אמידים, וכל אחד מהם גר בעיר אחרת. סבתא, ביילע־ראשה, היתה בת יחידה והיא הזמינה אותו להתארח אצלה. הוא היה חכם ומקובל מאוד על הבריות. אהרון לייזר הפציר בו שיישאר אצלו לכל ימי חייו, ואמר כי לא יניח לו בשום פנים ללכת. הזקן מכר את ביתו ואת כל מטלטליו בסמיאטיץ׳ ועקר לקאמיניץ אל חתנו, וסבא אהרון לייזר טיפל בחמיהו בכבוד ויקר כבבת־עינו.

בסמיאטיץ׳, פלך גרודנה, חי בימים ההם גביר בשם ר׳ „דוד הרחב״ („דער ברייטער״). כינוי זה בא לו משום שחי ברחבות, כדרך הרוזנים. עז היה רצונו להשיא את בתו לחתן תלמיד־חכם. הוא שמע על העילוי ישראל, ושיגר שדכן שידבר על לב אביו, ר׳ יודל ווישניאק, יהודי למדן ואדם מקובל על הבריות, שיתן את בנו ישראל כחתן לבתו. הוא מתחייב לעשרת אלפים רובל מוהר ולעשר שנים מזונות.

בן דודי, ר׳ ליפא, היה חתנו של איש סאמיאטיץ׳ ושם גר. לפתע פשטה שמועה שהגיעו לשם פולנים, כאלף וחמש־מאות איש. עד מהרה הגיע גדוד שלם של קוזאקים, הקיפו את סמיאטיץ׳ והוציאו להורג את היהודים והפולנים גם יחד. כזו היתה השמועה שעשתה לה כנפיים. בביתו של הדוד פרץ בכי. הדוד שם את נפשו בכפו ונסע לסמיאטיץ׳. הוא הגיע לשם יומיים אחרי הקרב. כשנכנס לעיר היה המראה דומה למה שסופר. הכול — שומם וריק, ואין לראות נפש חיה. על כל צעד ושעל התגוללו גוויות של פולנים הרו־גים. אחרים עוד גססו. הוא המשיך ללכת ופגש ביהודי. שאל אותו בפחד־מוות:

— היכן הם כל התושבים אנשי סמיאטיץ׳?

משיב היהודי:

— הם כולם מוטלים בבית־הקברות.

והיהודי הוליך אותו לשם.

ואמנם כאן מצא את בנו וכלתו ואת הילדים.

מעשה שהיה כך היה: הצבא הרוסי הקיף את העיר. הפולנים, משראו את החיילים הרוסים, לא גילו כל התנגדות. אז ציווה ראש־הגדוד על כל

---

* אביו זקנו של יחזקאל קוטיק, אהרן לייזר, נולד בשנת 1799. בהיותו בן 11 נשא לאשה בת סמיאטיץ׳, המכונה בספר „ר׳ יודל׳ס טאכטער פון סעמיאטיטש״. סבו של המחבר היה איפוא חתנו של ר׳ יודל.

תושבי העיר לנטוש את בתיהם וללכת אל בית־הקברות. וכך עשו: היהודים הלכו לבית־העלמין שלהם, והפרבוסלאבים לבית־הקברות שלהם. רק עתה התחיל הקרב, בו נפלו חלל כל הפולנים עד האחרון בהם. לראש־הגדוד ניתנה פקודה לא לקחת שבויים, כיוון שכל בתי־הסוהר מלאים אסירים. מוטב לקטול במקום.

התושבים חיכו בבתי־הקברות, עד שראש־הגדוד יתיר להם לשוב לבתיהם. ביום השלישי הורה לכולם לשוב הביתה.

הדוד סיפר, שאף אחד לא ניזוק. רק יהודי אחד, ר' דוד הרחב, נהרג. עליו כבר סיפרתי קודם לכן...

תירגום: י"ק

(מתוך הספר „זכרונות").

משה וייסמן

סמיאטיץ' בעיני עובר אורח

סמיאטיץ' — עיירה קטנה, כעשרה מיליון מבריסק וחמישה מביאלסק; כמרחק הזה מויסוקה ומעיירות קרובות אחרות, שסמיאטיץ' עמדה אתם בקשר באמצעות עגלונים, שהסיעו נוסעים והובילו סחורות הלוך ושוב.

הקהילה היהודית מנתה משישה עד שמונה אלפים נפש.

במבואותיה נראתה העיירה מרחוק בנוף מרהיב־עין, מוקפת גבעות, אחו ויערות ירוקים. בפנים העיירה היה פחות יפה. הרחובות היהודיים היו ללא חתימת עץ וצמח. האדמה נשאה עליה חורבות ישנות. בסימטאות שבירכתיים — רבה הדלות, וערימות אשפה נערמו בסמוך לבתים. השוק על חנויותיו הכיל קצת בתי־עץ ובתי־לבנים, שנראו „לא מן הגרועים ביותר".

הרחוב ההדור היחידי, שבו „טיילה" כל העיירה, זקן וצעיר, הוא ה„הויף" — בו התגוררו הגבירים של העיירה; המיקיצ'ינסקים, הצוקרים, הפכטרים והויינשטינים — אלה היו סוחרי יערות שעסקו בקנייה ומכירה של עצים — מהפריצים לחוץ־לארץ.

רוב יהודי העיירה הין אביונים מרודים ועבדו קשה למען פת־הלחם. בתי־חרושת לא היו בזמנים ההם. רק יותר מאוחר נתווסף בית־חרושת לייצור מסמרי־עץ לסנדלרים, שסיפק עבודה לתריסר צעירים וצעירות.

היהודים בלטו כמעמד בינוני זעיר של בעלי־מלאכה, חנוונים, סוחרים, מתווכים, רוכלים ורוכלות. מספר הסנדלרים היה רב. הם עשו נעליים לצורכי השוק והעסיקו פועלים רבים. כך גם במקצוע החייטות. גם נגרים יצרו רהיטים למכירה בשוק. זכורני, שעברתי פעם על־פני נגריה, שעה שזוג כפרי צעיר עמד לקנות מיטה; שניהם השתרעו במיטה, כדי לגלות אם מידותיה תואמות את מידתם...

נשים ונערות, שנזקקו לרווח של כמה גולדנים לשבוע, סרגו גרביים וכפפות. גם סחורה זו נמכרה בשוק.

בעיירה היו נפחים רבים, אומנים במלאכתם. ביד ובפטיש עשו דברים רבים ומועילים, כמו: מחרשות, מעדרים, מגרפות, חרמשים, מגלים וכו'.

בעיירה היו הרבה „סוחרים זעירים", שקנו מהכפריים תבואה, תפוחי־אדמה, ביצים, תרנגולות ודברים שונים. לבר־מזל נחשב מי שהשכים לקום ויצא הרחק אל מאחורי העיר לקדם את פני האכר, שנסע העירה למכור מתנובת אדמתו.

בעיירה היו הרבה קצבים הללו היו חייבים ללכת בעצמם לאכר בכפר כדי לקנות את הבהמה.

היו בעיירה כעשר טחנות־מים, שטחנו תבואות משל האכרים, וכן תבואות של המונצ'רים בכמויות יותר גדולות.

חוץ מאלה שנזכרו, היו בסמיאטיץ' חנוונים רבים, ובכל קצווי השוק נראו חנויות גדולות וקטנות — כך נראתה בעיני העיירה כשבאתי אליה.

מנדלי השמש

מנדלי היה אדם גוץ, בעל זקנקן בהיר ועינים כחולות.

עוזר לשמש בית־המדרש הישן, אך מהשמשות, כנראה, לא אכל לשבעה, והוא נעזר ב„פרנסה שניה". בביתו הקטן הכניס כמאה ספרונים, רו־מאנים של שמ"ר, של טנגבוים, של בלשטין ואחרים, ואת הספרים הללו נתן ב„השאלה".

בעצם, היה מנדלי לספרן הראשון והיחיד בסמ־יאטיץ'.

חוץ מספרי הרומאנים, נעשה מנדלי גם לסוכן של כל העתונים „האידיים" שהופיעו אז: „פריינד", „מאמענט", „היינט" וכתבי־עת שונים. מנויים רבים לעתונים טרם היו לו אז. לעומת־זאת היו לו „קוראים" רבים, שהיו מתכנסים בביתו הקטן ללילות שבת לקרוא בעתונים. כל אחד שילם בעד הנאה זאת.

בלילות־שבת אלה, אחרי הארוחה, נהגו בני־הנוער, פועלים ומשכילים להתכנס בביתו הקטן של מנדלי.

כל אחד מצא משהו לעיין בו: עתון, חוברת או ספר. אחרים באו ל„החליף" ספר או לקחת המשכים של רומאנים מעניינים.

אותם ימים טובים אינם נשכחים...

רבי ברוך בעל־גוף

רבי ברוך „בעל העגלה". ברשותו כמה עגלות רחבות וכחצי תריסר סוסים שמנים, שנרתמו שלושה־שלושה לכל עגלה.

משהגיע עם שלושת סוסיו, רעדה האדמה תח־תיהם. רבי ברוך היה מסיע נוסעים לתחנת־הרכבת ומוביל משאות לעיירות רחוקות.

יהודי גוץ ושמן, בעל זקן אדום ומרובע. אהב להתהלך בשוק, להיעצר ליד כל עגלת איכרים, למשש את הכל, לשאול: „מה יש למכירה?" כשפיו „מעלה גרה", וקש ארוך מבצבץ מבין שפתיו.

המקום החביב עליו, בו התיישב כשפניו אל השוק — היו המדרגות של „אנטשעלית". מיד היו מתקבצים סביבו עגלונים נוספים, סבלים וסתם בטלנים. הוא היה „מדבר" — והם היו מקשיבים. שיחתו החביבה ביותר היתה ללעוג ל„ציצילים", אשר כנראה שנא אותם מאד. משהבחין ב„אחד מהם", לא מצא לו כינוי אחר מאשר: „גזלן!".

ראו נא ראו — פנה אל מאזיניו — הגזלן הזה אומר, שהקיסר אינו מוצא־חן בעיניו, ושהוא חכם — אפילו מהרבי!... „העולם" שלו היה עונה בצחוק: „נכון. רבי ברוך! זה באמת ככה", דבר זה היה מוסיף לו בטחון, כאיש „היודע מה הוא אומר". אותה שעה היה מושיט אצבעו כלפי ה„הלך" וקורא אחריו:

„הי גזלן, אם חכם הנך באמת, הראה לי עגלה הנוסעת בלי סוס!..."

שומעיו הגיבו במנוד ראש להבעת הסכמה: „נכון!" „שיוכיח!" — ושוב פרץ צחוק...

פעם אירע לו אסון. במפתיע, בלי שיצפו לכך, עבר בשוק אוטו שחור... עגלה „בלי סוס"... האוטו נעצר לא הרחק מה„הויפישע גאס", ליד ביתו של פיבל יצ'קוצ'ר.

הקהל נשאר המום. רבי ברוך תפס בכף ידו את זקנו ועיניו נעצמו מאליהן... עד מהרה התאוששו ונחפזו לחזות בפלא: „עגלה בלי סוסים..."

העיירה — אחרי יריד

היום פנה. השמש שקעה בשפולי האופק לעבר היער. האכרים מכפרי הסביבה, שהגיעו ליריד, ארזו את חפציהם לדרך.

בתי־המרזח כבר נתרוקנו; החנוונים עמדו בפתח חנויותיהם הריקות, וארשת שביעות־רצון על פניהם.

התגרים ארזו את שארית סחורתם לארגזים. זליג הסנדלר, יהודי בעל זקן גזוז וכפות־ידים שחורות, נשא על שכמו את העמוד עם המגפים שלא נמכרו, ושהיו תלויים באוזניהם ומתנדנדים בקצב הילוכו... דבורה האלמנה, עם פניה המודא־גים והעצובים, החזירה את סירי־החמר למרתף. רבקה לאה הזקנה בעלת הגידול השעיר על סנ־טרה המקומט, הלכה שמחה הביתה; היא מכרה את כל דברי־המאפה, שאפתה במו־ידיה בשביל היריד. בתוך צרורה, התלוי מאחרי הסינר, ציל־צלו הרבה מטבעות נחושת...

שייע, סוחר הסוסים, נהג בסוסים שקנה היום בקריאות רמות, כשהשוט שבידו מתנפנף ומצליף באוויר.

אט־אט התרוקן השוק רחב־הידים. ילדים יח־פים מתרוצצים, מחטטים ומחפשים „משהו"

שנותר משכחה, או אבידה. מן האחו באו הפרות, והפעמונים שעל צווארייהן מתנועעים במקצב צעידתן מלווה געיות ממושכות: מו־מו...

הלילה ירד. השמים במערב שטופים לשונות של שמש יוקדת. יהודי העיירה אצים למנחה־מעברים.

לפתע נזדעזעה העיירה מזעקות בכי מחרידות; יללתן של שלוש בחורות נישאה על פני כל הרחובות. אנשים יצאו מבוהלים מבתיהם... אף אחד לא שאל מה קרה. בעיירה ידעו, שאמן הורתן חולה אנושה וראו אותן חוזרות מ„מדידת בית־הקברות". אולי תקרענה דמעותיהן את גזר־הדין?...

*

בילה, אשתו של אלתר ואטניק, חולה זה מזמן. מיום ליום הלך והחמיר מצבה. הרפואות של שני הרופאים אשר בעיר לא הועילו. רבי אלתר לא אמר נואש לאמונתו באלוהי־נצחים, שיקדים לה רפואה שלימה.

רבי אלתר, גבה־קומה ורחב־כתפיים, בעל חוטם פחוס, זקן קטן וזיפי שפם דוקרניים, היה שרוי בצער גדול, ולבו דאב עליו מאז נפלה אשתו למשכב. משראה כי המצב רע — הריץ מברקים לשלוש בנותיו, שעבדו כ„עוזרות" בנכר, וקראן לבוא מייד הביתה. הוא עצמו לא מש ממיטתה וקרא כמעט את כל פרקי התהילים.

שלוש הבנות הגיעו ללא־שהייה. עיניהן נמלאו דמעות בראותן את אמן ההולכת ודועכת משעה לשעה...

— — — הלילה כיסה את העיירה באפילה. בשמים נוצצו כוכבים. בבית־המדרש „חיי אדם" עוד ישבו יהודים ולמדו ליד שולחנות.

ליד השולחן האחרון, בפינה, ישב רבי אלתר. ראשו רכון על זרועותיו. וגופו מתנודד לנגד ספר פתוח מאחוריו, על הכותל הגבוה, התנדנד צלו, כמטוטלת הנחושת של שעון־הקיר...

פתאום נפרצה דלת בית־המדרש. שלוש בנותיו נכנסו בצעדים מהירים וביללת־אימים קרבו לארון־הקודש...

משנרדמה העיירה, היתה כבר השעה אחרי חצות. זעיר פה זעיר שם ניצנץ בחלון אור אדום. שקט חדגוני עטה את השוק הריק, וצעדיו הכבדים של שומר הלילה, על מקלו הכבד, הידהדו בחלל השקט הלילי.

השמים זרועים כוכבים. חצי־ירח חיוור הציץ בעצב. בצפון ניתק וצנח כוכב־אור משמים.

— — — זעקות קורעות־לב בקעו בדממת־הלילה. בנותיה של בילה עברו בילדה ברחובות וזעקתן נישאה על פני העיירה כולה:

„ענינו אבינו שבשמים!... למה נדמת אלוהי אברהם ויצחק? — — —"

ההד התגלגל במרחקים והתנשא אל על — עד לב השמים. ברחובות של הגויים החלו הכלבים לנבוח... במזרח האיר השחר, המבשר יום חדש...

תירגם: א"ש

(מתוך הספר „מסמיאטיץ' עד בריסק").

יוסף הלפרין

דיוקנאות

נבחרים יהודים ב„מגיסטראט"

במועצת העיר סמיאטיץ' קיננה מאז ומתמיד האנטישמיות. ארבעה עשר היו חברי המועצה, ואילו מספר הנבחרים היהודים הוגבל לשניים, על אף העובדה, שהתושבים היהודים היוו 70 אחוז מהאוכלוסיה המקומית. הבחירות נערכו בשיטה כזאת, שיותר משני יהודים לא יכלו להיבחר. שני חברי המועצה היהודים היו: ר' פייבל ראדזינסקי, התעשיין העשיר בעל בית־החרושת לאריחים, והסוחר הצנוע החסיד ר' איצ"ע ברונרייט, או בכינויו ר' איצ'ע החיגר.

הנוצרים לא החמיצו אף הזדמנות אחת בישיבות מועצת העיר להשמיע דברי־נאצה אנטישמיים מהולים בעלבונות, ולא נרתעו מלהכריז בפומבי ש„על היהודים להסתלק לפלשתינה". גם מזכיר העיריה פיאלקובסקי היה שונא בנפש של היהודים, אף־כי לא בחל בדגים וביי"ש של יהודים או בגמילות־חסד על־מנת שלא להחזיר. פיאלקובסקי היה חביבם של האנטישמים בזכות בדיחותיו, שהצטיינו בעוקץ אנטי־יהודי בוטה. עד כדי־כך הגיעו הדברים, שהסטארוסטה (מושל המחוז) של ביאלסק תיבל את נאומו בעירייה בבדיחותיו הגסות של פיאלקובסקי. כזו היתה התמונה בשנת 1933.

ר' פייבל ראדזינסקי העדיף להוקיר את רגליו מבית העיריה ובא לשם רק אחת לחצי שנה. הוא נהג לומר, כי לשם יריקה בפנים יטריחו נא את עצמם הפולנים ויבואו אליו. וכי מה השכר שאפשר להפיק מישיבה יחד עמהם — רק חרפות וגידופים.

לעומת־זאת נהג ר' איצ'ע ברונרייט החסיד לבוא לכל ישיבה, והוא אשר ספג את דברי־הבלע של שונאי־ישראל אלה. משששאלתי פעם את ר' איצ'ע: למה לך כל זאת? השיב: אעפ"כ יש לזה ערך כלשהו. וסיפר לי מעשה שאירע באותו יום ממש: אצל אלמנה ענייה, הסוחרת בביצים, החרימו את הסחורה, ועוד היה צפוי לה קנס של 25 זהובים. ר' איצ'ע, בתוקף מעמדו כשליח־ציבור הלך אל מפקח המשטרה, ובשתדלנותו למען האלמנה השיג את ביטול הקנס, וגם מרכולתה הוחזרה לה. רק לשם קיום מצווה כזו כדאי לו לשבת בעירייה במחיצתם של שונאי־ישראל.

אמנם, הצירים היהודים בסיים הפולני היו מעוניינים באינפורמציה על כל מקרה עוול וקיפוח של המיעוט היהודי, כדי למחות בפני השלטונות הפולניים המרכזיים, אך דרך זו לא נראתה בעיניו של ר' איצ'ע, שהיה איש „אגודת ישראל". מפלגתו־שולחתו סברה, כי רק על־ידי שתדלנות אפשר אולי לבטל או למנוע גזירות, ולא על־ידי מחאות או תלונות נגד המגנון הממשלתי. בסופו־של־דבר לא עמדו לנו לא אלה ולא אלה.

פרנסי ועד הקהילה

ועד הקהילה היה מוסד של שלטון עצמי יהודי בכל הנוגע לענייני הדת והציבור של התושבים היהודים. הוא קם בתוקף זכויות ליברליות מוכרות, שהממשלה הפולנית העניקה לאוכלוסיה היהודית. משמעותה של זכות זו: היהודים זכאים לבחור ולמנות על דעת עצמם — רבנים, שופטים, מלמדים למוסדות של תלמוד־תורה, חזנים וכדומה. זכות זו ניתנה ליהודים גם בעיר שאוכלוסייתה מעורבת, והנוצרים לא היו רשאים להתערב בעניינים היהודיים הפנימיים.

אך אין לומר, שמוסד זה היה לתפארת הקהילה היהודית בסמיאטיץ'. לוועד הקהילה נבחרו 12 פרנסים מ־6 רשימות. המחלוקת היתה נטושה כמעט כל השנה, עד לבחירות החדשות. אכן, קשה להצביע על מעשים של ממש, שילמדו זכות על מוסד חשוב זה. אחרי עמל רב הורכבה מועצת הקהילה בת 12 הנבחרים, ואלה היו שמותיהם:

ר' לוי ביליצקי, יו"ר ועד הקהילה, יהודי ירא שמים, תורה וממון במקום אחד — איש „המזרחי"; זאב יאבלון — ציוני; טיקוצקי הצלם — „בונד"; ר' שמלקה סלאט, ר' שלמה מנדלסון ור' צבי חומסקי — „אגודת ישראל"; שמעון האמרשלאג, יעקב רובינס ופסח שטיינ־ברג — סחרים; ברוך פוקס — בעלי מלאכה.

לצערי, לא נשמרו בזכרוני שמותיהם של שאר הנבחרים. כאמור, לא הלך מוסד זה בגדולות, חוץ ממפעלים שחברי ועד הקהילה יזמו, כל אחד ברשותו ובפני עצמו.

כך הקים ר' צבי חומסקי את ה„תלמוד־תורה", בלי שנסתייע על־ידי מישהו. שלמה מנדלסון תמך בבנק היהודי. שמעון האמרשלאג קיים קופה של גמילות־חסדים ותמיד היה נכון לעזור בהלוואה. יעקב רובינס נשא על שכמו את כל ענייני העיר וגמל טובות כישר בעיניו.

ר' מענדיל האופה מ„חברה קדישא"

משנראה ר' מענדיל האופה מהלך ברחוב ביום חול כשהוא חבוש במצנפת של שבת — היה זה סימן מובהק, שאכן, יש בר־מינן בעיירה. מענדיל האופה, היו"ר והמושל בכיפה ב„חברה קדישא", יצא לחוצות העיר כדי להטות אוזן ולשמוע מה סחים הבריות על מעמדו של המת. כי על־פי אומדנו יקבעו דמי הקבורה ל„חברה קדישא".

אמנם יש לו לר' מענדיל מודיעין משלו להשגת „ידיעות", אך את מחיר הקבורה קובע הוא לבדו.

כשמגיעה הידיעה על התשלום, שנקב ליתומים ולשאריבשרו של המת — רוגשת העיירה, ומתחילה פרשה של שתדלנות אצל ר' מענדיל. מעתירים עליו בקשות, שלא יחמיר כל־כך ושיפחית מדמי־הקבורה. משעוברים יומיים, באים השכנים בטענות אל ר' מענדיל, שלא ייתכן להשאיר עוד את המת מוטל בביתו. רק אז הוא ניאות להפצרות הקהל ומוזיל את מחיר הקבורה. שוב נראה ר' מענדיל בעיר, כשהוא מחליף על זקנו המופלג לשניים, ויודעים — היום יבוא העניין אל קיצו.

שואלים אותו הבריות — על שום מה כל השקלא וטריא? הרי אפשר היה מלכתחילה להגיע לעמק־השווה. התשובה של ר' מענדיל היא: כספי „חברה קדישא" אינם הפקר; הגדר מסביב לבית־הקברות הולכת ונהרסת, וצורך הוא להקים גדר חדשה. אך בעיר יודעים, שר' מענדיל אוהב את עצם המהומה, שהעיירה תרגש, ושמותיהם של אנשי „חברה קדישא" והיו"ר שלה יינשאו על כל שפתיים.

בינתיים מתכנסים בביתו של ר' מענדיל אנשי „חברה קדישא", הינדה זוגתו מוציאה מן המזנון בקבוק יין דובדבנים חריף, ולוגמים „לחיים" כדת וכדין. אנשי „חברה קדישא" אוהבים רק את הי"ש החריף לעילא — 96%.

ר' מענדיל טוען, שהי"ש והכיבוד הם על חשבונו, וכל אשר הוא מפיק מן החיים ומן המתים מיועד לתיקון הגדר של בית־העלמין, הפרוצה זה דורות. אף אחד אינו זוכר, אימתי היתה גדר זו שלמה. מתים רבים ירדו לבור־קבר ועברו לעולם האמת, דמי־הקבורה נגבו אף נגבו, והגדר נשארה כשהיתה. הגדר של בית־העלמין בסמיאטיץ' לא תוקנה כנראה מעולם. וגם רבה האחרון של העיר, הרב גרשטיין, שבא לביקור בארץ בשנת 1935 או 1936, דיבר רתת, בדרשה שהשמיע בבית־הכנסת „מושב זקנים" בתל־אביב, על הגדר ההרוסה של בית־הקברות בסמיאטיץ'.

ר' מאיר אביגדור

לרבים מיוצאי סמיאטיץ' זכור אל נכון שמו של הגביר והנדבן ר' מאיר אביגדור ראפאלובסקי. סוחר־עצים ולמדן מופלג. בביתו הפריש כמה חדרים למקום תפילה, וכן יסד חברה ש"ס, שקבעה עתים לשיעור בתלמוד. הלמדנים שבעיר היו מתוועדים יום־יום אחרי תפילת מנחה ללימוד דף גמרא. בשעת השיעור היו ניתזים ניצוצות של חידודי־מוח וסברות מחבורת הלומדים. באו לשם ר' אברהם שמריל שווארצברג, ר' משה מונצ'ער, ר' נחום יאבלון, ר' לייבל קאשניק, ר' יואלקה לב, ר' משה מרדכי רובינס, ר' נחום זינגר. לא כולם היה כוחם בתלמוד רב, אך היו גם ביניהם בקיאים ולמדנים מופלגים.

ר' מאיר אביגדור היה גאוות בני־העיר. יהודי סמיאטיץ' אמדו את רכושו ב־100 אלף רובל, ובמעמד זרים לא נתנו להפחית מאומדן זה אף לא מאומה. נדבן גדול היה, במטבח שבביתו היו

תמיד מוכנות קדרות מלאות תבשיל בשביל מחזרים על הפתחים ועניים.

קבצן מחוץ לעיר שהזדמן לסמיאטיץ׳ סירב לקבל כנדבה את הפרוטות שנטבעו במיוחד ע״י ועד הקהילה בשביל פושטי־יד. הם העדיפו ללכת ישר לביתו של ר׳ אביגדור ושם סעדו את לבם בארוחה טובה ואף קיבלו מתנת־יד בהתאם להדרת־פניו של האורח. היו יהודים, שזכו לתרומה של חצי רובל ויותר מזה. יהודים בעלי הדרת־פנים, למדנים היודעים פרק בתלמוד, לפסוק פסוק נאה, או דרוש — מקבלים אפילו רובל שלם. קבצן פשוט שבפשוטים מקבל 10 קופיקות.

גברו הטענות והמענות כלפי ר׳ אביגדור, שהוא נוטל לעצמו את כל ,,העולם הבא״ שנפל בחלקה של העיירה. עד שגמרו אומר לבטל את הפרוטות המיוחדות ולתת לעניים אגורות של ממש. ועד הקהילה הוציא מן השימוש את המטבע לצורכי צדקה. מאז החלו הקבצנים שוב לחזר על הפת־חים ולזכות את יהודי סמיאטיץ׳ ב,,עולם הבא״. אך מי שחשקה נפשו בארוחה דשנה סר אל ביתו של ר׳ אביגדור ולמטבחו הפתוח לכל דכפין.

גבאי העיר — ר׳ אליהו מאזור

ר׳ אליהו מאזור היה גבאי־העיר ובעל מעמד מכובד בכל הנוגע לענייני הקהל. וזה לא משום שהיה גביר אדיר או בר־אוריין גדול. נהפוך הדבר: מוצאו דווקא מ,,עמך״, ובשל כך, כנראה, היו פשוטי־העם מתייצבים לצדו בכל ענייני הציבור. אפשר לומר, כי פשוטי־העם התמרדו תמיד נגד דעותיהם של היהודים נשואי־הפנים — אותם למדנים מחברה ש״ס או סתם מיוחסים. הלך־רוח זה היה לפי טעמו של ר׳ אליהו איש ה,,איפכא מסתברא״.

כשהעיר עמדה לפני בחירת רב או שוחט, לא היה ר׳ אליהו מגלה את דעתו. רק לאחר שהיהודים אניני־הנפש, כפי שכונו הלמדנים והגבירים שבעיר, כבר קבעו את מועמדם שלהם — רק אז נתחוור, שר׳ אליהו אומר לא בא׳ רבתי, ויש לו מועמד משלו. ובעיירה רבתה ההמולה וסערו הרוחות.

אורחו ורבעו של ר׳ אליהו היה כשל יהודי אריסטוקראטי, ואת ביתו כילכל באמידות כדרך גדולי הגבירים. תמיד בשורה הראשונה של הנדבנים לצורכי צדקה. הטלפון הפרטי הראשון הותקן בביתו. באחד הימים השתמש בו כדי לוודא בדואר מהי השעה המדוייקת לכניסת השבת. ביום ששי אחרי־הצהרים אפשר היה לראות את ר׳ משה מיכל׳ס, ושעון הכסף הגדול בידו, הולך אל ביתו של ר׳ אליהו מאזור, כדי שיוודע בדואר מהי השעה המדוייקת, ושלא תיכשלנה חלילה הנשים במועד הדלקת נרות־השבת. כללו של דבר — מכשיר הטלפון הוסיף חשיבות למעמדו של בית מאזור.

כשיהודי מאנשי ,,עמך״ חשקה נפשו בכוסית וי״ש ולא היתה בכיסו פרוטה לפורטה, נכנס לבית־האוכל של מאזור ולוגם ,,לחיים״ כאוות נפשו — ללא תשלום וללא הקפה, כך סתם, על חשבון...

לר׳ אליהו היה קהל גדול של תומכים בלב ונפש, שעמדו לצדו בכל עניין. מועמדו של מי זכה בכסא הרבנות? מועמדו של ר׳ אליהו. ודבריו של מי שקול בענייני הקהל — כמובן, של ר׳ אליהו מאזור. כשנזקק מישהו לגמילות־חסד או לביטול גזירה אצל השלטונות, היה פונה לר׳ אליהו מאזור, ואפילו יריביו פנו אליו, והוא נענה לכולם ללא הרבות דברים.

ר׳ אליהו יהודי פקח היה. תוך המגע־והמשא עם הערלים השיכורים ב,,רסטוראן״ שלו, בחושו את ההסתה הבזויה של הפולנים נגד היהודים — ארז את חפציו והיגר לארצות־הברית של אמרי־קה, כדי להעביר לשם את כל משפחתו. הוא ואשתו יצאו לאמריקה כבר בשנות ה־30, ודומה שהשאיר לפולנים רק את ארבעת הכתלים. יהודי חכם היה עד מאד וראה את הנולד. בעוד חצי שנה לפני פרוץ המלחמה הספיק להעביר לשם את אחרוני הצאצאים, שנותרו בסמיאטיץ׳ — את בתו ותתנו וכל בני המשפחה. הוא שימש בכהונת רב באמריקה כל שנות חייו שם.

נפטר ממחלה ממארת בכסלו ת״ש.

היועץ ר׳ פייבל ראדזינסקי

שני אחים ראדזינסקי היו בסמיאטיץ׳: ר׳ פייבל ור׳ שכנא. שניהם התחנכו על ברכי אביהם, מלמד עני, ר׳ משה ראדזינסקי. האב לא יכול היה להעניק לבניו יותר משהיה לו עצמו: תורה ולומדות. את זאת העניק להם בשפע. ואמנם, יצאו לשני האחים מוניטין בעיירה כלמדנים

ויודעי־תורה. אך במה שנוגע לחלוקת מתנת השמים, הרי ר׳ שכנא הופלה לרעה, וכל שנותיו חי בעוני, כאופה.

לעומת־זאת חנן האלהים את ר׳ פייבל בכול: בעושר, בחכמה, בדעה שקולה, שהכול שואלים בעצתו. ביתו פתוח למבקשי עצה, המתחבטים באיזו סוגיה קשה. כיוון שנדבן גדול היה, פתחו אוספי התרומות את ביקורם אצל ר׳ פייבל — סימן להתחלה טובה...

הוא לא הבדיל בין המתרימים ותרם לכל מטרה: לציונים ובונדיסטים, לספרייה עירונית ולמקווה. בסמיאטיץ׳ היו יהודים עשירים ממנו, אך לנדיבות־לבו לא הגיעו. ר׳ פייבל סוחר פיקח היה וידע כיצד לכלכל עסקיו. ככל שהרבה לתרום כן גדל עושרו. עם זאת לא גבה לבו. בבית־הכנסת לא ישב בכותל המזרחי, ובעלייה לתורה לא הקפיד דווקא על „העלייות המכובדות״ שהיו, כרגיל, מנת חלקם של הגבירים בעיירה. גם ברחוב נהג בפשטות עם כל יהודי, התעניין בכל מי שנפגש בדרכו ושאל לשלום כל בני המשפחה. בעל חנות, שהכין עצמו לנסיעה לווארשה לקניית סחורה ונזקק לגמ״ח, ידע, שאצל ראדזינסקי ישיג את מבוקשו.

הוא גם זכר את ארץ־ישראל. בשנות השלושים שלח את בנו לרכוש נחלה בארץ, וסכום ניכר מהונו השקיע ברעננה.

כשמספרים בשבחו של ר׳ פייבל אי־אפשר שלא לספר גם משהו על אחיו האביון, ר׳ שכנא. המופלא היה, שהאח העני לא ביקש דבר מאחיו העשיר. הוא חי במחסור ללא קובלנות, ואף פעם לא ביקש ליהנות מנכסיו של האח ר׳ פייבל. רק במקרה של מצוקה או מחלה של מישהו משארי־בשרו, היה ר׳ שכנא פונה לאחיו בבקשת עזרה למענם.

שעפסל כליזמר ואנשל הבדחן

רק בזכות זה היתה סמיאטיץ׳ ראויה למעמד של עיר ואם — להקת כליזמרים משלה ואף בדחן, שאומנותו בכך. כל ערי־השדה שבסביבה ובכללן עיירות כמיליצ׳יץ, מיליניק, נימירוב ודרוהיצ׳ין נזקקו להם, וקרנה של סמיאטיץ׳ עלתה בעיני הבריות. כי אין לתאר חתונה מכובדת בלי להקה של כליזמר. שמחת כלולות בלי כלי־זמרים נחשבה כפחותת־מעמד, שגרעה, כמובן, מכבודם של המחותנים ושל החתונה בכללה. בין כה וכה שקעו המחותנים בחובות, הוסיפו עליהם גם את דמי הנגינה.

ראש להקת הכליזמרים היה שעפסל הספר. גברתן, גבה־קומה, דמות רבת־רושם עם שפם שחור ומסולסל כשל פריץ פולני. משגי מקציעות התפרנס, ואף־על־פי־כן התקיים בדוחק. גם לשאר הכליזמרים היו שתי פרנסות, ואף הם כמוהו חיו בצמצום.

שעפסל זכה לתשבחות מיוחדות מפי הנשים: הן היו אומרות: כששעפסל רק נוטל את כינורו וקשתו לידיו, הרגליים כבר מרקדות מאליהן. תפקיד נכבד מילאה להקת הכליזמר ביום החתונה. מבעוד יום, היינו לפני טקס החופה, פותחים בנגינת הפתיחתא, שקורין לה „די שטיק״... כאשר נשמעו בעיירה צלילי ה„פאר־שפיל״, רבתה התכונה וההתרגשות לקראת המאורע. ביום כזה מוציאים מהשידה את סבון התמרוקים, השמור במיוחד לכבוד השמחה, וריח הבושם נודף למרחוק. מקובל היה שבחתונה של בעלי־בתים נשואי־פנים מתקהלים כמעט כל תושבי העיירה, גברים ונשים, זקן וטף. ואפילו הנוצרים צובאים על החלונות הפתוחים. אולמות להשכיר לא היו. אך בבתי האמידים היו אולמות מרווחים, „סאליעס״, ולעתים נסתייעו בהם לעריכת חתונות.

אנשל הבדחן היה רב־אמן במקצועו „להושיב״ את הכלה, ודווקא בלשון הקודש. חרדה אחזה את הנשים, כשאנשל היה פותח בהטלת מורא על הכלה הצעירה; הגם שהנשים לא הבינו את פירוש המלות בלשון עברית — בכל זאת ירדו לסוף דעתו, כי הוא רומז לשלושת הדברים, שבגללם אשה מתה בשעת לידתה... גם אנשל עצמו יהודי פשוט היה, ורחוק מבקיאות בדברי־תורה, אך במשך השנים הרבות, ששימש באומנותו, שינן לעצמו פסוקים הרבה ואף פרקי־תלמוד. בשעת הסעודה היה משמיע דרשה כבר־אוריין ובקי, וכל הקהל, וביחוד הנשים, נהגו כלפיו בדרך־ארץ רב.

לכליזמרים ערכו שולחן מיוחד, שופע כיבוד מהמשובח שבמאכלים ובמשקאות, והם נחשבו כאנשים מכובדים ביותר בקהל החוגגים. כי בלעדיהם היתה החתונה פגומה באמת.

העסקן הציוני — יוסל גארבר

נמוך־קומה, זריז תנועה, דברן גדול, חם־מזג וחסיד של וויכוחים. עם זאת אדם טוב־לב, הנכון להושיט עזרה לזולת בכל נפשו בכל עת.

בימי שבת אחר־הצהרים שם פניו אל דירת המורה קהוט — יחד עם פונדיק, סלאט, גרוסקין ומורי בית־הספר. כאן היו דנים בענייני ציונות, תרבות והקרנות הלאומיות. היה זה מעין בית־ועד להרצאות ולחילוף־דברים־ודעות באחד הנושאים האלה.

אך יוסל גארבר לא יצלח לכך. כבר בתחילת נאומו הוא מתלהט, מקיש בשולחן, מטיח דברים — עד שנאלץ להפסיק. טענו כנגדו, שלעולם לא ישכיל להשמיע דברים סדורים. דיברנו על לבו שיקח לדוגמה את פונדיק, שדיבורו שקט ומתון, וכל מלה, היוצאת מפיו, למרגלית תשווה. אך ליוסל גארבר לא היתה כל יומרה, והוא הש־לים עם זה שלא יצלח לנאום.

בהסתדרות הציונית המקומית כיהן בתפ־קיד מיוחד — איש „נושא החותמת". מי שנזקק למשרד הא"י בווארשה, היה נאלץ לקבל אישור, המעיד על ציוניותו, חתום ע"י „בעל החותמת". משנזדמן לו מקרה כזה, היה יוסל תובע ככל־האפשר יותר כספים: מס־חבר, מס־קרנות וכו'. אך על פי רוב היו מגיעים לעמק השווה. כאן קבעה בהרבה סבלנותו של „המעוניין" להתיש את כוחו של יוסל גארבר. היו גם מקרים של „הערמה". אנשים, שלא תרמו בכלל לקרנות הציוניות ונתבעו לשלם, הצליחו לקבל את הויזה הארצישראלית בלי האישור המקומי, וכך הערימו ועקפו את החותמת מסמיאטיץ'.

בשבת היינו מתכנסים ומדיינים בעניין־ביש זה. פעם החלטנו אפילו לנסוע למשרד הא"י בווארשה, כדי להוכיחם על שהם מסייעים בידי המשתמטים מחבות הקרנות הציוניות להערים עלינו. מאחר שכסף לשיגור שליח כזה לא היה, נכתב מכתב־קובלנה בשם ההסתדרות הציונית למשרד הא"י בווארשה. קיבלתי על עצמי למסור את המכתב למנהל המשרד הא"י בזמן שהותי בווארשה לרגל עסקים.

לא היה זה מן הדברים הקלים להתקבל ע"י יו"ר המשרד הא"י. יומיים נאלצתי לחכות ולבסוף קיבלני המנהל. הוא קרא את עצומתנו בארשת של צחוק: „מה? המעט לנו בצרות להשגת הויזה האנגלית, שאתם באים עוד להכביד עלינו עם „הויזה הסמיאטיצ'אית"? למשמע דב־רים אלה יצא יוסל מכליו והציע להשבית את הפעולה הציונית: יטפל המשרד הא"י בקרנות! בינתיים הגיע מועד הבחירות לסיים הפולני. האינצידנט עם המשרד הא"י נשכח, ויוסל גארבר הועמד בראש מערכת התעמולה. לציונים היו מתנגדים חריפים — בעיקר מחוגי „אגודת ישראל", ור' שלמה מנדלסון, שטען בראש־חוצות, שהציונים הם עוכרי ישראל ושאין להם חלק בעולם הבא, נעזר בכרוזי הרבנים, שלא חסכו דברי לעז על ההסתדרות הציונית.

ביום הבחירות קישטנו את הסוס הגדול של דייטש בכרוזים וסיסמאות, הרכבנו עליו את אחד הצעירים, והתעמולה התנהלה במרץ. למחרת קיבלנו בדאבון־לב את הידיעה, שגם „אגודת־ישראל" זכתה בבניגות לסיים. רבי שלמה צהל משמחה, ובשבת נערך קידוש גדול ומיוחד ב„שטיבל".

יוסל גארבר התעצב מאוד אל לבו. אמנם, גם הציונים נחלו נצחון גדול, אך ההצלחה של „אגודת־ישראל" העכירה את רוחו.

יענקל אורישעס — ראש ה„בונד"

רבים מבני־הנוער הסמיאטיצ'אי, בעיקר בני־פועלים ובעלי־מלאכה, היו מאוגדים בהסתדרות ה„בונד", שמנהיגה הקנאי וראש־דבריה היה האופה יענקל אורישעס — איש יודע־ספר ובעל־הכרה. לקיים ויכוח עם יענקל אורישעס על ציוניזם ובונדיזם — לא היה כל טעם. הוא היה יריב קיצוני וקשה־עורף לציונים, וכל פולמוס עמו בעניינים אלה היה ממילא ברכה לבטלה.

לעומת זאת יש לומר לשבחו, שכאדם משכיל ובר־דעת התנגד להתפרעויות של חבריו למפלגה באסיפות הציוניות, שנערכו בבית־המדרש, כשנזדמן לעיירה נואם ציוני.

בכל ויכוח הסתייע אורישעס בציטטות ארוכות מדבריהם של רבותיו יענקל פאט ובייניש מיכאלביץ, שנתפרסמו ב„פאלקס צייטונג". הוא הטיח כלפי הציונים והדתיים, שהם דואגים רק לעצמם ולא לאנושות כולה. הנה — בונים הציו־ניסטים ארץ זבת חלב ודבש אך ורק לעצמם; ואנשי־הדת אומרים, שהם טורחים ומכינים בגן־העדן לוויתן ושור־הבר אך ורק לאחינו בני־

ישראל, ולגויים לא יהיה כל חלק בהם. ואין זה ממידת ההגינות לדאוג רק לעצמנו ולא למין האנושי כולו. ה„בונד" — אמר — דאגת כל מעמד הפועלים לנגד עיניו, וכשיוטב מצבם של העמלים, ייהנו כולם מן הזכויות וההישגים. אלא מאי? שהפועל הפולני ביתתיים מיידה אבן בחברו הפועל היהודי — זה משום שהוא עדיין חסר הכרה מעמדית. עלינו להקנות לו את ההכרה וההשכלה המדיניות, או־אז יבין, שכל בני־האדם שווים, והפולני והיהודי צריכים להתאגד לגוש אחד בבחירות לפרלאמנט ולעיריות.

לסניף ה„בונד" המקומי היתה ספרייה נאה, ונעשתו מאמצים להקים גם בית־ספר עממי באי־דיש, כדי שילדיהם לא יזדקקו לשפת ההוראה של הציונים — עברית. אך דומה שהדבר לא עלה בידם.

בכל־זאת עלו לארץ גם חברים מה„בונד", והם אזרחים נאמנים של ארצנו. עלייתם גתמכה ע״י המשרד הא״י בווארשה, שבראשו עמד מנהיג הציונות הפולנית יצחק גרינבוים, בזכות היותם בעלי־מקצוע. ובדידי הווי עובדא: כשבאתי למשרד הא״י בווארשה בעניין סרטיפיקאט, ובאמתחתי צרור תעודות, המעיד על פעולתי למען הקרנות הציוניות במשך 10 שנים רצופות, נתקבלתי בקרירות גמורה. נאמר לי, שהארץ זקוקה לחייטים וסנדלרים ונגרים, ולא לסוחרים זעירים... לעומת־זאת סיפרו, למגינת־לבנו, בעלי־מלאכה בונדאים, שהם מקבלים רשיון עלייה במשך 5 ימים...

שלמה׳לה מינקס

כל התושבים הכירו את שלמה׳לה הרוקח. גידם היה האיש בשמאלו, גוץ, זקנקן לו לבן ועורפו סמוק, מעורב בין הבריות, ובעיקר — אוהב להשיח על ימים עברו.

נוהג היה לפתוח בשיחה על הזמנים בהם עדיין לא נדרשו לרופאים, כשהוא עצמו מומחה לכל חולי. את החולים קיבל בחדר שמאחורי בית־המרקחת. שם השכיבם על מיטת־ברזל, שאלם למכאוביהם, כשהוא בודק ומקשיב. ביקור כזה הסתיים עפ״ר בכוסות־רוח או בחוקן או בעצה טובה לשתיית תה במרקחת (וארניה). שכר הביקור היה מועט שבמועט, ואילו הפאצייגט — או שהחלים במשך הזמן או, כפי שיכול היה גם לקרות, שבק חיים, לרוע מזלו. אך בדרך־כלל, לאחר טיפול כזה יצא החולה מרוצה מרופאו, המרפא תמורת תשלום של מה־בכך. גם מינקס מצידו היה שבע־רצון.

ועתה — מה נשתנו הזמנים: החולים נוהרים אל הרופאים ומקבלים תרופות, המכילות מיני נוולים, שמינקס אינו נותן בהם אימון, אף־על־פי שהוא עצמו מכין אותן ומקבל את שכר טרחתו, כפי שביקש.

מספר מינקס מעשה שהיה: בא אלי ערל, בעל־גוף, כשבידו רצפט מאת הד״ר קלצקין. הגוי חש זה כמה חודשים מכאובי־בטן, כנראה מחמת עצירות. הד״ר רשם שעליו ללגום איזה נוזל שלוש כפיות ליום. וכי מה תעזורנה לגוי זה כמה כפיות של משקה? — מגחך הרוקח. אני מתעלם מהרצפט, מזמין את הגוי לחדרי, משכיב אותו על גחונו וחוקן לו חוקן כמידתו... בו ביום הוא שב לאיתנו וטוב לו. הוא משלם לי ביד רחבה וחוזר לבית־המרזח לשתות יי״ש. „כבר מזמן — קובל הגוי — לא לגמתי מחמת מיחושי־הבטן".

מינקס הרוקח אינו מחסידי התרופות החדשות והרופאים. לפגיעות חיצוניות ולפצעים יש לו מיני משחות, אשר הוא עצמו מרקיח אותן והוא יודע את סוד טיבן.

מעלה גדולה לו לשלמה׳לה מינקס: הכסף — היינו התמורה — איננו אצלו עיקר. הוא נותן בהקפה ואפילו חינם אין כסף.

בית מינקס היה מהבתים הטובים בעיר. הבנות סיימו את חוק לימודיהן בגימנסיה, וכל בני־המשפחה עבדו בבית־המרקחת. אעפ״כ חי בדוחק, משום שנהג לחלק רפואות בחצי המחיר, לעתים גם חינם, לאנשים מדלת־העם. משפחתו סבלה בשל כך, אך את טבעו של האיש אי־אפשר היה לשנות.

משנכנס אליו חולה עם רצפט מרופא, מרכיב מינקס את משקפיו וקורא בקול רם את השמות הלאטיניים של המירשם, לאחר־מכן הוא מנסה להסביר לחולה, שהרפואה אין בה תועלת, וחבל על כספו. לעומת־זאת הוא משיא עצות על־פי שיטתו, שמירה על דיאטה וכדומה. מינקס יודע, כי הוא יוצא נפסד מעסק זה, ואף הרופאים מתרעמים עליו בשל התנהגותו התמהונית. ואילו

הוא — בשלו. מינקס איננו שייך לאנשים רודפי־בצע, כי במה נחשב הוא?

רבי יואלקה לב

ר' יואלקה נמנה עם העשירים והנכבדים שבעיר. סוחר־תבואה, מן „הסיטונאים", מלווה ברבית לפריצים שבסביבה. איש העומד בדיבורו, גם כשצפוי לו הפסד. יליד סמיאטיץ', טיפוס מובהק של אנשי העיירה. מקמץ בפרוטה. לגו, לסוחרים הצעירים, היה קורא: הוללים (הולטאי), בזבזנים ללא סייג.

מאז נישואיו, ארבעים שנה, יושב לו רבי יואלקה בדירה קטנה, בעליית־גג, עם הרהיטים הצנועים שקיבל בנדוניה מחותנו, עליו השלום. אין לו צורך להחליף דירה או רהיטים, אף שנתעשר בינתיים ומשפחתו גדלה, ובנותיו אף הגיעו לפרקן. קודם כול הוא חושש מ„עין הרע", שמא יאמרו הבריות שנתעשר. הוא עצמו טוען וחוזר וטוען, שאין לו כסף כלל, וכי בני־האדם חומדים לצון או סתם מוציאים לעז, שעה שמונים אותו בין הגבירים.

לצורכי צדקה תורם רבי יואלקה בעין־יפה והוא נמנה בין ראשוני התורמים בעיר. מתן צדקה, טוען רבי יואלקה, זה לא ביזבוז. זוהי השקעה בטוחה לעולם הבא. שם יש לו חשבון גדול, וטוב לו שאינו בין אלה, המגיעים לאותו מקום בידים ריקות.

גוסע אני יחד אתו לאיזה „פריץ" בענייני מסחר, בדרך עוברים בעיירה מיליץ'יץ. העגלון מבקש לגוח ולהאביס את סוסיו. אני נכנס לבית־קפה לסעוד. ואילו רבי יואלקה — יש לו צידה משלו. הוא יושב בניחותא על העגלה וסועד בנעימות.

לאחר שחזרתי מבית־הקפה, נטפל יואלקה אלי בשאלותיו: מה אכלת? כמה שלמת? משהשיבותי לו כמה הוצאתי — נדהם. מלא פליאה פרץ בצעקה: „הולטיי! בכסף זה אפשר לאכול יומיים ברציפות..."

הנה הופיע משהו חדש: הדואר החל למכור מקלט רדיו קטן עם אוזניות תמורת ארבעים זלוטי. הייתי בין הראשונים, אשר רכשו לעצמם מקלט כזה. כשרבי יואלקה נכנס לדירתי וראה את המכשיר, עשה העוויה משונה והרים את ידיו לאות תמהון גדול: הולטיי, הרי אסור להלוות לך אפילו מאה זלוטי. ראית? ארבעים זלוטי אתה מבזבז על שטות זאת? וכי יש לך איזו הכנסה מזה?"

„אתה צריך מוסיקה, טלפון. אצלי העסקים מסתדרים, ברוך־השם, בלי ראדיו ובלי טלפון. נראה. שהיית קבצן, וכזה תשאר עד יומך האחרון. ה־ו־ל־טיי!"

בשנת 1937 עדיין המשיך להתכתב אתי. הוא שאלני, אם באלף ל"י שלו יצליח להסתדר בארץ. ידעתי, שרבי יואלקה מעלים את רכושו האמיתי ויעצתי לו להביא חמשת אלפים...

בתחילה הכחיש שהוא בעל חמשת אלפים לירות, אבל מאוחר יותר הודה במקצת. אבל המאורעות התחוללו במהירות הבזק, ויואלקה שלנו איחר את המועד...

צר לי עליו.

יונה טופ

יונה טופ היה ידוע כסוחר ירקות זעיר, עני וצנוע. כל רכושו: דוכן בשוק, בחזית של ה„ברום", מאזניים שהחלידו מרוב שנים, סלים לפירות וירקות למיניהם, שעליהם פרנסתו. איש אדוק ושומר מצוות. בימות־החול אין שעותיו פנויות תמיד. אך בשבת אחרי־הצהרים הוא הולך לבית המדרש הישן וקורא פרקי תהלים. אף כי לא קרא בכתביהם של מורי־הלכה סוציאליסטיים מעודו, הריהו מרדן מטבע־ברייתו. בפשטות התמימה מבין הוא, שעוול משווע נעשה בעולם הזה בחלוקת הרכוש: מדוע לעשירים מגיע הכול, ואילו לעניים — לא כלום?

בכל זאת הוא מתפשר עם הגורל, כי הכול נגזר מן השמים ואין תושיה. לכן הוא מחריש. אך בבית־המדרש אינו יכול להבליג. משאלה יחידה יש לו — לעלות לתורה; מלבד זאת יש לו לעתים קרובות „יארצייטן", מצדו ומצד רעייתו... ורבי ישעיה השמש אינו שם לב לכך, ואינו קורא בשמו שיעלה לתורה.

בשבת קוראים בתורה, וכנהוג מחלקים את העליות המכובדות — שלישי, ששי וכו' — לאמידים. מחכה ר' יונה לתורו, „יארצייט" יש לו היום מצד אשתו, כפי הנראה, אך רבי ישעיה מסרב להכיר ב„יארצייטן" מדומים כאלה...

קוראים כבר „ששי" לרבי מנדיל צוקר. אחר־כך מחלק השמש עליות לבעלי ה„יארצייטן",

בעלי־מלאכות וסתם פשוטי־עם: שלושה פסוקים לכל אחד, כנהוג. מתפרץ ר' יונה על שלא קראוהו, שהרי „יארצייט" יש לו היום מצד אשתו. הוא מעורר סערת־רוחות, מוחה ומכריז בקול, כי לא יוכל לשאת עוול כזה.

ניחא, טוען ר' יונה, תפוחי־זהב ועגבים עולים על שולחנם של הפבריקאנטים הידועים, משום שיש עניים ועשירים. אבל הפליות בתורת משה, אותה קיבלנו כולנו מהר־סיני, חלק כחלק? בתורה זו, שלנו, אין הבדל בין עשיר לעני!

מנסה אני להיות שתדלן אצל רבי־ישעיה: „למה לא תתן לר' יונה „עליה" כרצונו, הרי זהו כל משוש־חייו?"

„ומה סבור אתה", טוען רבי־ישעיה, „שאני אחלק סתם „עליות", וכסף לצורכי בית־המדרש מניין יבוא? לר' יונה יש בכל שבת כמעט איזה „יארצייט", ומניין אקח כל כך הרבה עליות?"

הקהל בבית־המדרש חומד לצון, ובינתיים מסתיימת התפילה. ור' יונה מסתפק בהבטחה, כי בשבת הבאה ישיג את מבוקשו.

קיילה פשה הגבאית

הישיבה מנובהאראדוק באה לסמיאטיץ, ולקיילה פשה נזדמנה שעה יפה לצבור „הון" רב לעולם הבא. הולכת היא מבית־לבית ולוקחת מכל הבא ליד למען בחורי הישיבה: כסף, בגדים, לחם... אין היא מזלזלת בשום דבר. היא אומרת, כי אין ברצונה לבוא ל„שם" בידיים ריקות... חייבת היא לצבור הון רב, כל כמה שיספיקו כוחותיה.

ופעם היא באה אלי במרוצה ומבשרת, שדבר נורא קרה בעיר.

— מה יש?

היא לוחשת לי, כי בחדר־השינה של הרב הצעיר, שבא לכהן ברבנות במקום חותנו הגאון רמיגלסקי ז"ל, המיטות צמודות זו לזו, כמו אצל הדוקטור.

„הייתכן?" טוענת היא. „בבית הרב מסמיא־טיץ' דבר כזה?"

אני מרגיעה: „טעות, בוודאי..." קודם־כל חדר־השינה של הרב נמצא בקומה השניה, ומי היה שם וראה זאת? היא מודה, כי בכבודה ובעצמה לא היתה שם, אלא העוזרת של הרבנית סיפרה לה.

אומר אני, שאיני מאמין בכך, אלא אם־כן היא תעלה בעצמה לקומה השניה ותראה במו־עיניה, ואם יתאמת החשש, „או נחשוב מה אפשר לעשות בעניין זה"...

מפציר אני בה, שלעת־עתה לא תעורר מהומה בעיר, עד שיוודעו כל הפרטים לאמיתם, והיא מבטיחה, ולו רק מפני דרכי שלום, לחכות.

קיילה פשה מפקחת גם בענייני המקווה.

חשבון יש לה, והוא מדוייק, מכל הנשים הצעירות, הצריכות לטבול, ותפקידה — לזרזן. נכנסת היא לבית של הצעירה ופותחת ב„בוקר־טוב" וממשיכה: „הנה חשבתי, שאת הרה, לא רואים אותך כבר שם... ועכשיו, רואה אני, לא דובים ולא יער, לא רואים כל סימן..." הצעירה מסמיקה וגבוכה מ„בוקר־טוב" אשר כזה. אבל יש מוצא מן המצוקה. הצעירה לוקחת את הארנק, מוציאה שטרות־כסף ותוחבת לידיה של הגבאית. היא בודקת את הכסף, וכנראה, היא שבעת־רצון, שכן מברכת את הצעירה ומבטיחה לבוא אליה בשנית, בקרוב.

כסף זה מיועד לבני־הישיבה. סבורה היא, שהמצווה הגדולה מכפרת מאליה על חטא אי־הטבילה במקווה. אך במקרה שהצעירה אינה משלמת כופר־נפש, פותחת קיילה פשה ב„מענה־לשון", שכל העיר מתייסרת בעטיים של חטאים אלה... וכך היא מוסיפה להוכיח ולנזוף עד אשר נזעקים השכנים, וכל העיר כמרקחה. זהו הלקח לצעירות, שלא להעמיד עצמן בנסיון ולהסתכן...

בן־ציון מאזור

אפיזודות וטיפוסים

(זכרונות נעורים)

חרות בזכרוני יום שבת בחודש אוגוסט 1914. אחרי התפילה יצאו מבית המדרש החדש ר' ראובן מונצ'ר וניסן נוביק יחד עם אבי, כשידו בידי, ושוחחו בענייניים, שמוח הילד שלי לא תפס. פתאום נחרדתי מזעקה, שפרצה מפי ר' ראובן מונצ'ר. הוא הצביע על מודעת ענק שעל אחד הקיוסקים, תפס את ראשו בשתי ידיו וקרא: „אוי ואבוי, יהודים, גיוס, גיוס, גרמניה הכריזה מל־חמה על רוסיה".

★

כשהרוסים נסוגו מסמיאטיץ, פרצו שני חיילים רוסים לדירת ראובן מונצ'ר במטרת שוד, וכש־הופרעו כיוונו את רוביהם לבעל הדירה. אשתו הגנה עליו בגופה וספגה את הכדורים. הסקרנות הילדותית הוליכה אותי למקום האסון, שם נת־אספו הרבה יהודים. התמונה המזעזעת של האם המתבוססת בדמיה ולידה תינוקה המיותם נש־ארה חרותה בלבי לנצח.

כעבור שעות מספר התדפק חייל גרמני על דלת ביתנו. הוא שאל אם יש לנו איזו בקשה שהיא. אבא סיפר לו על רצח הגברת מונצ'ר. החייל הבטיח לתפוש את הרוצחים.

באותו יום עברו בעיר הרבה שבויים רוסים במיסדר זיהוי לפני ר' ראובן מונצ'ר ובנו, עד אשר הכירו את שני הרוצחים. הם הועמדו מיד למשפט צבאי ונידונו למוות ביריה.

★

את רבי, ר' משה מאיר גוטמאן, לא אהבתי ביותר. הוא רצה שאלמד, ואני — נפשי חשקה דווקא לשחק. פעם התקרב אלי בחשאי ותפסני שקוע במשחק. הוא לטש אלי עיניו העמוקות ואמר: בן־ציון, תגיד לאבא, שחבל על שכר הלימוד שהוא משלם. אתה תגדל גוי. במקומך יכול לשבת נער, הרוצה להיות יהודי ורוצה ללמוד.

לא סיפרתי זאת, כמובן, לאבא. כעבור עשרות שנים פגשתי את רבי לשעבר באמריקה בחברת אבי, והוא לבוש מודרנית, ולראשו כיפה קטנ־טונת, כמעט בלתי נראית. בירכתיו בקרירות. ר' משה מאיר שאלני: בנצל, קרירות זו מהי? עניתי לו בשאלה: רבי, בגדים מודרניים אלה שכבודו לובש מה הם? על זה השיב: ככה זה, בנצל, אילו אמריקה היתה באה אלי לסמיאטיץ', הייתי הופכם ליהודים כמוני. הצרה היא, שאני באתי לאמריקה, ונאלץ אני להיות חצי אמריקני.

★

ביניש יאבלון היה יהודי עממי, איש עמל ויגע, אחד הטיפוסים הישרים והתמימים בסמיאטיץ'. תפילותיו בימים הנוראים, שחרית או מוסף, מצל־צלות ומהדהדות עד היום באוזנינו. תפילתו היתה מחממת ומרוממת את קהל המתפללים. בעזרת הנשים לא פסקו הבכיות כאשר ר' ביניש היה מתפלל.

★

טיפוס בלתי נשכח היה ר' איצ'י־לייב'לי. לאבי היתה חולשה מיוחדת ליהודי זה. כאשר אבא היה מתפלל מוסף בראש השנה או ביום כיפור, היה לוקח את ר' איצ'י־לייב'לי למשורר ומלווה. היו לו ניגוני ליווי כאלה, שאי אפשר לשוכחם.

ר' איצ'י לייב'לי היה יהודי רעשן. לעתים תכופות היה עולה על האלמינר בצעקות ומ־עכב את קריאת התורה. ואם שאלו אותו: ר' איצ'י, למה תצעק? מה אתה רוצה? היה עונה: אם אתם תהיו יהודים טובים, לא יישמע קול צעקה...

משה ויניאר

קובץ שירים בשם „מחרוזת" (יצא לאור בוארשה, תרצ"ט), מביכורי יצירתו של משורר צעיר בן סמיאטיץ', ומלבדם מספר שירים, השמורים אצל בני משפחתו, מפרי עטו, שנדפסו ב„דבר" ובעתונות „החלוץ" בפולין בעברית וביידיש — אלה הם אודים מוצלים מיצירתו הפיוטית של משה ויניאר, שהוכחדה יחד עמו באש השואה.

משה גמר את לימודיו בבית־הספר „קדימה" בסמיאטיץ' ואחרי זה נסע להשתלם בהוראה בסמינר המורים בוארשה. בשנת לימודיו הראשונה חלה בדלקת ריאות, נאלץ להפסיק את השתלמותו וחזר לסמיאטיץ.

הוא היה מתבודד וכותב שירים בצנעה. אפשר היה לראות אותו עם שחר בצאת השמש, כשהוא פורש לקצוי העיר, או — באפלולית הלילה, כשהוא מהלך וקולט את רשמי הטבע והמראות וממזג אותם עם עולם חלומותיו — ארץ־ישראל ומפעל ההגשמה החלוצי.

המשפחה והחברים לא הבינו לרוחו, והוא נראה בעיניהם כתמהוני ומוזר בהליכותיו. כשלא מצא דרך להתפשר עם אביו, עבר לגור אצל סבתא בפינת רחוב דרוהיצ'ין. בבדידות היה יושב ליד עבודתו בחדר המשקיף על בית המדרש „חיי־אדם", מבעד לחמניות שצמחו בגינה הקטנה. כאן לבלבו כמה פרחים אשר קסמו לו ואליהם הפנה את מבטיו, כשחרוזי שיריו מרצדים לפניו.

עם פרוץ המלחמה לא גוייס לשרות צבאי מחמת בריאותו הלקויה. כשהסובייטים כבשו את סמיאטיץ', השתלב במשטר החדש כפקיד בעיירה, אבל את רוב זמנו הפנוי הקדיש לכתיבת שירים.

בהתחלת המלחמה נשא אשה ובגיטו נולד להם בנם הראשון. עם חיסול הגיטו בא הקץ על משפחתו וכך גם על אוצרו הרוחני — השירים אשר לא זכו לראות אור.

א"ש

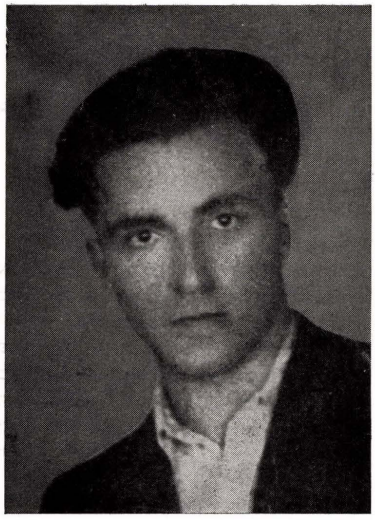

משה ויניאר

באסל הלילות

בְּאֵסֶל הַלֵּילוֹת אֲנִי נוֹשֵׂא אֶת תְּלוּנוֹתַי
וְאֶת הַמֶּרִי, שֶׁנִּתַּן
בָּהֶן, אֲנִי מוֹזֵג בִּסְאַת־אֱמוּנוֹתַי.

יָרֵחַ בָּם מַחְוִיר וּמִתְפַּלֵּל בַּעֲדִי־זָהָב,
וּתְהִיּוֹת־פֵּשֶׁר מַלְהִיטָן
עַצְמוֹן־פְּחָדַי הַמַּאֲזִין לְקִבּוּעָיו...

רַק אֶמֶשׁ נָח הַלֵּב, עֶלְבּוֹן־שַׁלְוָה אוֹתוֹ כִּסָּה
כְּכַסּוֹת אֶפְרוֹחַ הַקָּטָן
שֶׁלֹּא יָדַע כִּי... הוּא לִבְרַק־חַלָּף נִשָּׂא...

עַתָּה תְּפִלָּה אֲנִי סוֹפֵן בִּדְבִיר כָּל־הַלֵּילוֹת;
וּבוֹ כָּמֵהַּ אֲנִי – בִּיתַן־
חֶדְוָה לִבְנִי מִתֹּהוּ הַעֲלוֹת.

(„דבר", י"ב אייר תרצ"ז — 1937.4.24)

מלכה ויינשטיין

יפת תואר ויפת נפש, עממית ונעימת הליכות, ואהודה על כל מי שבא אתה במגע ומשא. גדלה בבית הורינו, יעקב ופיגה ויינשטיין, שהיה בית יהודי פאטריארכאלי. מילדותה גילתה אחותי מלכה שאיפה ללימודים, ועם התבגרותה גדל צמאונה לדעת, לרכוש דעת לעצמה ולהקנותה לאחרים. בימי מלחמת העולם הראשונה היתה מורה בבית הספר הגרמני. היא היתה גם מעורה בחיי הציבור, נתנה ידה לאירגון העזרה הסוציאלית בסמיאטיץ', כמו „לינת הצדק"; באפיית מצות לנזקקים וכדומה. נמשכה בכל לבה לציונות ופעלה באיסוף כספים למען הקרן הקיימת לישראל.

בשנת 1918 עזבה את סמיאטיץ' ונסעה לרוסיה, ובעזרת אחיה שלמה, דוקטור לרפואה, נכנסה לאוניברסיטה, בה למדה רפואה בתנאים הקשים של הימים ההם. היתה רופאת ילדים בקרץ' ובסימפורופול. חייה היו קשים, אבל לא התאוננה. מלאת שמחת חיים ומאור פנים מתה בשנת 1963 בסימפורופול אחרי שנות מחלה אחדות.

יהא זכרה ברוך.

בילה זבלודובסקי

נולדה בסמיאטיץ' להוריה אליהו ונחה. אביה היה משכיל ועובד במוסדות ציבור. ביתם — שימש מקום מפגש לציונים ובו שכנה הספריה.

בילה, האחות הבכירה. היתה המיילדת היהודית הראשונה בסמיאטיץ'. למדה בתנאים קשים ביותר בוארשה הבירה והצליחה לסיים את לימודיה. חזרה לסמיאטיץ' ועסקה במקצועה בהצלחה רבה ונחשבה למיילדת מומחית ומצטיינת. בפרק זמן קצר נתחבבה על האוכלוסיה ואף היתה מוזמנת ללידות בקרב הנוצרים בעיר ובסביבה הקרובה. נמנתה בין הציונים הנאמנים. בשנים האחרונות נישאה לבן סלונים ועברה לשם לגור. נספתה ביחד עם כל יהודי הסביבה.

ר' הרשל חומסקי

בית הרשל חומסקי היה ידוע כבית פתוח לכל דכפין, ואבי המנוח, כפי שהיה יפה־תואר במראהו החיצוני, כך היה גם בפנימיותו. לב פתוח ויד פתוחה לכל נצרך — אם לעצה טובה ואם לגמילות־חסדים. כשעמדו לבנות „תלמוד תורה", היה ר' צבי חומסקי הגזבר (ולשמש כגזבר בקופה דלה אין זה מן הדברים הקלים). בכל ערב־שבת היו הפועלים באים לקבל את שכרם תמורת עבודתם, והוא היה משלם לעובדים בלי להתחשב במצב הקופה.

„בחסידים שטיבל" שלו היה אבא משקיע חלק נכבד ממרצו ומזמנו. בכל מוצאי־שבת היו

החסידים באים הביתה לשתות תה מה„סמובאר״ (מיחם), שעמד על השולחן. אחרי ההבדלה היה אבא בכבודו ובעצמו מטפל בהגשת הכיבוד לחסידים.

מפורים עד פסח היה אבא עסוק באיסוף „מעות חיטין״. לא פעם טענו בבית, שאבא טורח מעל לכוחותיו, על־כך היה משיב, שאיסוף התרומות לנצרכים היא מצווה, המביאה ברכה, ועל זה אי־אפשר לוותר.

הוא הצליח בכל פעולותיו הציבוריות והיה מקובל ואהוב על הבריות בכלל, ובעיקר על הנוער, בשל יחסו הלבבי לכל הבאים עמו במגע.

תה

ד״ר חיים פרליס

ד״ר חיים פרליס

נולד בגרודנה בשנת 1889. אביו עובד בכיר היה בממשלה (מודד) ושלח את הבן למוסדות חינוך רוסיים. בגרדונה היתה חיה אז הסופרת הפולנית הנודעת עליזה אורז׳שקובה, ורגיל היה הד״ר פרליס לספר, כיצד טייל פעם עם אביו בגן העירוני, ושם אמר לו אביו: הסר כובעך מעליך. לפניך סופרת מפורסמת בעולם. את לי־מודיו ברפואה סיים בברלין ב־1911. חזר לרוסיה והוסמך בחארקוב, בקבלו שם דיפלומה של רופא. הוזמן לסמיאטיץ׳ בקיץ 1913 ומיד נתחבב על הרבים כרופא וכבן אדם החש במדוי הזולת. בעודו מתאקלם בעיר פרצה מלחמת העולם הרא־שונה, והוא גוייס לצבא הרוסים — ודוקא לגדוד של קוזאקים! שירת בנאמנות בחזיתות המלחמה וקיבל כמה אותות הצטיינות גבוהים בעד מסי־רותו לפצועים וטיפולו היעיל. לאחר המלחמה ובשנות המהפכה עבד שנים מספר במינסק. ברם בהזדמנות הראשונה, בעת המשא ומתן על שלום בין רוסיה הסובייטית לבין פולין, חזר עם מש־פחתו לסמיאטיץ׳, מקום מושבם של הורי אשתו פלה, ממשפחת צוקר, שהיו אזרחי סמיאטיץ׳ במשך דורות.

בסמיאטיץ' נתקבל בלבביות יתירה וחי כאן כשבע שנים והמשיך מסורתו במתן עזרה לחו־לים. ב־1927 עבר לבריסק עם משפחתו. הטעם העיקרי: הכנסת ילדתו הבכירה לבית־ספר תיכון. בבריסק רכש לו שם כרופא מעולה, ובייחוד כאיש שהיה לא פעם מוסיף מכיסו לחולים נצרכים. עד היום מזכירים תושבי בריסק את מסירותו זו לחולים. אף בני סמיאטיץ' היו באים עד לבריסק לשאול בעצתו. הכל ידעו, שאצלו לב פתוח לחולים ולנדכאים. משום כך לא ידע מעולם מנוחה, ובכל עת ושעה, בלילה כביום, היה אץ לחולים.

נפל קרבן לפוגרום הפראי ביהודי בריסק (מאי 1937). בלכתו לביקור אצל חולה נזרקה אליו אבן בקירבת הלב, שגרמה לשטף דם פנימי. נפל למשכב ונתענה כמה חדשים, ובאוקטובר אותה שנה — נפטר ונטמן בבריסק. בתו הבכירה עלתה ארצה כסטודנטית ב־1935 וסיימה לימודיה במדעי הרוח באוניברסיטה העברית בירושלים (1941). הבת הצעירה למדה בגימנסיה „תרבות" בבריסק. אשתו, שהיתה פעילה בארגונים ציוניים (יו"ר ויצ"ו וכו'), עלתה מיד אחרי מותו של ד"ר פרליס ב־1937, יחד עם בתה הצעירה, וכל המשפחה התיישבה בירושלים. הגב' פרליס עבדה בסוכנות היהודית (במחלקה לעלית הנוער) עד לצאתה לגימלאות (1962). הבת הבכורה, איזה פרליס־קרסל, משתתפת בעתונות ובכתבי עת במאמרים ורשימות על ספרות והיסטוריה כללית, וכן פיר־סמה (1963) ספר בשם „השחור והלבן" — כיבושי הלבנים באפריקה. הבת הצעירה סיימה לימודיה בבית הספר לאחיות ב„הדסה" ועבדה כמה שנים בבתי חולים בירושלים ובתל־אביב.

ר' ברל ריבובסקי

פנים מחוטבים, שברק אור אמת קורן מתוכם — היא הדמות הניבטת אלי מתמונתו של ר' ברל ריבובסקי.

לא זכיתי להכירו פנים־אל־פנים ולהתחמם לאורו. מליקוטי זכרונות נרקמה במחשבתי מסכת חייו הברוכה. מה שמסופר על אהבתו לבריות, על תום הליכותיו, על פקחיותו ויושר־לבו, שינקו ממקור האמת — יש בהם לעצב דמות של יהודי מושלם, שהתמזגו בו מן הטוב והיפה שבאדם.

הוא ידע להשכין שלום בכל מקום שנדרש לשם. בעצם אישיותו היה טבוע משהו, שאילץ לקבל מרות. בדברי כיבושין טהורי ניב ידע, כאנשי בית הלל, למצוא מסילות אף ללבות קשוחים וקפדניים.

האווירה שבביתו היתה רוויית מסירות למופת. גדולה עד מאד היתה אהבתו ליוצאי חלציו. זו היתה מזיגה של רחשי אב וחסדי אם. שירדו כרוכים זה בזה. אדם בריא היה בגופו וברוחו. גם הגוף וגם הרוח זכו אצלו ליחס שווה.

חוג שומעי שיעורו בבית המדרש היה רחב

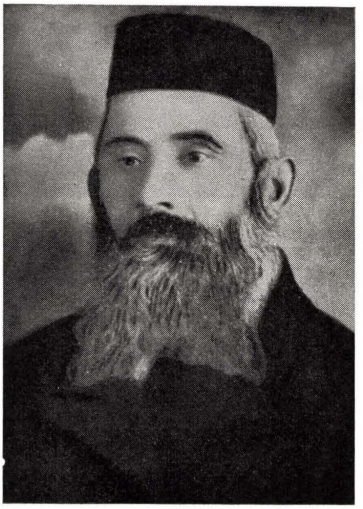

ר' ברל ריבובסקי

ומגוון. לשון התורה נעשתה מובנת ופשוטה, פרי מוח בריא וחוש מפותח לחיים. על־כן כה העריצוהו שומעיו מבין פשוטי העם. שמו של ר' ברל היה לברכה בפי הכול. התברכו בו זקן ונער. במעשיו הטובים עורר יראת־כבוד מצד כל יודעיו.

לא רק עיר ואם היתה סמיאטיץ' בעיניו, בתמימותו הרבה ראה בה גם מקלט של שלום ליהודי הנרדף...

במכתבו לבתו בארץ משנת 1936 הוא מציין לטובה את סמיאטיץ', „שהרי שם לפחות הגוף נשאר בחיים" — „מה שאין כאן בארץ"...

לא ניחש הלב, כי בעוד שנים ספורות סמיאטיץ' כולה תיכרת מהחיים יחד עם כל יהדות פולין.

מ' ריכטסלר

ארוחה חמה לילדי ה„תלמוד תורה"
בנוכחות הרב דמתא, מלמדים ועסקנים, ביניהם: ריבובסקי, פונדיק, זבלודובסקי, חמסקי ואחרים.

תנועות ואישים

יצחק גבעוני

במחיצתו של מחנך דגול

רוצה אני להעלות כמה ציונים לזכר מורנו ומחנכנו הדגול יהודה קאהוט ז"ל.

א.

ביום חורף, באחד מערבי יום חמישי, המיועדים להחלפת ספרים בספריית בית־הספר על־ידי המורה קאהוט, באתי אף אני להחליף ספר. חיפשתי, אך משהתקשיתי למצוא ספר־קריאה מתאים, התחמקתי מהאולם והלכתי הביתה. המורה כנראה הרגיש בכך, ולמחרת בבוקר ניגש אלי ושאל: „מדוע לא החלפת אתמול את ספריך? האם אתה מוותר על שבוע ימים של קריאה?" הוא הציע לי לבוא אליו בהפסקה, ויתן לי ספר. וכך היה, הוא מצא בשבילי ספר קריאה למשך השבוע.

דבר זה עשה עלי רושם חזק, והתחלתי יותר להעריצו כמחנך דגול ומסור לתלמידיו. ואם אנו קשורים עד היום לספר ולעתון עברי קשר־של־חיבה — חלק גדול בזה למורנו ומחנכנו הדגול יהודה קאהוט שהנחיל לנו ערכים אלה.

ב.

היום האחרון ללימודינו בבית־הספר „תרבות". התלמידים והתלמידות יושבים כשארשת של עצבות נסוכה על פניהם. המורה קאהוט מדבר אלינו. דבריו נחרתו בזכרוני, ואני זוכר את תוכנם. הוא אמר שזהו יום לימודנו האחרון, אך אין בית־הספר יכול להנחיל לתלמידיו את כל ההשכלה הדרושה לאדם. הנה אתם יוצאים לחיים, למלחמת הקיום, והמאבק הוא קשה. אתם תצאו לעולם הגדול, תיפגשו עם אנשים שונים, ואני בטוח, שלא תביישו את החינוך שקיבלתם בבית־ספרכם. והוא הוסיף: „גם אני הייתי רוצה לצאת ולראות את העולם, אך דבר זה נבצר ממני, חיי הם קודש לילדי סמיאטיץ' ואני מוכרח להמשיך בתפקידי".

ישבנו רתוקים למקומותינו, ולא אחד הזיל

יהודה קוהוט

דמעה. כך נפרדנו מבית־הספר, אך הרושם של דברי המורה עוד שמור עמי.

ג.

קאהוט הגיע ארצה, ונקבעה פגישה אתו בבית הספר לילדי העובדים ברחוב בצלאל בתל־אביב. הקדמתי לבוא, והנה אני רואה את המורה יושב לבדו. הופתעתי למצוא אותו כבר במקום ונעצרתי מלכת, אך הוא פנה אלי ואמר: „בוא ואנשקך". התנשקנו. הוא שאלני לעבודתי ולשלום המשפחה. משפניתי אליו בשאלות על ביקורו בארץ, דיבר בהתפעלות על־כך, שכמעט בכל בית בארץ ישנה ספרייה, והאנשים מרבים לרכוש ספרים. הוא סיפר עד מה התרשם מהילדים המשחקים בשדרות, כמה עליזים הם וחופשים. קאהוט נפגש עם אנשי חינוך, והציעו לו משרה בארץ, „אך עלי לחזור — הטעים — לסמיאטיץ' ולהמשיך בתפקידי".

ואמנם, חזר לתפקידו הברוך, ובעומדו על משמרתו — משמרת החינוך של ילדי סמיאטיץ' — נספה יחד עם כל אנשי העיר. יהא זכרו צרור בלבות תלמידיו.

ועדת הקהק"ל עם המורה י. קוהוט

קבוצת עולים מסמיאטיץ׳ על גבעה בנס־ציונה בשנת 1910
עומדים מימין: משה פרנדק, משה פחטר, חוד פניג, —, מרים פניג, גולדה נייפן, מנחם בקר

משה פונדק וביתו

אבי ומורי, משה פונדק ז״ל, היה אישיות בולטת בחיוביותה. אדם חכם ושקול ובעל נסיון חיים עשיר, ורבים הגיעו לפתחו לשאול עצה מפיו או לקבל הכרעתו בעניינים השנויים במח־לוקת. בעל השכלה עצמית רב־גונית, מבין בהלי־כות עולם; איש תורה וספר, יפה־תואר ויפה־נפש; נעים שיחה, בעל כושר הסברה ושיכנוע גדולים; מקרב בהליכותיו את הבריות ומקובל עליהם; איש ציבור למופת וציוני משחר נעוריו עד יומו האחרון.

נולד בסמיאטיץ׳ לישעיהו בן מנחם פונדיק וחיה פייגע קאמינצקי. למד ב„חדר״ ובבית־המדרש. בעל כשרונות, הגיע בגיל צעיר לשליטה בלתי רגילה בלשון העברית. השתלם בהנהלת חשבונות. ב־1904 התחתן עם לאה פועה, בת משה ראדזינסקי.

שאיפת חייו היתה לעלות לא״י ולהשתתף בבנינה בעבודה ממש. כשנתיים לאחר נשואיו, והוא כבר אב לתינוק, הלך לאמריקה, לשיקאגו, כדי להכשיר עצמו לחיי עבודה. עבד שם ב„שאפ״ כגהץ. חברו וידידו משנות היותם באמריקה, מר יעקב האפט, בן העלייה השניה ואיש ירושלים, מעיד עליו: משה פונדק ז״ל היה אדם גלבב וציוני גלהב; יחד יסדנו את אגודת „עבריה״ בשיקאגו והיינו פעילים שם בהסתדרות „שוחרי שפת עבר״ — סניף ההסתדרות הציונית באותם הימים — בהרצאות, אירגון אסיפות ונשפים ציוניים, ומשה פונדק התבלט בפעילות זו.

מאמריקה הגיע בשנת 1909 לארץ ישראל. הלך לגליל, לחוות יק״א בסג׳רה, ועבד שם בחק־לאות. פרק זמן ניהל ספרי החשבונות של קבוצת הפועלים, מהם אנשי „השומר״, בסג׳רה. לכאן הביא את אשתו ובנם הבכור, מנחם ז״ל.

תוך דלות ועבודה קשה, ללא סדרי חיים נור־מאליים למשפחה, בתנאי אקלים קשים, רבו לבטי המשפחה בהתאקלמותה בארץ. נוספה על אלה מחלת הילד. המשפחה חזרה לסמיאטיץ׳ בשנת 1911 בתקווה, כי זוהי יציאה זמנית מן הארץ. כעבור שנים מועטות פרצה מלחמת העולם הרא־שונה, והדרכים לא״י נחסמו. המשפחה גדלה בינ־תים. זמן קצר אחרי גמר המלחמה, בראשית 1920, היו כבר מוכנים דרכוני המשפחה לעלייה ארצה. אך אז פרצה מלחמת הבולשביקים בפולין, הרכוש המועט נשדד, והעלייה נדחתה. „אני מרגשי עצמי כציפור בכלוב״ — כתב אבי במכתב לידיד.

כעבור שנים, בשנת 1929, עלה לא״י אחי הבכור, מנחם ז״ל, שהיה בין פעילי „החלוץ״ בסמיאטיץ׳ ובפולין, יחד עם חברי קבוצת ההכ־שרה „שחריה״, שהוא היה ממיסדיה (טבע בים כנרת ב״א תשרי תרצ״א). בשנים הבאות עלו עוד שלושה בנים מהמשפחה. סמוך לפרוץ מל־חמת העולם השנייה עמדו יתר בני המשפחה לעלות ארצה, אולם אחרו המועד.

אבי ז״ל היה ער לחינוך הילדים והנוער, לתיקון סדרי הלימודים ב„תלמוד תורה״, אשר שימש בה פרק זמן מורה לתנ״ך ולעברית. חי־דוש במוסד היה מנהגו לצאת עם ילדי הת״ת לטיולים לשדה, לחיק הטבע. הירבה לטייל עם ילדיו, לפנות־ערב, אל מחוץ לעיר לשוחח עמהם על תולדות העם בארצו ומצבו בהווה. בלילי חורף קרא עם ילדיו פרקי שירה, משל ביאליק ואחרים, או שיחק עמהם שח־מט.

היה בין הדואגים להתפתחותו וביסוסו של בית״ס העברי „תרבות״ אשר בהנהלתו של ידידו המכובד, המורה יהודה קאהוט ז״ל. נמנה עם פעילי הג׳וינט בעירנו, שימש שליח וציר הציבור בשליחויות ציוניות וכלל יהודיות ובפני השל־טונות הפולניים.

בשנים האחרונות, ערב מלחמת העולם השנייה, שימש פרק זמן סגן ראש העיריה (אף־כי רוב תושבי העיירה היו יהודים, לא יכול היה יהודי

משה ופועה פונדק

בפולין של אז לכהן כראש עיר) וכן ראש הקהילה.

במכתבו לבנו בארץ ישראל מאוגוסט 1939 כתב:

„השתא הקדמתי מעט לצאת לנופש אל היער במלייציץ. ראשית, מפני העול החדש שהוטל, לא ברצוני, על שכמי, הלא הוא פרנס הציבור הראשי. לא כתבתי לך עד היום על אותו ענין, כי כולו לא היה נעים לי ובכלל הוא בלי ממש. — — — הציונים בסמיאטיץ עמדו שנים רבות מגגד להנהלת הקהילה ולא חפצו לקחת חלק בבחירות. בשנים האחרונות נשתנה המצב מצד אחר. מפני שנות ה„פרוספריטי" בארץ, נעשה האידיאל הציוני שטחי. הכוח המניע שלו היה הסרטיפיקאט. ההתעמקות באידיאל, השאיפה לחירות העם, לחיים לאומיים חדשים פסקה. הכול נערך בערך הברק החיצוני של החיים בארץ. וכשבאו ימי המשבר בארץ, אסף לו ה„בונד" מלא חפניו מהציצים, אשר צצו בשדה הציונות, ונבלו באין גשם ברכה, כי ארב להם מאז.

— — — ובכן נגד רצוננו יצאנו לכיבוש הקהילה. חמש רשימות ניגשו לבחירות ואלו הן: הבע"ב, האומנים, הציונים, פוע"צ והבונד. נכנסו מהבע"ב — 2, מהאומנים — 2, מהציונים — 1, מפוע"צ — 1, ומהבונד — 2. וחוץ מהבונד נתנו כולם עיניהם בי לראש הקהילה, נגד רצוני; ובכן העמסתי עלי את העולם הזה זו השנה השנייה. מובן, כי נשיאות זו מנוחה אין בצידה, ולכן הקדמתי השנה את זמן מנוחתי. ושנית, כדי לשוב הביתה לזמן הבחירות של הקונגרס ה־21."

הוא ראה בעינים פקוחות את המתהווה בפולין בכלל, ובסמיאטיץ' וסביבתה הקרובה בפרט.

במכתבים לבניו כתב:

„סער האנטישמיות מפרק את מוסדי הנפש וגוזל את מנוחתי. מאין נשאב את הכוחות לעמוד נגדו? טוב שהמון העם איננו מרגיש באסונו הבא, ומנוחתו שלמה."

26.4.1933

„מחכים אנחנו כאן לראות מה ילד יום מחר בארצנו, וליבנו מלא תקוה, כמוכם שם, כי אחרי הסער תופיע שמש ברכה, ובלב חרד אנו מקדמים כל יום חדש. אבל לא כן בנוגע למצבנו כאן בפולין. אנו עומדים נדהמים מול המתרחש כל יום לנגד עינינו ואפס חכמה ותבונה לנהלנו בעצתה, מה עלינו לעשות."

מוצש"ק, 30.10.1937

ובינתיים מתפרנסים מן החנות. מתוך נטיית נפש לספר נהפכת חנות המכולת לחנות לממכר ספרים ומכשירי כתיבה בעיקר. כאן נמצאו הספרים, שהופיעו לאחרונה בא"י, וכתבי העת הארצישראליים: „כתובים", „מאזנים", „דבר" ואחרים. וכל ספר וכל עתון המגיע מהארץ משרה רוח חג במקום. בימה"ס משמש **מרכז תרבותי־רוחני־מעט לעיירה**, מקום מפגש **למורה** ולעסקן הציוני והחלוצי.

כאן תפגוש אשה **את לאה פאיע (פועה) פונדק**, אם המשפחה, כדי **לשאול מפיה עצה בענייני בית** ומשפחה. כאן יוחלט **על יציאת זוג נשים לאוסף** כספים, ל„מתן בסתר", להכנסת כלה ענייה.

בית פונדק חי ונושם באוירה ארצישראלית: מדברים עברית, עוקבים בהתעניינות ערה אחר כל הנעשה בארץ, הכול „שם" כה מוכר וכה קרוב — כאילו קירבת משפחה. בית זה משמש תחנה ראשונה לחלוצים הבאים לקבל הכשרתם בקירבת סמיאטיץ', כאן יסעדו את ליבם, כשהם מחכים לעגלה, שתבוא להובילם למקום הכשרתם.

בבית זה עובדת מכונת הדפוס הראשונה בעיירה. כאן מדפיסים כרטיסי הזמנה לחתונות, למסיבות או לאסיפות חשובות. משהו מעבודת קודש ומעשה יצירה בכל דבר־דפוס. עושה במלאכה הבן הצעיר, בעל השם הנדיר, המבטא שאיפות הבית — זרובבל.

הבנים והבת פעילים ב„החלוץ הצעיר" ו„החלוץ" בסמיאטיץ' ובתנועה בפולין. והאב, משה

פונדק, יושב בעל כורחו בסמיאטיץ, אך ליבו שם. הוא חי את המתרחש בחיי העם, בציונות ובארץ ישראל. ארבעה מבניה ליוותה המשפחה לא"י בתקוה, כי לא ירחק היום, וכל המשפחה תהיה בא"י, משאת נפשה.

את המייל נפשו ושמחתו לארץ הנבנית הוא מבטא במכתב מינואר 1935, לבניו ישעיהו וזרו־בבל, שהיו אז חברים בקיבוץ גבעת־חיים, בעמק חפר:

„חכמינו, שידעו פרק בפסיכולוגיה של נפש האדם, דנו את לבטי בני דורם: אם מסירותם ועינוייהם להחזקת קיומם הלאומי בגולה, צריכה גם כוונה, מעין ‚כי עליך הורגנו כל היום', או אינה צריכה כוונה — ‚ברוך ה' יום יום'.

„הנה למשל זרובבל נוסע לו בלי כוונה תחילה, להוביל שתילי ברוש לפרדסי „הנוטע". ודרך אגב, אבותיו ואבות אבותיו הובילו לפנים לשוו־קים בגלות, בחורף ובקיץ, סחורות מסחורות שונות לסחור את הגויים, כדי לפרנס את בני ביתם או לצבור הון, שיעמוד להם בעת צרה ומצוקה; ועכשיו, נוסע נכדם בארצו, מוביל שתילים ממושב למושב ועובר את אבן־יהודה, קבוץ ג' הארצי (קב' מעברות כיום), קבוצת משמר השרון, מושב כפר־חיים, מושב אביחיל ועוד. איזו סימפוניה קדומה של שמות נעימים, מעין, בלכתך מעימדי ובאת בגבול בנימין בצל־צח', אתה משמיע לאזניך בהוציאך את השמות במו פיך. ותמונת הוד מופיעה לעיניך: מושבות, מושבות! וכל יישוב מספר, מביע נשגבות עברו, שמות היסטוריים שהתלבשו בנשמתין חדתין. וכל זה מופיע דרך אגב, בלי כוונה. ארחמך בני, אנחנו דור אחרון בלבטינו ודור ראשון לבנין."

בדבר עלית המשפחה לא"י, כתב לבנים בחודש מרץ 1935:

„— — — והנה עלי לגלות לכם מה שכבר הגה והרה לבי: כבר בא הזמן להתחיל בפעולה, שאנו כולנו, ז"א כל משפחתנו, יחד עם רבקה בנימין והסבתא, נעלה ארצה.

„בשבוע העבר עלה קאשניק עם משפחתו ארצה, מרדכי קאפלושניק עם משפחתו עולה בחודש זה. שלמה קראוועץ כבר קיבל „דרישה" ועולה. וכן משה מונצ'ר ויקותיאל קפלן כבר מתכונן לעלייה. כולם עלו ועולים ע"פ דרישת בניהם, ואני עומד ומלווה אותם. כן, יש לי עדיין פרנסה, הודות לעזרת רבקה ובנימין בחנות; אבל האוכל לעכב עלייתם? הרשאי אני לעכב אותם?

„— — — ואם עלייתנו תידחה לזמן רב יותר, אז מי יודע אם שאר כוחותי לא יבלו כאן בגלות ובבואי אליכם, אביא רק גוף מדולדל. ולכן שאל־תי, כי תתחילו מיד בפעולות להשיג ‚דרישה' לכל בני משפחתנו, היינו: אני, אמא, סבתא, רבקה, בנימין וגדעון."

במכתב, אל הבן בנימין, שעלה בינתים ארצה, מאוקטובר 1937, הוא כותב בין היתר על הנעשה בסמיאטיץ':

„— — — פחדנו זה חדשים אחדים מהופעת כנופיית ה‚נארא' ומשמרות החרם שלה נגד היהו־דים. קראנו לאספות מצומצמות, אספנו כסף; כנראה גם הם פחדו לבוא לסמיאטיץ' בלי התכו־ננות מיוחדת. כי הלא סמיאטיץ' עיר בתי־חרושת של יהודים ופועלים, ולכן דחו את הופעתם. כן, מפקד שוטרי העיר, עמד איתן ודיכא מיד כל מיני שערוריות בשוק־העיר ואיים, שלא יתן להם להתחיל את מעשיהם אצלנו. כל זה הועיל לדחות את בואם אלינו. וכיום, לאחר השערוריות בעיר הבירה בימי החג, כאשר הממשלה נאלצה להצ־היר, כי תדכא בחזקת יד כל שערוריה; ואחרי אשר ה‚וואיעוואדא' (ראש הנפה) הקודם הוחלף באחר, סר כבר הפחד בעיר מפניהם; ואנחנו משלים את עצמנו שלע"ע לא יבואו אלינו. ביום ד', איסור חג, יום גנוסיה גדולה לנוצרי העיר, באו יותר משלושים איש מהם, מסוקולוב. אחד מהם חפץ להקהיל ולדרוש בפניהם בשוק; אבל ראש השוטרים לא נתן רשיון, על פי צוו זקן המחוז; רק עברו בסך על פני מדרכות השוק ושבו שקטים אל האוטו שחיכה להם. המצב בח־נות: מובן, שהפדיון ירד, כי ניתן צוו לקנות ספרי לימוד ומכשירי כתיבה רק אצל השכן הפו־לני."

ובמכתב מאוגוסט 1939, שבועות מעטים לפני פרוץ המלחמה:

„— — — המצב הכללי כאן הוא מצב של לא יום ולא לילה, ואין יודע מה ילד יום המחרת. ומצב זה, אשר שדד את המנוחה מעמים כבירים, הביא לע"ע מנוחה לגו היהודים בפולין; רק הנפש חרדה לקראת הימים הבאים, כאשר שעת בין השמשות תעבור: ואז, אוי לי מיצרי ואוי לי מיוצרי: אם תפרוץ מלחמה, אז האבדון לפני

עינינו, ואם תשתקט, אז מבול של גזרות יציף אותנו."

גלויה אחרונה נתקבלה בארץ מביילסק שב־קרבת סמיאטיץ', לשם הוגלתה המשפחה בימי שלטון הרוסים בסביבתנו. היתה זו אגרת ברכה לבן זרובבל בעין־חרוד לרגל הולדת בנו. מאז נפסק הקשר. המשפחה הוחזרה אח"כ בצוו הגר־מנים לסמיאטיץ', לגיטו. ומשם, עם יתר בני עירנו היקרים, לדרכם האחרונה — למחנה ההש־מדה בטרבליאנקה.

משה ופועה פונדיק, הנלבבים והיקרים, תפ־ארת אדם, אשר עודדו את כל אשר בא עמם במגע, אשר ליוו רבים לעלייתם והצלתם בארץ ישראל — הם עצמם לא זכו לשוב ולעלות ולהינצל מן השואה האיומה. לא זכתה הבת היחידה במשפחה — רבקה, אשר חילקה מסירות בין בית ההורים ופרנסתו ובין סניף החלוץ הצעיר והחלוץ. לא הגיע בן הזקונים — גדעון.

לא זכו לראות במדינת ישראל משאת־נפשם. אך כל יודעיהם ובני משפחתם, אשר שרדו בארץ, לא ישכחום לעד. נשמתם צרורה במפעל גאולת עמנו.

תנצב"ה.

מאיר קרביץ

סיפורו של רחוב אחד

הגעגועים לרחוב בו נולדתי גברו בי כל־כך, עד שבאחד הימים ב־1939 החלטתי לנסוע ולבקר שם.

שבועות מעטים לפני פרוץ הטבח הגדול הגעתי לסמיאטיץ', אל רח' „פולסקא". בפי התושבים היהודים לא היה שגור שם זה של הרחוב, והם הוסיפו לקרוא לו כמלפנים„ די דייטשע גאס".

באתי בעונת־השנה היפה ביותר: בחודש סיוון, הוא חודש מאי המהולל. השמש זהרה, והאנשים יצאו אל המדרגות שלפני הבתים להת־חמם. עם בואי עברה השמועה: „א ארץ־ישראל־דיגער איז געקומען" (איש מא"י בא). הסתבר שזה כמה שנים לא נזדמן לכאן אף אחד מהארץ. בשביל אנשי העיר היתה זו חדשה מרעישה: „שלמה דעם שליסערס זון איז געקומען!"

סבור אני, שלרבי של חסידים לא נהרו יותר מבקרים מאשר באו אלי. לא נשארה לי שעה פנויה לצורכי עצמי. עד מאוחר בלילה צריך הייתי לספר ולהוסף ולספר מה נשמע בארץ. ממש עייפתי מלספר, אך הם לא התעייפו מלש־מוע, בין אם היו להם בני־משפחה ובין אם לא היה להם קרוב וגואל בארץ. שבוע ימים נבצר ממני לצאת מפתח ביתי, עד שסוף־סוף נתפניתי מהביקורים, והיה בדעתי לצאת לטייל. והנה נפתחת הדלת, ולעומתי נכנסת אשה.

— שלום! עניתי לה — שלום. דא איז דער ארץ־ישראלדיגער? — יע?

הייתי במבוכה **ופניתי אליה בשאלה: מה בקשתך, גברת. היש לך מישהו בארץ? ומה** משמע שלום, ולא **גוט מארגען, או אגוטן** אוועגט?

— „מ'האט מיר געזאגט או אין ארץ־ישראל זאגט מען נאר „שלום" (אמרו לי, שבארץ־ישראל אומרים רק „שלום").

הוספתי לשאול: מי הם קרוביך בארץ? את מכירה את הורי? מה את מבקשת ממני?

— „איז אמת וואס מ'זאגט, אז אין ארץ־ישראל איז גישטאָ קיין ווינטער, און די זון שיינט שטענדיג, און ס'איז ווארעם אגאנץ יאר?" (הנכון הדבר, שבארץ־ישראל לא קיים בכלל חורף, השמש זורחת תמיד וחם בכל ימות־השנה?).

— כן, עניתי לה.

ראיתי שתי דמעות, שנתקשרו בעיניה וזלגו על לחייה. — „אגוט לאנד אונזערס", (טובה היא ארצנו) אמרה, בירכה לשלום והלכה.

תמונה זו לא תישכח מלבי.

יצאתי החוצה. נאה היה הרחוב. האנשים קיבלוני במאור־פנים, וכל אחד הזמינני להתארח אצלו. מילתא זוטרתא — אורח מארץ־ישראל!

זכור לכם ודאי, איך היתה נמסרת פקודת העירייה לידיעת התושבים. שלחו את הכרוז יורקע עם הרעשן הגדול להודיע אשר יש להודיע. משראו אותו פונה בכיוון השוק ובידו הרעשן, ידעו שיש חדשות. נתקהלו סביבו מכל פינות העיר וחיכו עד שהשמיע את ההכרזה.

ובכן, גם בזמן ביקורי הופיע יורקע עם הרעשן והכריז כי העירייה ציוותה על התושבים לחדש ולשפץ את הבתים ואת הגדרות, לסייד ולצבוע, בקורת תהיה, קומיסיה עומדת להגיע, והתושבים היו מבוהלים ואחוזי־חרדה. בתי־לבנים תוקנו וסויידו, בתי־עץ קושטו בלוחות ונצבעו בצבע־שמן. אף הגדרות הותקנו ברשת ברזל וצופו בצבע. „גזרה מן השמים" — אמרו הזקנים. ואמנם היתה סיבה לחרדה במשטר של „יד חזקה".

„די דייטשע גאס", כרחוב כניסה, זכתה לשיפורים במקום ראשון. התעלות שהיו חוצות את הרחוב, ע"י טוקארסקי או ע"י סוקניק, והמורד ע"י זאלבסקי — כלא היו. יישרו את הרחוב עד אלויקעס, שני צידי הכביש רוצפו במדרכות, ולאורכן אבני־שפה מסויידות. הרחוב נהיה ישר.

באחד הלילות של חודש אב עזב אחי את סמיאטיץ' ועלה ארצה בדרך בלתי־ליגאלית. טיילתי ברחוב והירהרתי בלבי על הסכנות הצפויות לו, עד שיגיע למחוז חפצו. וכך, תפוש הרהורים, הגעתי לבית מס' 12, זהו הבית בו נולדתי.

היה כבר מאוחר בלילה, והתכוונתי לשבת ולנוח קצת — על המדרגות, כמנהג המקום. משהתקרבתי לבית, הבחנתי במישהו הישן על המדרגות. הצצתי בפני הישן והכרתי בו אחד מחבריו של אחי. העירותי אותו ושאלתיו לפשר הדבר, מפני־מה הוא ישן כאן ואינו הולך לביתו, עוד מעט ויאיר השחר. אנא, שב — ענה לעומתי.

ישבתי לידו והוא דיבר: „לא רק אני, כל החברה באים הנה לילה־לילה. רק לפני מחצית השעה הלכו מכאן. ראשי מתפוצץ. לא עמדתי בניסיון, ואני מתבייש בפני עצמי. משה נסע. עוצה לי עצה — מה לעשות? האלך ברגל? האעזוב את הבית? הבית, הבית..." כך מילמל עד שהרגעתי אותו. משנרגע סיפר לי, כי מהיום שמשה יצא לדרך הוא בא, כל לילה, למדרגות אלה. כאן כאילו מרגיש הוא את עצמו יותר טוב. מעייניו הם לארץ־ישראל.

— אתה כנראה שכחת כבר את הרחוב שלך — הוסיף ואמר. הרחוב הזה — „די דייטשע גאס" — צריך להיות חרות לנצח בזכרון, וכל מי שנולד בו צריך להיות גאה.

הוא התחיל למנות את שוכני הבתים מהתחלת הרחוב, קורא וסופר את שמות האנשים שגרו כאן ושעלו ארצה. מבית זה, שהוא נמשך אליו, כמעט כל המשפחות נמצאות בארץ.

ישבנו וביחד התחלנו למנות את השמות מקצה הרחוב:

אחיות חומסקי, פונדיק, קוליקר, משפחת סלובסקי, משפחת ויינשנקר, חיים רוזמן, משפחת רבינוביץ, מרדכי פירר, משפחת סוקניק, משפחת קרבייץ', אחים פונדיק, ברוך ורהפטיג, משה מוזיקאנט, משפחת טש, אהובה זבלודובסקי, האחים גודלניק, משפחת שושן, יעקב וולצ'ינסקי, משפחת קשניק, האחיות וייסמן, חיים פלדמן.

אמרתי לו, שיחזור לביתו, ונשארתי לבדי. לילה־נדודים היה לי הלילה הזה. לא יכולתי לעצום עין. אך לא רק אותו לילה נדדה שנתי. לילות רבים כבר עברו מאז, אך את העבר הזה אי־אפשר לשכוח.

כ־70 נפש עלו מהרחוב הזה, שאנו מספרים בו, ארצה. נזכרתי בגירסא דינקותא: בשבעים נפש ירדו מצרימה. לאחר החורבן וההשמדה הגיעו משפחות נוספות מרחוב זה: משפחת פלדמן, מאיר פקר, האחים רדזינסקי, מרדכי מלאך. ועכשיו —

האנשים משם אינם. הבתים אינם, המדרגות, הגדרות, המדרכות. הכול נתייתם.

תם סיפורו של הרחוב. הרחוב המוליך לרכבת וממנה, הדרך אל בית־הספר, למשחקי כדורגל ורחיצה בנהר, הרחוב המלא תכונה של נוער פעיל ותוסס.

רגל יהודית אינה דורכת שם.

יצחק קפלן

עלייה שנתבטלה מחמת פורענות

לנשמתו של אבי זקני, ר׳ שמואל הלוי ז״ל,
שלא זכה להיאסף אל עמיו בארץ־הקודש.

על מצוות העלייה לארץ־ישראל קלטה אוזני לראשונה בעודי רך־בשנים, וזה הודות לאבי־זקני ז״ל. סבא וסבתא, שמואל וחיה קפלן ז״ל, הורי אבי המנוח יקותיאל, התגוררו בעיירה מילייצ׳יץ, הסמוכה לסמיאטיץ׳, שם גם נולד אבא. סבתא, צנומה ונמוכת־קומה, אך שופעת חיוניות, גידלה וטיפחה משפחה ענפה — חמישה בנים ושלוש בנות. בימים ההם, בטרם נתפרדה החבילה — מי שעקר לערי המדינה ומי שנדד מעבר־לים — היו מתכנסים בימי חג ומועד בבית־סבא הבנים והבנות הנשואים עם בניהם — הנכדים הראשונים לסבא וסבתא.

לאחר נישואין, עקר גם אבא מהעיירה הקטנה מילייצ׳יץ והשתקע בסמיאטיץ׳, עיר מגוריה של אמי רחל לבית שולזינגר. כאמור, היו מתוועדים לבית סבא בני־המשפחה והצאצאים לימים־טובים, ובעיקר לסדרים של פסח. אנו, שקרובים היינו לעיירה, נזדמנו לשם גם לביקורים של חול בימי הקיץ.

מילייצ׳יץ היתה עיירת־קייט קטנה, ורבים מתושביה התפרנסו מהקייטנים היהודים, שבאו אליה להינפש בחודשי הקיץ החמים. בתי־העץ שלה היו חבויים ממש בתוך יער אורנים עבות, ואקלימה של העיירה יבש ומבריא.

סבא וסבתא גרו בבית בגוי קורות של עצי־יער מהוקצעים כלשהו. לבית, המורם הרבה מעל פני הקרקע, הוליכו מדרגות של קרשים פשוטים ובחזיתו משטח־עץ רחב. עיסוקו של סבא — חזן שוחט ובודק, עד גיל של זיקנה מופלגת.

המאורע שיסופר כאן, ושבעטיו הגיעו סבא וסבתא אל ביתנו, אירע כנראה בקיץ של 1913, כשאמי ואחי הצעיר, שעדיין פעוט היה, התארחו במילייצ׳יץ. באחד הלילות, כשכל בני־הבית היו שקועים בשינה, פרצה דליקה בעיירה, והאש נגעה גם בבית סבא. בעוד כל בני־הבית נחפזים כדי להימלט על נפשם, נזכר סבא, שהוא הטמין בכלי של נחושת את כל חסכונותיו במטבעות. אמא הניחה את תינוקה ביער, בין העצים, וחזרה אל הדירה לחפש את המטמון. ואמנם, בתוך כד־של־נחושת גילתה אמא אלף רובל כסף. הבית על כל המטלטלים היה למאכולת־אש.

סבא וסבתא הוזמנו אז להתגורר עמנו בסמיאטיץ׳. אז נפלה ההברה בבית: סבא — והוא כבר בן שבעים — עולה לארץ־ישראל. המטמון שניצל נועד להוצאות הדרך ולכלכלתם. סבא החל בהכנות מעשיות לעלייה בשנת 1914, והדי השיחות בבית הגיעו גם לאוזני הילדים.

רצונו של סבא לא נסתייע, והתוכנית נשתבשה. בקיץ של שנה זו באה פורענות לעולם — פרצה מלחמת העולם הראשונה, שסיכלה את המסע לארץ־ישראל. סבא וסבתא נשארו בביתנו עד ימיהם האחרונים.

סבא — קומתו בינונית, פניו מביעים אצילות, מקפיד בלבושו, וכמובן — קפדן־מחמיר בענינים שבין האדם לבוראו. עם זה „מתנגד״ קיצוני היה, ובר־פלוגתא חריף לחסידים, אותם ראה כ„עמי־ארצות״ וחסרי השכלה תורנית. ניבו — ליטאי היה, כדרך הביאליסטוקאים, ולא כיידיש בעגה השגורה בפי אנשי פודלאסיה. על ניב ליטאי זה הקפיד גם אבי המנוח במשך כל ימי חייו, ובמובן זה לא נטמע בקרב הסמיאטיצ׳אים.

סבא היה שוקד יום־יום על לימוד התורה, התלמוד והמדרשים. על שולחנו, שעמד ליד חלון המשקיף על ה„שולהויף״, הייתי מוצא פנקס עבה, שדפיו לבנים וחלקים ללא שורות. בקסת הגדולה תקועה נוצת־אווז — הקולמוס לכתיבת חיבוריו. בחלק מדפי הפנקס היו זרועות אותיות בכתב רש״י. לימים נתברר לי, שהיו אלה כתבי־

יד של סבא — חיבורים בענייני הלכה, שבחלקם הופיעו בדפוס. אחד מהם נשא את השם „ספר חשוב", ואחד „חיי שרה".

לא ידוע לי היכן ומתי נדפסו החיבורים, אך נחרת בזכרוני צרור גדול של חוברות, שהיה מונח במקום גבוה מהישג־ידי. הן היו מכורכות בעטיפה צבעונית, בראש השער נדפסו באותיות גדולות שם הספר, ומתחתן באותיות קטנות יותר שם המחבר — שמואל הלוי.

לימים שמעתי מפי אבי מה טעם קרא סבא לחיבורו „ספר חשוב". זהו גוטריקון של חזן שוחט ובודק או, גירסא אחרת, חיה (שם סבתא) שמואל (שם סבא) ובנימין (בן־הזקונים שהיגר לארצות־הברית).

סבא נפטר בשנת 1920, ואני אז כבן י"ב. מצאתיו יום אחד במטתו, שעמדה מאחורי פרגוד, נטול רוח־חיים, כשבני המשפחה נעדרים מן הבית. נשמתו יצאה ללא כאב ויסורים. אותו לילה ישבתי ליד גופתו, שהיתה מוטלת על הרצפה מכוסה בסדין לבן, ונרות נשמה דולקים למראשותיה. גופו המת של סבא לא עורר בי כל רגשי פחד. כשסיפרתי זאת אחר־כך, הסבירו לי, כי כאשר נפטר איש צדיק, אין לרוחות שליטה בבית...

אבי, יקותיאל קפלן, שהיה ש"ץ ו„בעל קורא" בקי וותיק ב„בית־המדרש הישן", לימד אותי אז את קריאות פרשת השבוע בספר התורה. על־פי דין אין אדם, השרוי באבל, קורא בתורה בציבור. את יסודות של טעמי המקרא למדתי עוד ב־„חדר", ואילו את הניגון המיוחד והערב כל־כך לאוזן, ספגתי מדי לילי־שבת, כשאבא היה „מעביר את הסדרה" — הייגו החזרה האחרונה שלפני הקריאה מעל האלמימר בשבת. אך קריאה בספר־התורה, שאין בו ניקוד ולא סימני פיסוק ולא טעמי מקרא — זוהי תורה הטעונה שינון רב וזכרון. כשנערכה בביתנו תפילת השבת בימי האבל לזכרו של סבא, מילאתי את מקומו של אבא בקריאת פרשת השבוע ועמדתי במבחן. משנת ילדות זו לא נשתכחה ממני עד היום.

כיסופיו של סבא לא נתגשמו. הוא נאסף אל עמיו בארץ נכר והובא לקבורות בבית־העלמין של סמיאטיץ'. מצוות העליה לארץ־ישראל נת־קיימה רק בדור השני ובצאצאיו. אבי ואמי זכו לעלות לארץ־ישראל עם כל בני המשפחה בשנת 1936, בעקבות הבנות והבנים הבכירים, שהק־דימו לעלות כחלוצים כבר משנת 1926.

אבא נפטר לאחר שחי עמנו בארץ כעשר שנים, וקברו נכרה בבית־העלמין במושבה שבשרון. בעלותו לארץ הביא עמו עותקים בוד־דים מחיבוריו של סבא — אודים מוצלים מאש הדליקה הגדולה, שאחזה ב„שולהויף" בקיץ 1915, בה עלה ביתנו על כל אשר בו באש.

לאחר פטירת אבא נמסרו הספרים למשמרת לבית־הכנסת אשר במקום מושבו ותפילתו. וכך נתגלגלו יצירי־רוחו של סבא לארץ־הקודש, בעוד שהוא עצמו ראה את הארץ היעודה רק בעיני רוחו.

★

עמדתי לסיים את סיפור הזכרונות במקום זה, ובכך להעלות נר־נשמה לאבי־זקני, שלא זכה להיאסף אל עמיו בארץ־ישראל. אך תוך כדי כתיבה נתברר לי, שהדברים המסופרים לעיל אינם סוף פסוק. ספריו של סבא, שנמסרו למש־מרת לבית־הכנסת באחת ממושבות השרון, נת־בלו והיו ל„שמות", ובדרך המנהג המקודש נשרפו בבית־העלמין שם, היו לאפר ונקברו כדת. יצירי־רוחו של אבי־זקני, אם לא גופו ממש, הובא לקברי־ישראל בארץ־ישראל.

יהודה אל־בנאי

ציוניותו של אבא

(לזכרו של יוסף בן־יצחק לייב ניפלוטניק)

לעתים, במסיבות שבת ויום־טוב, היה אבא מתעורר, כשרוחו טובה עליו, ומעניק לנו שפע של „צימוקים ושקדים": צלילים — מן הדק שבדק עד הרמת הקול לזמר חזק — היו ממלאים את חלל הבית ואת ישותנו אנו. משלא שבענו דיינו ודרשנו עוד, היתה אמא, מאטל בת ר' ברוך קוטלר ז"ל, מופיעה, כשספר בידה, מדפדפת בו, בחרת קטעים ומתלווה אל שירת אבא בקול נשיי צלול, עליז וערב. שמחה בבית, עוברים מקטע לקטע, ולפתע — ואבא נעתק מכסאו שליד השולחן ויוצא בריקוד, יחידי, ריקוד משונה ומעורר צחוק. כשחזר לשולחן, שאלנו לטיבו של הספר ותוכנו, כי שונה היה מכל החומשים והמחזורים המוכרים לנו. ואז הסביר לנו אבא:

„אנו מראשוני ההרצלאים בסמיאטיץ', ובבחרותי עזבתי את בית אבי ונדדתי עם להקת שחקני תיאטרון על פני ארץ פולין. מסמיאטיץ' לבריסק, קובל, לוצק, עד הגבול האוסטרי, וכן לעבר וולקוביסק סלונים — מעיר לעיר. מילאתי הרבה תפקידים בהצגות, הקראות, בשירה וריקודים. והספר הדק הזה הוא המחזה „שולמית" לגולדפאדען. אחד מרבים, שאני ואמא מחבבים אותו ומשמיעים באוזניכם קטעים ממנו".

אבא היה מספר לנו גם פרקים מספרי א' מאפו. יום אחד אמר: מי יודע, אם אנו נזכה לראות בגאולה... אבל אתם ובניכם תהיו לבטח בארץ־ישראל. וכך המשיך וסיפר, שכבר היום יש הבונים את הארץ. הוא הוציא ספר מהארון ומנה מספרים על כמות התנובה החקלאית בארץ: ביצים, חלב, תבואה, פירות. וכל זה ממושבת הבארון.

זוכרני שבפעם הראשונה, ואני כבן שמונה, שמעתי שמות של פרות בעברית: תקוה, זמירה, וכיוצא באלה.

האין זה מופלא? בשנת 1910 בקירוב, בשבת של חורף, בסמיאטיץ', בסערת שלג אל מול שמש נוצצת, ליד שולחן הערוך בחמין ופשטידה של שבת — פסק אבא את פסוקו, שדורו הוא כדור המדבר!

ואותנו ראה בעיני רוחו כעולים אל הארץ החדשה.

כך נטע בנו נטעים רכים של ציונות, שנבטו עד מהרה, הבשילו ואף נתנו את פריים.

שרה מגן־טש

אורות מבית אבא

(לזכר הורי — יצחק־צבי ותמה טש)

א.

פייגה'לי ברריינסקר חולה מחלה מדבקת. הרו־פא אסר את הכניסה לביתה. על הדלת שלט המכ־ריז באידיש ובפולנית: הכניסה אסורה! כאן מחלה מדבקת! חברות „לינת הצדק" חדלו לטפל בחולה מפני סכנת נפשות. אני קיבלתי רשות מהורי ללכת ללינת לילה לחולה על אף האיסור. אבי אף שיכנע את חברתי־שכנתי, שפרה באש, ללכת: „בזכות זה לא תדעי מחלה!", ושתינו הלכנו לבית החולה. בעלה הדריכנו כיצד לטפל בה והלך — לפי הצעתנו — לנוח ולהחליף כוח. פתאום נשמעה דפיקה על הדלת. עמדנו נדהמות. מי זה יבוא הנה אם לא הרופא? שפרה הצליחה להתחבא מיד, ואני עודני תוהה כיצד להתחמק, והרופא, הד"ר גלבאום, עומד לפני ומנענע את אצבעו מולי כמאיים...

למחרת בבוקר הוא בא אלינו ואמר לאבי: איך מרשים הנכם לבתכם ללכת לבתים, שאסרתי את הכניסה אליהם? היתכן? בתכם תידבק... החסרי צרות הנכם? השיב לו אבא: ד"ר גלבאום, טוב עשתה בתי. עזרה לחולה חובה היא בכל התנאים. תלך בדרכה זו גם להבא ותעזור לכל חולה עד כמה שידה משגת. ואולי? אולי בזכות זו לא תדע כל חולי. הד"ר גלבאום עמד רגע מופתע: במקום לנזוף בבתו הוא מלמד עליה זכות! אך מיד הרכין ראשו בפני אבא ואמר: צדקת, מר טש! וכשיצא מביתנו הלך לבית ברריינסקר החולה והסיר מעל הדלת את השלט, האוסר את הכניסה.

ב.

ערב יום כיפור, לפני זמן תפילת מנחה. אמא עשתה את ההכנות האחרונות לסעודה המפסקת. לי לא הרשתה לעזור לה, כי הייתי אז עדיין בחז־קת חולה, הזקוקה להחלמה אחרי מחלה. והנה באה אלי בילה פירר־גרוסקין, שהיתה אז הגז־ברית של קרן הקיימת לישראל, והציעה לי ללכת יחד עם ריקל טנוויצקי לבית הכנסת לאסוף תרו־מות לקרן הקיימת. אמי מתנגדת בכל תוקף: לא אתן לשרה לצאת מן הבית. הרי זה עתה קמה ממחלתה, ויש חשש שתפול שוב למשכב. בילה עומדת אובדת עצות. כבר מאוחר לחפש סידור אחר. ברשימה שהכינה הייתי אני בת־זוג לריקל, ואיפה תמצא ברגע האחרון ממלאת מקומי? בשעה זו עמד אבא בקצהו השני של החדר והת־פלל מנחה, כי מפאת בריאותו הרופפת לא יצא מהבית לפני „כל נדרי", ונדמה היה, שאינו שם לב כלל אלינו ולשיחתנו. אך להפתעתנו פנה לאמא: תמה, אסור להחמיץ כל הזדמנות לאסוף כסף לקרן הקיימת. בכסף זה בונים את ארץ־ישראל. תני לה ללכת, בזכות זו תחלים שרה מהר ולא תדע מחלות. אמא נכנעה, ואני הלכתי למלא את התפקיד שהוטל עלי.

חזרנו עם קערה מלאה מטבעות כסף, וכשהת־ברר עם תום ספירתם, כי אספנו סכום הגון, קרנו פני אבא מרוב שמחה, ולאמא אמר: את רואה, סכום כסף לא מבוטל היתה הקרן הקיימת עלולה להפסיד, ובעזרת השם — לשרה זה לא יזיק, „שליחי מצוה אינם ניזוקים". על זה הוסיפה ריי־קל: את זאת עלינו לזקוף לזכותך, ר' יצחק הירש.

בילה פירר־גרוסקין, אחרי ששמעה מפי ריקל את סיפור המעשה, אמרה: כן, לו היו לנו הרבה אבות כמו אביה של שרה טש — היה לנו קל יותר לעבוד למען ארץ־ישראל.

ג.

קיבוץ הכשרה בשם „פלוגת הכובש" היה בכפר אנופולי, הסמוך לסמיאטיץ'. רוב חבריו היו מוילנה וסביבותיה. התיידדנו, הייתי באה לקי־בוצם והם היו באים לביתנו. אבא היה מחבבם ומוקירם — הרי הם מתכוננים לעלות לארץ ולב־נותה, וביוזמתו נהפך ביתנו לביתם. „שתהיה

יצחק־צבי ותמה טש

לילדים פינה ביתית, משפחתית" — היה אומר. היה משתתף בשיחותינו בערבי פגישותינו, מב־היר בעיות חברתיות־ציוניות, מעורר עניינינו בשיר זה או אחר של יהודה ליב גורדון, מסביר פסוק סתום בתנ"ך לפי ה„ביאור" של מנדלסון, ואינו מחמיץ כל הזדמנות לדבר על ערכה של המסורת ושמירתה. היו החלוצים הצעירים נהנים מהמזיגה הנפלאה של תורה והשכלה, ציונות ודתיות בהשקפת עולמו של איש אחד. בחברתו בטלו הניגודים בין הדורות.

לביתנו היו פונים גם בענייני יום יום, ואמא היתה מושיטה להם יד עוזרת כמו אם לבניה בהחלפת בגדים, בתיקונים וכדומה. מחלות כי פקדו את הקיבוץ — היה אבא מדבר על לבו של הד"ר קלאצקו ומשכנעו להגיש להם עזרה רפו־אית: ילדים רכים, רחוקים מבית אבא־אמא, עוס־קים בבניין ארצנו, ואפשרויות כספיות אין להם. אנא, תרום גם אתה את חלקך לבניין ארץ־ישראל. והד"ר קלאצקו אינו משיב פני אבא ריקם. בנאמנות הוא ממלא תפקידו כרופא, ואף מספק להם תרופות חינם.

ופעם אירע דבר מזעזע, שהביא אותי במבוכה רבה ושעלול היה להעכיר את היחסים בין אבא לביניגנו. זה היה ביום כיפור. בשעות הצהרים נכ־נסו לביתנו חמישה בנים ובנות חברי הקיבוץ והכריזו: רעבים אנחנו! ידעתי, כי בשעות שח־רית ומוסף אין אבא ואמא נוהגים לבוא הביתה לשם מנוחה. לא עלה על דעתי כלל, כי בגלל בריאותו הלקויה של אבא עלול הוא לבוא מבית המדרש הישן הקרוב לביתנו גם בשעה בלתי־צפויה, ובלי כל נקיפה בלב נכנסתי למטבח, חטפ־תי מכל הבא ביד והעמדתי על השולחן. אך הת־חילו לאכול, ואבא — חלוש, חיוור ועייף — נכנס ונשאר עומד נדהם למראה המסובים המח־זיקים בפת חלה ובמזלגות, שבקצותיהם דג או כבד מהכפרות של ערב יום כיפור... נשימותינו נעצרו. מה יגיד? ומה השפטים שיעשה בי, החו־טאת והמחטיאה?

אבא החדיר בנו רגע קט מבט זועף, נשך בשפ־תיו, ומיד פנה בלי אומר ובלי דברים לחדר השי־נה. כעבור רבע שעה בערך קם ויצא בפתח האחורי בדרך לבית המדרש, בלי להיפגש שנית בנו. החברים יצאו מדוכאים וחרדים לגורלי. הבי־נונו: בערב אעמוד למשפט בפני אבא.

תפילת נעילה נגמרה, ואני, כמנהגי, יוצאת לקראת אבא ואמא החוזרים הביתה, וברכי כוש־לות, ותוך חילופי ברכות אנו נכנסים הביתה. אבא מבדיל בין קודש לחול ומתיישב על כסאו. ואני— לבי פוסק לדפוק, אני מוכנה... והנה רמז לי אבא להתקרב אליו. בעינים מושפלות ארצה אני עו־מדת וממתינה לדין. חלפו רגעים מספר של שתי־קה, ואבא פתח: בתי, היודעת את שעשית היום מעשה מחפיר? במו ידיך הקרבת תקרובת ליהו־דים בבית שלי!...

— כן, יודעת אני שחטאתי כלפיך, עניתי.

— והאם יכולה את להבטיח לי, שלא תחזרי על מעשה כזה?

— כן, מבטיחה אני, אבא.

— סלחתי לך, בתי. — ובנשיקה על מצחי נגמר המשפט.

בשעה מאוחרת יותר התקרבו „החוטאים" לבי־תנו. אינם מעיזים לדפוק על הדלת. לפי סימן מוסכם אני יוצאת בחיוך ובאור פנים ומספרת להם תוצאות המשפט. כולם נשמו לרווחה, ובמקהלה קראו: אשריך, שרה, שיש לך אבא כזה. ואחד מהם הפטיר: צדק מי שאמר כי כל ההרמוניה של העולם מורכבת ניגודים. אביך הוא אחד משומרי ההרמוניה הזאת. כן, צדקו החברים. אב יקר היה לנו.

יהושע גבעוני

ה„חלוץ" ו„החלוץ הצעיר" בסמיאטיץ'

א.

תנועת „החלוץ" צמחה בשנת 1917 במזרח־אירופה, בעיקר ברוסיה, ובארצות הברית, ותוך זמן קצר הקיפה רבבות של צעירים המתכוננים ומכשירים עצמם לעלות לארץ ולעבוד בה. הר־עיון היה פשוט: ב. לא ציונות של הצהרות — אלא ציונות של הגשמה; העלייה היא מטרה לאומית וחובה אישית כאחת. ב. העלייה לארץ מחייבת הכשרה מוקדמת, תרבותית וגופנית, וב־אופן מיוחר הכשרה לעבודה חקלאית בחוות־הכשרה.

השנים 1917 — 1919 היו שנות מהפכות לאו־מיות וסוציאליות, שעוררו תקוות, כי אומנם באה תקופה חדשה של חירות ושוויון לאנושות וליהו־דים. חלק מהנוער היהודי נתן את חילו למהפכו־תיהם של עמים אחרים, אולם רבים נשאו נפשם למהפכה עברית־לאומית, ובהגשמת חזון תחיית העם והמולדת, בדרך העלייה וההתיישבות בארץ־ישראל, ראו את תפקידם ההיסטורי. הם נצטרפו למחנה „החלוץ", כדי להגשים בגופם את המהפכה העברית.

באותן השנים צמח „החלוץ" גם בפולין. אגו־דות בשם זה וחוות־הכשרה חקלאיות בקירבת הערים קמו בוארשה, בנדין, זמושץ', גרודנה ועוד. נוסדה החווה החקלאית בגרוכוב. סניפים וקיבוצי־הכשרה מופיעים אז גם בליטה, לאטביה, אוס־טריה, הולנד, גרמניה ועוד. דחיפה עצומה להת־פשטות רעיון „החלוץ" נתנו גלי העלייה השלי־שית, הפורצת ועולה בכל הדרכים. בתי־חלוץ וקיבוצי־הכשרה נשתלים בהרבה ערים ועיירות, בהן עברו פעילי „החלוץ" הרוסי ופעילי „דרור" מאוקראינה, אשר גנבו את גבולותיה של רוסיה ושהו בפולין בדרכם לארץ־ישראל. נפילתו של טרומפלדור בתל־חי השאירה בגולה רושם עז. קמו קבוצות־נוער בשם „תל־חי", „טרומפלדור";

י"א באדר קודש כיום־גבורה. קמה התעוררות ללכת בדרכו של יוסף הגלילי.

ב.

„החלוץ" אירגן בשורותיו נוער בוגר מגיל 17 — 18 ומעלה, אך הווי־החיים של חבריו החל לקסום ולמשוך גם נערים וילדים: הדיבור העברי, השירה העברית הנשמעת בסניף ופורצת אל הרחוב; בחורים יהודים העובדים במלאכות שנ־עשו קודם בידי אחרים, בידי „גויים": עבודה בשדה ובגן, חטיבת עצים, גידול צאן ועוד, הוי־כוחים עם הנוער האנטי־ציוני, התכונה לעלייה. מועדון „החלוץ" בו שרים ורוקדים, מרצים ומת־ווכחים, משך גם נערים בני 12 — 14; התלקטו מסביב לו, צבאו על דלתותיו בערבים ובשבתות, כי לבוא פנימה לא ניתן להם; היו נגררים אחרי החלוצים הבוגרים בטיוליהם ובעבודותיהם. הצ־עירים קינאו באחיהם הבוגרים והקימו את „החלוץ הצעיר".

בשנים 1923 — 1924 קמו באופן ספונטאני, ללא יזמה וללא הדרכה ממרכז, סניפים של „הח־לוץ הצעיר" בלטביה (ריגה), בליטא (קובנה), בגליציה, ובהיקף יותר המוני בפולין: בגליל וילנה (אושמיינה, סמורגון, וילנה), בפולסיה (פינסק), ובגליל גרודנה (גוניונדז, סמיאטיץ' ועוד).

בשנים 1924 — 1925 קיבל „החלוץ הצעיר" דפוסים אירגוניים ומסגרת ארצית. הרעיון היה פשוט: יש להסתער על הנוער היהודי בעודנו בגיל הרך, לחנכו, להדריכו ולהחדירו ברוח הח־לוציות האמיתית, עד כדי הפיכתו לחלוץ העובר לפני המחנה, למפלס־דרך להמונים.

ג.

בסמיאטיץ' נוסד „החלוץ" בשנת 1924, בין מייסדיו: משה פינחסוביץ', יוסף שרשרבסקי,

מנחם פונדיק, יהודה אלבנאי (ניפלוטניק), ידידיה דודייה) בוימפלק ונתן ויינברג. כעבור שנה יסדו את משק ההכשרה „שחריה", ובאותו זמן נוסד „החלוץ־הצעיר".

משה פנחסוביץ ז"ל

מטעם „החלוץ" היו ממונים על הדרכת „החלוץ הצעיר" פינחסוביץ ומנחם פונדיק. ב־1925 היה מזכיר „החלוץ הצעיר" („המנהל") נחמן סמיא־טיצקי, ואחריו (בשנים 1926 — 1927) עובדיה פורת. יחד עם עובדיה היו בועד החה"צ ובין מדריכיו: שמחה דולינר, חנה גולדברג, שרה מגיד, רחל מונצ'ר, חנה מרמור, פנחס פירר, איסר רבינוביץ, בן־ציון מאזור ומלכה טראץ'.

מזכיר הסניף מ־1927 היה חיים רוזמן, ואתו בועד: וולוול אוברקוביץ', משה קפלן, ליבה זב־לודובסקי, יצחק שקדי (מגדלבוים) ישעיהו פונ־דיק ופרומה מרמור (כולם בארץ).

ד.

בסמיאטיץ', כמו בכל קהילות פולין וליטא, היתה נטושה מלחמה רעיונית חריפה, מאבק על נפש הדור וחינוכו. בקו גנראלי התנהל מאבק זה בין הציונות לבין מתנגדיה: ה„בונד" והקו־מוניסטים. אחרי מאורעות תרפ"ט בארץ, לאחר שנתגלתה לעין־כול דמותם של הייבסקים (אשר תמכו במדיניות המופתי והאפנדים ובמעשי הפור־עים), חל משבר בקרב חלק מהנוער היהודי הקו־מוניסטי בסמיאטיץ'. קבוצה שלמה עברה ל„החלוץ".

הויכוח היה נטוש, בלא פחות חריפות, במחנה הציוני גופו, בין המפלגות ותנועות־הנוער השו־נות, על דרכי הציונות ודרכי בניין הארץ. היו ויכוחים אידיאולוגיים סוערים על בעיות תיאו־רטיות ומעשיות רבות: גלות וארץ־ישראל, עב־רית ואידיש, עבודה ציונית בגולה ועלייה, מפלג־תיות וחלוציות, ציונות וסוציאליזם, קיבוץ ומושב, קיבוץ גדול וקבוצה קטנה, הבעייה הערבית ו„ה־ארגון המשותף", ועוד ועוד. מאבק קיצוני התנהל בין כל הארגונים שהשתייכו ל„ארץ ישראל הָעו־בדת" ובין „ברית טרומפלדור" מצד שני. אחת הפעולות הנפוצות בתנועה היה ה„קעסטל־אוונט", ערבי שאלות ותשובות בלילות שבת או במוצאי־שבתות.

בניגוד לכל המפלגות, הדגישו „החלוץ" ו„הח־לוץ הצעיר" בפעולתם החינוכית ובמאבקיהם הצי־בוריים את היסוד של הגשמה אישית: הכשרה רוחנית ומקצועית לעלייה, לימוד ידיעת הארץ, טיפוח הכרה סוציאליסטית וזיקה להסתדרות העובדים — כדי ללכת לפני המחנה, להיות ראשו־נים לפרוץ ולעלות ארצה, לכבוש אותה בעבודה ובהתיישבות ולמלא כל משימה שמטרתה תיקון חיי החברה.

ה.

קיבוץ „שחריה" בקאינקה היתה לו השפעה עצומה על פעולת הסניף החלוצי בעיר, גם על ידי הדוגמה האישית של אנשי ההכשרה וגם בסיוע שהגישו לפעולה האירגונית והחינוכית בעירנו. גדולה היתה השפעתו של מנחם פונדיק. חבר אחד ממשק־ההכשרה, שאול רובין (ממי־לייצ'יץ), היה בא בשבתות להדריך ב„החלוץ הצעיר" את קבוצת „טרומפלדור", שנתארגנה מקרב תלמידי בית־הספר העברי „תרבות" (בק־בוצת „טרומפלדור" היו: זרבבל פונדיק, משה קשניק, יהושע גבעוני, אנשל קיילס, לייבל גודל־ניק, משה מנדלבוים, יעקב וולטשינסקי).

בקאיאנקה נערכה בקיץ 1928 „מושבת־מנה־לים" של „החלוץ־הצעיר" בהדרכת חומה חיות, מן המרכז בורשה, ונחום בנארי, שליח קיבוץ עין־חרוד. מדריכים מסמיאטיץ' השתתפו במושבה וילדים ביקרו בה בשבתות.

יש להדגיש את ערכם והשפעתם של ביקורי השליחים בעירנו: מטעם הסתדרות העובדים (אברהם הרצפלד), מטעם הקרן־הקיימת־לישראל (נתן ביסטריצקי), שליחי הקיבוץ המאוחד (נחום בנארי) ואחרים. בהרצאותיהם הפומביות ובשיחותיהם במועדוני התנועה הם הביאו לעירנו את משב רוחה של א"י הנבנית.

כן גם ראוי לציין כי מבין חברי סניף „החלוץ" בסמיאטיץ' נבחרו למרכז החלוץ בפולין הח"ח מנחם פונדיק ושלמה מינץ, ולמרכז „החלוץ הצעיר" — החב' ישעיהו פונדיק ויהושע גבעוני.

וייזכר נא כאן גם אורח אחד לא יהודי, הוא ציר־הסיים ממנהיגי מפלגת פ.פ.ס., דיבוא, אשר בא לסמיאטיץ' לאחר ביקורו בארץ־ישראל. ביום הוא נאם בשוק לפני האיכרים, בביקורת חריפה־עוקצנית על שלטונו של פילסודסקי, ובערב הוא נפגש עם בוגרי תנועות הנוער החלוציות והירצה לפניהם על הנושא: „אנשים חדשים על אדמה עתיקה". הוא תיאר בצורה מאד ציורית את רשמיו מן הקיבוצים בא"י וליווה את דבריו בטר־מינולוגיה עברית קיבוצית מובהקת. ביקורו היה מאורע בחיי הנוער בעירנו. (דיבוא זה נרצח בידי הנאצים).

ב־1929 נערכה בקאיינקה, בחוות „שחריה", פגישה עם עתונאים יהודים. המרצה מטעם ההכשרה היה מנחם, ומטעם מרכז „החלוץ" — אליהו דובקין. העתונאים כתבו, כי בפינה נידחת ליד סמיאטיץ' מתגוללת פנינה, ששמה מנחם פונדיק. ב־1930 נערך באולם ההה"צ בסמיאטיץ' כינוס־עולים, בהשתתפות י' ברגינסקי מטעם המרכז. בכינוס אושרו אנשים לעלייה.

בשנות השפל והמשבר לאחר כשלון העלייה הרביעית (1927 — 1929) היו סניפי „החלוץ" ותנועות הנוער וקיבוצי־הכשרה מיבצרים של אמונה ועמידה כנגד בהלת־היאוש שתקפה רבים

קבוצת החלוץ. עומדים מימין לשמאל: קופיטה, ז. פונדיק, י. גבעוני
יושבים: טרושינסקי, מנדלבום, קפלן, אברקוביץ, י. מנדלבוים, רויזמן, זבלודובסקי

קבוצת החלוץ עם ח. חויזמן המחנך

מבית־ישראל בגולה ואפילו בין שורות הציונים. החלוצים החזיקו מעמד בימי־השפל, התגברו על המועקה של חוסר־עלייה, וזכו להיות בין פותחי העלייה החמישית לאחר מאורעות תרפ"ט, ובזה הניחו יסוד לתנועה החלוצית ההמונית בשנים הבאות (1931 — 1935).

ו.

„החלוץ הצעיר" חינך ילדים ובני־נעורים מגיל 12 — 13 ועד 18. בוגרי התנועה עברו בגיל 18 לסניף „החלוץ" והתמזגו בו כליל עם יתר הבוגרים („סתם־חלוצים"), שלא חונכו בתנועות־נוער, ללא כל חייץ או אוטונומיה בסניף ובהכשרה. זה היה היסוד העיקרי והמיוחד של „החלוץ הצעיר": תנועת־נוער חינוכית של „החלוץ", בעלת זיקה ישרה אליו.

מיפנה מכריע בהרכבו של „החלוץ" חל בשנת 1929, כאשר הצטרפו לשורותיו בוגרי תנועות־הנוער האחרות („השומר־הצעיר", „גורדוניה" ועוד), על פי הסכם ארצי, ובזכות לאוטונומיה גיפרדת לבוגריהן גם בתוך סניפי „החלוץ" וגם בקיבוצי־ההכשרה.

ב־1929 היו בסניף „החלוץ" בסמיאטיץ' כ־30 חברים בוגרי „החלוץ־הצעיר", כ־30 חברים בוגרי „השומר הצעיר", וחלוצים בוגרים שלא באו מתנועות־נוער. פעולתו של „החלוץ" התרכזה בשלושה תחומים: תרבות, הכשרה, עלייה.

ז.

ב־1928 היו בסניף „החלוץ־הצעיר" בסמיאטיץ' למעלה מ־200 חברים, חלקם נערים עובדים וחלקם תלמידי בתי־ספר. תנועה זו הצטיינה במזיגה של נוער עובד ונוער לומד. הצטרפותם של תלמידים מכתות ו' — ח' של בית הספר העברי „תרבות" גרמה לפריחה ולהעמקה בפעולה החינוכית בסניף.

רשומות מן השנים 1931 — 1932 מספרות על פעילות אירגונית וחינוכית ענפה:

„האולם" (המועדון) מצטיין בקישוט מופתי: סמל רקום, צילומי אישים, שפע תמונות מנופי א"י, תמונות־אמנות המסמלות מרד בשעבוד ומ־

אבק נגד מלחמות, סיסמאות רבות; על הכתלים קטעים נבחרים מדברי ברנר, גורדון, צבי שץ, טרומפלדור, הרצל, בורוכוב, סירקין, יבניאלי, טבנקין. שירים נבחרים של למדן, גרינברג, שלונסקי, ברוידס, רחל; פינת הקרן־הקיימת, ובה צילומים ודיאגרמות על התישבות בארץ ועל מפעלי הקיבוץ המאוחד.

באוקטובר 1931 היו בסניף 70 חברים: 20 בשתי קבוצות חינוכיות של שכבת „צעירים" (גיל 11—14); 50 בארבע קבוצות של שכבת „נוערים" (14—16). כל שכבת „בחורות" (17—18) עברה ל„החלוץ" לפני הועידה הארצית של „החלוץ" הצ־עיר" בדומאצ'יבו. בסניף „החלוץ" נמצאים 25 בוגרי החה"צ, ועוד 12 בהכשרה, כולם ב„קיבו־צים קבועים": „בורוכוב", „שחריה" וגרוכוב.

רוב חברי הסניף יודעים עברית, היתר לומדים בשיעורי־ערב. חניכי בית־הספר העברי משתל־מים בחוגים לתנ"ך, ספרות וידיעת הארץ. ביזמת החה"צ נתארגנה ספריה חלוצית משותפת של החלוץ, החה"צ, השוה"צ ופרייהייט, המונה כבר כ־300 ספרים, מהם 200 שניתנו מספריית החה"צ. בסניף מופיע עתון־קיר עברי בשם „מחיינו", ועלון אינפורמטיבי „מהמתהווה". העבודה התר־בותית מרוכזת בעיקר בתחום השכבה. השירה הארץ ישראלית החדשה וספרות־העבודה תופ־שים מקום חשוב: קוראים ולומדים את „מסדה" (למדן), „ספיח" (רחל), „בתלם" (ברוידס), „בגל־גל" (שלונסקי). בסניף מצויים „במעלה" ו„דבר".

ביוני 1932 היו בשכבה הרכה ביותר בסניף („דרורים", בני 9 — 11) 21 חברים בשלוש קבו־צות. בשכבה הצעירה („סוללים") היו 12 חברים בשתי קבוצות. בשכבת „נוערים" היתה קבוצה אחת, בת 16 חברים, בשם „כובשי הגליל". בשכ־בת „בחרות" היו 33 חברים בשני חוגים, אחד התנהל בעברית והשני באידיש. מזכיר הסניף היה זרובבל פונדיק. להשתתפות ב„מושבת הרי־עים" (מחנה־מדריכים) נקבעו משה סוקולובסקי, בוניה מונטשר ובת־שבע צפלינסקי.

ח.

הגל העיקרי של עולים חלוצים מסמיאטיץ' החל בשנת 1929 לאחר מאורעות תרפ"ט. הם היו בין פותחי העלייה החמישית. מרבית העולים הלכו לקיבוצים; חלק מעולי „שחריה" בקאיאנקה

הסתדרות החלוץ הצעיר בסמיאטיץ'

הסתדרות החלוץ, במרכז מ. פנחסוביץ, בשנת 1925

הקימו בארץ את „ארגון אפרים", תחילה במגדל על יד טבריה ואח"כ במושב־העובדים בית־שערים.

אחדים מעולי „החלוץ" באו בשנת 1935 לביקור בסמיאטיץ'. למראה הבחורים הארץ־ישראליים בירך משה פונדיק „שהחייינו וקיימנו". המבקרים עודדו את הפעולה הציונית בעיר וגם פעלו למען עלייה סמויה, היא עלייה ב' בכל דרכי־ההסוואה, ש„החלוץ" החל בה כבר ב־1934. אחד האנשים הפעילים המרכזיים של סניף „החלוץ" בסמיאטיץ' בשנים 1934 — 1939 היה יצחק מינץ ז"ל.

„החלוץ" ותנועות־הנוער החלוציות גדלו מאוד בשנים 1932 — 1936 ונהיו גורם חשוב בחיי היהודים. קיבוצי־הכשרה גדולים קמו בלב הערים ובעיירות רבות ונהיו מרכזי פרודוקטיביזציה להמוני בחורים ובחורות. המציאות היהודית בפולין אילצה את המוני הנוער היהודי לחפש לו מוצא בתנועה החלוצית, בהכשרה ובעלייה. המשבר הכלכלי והמצוקה הנפשית הזורימו המונים ל„החלוץ" ולתנועות־הנוער.

ביזמת „החלוץ" ובשיתוף מלא אתו קמה תנועת „העובד", תנועה של בעלי־מלאכה מבוגרים, בעלי משפחות, המכינים עצמם לעלייה. ב־1935 היו בפולין באירגון „העובד" 25.000 חברים. סניף „העובד" היה גם בסמיאטיץ'.

קיבוץ אלונים, כסלו תשכ"ה

לאה רוג

זכרונות מ„החלוץ" בסמיאטיץ'

הארגון הראשון בו השתתפתי ואשר ליכד חלק ניכר מהנוער הסמיאטיצ'אי — היה „פרחי־ציון". בין חברי „פרחי ציון" נמנו מנחם פונדיק, גר־בובסקי, קולץ, קוסלביץ, פקר זלמן, סולנסקי, בילה פירר, הניה קפלושניק, לאה סוקניק ואחרים. הפגישות שנתקיימו בעליית ביתו של סולנסקי היו בדרך כלל מלוות הרצאות או שיחות על בעיות ציוניות, לא חסרו, כמובן, גם ערבי שירה, בידור וסתם פגישות חברים.

אולם ימי האידיליה ב„פרחי ציון" לא ארכו. הספק התחיל לכרסם בלבות כמה מהחברים שנת־פשו לסוציאליזם. התחילו ויכוחים מרים בין אלה שראו את העיקר בציונות ובין אלה שהעמידו את הסוציאליזם בראש מאוויהם. והתוצאה היתה — פילוג.

מקבוצת החברים אשר נשאה את נפשם לציון, ואשר נתנו זכות הבכורה לרעיון הציוני על פני כל האידיאלים — יצאו אלה שייסדו את „החלוץ" בסמיאטיץ. הפילוג עוד הגביר בהם את השאיפה לציון ויצר אצלם התעוררות פנימית רבה למע־שים ולהגשמה. בין מייסדי החלוץ נמנו בזמנו מנחם פונדיק, מאיר שרשרבסקי, משה פינחסו־ביץ, צבי רוג, יוסף שרשבסקי ואחרים. נשכרה דירה צנועה בבית שמייש, בסימטא מול סולנסקי, וזו שימשה מקום ריכוז לחברי החלוץ. בדירה זאת נתקיימו שיחות, הרצאות ושיעורים בידיעת הארץ ובעברית. ערב ערב המה הבית מהמון חברים, שבאו לבקר בשעורים, לשמוע הרצאה או סתם לשם שיחה ופגישה חברית. בדירה זאת אורגנה גם קבוצת הכשרה ראשונה לבנות; זה התבטא בקורסים לגזירה ותפירה, בהם השתתפו: חנה קפלן, אטל ריבובסקי, לאה סוקניק, ביילה רובינס ועוד. הכוונה היתה לקרב אותנו לחיי עבודה ולהקנות לנו מקצוע מסויים כהכנה להצ־טרפותנו למעמד הפועלים בארץ.

מייסדי „החלוץ" לא הסתפקו בקורסים אלה, שריכזו רק חלק מהחברות. רעיון ההכשרה והגי־שמה כבש אותם כולם ואותם החדירו בהדרגה לכל חברי „החלוץ". מסמיאטיץ' יצאו חברים, וביניהם גם חברות, למקומות הכשרה שונים. כן נשלחתי אנוכי להכשרה לסובאלק וזכיתי משום כך להיות בין הראשונות שעלו לארץ מטעם „החלוץ" בסמיאטיץ.

דוד ויזנברג

אחי, אחי השי!

את אחי השי הנני זוכר כילד עצוב. מוכה־גורל היה משחר ילדותו, צולע ברגלו שהתעקמה אחרי תאונה. בהגיע השי לגיל מצוות החליטו הרופ־אים — בהסכמת ההורים — לנתחו. הניתוח היה רציני. כשלושה חדשים פירפר בין החיים והמוות. ורק הודות למאמציו ומסירותו של הרופא היהודי מישורסקי נשאר בחיים, חזר הביתה מוארשה גבוה ורזה כמקל, ורציני יותר משהיה.

מאז היה שוקד על שני דברים: קריאה ונגינה. ספרים היה ממש בולע, ותוך תקופה קצרה לערך קרא את רוב הספרים בספרייה ע"ש י"ל פרץ, מלבד הספרים העבריים שהיינו מקבלים הביתה

מספריית „תרבות". כמו כן התקדם באותו זמן בנגינת הכינור באופן יוצא מהכלל, וזאת בלי עזרת מורה, שלא ניתנה לו בגלל חוסר אמצעים.

הספרים שקרא באותה תקופה, תקופת ההתמרדות במקובל בעולם היהודי ובמשטר החברה הקיימת, כוונו כל מחשבותיו לבעיות החברה. שינוי הישן והקמת חברה חדשה נעשו למגמת עתידו בחיים. לא פעם הביע לפני אחיו הצעיר את דעותיו המהפכניות והיה ממליץ על ספרים, שחשוב כי אקראם. זה עזר לי או בהרבה להשתחרר מכבלי הדת וקיצר לי את הדרך מהישיבה — ל„החלוץ".

בתקופה זאת היו חבורות בני נוער, חובבי מוסיקה מתאספים בביתנו בערבים ומנגנים במנדולינות ובכינורות, מביניהם זכורים לי עקיבא וברוך זונגפלד, איציל רובינס ואחרים. ואנכי הצעיר מנסה להידחף ביניהם בזכות אחי. בן דודי, דוד קמחי, שחי אז בוארשה, היה מספק לאחי את ה„שלאגרם" (שירי העונה שנתחבבו על ההמונים), ומכאן התפשטו (כי מכשירי רדיו טרם היו אז בסמיאטיץ'). נגינה זאת בצוותא בערבים הנעימה לא במעט את חיי העיירה העגומים.

בהתחלת שנות השלושים כאשר התנועות החלוציות הגבירו את פעילותן בפולין, החלטנו, אחי ואני, לקשור את גורלנו בנוער החלוצי, השואף להקים חברה חדשה בארצנו המתחדשת. בערב פסח 1930 יצאתי עם עוד כמה מבני עירנו — ביניהם אריה גודלניק, משה קשניק ומאיר קרביץ — לקיבוץ בורוכוב ע"י וארשה. אחי יצא להכשרה זמן מה אחרי לקיבוץ „סוחודניוב". הם עבדו שם קשה ובתנאים סניטאריים וכלכליים חמורים. ועל אף כל הקשיים סיים תקופת הכשרתו וגם מילא תפקיד מזכיר בקיבוץ, ואף אושר לעלייה לארץ. אולם למזלו הרע עוכבה עלייתו בגלל חוסר „סרטיפיקאטים". לאחרונה ראיתיו לפני עלייתי ארצה בסתיו 1932. כאשר אושרתי לעלייה, הדאיגה אותי מאוד בעיית הוצאות הדרך לארץ. אז הביא לי אחי לוארשה כסף לנסיעה. שנינו קיוינו, כי כעבור זמן קצר נתראה בארץ. אחי נשאר לעזור להורים בחנותם הדלה. בשנת 1938 נשא אשה, חברה מ„החלוץ" בשם מינדל דבש, הקימו משפחה וציפו לעלות ארצה כאשר ייפתחו שעריה... אולם לא זכו. בא' או בב' בכסלו 1942 ניספו אחי, אשתו, ושלושת ילדיהם בטרבלינקה יחד עם כל קדושי עירנו, ה"ד.

קיבוץ ההכשרה „שחריה"

(רשימה ב„הצפירה" שנת 1927, מס' 166)

הקיבוץ „שחריה" מונה עתה (1927) 130 חברים: 100 חלוצים ו־30 חלוצות. חלק מהם עובד במשק „שחריה" עצמו, והשאר עובדים במשקים החקלאיים הקרובים אצל בעלי האחוזות הפולנים. הסביבה היא יפה מאד ומוקפה יערות הנמשכים על שטחים גדולים.

מהתחנה באנו אל המשוריה של האחים וורטהיים. במשוריה זו עובדים כששים חלוצים וחלוצות. האחים וורטהיים הם ציונים. אחד מהם כבר היה בא"י, וצריך לאמר בשבחו, שהוא מעסיק יהודים במשוריות שלו. מלבד אלה הששים החלוצים עובדים שם עוד יהודים רבים אחרים בתור פועלים, פקידים, סופרים וכו'.

החלוצים, כפי שהודה מר וורטהיים בעצמו, מצטיינים בעבודתם במשוריה יותר מהפועלים הנכרים והוא שבע רצון ביותר מהם. העבודה קשה מאד ובעד עבודה של שמונה עשרה שעות ליום מקבלים שלשה זהובים ליום. אבל יש כאלו העובדם בקבלנות ומשתכרים יותר. כל הכסף הולך לקופת הפלוגה, וההנהלה של הפלוגה מכלכלת את כל צרכי חבריה.

פגשנו את החלוצים והחלוצות על המגרש בסדרם את הקרשים. החלוצים בקשונו לסור למעונם הדל. בית קטן, אבל נקי וצח. וילונות של נייר על החלונות. תמונת טרומפלדור מתנוססת על הכותל. החלוצות ערכו את השלחן והעלו

עליו את המאכלים ככל אשר ברכם ה׳: פת שחו־רה, חמאה ודגים מלוחים ולבסוף קאקאו. זו היתה כבר סעודת יום־טוב לכבוד האורחים... הזנת החלוצים בדרך כלל היא גרועה מאד. בשר רק פעם בשבוע. פעמיים בשבוע — רק במקרה היוצא מן גדר הרגיל. ואף־על־פי־כן צוהלים ובריאים פניהם כל־כך, מביעים רעננות ושמחת חיים ללא גבול.

ממשוריה זו יצאנו למשוריה השניה בדומ־ברובה. את נסיעתנו ממקום למקום עשינו ברכבת אוריגינאלית בלתי ידועה עדיין לגמרי בווארשה, בקרון משני עמודי עץ מהודקים העשוי להובלת הקרשים מהמשוריות אל התחנה. הקרון מתנועע על פסי ברזל בכח הסוסים... נסענו רכובים על העמודים כשרגלינו תלויות למטה. אבל נסיעה זו דרך היער בלוית החלוצים והחלוצות, שמילאו את האויר בצהלותיהם ושיריהם, היתה נעימה מאד והיא יכולה באמת להחשב לאחת הנסיעות היותר נפלאות ויפות בעולם.

במשוריה דומברובה עובדים כשלושים חלוץ וחלוצה. שוב אותו המעון הדל עם תמונתו של טרומפלדור על הכותל ושוב אותם הפנים הברי־אים והרעננים, שהם בניגוד גמור לתנאי חייהם הקשים של בעליהם.

גם בדומברובה עובדים יהודים רבים מלבד החלוצים. יש שם גם בית תפילה, חדר וגם מקווה כשר כדת, שנבנה על־ידי בעל המשוריה הזקן. בכלל זה קיבוץ יהודי כהלכה, והחלוצים מטביעים את חותמם על קיבוץ זה, עד שכמעט שהשפה הרשמית שבו היא השפה העברית. והפו־עלים הנכרים שם יודעים כבר מעט מעט עברית ומבטאים את המלים כמו „שלום", „קבוצה" „חלוץ", „קבוץ", השגורים בפיהם מאד.

המשק מכיל ששים מורגות קרקע. מהן 38 — שדה חרישה, 20 — יער, 2 — אגם־מרעה. האינ־בנטאר החי הוא ששה סוסים, ארבע פרות ועופות, מלבד תבואה מגדלים גם ירקות מכל המינים.

החבר מנחם, אחד ממייסדי „שחריה", מסר לנו את דברי ימיה של החווה: לפני שלש שנים חכרה קבוצה של ארבעה עשר חלוצים חלקת אדמה ליד סמיאטיץ׳ והתחילה לעבד אותה. אמצעי כסף לא היו להם וכל רכושם היה סוס אחד. נעשו החלוצים לבעלי־עגלות, הובילו במשק כל ימי החורף משאות ואת הכסף חסכו. אחדים יצאו לעבוד בבתי החרושת ובכל מקום שאפשר בכדי לעשות כסף.

אחר חג הפסח יצאו כבר לחווה שנמצאה אז בידי תוכר יהודי. נמצא כבר בידיהם מעט כסף. ושוב עבודה בלי הרף, ביום ובלילה, עבודה כדי להשתכר מעט כסף במשוריה. ועבודה בסיקול אבנים מן השדות.

היום „שחריה" כבר עשירה. יש אף נגריה בה וסנדלריה, העיקר רק שנקבל בקרוב את הסר־טיפיקאטים המקווים ונוכל לעלות לארץ...

ישעיהו פונדק

משק „שחריה"

ראשית העלייה הרביעית היכתה גלים. צצו סניפי „החלוץ" בערי פולין ועיירותיה. ביום אחד ראינו את אחינו הבוגרים, והם יוצאים בסוס ועגלה, ומחרשה בתוכה, אל מחוץ לעיר, לשדה. נודע הדבר בעיירה: הבחורים מ„החלוץ" חכרו שדה וזרעוהו דגן. רחבים הם השדות המשתרעים סביב העיירה, אולם של הגויים הם. הקמה תמיד של גויים היא. והדבר הפשוט — שדה הלחם — הרטיט נימות בלב. עלה משהו מריחה של א״י.

שדה הדגן הבשיל, ובחורי העיירה קצרוהו; גם דשו שיבליו ומכרו גרעיניו. והורגש: השדה החכור היה מאורע, אולם דרוש מפעל, אשר יכ־בוש את האדם כולו, בו ישקיע יום־יום את עצמו, יתכשר בחיים והעבודה משותפת לעלייה.

אז נחכר משק עזוב באחד הכפרים, מהלך שעה מהעיירה. אכרי הכפר תמהו וצחקו לבני־היהודים, הבאים ונטפלים למשק שומם זה, לאדמה הזיבורית. אולם מה ידעו אלה, המשק לבחורים

מהו. היו שם שדות וכרים נרחבים; בניני המשק, בית־העץ, האורווה, הגורן והבאר נמצאים בתוך יער לבנים ואורנים — רוח אחרת מסביב.

נקנה זוג הסוסים הראשון. וכאשר תבוא העגלה העירה, וסיפר נער לנער: עגלת המשק באה! והתכנסו סביבה. כחזון היה לנו המשק — כארץ־ישראל־מעט. בשבתות ובימי־פגרא היינו רצים לשם. גאה הלב לראות את האח נוהג בסוסים וחורש או משדד בשדה, את האחות בחליבת פרות ובמלאכת־הבית במשק הכפרי. ערב פת־הקיבר. אחרים היו שם השמים מעל ראשינו.

אחר־כך אושר המשק ע"י מרכז „החלוץ". החלו לבוא להכשרה חברים מסניפים רחוקים: מגרודנה, מוארשה, מווילנה — ערים אשר לב נער בן עיירה ירחש כבוד להן ולאנשיהן. נוסדו פלוגות לעבודת־חוץ בסביבה. החלו הפגישות. הלכו ברגל ונסעו בעגלות; עשרות־עשרות חברים, למעלה ממאה איש, היו משתתפים לעתים בפגישה. בשירה ובריקודים באו.

בעברם בעיירה היה ניצת אור בעיני היהודים, וגויי הכפר הצביעו — אלה הם „הפאלסטינצים". ואנו הילדים, שזה עתה רק הגענו לגיל בר־מצוה, חכינו ליום, בו יסכימו לקבלנו ל„החלוץ־הצעיר" (קיבלו אז חברים רק בגיל 16 — 17) ונזכה גם אנו בדרך לארץ־ישראל להיות חברים במשק.

(מתוך ספר „החלוץ", הוצאת הסוכנות היהודית, ירושלים — ת„ש).

מתמונות הקיבוץ „שחריה"

יעקב קרופניק

קיבוץ „תל־חי" בסמיאטיץ'

בשנת 1933 הגעתי מעיר־מולדתי אוליקה בווהלין להכשרה בפלוגת „תל־חי" בסמיאטיץ'. מרכזו של „קיבוץ תל־חי המאוחד" היה בביא־ליסטוק, ופלוגות היו לו בעיר סמיאטיץ', בתחנת־הרכבת סמיאטיץ', בנוז'ץ, במילייצ'יץ, בבילסק ועוד.

כאשר באתי לסמיאטיץ', התקיים כבר קיבוץ־ההכשרה כשנתיים. היינו 40 — 50 איש, בקירוב, המחצית חברות. דירתנו היתה אצל פנדריק, ברחוב „הגרמני". בקומה מעלינו גר המורה קאהוט. היתה לנו גם דירה נוספת, בשביל חלק מהבחורות, בבית אחד ממול, אצל משפחת קאש־ניק. הייתי בסמיאטיץ' בהכשרה למעלה משלוש שנים.

עבודתנו

עיקר עבודתנו היתה בבתי־החרושת לרעפים וללבני חרסינה (קאכלעס) של רדזינסקי, מלאך, בלקס, דויטש, ובתעשיית־הדיקטים של מליניאק. רוב חברינו עבדו אצל רדזינסקי, בשני בתי־החרושת שהיו לו: בקירבת ביתו ובדרך לתחנת־הרכבת.

חברינו היו מבוקשים, כי עבודתנו היתה אח־ראית וידעו להעריכה. יחסם של נותני־העבודה היה בדרך־כלל חיובי. מלבדנו עבדו נוצרים, מהם בעלי־המקצוע הקבועים, והיו גם פועלים יהודים מסמיאטיץ' עצמה, בעיקר אצל בלקס: גברים בתעשיית האימומים (הקאפיטעס), ונשים בתעשיית מסמרי־עץ.

קבוצת־חלוצים יצאה ל„כיבוש עבודה" בבית־החרושת לדיקטים של מליניאק ע"י תחנת־הרכבת, והקימה שם פלוגת־הכשרה עצמאית. התנאים הכלכליים שלה היו יותר טובים משלנו.

שכר־העבודה בסמיאטיץ' היה ירוד. בקיץ 1935 פרצה בכל בתי־החרושת בעיר שביתת־פועלים, שנמשכה כחודשיים, בתביעה להעלאת שכר־העבודה.

השתתפו בה הפועלים היהודים מהעיר, קיבוץ־ההכשרה והפועלים הפולנים, שבחלקם היו מאור־גנים בפ.פ.ס. השביתה נסתיימה בהעלאת שכר.

בזמן השביתה עבדנו בעבודות־ארעי שונות בחקלאות, בבניין, בחטיבת־עצים, בשמירה בגני עצי־פרי, שחכרו יהודים בסביבה, וכד'. התקיימנו בדוחק, הלחם היה בקיצוב, והיו ימים שלא היה מה לאכול...

תנאים חלוציים

בכלל היה מצבנו הכלכלי קשה מאד, כמו ברוב פלוגות־ההכשרה: דיור צפוף, מחסור בבגדים, אוכל בצמצום. כאמור, היה יותר טוב מצבה הכלכלי של פלוגתנו בתחנת־הרכבת, וטוב לאין־ערוך היה מצבם של חברינו בנוז'ץ. במזכירות „גוש תל־חי" בביאליסטוק היו מכנים את נוז'ץ „בית הבראה", כי שם היו אופים חלות לשבת.

לא פעם הלכנו לנוז'ץ לבלות שם את השבת, לאכול קצת יותר טוב ולישון בבית מחומם (היו להם עצים מהמנסרה!). היינו יוצאים מסמיאטיץ' לנוז'ץ ביום ששי אחר־הצהרים, ברגל כמובן, 14 ק"מ, ולנים שם. בשבת בבוקר הולכים למילייצ'יץ, אוכלים שם ארוחת־צהרים, וחוזרים לסמיאטיץ' במוצאי־שבת, עוד 20 ק"מ ברגל!...

לישיבות של מזכירות ה„גוש" בביאליסטוק היו מתכנסים נציגים מכל הפלוגות. „לוקסוס" של נסיעה לא יכולנו להרשות לעצמנו. היינו הולכים (בחורף!) ברגל מסמיאטיץ' לביאליסטוק 100 ק"מ במשך ארבעה ימים: הולכים 30 ק"מ לבודקי, ושם לנים אצל חברי „החלוץ"; ממשיכים למחרת עוד 20 ק"מ לביילסק ולנים; הולכים עוד 30 ק"מ לזבלודוב ולנים; ביום הרביעי עוד 20 ק"מ מזבלודוב עד ביאליסטוק!

בכל מוצאי־שבת קיימנו אסיפה של הפלוגה.

בגלל המצב הקשה התנהלו לא פעם דיונים ממו־שכים על דברים פעוטים: על זוג נעליים, על בולים למכתבים, על חופשה לחבר. אני זוכר, פייבל רדזינסקי אמר לנו פעם: הגה, מנהל־החשבונות שלי בא אלי פעם בשבוע במוצאי־שבת, ובמשך חצי־שעה אנו מסדרים את כל העניינים של בית־החרושת; ואתם, אין לכם כלום, ואתם יושבים לילה שלם ודנים ודנים. על מה אתם דנים ?...

בציבור

בוועד הציבורי למען ההכשרה השתתפו: משה פונדק, יהודה קאהוט, פילחוביץ', יוסל גרבר, ד"ר קלאטשקו ועוד. אנשי הוועד עזרו לנו להשיג עבודה. ד"ר קלאטשקו הגיש לנו עזרה רפואית ותרופות חינם; לכל קריאה שלנו היה מוכן לבוא. קאהוט התנדב ללמד עברית.

קשרים הדוקים ולבביים היו לנו עם משה פונדק ומשפחתו. ביתו היה כבית בשבילנו. היינו מבקרים הרבה בחנותו ובביתו והוא מדבר אתנו רק עברית. אפילו מכתבינו הגיעו על־פי כתובתו (ת.ד. 56).

קשרים נרחבים היו לנו עם התנועות החלוציות בעיר: „החלוץ־הצעיר", „השומר־הצעיר", „פריי־הייט". אנחנו הוזמנו למסיבות־חג בתנועות, וחברינו היו באים להתארח בקיבוצנו. הרגשנו תמיד בסמיאטיץ' יחס עממי לבבי ואוירה עברית וארץ־ישראלית, הודות לתנועות־הנוער ולבית־הספר העברי והודות לידידנו הנערצים פונדק וקאהוט.

★

ב־1937 התמעט מספרם של היוצאים להכשרה, בגלל צמצום העלייה בזמן מאורעות הדמים בארץ. היו גם עזיבות מקיבוצי־ההכשרה בשל חוסר סיכויים לעלייה קרובה. בסמיאטיץ' נשארו בפלוגה 20 — 25 חברים, תנאי הקיום נתערערו — והפלו־גה חוסלה.

אורי מרמור ויוסל יבלון

„שחריה"

המייסדים

ראשיתה של „שחריה" ב־1924, בעיצומה של „העלייה הרביעית" מפולין לארץ־ישראל. המייס־דים היו חברי „החלוץ" בסמיאטיץ': מנחם פונדק, דוד־נוח קיילס, אברהם שושן, הרשל בלומברג, נטק ויינברג, מיכל רדזינסקי, דודיה בוימפלג, אורי מרמור, יוסל יבלון, יענקלה גרבר, ברכה זוננפלד, זלטה שוסטר, קופרשמידט, שושקס, חנה גולדברג, ועוד.

כל המייסדים היו בגיל צעיר, רובם בני 17 — 18. הוגה הרעיון והיוזם היה מנחם פונדק, שהצ־טיין באופק רחב ובמבט מרחיק־ראות. היוזמה צמחה בתוך „החלוץ", בו היה חומר אנושי מוכן להכשרה ולעליה. „החלוץ" היה במהותו שונה מכל המפלגות שהתקיימו בעיר: „פועלי־ציון", „צעי־רי־ציון", „בונד", „פולקיסטים" ואחרים. השפיעה גם העובדה, כי לרבים מתושבי העיר היה מגע עם עבודה חקלאית. את סמיאטיץ' אפשר היה להכניס למשפחת־האדמה.

יצרנו ב„החלוץ" קבוצה לקראת הכשרה. תחילה חכרנו חלקת־אדמה באנופולי, לזריעת דגן. הקדים אותנו בזה „השומר הצעיר", שחבריו עיבדו גן־טאבאק ברחוב „הגרמני", גן לתפארת, שהכנסתו היתה מוקדשת לצרכי התנועה. אך עיקר עבודתנו היתה לא באנופולי, אלא כעובדים שכירים: בתעשיית מסמרי־עץ אצל בלקס, בתעשיית הדיק־טים אל מליניאק, בכבישתן של חבילות־סחבות לשם משלוחן לבתי־חרושת, וכד'. קנינו גם סוס ועגלה וערכנו נסיעות לעיירות־הסביבה. המס־פרים עצמם היו „קרבנות" של ההסתגלות לעבו־דה: אורי התעלף מרוב אבק בזמן עבודתו בחבי־לות הסמרטוטים, ואילו יוסף — שהיה עגלון — נפצע ממכת סוס באחת מנסיעותיו...

קיאנקה

מנחם לא היה מרוצה מאופי עבודתנו; הוא דרש ויזם הכשרה חקלאית יותר יסודית. באנופולי צר היה לנו המקום. חיפשנו שטח־אדמה יותר גדול, וכך הגענו ב־1925 לכפר השכן קיאנקה. חכרנו מבעל־אחוזה אחד חלקה גדולה, 60 מורג (בערך 300 דונם), ל־3 שנים. ביציאה להכשרה עזר לנו מאיר שרשבסקי. הוא ישב אתנו וערך רשימה גדולה של סוחרי תבואה בסמיאטיץ', מהם קיבלנו זרעים בהלוואה לצעדינו הראשונים בכפר... וכך יצאנו לקיאנקה.

קנינו פרה. רכשנו עוד סוס. עבדנו בחריש, קציר, זריעת תפוחי־אדמה, הכשרת קרקע, מרעה ביער, וכל עבודה חקלאית אחרת. המשק העצמי לא סיפק עבודה לכולנו, ומכיוון שרצינו להיות לגמרי עצמאיים — לא לקחנו דבר מהורינו! — חיפשנו תמיד עבודות־חוץ נוספות: הובלת עצים העירה ובולי־עץ לבוג, הובלת אבנים לתחנת־הרכבת; לקחנו למרעה עדרי־כבשים של קצבים; קיבלנו עבודות־קציר אצל גויים שונים; עבדנו בבית־החרושת של בלקס, ועוד ועוד.

תחילה לא היה לנו כל קשר רשמי עם מרכז „החלוץ". אחר כך־הכיר בנו המרכז כעובדה, וגם נעזר בנו הרבה באירגון פלוגות־עבודה בסביבה, בעיקר באירגון „ההכשרה העונתית" החקלאית בקיץ 1926 בסביבות סמיאטיץ'. הכשרה זו ריכזה מאות אנשים.

קשה לקבוע את מספרנו, כי היתה תנודת חברים מתמדת. הגרעין הקבוע בקיאנקה היה בן 25 חברים, בקירוב. פלוגות־עבודה קבועות וגדו־לות היו בנוּץ ובדומברובה, בעבודת המנסרות (טארטאקעס). בכל ענפי „שחריה" היו מאות חלוצים.

חיי חברה

הביקתה הכפרית הדלה שעמדה בירכתי החצר בקיאנקה היתה מרכז חיינו החברתיים. באו השנים 1927 — 1928, שנות המשבר הכלכלי הגדול בארץ והפסקה מוחלטת של העליה. הבי־נונו, שצפוייה לנו הכשרה ממושכת בגולה. בינ־תיים התגבשו בארץ המסגרות של הזרמים הקי־בוציים השונים (הקיבוץ המאוחד, חבר הקבוצות, הקיבוץ הארצי), ובכל התנועה החלוצית בפולניה סערו הרוחות בשאלת „ההגדרה" לזרם מסויים בארץ.

גם אצלנו סערו ויכוחים רעיוניים על קיבוץ גדול וקבוצה קטנה... מרכז „החלוץ" דחף אותנו להגדיר את עצמנו לזרם קיבוצי. הרוב ב„שחריה" (בהשפעת מנחם) דגל בקבוצה קטנה, אינטימית, אך למען השלמות של קבוצתנו דחינו את „ההג־דרה" עד בואנו לארץ.

בערבים קיימנו שיחות רבות על „החלוץ", יסודותיו ותפקידיו, על הסתדרות העובדים, על המתרחש בא"י. השתדלנו לדבר עברית. בטיפוח האוירה הארץ־ישראלית סייעו הרבה השליחים שביקרו אותנו בקיאנקה (וההודות לנו ביקרו גם בתנועות בסמיאטיץ'): הרצפלד, טבנקין, מרדכי יפה, נתן ביסטריצקי, עקיבא גולדשטיין, נחום בנארי, האפט ואחרים.

יחסי־החברות ב„שחריה" היו מצויינים. עד היום אנו מקיימים קשרי־חברים טובים עם חברינו בארץ בריכוזיהם השונים (בית־שערים, חולדה, גבעת־חיים, עין־עירון).

אנו וסביבתנו

ל„שחריה" היתה השפעה גדולה על סמיאטיץ', ובמיוחד על הנוער שלה. בהשפעתנו הקים גם „השומר הצעיר" קיבוץ עירוני (בביתו של בוט־שאן), וקיימנו ביקורים הדדיים. אחדים מאתנו היו פעילים כמדריכים בסניף „החלוץ" ו„החלוץ הצעיר". כוחו של ה„בונד" הלך ונחלש והוא החל להתפרק. בני העיר הביטו עלינו בתימהון ובגאוה: באלעבאטישע קינדער הלכו להיות פועלים!...

התפרסמנו גם בעמידתנו נגד הגויים: הם ניסו פעמים אחדות להתנפל עלינו, וידענו לעמוד נגדם. הרשל בולמברג תפש פעם „שגץ" אחד, הרים אותו הושיב אותו, הרים אותו והשיב אותו... כמעט פרחה נשמתו. מאז היו היחסים עם השכנים טובים. הגויים אמרו עלינו, ש„אנו לא יהודים". כל הסביבה דיברה עלינו כעל גיבורים.

עלייה

היינו כבר זמן רב בהכשרה. צפינו לעלייה, ושערי הארץ נעולים. בינתיים נאלצו לעקור מסמיאטיץ' אלה שהיו בגיל שירות צבאי וסירבו להתגייס לצבא הפולני; אלה (ביניהם יוסל יבלון) עברו לגרוכוב.

ב־1927 חיפשנו דרכים עקיפות לעלייה. יחידים מקיבוצי־ההכשרה הצליחו לעבור (בתור „ספור־

טאים בקרפאטים") לצ'כיה. משלחת שלנו נסעה לוארשה להתייעץ על דרכי עלייה בלתי־חוקית. מנחם פונדק נסע לפאריס לפגישה עם מרמינסקי, נציג ההסתדרות. חברים מדגניה יזמו אז התישבות על אדמת פיק"א בחורן, ומנחם חשב על השתלבותנו בתכנית. דרכי־עלייה לא נמצאו. מנחם חזר מפאריס בידים ריקות (הוא הוכה בגבול הגרמני־פולני).

רק בסוף 1928 נפתחו שערי הארץ. עלינו בדצמבר 1928 ובינואר 1929. ב„אירגון־העלייה" שלנו היו כ־60 חברים. החלו תחנות־חיינו החדשות בארץ: חדרה, יבנאל, מגדל, בית־שערים.

מנחם

מנחם היה אתנו ב„שחריה" מראשית צעדינו עד עלייתנו. הוא היה היוזם, המעורר, הרוח החיה בקבוצה. הודות לו קמה והיתה „שחריה". מנחם היה חבר מרכז „החלוץ", נסע על פני ערים ועיירות לגאום על „החלוץ", להקים סניפים, לארגן קיבוצי־הכשרה. **היה חוזר מנסיעותיו** לקיאנקה והוא כתמיד פעיל ומעורה בכול, עניו בהליכותיו ומעודד באישיותו.

מנחם היה אתנו בגלגוליו הראשונים בארץ וחי אתנו בריכוזנו במגדל ליד טבריה — עד אותו יום בו נטרף בגלי הכנרת.

רשם מפיהם: י"ג

יצחק קפלן

„השומר הצעיר" ופעלו בנוער

עשרים שנה התקיים ה„קן" של „השומר הצעיר" בעירנו — כרווח הזמן שבין שתי מלחמות־העולם. פחות משנות דור, אך מה רבות התמורות, שנתחוללו בשני עשורים אלה באורחות־החיים והמחשבה של הנוער, שהטביעו חותם חזק על דמותה של העיירה כולה. והרי בזכותם של אר־גוני הנוער השונים נשתלבה סמיאטיץ' בתהליך ההתעוררות הלאומית והחברתית בתקופה סוערת וטראגית ליהדות פולין. ראשון לאירגוני הנוער בעירנו היה השומר הצעיר.

מבשרים ומייסדים

את בשורת תנועת הנוער, שקמה ליהדות פולין כשוך הקרבות של מלחמת העולם הראשונה, הביאו לסמיאטיץ' שני „גימנאזיסטים" — מהסנוניות הראשונות בעיר, שנדדו לכרכי־המדינה כדי לקנות השכלה תיכונית ואקדמית. בתחילת שנות העשרים היו הקנים של „השומר הצעיר" נפוצים בעיקר בערי פולין, המאוכלסות ריכוזים גדולים של יהודים, בקרב תלמידי הגימנסיות והסטודנטים. מופלא הוא על־כן כיצד התלכדה החבורה הראשונה של מייסדי השוה"צ בעירנו, שלא היתה מבורכת בבתי־אולפנה והמרוחקת ממרכזי הפעילות הרוחנים של הנוער היהודי. גם בביאליסטוק, עיר נאורה, משופעת בבתי־ספר ובגימנאסיות, שהיתה ברבות הימים אבן־שואבת לנוער שוחר־ההשכלה בעירנו — קם „השומר הצעיר" רק לאחר כמה שנים.

סמיאטיץ' הוכשרה אולי יותר משאר עיירות הסביבה הקרובה והרחוקה לקליטת הרעיונות החדשים של תנועת הנוער, בשל העדר הקנאות הדתית הקיצונית בחיי הציבור, שדבקה בעיירות רבות של פודלאסיה. בצביונה ובאורח־חייה היתה סמיאטיץ' יותר „ליטאית" מאשר פולנית־חסידית. פרנסי הקהילה ומנהיגיה הרוחניים גילו יחס של סובלנות לגבי אירגוני הנוער ולא הפריעו בתוקף סמכותם הדתית לפעולותיהם. הצעירים לא נתנסו בדרך־כלל באיסורים או בלחץ אוטוריטאטיבי מצד ההורים, שלא להצטרף לאירגוני הנוער בגלל ההווי החופשי הנהוג בהם. ניתן לומר, כי בהליכתם אל הסתדרויות הנוער החלוציות הם זכו גם לעידוד או, לפחות, לשתיקה מתוך הסכמה. יחס סובלני זה היה או חזיון נדיר בפולין.

ייתכן, שכבר אז הדריכה את האבות והאמהות איזו תחושה עמוקה לאשר עלול לקרות ברבות הימים, והם ראו בעלייה לארץ־ישראל סיכוי

יחיד לעתיד בניהם. אכן, סיכוי זה היה במרוצת־השנים לרבים עוגן הצלה.

ההתעוררות להתאגדות עצמית של נוער, שנשא את עיניו לארץ־ישראל, הושפעה במידה מרובה מאווירת ההתעוררות הכללית בקרב יהודי סמיאטיץ' (להוציא את חוגי ה„בונד") אחרי הכרזת באלפור. ההכרה המדינית בזכותו של העם היהודי לבית לאומי בארץ־ישראל נחוגה בעירנו בהתרוממות־רוח כללית ונתפרשה אצל פשוטי העם, וכן אצל צעירים חולמים, כהגשמה קרובה של חזון שיבת־ציון.

הפעולה למען הקרנות הלאומיות וכן הפצת הרעיון הציוני בקרב הציבור — באלה התפקידים נשא חוג העסקנים הציונים הוותיקים בעיר. אך התנועה החדשה, שקמה בקרב הנוער, הצמיחה כנפיים לרעיון הציוני ולפעולה הציונית המעשית, בהשתלבם באידיאות אנושיות כלליות. צעירים אלה, אף כי היו בימים ההם בחינת ילדי־טיפוחים של ההסתדרות הציונית, עיצבו תנועה עצמאית, נושאת דגל של תמורה באורח־החיים הנחשל של הנוער היהודי בעיירות פולין.

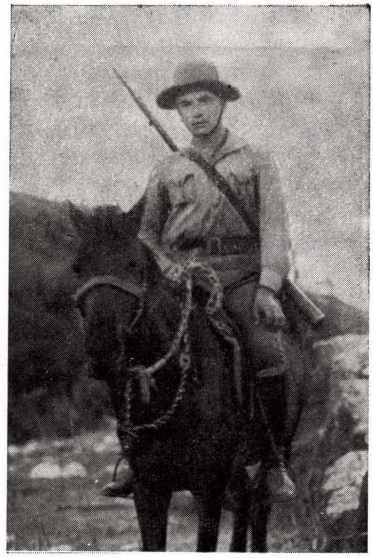

אברהם פלחוביץ מראשוני „השומר הצעיר" שומר באילת השחר

שלא כבערים הגדולות במדינה, היה מוצאם של מניחי היסוד ל„השומר הצעיר" בסמיאטיץ' משדרות חברתיות שונות: בני־טובים, יוצאי משפחות עמלות, בן השוחט, בן־הרב ובחור־ישיבה (!), בני סוחרים וחרשתנים. בני משפחת דייטש, חיים לייב ואחותו נאנא (פרידה), יצאו בתום המלחמה לשדליץ ללמוד שם בגימנאסיה, ונספחו אל „השומר הצעיר" עם ייסודו בעיר זו. כשפרצה מלחמת הפולנים עם הצבא האדום, נאלצו להפסיק את לימודיהם. בשובם לסמיאטיץ', בשנת 1920, יסדו בעירנו את השוה"צ. מסביב לגרעין היוזם התלכדו בתחילת שנות העשרים כמה מניינים של בחורים ובחורות, שהיוו את השכבה הבוגרת של ה„קן".

חברי הקבוצה המייסדת היו: חיים ונאנא דייטש, האחים אייזיק ושמחה סיר, אליהו יוסלביץ, האחים מוטל והשיל סלאט, אלתר שנקר, חיים מינקס, אברהם פלחוביץ, שושנה וייסמאן, גולדה מאזור, האחיות רייצה ולאה בלקס, חיים זולטאק, מירל פלוטניקוב, יוסף שושן, ביילה פירר.

החווה השומרית

באין אמצעים לשכירת אולם או מועדון, שימש — בתקופה הראשונה — הבית של משפחת דייטש, מעבר לגשר, מקום־ויעוד לבוגרי הקן, אך בשנת 1922 עבר מרכז הפעילות ל„חווה השומרית". „החווה" (בלשון התושבים, „הגן") הוקמה על חלקת אדמה חכורה בירכתי העיר ברחוב שווייצטויאנסקה. מפעלם החלוצי של השומרים נראה בעיני הנוער באור רומאנטי וקוסם, ושמעו הגיע עד למרחוק. במעשה זה הקדימו את תנועת ההכשרה החלוצית, המודרכת ע"י המרכזים בווארשה הבירה.

בעונות הקיץ 1922/23 נשתל בגן מטע של טאבאק (ברשיון ממשלתי). הערוגות והשבילים הרחבים היו מטופחים יפה. השומרים הבוגרים עיבדוהו ונטרוהו בימים ובלילות בהתנדבות. את עלי־הטאבאק ייבשו בעליית־הגג של בית דייטש. ההכנסות מהיבול נועדו לפעולת הקן ול„קרן עלייה" בשביל העולים הראשונים. האמצעים להקמת ה„חווה" גוייסו בדרך הפצת „מניות" בקרב הציבור הציוני ובקרב אוהדים בעיר.

ב„גן" הוקם אוהל עם מתקני התעמלות. בחודשי הקיץ נתקיימו פעולות הקן תחת כיפת־השמים.

לעתים נערכו שם נשפים פתוחים לקהל. בשבתות היו צעירי עירנו יוצאים לטיול אל הגן השומרי. נחרת בזכרוני אחד הנשפים רבי־הרושם. פנסים צבעוניים קישטו את הכניסה ואת המעברים; צלילי שירים שומריים וחלוציים נישאו בחללה של העיירה; היו הופעות־ראווה, והעליצות היתה רבה.

ההווי המיוחד של השומרים ב„גן" עורר את סקרנותם ואף שבה את ליבם של נערים רבים. כך נקשרו קשרים הדוקים בקיץ 1923 בין השומרים הבוגרים לבין חבורת נערים כבני 14 — 15, רובם מחניכי בית־הספר „תרבות", והם הצטרפו לתנועה. זכורני, כאחד מקבוצת הנערים, כי במשך איזה זמן היה ראש הקבוצה שלנו אלתר שנקר. נמוך־קומה, גופו עגלגל ומוצק, ערך תרגילי־סדר לפני „שיחת הקבוצה" ופיקד על חניכיו בהברה מעורבת חצי־אשכנזית חצי־ספרדית. עם היותו מדריך שומרי לא סטה מאורח־חייו הדתיים, ואף הקפיד על התפילות בבית־המדרש. סתירה זאת לא נתיישבה כנראה בחביון נפשו, ולימים פרש וחזר לאורח־חייו הישן. לראש הקבוצה נבחר אז אליהו יוסלביץ.

ההצטרפות של חניכים צעירים נתנה תנופה להתפתחות הקן במקום, ובמרוצת השנים נספחו קבוצות נוספות, צעירות יותר, מתלמידי בית־הספר. בעקבות הנערים הצטרפו במרוצת הזמן גם בנות, אף הן מחניכות ביה"ס. קם „הגדוד" הראשון, הדו־מיני. בסוף שנות העשרים ריכז הקן בסמיאטיץ׳ קרוב למאתיים חברים מכל הגילים, ונחשב לאחד הקנים הערים והמצטיינים בתנועה הפולנית.

דפוסי החינוך השומרי בלטו בייחודם, בהיותם נושא לטיפוח ערכים חדשים בנוער היהודי: הדגשת עקרונות העמלנות ותרבות הגוף, חינוך להכרת הטבע, עיצוב אישיות חופשית ומוסרית, השלטת הדיבור העברי בחיי יומיום והכשרת הלבבות להגשמה. גולת הכותרת של החינוך השומרי היתה, כמובן, העלייה לארץ, ומשאת־הנפש העיקרית של החניכים — הצטרפות אל מחנה הבונים והמגינים במולדת.

„מושבות קיץ" וקיבוצי הכשרה

השמירה והעבודה ב„גן" היו רק ראשית המעשה. אחרי־כן הוקם בית־מלאכה לעבודות־יד שונות.

קבוצת „השומר הצעיר" עם המדריכים ס׳ לוין וח׳ יונאית

פעולות של קבע היו — המחנות והטיולים אל הגבעות והחורשות בירכתי עיר ומחוץ לעיר. בחופשות הקיץ יצאו החניכים על מדריכיהם לכפרים סמוכים ל„מושבות קיץ", בהן השתלבו חיים עצמאיים בחיק הטבע עם פעולות הדרכה וחינוך. בימי מועד לאומיים צעדו הקבוצות וה־גדודים על דגליהם ברחובות העיר במדים צו־פיים לצלילי משרוקיות ותופים. חברי הקן שקדו בחריצות על הפעולה למען הקרנות הלאומיות ולקחו חבל פעיל בכל האירועים של התנועה הציונית.

אחרי נדודים בדירות של ארעי (בבית של זולטאק ומעל לחנות של נוביק), השתכן הקן בסוף שנות העשרים באולם מרווח ב„ראטוש", מעל לחנות האריגים של רוזנקראנץ. במועדון זה, על רקע ההמולה של חיי־המסחר־והחולין בחנו־יות ה„בראם", התנהלה פעולה חינוכית ענפה, שהכשירה מאות צעירים לקראת חיים חדשים.

השומר הצעיר בסמיאטיץ' היה משול בתקופה הראשונה לצמח־פלא, הניזון מתוך עצמו. כמעט ללא־השראה מן המרכז המרוחק בבירת המדינה — פעל בקרב הנוער, יזם מפעלים והרחיב את תחומי השפעתו. מפנה בהתפתחותו וברמתו של הקן חל בשנים 1925 — 1926, כשחבריו סייעו בידי ההנהגה הראשית בווארשה להכין את המקום לכינוס הועידה הארצית של התנועה בפולניה ולמושבת המדריכים המרכזית.

בכפר סלוביצ'ין הסמוך, מוקף יער אורנים וירקות־שדות, בתוך אסם תבואות גדול ובתי־עץ שנשכרו מהאיכרים — נתקיימו הכינוסים בעונות־הקיץ של השנים הנ"ל. נוכחות חברי הקן בבירורים ובשיחות הטביעה חותם עמוק על מחשבתם והרחיבה את אופקיהם. לצעירים היתה זו צידה רוחנית לימים, כשהגיע תורם לשאת על כתפיהם את תפקידי ההדרכה של הנוער בעיר. הדי הכינוסים האלה הגיעו גם לעיירות הסמוכות, ובמשך הזמן היה הקן הסמיאטיצ'אי למרכז המא־ציל מכוחו ומהשראתו על הנוער בעיירות הסבי־בה: דרוהיצ'ין, ונגרוב, לושיץ ועוד. מדריכי הקן נטלו על עצמם תפקידי הדרכה בעיירות אלה וגם במקומות אחרים, ויזמו את הקמת אירגון הגלילות התנועתי.

„השומר הצעיר" הכריע אז, כי העלייה וההג־שמה החלוצית בארץ היא הדרך היחידה לתנועה, והיא מחייבת את בוגריה. הכרעה זו הולידה צורך בהכשרת הנוער לחיי עבודה ושיתוף לפני עלייתו — לחשלו לקראת המבחן הצפוי לו בארץ. כמקום הכשרה מתאים נמצאו האחוזות הגדולות, על־אף תנאי־הקיום הקשים והשכר המועט. כשליחים של בני־נוער יהודים, המבקשים להסתגל לעבודות־השדה לקראת יציאתם ל„פלשתינה", היינו מת־דפקים על דלתותיהם של ה„פריצים" בסביבה. רובם שמעו את משאלתנו המוזרה בתימהון, אך תמיד נמצאו כאלה ש„נאותו" לקבל לעבודה חלוצים יהודים לעונות הקציר והאסיף. בסביבה קמו ריכוזי־הכשרה, אליהם נהרו מרחבי המדינה.

בעת־ובעונה אחת הוקם קיבוץ הכשרה של השומ"צ בסמיאטיץ' גופא. קיבוצי העלייה התנו־עתיים שהתלכדו באותן שנים, ושחבריהם נאלצו לצפות זמן רב לתורם ל„סרטיפיקאט" הנכסף, קיימו הכשרות ממושכות וחיי קומונה בסמיאטיץ'. בבית בוצ'אן שברחוב שווייצטויאנסקה התגוררו בזו אחר זו פלוגות ההכשרה, שעבדו בכל עבודה

קבוצת השומר הצעיר עם המדריך י. הברמן

בעיר ובעיקר בבתי־החרושת. מפעם לפעם היו עורכים באולם הקולנוע נשפים לקהל הרחב „מזמרת הארץ" וההווי החלוצי. המראה של חבורות שומרים, היוצאים עם השכמת הבוקר לעבודה בבתי־החרושת, היה לנוף קבוע בעיר בשנים אלו. כך נתגלגלה הזכות לסמיאטיץ׳ להיות מרכז של הכשרה, ממנה עלו שומרים־חלוצים לארץ־ישראל.

לקן בסמיאטיץ׳ נתייחד צביון מיוחד בין קני התנועה הרבים בעיירות פולין. הדיבור העברי החי והשוטף היה שגור בפיהם של החניכים, שהיו אמונים על הלשון והתרבות העברית. עברית היתה לשונם בכל שעות היום, ולא רק שפת הפעולות החינוכיות. שליח, כי יבוא מהארץ, נתרשם רושם עז מאווירה מיוחדת זו בקן. הם היו אומרים: אתם מחזירים לנו את הרגשת הבית הארצישראלית, הדיבור העברי החי והשוטף מפיל מחיצות. ועוד: בזכות הריכוז הגדול של קיבוצי הכשרה בעיר ובסביבה (שחריה, נורץ), היו מזדמנים לכאן שליחים רבים מן הארץ — שליחי ההסתדרות והתנועות החלוציות. הפגישות עם שליחים אלה קירבו אותנו אל ארץ־ישראל העובדת ואל בעיותיה. ואמנם, בבואנו לארץ היו לנו דמויות מרכזיות רבות בהסתדרות העברית ובתנועה הקיבוצית זכורות ומוכרות מפגישות אלה.

תקופה זו הרותה יפה בזכרונם של החברים החיים עתה בקיבוצי השומר הצעיר (עין־החורש, שער־הגולן, בית־אלפא) והקיבוץ המאוחד, ובמקומות אחרים בארץ.

מקבוצת המייסדים עלה לארץ מיספר ניכר של שומרים, החל באמצע שנות העשרים. האחרים — מי שפנה להשכלה גבוהה, ומי שפנה עורף למאווייי הנעורים ונכנס לעול של משפחה ודאגת פרנסה. ראשון העולים (1924) היה אברהם פלחי (פלחוביץ). הלך לגליל כשומר בשדות איילת השחר. אולי בהשפעת דמויות המופת של ה„חולמים והלוחמים", עליהם הרבו לקרוא ולספר בתנועה, ש„השומר" היה לה לסמל. אח״כ עלו חיים מינקס, שושנה וייסמן, אייזיק סיר, יוסף שושן ומהצעירים י״מ רוזנטל. אליהו יוסלביץ

קבוצת „השומר הצעיר" עם המדריכים י. קפלן ומ. פלוטניקוב

עקר בינתיים מסמיאטיץ' ועלה בשנת 1930, אחרי תקופה של פעולה במרכז התנועה. שמחה סיר המשיך בפעילותו בקן יחד עם הצעירים עד עלותו ארצה ב־1929.

בינתיים בגרה שכבה חדשה של חניכים, שמילאה את השורות החסרות. מהם השתלמו ב„מושבות המדריכים" או שיצאו לחוות ההכשרה המרכזית בקאלושין, עד שהוכשרו לשאת בעול הפעילות והייצוג התנועתי. בסוף שנות העשרים עמדו בראש הנהגת הקן חניכי התנועה הראשונים: ריקל לב, משה פלוטניקוב, יצחק קפלן...

עם עלייתם המשיכו חניכיהם, האחים סשקה וולוק לוין וחיה גולומבוביץ (יונאית), במפעל חינוך הנוער עד עלייתם הם ארצה, והשרשרת נמשכה.

בשנים של ערב משבר

עם עלייתם של מדריכי הקן וחלק מבוגריו בשנים 1934—1936, נידלדלו השורות בקרב המדריכים. נוספה על־כך ההגבלה הדראסטית ברשיונות העלייה — בגלל המאורעות בארץ והמדיניות הבריטית העויינת — כמהלומה על ראשי הנוער המתבגר, שהעלייה היתה נקודת המוקד של כל מאווייו.

באותה תקופה עבר הקן לבניין בית־הספר „קדימה", שהתפנה לאחר שמוסד זה עבר לבנייני החדש. על אף שנות המשבר של סוף שנות השלושים, המשיך הקן בדפוסי הפעולה החינוכיים הקבועים וקלט לשורותיו קבוצות תלמידים מבית־הספר „תרבות". הקן מנה, כבימים הטובים, 180—200 חברים. מדריכיו היו: יצחק מינץ, לאה טש, דובה סוקניק, פשקה שטיינברג, יעקב דולינר, דוד טראטש, נושקה צימבאליסט. מהם זכו להגיע לארץ רק יצחק מינץ ודובה סוקניק (תאני).

כאמור, שערי הארץ המוגפים נטלו את סם החיים מהחינוך החלוצי — את הסיכוי לחיי הגשמה בארץ. חלק מן הבוגרים פנה לאורח־חיים תכליתי, ולפני פרוץ המלחמה חסר היה הקן שכבת בוגרים מנהיגה, שתעמוד בפרץ. בימי מלחמת העולם השנייה, עם חלוקת פולין, נעשתה סמיאטיץ' בגלל תהפוכות הזמן עיר־גבול סובייטית. בתנאים אלה העזו רק בודדים לצאת לדרך רבת־הסכנות של הברחת גבולות, כדי להגיע אל „הריכוז הוילנאי" של השומר הצעיר. אחדים יצאו וחזרו. היחידה, שהגיעה מההכשרה בצ'נסטוחובה לוילנה ומשם המשיכה בדרך־נדודים ארוכה לארץ־ישראל, היתה דובה תאני. היא הגיעה לחופי הארץ בפברואר 1941, בעיצומה של המלחמה.

אחרי המלחמה הגיעה לארץ בין המעפילים זלדקה טרגר — חניכת השוה"צ בסמיאטיץ', שאף היא הגיעה מההכשרה בצ'נסטוחובה לריכוז השומרי בוילנה. נחלצה מהגיטו ולחמה בשורות הפארטיזאנים היהודים בברית־המועצות בגדוד „נקמה", בהנהגתו של אבא קובנר (על פעולותיה כלוחמת באירגון היהודי הלוחם — פ.פ.א. — מסופר בספר „להבות באפר" מאת רייזל קורצ'אק).

זלדה טרגר — פארטיזאנית

בימי השלטון הסובייטי נפסקה פעולת תנועות הנוער הציוניות בעיר, ובכללן גם של השוה"צ. קיצה הטראגי של הסתדרות מפוארת ורבת־זכויות בקרב הנוער של סמיאטיץ' — בא, כשהונף הגרזן על חייהם של כל בני הקהילה היהודית העתיקה, בידיהם הטמאות של הפושעים הנאצים, עם השמדת האוכלוסייה היהודית במשרפות טרבלינקה.

יוצאי השומר הצעיר בסמיאטיץ', הממשיכים את דרכם התנועתית, נמצאים בקיבוצים: עין־החורש, גן־שמואל, בית־אלפא, נגבה, מעגן, כפר־מנחם, גל־און. ברובם של היישובים היו הם בין מייסדיהם ובוניהם, בחלקם נתנו יד להשלמתם ולפיתוחם. בקיבוצים אלה הקימו את משפחותיהם והם חיים בהם זה שנות דור.

מהרים ושמחה דולינר

אחינו יעקב דולינר

יליד סמיאטיץ' (1919), תלמיד בי"ס „תרבות" וחניך השומה"צ. משחר ילדותו התמסר לפעולות בתנועה, ובשנתיים האחרונות שלפני השואה עמד בראש הנהלת הקן בעיר. בתקופה הקצרה של השלטון הסובייטי עבד במחתרת וסייע בהעברת עולים באופן בלתי ליגאלי לארץ־ישראל תוך סיכון חייו ממש.

עם פלישת הנאצים לעיר חי בגיטו יחד עם שאר בני המשפחה וביחד עם כל המשפחה ועם כל יהודי סמיאטיץ' הובל לטרבלינקה עיר הה־ריגה.

מפי עד ראיה שהצליח להימלט מטרבלינקה ברגע האחרון, והנמצא כעת בישראל, נודעו לנו פרטי שעות חייו האחרונות.

עת שכולם עמדו בשורות ארוכות וחיכו לתורם להיכנס ל„בית המרחץ", כלומר לתאי הגזים, פרץ אחינו יעקב את השורה פתאום, ובקול ענות גבורה ועוז הכריז על מרד ברוצחים: לא להכנס לתאים! להתקומם!

מיד פלח כדור של אנשי ס.ס. את לבו, והוא נפל שדוד.

תהי נשמתך צרורה בצרור חיי האומה יחד עם נשמות כל קדושי ישראל.

שמואל גולדשטין

מפלגת „פועלי ציון" (צ"ס) ו„פרייהייט"

היתה לי הזכות להיות בין מייסדיה של מפלגת „פועלי ציון" (צ"ס) בסמיאטיץ'. רוב החברים שנצטרפו אליה באו מבין בני השכבות העניות שבעיר, פועלים ובעלי מלאכה זעירים. המועדון של המפלגה שימש לאנשי עמל אלה מקום לפגישת חברים ולהתפרקות לאחר יום עבודה קשה, ואין תימה בדבר, שהם ציפו יום יום בכליון עיניים לערב, בו יוכלו לבלות בצוותא בקריאה ובלימוד, בשמיעת הרצאה או בויכוח בבעיות השעה והחברה. אחד מפעילי המפלגה המסורים היה יעקב קאלוסקי, שניספה יחד עם אשתו וילדיו בטרבלינקה.

ראויה לציון אחת מתכונותיהן היפות של המפ־לגות הציוניות בעירנו, שעל אף ההבדלים האי־דיאולוגיים היו מתאחדות ומתלכדות לשם טיפול משותף במבצעים ציוניים, ובעיקר במפעלי הק־רנות. או נשכחו כל הניגודים וחילוקי הדעות — המטרה המשותפת קירבה את הלבבות לעשייה משותפת.

ועוד פרט כדאי לציין. לא אחת קרה, שמתוך אחריות לצורכי התנועה הטילו חברים על עצמם התחייבויות כספיות, שלא יכלו לעמוד בהן, כיון שמרבית חברינו היו, כאמור, בני עניים. במק־רים כאלה היו מתארגנים בקבוצות והיו מקבלים עליהם למלא עבודות ציבוריות שונות, ושכר זה היה כולו קודש למפלגה ולצרכיה.

רבה היתה השמחה בסניפנו, כאשר קיבלנו את הסרטיפיקאט הראשון לעלייה. הכול קינאו במאושר שזכה לעלות וקיוו שסרטיפיקאטים נו־ספים יגיעו, וגם הם יזכו לעלות. לדאבוננו הרב נעלו הברירים את שערי הארץ, ולעלייה זכו רק מעטים.

סניף „העובד" בסמיאטיץ'. יעקב ורבקה קלוסקי, שרה ויצחק דרניטשטוק, חיים ויוסף וילטשרק, צבי מאזור ואחרים

חג ממש היה בסניף, כאשר ה' משה פנחסוביץ הרצה לפנינו על הנעשה בארץ, על ההסתדרות ועל מוסדותיה. הכיסופים לארץ התגברו ואווירת ארץ ישראל התפשטה בין כותלי הסניף ועודדה את הלבבות.

המפלגה אירגנה חוג לנוער בשם „פרייהייט" מבין ילדי העובדים וחנכה אותם ברוח ציונית־סוציאליסטית. הם השתתפו בכל המפעלים הלאומיים ומילאו שליחותם בשמחה ובנאמנות.

יהודית פחטר

משה בן פרץ וחנה פחטר

גדל בבית ציוני ומסורתי. אביו היה חבר ה„מזרחי". האווירה בבית היתה רווייה אהבה לציון. משה היה חבר פעיל ב„פועלי־ציון", אשר פעלה בימים ההם במחתרת מפני עיניה של הבולשת הרוסית. הוא נאסר פעמים מספר. מצב בריאותו נתערער עקב ישיבתו בבתי־כלא. הוא שאף לחיי הגשמה בארץ ישראל, אבל ידע, כי מחמת בריאותו הרופפת לא יוכל לעבוד את האדמה, על כן למד מלאכת הצילום.

היה מלא מרץ וחזון, וכשנשתחרר בשנת 1908/9 מבית־הכלא, עלה ארצה ולקח עמו את מצלמתו. תחנתו הראשונה היתה נס־ציונה (אז ואדי חנין), וכעבור זמן קצר פנה הגלילה לסג'רה. בדרכו לסג'רה התנפלו עליו ערבים ושדדו ממנו כל מה שהיה אתו — את המצלמה וציודו האישי. הוא נאבק אתם, ובהתגוננו פגע באחד מהם. חבריו האיצו בו לעזוב את הארץ מחשש גאולת הדם.

הוא חזר לפולין מדוכא, אבל עבר מיד לגרמניה, לקניגסברג, ושם הסתדר בעבודה. ב־1912 באנו בברית־הנשואין. חזרנו סמוך לפרוץ מלחמת העולם לווארשה. עם פרוץ המלחמה עברנו לסמיאטיץ'.

עם כיבוש העיר ע"י הגרמנים נתמנה ע"י שלטונות הכיבוש לראש העיר. אחרי שסמיאטיץ' נכבשה ע"י הבולשביקים נתמנה שוב לתפקיד חשוב בעיר. משום כך, כנראה, עונה בזמן החקירות ונפל למשכב ממנו לא קם. תשוש ונוטה למות שוחרר מבית־החולים בו שכב כאסיר, וכעבור שלושה ימים עצם את עיניו לנצח. בננו, בן־עמי, היה אז תינוק בן שנה, ואת אביו כמעט לא הכיר.

משה נפטר בווארשה ושם הובא לקבורה. חבריו למפלגה ליוהו לדרכו האחרונה.

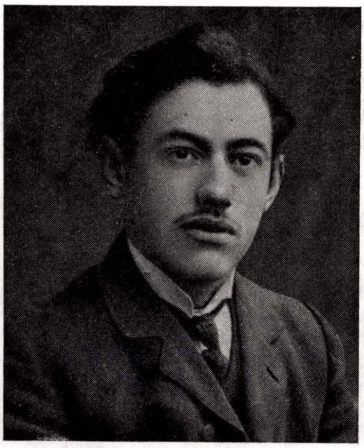

משה פחטר

אברהם מאזור

הסתדרות „פרייהייט"

סמיאטיץ' היתה ידועה כעיירה ציונית. התאים הציוניים הראשונים קמו מיד אחרי הצהרת באלפור. כעבור כמה שנים ללא מעש התאכזבו האנשים במקצת, וההתלהבות שככה. קמו יריבים ומקטרגים לאידיאל הציוני ולעלייה לארץ. החברה היהודית נתפלגה לימין ולשמאל, ליידישיסטים והבראיסטים. כל פלג נאבק בעקשנות למען תורתו ודרכו. אולם במרוצת הזמן גבר השכל הישר. הנוער נוכח לדעת, שאין לו למה לצפות, והדרך היחידה היא לצאת מהעיירה. האירגונים הציוניים הסתפחו, וקמו „החלוץ" ו„החלוץ הצעיר", „השומר הצעיר", „פועלי ציון", „פריי־הייט", „דרור", „בית"ר" ועוד.

חלק ניכר מהנוער יצא להכשרה חלוצית ואח"כ עלה לארץ, אם בדרך ישרה ואם בנתיבי ההעפלה. משאת־הנפש של כולם היתה לבנות עתיד חדש בארץ־האבות, להתחיל בה חיים חדשים, חופשיים ועצמאיים, חיי בניין ויצירה.

אני השתייכתי להסתדרות „פרייהייט", ועם הוועד נמנו: יעקב ווינגערש, הירשל אקרמאן, לולק טיקוצקי, חסיה רוג, שושה לב וכותב דברים אלה. בהתחלת קיומה מנתה „פרייהייט" למעלה מ־150 חברי, רובם מבני דלת־העם ויוצאי סימטאות נידחות.

מקום נכבד בחינוך הנוער הציוני שמור לבית הספר „תרבות", בו ספגו התלמידים את האהבה לעברו ולתרבותו של העם ולארץ־ישראל. הספריה שליד בית־הספר שימשה לנוער ולבוגרים. כל הנוער הציוני פעל למען הקרנות קק"ל, קפא"י ועוד.

בשנים האחרונות נוסד בסמיאטיץ' ועד גלילי, שעמד בראש תנועות הנוער הציוניות בעיירות הסמוכות: באדקי, צ'כנוביצה, סרנאק, לאשיץ, סוקולוב ואחרות. לעתים היינו חוצים בשחייה את נהר הבוג ומשתתפים באסיפה בעיירה שכנה.

סמיאטיץ' נעשתה למרכז של הסתדרויות „פרייהייט" בכל הסביבה.

הסתדרות „פרייהייט"

חיים רוזמן

הליגה למען ארץ ישראל העובדת

כל תנועות הנוער הציוניות, שהיו בעלות אופי חלוצי מובהק ושחינכו את חבריהן להגשמה ציונית, לחיי עבודה ויצירה בארץ, ולזיקה להסתדרות, התאגדו ב„ליגה למען ארץ־ישראל העובדת" — מעין ארגון גג — לשם טיפול יעיל בענייניים הציוניים המשותפים.

הליגה בסמיאטיץ' ריכזה ב־1929 כשלוש מאות חברים משורות „צעירי ציון", „פועלי ציון", „החלוץ", „החלוץ הצעיר", „פרייהייט", "השומר הצעיר". הליגה ניהלה פעולת הסברה ותעמולה למען הסתדרות העובדים ואספה כספים למען קפא"י (קופת פועלי ארץ ישראל). העסקנים הראשיים של הליגה בסמיאטיץ' היו: מאיר פיליחובי׳, איטקה מינץ, שמחה סיר, משה פרבר, בילה פירר, שמואל ליב ליטבסקי, אברהם מנדל־בוים, חיים רוזמן והלפרן. הכוח המניע של כל פעולות הליגה היה מאיר שרשבסקי. ישיבות הליגה נתקיימו על פי רוב בבית בילה פירר. מרבית אסיפות ההסברה נערכו במוצאי שבתות באולם „השומר הצעיר".

הכנסות הליגה באו מדמי חבר וממפעלים מיוחדים, כמו ימי פרח וכד'.

בועידה הארצית של הליגה, שנערכה בוארשה בשנת 1929, ושבה היה נוכח בא־כוח האינטרנאציונאל הסוציאליסטי, מר ואנדרוולדה מבלגיה, השתתפו 5 צירים מסמיאטיץ'.

ועד לענייני א"י העובדת
מימין לשמאל: פלחוביץ, מינץ, סיר, גרינברג, ליטבסקי, רובינס, סלוחובסקי, פירר, מנדלבוים, שרשבסקי, רוזמן

אריה שפיאלמר

תנועת ברית־טרומפלדור

שנת 1926. פולין שקטה מהמלחמות. הממשלה הפולנית מסדירה קמעא את מערכת החיים הכל־כליים ומשתלטת על הייצור, על משק הכספים והמסחר. השתלטות זו מודרכת ע"י כוונות לאו־מגיות, הפוגעות במכוון באוכלוסייה היהודית, ובעיקר — במסחר היהודי. מצוקה מצטיירת באופק, מרגישים שהקרקע נשמטת מתחת לרג־ליים, הפרנסה מצטמקת, והסיכויים — בכל רע. המועקה והדאגה למחר גוברים. מאות בני־נוער מסתובבים בסמיאטיץ' — כבעיירות פולין האח־רות — ומחפשים את ה„מחר". כוחות צעירים — באפס מעשה.

ובציונות — עברו שנים רבות של עבודה ציונית מעשית והגשמה חלוצית, עברו שבע שנים אחרי „הצהרת באלפור", וכל ההבטחות המילוליות התנפצו אל סלעי מציאות אכזב. הפקידות הבריטית בישראל מתנכרת למפעל הציוני, נועלת את שערי הארץ בפני עלייה המו־נית ומטילה שיטת ממשל, המחניקה וכובלת את תכניות הפיתוח וההתיישבות.

אז דרך בשמי הציונות כוכב חדש: זאב ז'בוטינסקי, הלוחם העקבי למען הציונות הגדולה, ההרצליאית, מייסד הגדוד העברי, ראש מגיני ירושלים ואסיר עכו. והיה בשם זה משהו, שפעל על הנוער כבמטה־קסמים, הדליק אש אמונה והחדיר רגש גאווה, נאמנות ודריכות לפעולה והקרבה עצמית. בין המייסדים היו א' מנדלבוים, ד' קמחי וב' זוננפלד.

אז היו בסמיאטיץ' רק בודדים וחוגים מצומצ־מים שנמשכו ל„כיוון החדש" של ציונות אקטיבית, הרצלאית, ואשר דגלו ברעיון של יהדות „השרי־רים החזקים" מול ה„שוציודן", רעיון הלגיון

העברי ויצירת כוח עברי יחד עם פעולת בניין ויצירה. אחד הבולטים בחוגים הללו בסמיאטיץ׳ ואשר לימים נעשה דברם של בית״ר והצה״ר בעיר עד להשמדה, היה אברהם׳לע מנדלבוים, בחור גוץ, פיקח ומלא מרץ. נואם בחסד וגדוש דעת כרימון, היה משלב בכל הופעה, בכל ויכוח ובכל נאום, את תורת ה„מוניזם״ של ז׳בוטינסקי, את ההתנגדות ל„שעטנז״ של ציונות וסוציאליזם והסטיות הנובעות מדרך זו, וכן דברים על יוסף טרומפלדור, אשר חייו ומותו הם סמל לדור הצעיר.

בין יתר חברי בית״ר והצה״ר הפעילים היו: דוד קמחי, מאיר זבלודובסקי, מנחם גפני, משה רדזינסקי, משה שורצברג וכותב הטורים האלה.

★

עם אירגון קן בית״ר בסמיאטיץ׳ הוכרז על חודש הרשמה. גרעין הפעילים עשה בעיר נפשות למען רעיונות ז׳בוטינסקי. כשבעים צעירים נרשמו ובאו להשתתף בפעולות הקן, אשר שכן במרכז השוק, בקומה ב׳ שבבית קרופניק. החל „שאון חיים״, הובאו ספסלים ושולחנות, והוקמו מחיצות על־מנת לאפשר פעולה נפרדת של הגדודים והקבוצות. קיבלנו ידיעה מביאליסטוק על ביקורו הקרוב של ז׳בוטינסקי והופעותו הפומבית שם. החלט לשלוח נציגים להשתתף במאורע זה. הם חזרו מלאי רשמים ושיכנוע בצדקת רעיונותיו של ז׳בוטינסקי. בהזדמנות זו נקשרו קשרים אירגוניים עם סניף בית״ר בביאליסטוק, אשר הקים אחר כך את המפקדה המחוזית בראשות ח״מ מרחביה. החלו להתקבל חוזרים בדבר אירגון העבודה החינוכית והמשמעתית בקנים, נוסף על היסוד־דות האידיאולוגיים של תנועת בית״ר.

באותו זמן נתארגנה המפקדה הארצית בוארשה בפיקודו של נציב בית״ר אהרון פרופס. בוארשה נתקיימו כינוסים עולמיים של בית״ר בהשתתפות ראש בית״ר זאב ז׳בוטינסקי וראשי הפעילים של התנועה בלאטביה: הד״ר הופמן, יואלסון, גולד, פרופס, דיסנצי׳ק ואחרים. בינתיים הגיע גם חומר ההסברה של המפקדה, שנפוץ בין בוגרי הקן ועורר ויכוחים אידיאולוגיים ערים על דרכה של התנועה. היתה בכך עזרה רבה לעומדים בפני ההתקפות הרעיוניות ויריבי תנועה זו.

תנועת בית״ר בסמיאטיץ׳ — כחלק מהתנועה הציונית בעיר — לקחה חלק פעיל והשתתפה

תנועת בית״ר בסמיאטיץ׳

בכל הפעולות הציוניות, בחגיגות ומאורעות לאומיים, באירגון מפעלי קרן היסוד והקרן הקיימת ואף במשימות מקומיות, כגון בחירות למועצת העיר, לוועד הקהלה וכו'.

העובדה, שסמיאטיץ' היתה מעוז לתנועות הנוער החלוציות־סוציאליסטיות, הטביעה את חותמה גם על תנועת בית"ר. מרבית החברים היו מועמדים להכשרה לעלייה והגשמה עצמית בארץ. מאז החלה המפקדה הארצית בוארשה להקים קיבוצי הכשרה, הלכו רבים מחברי בית"ר להכשרה ולהתכוננות לחיים בארץ. אף־כי, למעשה, לא נבדלו קיבוצי ההכשרה בהרבה מאי־אלה קיבוצים אחרים — הרי גברו הבדלי ההלכה והשקפת־העולם הציונית, אשר נסתמלה בדמותו של יוסף טרומפלדור כחלוץ ולוחם, כבונה ומגן, אשר קידש את המולדת במות גבורים. אכן, רבים מבני בית"ר בסמיאטיץ' עברו את ההכשרה, עלו ארצה ונאחזו בה בערים ובמושבות.

★

בעוד שבפעולה בקן הושם הדגש על החינוך הגופני המסייע למשמעת, לדייקנות צבאית ולנכונות לבצע כל פקודה ללא היסוס, עמדה לפני המחנכים גם המטרה העיקרית — הציונות הצרופה. התנהלו הרצאות, שיחות וויכוחים על תולדות העם, ציונות, ידיעת הארץ והווי ארצי־ישראלי.

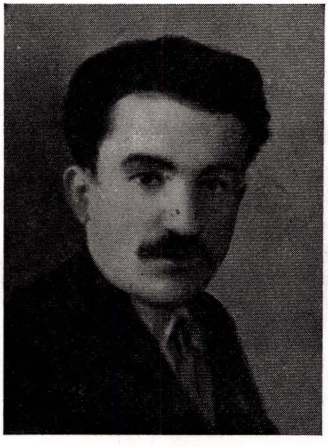

אברהם מנדלבוים ממייסדי בית"ר ומנהיגיו

במופעים כלליים על „הציונות" היה תמיד מופיע אברהם'לה מנדלבוים בנאומים נלהבים ומשכנעים על ה„ציונות" הגדולה של הרצל, בניגוד לדוגלים ב„ציונות מעשית" ובציונות רוחנית מבית־מדרשו של אחד העם — בלי לפגוע בהשקפות עולמו הפילוסופית, אלא במסקנתו, שארץ־ישראל נועדה להיות מרכז רוחני גרידא. אברהם'לה הירבה להתפלמס עם ממעטי הדמות של „חזון המדינה בדרך".

גם בשטחי הפעולה הציוניים בעיר — במוסדות ובמפעלים — היו לבית"ר נציגים. ואף־כי תמיד נאלצו חברי בית"ר לעמוד בוויכוחים אידיאולוגיים והתקפות של מתנגדיהם — הרי עמדו הנציגים הללו בתפקידם זה באמונה ובדביקות תנועתית.

כדרך תנועות אחרות היה גם קן בית"ר שוקד על תעמולה רעיונית. היו מארגנים הופעות פומביות באולמות שכורים ומזמינים נואמים. כך ביקרו בסמיאטיץ' נציגי המרכז הרביזיוניסטי וחברי מפקדת ביתר: העורך ליזרוביץ, ד"ר ליפמן, ד"ד בן־שם ואחרים. הנאומים משכו קהל רב ונשמעו על־פי רוב בתשומת־לב, אף־כי לעתים שוסעו בקריאות־ביניים ובהשמעת סיסמאות מתנגדות, ונהפכו לבימת ויכוחים נוקבים על כל הבעיות הציוניות, כפי שהיו שגויות במחלוקת בקרב הזרמים הציוניים השונים בסמיאטיץ, בין המתנגדים החריפים בלטו תנועות ארץ ישראל העובדת.

כמשימה מיוחדת ראה לעצמו בית"ר בסמיאטיץ, להפיץ את רעיונות בית"ר בסביבה, בערים ובעיירות, ולהקים שם קנים ולקיים אתם קשרים מתמידים. למטרה זו אירגנו טיולים רבי־משתתפים לעיירות הסביבה, ונשלחו מארגנים ונואמים לעיירות סרנאקי, ברייגסק, צ'כנוביאץ, ועוד. עם כל המקומות האלה נקשרו קשרים, נתקיימו ביקורים הדדיים, קיימו עזרה הדדית בהדרכה, דבר שהיה לברכה לכל הצדדים.

★

בסיכום ראוי לציין, שמרבית פעיליה של תנועת בית"ר בסמיאטיץ' נמצאים בארץ, ורק יחידים מספר — בארה"ב. רבים מיוצאי בית"ר פזורים בכל יישובי וערי הארץ. הלב דווי על אלה, אשר לא זכו, מחמת סיבות שונות ובעיקר בגלל השואה, לראות בהגשמת השאיפות ותקומת מדינת ישראל.

קהילתנו בחורבנה

Copyright Address

אריה קנפל

הפורענות בראשיתה

(זכרונות מימי הכבוש הנאצי הראשון)

אחד בספטמבר 1939. יום רגיל ככל ימות השנה. העיירה קמה משנתה. ראשוני המתפללים, אנשי „המניין הראשון", חזרו אחד־אחד הביתה. ירקני השוק קבעו את מקום מושבם עם סלי הפירות והירקות ליד ה„ראטוש". השמים כחולים והשמש עולה מעבר להרי כליס, כשהיא מפזרת קרני זהב, המרצדות על צמרות העצים בגן־הכנסייה ובטיילת ה„הויף", וזורעת נגוהות על־פני גגות הראטוש האדומים ובניניי השוק מסביב.

בצהרי היום פשטו החדשות כלהקה של עור־בים שחורים; הראדיו שידר, שפרצה מלחמה בין גרמניה ופולין. בערוב היום טסו על פני העיר כמה אוירונים בגובה רב, וקבוצות אנשים, שמאז שעות־הצהרים נתקהלו במקומות שונים, זקפו את ראשיהם, כדי לנחש „של מי" הם.

חום הויכוחים הלך וגבר. ראשי הדוברים היו האחים הסנדלרים, המכונים „הויקעלעך", כש־מסביבם עגלונים וסוחרי־סוסים, סבלים, חייטים, סנדלרים, רוכלי־שוק, סוחרי־תבואה וחנוונים. המתווכחים ביקשו להשוות את עוצמת הכוחות הגרמניים לזו של הפולניים.

היום כלה. השוק החל מתרוקן. משה־חיים הירקן מעביר את סלי הפירות למחסן ה„קריפניק". העיירה מתעטפת בליל־שבת של ערב ספטמבר שקט. מבעד לחלונות הפתוחים מהבהבים נרות שבת, הנוצצים ככוכבים במרומים. מלכת־השבת כובשת את רחובות העיר. מתוך בתי־המדרשים ובית־הכנסת נישאה תפילת „לכו נרננה". יהודים מתפללים בדביקות ומפילים תחינתם, שהכול ייגמר בשלום. בעיירה משתררת מנוחה של שבת־קודש.

★

כבר בימים הראשונים למלחמה ניכרו בעיירה תוצאות הקרבות הנואשים של הצבא הפולני, שנסוג בכיוון לוארשה. המסע של הצבא, ובמיוחד מצעדו של חיל הרגלים, נשמע בשעות־הלילה המאוחרות. ביום החמישי למלחמה קמה בהלה גדולה במשרדי העיריה והמשטרה. הפקידים נעלמו בכיוון בלתי־ידוע, והופצו שמועות, שהצבא הגר־מני נמצא בקירבת העיר. ימים אחדים לפני כניסת הצבא הגרמני נשארה העיר ללא שלטון. בלילות נפתחו מחסני הצרכניות הממשלתיות, ומאות תו־שבים, יהודים כנוצרים, הוציאו שקי מזון, מלח, סוכר וכו'.

הצבא הגרמני הממוכן חדר לעיר מכיוון כביש צ'כנובצי. בלילה שלפני־כן התרוצצו אנשים כאחוזי־טירוף, כדי להחביא את רכושם במקומות־סתר, במרתפים, ואף חפרו בורות לשם התחפרות. בני משפחתי ארזו את חבילותיהם ועברו לסבא זלמן אל „מעבר לגשר", למרתפו הגדול שבביתו ברח' שוינטו־ינסקה. שם הטמנו את כל הרכוש של המשפחה בגן עצי־הפרי של סבא. כל הנכדים חפרו בהדרכת הדודים. את הבונקר כיסינו בפחים. הלילה עבר בעבודה קדחתנית, וכל השכנים חפרו כמונו עד אור הבוקר.

יום שני ה־11 בספטמבר, שעה 5 של בוקר אפרורי. מאות יהודים, נשים וילדים, מתרוצצים ליד המאפיות כדי להשיג ככר לחם, שמחסורו מורגש מאז פרוץ המלחמה. אני רץ יחד עם אחי יעקב וזיסקה, דרך הסימטאות, למאפיית שכנא החיגר. התור היה ארוך, ולאחר שהשגנו כמה ככרות־לחם והיינו בדרכנו חזרה, הבחנו בריצה מבוהלת מכיוון השוק תוך קריאות: „הגרמנים באים". ומיד החלו יריות רובים. רצנו בכל כוחו־תינו לביתו של סבא.

אחי הספיקו להגיע הביתה, בעוד שאני נעצרתי בפקודה גרמנית „האלט!". שני חיילים ברובים מכודנים דלקו אחרי. אמי, חיה, עמדה כבר בפתח וקראה לי בחרדה ורטט, אבל מפחד נשקם של

החיילים עמדתי במקומי. החיילים פקדו עלי להרים ידיים. עשיתי כרצונם ונבדקתי מכף רגל ועד ראש, ורק אחר־כך ציוונו להיכנס הביתה. בבית מצאתי רק שנים, והבנתי שכל הגברים עברו לבונקר שבחצר.

הגרמנים ערכו חיפוש בבית, הזהירו שאסור לצאת מפתח הבית ויצאו. מבעד לחרכי התריסים ראיתי את הרחובות השוממים, ועשרות זקיפים על נשקם הדרוך עורכים חיפושים מבית לבית. הרחובות המו ממכוניות־משא נושאות חיילים, תחמושת, ארטילריה וטאנקים, שהתקדמו לכיוון „אחורי הגשר".

לאט־לאט, עם היפסק היריות והחיפושים, החלו האנשים להגיח מתוך המחבואים. במבטים מבוהלים התבוננו לצדדים, אם מותר כבר להיראות. בראשונה אזרו עוז הצעירים. אני ויענקל דולינר, שגר בשכונת לסבא זלמן, החלטנו לגשת לבן־דודי ישעיהו ניפלוטניק. הלכנו לאורך הסימטא ויצאנו ליד הגשר מול הנפחיה של אלתר. בכביש זה התקדמו בלי־הפסק מאות מכוניות של הצבא הגרמני, כשהחיילים נותנים קולם בשירי נצחון, נצחון על עיירות פולין, שמשמעותו מוות, הרס ואבדון לאוכלוסיה.

אנו מגיעים לביתו של הדוד ניפלוטניק. בחצר הבית קבע את משכנו מטה של יחידה צבאית. קציני החיילים מתנערים מאבק הדרכים, מתרחצים ומגלחים את לחייהם המגושמות והמחוצפות. מטבח השדה מפיץ ריחותיו. בחורות נוצריות נכנסות לשיחה עם החיילים, המדברים באדיבות רבה, כיאה לבני הגזע העליון... יחסם מעורר תמיהה אצל האוכלוסיה, הרגילה לאווירת פוגרומים, שוד, שריפות ושחיתות, כפי שתיארו הבורחים מאזורים שנכבשו ע"י הנאצים.

★

לשעה קלה הוקל ללב. יהודים מתחילים לנוע ברחובות, ודומה שהחיים חוזרים למסלולם הקודם. אולם השלווה אינה נמשכת זמן רב. בשעה שתיים, כשחזרתי ביחד עם יענקל דולינר הביתה, הבחנתי באי־שקט ברחובות. זקיפים התחלכו מבית לבית, וראיתי שהם מוציאים את הגברים. ליד בית סבא, סמוך לכניסה, נעצרתי ע"י שני גרמנים חמושים והובלתי לנקודת ריכוז, ליד בניין פושליטקה. שם נאספו הרבה יהודים ופולנים, שהועברו בליווי שמירה מוגברת לכיוון השוק. בדרך הצטרפו אלינו עוד קבוצות של גברים שהועברו אל החצר הסגורה של הכנסייה. בין העצורים היו הרבה בני־נוער. לפי פקודת הגרמנים התיישבנו כולנו על הדשא, כשאנו מוקפים חיילים חמושים ודרוכים. אסור לקום. אנו מחליפים דברים בישיבה על הארץ. מה זוממים הגרמנים לעשות לנו? שמועות אומרות, שעומדים להעביר אותנו למחנה עבודה; משתררת רוח של דכאון.

במפתיע נראות מבעד לגדר הבנויה, המקיפה את הכנסייה, אמהות, אחיות, נשים, ובידיהן חבילות מזון ובגדים חמים. הגרמנים מתירים לעצורים להתקרב אל קרוביהם ולקבל את החבילות. הרגשתי באמי, שהחזיקה בידה את מעיל־החורף שלי ושקיק מזון. התקרבתי אל הגדר, קיבלתי את המיועד לי ונשקתי לאמא תוך דמעות חונקות ומתפרצות.

לפתע הורגשה תנועה גרמנית מוגברת בשטח הכנסייה ובשוק. נשמעו פקודות וקריאות מהחיילים השומרים עלינו: „לאוס נאך האוזע". אנו נדהמים ואיננו מאמינים למשמע אוזנינו... לאחר כמה רגעי תדהמה פנו המון העצורים לעבר שער הכנסייה והחלו נמלטים. קפצתי אל מעבר לגדר, שילבתי את זרועי בזרועה של אמא ועברתי במרוצה לאורך גדר הכנסייה, עד בית יעקובובסקי ומשם — אל מעבר לגשר. כל הרחובות היו מצופים צבא גרמני, שנסוג כמעט במנוסה מהעיר לכיוון רחוב צ'יכנוביצ'י.

הרושם היה שהצבא הגרמני כולו נסוג בבהלה. הרחובות התרוקנו מהחיילים, ודממת־מוות השתררה בעיר הנושמת לרווחה, כלאחר חלום בלהות. הלילה עבר בשקט. למחרת החלו האזרחים הפולנים, עם הרוקח וסילבסקי בראש, להתארגן ולייצב שלטון פולני בעיר.

היה זה בשבוע של ערב ראש־השנה. ביום רביעי בצהרים התרגשה מהומה בעיר, ונשמעו יריות מכיוון רחוב צ'יכנוביצ'י. כעבור כמה שעות הגיעו בדהירה שלושה טאנקים קלים. הם נעצרו לרגע בשוק ואחר־כך המשיכו בחפזון לכיוון „אחורי הגשר". לאחר שעה קלה החל לנוע מחנה צבא גרמני אדיר, שטרם ראינו דוגמתו. טור אין סופי נמשך דרך „דייטשע גאס" לכיוון בריסק. מסע זה נמשך כמעט שמונה ימים.

את חג ראש־השנה בילינו ללא הפרעות, התפילות בבית־הכנסת ובבתי־מדרשים התנהלו כבימים כתיקנם. אנשי־הצבא, שחנו ליד בית־הכנסת וליד ביתו של משה חיים מוכר הירקות, הסתובבו מסביב לבית־הכנסת ואף נכנסו פנימה ולעגו למתפללים. קבוצת חיילים פתחה בשיר ההימנון הנאצי „הורסט־וועסל". הפיות הטמאים הללו לא בישרו טובות, ויהודים נשכו את שפתותיהם, חרקו שן ושתקו.

הימים שבין ראש־השנה ויום־הכפורים הביאו הקלת־מה. הצבא הגרמני התקדם בכל תנופתו ועבר את בריסק. הצבא, שחנה בעיר, החל לקשור קשרי־מסחר עם היהודים. החיילים קנו, ומכרו כל מיני שימורים וסיגריות, פעם נסע אוטו צבאי וזרק מעל לראשי התושבים כיכרות לחם, וצלמים גרמנים מחייכים מנציחים את נדיבות־לבם...

קרבה שעת „כל נדרי" תחת שלטון הגרמנים. דכדוך־הנפש הכללי אינו פוגע בקדושת יום־הכפורים, העוטפת את כל העיר על רחובותיה וסימטאותיה, כאילו לא הידהדו בהם צעדי מגפיהם המסומרים של הנאצים, המטילים אימת מוות על כולם. השמש שוקעת, ושעת „כל־נדרי" עולה. מאות גרות מנצנצים מתוך בית־הכנסת הגדול ומתוך כל בתי־המדרשים, הם דולקים ומזכירים לילות כל־נדרי שקטים משנים עברו...

מהשוק ומכל הרחובות נוהרים מאות גברים ונשים, ילדים ובני נוער, זקנים עטופים חלוקים לבנים, נשים בצעיפים לבנים לראשיהן — כל הקהילה צועדת בכובד ראש ובשברון לב לבתי־התפילה.

הרחובות מתרוקנים. אפילו האפיקורסים המושבעים, הנוהגים תמיד להפגין את אפיקורסותם בפרהסיה, לא נעדרו בליל כל־נדרי זה מבתי־התפילה ובתי־הכנסת. כולם התאספו והתרכזו ליד משפחותיהם. בית־המדרש הישן, מקום התפילה של בני משפחתי, מלא מפה אל פה. אורות של קדושה וזוהר מתפשטים מכל נר. השמש, בעל הזקן הקצר והערמוני המטופח יפה, מתכונן לפתוח בתפילת „כל־נדרי" בקולו המיוחד ובסילסולי ניגונו המותאמים לכל חג ומועד.

לא רחוק מאתנו על־יד האלמימר עומד נשען מנדלי השמש, העוזר לו בהכנות האחרונות לתפילה.

החלטתי לגשת ל„כל נדרי" לבית־הכנסת; משהו משכני לשם; זכר השנים הטובות, עת שרתי שם במקהלתו של החזן קולודניצקי. הרב שלנו נוהג להלהיב את הקהל למעמד זה בדברי התעוררות, וכן היתה לו חזקה לעבור לפני התיבה בתפילת כל נדרי. יצאתי מבית־המדרש הישן בכיוון בית־הכנסת. הרחובות נראו שקטים, ללא תנועה. ליד בנין המשטרה הסתובבו זקיפים גרמניים. הכוכבים הראשונים ניצנצו בשמים כאבני־חן. חיילים הסתובבו ליד בית־הכנסת וניגשו לכניסה והתבוננו בסקרנות על הקהל הרב, שהתכנס לליל יום־כפור. ילדים התרוצצו ברחבה והחליקו במשענות המדרגות המוליכות לעזרת הנשים.

בית־הכנסת טבל באש נורות החשמל ומאות הנרות לאזכרת נשמות. ליד העמוד עמד הרב, והדרת פניו הפיקו תורה, חכמה ואצילות. שפתיו מדובבות תפילה זכה. על האלמימר עמר בובילה השמש, כשהגבאים סביבו מצפים בקוצר־רוח לאות מאת הרב לפתוח בתפילת „כל־נדרי". הקולות האחרונים של לחש „תפילה זכה" משתתקים, ודממה שבקדושה עוטפת את כל קהל המתפללים. לאט־לאט נישאים הצלילים של תפילת „כל־נדרי", היוצאים מפי הרב, רוויים בדמעות־כאב על שעה זו, עת כל העיר ויושביה נתונים בידי קלגסי היטלר — — —

★

התפילות נסתיימו, ומאות מתפללים זרמו דרך הרחובות האפלים, איש איש לביתו. פגשתי בידידי וינר והחלטנו להלך קצת בשוק. היינו המטיילים היחידים, חוץ מהזקיפים הגרמנים ומשלוחי־הצבא הזורמים העירה. ליוויתי את חברי הביתה עד למרפסת ביתו וחזרתי. ליד בית־המרקחת של חומסקי עצרו אותי סמלים אחדים ושאלוני לבתים ריקים בעיר, על־מנת לשכן חיילים, שזה עתה הגיעו. רמזתי לגרמנים שילכו בעקבותי אל „מעבר לגשר", מתוך כוונה לשכנם בבית־הספר הפולני החדש בקרבת ה„קושארים" הישנים. ליד בית־חרושת מאליניאק שאלו אותי על הבניינים הללו, והסברתי להם שזה בית־חרושת. הם החליטו להיכנס ולהיווכח, דפקו על השער ונכנסו פנימה. אולם לאחר שהרגישו את ריחו החריף של הדם, המשמש לדבק, נרתעו וחזרו על עקבותיהם. בית־הספר נראה להם רחוק

מדי, לבסוף בחרו בבנייני הכנסייה, אשר שימשו למשרדים פולניים.

היתה כבר שעת־חצות, והעיר עטופה בעלטה. הפרוז׳קטורים של המכוניות האירו את הסמטאות והבניינים, ואני מוליך בחרדה את קבוצת הסמ־לים הגרמניים ליד הנחל עד לשער הכנסייה. הגרמנים דופקים על השער, והשוער הזקן בירט יוצא אחוז־שינה ומבוהל. השוער מוליך אותם דרך פרוזדורים ארוכים ואפלים לחדרים גדולים, ששימשו קודם לכן למשרדים ממשלתיים. הגר־מנים מחליטים לשכן כאן את הצבא. שמחתי בלבי על שהצלחתי למנוע את תפיסת בתי־יהודים לאחר חצות. הסמלים הושיטו לי שימורי־בשר וסיגריות, ונתנו לי תעודת־מעבר. בדרך עצרו אותי 2 חיילים ובדקו את תעודת־המעבר. בלב פועם ונשימה עצורה התפרצתי הביתה, כשהורי מצפים לי בקוצר־רוח.

★

יום הכפורים עבר בשקט; היהודים התייחדו בו בתפילות, ככל שנה.

לתפילת נעילה חזרתי לבית־המדרש הישן עם אבא וסבא שהתפללו בצוותא. והנה, בדיוק כשד״ר גלבוים פתח את הארון, כמנהגו כל שנה, קודם תפילת נעילה — נשמעו צעקות פראיות בגרמנית:

— פערפלוכטע יודען, העראוס...

בבית־המדרש קמה בהלה. יהודים עטופי טלי־תות עם פעוטות על זרועותיהם נדחקו החוצה דרך הדלת והחלונות. הצעקות הלכו וגברו. חיילים גרמנים מלאי חימה, היכו בקתות הרובים, בעטו וקיללו את הבורחים. אבי יחד עם האח הקטן זיסקה רצו מבוהלים הביתה, ואני עם אחי הבכור יענקל עלינו למעלה לאמא ב„עזרת־הנשים״. יצאנו עם אמא דרך בית המשטרה, אך משראינו את הגרמנים עוצרים אנשים, מכים ומגדפים, חזרנו על עקבותינו והתחבאנו בחצר מדרגות בקרבת ביתו של מנדלי השמש, עד יעבור זעם. אחר־כך יצאנו והגענו בשלום הביתה.

מחלון הבית יכולנו לראות איך אותם המאו־רעות חוזרים ונשנים גם ליד בית־הכנסת הגדול. ראינו את הרב העטוף בטלית, כשהגרמנים פוק־דים עליו „ידים למעלה״, והפראים עורכים חיפוש בכליו. לאחר שהורשה ללכת התקדם חיוור ורועד בלווית השמש.

בעיר שרר אי־שקט. אנשים רצו בבהלה בכיוון לבית־המדרש „חיי־אדם״. נתברר כי הגרמנים רצחו ביריות את החרט הזקן, שגר ליד בית־המרקחת של ואסילבסקי. הוא נורה בשעה שקפץ מאחד החלונות של „חיי־אדם״ עם גבור הבהלה — קרבן להשתוללות הנאצים ב„נעילה״ של 1939.

לאחר יומיים בערך, עזב הצבא הגרמני את סמיאטיץ׳, ולפי ההסכם עם הרוסים נסוגו לעבר נהר בוג. שלושה ימים לאחר הפינוי לא היה כל שלטון בעיר. אחר כך נכנס העירה הצבא הסוב־ייטי, ובעזרת תומכיו מהאוכלוסיה היהודית והנוצ־רית כונן את השלטון. החלה פרשת־חיים בתנאי השלטון הסובייטי שנמשכה עד למוצאי־שבת 22 ביוני 1941, עם פרוץ מלחמת רוסיה־גרמניה.

יום־יום בתחומי הגיטו

כל אחד מאתנו נושא בלבו עד עצם היום הזה את המעמסה הכבדה של זכרונות עגומים וחוויות מזעזעות מתקופת השואה.

מיד עם עלות השחר היו נעים נושאי הטלאי הצהוב הלוך וחזור בקרבת היודנראט. חיכו לפקודה מגבוה. בין הנאספים: צעירים וצעירות מגיל 15 — 16 ועד בני ששים, מכל השכבות — מדלת־העם ומהגבירים. פני כולם הביעו דכאון. רבים מביניהם רעבו ללחם, וגופם היה עטוף בבלויי סחבות.

היו מתהלכים ומתלחשים, משוחחים על המת־רחש בעיר ובסביבה. מספרים זה לזה בעוגמה, כיצד הוציאו את כל בני העיירה הסמוכה והו־בילום ל„אי־שם" למחנה השמדה, לדוש בבשרם עד כלות הנשמה.

מה ילד יום, מה יביא לנו יום המחר? שאלות כגון אלה לא חדלו מלנקר במוחנו, ולפתע משת־ררת דממה. כל אחד חושש להוציא הגה מפיו. הז'נדארמים הופיעו! חובה על כולם להתמתח, להזדקף ולעמוד דום לפניהם. כאילו נהפכנו לחיילים בשבי האויב. הז'נדארמים עוברים ועור־כים מפקד. הס השלך מסביב. קוראים בשמות, ורחש לא נשמע. לפתע מתפרצים קולות זעקה, צווחות והתיפחויות של בכי — הדי המלקויות, שהוכו האחרונים בקצה השורה. כך מריצים את כולם לעמל המפרך, לעבודת הכפייה. לסחוב ולדחוף קרוניות גדולות מלאות אבנים ולבנים מהריסות ה„ראטוש", מהמרכז עד מעבר לגשר. המטרה: לייבש את הנהר ולהופכו לתעלה צרה.

— — — בימים עברו היו כל החבריה מבלים את רוב זמנם הפנוי בנהר זה: שוחים, שטים בסירות, נהנים מהדשא הרענן, שהשתרע משני עברי הנחל בקיץ, ומחליקים במזחלות ובמחלי־קיים בחורף.

כנראה, שגם טבע המקום הפריע לגרמנים, והם גמרו אומר להטות את אפיקו של הנחל. וכך שטפו את התעלה בדם ודמעות של יהודים, גברים נשים ובני־נעורים. גם בלילה לא נתנו לנו מנוח: ערכו חיפושי־פתע, גוזלים ובוזזים את רכושנו הדל ואת צרור כספנו הנקוב ומתע־ללים באנשים מיואשים וחסרי־ישע.

לא נשכח, כל עוד הנשמה בקרבנו, את היום בו הוסרה האנדרטה של לנין במרכז העיר — יום של עינויים ושל רצח יהודים בדם קר. אותו יום עונה עינויי גיהינום מורנו היקר קאהוט ז"ל. בעוד שהצליפו על גופו בשוטים, בעטו ורמסו עד דכא, הכריחוהו הגרמנים לשיר את „התקוה" — ההימנון שסימל את דרך־חייו של איש דגול זה ותקוותו לחיי חופש בארצו.

מה קשה היה להכיר את הנוער החלוצי שלנו. זה הנוער, אשר היה תמיד תוסס ושופע מרץ וצועד בסך ברחובות העיר בתהלוכות ל"ג בעומר. אותו נוער שיצא תמיד להפלגות וטיולים לכליס והסביבה, לבלות בחיק הטבע ולשחק במשחקי צופים בהרים וביערות. כל אותם צעירים, שיצאו להכשרות חלוציות ולא נרתעו משום קושי, שי־תוק אחז בהם, פחד מוות אפף אותם. בתחומי הגיטו בא הקץ לכל אותם מעשים ופעולות של הנוער העליז והבוטח בעצמו.

שאלה אחת ויחידה העסיקה את כולם: היחזור אי־פעם המצב ויהיה כאשר היה? יש שהמשיכו לקוות שהזמן יחלוף. אך מה יביא העתיד? חזון העם היה כה רחוק מאתנו. ארץ־ישראל היתה לנו מלת־קסם, וההולכים למות מחשבתם האחרונה היתה ארץ־ישראל.

אל נשכח כי לא מעטה היא זכותם של קדושי השואה, שעמדה לנו במאבק על הקמת המדינה. ידוע, כי רבים מניצולי המחנות והפרטיזאנים לחמו את מלחמת השיחרור בארצנו והקריבו עצמם על מזבח המולדת. את זכרם של קרבנות עירנו ננציח לא רק בדברים. המשכת מפעל הבניין בארצנו על־ידי כל אחד מאתנו הוא הציון הטוב ביותר, הניתן להציב לזכרם של קדושי עירנו ולנוער החלוצי שאבד לנו.

דוכה מארמור־גולדשטרן

הימים האחרונים בגיטו

בלב כאוב ודווי אני באה להעלות זכרונות מה־הווי בגיטו בימים האחרונים לפני חיסולו.

בגלל המצב המיוחד של סמיאטיץ' הוכנסנו לגיטו מאוחר יותר מאשר יהודי ערים אחרות בסביבתנו. האוכלוסייה היהודית בעיירתנו היתה מרוכזת ומיושבת במרכז העיר, ובפרברים ישבו הפולנים, והם לא הסכימו לנטוש את בתיהם וגינותיהם ולעבור למרכז העיר. אבל את הצו לרכז את כל היהודים בגיטאות אי אפשר היה לעקוף אפילו בסמיאטיץ' הקטנה. המקום שהוקצה לגיטו היה „אינטרן בריק", שכלל רק כמה רחו־בות, והשטח היה צר מלהכיל את כל האוכלוסיה היהודית. לכל נפש הוקצה מטר מרובע אחד. חדר שגודלו היה 8 מטר מרובעים שוכנו בו 8 נפשות. תנאי המגורים היו קשים מאוד, ועל פי רוב היו הצעירים עולים לישון על עליות הגגות. גברים ונשים מגיל 12 עד 55 היו חייבים לצאת לעבודות כפייה קשות ומפרכות. לחם קי־בלנו במנות, בהתחלה 250 גרם לנפש ואחר־כך — רק 150 גרם. ה„יודנראט" השתדל לקבל אדמות שהיו שייכות ליהודים, בעיקר גני יר־קות, ועיבדנו אותם, וכך היו לנו קצת ירקות. בעלי האמצעים, בצאתם מהגיטו לעבודה, לקחו אתם כל פעם איזה חפץ או לבשו איזה בגד מתחת לבגדי העבודה ומכרו אותם לפולנים או החליפום במצרכי מזון, ואותם הכניסו לגיטו בחזרם מהע־בודה. זה היה כרוך בסיכון החיים, כי היו עלולים להיתפס בידי הז'אנדרמים השומרים בשער הגיטו. הכוונה של הנאצים היתה לדכא ולהשפיל את רוח האדם ביהודים לפני חיסולם הפיסי הסופי.

ועל אף התנאים הקשים שחיינו בהם, לא איבדו יהודי סמיאטיץ' את צלם האדם, כפי שקרה בערים אחרות. בחשכה ששררה אז בחיינו בקעו גם קרני אור וגילויים אנושיים בין יושבי הגיטו, וזה התבטא בהרבה שטחים. ראשית — העזרה ההדדית והדאגה לעניים ולמעוטי היכולת שבי־נינו. גם לפני הגירוש לגיטו וגם בגיטו היה פעיל אירגון שקראו לו „הילפס קאמיטעט" (ועד עזרה), בראשותו של רבה של סמיאטיץ, הרב גרשטיין. אני הייתי בין החברים הצעירים בועד. עלינו היתה מוטלת העבודה השחורה: ללכת בין הבתים ולאסוף מזון, בגדים ועצים להסקה בשביל נצרכי הגיטו. היתה לנו תחנת איסוף, ששם ביררנו את הכול והעברנו לחלוקה בין הנצ־רכים. יש לציין, שגם בתנאים טראגיים אלה היו הנצרכים מתביישים על פי רוב לבוא בעצמם ולקבל את העזרה, ולכן היינו מכניסים אותה להם למקום מגוריהם.

בימים הנוראים שלפני חיסול הגיטו היו הא־נשים שקועים בעצבות וביאוש. לא מדאגה לפר־נסה — אלא מתחושת התקרבות הקץ. מה צפוי לנו? האומנם זהו יום כיפור אחרון? הייתכן הדבר, שהגרמנים בני עם תרבותי, ישרפו וישדדו וישחטו נשים, ילדים וזקנים? לא, זה לא ייתכן!.. אולם ידיעות מחרידות מגיעות מהערים והעיירות שמסביב. באים הפליטים הראשונים מסוקולוב פודלאסקי ומספרים על חיסול הגיטו. הם קפצו מהרכבת ונמלטו...

ועל אף הכול האנשים אינם רוצים ואינם יכולים להאמין למשמע אזניהם, עוד יש להם אימון באדם ועודם מקווים... אבל היו גם הרבה אנשים שהתיאשו, שנלאו מהחיים האלה, מהסבל הרב וחיכו בקור רוח למוות. בין אלה היה גם אבי ז"ל, שהיה חוזר ואומר: מה אני טוב יותר מכל היהודים הטובים שהומתו והושמדו באכזריות כזאת? הוא היה לגמרי מיואש.

זכורתני, ביום ראשון, ב־1 בנובמבר לפני חי־סול הגיטו, נקראנו לאסיפה של חברי הועד שהתקיימה ביודנראט. הרב הוציא תמונה וסיפר לנו שקיבל אותה מאחד היהודים שיצא לעבודה לתחנת־הרכבת, ולו נתן את התמונה אחד הפו־לנים שעבד ברכבת. התמונה היתה של יהודי

מהולנד. בזמנו העבירו את יהודי אירופה המער־בית לפולניה למחנות השמדה. בצד השני של התמונה היה כתוב: „מובילים אותנו למוות". ועוד סיפר לנו הרב, שעם החזרים מהעבודה הצליחו להכניס לגיטו פצוע קל מסוקולוב פודלאסקי, שקפץ מהרכבת שהובילה את היהו־דים למחנה המוות בטרבלינקה. הרב ביקש לה־גיש עזרה לפצוע ולשמור את מציאותו בגיטו בסוד.

על מחנה המוות בטרבלינקה כבר שמענו לפני כמה שבועות, אבל, כאמור, לא רצו להאמין, שהסוף מתקרב. היו שאמרו שאצלנו זה לא יקרה, כי אנו שייכים לרייך השלישי; ולנו הם זקוקים, כי אנו עובדים למענם. זאת היתה אשליה, שנוח היה לנו לטפח אותה, וכך התקרב גם אלינו היום המר, השנים בנובמבר 1942.

אור ליום זה, כשעובדי הכפייה של הגיטו התאספו לצאת לעבודה כנהוג יום יום, היה הגיטו מוקף אנשי ס.ס. ז'אנדרמים ושוטרים חמו־שים בנשק ומכונות יירייה. לעובדים נאמר: היום יש לכם „פייער טאג" (יום מנוחה), ואתם לא יוצאים לעבודה. האות הראשון בא ביריות שירו על אלה שהבינו, כי בא הקץ, וניסו לצאת את הגיטו.

החמה טרם הנצה, ואני יצאתי מביתי. היה לי ברור, כי אבי, אחותי ואחי כבר הספיקו לברוח מהגיטו. ברחוב ראיתי אנשים, נשים, נערים וילי־דים מתרוצצים וצועקים כמו במלכודת, בלי לדעת מה עליהם לעשות. באותו רגע החלטתי: לברוח מהגיטו, ויהי מה! לא מסרתי לי אז דין וחשבון לקראת מה אני הולכת ומה מחכה לי מחוץ לגיטו, בין אויבים ושונאים המחפשים את דמנו... אבל אז לא היה זמן למחשבות. כיצד הצלחנו, אנוכי ועוד כמה אנשים, לפרוץ את הגדר ולהגיע אל מחוץ לגיטו — איני יודעת. מכל הקבוצה הזאת יצאו חיים מלבדי רק עוד שניים, הם האחים גדליהו וחונצ'ה קפלן. את אבי ואמי חורגתי הרגו בצאתם מהגיטו, ואחותי נפצעה ברגלה. כעבור שבוע ימים מבריחתי מהגיטו נפגשנו, שלושת הילדים, אצל אחד המכרים שלנו בכפר. לצערי הרב לא התמזל לה המזל לאחותי, וכעבור 8 חדשים, אחרי תלאות רבות, קפחו המרצחים את חייה ביער.

עשרים ושניים החודשים שהתחבאנו ביערות ונאבקנו על קיום חיינו העלובים בתנאים אל־אנושיים הם פרשה בפני עצמה. רק רצון החיים החזק שפעם בנו נתן לנו את הכוח לעמוד בכל זה ולהישאר בחיים. ומחובתנו — חובת השרי־דים־יחידים שניצלו ממלתעות החיה הטורפת — לספר לעולם ולנו מה עשה לנו הצורר, מעשי זוועה איומים, שאין לתארם בשפת אנוש. נזכור ונלמד לקח.

רחל קיילס־ליסוגורסקי

נתיב הייסורים של סמיאטיץ'

(יוני 1941 — נובמבר 1942)

א. בציפורני שכניגו

שבועות אחדים לפני התקפת הפתע של הגרמ־נים על הסובייטים כבר היתה מורגשת בסמיאטיץ' אוירה של ערב מלחמה, אולי בשל קירבת העיר לגבול הגרמני־רוסי, כי רק 6 קילומטרים הפרידו בינה לבין תחום ה„גנראל־גוברנמנט" הגרמני. העתונות הרוסית הכחישה, אומנם, בכל תוקף את השמועות על מלחמה קרובה עם הגרמנים, וקומי־סארים סובייטיים עמלו להוכיח, שזה פשוט בלתי אפשרי. אולם היתה הרגשה כללית, כי מלחמת גרמניה עם ברית המועצות בלתי נמנעת, נושא זה היה לשיחה בפי כל הבריות, ואי שקט גדל מיום ליום.

ובשעות הבוקר המוקדמות של ה־22 ביוני 1941 נזדעזענו ונתרעשנו כל הבתים מהתפוצצויות אדי־רות, שהלכו והתגברו, מעברים שונים נראו של־הבות אש עולות השמימה, וכבר נפלו הקרבנות הראשונים, נפגעי הפגזים והפצצות — ההתקפה

הגרמנית על רוסיה המועצתית התחילה, והמהומה והמבוכה באוכלוסיה היהודית מרובה. רבים מצאו עצמם מוקפים להבות אש בבתיהם, קפצו דרך החלונות הבוערים, נסו מנוסת בהלה, בלי לדעת לאן. תוך כדי שעות ספורות נשרפו כל ה„שול־הויף", הרחוב הגרמני, מלופקה הגנן עד לחומסקי, וכל ה„ברום".

למחרת נכנסו הגרמנים לעיר. נשים פולניות קידמו פניהם בברכות ובפרחים, וליהודים פנו מתוך שמחה לאיד: „גואליכם הלכו — גואלינו באו". מיד הרגישנו, כי סכנה כפולה נשקפת לנו: מצד הגרמנים וגם מצד „ידידינו" הפולנים. כבר בימים הראשונים, בטרם התבסס השלטון בעיר, החלו שכנינו הפולנים לשדוד ולבזוז את רכוש היהודים. לא היתה בזה עדיין יד הגרמנים, ולא היה ברור מה יאמרו ומה יעוללו הם, על כן היו מאופקים גם מעשי השוד והגזל וגם עמידת היהודים נגדם. היו אלה ימי חרדת אימים לגורל הצפוי להם.

כעבור שבוע, ביום א', 29 ביוני, נתמלאה העיר חיילים גרמנים, ובשעה 10 בבוקר החלו לגרש את הגברים היהודים מן הבתים אל השוק. אחריהם בא התור גם לנוצרים. הגרמנים נכנסו לבית התפילה שלהם, אספו את כל הגברים וגם אותם ריכזו בשוק. הוקל ללב — זוהי צרת רבים... לפנות ערב רדפו את כל מחנה הגברים לתחנת הרכבת, הרחוקה 7 קילומטרים מהעיר. שם דחפום לבית חומה גדול, וכל הלילה שכבו על רצפת האבן. לנשים היה זה ליל בלהות. סמיאטיץ נשארה עזובה ומופקרת, עיר נשים בלי מגן ומציל, והעיקר — האם נזכה לראותם עוד? ולמחרת בבוקר רצנו כולנו אל התחנה. שם הגיעו שמועות, כי הפולנים ישוחררו, ואילו היהודים יישלחו למקום אחר. אנחנו ידענו פשר שילוח נאצי מה הוא. זכרנו, כי ב־1939 הוציאו הגרמנים יהודים אחדים מסמיאטיץ ושילחום לאיזה שהו מקום, ומשם לא שבו עוד. קמה בהלה בין הנשים, רצו לעיר, פנו בתחנונים לכומר, לראש העיר הפולני ולאחרים בבקשת עזרה, אך תשובה אחת בפיהם: אין זה עניינם...

בינתיים שוחררו הפולנים והורשו לשוב לבתיהם, וכאן מצאו אחדים מהם מקום להתנקם אישית ביהודים, הלכו והלשינו על 7 יהודים, כי הם שיתפו פעולה עם הרוסים. זאת היתה עלילה נבזה, כי הכול ידעו, כי כל משתפי הפעולה ברחו בעוד מועד עם הצבא הרוסי הנסוג. העלילה עשתה, כמובן, את שלה — שבעת היהודים הועמדו מיד תחת משמר חזק. ביום השלישי לכליאת הגברים היהודים בתחנת הרכבת נצטוו במפתיע לשוב העירה. לא שוחררו ולא חזרו עוד לסמיאטיץ' שבעת קרבנות ההלשנה וגם שני הרופאים היהודים גלבוים ודרוטמן. היתה זאת מחשבת זדון — להשאיר את כל האוכלוסיה היהודית בלי רופא, כי, כידוע, אסור היה ליהידי לפנות לרופא נוצרי.

ד"ר גלבוים

ביום א' הבא יצאו נוצרים צעירים, שתויים לשכרה, ברחובות והיכו מכות רצח כל יהודי שנפגשו בו. ומשלא נראו יהודים בחוצות, חדרו לבתים, הוציאו את יושביהם בזרוע וסחבום לשוק, לאנדרטה של לנין, שהוקמה בידי הסוביים, הפשיטום ערומים, הכריחום במכות ובעינויים להשתחוות, לכרוע ברך ולנשק את אחוריו של לנין. ילד כי רץ אחרי אביו — תפסוהו הבריונים והטילוהו אל מרצפת האבנים. כל הזוועות האלה ראיתי במו עיני בעד חלון ביתנו. מתועב יותר מזה — חשבתי אז — אין בעולם. גרמנים לא נראו עדיין בעיר, השלטון היה בידי אזרחים פולנים: ראש העיר היה המורה גילייבסקי; סגנו — הרוקח וואשילייבסקי; קומנדאנט המשטרה — יוזף רודניצקי. פנו אליהם יהודים ממיודעיהם בתחנונים לרסן את ההמון הפרוע, אך תשובותיהם היו מתחמקות: „הרי עיניכם הרואות, כי האינטליגנציה הפולנית לא השתתפה בזה." וכבר באותו יום או ביום המחרת נקראה

אסיפה של האינטליגנציה הנוצרית, ובה נתקבלה החלטה בארבעית: לכפות את היהודים להרוס את אנדרטת לנין ולערוך לוויה וקבורה פומבית בבית הקברות היהודי, למען ידעו ההמונים, כי לנין „יהודי" היה. באותה אסיפה נתמנה האחראי לביצוע יעיל של „הלוויית לנין", הוא טאדק רוד־ניצקי, אחיו של ראש המשטרה.

באותו שבוע, ביום ד' בשעה 10 בבוקר, חדרו בריונים פולנים לבתי היהודים וגירשו את הגברים לרחוב. שם כבר חיכו להם כנופיות מזווינות במקלות, באלות ובמוטות ברזל, שדחפו את היהו־דים לאנדרטה. באותו זמן החל להתאסף בשוק קהל רב של נוצרים, כולם לבושים בגדי חג, כיאות ללוויה חגיגית. שני נכבדי היהודים בעיר, רב העיר והמורה קוהוט, נצטוו ללכת בראש ההלוויה. קוהוט נאנס ללבוש חלוק („קיטל") ולהתעטף בטלית ולומר כל הדרך תפילות וזמי־רות, והצלמים הנוצרים צילמו „תהלוכה" פרועה־כפויה זו להנאתם, ואולי להנאת העולם הנוצרי כולו... והבריונים עשו כל הזמן את שלהם: הת־עללו ביהודים, הנחיתו מכות ומהלומות על רא־שיהם, לבל יעז איש לצאת מן השורה — הם שמרו על הסדר... אחרי שקברו את מצבת לנין בבית הקברות היהודי, החלו „שומרי הסדר" לר־דוף את היהודים ולדחוף אותם ישר אל הנהר. למזלם לא היה אז הנהר עמוק, ורק יהודי אחד — הזגג קוזידוביטש — טבע. רבים שכבו אחר כך זמן רב חולים מהמכות ומייסורי הנפש. אז ידענו מה מופקרים אנחנו. לו כבר באו השלטונות הגר־מניים — אמרנו בלבנו. לא שיערנו, כי אלה הם רק ניצנים ראשונים להתפרעות של חיית־אדם, וכי צפויים אנו לזוועות איומות ומפליצות, שלעומתן כל מה שעבר עלינו כאין וכאפס הוא.

ב. צרות אחרונות משכחות את הראשונות

מעללי הזוועה של שכנינו אינם פוסקים, ושל הגרמנים — הולכים ומתגברים. הצר המשותף פרש ידו על הרכוש ועל הנפש. וצרה רודפת צרה. ימים אחדים אחרי קבורת האנדרטה נעצרו ליד בתי יהודים מכוניות של הצבא הגרמני, והחיילים הוציאו מהבתים את כל המטלטלין שמצאו חן בעיניהם: רהיטים, כלים, כרים וכסתות, בגדים ותכשיטים. מביתנו הוצא כמעט הכול. אחרי הקר־בנות המרובים השתררה אדישות למעשי השוד והביזה של הרכוש. אחיו של אירה מארמור, „קייקלה" כינוהו, הלך עם בנו לקבל מנוצריה את פרתו, שמסר לעונת החורף. הנוצריה פנתה לגרמנים, שעברו שם במקרה, וטענה שהיהודים רוצים לקחת ממנה את פרתה. עמדו הגרמנים ובו במקום הרגו את האב עם בנו. באותו זמן נספתה כל משפחת טיקוצקי הצלם: הוא, אשתו ושני בניו — בני 16 ו־18. הם ברחו בימים הרא־שונים מן העיר הבוערת לכפר סמוך. הגרמנים תפסום וירו בהם. תחילה לא פגעו באשה בשל צחות לשונה הגרמנית. אבל כשראתה את בעלה ובניה מתבוססים בדמם, הסתערה על הגרמנים, והם ירו גם בה. באותו כפר נורו גם האלמנה באלגליי עם שלושת ילדיה ועוד אשה אחת. יהו־די אחד התגנב בלאט להביא מים לביתו, תפסו שוטר פולני שיכור בצווארו, ובמשכו אותו כב־יכול לראש העיר, החניקו. האיש הניח אשה ושב־עה ילדים. המאורעות של הימים האלה הטילו אימה על כל יהודי העיר. חרדו ליום המחרת.

יום אחד הופיע בירגרמייסטר גרמני במקום הפולני. ראשית כול העביר לדירתו את מיטב הרהיטים וחפצי הבית שמצא בבתים. אז הזמין אליו 13 יהודים והכריז, כי הם נתמנו ל„יודנ־ראט" האחראי ליהודי העיר. לראש „מועצת היהודים" מינה את ישראל רוזנצווייג. ובהניחו את אקדחו על השולחן הוסיף, כי יש לו זכות מלאה לירות במי שירצה ומתי שירצה, ואין למישהו רשות להתאונן על כל מה שנעשה בעיר. ה„יודנ־ראט" מחוייב למלא ללא כל דיחוי את כל דרי־מניים — אמרנו בלבנו. לא שיערנו, כי אלה הם רק ניצנים ראשונים להתפרעות של חיית־אדם, וכי צפויים אנו לזוועות איומות ומפליצות, שלעומתן כל מה שעבר עלינו כאין וכאפס הוא.

מטיל על האוכלוסייה היהודית קונטריבוציה בסך 250 אלף רובל וכסכום הזה בזהב. הכסף והזהב נאסף ונמסר במועד — אולי יהא זה פדיון נפ־שותינו.

פעם יצא המושל הנאצי מביתו וראה אשה שדעתה נטרפה, ובידיה חפצים ששרדו בביתה השרוף. שאל את מלווהו, שוטר פולני, אם היא יהודיה, וכשקיבל תשובה חיובית, ירה בה במקום. זאת היתה איטה לאה. ושוב יצא לטייל, ושוטר פולני בצדו, ולא נתקל בדרכו אף בנפש יהודית אחת. חרה אפו ונכנס לסמטה צדדית ושם מצא אשה יהודיה חומקת ליד הקירות — מיד ירה בראשה. השוטר הכיר, כי היא אשת ברל ריבוב־סקי, הלך לביתה ודרש להרחיק מיד את המתה

מהרחוב. בלי לוויה, בחשאי, הובאה דרך סמטאות צדדיות לבית הקברות. אחרי רצח האשה ראה הבירגרמייסטר מרחוק שני צעירים, שהטלאי הצהוב שעל בגדיהם העיד על יהדותם, רדף אחריהם ורצחם. אימה חשכה נפלה על היהודים. לא יצאו מן הבית, אפילו כשנשארו בלי אוכל ובלי מים.

כעבור ימים אחדים עלה ראש העיר בדרגה ונשלח לעיר גדולה, ואלינו הגיע בירגרמייסטר חדש, שהתחיל מיד להכניס „סדר" בעיר. פקד על ה„יונדראט" לספק לו יום יום מאות פועלי כפייה, כדי לפנות את הריסות ה„ברום" ושאר הרחובות השרופים. כל המשפחות שמצאו מקלט בחורבות בתיהם גורשו מיד. עריסות האבנים והלבנים והעפר הועמסו בקרוניות ונגררו בידים עד לנהר והושלכו לתוכו. ה„יודנראט" הציע לקנות סוסים להעברת הקרוניות, אבל הקומנדאנט לא הרשה להקל את העבודה. לעתים קרובות היה בא להשגיח אם אין היהודים מתרשלים, היה מצליף בפרגולו על פני יהודי זה או אחר ורוטן: „היהודים לא למדו עדיין לעבוד". מאות יהודים הוצאו יום יום גם לעבודות כפייה אחרות: תיקוני דרכים ויישור רחובות, הריסת הבונקרים, שהסובייטים בנו לאורך הנהר בוג, כל עבודה קשה בתחנות הרכבת והחשמל, בצבא ובאחוזות הסמוכות — לעבדים היינו. גזירות מתחדשות לבקרים, וכל אחת קשה מקודמתה.

יום אחד נתפרסמה גזירה: יהודי שאינו מגוייס לעבודת כפייה אסור לו להימצא ברחוב, פרט לשעות 2—5 אחרי הצהרים. הנתפס ברחוב מחוץ לשלוש שעות אלה ישלם שלושים רובל קנס. והחלה רדיפה אחרי „פושעים" וקנסותיהם. גרמנים ופולנים היו מתנפלים על יהודים וקונסים אותם גם בתוך 3 השעות המותרות, כי תמיד היה אצל שומרי החוק או לפני 2 או אחרי 5. היה היהודי מוכיח בשעונו, כי לא עבר על פקודת העוצר, היו לוקחים מידו את השעון. כל מקורות הפרנסה נסתתמו. אסור היה ליהודי לעמוד ליד עגלה של איכר ולקנות משהו. ומי שרק הוציא את ראשו או מי שלביתו נכנס נוצרי למכור משהו — היה מיד מופיע שוטר וגובה קנס. אחר כך הגדילו את הקנסות פי שניים ופי שלושה. העניות התגברה, על פת לחם מכרו חפצי הבית האחרונים, והיו בתים רעבים ללחם. מעבודת הפרך, מהתזונה הרעה ומחיי האימים נחלשו האנשים והתמוטטו. הבירגרמייסטר בקמן הולך ומגביר את הדרישות לשם החשת ניקוי החורבות בטרם יוקם הגיטו, והאשמים בפיגור הם היהודים „הגרפים", ונפרעים מהם במכות, בשיסוי כלבים בהם וכד'. מדי פעם בפעם היו פוקדים על עשרות פועלים, שנאשמו בהתרשלות בעבודה, לבוא לחצר המשטרה אחרי העבודה. שם הועברו בשורה דרך שער צר בין שורות גרמנים ושוטרים פולניים, שהיכום באכזריות במקלות שבידיהם. מיום ליום הגדילו את מספר עובדי הכפייה. נערים בני 10-12 היו נלקחים לעבודה. אוי ואבוי היה לילד שברח ונתפס. היו מביאים אותו למשטרה ומלקים אותו בשוטים. כך התעללו ביהודים, העבידום בעבודת פרך, דיכאום ועינום — וחייהם היו תלויים להם מנגד.

ג. בגיטו

באחד באוגוסט 1942 גורשו כל יהודי סמיאטיץ' ל„גיטו", שהוקם בעיבורה של העיר מעבר לגשר. הדרכים המוליכות לכפרים הסמוכים גודרו, גבולות הגיטו סומנו בדיוק, לבל יהיה יותר ממטר ועשרה סנטימטר במרובע לנפש. היהודים היו אדישים להוצאתם מבתיהם ולהעברתם לגיטו. הרי גם בתיהם היו להם בתי כלא, וכבר עיפה נפשם מהחיים בין חיתו טרף. בשעה 10 בבוקר נצטוו היהודים, בלי כל הודעה מוקדמת, לפנות מיד את דירותיהם ולעבור לכיכר מאליניאק, ובן רגע נעקרו אלפי יהודים ממקום מושבם, מנער ועד זקן, טף ונשים. מגורשים במקלות יצאו אל הגיטו, איש איש וחבילות דלות בידיו. על הגשר עמדו גרמנים ושוטרים פולניים, בדקו את החבילות, וכל מה שמצא חן בעיניהם שדדו. הגיטו היה מגודר מסביב בגדר תיל דוקרני בגובה של שלושה מטרים, וכך נמנע כל מגע עם יהודים ועם לא־יהודים מבחוץ.

שלושה ימים חיכו עד שנתפנו בתי הנוצרים, שעברו לדירות היהודים. וגם אז לא היה מקום לכל היהודים, כי שטח הגיטו היה מוגבל מאוד והבתים לא הספיקו לאלפי המגורשים ורבים נשארו תחת כיפת השמים וישנו על חבילותיהם. לא טוב יותר היה ל„מאושרים", שזכו להשתכן בבית. משפחות רבות נדחקו בצפיפות איומה לבית אחד — לפי המכסה של מטר מרובע ומשהו

לנפש — ולא היה אויר לנשימה ולא מקום להניח את הראש. אין לתאר בשפת אנוש את קשיי החיים. מלאי המזונות אזל, והשגת מצרכים חיוניים היתה קשה אפילו לבעלי היכולת. המחלות מתרבות ואין רופא ואין תרופות. רב היה הסבל עד לבלתי נשוא. ועם זה השתעשעו רבים בתקווה, כי בדרכי כניעה והתרפסות בפני הכובשים יצליחו להחזיק מעמד עד יעבור זעם.

בינתיים החלו מגיעות ידיעות, כי מורשה מובלים יהודים, וביניהם גם זקנים וילדים, בקרונות רכבת, בלי לדעת לאן. היו שרצו להתנחם, כי זוהי רק העברת יהודים למקומות עבודה ברוסיה הכבושה. אבל הימצאותם של זקנים וילדים במשלוחים העידה, כי הם מובלים לא לעבודה אלא לטבח. והנה נפגש מישהו ביהודים קרועים ובלויים ויחפים, שנמלטו מתוך רכבת, והם סיפרו, שחטפום ברחוב ודחפום לתוך קרונות בלי אוכל ובלי מים. וכשהרגישו לשם מה נחטפו, קפצו מהקרונות. שתי ילדות סיפרו לי, כי כאשר הרכבת שהיתה מלאה יהודים צפופים ודחוסים, נעצרה ליד מאלקין, קראו נוצריות אחדות: „יקפוץ מי שיוכל, הצילו נפשותיכם, מובילים אתכם להרג". אמותיהן של הנערות דחפו אותן החוצה דרך החלון הקטן, שעל ידו עמדו. ופעם, כשיהודי סמיאטיץ' הועבדו בפריקת רהיטים מקרונות בתחנת הרכבת, מצאו באחת המגירות מכתב, שסמיאטיצ'אי בשם נוביק כתב לאחיו שבגרמניה. וכך נתאמתה השערה, כי היו אלה רהיטים שנשדדו מיהודי גרמניה ונשלחו לגרמנים שבסביבתנו.

יום אחד ראו עובדי תחנת הרכבת הסמיאטיצ'אים רכבות ארוכות מלאות יהודים וקנים וילדים. ברור, שלא לעבודה הם מובלים. הנוסעים צעקו מתוך הקרונות: אנחנו מהולאנד. ובראותם את הטלאים הצהובים על בגדי העובדים בתחנה, זרקו להם ככרות לחם. וגדלה התמיהה והתהייה: מה ליהודים, זקנים וילדים, מהולאנד בפולניה? ובימי אוקטובר הראשונים הגיעו אלינו שמועות, כי בערים שמעבר לבוג, כמו סוקולוב, סטירדין, סארנאקי ואחרות, יצאו לפועל „אקציות" — מבצעי השמדה. באמתלה של גיוסם לעבודה לחזית הרוסית, הועלו לקרונות והוסעו למקום השמדתם. עודנו המומים מבשורות איוב הראשונות, והנה — גם בבריסק שעל נהר בוג בוצעה „אקציה". ידיעה ברורה וממקור ראשון קיבלנו, כאשר לגיטו סמיאטיץ' הגיעו קרובות שלנו מסטירדין, והן סיפרו לנו מה שעבר על בני עירן. לפני מבצע ההשמדה נתלו על כל הדלתות שבבתי הגיטאות רשימות של שמות כל האנשים הגרים בהם, והגויים בסביבה נצטוו בכל חומר הדין לא להכניס יהודי לביתם. לא עברו ימים אחדים, וגם בגיטו סמיאטיץ' פורסם צו לתלות על כל בית רשימת כל יושביו. היה זה אות מבשר בוא השואה על הגיטו של סמיאטיץ'.

ד. וכך הקיץ הקץ

ביום השני של ראש השנה, לפני גמר תפילת מוסף, הגיעו לגיטו שוטרים פולניים ובראשם גרמנים, גירשו את כל היהודים מן הבתים וממקום התפילה אל כיכר מאליניאק. היה ברור לכולנו כי בא קיצנו. קמה בהלה. אחדים הסתערו על חוטי התיל הדוקרניים, אחרים ניסו למצוא מקום מחבוא, אבל השוטרים רדפו אחריהם, תפסום וסחבום למקום הריכוז. ילדים עד גיל 14 וזקנים בני 60 ומעלה הופרדו בזרוע ממשפחותיהם והועמדו לחוד. בכיות ויללות קורעות לב עלו עד לב השמים. הבירגרמייסטר בקמאן התרוצץ במכוניתו עם כלבו בתוך הגיטו ומחוצה לו. פתאום הגיע הקומנדאנט יחד עם ראש היודנראט, הוציא מן השורות את נשי חברי היודנראט ואת זה שטיפל בגנו, מנה את האנשים וציוה להתפזר. עמדו היהודים המיואשים מוכי תמהון: התעללות זו לשם מה היא באה? לקבוע מספר העובדים הנמצאים בגיטו? ואולי היתה זאת חזרה כללית לפני יום הדין הגדול? מי יודע?

ביום השבת הבאה באו עם עלות השחר שני יהודים מדרוהוצין הסמוכה והודיעו בסוד לראש המועצה, כי הבירגרמייסטר הזמין שם 500 עגלות ליום ב', שעה 6 בבוקר. לשם מה הזמין את העגלות? כל מאמצי היודנראט להוציא משהו מפי הבירגרמייסטר עלו בתוהו. אולם ליבנו ניבא לנו, כי העגלות הוזמנו להעברת יהודי סמיאטיץ' למחנה המוות.

הגרמנים שגרו בעיר היו מזמינים להם אצל חייטים וסנדלרים בגיטו בגדים ונעלים. והנה, כאילו לפי פקודה, באו כולם לקבל את הזמנותיהם, וכשנשאלו לסיבת הדבר ענו, כי הם הולכים לחזית. מהעתון הגרמני נודע, כי הרוסים הדפו את הגרמנים מסטאלינגראד, ושוב התגנבה

התקווה בלב: הגרמנים נשלחים לחזית, ואולי ישכחו אותנו. ועם זאת התחילו אחדים להתקין להם בסתר מחבואים, שבסופו של דבר נתגלו כולם.

לאברהם ליסוגורסקי בעלי, טכנאי חשמל בתחנת החשמל, היה המפקח הגרמני טופח בידידות על השכם ואומר לו: „חבל שהנך יהודי". ביום השישי והשבת האחרונים היה מתחמק מפניו ולא רצה להיפגש עמו. זה היה סימן נוסף, כי קרוב יום הדין ליהודי סמיאטיץ'. בינתיים נודע, כי כל איכרי הסביבה נדרשו להכין את עגלותיהם „לשם העברת הגרמנים המתים שבמחוז".

בערבים האחרונים הגבירו את השמירה על הגיטו. אחרי שבע שעות אסור היה להיראות ברחוב. בחמש בבוקר היו ברגיל מעירים את הגיטו בחצוצרות, וכבר בשש היה כל אחד מחויב להיות במקום עבודתו. בשניים בנובמבר, ב־4 בבוקר, ניגש ראש היודנראט אל השער, והשוטר הפולני אמר לו, כי הלילה נצטוו כל השוטרים לעמוד על המשמר. אחרי זה נפגש בחייל גרמני ואמר כמדבר אל עצמו: „גו, צריך כבר להעיר את הגיטו". „לא — ענהו הגרמני — היום הזיזו את השעון בשעה, יעירו רק אחרי שעה. לך לשכב לישון, למה תשוטט כל הלילה?" הדבר היה חשוד בעיני ראש המועצה, הלך ישר לביתו, העיר את משפחתו ואמר להם להתלבש חיש מהר. כעבור 10 דקות בא אליו במרוצה שוטר יהודי (בנו של טייטלבוים) ובנשימה אחת מסר פקודת הגרמנים, כי ראש היודנראט וכל חבריו נדרשים להתייצב מיד ליד השער. בשמעו זאת קרא מיד: „זה מת־חיל! הצילו נפשכם בכל הדרכים!" תפס צבת נוגסת, שהיתה שמורה עמו, וחש אל הגדר. בעלי, אברהם ליסוגורסקי, אחז את בתנו, בת הארבע, חנה'לי, והלך אחריו, ואני — אחריהם, וכל זה בלי להוציא הגה מן הפה ובלי לראות זה את זה בחשכת הלילה.

אך עברנו כעשרים צעדים מחוץ לגיטו, החלו יריות פולחות את האוויר ומטר כדורים ניתך מעל לראשינו. בדרך מנוסתנו נתקלתי בבן אחותי יהושע זולטאק, נער כבן אחת־עשרה. הגענו עמו עד ליער, ושם מצאתי את בעלי, את אביו של יהושע, ישראל זולטאק, ואת ראש המועצה, ישראל רוזנצוויג. עם אור הבוקר חדלו היריות. פתאום שמענו בכיות של נשים. לפי הכיוון הבינונו, כי שם מובלים יהודים מאקשוטיטש. מפי נוצרי נודע לנו, כי מסביב לסמיאטיץ' נפלו הרבה יהודים. סימן, כי רבים היו הבורחים, אבל מי יודע כמה מהם הצליחו להימלט ולכמה זמן. טרם ידעתי אז, כי אבי, אפרים קיילס, היה בין הנופלים. יומיים ישבנו ביער. רוזנצוויג סבר, כי יהיו לו יותר סיכויים למצוא מחבוא כשיהיה לבדו, ונפרד מאתנו. זמן מה עלה הדבר בידו, אבל בנו, שניצל יחד אתנו, לא מצא אותו אחר כך. אנחנו יצאנו מן היער, שני לילות הלכנו מהלך חמישים קילומטר עד שהגענו לנוצרים מיודעים. שם נודע לנו, כי גיטו סמיאטיץ' מוקף גרמנים. בלילות מוארות כל סביבות סמיאטיץ' בזרקורים, לבל יוכל איש לברוח. יעצו לשוב לגיטו. סיפרו, כי אין הגרמנים מענישים את החוזרים לגיטו; אין הנוצרים נותנים ליהודי לעבור על מפתן ביתם; הגרמנים הודיעו לסגן ראש המועצה, פישלסון, גיסו של דייטש, כי כעונש על ההתרפות בעבודתם יועברו יהודי סמיאטיץ' לרוסיה לעבוד שם; ראש הגיסטאפו הבטיח ליודנראט ולמיליציה היהודית, כי אם הם יסייעו לארגון המשלוח של כל היהודים ללא כל הפרעות, לא יאונה להם כל רע. ואומנם, רבים חזרו לגיטו, בעיקר אלה ששוטטו ימים בלי למצוא מקום להסתתר ובלי מזון והגיעו לאפיסת כוחות וליאוש מדכא. גם לגיטו הגיעו הידיעות על גורל הבורחים, וזה השפיע על רבים לבטל את תכנית הבריחה שלהם.

כל הרוגי הבריחה הנועזת נקברו בפקודת הגרמנים בבור אחד, גברים, נשים וטף. לא הרשו להביאם לקבר ישראל בבית העולם. הגרמנים רצו לטשטש כל עקבות רציחותיהם. לשם כך ציוו על חמישים צעירים יהודים לסלק את כל המצבות שעל קברי הנופלים. עלה במחשבתם של הצעירים להסתער בכלי המפץ שבידיהם על הגרמנים הרוצחים, שהשגיחו על עבודתם, ולהינקם הפעם נקמת דם ישראל השפוך ותמות נפשם עם פלישתים. דבר התכנית גונב לרב הסמיאטיצ'אי. מיד בא עם קלמן רוזנבוים ועם עוד בעלי בתים אחדים אל קבוצת הפועלים בתחנונים, לבל יעזו לעשות כדבר הזה. תמיטו כליון על כל העדה, את כולנו ימיתו הרוצחים. והרי עיניכם הרואות, כי חל שינוי קל לטובה, יהודי כל העולם דואגים לנו. והרי לכם אין לאן לברוח, והבורחים חוזרים.

ידי שואפי הנקמה רפו, צייתו לבקשת הרב, ומע־שה הנקמה לא בוצע.

בינתיים הובאו לגיטו סמיאטיץ׳ יהודים מדרו־הוצ׳ין. כמחצית אוכלסיית דרוהוצ׳ין נמלטי מידי שוביהם, אבל רובם נספו אחר כך במיתות משונות ליד הכפרים והיערות. הנוצרים עצמם רצחו יהו־דים רבים, אחרים מסרום לידי הרוצחים הגרמנים. ובגיטו היו כאלה שקיוו לשחד את הגיסטאפו בשעוני זהב, בפרוות ובחפצי ערך יקרים אחרים. אנשי הגסטאפו לקחו את ה„מתנות״, אבל אף נפש אחת לא הצילו. רבים שרפו, השליכו לבא־רות ושיברו כל דבר ערך, כמו: מכונות, בגדים, נעלים, אריגים וכלים, לבל יפלו בידי שופכי דמנו. הגרמנים הבחינו, כי ליבה הפונדקאית שורפת אריגים בתנור אפייה, וירו בה במקום בנוכחות ילדיה. רציחת בן אדם לאור היום חדלה לעשות רושם. ידוע ידעו מה צפוי לכל אחד.

שבוע שלם, משניים בנובמבר עד תשעה בו, היה הגיטו נצור כמו בשעת חירום. ביום ב׳, בתשעה בנובמבר, באו מאות עגלות להסיע את היהודים לתחנת הרכבת — שם חיכו כבר קרונות משא למשלוח, אבל רק למחצית האוכלוסייה. כל אחד רצה להיות בין האחרונים. התחילו הגרמנים להכות מכות רצח את המשתמטים ובאלימות העלום לתוך העגלות. והאכרים, שכנינו הקרובים, סייעו באכזריות לגרמנים לבצע את המלאכה. היצרים השפלים של בני אדם נתגלו בכל פראותם, בכל חייתיותם. וכך יצא ב־12 בנובמבר המשלוח השני, האחרון. ועד הרגע האחרון היו רבים המא־מינים, כי מעבירים אותם לרוסיה לעבודה.

האמת המרה, כי הם מובלים למחנה המוות — לטרבלינקה, נודעה לכול כאשר הרכבת שלהם עלתה על הפסים המוליכים למאלקין. יאוש מר תקף את כולם. אחדים פרצו את החלונות וקפצו החוצה, אחדים התעלפו, רופא השיניים זאקס בלע לעיני העומדים לידו רעל, ואפילו לא ניסו לה־ציל, רבים קינאו בו. ורבים השלימו עם גורלם ובשלווה עילאית ציפו לקיצם.

ה. אודים מוצלים

מכל יוצאי הגיטו הסמיאטיצ׳אים — כששת אלפים יהודים — ומכל הבורחים מהגיטו והקופ־צים מהקרונות נשארו בחיים רק כשמונים נפש. אחד מהם, הטוחן בני (בנימין) לב, נהרג בידי הצבא הפולני המכונה „א.ק.״ זמן מה אחרי שח־רור פולין מידי הנאצים. אוד שני, בנו של ראש

מביאים לקבר ישראה עצמות נרצחים ע״י הנאצים. ״ קילס וד׳ קמחי

ה„יודנראט", חצקל רוזנצווייג, התנדב לצבא האדום עם יציאתו ממחבואו אחרי השחרור, כדי לנקום מהגרמנים את נקמת דם אביו, דם אמו, דם אחותו ודם אהובת נפשו, ליבה מארמור, בת 18, שנורתה אחרי שהצליח להצפינה יותר משנה — נלחם בגרמנים, ובקרב ליד ברלין נפל.

אחרי 21 חודשי נדודים ביערות והתגלגלות בבורות שמתחת לרפתות של גויים טובים יצאנו — אנוכי ובעלי ובתנו חנה'לי, אמי ואחי יהושע — לאור ולדרור מאפילת מחבוא תת קרקעי אשר במוז'ה בחווה של נוצרי עני טוב לב בשם קרינסקי. בבור שחפרנו מתחת לאסם עם מוצא לדיר עצים הסתתרנו למעלה משנה.

אמי, רבקה קיילס, לא ברחה יחד אתנו. אותה מצאנו מחוץ לגיטו. היא היחידה שנשארה בחיים מקבוצה של 14 איש בערך, ששכבו דום, בעצירת נשימתם, בסתר הר, בבוקרו של יום התחלת ה„אקציה", 2 בנובמבר 1942. לאסונם התחיל תינוק בן אחד עשר חודש בוכה בקול, וכך גילו שני גרמנים את מציאותם והמיתו את כולם ביריות, ורק באמי לא ירו, כיון שמצאוה זבה דם (מכדור שפצעה בעת מנוסתה מהגיטו) וחש־בו, כי היא נורתה על ידם. מעולפת שכבה במקום, וכשנתעוררה מצאה את עצמה ליד בעלה אפרים, המכונה פריוקה הגרודזיסקאי, שהיה מוטל קר בלי רוח חיים, ובתוך שורה של גוויות: יעקל אורישס הפחח עם שתי בנותיו, מייטה לב, חיים שטיינברג, התינוק שבכיו קירב את קץ הקבוצה ואמו, נער בן אחת עשרה שנה ועוד אחרים, שאת שמותיהם לא זכרה. בלב נשבר נפרדה מהגופות ושמה לדרך פעמיה.

באותו יום נאספו לגיטו ונקברו יחד עם שאר קרבנות הבריחה, כשבעים איש, בתוך בור אחד, שהיהודים נצטוו לחפור. באותו בור נקברו גם לייבל וויסקה קראמר, אברהם אקסטראקט, אמו של רוזנצווייג, אלתר קאפלושניק, מאיר זאבלו־דובסקי ואשתו ואמו, לייזר וינגרש, איצל סו־לאנסקי, ישראל פוטרמאן, איידל שרשבסקי, אברהם'ל גארבר ועוד.

בשנת 1950 קיבל אחי יהושע רשיון מעיריית סמיאטיץ' להביאם לקבר ישראל בבית הקברות ולהקים להם מצבה.

תרגם: אפ"ש

חיים מארמור

מהבונקר בגיטו לחיי מחתרת ביערות

א. ביתי השלטון הסובייטי

ימים מועטים אחר פרוץ מלחמת העולם השנייה כבשו הגרמנים את סמיאטיץ'. אולם לא עברו אלא שבועות אחדים, ובמקומם בא הצבא הסו־ביטי. ראשי הקומוניסטים בעיר הקבילו את פני החיילים הסובייטיים בהתלהבות מובנת, ואילו שאר התושבים היהודים — מתוך הרגשת רווחה. הוקמה מועצה עירונית שבין חבריה נמנו: אברהם גארבר, יוסף פיש, גולומבוביץ, מינקס, אברהם צירולניק ואחרים. סמיאטיץ' נהיתה לעיר גבול בין שטח הכיבוש הגרמני ואיזור הכיבוש הסובייטי.

השלטונות הסובייטיים הלאימו את הסחורות והפקידו מנהלים על בתי־העסק הפרטיים. התוש־בים צויידו בדרכונים סובייטיים, ואילו כל הסחו־רים והתעשיינים נכללו בסעיף 11 — שמשמעו גירוש מהעיר מטעמי בטחון (איזור גבול), למר־חק של 15 עד 70 קילומטר. אלה יצאו לעיירות סמוכות.

הוקם מנגנון מינהלי ומוסדות שלטון מקומיים. רוב התושבים הועסקו ע"י השלטונות. אירגוני הנוער חדלו מלהתקיים, חוץ מאירגון הנוער הקומוניסטי. הרוסים פינו את בתי התושבים, שגרו ב„הייפישע גאס", ושיכנו שם את משרדי הממשלה. כל הדירות של המגורשים נמסרו לאנשי הרשות והצבא הסובייטי. ממש עד לרגע האחרון שלפני ההתקפה הגרמנית על ברית־המועצות שימשה תחנת הרכבת בעיר כתחנת גבול בין שתי המדינות.

בתוקף היותה עיירת גבול בין שני אזורי כי־

בוש, התרכזו בסמיאטיץ' פליטים יהודים, שהגיעו מעיירות סמוכות בשטח הכיבוש הגרמני.

בעיר היו באותו זמן כ־5000—6000 נפש מתושבי המקום. נוספו עליהם כ־2000 פליטים, אשר גורשו בקיץ 1940 לסיביר, משום שסירבו לקבל את האזרחות הרוסית, שהוצעה להם. תה־פוכות הגורל: הגירוש הוא שמילט אותם מזוועות המלחמה והשואה שפקדו את סמיאטיץ'.

ומעשה שאירע במשפחת אחותי — ביילה לאופר. המשפחה גרה בשכנותנו וכשבאו מהמש־טרה למסור להם את פקודת הגירוש, בילתה היל־דה הקטנה (אז בת ארבע) בדירה שלנו. סברנו, כי טוב נעשה אם נשאיר את הילדה אצלנו ונמנע ממנה את תלאות הגירוש, אך האם לא עצרה כוח להיפרד מבתה הקטנה. בהיותנו כבר בתחנת־הרכבת היא מיררה בבכי והתחננה, שיביאו אליה את הילדה. עשינו כרצונה, וכך ניצלה גם הילדה עם הוריה ממוראות השואה. המשפחה כולה חיה כיום בקולומביה.

כ. התקפת פתע של הגרמנים

ביום 22 ביוני 1941, בשעות הבוקר של יום א' בשבוע, פתחו הגרמנים בהסתערות לעבר סמיא־טיץ'. הבית, בו גרתי ב„שולהויף", נפגע מהפגזים הראשונים ועלה בלהבות. ברחנו אל מחוץ לעיר דרך הרחוב הפולני. הסתתרנו בתעלה. בשעה 6.30 לפנות־בוקר הבחנו בחיילים גרמנים מת־קרבים אלינו. הם נכנסו לעיר בשעה 9. החיילים הרוסיים ברחו במנוסת בהלה בכיוון לביאליסטוק ורובם נפלו בשבי. היו גם אזרחים שנמלטו בעק־בות הצבא הרוסי והגיעו לברית־המועצות.

ה„שולהויף" וה„ברום" נהרסו כליל, והרבה חללים נפלו באותו יום. הרופאים היהודים נאסרו מיד ע"י הצבא הגרמני בתואנה, שהם „קומוניס־טים" (היו אלה ד"ר גלבאום ורופא שני מסאר־נאק, שאיני זוכר את שמו). הם נלקחו מבית־החולים הצבאי בו עבדתי באותו יום. יכולנו גם לראות, איך הכניסו אותם לתוך ציונוק של הוע"ד־דרמריה הגרמנית. הגרמנים טענו, שקיים קשר מחתרתי בינינו ובין הבונקרים בגבול, בהם נש־ארו מכותרים חיילים סובייטיים, שהמשיכו להי־לחם ואף החזיקו מעמד כשבועיים אחר הפלישה. גם אני כעובד בית־החולים נאסרתי כחשוד בקשר זה, אך כעבור כמה שעות של מעצר שוחררתי.

את הימים הראשונים של הכיבוש הנאצי ניצל ערב דב של לאומנים פולנים למעשי התעללות ביהודים, לגזל ושוד. חילופי השלטון בעיר נראו להם כשעת־כושר להיפרע מהיהודים בעוון השל־טון הסובייטי השנוא עליהם. כפו את היהודים להרוס את אנדרטת לנין, שהוקמה ע"י הסוביי־טים במרכז העיר, ולערוך לה טקס של הלוויה וקבורה פומבית בבית־הקברות היהודי. המורה קאהוט נצטווה להתעטף בטלית וללכת בראש ההלוויה. בדרך לבית־הקברות התעללו בריונים פולנים ביהודים, וכמה אנשים הוטלו לתוך הנהר. אחד מהם — הזגג קוזידוביץ — טבע.

ג. גזירות והתעללות

לא ארכו הימים ונתמנה „יודנראט" כבשאר מקומות. באמצעותו הופעלו הפקודות והגזירות של השלטון הנאצי על האוכלוסיה היהודית. הגר־מנים נזקקו לפועלים, וה„יודנראט" נצטווה לספ־קם. הטילו עליהם לגייס כספים או ציוד. מפעם לפעם היו מטילים החרמות על רכוש, בגדי־חורף ופרוות בשביל הצבא הגרמני.

מבין אנשי ה„יודנראט" זכורים לי השמות: י. רוזנצוייג (יושב ראש). טייטלבוים, שרשבסקי, שטיינברג, גרוסקין, ב. קפלן, א. ויניאר.

הגרמנים גייסו אנשים לעבודות־כפייה. עבדו בפינוי הריסות ה„ראטוש". את הקרוניות מילאו בידיים וגררו אותם אל „מעבר לגשר" לסתימת הנחל. מדי יום נשלחו מאות אנשים לתחנת הרכבת, למשרדים ולשירות של הצבא הגרמני. נשלחו גם לגיקוי הבונקרים הסובייטיים בגבול, או לעבודות חקלאיות באחוזות סמוכות.

הגבלות על התנועה הוטלו בטרם הוקם הגיטו. הוכרז עוצר, והיהודים הורשו לצאת לצורך קניית מצרכים משעה 2 עד 4 אחרי־הצהרים, אבל רק אלה שקיבלו תעודות־מעבר מיוחדות. גרמני מרושע אחד מה„שוץ פוליציי", מפקח על סדרי העוצר, היה משסה את כלבו ללא־רחם באנשים, שהעזו לצאת מפתח בתיהם. שמו היה — רודולף הוכשטיין. גרמני אחר, חית־אדם שנשא את התואר „בירגרמייסטער", היה יורה ביהודים להנאתו. כינינו אותו בלעג מר: „דער שיסער". הוא אשר הרג את האשה וייגגרש ועוד אחרים.

מקרה של התעללות אכזרית אירע כבר בימים הראשונים של הכיבוש הנאצי. אשה נוצריה הע־

לילה על שני יהודים, שכאילו זממו לגנוב אצלה פרה. חיילים גרמנים תפסו אותם וקברום חיים בתוך בור, כשהם זקופים וידיהם מורמות וכפו־תות זו לזו בחוטי טלפון. מחזה מזעזע זה נתגלה אחרי ארבעה חדשים, כשהוצאנו את הגוויות מהבור והבאנו אותן לקבר ישראל. הקרבנות היו לייבל מרמור ובנו.

ד. הגירוש אל הגיטו

יום אחד הודיעו הגרמנים באמצעות ה„יודנ־ראט", שכל היהודים ירוכזו בגיטו. שטח המחיה לנפש נקבע למטר מרובע בערך. הגיטו הוקם מעבר לגשר ונחצה לשלושה. הגירוש אל הגיטו בא במפתיע, והאנשים לא הספיקו לקחת עמהם ציוד רב. הורי — ואני עמהם — עברו לגור אל בית־החרושת של מליניאק, במשרד של המפעל, שנשדד קודם לכן ע"י הפולנים.

כיוון שהתנועה בתוך הגיטו לא היתה מוגבלת, חיינו בהתחלה מתוך הרגשת־רווחה כלשהי. סבר־נו, שכאן אולי נהיה פחות לראוה לעיני הנוגשים, ופחות יתעללו בנו. ואמנם, בתחומי הגיטו הצר הורשינו לנוע ללא הגבלה. לעומת־זאת היינו מנותקים לגמרי מן העולם החיצוני. ההחרמות ועבודות הכפייה נמשכו ללא הפסק.

בספטמבר 1942 הגיעה אלינו ידיעה ראשונה על טראנספורטים מפי אדם, שברח מסוקולוב. הוא סיפר, שהגרמנים מוציאים את היהודים כאילו לעבודה — ומסיעים אותם בקרונות. משהגיעה השמועה הזאת לגיטו, החלו אנשים לחשוב על מחבוא ועל נסיונות להימלט בעת צרה. על עליית הגג בניתי לעצמי מחבוא, ואף הכינותי מזון לשעת־חירום. היו שהתקינו לעצמם מחבוא תת־קרקעי.

בשניים בנובמבר 1942 שמענו יריות פולחות את האויר. יצאתי החוצה. אותה שעה כבר היה הגיטו מוקף. הגרמנים, שנעזרו בשוטרים אוקראי־נים ופולנים, אספו את כל היהודים ודחקו אותם לתחומיו של אחד מן שלושת הגיטאות. קצין גר־מני נאם בפנינו ואמר, שאנו נוסעים לעבודה לאוקראינה, וכי עלינו להצטייד בכלי־עבודה. כל איזור הגיטו היה נצור ע"י שלוש משמרות — של גרמנים, אוקראינים ופולנים.

יש שניסו להציל את נפשם ולהימלט. בנסיון נועז זה לברוח נהרגו במקום כ־150 איש מיריות שניתכו עליהם. כ־150—140 הצליחו לעבור את הקוים הגרמניים ואף הגיעו ליער. אולם חלק מהבורחים היה נאלץ לחזור, אחרי ששוטטו שלו־שה ימים בסביבה, ולא נמצא מי שיתן להם מחסה, אף לא מזון ומשקה. כ־60 איש בערך חזרו מן היער אל הגיטו. אחרים הגיעו לעיר, לאחר שהגיטו כבר היה מחוסל. היו אנשים אשר הסתתרו כשבועיים ביער, ולבסוף הסגירו את עצמם מתוך יאוש לידי המשטרה הגרמנית. הם הובלו אל בית־הקברות ושם הוצאו להורג. בין אלה ידועים השמות: דוד נח קיילס ופסח זונג־פלד. כמה מהבורחים הוסגרו לבסוף לגרמנים ע"י איכרים פולנים, וגורלם נחרץ למוות. בין אלה זכורים: וופקה שושקס ושיינע צימבאליסט.

המשלוח הראשון יצא כעבור שלושה־ארבעה ימים אחרי המצור על הגיטו. האנשים נצטוו לע־לות על עגלות איכרים. הסיעו אותם אל תחנת הרכבת, ומשם ברכבות־משא לדרכם האחרונה אל מחנה־המוות טרבלינקה.

מגיטו סמיאטיץ' נשלחו לטרבלינקה גם יהו־דים מעיירות סמוכות, שהובאו לעיר קודם לכן: מדרוהוצ'ין, מלניק, גרודז'יסק. יחד עם 6000 תושבי העיר מנו המשלוחים כ־8000 נפש.

ה. תוכניות בריחה

אני וקלמן גולדואסר תיכננו חמש פעמים תוכ־ניות של בריחה מהגיטו. פעם אחת כבר עלה בידינו לעבור את המשמר של הזקיף הביילורוסי, שהתעלם מאתנו ביודעין, אך נתקלנו באש של המשמר האוקראיני ונאלצנו לסגת ולחזור אל הגיטו. לרב ההקהילה גונב, כנראה, משהו על תוכניות הבריחה. הוא קרא לנו ואמר: „אל תת־נקשו חלילה בזקיף. מעשה זה עלול להמיט שואה על כולנו. אולי יש סיכוי כלשהו למישהו להינצל במשך הזמן, אבל אתם במעשיכם מחישים את בוא הכליון, ואז אין שמץ של תקווה אף לאחד".

כשהוציאו את המשלוח הראשון מהגיטו, החי־לונו — קבוצה של חמישה אנשים — להתקין לעצמנו שני בונקרים, אחד בעליית־הגג, ושני — בתוך בקתה. הצטיידנו במזון, בדים ויין־שרף (מצרכים יקרי־מציאות) ובמספריים לניתוק חוטי תיל. התוכנית היתה — להסתתר בעת הוצאת האנשים למשלוח ואחר־כך לברוח אל היער.

ב־12 בנובמבר, משהחלו לרכז את האנשים

למשלוח השני, רצנו אל הבונקרים. בגלל המרחק לא הספיקו שניים מהקבוצה להגיע לבונקר והם נשלחו עם הטראנספורט השני. (ההלטתם הנחוּשה ואומץ־לבם לא עזבו אותם גם בתוך קרון המוות, והם קפצו מהרכבת בדרך לטרבליאנקה). אנו — שלושת הנותרים — שכבנו בבונקר. ביום השלישי להתחבאותנו שמענו יריות בגיטו. מאוחר יותר התברר לנו, שתפסו למעלה מעשרים יהודים מוסתרים והוציאו אותם להורג. אז גמל אצלנו רעיון הבריחה ליער. הגיטו היה עוד מוקף ע״י משמר בודד של פולנים, שהופקדו על שמירת הרכוש הנותר. באחד הימים הם באו לחפש בבתים רכוש יהודי כשלל לעצמם. הם בדקו ונברו בכל פינה. יכולנו לראות זאת ממחבואנו, עד כי חששנו שמא יגלו אותנו.

ב־18 בנובמבר ירדנו מעליית־הגג לבונקר הקרקעי. היה ערב. בחוץ כבר שרר החורף והכול מסביב היה מכוסה במעטה של שלג. הבחנו במדורה שהזקיפים הדליקו כדי להתחמם. התעטפנו בבד לבן לשם הסוואה, ובזחילה הגענו עד לבית־החרושת של דייטש. ניתקנו את החוטים, אך הזקיפים הרגישו בנו ופתחו באש. תפסנו מחסה במעבר שבין חלקי הגיטו ושכבנו לצדי התעלה של הכביש. מכוניות גרמניות עברו על פנינו, ואנו המשכנו לשכב ללא־ניע.

ו. דרך הנדודים

לאחר שעה קלה התחלנו לצעוד דרך וולוסיק לעבר כפר גז׳יבס, לחווה של איכר בשם ז׳ירו, שהיה מכרו של קיילס. הוא הואיל לתת לנו מקלט אצלו בגורן ליממה. למחרת בערב הביא לנו איש חסדנו לחם וחלב חם, הניף את ידיו כלטקס של תפילה והפטיר: ״מיקולאי הקדוש יהיה בעזרכם״. הבינונו שזוהי ברכת הפרידה שלו לדרך הנדודים שלנו. קמנו והלכנו לבאנקי.

בכפר באנקי נמצא איכר, שניאות להסתיר אחד מאתנו, ואת השניים הנותרים סידר אצל גיסו בכפר סמוך — וכל זה תמורת תשלום הוגן. בכפר זה נשארתי עד ה־8 במרץ. מפעם לפעם היינו יוצאים יחד אל הגיטו השומם והריק מאדם. חיפשנו חפצים שיהיו לכופר נפש לתת למיטיבינו. היינו מחטטים בפינות הבתים העזובים וגם חופרים באתים בשטח של עשרות מטרים מרובעים, שמא נגלה משהו מתחת לפני הקרקע. פעם אחת עלה בידינו למצוא פרוות, עור לנעליים ובדים — מצרכים יקרי־המציאות אצל האוכלוסיה האזרחית. בכל הסחורות האלה שילמנו בעד המחבוא והמחסה לאיכרים ולבני־משפחתם. שש פעמים חזרתי אל הגיטו העזוב כדי לספק ״סחורה״ לאיכר.

בזמן המחבוא אצל האיכר בבאנקי הייתי שומע כיצד יהודים באים לכפר לבקש צורכי־אוכל. ביניהם אני זוכר את: וופקה שושקס, הרש לייב סמוליוק, צימבאליסט, האחים ויניאר, משפחת גרוסקין — שהסתתרו בכפרי הסביבה. היינו יוצאים ונפגשים עמהם מפעל לפעם. הקשר בינינו היה הדוק למדי וידענו על כל יהודי המסתתר בסביבה. ידענו גם על קיומם של יהודים מדרוהוצ׳ין (משפחת בלושטיין, משפחת רוזניק, משפחת גולדואסר), וכן על אשה אחת מסוקולוב. היינו עוזרים זה לזה ככל יכולתנו.

בשמונה במרץ, יום א׳ בשבוע, בא לפתע בעל הבית והיתרה בנו, שאם לא נעזוב את המקום, והז׳נדארמים יבואו לערוך חיפוש, תלשין אשתו, שאנו חבויים בגורן. נאלצנו לצאת מן הכפר לאור היום, ומה גדלה חרדתנו, כשנתקלנו בדרך במשמר של ז׳נדארמים גרמנים. לבושנו ההגון והכובעים הכחולים הפולניים בעלי מצחייה מבריקה שעל ראשינו לא הניחו כנראה מקום לחשד, שבקרבתם עוברים בני ״הגזע הנחות״. בירכנו אותם ב״בוקר טוב״ בלשון הפולנית והמשכנו בדרכנו. סטינו מהר מהדרך ועברנו לאיזור (״גמינה״) אחר.

השתטחנו בשדה בין שיחים. נערה פולניה רועה־צאן הבחינה בנו. משהתקרבה אלינו, שאלנו למקום מגוריה, והיא הראתה לנו היכן מקום הבית של משפחתה. לעת־ערב הגענו לבית של איכר עני ומרוד. היינו מצויידים ב״וודקה״, ותוך כדי שיחה גילינו את אוזניו, שיש לנו גם כסף וחפצים בעלי־ערך. הם נתנו לנו מקלט. בגורן מתחת למשטח הדייש חפרנו בור, מעליו שמנו קורות ולוחות־עץ. על תקרה זו יצקנו מחדש בטון לטישטוש העקבות. כך נכנסנו לגור ל״מעוננו החדש״.

ז. המאבק על החיים

היינו נפגשים כמעט ערב־ערב עם אנשי סמיאטיץ׳, שהסתתרו בקירבתנו. במקום זה נפגשנו עם

שולקה קרבייץ, הרשל שבת, פסח צימבאליסט. הם כבר היו מצויידים ברובה, שהיה „חתוך" הקת וחלק מהקנה, כדי שאפשר יהיה להסתירו בכנף הבגד. ברשות בעל האכסניה היו שני רובים. ביקשנו לקנות ממנו את הנשק, אך הוא סירב למכור. משעמד בסירובו, נכנסו קרבייץ ושבת ואיימו, שאם לא ימסור לידינו את הרובים דמו בראשו. וכך עלה בידינו להוציא מידיו רובה אחד ו־70 כדורים. הקבוצה שלנו כבר היתה אז מצוידת בשני רובים.

בפגישותינו אלה היינו משוחחים ביניינו על מצבנו, על הצפוי לנו, ועל הסיכויים לגמר הסיוט של המלחמה. ראשי הדוברים בחבורה היו קרבייץ, סמולניק, ויניאר, צימבאליסט, שבת. הם לא ראו כל סיכוי להצלת נפשותינו. אפסה כל תקווה להישאר בחיים, ותפקידנו העיקרי היה לנקום. ואמנם, קבוצה זו יכולה לרשום לזכותה פעולות נקם בפולנים משתפי־פעולה שהסגירו יהודים לרצח.

משפחת קיילס, שהיתה מרוחקת מאתנו כשמונה קילומטרים, היתה נאלצת לעזוב את המחבוא שלה. מסרנו להם את הבונקר שלנו, בו היינו חבויים כארבעה חדשים, וכמקום מסתור ארעי שימשו לנו שדות הקמה. עד בוא החורף הסתתרנו ביערות. בחורף מצאנו — אנוכי עם דוד סולומון ורוזנצוייג — מקלט אצל איכר בכפר מוצ׳ידלי, תמורת תשלום.

בהתנגשות עם המחתרת הלאומנית הפולנית, בינואר 1944, נפצע קשה חונצ׳ה קפלן (עתה בארץ). לא היתה כל אפשרות להגיש לו עזרה, וחבריו השאירו אותו בשדה בין שיחים. באותו זמן הסתתרתי אצל אשה אחת בכפר קרינקי, שחששה מפני נקמת היהודים בעוון רצח, מעשה חותנה. לפנות־בוקר באו אלי וסיפרו שחונצ׳ה נעזב פצוע בשדה. כשהאיכרה באה לחליבת הפרות, סיפרתי לה על החבר הפצוע ועל מקום הימצאו. דרשתי ממנה שתצא בעגלה ותביאו לבונקר. איימנו עליה שאם לא תעשה כאשר צוותה, חותנה יתן את הגמול.

אמרתי לאיכרה: עליך לקחת גרזן, לחטוב זרדים ולכסות בהם את הפצוע, שלא ייראה מן העגלה. היא עשתה כמצווה והביאה אותו עד לבונקר. הורדנו את הפצוע לבונקר ואת האיכרה שלחנו לבית־מרקחת בסמיאטיץ׳ עם „רצפט". הרוקח הפולני נתן לאשה את התרופות. מצבו של חונצ׳ה היה קשה מאוד. הפצע המזוהם הפריש כמות גדולה של מוגלה. טיפלתי בו על סמך ההתמחות בעבודתי בבית־החולים בסמיאטיץ׳.

חונצ׳ה שכב בבונקר כשלושה חודשים, והאיכרה היתה משרתת אותו. יום אחד עוררו הסדינים המכובסים תשומת־לב, ובכפר נתעורר חשד כי היא מסתירה פצוע. העברנו אותו למקום מחבוא אחר שלא בידיעת בעל־הבית. שם שכב עד לשיחרור ע״י הצבא הסובייטי, שהעבירו אותו לבית־חולים.

בחודש יוני 1944, בהיותנו בכפר מוצ׳ידלי, מוסתרים בתוך גורן ביער, הגיע לאוזנינו דיבור רוסי. כעבור שעה קלה יכולנו להבחין בדמותו של סמל סובייטי. בינתיים באה האיכרה ובישרה לנו שהרוסים הגיעו למקום. יצאנו מן המחבוא אל הסיירים והצגנו את עצמנו כיהודים. אמרו לנו להצטרף אליהם. לאחר יום הגענו למחנה. הקרבות נמשכו, וכשהצבא נסוג נסוגנו יחד אתם. בסוף יוני, עם התקדמות הצבא הסובייטי, נכנסנו יחד אתם לסמיאטיץ׳.

מצאנו את העיר שוממה והרוסה. מה„ראטוש" לא נשאר שריד. לאחר פינוי ההריסות נשתל שם דשא. המרכז הבנוי של העיר נחרב. כששים איש, שרידי השואה והמלחמה, חזרנו אל העיר. כתום שבוע ימים התגייסתי לצבא הפולני, כשחלק מה־ניצולים מנסה לשקם את עצמו על חורבות ביתם.

שירתי בצבא הפולני עד סוף 1945, והשתתפתי בקרבות של ברסלאו, ליגניץ, דרזדן, לייפציג ופראג. דרך התלאות והנדודים נמשכה למעלה משלוש שנים, עד שהגעתי לחוף המבטחים — לארץ־ישראל.

רשם מפי: יצחק קפלן

קלמן גולדואסר

בריחתי מרכבת המוות

ההתקפה של הצבא הגרמני על ברית־המועצות מצאה אותנו בנארבקה בשטח הכיבוש הרוסי, לשם עברנו מדרוהיצ'ין בשנת 1940. הגזירה הראשונה של הנאצים היתה מעצר כל הגברים מגיל 14 עד 60. ריכזו אותנו במחנה־עבודה, והוכרחנו לעבוד למען הצבא הגרמני. אחת העבו־דות, שהוטלו עלינו, היתה לשרוף בתים בכפרים. הגרמנים גירשו מהאיזור את כל התושבים הפו־לנים, ואנו נצטווינו להבעיר את בתיהם באש על רכושם ולהשאיר אדמה חרוכה. משהשלמנו את „המלאכה" הזאת הוחזרנו לנארבקה.

באחד הימים אמרתי לחורי: הבה ונצא לסמיא־טיץ' לראות מה שלום בני משפחתנו שם. יצאנו לדרך ובו בלילה הוציאו הגרמנים את כל הגברים מנארבקה להורג, ואת הנשים על ילדיהן גירשו לקוברין. על הפורענות הזאת, שפקדה את העיי־רה, נודע לי אחרי יומיים, כשעמדנו לחזור. בדרך פגשתי יהודים, והם סיפרו לי, כי אף נפש חיה לא נשארה בנארבקה. חזרתי לסמיאטיץ' ועשיתי מאמצים להתחקות על עקבות בני משפחתי: לבסוף עלה בידינו להביא את אמא והילדים לסמיאטיץ'. זה היה בשלהי הקיץ של שנת 1941.

בזכות „המראה הטוב" שלי וצבע השער הבהיר (קראו לי קאז'יק), הייתי יוצא ונכנס לגיטו סמיא־טיץ', ויכולתי לבוא במגע עם קהילות יהודיות בסביבה, ואפילו עם פולנים וגרמנים. פעמיים בשבוע הייתי נוסע מסמיאטיץ' לסוקולוב כעגלון, להביא משקאות בשביל הגרמנים. כך הגעתי במשך השנים 1941—1942 לגיטאות של סוקו־לוב, ביילסק, שדלצה, ויסוקה־ליטבסק, קאמנייץ. תוך כדי נסיעות אלה מילאתי שליחויות שונות והייתי המקשר בין קרובים ובני משפחה. הגעתי גם לקירבת טרבליאנקה.

כשהתחילו להקים את המחנה בטרבליאנקה (כעשרים קילומטר מסוקולוב) ידעו, כי הוא נועד להיות מחנה השמדה. עבדו שם בעלי־מקצוע יהודים מסוקולוב, ומפיהם גונב הדבר גם לעיי־רות הסמוכות. סיפרתי לאנשי סמיאטיץ' מה הגו־רל הצפוי לנו. דיברתי על כך עם צעירים ובני־נוער. אמרתי שיש לעשות משהו, כדי שחלק מאתנו יינצל. אולם שררה רוח של דכאון מוחלט וחוסר אמונה באפשרות להימלט.

קבוצה של בחורים אמיצים ועזי־נפש, שהיו להם קשרים עם האיכרים בסביבה, ברחו מהגיטו, אך נאלצו לחזור יחפים ובלויים. האיכרים הפו־לנים לא רק שמנעו מהם מחסה ומזון, אלא הת־אכזרו באומללים וגזלו מהם את לבושם ומנעלי־הם. שובם לגיטו מהיער דיכא את רוח כולנו.

אף־על־פי־כן, לאחר שילוח הטרנספורט הרא־שון למחנה ההשמדה, גמרנו אומר — קבוצה של חמשה בחורים — להכין בונקר לא רחוק מגדר התיל. היו אלה עשרה ימים חורצי גורל לכלואים בגיטו סמיאטיץ', ימי החיסול והשילוח של שני הטרנספורטים לטרבליאנקה.

לאחר השילוח הראשון נשארו עוד כאלפיים ומעלה יהודים בגיטו. על יום השילוח השני נודע לנו מפי איכרים בסביבה, שנשכרו עם עגלותיהם להובלת אלפי המגורשים אל תחנת הרכבת. הגר־מנים פקדו עלינו להתייצב ליד שער הגיטו. בטע־נה שיש עוד חולים בבתיהם ושאינם יכולים להגיע בכוחות עצמם, הורשיתי לחזור כמה פע־מים עם העגלה לגיטו. משהגעתי לבית־הקברות השארתי את העגלה, מתוך כוונה לרוץ אל המח־בוא המוכן. זקיפים של משמר גרמני מעבר לגדר גילו אותי ואת שולקה קיילס במרוצתנו ועקבו אחרי צעדינו. חששתי לגילוי המחבוא ולגורל השלושה שכבר היו חבויים שם, אם נוסיף לרוץ. חזרתי על עקבותי אל העגלה, והתייצבתי יחד עם כל היהודים למקום הריכוז של הטראנספורט.

כולם כבר היו מכונסים על העגלות, והשיירה יצאה לדרך. כיוון שאני ושולקה קיילס היינו אח־רוני היוצאים מהגיטו, העלו אותנו, יחד עם

מרדכי גרוסקין, על מכונית־הליווי הצבאית. לפני השיירה נסעה מכונית עם חיילים חמושים וכן מאחוריה, ולאורך כל הדרך צעד משמר של הצבא בצידי העגלות עד לתחנת הרכבת. בריחה מן השיירה היתה בלתי אפשרית.

ביום השילוח הופיע בשעות־הבוקר ידידינו האיכר סלמכה הטובה, וברמיזה מעבר לגדר קרא אלי שאברח: „הצל את עצמך!" (ראַטוי שיה). הוא היה מוכן, עם עגלתו הרתומה, לאסוף אותי אם אגיע אליו — ולהסתירני.

הוא נסע בעקבות השיירה עד לתחנת הרכבת, וחיכה לרגע שאמלט על נפשי. אך החיילים הגר־מנים האיצו בנו שנעלה מהר לקרונות הרכבת. בין הקרבן והמציל חצו הכידונים של הקלגסים הנאצים. אצל איכר זה מצאו כבר מחבוא אחי ואשתו ובן־דוד. הם ברחו לפני השילוח ומצאו מקלט בביתו, שהיה מרוחק כ־100 מטר בלבד מגדר הגיטו.

כל המגורשים נדחקו אל קרונות משא סגורים. שניים בלבד היו קרונות של נוסעים ברכבת הזאת, והמקרה העיוור סייע בידי שנדחקתי אל קרון כזה. הרכבת יצאה למסעה בדרך לביאליס־טוק. בתחנה זו עמדנו כשעתיים־שלוש. מרגע צאתי משער הגיטו החלטתי בנפשי להימלט משיירת המוות. משלא עלה בידי להגיע לבונקר ולא לעגלת הישע של האיכר בדרך לתחנת הר־כבת, ביקשתי לקפוץ מהקרון בתחנת ביאליסטוק. גיליתי את אוזנו של שרשבסקי לתוכנית הבריחה בתחנה, והוא הניא אותי מכך. הוא שיכנע אותי באומרו: „אל תקפוץ עכשיו, תצטרך לעבור את גשר נארב המוקף משמרות גרמנים. כשנעבור את הגשר — נקפוץ".

בינתיים רד הערב החורפי והחל לרדת שלג דק. בקרון שררה אווירה מעיקה ודכדוך־נפש. במצב כזה קשה היה להניע את האנשים למעשה נועז של בריחה. החלונות היו חתומים וגדורים בחוטי־תיל. חיילים גרמנים חמושים במקלעים רבצו על הגגות של הקרונות. לתוכנית הבריחה שלנו הצטרפו שמונה אנשים בלבד — ששה גברים ושתי נשים.

משעברנו את הגשר בדרך למאלכין קראתי לקבוצת הבורחים: „עתה אנו קופצים — וכולנו יחד!" ניתצנו את החלונות, פרצנו את שבכת התיל, עברנו דרך הפירצה וניצבנו שורה אחת לאורך הכבש של קרון הנוסעים. ההוראה היתה לקפוץ יחדיו, כדי לשמור על הקשר בין החבורה. נתתי אות. כולם זנקו בבת־אחת ונפלו לתוך תעלה לצידי המסילה. למזלנו היתה האדמה ממוסמסת מהשלג ואף אחד לא נחבל. בסאונה של הרכבת הנוסעת לא הבחינו הגרמנים לא בפריצה ולא בבריחה.

בחבורת הבורחים מהרכבת היו מלבדי: מרדכי גרוסקין, רבקה גרוסקין, שרולה מורר, אשה בשם פרבר עם בעלה, ועוד שניים מדרוהיצ'ין. פנינו ליער. סובבנו לילה שלם עד שלפנות־בוקר הת־דפקנו עייפים, רטובים ורעבים, על דלת ביתו של איכר פולני וביקשנו אוכל.

ביער פגשנו ביהודי מבראינסק, שקפץ כמונו מאותה רכבת.

מגמת־פנינו היתה להגיע אל סביבת סמיאטיץ' ודרוהיצ'ין. נקלענו אל חווה פולנית וקיבלנו לחם ובשר. משביקשנו מחסה, הראו לנו הבעלים גורן עזובה ושם נשארנו ללינת לילה. תוך כדי שינה התעוררנו מקולות של אנשים מתקרבים לגורן. חרדנו שמא טמנו לנו פח ובמתיחות גדולה ציפינו לבוא האלמונים. מה הופתענו לראות נכחנו יהודי קשיש שהיה עמנו בקרון אך קפץ מן הרכבת אח־רינו. הוא שאל עלינו והובא למקום המחבוא. אדם זה — לייזר רזניק — היה יושב־ראש ה„יודנ־ראט" בדרוהיצ'ין. הוא הפציר בבניו שנסעו עמו בקרון לברוח, אך הם סירבו לקפוץ, והוא החליט להציל את עצמו.

בהמשך המצעד לעבר סמיאטיץ' נתפרדה הח־בורה. שלושה מאנשי דרוהיצ'ין נשארו בסביבתם. שלושה — מרדכי גרוסקין, רבקה גרוסקין ואני — המשכנו בדרכנו. בסביבת גרודז'סק שמעתי קול קורא בשמי. פולני מכר הזהיר אותי לבל נלך דרך היער, כי במקום זה הרגו 12 יהודים. בסביבת טולבין הסתיר אותנו איכר פולני במרתף של תפוחי־אדמה.

נפרדתי מהגרוסקינים והלכתי לחפש את בני משפחתי, שהיו מוסתרים עם צאתי אצל האיכר סלמכה בסמיאטיץ'. בשעה אחת אחר־חצות הת־דפקתי על ביתו הסמוך לגיטו השומם. אשת האי־כר פתחה את הדלת ובהתרגשות של שמחה קיב־לה את פני. משנכנס בעל־הבית חיבק אותי כחבק אב את בנו האובד. למחרת בערב נפגשתי עם בני משפחתי.

במחבוא זה, אצל האיכר סלמכה, מצאנו מקלט במשך ארבעה חודשים. קשה היה לכלכל זמן כה ממושך הרבה נפשות בהסתר, והיינו נאלצים לנ־טוש את המקום. בחג המולד הנוצרי הרתה הגיסה ללדת. היא עצרה בקרבה כל כאב כדי שלא תת־פרץ בצווחה מעוצם חבלי הלידה. התינוק יצא לאויר העולם בריא ושלם, אך נגזר עליו להחזיר נשמתו ביום היוולדו...

בסביבת דרוהיצ׳ין התחברנו חבורה של שמונה אנשים: חונצ׳ה קפלן, חיים בז׳זינסקי, אני ועוד חמישה דרוהיצ׳ינאים.

שמרנו על קשר הדוק ביננו והיינו נפגשים לעתים קרובות. הצטיידנו בנשק: רובה, אקדח, ואחר־כך גם בתת־מקלע. את הנשק והתחמושת רכשנו בכסף או תמורת מצרכים.

ראינו כחובה קדושה לנקום במלשינים ובמס־גירי יהודים לגרמנים, ולגמול לפולנים על מעשי הרצח והשוד. האיכרים בסביבה ידעו יפה מי הם הנוקמים ונרתעו מלהתגרות בנו. במתכוון היינו מתכנסים מדי פעם במקום אחר, כדי להפגין את הנשק המועט בו היינו מצויידים.

26 חודשים חיינו בתנאים של מחבוא והגנה מתמדת על חיינו — עד השיחרור הסובייטי. היו אלה ימים של מאבק בלתי־פוסק עם האורבים לנפשנו ושל הכרח לדאוג לקיומנו הפיסי.

רשם מפיו: יצחק קפלן

י. גבעוני

1948: אגרת מעיר ההרגה

סמיאטיצ׳ה. בניין תחנת־הרכבת איננו. רק בסיסו עומד, מכוסה דשא. צריף חדש, קטן, משמש תחנה. מכונית־משא, המובילה נוסעים מהעיר לרכבת וחזרה, מחכה בתחנה. עליתי בה. התקבצו נוסעים וצרורותיהם. יהודים רבים כבר איני זוכר מעיירתנו, גויים — על אחת כמה וכמה. זרותי־יהדותי מושכת תשומת־לב. שגצ׳ל קטן, פטפטן ושחצן, מוכר כרטיסים: חמישים זהוב הכרטיס. כרטיס מודפס: „ספולקה קומו־ניקציינה־סמוחודובה בסמיאטיץ׳. סמיאטיץ׳ העיר — התחנה״. משמר צבאי מזויין בתת־מקלעים פיניים מלווה את האוטו העירה ומהעיר לתחנה. עם צאת המכונית לדרך הם טוענים את נשקם. הכפר ליד התחנה שלם. הכביש מאובק מאוד, ענני־אבק לבנים מכסים את הנוסעים. עברנו את ה„זקרנט״ המפורסם, פרשת־הדרכים דרוהיצ׳ין־סרנאקי־סמיאטיץ׳־התחנה. הכפר בדרך קיים. לא הרגשתי בכניסה העירה. הכול שונה, לא הכרתי דבר. עוד אני מפנה ראשי ומחפש אחיזה בזכ־רוני, והנה המכונית כבר בשוק העיר, ב„רינק״, מתעכבת ליד חנות־האמרשלאג (לשעבר: הכול לשעבר. כל השמות שאזכיר הם שמות שהיו. אין יהודי בסמיאטיץ׳!).

ירדנו מהמכונית. שיפשתי עיני במבוכה, כמחפש דרכי האבלה. השעה קרוב לשתים־עשרה בצהריים. מכונית לרכבת בחזרה — בשתיים אחה״צ. רכבת נוספת יש גם בשש בערב, אבל אין קשר לתחנה. מה לעשות כאן? לחזור מייד, לחפש עגלה בערב או ללכת ברגל לתחנה, או ללון הלילה כאן? אולי להיכנס ל„מלון״, לפשוט את המעיל, להתרחץ, להשאיר את התיקים, לבל תבלוט כה זרותי בזמן הביקור בעיר? התחלתי ללכת ותיקי בידי, וכה צעדתי בעיירה שעתיים עד המכונית הבאה. כל הביקור נמשך שעתיים, ויותר מזה לא היה מה לעשות, אולי גם לא רציתי יותר לשהות, ובעיקר לא יכולתי עוד לדרוך על אבני המקום הזה. כוח אחד מושך לשהות־לראות־לספוג־לרוות פינת־מכורה זו, וכוח שני מושך: לברוח! נסעתי.

עוד באותו יום חזרתי דרך שדליץ לוארשה. חזרתי שבור. יום מדכדך. חווייה בלתי־נשכחת. זכרון לכל החיים. זכרון כל־כך עצוב.

סמיאטיץ׳ כבר אינה עיר. זה כפר בדמות עיירה. הכול התכווץ, הכול כל־כך עלוב, מכווץ וקטן, הכול כעל כף־היד. ודממה, דממת־מוות, מהלכת בכל הרחובות, בכל הפינות. הנהר „שלנר״,

הקמיונקה, איני יודע מה קרה לו, התייבש, התכווץ לחלוטין, פלג צר מאוד זורם מתחת לגשר „אונטערן בריק". האם מושגי־הגודל שלי השתנו במשך הזמן, או שגם הטבע כאם מבכה את השממון ואף הוא התכווץ־הצטמק בצער? סמיאטיץ' זאת החרותה בלבנו באהבת־ילדות ובכיסופי־נעורים, סמיאטיץ' הסואנת חיים ורו־חשת נוער וכולה תנועה — איננה עוד. א י נ נ ה! עיירה־כפר עלובה ודלה והרוסה ניצבת מולי. הזכרון מתעורר, מתאמץ להכיר. הנה בית זה! הנה מדרכה זאת! זאת היא סמיאטיץ', רמז של סמיאטיץ', שריד־העבר.

המכונית נעצרה, כאמור, ליד חנות האמרשלאג. בפתח שלט של חנות פולנית. בקומה העליונה, מעל לחנות, בבית טיקוצקי, כתובת הסניף המקו־מי של פ.פ.ר., היא המפלגה הקומוניסטית, מפ־לגת השלטון. ה„ברום" המפורסם, הוא ה„רטוש" הגדול, איננו. נעלם כליל. מדשאה גדולה בככר. אני מעיף עין סביב בריבוע הזה, הנראה עתה מכל עבריו: סימני המלחמה, בתים מנוקבים, חשופי־טיח, בחלקם הרוסים, חלונות. חלונות פעורים, עירום־לבנים. הרחוב הגרמני (דייטשע גאס") על כל סביבותיו, עד רחוב הדואר מזה ועד בית ליסוגורסקי מזה ועד ה„רינק" — כל זה נשרף כליל ואיננו. גני־ירקות ותפוחי־אדמה צומחים כאן, חלקות מגודרות, לעתים צריף חדש, בית־עץ קטן. כביש־הרחוב ישנו, אך משני עב־ריו גנים. בית־לבנים אדום, בן־קומותיים, הוא בית־המחלבה, עומד חלול ושרוף.

כל בתי ה„רינק" סביב־סביב, משלושה עברים — פרט לצד של פונדק — קיימים. הכנסיה הנוצרית לא נפגעה, כמובן. שורת הבתים של טוקרסקי, מרמור, בית־הקפה, פונדק, ריצוז', בית־המרקחת, הבנק — איננה. בסביבת פונדק עומד בית עץ קטן, דומה — סנדלריה. השורה בהמשכה קיימת: בית־המרקחת הפולני, שפסל דער כלי־זמר, בית־הקפה של לוין, פלחוביץ, רובינס, בבית לוין — חנות. סביב־סביב בקו מינץ־מונצר ועד מנדלבוים־ברן־פוקס והלאה — קיים. בבית אחד שוכן כעת הדואר. בבית אחר כתובת: „הוטל". הבית של משפחת בת־שבע עומד שלם. לידו עוד בתים רבים של יהודים. בצד השמאלי, לעבר ה„שולהויף", כיכר גדולה מגודרת — שוק. בבית־הספר העברי, זה הבניין החדש, הגדול, פרי עמלו של מורנו יהודה קאהוט — שוכן בית־הספר הפולני.

יורדים לרחוב שלנו. שמו כשהיה: גרודזנסקה. בשטח חומסקי וסוקולובסקי — גן תפוחי־אדמה. אני מחפש את ביתנו־חצרנו ואיני מוצא. לא הסימטא, לא החצר, לא הסימטא השנייה, לא שטח יוסף־חיים. גנים. בערך בשטח של ביתנו עומד בית־עץ חדש לא גדול, בית־מלאכה, נגריה כנראה, ומאחורי הבית, בחצר, צריף עץ, כנראה מחסן. גדר אין. נכנסתי לרגע לחצר, מאחורי הבית. איש לא היה. גם בחלונות הבית לא נראה אדם. עמדתי רגעים נפעם־נרגש.

ביתנו, חצרנו! שלחי מלחמת העולם הראשונה והכיבוש הגרמני, עליית־הגג בשעת־מצור, חייל מכוון אקדח ללב־אמנו ותובע כסף וזהב, ילדות ובית־ספר, סוסים ושדות, תפוחי־אדמה ניגרים למרתף, אמא מקצצת בערב תפוחי־אדמה לפרות, בתנור דולקת אש לאפיית־לחם, „דער שייער", (האוסם) שמעון דש במורגים, עליית־הקיר, ליבע, תמונות טשרניחובסקי וגורקי, הספרים הרוסיים עבי־הכרס, נשף הפרידה ללייבע, ביילטשע נפרדת ממני בפינת מטבח בליל צאתה לצ'ילי, חתונת הניה, „דער זאל", „דער שפייכלער", אחינו שמעון ניצב בריא ופשוט כרגבי־אדמה בחלקת ה„זאגאן" אשר באנפוליה, לילות פסח וחרדת יום־כפורים, יוסף־חיים חובב־לגימה, שייע דער געלער שמש, ווארעמע בייגאלאך, פרעגלען גרי־וון, פליקן פעדערן, הבאר הקרובה, שליטעלאך, קאגוט, בית־הספר, החלון־הצעיר, חלום...

תמונות, תמונות, תמונות. ודמעות של כלות־נפש — — —

בית מינץ עומד. למטה חנות ומספרה. הקומה העליונה, דירת דודתנו, הרוסה בחלקה, פנויה כנראה. החלונות שבורים, חלולים. בחנות הדודה, בחזית ה„רינק", גם כעת חנות, עלובה מאוד. מול ביתנו מגרשים פנויים. יותר נמוך, החל מליסוגורסקי וקיילעס ולמטה, הכל עומד, פגוע — אבל קיים. הבאר הקטנה, ממנה שאבנו מים, קיימת ועומדת. המדרכות הרוסות. גם שתי המד־רכות ב„רינק": ה„טרוטואר [מדרכה] האינטלי־גנטי" וה„טרוטואר הפרולטרי", שתיהן מנופצות. בית העץ החדש והיפה של ד"ר גלבוים נשאר בשלמותו, גם עכשיו גר בו רופא. הנה הגשר של „אונטערן בריק". הנהר נהפך לפלג צר. בית־

החרושת של מליניאק עומד: שלד בנין שרוף וריק. החצר זרועה קוצים. כל בתי־העץ, ברחוב המוליך אל בלקס, קיימים, נדמה לי, כולם, החל מאורלנסקי, לב והלאה. בפרשת־הדרכים עולה הדרך המוליכה לכפר קיאנקה, למשק ההכשרה של קיבוץ „שחריה".

מימין מתחיל בית־העלמין היהודי. משלושה עברים הוא פרוץ לגמרי, גדר איננה. נשארה רק חומת האבן לאורך הסימטא שהובילה לשער הכניסה. לצד הרחוב יש גם חלק חפור, בורות חפורים. בית־העלמין לא נחרש, בניגוד למה שסופר. עוד בולטות גבשושיות הקברים. השטח הולך ומתיישר יותר ויותר. אך מצבות אין! הכול נותץ ופוזר. פה ושם שברי לבנים, אבנים, חלקי מצבות, ואף עצמות. עברנו על פני כל השטח. עוד אפשר לראות כמה בסיסי־מצבות הרוסים למחצה ויותר. בולטות מלים עבריות מטושטשות, חלקי כתובות שכבר אינם מצטרפים לשלמות־קריאה. מצבה שלמה ישנה רק אחת ויחידה, בלבד: מצבת ר' אברהם צבי הירש בעלקעס. חזית השיש השחור שלמה לגמרי, ואפשר לקרוא את כל הכתובת החרותה בעברית יפה ונמלצת. באחת משתים־שלוש המצבות המנותצות, שניצבות עדיין, הצלחתי לקרוא עוד שם אחד: ביילא פריידא, אשת ר' יוסף מאלער, נפטרה בשנת תרפ"ט. ולא יותר. היתר — ש ד ה. עוד מעט ייעלמו שרידים אחרונים, תנותץ החומה האחרונה.

והנה מקום הגיטו היהודי, בהמשך הרחוב לעבר הקסרקטינים. איזור בתי־עץ צריפים ומחסנים, רובם בגגות־קש, מרוכזים לאורך הרחוב ועל פני הגבעה. עוד קיימת בחלקה גדר התיל המקיפה את האיזור. עוברים ושבים, והם מעטים מאוד. בקירבת־בית־הקברות והגיטו, מסתכלים בי — הזר במקום, והיהודי (!) — בעיני אימה רצחניות. בעיקר מחייכות הנשים בלעג. אין אני נכנס בשיחה עם אדם. ליד הגיטו נעצרים בשתיקה. כאן לא התאפקתי ופתחתי בשיחה עם פולני שכן, העובד בחצרו, מול הגיטו. הוא השתמט: מקומי הוא ולא מקומי, שמע שהיה גיטו, אבל לא ראה, היה בכפר שכן, הגיטו היה גדול, משני צדי בית־הקברות...

משני צדי בית־הקברות הובילו ב־2 בנובמבר 1942 את שוכני־הגיטו אל טרבלינקה, אל משהו גרוע מבית־קברות, אל שיא ההמצאה הבסטיאלית של התרבות הגרמנית הנשגבה במאה העשרים...

רגעי־זוועה חייתי ליד בית־הכנסת הגדול והמפואר של סמיאטיץ'. הבניין עומד וקיים, אך נקוב מכדורי־מלחמה, עזוב ומלוכלך. הדלת הראשית סגורה. מעבר לבית, מול הכניסה השנייה, הצדדית, עומדות עגלות כפריות טעונות שקים. ניגשנו לדלת הצדדית ונכנסנו פנימה: מחסן תבואות וכלים, מחסן מרכזי, עמודי־השיש, עליהם נשען הבית, קיימים. עוד רואים ציורים וחלקי כתובות עבריות: „רץ כצבי" ועוד. המעקה העליון קיים. פנים הבית עלוב ומלוכלך ומוכתם. הבימה המרכזית איננה. שם תאי־התבואות. בפינות — כלי־עבודה, מחרשות. נכנסתי פנימה, הסתובבתי בפנים — איש לא שאל אותי דבר. זרים באים לחנות — ואיש אינו שואל דבר. הפקיד הכיר יפה שלא קונה בא אל מחסנו. הוא השפיל ראשו על גבי השולחן, טיפל בחשבונות ולא הסתכל בי. הרוצחים והמעניים מוחקים עקבות המתים וגם את בית־הכנסת ירשו. בבית קדשנו — חזירים יהלכו. את בית התלמוד־תורה הגדול משפצים כעת ומנקים. כאן יקום אינטרנט [פנימיה] לנוער, לילדים. ובבית ה„פלטשר" ארצ'יחובסקי יקום אינטרנט לבנות. המשטרה במקומה, בביתה הישן. כל האיזור של „בית המדרש הישן", עד למרחוק, איננו, נשרף בנשרפים.

„בית המדרש הישן". אבא ניהל את הגבאות, ואמא דאגה לתשמישי־הקדושה, לפרוכת יפה, לוילונות „עזרת־נשים". שנות־ילדות ביליתי חייתי בבית־מדרש זה. ויכוחים על דת ואלוהות, ציונות וסוציאליזם, סערו כאן בקרבתי. לא נתתי להם מרגוע, ליהודים הנכבדים, מיוחסי „המזרח": יקותיאל קפלן, מרינברג, ווינברג, יעלקע לב, הפבריקאנט רדזינסקי. אלה היו פוטרים אותי בשה"י־פה"י: גדולים מכם רצו לשנות את העולם ולא הצליחו, ואתם זאטוטים תצליחו?...

בבית האקספוזיטורה ובבית־הדואר חנויות קופרטיביות. בית נטע ווינשטין נמצא כעת בתי־קון. בית ווינברג קיים. בבית ד"ר פרליס — השלטון העירוני. על בית צוקר כתובת: רופא. בבית האחרון — בית־המשפט, דירה פרטית. והנה הפארק האהוב. משני צדי השער עוד רובצים שני פסלי־האריות, מנופצים במקצת. רבוצים כשומרים עתיקים, שומרים יחידים נאמנים,

את סודות ילדותנו ואת ערגונות נעורינו במקום זה. הגן עזוב, קטן ומכווץ. איך הספיק כאן המקום לחגיגות־עיר גדולות של אלפי אדם, של אלפי יהודים? רחוב הדואר היפה והנעים, רחוב השדרות והגנים, הגדרות והספסלים, התפוחים וה„בעז" (הלילך) — כעת חשוף ועלוב. ה„שול־הויף" בחלקו הגדול בנוי בתי־עץ ובחלקו שוק־הסוסים. מול בית־הכנסת מועדון הצופים הפול־נים. ליד בית־הכנסת ובשערו התקבצו על ידי בלעג, בשמחה־לאיד. טוב להם בלי יהודים. דממת־מוות בעירם.

האדמה רוותה דמים, וכבר אין מכירים כל כתם. אלולא שרידי בית־הקברות ובית־הכנסת המחולל לא היינו מוצאים כל זכר לחיי־יהודים בעבר. הכול שריר וקיים ווורם עם זרם הזמן, רק היהודים אינם. ההשמדה היהודית האיומה, שעד כה, מרחוק, מארץ־ישראל, תפשתיה רק בכלליותה, במציאותה ההיסטורית, היתה כעת — נוכח יתמותה של העיר, נוכח השכול והשממון, ובדממת־המוות האופפת כאן — כה מוחשית, כה קרובה, למששה בידים, הנה היא פנים־אל־פנים.

הלהישאר עוד? לעבור עוד פעם ברחובות? לחפש את גבעות־החלום האהובות מאז־מאז? עוד פעם להקיף את ה„רינק", עוד פעם להציץ לבית־הילדות?

לברוח, לברוח! אבני־המקום צורבות. חונקות דמעות. לא אכלתי, לא שתיתי דבר. לא אשב לאכול בין גויי העיר הזאת. המכונית לתחנה עודנה עומדת מרחוק, מול בתי האמרשלאג, טי־קוצקי, קגן .עוד מעט תזוז. לברוח, לברוח! מיהרתי למכונית ועליתי — — —

חוה מרקוזה

ביקור בסמיאטיץ׳ בשנת 1957

בעת שהתעניתי בין כותלי־הכלא הצוננים בברית־המועצות; כשהרעב המציק גזל תנומה מעיני בלילות; בשעה שהשגת פת־קיבר היתה לנו חלום — אפילו במצבים אלה היו כיסופי הח־זקים לזכות ולראות שוב את עיירתי סמיאטיץ׳, המקום שם השארתי את יקירי ואהובי; מקום בו הגיתי בחלומות־נעורים היפים ביותר, שבחלקם התגשמו ובחלקם התנפצו כגלים אלי צוק סלע.

ימי הסוהר והמחנות ארכו כנצח, אך התקווה והאמונה שיבוא יום, ואשוב לראות במו עיני את העיירה, אליה התגעגעתי בלב דומע — תקווה זו נסכה בי כוח לשאת בכל התלאות שפקדוני. ויום זה נכספתי לו — בא. שוחררתי מהמאסר בארץ, בה חלפו מיטב שנות חיי. לא יכולתי להי־שאר שם אף יום אחד נוסף, ועשיתי את דרכי לפולין.

שלחתי מכתב לילדי בארץ־ישראל וסיפרתי להם, שיש בדעתי לנסוע לסמיאטיץ׳. הם מדברים על לבי שלא אסע לשם, כי הביקור כרוך בסכנת־נפשות. אך מנוי וגמור עמי להגשים את אשר הגיתי בכלא — תהיינה הנסיבות אשר תהיינה. השנה — שנת 1957. אני יושבת ברכבת הנוסעת לעיירתי. אני מחפשת בתאי הקרונות פני יהודי, אך אין למצוא כאלה. הרכבת נעצרת בתחנה. מה שהיה איננו עוד! אנשים יורדים ויורדים, אך אין ביניהם אף יהודי אחד. הלב נצבט. העינים נובעות דמעות. אני מתאמצת להבליג על הבכי, השם מחנק לגרוני — מפני האנשים הזרים בקרון. אך שכנתי למסע הבחינה בדמעותי. פנייתה העדינה אלי והתעניינותה בחוויותי אמנם ראויות לתשובה, אך הקול נתקע בגרוני. לשוני נאלמה בפי. עד שהתאוששתי נמשכה שעה ארו־כה. ידידתי החדשה הביעה השתתפות בחוויותי הקשות. היא מגלה עניין במטרת נסיעתי לסמיא־טיץ׳. סיפרתי לה מאין אני באה ועל געגועי הח־זקים בכל שנות־חיי הקשים מנשוא, לראות את עיר הולדתי. היא הבינה לרוחי, דברי נפלו על לב מרגיש.

הרכבת חונה בתחנת סמיאטיץ׳. האשה הנוצ־ריה, לפניה גיליתי את צפוני־לבי, אינה מניחה

לי לנסוע לבדי לעיירה. בינתיים ירד הערב. הנוצריה פונה לאיש־המיליציה בתחנה ומספרת לו, שהיא מזמינה אותי לביתה ללינת־לילה. מדבריה נקל היה להבין, שבסמיאטיץ׳ של עכשיו מזומן לי מקום־לינה רק ברחוב...

חשתי, כי במצב זה היתה לי האשה הנוצריה, שהכרתי רק מקרוב, לידידתי הקרובה ביותר. היא הביאה אותי אל ביתה והציגה אותי בפני בעלה. המארחת הציעה מיטה והראתה לי את המשכב שהוכן בשבילי. הנני יגעה מהמסע ורוצה להי־רדם, אך לא זהו המקום למנוחת ראשי. אני שו־כבת בעיניים פקוחות באפילת הלילה והוגה...

כל יקירי, כולם, נספו כאן. סיוט איום. אף אחד לא נותר...

כל העיירה עונתה עד מוות ע״י הפושעים הגרמנים. שריד וזכר לא נשאר מיהודי סמיאטיץ׳. נפשי התענתה מרוב מחשבות, וכל הלילה הת־הפכתי על יצועי.

עם בוקר עמדתי לצאת לדרך. אך מארחי אינם נותנים לי לנסוע לבד: בעלה של הנוצריה ילווה אותי לסמיאטיץ׳. דלה שפתי כדי להביע את רג־שותי בשעה שהגעתי העירה.

הרחוב הראשון בדרכי, רחוב כרי־הדשא („די לאנקעס״) — שלם. רק בתים אחדים נפגעו. העיירה בכללה לא ניזוקה בהרבה, חוץ מה„ברום״ שנהרס כליל ונמחה מעל פני האדמה. במקומו קיים עתה גן עירוני. משהתקרבתי לעצים הצעי־רים, שניטעו שם, חשכו עיני ואיבדתי את חושי. צלילי המוסיקה הרעשניים, שהידהדו מתוך מגביר־קול של ראדיו, הלמו ברקותי ולא ידעתי את נפשי. בכעס פניתי אל מלווי: מי צריך כאן מגביר־קול זה?... מחשבתי היתה נתונה לאלה, שחיו במקום הזה ואינם. המלווה התנצל לפני, שהוא אינו אשם בכך. ישבתי בגן, משמע בתוך ה„בראם״, על ספסל ולא יכולתי להינתק ממקומי, עד שהמלווה נטל את ידי והרחיקני מן ה„בראם״.

אני מתבוננת בחלונות הבתים. כל העוגמה וה־יגון שבעולם נשקפים מהם. בכל מקום שורר עצב נורא, כאילו כלו החיים מן העיירה.

נכנסתי לבית, בו גר מנדיל קראמער ומשפח־תו. הכול עומד במקומו כשהיה. אותם רהיטים, אפילו המזוזה, אותו דוכן שבחנות, לידו מכרה אשתו רבקה את מי־הסודה — באותו מקום ממש, עמדה אשה נוצריה שחיכתה ללקוחות. היא שאלה אותי מה רצוני. השיבותי לה שהנני אחיינית של רבקה קראמער. היא נחרדה לתשובתי מחשש, שבאתי לתבוע את החזרת הרכוש של בני־משפחתי...

שוטטתי ברחובות, ביקרתי ב„הויף״. לא יכול־תי להינתק מן הבתים בהם גרו האנשים היקרים כל־כך כמשפחות ויינשטיין, צוקער ופאכטער. הגן קיים כבעבר, אך מראהו השתנה. העצים כאילו סיפרו לי בלשונם כל מה שהתרחש כאן במרוצת השנים. כל אבן דובבה בי רגשות עמו־קים ביותר. שעה ארוכה השקפתי על בית־הכנסת ההרוס, בו היו מתכנסים תושבי העיירה לעת־צרה ובימי־שמחה לצקון־לחש ולתפילות. הייתי ברחוב שמאחורי הכנסיה („אונטערן קלויסטער״). הכול עומד במקומו. ההר לא התמוטט ולא זע. ביקרתי בבית־העלמין. הכול נשחת ונהרס. אפילו למתים בקברותיהם לא נתנו המרצחים מנוח. רק שם אחד מהחרותים על מצבת קבר־האחים אני זוכרת: מויטע לעוו.

בדרכי חזרה נקרתה לי אשה נוצריה, שזכרה והכירה אותי. היא סיפרה לי באלו תנאים איומים חיו היהודים. נמצאו נוצרים שהיו מגניבים בהסתר פת־לחם לגיטו. אך גם „אושר״ זה לא האריך ימים. הגרמנים גירשו את היהודים לתחנת הרכבת ושם דחקו אותם לתוך קרונות של סיד. היללות וההתייפחויות של הנרדפים למוות נשמעו למר־חקים. אשה זו סיפרה לי גם על הורי: אבי שמעון מרקוזע ואמי פייגע ואחותי חיה׳לי. בעלה מענ־דיל והילד נפתלי׳נקע נשלחו לביאליסטוק. לאחו־תי חיה׳לי היתה הזדמנות למצוא מחבוא עם בעלה והבן אצל נוצריה במרתף, אך היא לא רצתה להיפרד מהם ועד לרגע האחרון היתה יחד עם הורי.

לא יכולתי להבליג, וכשדמעות נקוו בעיני הטחתי כלפיה, שהרבה אשמים גם הפולנים במה שקרה. היא הודתה, שאמנם רבים־רבים מהם שיתפו פעולה, ויש להם חלק באסון הגדול.

תרגם: י׳ קפלן

כָּל עֲיָרַתְנוּ אֵיךְ הָלְכָה לִקְרַאת מָוֶת,
אֵיךְ לִקְרַאת מָוֶת הָלְכָה הָעֲיָרָה?
נָשִׁים חֲסִידוֹת בִּתְפִלָּה עַל שְׂפָתַיִם,
יְהוּדִים – יְהוּדִים בְּדָמָהּ נָאְדָרָה.
נְעָרוֹת חֲמוּדוֹת בְּפִלְיָאָה שֶׁל עֲצָבָת,
תִּינוֹקוֹת בֵּית רַבָּן בִּתְרוּעָה סֹעֲרָה.
הַאִם לֹא תִּשְׁמְעוּ אֶת שִׁירָם מֵאַפְסֵיִם?
הַאִם לֹא תִּרְאוּ נִפְתָּחִים הַשָּׁמַיִם?
כָּל עֲיָרַתְנוּ כָּךְ הָלְכָה לִקְרַאת מָוֶת,
כָּךְ לִקְרַאת מָוֶת הָלְכָה הָעֲיָרָה.

(ש׳ שלום, „תהלוכה")

ואלה שמות

בני קהילת סמיאטיץ׳ הקדושה

שהושמדה בולה, מנער ועד זקן, טף ונשים,

והרב דמתא, ר׳ חיים ברוך גרשטיין, אתם

(נרשמו על סמך עדויות
של שרידי הקהילה)

א

אברבנאל אסתר ובעלה וילדיהם
אוברקוביץ יצחק ואסתר גיטל ; בנותיהם:
אטיל ושיינה
אוברקוביץ זאב ומלכה
אוברקוביץ זליג ומשפחתו
אוברקוביץ מנחם מנדל והינדא ; בתם בלומה
אוירבוך בלומה
אוירבוך יוסף דוד ופרידה ; בנותיהם : בילצ״ה
ואסתר
אוצ״טל אליעזר
אוקסנהורן טויבה וילדיה : שושה, למל ואסתר
אוקסנהורן יוסף
אורישס אלטה, דב, דוד, מנדל, פיגה, רבקה
אורישס יעקב וגיטל ; בניהם : שמחה, יודל,
הרשל ומאיר
אורישס יעקב ומלכה ו־6 ילדיהם
אורישס יעקב וחנה
אורלינסקי זלמן ואשתו ; בנם פישל ; בתם גיטל
אורלינסקי חיים וחוה
אורלינסקי יעקב
אורלינסקי ליפה ואשתו
אורלינסקי משה וריזל ; בניהם : יעקב וולמן ;
בתם גיטל
אורלנסקי ראובן ושרה ; בניהם : אנשל, נוסקה,
חלחל, צאלקה ; בתם רבקה
אורנשטיין משה וחנצ״ה ו־6 ילדיהם
אידלמן יצחק וגולדה
אידלמן מאלה ובניה : וחלחל ומשה ; בתה דבורה
אידלמן משה וגיטל
אייזנברג יצחק
איסק אריה
אלצ׳אק חנה
אנגלדר משה ורישה
אפלבוים חנה, חנינא, רחל
אפלבוים משה
אקאם הגיר, זונדל, טויבה, יוסף
אקאם יעקב וליפצ״ה ; איסר וזאב ; גיטל, לאה,
ריקל, שינה
אקאם יעקב יוסף ושרה ; אברהם וחיים ; גיטל
אקאם ישעיהו ובניו : מנדל, אליעזר ויצחק
אקסטראקט אברהם, אטיל, באשה, פרידה
אקסטראקט יעקב וחנה וילדיהם
אקסטראקט משה צבי ואשתו וילדיהם
אקסטראקט שאולקה וטויבה־ליבה
אקרמן פייבל
אקרמן יעקב ורבקה ; בנותיהם : רחל וגולדה
אקרמן ישראל ואסתר וילדיהם
אש נחמן וצפורה ; בתם הניה

ב

באך מנדל ואשתו
באלגליי ושלושת ילדיה
באלגליי יעקב
בארון יצחק, מאיר
באש חיים וחיה שרה ; בנם בנימין ובנותיהם
באשה וקילצה
באש יצחק
בודניה משה, רויזקה, חיים יצחק וגולדה
בודני ראובן
בודניס אליהו
בוז׳נה מניס ומנדל ; בניהם שלמה ובריל
בוז׳נה שמואל ושפרה ; בנם שמחה מאיר
בוימן דוד והניה ; בניהם משה והרשל
בומבה חיים, שפסיל
בונדה ציפה ובנותיה : יהודית, פרומה ושיינה
בונדנר ברוך
בוצ׳אן אברהם מתתיהו
בוצ׳אן דוד שלמה ומאשה ; בנותיהם : דינה
ומייטה
בוצ׳אן פשה־מאטל
בורשטנבינדר רבקה
בוק מאיר
בז׳ינסקי פייבל, אברהם, יצחק, נחום, רחל, ליבה
ביזנר מנס
ביילינצקי אסתר, חנה, פרומה, שרה
בינדר נחמן וריקל ; בנם שלמה אליעזר
בינדר חייקל
בירנבוים שפרה ובעלה
בלומברג פסח
בלומנפלד חיים, מוניק
בלושטיין משה
בלקס הרשל ומשפחתו
בנדנר ברל ליב
בקר שמואל ואשתו ; בנם משה ; בנותיהם :
חיה ולאה
ברגמן
ברונרוט יצחק
ברוקר ראובן וגנגדל ; ברל, ישראל אהרן, פרל,
מרים

ג

גבירץ יודל ונחה ; בניהם דוד ושמואל ;
בנותיהם : אסתר ופיינה
גבירץ חנה ובנותיה : חנה וינטה

גבירץ — וחיה פרל
גבירץ יעקב, ראובן
גבריאל —
גובר טוביה
גודלניק יוסף ושרה ; בתם שיינה שרה ובניהם :
אהרן, שלמה ופישל
גוזבאנדה יצחק ליב ואשי לאה ; בניהם : יוסף
והוד ; בנותיהם : פרומה, שיינה והניה
גוטליב אברהם
גוטמן הרשל, יצחק
גוטמן יוכבד ומשפחתה
גולדברג אלכסנדר־זיסקינד ודבורשה ; בום דוד ;
בנותיהם : אסתר, יהודית ופריידל
גולדברג בנימין, גודל, חייקה, רחל, יצחק
גולובוביץ נתן, בילה
גולומב דוד ורבקה ; ילדיהם : מלכה ואידל
גוס יחיאל ופייגה ; בתם גולדה
גוס נתנאל ואשתו ובתם
גורביץ חנא ושרה ; ילדיהם : מוניה, לישקה,
ליבה ואסתר
גורדון יחיאל ונחה
גורפינקל חוד ופרל ; ילדיהם : ברינצ׳ה, ינטל,
חיים ברל
גייבר פייגה
הד״ר גלבוים ואשתו וילדיהם
גליקס ברצ׳ה, ליבל
גפן הינדא ובניה : אהרן ומשה
גרבר אברהם ורבקה
גרבר ברל וזלדה
גרבר יצחק וזלדה ו־3 ילדיהם
גרבר לוי וריידל ; בניהם יעקב והרשון ;
בנותיהם : חסיה וחיה
גרבר לייבל ומאשה ; בנם יואל ; בתם פייגה
גרבר שמואל יצחק ומרים
גרבר : חיה דבושה, יוסף, יחזל, ליבה, מרדכי,
פסח
גרוזנינסקי לייב ואשתו ; בניהם : אלתר, מנחם
ומשה ; בנותיהם : טמה ומייטה
גרוניצ׳ק יוסף
גרוסקין אברהם ; בניו : יצחק וקלמן ; בנותיו :
שיינה ולאה
גרוסקין חוד נח, ובילה ; בנותיהם : שרה,
ברייניצ׳ה ונחה
גרוסקין קלמן ורוז׳ה
גרוסקין מרדכי, פרידה
גריינברג יחזל ופשה רחל
גריינברג : האחיות מלכה ומינה
גריינברג אברהם ופרידה ; בניהם : יחזל, זאב
ומשה ; בתם ריזל ובעלה וילדיהם
גרינברג יוסף
הרב גרשטיין חיים ברוך הכהן וההבנית שרה

ד

דבש מינדל
דויטש : אהרן הירש, אידל, חיים לייב, לייזר,
משה, נאנה, רחל
דולינר : יוסל, ליבה, אשר, יעקב ונתן
דולינר משה ומינדל
דולינר : שלמה, שמואל, קדיש׳כה
דומברובסקי השל
דומברובסקי שמואל ובריילקה ; בניהם : משה,
מתתיהו ולייבל ; בתם ציפה
דוץ —
דוץ׳ם אברהם יצחק ורחל ; בתם טויבה
דסל מנדל ; בנותיו : בונה, דובה, הינדה, לאה
דרוגוצ׳ינסקי בנימין
דרוגוצ׳ינסקי וחזל ולאה
דרוגוצינסקי אריה־לייבל וחיה שרה ; בנם ישראל
דרוגוצינסקי לייבל ומרים
דרוגיצקי — המשפחה
דרוקר הירשל

ה

הורביץ אבא ושושקה וילדיהם
הורוביץ : אליהו, אסתר, בנימין, לאה, בלומה
ושרה
הימלברג : אברהם וחיים ; גיטל ופייגה ; משה
מנדל ; שרה־ריזל, בינצ׳ה, ציפה ואייזיק לייב
הירש ישראל
המרשלאק שמעון

ו

ואטניק אליעזר
ואפניאש יעקב
וולאך אברהם
וולאך פישל לייזר וביניה ; בניהם : שמואל,
חיים, וולף ; בנותיהם : חנה ופייגה
וולף ברוך
וולצ׳ינסקי יצחק ושיינה חיה ; בנותיהם רחל ושרה
וולצ׳ינסקי : אריה, וולף, יעקב, מלכה, מנחם, משה
וולקר אברהם אליהו
ויזנברג אהרן דוד
ויזנברג יוסף ושפרה
ויזנברג השי ומינדל וילדיהם
ויזנברג ירוחם
וייגוט לייזר

וויינברג יעקב ולאה
וויינברג : אליק, אשר, פריידל
וויינגרש ברל ואיטה לאה
וויינגרש ליזר ופשה וילדם
וויינשטוק בן נחום — 8 נפשות
וויינשטיין־קירשנבלום ניטה וחיים, פייגה וביניה
וויינשנק משה ושיינה
וויינשנקר ישעיה מאיר
וויינשנקר מנדל ואיטקה
וויינשנקר משה אהרן ושיינה ; בתם חוה
וויסברג אהרן ואלקה
וויסמן : אברהם, אריה, יעקב, מינדל, שמואל
וויסמן רויזקה
וירניק הניה ושרה
וילצ'יק ישראל
ויניאר משה ואשתו ובנם
וינר דוד ואסתר ; מרדכי, יוסף, שרה ומלכה
וינר פסח ורגיטל ; בנם לייבל
וינר משה ושיינה
וינר מוטל
ויסוקר שלום
וארהאפטיק חיים ושרה
וארהאפטיק יצחק ואסתר
וארהאפטיק חלוזיל
ורונה : אידל, הנין, שמואל

ז

זאם אברהם ואסתר ; דוד, יעקב, חנן ויוסף
זבלודובסקי בילה ומשפחתה
זבלודובסקי דניאל וחיה פייגה ; בנם הרשל
זבלודובסקי מאיר וסביונה ; בתם דניאלה
זבלודובסקי מרדכי ומשפחתו
זובאק אלתר
זוהל חיים
זוירמן שמחה
זולטאק חיים ואטיל ; בנם צבי
זולטאק רחל, שיינה'לי, מלצ'ה, אליהו, אטיל ופייגה
זולטאק : אברהם, אידל, גדליה לייב, גיטקה, חיים ברל, יהושע, יעקב, יצחק, ישראל, נתן, קלמן, לאה
זעם : אלתר, בובל, חיה, יוסל, משה, נחה, שוסטר
זונגפלד ברוך ואסתר
זונגפלד זלמן ראובן ומנוחה ; בניהם : עקיבא וישראל ; בתם לאה
זונגפלד : אהרן, באשקה, משה, פסח
זונגשיין —
זיונצ'יק ריבה
זילברברג ביילה
זינגר אלתר, צ'ארנה ושמחה
זינגר מנדל ואשתו
זינגר נחום ואשתו ; בתם חוה
זינגר פישל ופריידה וילדיהם
זינגר : אהרן דוד, חיים צבי
זקס —

ח

חוזילצ'יק ישראל
חולובסקי ואשתו ; בניהם : ברל, גרשון ולייבל ; בתם חוה
חומסקי הרשל ורחל
חומסקי שבתאי ושרה ; בנותיהם : שושנה רחל חייט הניה
חיסדה'ס ברל
חשה'ס הרשל
חשקה'ס יעקב ; — ; שמחה

ט

טביה חלף
טוכמבר יהודה ופייגה וילדיהם
טולבינסקי אברהם משה וחנה ובניהם יחיאל, קלמן ופיגל
טוקרסקי, ברל, גדליהו, טוסקה'לי
טוקרסקי יהודה ופייגה וילדיהם
טוקרסקי משה ונחמה ; בתם מאשה
טוקרסקי קלמן וילדיו : טובה ומנס
טורנובסקי חיים
טייטלבוים נחום ורייזל וילדיהם
טימאך ישראל
טיקוצינסקי בצלאל
טיקוצינסקי פסח ופייגה
טיקוצינסקי ציפה גיטל וילדיה
טיקוצקי יעקב והניה ; יצחק לייזר ואברהם
טנביצקי משה מרדכי ; בנו ישראל ; בתו עם בעלה וילדיהם
טנביצקי שיינה
טנדניק : בן ציון, הניה ושרה
טפר : אפרים, אליעזר, יהושע, יונה, יעקב, לוי, סאמי
טפר יונה ולאה ; מנדל, רחל, דבורה וזליג
טפר משה, הניה, יוכבד ומאשה
טפר שמאי ובאשה
טראשט : אלתר, אידל, בנצל, שלמה
טרגר — ובתה
טרושינסקי פסח נח ורייזל ; בנותיהם : חיה, פרומה ורחל

טריגובסקי אברהם וגילה ; בנם יצחק
טש יצחק צבי ותמה ; בנותיהם : לאה, שושנה
עם בעלה ו־4 ילדיהם
טשאפניק יצחק ושפרינצה ; בנותיהם : לאה והניה
טשאפניק ישראל ובלומה
טשאפניק שמעון ורבקה ; בנם אליהו
טשאפניק אנשיל ושבתי
טשומבה —
טשסלר זכריה ומנחם
טשרניאק : אבא, גרשון, וולחיל, משה

י

יאבלון שמאי־יודל ואשתו
יאבלון אלתר ואשתו וילדיהם
יאבלון זיסל ובעלה וילדיהם
יאבלון : אהרן, ביניש, גליקה, חשה, יצחק,
יהושע, ישראל, ניסל
יאבלון מרדכי ואסתר ; בתם רבקה
יאבלון משה ואסתר ; בנם קלמן ; בתם שרה
יאבלון שבתי ומשפחתו
יונה־ס חיים והינדה
ילין פייבל

כ

כץ גרשון עם אביו ואמו וכל משפחתו

ל

לב בנימין ומייטה ו־2 ילדיהם
לב יואל ואיטה
לב משה ואלקה ; בנם מיכאל ; לאה וליבה
לב שלמה ואסתר לאה ; בניהם משה וחיים
לב : חיים לייב, לייבל, ריקל, שמואל
לב־כהן צביה
לבנדו חיה פייגה ; חיה, שרה ופרומה ובנה
לבנדו יואל
לוין דוד וסימה
לדרמן פסח
לוין חיים ואסתר ; בתם ינטה
לוין : גרשון, מלכה, נחום
לויפר : אהרן שמעון, חיים, יצחק, מרדכי
לונדון זיידל ואשתו ; בנם יהודה ;
בנותיהם : לאה וחוה
לונדון מאיר ופייגה ; בנותיהם חוה ובלפוריה
לונדון יהודה ושמחה
לונדינסקי : טוביה, יצחק, ירוחם, שרה
לונדינסקי לייזר וגיטל ; בניהם : בובל ושמעון
לושיצקה מאשה ; בתה מינדל
ליטבסקי־קורמן גולדה
ליטמאנס שלום
לינצ'יק —
ליידק : בנימין, הרשל, שמואל, בן־ציון
ליידרוביץ' יוסף וברכה
ליידרוביץ' לייבל ומרים
ליידרוביץ' יצחק הירש
ליכט : לייבל, שמואל, לאה, רחל ושרה
ליסגורסקי שמואל ורחל ; בניהם : פסח, יהודה,
ישראל, בתם פסיה — ומשפחותיהם
ליפס חיים ויצחק
ליצקאם זלמן וסוניה
לרמן בנימין וגולדה ו־5 ילדיהם
לרמן יוסף ושושנה ; בניהם : משה, דוד ומרדכי ;
בתם צפורה
לרמן מרדכי ודוד
לרמן נתן

מ

מגיד הדס
מובשוביץ צבי ושרה
מוזיזאנצ'יק מאיר וטוביה וילדיהם
מוזיזאנצ'יק משה חיים
מוזיקנט פייגה ; מרדכי ורויזקה ויצחק ופשה ;
דוד ופרידה ויצחק ורבקה ; יצחק ומאשה
ואברהם, פשה ולאה ; חיים־מוטקה וחבושה
ופשה־רחל, שיינה ולאה ; ברצ'יה וליבה ; בלומה
ובעלה ישעיה וילדיהם ; אברהם, אסתר, ראובן
מונצ'ר זינדל וזלדה ; ילדיהם : חנה, מנס ופרומה
מונצ'ר יעקב והניה ; בניהם : בוטשה, חנא זינדל
מונצ'ר לייבל ונחמה וחיה, שרה וחנה
מונצ'ר ראובן ; בניו : קובה ומולק ; בתו שיינצ'ה
מורר זאב ואשתו ; ילדיהם ישראל, שמואל וגיטל
מורר פסח וחנה ; בניהם : בנימין, ברל, הרשל
חיים, דוד ; בתם מלכה
מורר : לייבל, לייזר, מאיר, קלמן
מושונוביץ יחיאל, בילצ'ה, מהכה, חנן
מזור : גדליהו, ולחיל, יהושע, יוסף, משה
מייקלר : הרשל, ישראל, משה
מילגיצקי שבתי ומייטה ; יוספה, מלה וראובן
מילנר מנדל וגולדה ; בנם שלמה ; בנותיהם :
פייגה ומרים
מילנר שמואליק
מינץ ישראל וילדיו : ברכה, גלה, הרצל
מינץ פייגה ובתה איטקה
מינקס (קופרמאבר)
מינקס שלמה
מירסקי שרגא ורבקה ; בנם שלמה
מלאך משה

מלינובין מוטל ושיינה ; בניהם : אפרים, אשר, מיכל, שלמה ; בנותיהם : פרומה, פרידה
מלינובין שלמה ומיכל ; בנם אשר ובתם אסתר
מלמד דוד וחנה
מלמד : הרש מכל, יעקב, משה מיכלס, שכנא
מלמד שלמה וגיטל ; בנם זיסל ; בתם אסתר
מלניקר השוחט
מנדלבוים : אברהם, זלמן, יצחק, מרדכי, משה
מנדלסון חיים ; משה'ל
מנדלסון שלמה ומנוחה
מס : ברל, זינדל, זלמן, משה
מסונזניק ישראל
מרינברג אריה צבי ואיטה לאה ; בתם שרה
מרמור אורי ומלכה ; בנותיהם : אסתיל ורייבה
מרמור לייבל ופסיה ; בניהם : ישראל וחיים
מרמור יואל ומלכה
מרמור משה ורחל ; בתם ליבה
מרמור נינה
מרמור שמאי
מרקוזה חיה ובעלה ; בנם נפתלי
מרקוזה שמעון ופייגה ; בנותיהם : לאה וחיה
מרקוספלד יצחק וריידל ; בנם יוסף

נ

נובוגרודסקי —
נוביק : בנימין, ליפא, מוליה, ניסן
נוסבאום ניסן
ניפלוטניק זלמן ושרה גישה
ניפלוטניק יוסף ומאטל ; בנותיהם : זהבה וחנה
ניפלוטניק יעקב ואשתו ו־3 ילדיהם
ניפלוטניק יצחק ומאשקה ו־4 ילדיהם
ניפלוטניק משה וגולדה
ניפלוטניק טויבה, יהושע, ישעיה, שפסל
נכטיגל יהושע וגיטל ; משה
נמירובר פשל
נתנאל ודוכה

ס

סאלאט ברל והרשל
סאלאט שמואל וביילציה ; בניהם : גציל, יחיאל ושלמה ; בתם אסתר
סוטניק זליג
סוקה יצחק ואסתר ליבה ; בניהם חיים ולייבל
סולאנסקי יהודה ודבורה ; ברלי ופייגהלי
סולאנסקי יצחק (איצ'ע) וחיים
סופר יוסף וציפה ו־5 ילדיהם
סוקולוב —
סוקולובסקי : אברהם, שמחה, מנדל
סוקניק משה חיים וילדיו
סוקניק קלמן ואטקה וילדיהם
סוקניק שמואל וריויזה והניה, חיה ומינדל
סוקניק : נעמי, נשקה, קלמן, שבתאי
סטולאר פישל ושלמה
סיר ישראל וחוה ; בנם הרשל ; בתם מרים
סלוחובסקי חנה־לאה ; הנה לייבל ; בתה איטקה
סלוחובסקי ישעיהו ורחל ; בנם חיים ; בנותיהם : אסתר, שיינה וחיה
סלוחובסקי : ישראל, ליטמן, לייבל, משה, נתן
סמולוק אהרן וטילה ; בנם משה ובתם גיטל
סמיאטיצקי יעקב ולאה ; בניהם : נחמן ודוד
ספוזניק אלתר וישראל
ספיבק אלקה
ספר־מאכר
סקורה ברל ומיכל
סרני משה

פ

פאנדריק : אליעזר ואסתר ; ישראל, חומה, גולדה, פייבל
פבריקאנט לאה'צ'י
פדרמן —
פוטרמן יצחק ומינדל ; בתם פריידקה
פוטרמן ישראל ושלמה
פומראנץ חיים
פונדיק : אסתר, אליעזר, חיה־טויבה, מנדל, משה, שלמה
פונדיק : ברל, חיה פייגה, מנדל, מלכה, בילה, דב, פריידה
פונדיק משה ולאה־פועה ; בנם גדעון ובתם רבקה
פוקס בנדט ואסתר ; בנם שלמה ; בנותיהם : רחל וגוויטה
פוקס בנימין ושפרה ; בתם בלומה
פוקס בנימין ואטיל
פוקס משה ורבקה ; בניהם : שלמה ובנימין ; בנותיהם : חיה'לי וריידל
פוקס נח ורחל ; בתם איטקה
פוקס : חיים, יידל, פישל, פסיה, ריידל
פורטנוי משה והניה
פטאק אברהם
פיינשטיין מנדל
פייקר : אטיל, חיים, חנא, יוסף, יצחק, פישל, ראובן
פילכוביץ מאיר ואיטקה ; בנם ולוזיל
פירר אייזיק ויינטה ; בניהם : אריה, חיים בר, יעקב, פינצ'י ; בנותיהם : כיילה, חנה, שפרינצה

פירר חיים בר ומושקה ; בנם לייבל ; בנותיהם :
ביילה ורבקה
פירר יהודה ואלקה
פירר מאיר ורבקה ; אהרן, משה ; ביילה
פירר פנחס ואסתר שרה ; בניהם : יודל, יצחק
ומרדכי ; בנותיהם : חיה, שושה, שפרינצה
פירר פנחס וחנה ; בנם נחום
פירר ישראל, לאה וביילה ; קלמן וחנה
פיש יוסף
פישלסון —
פלאם ברייגה ; בניה : יעקב ומתתיהו
פלדמן זנוויל וביילה ומשפחתם
פלדמן יוקל ומלכה ; בתם אסתר
פלדמן יצחק ומנדל ; בנם גיטל
פלוטניצקי שמאי וגיטל ; בנם זאב ; בנותיהם :
פייגל וולדה
פלוטניצקי : ולוויל, חיינה, יוסף, משה, נעמי,
פנחס, קלמן
פלוטניק זלמן
פלוטניקוב —
פנחסוביץ משה ואשתו ו־3 ילדיהם
פנקס —
פסטק יעקב
פסטרנק פנחס
פקר דינה
פרבר יעקב וניחה ; בניהם : שמואל ומשה
פרבר מאיר ושושקה
פרבר משה, שמאי, סיומה
פרוטניצקי דוד
פרוס : ישראל, פינקי, שמואל ואבי, שמחה
פרינץ דוד ושיינה ו־6 ילדיהם : אבא, דבורה,
חיים, לאה, רבקה ומרדכי
פרינץ דוד ואינדה ובנותיהם : מטל, לאה ושרה
פרינץ הרשל וביילה ואיטקה, פרל, גיטל, אבא,
מרדכי
פרינץ חיה (חייקה) : בנותיה : ביילה ורבקה
פרינץ יוסף ומינדל
פרינץ פייגה ; בנותיה : לאה ופרל
פרץ מלכה

צ

צוקר יואל וגיטל
צוקרמן ישראל ואיידל
צוקרמן — (שיינקר)
ציזיק אברהם
צייק אהרן אלחנו ואלקה־חיה
ציפבאליסט : אבא, מאיר לייב, שיינה
ציפבאליסט יוסף לייב וחנה ; בניהם : הרשל
וישעיה ; בנותיהם : בלומה וניטה
ציפלביץ מנס ואשתו ; בניהם : ברל ושמואל
ציפלביץ יעקב, שלום ושמעון
ציפלינסקי נחום וחיה ; בניהם : דוד, חיים, רפאל
ושלמה ; בתם מרים
צירולניק —
צמח שכנא ושמואל

ק

קגן אברהם וחנה־רחל ; בניהם : חיים ושמואל ;
בנותיהם : מאשה וצילה
קגן בנימין וביילה ; בניהם : חלאונה ונחמיה ;
בתם פרל
קגן זיידל וצילה ; בניהם : חלאונה, ירחמיאל,
לייבל ומשה חיים
קגן חיים ואשתו ; בתם חנה־רחל
קגן משה וצילה
קגן שלמה ולאה ; בתם מאטל
קדיש אלתר
קדישביץ מתתיהו
קוהוט יהודה ורבקה
קוזדוביץ : אברהם, משה, שלום
קוזדוביץ דוד ומלכה ; ברל ו — ; רייזל ואלקה
קוזובסקי ברל
קוזלובסקי חיים ואשתו ו 4 בנותיו
קוטלר פייבל ושרה ; יעקב וחייקה
קוטלר פסח ומנוחה ; שלום, דוד, זיסקינד, ברוך
קוטלר שלום וחנה גיטל ; בנם פנחס
קולדזיצקי השוחט ואשתו וילדיהם
קוליקר אליהו וחיה ; בניהם : אשר וברוך
קוליקר זליג וציפה
קוליקר ישעיהו וחנה ; בנם בצלאל ; בנותיהם:
ליבה וראשה
קוליקר לייב־ברל
קוליקר לייזר
קומינר זלמן ויהודית
קומינר חיים וחיה ; בנותיהם : גולדה ושרה
קומינר יצחק ושיינה
קומינר משה
קומיסאר ולוויל, חוה, יעקב
קונופיאסה מאיה, יוסף, רחל
קורלנדר ברוך יצחק ויעקב
קורניופקה פסח ופייגה ; ציפה, גיטל ובצלאל
קיבציק ברל
קירשנבלום ניטה וילדיה : חיים, פייגה וביניה
קיילס אברהם וביניה ; אהרן, אליהו ולייבל
קיילס אפרים ורבקה
קיילס דוד נח ושיינה לאה ; בתם מלכה

קיילס חנה (לבית גבירץ) ; בנותיהם : חיה־לי ויינטה
קיילס ישראל והולדה לבית מאזור
קיילס לייבל ורחל ; בנם שמואליק
קיילס מאיר ורויזקה
קיילס מיכאל ואשתו דבושה
קיילס שמואל ומשפחתו
קיילס : ברוך, חיה שרה, יוכבד, שבתאי
קלוסקי יעקב ורבקה ; 3 ילדיהם
קליקר : ביילה, יעקב, משה
קליקר שלום וחיה ;
קליקר אברהם הירש ואסתר
קלפאצקי נטע, רחל
קמחי אלחנן ושרה רבקה ; בנותיהם : דבורה, אסתר, צירל, אלקה
קנאק יוסל
קנפל אפרים וחיה ; בניהם : גרשון, זיסקינד ויעקב ; בתם רבקה
קנפל גרשון ובאשה ; צישה, יוסל
קנפל הרשל ורחל ו־4 ילדיהם
קפלן ברצ'י וחיה ; דודל
קפלן גרשון ואסתר ברויינה ; ילדיהם : מאטל, מלכה, נחמה ופייבל
קפלן גרשון ודובה ; בנם פייבל ; בנותיהם : לאה השיינה
קפלן דוד וחיה ; בנם משה ; בתם רחל
קפלן דוד ופריידה; בתם גיטל
קפלן חיה רבנה נחמן
קפלן יצחק וטוביה ; מנדיל, נוסקה ושרה
קפלן : אברהם הירש, אליעזר, יוסף, יעקב, מאשה, מנחם, מרדכי, ניסן, פייבל
קפלושניק אליעזר ורבקה ; ילדתם אסתר
קפלושניק אליעזר ושרה ; בניהם : אהרן, לייבל ומשה
קפלושניק שמעון וינטה ; בניהם : יעקב ויצחק ; בתם נחמה
קפלושניק הניה ובעלה משה
קפלושניק : אלתר, יעקב, ליבה
קפלינסקי דוד
קצ טניק יוסף ומשפחתו
ד"ר קצנלבויגן
קרביץ אייזיק ושייגה ; בניהם : ולחיל, יעקב, מאיר, שלום ; בתם גיטל
קרביץ יעקב וגיטל
קרביץ משה מלך ושרה
קרביץ : אבא, אהרן, אליהו, ביניש, דובה, דוד, חסיה, יעקב הירש, יצחק, ישראל אשר, מינה, מנדיל, משה, קלמן, שרה
קרמר חיים מרדכי ודובה ; ילדיהם : בניימין, דינה ועוד שלושה.
קרמר נח ורויזקה ; לייבל, זיסקינד ושלמה ; אסתר, יהודית וליבה
קרצובין אברהם ושלום
קשניק בלומה

ר

רבינוביץ מיכאל ושרה ; בנם ולחיל ; בנותיהם : ליפצ'י ופייגל
רבינוביץ — (הצלם)
רבשטיין לאה ובעלה
רדזינסקי אברהם לייב ; ישראל, רבקה ושיינה
רדזינסקי גרשון ורוחמה ; בניהם : יעקב ואהרן־הירש ; בנותיהם : חיה, רבקה ודבורה־גיטל
רדזינסקי חיים ובריילה ; בניימין
רדזינסקי יעקב ופרל ; בניהם : ישראל ומשה ; בנותיהם מלכה ורחל
רדזינסקי ישראל ומלכה ; בנם יעקב ; בנותיהם : רבקה, שרה
רדזינסקי ישראל וצביה וילדיהם
רדזינסקי מאשה ובעלה וילדיהם
רדזינסקי משה ואשתו
רדזינסקי שכנא ואסתר
רדזינסקי : הינדה, הרשל, חיים, חנן, פייבל, פנחס, פרל
רובינס יעקב ורחל
רובינס יצחק וילדיו : לוליק ושרה
רובינס נטע ופראדל
רובינס שלמה ומינה ; בנם בניימין
רובינס : גיטה , דינה, יצחק, משה מרדכי, פאניה, פריידה, ראובן, שרה ביילה
רובינשטיין : משה, רבקה, רחל
רוג אלתר וסוניה
רוג משה־בר
רוזינסקי שבנא
רוזל מנדל ואשתו ; בנם דוד ; בנותיהם : גולדה, פייגה, צ'ארנה
רוזנבוים קלמן ומלכה
רוזנטל אברהם וריזיל
רוזנטל צבי ומנוחה ; בנם שלמה אליעזר
רוזנטל : ברוך, דוד, יצחק
רוזנצוייג יחזקאל
רוזנקרץ משה ומשפחתו
רוטשילד מרדכי ויהודים ; בניהם : ברוך וזיסל
רוטשילד שמואל ודובה ; בנם משה ; בנותיהם : מרים וגולדה

רוטשילד : ישעיהו ואשתו ; מרטיה, שמואל
רוצקי חנה לבית פלדמן ; בניה : משה ובניימין ;
ובנותיה : חיה, רויזקה ורבקה
רוק אלתר וסוניה
רוק : אליהו, הדס, משה, חוה
רונק משה חיים
ריבובסקי ברל ושפרה
ריבקובסקי נתן ואסתר ; בנם משה ; בנותיהם :
לאה ופרומה
רייכלים : דוד לייב, פסח
ריפלס דוד ואריה
רפאלציק מנדל
רשקס לייזר

ש

שבן הרצקה־נפתלי ובניה־רויזה ; בניהם :
אפרים, דוד, ישעיה, מרדכי, שמעון ; בנותיהם:
ברכה, דובה, מלכה, מנוחה, צלובה
שבץ אפרים ובלהמה ו־2 ילדיהם
שבץ שמעון ופרידה ו־2 ילדיהם
שבץ הרצל ואשתו וילדיהם
שבץ לייזר בר ואשתו וילדיהם
שבץ מרדכי ורחל ; בנם ביניש ; בנותיהם : חיה,
פרוידה ובעלה
שבץ ברכה ובנה משה־לי
שבץ : אהרן, חנא, יצחק, מייטה, מנחם משה,
מרדכי, סנדר, קהמן, שיינה, שלום, שמואל
שבת שמעון לייב ושרה ; בנם יעקב ; בנותיהם :
חיה, דובה ושיינה
שוריטשאס חיים
שוסטק השל
שוסטר לייזר ופייגה ; בתם לאה ובנם יוסף
שוסטר ישראל ופייגה ; בנם יצחק ובתם רויזקה
שוארצברג אלתר וצפורה ; חיים יוסף ובניימין
שוארצברג הרצקה וחנה
שוארצברג חיים וחנה ; בנם : בן־ציון
שוארצברג משה וצביה
שוארצברג שמריהו (שמרל)
שופמן גנגדיל, חנה ורבקה
שושן אברהם דוד השפרה ; בנם אשר
שושקס אשר ומנוחה
שושקס בניימין ואסתר־רויזה
שושקס ולדיל ומרים ו־3 ילדיהם
שושקס יעקב וחנה ו־3 בנותיהם
שושקס יעקב וסימה ; בנם יאיר ובתם אלקה
שושקס ישראל וחנה ; בתם חוה
שושקס משה ואשתו
שושקס : אברהם, דוד, בילה, זאב, יצחק, מאיר
שטיין צדוק והבורה ; בנותיהם : רחל ופרל
שטיינברג פסח ואשתו ; בניו : גדליהו ויוסף,
בתם פשקה
שטיינברג חיים
שיטניצקי אברהם וחנה
שימובסקי — המשפחה
שיפמן־שוארצברג גנגדיל ; חנה ורבקה
שיקו טוביה, חנה, שרה ויצחק
שלאיין יוסף ויוכבד וילדיהם
שלזינגובסקי : חיים ; שלמה
שמאראק גרשון וחנה
שמאראק יעקב ושרה ; בתם ולאטה
שמאראק : אברהם שלמה, איטקה, דבורה, דובה,
יעקב, מנדל, שרה
שמוקלר
שמויש דוד וינטה
שמויש הירש לייב וליבה ובנותיהם
שמויש פסח ושיינה ; בניהם : אברהם ומרדכי
שמויש ראובן ומשפחתו
שמויש נחום
שמרל אלתר
שינקר אלתר
שניידר פישה המשפחתו
שפיאלטר ולדיל וסריל ו־3 ילדיהם
שפיאלטר שמואל ובעמי ו־4 ילדיהם
שפיזוקרום נחמן ושיינה
שפיזוקרום מרדכי וניסל
שפרן, אברהם מאיר ופייגה ; בנם קלמן
שצ׳טינסקי אברהם וחנה
שצ׳טינסקי ראובן
שקולניק מרדכי ואסתר ; בנותיהם פרל ומירצה
שקלארז תומש ופריידה ; ילדיהם : יוסי ומידי
שרמן מיכה ופשה וילדיהם
שרמן יוסף
שרשובסקי מאיר
שרשנובסקי ואשתו חנה מלכה
שרשנובסקי יוסף ובתו מניה
שרשנובסקי מאיר ופייגה ; אסתר וצפורה
שרשנובסקי : איידל, אפרים, יצחק־לייזר, לייזר־
בר, משה, ריידל

ועוד אלפי שמות, שלא נשאר להם אף קרוב וגואל להזכירם. ה ש ם י ק ו ם ד מ ם !

בארץ־ישראל

יצחק קפלן

העלייה מסמיאטיץ׳ לארץ־ישראל לדורותיה

עליית החסידים

אמר המחבר:

כשם שאנו באים לספר — ולספוד — קורותיה של קהילת סמיאטיץ׳ הבה נספר גם במעשה גואל, שקם והיה בזכות בניה, אשר עקרו עצמם מ ש ם והתערו כ א ן — במשך שלושה דורות. כך נשתל בארץ החדשה נצר מאילן עתיק וגדוע, נשתל והיכה שורש וחידש נופו ותפרחתו.

מסכת העלייה של בני־עירנו לארץ־ישראל נוסכת בנו טיפה של נוחם, ולדור הצעיר — ראוי שתנחיל קורט של גאוה. ידעו הבנים, אשר שמעו בעיקר על השואה, שפקדה את מכורת אבותיהם ואבות־אבותיהם, כי העירה היתה לא רק גיא־חזיון לפו־גרומים ולגיטאות. מ מ נ ה עלו ובאו ה נ ה חלו־צים, בודים וסגיונים — סוללי־דרך לעצמאות ישראל. נאמץ לעצמנו גם דף זה, דף נוסף על דפי המרטירו־לוגיה, דף השייך ל„ספר היוחסין" שלנו.

★

כיסוד לחיבור סקירה כרונולוגית זו, שימשו התשובות שבכתב של יוצאי סמיאטיץ׳ תושבי ישראל, שמסרו את הפרטים המבוקשים על עצמם ובני־משפחותיהם; וכן עדות שבכתב של שארי־משפחה על אלה שאינם בחיים.

חוקר תולדותיה של יהדות פולין בדורות האחרו־נים יוכל למצוא בסקירה זו בקעה להתגדר בה מן הבחינה הסוציולוגית, ואף חומר לניתוח מצדדים שו־נים. מגמת המחבר היתה בראש־וראשונה לרשום את העובדות (שמות, תאריכים), וככל שידו השיגה, גם נופך מהרקע הכללי, במידה שהטביע חותם מיוחד על גל מסויים של עולים לארץ. להוציא מכלל זה את הפרשה העוטה מסתורין של „החבורה הקדושה", עליה מסופר בהרחבת־מה.

בבואנו לסקור את תולדות העלייה של יחידים, משפחות וחבורות מאורגנות מסמיאטיץ׳ לארץ־ישראל, אי־אפשר שלא תעורר בנו פליאה, ואף גאווה, העובדה, שראשיתה נעוצה בעבר רחוק מאוד, לפני 265 שנה. משתמע מזה שתרומתה של סמיאטיץ׳ לשיבת־ציון החדשה מתחילה **כמא־תיים שנה לפני** שקמה התנועה הציונית.

סקירתנו תשתרע, איפוא, על־פני תקופה ארו־כה — למן שנת 1700 עד 1957 — תאריך בואו של אחרון העולים מסמיאטיץ׳ (לאחר שהייה ממושכת בברית־המועצות) למדינת ישראל.

בין נושאי דברה וראשיה של חבורת ר׳ יהודה החסיד, היו ר׳ גדליה מסמיאטיץ׳ (נתפרסם במח־ברתו „שאלו שלום ירושלים" שנדפסה בברלין ב־1716) ואחיו ר׳ משה. שני האחים (הידועים בכל הפירסומים ההיסטוריים בשמותיהם הפרטיים בלבד) על משפחותיהם הגיעו לירושלים ב„חבורה הקדושה" בשלהי שנת 1700, ראשית תס״א. אנשי החבורה נתקבצו מקהילות שונות בפולין ומארצות אחרות. פרשת עלייתם לארץ וסבלותיהם בבואם לירושלים, מתוארים בספרו הנ״ל של ר׳ גדליה. כך אנו למדים שהם חיו במצוקה חומרית קשה בסביבה נכרית ועויינת (משום שנהשדו בנטייה לשבתאות, נרדפו, לרוע מזלם, גם ע״י רבני ירושלים).

„נשארנו אנו וטפנו בעירום וחוסר־כל — כותב מחבר „שאלו שלום ירושלים". מסתבר שהם נסתבכו בחובות בגלל ההוצאות המרובות לבניין בית־הכנסת (חורבת ר׳ יהודה החסיד). הנושים היו תובעים אותם למשפט, ומפעם לפעם נגזר עליהם דין מאסר. „ונחזור לעניין צרותינו צרות ירושלים שמכח הוצאות בניין בה״כ [בית־הכנסת] הנ״ל ושאר הוצאות נתרבו החובות

ונשתרגו עול החובות על צווארינו עד אשר לא יוכלו שאת. והיו תופסים אותנו בעד החובות ועד שלא יצאנו מן התפיסה של ב"ח [בעל־החוב] אחד בא ב"ח אחר לתפוס בעד החוב שלו" (שם).

כן מספר ר' גדליה, כי ההפלגה באונייה („על הים הגדול") ארכה שבעה־עשר יום. לא כולם עמדו בתלאות המסע הארוך, שנמשך שנה תמימה. מאלה, שזכו להגיע אל ארץ כיסופיהם, נפטרו רבים זמן קצר לאחר בואם לירושלים.

לימים יצאו שני האחים כמשולחים לגייס עזרה חומרית בקהילות אירופה למען יהודי ירושלים. הם פעלו גם לביעור משיחיות השקר (תנועת שבתי־צבי), שפשטה בתקופה ההיא. לדעת זלמן רובשוב, בהקדמתו להדפסה המחודשת של המחברת „שאלו שלום ירושלים"[1] יצא ר' גדליה לשליחות זו בשנת תס"ו/1706. וכפי שכותב ההיסטוריון ד"ר מ. נ גלבר[2] יצא ר' משה בשלי־חות עדת האשכנזים בירושלים בשנת תע"א/1711. וכנראה לא חזר לארץ־ישראל. אשר למסעו כמשולח מירושלים לגולה מספר ר' גדליה רק זאת: „ביציאתי מירושלים תוב"ב הייתי על הים הזה י"ד שבועות כי רוח סערה היה סוער נגדנו" (שם).

מחמת משמעותה ההיסטורית של פרשה זו, החורגת מגידרה של קהילה אחת ביהדות פולין — נביא כמה קטעים מדבריו של ז"ר בהקדמה להדפסה המחודשת של „שאלו שלום ירושלים".[3]

„ר' גדליה מהעיר סמיאטיץ', אשר בפלך גרודנא, היה אחד מתלמידי ר' יהודה החסיד (אף הוא גר סמוך לעיר גרודנה) שיצאו בראשית שנת ת"ס (סוף שנת 1699) מפולניה עם נשיהם וטפיהם דרך הונגריה וגרמניה לארץ־ישראל, כדי לקרב את הגאולה על־ידי סיגופים וצומות וגל־גולי־שלג, תפלה וצעקה וקינה על גלות השכינה שיתפללו בירושלים. הודות להשפעתו העצומה של ראש החבורה ר' יהודה חסיד, הלך מספר העולים ורב ונספחו אל מחנם גדולים ורבים מפולניה, הונגריה, מוריביה, אשכנז והולאנד".

„מלאי תקווה ושבעי נדודים הגיעו „עולי גולה" אלו בראש שנת תס"א עד שערי ירושלים, אחרי אשר חציים מתו בדרך ממחלות ועינויים. וביום השלישי לבואם נפל למשכב ומת גם מנהיג החבורה, מי שצריך היה לקדם את פני המשיח, ר' יהודה החסיד. שוממים ונואשים נתפרדו הרבה מבני החבורה לכל עבר. אולם רובם נשארו בארץ, למרות הרדיפות שרדפו אותם רבני ירו־שלים, שראו בכל תנועת העליה הזאת מעין ספיח שבתאי. בשנת תס"ה שלחו רבני ירושלים על־ידי שליח מיוחד לועד ארבע הארצות כתב־בקשה לבוא לעזרתם ולגרש מעיר הקודש את „החדשים מקרוב באו". וכאשר גברו עליהם הרדיפות וה־עניות, הוכרחו בני החבורה לשלוח אחדים מטובי חבריהם לחוץ־לארץ, כדי לעורר את לב נדבני־העם לצדקה ולהסיר מעליהם את אשמת השבת־איות שהטילו עליהם רבני ירושלים ורבים מרבני הגולה. אחד המשולחים הללו היה גם המחבר שלנו. בשנת תס"ו עדיין ישב בארץ־ישראל, כיון שבתור שנת השמיטה הוא מונה רק את שנת ת"ס ולא תס"ז. „ובעברו מעיר לעיר" ונוכח כי מתאוות הקהל העברי לדעת את כל פרטי חייהם של יהודי ארץ־ישראל, עמד וכתב את ספרו הקטן הזה. אשר בו מסר מה שראה ושמע בכל שנות ישיבתו בארץ."

המקורות העומדים לרשותנו אינם מספיקים כדי לדעת אם נשארו בארץ־ישראל צאצאים ממשפחות אלה, שראשיהם היו ממבשרי שיבת־ציון בתקופה החדשה.

במאה ה־19

כאן עלינו לדלג על־פני 130 שנה בקירוב כדי לחבר חולייה אל חברתה. תקופה ארוכה חלפה עד שהתפילה „ותחזינה עינינו" עוררה מחדש אנשים צעירים לשים פעמיהם ציונה כדי לחיות בה. קידמום אלה שעלו כדי למצוא מנוחתם בעפרה של ארץ־הקודש. לפי עדותם של ותיקי העולים יוצאי עירנו, החיים עמנו בארץ, ושל

---

[1] „רשומות", מאסף לדברי זכרונות לאתנוגרפיה ולפול־קלור בישראל, כרך ב', תרפ"ז.

[2] ר' חיבורו על עברה של סמיאטיץ' בספר זה עמוד 30.

[3] זלמן רובשוב (שזר) מייחס חשיבות רבה לקונטרס „שאלו שלום ירושלים" כמקור להכרת תולדות החבורה של ר' יהודה החסיד. והיישוב העברי הישן באי"י. אנו חייבים לו הוקרה על שהרציאו מגניזה ומנשייה וטרח להדפיסו מחדש במלואו במאסף הנ"ל, לאחר שכמעט ואזל במקורו.

שאריהם של אלה אשר אינם בחיים, נתחדשה העלייה מסמיאטיץ׳ במחצית הראשונה של המאה התשע עשרה.

ארבעה דורות ממשפחת רבינוביץ בסמיאטיץ׳ עלו לירושלים כדי להיטמן בעפרה, והם: יהודה לייב רבינוביץ (1827), בנו ר׳ אהרן נתן נטע רבינוביץ (1847), בנו ר׳ מרדכי רבינוביץ (1887) ששינה את שמו בהיותו עוד בסמיאטיץ׳ וכינה את עצמו מרדכי בהרב. בירושלים קראו לו ר׳ מרדכי סמיאטיצ׳ר; ר׳ אברהם מיכל רבינוביץ בנו של האחרון (1907).

פרטים ביוגרפיים על הנ״ל ועל עלייתם של בני המשפחה הענפה בתקופה מאוחרת יותר, קיבלנו מאת ד״ר מ״י רבינוביץ, יליד ירושלים, מצאצאי המשפחה.

כשר׳ מרדכי ואשתו ציפה דינה עלו לארץ, בא אתם גם בנם ר׳ אברהם מיכל רבינוביץ, שהביא עמו את אלכסנדר יהודה (הוא אביו של ד״ר י״מ רבנוביץ הנ״ל), שהיה אז ילד בן תשע. בארץ מצאו את בתו של ר׳ מיכל, היא צירל לאפין, שעלתה לארץ הרבה שנים לפניהם יחד עם בעלה, העסקן הציבורי, ר׳ בצלאל הכהן לאפין, והקימו כאן משפחה ענפה. ר׳ אברהם מיכל שהיה סוחר חזר לסמיאטיץ׳ לעסקיו, והילד נשאר אצל סבא וסבתא בארץ. הוא עלה שוב יחד עם אשתו מלכה פסיה על־מנת להשתקע.

בשנת 1908 עלתה מסמיאטיץ׳ ליבה ליפשיץ (אחותו של ר׳ אברהם מיכל) עם נכדתה טובה, שלמדה בבי״ס ״עזרה״ ובבית־המדרש לגננות. אלכסנדר יהודא התחנך בישיבה ״עץ חיים״ ולאחר נישואיו למד אצל הכימאי גורדון בירושלים את תהליך הייצור של מי־סודה וגזוז. ב־1904 בערך פתח עם שני שותפים את המפעל הראשון למי־סודה וגזוז בעיר העתיקה בירושלים. מאחר שהעסק לא יכול היה לפרנס שלוש משפחות פנה אלכסנדר יהודא לעסקי יבוא של קמח מרוסיה, בולגאריה ואוסטראליה.

ר׳ אברהם מיכל ואשתו מלכה פסיה וליבה ליפשיץ מצאו את מנוחתם בהר־הזיתים; אלכסנדר יהודה ושני בניו ר׳ צבי והרב מרדכי ברינוביץ (כיהן למעלה משלושים שנה כרב בבאלטימור שבארה״ב) נקברו בהר המנוחות בירושלים.

בתה של ליבה ליפשיץ, חנה מזיא, שלחה את בנה נח לארץ, כאן למד במקווה ישראל ואח״כ השתלם כאגרונום בצרפת. בשנות השלושים עלו חנה ובעלה ראובן מזיא ורוב משפחתה לארץ.

אחיו של אלכסנדר יהודה, ר׳ משה רבינוביץ, עלה לארץ מסמיאטיץ׳ ב־1935 עם בתו וחתנו פייגה ויצחק רבינוביץ. האחרונים באו אל בנם צבי ישראל רבינוביץ (כיום ישראל בהרב), שעלה לפניהם עם אחותו מלכה פסיה.

העלייה הציונית במהותה התחילה בעלייתם של חלוצים בודדים, ביניהם כמה משפחות צעירות, ונמשכה בהיקף מצומצם עד פרוץ מלחמת העולם הראשונה ב־1914.

עם השוני הרב בנסיבות ובזמני ההתרחשות, לא יקשה למצוא קווים משותפים בכל העליות, בעליית החסידים כבעלייה הציונית המדינית. כאלה כן אלה עלו בהשפעת כיסופים, דתיים או לאומיים, שנשאו בחבירון־נפשם אל ציון וירושלים, מבלי שידעו בבירור מה צפוי להם בבואם אל הארץ, מה ימצאו בה וכיצד יחיו בה את חייהם. כאלה כן אלה נישאו על גלי תנועת התחדשות ובשורה, דתית או לאומית, תוצאת זיעזועים עמוקים ביהדות מזרח־אירופה, שהדיה הגיעו לעיירה קטנה ונידחת כסמיאטיץ׳.

בראשית המאה העשרים

את הדף של העלייה מסמיאטיץ׳ פותחת משפחת טפר, שעלתה לארץ בשנת 1890. טפר השתקע בנס־ציונה ועבד בבניין.

בשנת 1901 עלתה לארץ והשתקעה בפתחתקוה הזקנה רבקה רחל אש, אלמנתו של דוד אש, בעל חנות לברזל וחומרי־בניין ב„בראם״, משמת עליה בעלה חילקה את הירושה בין ילדיה ונסעה לארץ־ישראל. היא היתה כבר קשישה בבואה לארץ, אך נכדיה מזכירים אותה כאישה חכמה ואשת־חייל ומספרים, כי ביתה שימש מרכז־משיכה לצאצאי המשפחה, שאף הם עלו והשתקעו בפ״ת (נכדה חיים מקלב בא יחד עמה, נכדתה מלכה מארינברג־זילבר ונכדה ברוך בלומרזן — מאוחר יותר). באותו זמן בא בנה שאול אש — אף הוא יליד סמיאטיץ׳ — לפתחתקוה, רכש 170 דונאם אדמה, ונטע כרמי ענבים ושקדים.

בעשור הראשון של המאה ה־20 עולים מסמ־

יאטיץ׳ דוד פניג, מרים פניג, גולדה ניימאן, משה ופועה פונדיק עם בנם הצעיר מנחם, משה פחטר, שלום פחטר. בשנים שלאחריהן עלו עוד: שושנה (שפרינצע) פחטר־קפלן, יהודית זמוצ׳קובסקי ומלכה מארינברג־זילבר.

דוד פניג הגיע לארץ בשנת 1907 בגיל 24. ירד בנמל יפו ועבר לנס־ציונה, מקום מגורי משפחת טפר הוותיקה. בתחילה עבד בנגרות, אח״כ השתקע במקום, נטע כרם ופרדס, והקים משפחה ענפה. בשנים האחרונות היה חבר המועצה המקומית בנס־ציונה ועסקן ציבורי.

משה פונדיק עלה לא״י מאמריקה (1909) ועבד כפועל חקלאי בחוות י״ק״א בסג׳רה. פרק זמן ניהל את ספרי־החשבונות של קבוצת הפועלים, מהם אנשי „השומר״ בסג׳רה. לכאן הביא את אשתו פועה ובנם הבכור מנחם (1910). המשפחה חזרה לסמיאטיץ׳ בשנת 1911 בתקווה שהיא תשוב לארץ. אולם רק מנחם הבן חזר בעלייה החלוצית בשנת 1929, וההורים נספו בשואה.

משה פחטר עלה ב־1909 ועבד בארץ כצלם, אך נאלץ לעזוב את הארץ באותה שנה מחשש נקמת דם של ערבים. חברי „השומר״ הבריחוהו לחוץ לארץ, והוא חזר לסמיאטיץ׳ (פרטי המאורע מסופרים במאמרו של יצחק בן צבי בקובץ „השומר״).

שלום פחטר היה אחד מפעילי התנועה הציונית בעיר ודבריה, השתתף כצייר בוועידה השלישית של ציוני רוסיה, שנתקיימה ב־1906 בפינלאנד (ועידת הלסינגפורס). הוא עלה ב־1910. אחריו (1911) באה רעייתו שושנה פחטר. שניהם היו כל ימיהם בארץ.

יהודית זמוצ׳קובסקי (היא אחותו של דוד פניג) עלתה ב־1913.

מלכה מארינברג־זילבר עלתה ב־1914 בהיותה בת 18 אל סבתה רחל אש, שהשתקעה 13 שנים קודם לכן בפתח־תקוה. וכפי שהיא מספרת: „עליתי על אונייה בנמל אודיסה וירדתי בחוף יפו אידיאליסטית בלב־ובנפש. רצו שאסע במחלקה ראשונה, אך אני העדפתי לנסוע במחלקה שלישית יחד עם כל החלוצים. הגעתי לפתח־תקוה בחשון 1914״. בעלה של מלכה זילבר נמנה עם המתנדבים לגדוד העברי.

כאן מסתיים פרק נוסף בתולדות העלייה מסמיאטיץ׳.[1] כידוע, ניתקה המלחמה את א״י ממרכזי היישובים היהודיים באירופה, והיישוב העברי עצמו נתנסה ברעב, במחלות, ובגירוש מן הארץ. גם בשנים הראשונות לשלטון הבריטי בא״י היו דרכי העלייה אבלות.

שערי הארץ נפתחו לעלייה ב־1919, אלא שממדיה היו מצומצמים מאוד. הצהרת באלפור עוררה אמנם התלהבות גדולה בסמיאטיץ׳, אך היא נתמצתה בחיזוק הלכי־הרוח הציוניים בציבור ובהתארגנות של נוער ציוני. עולים במספר ניכר הגיעו רק החל ב־1922, בעלייה השלישית.

העולה הראשון לאחר מלחמת העולם הראשונה היה יעקב סיני, שהגיע לחופי הארץ ב־1919 באנייה „רוסלאן״ (ראשון למשפחת סיני שעלתה כולה בשנות העשרים). האחות — לאה סיניויזל עלתה ב־1921. משפחת פחטר הענפה בולטת בין חלוצי העלייה השלישית מהמחנה הציוני בעירנו.

בשנת 1922 עלו מרים פחטר, פנחס פחטר וב־1923 יהודית פחטר. כולם השתקעו בתל־אביב. ב־1923 עולה עוד אהובה (ליבע) קפלוש־ניק־רודנסקי. הם היו כסנוניות ראשונות שבישרו את עלייתן של משפחות שלמות בעקבותיהן.

משנת 1924 ואילך מקבלת העלייה מסמיאטיץ׳ מימדים יותר גדולים, והיא בולטת כפלג מיוחד בזרם ההגירה הכללי אל מעבר לים.

העלייה הרביעית

מאמצע שנות העשרים מקיפה העלייה מסמיאטיץ׳ חוגים יותר רחבים — נוער ציוני וחלוצי

---

[1] אם לסכם את חלקה של סמיאטיץ׳ בעלייה לא״י בתקופה האחרונה של השלטון העותומאני, עד מלחמת העולם ה־1 (30 שנה בערך) נמצא, כי הוא בקו הממוצע של העלייה היהודית מאירופה לא״י באותו פרק־זמן. לפי האנציקלופדיה העברית הרי מתוך כ־2,367,000 היהודים, שעזבו באותה תקופה את אירופה — וביחוד את רוסיה הצארית, רומניה וגאליציה האוסטרית — מתוך כוונה להגיע אל הארצות שמעבר לים, עלו רק כ־3% לארץ. עלייה זו הקיפה כ־2000 נפש לשנה בממוצע, או פחות מ־2 לכל 10,000 מיהודי הגולה.

פגישת יוצאי סמיאטיץ׳ בפתח־תקוה בשנת 1930

מלמטה, מימין לשמאל
שורה א׳: עובדיה פורת, מאשה קפלן, מאשה ויינשנקר, ראשה ואייזיק סיר
שורה ב׳: שמחה סיר, —, אברהם פלחוביץ, —, משה פנחסוביץ, יהודית פחטר, מינה קריגר, —
שורה ג׳: מינקס, —, יוסף קורלנדר, פנינה רוזנטל, חיים פלדמן, משה רדזינסקי, —
שורה ד׳: משה אוברקוביץ, חיים רוזמן, פנחס פלחוביץ

מהתנועות המאורגנות: „השומר הצעיר", „החלוץ", ומאוחר יותר — „החלוץ הצעיר", „פרייהייט", בית״ר ואחרים: ציונים בעלי־הכרה בגיל מבוגר יותר ובמשפחות, שהזיקה לארץ נתחזקה אצלם עם עליית בכורי הבנים או הבנות כחלוצים.

יציאתן של משפחות שלמות על ההורים והילדים היו לחזיון נפרץ, ונמשך בקצב גובר והולך עד 1936. היא ניכרה יפה אפילו בנוף האנושי ברחובות העיר. פולנים נוצרים מהפרברים נחלו בזה אחר זה חנויות ובתי־עסק של היוצאים. תהליך זה נצטמצם באורח דראסטי עקב גורם חיצוני — הקיצוץ במכסות העלייה — כתוצאת הגזירות של הממשלה המנדאטורית והמאורעות בארץ.

חלקה של סמיאטיץ׳ בעלייה הרביעית והחמישית היה ניכר למדי. בשנת 1924 הנחשבת כפותחת העלייה הרביעית — עלו: נחמה חומסקי (בן־שלום), המורה לאה זבלודובסקי, ואברהם פלחי, ראשון העולים מ„השומר הצעיר". בבואו שמר בשדות איילת־השחר בגליל. הוא נפטר לאחר ניתוח בוינה ב־1932.

בשנה זו מגיעה לארץ משפחת שולזינגר הענפה על צאצאיה. זקן המשפחה אלי־דוד, שהיה בגיל ששים לערך ואשתו חוה, קמו יום אחד וחיסלו את חנות המכולת. בצרור החסכונות שאגרו למטרה זו עלו לא״י (בקיץ תרפ״ד), רכשו חלקת־קרקע בכפר־גנים והיו ממיסדי היישוב השכן לפתח־תקוה. עמם באו בניהם ובנותיהם: שמחה שולזינגר (אשתו דבורה וילדיהם קלמן ורחל הגיעו שנה לאחר־מכן), שיינה, קיילה, חנן ויצחק. בעקבותיהם עלו באייר תרפ״ה (1925) טובה שולזינגר־ראם (ויזל), הניה שולזינגר, ובעליהן. (הבן יצחק שולזינגר כיהן כרב ושוחט בחיפה, איזור הקישון. נפטר ב־1956. בנו שמואל מכהן

כרב בכפר־אתא. נכד אחר של אלי־דוד, שלמה ראם, מכהן כרב בפתח־תקוה משנת 1955).

ב־1925 עלו:

יהודית פחטר לבית וינשטיין (אלמנתו של משה פחטר) ובן־עמי, בנה. אהובה (ליבע) פחטר, משה פחטר, יעקב פחטר, סוניה (שיינה־לאה) טורקין־קפלן, זהבה (גולדע) קפלושניק — בן־יוסף, יוסף גולדברג, אייזיק סיר (מהשוה"צ), פנינה בוצ'אן־הרמן, אסתר כספי. בשנה זו עולים ממשפחת סיני ההורים ראובן וחנה ובתם בתיה (שמעוני) ומשתקעים בירושלים.

משנת 1926 ואילך בולטת עלייתם המאורגנת ובצוותא של חבורות חלוצים, בהן ניכר מקומן של חניכות תנועת־נוער החלוציות. עלייתן של החלוצות היה כרוך במאבק עם אבות ואמהות, אם מפני שדרך זו היתה פסולה בעיניהם ואם מתוך חרדה לאשר יקרה לבנותיהן בארץ הרחוקה.

בשנת 1926 עלה לארץ שלמה טש — יחד עם קבוצה מאורגנת של חניכי אחיו אליעזר — והיה ממייסדי מושב העובדים עין עירון. גם אחותו שרה טש־מגן, שעלתה שנים אחדות אחריו, התיישבה בעין עירון.

המשבר הכלכלי שפקד את הארץ בסוף שנות העשרים הכביד אכפו במיוחד על החלוצות הצעירות. דרוש היה כוח־סבל רב, כדי לעמוד בפרץ ולא להיסחף עם גל הירידה הגדול שלא פסח גם על המחנה החלוצי. (ובמאמר מוסגר: יצויין כאן בדאבון־לב שמספר חלוצים מבני־עירנו לא עצרו כוח לעמוד במצוקת השנים הללו והם ירדו, לאסונם, עם זרם העזיבה — וחזרו לסמיאטיץ', מקוממם נפקד בסקירה זאת).

מסיבת פרידה לש' מינץ לעלייתו ארצה

מלמטה, מימין לשמאל

שורה א': י' מאזור, ב' מינץ, נ' רובינס, י' מגדלבוים, מרינברג, ויינשנקר

שורה ב': סוקניק, סלט, ריקל לב, שלמה מינץ, בילה רובינס, משה פרבר, חייט

שורה ג': ש"ל ליטבסקי, שמואל סוקניק, —, ס' ניפלוטניק, ש' רובינס, תיה וייסמן, מאיר פלחובין, ג' וייסמן, שמחה סיר, ב' זונגפלד, חיים זעלטק

על במותיך חלל

גדליהו בן טובה ואריה רוגצ׳בסקי (קרני)

ה׳ בשבט תרפ״ט — א׳ בטבת תש״ח

16 ביטאר 1929 — 14 בדצמבר 1947

בן יחיד היה להוריו. אביו היה פעיל בימי מהפכת 1917 ברוסיה וחייל ותיק בגדוד העברי — ברוח זו חונך גדליהו. גמר את חוק לימודיו בבית הספר העממי „לדוגמא״ בתל־אביב ועבר לכפר הילדים במאיר־שפיה (בן המחזור הכ״א). בן שש עשרה חזר לתל־אביב. עבד כפקיד ומסגר בנמל תל־אביב מטעם „אוצר מפעלי ים״ ובמקו־מות אחרים. בן מסור להוריו, תומך בהם בעמלו — המפרנס העיקרי בבית.

היה חבר „הנוער העובד״, ועם קבוצת חבריו יצא להכשרה לחולדה. הצטרף לאגודת הספורט „הכוח״ והיה מטובי השחקנים שלה בקבוצת הכדורגל וכן בענפי ספורט אחרים. בפעולות הספורט שלו העניק ציונים למאיר־שפיה. בהיותו עוד במאיר־שפיה הצטרף לגדנ״ע. היה קשור לכפר הילדים הזה והתעניין בו גם לאחר שיצא ממנו. חביב וצנוע, אמיץ לב, מכונס בתוך עצמו, מסור ונאמן, שש למלא כל פקודה וחושש שמא יחמיצנה.

בליווי השיירה הראשונה לבן־שמן הנצורה נרצח בידי חיילי הלגיון הערבי ליד בית־נבאלה — עם שאר חבריו ב„הגנה״ — ביום ז׳ דחנוכה, א׳ בטבת תש״ח (1947.12.14). נקבר בנחלת־

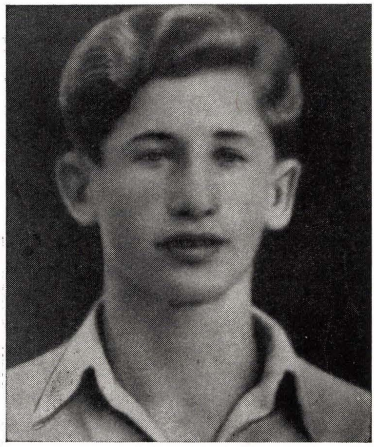

יצחק. במאיר־שפיה ניטעה חורשה על שמו — „חורשת גדליהו״. זכרו הועלה בחוברת „איך נפלו גיבורים״. אביו, מוכה האבל, מת זמן קצר אחרי נפילת הבן.

(מתוך „יזכור״)

דוד בן צפורה ואליעזר טש (טור-שלום) — מן הלמד-הא

כ״ח באייר תרפ״ח — ה׳ בשבט תש״ח

18 במאי 1928 — 16 בינואר 1948

מיחידי סגולה

בגורלי נפל ללוות את דוד טש בכל דרכי חייו, מביה״ס ועד האוניברסיטה, ועד... יום הקבורה בגוש עציון הנצור.

דוד היה מאלה, שאינם קמים לאומה בדור אחד במספר גדול. ברוך כשרון ורב מחשבה

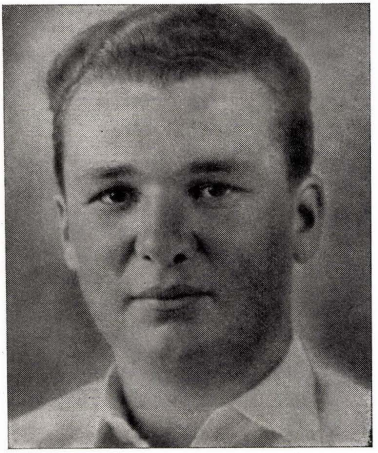

מראשיתו, וכל אישיותו לא היתה אלא רמז למה שהיה עתיד להיות, אילו זכה וזכינו, ונשאר בתוכנו.

בכל אשר פנה הצליח, וכל שרצה השיג בקלות. מעולם לא שקד על לימודיו שקידה מיוחדת. אדרבה, איש רעים היה להתרועע ואיש החברה להשתעשע, ובכל חברה שנמצא צף ועלה לפעילות ולהנהגה. ואף על פי כן הצליח מאוד בלימודיו, וכל שטח שהתעניין בו — עד מהרה נעשה בקי בו במידה בלתי רגילה. מילדותו היו חבריו בוגרים ממנו: חברת בני־גילו לא עניינה אותו הרבה. את המשחק הילדותי לא אהב. עו־למו — הספר. הרבה השפיעה על נפשו דמות הרצל: היטב ידע את כתביו וגם כתב עליו הרבה.

חיבה מיוחדת היתה לו להצגות. הוא כתב ועיבד הצגות, ביים והופיע בהן.

עם כניסתו לבי״ס תיכון נכנס לשורות ה„הגנה״. בן ט״ו נכנס לחטיבת השוטרים המוש־בעים. בן י״ז גמר את לימודי הגימנסיה בהצלחה מרובה. חיבור רב ערך שלו מהכיתה השביעית, על „ראַדיואַקטיביות״, נדפס בירחון „הטבע והארץ״.

את שנת השירות שלו מילא כנוטר, והיה חביב מאוד על כל חבריו. הוא ידע להעלות הרבה אור גם בחיי הנוטר האפורים. מלבד התפקידים הרגי־לים בנוטרות שימש כקצין תרבות ומזכיר נפת עמק חפר. את יעודו ראה בהתמסרות ללימוד, ומשנשתחרר מהנוטרות — נכנס לאוניברסיטה.

בירושלים אפשר היה לראותו בכל פינה. כל ירושלים הכירה אותו: היה פעיל בהסתדרות הסטודנטים והיה חבר הועד הארצי שלה; היה קצין הסברה של ההגנה; מדריך הנוער הלומד; ממנהיגי המשמרת הצעירה וצעירי „בני ברית״; היה מתרועע עם חבריו שעות רבות ביום ובערב ועם זה — התלמיד המצליח ביותר במקצועות שלמד. והיה זה מפליא, כיצד יכול בחור זה לע־שות דברים רבים ושונים כל כך, ואף־על־פי־כן לא נחפז מעולם. חברי ההגנה דיברו עליו בהע־רצה, סטודנטים העריכוהו ופרופסורים כיבדוהו, פועלי בתי־חרושת ותושבי שכונות זכרו אותו לטובה.

בראשית מלחמתנו לעצמאות כבר אי אפשר היה למצוא אותו בשום מקום. מראשוני הראשונים נזעק לפעולות. ואין פלא, כי השתתף באותו מבצע נועז, שטובי הנוער שלנו, האמיצים שבו והנלבבים שבו, נשלחו אליו: בנסיון הנואש להגיע בציוד כבד דרך גוב האריות לגוש עציון הנצור. בדרך הנוראה ההיא נפל עם מחלקת הלמד־הא בה' בשבט תש"ח, בן י"ט שנה וח' חודשים, ועמו נקברו כשרונות שאין להם תמורה.

מעזבונו הופיע בהוצאת „עם עובד" ספר: „דוד טש — אחד מלמד־הא", מפרי רוחו, ובהוצאת בית הספר בכפר מל"ל — תוספת לספר, תדפיס מספר „בזכותם".

יוסף מרגלית

(מתוך „בזכותם")

דוד טש (טור שלום) תש"ב (בן י"ג ומחצה)

גבורה ונקמה בישראל

טופלים על עם ישראל חוסר תכונות־גבורה ורגש־נקמה מתוך פחדנות או לפחות מתוך אדישות. לדעה זו אין כל שחר. הפחדנות וחוסר־האונים של עם ישראל — בדותה היא. התבוננות קלה בדברי ימינו מעידה, כי יסוד הגבורה הוא עצם מעצמו של עמנו, כי גבורת ישראל צרורה בצרור החיים של האומה.

את הגבורה הישראלית אפשר לחלק לשלושה סוגים:

א. עמידה בשער — התגוננות לשם שמירה על הנפש והרכוש; מגדעון ושמשון עד לגיבורי טולצ'ין ונמירוב ועד להגנה בארץ ובגולה;

ב. קידוש־השם — הקרבה עצמית לשמירת רוח העם וכבודו. מקדשי השם חיזקו את ידי הנשארים בחיים וציוו את החיים לכל העם;

ג. נקמה — מלחמת המנוצח במנצח מתוך רגש טבעי התוסס בלב ולשם שמירה על הרוח מפני כניעה והשפלה עצמית. הכרזה קבל עם: לא ניכנע! הכרעתם את גופנו, אבל לא את רוחנו!

תופעות הגבורה על שלושת הסוגים האלה מרובים בדברי ימינו, והם מצאו את ביטוים בספרי הדורות. ברור, שרוב מעשי הגבורה שנסתיימו בנצחונות היה להם מקום בשבת העם — כולו או בחלקו — בארצו. בגולה, היו סיכויים חלשים לנצחון. על כן מרובים בעיקר גילויי הגבורה של קידוש־השם בתקופת הגלות. כסמל לאי־כניעה משמש השם מצדה. האויב הכביר ניצח, מצדה נפלה. אך גיבוריה לא מסרו את עצמם ביד האויב. הם הקריבו את עצמם איש ביד רעהו, כדי לנפול בני חורין ולא לחיות כעבדים. כך נהגו גם אנשי יוסף פלאויוס. איש את רעהו שחטו במערה: גל־חמנו כגיבורים וכגיבורים נמות!

אלוהי ישראל הוא אל רחום וחנון, יחד עם זה הוא אל קנוא ונוקם — אל נקמות. ויהושע מבקש לשנות סדרי בראשית, קורא לשמש: דום! לשם מה? „עד יקום גוי אויביו" עד יקום! — רגש זה מלווה את העם השואף לחיות, למרות רצון מדכאיו להביא עליו כלייה.

רעיון זה ביטא גדול הדרמטורגים בעולם — שכספיר, ששם בפי הסוחר היהודי מויניציה, שילוק, את הדברים האלה:

„מדוע ישנאוני? יען יהודי אנוכי!
האין ליהודי עינים, ידים, רגשות, מאוויים?
אם יהרוג יהודי נוצרי — מה יהיה שכרו? נקם ושילם!
ואם נוצרי יהרוג יהודי? חפשי יהיה. לא!
גם שכרו צריך להיות נקם ושילם!"

הוא הוא רגש הנקמה המפעפע בלבו של ברוך ממגנצה בשרפו את העיר הפורעת והרוצחת. הוא רוצה להיות:

„לערפד זה יעלע דמים"... „ונקמנו מעינות דמע, נקום ימי דמים" — — —

גם ביאליק שומע את „זעם אל נקמות". שירת הזעם של ביאליק אינה מוצאה סיפוק בנקמת בן־אדם:

„נקמה כזאת... עוד לא ברא השטן!"

נקמתו עזה יותר:

„ויקוב הדם את התהום!
יקוב הדם עד תהומות מחשכים,
ואכל בחושך וחתר שם
כל מוסדות הארץ הנמקים."

זוהי שירת הנקמה! זוהי שירת עם סובל — נקמה!

אכן, אין יסוד לעלילה חסרת־הטעם, כי פסה גבורה מישראל, ושרגש הנקמה אבד להם. אנו רואים את גבורת ישראל בעבר. אנו רואים גם את ההווה. הוא אינו מבייש את העבר. דם ישראל אינו הפקר! בניו יקמו את דם ישראל השפוך! גבורת ישראל היא שלשלת ארוכה שלא פסקה ולא תיפסק לעולם!

(מתוך „גוילי אש" א')

פינחס ראם

בן טובה בת ר' אליהו דוד וחוה שולזינגר וחיים יהודה בן ר' שלמה מנחם ראם

ד„ בתמוז תרפ"ג — ד' באדר ב' תש"ח

18 ביוני 1923 — 15 במרץ 1948

בתרפ"ה בא ארצה עם הוריו שהתיישבו בפתח־תקוה. למד שם בתלמוד תורה „שארית ישראל". נתגלה כעילוי, ובן תשע נשלח ללמוד בישיבת „תפארת ישראל" בחיפה. כשגמר את כל שלביה בהצטיינות עבר לישיבת חברון בירושלים, בה למד שנים אחדות בשקידה והגיע לידיעה רבה בתורה. כן השתלם באופן פרטי בידיעות כלליות. רצח בחורי הישיבה בחברון בפרעות תרפ"ט הביא אותו להכרה, כי אסור שדבר כזה יתרחש שנית, ועל הבחורים להתאמן בנשק ולהיות מוכנים להילחם באויב וגם בשלטון התומך בו. יצא לעבוד בליטוש יהלומים והצטרף למחתרת „אצל". בכשרונותיו הטבעיים (שנתגלו גם במוסיקה: כשישב בראשונה אל פסנתר, בלי כל לימוד ואימון, הפיק ממנו מנגינות יפות) נתפרסם במהרה כעילוי גם בלחימה, בהדרכה ובאימון ופעל שנים אחדות בפ"ת, בכינוי „ראש קבוצה נחמיה". הועבר לתפקיד אחראי בחיפה ובגליל, בכינוי „סמל א' בנימין", והצלחתו עלתה בהרבה על תקוות מפקדיו. הוא יצר מזיגה מופלאה של חומרת מפקד וחביבות חבר. בקרבות היה תמיד החלוץ בקבוצה הלוחמת והלך במסירות נפש לכל פעולה מסוכנת.

בחורף תש"ח, בהתבלט הצורך באחווה שבין כל המגינים והלוחמים, חשבו הוריו, שפעולתו המחתרתית כבר נעשתה מיותרת, והזמינוהו לשוב הביתה (אחד מבניהם, גם הוא חבר אצ"ל,

היה עצור בקניה). על זה השיב להם: „נכון שבבית יהיה יותר נוח, אבל החובה לעם עומדת מעל לכל. החזית ארוכה ומשתרעת על פני כל הארץ... ורק כאשר תהיה ארצנו השלמה חופשית ומשוחררת לגמרי, יוכל כל צעיר לשוב לביתו ולבנות את חייו הפרטיים באין מפריע". עבד יומם ולילה ללא לאות באירגון, בפיקוד ובלחימה, בשיתוף כוחות אצ"ל בהגנה על חיפה העברית, בהשבת מהלומות לתוקפים הערבים ולתומכיהם הזרים — עד שבאחד מסיוריו בעמדת ההגנה נפצע קשה מכדור צלף ערבי. הוכנס לבית חולים, וגם במצבו הקשה לא פג ההומור שלו והוסיף לעודד את חבריו שביקרו אצלו. גם כשלא יכול היה עוד לדבר נשאר בדעה צלולה והתגבר על מכאוביו. ביום המחרת, ד' באדר ב' תש"ח (15 במרץ 1948), נפח את נשמתו, והוא בן עשרים וארבע. הובא למנוחת עולמים בפתח תקוה. אחרי מותו נקרא מחנה האימונים המחוזי על שמו במחתרת: מחנה בנימין.

(מתוך „יזכור")

בן-עמי בן יהודית ומשה פחטר

א' בכסלו תרע"ט — ט"ז באדר ב' תש"ח

5 בנובמבר 1918 — 27 במרץ 1948

עלינו ארצה, אני ובני, בשנת תרפ"ה/1925, והוא בן שש. חודשים אחדים בלבד ביקר בגן הילדים ומיד עבר לבית-החינוך לילדי העובדים. אף כי התגעגע מאוד אל בית סבא וסבתא ודודתו נטע, כי היה קשור אליהם בכל נימי נפשו, הסתגל מיד לתנאי-החיים החדשים ורכש לו חברים בין ילדי בית-החינוך והיה קשור בם בקשרי חברות וידידות עד סוף ימיו.

אחרי סיימו את לימודיו בבית-החינוך המשיך את לימודיו שנה אחת בדגניה א' ושנה בגבעת-השלושה, בבית-הספר המחוזי. משם עבר לבית-הספר „כדורי" וסיים אותו כאחד התלמידים הטובים, על-אף מאורעות הדמים אשר פרצו ב-1936 וגרמו להפרעות בלימודים.

שם, בבית-הספר „כדורי", התארגנה קבוצה, אשר הלכה אחרי גמר חוק לימודיהם להכשרה לדגניה א'. משם עלו לחניתה. אליה הצטרפו כחברים. הוא וויתר על המשכת הלימודים, כי „הארץ זקוקה לנו", ואף כי היה בין הצעירים שבניהם, נכנס בראשו וברובו לענייני הקבוצה והיה בין פעיליה.

בן-עמי היה בעל כשרונות, מהיר-תפיסה, טוב לב ומכניס אורחים. מחונן ביופי חיצוני ופנימי. מיודעיו ומכיריו אהבוהו וכיבדוהו. הוא מילא תפקידים רבים ושונים בתוך הקבוצה ומחוצה לה, „בהגנה", בנפת „זבולון". יסד את הגדוד 21 והיה מפקדו הראשון. אהוב היה על מפקדיו וכן

על פקודיו. בשיירה ליחיעם המגותקת, ביום ט״ז אדר ב׳ תש״ח, נפל יחד עם 46 חבריו וניתק פתיל חייו הצעירים, והוא בן 28 וחצי, ורק ארבעה חודשים אחרי נישואיו.

מבצע שחרור הגליל המערבי נקרא על שמו. כן נקרא על שמו הגדוד 21, שאורגן על ידו. משחררי הגדוד יסדו מושב עובדים ,,בן־עמי״ בדרך לכברי, שם ניהל את קרבו האחרון. בעכו נקרא אחד הרחובות הראשיים על שמו. בדרך עכו־נהריה ישנו מחנה צבאי על שמו. חבריו לנשק קראו לבניהם הנולדים בשם ,,בן־עמי״, כדי להנציח את שמו. קבוצת חניתה הוציאה ספר לזכרו, המכיל בין השאר אחדים משיריו — ,,ממחברות בן־עמי הנער״ — בהם העלה על הכתב את הגיגי נעוריו.

„מֶה חָמַדְתִּי הַמָּחָר רְאוֹת
בְּזִיו שִׁמְשׁוֹ, שֶׁמֶשׁ נְהוֹרוֹת...״

„המה יהמו הרי הגליל,
מקצה עולם ועד קצהו ישמע הצליל —
צליל מנגינת הבנין
של עם מתעורר וקם!״

— כתב בן־עמי הנער. הוא לא זכה לראות ולשמוע,

„וּבְבֵית.....
יוֹשֶׁבֶת אֵם אֶת בְּנָהּ לְבַכּוֹת״...

אמא

בן־עמי פחטר

אנו בניך

פְּרֹשׂ נָא יָדֶיךָ,
הוֹ אִמָּא־מוֹלֶדֶת,
חַבְּקִינוּ אֵלַיִךְ
בְּעוֹז.

וְאָנוּ, בּוֹנַיִךְ־בָּנַיִךְ,
לִמּוּדֵי־הַסֶּבֶל,
נֵדַע מְשַׁנְאַיִךְ
הָדֹף.

גֵּרְנוּ שְׁוּפֵי־הַשֶּׁמֶשׁ
יִהְיוּ לָךְ סוֹלְלוֹת–
וְלֹא תַּחַת יַד־אֻמָּשׁ
לֹא עוֹד – – –

בתוך להט

בְּתוֹךְ לַהַט שֶׁל שֶׁמֶשׁ בּוֹעֶרֶת,
בְּתוֹךְ שָׂדוֹת נוֹצְצִים מִן הַטַּל,
אָנוּ הַשּׁוֹמְרִים בַּמִּשְׁמֶרֶת –
לָךְ נַגְבִּיר הָעָמָל.

אָנוּ נִבְנֶה לָךְ, נִטַּע וְנָסֹל,
לְפָנַיִךְ, מוֹלֶדֶת, עָתִיד חָדָשׁ נָגֹל;
הַנֶּגֶב יָרֹן מֵהֲמִית הַבְּנָיָה,
בּוֹ לַיְלָה נָהֳפוֹ הַמִּדְבָּר, הַצִּיָּה.

הָמֹה יֶהֱמוּ הָרֵי הַגָּלִיל,
מִקְצֵה הָעוֹלָם וְעַד קָצֵהוּ יִשָּׁמַע הַצְּלִיל –
צְלִיל מַנְגִּינַת הַבִּנְיָן
שֶׁל עַם מִתְעוֹרֵר וְקָם!

(ממחברות בן־עמי הנער)

עמיחי בן דבורה ומשה-שמחה שולזינגר

א׳ בכסלו תרפ״ז — כ״ט בתשרי תש״ט

7 בנובמבר 1926 — 1 בנובמבר 1948

הבן הראשון במושב כפר גנים. למד בפתח־תקוה בבית־הספר העממי „נצח ישראל״.

כבן שלוש נתייתם מאביו ועל כן נאלץ לצאת לעבודה מיד עם גמר לימודיו בבית־הספר. עבד בבית־החרושת ליציקה וב„כותנה״ של האחים ירושלמי ברמת־גן. היה חבר ה„מכבי״ בפתח־תקוה, חבר „מכבי אש״ ואח״כ הצטרף ל„הנוער העובד״. בתנועתו ובמקום עבודתו התחבב על חבריו כריע טוב ופועל מצויין בעבודה. מנעוריו היה חבר ההגנה בגדנ״ע ובחי״ש. באוקטובר 1947, בשעה שנשקפה סכנת פלישה לצפון הארץ, התנדב והלך לשם, ובחזרו לא עבר זמן רב והת־גייס לשירות מלא בצבא. השתתף בכיבוש עכו, סמריה, כברי, ביריה, תרשיחא וצפורי — בתפ־קיד מפקד כיתה במסגרת גדוד 21 שבחטיבת כרמלי.

פעולתו האחרונה בקרבות היתה ביום כ׳ תשרי תש״ט, באוקטובר 1948, במשלט „עבד״ החולש על קיבוץ מגרה ועל כביש הצפון. צבאות קאוקג׳י, שרצו לשחרר את הדרך ללבנון, תקפו את המש־לט, הסתערו על מחלקתו וגרמו לה אבידות, לאחר שנחשף אגפה, והיא נאלצה לסגת. עמיחי נפצע בחזהו בעת שנשאר לחפות על נסיגת מח־לקתו, ובגלל האש החזקה לא יכלו להוציאו משדה הקרב. כעבור ימים מספר, לאחר מבצע „חירם״ שטיהר את הגליל מצבאות האויב, נמ־צאה גופתו והובאה לקבר ישראל בבית־הקברות

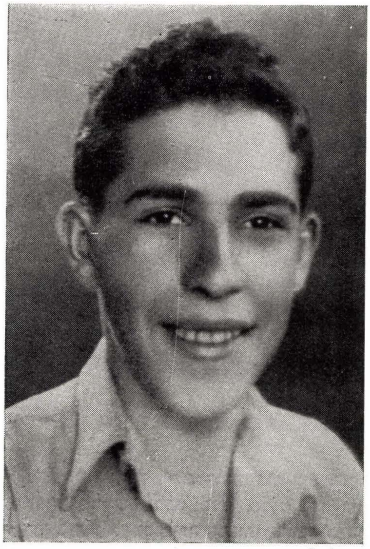

הצבאי בראש פינה ביום כ״ט תשרי תש״ט, 1 בנובמבר 1948.

כשמו, עמיחי, כן היה — למען הקיום והחיים של עמו בארצו פעל במסירות ובנאמנות ולמטרה קדושה זו הקריב את חייו. (עפ״י „יזכור״)

יעקב בן מאשה ושרגא טוכמן (טומי)

י"ז בכסלו תרצ"ה — כ"ט במרחשון תשי"ד

24 בנובמבר 1934 — 7 בנובמבר 1953

סיים את בית החינוך ברחובות ואת בית־הספר המקצועי על שם מכס פיין בתל־אביב; היה מדריך ב„הפועל" ובתנועה המאוחדת. עבד כחש־מלאי מיכאני במכון וייצמן. הצטרף כחבר למשק נחל־עוז. גוייס לצה"ל באוגוסט 1952. נפל בהת־נגשות עם האויב בגוש מגן ביום כ"ט במרחשון תשי"ד (53.11.7) בשדות נחל־עוז. חבריו בקבו־צתו הוציאו חוברת והקימו אנדרטה לזכרו.

דרך חייו

דרך חייו הקצרים של יעקב טוכמן, שהיה מכונה בפי חבריו בשם חיבה „טומי", היתה דרך של נאמנות ומסירות — להורים ולמשפחה, לת־נועה המאוחדת (איחוד הקבוצות והקיבוצים) ולמשק, לעם ולמולדת. הוא הצטיין בתום לב, בענווה, ברציונות ובעוז רוח. בעל מרץ ורב פע־לים, ועם זה צנוע ותמים. בלהט נעורים פעל בלי ליאות לחינוך הנוער לחלוציות, לחיי קבוצה, ליישוב הגבולות ולביצור המדינה. בשקדנותו וב־התלהבותו שימש סמל ודוגמה לחניכיו ולחבריו. וכל מכיריו אהבוהו והוקירוהו.

יעקב היה אחד מראשוני הבונים של קבוצת נחל־עוז אשר בהתיישבות הספר, שקד על בי־סוסה ושיפור תנאי החיים בה, ועל מזבחה הקריב את חייו הצעירים. דאגתו לשלימות המשק דחפה אותו לראות ולדעת את הנעשה בגבולותיו ויצא לסיור עם שניים מחבריו. מטח יריות מעברו השני של הגבול קיפח את חייו.

אמ"ש

יעקב טוכמן

ההורים על הקבוצה

טבעי הוא הדבר ואולי גם בריא שקיימת הת־להבות רבה בקרב הנוער המתעתד לחיות חיי משק בהתישבות הקבוצית. החיים בתנועת הנו־ער מתוחים ומלאי ענין. החברים גושאים בתפ־קידים, קיים רגש אחריות וגאווה תנועתית שנו־צרת במשך שנות החברות בתנועה. יש אידיאלים המבוססים מבחינה לאומית, כלכלית וסוציאלית, ויש לו, לנער, על מה ללחום. — — — אם נחנך

בתנועה לראות את החיים בקבוצה באספקלריה של חיים אידיאליים, שכל כולם אור ואינם יוצרים כל בעיות, הרי בסופו של דבר חבר שהגיע לקבוצה עקב צורת שכנוע זאת יעזוב אותה כשרק יתקל במציאות השונה לגמרי. אולם ידוע לכולנו: לא הנוחיות היא מטרתה **העיקרית** של הקבוצה. תפקידים קשים נכונו לה ועליה להגשימם גם בתנאים הקשים ביותר, ולעתים בתנאים של גוף לא אהוד ע"י חלק מהחברה במדינה.

כיום רואה הקבוצה את עצמה כאחת הדורשות הגדולות ביותר של טובת המדינה ומגשימה זאת הלכה למעשה. ומתבטא הדבר באופנים שונים, אם זה ביישוב הגבולות לשם ביצור המדינה ואם זה בסיפוק מזון חקלאי חיוני לאוכלוסיה. הקבוצה היא אשר שימשה מקור לכוח ההגנה שהקים לאחר מכן את צה"ל, הוכיחה את עצמה מבחינה בטחונית, לאומית, כלכלית, תרבותית חינוכית וכו'.

מתוך מאמרו ב„ענבל" מס' 3

מנחם בן צילה וישעיהו פונדק

ט' באייר תרצ"ו — י"ז באייר תשכ"ד

20 באפריל 1937 — 29 באפריל 1964

בקיץ 1965 סיים את חוק לימודיו בבית־ירח. מהתלמידים הבולטים בבית־הספר, גילה יכולת והגיע להישגים במקצועות ההומאניסטיים והריאליסטיים כאחד. היה פעיל בחיי חברת הילדים במקום ובחטיבת בני ה„אחוד" והגיע לביטוי ספרותי. היה מקובל על חבריו.

בראשית נובמבר 1955 התגייס לצה"ל וסיים את הטירונות כחניך מצטיין. מאז עד יום מותו שירת בחיל־האויר — שנתיים שירות חובה, והשאר בשירות־קבע. מנחם, בן הקיבוץ ועמק הירדן, מסר את חייו, החל מגיל הבגרות האזרחית, לשירות בטחון המדינה. כמפקד טייסת נווטים בבית ספר לטייסים בדרגת סרן שימש דוגמה של מפקד אמיץ, מוכשר ונבון. בעת מילוי תפקידו, בי"ז באייר תשכ"ד — 29 באפריל 1964, נפל על משמרתו, והוא בן 27. הניח אשה ובן. חודשיים וחצי לאחר מותו נולד בנו השני ושמו נקרא בישראל אביעד.

חנן שדמי

קינה (על מות מנחם)

זֵנֵק נִשְׁרֵנוּ מֵעָלָה
בֵּין שַׁחַק רָם לָעָב,
וַיִּשְׁתָּעֵר כָּרוּחַ
עַד נִשְׁבְּרוּ כְּנָפָיו.

נוּגָה נוֹגֵן נִבְלֵנוּ,
בְּכִי בְּמֵיתָרָיו;
סְפוּר קוֹדֵר יַשְׁמִיעַ
בְּאָזֶן אֵם וְאָב

בְּכֵה, בְּכֵה הָרוּחַ
עַל מוֹט כַּנְפֵי־זָהָב;
אֲשֶׁר הִמְרִיא כַּנָּשֶׁר –
לִלְחֹךְ עָפָר הַשְׁפָּב.

נַגֵּן, נַגֵּן, הַנֵּבֶל,
עֲלֵי מֵיתַר־זָהָב;
אֲשֶׁר גּוֹלַד לַזָּהָר –
לְבוֹר אָפֵל הַשְׁפָּב.

הנשיא יצחק בן צבי משוחח עם המפקד מנחם פרנדק בעת ביקור הנשיא — בלחיית הרמטכ"ל צבי צור — בבית הספר לטייסים

מנחם פונדק

עפיפונים

עֲפִיפוֹנִים הָיוּ שְׁלוֹשָׁה,
כֵּז, זוֹ תְּחִילַת כָּל פָּרָשָׁה –
אֶחָד כָּחֹל, שֵׁנִי יָרֹק,
רַכִּים קַלִּים וּמְלֵאֵי צְחוֹק,
וְהַשְּׁלִישִׁי הָיָה לָבָן
לְלֹא כָל צֶבַע וְנִגָּן.
אֶחָד טָבַע בִּסְעָרָה,
שֵׁנִי – פָּגַע בּוֹ רוּחַ רָע,
וְהַשְּׁלִישִׁי, לָבָן, נָדוֹשׁ,
הִמְשִׁיךְ לָשׁוּט, הִמְשִׁיךְ לִדְרוֹשׁ.

עֲפִיפוֹנִים הָיוּ שְׁלוֹשָׁה,
עָמְלוּ בָּעֲבוֹדָה קָשָׁה –
אֶחָד אָדֹם, שֵׁנִי שָׁחֹר
שְׁטוּפֵי זֵעָה, מוּכִים בְּקוֹר
וְהַשְּׁלִישִׁי הָיָה לָבָן
לְלֹא מַתָּת לְלֹא קָרְבָּן.
אֶחָד נָפַל מִמַּאֲרָב,
שֵׁנִי – נָקְבָה בּוֹ אֵשׁ הַקָּרָב,
וְהַלָּבָן נִכְלַם עָבַר
בְּלִי זִכְרוֹנוֹת, לְלֹא עָבָר.

עֲפִיפוֹנִים הָיוּ שְׁלוֹשָׁה,
שִׁפְלֵי מַבָּט, מוּכֵי בּוּשָׁה –
אֶחָד אָפֹר, שֵׁנִי צָהֹב,
שְׁבוּרֵי שְׁדֵרָה, גְּרוּמֵי מַכְאוֹב,
וְהַשְּׁלִישִׁי הָיָה לָבָן,
חֲסַר סִיגִים וְלֹא מוּבָן.
אֶחָד נִשְׂרַף עַל לֹא אֱמֶת,
שֵׁנִי נִתַּק חוּטוֹ נָמַת.
מִסְפָּר שָׁלֹשׁ מִתּוֹךְ חוֹבָה
נִשְׁאַר לָהֶם לְמַצֵּבָה.

עֲפִיפוֹנִים הָיוּ שְׁלוֹשָׁה,
וְזֶה סִיּוּם הַפָּרָשָׁה –
אֶחָד זָהֹב, שֵׁנִי מוּכְסָף,
לֵב כָּל עַלְמָה לָהֶם נִכְסַף,
וְהַשְּׁלִישִׁי הָיָה לָבָן,
שׁוֹקֵט, קוֹדֵר וּמְאֻבָּן.
אֶחָד הִרְקִיעַ וַיָּחַנַק,
שֵׁנִי – שָׁטַן מוֹחוֹ יָנַק,
וְרַק אֲנִי עוֹד מְשׁוֹטֵט –
לִצְחוֹק לַחַי, לִבְכּוֹת לַמֵּת.

דמויות

בזכותו של סבא, ר׳ אלי־דוד שולזינגר

הקדים הסתיו באירופה בשנת 1928, ואחריו בא חורף קר. גשמים יורדים לסירוגין. הערבים ארוכים. „החלונות הכפולים״ כבר הורדו מעליית הגג, וסטשקה מתעסקת בניקויים. אבא חזר מוארשה והוא נח על הספה עייף מטלטולי־הדרך. בבית־המזיגה מחזיקה אמא את טבל׳ה על הידיים.

ערב אחרון בבית, וכל פינה יקרה. מנחם העגלון מ„שחריה״, מופיע, כמוסכם, מאחורי האנ־דרטה של קושצ׳ושקה. מבט אחרון על הילדים הישובים על־יד התנור המוסק ומשחקים בדומי־נו. דמעות חונקות. מחר — מצ׳אות חדשה. ובעיירה יגידו: „היא ברחה לקיבוץ״. אנו בדרך אל הכפר קיאנקה.

מה המריץ את הנערה לעזוב בית מסודר, שהפרנסה בו בשפע?

האם ימי־השוק עם אותם „גויים טובים״, אשר משנכנס יינם יוצא סודם, ואז קריאות „ז׳יד דא פאלעסטינע״ נישאות באויר?

ואולי שירו של ביאליק, אותו שר ברגש הדוד שמחה: „ומה שלום הירדן ומימיו הבהירים? ושלום כל ההרים, הגבעות?״...

ט״ו בשבט. חגיגה בביה״ס. שלג יורד ללא־הפוגה. מכורבלים במעילים ובמטפחות חמות הגענו לבית־הספר. המורה קאהוט מופיע מהכי־תה השנייה, כשבת־צחוק על פניו. מה קרה? מדוע התעטפתם כך? חג הנטיעות היום בארץ־ישראל! שם, בארצנו, אביב היום. ושירת „התקוה״ אדירה פורצת מגרוננו. כל שעור, כל חגיגה היה מתבל בפתגמים ובסיפורים מחיי הארץ. הוא זרע בנו את הזרע הראשון של אהבת המולדת.

סבא — ר׳ אלי־דוד שולזינגר ע״ה — לא התמסר לענייניים שבמעשה, כגון — פרנסה, חינוך ילדים וכיו״ב. את כל זאת הטיל על כתפיה של זוגתו — חוה.

והיא, אשה נמוכת־קומה. נבונת־לב ויודעת את דרכי החיים — מעולם לא קבלה על גורלה. היא נשאה בנטל החיים הקשים בבטחון, שעתידה כ„הדום רגליו״ מובטח לה. ומי שיער שאותה מסכת, אשר שינן סבא יומם ולילה, לא היתה יחידה! בלבו שינן גם מסכת אחרת — אהבה לארץ־הקודש.

ומעשה שהיה כך היה: בערב־פסח, כשסבתא בדקה בכל הפינות החבויות, מצאה „מטמון״ — כמה עשרות שטרי כסף. מבט מוכיח — והתשו־בה: חוה, אני אוסף למען „ארץ הקודש״. והיא ירדה לסוף דעתו. מאותו יום היתה ארץ־ישראל לחלק משיחות היום. ובשנת 1924, כשיהודי סמיאטיץ׳ ישבו עדיין על „סיר הבשר״, אסף סבא את ילדיו הבלתי־נשואים ועלו ארצה. ומה רעדו ידיו משהסיר את המזוזות מדלתות ביתו...

יחד אתם עלה גם הדוד שמחה. הוא השאיר את חותנו העשיר ועסקיו הפורחים בויסוקה־ליטובסק. בגיל צעיר מת. חלש היה הגוף מלשאת את החיים הקשים, את העבודה המפרכת. במל־חמת השיחרור נפל בנו עמיחי. את אשר לא השלים דודי בחייו, נתן הבן בדמו.

סניף „החלוץ הצעיר״ אצל מלכה זרוביצר. חדר ד׳ על ד׳. על השולחן מונח ספר „יזכור״.

בית שולזינגר בשנת 1924, עם עלותם לארץ

חבר קורא לאורה של מנורת נפט. עיניים מבריקות, לחיים משולהבות, ועל הכתלים צללי דמויות הגבורים.

הנה משל"ה ברסקי דוהר על סוסו להזעיק עזרה לחבר שחלה. מאיר חזנוב, גבורי תל־חי. אם לא עכשיו — אימתי! מחול של הורה סוערת וכובשת. עכשיו, עכשיו — גבורי מולדת. אנו באים למלא את מקומכם.

מינה קפלן

עין־עירון

צאצאי ר' אליהו דוד שולזינגר

א.

שמחה שולזינגר

(תרנ"ד/1894 — תרצ"ה/1931)

נצר ממשפחה, שהוד תורה ויראת שמים חופף עליה. אביו, ר' אליהו דוד, שהיה מופלג בתורה, וכל ימיו נשא את נפשו לציון, חינך אותו — כמו את כל בניו — לתורה וליראה, למעשים טובים ולאהבת ציון. מנעוריו למד שמחה בהתמדה רבה בישיבות ברייגסק, נובהארדוק, סלוצק וסלובודקי, ובהן הצעידוהו ראשי הישיבות אל תוך מעמקי התלמוד והפוסקים. ובערבים, מחוץ

לישיבה, היה מתייחד עם הספרות העברית החדשה. מכל המעיינות האלה ינק וספג את רוח ישראל, את חזון שיבת ציון ואת ערכי התחייה.

כבני תורה רבים וטובים בדורו העמיק גם שמחה להגות בבעיות גורלו של עמנו ועתידו בגולה, וכמוהם הגיע לידי הכרה ברורה — המ־ועזעת עד היסוד — כי הקיום הבלתי נורמאלי והעלוב של עם מפוזר ומפורד בעמים נושא בחו־בו התנוונות, טמיעה וכליון, וכי רק הריכוז הט־ריטוריאלי של העם היהודי בארצו יבטיח לעם הוויה לאומית בריאה וטבעית. ומתוך שלילה מוח־לטת של הגלות התמסר לפעולה ציונית בחום התלהבות.

כבר בישיבות התחיל לעשות נפשות לרעיון הציוני. בסמיאטיץ׳ היה המוכיר של האגודה הציו־נית, שנשאה את השם „תל־אביב״. בעל נפש פיוטית היה ומצניע לכת. את הגיגי לבו, את רע־יונותיו ודעותיו היה מביע על גבי הנייר בצורת „אגרת״ או „תשובה״ לחבר. בידי כותב טורים אלה שמורים אחדים ממכתביו הארוכים משנת תרע״ה, בהם גילה מחשבה מעמיקה, בהירה ומ־קורית. דבריו בבעיות עם וחברה יצאו מקרב לב וזרמו בשטף וברגישות. מזמן לזמן היה מחבר גם שירים על נושאים לאומיים.

בשנת תרפ״ד / 1924 „השאיר את חותנו הע־שיר ועסקיו הפורחים״ — כפי שמספרת בת אחותו, מינה קפלן — ועלה לארץ יחד עם כל בית אביו על מנת להיות איכר עובד אדמה. ואומ־נם, הוא היה ממייסדי כפר גנים, שעל יד פתח תקוה.

קשים היו חייו בארץ. העבודה הפיסית הקשה, שלא הורגל בה מימיו, החלישה את גופו ורופפה את בריאותו, אבל הוא נשאר איתן ברוחו, בא־מונתו ובאהבתו לארץ. „אם נביא בחשבון כל מה שיהודי סובל בגלות מחמת יהדותו — כתב לקרובו בשנת תרפ״ה — נדמה שאין מה להת־אונן, וכדאית היא הארץ שנסבול קצת בעדה. בלי ייסורים אין חדוות היצירה...״ ובהתלהבות הוא מתאר במכתבו את המצב בארץ:

„החיים מתפתחים, היישוב גדל במהירות מפ־ליאה; בממוצע מכניסה הארץ אלפיים יהו־דים בכל חודש; צומחים ענפי מסחר וחרושת חדשים; ברגליים בטוחות אנו צועדים לקראת השוואת מאזן היצוא והיבוא; נקודות יישוב צצות לבקרים; החיים התרבותיים מפותחים יותר מאשר בצרפת ובאנגליה; תנאי החיים נעשים בכל יום יותר נוחים ונעימים; האו־פירה מתפתחת יפה״; ועוד ועוד.

רק דבר אחד גרם להעכרת רוחו — הספסרות באדמת ארץ־ישראל. הוא מתאונן, כי „שורצות ורבות חברות לקניית אדמה בארץ־ישראל״, ובמר נפשו הוא קורא באמצעות קרובו: „אחי בגולה! במטותא, בל תבואו בידיכם הטמאות לטמא את ארצנו. ציון לא מסרסרות תיבנה, כי אם מעבודה, עבודה ועוד פעם עבודה. זכרו, היישוב העברי בארץ לא ירשה לכם בשום אופן לעשות את ארצו חומר לסרסרות מזוהמה ושפלה! אוצר נחמד היה לנו בכל ימי גלותנו, וארץ־ישראל שמו, וגם אותו התחילו לנבל ולרפש...״

הוא נאבק על קיומו הפרטי מתוך תקווה, שהמ־טעים שנטע בכפר גנים יתחילו להכניס, ואז — מי ידמה לו ומי ישווה לו. אולם לא זכה לכך. בד׳ בטבת שנת תרצ״א / 3 בדצמבר 1931 נפטר, והוא רק בן שלושים ושבע שנים.

שני בניו גדלו לתפארת, הודות לכוחות הרבים שהשקיעה בהם אשתו־אמם, ובלהט אהבה למו־לדת ולעם שירתו במסירות ב„הגנה״ ובצה״ל והשתתפו במלחמת הקוממיות. הגדול, קלמן, נפצע בקרב הגדול בלטרון. שב לאיתנו ולמחנהו. הצעיר, עמיחי, מת מות גיבורים וקדושים בקרב בגליל.

גם בן אחותו של שמחה, פינחס ראם, הקנאי בגבורה, נפל בהגינו על חיפה.

תאיר נא שלהבת חייהם ומותם את נתיב הדו־רות הבאים!

ב.

הרב יצחק הלוי שולזינגר

(תרס"ד/1904 — תשי"ז/1957)

אחיו הצעיר של שמחה, נולד בו' באדר תרס"ד. גם הוא גלה מילדותו למקומות תורה. למד בישיבת האדמו"ר בסוקולוב, בישיבת לומזה, ואחר כך בישיבת ה„חפץ חיים" בראדין. בשנת תרפ"ד עלה יחד עם הוריו לארץ ונכנס לישיבת „מרכז הרב" של הרב קוק זצ"ל. בתרצ"ג נתקבל לרב בכפר גנים, ומשנת תרצ"ו עד יומו האחרון היה רב ומורה צדק בחיפה, מגיד שיעורים ברבים יום יום ודורש מדי שבת בשבתו בבית הכנסת „נצח ישראל יוסף", אשר בו שימש כרב, ובבית הכנסת המרכזי אשר בהדר הכרמל. בשנת תשי"ז, ט"ו בטבת, נסתלק פתאום במיתת נשיקה, ומ־נוחתו כבוד בחיפה.

מנעוריו הצטיין בשקידה נפלאה, בכשרונות גדולים, ובמידות נעלות, והיה מהולל בפי כל יודעיו. ראש ישיבת ה„חפץ חיים" בראדין, ר' נפתלי טרופ, כתב עליו: „שקדן נפלא כמותו לא ראיתי מעודי" (המכתב נמצא בידי הרב צבי יהודה קוק בירושלים). הרב הראשי לארץ ישראל, ר' אברהם יצחק קוק, בהסמיכו את ר' יצחק שולזינגר להוראה, הכתירו בין השאר בתארים: „הרב המאור הגדול, חריף ובקי, מוכתר במידות תרומיות, אחד מחכמי ישראל המובהקים" ועוד.

הרב שולזינגר זצ"ל גדל בתורה ועמל בתורה, גדל בשם טוב ונפטר בשם טוב מן העולם". נאה דורש ונאה מקיים היה. נודע באהבתו לבריות, בטוב לבו ובמעשיו הטובים. בדרשותיו הנלהבות

משך לב שומעיו וריכז חוג נאמנים, תלמידי חכ־מים ופשוטי עם, הקובעים עתים לתורה ומקשיבים לדבריו. בשנת תש"י הוציא לאור ספר „אמרות יצחק" — דרשותיו על ספר בראשית, לפי סדר פרשיות השבוע, והספדיו על בני משפחתו שמתו בארץ.

הניח אשה, מרת סימה לאה, ובנים העוסקים בתורה. בנו הבכור, ר' שמואל, משמש רב בכפר אתא. חתנו, הרב ד"ר ישראל פרנקוס, מרצה בסמינר לרבנים בניו־יורק.

אליעזר טש

מנחם פונדק

(תרס"ו/1906 — תרצ"א/1930)

בנם בכורם של לאה־פועה ומשה פונדק. מנחם, יפה התואר והמוכשר, היה מנעוריו נתון כולו בהווי החלוצי, שנתחדש לו לנוער העברי בתפוצות בימים ההם. הוא היה ממייסדי „החלוץ" בעיירה, מבוני ההכשרה ומאישי העלייה החלוצית (העלייה החמישית), אשר הגשימו בנאמנות ובמסירות את שאיפות חייהם — לעלות לארץ, לבנותה ולהפרות את שממתה.

מנחם ניכר היה בענוות רוחו וברצינותו השקנית, צנוע ובעל קסם אישי — דמות מדריכה ומשפיעה בקרב הנוער היהודי. הוא היה היוזם של המשק „שחריה", ששימש מקום הכשרה למאות חלוצים מערים ועיירות רבות ברחבי פולין; הוא היה המוציא לפועל את הקמתו ובי־

סוסו, הוא היה הרוח החיה בקבוצה והאהוב והנערץ על כל חבריה.

הוא היה מביא את דבר „החלוץ" לכל הסביבה. ולא פעם הלך ברגל מעיירה לעיירה כדי לעורר את הנוער היהודי לתהות על חייו ועל עתיד עמו ולהכשיר עצמו לחיי עבודה והתיישבות בארץ־ישראל.

בגיל צעיר נבחר לחבר במרכז „החלוץ" בפולין, ובשנת 1927 יצא בשליחות המרכז לפאריס, „למשא ומתן על השגת רשיון מאת הממשלה הצרפתית להקמת חוות הכשרה בסוריה, אשר נועדה לשמש תחנת מעבר לעולים בדרך הצפון" (ברכה חבס, „פורצי השערים", עמוד 14).

בראשית שנת 1929 עלה לארץ יחד עם חבריו מקבוצת „שחריה" ואתם היה בכל גלגוליו בארץ עד יומו האחרון. תחנתו הראשונה היתה בגבעת בוסל בחדרה, משם עבר ליבנאל ואחר כך — למגדל. הוא התנגד להליכה למשק קיים או „להקמת קיבוץ חדש סתם". הוא חלם על „איגוד חופשי של קבוצות, שמתוך המציאות הארצישראלית ימצאו להם את צורת חייהם ההתיישבותית" (במכתבו לאחיו ישעיה).

חביבה היתה עליו עבודת האדמה. מתוך חדוות החיאת השממה עבד בייבוש ביצות, בניקוי תעלות, בעידור ובנטיעות, ובכל התנאים „שמר על הנר־תמיד" אשר בתוכו. סיסמתו היתה: „דע, אחי, לשמור את אורך אתה בתוך האור הכללי, שלא תמיד אור הוא".

מנחם רכש הערכה טובה וחיבה מאת כל חבריו ומכיריו. ברל כצנלסון, מורה ומנהיגה של תנועת העבודה בארץ. מנה אותו בין החברים הצעירים „אשר עצם מציאותם היה בה כדי להבטיח לנו, כי לא לשוא חיינו". („בחבלי אדם". עמ, 248—249).

באביב ימיו, בגיל עשרים וחמש, טבע בכנרת. זכרו חקוק באהבה ובהוקרה בלב כל יודעיו.

אמ"ש

ביער בחורה
מימין לשמאל: עומדים — יוסף יבלון, מנחם פונדק, יוסף שרשבסקי, ב' פישמן, נתן וינברג
יושבים — ס' גוטמן, שלמה טש, חנה גולדברג, רחל מנדלסון, —, שושן

שמחה סיר

(נפטר תשי"א/1951)

את שמחה סיר היכרתי בחבורה הקטנה של צעירי „השומר הצעיר" בסמיאטיץ', שנוסד ע"י חיים דייטש, אחרי שחזר מבית־הספר החקלאי בשדלץ. בתוך חבורה זו של צעירים חולמים התבלט ביותר שמחה בגישתו המעשית והריאליסטית. כמעט מיום היווסד הקן ראה לפני עיניו את המטרה העיקרית, והיא עלייה ארצה. הוא העריך, כמובן, גם את הפעולה החינוכית, את ה„הפלגות" ומושבות־הקיץ, שבארגונן טרח הרבה, אך לא שכח את העיקר. ביוזמתו אף נתארגנה החוזה להכשרה. ומה גדלה השתוממותם של בני סמיאטיץ' בראותם אותנו — „בני־טובים" — מובילים עגלות זבל בראש חוצות אל הגן שחכרנו ועיבדנו. ההכנסות היו צריכות לשמש להוצאות הדרך לעלייה ארצה. שמחה טיפל בהשגת דרכונים, ולולא תקלה מסויימת היינו עולים אז כקבוצה מלוכדת. שניים עלו אז בהכנסות מגידול הטאבאק בחוה — פלחי (פלחוביץ) ומינקס.

שמחה ירש מבית־אביו את המסירות ואת הגישה המעשית לבעיות. הוא ואחיו אייזיק, יבלח"א (היום בפתח־תקוה), ואחיו הרשל המבוגר ושאר בני משפחתו (זכור אביו ר' ישראל הגלבב, החובב־ציון והסובלני) עסקו יותר בבעיות ה„קן" מאשר במסחר. היה זה בית השוה"צ בעיירה. בחוש בריא ידעו שני האחים להתנער מחיי הגיוון

בעיירה ולהיהפך לחלוצים, אף כי מצבם הכלכלי (מסחר במנופאקטורה) היה מבוסס למדי.

היתה תקופה, שעל שכמי שמחה היתה מוטלת הפעולה והאחריות ל„קן", והוא נשא בעול בהת־להבות ובפשטות. אחר־כך נפרדו דרכינו, הוא עלה לפני ארצה. בבואי לאחר־זמן לפ"ת מצאתיו בין פועלי ה„טוריה", מסור ונאמן לאידיאליו כמקודם. גם בתנאי חיים קשים היו כל מעייניו נתונים לחיי חברה אידיאליים ולמאבק הרעיוני של תנועתו. רבות סיפרו על מסירותו לעניין הפועלי במושבה, על השתרשותו בחיי הפועלים במקום ועל מסירת חלק ניכר מזמנו גם לעניניי הגנה ושמירה. גם בזמן מחלתו האחרונה לא התאונן על גורלו והמשיך בחיי פועל רגיל תוך סבל רב, עד שנפל למשכב ממנו לא קם.

נפטר בבי"ח „בילינסון" ביום כ"ז באדר א' תשי"א (5 במרץ 1951) ונקבר בפתח־תקוה, המושבה בה חי ועבד מיום בואו ארצה.

אליהו פורת

שמחה סיר

הרב מטעם ר' יצחק אליעזר גולדברג

(נפטר תשי"ג/1953)

אבי ז"ל הגיע לסמיאטיץ' מבריינסק בערך לפני כ־75 שנים, וכמעט יובל שנים עד עלותו ארצה בשנת 1937 היה אחד מאישיה הציבוריים של העיירה.

בהתחלת המאה נתמנה לרב מטעם הממשלה הרוסית ואח"כ המשיך בתפקידו זה גם בימי שלטון פולין. ביודענו את היחס העויין ליהודים הן של הממשלה הצארית והן של הממשלה הפו־לנית דאז נבין את המערכה הקשה, שעמד בה כל שנות כהונתו בתפקיד זה, כי עליו היה לשמש כמקשר בין השלטונות והקהילה היהודית.

בזכרוני הקדום חקוקות פעולותיו בזמן היותו מדריך ויועץ לתושבי העיירה בענייניים שונים, בייחוד לאלה שעמדו להגר מעבר לים. הוא הקל עליהם את סידור המסמכים הדרושים. באופן מיוחד התמסר לעזור לאלה, שעמדו לעלות לארץ לאחר מלחמת העולם הראשונה. זכורני באיזו חרדת קודש היינו אנחנו הילדים מסתכלים על כל אחד, שהתעתד לעלות לא"י. כי ביתנו היה אחד השלבים להשגת התעודות לנסיעה זו, ואבא ז"ל השתדל מאוד לעזור בכל יכולתו.

רבים מבני העיר היו פונים אליו בבקשות שונות, והוא שימש את כולם, ואפילו את האמי־דים שביניהם, שלא על מנת לקבל פרס, אף כי בביתנו שרר כל השנים דוחק כלכלי. ועל אף העוני עשה אבא את הכל על מנת לתת חינוך יהודי וגם חילוני לילדיו. כולנו למדנו בבית־ספר „תרבות" והיינו מעורים במקורות היהדות.

עם כל היותו יהודי דתי היה אבא מבין גם לנפש הצעירים והיה עוזר להם לפיתוח התרבות החילונית בעיירה. זכורתני מקרה של הצגת חוב־בים ביידיש ע״י צעירי העיירה, שאופשרה רק הודות לזה שקצין המחוז נתן את הרשיון בהס־תמכו על חוות דעתו של אבא, שבטקסט אין דברים נגד השלטון. הטקסט הוגש לפני אבא בתרגום פולני, והוא אישר אותו. הייתי אז תל־מידת בית־הספר, אבל עזרתי לו בהשוואת התר־גום למקור.

אבא היה יודע נגן ובעל קול נעים. סדר פסח היה נמשך אצלנו עד לאחר חצות. כל קטע מה„הגדה״ היה מושר בניגון אחר. הרבה תלאות עברו עליו בחייו: פטירת אשתו הראשונה, הגירת בנו ושתי בנותיו לארצות־הברית, פטירת שתי בנותיו באביב ימיהן, וכל אלה אמנם חרשו חריצים בנפשו, אבל לא שיברו אותו, כי מאמין גדול היה ואופטימיסט מובהק. באיזו חדוה ליווה אותי עד לתחנת הרכבת הוינאית בווארשה בעלותי לארץ. הואיל ואמא היתה תמיד חלשה בבריאות, היה הוא הדואג לנו לכל צרכינו — בלבוש, בחינוך וכו׳.

עם עלייתו לארץ חל שינוי רב במעמדו, ובהתחלה היה לו קשה למצוא את מקומו, אולם עד מהרה הסתגל ונעשה מעורה בחיי הציבור במושבה (גרנו אז בכפר־סבא) ומקובל מאד

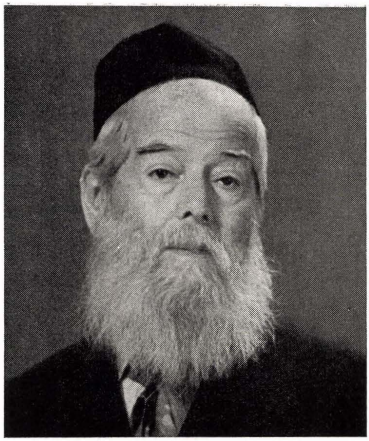

הרב מטעם י״ל גולחברג

בבית־הכנסת. הערין מאד את פעולות הסתדרות העובדים למען הפועלים בארץ.

בשנותיו האחרונות הותקף במחלה קשה וסבל מכאובים ויסורים, אבל הוא השתדל להתגבר ולחיות את החיים בארץ. זכה לראות בתקומת מדינת ישראל, ובשנה הששית לקום המדינה, כ״ג אייר תשי״ג, הוציא את נשמתו הטהורה.

ברוריה אורליכמן

שלום פחטר

(תרמ״ג/1883 — תשי״ג/1953)

שלום בן פרץ וחנה פחטר גדל והתחנך בסמ־יאטיץ׳. היה מראשי הציונים במקום והשתתף בועידות ציוני רוסיה במינסק ובהלסינגפורס. ארגן בסמיאטיץ „הגנה״ נגד הגויים הפורעים ונגד האנארכיסטים והבונדאים, אשר היו מפו־צצים אסיפות ציוניות. בשנת 1910 עלה לארץ.

גם אשתו, שושנה בת קלמן ופייגה קפלן, היתה מהפעילות בתנועה הציונית בסמיאטיץ׳. עלתה ארצה בשנת 1911. נפטרה 1942.

בארץ נצטרף שלום פחטר למפלגת „הפועל הצעיר״ והיה מהפעילים בה. יסד בית חרושת מיכאני, שהיה ידוע בשם „פחטר־הופמן״. היה ממייסדי „מרכז בעלי מלאכה״.

במלחמת העולם הראשונה, בעת גזירת גירוש היישוב היהודי על ידי השלטון התורכי, טיפל באירגון עזרה ליהודים העקורים מיפו ומתל־אביב ובשמירה על רכושם.

אחרי הכרזת באלפור השתתף ב„אסיפה המ־

שלום וישושנה פחטר

כוננת"; ייצג את בעלי המלאכה בארץ בהנחת אבן הפינה לאוניברסיטה העברית; היה חבר „הועד הזמני" בייסוד המשטרה העברית; חבר „אסיפת הנבחרים" הראשונה וחבר „הועד הל־אומי"; חבר מועצת תל־אביב הראשונה והש־נייה; פעיל בקליטת העלייה השלישית ובכיבוש העבודה העברית ברכבת; חבר בית הדין לענייני שכר דירה.

חלקו לא מעט בקידום התעשייה העברית ובב־ניית שיכונים. בשביל חברת החשמל בנהריים הצליח, על אף התנגדות המומחים הגרמניים, לייצר 300 קרוניות ועמודי חשמל של מתח גבוה בטיב העולה על תוצרת חוץ. ב־1936 הקים „שי־כון קריית מאיר" ל־162 משפחות בתנאים נו־חים. 1938 פירסם ספר „על דרכי התיישבותנו העירונית" — דרכים לפתרון בעיות השיכון; הגיש תזכיר לקק"ל ול„מרכז החקלאי" „על הסדר יישובי בענייני קרקע"; 1939 עיבד תוכניות לשיווק תוצרת חקלאית בצורה חדשה, לחיסון כושר ההתחרות בתעשייה, להקמת בתי־מרגוע ביישובים חקלאיים ועוד — תוכניות שנתקבלו בברכה בעתונות ובמוסדות.

בקום מדינת ישראל נתמנה לחבר בועדה לעובדי ממשלת ישראל, שבדקה פיטורים של עובדי הממשלה והחזירה לעבודתם משרתי צי־בור, שפיטוריהם לא היו מבוססים.

שלום פחטר היה מ„החולמים והלוחמים" בחוץ לארץ ובארץ, מחלוצי התעשייה והבנייה, מהעוס־קים בצורכי ציבור והארץ באמונה. יהא זכרו ברוך!

פינחס פחטר

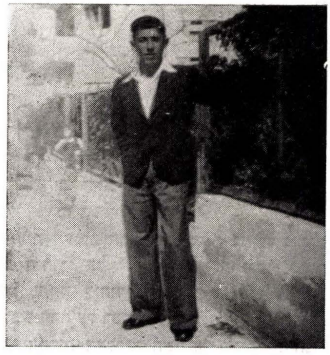

מאיר קרביץ

(תרפ"ב/1922 — תשי"ד/1954)

נולד בסמיאטיץ בשנת תרפ"ב. עלה ארצה בגיל צעיר כחלוץ. היה חבר פעיל בועד יוצאי סמיאטיץ, במיוחד בין בני העיר בפתח־תקוה. מצניע לכת, עטוף פשטות. מסור בלב ונפש לאדם ולרע, מחונן בתכונות טובות של ידיד וחבר לכל נצרך. נחלץ תמיד לעזרת עולים חדשים והדריך אותם בצעדיהם הראשונים בארץ.

נפטר בתשי"ד בפ"ת ממחלה ממארת בגיל 42.

יוסף הלפרין

(תרנ"ה/1895 — תשכ"א/1960)

יוסף בן דוד הלפרין נולד בשנת 1895. למד בישיבת וולוז'ין והיה בר־אורין. נמנה עם העס־קנים הפעילים של התנועה הציונית בסמיאטיץ'. עלה ארצה עם רעייתו רחל ובני משפחתם בשנת 1933. התעניין בבעיות יוצאי סמיאטיץ כחבר ועדת הביקורת, כתורם רחב לב וכחבר נשיאות באזכרות השנתיות. טרח להנציח זכר העיירה בצרור רשימות ותיאורי אישים ודמויות. חלה במחלת לב ונפטר בת"א בתשרי 1960.

לאה זאבלודובסקי

(נפטרה תשכ"א/1961)

אחותה הצעירה של המיילדת בילה. למדה אצל המורים מרדכילס ואחרים ואחר־כך בשדלץ ובוארשה ואף עמדה בבחינות הסמכה להוראה ואז חזרה לסמיאטיץ' ועבדה בבית הספר העברי „קדימה". בתקופה מאוחרת יותר שימשה מורה בבתי־ספר העבריים בערי שדלץ וסובלק ומנהלת בית היתומים ברובנה. בתפקיד זה ניהלה מאבק קשה עם האפטרופסים האידישיסטים שבמוסד על הרוח הלאומית והציונית בקרב החניכים והצליחה לחנך את הילדים בבית הספר העברי.

היתה ערה לכל הנעשה בחיי החברה ופעילה בקרב הנוער והתנועה הציונית. עשתה הרבה למען הקרן הקיימת והפצת הרעיון הציוני.

בשנת 1924 עלתה ארצה והעדיפה ללכת לכפר ולקיבוץ, ואכן עבדה כגננת בגניגר, מזרע, וגן־שמואל.

עקב סיבות שונות עזבה את גן־שמואל ועברה לטבריה, מטבריה — לבת־גלים בחיפה ומשם לתל־אביב. בכל מקומות מגוריה היתה פעילה בציבור, עסקנית בויצ"ו ובארגון אמהות עובדות. נאמנה ומסורה למעמד העובדים.

נפטרה ממחלה ממארת בשנת 1961.

יצחק מינץ

(תרע"ו, 1916 — תשכ"ב, 1961)

יצחק, צעיר הבנים של הלמדן המופלג, החריף והבקי, ר' זאב מינץ, הצטרף בגיל צעיר לתנועה החלוצית, וכחניך „השומר הצעיר" עשה את הכ־שרתו בחוות צ'נסטוכוב. אחיו שלמה ואחותו גולדה הקדימוהו בעלייתם ארצה ובהצטרפותם לקיבוץ. יצחק עלה בשנת 1939, ערב פרוץ המל־חמה העולמית, הצטרף למשק יגור והשתרש בו.

יצחק נצמד לעבודה בחקלאות, חדר לכל הע־נפים ולמד וחקר את כל בעיותיהם ביסודיות. כן מילא שליחויות תנועתיות: במחנה העולים בקפ־ריסין, בגרעיני עולים וביישוב־ספר. בשנים האח־רונות הוטל עליו התפקיד של מרכז המשק ומזכירו.

יצחק מיזג עבודה ותורה; איש־עבודה ועם זה איש ספר, ולא הספר הקל משך אותו, אלא בעיקר הספר העיוני המעמיק, המוסיף דעת ומרחיב אופקיו. שנים רבות היה פעיל בועדת הספריה וריכז את מפעל „הספר לחבר".

בידיעותיו, בהתמדתו, בראייתו הבהירה, בחוש הביקורת המפוכח שלו, בחתירתו המתמדת להש־תלמות ולהוספת דעת — היה ממשיך השרשרת של למדנות וחריפות, מורשת אבות.

(עפ"י ספר משפחת קפלושניק)

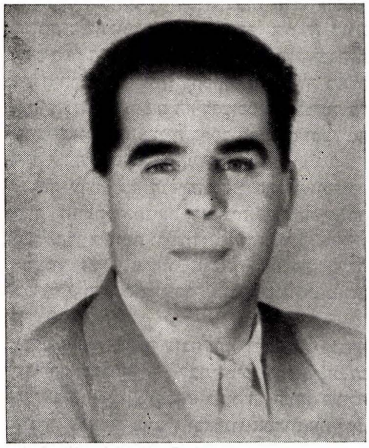

יוסף שושן

(תרס"ו/1906 — תשכ"ב/1962)

בנו של ר' אשר השוחט. בצעירותו הצטרף לתנועת „השומר הצעיר". אחרי שגמר את שרותו בצבא הפולני בשנת 1926, עלה ארצה.

התגורר בחיפה ועסק בעבודות בנין וכבישים בעיר ובסביבה. למד נגרות וקירור ועבר לגור בתל־אביב, אחרי שפתח כאן נגריה למקררים גדולים לצרכי מסעדות וחברות.

היה חבר פעיל ומסור בועד יוצאי סמיאטיץ'.

בשעת דליקה גדולה שפרצה באיזור החרושת בשנת 1962, כשהאש כמעט והגיעה לבית־המלאכה שלו — אחזתו פלצות והוא כרע ונפל במקום משבץ לב.

ר׳ מרדכי קפלושניק

(תרל״א/1871 — תשכ״ג/1963)

ר׳ מרדכי, בן ר׳ אליעזר ובלומה, נולד בסמ־יאטיץ׳ בט״ו בשבט תרל״א (1871). בן 18 נת־ייתם מאביו ונאלץ ליטול על עצמו את עול הבית והפרנסה: מאפייה ובית־הארחה. אחותו הבכירה לאה נישאה לר׳ אלתר קשניק; חיו בסמיאטיץ׳. אחותו השנייה מלכה־רויזה נישאה לר׳ ישראל־אהרון מונצ׳ר מקמניץ־ליטובסק.

ביום י״ח חשון תרנ״ב נשא ר׳ מרדכי לאשה את בלומה בת ר׳ יצחק וחיה שבץ, ויחדיו בנו את ביתם בסמיאטיץ׳ ברחוב גרודנסקה 4, בו גרו 43 שנים עד עלייתם. פרנסתם על החקלאות ועל המסחר. בסמיאטיץ׳ נולדו ילדיהם: 5 בנים, 4 בנות; 6 מהם (אהובה, זהבה, איטה, יצחק, אריה, יהושע) זכו לעלות לא״י; שלושה (אליעזר, שמעון, הניה) ניספו בשואה.

34 שנים היה ר׳ מרדכי גבאי בית המדרש הישן בסמיאטיץ׳, עוסק בצרכי ציבור באמונה, ורעייתו בלומה אתו יד־ביד בכל מיצווה ומעשה־צדקה. כך בסמיאטיץ׳ וכך בתל־אביב לאחר עלייתם ב־1935. בצנעה ובמסירות־נפש הקימו בתל־אביב מפעל פרטי של „מתן בסתר", וזכו להערכה ולהוקרה רבה בין מתפללי בית־הכנסת ברחוב בוגרשוב, דיירי שכונת „נורדיה" ובין נדבנים ונתמכים מקרוב ומרחוק.

ר׳ מרדכי ובלומה קפלושניק

רעייתו של ר׳ מרדכי, מרת בלומה, נפטרה ביום ג׳ טבת תש״ט. ר׳ מרדכי הלך לעולמו בגיל 83 ב׳ תמוז תשכ״ג בתל־אביב.

ר׳ מרדכי קפלושניק

(אומר ה„קדיש" על קהילת סמיאטיץ׳)

עד כמה שזכרוני אינו מטעה אותי, לא נעדר ר׳ מרדכי אף מאזכרה אחת לזכר קרבנות עיר־מחצבתו. היה נוהג להקדים לבוא, לבוש קפוטה שחורה ומגבעת, אשר מאז ימים טובים שימשה לו לימי חג ומועד בכהונת הגבאות בבית המדרש הישן. בשקט ובענווה היה תופש את מקומו בשורה השנייה או השלישית, תוך צפייה דרוכה למאורע.

עם התחלת דברי הרב שלפני ה„אזכרה" היה עושה אזנו כאפרכסת ומתאמץ בכל ישותו לשמוע ולקלוט את דברי ההספד היוצאים מפי הרב; בולע כל מלה ומנענע בראשו לאות הסכמה.

לאחר הנאומים באה ההתיחדות עם זכר הקדו־שים והמעונים. הקהל קם על רגליו, והחזן קורא תפילת „אל מלא רחמים". נשים פורצות בילל־בכי בזכרן את הנשמות היקרות. קהל המאות

מתוח, ומשולחן הנשיאות נשמע: „ר' מרדכי קפלושניק מתבקש להגיד קדיש!".

מיד פורץ מפיו של ר' מרדכי, בקול רועד ומלא יגון, „יתגדל ויתקדש שמה רבה...". הקול מהדהד באפלולית האולם, מרחף ומשתזר בזכרון נשמו־תיהם של יהודי סמיאטיץ' — בני משפחה ושכ־נים, צעיר וזקן, נשים וטף. והנשמות מתנשאות, כביכול, מחנות מחנות, מרחפות מעל רחובות וסימטאות, ככר השוק וקצווי הישוב, ים של נשמות פורחות. ואילו הוא, ר' מרדכי, עליו הוטלה השליחות לומר „קדיש" לזכרן, כאילו לשם כך חי וגדל בסמיאטיץ', נעשה בעל־בית ובעל־משפחה מכובד ושימש בגבאות שלו־שים וארבע שנים ב„בית המדרש הישן"; כאילו כל האימון שרחשו אליו שם וכל הכבוד שנפל בחלקו בסמיאטיץ' — ניתן לו על מנת שישמש בבוא־יום בתפקיד אומר ה„קדיש"... ר' מרדכי עומד בדחילו ורחימו, אומר ואומר, וה„קדיש" נראה גדול כים, והנשמות כה רבות! כלום יש לר' מרדכי, בגיל גבורות, הכח לבטא „קדיש" של קהילה שלמה? האם לא הוטל עליו משא כבד מדי?

אבל ר' מרדכי לעמל נולד. הרבה משאות של יחיד וציבור העמיס על עצמו, והוא עומד, אומר, ונאבק עד הסוף: עושה שלום במרומיו, יעשה שלום עלינו ועל כל ישראל ואמרו אמן".

אריה שפיאלטר

חיים מרמור

(תרע"ח/1918 — תשכ"ד/1964)

נולד בשנת 1918 ונתחנך בתנועות נוער ציו־ניות. בצעירותו היה עצמאי, חברותי וידיד נאמן לחבריו. בגיל צבא פקדה אותו המלחמה. שירת כחובש בבית חולים.

אוד מוצל מאש השואה. פרשת בריחתו מהגי־טו, מחורבן ומוות הם שרשרת תיאורים מקפיאי־דם. בונקר, יערות, פרטיזנים ולבסוף נצל והגיע לארץ.

חיים'ל השתלב בחיי הארץ והקים בית נאמן. רכש לו אמון והוקרה כבעל תבונת לב ביחסי אדם. חבר נאמן ומסור ובר־מעשים טובים רבים.

חבר פעיל בועד יוצאי סמיאטיץ' והקדיש הרבה מאונו ומהונו למטרת הנצחת זכר קדושי העיירה.

כרע נפל בחטף במיטב שנותיו בגיל 45 בכ' טבת תשכ"ד.

יצחק קפלן

(תרס"ח/1908 — תשכ"ד/1963)

א.

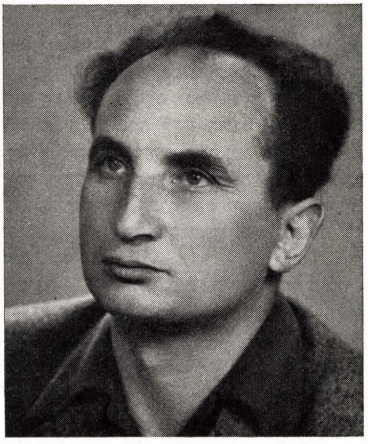

יצחק קפלן נולד בכ"ז בניסן תרס"ח (1908.4.28) בסמיאטיץ' בבית הורים אדוקים. אביו, ר' יקותיאל, תלמיד חכם צנוע ויודע עברית, נהג לעבור לפני התיבה והיה גם „בעל־קורא" מחונן בקול נעים המקפיד על היגוי נכון. תחילה קיבל יצחק חינוך מסורתי, אך כשנפתח בית הספר „קדימה", למד מפי מורים דגולים כיהודה קוגוט ז"ל ויבל"א המשורר זאב, שחינכו את נוער העיירה לאהבת ארץ־ישראל ולחלוציות. יצחק נספח בצעירותו לקן „השומר הצעיר" ובמהרה נעשה אחד מעמודי התווך של אותו קן.

יצחק ירש מאביו את רוח הרציונות והאדיקות וגם חיבה לדברי שירה. בכשרונותיו ובגישתו המעמיקה התבלט בין חברי הקן ושימש בתפקידים שונים בתנועה. אך בפשטותו ובצניעותו החליט „להגשים" והלך ללמוד את מקצוע הנגרות בטרם יצאו חבריו להכשרה.

בהיפתח אשנב צר לעלייה החמישית (1929), סמוך למאורעות, עלה לארץ. ראשית צעדיו — המושבה חדרה, בה תקע יתד בקיבוץ עליה א' של תנועת השוה"צ בפולין. היה מסור להקמת הנדבכים הראשונים של חיי קיבוץ, אך מלבד הריקמה החברתית היה שקוע כולו בתסיסה הרע־יונית, שהיתה אז נחלת התנועה וציבור הפועלים בארץ. בכל שלל הבעיות הרעיוניות, שהסעירו אז את הציבור, גילה עמדה עקיבה והגן עליה בכל חום לבבו. ואף כי ניתח באיזמל חד את דעות מתנגדיו, ידעו גם הם, שהדבר נעשה מתוך שמירה על ערכים בטוהר לב.

ביצחק נתמזגו כמה תכונות. ביסודו — איש העבודה, נגר במקצועו, האוהב את עבודתו וחש בה שמחת יצירה, אך עם זה איש ההגות, אוהב ספר ובעל נפש פיוטית רכה (חיבר גם שירים בסתר). מוח אנאליטי קר ונפש עדינה שופעת רגש. בלילות ה„סדר" בקיבוץ היה קורא פרק בהגדה בניגון המסורתי ובקול לירי מתנגן. מזיגה זו, שנראתה כסתירה, הגיעה אצלו לכלל שלימות.

ידיעותיו הספרותיות הכשירוהו לעבודה בעתון „על המשמר", ב„אנציקלופדיה למדעי החברה" ובמפעלים ספרותיים שונים (ביניהם עריכת ספר סמיאטיץ'), אך הוא נהג לחזור מתקופה לתקופה לעבודתו במקצוע האהוב עליו. בקיבוץ עסק גם בעריכת העתון הפנימי ופעל במסירות בועדות שונות, ביחוד גילה עניין בבעיות חינוך. תמיד עמד על משמר העקרונות ומתוך דאבת לב ראה כל פירצה וסטיה ונלחם עם המתפשרים המגלים „גישה ראליסטית".

בעודו במלוא כוחותיו הרוחניים והגופניים פגעה בו המחלה האכזרית והכריעתו, ביום כ"ח בכסלו תשכ"ד (1963.12.14).

אליהו פורת

ב.

נפל בחלקו להיות בין הראשונים באיסוף חומר וכתיבת מאמרים למען ספר זה, והוא אז לאחר ניתוח. נדמה היה לכולנו שהוא מחלים, אבל היתה זו טעות מרה: המחלה הוסיפה לקנן בו.

בהתחלה היסס להיכנס בעול, כאילו ראה בעיני רוחו את סבך הקשיים; כמה יצטרך לטרוח כדי לאסוף חומר; כמה קשה לדובב את האנשים, להעלות את זכרונותיהם. כמה זמן, מאמצים וסבלנות, דורשות החקירות והדרכים לגילוי העובדות בהיסטוריה הבלתי־כתובה, איזו אחריות כבירה אדם מקבל על עצמו בפני דיוקן של עובדות אלה?

ידענו גם תקלות נוספות: קשיים עצומים במיזוג דעותיהם השונות ורצונם השונה של יוצאי עירנו באשר הם; לפנינו ציבור רב־גוני בעל תפישות ודרישות חברתיות שונות, שקשה מאוד לאחד אותן כדי הסכמה כללית.

אבל משנכנס לענינים, היה נדמה, שמצא את השביל המאחד, והוא נתקשר למלאכה בכל נימי נפשו, בנאמנות, קנאות יסודית והקפדה, כפי שהלם את תכונותיו הנפשיות: שיקול קר ומעשי ובדיקה יסודית יחד עם רגש חם ונפש רגישה.

וכשהופיע בישיבות ואסיפות בענייני ספר הזכרון, נאם בצלילות ובהחלטיות, פניו משתלהבים, ובעיניים נדלק זיק העבר המפואר ורב החזון שמלפני ארבעים שנה, עת פעל בעיר כמנהיג הנוער.

יחידי הייתי במחיצתו ולצדו בימי עבודה אפורים, ולפעמים בשעות של יאוש מכרסם. מה לעשות, איך נרים את המשא? ראיתי כמה עמל וכוחות נפשיים השקיע. וכמה נפגע, כמעט כדי התמוטטות, כשנאלץ על־ידי יוצאי סמיאטיץ׳ בארצות הברית להכריז על שנת הפסקה, דווקא בשעת מרוץ עם הזמן, כשספינתו נעצרה בין גלי־ים ומתוכם ניבטת התהום — המחלה הממארת אשר שוב איימה על חייו בתוקפנות, ריתקה אותו למיטת חוליו ולחודשי סבל אכזריים, בהם נאבק ללא סיכויים עם מר המוות, מתוך רצון בלתי־נכנע לחיות ולהגשים את הוצאת הספר.

כי תוך עבודה התקשר ברגשות עמוקים וזכרונות יקרים לעירו, לאישיה, לנוער הנאמן ולעבר המפואר אשר העלה גם אותו על כנפי חיי ציבור זה.

מתוך התייחדות עם זכרם של הקדושים עמד לחצוב להם מצבת זכרון, והנה התאכזר לו הגורל: המצבה הגדולה הוקמה, ובה חקוקה גם רוחו המופלאה ונפשו היקרה.

אריה שפיאלטר

האיגוד שלנו

אריה שפיאלטר

סקירה כללית

קרוב לשלש מאות משפחות של יוצאי סמיאטיץ׳ בישראל פזורות ברחבי הארץ: בערים, בישובי־ספר ובקיבוצים. רובם בתל־אביב ובסביבתה הקרובה. רבים גרים בחיפה ובקריות (במיוחד בקריית ביאליק); כעשרים משפחות — בפתח־תקוה וסביבתה; אחדות בירושלים ומספר רב מאוד בקיבוצים ובמושבים.

הסמיאטיצ׳אים בארץ הטו מתמיד שכם לתנועה החלוצית ולציונות בונה ויוצרת; הם התבלטו במערכות כיבוש הארץ, יישוב השממה, שמירה והגנה; הם לקחו חלק פעיל במלחמת הקוממיות, בקרבנות אדם ורכוש; בכל שלבי התעצמות החיים הממלכתיים, תוך כדי התערות מלאה בחיי הארץ, בכל ענפי הכלכלה, הייצור וחיי הרוח. ביניהם: רופאים, מהנדסים, מורים, סוחרים, תעשיינים, בעלי־מלאכה ואנשי משק וקיבוץ.

הפעולה הארגונית המתנהלת זה עשרים שנה, החלה בסוף מלחמת העולם השניה, עת כל הישוב בארץ התעורר וקם להושיט יד וסיוע לניצולי עיירות יהודי אירופה. מאות ארגוני יוצאי־ערים קמו לעזרת אחים ידידים וקרובי משפחה. אז נוסד גם ארגוננו, אשר התחיל בחיפוש אחר ניצולים, להתקשר אתם ולשלוח להם מכתבי עידוד וחבילות מזון.

פעולה מבורכת זו לא באה לשם מטרות ארגוניות רגילות, אלא לשם עזרה וסעד ממש. ולאחר שנתברר התמונה הקודרת של המעט — אוי מה מעט — ראינו את תפקידנו בהזכרת נשמות, בהנצחה, בהקמת גלעד לזכרון חיי הקהילה אשר נשמדה כליל.

ייסוד הארגון

בסוף שנת 1944 נפגשו בת״א בדירת חיים רויזמן בני־עיר אחדים, במטרה לארגן פעולת קשרי מכתבים ועזרה לעולי סמיאטיץ׳. נכחו: מנדלבוים, סיר, פירר, פלחוביץ, שקדי, משה רדזינסקי, רויזמן, טיקוצקי, פכטר, מרינברג ושפיאלטר.

חברים דיברו על מוראות מלחמת העולם השניה ועל גורלם המר של היהודים. נמסר על הקמת ארגונים של יוצאי העיירות המשוחררות על־ידי הצבא האדום; על הצורך בקשרים, בהגשת עזרה לניצולים; על הדחיפות לארגן מפעל איסוף כסף, בגדים וחמרי מזון.

לאחר ויכוח ממושך ועד על דרכי הפעולה, הוחלט להקים ארגון של יוצאי סמיאטיץ׳ בישראל. לועדה המארגנת נבחרו הח״ח רויזמן, שפיאלטר, משה רדזינסקי, יעקב מנדלבוים וש׳ סיר. האחרון — כבא־כח בני העיר בפתח־תקוה. כן הוחלט לכנס פגישה ארצית בתל־אביב בימי חול המועד סוכות; לייסד קרן לפעולות ארגוניות, לפנות לכל יוצאי סמיאטיץ׳ בישראל בחוזר המסביר את דחיפות הפעולה ואת החובה לעמוד לימיננו.

הועדה המארגנת החלה מיד בפעולות איסוף תרומות להכנות לכינוס.

ה„אזכרה״ הראשונה

במוצאי שבת חוהמ״ס, 11 באוקטובר 1944, התכנסו באולם „היכל המלאכה״ בת״א כ־300 אנשי סמיאטיץ׳ מכל קצוי הארץ. בכינוס זה כבר נתברר היקף האסון הגדול: כל העיירה נמחתה כליל. היינו כלנו עטופי יגון על הסבל הרב והקץ האיום. הכינוס נהפך להספד מר על המעונים

והקדושים ולהערכה לגילויי הגבורה שהופיעו ברגעי יאוש. הנואמים קראו מילות עדוד לניצולי היערות, הבונקרים והפרטיזאנים והבטיחו לעמוד לימינם ככל אשר נוכל.

אזכרת אבל לקדושי סמיאטיץ׳ א׳ בכסלו תש״ו 6 בנובמבר 1945. בנשיאות: מ׳ קרביץ, י׳ הלפרין, א׳ קשניק, גוטמן, יו״ר — א׳ שפיאלטר

בהזדמנות זו הועלה זכרון הכנס של יוצאי סמיאטיץ׳ בישראל בשנת 1935 בראשות הח׳ יצחק קפלן ובהשתתפות שליח ביה״ס ,,קדימה״ בסמיאטיץ׳, המורה יהודה קאהוט, אשר ארגן בארץ מפעל כספי למען בית־הספר. כן הזכירו את המפעל הכספי שהתנהל בארץ בשנת 1938, למטרת גידור בית־העלמין בסמיאטיץ׳, בהתאם לבקשת הרב גרשטין.

הכינוס נסתיים בקבלת החלטה לארגן את יוצאי סמיאטיץ׳ בישראל לשם ריכוז עזרה לניצולים ולשם ביצוע מפעלי הנצחה לעיירה ולקדושיה.

למרכז ארגון יוצאי סמיאטיץ׳ בישראל נבחרו הד״ר ש. סוקניק, יוסף הלפרין, נתן וינברג, בתיה מרינברג־ברסקי וח׳ שפיאלטר. המרכז נגש מיד לפעולה והחל לאסוף כסף ובגדים ומזון בשביל השרידים. הח׳ י. מנדלבוים התנדב להנהלת הפנ־קסים. נפתח חשבון בבנק ,,הלואה וחסכון״ והחל מפעל כספי. בררנו תכנית תשלומי חבר חדשיים ותכנית משלוח חבילות לניצולים ברוסיה.

כן גם החלו בני־עיר באיסוף חבילות בגדים ומזון. נשלחו מספר משלוחי בגדים וחבילות מזון סטנדרטיות. המרכז החליט על השתתפות בסך 3 ל״י לכל חבילה פרטית לקרובים. כן גם החלה פנייה מוגברת במכתבים ובהזדמנויות שונות ליוצאי סמיאטיץ׳ בארה״ב ובארצות אמריקה הדרומית לשם עידוד לאיסוף כספים וחבילות סעד לניצולים וכן ידיעות על ניצולי משפחה. לועד נצטרפו נציגי בני־העיר בחיפה מר א׳ קילס וכן נציגי פ״ת — ש׳ סיר ומ׳ קרביץ.

הניצולים הראשונים מגיעים

סוף שנת 1945. בדרכים שונות מגיעים ניצולי שארית הפליטה: דובה ודוד מרמור, גולדקורן, נתן שרשנובסקי, מאיר מרמור, הרשל פרינץ ובת־שבע שוורצברג. נערכות פגישות והתיעצו־יות עם הניצולים על דרכי הקישור ועל עידוד העלייה לארץ. בפגישות אלה שמענו בשברון לב סיפורים מזעזעים ומחרידים על הימים האחרונים של גיטו סמיאטץ׳, על הסבל והענויים, על הקץ המר במחנות ההשמדה, ועל סבלם של הניצולים ביערות, בבונקרים ובמלחמות הפרטיזנים.

בעוד חודשים מספר הגיעו לארץ: משפחת פלדמן (בנימין נמצא עדיין אז באיטליה), חנא ליכט ורעיתו, חנא קפלן, הרשל קרמר ורעיתו, האחים וינר, זלדה טרגר (שהתבלטה בפעולות פרטיזניות בגיטו וילנה), חוה מרקוזה (ביקרה בסמיאטיץ׳ אחרי השואה). רבים מהניצולים עדיין ישבו אז באיטליה, כשהם מצפים לאפשרויות עלייה או הגירה.

הוועד פירסם את רשימת הניצולים, כפי שנמ־סרה מפי עדים. התחלנו בחלוקת סיוע כספי חד פעמי לסידור ראשון ובעזרה להשגת עבודה מת־אימה ודיור. לפי הצעת הח׳ מנחם גפני, נוסדה קופת גמילות חסדים ע״ש קדושי סמיאטיץ׳, שתפקידה לתת לעולים הלואות בלי־רבית. ריכזנו את הסכומים הראשונים וקופת הגמ״ח התחילה לפעול ליד ,,אוצר לאשראי״ של ,,הפועל המזרחי״.

הוועד התקשר במכתבים עם ,,ברית אחים״ אנשי סמיאטיץ׳ בארה״ב, כדי להודיע על קרובים ניצולים. מגיעים המכתבים הראשונים מבני־עיר ברוסיה ובפולין ומצטיירת בדייקנות תמונת שא־רית הפליטה. והתמונה עגומה מאוד. מכל היישוב הגדול, אשר מנה כששת אלפים יהודים, נשארו כשבעים שמונים איש. מחציתם הגיעה לארץ, והיתר נמצאים במחנות או בנדודים. גם ברוסיה היו אחדים שחיפשו אפשרויות לצאת. בסוף נת־ברר שאת רוסיה יצאו כלם.

כל עולה משארית הפליטה מביא צרור זכרו־נות אימים משלו מתקופות שונות בשואה: כניסת

הגרמנים, נסיגה וכיבוש רוסי; התקפת פתע גרמנית; ריכוז היהודים בגיטו ועינויים, עבודה מפרכת ונגישות, התעללות ורצח, עבודת חובה בפינוי הריסות, הלוויה פומבית לפסל לנין שהורד בליווי התעלוליות ורציחות; המכלאה והימים האחרונים שלפני החיסול. כל ניצול וסיפורי האימים שלו על התכנון האכזרי של מכונת ההשמדה הנאצית.

עזרה מארה"ב לגמ"ח

כאמור לעיל, עשינו כמיטב יכלתנו להקל את קשייהם של הניצולים בחומר וברוח: בקבלת פנים לבבית, בסיוע ע"י קרובים, בעצה והדרכה, בעזרה בענייני עבודה ושיכון. אבל כל זה וגם העזרה הכספית החד פעמית וגם ההלוואה, לא היה בהם כדי לשקם עולה מחוסר כל אמצעים. ראינו, שאין אנו מספיקים בכחות עצמנו להרים משא כבד זה, והחלטנו לפנות ליוצאי סמיאטיץ' בארה"ב ובארגנטינה. ואכן העזרה לא בוששה לבא.

ראשונים נענו יוצאי סמיאטיץ' בצ'יקגו, בסיוע האחים באש, ושלחו סכום כסף הגון. אחר כך נענו בני-עירנו מניו-יורק, חברת ברית אחים אנשי סמיאטיץ', בסך 500 $ (היו"ר דאז מר אלתר פלדמן). עזרה חשובה הגיעה גם ממקומות אחרים: ועד העזרה ליהודי סמיאטיץ' — יו"ר ר. אורלנסקי, סניף צ'יקאגו — יו"ר סם רוזן, ארגון נשי סמיאטיץ' — יו"ר גב' לאו מבית פורר, סניף בנוארק — מנטל ואחרים.

הדו"ח הכספי לכינוס האזכרה בשנת 1946 מראה מאזן כספי של 650 ל"י אשר הועברו למטרות גמ"ח. בינתים נסע חברנו מנחם גפני בענייני הפרטיים לארה"ב וקיבל עליו משימה לאסוף כספים בשביל הגמ"ח. מר גפני ביקר בכמה סניפים של יוצאי סמיאטיץ' בארה"ב והצליח לגייס 143 ל"י בארגון נשים בצ'יקגו.

הקופה נוסדה בשנת 1946, ובתקופת קיומה חילקה הרבה הלואות לניצולים וגם לנצרכים ברבית סמלית ובתנאי תשלום קטנים. בקופה טיפל הח' שפיאלטר, ובשנים האחרונות — הח' חיים מרמור ז"ל. כל מבקשי ההלואות נענו בחיוב. לקופה מצטרפות גם כל ההכנסות של כינוסי-האזכרה. כל התרומות הן קודש לגמילות חסדים.

לוח זכרון לקדושי סמיאטיץ'

במרתף השואה שעל „הר-ציון" בירושלים, במקום בו גנזו אפר הקדושים ממחנות ההשמדה וכן תשמישי קדושה ניצולים מהתבערה — הקמנו לוח זכרון לקדושי סמיאטיץ' אשר נשרפו בטרבלינקה.

היזמה להקמת הלוח וההוצאות לטיפול באחזקה באו מהועד. הפעולה בוצעה ע"י מר יוסף שרשבסקי מירושלים. המקום משמש גם נקודת משיכה והתייחדות לתיירים ואורחים בכל ימות השנה ולמעוניינים — בימי „יאהרצייט". ביום ה„אזכרה" נדלק על „הר ציון" נר נשמה לעיירתנו והוועד מודיע בעוד מועד למעוניינים מבני העיר על האזכרה.

לזכרון ביה"ס „קדימה"

במושב גפן שבחבל לכיש נבנה בית-ספר עממי בעזרת יוצאי סמיאטיץ' בארצות הברית בסך 3,000 $, אשר נמסרו למפעל המגבית המאוחדת.

בעזרת כספים אלה — כפי שהבטיחה לנו בשעתו הסוכנות היהודית לא"י — הוקם הבנין הנ"ל של בית הספר, והוא נושא שלט מתאים.

נטיעת יער ע"ש קדושי סמיאטיץ' בפרוזדור ירושלים

המציין את שם התורמים ואת זכר ביה"ס „קדימה" בסמיאטיץ'.

יער הקדושים

ביער קדושי פולין שבפרוזדור ירושלים נמצאת גם חורשה ע"ש קדושי סמיאטיץ'. בשעתו תרמנו לקק"ל סך 1000 ל"י למטרה זו. מחצית הסכום נאסף בישראל ואילו המחצית השניה — ע"י יוצאי סמיאטיץ' בניו־יורק. למבצע הנטיעות נסעה משלחת גדולה עם גב' ריקל לב וי. שקדי בראש. כן נכח ביום הנטיעות נציג יוצאי סמיאטיץ' בארה"ב, מר אליהו קוטלר.

פגישות עם בני עיר מחו"ל

בתקופת פעולות הועד היתה לנו שורה של פגישות ומסיבות עם אורחים בני־עיר מחו"ל. כל מסיבה היתה חויה עצומה לאורח ולנוכחים. במשך השנים ביקרו בישראל עשרות אורחים מארצות שונות בהזדמנויות שונות כמו בחגיגות העצמאות, בכינוסים, תערוכות וכו'.

הפגישות החשובות ביותר היו עם הגב' קרויץ, וילי מאזור, גולדה מאזור ומשה מלמד, הרב שמידמן, הניה שפיאלטר, האחים שמחה ויצחק רובינס, יעקב גרבובסקי, מיכאל רדזינסקי ורעיתו, טפר ואחרים.

במיוחד ראוי לציין את המסיבות החגיגיות עם הפעילים, נציגי ועד יוצאי סמיאטיץ' בארה"ב, מר בן־ציון מאזור ורעיתו, ווילי רובין, דוד קמחי, צבי שבת, פ' בק. במסיבות אלה נכחו הרבה חברים, והן הוקדשו במיוחד לבעיות פעולת האר־גונים. בהזדמנות זו נוצלו המסיבות למען הידוק הקשרים ההדדיים ולמען הרחבת המפעל של ספר הזכרון.

אזכרות

הועד מטפל באירגון כינוסי־אזכרה לקדושים בכל שנה ושנה. בכינוסים נוכחים מאות בני־עיר והסביבה. נוהגים להזכיר את הנפטרים, משמיעים דברי הערכה לעיירה ולקרבנות; נאמר קדיש בציבור, אל מלא רחמים" ע"י חזן.

באזכרות משתתף בקביעות הרב ש. טנא ומש־מיע דברי התעוררות, הספד ונחמה, אשר נשמעים בתשומת לב רבה ע"י הקהל. אנו נושאים בלבנו הערכה לרב על כך. כן גם מופיעים לפרקים אור־חים מחו"ל ובני־עיר, החוזרים משליחויות בגולה ומביאים דרישות שלום וסקירות על הנעשה בקרב הסמיאטיצ'אים בארצות הברית ובארצות אמריקה הדרומית. (ר. לב וי. גבעוני).

עם תום ה„אזכרה" נמסר דו"ח על פעולות הועד. מתנהלים ויכוחים ונשמעות הצעות שונות על העבודה להבא. כן גם בוחרים במוסדות האירגון.

פעילי האירגון

בשנים האחרונות, עומדים בראש הארגון הח"ח שפיאלטר, רוזמן, קילס. פירר, מוזיקנט, קנפל

וגב' לאה רוג מפ"ת. ועד זה, הקיים זה שנים מספר, מטפל בהכנת האזכרות, במפעל כספי, בקשרים עם נציגי סמיאטיץ' בחו"ל וכו'. תצויין לשבח העזרה הרבה אשר זרמה מכל בני־העיר בארץ, איש כפי שידו משיגה.

גולת הכותרת לפעולות הועד היא הוצאת ספר הזכרון המוגש לפניכם. היה זה מבצע גדול ומסר־בך, מלא קשיים ואבני נגף. פעולת איסוף החומר נמשכה שנים מספר. נוספו גם הבדלי דעות בין בני העיר בארץ ובחו"ל. רצינו בספר „משותף" אשר ישקף את כל הצדדים, ואכן הגענו למטרתנו ואנו רואים בספר זה את ההנצחה ההולמת ביותר לזכרם של קדושי עיירתנו למען ילדינו ולמען הדורות הבאים.

ועד יוצאי סמיאטין בישראל
עומדים מימין לשמאל: מ. פירר, א. קנפל, א. שפיאלטר, א. קילס, ח. רויזמן וצ. רוג.
יושבים מימין לשמאל: מ. מוזיקנט, ש. שפיאלטר, מ. קילס, ל. רוג ומ. מוזיקנט

יהושע גבעוני

ט"ו בשבט תשכ"ה

עם חתימת הספר

היום עוד גחון העורך על דפי־ההגהה האחרונים. שולחנו מלא גליונות נייר. כאן חסר שם למאמר; שם הכותרת אינה מספקת ויש להחליפה; למטה שורה משובשת מצפה לתיקון. היום עוד אפשר לתקן, לבדוק יתר וחסר, לקיים ליטוש אחרון — מחר יהיה מאוחר. מעברו השני של השולחן יושב איש־הדפוס ומאיץ: יש לסיים!

מחר יקח המעמד את גליונות ההגהה ויגזור אותם לפי טורי הספר. כל רשימה תיקבע במקומה, כל צילום ישובץ במסגרתו. הוא יתן לספר את תבניתו הסופית, את צורתו הגראפית הנאה, כפי שעלתה במחשבת העורכים.

מחרתיים יוכנסו התבניות המהודקות, הדחוסות שורות־עופרת, אל מכבש־הדפוס. יובאו גלילי־הנייר וקופסות־הצבע. המדפיס יפעיל ידית קטנה — ומתחת המכונה הענקית ייפלטו גליונות־הדפוס הטריים. לבסוף יבוא הכורך וישלים את כל המלאכה. מאמץ רב־שנים יבוא אל קצו. הספר יהיה עובדה.

שעה זו של חתימה היא שעה חגיגית, עת ניחומים וגמול לעושים במלאכת הספר. זו שעה נאה לדברי סיום, לנתינת שלמי תודה לכל חברינו אשר הפכו שאיפה לממשות:

לידידנו ארי שפיאלטר, המזכיר הבלתי־נילאה של איגודנו, היוזם ועומס המשא של הספר. המלאך הממונה על הזכרון עמד מול עיניו עשרים שנה, מאז ראשית השואה, ותבע ממנו: אל שכוח! הוא כינס כל מאורע וצירף כל שם, רשם מפי ניצולים ומפי ישישים, שמר כל מכתב וכל תעודה, כתב בעטו ודירבן לכתיבה זולתו — וכך הקים לתלפיות את קורות סמיאטיץ'. הוא עשה לילות כימים והפעיל אחרים לקיום המשימה הנעלה: להציב יד ושם לקהיל־לתנו שנחרבה ולכל אלה מבניה ובני־בניה אשר ניספו ביד צורר או נפלו בחרב לוחמים — והם במותם ציוו לנו את החירות.

לידידנו יצחק קפלן, אשר ישב בקיבוצו בעין־החורש ולש בחומר ההיולי שהצטבר. מביתו הריץ את אגרותיו ותבע מאמרים, צילומים, שמות להנצחה. הוא טבע את תבניתו הראשונה של הספר, ראה אותו בעיני רוחו — אך לא יזכה לראותו. ייזכר־נא כאן לטובה!

לידידנו שמואל סוקניק, אשר שיתף את עצמו במערכת בשנה האחרונה בקריאת כל הטקסט ובדיוני המערכת והכרעותיה על תכנו של הספר וצורתו.

לידידנו אליעזר טש, עורך ברוך־טעם, שעל שכמו הערכים במדעי רוח ויהדות ב„אנציקלופדיה יזרעאל". את מלאכתו בספר הוא עשה לא כעורך מקצועי בלבד, אלא כשליח לדבר־מיצווה: לעצב את דמותו הרוחנית של המפעל. מכאן קפדנותו בעריכה: תהא־נא העברית מדוייקת ובהירה. מכאן דאגתו לחלק ההיסטורי: יודגשו־נא במיוחד חיי הרוח של קהילת סמיאטיץ', רבניה ומוריה, צעיריה השו־

אלים לנתיבות עולם, וחלוציה הסוללים דרכים חדשות בתרבות ובהגשמה. מכאן חרדתו לדפי־ההנצחה: בל יישמטו שם איש ואשתו, בניהם ובנותיהם; תהא־נא הרשימה מלאה ככל האפשר — לזכרון נצח.

ולכל ה ר ב י ם אשר סייעו בעצה ובדאגה, בכתיבה ובעריכה, ובמאמץ הגדול לצבירת האמצעים להדפסת הספר — יבורכו־נא כולם בעת החתימה.

רחשי התודה וההוקרה של בני סמיאטיץ' — שכרם.

אליעזר ט"ש (טור שלום) — העורך

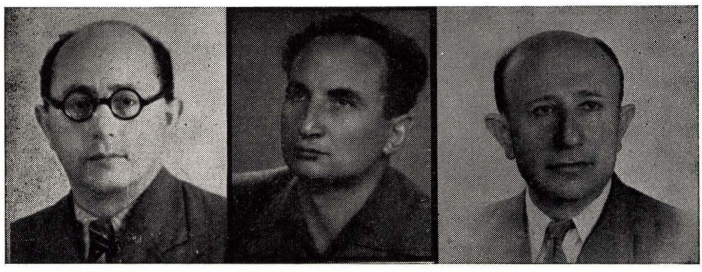

אריה שפיאלטר | יצחק קפלן | ד"ר שמואל סוקניק

חברי המערכת

קהילת סעמיאטיטש

רעדאקטאר

אליעזר טאש (טור שלום)

רעדאקציע מיטגלידער

אין ישראל

ד״ר שמואל סוקעניק, יצחק קאפלאן אריה שפיאלטער

אין אמעריקע

דוד קמחי, יוסף קופערשמיד, איסר ראבינאוויטש, הערי שבת

קאמיטעט פארן יזכור־בוך

אין ישראל

אריה שפיאלטער, חיים רוזמאן, אנשיל קיילעס, לאה רוג, אריה קנעפל,
משה מוזיקאנט, מרדכי פירער.

אין אמעריקע

איסר ראבינאוויטש, דוד קמחי, יוסף קופערשמיד, הערי שבת, אייב
וואלאך, הערי פלאטניצקי, ישראל מארער, מאיר גרוסקין, העלען קמחי,
לי רובין, העלען שבת, מאטל ברוקער, קלמן קופערהאנד.

דערקלערונג פון אמעריקאנער קאמיטעט פארן סעמיאטישער ספר־הזכרון

גרויס איז געווען אונדזער צער און טיף דער ווייטיק, ווען ס׳זיינען אנגעקומען די איוב־בשורות, אז די דייטשע מערדער מיט זייערע משרתים האבן אומגעבראכט 6 מיליאן יידן, און די סעמיאטישער יידן אין כלל. טייל יידן פון אונדזער אמאלי־קער היימשטאט זיינען אליין דורכגעגאנגען די אלע שבעה מדורי היטלער־גיהנום און געבראכט צו אונדז די לעצטע גסיסה־ווייענישן פון דעם ארט, וואו א מאל האט געבליט א יידיש לעבן, וואו מיר האבן פארבראכט אונדזער יוגנט, וואו מיר האבן געבויט תורה־אנשטאלטן און וועלטלעכע מוסדות און געקעמפט פאר א גליקלעכער צוקונפט פון יידישן פאלק.

דאס אלץ איז אין אש, פארברענט אויף אייביק. ניטא מער קיין קהילה קדושה סעמיאטישע, ניטא מער קיין יידן אין איר.

זאל עס אזוי אוועק מיטן רויך, אן א שפור און אן א זכר לחורבן?

די פראגע האט ניט געגעבן קיין רו. מיר זיינען באהערשט געווארן פון געדאנק, אז מ׳דארף געפינען א וועג, ווי אזוי צו פאראייביקן דעם אנדענק פון אונדזערע שוועסטער און ברידער — פאר אונדזערע קינדער און פאר די קומענדיקע דורות.

אבער וואס פאר א פארעם זאל האבן אט דער אנדענק? די נאציאנאל־היסטא־רישע פאראייביקונגס־פארעם פון יידן איז תמיד געווען — דאס געשריבענע ווארט.

אויך מיר, די שארית־הפליטה פון סעמיאטישער אין די פאראיניקטע שטאטן, זיינען געקומען צו דער מסקנה, אז סעמאיטיטש דארף פאראנדענקט ווערן אין שריפט. מיר האבן דעריבער באשלאסן צוצוגרייטן א יזכור־בוך, וואס זאל דער־ציילן לדורות וועגן לעבן, קאמף און אומקום פון אונדזער קהילה, וואס איז פאר־טיליקט געווארן צוזאמען מיטן גרויסן יידישן קיבוץ פון פוילן.

וועו מיר האבן זיך דערוואוסט, אז אין ישראל איז געשאפן געווארן א קאמיטעט ארויסצוגעבן א ספר־זכרון נאך סעמיאטיטש, זיינען מיר געווען שטארק צופרידן. מיר האבן זיך גלייך פארשטענדיקט מיטן ישראל־קאמיטעט, אז דעם ספר וועלן מיר ארויסגעבן מיט געמיינזאמע כוחות.

ניט לייכט איז געווען דער וועג צוצוגרייטן אזא בוך. א סך שוועריקייטן האבן באגלייט די ארבעט פון פאפולער צו מאכן צווישן די אמעריקאנער לאנדסלייט די אידייע פון אזא בוך. ניט אלע האבן תחילת באנומען די אומגעוויינלעכע וויכטי־קייט פון אזא ארבעט. אבער א דאנק דעם גלויבן, אומדערמידלעכע ארבעט און עקשנות פון עטלעכע יחידים, איז דאך געלונגען די מיסיע דורכצופירן און ברענגען דערצו, אז סעמיאטיטש זאל ניט בלייבן אפגעווישט פון דער יידישער געשיכטע, נאר זאל לאזן נאך זיך א מצבה פון ווארט און בילד נאך אונדזער טייערער היימשטאט.

דער יזכור־בוך נאך דער שטאט סעמיאטיטש איז א הייליקער אנדענק, א נר־תמיד, וואס וועט קיינמאל ניט ווערן אויסגעלאשן. אין אים זיינען פאראייביקט

פאקטן וועגן דער אקטיוויטעט פון דעם פיל־פארביקן לעבן און טעטיקייט פון אונדזער היימשטאט, די שיינע מידות, אירע מנהגים און דער לעבנס־שטייגער. אין דעם בוך ווערט דערציילט וועגן דער געשיכטע פון דער קהילה, ביאגראפיעס, שיל־דערונגען און כאראקטעריסטיקס פון וויכטיקע פערזענלעכקייטן און פאלקס־מענטשן.

מיט אינערלעכן וווייטיק און צעבראכענע הערצער ווערט מען דורכגענומען פון די ענויע באשרייבונגען איבער דער פארניכטונג אין דער טרעבלינקער קרעמא־טאריע, דערציילט פון די לעבן־געבליבענע עדות, וועלכע זיינען געווען דערביי און צוגעזען די גרויזאמע רציחות און די מוראדיקסטע פארברעכנס, וואס די נאצי־בעסטיעס זיינען באגאנגען. די עדות גיבן אויך אן די נעמען פון די מערדער. די דא־זיקע פאקטן אין דעם ספר דארפן דינען אלס דאקומענטאלע מאטעריאלן צו דעם גרויסן יום־הדין, וואס ווערט נאך געוויס קומען.

מיר דריקן אויס אנערקענונג און דאנקבארקייט צו די אלע, וואס האבן גע־האלפן פארווירקלעכן די הייליקע ארבעט פון ארויסגעבן דעם ספר־הזכרון. א באזונדערער „יישר־כוח" די חברים דוד קמחי און איסר ראבינאוויטש (ווילי רובין), וואס אן זייער אנשטרענגונג וואלט דער סעמיאטיטשער יזכור־בוך נאך ניט געווען פארווירקלעכט.

אמעריקאנער קאמיטעט

פארן סעמיאטיטשער יזכור־בוך

איסר ראבינאוויטש (ווילי רובין)

צום יזכור

צום יזכור — אַ ציטער־וואָרט,
כאָטש ניט געווען בין איך דאָרט,
ווען מיין פאָלק האָט געברענט
דורך היטלערס טומאה־העגט.

געווען אַ שטעטל סעמיאטיטש אַ מאָל,
וואו געלעבט האָבן יידן 8000 אין צאָל.
פאר פיל דורות געשאפן מיט גרויסע זאָרגן,
געשטרעבט, געוואָרט, אויף אַ בעסערן מאָרגן.

געקומען זענען נאָציס ווי חיות פון וואַלד:
אויסגעמאָרדעט, פאַרברענט יונג און אַלט,
אלץ פארניכטעט, דאָס שטעטל פארברענט,
פֿלאָנמעסיק, רואיק, ניט געציטערט די הענט.

איצט איז דאָס שטעטל אַ בית־עולם אָרט,
בלויז תוהו ובוהו פארבליבן איז דאָרט.
ניטאָ קיינער, ניטאָ קיין איינציקער ייד מער,
וואָס זאָל נאָך די קדושים פאָרגיסן אַ טרער.

געשיכטע און לעגענדע

ד״ר נ. מ. געלבער

סעמיאטיטש ביזן ערטשן וועלטקריג

סעמיאטיטש ליגט אויפן רעכטן ברעג פון דער קאמיאנקע, נאָנט פונעם אָרט, וואו זי גיסט זיך צונויף מיטן בוג.

ביז צום ערשטן צענדליק פון 20־סטן יאָרהונ־דערט איז סעמיאטיטש געווען דאָס אייגנטום פון פרינצן און פירשטן. זיי האָבן באשטימט די רעכט פון די שטאָט־איינוואוינערס און בתוכם די תקנות פאר דער יידישער באפעלקערונג; זיי האָבן געפורעמט די עקאָנאָמיע און דעם אָרט פון דער קהילה אין דער דאָזיקער עקאָנאָמיע. די צייט, וועו יידן האָבן זיך אָנגעהויבן צו באזעצן אין סעמיאטיטש, קען מען פינקטלעך ניט פעסט־שטעלן, בכל אופן ניט פריער ווי אין יאָר 1522, וועו יידן האָבן אָנגעהויבן זיך צו באזעצן אין טיקטין. סעמיאטיטש איז פון סאמע אָנהייב פון איר עקסיסטענץ געווען פארבונדן מיט טיקטין, וואָס שייך שטייערן און געריכט־ענינים.

אָנהייב 15טן יאָרהונדערט האָט סעמיאטיטש געהערט צו דער פריצישער משפחה קאָמיטי פון כאָזשעוו. דער קיסר קאזימיר יאגיעלאָנטשיק האָט זי אוועקגעשענקט דעם ווילנער וואיוואָדע אולכאנע אלעקסאנדער סודימאָנטאָוויטש פון כאָזשעוו. דער לעצטער האָט זי אָפגענעבן אין נדן זיין טאָכטער וואָס האָט חתונה געהאָט פאר מיכאָליי טענטשינסקי.

אזוי האָט די שטאָט „געוואנדערט״ און ארי־בער פון איין פירשט צום צווייטן. מען האָט זי אוועקגענעבן בתורת מתנה, אין נדן, פארקויפט, און אזוי ווייטער. אין יאָר 1542 באקומט סעמיא־טיטש דעם סטאטוס פון א שטאָט. דער קיסר זיג־מונט אויגוסט האָט עס געטאָן ווי אן אָנערקענונג פאר די אויפטון פון סטאניסלאוו טענטשינסקי, דעם דעמאלטדיקן בעל־הבית פון סעמיאט־טש. לויטן מאגדבורגער געזעץ איז סעמיאטיטש — ווי א שטאָט — ארויס פון דער יוריסדיקציע פון וואָ־יעוואָדע, פון סטאראסטע און אויך פון די לאנד־ריכטערס; זי האָט באקומען דאָס רעכט איינצו־שטעלן דריי ירידים דורכן יאָר און יעדן דאָנער־שטיק — א מאָרקטאָג. סעמיאטיטש איז באפרייט געוואָרן אויף 12 יאָר פון שטייערן. אין 1554 האָט מען מיטן רשות פון קיסר זיגמונט אויסגע־בויט א בריק איבערן בוג. פאר אריבערפאָרן די בריק האָט מען געדארפט באצאָלן 12 ליטווישע גראָשן.

אָנהייב 17טן יאָרהונדערט איז סעמיאטיטש אריבער אין רשות פון די סאפיעהאס. מ׳כאל סא־פיעהא, א פרימער קאטאָליק, האָט אראָפגע־בראכט אין שטאָט א מיסיאָנערן־אָרדן, האָט פאר אים אויפגעבויט א קלויסטער און א מאָנאסטיר. אין 1753 גיט סאפיעהא אוועק די שטאָט אין נדן צו זיין טאָכטער אָנאָ, וואָס האָט חתונה געהאט מיטן בראצלאוואר וואָיעוואָדע, פירשט יאָבלאָ־נאָווסקי. אָנאָ יאבלאָנאָווסקא האָט זייער א סך אויפגעטאָן פאר דער אנטוויקלונג פון דער שטאָט. זי איז געווען אן אָפטער גאסט אין קיסרס פאלאץ און געשמט מיט איר חכמה און וויסן איבערן גאנצן לאנד. היסטאָריקערס און שרייבערס פון איר צייט דערציילן א סך וועגן איר גרויסקייט. זי האָט געשריבן און ארויסגעגעבן ביכער וועגן עקאָנאָמישע, אגראָרע און ווירטשאפטלעכע ענינים. איר נאָמען איז געווען באקאנט אויך מחוץ לארץ.

אָנאָ יאבלאָנאָווסקא האָט זיך באמיט צו מאכן סעמיאטיטש פאר א האנדלס־צענטער. אין 1775 האָט די שטאָט געציילט 285[4] הייזער. די באפעל־קערונג איז געווען שטארק פארארעמט און יאָב־לאָנאָווסקא האָט ארויסגעוויזן אינטערעס צו פארבעסערן דעם עקאָנאָמישן מצב. די סעמיא־טיטשער זיינען געווען באשעפטיקט אין גרעהאט פרנסה נאָר אין יאָגד־סעזאָן, וועו טויזנטער פרי־צים פלעגן זיך צונויפקומען אין די ביאלאָוועצ־קער וועלדער אויף יאָגד און הוליאנקעס. יאָב־

לאַנאָוסקא האָט עס ניט באטראכט פאר קיין זי־כערן פרנסה־קוראל און האָט זיך באמיט צו שאפן ארבעט פאר א גרויסן טייל פון דער באפעלקע־רונג. זי האָט זיך דערווייטערט פונעם פריצישן שטייגער לעבן, זיך באזעצט אין סעמיאטיטש, האט געלאזט דארט בויען בנינים און אונטערנע־מונגען. זי האָט אויפגעבויט דעם ראָטהויז מיט זיינע הונדערט קלייטן[5]. אין 1789 האָט זי באקו־מען א דערלויבניש פון מלך פאָניאַטאָוסקי אָפּ־צוהאלטן א יריד אין סעמיאטיטש במשך פון א גאנצן חודש.

יאָבלאָנאָוסקא האָט אויפגעשטעלט א דרוקע־ריי, א ביבליאָטעק און א מוזעאום פאר נאטור־געשיכטע. זי האָט געגרינדעט א שפּיטאָל און א שול פאר אקושערינס (עקסיסטירט פון 1783 ביז 1792). אויף איר איניציאטיוו און מיט אירע פאָנדן זיינען אויפגעבויט געוואָרען א צאָל פאב־ריקן און אויך א לייקאסע פאר קליינהענדלערס און בעלי־מלאכה.

דורך אנאָנסירן אין דער פרעסע האָט זי פאר־בעטן סוחרים, זיי זאָלן קומען קיין סעמיאטיטש. זי האָט א סך אויפגעטון לטובת די פויערים און פארבעסערט זייער מצב.

אין 1715 האָט סעמיאטיטש געציילט 285 היי־זער; אין 1791 — 300 הייזער און 3500 איינ־וואוינערס.

נאָך יאָבלאָנאָוסקאס טויט, אין יאָר 1801, האָבן אירע יורשים פארקויפט סעמיאטיטש מיט די גיטער דעם פרייסישן באנקיר יאָן מייסנער. פון אים איז די שטאָט אריבער צו א געוויסן ווינ־צענטא און שפּעטער איז סעמיאטיטש געוואָרן דאָס אייגענטום פון רוסישן גענעראל פיינאס האבע. זי האט געהערט צו זיינע יורשים ביז צו דער רוסישער רעוואָלוציע. אין דער צייט, וועו סעמיאטיטש האָט געהערט צו פאנאס האבע, זיי־נען גרעסטן אָנגעשלאָסן צו איר 16 דערפער. לויט האָלשען, איז די סביבה און בתוכה אויך סעמיא־טיטש דעמאָלט געווען אָפּגעלאָזט און פאר־אָרעמט.

סעמיאטיטש האָט א סך געליטן בעתן פוילישן אויפשטאנד (1863). וועו דער אויפשטאנד איז אויסגעבראכן (יאנואר 1863) האָט זיך אין שטאָט געפונען דער קאָמאנדיר ציכאָרסקי מיט א שטאָרקן מיליטערישן אָפּטייל. פון צעכאָנאָוויץ האָט מען ארויסגעשיקט אן אָפּטייל קאָזאקן און הארמאטן־שיסערס אונטער דער קאָמאנדע פון גענעראל מאניוכין. דער אָנגריף אויף סעמיא־טיטש איז פאָרגעקומען דעם 6טן פעברואר. דעם 1טן פעברואר האָט מאָניוכין געשטורעמט דעם פאלאָץ, וואו עס האָבן זיך באפעסטיקט די אויפ־שטענדלערס, און האָט אויפגעריסן די שטאָט. נאָך דעם ווי די אויפשטענדלערס האָבן זיך צוריקגע־צויגן זיינען די רוסן אריין אין שטאָט, צעראבירט די הייזער און געשעפטן, אונטערגעצונדן דעם פאלאָץ און א ריי אנדערע בנינים. די מפלה האָט צעטריסלט די פאָזיציע פון די אויפשטענדלערס אין גראָדנער קרייז[8]. ווי א צייכן פון רוסישן נצחון האָט מען באפוילן די יידן — וואס זיינען געווען די קרבנות סיי פון אויפשטאנד און סיי פון זיין אונטערדריקונג — אויפצושטעלן א דענק־מאָל דעם מלחמה־העלד געגערואל מאניוכין.

צוליב דער שפע פון שאָף אין דער סעמיאטי־טשער געגנט, האָט דער דעמאָלטיקער שטאָט־אייגנטימער (אין די 20קער יאָרן פונעם 19טן יאָרהונדערט) אויפגעבויט אין סעמיאטיטש א וועב־בעריי לויטן מוסטער פון די פריצים ארום ביאָ־ליסטאק. מיטן אויפקום פון דער אייזנבאָן האָט זיך די פאברייק פארמאכט. עס איז ניט געווען מעגליך צו קאָנקורירן מיט די אוסטרייע־צענטרען, וואָס זיינען געלעגן נאָנט צו די באָנ־ליניעס[9].

אין מיטן נייַנצענטן יאָרהונדערט האָט זיך גע־עפנט אין סעמיאטיטש א טאבאק־פאבריק. די פראָדוקציע האָט דערגרייכט אין 1861 צו 588 פוד טאבאק, 51 טויזנט ציגארן און 32 טויזנט פאפּי־רָאסן. אין 1897 זיינען אויף דער אלעמיינער צאָל פון 6151 איינוואוינערס געווען 4638 יידן. אין יאָר 1921 זיינען אויף 5694 איינוואוינערס געווען נאָר 3718 יידן, וואָס מאכט אויס 65%[11] פון דער אלעמיינער באפעלקערונג. אין יאָר 1932 זיינען געווען איו שטאָט 164 קלייטן, פון זיי 146 (89%) — יידישע. אין 1937 — 178 קלייטן, פון זיי 147 יידישע (85%)[11]א. אופן סמך פונעם צאריזשן באפעל פון 1910, וועגן דער או־טאָנאָמיע פון שטעטל, האָבן די שטאָט־אייגווווי־נערס געדארפט דורכפירן וואָלן און אויסקלייבן א שטאָטראט. די סעמיאטיטשער יידן האָבן מוותר

געווען אויף דער פּריוווילעגיע און אין סעמיא־
טיטש זיינען ניט פֿאַרגעקומען קיין וואלן.

ב

ווי אויבן דערמאָנט, איז ניט באוואוסט געווי,
ויען יידן האָבן אָנגעהויבן זיך צו באזעצן אין
סעמיאטיטש. עס איז אָנצונעמען, אז ניט פֿריער
ווי אין יאָר 1522, ווען עס האָט זיך אָנגעהויבן
דער יידישער יישוב אין טיקטין.

דער ערשטער דאָקומענט, וואָס אונדז איז בא־
קאנט און וואָס עס ווערן אין אים דערמאָנט סע־
מיאטיטשער יידן, איז פון 24סטן מארץ, 1582.
אין דאָזיקן דאָקומענט רעדט זיך ווענן אן אָנ־
קלאגע, וואָס עס האָבן דערלאנגט די סעמיא־
טיטשער שטאָטלייט צו דער פּרישטין קאטערינא
סלוצקא, די דעמאָלטיקע אייגנט־מערין פון דער
שטאָט. זיי ענטפערן דאָרט אויף די טענות פון
די יידישע פֿאכטערס, וואָס קלאָגן זיך אויף די
שטאָט־אייגוואוינערס, אז די לעצטע מאָלן זייער
תבואה אין פּרעמדע מילן און פֿארשאפן זיי מ׳ט
דעם א גרויסן היזק. פון זייער זייט דערקלערן
די שטאָטלייט, אז זיי פּירן זיך אין הסכם מיט
דער פּרישטינס אָנווייזונגען און אז די יידישע
פֿאכטערס ברענגן שאָדן דער שטאָט מחמת די
פּריוווילעגיעס, וואָס די פּרשטין האָט זיי גע־
געבן. די צוויי מילן, וואָס געפּינען זיך אין שטאָט,
קענען ניט אָפּטאָן די גאנצע ארבעט, אין וועל־
כער די שטאָט נייטיקט זיך, און נאָך מער: די
פֿאכטערס דערלאָזן ניט, אז מען זאָל אריינברענ־
גען אין שטאָט קיין מעל, ניט פון דער פּיר־
שטינס און ניט פון די פּרעמדע מילן, מיט דעם
טוען די פֿאכטערס היזק די יריידים און זיינען
גורם עס זאָל ניט איין מאָל אויספּעלן אין שטאָט
ברויט. דעם מאָלץ פּירן זיי ניט אין קיין אנדערע
מילן, אָבער דעם קאָרן און אנדערע תבואות.
האָבן זיי דאָס רעכט צו פּירן אין אנדערע מילן,
וואָס געהערן דער פּרישטין. די פֿאכטערס דער־
לאָזן עס ניט און קאָנפּיסקירן דאָס מעל צוזאמען
מיט די פערד און וועגענער.

אזוי באקלאָגן זיך אויך די שטאָטישע גויים
אויף די יידן, אז זיי טוען אָן היזקות אין די וועל־
דער. לויטן אָפּמאָך מיט דער פּרישטין האָבן די
יידן דאָס רעכט צו נעמען האָלץ נאָר פֿאר זייערע
אייגענע באדערפֿענישן (צום הייצן), זיי נוצן
אָבער האָלץ אויך פֿאר אנדערע צוועקן און דע־
ריבער מוזן די שטאָטלייט קויפן האָלץ אין דער
פּרעמד. די שטאָטלייט בעטן אין דער בקשה ניט
צוצוהערן זיך צו די יידישע טענות.

פון דאָזיקן דאָקומענט איז צו זען, אז אין דער
דערמאָנטער תקופה האָבן שוין יידן געוואוינט
אין סעמיאטיטש און האָבן, ווי אין אנדערע
שטעט אין פוילן און ליטע, ארויסגערופן א קגה־
נערשאפט ביי דער אָרטיקער באפעלקערונג צו־
ליב עקאָנאָמישער קאָנקורענץ.

פונעם אספעקט פון איר עקאָנאָמישער פֿאָזי־
ציע איז סעמיאטיטש געווען אין 16טן יאָרהונ־
דערט אין גאנצן אומבאקאנט.

אין די רייסטערס פון די קאָמערן [טאָמאָזשנע]
אין ביעלסק און לוקאָוו (ביי דער פּויל ש־ליט־
ווישער גרענעץ) פונעם יאָר 1580, וואָס זיינען
באקאנט פון די פֿאָרשונגען פון ד״ר רפאל
מאהלער[13], ווערן דערמאָנט יידן פון טיקטין,
ביעלסק, וועגגראָוו און קריסטן פון טשעכאָנא־
ווויץ און מעזריטש — אלע אין שכנות מיט סע־
מיאטיטש, קיין סעמיאטישער אָבער ווערן דאָרט
ניט דערמאָנט.

די יידישע ענינים זיינען באשטימט געוואָרן
לויטן „כתב הקיום״, לויט וועלכן זיינען די יידן
ניט געווען אונטערגעוואָרפן דעם שטאָט־שן גע־
ריכט־וועזן און דעריבער האָבן זיי ניט געקענט
גענישן פון די מעלות פון מאגדעבורגער געזעץ
און פון דער פרייהייט זיך צו באשעפטיקן אָן בא־
גרענצונגען מיט דער אויסארבעטונג און פאר־
קויף פון שארפע געטראנקען. כדי צו פארנעמען
זיך מיט דעם, האָבן זיי געמוזט האָבן א ספּעציע־
לע דערלויבניש פונעם שטאָט־אייגענטימער, וואו
ער פלעגט זיי געבן רשות אָנצוהאלטן שענק־
הייזער, אזוי ווי די קריסטן, אויסארבעטן און
פארקויפן בראָנפן, ווייַן, מעד, ביר און אויפ־
האלטן ברויעריי־ען צו קאָכן דעם מעד און דעם
ביר.

ווי דערמאָנט, האָט סעמיאטיטש געהערט צו
טיקטין וואָס שייך שטייערן און געריכט־ענינים.
אין יאָר 1714 האָט טיקטין באצאָלט פאר אלע
קהילות, וואָס האָבן צו איר געהערט, 3799 גילדן
מיט 24 גראָשן קאָפּשטייער, אין יאָר 1715 —
2070 גילדן. אין 1717 איז דער סכום פון קאָפּ־
שטייער (פון טיקטין און אירע קהילות) דערגאנ־

גען צו 8625 גילדן מיט 25 גראַשן. פון דער דאָזיקער סומע האָט אינגעצאָלט סעמיאטיטש מיט אירע אָפּצווייגן 2314 גילדן מיט 15 גראַשן.

אין יאָר 1718—1719 האָט סעמיאטיטש באַצאָלט 2314 גילדן מיט 15 גראַשן [14] פון דער אלגעמיינער סומן 11431 גילדן מיט 13 גראַשן, וואָס איז ארויפגעלייגט געוואָרן אויפן גאנצן טיקטינער גליל ווי קאָפּשטייער.

אין דער אינטיילונג פון די שטייערן פארן יאָר 1734 האט מען ארויפגעלייגט אויף די טיקטינער יידן, אריינגערעכנט סעמיאטיטש און יאשינאווקע, א קאָפּשטייער פון 11741 גילדן און אין יאָר 1736 האט טיקטין אליין באצאָלט 6463 גילדן [15]. די סומע, וואָס מען האָט ארויפגעלייגט אויף סעמיאטיטש, ווערט ניט דערמאָנט.

דער יידישער יישוב אין סעמיאטיטש איז געווען אונטערגעוואָרפן טיקטין, וואָס האָט געהערט צום פאָדלעסיער גליל [16]. ווי אין אנדערע קהילות אין פוילן האט זיך אויך אין סעמיאטיטש אנטוויקלט א יידישער ישוב מיט מוסדות און אינסטיטוציעס: די קהילה, א שול, א בית־מדרש, רבנות, א בית־דין, א תלמוד־תורה, א מקווה אאז"ו. טיקטין [17] האט געהאט די דעה אויף די די קהילות, וואָס האבן צו איר געהערט, אין די ענינים פון בית־דין הגדול און ארויפלייגן שטייערן. אין יאָר 1671 האָט דער איינטייל פון די שטייערן אין טיקטינער גליל אויסגעזען אזוי: טיקטין — 34.5% ; סעמיאטיטש — 28,5 % ; פּאָדלע — 29.5% ; באָטשקע — 1.5% [18].

מיטן וואוקס פון דער סעמיאטיטשער קהילה איז אויך געוואָקסן איר פּאַרלאָנג זיך אָפּצורייסן פון טיקטין און איינשטעלן אַן אומאָפּהענגיקן גליל. אויף דעם באָדן זיינען פּאָרגעקומען סיכסוכים צווישן ביידע קהילות. די מחלוקת האָט זיך פּאַרשטאַרקט אין יאָר 1623, ווען בריסק דליטא, גראָדנע און פּינסק האָבן זיך פּאראייניקט און אויפגעשטעלט דעם „ועד מדינת ליטא". טיקטין און די פּאָדלעסיער ישובים זיינען געווארן דער סלע־המחלוקת צווישן דעם „ועד מדינת ליטא" און דעם „ועד ארבע הארצות". יעדערער פון זיי איז געווען פּאראינטערעסירט אריינצונעמען אין זיין תחום דעם טיקטינער גליל. טיקטין און פּאָדלעסיע, וואס האָבן זיך אָנגעשלאָסן צו פוילן מיטן כח פון דער „לובלינער אוניע", אין 1569, האָבן געוואָלט, צוליב עקאָנאָמישע טעמים, פּארבלייבן אין תחום פון „ועד ארבע הארצות".

אין 1658 איז אויסגעבראָכן א נייע מחלוקת — די סיבה איז געווען סעמיאטיטש, וואָס האָט זיך פּארמאָסטן אראָפּצוואוואַרפן דעם טיקטינער יאָך און אויפשטעלן א זעלבסטשטענדיקן גליל צוזאמען מיט אנדערע קהילות. סעמיאטיטש האָט אויפגעהערט צו דערפילן אירע התחייבותן און צו צאָלן אירע שטייערן אין דער טיקטינער קהילה. ווי א רעאקציע אויף דער דאזיקער האנדלונג מצד סעמיאטיטש האט דער טיקטינער בית־דין הגדול געצוואונגען די סעמיאטיטשער פרנסים אָפּצוגעבן א שבועה אין שול, אז זיי וועלן אויספאלגן אין דערפילן אלע פאדערונגען פון טיקטין. דאָס אָפּגעבן די שבועה איז פאָרגעקומען י"ב אב תמ"ה (1685) און דאס איז דער נוסח פון דער שבועה: „נוסח השבועה שנשבעו פה בבה"כ בפאה"ק [19] בפני שני שמשים האלופים כמה"ר יצחק מונצער ומה"ר שמואל בן מהרר"י ומהר"ה בן הר"ר אהרון, ראשי ומנהיגי ק"ק סעמיאטיטש י"ב ניסן תמ"ה לפ"ק ונשבע כל א' (אחד) וא' בפני עצמו במעמד שלשתן: „דא שווער איך ע"ד המקום וע"ד הקהל ובלי מרמה ובלי התרה והפרה בעולם ובביטול כל מודעות ומודעו' דמדעו' שבעולם, דז תכף אז מיר היים קומין זאָלין מיר כל הפעולות טובות טאָן עד מקום שידינו מגעת ואף בדיני גויים, דז איין גביי [גביה] זאָל נגבה ווערין. דהיינו ג' חלקים סכום [20] וב' חלקים גלגול [21] באופן דז די ט"ז מאות (1600) זהו' וואָס זיין שייך לכרגא למלכא [22] בעד שנה העבר, זאלין מסולק ווערין במזומנים ליד בעלי אסיג' [אסיגנאציעס] [23] תוך שני שבועות מהיום, דהיינו על פרעוואדני ניעדזעלי' דאש איז יום א' כ"ה ניסן הסמוך בלי שום דחיה והתנצלות בעולם מכל מה שהפה יוכל לדבר והלב לחשוב וק"ו [וקל וחומר] בני של ק"ו דז מיר טארין זיך (ניט) מציל זיין מכרגא דמלכא ע"י השררה שלנו [24] בשום אופן ותחבולה בעולם, לא על העבר ולא על להבא, רק וואָס ע"פ הערכה וועט נערך וועריז אויף אונז כנהוג בכל השנה, זאָל אָבגעשיקט וועריז לב"ד־הג' [לבית־דין הגדול] יצ"ו. איטליכה ראטי [ראָטע] במעמדה ובזמנה בלי שום דיחוי, אוג' חאטשי הבע"ל אסיגנציה זעלט וועלין ווארטין לאיזה זמן, טארין מיר נישט אפ בעטין. וגם על

זאת שוועריין מיר דז די הכנסת קרופקא הגדולה בקהילתנו יצ״ו זאל מהיום ולהבא שייך זיין לפר־עון כרגא דמלכא, מוקצה ומופרש ומובדל איז בחתיכא דאיסור צו רירן לשום דבר אחר בעולם.

„וגם שוועריין מיר דאראויף דז כל גזירת אמרי פי׳ [25] הרוזני׳ בדה״ג ק״ק טיקטין יצ״ו, כתבו ופסקו וואס ווערין אוישגין, זאל בקהילתנו מקויים ווערין אונ׳ מיר זיין מחוייב עומד על המשמר צו זיין דז קיין סירוב זאל גישעהן ע״י שום אדם מבני קהילתנו וכ״ש [וכל שכן] ע״י ח״מ [חתומים מטה] ואף דז מיר זיין כבר מושבעים ועומדים, שוועריין מיר היום מחדש וגם על זאת שוועריין מיר דז אחר חג הפסח הבע״ל תכף אז הרוזני יצ״ו ווערין [וועל] אונז מודיע זיין, זאָלין מיר מקהילתנו יצ״ו שיקין משולחים להערכת סכום הקהלות כנהוג וגם לסדר תקנות למעמד ומצב הקהלה יצ״ץ [26].

אין קעגנזאץ צו דער שבועה האבן די מנהיגים און ראשי־הקהל זייער הבטחה ניט דערפילט און; אפילו אויפגעהערט אויפצוצאָלן זייער חלק אויף די קהלשע הוצאות. טראָץ דעם פסק־דין און דער שבועה האט זיך דער קאמף מיט טיקטין ניט אָפּ־געשטעלט.

סעמיאטיטש האט געוואלט ווערן זעלבסט־שטענדיק און שאפן אן אייגענעם גליל. זי איז ניט מסכים געווען אויף די אָפּצושאצונגען און דאָס ארויפלייגן שטייערן לויט דער באשטימונג פון טיקטינער ועד־הגליל. די באציאונגען צווישן די קהילות האָבן זיך נאָך מער פאַרשאַרפט. די לאגע איז דערגאנגען אזוי ווייט, אז דער „ועד ארבע הארצות״ האָט אויף זיין סעסיע אין יאָר ראסלאָוו אין יאָר תנ״א (1691) ארויפגעלייגט אָ חרם אויף די סעמיאטיטשער ראשי־הקהל: דער־פאר ווייל זיי האָבן ניט אָפּגעהיט זייער שבועה זאָלן זיי זיין פארשאָלטן און אָפּגעשיידט פון אלע קהילות, זייער ברויט איז דאָס ברויט פון געצענ־דינערס און זייער ווייַן איז „יין נסך״, זייערע חתונות זיינען ניט לויטן דין און מען טאָר זיך מיט זיי ניט משדך זיין. מען טאָר ניט שטיין אין זיי־ערע ד׳ אמות. מען טאָר מיט זיי ניט פירן קיין שום מסחר. מען דארף זיי ניט באצאָלן קיין חו־בות און זייערע וועקסלען זיינען בטול. מען דארף זיי רודפן מיט אלע מיטלען, אפילו דורך ניט יידישן אינסטאנצן. דער חרם איז גילטיק כל־זמן זיי וועלן זיך ניט שטעלן פארן בית־דין הגדול אין טיקטין און וועלן ניט אויסצאָלן דעם גאנצן קאָפּשטייער, וואס זיי זיינען שולדיק. און דאס איז דער לשון פונעם חרם אין זיין אָרי־גינאל:

„הערט צו כל הקהל הקדוש, האלופים, הקצי־נים רוזני ד״א [ארבע ארצות] יצ״ו לאזין מודיע ומכריז זיין ברבים, בוועד הגדול ביומא דשוקא, דז די מנהיגי דק״ק סעמיאטיטש זייו פורק עול מלכות שמים, זיין ניט צייַת לקול הורים ומורים של הבדה״ג דק״ק טיקטין יצ״ו, אונ׳ זיין פורק עול מלכותא דארעא, זיין ניט יוצא ידי חובתו בפרעון כרגא דמלכא, זיין זיך ניט משתתף בצרתן של ישראל בצוק העתים הקשים, זיין ניט צייַת בכל התראות, ואזהרות איז בייא זיא כמצחק בעיניה׳. על כן זיין זיא מוחרם ומנודה ומופרש מכל ק״י [קהלות ישראל], פפ״כ [27], יין [28], בב״ז [29]. אסור לעמוד בד״א [ד׳ אמות] שלהם ולא לישא וליתן עמהם, ולא להתחתן בהם ולא למול את בניהם; אל אירי חובות וואָש מען זי שול־דיג זאָל זיין בעיקול, איר ש״ח [30] אויף די חובות זיין בטל כחרס הנשבר, מען זאָל זיא רודף זיין בכל מיני רדיפות שבעולם אף בעש״ג [31] וכל זמן דז זיא ניט קומען לבדה״ג הנ״ל ק״ק טיקטין און ריכטן אפ איר כרגא דמלכא וואס אויף זיא קומט לבדה״ג הנ״ל אונ׳ זיין ניט מקבל דין על העבר, זאלין זיא תמיד זיין בחרם חמור כנ״ל, און דער כרוז חרם ושמתא זאל אוש גרופן ווערן בכל הקהלות דד״א יצ״ו למען ייסרו רבים ולא יזידון עוד״ [32].

לויטן צושריפט פונעם לובלינער סופר איז דער חרם אויסגערופן געוואָרן „בשם רוזני, קציני, מנהיגי ד״א יצ״ו בוועד קודש דד״א יצ״ו ביומא דשוקא בשבת קודש עפ״י גזירת רוזני קציני ד״א יצ״ו על כל השמשין שבכל בתי כנסיות ביע־רוסלב תנ״א ל׳. נאום שלמה ספרא דמתא ק״ק לובלין יצ״ו ודד״א יצ״ו״.

אין יאָר תנ״ט (1699) האָבן סעמיאטיטשער שליחים געפירט א משא־מתן מיט טיקטינער בור־רים ווענן דער סומע, וואָס סעמיאטיטש דאָרף באָצאָלן פון פסח תס״א. היות די סעמיאטיטשער שליחים האָבן ניט געוואלט „מאכן קיין סוף צום ענין מיט התנצלותן און אָפּלייגענישן וואָס האָבן ניט קיין ווערט״, האָבן זיך די שליחים געשטעלט

פארן טיקטינער רב ר׳ נפתלי־הירש בר׳ ישראל אשכנזי. ער האָט באשטעטיקט דעם פסק דין, אז די אָפּשאצונג פון דער סעמיאטישער קהלה זאל זיין פון פּסח תס״א „לפי החוט של חסד״, לויט ווי ער האָט מקיל געווען דעם רצון פון די טיק־ טינער בוררים, און די סומע זאל באשטיין פון 14000 גילדן והוספות מעות טובות דאנצקער און מיט יעדער ראטע זאָל אויך אייגנעצאָלט ווערן דער קאָפּשטייער לויטן פסק דין פון יערוסלם, תנ״ט [33].

אין 1700 האבן טיקטין און סעמיאטישע זיך געמשפט פארן בית־דין פון ועד ארבע ארצות [34]. די צדדים זיינען געשטאנען פארן בית־דין און מאריך געווען מיט זייערע טענות, תביעות איינע קעגן די אנדערע און מיט זייערע סכסוכים און קריגעריייען, וואָס זיינען צווישן זיי פארגעקומען אין משך פון יאָרן.

דער בית־דין האט געפסקנט, אז מען קען ניט איבעראנדערשן דעם איצטיקן מצב און אז סע־ מיאטיש מוז פארבלייבן פון איצט אָן און אויף אייביק אונטערגעוואָרפן דעם בית־דין הגדול פון טיקטין און עס מוזן אים אויספאָלגן אלע איינ־ וואוינערס פון דער שטאָט פון איין עק ביז צום צווייטן און זיי דארפן ארויפקוקן ווי צו עלטערן, לערערס און דערציערן, ווי עס איז דער חוק און דער משפט פון יעדער ישוב לגבי דעם בית־דין הגדול, ווי עס פירט זיך אין אלע קהלות פון ד׳ ארצות.

אין פסק־דין ווערט געזאָגט, אז צוליב איר קעגנשטעלן זיך דארף סעמיאטיש באשטראָפט ווערן, כדי אנדערע ישובים זאָלן חלילה ניט ווי־ דערשפּעניקן אין זייער בית־דין הגדול ; אָבער מיר האָבן זיך אָפּגעהאלטן דאָס מאָל, ווי עס איז אונדזער דרך, אָפּצואוואַרטן, אז אפשר וועלן ווייי־ כער ווערן זייערע הערצער און זיי וועלן פאר־ שטיין און זיך אומקערן פון די שלעכטע וויעגן, דעריבער וועט דער פסק, וואס מיר האבן ארויס־ געטראגן, בלייבן פארבאָרגן מיט אונדז, אין פאָל זיי וועלן זיך חלילה אומקערן צו זייערע נאריש־ קייטן. אויב אָבער זיי וועלן מקבל זיין דעם דין, זיינען זיי אונדזערע ברידער און דאס פארגאנ־ גענע וועט פארגעסן ווערן און די אלופים תורנים מהר״ר צבי־הירש ומהר״ר יוסף במהר״ר יצחק מְשׁוּלחי ק״ק סעמיאטיש האבן מיר געצוואונגען צו שווערן אז עס וועט באשטעטיקט און אויסגע־ פירט ווערן כל פרט שבתוקף פסק הדין און אז זיי דארפן ארויסקריגן א באשטעטיקונג אויף דער גילטיקייט פונעם פסק־הדין פון זייער שר הגדול און דאס זיינען די פרטים פונעם פסק־דין :

אלע כתבים, פסק־דינים וואָס געפינען זיך אין סעמיאטישער קהילה קעגן טיקטין — אלע זיי־ נען זיי בטלים, לא שרירין ולא קיימין. און עס זאָלן על פי זיי ניט געפאָדערט ווערן קיין שום זכותים אין הסכם מיט דער תקנה פון ועד ארבע הארצות פון יאָר תנ״ב, וואס לויט אים געהערן יישובים, דערפער און שטעטלעך, וואס פארמאָגן ניט קיין אייגענע שול און זיי זיינען נאָנט ביי א צווויי מייל פון דער קהילה ראשית, דארפן זיי איר זיין אונטערגעוואָרפן אויך אין ענינים פון שטייערן און אנדערע עסקים [35].

וועגן די סומעס וואָס סעמיאטיש איז שול־ דיק טיקטין פון פריער — יעדן יאָר 1400 גילדן — דארף סעמיאטיש אונטערפירן א סך־הכל וואָס זי איז שולדיק טיקטין אויסער 1400 גילדן נאָך 1200 גילדן, וואָס עס קומט פון זיי פון יאָר תמ״ז און ווייטער, און אויך די איבעריקע סומעס — 607 גילדן — איז שולדיק די סעמיאטישער קהילה 3000 גילדן, זיינען זיי מחוייב אויסצו־ צאָלן 1400 גילדן א יאָר. אויסער דעם די הע־ כערונג פון קאָפּשטייער אויף דער סעסיע פון פּוילישן סיים וואָס איז זיך צונויפגעקומען אין יענער צייט אין וארשע (16/6 — 28/7 1699). נאָכדעם ווי הרב נפתלי־הירש בר׳ שמואל וועט קומען קיין טיקטין — דאָרט איז ער געווען רב ביז צום יאָר שס״ב — וועט מען אויסקלייבן דריי מאן פון טיקטין און דריי פון די ישובים און צום ערשטן מאָל וועט איינער פון זיי זיין פון סעמיא־ טיטש, און דער טיקטינער רב וועט זיין דער זי־ בעטער, און זיי וועלן אָפּשאָצן וויפיל עס דאָרף באצאָלן טיקטין „ואז יהיו הקהילה כשרים״ און זיי וועלן אָפּשאצן די יישובים.

„פון דאָן וועט טיקטין אויסקלייבן 2 מנהיגים און די יישובים צוויי משולחים און דער טיקטי־ נער רב וועט זיין דער פינפטער אין דער אָפּשאָץ־ קאָמיסיע. נאָר ביי דער ערשטער אָפּשאָצונג וועט סעמיאטיש האָבן בלויז דריי טאקסאטאָרן און טיקטין צוויי און דער טיקטינער רב וועט זיין דעָד זעקסטער. אָבער דער רב און די צוויי טיק־

טינער פארשטייערס קענען מכריע זיין די דריי פון סעמיאטיטש. סעמיאטיטש מעג צונויפזאמלען איר עדה און מתקן זיין תקונים אין דער קהילה לויט זייער איינזען אפילו וואָס שייך דער אָפּ־שאצעריי, אָבער די אויטאָריזירטע תיקונים דורך דער עדה דארף מען ברענגען צום בית־דין הגדול און די קצינים פון הבד״ג דארפן זיי מאכן גיל־טיק. גארניט פון זיי אָפּנעמענדיק און די קהילה דארף תמיד באצאָלן וואָס עס קומט פון איר, אָן קיין שום מאָטיוון אפילו פון דער אסיגנאציע סקארבאָווע״.

וועגן משפטן זיך איז באשטימט געוואָרן, אז די משפטים פון די סעמיאטיטשער, וואָס וועלן פארקומען פארן בית־דין הגדול, „איז די וועלכע זיינען ניט נוגע קיין עסקי־ממון, זאָלן משפטן דער רב און זעקס מנהיגים, באשטימטע פון קהל״. אין דיני ממונות אָבער זאָלן זיצן נאָר דער רב און די דיינים, ניט די מנהיגים. אין משך פון די קו־מענדיקע צוויי יאָר זיינען די סעמיאטיטשער דערלויבט „צו משפטן זיך ביי זיך אין דער היים ביז 50 גילדן, פון 50 גילדן און העכער זיינען זיי מחויב זיך צו שטעלן פארן בית־דין הגדול, און אין צוויי יאָר ארום פון היינט, אויב זיי וועלן זיך אויפפירן כשורה כלפי דעם בית־דין הגדול, וועלן זיי מעגן משפטן ביי זיך אין דער היים ביז 75 גילדן, העכער פון דעם זאָלן זיי זיך שטעלן פארן בית־דין הגדול״. אין משפטים וועגן שטייערן צווישן דער קהילה און א יחיד זאָל מען דעם יחיד ניט ארויסרופן, ביז ער האָט גענומען א שבועה אין זיין קהילה. א יחיד, וואָס מאָנט פון דער קהילה, דארף איינלייגן א משכון ביז צום משפט.

קנס וואָס וועט ארויפגעלייגט ווערן אויף סע־מיאטיטשער דורכן בית־דין הגדול (וואָס הערשט איבערן גאנצן ישוב און האָט רעכט צו בא־שטראָפן יעדן שולדיקן) — געהערט א העלפט צו טיקטין און א העלפט צו סעמיאטיטש. דער בית־דין הגדול האָט אויך דאָס רעכט צו באָ־שטראָפן מיט תפיסה און „קונע״ פאר א גרוי־סער זינד און אפילו קאָנפיסקירן דאָס געלט פון פארזינדיקטן.

אין דעם פסק־דין ווערט אונטערגעשטראָכן, אז עס איז געווען א הסכמה מיט די שליחים פון סע־מיאטיטש ר׳ הירש ור׳ יוסף, אז היות „עס קען זיין א חשש פאר אויסדרוקן פון פיינדשאפט און קאָנקורענץ, צוליב דעם וועט אין משך פון צוויי יאָר זיי ניט משפטן דער קהל דבית־דין הגדול נאָר הרב דק״ק טיקטין. האלוף מוהר״ר ר׳ צבי הירש וועט ניט באשטימט ווערן אויף קיין שום פּאָסטן בק״ק סעמיאטיטש, ביז עס וועט בא־שטעטיקט ווערן דער פסק־דין און עס וועט שווערן די גאנצע עדה אים צו מקיים זיין און ארויסקריגן א באשטעטיקונג פון זייער שררה״.

אויסער דעם ווערט געוואָרנט „דער כבוד הרב המופלג אב״ד דק״ק סעמיאטיטש, אז ער זאל אלץ טאָן, מען זאָל מקיים זיין דעם פסק דין אָן קיין שום שינוי און ער זאָל זיך צוהערן צום בית־דין הגדול, און ביחוד אז עס וועט געשריבן ווערן א כתב, א חרם, א שמתא אָדער נדוי, זאָל ער זיין געהיט אין זייערע רייד און האלטן דעם מוחרם אדער דעם ווידערשפעניקן אין חרם, מען זאָל אים דערווייטערן פון קהילת יצחק, אונטערטעניק צו מאכן צום בית־דין הגדול און מען זאָל ארויפ־טאָן גאָטס מורא און נייגן דאָס הארץ פון דער קהילה צום בית־דין הגדול. און אוודאי וועלן זיך דערנענטערן צו זיי די הערצער פון בית־דין לגדול און זיי וועלן ווערן אי״ה איינס, וועלן זיך האלטן פאראייניקט מיט ברידערשאפט און וועלן זיין ווילין איינער צום אנדערן ווי פריינד וואס זוכן שלווה.״

אויך אויפן שליח־ציבור און אויפן שמש איז מען גוזר מיט „חרמות ושמתות ונדוי וארורים, זיך צוצוהערן און אויספאָלגן דעם בית־דין הגדול אלץ וואָס ער וועט באָפעלן און זאָלן ניט פאָלגן די מנהיגים זיך קעגנצושטעלן זיירע רייד״. אויב זיי וועלן תיכף ניט מקיים זיין דעם דאָזיקן פסק־דין און וועלן זיך קעגנשטעלן דעם בית־דין הגדול, דעמאָלט נעמט אויף זיך דער בית־דין פון ועד דד״א [דד׳ ארצות] [63] ארויסצוברענגען דעם „פארבאָרגענעם פסק־דין״ און צו באשטראָפן מיט שווערע שטראָפן „למען ידע דור אחרון, די קינדער וואָס זיי וועלן געבוירן, וועלן דערציילן זייערע קינדער אז „יש אלקים ושופטים בארץ״.

צום סוף האָט מען געהייסן אריינשרייבן דעם פסק־דין אין פנקס טיקטין און פנקס סעמיאטיטש „למען יעמד ימים רבים בלי שום שינוי״.

יעדער בית־דין „וואָס מחוץ אונדזער מדינה (פוילן) ווערט געבעטן צו שטיצן דעם בית־דין הגדול און צו רודפן און פארשטויסן יעדן איינעם

וואָס שטעלט זיך אונדז אנטקעגן". עס איז אויך אונטערגעשטראָכן געוואָרן, אז אין פאל מען הע־כערט דעם קאָפשטייער אויפן כלל ד׳ ארצות, דארפן צאָלן די העכערונג אויך די סעמיאטישער און אנדערע טיקטינער קהילות, ווייל ניט נאָר אויף סעמיאטיש איז חל דער דאָזיקער פסק־דין, נאָר אויף אלע ישובים און אלע יחידים פון גליל טיקטין.

וועגן דער סומע פון 3000 גילדן, וואָס סעמיא־טיש איז שולדיק טיקטין פאר קאָפשטייער ביז אָנהייב אויגוסט תנ״ט, זיינען באשטימט געוואָרן די וויטערדיקע צאָל־טערמינען: דאָס ערשטע יאָר וועלן זיי באצאָלן אין דריי ראטעס צו 300 גילדן יעדע, צוזאמען 900 גילדן א יאָר. נאָכדעם וועלן זיי צאָלן 600 גילדן א יאָר (יעדע ראטע 200 גילדן), ביז צום אויסצאָלן דעם גאנצן חוב. אויב זיי וועלן ניט צאָלן לויט די ראטעס, וועלן זיי דארפן באצאָלן פאר א מאָל.

פון דעם פסק־דין איז אָפצולערנען וועגן דער הארבקייט פון די באציאונגען צווישן די ביידע קהילות. אָבער דער שארפער פסק־דין האָט ניט נאָר ניט געמאכט קיין סוף צו דער מחלוקת, וואָס האָט זיך געצויגן צענדליקער יאָרן, נאָר פאר־קערט: צוליב דעם אויבן דערמאנטן פסק־דין האָט זיך די מחלוקת נאָך געשטאָרקט און ״ח טבת תפ״ו (1726) איז אויף דער סעמיאטישער קהילה און אירע מנהיגים ארויפגעלעגט געוואָרן א נייער חרם, נאָך א הארבערער, פאר זייער ניט אויס־פאָלגן און הארטנעקיקייט, זייענדיק די שליחי הקהילה צום אָפשאצן די סומע פון די שטייערן. איינער פון זיי איז תיכף געקומען בעטן מען זאָל אים מוחל זיין און דער חרם אויף אים איז בטל געוואָרן. שפעטער האָבן אזוי געטאָן די איבעריקע סעימיאטישער פרנסי הקהילה. אין א קורצער צייט ארום האָט די סעמיאטישער קהילה דער־גרייכט דאָס איריקע. זי האָט לחלוטין איבערגע־ריסן די פארבינדונגען מיט טיקטין און איז נע־וואָרן אין גאנצן זעלבסטשטענדיק, סיי אָרגיזא־ציאָנעל, סיי וואָס שייך דעם משפטן זיך. די סיבה צו אלע מחלוקתן זיינען געווען געלט־ענינים און דאָס אויסצאָלן די שטייערן. פון דער סומע 133,000 גילדן, וואָס דער טיקטינער גליל איז גע־וועז שולדיק, לויט די „אסיגנאציעס", פאר קאָפ־שטייער, איז אויסגעפאלן אויף סעמיאטיש א פינפט־חלק, ד״ה 26,600 גילדן. נאָך די אראָפ־רעכנונגען איז געבליבן א חוב פון 6,000 גילדן חוץ די איינצאָלונגען אויפן חשבון פון די יער־לעכע ראטעס.

אין דער תקופה פון איר קאמף פאר זעלבסט־שטענדיקייט איז דער יידישער ישוב אין סעמיא־טיש געווואקסן. די עקאָנאָמישע באדינגונגען, דער פארשטארקטער מסחר, דאָס פארמערן זיך פון מלאכה האָבן דערמעגלעכט דעם וואוקס און די אנטוויקלונג פונעם ישוב און עס לייגט זיך אויפן שכל, אז די עקאָנאָמישע דערגרייכונגען און די זיכערקייט צו זיין ביכולת אויפצוהאלטן א זעלבסטשטענדיקע קהילה האָבן געשטויסן די מנהיגים צום קאמף. פון די ראשי־הקהילה זיינען באוואוסט נאָר צוויי, וואָס האָבן געפירט דעם משא־מתן מיט די טיקטינער פרנסים און רבנים און האָבן זיך געשטעלט פארן ועד ארבע ארצות צו פארטיידיקן די ענינים פון זייער קהילה. חוץ זייערע נעמען האבן מיר אָבער ניט וועגן זיי קיין שום ביאָגראפישע פרטים.

אין די יאָרן 1673—1726 זיינען געשטאנען בראש הקהילה: משה אשכנזי, וואָס איז געווען איינער פון די 21, וואָס האָבן זיך שוין אין יאָר ת״ש (1649) באראָטן וועגן אויפנעמען א רב [37]; אין יאָר 1673: ר׳ יצחק, ר׳ הירש [38]; אין יאָר 1685: ר׳ יצחק מונצר, שמואל בן יצחק, ברוך בן אהרן [39]; אין יאָר 1699—1700: ר׳ צבי־הירש, ר׳ יוסף בן יצחק [40]. פון דער דאָזיקער תקופה האָבן מיר ניט קיין פרטימדיקע ידיעות וועגן „כתב־הקיום" פון דער קהילה און וועגן אירע רעכט לויטן הסכם מיטן שטאָט־אייגנטימער. די דאָזיקע תקנות זיינען באשטימט געוואָרן נאר אין די צייטן, וועז די שטאָט האָט געהערט צו דער יאבלאָנאָווסקא. פון די טיקטינער קהילה־חשבונות איז צו זען, אז די שול איז אויפגע־שטעלט געוואָרן אין די 70קער יאָרן. אין יאָר תל״א (1671) איז פארשריבן, אז לויטן חשבון מיט די אלופים, ראשים און מנהיגים דק״ק סע־מיאטיטש, האָט דער ועד הגליל [41] געגעבן 50 גילדן צושטייער צום אויפבוי פון דער שול סעמיאטיטש. אין דער קהילה זיינען שוין געווען א צאָל רבנים. אין יאָר 1674 וועט דערמאָנט א סעמיאטישער רב (נאָמען ניט אָנגעגעבן), וואָס

האָט באקומען אויפן חשבון פון די הוצאות דק״ק טיקטין 220 גילדן[42]. לויטן טיקטינער קהילה־פנקס איז אין סעמיאטיטש געווען אויך א קדוש (נאָמען ניט דערמאָנט), וואָס פלעגט קריגן, ווי עס ווייזט אויס, אויף חיונה 58 גילדן א יאָר[43].

פון די באוואוסטע רבנים איז געווען הרב יושע העשיל הלוי בן ר׳ שמואל סגל אבדק״ק מעזריץ. דעם סעמיאטיטשער כסא הרבנות האט ער פאר־נומען אין די לעצטע יאָרן פון זיין לעבן. זייענ־דיק רב אין דאָבראָמיל האָט ער געחתמעט (אין יאָר 1713) א הסכמה אפצודרוקן דעם חבור פון הרב פנחס אב״ד וולאָדאָווע און פון הרב ישראל יהודה־לייב מקובל[44].

אין יאָר 1727 (תפ״ז, כ״ג אלול) האָט ער אין נאָמען פונעם ועד דד׳ ארצות — צוואמען מיט די איבעריקע נאמנים, העשל פון כעלעם, מרדכי בר׳ יצחק אב״ד פון בראָד און אליהו פון שעברעשין, געשיקט א בריוו צום פינאנץ־מיניסטער[45].

אינעם יאָר 1728 (תפ״ח) האט ער בט״ו בשבט געגעבן א הסכמה אויפן ספר „חוקי דרך״ על ש״ע, אבה״ע פון ר׳ משה יקותיאל קוויפמאן, דיהרנ־פורט תק״ז[45]א. אין יענעם יאָר איז ער אויך גע־ווען טעטיק ביים אויסגלייכן דעם סיכסוך צווישן די קהילות פון פויזן און סוועזשענץ[45]ב. אינעם חשבון ההוצאות פונעם גאנצן פוילישן יידנטום פאָרן יאָר 1726 איז פארצייכנט א חוב, וואָס עס האָט אים געקומט ווי א נאמן דד׳ ארצות לויט דער אסיגנאציע של ראשי דד׳ ארצות, בסך הכל 660 גילדן[49].

אין 1729 (י״ב תשרי תפ״ט) האָט ער געגעבן זיין הסכמה אויפן ספר „דברי הברית״ פון ר׳ אברהם צבי הירש בר׳ מאיר. אין די שפעטער־דיקע יאָרן האָט ער געגעבן זיין הסכמה אויף נאך א צאָל רבנישע ספרים. אינעם יאָר תצ״ט (1739) האָט ער געחתמעט אויף דער אָפשאצונג פון קאָפשטייער[50].

זיין זון בעריש איז געווען רב אין ציעכאַנאָ־וויץ[51], און זיין איידעם איז געווען דער רב פון הוסקוב ר׳ זאב וואלף[52]. נאָך זיין טויט איז אויס־געקליבן געוואָרן פאר רב אין סעמיאטיטש זיין זון, שאול[53].

ג

סוף זיבעצנטן יאָרהונדערט — א קורצע צייט פאָרן יאָר תנ״ט (1699) — האָט זיך אָנגעהויבן אין פוילן א גרויסע עליה קיין ארץ ישראל. אירע הויפט־עלעמענטן זיינען געווען שבתי־צבי־ני־קעס. שוין אין יאָר 1695 האָט ר׳ צדוק בר׳ שמריהו פון גראָדנע, וואָס איז שפעטער געווען פארבונדן מיט דער עלית־החסידים, מעורר גע־ווען די עליה קיין ארץ ישראל מיט דער אמונה, אז אין יענעם יאָר וועט זיך אנטפלעקן משיח, „דאָס איז שבתי צבי און ניט קיין אנדע־רער״[54]. די ידיעות וועגן שבתי צבי׳ס התגלות האָבן דערגרייכט די פוילישע קהילות.

צוזאמען מיט אים האָבן געפונען צו עליה אויך ר׳ חיים מלאך און ר׳ מרדכי אשכנזי. צו דעם קרייז האָט אויך געהערט ר׳ יהודה חסיד, וועלכער איז שפעטער געוואָרן דער מנהיג פון דער מאסן־באוועגונג, וואָס האָט זיך אָנגעהויבן אין פוילן, דייטשלאנד, מוראָוויע, עסטרייך, און האָט דעלע־גירט משולחים איבער די קהילות. ר׳ יהודה חסיד, דער שעדלעצער מוכיח, האָט זיך אויסגעצייכנט מיט זיינע דרשות, וואָס האָבן באווירקט די מאָסן.

ער האָט אָרגאניזירט זיין חברותא, וואָס האָט געציילט 31 משפחות (120 נפשות), וועו זיי האָבן פארלאָזן פוילן אין יאָר 1700[55]. זייערע וואָנדע־רונגען איבער דייטשלאנד האָבן גורם געווען אָן אויפרודערונג און זיי האָבן געפונען סימפאָטי־קערס און א סך שטיצערס. אין ווין האָבן זיי באקומען הילף פון די נכבדי העיר. די משפחות אָפענהיים און ווערטהיים האָבן געהאָלפן מיט געלט און מיט פאָליטישער השפעה. דער קאָרא־וואָן איז געוואָקסן און די צאָל מענטשן האָט שוין דערגרכט, לויט ידיעות וואָס זענען אויס צו זיין גוזמאדיק, צו 1300 נפשות. 500 זיינען אויסגע־שטאָרבן אויפן וועג קיין ארץ ישראל. פאקטיש זיין אָנגעקומען קיין ירושלים ניט מער ווי 150 נפשות[56]. אין דריי טעג ארום נאָך זיין אָנקומען קיין ירושלים (ראש חודש חשון תס״א, 1700), איז ר׳ יהודה חסיד קראנק געוואָרן און אויפן ניינטן טאָג איז ער נפטר געוואָרן.

לויט ווי עס דערציילט ר׳ גדליה סעמיא־טיטשער, איז ר׳ יהודה חסיד געגאנגען ערב שבת צו טבילה, דאָרט איז ער קראנק געוואָרן און איז מאנטיק געשטאָרבן. אין משך פונעם ערשטן יאָר זיינען א סך פון די עולים אויסגעשטאָרבן, צווישן זיי אויך ר׳ יהודה חסידס פרוי און זיין זון.

צווישן דער חבורה, וואָס זיינען עולה געווען

מיט ר׳ יהודה חסיד, האָבן זיך געפונען די סע־
מיאטיטשער ר׳ גדליה, מחבר פונעם ספר „שאלו שלום ירושלים״, און זיין ברודער משה.

אין זיין ספר, וואָס איז ארויס אין בערלין אין יאָר תע״ו, האָט ר׳ גדליה באשריבן די געשיכטע פון דער חבורה פונעם טאָג פון איר אָנקום קיין ירושלים. ער האָט דאָרט געשילדערט דעם מצב פון ירושלים און חברון און אלץ, וואָס ער האָט געזען און געהערט פאר דער צייט פון זיין וואוי־נען אין לאנד. אינעם ספר איז פאראן אן איבער־בליק וועגן דער אראביש־טערקישער באַציאונג צו די יידן און די באציאונגען צווישן די יידן גופא; וועגן דער אָרדענונג אין די קהלות און וועגן די שטייערן; די הייליקע ערטער און די לעגענדעס וועגן זיי. עס זיינען גיט ווייניקער אינטערעסאנט די פרטים וועגן די וואוינהייזער און דעם יידישן טאָג־טעגלעכן לעבן, קולינאָרע מנהגים, בגדים, מסחר, און וועגן דער אָרעמקייט, וואָס האָט געהערשט צווישן די יידן אין לאנד.

לויט זיינע רייד האָט ער געשריבן דעם ספר, ווייל „איך האָב געזען אז די בני ישראל האָבן ליב דאָס לאנד, קליין און גרויס, מאָן און פרוי, און וואנדערנדיק פון שטאָט צו שטאָט האָב איך זיך באקאנט מיט די מנהגים פונעם לאנד און אירע קרענק וואָס גאָט האָט עס קראנק געמאכט, און דעם עם הקודש, וואָס וואוינט אין איר איצט אין איר חורבן, פון וואָס זיי זיינען זיך מפרנס און אויך וועגן אנדערע חידושים. דעריבער האָב איך עס אויפגעשריבן און געגעבן מען זאָל עס לייע־נען און זיך דערוויסן, ווייל עס פעלט גאָרניט און איך האָב וועגן אלץ געשריבן און ווייל מען איז צו מיר צוגעשטאָנען איך זאָל עס לאָזן דרוקן האָב איך באשלאָסן צו מבטל זיין על דעתי מפני כל אדם״.

זיין ברודער, ר׳ משה פון סעמיאטיטש, איז לויט ר׳ גדליה׳ס רייד, געווען „מפורסם אין זיין דור אין גאנץ מלכות פוילן און האָט געקעמפט קעגן די שבתי־צביניקעס. ער איז אויפגעשטאָנען און האָט מבער געווען פון ווייניגאָרטן די דער־נערס, וואָס דאָס זיינען געווען ר׳ חיים מלאך מיט זיינע חברים און עס איז דאָרט איבערגעבליבן בלויז תבואה אָן שטרוי״.

אין יאָר תס״א איז ער געפאָרן צוזאמען מיט ר׳ יוסף ביאלער קיין איזמיר און האָבן בוחן גע־ווען די שבתיאנישע ידיעות פון דניאל בונאפוס, קאָרדאָזעס תלמיד. ר׳ משה איז געווען איינער פון די צען חברים פון דער ראוויגער ישיבה צו־זאמען מיט נאָך דריי תלמידי־חכמים פון פוילן: ר׳ לייב אָפאטשנער, ר׳ יוסף ביאָלער און ר׳ שלמה לוקאָווער [57].

אין יאָר תע״א איז ר׳ משה געפאָרן אין שלי־חות פון דער אשכנזישער עדה, ער איז געווען אין מאָץ און האָט ווי עס ווייזט אויס זיך שוין מער ניט צוריקגעקערט קיין ירושלים [57א]. ר׳ משה האָט געפירט א שארפן קאמף מיט די שבתי־צביניקעס און האָט זיך קעגנגעשטעלט מיט אלע זיינע כוחות קעגן די, וואָס האָבן געוואָלט מחדש זיין די שבתי־צבי באווענונג.

ד

גרויסע שינויים זיינען פאָרגעקומען אין לעבן פון די שטאָט־אייגנווינערס און אויך אינעם יידישן ישוב אָנהייבענדיק פונעם יאָר 1750, נאָכן טויט פונעם שטאָט־אייגנטימער געאָרג סאפיהאָ. סעמיאטיטש און די סביבה זיינען דעמאָלט ארי־בער צו דער פירשטין אָנא יאָבלאָנאָווסקא פון די סאפיהאָס (1728—1800). יאָבלאָנאָווסקא האָט זיך ניט פארלאָזן, ווי דאס רוב פריצים, אויף אירע אָנגעשטעלטע. זי האָט זיך באזעצט אין סעמיא־טיש און אָנגעווענדט איר הויפט־אויפמערק־זאמקייט אויף דער פארוואלטונג פון סעמיאטיטש און קאָצק.

די פירשטין האָט אָנגעשריבן א בוך אין 8 טיילן וועגן דער פארוואלטונג פון אָגראָר־ווירטשאפטן און אויך וועגן די אָדמיניסטראטיוע באדערפענישן אין אירע שטעט און שטעטלעך. אין אירע ביכער האָט זי זיך ניט באנוגנט מיטן בלויזן באשרייבן אירע פראקטישע דערפארונ־גען, נאָר זי האָט באהאנדלט אויך טעאָרעטישע פראָבלעמען, וואס זיינען פארבונדן מיט ערד־ארבעט, באָוואָלדיקונג, אָרגאניזאציע, פינאנץ און דאס פירן חשבונות. אין ספעציעלע פאר־צייכענונגען האָט זי געגעבן אן איבערבליק וועגן ענינים פון בודזשעט און זיין צוואמענשטעל.

די פירשטין יאבלאנאווסקא האָט זיך אינטע־רעסירט אויך מיט די יידישע ענינים אין אירע שטעט און שטעטלעך, שענקענדיק ספעציעלע אויפמערקזאמקייט סעמיאטיטש און קאָצק, הגם

עס האָבן צו איר געהערט אויך די וואָלינער שטעט אָסטרע, בערעזדאָוע און קראסניסטאָוו.

אירע ספעציעלע רעגולאציעס פאר די קהילות אין סעמיאטיטש און קאָצק האָבן געשאפן דעם אַרגאניזאציאנעל־אדמיניסטראטיוון ווי אויך דעם בודזשעטארן יסוד פאר די דאָזיקע קהילות. לויט די דערמאָנטע רעגולאציעס האָבן יערלעך (חול המועד פסח) געדארפט פאָרקומען וואלן צו די קהילות, ס׳איז פארבאָטן צו ווייל קרובים, אויך טאָר קיין געווייליטער ניט האלטן צוויי פאָסטנס . אויך שטרענג באפוילן, אז די קהילה מוז אויסקלייבן ספעציעלע גבאים, וואָס זאָלן אכטונג געבן אויף וואָגן און מאָסן און אז אויף די וואָגן זאָלן זיין אויפשריפטן אויף ייִדיש וועגן געווויכט פון דער סחורה, כדי אויסצומיידן פעל־שונגען.

די דאָקומענטן פון דער קהילה האָט מען נאָך א צעוויסער צייט אוועקגעגעבן אין שטאָטארכיוו, זיי זאָלן דאָרט אויפגעהיט ווערן. דער „שקאָל־ניק״ איז געווען דער ממונה איבערן ארכיוו און האָט געהאט צו אים דעם שליסל. א צווייטער שליסל האָט זיך געפונען ביים שטאָט־שרייבער, ער האָט געדאָרפט אָכטונג געבן, אז דער „שקאָלניק״ זאָל פירן דעם ארכיוו מיט גרויס פינקטלעכקייט.

די קהילה־געלטער זיינען איינגעטיילט גע־וואָרן אין דריי סאָרטן: א) קהילה־פאָנד; ב) פאָנד פאר מלוכה־שטייערן; ג) פאָנד פאר שטייערן, וואָס געהערן דער פירשטין. צו די קהילה־שטייערן האָבן זיך געערעכנט: 1) פלייש־שטייער KRUPKA 2) סחורות־שטייער KRUPKA 3) אָפצאָל פון בעלי־מלאכות. 4) ראש השנה שטייער. 5) אָפצאָל פאר אתרוגים. 6) אָפצאָל פון געוויכטגעלטער. 7) אָפצאָל פאר שחיטת עופות. 8) אָפצאָל פאר זיצערטער אין שול.

די פרנסי הקהילה זיינען געווען מחוייב, אין הסכם מיט די איבערייקע חברי הקהילה, צו בא־שטימען די גרייס פון די שטייערן יעדן יאָר און געבן עס דער פירשטין צום באשטעטיקן. א ספע־ציעלער בוכהאלטער (rachmistrz) פלעגט קאָנ־טראָלירן די חשבונות און זיי איבערגעבן דער פירשטין, דורך אירע עקאָנאָמען, צום באשטע־טיקן.

צוויי נאמנים זיינען באשטימט געוואָרן אָכ־טונג צו געבן אויף די פאָנדן. די קאסע פון דער קהילה האָט זיך געפונען אין דער פירשטינס פא־לאָץ. די שליסלען צו דער קאסע האָבן זיך ג׳ע־פונען ביי דרייען: ביים קאסיר, ביים פינאנץ־לייטער און ביים דאָרפעלטסטן. די פירשטין פלעגט אליין קאָנטראָלירן אלע הוצאות פון דער קהילה און פלעגט באשטימען וועלכע פון זיי זיינען לויט איר מיינונג איבעריק. זי פלעגט ניט באשטעטיקן די הוצאות־הדרך פון די פרנסים, אויב זיי האבן גענייצט די געלטער אויך פאר זייערע פריוואטע נסיעות. פאר שמחות און סע־דות פלעגט זי באשטימען א חודשלעכע בצימ־צומדיקע סומע. יעדן 24סטן יוני האָבן די פר־נסים געדארפט צושטעלן דער פירשטין דעם בודזשעט. מיטן עודף פון די הכנסות פלעגט מען דעקן די חובות פון דער קהילה.

ווי א צוגאָב צו די געלט־צאָלונגען האָט מען אויף די יידן ארויפגעלעגט אויך צוגאָב־שטייערן אין שווה כסף. די קהילה האט געדארפט צו־שטעלן צוויי וועגענער פארן טראנספאָרט פון זעלנערס אדער דער פירשטינס דינערשאפט. דעם דאזיקן שטייער האָט מען געקענט באצאָלן מיט געלט, צוויי גראָשן א נפש. יעדער בעל־הבית האָט געדארפט געבן 8 טעפ קאָרן פארן אלגעמיינעם שפייכלער. די קהילה האט יעדע וואָך געצאָלט דער פירשטין דריי גילדן — פיש־געלט. יעדן יום־טוב פלעגט די קהילה אוועק־טראגן דער פירשטין מתנות פאר 100 גילדן (לויט איר באשטימונג).

לויטן רעגולאמין האָבן די יידן געהאָט אן אייִ־גענעם בית־דין, אָבער יעדער פסק־דין האָט ג׳ע־דארפט באשטעטיקט ווערן דורך דער פירשטין. לאָדענישן צווישן א ייִד און א קריסט האָבן ג׳ע־דארפט פאָרקומען אין אלגעמיינעם געריכט. אין ג׳ערריכט האָט זיך תמיד געפונען א יידישער פאָר־שטייער. דאָס שטראָפגעלט, וואָס עס האָט ג׳ע־פסקנט דער ג׳ערריכט, איז געווען באשטימט פאר די באדערפענישן פון דער קהילה.

פאר די סעמיאטישער יידן, וואס האָבן זיך פארנומען מיט מסחר און מלאכה, איז געווען פארבאָטן דאָס ארייִנקומען אין די דערפער און דאָס אויסקויפן ביי די פויערים. די ווירטשאפט־פארוואלטונג פונעם פאלאץ האָט אלץ אויפג׳ע־

קויפט, געבראכט די פּראָדוקטן אין שטאָט און פארקויפט יעדן איינעם.

די יידן האָבן געמעגט אויפקויפן אין די דער־פער עופות און גרינסן. דאָס אָבער נאָר אין די ווירטשאפטן, וואס האָבן געהערט צו דער פיר־שטין. אין שטאָט האָבן יידן ניט געטאָרט פאר־קויפן קיין געוועלבער און הייזער אָן דער פיר־שטינס הסכמה. די יידן האָבן געצאָלט אין דער שטאָטקאסע „פלאץ־געלט" פאר זייערע דירות. דער אָפּצאָל איז געווען נאָך א מאָל אזוי גרויס פון דעם, וואָס עס האָבן געצאָלט די קריסטן.

אין יאָר 1776 זיינען דריי סעמיאָטיטשער יידן געפאָרן קיין ווארשע צוליב מסחר און האָבן דאָרט געחתמעט אָן ארענדע־אָפּמאָך. נאָך דעם האָבן זיי ארויסגעשיקט נאָך זייערע משפחות, וואָס זיינען פאָרבליבן אין סעמיאָטיטש. דער שטאָט־אדמיניסטראָטאָר האָט זיך געווענדט צו דער פירשטין און געפרעגט, צי ער מעג אַרויס־לאָזן די משפחות פון שטאָט. די פירשטין האָט געפסקנט, אז דער וואָס וועט פארלאָזן די שטאָט דארף אוועקגעבן א זעקסט חלק פון זיין פאר־מעגן. אויב ער וועט זיך צוריקקערן אין משך פון דריי יאָר, דארף מען אים אומקערן דאס גאַנצע. אין איר באשלוס האָט די פירשטין געשריבן: „א סך יידן, וואָס וואוינען אין שטאָט און פירן דאָ מסחרים, זיינען רייך געוואָרן — אויב זיי פארלאָזן זי און קלייבן זיך אריבער ערגעץ אנ־דערש, טוען זיי א היזק דער שטאָט און אירע בירגער."

לויט די רעגולאציעס האָבן יידן געמעגט אריין־פירן בראָנפן אין שטאָט אריין נאָר אין הורט און פארקויפן עס — אויסער דער פירשטינס גיטער. דאָס פאָכטן מילן איז געווען פריי און דער תבואה־האנדל — דערלויבט פאר יעדן, דאָס אָבער נאָר מיט פריצים.

אין שטאָט האָט זיך געפונען א קענטיקע צאָל בעלי־מלאכות. זיי זיינען געווען אָרגאניזירט אין צוויי צעכן. דער קצבים־צעך און דער צעך פון קירזשנערס און שניידערס. אויסער דעם זיינען געווען אויך יידישע בלעכערס און גאַרבערס, אָבער זייער צאָל איז געווען צו קליין, זיי זאָלן קענען האָבן אייגענע צעכן. די קריסטלעכע בעלי־מלאכות האָבן געהאט 8 צעכן: בעקערס, קירזשנערס, קצבים. פישערס שוסטערס, גאַר־בערס, בלעכערס און שמידן.

אז די צעכן האָבן אָנגעהויבן צו פאָדערן צו גרויסן מיטגליד־אָפּצאָל, האט זיי די פירשטין פונאנדערגעלאָזן און פארבאָטן די בעלי־מלאכות צו פאררייכטן חפצים. די בעלי־מלאכות זיינען געווען רעפרעזענטירט אין דער שטאָט־אדמי־ניסטראציע דורך זייערע פאָרשטייערס, איין ייד און איין קריסט. די יידישע צעכן האָבן געצאָלט דער פירשטין א יערלעכן שטייער: די שניידערס און קירזשנערס — 20 גילדן, די קצבים — 80 גילדן.

די בעלי־מלאכות האָבן ניט געטאָרט פארלאָזן די שטאָט אָן דער פירשטינס הסכמה [58]. אינטערע־סאנט איז, אז אויך די חברה קדישא האָט געהאט אן אייגענעם צעך (Cech bratczyków).

דאס קבורה־געלט איז געהאלטן געוואָרן אין א באזונדערער קאסע, וואָס האָט זיך געפונען ביים רב. די הכנסות פון דער חברה קדישא האָבן געמייגט גיין נאָר אויף צו פארשענערן די שול, פארן שפיטאָל, צדקה, פאר אָרעמעלייט און אויף איינקויפן זילבערנע כלים פאר דער שול. יידן זיינען געווען מחויב, אזוי גוט ווי קריסטן, צו־צושטעלן מענטשן פאר נאכט־שמירה.

אין יענער צייט האָט סעמיאָטיטש — א דאנק דער עקאָנאָמישער אקטיווקייט פון די יידן — מיט זיך פאָרגעשטעלט דעם האנדלס־צענטער פון פאָדלעסיע. די אָרענדע פון דער פירשטינס נחלות און אויך דער מאָנאָפּאָל אין שטאָט האבן זיך געפונען אין די הענט פון א באגרענעצטן קרייז יידן. אירע נחלות, וואָס האָבן זיך פאָר־שפרייט איבער סעמיאָטיטש, קאָצק, וויסאָקע־ליטאווסק, וואָלין, סטרעליסק, קוקיזוב, מא־ריאָמפאָל און ויעזופול, האָבן אריינגעבראכט נאָר אינעם יאָר 1773 פון די שטאָטישע פאָכטערייען 103.987 גילדן — די דאָרפישע פאָכטערייען האָבן אריינגעבראכט 97.755 גילדן [59].

אין יאָר 1755 איז אויפגעבויט געוואָרן, מיט דער הילף פון דער פירשטין יאבלאָנאָווסקא. נאָנט פון איר פאָלאָק, די גרויסע שול, מסתמא נאָכדעם ווי די אלטע שול האָט אָפּגעברענט. דער שול־בנין איז געווען העכער פונעם אוניטאָרן קלויסטער און כמעט אזוי הויך ווי דער קאטוי־

לישער, א זאַך, וואָס איז געווען אין קעגנזאַץ צו די באשטימונגען פון די סינאַדן.

די שול איז געבויט געוואָרן אין דער פאָרעם פון א פּיראַמיד, אין מזרחדיקן סטיל און די וועגט — באַפוצט מיט געמעלן. צווישן די תשמישי־קדושה אין שול האָט זיך געפונען א האַנטאויסגעארבעטער כיור, דאָס אלץ איז געווען דער פּירשטינס געשאַנק.

מיטן שול־בנין איז פארבונדן די וווייטערדיקע געשעניש: אויף א בערגל אין סאָסנע־וואלד, ארומגערינגלט מיט סעדער און געדטנער, האָט די פּירשטין (אין יאָר 1753) אויפגעבויט א נייעם פאַלאַץ. ניט ווייט פון דאָרט האָט זיך געפונען דער יידישער בית־עולם. אין א קורצער צייט ארום איז אויסגעבראָכן א סיכסוך צווישן דער פּירשטין און דער קהילה. דער אַפּקלאָנג פון די געווייגען ביי די לוויות האָט געשטערט דער פּירשטין אין איר רו, האָט זי באַשלאָסן צו ליק־ווידירן דעם יידישן בית־עולם. זי האָט פארבעטן די פרנסי הקהילה און געלאָזט וויסן איר באשלוס. זי איז געווען גרייט צו פאַרגיטיקן פארן היזק און אויפשטעלן אין שטאָט א צווייי־גאָרנדיקן טורעם מיט געוועלבן און דירות, ווי אויך צו־שטעלן פאר די יידן אומזיסטן האַלץ פון אירע וועלדער.

די יידן האָבן אַפּגעוואָרפן אירע פאַרשלאָגן און שטארק זי געבעטן ניט מחלל צו זיין דעם בית־עולם און ניט צו שטערן די מתים אין זייער רו. דער פּירשטין האָט זיך איינגעגעבן איבערצו־קויפן איינעם פון די פרנסי־הקהילה, א געוויסן קאדישאוויטש, און ער האָט געגעבן זיין הסכמה אויף דער צעשטערונג פונעם בית־עלמין. אז מען האָט אויפגעגראָבן די קברים און אַנגעהויבן זיך עוסקן מיט די ביינער, איז אויסגעבראָכן צווישן די יידן א גרויסע מהומה. מענער, פרויען און קינדער האָבן זיך צעלייגט אויף די קברים פון זייערע אבות און האָבן געצוואונגען די ארבע־טערס צו פארלאָזן דעם אָרט. לויט דער לעגענדע, האָבן אוועקגעפגרט די פערד, וואָס מען האָט מיט זיי געאַקערט דאָס פעלד.

אויף קאדישעוויטשעס עצה האָט די פּירשטין ארויסגעשיקט צו דער ארבעט א פויער, וועלכער איז געווען א בכור פון זיבעטען דור. ערשט דאָן האָט זיך איר איינגעגעבן ממשיך צו זיין דאָס גראָבן אַן שטערונגען. מען האָט אויסגעלייגט א בריייטן שאָסיי, וואָס האָט געפירט צום פאַלאַץ. דער בית־עולם איז ליקווידירט געוואָרן, קאדי־שעוויטשן האט די קהילה אריינגעלייגט אין חרם און פארמשפט אויף קבורת־חמור.

די לעגענדע דערציילט, אז קאדישעוויטש איז געשטאָרבן אין יונגן עלטער. מען האָט אים בא־גראָבן הינטערן פלויט. נאָך דער לוויה איז זיין גוף ארויסגעוואָרפן געוואָרן פון קבר און איז פארבליבן א לעגערע צייט אין א אָפענעם גרוב. מען דערציילט אויך, אז דער פּירשטינס בכור איז אין א קורצער צייט ארום געשטאָרבן פון א געהיימער קראנקייט. זי האָט עס אַנגענומען פאר א שטראָף פון הימל און האָט דערפאר באשלאָסן אויפצובויען פאר די יידן, אויף דער שלאָס־גאס, א גרויסע, פרעכטיקע שול. כאָטש די יידן האָבן עס ניט געוואָלט, איז די פּירשטין צוגעטרעטן צום בויען די שול. געבויט האָט מען עס אויפן אָרט פון דער טהרה־שטיבל, וואָס האָט זיך גע־פונען אויפן צעשטערטן בית־עולם. אין יאָר 1755 איז דער שול־בנין געווען פארטיק. מיט דער צייט האָט זיך די קהילה איבערגעבעטן מיט דער פּיר־שטין און האָט איבערגענומען די שול. שבת ביים דאָווענען פלעגט מען דאָרט זאָגן א ספעציעלע תפילה פאר דער פּירשטין און איר משפחה [60].

לויט דער ציילונג פונעם יאָר 1765 [61], האָבן געלעבט אין שטאָט 1015 יידן און אין אירע אַפּ־צווייגן, דראָהיטשין און די דערפער — 880 נפשות. בסך הכל האָט דעמאָלט געציילט די סע־מיאטיטשער קהילה 1895 יידן.

צום סוף פון 18טן יאָרהעגדערט האָט פאר־נומען דעם כסא הרבנות אין סעמיאטיטש הרב ר׳ קלמן. ער איז נפטר געוואָרן אין יאָר 1783. זיין זון, ר׳ מנחם־נחום גינזבורג, איז געווען רב אין ביאָלע, און ר׳ מנחם־נחומ׳ס זון, ר׳ משה גינזבורג, איז געווען רב אין סעמיאטיטש. ער האָט געגעבן זיין הסכמה, י״ז אב תקנ״ב, 1792, אויפן ספר אבות דרב נתן פון בר נרמי מליסא [62].

אין יענער צייט האָט געלעבט אין סעמיאטיטש ר׳ צבי־הירש בן שמואל זיינוויל, אַן אָפּשטאַמי־קער פון רוסאטיי, אייניגר פון דעם ווילנער גאונס תלמידים מובהקים [63]. ער האָט מתקן געווען פאר־שיידענע תקנות און מנהגים. אינעם אלטן בית־מדרש, וואו ער האָט געדאָוונט, האָט ער פאר־

באַטן אויפצובויען אן „עזרת נשים". דער איסור איז פארבליבן אין קראפט ביז צום יאָר 1899. ער איז דער מחבר פונעם ספר „מרגליות התורה", ביאורים אופן תנ"ך בדרך קבלה (פּאַריצק, 1788). ער איז געווען א שארפער למדן, א בקי און מקובל [64]. ער איז נפטר געוואָרן אין יאָר 1819.

אין דער צווייטער העלפט פון 18טן יאָרהונ־דערט האָבן יידישע סוחרים פון סעמיאטיטש איינגעשטעלט ברייטע האנדלס־פארבינדונגען מיט אויסלאנד. זיי זיינען געפאָרן אויף ירידים קיין פראנקפורט/מיין און לייפּציג [65]. ביים סוף פון יענעם יאָרהונדערט האָט אין סעמיאטיטש זיך געפונען א קופּער־פאבריק אונטער יידישער אָנפירונג. אויסער דעם האָבן יידן געפירט א ווייט פארשפרייטן מסחר מיט מעטאַלן [66]. אין יאָר 1791 האָט די שטאָט פארמאָגט 302 הייזער און די בא־פעלקערונג האָט געציילט 3500 נפשות. מער ווי א העלפט, 1800, זיינען געווען יידן [67].

נאָך דער דריטער צעטיילונג פון פוילן זיינען פּאָדלעסיע און סעמיאטיטש צוקאָאָפּטירט גע־וואָרן צו פּרייסן. פון טיילן פון פּאָדלעסיע, זמודז', די וואָיעוואדשאפטן טראקי און א טייל מאזאָוויע איז אויפגעקומען דער לאנדפּאָס „ניי אָסט־פּרייסן". סעמיאטיטש האָט געהערט צום ביא־ליסטאָקער דעפּארטאמענט. אין יאָר 1795 האָט זי געציילט 2733 איינוואוינערס [68].

אונטער דער פרייסישער הערשאפט האָבן יידן געדארפט זיך רעגיסטרירן און באקומען אַן ATESTAT (אידענטיפיקאציע־דאָקומענט). דעם 15טן יולי, 1797, האָבן זיך פאררעגיסטרירט אלע יידן פון ביאליסטאָקער דעפארטאמענט און צווישן זיי אויך די סעמיאטיטשער יידן. די וואָס האָבן זיך ניט רעגיסטרירט זיינען באשטראָפט געוואָרן מיט איין טאלער. די שטאָט־עלצטע און די סאָל־טיסן האָבן אכטונג געגעבן אויף די יידן. יידישע ענינים זיינען באשטימט געוואָרן לויט א ספע־ציעלן רעגולאָמין פון 5 פּאראגראפן.

דער „רעגולאָמין פאר יידן" האָט שטארק בא־גרענעצט די טעטיקייטן פון די קהילות. דאָס משפטן זיך איז אריבער צו דער שטאָט. די פּראָ־טעקציע פונעם שטאָט־אייגנטימער פאר די יידן איז בטל געוואָרן. פון די שטאָטישע פריווילע־גיעס האָבן די יידן ניט גענאָסן.

אין יאָר 1807 האָט זיך, מחמת די נצחונות פון נאפּאָלעאָנס ארמייען, געענדיקט די פרייסישע הערשאפט. די פרייסן האָבן זיך צוריקגעצויגן און אין פּאָדלעסיע האָט זיך געפונען דאָס פראנציי־זישע מיליטער. פארן מושל פונעם קרייז איז דורך נאפּאָלעאָנען באשטימט געוואָרן דער פראָנצייזישער גענעראל פעריע. מיטן אויפקום פון ווארשעווער פירשטנטום אין 1808 איז סע־מיאטיטש אריבער צו פוילן.

די איבערגאנגס־תקופה 1808—1815 איז גע־ווען א שווערע. אויך אין די שפעטערדיקע יאָרן האָט סעמיאטיטש געליטן א סך צרות און אָנ־שיקענישן. אין 1824 איז אויסגעבראָכן א שריפה און עס איז חרוב געוואָרן א גרויסער טייל פון דער שטאָט. דער יידישער וואוינפערטל האָט ספעציעל געליטן. עטלעכע יאָר נאָך דער שריפה (1830) איז געקומען די כאָלערע, וואָס איז אויס־געבראָכן אין פּאָדלעסיע.

די וואָס האָבן באזוכט סעמיאטיטש אין יענער צייט אונטערשטרייכן, אז „די איינוואוינערס פון סעמיאטיטש, א קליין שטעטעלע אין פּאָדלעסיע, זיינען בעיקר יידן, זיי פארנעמען זיך מיט מלאכה און ספעציעל — מיט מסחר". יידישע סוחרים פלעגן פירן סחורה קיין ריגע, פראנקפורט, ברעס־לוי, קיניגסבערג, לייפציג און אויך און רוסישע שטעט, פון דאָרטן פלעגן זיי ברענגען כלערליי סחורות קיין פּאָדלעסיע [69]. דער דאָזיקער מסחר האָט געשפייזט א סך בעלי־עגלות, וואָס האָבן פארמאָגט ביי א 700 פערד. א וויכטיקער פרנסה־קוואָל פאר יידן זיינען געווען די ירידים, וואו עס פלעגן צונויפפאָרן ביי א טויזנט וועגענער.

די סעמיאטיטשער יידן האָבן א סך געליטן אין די צייטן פון פוילישן אויפשטאָנד (1861—1863). אין שטאָט האָט זיך געפונען די קרייז־קאָמאנדע פון די אויפשטענדלערס, וואָס זיינען אָקטיוו גע־שטיצט געוואָרן דורך די פריצים, וואָס אין זייער שפיץ איז געשטאנען וויצענטאָ. די יוגנט, וואָס איז צוגעשטאנען צו די אויפשטענדלערס, פלעגט באפאלן די רוסן. דאָס רוסישע מיליטער האָט זיך קודם־כל אָפּגערעכנט מיט די יידן, געראבעוועט זייערע קלייטן און זיך איזדיעקעוועט אַן רחמנות. די אויפשטענדלערס, ווידער, האָבן געצוואונגען די יידן צו באזאָרגן זיי מיט שפייז און מלבושים.

די יידן האָבן זיך ניט באטייליקט אין אויפשטאנד און אָנגענומען א נייטראלע שטעלונג.

דעם 27סטן יאנואר, 1863, האָט דער רוסישער געזעראל מאניוכין אָנגעגריפן די שטאָט, אויפֿגערייסן דעם שלאָס, וואו עס האָט זיך (אין די קעלערן) געפונען א שפיטאָל פון די אויפשטענדֿלערס. לויט די ידיעות, וואָס האָבן זיך דעמאָלט פארשפרייט, האָבן דאָרט געפונען זייער טויט ארום 800 אויפשטענדלערס. דער שלאָס איז אין גאנצן חרוב געווארן.

אין די זעכציקער יאָרן האָט זיך אין סעמיאָטיטש אנטוויקלט די טעקסטיל־אינדוסטריע. עס זיינען אויפגעקומען א צאָל פאבריקן צום באָאַרֿבעטן דעם שעפסן־וואָל [70]. די פּראָדוקציע איז פארשפרייט געווארן דורך די ביליקע טראָנס־פּאָרט־מיטלען, וואָס עס האָט צוגעשטעלט דער בוג. אז די אייזנבאָן־ליניע האָט דערגרייכט ביאַליסטאָק, איז די אינדוסטריע אריבער אהין.

ה.

אין די 70קער און 80קער יאָרן פון פארגאנגענעם יאָרהונדערט זיינען ניט פאָרגעקומען קיין קאָנטיקע שינויים אינעם לעבן פון דער יידישער באפעלקערונג. אין די פּאָגראָם־יאָרן פון 1880—1881 און ווי א רעזולטאָט פון די מיי־געזעצן וועגן גירוש פון יידן פון די דערפער, האָבן זיך באזעצט אין סעמיאָטיטש א צאָל ארויסגעטרי־בענע משפחות פון דער געגנט. די באציאונגען צווישן דער קהילה און די רוסישע מאָכטאָרגאנען זיינען געווען זייער שלעכטע.

בעת א באזוך פון גובערנאָטאָר אין שטאָט (1884) האָבן די גבאים זיך געוועגדט צו אים מיט א בקשה, אז די מלוכה זאָל אסיגנירן טויזנט רובעל צו רעמאָנטירן די שול. האָט דער גובער־נאָאָר גערופן די גבאים מיטן רב צו זיך אין האָטעל און איז זיי באפאלן מיט גראָבע זידלעריין, פאר וואָס זיי טוען גאָרניט, אז דער רב זאָל זיך אויסלערנען רוסיש. די דעלעגאציע האָט געפֿרואווט זיך צו פארענטפערן, ס׳האָט זיך איר ניט איינגעגעבן צו שטילן דעם מושלס רציחה.[71] אין אויגוסט 1884 איז די שטאָט שווער געטראָפן געוואָרן פון א פייער. 60 יידישע הייזער, און בתוכם דער בית־מדרש, זיינען אוועק מיטן פייער. די הייזער זיינען ניט געווען אסע־קורירט, כאָטש אין שטאָט האָט זיך שוין געפונען א „פייער־קאסע" צו פארזיכערן פון שריפות. די נשרפים זיינען געבליבן „ווי זיי גייען און שטייען". פון דעמאָלט אָן האָט די רעגירונג פאר־באָטן צו בויען הילצערנע הייזער. אין דריי יאָר ארום (1887) איז ווידער פאָרגעקומען א שריפה. דאָס מאָל זיינען די בנינים צוריק אויפגעבויט געוואָרן אין פארלויף פון א יאָר צייט.

סוף נייניציקער יאָרן און אָנהייב 20סטן יאָר־הונדערט זיינען געשטאנען בראש פון דער קהילה: מאיר סעלסאָווסקי, שלמה מאיר זילבער־בערג, שמאי יאבלאָן, מענדל אוועדבור, מענדל רובינס.

שווער האָט די שטאָט געליטן פון דער כאָ־לערע. אין 1899 האָט מען, אויף הרב שחורס איניציאָטיוו, צעוואָרפן דעם אלטן בית־מדרש און מען האָט אויפגעבויט א נייעס („חיי אדם"). אין דאָזיקן בית־מדרש האָט זיך שוין געפונען אָן עזרת־נשים.

צום סוף פון 19טן יאָרהונדערט און אָנהייב 20סטן איז די עקאָנאָמישע לאָגע פון די יידן אין סעמיאָטיטש געווען זייער א געדריקטע. חוץ א קליינע צאָל פארמעגלעכע מענטשן, ווי די ברי־דער מיקיצינסקי, צוקער, פּאכטער און וויינשטיין, וואָס האָבן געפירט וואלד־מסחרים, געהאלטן אָ־רענדעס און אויך געהאנדלט מיט אויסלאנד—איז די יידישע באפעלקערונג געווען שטארק פאר־אָרעמט. אין צענטער פון שטאָט און אין א צאָל זייטיקע גאסן האָבן זיך געפונען יידישע שפייז־קרעמלעך, טיילווייז זיינען עס געווען געשטעלן פון קליינהענדלערס, וואָס פלעגן ברענגען פון די דערפער וווייץ, קאָרן, קארטאָפל, אייער, עופות. אנדערע, ווידער, האָבן געהאנדלט מיט גאלאנ־טעריי־ארטיקלען און געצויגן זייער חיונה פון די וועכנטלעכע מארקטעג און יריידים. א קענטי־קער טייל פון די אייגנווינערס האָט זיך גע־שפייזט פון מלאכה. א סך שוסטערס פלעגן פּראָ־דוצירן שיך און שטיוול פארן מאָרק, זיי האָבן אפילו באשעפטיקט געדונגענע ארבעטערס. עס זיינען געווען שניידערס. מעבל־סטאָלערס, שמידן, צווישן די לעצטע א צאָל פאכלייט, וואָס פלעגן אויסארבעטן אָגראָר־מכשירים, מעסערס וכדומה. א ספעציעלער פאָך איז געווען קצבות. די קצבים פלעגן אליין אויפקויפן די בהמות פאר

שחיטה. צווישן די אנדערע באשעפטיגונגען דאַרף מען דערמאָנען מעקלעריי און פּארמיטלער. פּרויען און יונגע מיידלעך פלעגן שטריקן זאָקן און הענטשקעס צום פּארקויף אויף די יריידים. מען האָט זיך אויך פּארנומען מיט אויסארבעטן טעפּ און שטובשיך.

אין שטעטל גופא און אין דער סביבה האָבן זיך געפונען אין יידישע הענט א צאָל ווּאַסער־מילן, ווּאו די אַרטיקע פויערים און די מעל־העגדלערס האָבן געמאָלן זייער תבואה [72].

אין גרויסן סך־הכל האָבן די יידישן מאסן געלעבט אין דחקות און עקאָנאָמישער נויט. א שווער קריזיס האָט געטראָפן דער שטאָט אין דער צייט פון די וואלן צו דער פערטער דומע (1907), וועו די פאָליאקן האָבן פראָקלאָמירט א באיקאָט אויף די יידן אין פוילן, ווייל זיי האָבן געהאָלפן צו דערווייללן אין ווארשע דעם סאָציאל־דעמאָקראָטישן דעפוטאט יאָגעלאָ (Jagielo). אויך אין סעמיאטיטש האָט דער פּוילישער גלח געהעצט די פאָליאקן און זיי אָנגעזאָגט ניט צו קויפן ביי יידן. די פאָליאקן האָבן זיך אַרגאַניזירט און אויפגעשטעלט אַן אייגענעם קאָאָפּעראָטיוון געוועלב. דווקא א יידישער האָט פארדונגען זיין הויז, וואָס האָט זיך געפונען אין צענטער פון שטאָט, דעם קאָנקורירנדיקן קלייט.

די עקאָנאָמישע נויט, די שווריקייטן צו געפינען פרנסה, דער פאָליטישער מצב, די נגישות פון דער מאָכט. די דיסקרימינאציע לגבי דעם ארבעטנדיקן מענטשן און דאָס אויסנוצן אים קעגן די ארבעט־געבערס, אפילו די בעלי־מלאכות צו די פּועלים — דאָס אַלץ האָט גורם געווען, אין סעמיאטיטש ווי אין אנדערע שטעט אין שטעטלעך, צו א געזעלשאפטלעכער אויפרודערונג. די ארבעטער־אָרגאניזאציעס, וואָס זיינען אויפגעקומען אין פוילן אין די נייַנציקער יאָרן, האָבן געפונען א באָדן פאר פּראָפּאגאנדע אויך אין סעמיאטיטש. פּוי וואַרשע איז אראָפּגעקומען א סטאָלער, זיין צונאָמען איז געווען נילטשע, און ער האָט אָרגאניזירט די ארבעטערס און די בעלי־מלאכות — שניידערס, שוסטערס, סטאָלארעס — אינעם „בונד". צווישן די אקטיוויסטן אין „בונד" זיינען געווען ביז דער ערשטער וועלט־מלחמה יעקב אָרישעס און משה ווייסמאָן. דער „בונד" און שפעטער דער ציוניס־טיש־סאָציאליסטישער ס.ס., האָבן זיך פארנומען מיט דער קאָנספּיראַטיוואר ארבעט אין דער תקופה 1903—1905.

נאָך אין די נייַנציקער יאָרן האָט די ציוניס־טישע באוועגונג פארנומען א קענטיקן אָרט אינעם יידישן געזעלשאפטלעכן לעבן. אָרגאַניזאציעל האָט סעמיאטיטש געהערט צום גראָדנער ועד הגליל. בראש פון דער ציוניסטישער באוועגונג זיינען געשטאנען שלום פאכטר און משה פונדיק, וואָס האָט עולה געווען קיין א"י און געארבעט אין סג'רה, האָט זיך אומגעקערט קיין סעמיאטיטש און ממשיך געווען זיין ציוניסטישע ארבעט. עס האָט זיך אויך געגרינדעט א פועלי־ציון פאראיין, ווי אַן אָפּצווייג פון דער בראָנאָוו־גרופע. אין שפּיץ פון דאָזיקן פאראיין זיינען געשטאָנען עלקע און דאָבע קאָפּלאן ווי אויך משה פאכטר. צום פאראיין האָבן געהערט א גרויסע צאָל חברים און אין 1905 האָט ער זיך פאראייניקט מיט דער טאבענקין־גרופע.

עס איז אינטערעסאנט, אז אין שטאָט האָט זיך געשאפן, מיטן רשות פון דער רעגירונג, אַן אָפּטייל פון דער ליטעראריישער געזעלשאפט אין פּעטערסבורג „יעוורעיסקאָיע ליטעראטורנאָיע אָבשטשעסטוואָ". יעדן שבת צו נאכט פלעגט מען זיך צונויפקומען ביים סוחר און משכיל ראובן מאנטשער. מען פלעגט דאָרט פאָרלייענען פון דער ליטעראטור און דיסקוסירן.

דער צעטרייסלטער עקאָנאָמישער מצב און די פאָליטישע רדיפות אין די יאָרן 1950—1914 האָבן ארויסגערופן אַן עמיגראָציע־באוועגונג קיין אמעריקע און אַן עליה פון יחידים קיין ארץ־ישראל. מיטן אויסבראָך פון דער ערשטער וועלט־מלחמה און מיט דער דייטשער אָקופּאציע האָט זיך אָנגעהויבן א ספּעציעל קאפיטל אין דער געשיכטע פון די סעמיאטישער יידן.

באמערקונגען און מראה־מקומות — זייטן 36—37.

ד. פּריפּטאַר

סעמיאַטיטש צווישן ביידע וועלט־מלחמות

אין דער תקופה פון דער פּוילישער אומאַפּ־
הענגיקייט האָט זיך דאָס יידישע לעבן אין סע־
מיאַטיטש שטאַרק צעבליט. באפּרייט פון צאַריזם
און פון זיינע גזירות און באַגרענצונגען זיינען
פאַרן יידישן קיבוץ אין א פּריי און דעמאָקראַטיש
פּוילן געשאַפֿן געוואָרן קאָאַסאַלע אַנטוויק־
לונגס־מעגלעכקייטן, און דאָס ניט נאָר אין
שטעט מיט גרויסע מאַסן יידן, נאָר אויך אין די
קלענערע קהילות. אפילו נאָכן אויפקום פונעם
פּילסודסקי־רעזשים, פון וועלכן די פּוילישע יידן
האָבן נאָך מער געליטן ווי די אַרטיקע באפעל־
קערונג, האָבן די יידישע שטעט און שטעטלעך
נאָך אַלץ געבראָכט און געשפּרודלט מיט אויפ־
טוריש טעטיקייטן אויף די פארשיידנסטע
שטחים, וועגן וועלכע מען האָט נאָר פריער ניט
געקענט חלומען אפילו. אזוי אין אנדערע ער־
טער, אזוי אין סעמיאטיטש. באזונדערס איז דאָס
חל אופן פונאנדערבלי פון דעם יידיש־געזעל־
שאפטלעכן לעבן אין שטעטל, אויפן פונאנדער־
וואוקס פון דעם יידיש־נאציאָנאלן חינוך, אויף
דער פאַרצוויגונג פון א גרויסער פאַרטייאישער
טעטיקייט און אויף דעם אויסערגעווינלעכן
אויפשטייג פון ציוניסטישע אקטיוויטעטן.

די יידיש־געזעלשאפטלעכע טעטיקייט אין סע־
מיאטיטש האָט זיך קאָנצענטרירט ארום צווויי
צענטרען: די קהילה און די פּאַרטייאישע אַרגא־
ניזאַציעס.

די קהילה, וואָס איז געווען א האַלבע רעגי־
רונגס־אינסטיטוציע, מיט רעכט אויספצולייגן
שטייערן אויף אלע יידן פון סעמיאטיטש און זיי
רעפּרעזענטירן, איז אייגנטלעך געווען די אָסק,
אַרום וועלכער עס האָט געדרייט דאָס גאַנצע יידי־
שע לעבן אין שטעטל. כאָטש די קהילה האָט זיך
פון צייט צו צייט באשעפטיקט מיט אלגעמיינע
יידישע ענינים, וואָס האָבן געהאָט א שייכות צו
כלל־ישראל, איז אָבער איר הויפּט־טעטיקייט גע־
וועז קאָנצענטרירט בעיקר אויף די לאָקאַלע באַ־
דערפענישן פון די סעמיאטיטשער יידן. שולן,
סאַניטאַרע ענינים. מעטריקאַציע, רבנות, שחיטה,
שטייערן — מיט די דאָזיקע אלע ענינים האָט
זיך באשעפטיקט די קהילה און געווען זייער
פוסק אחרון. פאַרשטייט זיך, אז די דאָזיקע אלע
זאַכן, וואָס האָבן אַנגערירט די קולטורעלע, רע־
ליגיעזע און עקאָנאָמישע יסודות פון שטעטל,
האָבן אָפט אריסגערופן שאַרפע און היציקע
דיסקוסיעס מצד די פאַרשיידענע פּארטייאישע
פאַרשטייערס אין דער קהילה. דאָס איז געווען
נאַטירלעך, נעמענדיק אין באַטראַכט. אַז די קהי־
לה איז געווען די צענטראַלע און דעציידירנדיקע
אינסטיטוציע אין שטאָט. פונדעסטוועגן איז דער
פּאַרטייאישער שלום־בית אין דער קהילה פון
סעמיאטיטש געווען אַ סך שטאַרקער און אַנ־
האַלטנדיקער ווי די רייסעריין און צאַנקעריין.
די סעמיאטיטשער קהילה איז געווען פון די גע־
ציילטע קהילות אין פוילן, וואו מען איז לייכ־
טער און גיכער דורכגעקומען אויך מיט די בונ־
דישע פאַרשטייערס.

שאַרפע קאַמפן פלעגן תמיד אויסברעכן, וועז
די קהילה פלעגט באַטראַכטן די פראַגע, ווי איינ־
צוטיילן די שטייערן פאַר אַלע יידישע תושבים
פון שטאָט. מען האָט זיך געאַמפּערט פאַרן בא־
שטימען די שטייערן פון יעדער משפחה, וויבל
טייל מיטגלידער פון דער קהילה זיינען געווען
דערפאַר, אַז אויף די אַרטיקע רייכערע יידן זאָל
אויספאַלן וואָס א גרעסערער חלק שטייערן צו
צאָלן.

מען האָט זיך אויך ניט ווייניק געריסן אַרום
דער פראַגע פון צ ע ט י י ל ן די געלטער פון די
איינגעמאַנטע שטייערן פאַר די פאַרשיידענע
שטעטלשע הצטרכותן. די פרומע האָבן געוואָלט
וואָס מער געלט פאַר די רעליגיעזע מוסדות און

די וועלטלעכע פאַרשטייערס — פאַר אנדערע באַדערפענישן.

איינע פון די ניט זעלטענע פראגעס, מיט וועלכע די קהילה האָט זיך געמוזט פאַרנעמען, איז געווען שחיטה. סיי די באַציאונגען מיט די שוחטים און קצבים, סיי דאָס אַנענמען נייע שוחטים, האָבן אָפט געפירט צו פאַרשיידענע קאַמפן אין דער קהילה און אויסער איר. אַ ביישפיל פון אַזאַ קאַמף זעען מיר אין א געדרוקטער מעלדונג, וואָס איז ארויסגעגעבן געוואָרן אין יאָר 1929 דורך „די פארוואלטונג פון דער יידישער קהילה אין סעמיאטיטש". אין יענער מודעה וועלן געזאָגט, אז כדי צו זיכערן די שכירות פון רב (רעמיגאלסקי, וואָס איז דעמאָלט געווען קראַנק), און כדי צו קענען נעמען נאָך א חזן־שוחט האָט

צו דער יידישער באַפעלקערונג. אין סעמיאַטיטש

אויף דער נרייסער אסיפה אין נייעם בית־המדרש מיט'ן אנטיי' פון סוכאלקער רב, דרב יאסעלעוויטש שליט"א, אום כדי צו זיכערן די שכירות פון אנזער רב שליט"א, וי אויך שפעטערהין שליט"א, אום כדי צו זיכערן די שכירות פון אנזער רב שליט"א, וי צוגענומן א חזן־שוחט, איז אגענומען געוואָרן א רעזאָלוציע, אויפצוהירן א קאָנטראַ אינעער דער שחיטה מיט דעם, דאָס די שחיטה־בעלד זאָלן די קצבים צאָלן ניט דירעקט די שוחטים נאָר אין דער יידישער קהלה, בעשטימענדיג דערבי דאָס פרט אויף אזוי קויפן כוישלאך ביי ר' ביניש יאבלאן.

צו די פריערדיגע פרייזן אָן שום הוספה.

די קצבים אַבער האָבן בעשטעלט א וידערשטאנד, (הגם זיי האָבן דערבייַ קיין שום שאָדן ניט) אריסדרייקענדיג זיך בים סטראָס־טע, דאָס אינט איז קיין רב נישט דאָרף מען קיין שכירות ניט צאָלן, אוז נלייכצייטיג ברענגען זיי אריין בשר חזק, וואָס אז אז שוין לאנג נעמאכט דורך אלע רבנים אוז מיט דעם נראָבן זיי אנטשר דעט עמיסטענען פון אונזער קראַנקן רב שליט"א אוז אויך די ארבונג פון דער נאנצער שטאָדט.

דערבייַ אפעלירן מיר צו דער נאנצער יידישער באפעלקערונג פון סעמיאטיטש ווי מענער אזוי פרויען, אום נישט צו צוברעכן די אחדות פון דער שטאָדט אוון דעם קיום פון אונזער קרַאנקן רב שליט"א, נישט צו קויפן קיין פלייש ביי עס ווען נישט פערווירקליכט ווערן דער אויבענ־ דערמאָנטער בעשלוס ווען נעמען קוויטלאָך דורך דער קהלה ביי ר' ביניש יאבלאן.

די פערוואלטונג
פון דער יידישער קהלה אין סעמיאטיטש.

Druk. Orlowski Stenotypist.

די קהילה אָנגענומען א רעזאָלוציע איינצופירן א קאָנטראָל איבער דער אַרטיקער שחיטה. לויט דער נייער פראַרדענונג זיינען די קצבים אויפגעפאַדערט געווארן ניט איבערצוגעבן דאָס שחיטה־געלט צו די שוחטים, נאָר עס אריינצוטראָגן אין דער קאַסע פון דער קהילה. עס איז אויך באשטימט געוואָרן אַן אַרט, וואו אויסצוקויפן שחיטה־קוויטלעך — ביי ר' ביניש יאבלאָן. די פארוואלטונג פון דער קהילה האָט זיך געמוזט עוואונדנט צום עולם מיט א בקשה ניט צו קויפן קיין פלייש, כל־זמן די קצבים מיט די שוחטים וועלן ניט פארוויקלעכן דעם דערמאָנטן באַשלוס.

די קצבים האָבן ארויסגעשטעלט א גרויסן וויַדערשטאַנד. זיי זיינען אפילו אַוועק צום סטאַראָסטא און אים דערציילט, אַז היות ס'איז איצט ניטאָ קיין רב, דאַרף מען אים ניט צאָלן קיין שכירות, ממילא פאלט אָפ יעדער גרונט פאר דער נייער פאראַרדענונג פון דער קהילה. אַבער די קצבים האָבן סוף־סוף זיך געמוזט אונטערגעבן, ווי ס'איז צו זען פון אַ צווייטער געדרוקטער מעלדונג, אַז די שטאָט האָט צוגענומען א דריטן שוחט (זע ביידע פאַטאָסטאָטן פון די מודעות).

בעקאַנטמאַכונג.

אזוי ווי עס איז יעדן באַקאנט אז די שחיטה איז די הכנסה־כוועלע פון הרב אב"ד, המו"צ, השוב"ים והש"ץ, און יעדער וואס שעכט אַ עוף איז פערזיכטערע סירט אין דעם אַז די הכנסה זאָל רעגולייר אייזפאַלסין, דערייבער איז דער רב והמו"צ און די שוחטים והש"ץ אין הסכם מיט דעם וועד־הקהל געקומען צום באַשלוס זיר וועגן דען צו דער גאַנצער אידישער באַפעלקערונג פון סעמיאַטיק גיין צום שוחט שעכטן אָהן אַ קוויטל.

גלייכצייטיג וועלן מיר אַזוי ווי מען האָט שוין צוגענומען אַ דריטן שוחט איז די שחיטה יעצט אַזוי פארטיילט אַז איינער פון די שוחטים וועט זיך געפינען אין דער עופות־באַינע פון 8.30 ביז 11.30 פריה אזי פון 2.30 ביז 5 נ. מ.

דאָנערשטאג און די ערב יו"ט טעג וועט זיין די עופות־באַינע אפען דעם גאנצן טאג.

הרב אב"ד והועד הקהל
דסה סעמיאטיץ

Druk. Orlowski Stenotypist.

איינער פון די שוחטים אין יענער צייט איז געווען ר׳ אשר שושן פון פּרוזשאנע, וואָס איז אַ סך יאָרן געווען שוחט אין סעמיאטיטש. עס זיי־נען באקאנט געווען אויך די שוחטים ר׳ ישראל מאיר, ר׳ יאנקל פּאָמעראַנץ, ר׳ משה הערש און אנדערע.

מען פלעגט שוין אָבער ווי ס׳איז קומען צו אַ הסכם. פונקט ווי מען איז דורכגעקומען וועגן עצם צוזאמענשטעל פון דער קהילה, אַז יעדע אַקטיווע פּאַרטיי אין סעמיאטיטש זאָל האָבן אין איר אַ גלייכע צאָל מיטגלידער — צוויי.

אין דער קהילה זיינען געווען פאַרטראָטן די פּאַרטייען: אלגעמיינע ציוניסטן, „מזרחי״, „בונד״, האַנטווערקער־פאַראיין און „אגודת־ישראל״. די פאַרשטייערס פון די פּאַרטייען זיי־נען כמעט תמיד געווען די זעלביקע די גאַנצע צייט: פון „מזרחי״ — לוי ביעליצקי און אלחנן קמחי; פון אלגעמיינע ציוניסטן — משה פּונדיק און דוד נח גרוסקין; „בונד״ — יאַנקל אור־שעס און מאַטל מאלינאָוויטש; „אגודת ישראל״ — שלמה מענדעלסאָן און יהושע פוקס; האַנט־ווערקער־פאַראיין — יעקב טיקאַצקי, אליהו באדני, משולם ציפעלעוויטש. דער רב האָט זיך באַטייליקט „עקס־אַפיציאַ״ אין אלע זיצונגען פון דער קהילה.

אין דער ערשטער קהילה זיינען אַ טייל פון די מיטגלידער געווען: יעקב רובינס, פריערדיקער צ׳לען אין אופראַווע, משה מרדכי רובינס, שמואל סאלאט, הרב קוסעלעוויטש, ביינייש יאבלאָן.

דער ערשטער פרעזידענט פון סעמיאטיטשער קהילה איז געווען צבי בעלקעס. נאָך אים זיינען געשטאַנען בראש פון דער קהילה: פייוול ראד־זינסקי, הרב לוי ביעליצקי. משה פּונדיק און משה מלאך.

אין אַ בריוו פון הרב יאָסעלעוויטש ווערט גע־זאָגט, אַז די צאָל יידן אין סעמיאטיטש אין 1926 איז געווען אַן ערך 800 משפחות. אַ צווייטער סעמיאטיטשער רב, הרב רעמיגאַלסקי, שרייבט אין אַ בריוו פון 1928, אַז אין שטעטל לעבן ארום טויזנט יידישן משפחות. די ציפער פון 5־6 טויזנט יידן אין סעמיאטיטש איז מער ווייניקער די ריכ־טיקע, כאָטש סעמיאטיטשער לאנדסלייט ריידן וועגן אַכט און אפילו צען טויזנט יידישע נפשות אין שטעטל.

דער גרעסטער טייל פון דער יידישער באַפעל־קערונג אין סעמיאטיטש, ווי אין די מערסטע פוי־לישע שטעט און שטעטלעך, האָט זיך פאַרנומען מיט מסחר. עס איז אָבער אויך געווען אַ קענטי־קער פּראָצענט בעלי־מלאכות, ווי דאָס איז צו זען פון דער ליסטע יידישע תושבים, וואָס ווערט דאָ ווייטער געגעבן.

לויט אַ קאָרעספּאָנדעטץ פון ש. לאַכאָוויצקי, זיינען אין 1932 געווען אין סעמיאטיטש 9 פּאַב־ריקן (כמעט אלע יידישע) מיט 299 אַרבעטערס. פון זיי 73 יידן (24,4%). אין 1937 האָט סעמיא־טיטש פאַרמאָגט 12 פאַבריקן, אין וועלכע עס האָבן געאַרבעט 538 ארבעטערס, 37,9% — 204 פון זיי זיינען געווען יידן („יידישע עקאָנאָמיק״, ווילנע, 1937, ב׳ 2־3, זייט 75).

גלייך נאָכן סוף פון ערשטן וועלט־קריג האָבן די סעמיאטיטשער יידן באַקומען אַ רעכט ביסל הילף סיי פון „דזשוינט״, סיי פון דער סעמיאטי־טשער רעליף סאָסייעטי אין אמעריקע. אין 1919 אָדער 1920 איז געקומען אין שטאָט א ספּעציע־לער שליח פון דער סעמיאטיטשער רעליף־אָרגאַניזאַציע אין אמעריקע, מאַקס ראָזנטאַל. ער האָט געבראַכט געלט סיי פאר קהלשע מוסדות, סיי פאר יחידים פון זייערע קרובים. עטלעכע יאָר שפעטער איז מיט דער זעלביקער מ סיע גע־קומען אלתר פעלדמאן, געוועזענער פרעזידענט פון סעמיאטיטשער רעליף אין ניו־יאָרק. ארום 1924 איז געקומען קיין סעמיאטיטש ווי א דע־לעגאַט פון די לאנדסלייט אין אמעריקע אהרון גרינשטיין. ער האָט דאָס געבראַכטע געלט אי־בערגעגעבן צו די אָרטיקע עסקנים, וואָס האָט זיך שפעטער ארויסגעוויזן ניט צו זיין דער פּאָסיקער וועג פאר אזא ארבעט. ווען עס זיינען דערנאָך געקומען קלמן, איידעם פון לוי דעם שמש, און מאנעס דעם שינדלמאַכערס, האָבן זיי שוין אויסגעמיטן דעם פעלער פון גרינשטיינען און האָבן אליין צעטיילט דאָס געלט פאר די נויט־באַדערפטיקע.

מיטן געלט פון אמעריקע האָט קהל זיך באניצט אויך צו שאַפן אַ גרויסע קיך, וואו הונדערטער סעמיאטיטשער האָבן געגעסן מיטאָג אין משך פון א לאנגער צייט. די קיך האָט זיך געפונען אין הויז פון מרדכי אשר גרינבערג דעם פּאָסטע־ליאָן.

אין די ערשטע יאָרן פון דער פּוילישער אומ־אָפהענגיקייט, נאָך די מלחמות מיט די באָלשע־וויקן און מיט ליטע, איז דער עקאָנאָמישער מצב פון די שטעטלשע יידן ניט געווען קיין שלעכטער. אויס אייגענער איניציאָטיוו און מיט דער הילף פון אמעריקאנער לאנדסלייט צו קרו־בים־יחידים און צו קהל, האָט מען זיך גיך אויפ־געבויט פון די חורבנות פון ערשטן וועלט־קריג, און די יידישע אָרטיקע עקאָנאָמיק האָט זיך גע־נומען אויספאָרעמען און סטאַביליזירן. דער פּראָ־צעס פון ווירטשאפטלעכער אָנטוויקלונג פון יידישן סעמיאטיטש האָט זיך זינט די גראָבסקי־גזירות — און וואָס ווייטער אָלץ מער — אָנגע־שטויסן אויף אָלץ שטאַרקערע שטערונגען און נגישות סיי מצד דער צענטראלער מאַכט אין וואַרשע, סיי מצד די אָרטיקע פּוילישע קרייזן, ביחוד פון זייער עקאָנאָמישן סעקטאָר. דאָס האָט שטאַרק פאַרגרעסערט די צאָל פון די יידן, באַ־זונדערס פון דער יוגנט, אין סעמיאטיטש, וואָס האָבן געזוכט א וועג פאר א בעסערער צוקונפט דורך עמיגראַציע אָדער עליה.

לויט איר ראָלע און אירע אויפגאבעס האָט די קהילה געהאט אָן איינפלוס אויך אויפן עקאָנאָ־מישן לעבן פון די אָרטיקע יידן. אָבער די צענ־טראלע פונקציע אין דער יידיש־שטעטלשער עקאָנאָמיק האָט אויסגעפירט די אָרטיקע יידישע קאָאָפּעראַטיוון פאַלקסבאַנק. דער סוחר, דער קרעמער, דער פּעדלער, דער האַנטווערקער — אלע האָבן געמוזט אָנקומען צו א הלואה אין באנק, האָבן שווער געקענט אויסקומען אָן אירע קורצטערמיניקע קרעדיטן.

שוין אָנהייב צוואַנציקער יאָרן איז געשאפן געווואָרן די יידישן פאַלקסבאַנק אין סעמיאטיטש. איר ערשטער דירעקטאָר איז געווען ד״ר געל־בוים. אין דירעקטאָרן־ראַט — הרב ביעליצקי, ר׳ בן־ציון מאַנדרע און נאָך.

די יידישע פאַלקסבאַנק האָט פאַרמאָגט עט־לעכע הונדערט מיטגלידער. יעדער יאָר זיינען פאַרגעקומען וואָלן פון א פאַרוואָלטונג. ארום אָן אָרט אין דער פאַרוואָלטונג האָבן זיך שטאַרק גע־ריסן סיי די פּאַרטייאישע, סיי די אומפּאַרטייאי־שע אָרטיקע יידישע קרייזן, די ערשטע — כדי צו געווינען א פּאָזיציע אין א מוסד מיט אזא גרויסער השפעה אויפן לאָקאָלן יידישן לעבן, די לעצטע — צוליב זייערע פשוטע עקאָנאָמישע אינטערעסן.

אין מיטן די דרייסיקער יאָרן האָט זיך עפּעס געטראָפן מיט דער באַנק, וואָס האָט שטאַרק אונ־טערגעגראָבן דעם צוטרוי פון דער יידישער באַ־פעלקערונג צו איר, און דאָס האָט זיך אָפּגערופן אויף איר וווייטערדיקער אָנטוויקלונג.

בדרך כלל זיינען ניט געלעגן קיין צו גרויסע סומעס געלט אין דער קאַסע פון באַנק. פאר מאַרקטעג, יאָרידן אָדער גרויסע קריסטלעכע חגאות פלעגט די פאַרוואָלטונג פון באנק זיך באזאָרגן מיט אזויפיל, וואָס זיינען מער־וועניקער געווען אויסגערעכנט אויף ארויסצוגעבן ביי טאָג; ביי נאַכט פלעגט בלייבן וווייניק געלט אין דער קאַסע. האָט זיך איין נאַכט געטראָפן, אז אין באַנק האָט זיך געפונען די גרויסע סומע פון 21,000 זלאָטעס. דאָס געלט איז געווען באשטימט פאר א נדן פון א סעמיאטישער כלה. די סומע איז ארויסגעפאָדערט געוואָרן פון וואַרשעווער צענטראלער יידישער באַנק. און מאָדנע: פונקט אין דער נאַכט, וועו דאָס געלט איז אריינגעלייגט געוואָרן אין דער קאַסע פון סעמיאטישער פאַלקסבאנק, איז געשען א גניבה און די גאנצע סומע איז נעלם געוואָרן.

די פאַליציי איז געשטעלט געוואָרן אויף די פיס — אָבער אָן הצלחה. עס זיינען געפאלן שטאַרקע פאַרדאַכטן אויף די נאַענטסטע מענטשן פון דער פאַלקסבאנק, ווייל נאָר זיי האָבן גע־קענט וויסן וועגן דער גאנצער טראַנסאַקציע, וואָס איז געמאַכט געוואָרן בסודי סודות — אָבער קיין קאָנקרעטע באַווייזן זיינען דאָך ניט געווען קעגן זיי. אויף אַ קונציקן אופן איז מען געקומען אויף די שפּורן פון א יידישער אונטערוועלט־באנדע אין וואַרשע, וואָס האָט געהאט א חלק אין דער „שטיקל ארבעט״. מען האָט געפירט מיט זיי פאַראַנלונגען, אז זיי זאָלן אומקערן כאָטש די וועקסלען, וואָס זיינען געווען אויף א גרויסער סומע, און מען וועט זיי פאַרגיטיקן פאר דעם. דער „מסחר״ האָט זיך איינגעגעבן — אָבער דערגיין פון זיי אָדער פון אנדערע קרייזן וועגן די סעמיאטישער מיטהעלפערס איז ניט געלונ־גע עד היום הזה.

אין סעמיאטיטש איז אויך געווען א יידישע לייקאָסע, וואָס איר אָנהייב איז געווען אין די

צייטן פון רעליף. די לייקאָסע האָט געהאָט באַ־
גרענעצטע מיטלען, פונדעסטוועגן האָט זי גע־
בראַכט א סך נוצן, באזונדערס פאר די אָרימערע
קרייזן פון דער יידישער באפעלקערונג, וואָס
האָבן דאָרטן באקומען הלואות אָן פּראָצענט און
אָפט אויך אויף א לענגערער צייט. די לייקאָסע
איז אָנגעפירט געוואָרן דורך איטשע וויזענבערג.

שולן

אין סעמיאטיטש, ווי אין אלע מזרח־איראָ־
פעישע שטעטלער, איז דער חדר און די תלמוד־
תורה נאָך אלץ פאַרבליבן די רעליגיעזע גרונט־
שול פאר די פרימערע טיילן פון שטאָט. אין דער
צייט פון דער פוילישער אומאָפּהענגיקייט איז
זייער ווירקונגסקרייז א רעכט ביסל פארקלענערט
געוואָרן, אָבער זיי זיינען ניט אונטערגעגאַנגען,
ניט געקוקט אויף דער געפערלעכער קאָנקורענץ
פון מאָדערנע יידישע און העברעאישע שולן אין
שטאָט, מיט זייערע יונגע לערערס, שענערע
בנינים און אנדערע צוציאונגס־מיטלען פאר קינ־
דער. דער כוח פון דורותדיקער טראַדיציע.

אין תלמוד־תורה זיינען געווען 8 כיתות.
א לאנגע צייט איז געווען דער מנהל פון תלמוד־
תורה הרב משה מאיר גוטמאן. אין דער הנהלה
זיינען געווען טעטיק הרב לוי ביליצקי, ר׳ אשר
שושן, ר׳ הירש כאַמסקי דער אָפּטייקער, ר׳ אליהו
אברינסקי, ר׳ קלמן ראָזנבלום און אנדערע. ווי
מלמדים אין תלמוד־תורה און אין די חדרים גע־
דענקען זיך: גוטמאָן (איצט אין ישראל), ר׳ פנחס
פאַסטערנאַק, מענדל דעסל, יצחק לייזער גאָלד־
בערג, ר׳ זעליק גוניש דער מלמד, אליהו טראַטש,
ר׳ יואל מארמאר, ר׳ אליהו אָברינסקי, ר׳ בערל
ריבאָווסקי, משה פונדיק, אייערווייס, ר׳ באבל
יאָשיכעס, ר׳ איצע דער תלמוד־תורה מלמד,
ישעיה מאיר וויינשענקער.

פון מיטן די צענדליקער יאָרן האָט עקסיס־
טירט אין סעמיאטיטש א ישיבה קטנה „אור
תורה". אין איר האָבן גלעלרנט ניט בלויז די
סעמיאטישטער, וואָס האָבן געענדיקט דעם חדר
אָדער די תלמוד־תורה, נאָר אויך יינגלעך פון
דער ארומיקער סביבה.

די ישיבה קטנה האָט געהאט עליות און ירי־
דות. איר מאָטעריעלער מצב איז קיין מאָל ניט
געווען קיין גוטער. א געוויסע צייט האָט זי באַ־
קומען שטיצע פון אמעריקאנער רעליף־געלטער,
וואָס א דאנק דעם האָט מען אויך אויסגעהאָלטן
א בית־התבשיל פאר דער ישיבה. אין 1926 האָבן
אין דער ישיבה־קיך געגעסן 75 בחורים. די ישי־
בה האָט אויך יאָרן לאַנג געקריגן תמיכה פון
צענטראלן ועד הישיבות אין ווילנע, אָבער ווייט
פון גענוג, אז איר עקסיסטענץ זאָל זיין געזי־
כערט. אין די בריוו, וואָס זיינען פאַרבליבן אין
אָרכיוו פון ועד הישיבות און זיי געפונען זיך
איצט אין ניו־יאָרקער ייוואָ, באקלאָגן זיך תמיד
די ראשי־ישיבה אויפן ביטערן עקאָנאָמישן מצב
פון דער ישיבה קטנה. ווען אליהו מאזור איז גע־
פאָרן קיין אמעריקע אין די צוואנציקער יאָרן,
האָט מען אים מיסגעגעבן א בריוו פון הרב הגאון
ר׳ חיים גראָדזענסקי צו טאָן עפעס פאר דער
ישיבה קטנה.

אין 30־1929 איז די צאָל בחורים אין דער
ישיבה „אור תורה" שטאַרק געפאלן. ווי צבי
שארפשטיין גיט אָן אין זיין „תולדות החינוך
בישראל" (חלק ג׳, ניו־יאָרק, תש״ט, ע׳ 207),
האָבן דעמאָלט געלערנט נאָר 35 בחורים.

פון די ערשטע ראשי־ישיבות אין „אור תורה"
זיינען געווען הרב ר׳ בנימין אליהו רעמיגאָל־
סקי, דער אב״ד פון שטאָט, הרב יצחק שמידמאן,
איידעם פון שמאי יהודה יאבלאָן, הרב זיסקינד
שוואַרצבערג, וואָס איז אויך געווען דער משגיח.
די לעצטע ראשי־ישיבה זיינען געווען הרב ר׳
אשר זעליג מעלניק און הרב ר׳ יוסף ראובן זא־
בלאָצקי. אין ווילנער „דאָס וואָרט" פון מערץ
1939 איז נאָך דאָ זייערע א באַגריסונג, אין נאָ־
מען פון „אור תורה", צו דער חתונה פון הרב לוי
ביליצקעס טאָכטער.

עטלעכע יאָר, פון מיטן די צוואָנציקער ביז אָן
ערך 1930, האָט אפילו עקסיסטירט א צווייטע
ישיבה אין סעמיאטיטש — דאָס איז געווען די
נאוואַרדעקער מתיבתא רבתא „בית יוסף". איר
ראש־ישיבה און מנהל איז געווען הרב ר׳ שמואל
ווינטרויב.

צוויי ישיבות אין אזא שטאָט ווי סעמיאטיטש
איז אוודאי געווען שוין צו פיל, און ס׳איז קיין
וואונדער ניט, וואָס אויך „בית יוסף" האָט דאָרטן
געהאט א בידעם קיום. אין בריוו צום ועד הישי־
בות אין ווילנע ווערט ביטער געקלאָגט אויפן
מצב פון „בית יוסף", וואָס אפילו איר ראש־

ישיבה און מנהל האָט פשוט ניט מיט וואָס אי־
בערצוקומען דעם טאָג. פרויען גייען יעדן טאָג
איבער די הייזער קלייבן פאר אים און זיין
משפחה.

אויף איין זאַך האָט זיך ניט געהאָט צו קלאָגן
די ישיבה „בית יוסף" — אויף מאַנגל אין בחור־
רים. אין 1927 האָבן געלערנט אין איר 160 בחור־
רים. צווישן זיי זיינען געווען, ווי עס ווערט גע־
זאָגט אין א בריוו פון 1927, א סך „בחורים נוד־
דים מרוסיא". זיי האָט מען געמוזט באַזאָרגן ניט
נאָר מיט עסן, נאָר אויך מיט קליידער און שיך.

ראש־ישיבה אין „בית יוסף" איז אויך געווען
הרב ר' יעקב קאנעווסקי.

ארום אַנהייב 1930 איז די ישיבה „בית יוסף"
אריבער קיין פינסק.

די בעלי־בתים פון סעמיאטיטש האָבן זיך
שטאַרק מתעסק געווען ארום די ביידע ישיבות
און האָבן געפֿרואווט זיי העלפֿן מיט וואָס עס
לאָזט זיך. עס איז געשאפן געווארן אַן ארטיקער
ועד־הישיבה, וואָס איז געווען זייער אַקטיוו. אין
1928 איז ער באשטאנען פון: מו"ץ ר' מאיר זאב
סמאליאַטינסקי, הרב לוי ביליצקי, ר' יצחק אלי־
עזר גאָלדבערג. משה מרדכי רובינס, ר' יהושע
פוקס, ר' דוד פעלכאָוויטש, ר' יצחק און ר' זלמן
מאנדלבוים, ר' משה דוד פאם, ר' אלחנן ברייני־
סקער, ר' אלחנן קמחי און ר' יצחק באש. עסקנים
פון ארטיקן ועד הישיבה זיינען געווען ר' אלתר
קלעפאַצקי, ר' אשר שושן, ר' בן־ציון מאַנדרע,
ר' נטע קראמער, דער גבאי ראשון פון חברה
קדישא ר' שמואל בעקער און גבאי שני ר' ליפע
אַרלינסקי, ר' זיידל שאפראן, יהושע סוקעניק פון
חברה ש"ס און ש. לאנדאן פון חסידישן בית־
המדרש, ר' צבי כאַמסקי, ר' ישראל משה סוראצ־
קי, ר' משה געווירצמאן, ר' אליהו מינעוויצקי,
ר' דוד ווינדעלאוויטש. אין דעם אַרכיוו פון צענ־
טראלן ועד הישיבות זיינען פארבליבן רשימות
מיט הונדערטער נעמען פון סעמיאטיטשער
מנדבים פאר די ישיבות אין שטאָט.

געווען אויך סעמיאטיטשער, וואָס זיינען גע־
פֿאָרן לערנען אין אנדערע ישיבות. אין דער אַ־
קאַנטער קאמעניצער־סלאָבאָדקער ישיבה „כנסת
בית יצחק" האָבן אין 1938 געלערנט די ווייטער־
דיקע בחורים און יינגלעך: יעקב קאַטלער, יצחק
ראַדזינסקי, רפאל ביליצקי, שמואל טאַלווינסקי,
בנימין מאַרער. אין דער מכינה פון דער ישיבה:
יעקב גארבער, יעקב ראדזינסקי, יעקב בענדער,
צבי קאפלאן, שמואל רויזעל, יעקב ליטמאן. אַ
גאנצע „קאַלאָניע" פון סעמיאטיטש (ספר הזכרון
של הישיבה הגדולה „כנסת בית יצחק", וואַרשא,
תרצ"ח).

★

די יידיש־וועלטלעכע דערציאונגס־אנשטאַלטן
אין סעמיאטיטש זיינען, נאטירלעך, געווען א סך
יינגער ווי די טראַדיציאַנעלע יידישע רעליגיעוע
חינוך־מוסדות. פאַקטיש איז זייער אויפקום און
עיקר טעטיקייט באגרענעצט צו דער תקופה פון
צווישן ביידע וועלט־מלחמות.

אויף וויפיל ס'איז אונדז באַקאַנט, איז נאָר גע־
ווען איין יידיש־וועלטלעכע שול אין סעמיאטיטש
פארן ערשטן וועלט־קריג. דאָס איז געווען די
יידיש־רוסישע פראַגימנאַזיע פאר מיידלער, וואָס
האָט דאַרטן עקסיסטירט שוין אין 1912. איר די־
רעקטאָר איז געווען אייזנער מיטן נאָמען אוואר־
בוך, א געקומענער פון רוסלאנד. זי האָט געהאט
פינף קלאַסן. זי האָט געהאָט רעכט נאָר פון אַ
פריוואָטער שול, און אירע שילערס האָבן גע־
מוזט אָפּגעבן עקזאָמענס אין וואַלקאָוויסקער
מלוכה־שול. די שול איז אונטערגעגאנגען ארום
יאָר 1917.

אין דער צייט פון דער דייטשער אָקופּאַציע איז
געשאפן געווארן אין שטאָט א דייטשע צוואַנג־
שול. דער דירעקטאָר פון שול איז געווען א גע־
קומענער דייטש, אָבער אלע לערערס זיינען גע־
ווען אַרטיקע יידן: פייגע גאָזדיק, לאה זאַבלא־
דאָווסקי, שאפירא, אסתר קיילעס, אסתר סלא־
כאָווסקי און מלכה מיקוצינסקי־וויינשטיין. די
שול האָט געהאָט זיבן קלאַסן.

די צענטראלע חינוך־אינסטיטוציע אין סע־
מיאטיטש איז געווען די „תרבות"־שול, „בית ספר
עממי עברי „קדימה". זי האָט געהאט אַן אויסער־
געווייניליכע השפעה אויף דעם גרעסטן טייל פון
דער אַרטיקער יידישער יוגנט. אויב סעמיאטיטש
איז געווען אזוי שטארק ציוניסטיש און חלוציש,
איז דאָס קודם כל צו פארדאַנקען דער דערציי־
אונג, וואָס די יידישע יוגנט דאָרטן האָט באקומען
אין דער „קדימה"־שול. נאָך איצט קענען די
פארבליבענע פון סעמיאטיטש ניט ריידן אַן ליבע
און פֿאַרערונג וועגן דער דאָזיקער שול אַון איר

גרינדער און מנהל ביזן לעצטן טאָג, יהודה קאָהוט.

יהודה קאָהוט איז געווען א שטאַרקע פּעדאַגאָגישע פערזענלעכקייט, וואָס האָט געהאָט אַ גרויסן איינפלוס אויף זיינע תלמידים. ער איז אַבער געווען ניט נאָר א לערער, נאָר האָט זיך אויך שטאַרק אָפּגעגעבן בכלל מיט אַרבעט אויפן געביט פון יידישע שולן, ווי אויך מיט אלגעמיינער יידיש־געזעלשאפטלעכער טעטיקייט. אין דער ליסטע דעלעגאַטן צו דער ערשטער קאָנפערענץ פון „תרבות״־לערערס אין פוילן, אין יאָר 1922, איז שוין פאַראַן זיין נאָמען („תרבות, וואַרשא, תרפ״ב, חוברת ג׳).

דער „הועד המרכזי של „תרבות״ בפולין״ האָט ניט זעלטן מאַביליזירט קאָהוטן אויף צו באַזוכן אנדערע שטעט, כדי דאָרטן אויפצושטעלן נייע „תרבות״־שולן אָדער פארשטאַרקן אָפּגעשוואכטע שולן פון אָט דער אַרגאַניזאַציע. א דאַנק דער פירערשאפט און אַקטיוויטעט פון י. קאָהוט האָט סעמיאטיטש כמעט תמיד זיך באַטייליקט אין אלע „תרבות״־קאָנפערענצן אין פוילן („תרבות״, וואַרשא, תרצ״ג, חוברת 13; תרצ״ה, חוברת 23).

אין איר איבער צוואַנציק־יאָריקער עקסיסטענץ האָבן אין דער „תרבות״־שול געארבעט א סך לערערס, צווישן זיי — אסתר שטיין, מרגליות, רחל האָלצמאן, משה פישמן, קייזער, זאב טשערניאַקי, אסתר סלאָבאָווסקי, אייזנבערג, זילבערבערג, לאה זאַבלאָדאָווסקי, פייגע ניע־פּלאָטניק, וויסמאן.

די „תרבות״־שול, אין וועלכער עס האָבן זיך געלערנט א 200—250 קינדער, האָט עקסיסטירט ביזן אריינקומען פון די באָלשעוויקעס אין שטאָט אין 1939. די שול האָט וויייטער פונקציאָנירט ביזן חורבן, אָבער זי איז אין גאַנצן רעאָרגאַניזירט געוואָרן. העברעאיש האָט מען באזייטיקט פון די לימודים. אלץ האָט מען געטומען לערנען אויף יידיש. די שול גופא איז אָנגערופן געוואָרן: „יידישע ניט פולע מיטלשול״. ווי דער דירעקטאָר פון שול איז באשטימט געוואָרן א רוסישער ייד. דער גאנצער לערער־פערסאָנאָל איז געביטן געוואָרן. צווישן די נייע לערערס זיינען געווען: שמערל לאָכאָוויצקי, ר. אייזנבערג, הערשל דזשערזינסקי.

אין די דרייסיקער יאָרן איז אין סעמיאטיטש געשאפן געוואָרן א „יבנה״־שול, וואָס איז געשטיצט און אויסגעהאלטן געוואָרן בעיקר פון די קרייזן פון „אגודת ישראל״. זי האָט געהאָט א ניטקשהדיקע צאָל קינדער. פון א ליסטע פון א באשפייזונגס־אָקציע פאר די תלמידים פון דער „יבנה״־שול איז צו זען, אז אין 1936 איז זייער צאָל געווען העכער פון 120. („סאָציאלע מעדיצין״, וואַרשא, 1936, נומער 9—10).

געווען אויך א פאָלקשול מיט יידיש ווי די לימודים־שפּראַך. זי איז געגרינדעט געוואָרן דורך בונדיסטישע און ניט־ציוניסטישע קרייזן. אירע לערערס זיינען געווען יאָנקל טיקאָצקי, העניע טיקאָצקי, יאָנקל אורשעס. צוליב מאנגל אין געלט־מיטלען האָט די יידישע פאָלקשול זיך פארמאָכט אין 1924, ווי יאנקל אורשעס גיט עס איבער אין א בריוו צו משה ווייסמאָן. („פון בריסק ביז סעמיאטיטש״, משה ווייסמאָן, אָנטאָלאָגיע, 1952, ז׳ 124).

פון צייט צו צייט זיינען אויפגעקומען פריוואָטע יידישע שולן אין סעמיאטיטש. איינע פון די בעסטע צווישן זיי איז געווען די שול פון מיכאל סקורט, וואו זיין זון בערל האָט אים ארויסגעהאָלפן אין לערנען. זי איז פאר דעמאָלטדיקע באדינגונגען געווען א מאָדערנע שול, מיט „סקאָמייקעס״ פאר די קינדער, אָבער האָט זיך לאָנג ניט געהאלטן.

אין סעמיאטיטש זיינען אויך געווען פריוואָטע לערערס, וואָס האָבן ניט געהאט קיין שולן, אָבער האָבן געגעבן „שטונדן״. ביי זיי האָבן זיך געלערנט קינדער פון די רייכערע קלאָסן.

פארטיען

סעמיאטיטש איז געווען א ציוניסטישע שטאָט. די ניט־ציוניסטישע עלעמענטן פון רעכטס און פון לינקס האָבן פאָרגעשטעלט מיט זיך בלויז א קליינע מינדערהייט. די ציוניסטן, דורך זייערע פארשיידענע פארטייען, האָבן געגעבן דעם טאָן אין אָרטיקן געזעלשאָפטלעכן לעבן. די ארבעט פארן אויפבוי פון ארץ־ישראל האָט פאָרנומען אַ צענטראלן אָרט אין די אָרטיקע יידישע טעטיקייטן.

אין דער צייט, וועו די גאנצע יידישע וועלט איז ארומגעכאפט געוואָרן מיט פּרייד דורך

בשורה פון דער באלפור־דעקלאַראַציע, זיינען אויך אין סעמיאטיטש פאַרגעקומען יובל־דעמאָנסטראַציעס. די אקציע פון „קרן הזהב", וואָס איז דורכגעפירט געוואָרן אין דער יידישער וועלט, האָט אויך אין סעמיאטיטש געפונען א ביז גאָר ווארעמען אָפּקלאַנג. דער אָפּרוף האָט זיך אויס־געדריקט אין דער סומע גאָלד, וואָס סעמיאטי־טשער יידן האָבן דעמאָלט געגעבן פארן „קרן הזהב".

אויך אין צייטן פון יידישן אלגעמיינעם טרוי־ער איז דאָס ציוניסטישע סעמיאטיטש ניט גע־בליבן אָן א זייט. אין די יאָרן פון די אראבישע פּאָגראָמען אין ארץ־ישראל — אין 1929 און 1936 — זיינען אין שטאָט פאַרגעקומען גרויסע דעמאָנסטראַציעס, אויף וועלכע ס׳איז פּראָטעס־טירט געוואָרן קעגן דער פאָסיווקייט פון דער ענגלישער מאַנדאָטאָר־מאַכט. קלאָר, אז אויך די גאנצע ארבעט פאר די ציוניסטישע פאָנדן איז געפירט געוואָרן בשותפות דורך אלע ציוניסטישע פארטייען.

אין די און ענלעכע אקציעס האָט זיך בשות־פותדיק באטייליקט די גאנצע ציוניסטישע מחנה אין סעמיאטיטש, אָבער דער גרעסטער טייל פון ציוניסטישער ארבעט איז געטאָן געוואָרן סעפּא־ראָט דורך יעדער ציוניסטישער פארטיי אויף אָן אָרט — און ציוניסטישע פארטייען זיינען דאָרטן געווען געגנג און געגנג.

די השפעה פון דער אָדער יענער ציוניסטישער פארטיי אין סעמיאטיטש איז ניט תמיד געווען די זעלביקע. געווען ציוניסטישע פארטייען, וואָס האָבן תחילת געשפילט א ווייכטיקע ראָלע אין שטאָט, אָבער שפעטער זיינען זיי ניט נאָר גע־ווָארן קלענער און שוואכער, נאָר זיינען בכלל אַראָפּ פון דער סצענע. אזא פארטיי זיינען, למשל, געווען די צעירי־ציון.

גלייך אין די ערשטע יאָרן פון נאָכן ערשטן וועלט־קריג זיינען די צעירי־ציון אין סעמיא־טיטש געווען אפשר די סאָמע אָקטיווסטע ציוניס־טישע גרופירונג. אין יענער צייט האָט ס׳קאָהוט געהערט צו אָט דער פארטיי און איז געווען איי־נער פון אירע פירערס. אָקטיוו אין צעירי־ציון זיינען דעמאָלט געווען משה פונדיק, יאָסל גאָר־בער, הערשל סאלאט, הערשל סיר, דבורה קמחי, לאה סיני, וואָס כּמעט אלע פון זיי זיינען דער־נאָך אריבער צו אנדערע ציוניסטישע פארטייען, ביחוד צו די אלגעמיינע ציוניסטן. גאָר א גרוי־סער טייל פון דער פּראָקטישער ארבעט פאר ארץ־ישראל איז אין יענער צייט דורכגעפירט געוואָרן דורך חברים פון צעירי־ציון. זיי האָבן געהאָט אָן אייגענעם לאָקאָל, וואו זיי פלעגן איינאָרדנען קעסטל־אָוונטן, וואָס זיינען געווען זייער פאָפולער ביי דער אָרטיקער יידישער יוגנט, ווייל דאָרטן פלעגן פאָרקומען אינטערע־סאָנטע דיסקוסיעס וועגן די אָקטואלסטע יידישע און אלגעמיינע פראָבלעמען.

אין א רשימה פון שטעט אין פוילן, וואָס האָבן אין 1921 אריינגעשיקט געלט פארן אָרבעטס־שקל, איז אויך דאָ סעמיאטיטש. („באפרייאונג", וואַרשע, 1921, נומער 22).

די צעירי־ציון אין סעמיאטיטש האָבן ווידער געמוען שפּילן א וויכטיקע ראָלע נאָך זייער פאראייניקונג מיט אנדערע ראַדיקאַלע ציוניס־טישע פארטייען — אָבער דעמאָלט שוין אונטער אָן אנדערען נאָמען און אָן אנדער פּראָגראָם.

א וויכטיקע און אָנהאַלטנדיקע ראָלע אין סע־מיאטישער ציוניסטישן און אלגעמיין־יידישן לעבן האָבן געשפילט די אלגעמיינע ציוניסטן. אויסער די פריער־דערמאָנטע צעירי־ציוניסטישע טוערס, וואָס א טייל פון זיי זיינען אריבער צו די אלגעמיינע ציוניסטן, זיינען נאָך געווען אָקטיוו ביי די ציונים כלליים משה פּנחסאוויטש, ביילע פירער, דוד נוח גרוסקין. אין דער אָרטיקער אל־געמיין־ציוניסטישער פארטיי איז י. קאָהוט גע־ווען די צענטראלע פיגור.

ביי די אלגעמיינע ציוניסטן איז געווען איינ־געפירט א מנהג פון לערנען יעדער שבת תנ״ך.

אין די רייען פון די אָרטיקע אלגעמיינע ציו־ניסטן און „מזרחי" איז געווען בעיקר קאָנצענ־טרירט דער באלעבאָטישער עלעמענט. זיי האָבן טאָקע פאָרמאָגט א סך חשובע און אָנגעזעענע יידן פון שטאָט, אָבער דער גרעסטער טייל פון דער יוגנט האָט זיך גרופירט ארום די פועלי־ציון (פאראייניקט מיט צ. ס. — התאחדות) און די רעוויזיאָניסטן. דערביבער איז די לעבעדיקערע און צאָפלדיקערע א״י־ארבעט און פארטייאישע טעטיקייט אָנגעפירט געוואָרן דורכן לאָגער פונעם ארבעטנדיקן ארץ־ישראל און פון די זשאבאָטינ־סקי־אָנהענגערס.

די הויפּטבאַזע פון דער פּועלי־ציוניסטישער שטאַרקייט און השפּעה אין סעמיאַטיטש איז געוואָרן דער „החלוץ" און זיינע הכשרה־קיבוצים אין און ארום שטאָט.

דער סעמיאַטיטשער „החלוץ" איז געשאפן געוואָרן אין 23־1922. מנחם פונדיק איז געווען אייגנער פון זיינע גרינדערס. ס׳האָבן אים געהאָלפן אין דעם משה פינחסאוויטש, מאיר מאַרמער, חנה גאָלדבערג.

אין דעם שטאָטישן הכשרה־קיבוץ האָבן זיך געפונען ניט בלויז חלוצים פון אנדערע מקומות, נאָר אויך פון סעמיאַטיטש גופא, ווי מנחם פונדיק, יאָסל יאבלאָן, ראָטע און אנדערע.

דער חלוצישער ווערט פון סעמיאַטיטשער הכשרה־קיבוץ אויסרן שטאָט, וואָס זיך גערופן „שחריה", איז ניט געווען בלויז אַ לאַקאַלער. דער דאָזיקער קיבוץ האָט שפּעטער געשפּילט אַן ערשטראַנגיקע ראָלע אין דער אַנטויקלונג פון דער גאַנצער חלוצישער באוועגונג אין פוילן.

דער קלאָסאָוער הכשרה־קיבוץ איז געווען אַ שם־דבר אין פוילן און אויסער איר. ער האָט געהאט אַ קאַלאָסאַלע השפּעה אויף דער גאַנצער חלוצישער באוועגונג ניט נאָר אין פוילן, נאָר וויי־וויי איבער אירע גרענעצן. דער צווייטער הכשרה־קיבוץ, וואָס איז געקומען אין חשיבות און השפּעה נאָך קלאָסאָווע, איז געווען „שחריה" לעבן סעמיאַטיטש. און אָט וואָס עס ווערט געזאָגט וועגן אים אין בוך „חלוצים אין פוילן" פון לייב שפּיזמאַן (ניו־יאָרק, 1959, באנד 1, זייט 197):

„דער צווייטער קיבוץ (נאָך קלאָסאָווע), וואָס האָט אויסגעפירט אַ וויכטיקע ראָלע אין הכשרה־ווערק און אין דער פּראַקטיפונג פון קיבוצישער קריסטאַליזאציע, איז געווען „שחריה" לעבן סעמיאַטיטש. די אַנטויקלונג פון דאָזיקן קיבוץ האָט זיך אַנגעהויבן פון אַרגאַניזירן א לאַנדווירטשאַפטלעכע קבוצה דורך די חברים פון סניף „החלוץ" אין סעמיאַטיטש, וועלכע האָבן אריינגעלעגט אין דער דאָזיקער ארבעט פיל ענערגיע און איבערגעבנקייט. די חברים האָבן געאַרבעט אין טאַרטאַק פיל שעהן אין טאָג און דעם גרעסטן טייל פון פּאַרדינסט האָבן זיי אינוועסטירט אין דער ווירטשאַפט. לויט דער איניציאַטיוו און מיט דער הילף פון די חברים פון דער ווירטשאַפט זיינען אין משך פון דער צייט געשאַפן גרוואָרן פּלוגות אין די טאַרטאַקן, וואָס האָבן זיך געפונען ניט וווייט פון דער ווירטשאַפט. אויף אזא אופן האָט זיך געשאפן אַ קאַנטאַקט צווישן דער ווירטשאַפט און די פּלוגות, א בשות־פּותדיקע קאסע, א מענטשן־איבערבייט צווישן די פּאַרשיידענע פּלוגות און עס איז געשאפן גרוואָרן דער קיבוץ „שחריה".

איינער פון די אַקטיוסטע אין „שחריה" איז געווען מנחם פונדיק.

ווען ס׳איז פאַרגעקומען דער גרויסער פּויליש־חלוצישער כינוס אין ביאליסטאָק אין 1935, האָבן עולה־רגל געווען אַהין א סך חברים פון סעמיאַטיטשער קיבוץ — א מרחק פון וואָסערע 100 קילאָמעטער.

אַקטיוו זיינען אויך געווען אין סעמיאַטיטש דער „החלוץ הצעיר" און די „פּרייהייט", יוגנט־פאַרטיי פון די פועלי־ציון. אירע אַנפירערס זיינען געווען: יעקב ווייגעַרש, לאַלעק טיקאַצקי, העשל אקערמאן.

אין „החלוץ הצעיר" זיינען געווען טעטיק: עובדיה יאסעלעוויטש, ווילי רובין, בן־ציון מאַזור, מנחם סעמיאַטיצקי, שרה מגיד, מאשע קאַפּלאן, ליפּטשע זאבלאָדאָווסקי, יוסף קופערשמיד, משה מאנדלבוים, שמחה דאָליגער, חיים רוזמאן און אנדערע.

דער אַרטיקער „החלוץ הצעיר" איז געווען אויף אזוי פיל אַקטיוו און ענערגיש, אז ער האָט געקענט נעמען אויף זיך די אחריות פון צוגרייטן די ערשטע זומער־מושבה פון דער גאנצער באוועגונג אין פוילן, וואָס איז דורכגעפירט געוואָרן אין 1930 לעבן סעמיאַטיטש. („חלוצים אין פוילן", ב׳, 1, זייט 514).

אין דער פועלי־ציוניסטישער „פּרייהייט" זיינען אין 1930 געווען 65 חברים און 22 סקווטן. אין א קאָרעספּאָנדענץ אין „יוגנט פרייהייט" (וואַרשע, יוני 1930, נומער 6) ווערט געזאָגט, אז דער מצב אין דער סעמיאַטיטשער אַרגאַניזאציע איז א גוטער. א געוויסע פּאַרשטאַרקונג פון אַרטיקן סניף איז געקומען ווי א רעזולטאַט פון די פּאַגראָמען אין ארץ־ישראל אין 1929. צוליב דער פּראָ־אראבישער שטעלונג פון די קאָמוניסטן און דער פאקטישער רעכטספּאַרטיקונג פון די אראבישע פּא־

גראָמען איז געווארן אן ערנסטער קריזיס אין די רייען פון יידישע יוגנטלעכע קאָמוניסטן אין סעמיאטיטש. אין „החלוץ" אליין זיינען דעמאָלט אריבער 15 מיטגלידער פון דער אָר־טיקער יידיש־קאָמוניסטישער יוגנט־פארטיי און אין „פרייהייט" — 8, צווישן זיי אַ געווע־זענער מיטגליד פון ראַיאָן־קאָמיטעט פון דער קאָמוניסטישער יוגנט. אויך פון דער בונדיסטי־שער „צוקונפט" זיינען אריבער צו דער „פריי־הייט" 4 מיטגלידער, איינער פון זיי אַ קאָמיטעט־מיטגליד. („יוגנט פרייהייט", נומער 1).

די סעמיאטיטשער חברים פון „פרייהייט" האָבן געגומען אָן אַקטיוון אָנטייל אין דער טע־טיקייט פון דער באוועגונג אין דער גאנצער סביבה. דעם 18טן אויגוסט, 1928, איז פאָרגע־קומען אין בריינסק דער ערשטער קריי־זוואַמענפלי פון די פרייהייטיסטן. דער קאָמע־דאָט פון צוואַמענפלי איז געווען ס. ליטעווסקי פון סעמיאטיטש. דעם באָריכט וועגן דער טעטי־קייט אין סעמיאטיטש האָט אָפּגעגעבן מאיר פעלקאָוויטש. ס. ליטעווסקי איז אויסגעקליבן גע־ווארן אין ראַיאָן־קאָמיטעט. (דאָרטן, 1928, נומער 9).

צוויי חברים פון סעמיאטיטשער „פרייהייט" האָבן אפילו געמאָלדן וועגן זייער אָנטייל אין צוואַמענפלי פון דער אינטערנאַציאָנאַלער סאָ־ציאָליסטישער יוגנט־פעדעראַציע אין ווין, וואָס איז פאָרגעקומען אין מיטן 1929. (דאָרטן, 1929, נומער 4).

אין „פרייהייט" זיינען געווען אָקטיוו יאָנקל ווייגנגערש, מאיר פּעלקאָוויטש, משה פארבער, לייזער ווייגנגערש, משה בעקער און אנדערע.

די אָקטיווסטע און גרעסטע ציוניסטישע יוגנט־אָרגאַניזאַציע אין סעמיאטיטש איז געווען דעד „השומר הצעיר". איר לכתחילהדיקער אומפאָר־טייאישער און ריין־סקויטישער כאַראָקטער האָבן צוגעצויגן א סך יוגנטלעכע, ביחוד פון דער שול־יוגנט. איר שטאַרקייט איז אויך געקומען צוליב דעם, וואָס ביז די מיטן צוואַנצעקער איז דער „השומר הצעיר" פאָקטיש געווען די איינציקע ציוניסטישע יוגנט־אָרגאַניזאַציע, און ווי אזא איז זי געשטיצט געווארן מיט מענטשן און געלט דורך אַלע אָן אויסנאַם ציוניסטישע פּארטייען. די שטאַרקייט פון „השומר הצעיר" האָט אָנגע־האַלטן אויך שפּעטער, וועון ער איז שוין געווארן א פאָליטישע פארטיי, כאָטש, פאַרשטייט זיך, די נייע־אָנטשטאָנענע ציוניסטישע יוגנט־אָרגאַניזא־ציעס האָבן אָפּגעצויגן פון אים א רעכט ביסל מיטגלידער.

דער סעמיאטיטשער „השומר הצעיר" האָט גע־האָט א הכשרה־קיבוץ (טאַבאַק־גאָרטן) ניט ווייט פון שטאָט, און איז אויסער דעם געווען א זאַמל־פונקט פאַר אַלע שומרים פון דער סביבה. בארי־כות וועגן דער טעטיקייט פון סעמיאטיטשער „השומר הצעיר" שטעלט זיך אָפּ יצחק קאָפּלאָן.

אין 1926 איז אין סעמיאטיטש געגרינדעט גע־וואָרן דער „ברית תרומפּלדור" דורך דוד קמחי און אברהם מאנדלבוים. אָקטיוו אין אָרטיקן ביית"ר זיינען געווען לייבל שפּיאלטער, מענדל ווייגשענקער, מאיר ביעליצקי, משה זאם, משה ראדזינסקי, מאיר זאַבלאָדאָווסקי, משה שווארצ־בערג.

אין 1934 איז פאָרגעקומען א רעאָרגאַניזאַציע פון קן בית"ר. דער מפקד הקן איז געווען אליעזר טרעשטשאַנסקי. אין דער מפקדה זיינען אריין: סגן־מפקד און מזכיר הקן אשר דאָליינער, סגן־מזכיר — מוליע מאנצער, גזברית — צירל קמחי, די מורשים פון „קרן תל חי" — נתן בושעזינסקי און גדליה מוזיקאַנט. דער בעל המעון איז גע־ווען גדליה מאזור. („די וועלט", וואַרשע, 1934, נומער 32).

סעמיאטיטשער „בית"ר" האָט זיך ניט באָגרע־נעצט נאָר מיט אָרטיקער ארבעט, נאָר איז געווען אָקטיוו אויך אין די ארומיקע שטעטלעך. אזוי, למשל, האָט ער געשאָפן „בית"ר"־קנים אין טשענאָוויץ, בריינסק, דראגאטשין, באָדקע און סאָרנאָק.

דער „בית"ר" אין סעמיאטיטש האָט געהאָט אָן אייגענעם אָרקעסטער און איז געווען די איינצי־קע אָרטיקע יוגנט־אָרגאַניזאַציע, וואָס האָט גע־האָט אן אייגענעם מנין.

אין 1933 האָבן דוד קמחי, מ. שקד (מאנדל־בוים) און נחום בושעזינסקי באגריסט די רע־דאַקציע פון דער רעוויזיאָניסטישער צייטשריפט „די וועלט" און פאָרגעלייגט זי צו פארוואנדלען אין א פארטייאישער טאָגצייטונג. (דאָרטן, 1933, נומער 29).

מיטן אויפקום פון רעוויזיאָניזם אין סעמיא־

טיטש האָבן זיך גאנץ שטאַרק פארשארפט די פארטייאישע רייסעריין אין שטאָט. ניט איין מאָסן־פארזאמלונג האָט זיך ניט געקענט ענדיקן צוליב שטערונגען פון קעגנערישע פארטייען און ניט זעלטן איז אויך געקומען צו געשלעגן.

די סעמיאטישער רעוויזיאָניסטן זיינען געווען שטאַרק אָקטיוו ניט נאָר אין קאמף מיט די איבע־ריקע ציוניסטישע פארטייען. אויסער זייער אינעווייניקסטער פארטיי־ארבעט האָבן זיי פון צייט צו צייט געמאַכט גרויסע מאסן־פארזאמ־לונגען צו פריידיקן די נייע אידייען פון זייער פירער וולאדימיר זשאבאָטינסקי. זיי האָבן אויך דורכגעפירט עטלעכע מאסן־דעמאָנסטראַציעס וווי א פראָטעסט קעגן דער ענגלישער פאָליטיק אין ארץ־ישראל.

אין אויפרייסן ציוניסטישע מיטינגען האָבן זיך אויסגעצייכנט די יידישע קאָמוניסטן אין שטאָט. כאָטש זייער צאָל איז ניט געווען גרויס, זיינען אָבער אירע חברים געווען דיסציפלינירט און איבערגעגעבן זייער פארטיי, און צוליב דעם זיי־נען זיי געווען א געוויסער פאָליטיש־געזעל־שאפטלעכער כוח. זייער גאָנצע אַרבעט איז גע־פירט געווארן אומלעגאַל, ווייל די פוילישע רע־גירונג האָט זינט פילסודסקיס פוטש ניט דער־לויבט קיין קאָמוניסטישע פארטיי־טעטיקייט.

די קאָמוניסטישע פארטיי אין סעמיאטיטש איז געשאפן געווארן דורך שמחה שידניצקי. שפע־טער זיינען געווען אָקטיוו אין איר יאָסל פיש, אברהם גאָרבער, סאשא לעווין, אליהו שמוקלער.

סעמיאטיטש איז געווען א ציוניסטישע שטאָט, פונדעסטוועגן האָט דאָרטן דער „בונד" פארנו־מען א גאנץ וויכטיקע פאָזיציע. די בונדישע השפעה איז געווען באזונדערס שטאַרק אין די קרייזן פון די יידישע ארבעטערס און האַנטוער־קערס אין שטאָט. די בונדיסטן האָבן אַרגאַניזירט א שוסטער־פאראיין, א שניידער־פאראיין און אנדערע פראָפעסיאָנעלע אַרגאַניזאַציעס. בייַ זיי־ער אייגענעם האַנטווערקער־פאראיין האָבן זיי געשאפן א קראנקן־קאסע. דער פאָרזיצער פון אָט דער קראנקן־קאסע איז די לעצטע יאָרן גע־ווען מאָטל מאַלינאָוויטש, סעקרעטאר — משולם סטאָליאר.

דער סעמיאטישער „בונד" האָט פון צייט צו צייט דורכגעפירט בשותפותדיקע אקציעס מיט דער אלגעמיין־פוילישער סאָציאָליסטישער פאר־טיי (פ.פ.ס.). דעם ערשטן מאַי פלעגן „בונד" און פ.פ.ס. מאָכן געמיינזאַמע דעמאָנסטראַציעס. אויך שטרייקן פלעגן זיי אָפט דורכפירן בשותפותדיק.

דער סעמיאטישער „בונד" האָט זיך אָבער ניט באָגניגנט נאָר מיט ארבעט אויפן פראָפעסיא־נעלן געביט. ער האָט זיך אויך שטאַרק אָפגע־געבן מיט יידישער קולטור־ארבעט. די קרוין פון אָט דער דאָזיקער ארבעט איז געווען די יידישע שול. אָבער אין אָזא ציוניסטישער שטאָט ווי סע־מיאטיטש איז דעם „בונד" אָנגעקומען זייער שוואר זיי אויסצוהאַלטן.

א וויכטיקע קולטור־פאָזיציע פון אָרטיקן „בונד" איז געווען די מעדעם־ביבליאָטעק מיט אירע קרוב צו טויזנט ביכער. זי איז באזונדערס פארגרעסערט און באריכערט געווארן נאָך דעם, ווי די רעגירונג האָט אין 1928 פארמאכט די מאָסקירט־קאָמוניסטישע פרץ־ביבליאָטעק. א גרויסער טייל ביכער פון דער פרץ־ביבליאָטעק איז אריינגעפאלן אין רשות פון דער מעדעם־ביבליאָטעק, וואָס איר ביבליאָטעקאר איז געווען הערשל אורשעס.

די בונדיסטן האָבן געפירט א פארביסענע טע־טיקייט. וואו זיי האָבן געקענט, האָבן זיי גע־פרואווט אָנוועגדן אפילו צוואָנג. זיי האָבן, למשל, געדראָט א ריי יידישע פאָריקמאכערס זיך ניט צו שערן בייַ זיי, אויב זיי וועלן ניט אבאָנירן די בונדישע „פאלקסצייטונג". זיי האָבן אויך גע־לאָזט שטארק הערן פון זיך אויף פארזאמלונגען, וואָס האָבן געהאט צו טאָן מיטן אויפבוי פון ארץ־ישראל.

אין א באריכט, וואָס דער בונדישער אינ־סטרוקטאָר ל. קערש האָט אָפגעגעבן אין 1934, ווערט געזאָגט, אַז דער סעמיאטיטשער „בונד" איז א „פרעכטיקע אָרגאַניזאַציע מיט העכער 100 חברים". („יוגנט־וועקער", ווארשע, 1934, נומער 24).

אין לעצטן קאָמיטעט פונעם „בונד" זיינען גע־ווען יאָנקל אורשעס, פאָרזיצער, הערשל שעווץ, סעקרעטאָר, און אידית קאפלאן, פייוול פארבער, דאָבע קראוועץ. עס זיינען אויך געווען אָקטיוו אין אָרטיקן „בונד" בצלאל קאָטלער, איצל בא־טשאן, ראובן ראבינאָוויטש, יאנקל עסטרייך.

דער פריערדיקער סעקרעטאר איז געווען פייוול פאַרבער.

אין סעמיאטיטש איז אויך געווען שטאַרק די בונדישע יוגנט־אָרגאַניזאַציע „צוקונפט". די צו־קונפטיסטן פלעגן זיך אויך באטייליקן אין די בונדישע דעמאָנסטראַציעס און בכלל מיטהעלפן דעם „בונד" אין טייל פון זיינע טעטיקייטן. אין 1936 איז לויט דער איניציאַטיוו פון סעמיאטי־טשער „צוקונפט" אָרגאַניזירט געוואָרן א ראַיאָן־צוזאמענפלי ארום ברייגנסק. („יוגנט־וועקער", 1936, נומער 19; 1928, נומער 10, 28).

די סעמיאטישער „צוקונפט", ווי אלע אַנטי־ציוניסטישע פארטייען אין גאנץ פוילן, האָבן גע־פרואוט אויסניצן די ירידה־שטימונגען אין די יאָרן פון די ארץ־ישראל־פאַגראָמען אין 1936 און 1937, ווי אויך די פארקלענערטע קוואַטעס פון עליה־סערטיפיקאַטן. א פירער פון דער שטעטלשער „צוקונפט", הערשל שווּוץ, שרייבט אין 1936, אז מיטגלידער פון אָרטיקן „החלוץ הצעיר" און „פרייהייט" גייען לעצטנס איבער צו זיי. („יוגנט־וועקער", 1936, נומער 1). אין א קאָרעספאָנדענץ פון 1938 ווערט געשריבן וועגן אַן אויפלעבונג פון סעמיאטישער „צו־קונפט" און וועגן צוקום פון נייע מיטגלידער. (דאָרטן, 1938, נומער 5).

אין „צוקונפט" זיינען געווען אַקטיוו: ישעיה טראטש, אנשל צאבינאָוויטש, פסח שווּוץ, מענדל אקאם, פנחס קראוועץ, אשר וועלוול ווינער, העשל אורשעס, יאָסל מאלינאָוויטש, זשווי־ראָוסקי.

די לעצטע רבנים

הרב הגאון צבי יהודה קופעלעוויטש

פארן ערשטן וועלט־קריג איז געווען אויפן סעמיאטישער כסא־הרבנות הרב הגאון ר' יצחק צבי יהודה קופילעוויטש. פאר דעם איז ער גע־וען רב, פון 1890, אין פודזעלווע, ראַצק און טיקטין. ער איז דער זון פון הרב משה פון לוקע־ווע. געווען פון די באקאנטע רבנים, וואָס זיצן באהלה של תורה און לערנען טאָג און נאַכט. אויסער מיט זיין תורה איז ער געווען באוואוסט מיט זיינע אויסערגעווייניגלעכע מידות טובות.

הרב הגאון ר' יצחק צבי יהודה קופעלעוויטש איז געווען רב אין סעמיאטיטש צען־עלף יאָר, פון תרס"ח ביז תרע"ט. ה' טבת תרע"ט איז ער נפטר געוואָרן אין עלטער פון ארום 56 יאָר און בעקו־מען צו זיין אייביקער רו אויפן סעמיאטישער בית־עולם.

הרבנית רחל־מיכלה קופעלעוויטש איז די טאָכ־טער פון ר' יעקב מעלער פון דער ליטווישער סלאָבאָדקע. זי איז געשטאָרבן אין ירושלים כ"ו אב, תרצ"ו.

הרב הגאון צבי יהודהס זון, הרב הגאון ר' שמואל קופעלעוויטש, איז דער מחבר פון א סעריע ספרים אונטערן נאָמען „נתיבות שמואל", וואָס זיינען געווען שטאַרק פארשפרייט אין אמע־ריקע, וואוהין ער איז געקומען אין 1920. ער איז געווען רב אין בראָנקס און ראש־מתיבתא אין דער ישיבה „תורה ודעת" אין ניו־יאָרק. נפטר געוואָרן אין ניו־יאָרק דעם 31טן דעצעמ־בער 1962, אין בראָנקס, אין עלטער פון 76 יאָר.

הרב ר' מאיר זאב סמאָליאַטינסקי.

נאָכן טויט פון הרב הגאון ר' צבי יהודה קופע־לעוויטש אין 1919 איז סעמיאטיטש געווען אָן אַן ראב"ד עטלעכע יאָר. דעם אָרט פון רב האָט דעמאָלט פארנומען הרב ר' מאיר זאב סמאָלא־טינסקי, וואָס איז געווען מו"צ אין סעמיאטיטש פון די אָנהייב ניינציקער יאָרן. אין א בריוו, וואָס הרב סמאָלאַטינסקי האָט געשריבן אין 1921, התמעט ער זיך „הישב על כסא מדין בסעמיא־טיטש". ער קלאָגט זיך ביטער אויף זיין שווערער לאגע און דערמאָנט, אז ביי אים אין שטוב גע־פינט זיך אויך „חמותי הרבנית, אלמנת ר' יצחק צבי, שכהן פאר בעירתי עשר שנים בתור אב"ד". („זכרון בספר", ניו־יאָרק, תרפ"א).

די ערשטע פאָר יאָר נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה זיינען געווען שווערע צייטן פאר יידן אין סעמיאטיטש. מען האָט געמוזט אָנקומען אָן הילף, ביחוד פון אמעריקאנער יידן און לאנדס־לייט. אין די הענט פון הרב סמאָליאטינסקי איז דעמאָלט קאָנצענטרירט געווען די שטיצע, וואָס איז באקומען געוואָרן פון „עזרת תורה" אין אמעריקע. („זכרון בספר", ניו־יאָרק, תרפ"א, זייט 306).

הרב סמאָליאטינסקי איז נאָך לאנגע יאָרן שפעטער געווען מו"צ אין סעמיאטיטש. ער איז נפטר געוואָרן אין די דרייסיקער יאָרן.

פון 1922 ביז 1926 האָט פארנומען דעם סע־מיאטיטשער כסא־הרבנות הרב הגאון ר׳ יוסף יאָסעלעוויטש, וואָס וועגן אים וועט באזונדער געשריבן.

הרב הגאון ר׳ בנימין אליהו רעמיגאַלסקי

אַנהייב 1927 איז געוואָרן רב אין סעמיאטיטש הרב הגאון ר׳ בנימין אליהו רעמיגאַלסקי, איי־נער פון די זיילן פון „מזרחי״ אין פוילן. פון 1909 איז ער געווען רב אין טריעסטינע, סטאַ־וויסק און גראַיעווע. הרב הגאון רעמיגאלסקי האָט ניט זעלטן פארעפנטלעכט ארטיקלען אין דער אַרטאַדאָקסער פרעסע. זיין ערשטער מאמר איז געדריקט געוואָרן אין דעם באוואוסטן תורה־זשורנאַל „הפסגה״, וואָס איז רעדאַגירט געוואָרן פון הרב הגאון ר׳ הלל הכהן טריוואש.

הרב ר׳ בנימין אליהו איז דער מחבר פון ספר „הדרת בנימין״ (שני חלקים: א) חידושי הלכה בעניני קדשים; ב) הדרנים על דרך ההלכה ועל דרך הדרוש. ורשה, תר״ץ). פון דער הקדמה אין ספר דערוויסן מיר זיך א ביסל ביאָגראפישע פרטים וועגן אים:

ר׳ בנימין אליהו איז געבוירן געוואָרן אין 1871 אין קיידאַן, ליטע. ער איז אַן אור־אייניקל פון באקאנטן גאון ר׳ יחזקאל קאצענעלנבויגן, דעם בעל „כנסת יחזקאל״, אב״ד אין אה״ו. געלערנט מיט אויסצייכנונג אין דער וואָלאַזשינער ישיבה. מען האָט אים גערופן דער „ריגער עילוי״, ווייל יענע צייט האָבן זיינע עלטערן געלעבט אין ריגע. ער האָט באקומען סמיכה פון די גאונים ר׳ יצחק אלחנן ספעקטאר און ר׳ שלמה פון ווילנע. צו 23 יאָר איז ער געפאָרן לערנען אין קאָוונער כולל. אין עלטער פון 12 יאָר האָט ער זיך א נדר געטאָן ניט צו זאָגן קיין ליגן און זיך ניט צו שווערן — און ער האָט דאָס מקיים געווען זיין גאנץ לעבן. עס זיינען געבליבן פון אים ווייטע־רע פופציק חיבורים, אלע אין כתב־יד.

הרב הגאון רעמיגאלסקי איז געווען רב אין סעמיאטיטש נאָר עטלעכע יאָר. כמעט א העלפט פון אָט דער צייט איז ער געווען זייער קראנק, און כ״ה סיון תר״ץ איז ער נפטר געוואָרן אין עלטער פון 59 יאָר.

זיין ברודער, ר׳ לייב רעמיגאַלסקי איז געווען א יודע תורה, עסקן און בעל־טובה. די לעצטע יאָרן פארן חורבן איז ער געווען גבאי ראשון אין ריגער „אלטנייע שול״. אומגעקומען אין רי־גער געטאָ. („יהדות לטביה״, תל־אביב, תרי״ג, זייט 415).

הרב הגאון ר׳ חיים ברוך גערשטיין.

דער לעצטער סעמיאטיטשער רב איז געווען הרב הגאון ר׳ חיים ברוך גערשטיין. ער האָט חתונה געהאַט מיט הרב הגאון ר׳ בנימין אליהו רעמיגאַלסקיס טאָכטער שרה, און נאָך זיין שווערס פטירה האָט ער איבערגענומען יענעמס כסא־הרבנות.

הרב ר׳ חיים ברוך גערשטיין איז געבאָרן גע־וואָרן ארום 1894 אין יאנאָווא, גראָדנער גובער־ניע. זיין פאָטער, ר׳ שלמה אביגדור, שטאָמט פון בעל „הר הכרמל״. זיין מוטער איז די טאָכטער פון הרב הגאון ר׳ מאיר יוסף קוטקין, אב״ד יאָ־נאָווא, ברעסטאוויץ און ראָש, מחבר פון „פנים מאירות״ אויפן ירושלמי, אַן אָפּשטאַמיקער פון הגאון ר׳ שלמה חריף פון זאָמעט.

הרב ר׳ חיים ברוך האָט געלערנט אין די ישי־בות פון ראדין און סלאַבאָדקע. אין יאָנאווא האָט ער געגרינדעט א ישיבה מיט עטלעכע און דריי־סיק בחורים, וואָס איז אונטערגעגאנגען נאָכן אויסבראָך פון דער ערשטער וועלט־מלחמה.

אַנהייב צוואַנציקער יאָרן האָט ער געלערנט אין בריסק, וואו ער האָט אָנגעפירט מיט די דאָרטיקע בתי־חינוך. שפעטער איז ער אוועק קיין בערלין, וואו ער האָט געלערנט עטלעכע יאָר ביי הרב הגאון ר׳ חיים העלער, אין בית־מדרש לרבנים. דערנאָך האָט ער שטודירט אין באָנער אוניווער־סיטעט, וואו ער האָט געענדיקט דעם פילאָזאָ־פישן פאָקולטעט און באקומען דעם טיטל דאָק־טאָר פילאָזאָפיע.

הרב גערשטיין האָט עטלעכע יאָר געלערנט אין קעלן, וואו ער האָט אויפגעשטעלט און אָנ־געפירט א ישיבה לויטן נוסח ליטע, אָבער אָפּ־געגעבן א סך אָרט אויך פאר מוסר. פון אָט דער ישיבה זיינען שפעטער ארויסגעקומען חשובע רעליגיעזע פירערס פון דייטשן יידנטום.

הרב גערשטיין איז געווען פון די אַקטיווע רבנים אין פוילן. ער האָט זיך באַטייליקט אין

א סך אסיפות פון „מזרחי" אין לאנד. ער איז געווען א טייערער בעל־דרשן און האָט געהאָט א גרויסע השפעה אויף דער סעמיאָטישער יוגנט.

דער לעצטער סעמיאָטישער רב איז אימגע־קומען מיט זיין גאנצער קהילה קדושה אין דער אָקציע פון א׳ און ב׳ כסלו, תש״ב.

זיין ברודער, הרב ר׳ יהודה לייב כהן־גער־שטיין, וואָס איז געווען ראב״צ אין אָנטווערפן, איז די לעצטע יאָרן ראש מתיבתא אין ניו־יאָרקער „ישיבת יעקב יוסף".

★

אויסער הרב ר׳ מאיר זאב סמאָליאָטינסקי איז די לעצטע פאָר צענדליק יאָר פארן חורבן גע־ווען מו״צ אין סעמיאָטיש אויך הרב ר׳ אשר אייזנשטיין, וואָס איז פריער געווען ר״מ בייַ הרב הגאון ר׳ שמעון שקאָפ אין גראָדנע. ער איז נפטר געוואָרן אין 1939, האָרט פארן אויסברוך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה.

ז׳ אוועריוך

מעשיות פון סעמיאטיטשער שול

דאָס קליינע שטעטל סעמיאָטיש האָט א פיינע שול, מיט וועלכער ס׳זיינען פארבונדן אייניקע היסטאָרישע זכרונות מיט מופתים.

די שול איז אינעווייניק געבויט אין אָריגי־נאלישן סטיל. די וועגט מיטן סופיט זיינען א מאָל געווען באמאָלט אויך אין אלטן סטיל. די לעצטע צייט האָט מען די שול רעמאָנטירט און די געמעלן פארקאלכט. קליינשטעטלדיקע יידן בכלל האָבן ניט קיין זין פאר אנטיקן. איינעם אזא אנטיק — א שטיינערנעם כיור, א פיין־געשניצטע ארבעט — האָבן די גבאים שיער ניט פארקויפט פאר 200 רובל. עטלעכע מענטשן האָבן זיך אריינגעמישט און עס ניט דערלאָזן. אויסער דעם פארמאָגט נאָך די שול פון אנטיקן: א פרוכת, א צדקה־פושקע און א כסא של אליהו הנביא.

דאָס שטעטל איז געווען קליין און אָרעם. האָט געטראָפן א נס: דער פריץ איז געשטאָרבן. די פריצטע, פירשטין יאבלאנאָווסקא־סאפיעגא, האט זיך נאָך זיין טויט באזעצט אין סעמיאטיטש און זיך געסטאָרעט מיט אלע קרעפטן צו מאכן דאָס שטעטל פאר א הויפטצענטער פון דער גאנצער סביבה.

אזוי האָט זי אויסגעפולעט א דערלויבעניש פון פוילישן קעניג סטאניסלאוו אויגוסט צו איינפירן אין שטעטל א גרויסן יאָריד, וואָס זאָל אָנהאָלטן א גאנצן חודש.

זי האָט זיך אויסגעבויט אין סעמיאטיטש א פרעכטיקן פאָלאָץ, ארומגערינגלט מיט א גרויסן פארק און פרוכטגאָרטן. אָט דאָ הייבט זיך ערשט אָן די מעשה מיט די נסים: דער יידישער בית־עולם איז געלעגן הארט בייַם געמויערטן פארקאָן פון שלאָס. די פירשטין האָט ניט געקאָנט פאר־ליידן די אָפּטע קולות און יללות, וואָס האָבן זיך געלאָזט הערן פון הייליקן אָרט. האָט זי פארראָפן די „פני" פון שטאָט און זיי פאָרגעלעגט, אז די קהילה זאָל איר אָפּטרעטן דעם בית־עולם, דער־פאר וועט זי די שטאָט קאָמפּענסירן מיט דעם, וואָס זי וועט אויסבויען א גרויסן בנין אין צווויי שטאָק, וואָס זאָל זיין דער יידישער ראטוש (קהל־שטיבל), מיט קלייטן און דירות, אויף הכנסה פאר קהל. אויסער דעם וועט די גאנצע שטאָט באקומען אומזיסט האָלץ פון פריצ׳שן וואלד.

די גבאים האָבן זיך אָפּגעזאָגט פון די אלע חסדים און ניט מסכים געווען צו פארשוועכן דאָס הייליקע אָרט.

די פירשטין האָט אונטערגעקויפט איינעם א פרנס־חודש קאדישעוויטש, און דאָס טרויעריקע אויסגעפירט.

זי האָט זיך געזומען אָפּרוימען די מצבות און אויסגראָבן די מתים פון די קברים. די יידן האָבן

זיך צעלייגט אויף די קברים מיט יאַמערן און געווײַן — האָט די פּריצטע אַרויסגעשיקט אירע היידוקן, וואָס האָבן די יידן פֿאַרטריבן מיט זייערע נאַגייקעס.

דערציילט די לעגענדע אזוי: מען האָט אַנגעהויבן צו אקערן דאָס „פּעלד". וועג דער ערשטער אקער־אייזן מיט שפּאַנאַקסן איז צוגעקומען צום קבר פון א פּאַרבאַרגענעם צדיק, א שניידער א למד־וואָווניק, זיינען די אָקסן אויפן אָרט געפאלן טויט. אזוי איז געשען מיט די איבעריקע שפּאַנען. אויך די אָנטרייבערס זיינען געבליבן טויט אויפן אָרט.

דער עוכר־ישׂראל קאדישעוויטש האָט דער פּריצטע אן עצה געגעבן: מען זאָל צו ערשט לאָזן גיין מיטן שפּאן אן אָנטרייבער, וואָס זאָל זיין א בכור בן בכור פון גאנצע זיבן דורות כסדר. די פּריצטע האָט אויסגעזוכט צווישן אירע לייבאייגענע פּויערים אוא זיבן־שטאפּלדיקן בכור — און דאָס האָט טאקע געהאָלפן. אזוי ארום האָט מען דורכגעפּירט דעם ערשטן אקערריר.

אין מיטן בית־עולם האָט מען דורכגעשניטן א לאַנגע, ברייטע גאס, פּארזעצט מיט ביימער פון ביידע זייטן. פון בייַדע זייטן אָלייע איז דער בית־עולם געבליבן גאנץ, מיט אלע מצבות אויפן אָרט. אָבער ווייטער מקבר זיין האָט מען שוין ניט דערלויבט.

די קהילה האָט קאדישעוויטשן מחרים געווען און פארמשפּט אויף „קבורת חמור". ער איז באלד געשטאָרבן פאר דער צייט און קיין דור נאָך זיך ניט געלאָזן. די לעגענדע דערציילט, אז מען האָט אים באגראָבן הינטערן פארקאן פון נייעם בית־עולם, אָבער די ערד האָט אים ארויס־געוואָרפן. אזוי איז ער א צייט געבליבן ליגן אין א גרוב, ניט פארשאָטן אפילו.

אין א צייט ארום איז דער פּריצטעס עלטערער זון געשטאָרבן. זי האָט עס אָנגענומען פאר גאָטס שטראָף און באשלאָסן אויסצוקויפן אירע זינד דורך אויסבויען א גרויסע שול.

תחילת האָט די קהילה ניט געוואָלט אָננעמען קיין מתנות פון דער גאָטס־לעסטערנדיקער פּיר־שטין. זי האָט אָבער דאָס איריקע געטאָן. די שול האָט זי אויסגעבויט טאקע אויפן אלטן הייליקן אָרט, וואו דער אוהל איז געשטאָנען. ביים צע־וואָרפן דעם אוהל זיינען אויך געפאלן עטלעכע קרבנות.

שפּעטער האָט זיך די קהילה איבערגעבעטן און דער פּריצטע מוחל געווען. מען האָט אפילו אלע שבת געמאכט א „מי שברך" פאר דער פּירשטין מיט איר פאמיליע.

דער „מי שברך", געשריבן אויף פּארמעט, איז נאָך געבליבן גאנץ ביזן יאָר 1901. דערנאָך איז ער פארפאלן געוואָרן ביי איינעם פון די גבאים.

וועגען דער פּריצטעס טויט דערציילט מען ווידער אַ מופת: זי איז געפאָרן שפּאצירן איבערן ברעג בוג אין א פארמאכטער קארעטע. באגלייט האָבן זי פּיר היידוקן, די אייגענע, וואָס האָבן אַ מאָל רואינירט דאָס הייליקע אָרט. די היידוקן האָבן זיך געוואונדערט, וואָס מען פאָרט שוין אזוי לאַנג און די פּריצטע שווייגט אלץ, הייסט ניט פארקערעווען זיך צוריק. עפּענען זיי די קארעטע און דערזען, אז זי איז ליידיק. די פּריצטע איז פארשוואונדן געוואָרן, ווי זי זאָל געווען ארויספּליען גלייך אין הימל אריין.

די היידוקן האָבן זיך דערשראָקן, די פערד האָבן אויסגעטראָגן, אריינגעפאָרן גלייך אין בוג אריין, און אלע זיינען דערטרונקען געוואָרן..

בעתן פּוילישן אויפשטאַנד אין 1863 האָבן 9000 פּאָליאַקן זיך באפעסטיקט אין פּריצישן פּאַלאָץ, וואָס איז געשטאַנען אויף א הויכן בארג, ארומגערינגלט מיט געמויערטע וועגן, ווי אַן עכטע פעסטונג. דאָס רוסישע מיליטער האָט מיט א שטאַרקער ארטילעריע באַמבאַדירט דעם שלאָס און אים אין גאנצן חרוב געמאכט.

דאָס גאנצע שטעטל איז דעמאָלט כמעט חרוב געוואָרן, נאָר די שול איז גאנץ געבליבן.

נאָך אן אינטערעסאַנטער פּרט: סעמיאָטיטשער יידן זיינען פון דער באַמבאַרדירונג אויפן שטעטל רואינירט געוואָרן. אָבער האָבן דאָך געדארפט אויף אייגענע הוצאות אויסבויען א קאפּעלע אין אַנדענק פון דעם זיג פונעם „רוסישן געווער".

(פון „יעהרעיסקאיא סטאַרינא", 1911).

ר׳ צבי הירש פון סעמיאטיטש

א ווייכטיקע היסטאָריש־אינטערעסאַנטע פּיגור איז געווען דער בעל־מקובל ר׳ צבי הירש פון סעמיאטיטש, וועלכער האָט געלעבט אין די צייטן פון ווילנער גאון.

ר׳ צבי הירש איז געווען פּאַרעכנט פּאַר אייניעם פון די חשובסטע גאון׳ס תלמידים. דער גאון ר׳ אליהו האָט מיט אים געלערנט תורה שבנגלה און תורה שבנסתר, און אים פּאַרטרויט סודות, וועלכע ער האָט ניט מגלה געווען צו קיינעם פון זיינע תלמידים. ר׳ צבי הירש האָט זיך מתעסק געווען מיט נסתרות און איז אליין געווען א גרויסער סוד. אַן אָכט מאַנאַטן פון יאָר פּלעגט ער נעלם ווערן אין סודות׳דיקע שליחות׳ן דורכן גאון, אין פּאַרשיידענע לענדער, אויך אין ארץ־ישׂראל. ווי שטאַרק דער ווילנער גאון האָט פון אים געהאלטן, קען דינען דער פאָלגענדער פּאַקט:

איינמאָל נאָך זיין צוריקקומען פון א לאָנגער נסיעה, האָט ר׳ צבי הערש מיטגעבראכט א טאָר־בעצ׳קע מיט ערד. דעם גאון׳ס תלמידים האָבן גלייך פּאַרשטאַנען, אז ער איז געווען אין ארץ־הקדושה. זייענדיק נייגעריק צו וויסן חדשות פון ארץ־ישׂראל אין דער עיקר צי מ׳קען שוין עולה זיין, און זייענדיק איבערצייגט, אז פון ר׳ צבי הערש׳ן וועט מען קיין איין וואָרט ניט אריסבאקומען, האָבן זיי דעלעגירט ר׳ ישׂראל שקלאָווער׳ן, אז ער זאָל אריסגעפונען ביים רבי׳ן אליין.

„רבי׳, — האָט ר׳ ישׂראל זיך געווענדעט צום גאון, — מיר שיינט, אז ר׳ צבי הערש איז געקומען פון ארץ הקדושה. אפשר האָט ער געבראכט א בשורה טובה? און אויב אפילו ער וועט דאָס האַלטן בסוד, איז דאָך דאָס גופא, וואָס ער איז פון דאָרטן געקומען בשלום, שוין א בולט׳ע ראיה, אז אין הייליקן לאנד איז שוין רואיק און דעם מענטשענס לעבן איז שוין דאָרט מער ניט הפקר".

דער גאון האָט אויסגעהערט דעם שקלאָווער און אים געענטפערט:

„מ׳קען ניט ברענגען קיין ראייה פון ר׳ צבי הערש סעמיאטיטשער. ער געהערט ניט צו דער ערדישער וועלט. ר׳ צבי הערש איז פון דעם עולם הפליאה, טאָ ווי קען א מענטשענס האָנט דערגרייכן צו טאָן אים שלעכטס? א קשיא אויפן סעמיאטיטשער, ער איז מסתמא אויך דעם ים אריבערגעגאנגען צופּיס"...

(לויט „הייליקע ירושה" פון פּסח מארקוס, ניו־יורק, „טאג", 18 מערץ 1953).

דוד קמחי

עפיזאדן אין ערשטער וועלט־מלחמה

אין דער צייט פון ערשטן וועלטקריג און גלייך נאָך דעם האָבן יידן אין סעמיאטיטש דורכגע־מאַכט די אַלע צרות, וואָס איז אויסגעפאַלן אויפן גורל פון אַלע יידן אין מזרח־אייראָפּע אין יענער תקופה.

כאָטש ס׳איז גאָרניט קיין פארגלייך צווישן די ווילהעלמישע סאָלדאַטן און די היטלעריסטישע חיילות, פונדעסטוועגן איז די דייטשישע אָקופּאַ־ציע געפאַלן זייער שווער אויפן קאָפּ פון די סע־מיאטישער יידן. אמת, א טייל שטעטלשע תוש־בים האָבן זיך געוואוסט ווי צוצופּאַסן צו דער נייַ־געשאַפענער לאָגע און ס׳איז זיי געלונגען צו מאַכן א גוט לעבן, אָבער די צרות און גזירות האָבן דאָך געלייגט זייער סטעמפּל אויף דער מערהייט יידן פון סעמיאטיטש.

באַזונדערס האָט מען געליטן פון די דייטשישע כאַפענישן אויף צוואַנגסאַרבעט. מען פלעגט די געכאַפּטע אויסנוצן ניט נאָר פאַר אַרבעטן אין שטאָט גופא אָדער אַרום איר, נאָר מען פלעגט זיי אָפט אַוועקשיקן צענדליקער קילאָמעטער פון שטאָט, ווי: קיין גאַינעווקע, ביאַלאָוועזשער וועלדער און אַנדערע, אויך אין געפערלעכע ער־טער, וואָס האָבן זיך געפונען נאָט צו די פראָנט־ליניעס. דאָריבער פלעגן די יידן נוצן אלע מעג־לעכע מיטלען, כדי זיך אַרויסצודרייען פון דער דייטשישער צוואַנגסאַרבעט. ס׳איז אויך געווען א סך פּראָוון פון סעמיאטישער יידן צו אנט־לויפן פון דער אַרבעט, וואָס טייל פון זיי האָבן זיך געענדיקט מיט דערשיסן די אַנטלאָפענע.

געווען אויך צרות פון פֿראָוואָקאַציעס און בילבולים. איין בילבול — און דאָס נאָך אונטער די רוסן — איז געווען אויפן לערער יהודה קאָ־הוט. אין יאָר 1915 זיינען געפאַלן עטלעכע שאָסן פון א פענצטער אין סעמיאטיטש. ס׳איז ניט גע־ווען באַקאַנט צי א רוס איז געטראָפן געוואָרן פון די קוילן, צי מען האָט טאָקע באמת גע־שאָסן — אָבער דער רוסישער קאָמענדאַנט האָט געהייסן אַרעסטירן דעם לערער יהודה קאָהוט ווי א פאַרדעכטיקן אין יענער שיסעריי. מען האָט קאָהוטן ארויסגעפירט אויף א בערגל הינטערן שטאָט צום שיסן, אָבער אין דער לעצטער מינוט האָט מען אים באַפרייט.

פּאָרן פאַרלאָזן סעמיאטיטש האָט דער רוסי־שער ענינגראַל געגעבן א באַפּעל צו פאַרברענען די שטאָט. די סאָלדאַטן האָבן געגומען באשפּריצן די הייזער מיט בענזין. די גאָסן זיינען געווען אָפּגעטויט, ווייל שיסנדיקע קוילן זיינען געפלויגן פון אַלע זייטן. ווי נאָר די ידיעה האָט דערגרייכט צום הרב קוסעליעוויטש ז״ל, האָט ער מפקיר געווען זיין לעבן. ער איז געלאָפן כמעט דורכן גאַנצן שטעטל ביז בעלקעסעס הויז — דאָרט איז געשטאַנען דער ענגראַל־שטאַב. — מיט גרויס מסירת־נפש האָט ער זיך דערשלאָגן צום ענג־ראל. דער רב האָט געמוזט פאַלן צום ענגראלס פיס. פשוט געווינט פאַר אים ווי א קינד, איידער ס׳איז אים געלונגען אָפּצושרייען די שרעקלעכע גזירה.

דער ביישפיל פון הרב קוסעליעוויטש ז״ל, וואָס האָט ריזיקירט מיט זיין לעבן לטובת הכלל, און די ווייטערדיקע פאַקטן וואָס וועלן דערמאַנט ווערן, איז א באַשטעטיקונג פאַר אונדזער גייס־טיקער ירושה, פאַרן פאַרזעצונג פון יידיש טראַ־דיציאָנעלער מסירת־נפשדיקע אָפּפער־אַקטן, פון פאַמיליע־טרייהייט און ליכטיקע דערשיינונגען פון מאָן און פרוי אידערגעבענהייט.

די פיינע און איידעלע פרוי חיה מאַנטשער איז דערשאָסן געוואָרן דורך רוסישע רויבער־סאָל־דאַטן, בעת זי האָט מיט איר קערפער באַשיצט איר מאָן ראובן מאַנטשער און דערמיט אים גע־ראַטעוועט פון א זיכערן טויט.

פונקט דאָס זעלבע — אָבער מיט דערפאָלג — האָט געטאָן העניע טיקאַצקי, וועמען די פוילישע

אַרמיי האָט פֿאַרנומען סעמיאָטיטש. דורך אַ פֿראָ־ווּאָקאַציע, איז יעקב טיקאַצקי אַרויסגעפֿירט גע־ווּאָרן אינמיטן מאָרק צום דערשיסן. זיין פֿרוי הענינ האָט אים פֿאַרשטעלט מיט איר קערפֿער, שרייענדיק: „פֿריער וועט איר מוזן מיך דער־שיסן!“ און נאָר א דאנק איר מסירת נפשדיקן געראַנגל מיט די סאָלדאָטן, איז יעקב טיקאַצקי געבליבן לעבן.

די רוסישע סאָלדאָטן, פונקט ווי די דייטשישע, האָבן ראָבירט יידיש האָב־און־גוטס. סיי פון די קראָמען און סיי פון די הייזער.

איידער די רוסישע אַרמיי האָט אָפּגעטראָטן, האָבן די סאָלדאָטן אויפגעבראָכן די טירן פון די יידישע קראָמען און אויסראָבירט די סחורות. אַ סאָלדאָט, וואָס האָט גראָד ראָבירט אונדזער קראָם, איז דורך די דייטשן געכאָפּט געווּאָרן מיט די סחורה. די דייטשן האָבן דעם סאָלדאָט פֿאַר־משפט צום שיסן, פֿאַר ראָבירן. אָבער די סחורה צוריק, האָבן מיר קיין מאָל ניט באקומען...

אין דער צייט פון דער דייטשישער אָקופּאַציע איז משה פּאַכטער באַשטימט געווּאָרן דורך די דייטשן פֿאַרן בירגערמייסטער פון שטאָט. ער איז געווען אַ געלערנטער מענטש, אָבער זייער אַ שטרענגער. ער האָט געפּאָדערט פון די שטעטל־שע אייגנווינערס אָרונטערצונעמען פֿאַר אים דאָס היטל.

משה פּאַכטער האָט געהאָט הינטער זיך אַ רעכט שטורמיש לעבן. אונטערן צאַריזם רעזשים האָט ער זיך באַטייליקט אין רעוואָלוציאָנערע אָרבעט. די פֿאַליציי האָט אים שטאַרק געזוכט, דעריבער איז ער אין 1905 אָנטלאָפֿן קיין ארץ־ישראל. דאָרטן איז ער געווּאָרן אַ מיטגליד פון „השומר“, ווּאו ער איז געווען אַקטיוו. אין אַ צוזאַמענשטויס האָט ער דערהרגט אַן אָראָבער, ווּאָס האָט אים געצוואונגען צו אָנטלויפן פון ארץ־ישראל אין ער איז צוריק געקומען קיין סעמיאָטיטש.

ווען די פֿאַליאָקן האָבן איבערגענומען די מאַכט אין סעמיאָטיטש, נאָכן צוריקציהען זיך פון די באָלשעוויקעס, האָבן זיי אָרעסטירט משה פּאַכ־טער. מען האָט אים אָפּגעשיקט קיין ווּאָרשע, ווּאו ער איז אַריינגעזעצט געווּאָרן אין תפיסה. ס׳האָבן צירקולירט קלאָנגען, אַז דאָרטן איז ער דערשאָסן געווּאָרן.

בילבולים און פֿראָוואָקאַציעס זיינען געווען אויך אין דער צייט פון דער פּוילישׂ־באָלשעוויס־טישער מלחמה. איין מאָל האָבן די באָלשעוויקעס צונויפֿגענומען אייניקע הונדערט תושבים פון סעמיאָטיטש צולים דעם, ווּאָס אַן אָרטיקער פּא־ליאַק, מיטן נאָמען באָגאָשעווסקי, האָט געשאָסן אויף אַ באָלשעוויק. די אָרעסטירטע זיינען שפּע־טער באָפֿרייט געווּאָרן. אָבער די שטאָט האָט גע־ליטן פון שרעקן, ווּאָס די באָלשעוויקעס האָבן דעמאָלט אונטערגעצינדן א ריי הייזער.

אברהם מאזור

דער גירוש פון סעמיאטיטשער יידן אין דער ערשטער וועלט־מלחמה

דאָס איז געווען אין יאָר 1916 אָדער 1917, איך געדענק שוין ניט די ענויע דאָטע. די דייי־טשע אָקופּאַנטן האָבן פֿלוצלינג אָרויסגעגעבן אַ באָפֿעל, אַז די סעמיאטיטשער יידישע קהילה דאַרף אַרויסשיקן אָרום 70 משפחות אין די אָרו־מיקע דערפֿער. מען האָט זיך אויך באָלד דער־וואוסט די סיבה פון דער גזירה. די רוסישע באָ־פֿעלקערונג איז אָנטלאָפֿן אין טיף רוסלאנד און אזוי ווי די דייטשן האָבן געדאַרפט האָבן אָרבע־טערס צו באָארבעטן די פּעלדער און אויסצוהאָקן די וועלדער, האָבן זיי באָשלאָסן אויסצונוצן די יידן צו דעם צוועק.

איך בין נאָך דאָן געווען אַ קליין יינגעלע, אָבער דאָך איז ביי מיר יענער גירוש געבליבן איינגעקריצט טיף אין זכרון.

דער גורל האָט געוואָלט, אַז צווישן די צענ־דליקער אַרויסגעטריבענע יידישע משפחות האָט זיך אויך געפונען אונדזער פאָמיליע. מען האָט

אונדז פאטריבן אין דאָרף מאָשציאָנע, וואָס האָט זיך געפונען צווישן סעמיאטיטש און מילייציץ.

ס׳איז שווער איצט צו שילדערן די יסורים, וואָס מיר האָבן אַלע דאָן דורכגעמאַכט. די מוטער האָט געווייגט מיט ביטערע טרערן און האָט בשום אופן ניט געוואָלט פֿאַרלאָזן איר טייערע היים. ס׳האָט אונדז געווייטיקט דאָס האַרץ איבערצוֿלאָזן אויף הפקר האָב און גוטס און גיין זיך וואַנדערן אין די פוירישע כאַטקעס.

ס׳האָבן אָבער ניט געהאָלפן קיין תחנונים. די דייטשע האָבן שנעל געבראַכט וועגענער און אויף זיי אַרופגעלייגט אַ ביסל מטלטלים און באַלד האָבן מיר זיך אַלע געלאָזן אין וועג אַריין. פון ביידע זייטן זיינען געריטן אויף פערד דייטשע סאָלדאָטן און שטרענג אויפגעפאָסט, אז מיר זאָלן ניט אָנטלויפן.

יעדע משפחה האָט זיך באַזעצט אין אַ פוערי־שער ליידיקער כאַטקע — און שוין אויף מאָרגן אין דער פרי האָט זיך פֿאָר אונדז אָנגעהויבן אַ ניי לעבן, אַ לעבן פון שווערער אַרבעט אין וואַלד און אין פעלד.

די דייטשע זשאַנדאַרמען האָבן אונדז איבער־געגעבן אין די הענט פון אַ פֿאַרוואַלטער און אונדז דערביי שטרענג געוואָרנט, אז מיר זאָלן אויספירן אלע זיינע באַפעלן. אנדערש וועט אונ־דזער לאָגע זיין זייער שלעכט.

אַזוי ווי מען האָט אונדז ניט געגעבן קיין פערד צו אָקערן, האָבן מיר געמוזט גראָבן דעם באָדן מיט די לאָפּאַטעס און פֿאַרזייען קאָרטאָפֿל. יעדע משפחה האָט באַקומען אַ באַשטימטן שטח און האָט אים געמוזט באַארבעטן. אלע האָבן געאַר־בעט שווער, אָבער אין קורצן האָבן די קאָרטאָפֿל אָנגעהויבן וואקסן.

א גאָר אנדער כאַראַקטער האָט געטראָגן די ארבעט אין וואַלד. דאָרט האָבן מיר געדאַרפט מאַכן לעכער אין די ביימער און אין זיי אריינ־זעצן אזעלכע בלעכלעך און דערביי שאפן גרי־בעלעך. אין דער קאָרע פון בוים האָט מען ג־מאַכט טיפע שניטן, ביז זיי זיינען דערגאָנגען צו דער הויט פון בוים. די סמאָלע פלעגט דאָן אריינ־רינען אין די גריבעלעך און מיר פלעגן גיין יעדן טאָג מיט גרויסע עמערס און דאָס צונויפזאַמלען.

ביי דער ארבעט האָבן אויך געמוזט מיטהעלפן די פרויען. די סמאָלע פלעגט מען אָפּגעבן אין אַ מין ביוראָ און דערביי באקומען אַ קליינעם גע־האַלט.

יעדע משפחה האָט אויך באַקומען צוגעטיילט אַ ביסל ברויט מיט קאַרטאָפֿל, אָבער דאָס איז ווייט ניט געווען גענוג צו זיין שטענדיק זאָט, און גאָנץ אָפט האָט מען גמוזט גוט צוהונגערן.

אזוי ווי די כאַטקעס זיינען געווען זייער אָפּ־געלאָזן, האָבן זיך שנעל פֿאַרשפרייט קראנקהייטן צווישן די פֿאַרטריבענע יידן. בעיקר האָבן מיר געליטן פון דיזענטעריע און טיפוס און דערביי אויך באַצאָלט מיט עטלעכע קרבנות, צווישן זיי אויך מיין ברודער.

ביסלעכווייז זיינען אונדז געקומען צו הילף דווקא די ליידיקע פעלדער. מיר פלעגן גיין צו־נויפקלייבן שטשאָוו און די מוטער האָט געהאָט וואָס צו קאָכן. אין די וועלדער האָבן זיך אָנגע־הויבן באָווייזן יאָגאָדעס און שוואָמן און אין די פֿאַרלאָזענע גערטנער האָבן מיר געפונען גוטע פרוכט. א סך יידן האָבן אויך אָנגעהויבן צו האָנ־דלען, מען פלעגט אַראָפּנעמען פון די עמערס א ביסל סמאָלע און אַוועקפֿאָרן אין שטאָט און דאָס אויסבייטן אויף זייף, צוקער, טיי און אנדערע ארטיקלען.

דאָס לעבן האָט מיט דער צייט אָנגעהויבן ווערן אַ ביסל לייכטער און דער הונגער קלענער. אויך די עפֿידעמיעס זיינען ביסלעכווייז פאַר־שוואונדן. פאַר די פֿאַרטריבענע יידן האָבן זיך דאָן באַווייזן נייע זאָרגן און זיי האָבן אָנגעהויבן טראָכטן וועגן „תכלית" פון די קינדער אויפן דאָרף. כל זמן דער הונגער און די קראנקהייטן האָבן געבושעוועט, האָט מען ניט געהאט קיין צייט און קיין געדולד וועגן דעם צו טראָכטן. איצט, ווען דאָס לעבן איז לייכטער געוואָרן, איז געוואָרן אָקטועל די פראגע, וואָס צו טאָן מיט די קינדער. אין א קורצער צייט ארום האָט מען געבראָכט א מלמד און געעפנט א „חדר".

אין א קליינער דאָרפישער הייזקע, וואָס איז געשטאַנען ליידיק, האָט מען אַוועקגעשטעלט א טיש מיט אַ פּאָר בענקלעך און דער מלמד האָט אָנגעהויבן לערנען יידישע קינדער תורה. איך בין דאָן געווען איינער פון זייַנע תלמידים.

דעם מלמד איז אָבער ניט געווען וואָס מקנא צו זיין. די נאָטור אָרום איז געווען צו שיין, די פעלדער אָרום און אָרום זיינען געווען באַדעקט

מיט גרינס, אלע טייכן — פול מיט פיש און אין וואלד האָבן געזונגען פייגעלעך. די יידישע דאָרפסקינדער האָבן ניט געהאָט קיין חשק צו זיצן מיטן מלמד אין חדר און געוואָלט הנאה האָבן פון דער נאַטור. גאָנץ אָפט פלעגט מען טאָקע אַנטלויפן פון חדר און אַוועקגיין צום טייכל אַדער פאַרשווינדן צווישן די פעלדער. אמת, דער מלמד האָט מיט מוט מלחמה געהאַלטן מיט דער נאַטור, אָבער ניט זייער אָפט פלעגט ער אָפּ־האלטן א נצחון.

אין יענע צייטן האָט מען אויך געשאָפן אין דאָרף א מנין, וואו מען פלעגט דאָוונען שבת און יום־טוב. מען האָט געבראָכט פון שטאָט א ספר־תורה און ביים פעטער ר׳ חיים גרשון שמש אין שטוב האָט מען איינגעאָרדנט דעם ערשטן מנין.

ס׳האָט זיך שוין אויסגעדוכט, אז דאָס לעבן גייט ווערן נאָרמאַל און הייבט אָן באַקומען עפעס א יידישן טעם. אויך צום גירוש האָט מען זיך צוגעוואויגט. די יוגנט האָט געפונען מיטלען, ווי אזוי זיך צו פאַרווייללן און פאַרברענגען די צייט. דער עלטערער דור האָט געטאָן אלץ, כדי אויך אויפן דאָרף צו קענען פירן א יידיש לעבן. אָבער אין איין שיינעם פרימאָרגן איז פלוצלינג צע־שטערט געוואָרן די אידיליע. אין דאָרף האָט זיך פאַרשפרייט אַ שרעקלעכע ידיעה, אז „סעמיא־טישט ברענט". ס׳איז געוואָרן א יללה, א גע־

ערשטער מאי־דעמאָנסטראציע

ווײַן מען האָט תיכף אַוועקגעשיקט שליחים זען, וואָס ס׳האָט פאסירט און פאַר נאָכט האָט מען זיך דערוואוסט דעם גאָנצן אמת. איבער 300 הייזער זיינען אין סעמיאטיטש אַוועק מיט פייער און רויך און צווישן זיי האָט זיך געפונען אויך אונ־דזער שטוב.

א טרויער האָט באַהערשט אונדזער קליין דערפל. באַזונדערס האָט דאָס אומגליק שווער געטראָפן אונדזער פאמיליע. דאָס גאנצע פאָר־מעגן, וואָס מיר האָבן דאָרט איבערגעלאָזן, איז פארברענט געוואָרן. מיר זיינען געבליבן אָן א היים און פון דאָן אָן געוואוסט, אז מיר וועלן מוזן בלייבן אויף שטענדיק אין פאַרוואָרפענעם דאָרף.

א ביסל שפעטער איז אויך באקאנט געוואָרן די סיבה פון דער שריפה. א יידּ האָט געקאָכט סמאָ־לע און פון די פונקען האָט זיך אָנגעכאָפט דער שולהויף און פון דאָרט האָט זיך די שריפה פאָר־שפרייט ווייטער.

דערווייל האָט זיך דערנענטערט דער ווינטער און מיר האָבן זיך געמוזט צואיילן ארויסצונעמען די קאָרטאָפל פון די פעלדער. אין יענעם יאָר האָבן די דייטשן געבראָכט אויפן דאָרף א סך קריגס־געפאָנגענע צו ארבעטן פאר די דייטשן און מיר האָבן געמוזט העלפן ארויסנעמען די קאָרטאָפל. מיר האָבן אויסגעגראָבן טיפע גרייבער און דאָרטן אריינגעלייגט די צונויפגעקליבענע קאָרטאָפל.

כמעט יעדע משפחה האָט געהאט א שליטן און מען איז געפאָרן אין וואָלד זיך אָנהאקן האָלץ און זיך צוגרייטן צום קאלטן ווינטער.

דער גאנצער ארום איז טאָקע אין גיכן בא־דעקט געוואָרן מיט א געדיכטן, טיפן שניי. די ארבעט אין וואָלד און אין פעלד האָט זיך אָפּ־געשטעלט. די יידישע מגורשים האָבן געהאָט צייט זיך צו פאַרטראָכטן איבער זייער גורל און קוקן אין דער צוקונפט מיט אָפענע אויגן.

אונדזער משפחה האָט ניט געהאָט קיין אילו־זיעס. מיר האָבן געוואוסט, אז אויך וועלן דער קריג וועט זיך ענדיקן, וועלן מיר זיך ניט צוריק־קערן אין דער אלטער היים — ס׳האָט דאָך אלץ אָפּגעברענט...

קולטור און לעבן

אריה שפיאלטער

דאס רעליגיעזע לעבן

די אלטע שול

שטאָלץ ווי א פעסטונג איז געשטאנען די שול. איין ווינקל פארקאָפטשעט פון דער גרויסער שריפה, וואָס האָט אראָפגעווישט די גאנצע „שול־הויף־געגנט", לאָזנדיק בערגלעך אָפּגעברענטע גרוז און חורבות. זי, די הייליקע פעסטונג, איז ארויס פון די פלאמען גאנץ.

איינזאם איז זי געשטאנען אויף די גרענעצן פון אלטן בית הקברות, ווי א באשיצערין פון די אלע נשמות אויף אייביקער רו. און באָבעס האָבן דערציילט זייערע אייניקלעך די געשיכטע פון דער שול, לעגענדעס פון דער „פריצטי", וואָס אירע אָקסן זיינען געפאלן ביים אקערן דעם ווע דורכן בית־הקברות, בכדי צו בויען דעם שאָסיי צווישן פאלאָץ און ראָטוש. אלע יידן האָבן זי גע־ראָטן תשובה צו טאָן און בעטן סליחה ביי די באליידיקטע מתים, בכדי אויסצומיידן א גרויסע שטראָף פון גאָט. די פריצטע האָט דאָן, נאָך א סך מיסטעריעזע אומגליקן, באשלאָסן צו בויען פאר די יידן א שול — גרויס, הויך, שיין, מיט זייער אן אָריגינעלן ארון־קודש.

קליינע חדר־יינגלעך פלעגן איינער דעם צווייטן דערציילן, ווי אין מיטן דער נאַכט ווערט פלוצלינג ליכטיק אין שול און די מתים קומען זיך צונויף לייענען די תורה. און טאָמער טרעפט א מאָל א פארשפעטיקטער דורכגייער דורך דער שול, ווערט ער איינגעלאָדן מיט א בריטן „יעמוד", און מען איז אים מכבד מיט אן עליה, און אז אָך און ווי וועט זיין צו איינעם, וואָס וועט זיך, חלילה, אָפּזאָגן...

זייט די שול איז געבויט געוואָרן, אין יאָר 1755 ביז אונדזערע יאָרן, האָט דאָס שטעטל דורכגעמאַכט קאָלטס און ווארעמס. די גאָנצע אומגעגנט איז אייניקע מאָל אָפּגעברענט גע־ווארן, אָבער די שול איז געבליבן שטיין. צוויי לאנגע ריייען טרעפּ אין פראָנט האָבן געפירט צום עזרת נשים. אינעם בריייטן אריינגאנג האָבן אייי־ניקע בריייטע טרעפלעך אראָפּגעפירט אין היכל אריין, וואָס איז געווען באפוצט מיט פארשיי־דענע מאָלעריייען פון תנ"ך־בילדער. אין מזרח איז א האלבע וואנט אין מיטן געווען פארדעקט מיט א גרויסן ארון קודש, געמאכט פון פארשיי־דענע האָלץ־שניצעריייען, וואָס האָבן פאָרגע־שטעלט מוזיק־אינסטרומענטן, לייבן, הערשן און פרוכטן פון חומש. דער גאנצער ארון־קודש איז אין גאָלדפארב און פאר אים — א פארפוצטער עמוד פארן שליח־צבור. אין מיטן דער שול איז געשטאנען א גרויסער בעלעמער, וואו באָבל דער שמש פלעגט ארומנעמען מיט טליתים די צענדליקער „כל הנערים".

כמעט א גאנץ יאָר איז די שול געווען גע־שלאָסן. ווינטער איז אוממעגלעך געווען אזא בנין צו באַהייצן. אָפן איז זי געווען נאָר אין ימים־טובים, ימים נוראים און, להבדיל, ביי פּאָ־ליטישע פייערונגען.

ימים־נוראים איז די שול געווען פול געפאָקט מיט מתפללים. הונדערטער וואקסענע ליכט פאר „הזכרת נשמות" האָבן פארפולט די פענצטער, טישן און ספעציעלע זאמדקעסטלעך. עלטערע יידן מיט זין און אייניקלעך, איינגעוויקלט אין טליתים, האָבן זיך געשטעלט צום יום־הדין. די דרשה פון רב, פאר „כל נדרי", פלעגט דערוועקן געפילן פון „התעוררות" אין די הערצער פון קהל און א גרויס געווייַן אין „עזרת נשים". דער חזן, ר' שיע, א נידערקער יידל מיט א גרויסער וויי־סער באַרד, אונטער דער באגלייטונג פון די משוררים, האָט געמאכט די תפילות נאָך האר־ציקער און רירנדיקער.

בתי־מדרשים

נישט ווייט פון דער שול, אויף דער דראָגי־טשינער גאס, איז געשטאָנען דער לאנג־יאָריקער

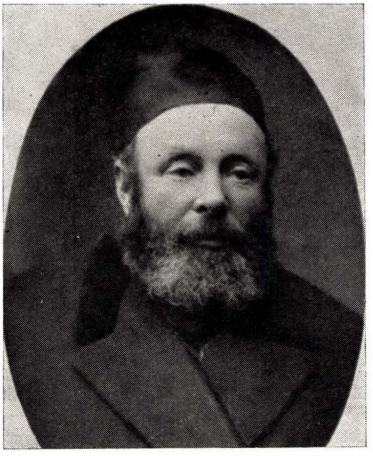

ר׳ אברהם לייב ראדזינסקי,
גבאי פון „חיי אדם״ בית־מדרש

בית המדרש „חיי אדם״, א מאסיוע געביידע מיט א יחוסדיקער פארגאנגענהייט, וואו ס׳האָט אויך געדאוונט דער הרב דמתא. די הויפט־גבאים זיינען דאָרטן געווען אין מיין צייט: ר׳ יצחק באָש, זלמן מאנדלבוים און ראדזינסקי (דער פאָטער פון מיכאל). לויט דער געשיכטע, איז דער „חיי אדם״ איבערגעבויט געוואָרן נאָך א גרויסער שריפה, און לויט דעם היתר פון רב איז אויך געבויט געוואָרן די עזרת־נשים. אין „המליץ״ פון 1884 לייענען מיר פארשיידענע קאָרעספאָנדענציעס פון סעמיאטיטש, וואָס שילדערן, ווי פארשיידענע שטאָטישע געשעענעסן שפילן זיך אָפּ צווישן די מתפללים אין „חיי אדם״. דאָס באָווייזט, אז דאָס האָט דער בית־המדרש קאָנצענטרירט די בעסערע בעלי־בתים אין שטאָט.

נאָכן „חיי אדם״ איז זייער פאָפולער געווען דער אלטער בית־המדרש. אין 1884, בעת דער דער גרויסער שריפה, איז אויך דער בית־המדרש אָפּגעברענט געוואָרן, אָבער איז באלד אויפגעבויט געוואָרן פון דאָס ניי, פיל שטארקער, מיט דיקע טאָפלטע וועגט און שיינע אייניריכטונגען פון אינעווייניק. די גבאים אין אונדזער צייט זייַנען געווען: פייוול ראדזינסקי און מרדכי קאָפּלושניק. אין אלטן בית־המדרש האָבן זיך מערסטן טייל קאָנצענטרירט די ציוניסטיש־געשטימטע בעלי־בתים, מיטגלידער פון דער ציוניסטישער אָרגאניזאציע און יוגנט. אין דעם בית־המדרש איז געווען דער בארימטער מענדעלע דער שמש.

איינער פון די בעסער געהאלטענע בתי־מדרשים איז געווען דער נייער בית־המדרש אויף דער וועסאָלע־גאס. דאָ זיינען געווען זייער טעטיק די גבאים ביניש יאָבלאָן, אליה מאָזור און ניסל נאָוויק. די הויפט בעלי־תפילות זיינען געווען: ביניש יאָבלאָן און משה מאָזור. זאָל אויך דערמאָנט ווערן דער שמש שודל, וועלכער פלעגט שטענדיק ארומקאָמאָנדעווען מיט די קינדער, וואָס האָבן אים געשטערט, און ער האָט שטענדיק געדראָט מיט יאָנקל קאנאך, וועלכער פלעגט מוראדיק שלאָגן דעם יעניקן, אויף וועמען שודל האָט אָנגעווייזן ווי א „שייגעץ״.

אָן אינטים בית־המדרשל איז געווען הינטערן בריק, שטענדיק פול מיט מתפללים פון יענער גרויסער אומגעגנט. די גבאים זיינען געווען: ר׳ שכנא און מרדכי קאָטלאר.

א חסידים־שטיבל איז געווען אויף יאָטקאָווסקע גאס, וואו די חסידים פלעגן זיך צונויפקומען פרייטאָג צו נאכטס און שבת, דאוונענען אויף זייער שטייגער, זינגען די חסידישע ניגונים, מאכן א כוסה און כאָפן א טענצל.

באזונדערע מנינים זיינען געווען ביים גביר און פאבריקאָנט הערשל בעלקעס, ביי ר׳ מאיר אביגדורען, ביי מאס דעם שניידער, ביי זאָנענפעלדן און ביי פ. ל. וואָלאכן.

יעדן טאָג, צווישן מנחה און מעריב, פלעגן זיך די בתי־מדרשים אָנפילן מיט מתפללים און יוגנט, וועלכע פלעגן נאָכן טאָג ארבעט קומען דאוונען, הערן א „ידיש וואָרט״, אָדער סתם נייעס. אין די שהן זיינען אין אלע בתי־מדרשים געווען פארשיידענע חברות, וואָס פלעגן לערנען אָ דף גמרא, משניות, עין יעקב, ש״ס. אין „חיי אדם״ פלעגט אליה יאקירס און ר׳ זלמן מאנדלבוים לערנען א בלאָט גמרא, אין אלטן בית־המדרש — ר׳ יואלקע לעוו, אין נייעם — בערל ריבאָווסקי און שמאי יודל יאָבלאָן. כדאי צו דערמאָנען די חברה „תפארת בחורים״ אין נייעם בית־המדרש, וואָס איז געגרינדעט געוואָרן דורך הרב שמידמאן, שמאי יודלס איידעם, און וואָס

איז געווען פֿאָפולער און האָט צוגעצויגן א גרויסן עולם פון בעלי־מלאכות און יוגנט.

די בתי־מדרשים זיינען געווען דער בית־היוצר פון יידישקייט און דער קוואל פון כוח און לעבן אינעם שטעטל.

די תלמוד־תורה

הינטער דער שול, נישט ווייט פון דיין ר׳ מאיר ווּעלוועלס הייזל, איז געשטאַנען די גרויסע גע־ביידע פון תלמוד־תורה, א כמעט צוויי־שטאָקי־קער בנין מיט הויכע פענצטערס, ארומגערינגלט פון איין זייט מיט א בעדיכטן פֿלויט און א גרויסן טויער. די תלמוד־תורה איז געווען בעיקר אין די הענט פון דעם אפטייקער הערש כאַמסק־. צווישן אירע טיכטיקע פארוואלטונגס־מיטגלידער זיינען געווען די בעלי־בתים זעליג באש, זלמן מאַנדלבוים, זאבלודאָווסקי און אנדערע.

אין תלמוד־תורה האָט מען אין דער ערשטער ריי געלערנט יידישע לימודים: עברי, חומש, רש״י, גמרא. מען האָט אַבער אויך געלערנט חשבון, געאָגראָפיע, יידישע געשיכטע און עב־ריתּ. א געוויסע צייט איז דאָרטן געווען לערער דער ציוניסטישער עסקן משה פונדיק. די תלמוד־תורה האָט געהאַט 5־6 צימערן און דורכשניטלעך זיינען געווען 4־5 קלאסן מיט אַן ערך 150 תלמידים.

חדרים

העכער א טוץ חדרים, מיט סטאַזש און א גוטן נאָמען, זיינען געווען אין שטאָט. דער גרעסטער טייל מלמדים זיינען געווען גמרא־מלמדים, פרו־מע יידן, בעלי־תורה און בעלי־יכולת צו לער־נען. פון זיי טייל וועלטלעכע, ווי מיכל סקורה און י״ה טאש, וואָס זייערע חדרים האָבן אויס־געזען ווי קליינע שולן. ביי די מער־באַוואוסטע גמרא־מלמדים ווי משה מאיר גוטמאן, דעסל און אנדערע, האָבן די בעסערע ,,תורה־קעפּ״ זיך מכין געווען צו לערנען אין ישיבה.

קיין סטאַבילע ישיבה איז אין שטאָט נישט גע־ווען, נאָר אין צייט פון קריג האָט זיך אויפגע־האלטן אין סעמיאטיטש די נאַוואַרדאָקער ישיבה מיט א הונדערט תלמידים, און די שטאָט האָט זיי אויסגעהאלטן בכבוד. זייערע פייערלעכע שמחות ביי פארשיידענע ימים טובים האָבן צוגעצויגן א גרויסן עולם און האָבן פארשטארקט דעם כבוד התורה.

די רבנים

אין אן אנדער פלאץ ווערט דערציילט ווען די רבנים אין סעמיאטיטש. זיי זיינען שטענדיק גע־ווען די גייסטיקע פירערס פון דער שטאָט. גע־זאַרגט פאר אלע רעליגיעזע אינסטיטוציעס, בתי־מדרשים, מקוה, חברה קדישא, תלמוד־תורה וכדומה. די רבנים זיינען געווען די גרעסטע אוי־טאריטעטן און גענאָסן פון צוטרוי אפילו מצד דער קריסטלעכער מאַכט, ווי פון דער קריסטלע־כער באפעלקערונג אין אלגעמיין. די רבנים האָבן זיך אויסגעצייכנט מיט גרויס אהבת־ישראל און רדיפת־שלום, און דער קהל פלעגט זיי ארום־רינגלען מיט כבוד און ליבע און טרינקן מיט דורשט זייערע דרשות און שעורים. דאָס ווּאַרט פון די רבנים איז געווען הייליק ביים קהל.

אין שטאָט פלעגן אויך קומען פארשיידענע מגידים, משולחים און שליחים פון ארץ־ישראל, ווועלכע פלעגן ,,נעמען״ דעם קהל מיט זייערע דרשות; זיי האָבן שטענדיק געפונען א וואַרעם יידיש האַרץ און גרייטקייט צו העלפן און שטיצן ברידער־יידן.

שבת יום־טובדיק

די שטעטלשע יידישקייט האָט זיך צום בעסטן אָנגעזוען אין שבתים און ימים־טובים. די בתי־מדרשים, מנינים און שטיבלעך פול מיט מת־פללים. דער שבת איז כמעט פול געווען אין שטעטל, וואו דער גרעסטער טייל באפעלקערונג זיינען געווען יידן.

מער ווי תמיד האָט זיך געפילט די יידישקייט אין ימים־נוראים, ווען די לופט אין שטעטל איז געווען פול מיט פחד פארן יום־הדין, ווען ,,אַ פיש אין וואסער האָט געציטערט״. אלע בתי־תפילה זיינען געווען אויפגעפרישט און צוגעגרייט אויפ־צונעמען די מתפללים. אין די פרימאַרגנס האָבן זיך געטראָגן די קלאָנגען פון שופר. צו ,,כל נדרי״ איז דאָס גאנצע שטעטל פארוואנדלט אין איין מאַסע מתפללים אינם גרויסן ,,יום נורא ואיום״.

אנדערש האָט די שטאָט אויסגעזוען אין שמחת תורה. דאָן האָט מען פון שולן, בתי־מדרשים און מנינים געהערט אנדערע תפילות, געזאַנג און

פרייד. דאָ און דאָרט האָט מען געטרונקען „לחיים", אזוי ווי שמחת־תורה „מעג מען".

ספעציעלע פריילעכע ימים־טובים זיינען געווען פורים, מיט דער גרויסער טראַדיציאָנעלער פורים־סעודה און די פורים־שפילערס. סוכות און פסח, ספעציעל אין די חול־המועדן, זיינען געווען טעג פון „געסט" און קעגנזייטיקע באַזוכן, ווען די אַמניבוסן האָבן אַראָפגעלאָזט אין מארק נייע פנימער פון די ארומיקע שטעטלעך, „ווייסע וועגדז".

דער גרעסטער יום־טוב איז געווען פסח. דאָן האָט ר' ישראל אלץ געכשרט, געמאָלן, געוואשן, געטוישט די בגדים, ספעציעל פאר קינדערלעך. געבאַקן מצות אין „שיוואלניעס". מבער חמץ געווען, און נאָכן דאוונען זיך געזעצט ווי בני־מלכים אַפריכטן דעם סדר.

שמואל פיעקער

זכרונות פון רעוואלוציאנערע יארן

איך געדענק, ווי מיין טאַטע פלעגט מיר מיטנעמען יעדן שבת אויף די ציוניסטישע פארזאמלונגען אין סעמיאטיטש. די רעדנערס זענען ס'רוב געווען: פרץ, ר' תנחום און משה פונדיק. מען פלעגט פאַרלייענען געוויסע שטעלן פון תנ"ך מיט קאָמענטאַרן, דיסקוסירן און רעדן וועגן ארץ־ישראל. דאָס זענען געווען די ערשטע ציוניסטישע אקטיוויטעטן אין אונדזער שטאָט. א צייט שפעטער איז פונדיק געפאָרן קיין ארץ־ישראל.

מיין פאָטער האָט געהאט א סטאַלעריי־פאבריקל מיט צוויי־דריי ארבעטערס. איין מאָל האָב איך אונטערגעהערט אַ שמועס צווישן די ארבעטערס, אז שבת וועט פאַרקומען אַ פאָר־זאמלונג אויפן „סמיק". אויס נייגעריקייט בין איך געגאנגען אַהין. ס'זיינען דאָרטן געווען אַ צוואַנציק מענטשן. די רעדנערין איז געווען מאיר קאָזשעלס טאָכטער. זי האָט געערעט מיט היץ און פאָטאָס. דאָס איז געווען די גרינדונגס־פארזאמלונג פון „בונד".

דעם ערשטן מאָי איז א גרופּע יידישע ארבעטערס אָוועק אין וואלד פייערן דעם יום־טוב. ס'איז געווען אומלעגאַל. ווי נאָר די פאָליציי האָט זיך וועגן דעם דערוואוסט, זיינען פינף בחורים אַרעסטירט געוואָרן. צווישן די אַרעסטירטע זיינען געווען: יאַנקל אריש‌עס און סימע באַנדע. שפעטער זיינען זיי באפרייט געוואָרן.

די אַקטיוויסטן פון „בונד" זיינען געווען: מאיר קיריטשקעס א זון (א פעאיקער רעדנער מיט סמיכות אויף רבנות), די ברידער שפיאָלטער, משה ווייסמאַן און יאַנקל אריש‌עס. די איבעריקע געדענק איך ניט.

כמעט אין דער זעלביקער צייט, ווען עס האָט זיך אַרגאַניזירט דער „בונד" אין סעמיאטיטש, איז אויך געשאפן געוואָרן ביי אונדז א פועלי־ציוניסטישע אַרגאַניזאציע. תחילת האָט זי געהאט א קליינעם דערפאָלג. איר הויפּטטוער איז געווען פאַכטער, שפעטער פלעגן די פועלי־ציון אראפּברענגען גוטע רעדנערס און דורך דעם האָבן זיי צוגעצויגן א גרויסן טייל פון דער יוגנט.

די סעמיאטישער רעוואָלוציאָנערע יידישע ייִנגלעך און מיידלעך האָבן אין 1905 דורכגעפירט אַן אמתן אויפשטאַנד. אַנגעהויבן האָט זיך עס אזוי: ראש־השנה ביי נאַכט, ווען די יוגנט שפאַצירט אין שטאָטישן פּארק אויף דער הויפּטשטר גאַס, איז אַנגעלאָפן פאָליציי און אַן שום וואָרענונג גענומען שיסן אויפן פּרידלעך־שפאַציר‌דיקן עולם. איינער, צאָלקע דעם ציגאַרעטן־מאַכערן אַן אייניקל, איז געפאלן טויט און א צען מענטשן זיינען פארוואונדעט געוואָרן. די פאָניק איז געווען געוואלדיק גרויס און אלע זיינען זיך צעלאָפן.

אין משך פון דער נאַכט האָט זיך דער ארבעטער־קלאַס אַרגאַניזירט, געשאפן באַוואָפנטע „באַיאוווקעס" און געמאַכט אן אמתן אויפשטאנד. גלייך פון פרימאָרגן זיינען די „באַיאוווקעס" געווען אויף דער וואַך און יעדן פאָליציאַנט, וואָס

זיי האָבן געכאָפט, האָט מען אַנטוואָפנט און גוט צעשלאָגן. די איבעריקע פּאָליצי־לייט זיינען זיך צעלאָפן און די יידישע אויפשטענדלערס האָבן איבערגענומען די אַרדענונג פון שטאָט.

אין די לעצטע טעג פון סוכות זיינען אַנגע־קומען צוויי פורן פּאָליציי מיטן ציל צו אונטער־דריקן דעם אויפשטאַנד און צוריק איינשטעלן אַרדענונג אין שטעטל. די „באַיואוקעס" האָבן זי „אויפגענומען" מיט א שטארקער שיסעריי און נאָך א קורצן פייערדיקן קאָמף פון ביידע צדדים האָט די פּאָליציי געכאָפט די הענט און די פיס און אַנטלאָפן אַהין פון וואנען זיי זיינען געקומען.

קנאַפּע דריי וואָכן האָט אַנגעהאלטן דער אויפ־שטאנד. איין טאָג זיינען אַריינגעריטן אין שטאָט צוויי ראָטעס דראַגאָנער. דורכגעריטן די שטאָט אַנצוואָרפן א שרעק און אָוועק אין די קאזאר־מעס אונטערן בריק. נאָך זיי איז אריינגעקומען א גרויסע צאָל פּאָליציי. אמת, די יוגנט האָט באַ־וויזן גרויסע העלדישע טאַטן, אָבער מער ווי פיר טעג האָבן מיר זיך ניט געקענט האַלטן.

עס האָבן זיך אַנגעהויבן פיל אַרעסטן. צוליב דעם ווי אויך צוליב דער רוסיש־יאַפּאַנישער מלחמה האָט זיך אַנגעהויבן א שטאַרקע עמי־גראַציע פון סעמיאטישער יוגנטלעכע קיין אמע־ריקע, צווישן זיי א סך פון פירערס. די פאר־בליבענע זיינען געבליבן ווי שעפסן אָן א פּאָס־טער. די אקטיוויטעטן פון די רעוואָלוציאַנערע קרייזלעך אין שטאָט זיינען געווארן פאַראַליזירט.

איניקע יאָר שפעטער האָט ישעיה צירולניק ווידער געזונטן אַרגאַניזירן די יוגנט. ער איז אַרעסטירט און פאַרשיקט געווארן אויף אַכט יאָר קאַטאָרגע. נאָך דער באַלשעוויסטישער רעוואָלו־ציע אין 1920 איז ער דערשאָסן געווארן אין מאָסקווע פאר זיין אָן אקטיוור אַנארכיסט.

אין 1918, זעקס יאָר נאָך מיין פאַרלאָזן סע־מיאטיטש, קום איך צוריק אין מיין היימשטאָט. עס איז געווען פונקט ביים צוזאמענבראָך פון דער דייטשישער אַרמיי. דאָס האָט געשאפן אַזא לאָגע, אז די שטאָט איז געבליבן אָן א מאַכט, ממילא אויך אָן אַרדענונג־היטערס. עס האָבן צירקולירט קלאָנגען וועגן א מעגלעכן פאָגראָם. מיר האָבן צוזאמען מיט די ציוניסטן געשאפן

פון רעכטס צו לינקס : שטייַען — הערשל שעוץ, משה לוייפער, יצחק קאפלאן, חנה גאלדבערג, — זיצן — פנחס קראוט־עץ, אנשל טשאבינאוויטש, איסר ראבינאוויטש

אַ פּראָוויזאָרישן קהילה־ראַט, אַרגאַניזירט אַ זעלבסשוץ, געקויפט געווער און צוגעגרייט אַ פּאַרטיידיקונג. מיר האָבן אויך גלייכצייטיק ספּע־ציעל פּאַרשפּרייט ידיעות, אז מיר באַזיצן קאַ־לאָסאַלע געווער־זאַפּאַסן און א גרויסע גוט־אַרגאַניזירטע מחנה פון קעמפּערס. אַ דאַנק אָט די קלאַנגען זיינען טאָקע ניט פאַרגעקומען קיין אַנפאַלן אויף יידן.

ווען די פּאַליאַקן האָבן איבערגענומען די מאַכט און איינגעשטעלט אַ געוויסע אַרדענונג, האָט מען תחילת באַקומען מער פּאַליטישע פּריי־הייט. מיר, די בונדיסטן, האָבן דעריבער געזומען באַנייען די איבערגעריסענע ארבעט פון נייַנצן פּינף, אַבער מיט אנדערע מעטאָדן.

מיר האָבן געשאַפן אַ קלוב מיט אַ ביבליאָטעק. די ערשטע ביכער זיינען געזאמלט געוואָרן אין שטאָט. מיר האָבן אויך באַקומען אַ ביסל געלט פּאַר דעם צוועק.

אין קלוב זיינען פאַרגעקומען פאַרזאַמלונגען, רעפעראַטן און דיסקוסיעס, מיט אייגענע כוחות און טייל מאָל מיט אראָפגעבראַכטע רעדנערס. גלייכצייטיק האָבן מיר געגרינדעט אַ יידישע פּאָלקסשול, אָבער דאָס אויסהאַלטן די שול איז געווען זייער שווער. מיר פלעגן באַקומען אַ ביסל געלט פון אמעריקאַנער הילף־קאָמיטעט, אָבער ס׳איז דאָך געווען ווייניק.

כדי אויסצוהאַלטן די פּאָלקסשול האָבן מיר גע־שאפן אַ „דראַמאַטישן קרייז". דער „קרייז" האָט אַרייַנגעבראַכט געוויסע פּינאַנציעלע מיטלען און אויך געהויבן אונדזער פּרעסטיזש. פון די אַק־טיאָרן, וואָס האָבן זיך אויסגעצייכנט מיט פיל טאָלאַנט אין פּאַרשיידענע ראָלעס, זיינען געווען: יאַנקל אריישע, פּסחקע און אברהם וואָלקער.

די לערערס אין דער יידישער פּאָלקשול זיינען געווען: די צוויי שוועסטערן روبינס, יאַנקל לע־ווין, יעקב טיקאַצקי און העניע טיקאַצקי.

אברהם מאזור

סעמיאַטיטש — א ציוניסטיש שטעטל

איך אליין האָב פּאַרלאָזן סעמיאַטיטש און עולה געווען אין לאַנד פון אונדזערע אלעמענס חלומות אין יאָר 1933. קיין ספּק ניט, אז מיין געבורטס־שטאָט האָט מיר געגעבן א וויכטיקע צידה לדרך, א קולטורעלן און געזעלשאפטלעכן באַגאַזש, וואָס האָט מיך גייסטיק דערנערט צענדליקער יאָרן און וועמען איך האָב צו פּאַרדאנקן יעדן פּאָרשריט אין מיין לעבן.

אָבער וואָס זיינען אין סעמיאַטיטש געבוירן גע־וואָרן און האָבן זיך דאָרטן דערצויגן, וועלן שטענדעק דערמאָנען איר שייַנקייט און גייסטיקע רייכקייט. דאָס איז געווען אן אמתדיקע יידישע שטאָט, וואו חכמה און טראַדיציע האָבן ממש געשפּרודלט ווי פון א קוואַל. דאָס יידישע לעבן האָט געגעבן דער יוגנט א תוכן און א נשמה, א גייסט און אן אידעאל.

אין יעדער גאס און געסל, אין יעדער הייזעלע האָט געשמעקט מיט יידישקייט. אָט שטייען פּאר מיינע אויגן מאָטל דער אייזן־קרעמער, מענדל דער בעקער, זונדל דער סטאָליער און יהושע דער דער גלעזער (מיין פאָטער). דאָכט זיך, פּארשיי־דענע טיפּן — און דאָך האָט זיי אלעמען פּאר־אייניקט די יידישע פּארגאנגענהייט, דאָס בלאָט גמרא און דער קאפּיטל תהילים. אלע זיינען זיי געווען אַרנטלעכע און פּאָלקסטימלעכע יידן. יע־דער פון זיי האָט אפילו געהאט זיינע זאָרגן און זיינע צרות, האָט געלעבט אין זיין באזונדער וועלטל, אָבער אלע צוואמען זיינען זיי געווען אמתדיקע, יידישע פּאָלקסמענטשן.

סעמיאַטיטש האָט זיך געוויקלט פּאר א ציוניס־טיש שטעטל. די ערשטע ציוניסטישע קעמערלעך האָבן זיך געגרינדעט גלייך נאָך דער פּראָקלא־מירונג פון דער באלפור־דעקלאראציע. א גרויסע באגייסטערונג האָט דאָן באהערשט די יידישע באפעלקערונג. ווען מען האָט זיך אין עטלעכע יאָר שפּעטער א ביסל אויסגעניכטערט, האָבן זיך אויף דער יידישער גאס באוויזן א סך קעגנערס צום ציוניזם און צו ארץ־ישראל. די יידישע גע־

זעלשאפט איז צעשפאלטן געווארן צווישן רעכ־טע און לינקע, צווישן יידישיסטן און העברע־איסטן. יעדער צד האט געקעמפט פארעקשנט פאר זיין תורה און פאר זיין וועג.

ביסלעכווייז האט אבער גובר געווען דער שכל הישר. די יוגנט האט דערזען, אז ס׳איז ניטא אויף וואס צו ווארטן און מען דארף פארלאזן דאס שטעטל. ס׳האבן זיך דאן געשאפן א סך ציוניס־טישע ארגאניזיצייעס: החלוץ, השומר הצעיר, פועלי־ציון, פרייהייט, דרור, אלגעמיינע ציו־ניסטן, רעוויזיאניסטן אאז״וו.

א גרויסער טייל פון דער יוגנט איז געפאלן אויף הכשרה און שפעטער עולה געווען קיין ארץ־ישראל, ווער לעגאל און ווער אומלעגאל.

איך אליין האב דאן געהערט צו דער „פריי־הייט״־ ארגאניזאציע. אויסער מיר איז די ער־שטע פארוואלטונג באשטאנען פון די חברים: יעקב ווייגגערש, הירשל אקערמאן, לאלעק טי־קאצקי, כאסיע ראג און שאשע לעוו.

אין דער ערשטער צייט האט די „פרייהייט״ געציילט איבער 150 חברים. דער גרעסטער טייל איז געקומען פון די ארעמע שיכטן, פון אלע פארוואארפענע געסלעך. אויך די אנדערע ציוניס־טישע יוגנט־ארגאניזאציעס האבן פראגרעסירט און זיך פיין אנטוויקלט.

א וויכטיקע ראלע אין ציוניסטישן לעבן האט געשפילט די תרבות־שול, וואס האט איינגע־פלאנצט אין די קינדערשע הערצער ליבע צום פאלק, צו זיין פארגאנגענהייט, צו ארץ־ישראל און בכלל צו דער יידישער קולטור. ביי דער שול האט אויך עקסיסטירט א פיינע ביבליאטעק, וואס האט געדינט סיי דער יוגנט און סיי די דערוואקסענע.

אין די לעצטע יארן האט זיך אין סעמיאטיטש אויך געגרינדעט א ראיאן־קאמיטעט, וואס האט אנגעפירט מיט דער טעטעקייט פון די ציוניסטי־שע יוגנט־ארגאניזאציעס אין די ארומיקע שטעטלעך, ווי באצקי, צעכאנאוויצע, סארנאק, לאשיץ, סאקאלאווע א״א.

גאנץ אפט איז אונדז אויסגעקומען אריבער־צושווימען דעם בוג און זיך באטייליגן אין א פארזאמלונג אין א דערבייאיק שטעטל.

תזמורת הנוער הציוני — ארקעסטער פון דער ציוניסטישער יוגנט

דוד קמחי

די ציוניסטיש־רעוויזיאניסטישע באוועגונג

די ציוניסטיש־רעוויזיאָניסטישע באָוועגונג איז געשאפן געוואָרן אין סעמיאטיטש אין 1926 און איז גיך געוואָרן אַ שטאַרקער און איינפלוסרייר־כער כוח אויף דער יידישער גאס.

אין יענעם יאָר איז פאַרגעקומען א שפּאַלטונג אין אַלוועלטלעכן „השומר־הצעיר". דוד קמחי און אברהם מאַנדלבוים הי״ד האָבן דאָן פאַרלאָזט דעם „השומר" און זיי זיינען געווען די איניציאָ־טאָרן און גרינדערס פון „בית־ר", וואָס האָט זיך דעמאָלט גערופן „השחר ברית־טרומפּלדור".

תחילת האָבן מיטגעהאָלפן: מאיר פּעלכאָוויטש, לייזער ווייסגערש, משה בעקער און פסח ליסע־גורסקי. זיי האָבן זיך פאַרשריבן פון די ערשטע חברים. אָבער נאָך די ערשטע שאַרפּע אָנגריפן אויפן בית״ר האָבן זיי זיך צוריקגעצויגן.

די חבלי לידה זיינען געווען גאָנץ שווערע: פון איין זייט איז געווען דער שטייגנדיקער, גוט־אָרגאָניזירטער „השומר", וואָס איז געשטאַנען אויף אַ הויכער מדרגה אין אלע פרטים. צום השומר־הצעיר האָבן באַלאָנגט די בעסטע און אינטעלעקטועלסטע יוגנט פון סעמיאטיטש. פון דער צווייטער זייט איז געווען דער קאָנקורירנ־דיקער כוח פון „החלוץ", וואָס זיינע חברים זיי־נען געווען רעקרוטירט פון „עמך" און ארבעטער־קלאַס. אויף דער גרינדונגס־פאַרזאַמלונג פון קן בית״ר זיינען געווען צוועלף חברים און חברות. מיט דער צייט איז די צאָל אויסגעוואקסן ביז אַכציק. פון די אַקטיווע מיטגלידער, וואָס האָבן באלאנגט צו דער מפקדה, זיינען געווען: מאיר זאַבלודאָווסקי, משה ראַדזינסקי, אריה שפּיאָל־טער, מענדל ווייסענקער, משה זשאָם, משה שוואַרצבערג, מאיר ביעליצקי, משה באָש און משה מאַנדלבוים. די בית״ר־יוגנט איז געווען פאַרשיידנאַרטיק — פון די אַרעמסטע פאַלק־שיכטן ביז גבירישע קינדער, פון אומגעבילדעטע ביז געלערנטע.

סעמיאטיטשער בית״ר איז געווען אַרגאַניזירט ווי אומעטום. בראש זיינען געשטאַנען דער מפקד־הקן, דער סגן־מפקד, א מזכיר, מפקדי הגדודים און ראשי קבוצות. די אַרגאַניזאַציע־צעלן זיינען געווען קבוצות און שיכטן, יונגע און דערוואַק־סענע.

אין ראַמען פון דער קולטור־אַרבעט זיינען פאַרגעקומען לעקציעס וועגן יידישער געשיכטע, תנ״ך, ארץ־ישראל געאַגראַפּיע, געשיכטע פון ציוניזם און דער רעוויזיאָניסטישער באָוועגונג. מען האָט אויך געלערנט עברית. די דערציאונג איז געווען אין גייסט פון זאַבאָטינסקי ציוניזם, לויטן פראַגראַם פון זאב זשאבאטינסקי ז״ל.

די הויפט־צילן זיינען געווען: חינוך, הכשרה און עליה. דער סימבאָל איז געווען יוסף טרומ־פּעלדאָר, דער פיאָנער און קעמפער, „חלוץ ולוחם" און „כדאי למות בעד ארצנו". די נא־ציאָנאלע דערציאונג איז געווען: אַן באַפאַרבונ־גען, אַן „איזמען" און אַן שעטנז.

כדי די בית״רים זאָלן זיין נשמהדיק און פסי־כיש פארבונדן מיט ארץ־ישראל, זיינען אין זיי איינגעפלאַנצט געוואָרן זשאבאטינסקיס אידייען, וואָס זיינען אַריינגעדרינגען און פארכאפט די הערצער און מוחות פון דער יוגנט: אומבאַגרע־נעצטע לישאפט צום פאַלק און לאַנד; גאַט־קעניג איז דאָס יידישע פאַלק; התלהבות פאַר דעם גאולה־געדאַנק; די אידיי פון מלכות ישראל אין אונדזער צייט; מוותר זיין אויפן אייגענעם לעבן אויב די אינטערעסן פון פאַלק פאַדערן עס; אַן בלוט־קרבנות איז ניט פאַראַן קיין גאולה; צוליב דעם זעלבן ציל — אויך געבן דער יוגנט אַ מיליטעריש צוגרייטונג, ענטפערן א קלאַפּ פאַר אַ קלאַפּ און ווייזן, אז יידיש בלוט איז ניט הפקר.

דערפאר איז קיין וואונדער ניט, וואָס אין דער סעמיאטיטש־דראַמאַטשינער גרופּע, וועלכע זיינען

אַוועק אין די וועלדער און מיט געווער אין די הענט געקעמפט קעגן די דייטשע מערדער, זיינען געווען פיל בית״רים, ווי: מאַטיע גרינבערג, דוד סאלאַמאַן, גדליה קאַפלאַן, חנא קאפלאן, שלמה צימבאליסט, לאה שוסטער, אייזיק בלושטיין, משה באַש, הערשל בלושטיין, משה סמאַלע, צירעלע סמאַלע, הערשל בלושטיין, שיינעלע בלושטיין, משה פּענצאַק, קלמן גאַלדוואַסער, פּראַדל בלו־שטיין, ציפּקע גרודע, מאַטעלע בלושטיין, פייוול רובינשטיין, ישראלקע דראַגיצקי, יואלקע רעזניק, שיינדל זילבערמאַן און שלום וואַסער, וועלכער איז אויך געווען איינער פון די אַנפירערס.

עס איז אויך ניט קיין צופאַל, וואָס דער בית״רי חנא קאַפלאַן האָט אין קעגנווארט פון דייטשן קאַמענדאַנט פיזיש רעאַגירט אויף א פּויליש אַנטיסעמיטישן מוסר און אים פּשוט צעמעמיטן, כאָטש זיין לעבן איז געווען אין געפאַר. עס איז אויך ניט קיין איבערראַשונג, וואָס דער בית״רי חיים אָקאָם הי״ד האָט אין טרעבלינקער טויט־לאַגער אַ שליידער געטאָן זיין מאַנטל אויף דער ערד, צוגעלאָפן צו די דייטשן מיט אַ שטאָלץ גע־הויבענעם קאָפּ און מוטיק און דרייסט זיי גע־שמיסן דעם אמת אין זייערע פּרצופּים, מיט די אויסרופן: **„איך זועל פאַר אייך ניט ארבעטן. איר זענט געמיינע נידערטרעכטיקע מערדערס. איר״** — — — חיים אָקאָם האָט ניט פאַרענדיקט דאָס וואָס ער האָט געוואָלט זאָגן, ווייל אַ דיי־טשע קויל האָט פּאַרשניטן זיין יונג לעבן.

דער קן־בית״ר האָט געפירט אַ גרויסע און פּארשיידנארטיקע טעטיקייט. זיך באַטייליקט אין אַלע ציוניסטישע אקציעס: קרן קיימת, קרן היסוד, שקלים און אין אַלע נאַציאָנאַלע יום־טובים, ווי אויך אין אַרטיקע וואַלן צום מאַגיס־טראַט, קהילה, אַגיטאַציע ביי וואַלן צום סיים און אין אונטערנעמונגען פון לאַנד מאסשטאַב, ווי די פּעטיציע פאר פרייער עליה.

אין די ראַמען פון אַגיטאַציע און פּראָפּאַגאַנדע פלעגט מען אייגנארדנען: אויספלוגן („ווי־טשעטשקעס"), כינוסים, פּירן עפנטלעכע דיסקו־סעיס און אַראָפּברענגען טאַלאַנטפולע רעדנערס. די אויספלוגן פלעגן פּאַרקומען ס׳רוב אין די אַרומיקע שטעטלעך: דראָגאַטשין, מילייטשיץ, סאַרנאָק, ברייגסק און אנדערע. דער ציל איז גע־ווען — באַאיינפלוסן די דאָרטיקע יוגנט פאר דעם רעיון בית״ר. די „צוזאמענפליען", וואָס זיינען פאַרגעקומען אין סעמיאטיטש, אין וועלכע ס׳האָבן זיך באַטייליקט בית״רים פון די אַרומיקע שטעט־לער, האָבן געמאַכט אַ שטאַרקן רושם אויף דער יוגנט. נאָך יעדן כינוס פלעגן צוקומען נייע חברים. אין די דיסקוסיעס מיט אידיאַלאַגישע קעגנערס פלעגט ס׳רוב אברהם מאנדלבוים רע־פּרעזענטירן דעם בית״ר. מאַנדלבוים האָט פּאַר־מאַגט אַ גוטע רעדנערקראַפט מיט לאַגישע אַר־גומענטן. טאַלאַנטפולע רעדנערס פּאַר עפנטלעכע רעפעראַטן פלעגן מיר אַרויסרופן פון וואַרשע. צווישן זיי: ה. גרינשלאַק, רעדאַקטאַר י. לייזע־ראָוויטש, ד״ר פעלדשו און ד״ר ליפּמאַן.

אין קן־בית״ר איז אויך פאַרגעקומען קעסטל־אָוונטן אין וועלכע ס׳פלעגן זיך באַטייליקן חברים פון אנדערע אַראַניזאַציעס. די פּראָגן און ענט־פערס זיינען ס׳רוב געווען וועגן אַקטועלע ארץ־ישראל פּראָבלעמען.

דער בית״ר איז געווען די איינציקע יוגנט־אַרגאַניזאַציע אין שטעטל, וואָס האָט געהאַט אַן אייגענעם מנין, (ביי משה מאַטעס פעלדמאַן), וואו מען האָט געדאָוונט שבתים און יום־טובים. ער האָט אויך געהאַט אַן אַרקעסטער, אַגגעפּירט דורך יעקב מאַנדלבוים און דוד קמחי.

דער נאַנטסטער הכשרה־פונקט פאַר סעמיא־טיטש און אומגעגנט איז געווען אין ביעלסק־פאַדלאסקי ביי פּריידקסן, אַגגעפּירט דורך גבריאלקע און אפרים אַרלאַנסקי, אונטער דער השגחה פון מפקד מחוזי דוד מעלאַמדאָוויטש. דער אלגעמיינער אינסטרוקטאַרן־קורס איז גע־ווען אין זיעלאַנקע, אונטער דער אַנפּירונג פון ירמיהו האַלפּערין. דאָרט האָט מען אויך געלערנט פּארשיידענע מינים ספּאָרט. אָלץ איז געווען אין עברית.

די אַרגאַניזאַטאָרישע טעטיקייט און השפּעה פון סעמיאטישער בית״ר איז געווען קענטיק ניט נאָר אין שטאָט גופא, נאָר אויך אויסער דער שטאָט. פיל בית״רישע קנים זיינען געגרינדעט געווארן דורך די סעמיאטישער. דער טשעכא־נאָווצער קן־בית״ר איז געשאַפן געווארן דורך די חברים: אברהם מאנדלבוים, דוד קמחי, מענדל וויינשטענקער און מאיר זאַבלודאָווסקי. דער בית״ר אין דראָגאַטשאן איז געגרינדעט געווארן דורך: דוד קמחי און אברהם מאַנדלבוים. דער בית״ר

אין באַטקע — דורך דוד קמחי און מאיר ביע־ליצקי. אויך אין די קנים פון ברייגסק און סאַר־נאק האָבן די סעמיאטיטשער געהאַט א גרויסן חלק. די גרויסע השפעה פון סעמיאטיטשער בית״ר אין פוילן בכלל איז צו זען פון ווייטער־דיקן עפּיזאָד:

אין וואַרשע איז פאַרגעקומען די ערשטע לאנד־קאָנפערענץ פון פוילישן בית״ר, מיט דער באַ־טייליקונג פון ראש־בית״ר זאב זשאַבאַטינסקי. ס׳האָבן זיך דאַן באַטייליקט כמעט אַ הונדערט דעלעגאַטן. מאַגיסטער ביברינג פון סטאַניסלאַ־וואָוו איז דורך זשאַבאַטינסקין נאַמינירט געוואָרן פאַרן נציב־בית״ר אין פוילן.

אויף דער פאַרקאָנפערענץ האָט מאַגיסטער ביברינג באליידיקט מענדל וויינשענקערן, איינעם פון די סעמיאטיטשער דעלעגאַטן. ווי אַן אויס־דרוק פון פּראָטעסט האָט די סעמיאטיטשער דע־לעגאַציע געפירט אַן אַקציע קעגן ביברינגס קאַנ־דידאַטור. ביים סוף פון דער קאָנפערענץ האָט זשאַבאַטינסקי געפירט דעם פאָרזיץ. צוויי מאָל האָט זשאַבאַטינסקי געשטעלט ביברינגס קאַנדי־דאַטור צו דער אָפּשטימונג און ביידע מאָל איז זי דורכגעפאַלן. זשאַבאַטינסקי איז בלאַס גע־וואָרן פון גרויס איבערראַשונג און אַן אויפגע־רעגטער געמאַכט אַזאַ דערקלערונג: „איך פאַר־שטיי ניט, וואָס ס׳קומט דאָ פאַר. איך וועל מיר דערלויבן צום דריטן מאָל צו שטעלן מאַגיסטער ביברינגס קאַנדידאַטור צו דער אָפּשטימונג. אויב איר זענט קעגן, טאָ גיט מיר אַ בעסערן קאַנדי־דאַט, אין קעגנפאַל פאַרלאָז איך די קאָנפערענץ און פלי אָפּ צוריק קיין פאריז״. איך האָב זיך אויפגעשטעלט און געבעטן מאַכן א הפסקה. די מערהייט דעלעגאַטן איז אריין אין א באזונדער צימער אויף אַ באַראַטונג. כדי ארויסצוגיין בכבוד פון דער לאַגע, איז געוואָרן אָנגענומען מיין פאַרשלאָג, אז מיר זאָלן זיך אָפּהאַלטן פון שטי־מען. דער עפּילאָג איז געווען, אַז דער ערשטער נציב־בית״ר פאר פוילן, מאַגיסטער ביברינג, איז טאַקע געוואָרן דערוויילט מיט בלויז 36 שטימען, אָבער ווען זשאַבאַטינסקי איז שפעטער אינפאַר־מירט געוואָרן וועגן דעם ענין, האָט ער אין עט־לעכע מאָנאַטן אַרום אריינגעשיקט אהרן פּראָ־

בית״ר כינוס מיט אברהם מאנדעלבוים און דוד קמחי

פּעסן פון ריגע ווי דעם נציב־בית״ר. פּראָפעס איז געווען פּאָפּולער און באַליבט ביי אלע בית״רים אין פוילן.

פון 1926 ביז 1933 זיינען די מפקדי־הקן גע־ווען: אברהם מאַנדלבוים און דוד קמחי. די מזכי־רים: משה ראַדזינסקי, מענדל וויינשענקער, לייבל שפּיאַלטער, מאיר ביעליצקי און משה מאנדלבוים. גזברים און מורשה „קרן תל־חי״: מאיר זאַבלודאָווסקי, משה באַש און צירל קמחי. פון 1934 זיינען געווען די מפקדים: אליעזר טרעשטשאַנסקי און מילקע מאַנטשער. סגן־מפקד און מזכיר — אשר דאַלינער. גזברית — צירל קמחי.

דער ברית־הצה״ר איז געגרינדעט געוואָרן אין 1929. אין דער באוועגונג זיינען געווען דערוואַק־סענע, וואָס האָבן צוליבן עלטער ניט געקענט זיין חברים פון בית״ר. אין די ראַמען פון ברית־הצה״ר האָט מען געלערנט ציוניזם און רעוויזיאָ־ניזם. זיי זיינען געווען טעטיק ביים פינאַנספאַנד פון דער רעוויזיאָניסטישער באַוועגונג און ״קרן תל־חי״, אויך גענומען אַן אַקטיוון אַנטייל אין געזעלשאַפטלעכן לעבן פון שטאָט.

אין פארשיידענע צייטן זיינען געווען די פאָר־זיצערס פון הצה״ר: מענדל קראַמער און יאנקל באַבין.

פּונקט ווי ביי יינגערע בית״רים אַזוי אויך ביי די עלטערע פון הצה״ר איז געווען אַ שטאַרקע שטרעבונג פאר עליה. אָבער נאָר אַ קליינע צאָל האָבן דערגרייכט ארץ־ישראל מיט דער אומלע־גאַלער עליה. די גרעסטע מערהייט איז קעגן זייער ווילן געבליבן אין סעמיאטיטש און אומ־געקומען אין דער שרעקלעכער פאַרניכטונג צו־זאַמען מיט אַלע יידן אין אייראָפּע.

מיכאל ראדזינסקי

דער הכשרה־קיבוץ „שחריה״

דאָס יאָר — 1924. די צייטונגען האָבן אַנגע־הויבן ברענגען בעסערע ידיעות פון ארץ־ישראל. דער שווערער ווירטשאַפטלעכער קריזיס איז פארביי, ארבעטסלאָזיקייט איז געוואָרן קלענער, די „הסתדרות״ פאָדערט נייע ארבעטסהענט — חלוצים.

און ביי אונדז אין שטעטל אין די יוגנט־קרייזן איז אומרואיק: פון איין זייט הערשט א ווירט־שאפטלעכע דעפּרעסיע און פון דער צווייטער זייט — א נאַציאָנאלע שטימונג און א שטאַרקע שטרעבונג צו ארץ־ישראל.

ווידער א מאָל הייבן אָן שטראָמען נייע חברים אין „החלוץ״. מיר ווייסן ניט, צי מיר קענען און דארפן אלעמען אויפנעמען און וויפיל פון זיי זיינען פּאסיקע עלעמענטן פאר הכשרה. מיר דיס־קוטירן צווישן זיך וועגן דער פראגע, צי מיר זיינען נאָר א רעזערוואואַר פון ארבעטסהענט פאר דער „הסתדרות״, אדער מיר זיינען די פאָנ־טַרעגערס, וואָס גייען בראש פון דער מחנה צו בויען ארץ־ישראל און דורכפירן די גרויסע סאָ־ציאלע און נאציאָנאלע וויזיע פון ציוניזם. צי דארפן מיר עולים סתם אָדער חלוצים? אונדזער ענטפער איז געווען: חלוצים! און אָט דער ענטפער האָט אונדז גלייך פארפליכט צו גייסטי־קער און פיזישער הכשרה. האָבן מיר געשאפן א הכשרה־פּלאַץ פאר חלוצים, א קיבוץ, בכדי מיר זאָלן לערנען דעם נסיון פונעם ארץ־ישראלדיקן לעבן.

אונדזער „החלוץ״ האָט זיך ספּאָנטאַן פונאנ־דערגעוואַקסן. בראש פון סניף זיינען געשטאַנען וויכטיקע עסקנים פון די צעירי־ציון, ווי פנחסאַ־וויטש, שערעשעווסקי, מנחם פונדיק א„א. אויף די פארזאמלונגען און קעסטל־אָוונטן זיינען גע־פירט געוואָרן פּאָליטישע און אַקטועלע דיסקו־סיעס. ניט איין מאָל האָט פּאסירט, אז ס׳האָבן זיך אריינגעריסן לינקע עלעמענטן, ווי בונדיסטן קאָמוניסטן, און פּרובירט אויפרייסן אונדזערע מיטינגען.

אין דער ערשטער סעמיאטיטשער הכשרה־גרופּע זיינען געווען 15 חברים. צווישן זיי: מנחם פונדיק, אהרן דוד שושן, דוד נח קיילעס, יוסף יאבלאן, מיכאל ראדזינסקי א"א.

תחילת איז אונדזערע הכשרה געווען א טיילווייזע, אַנגעהויבן ארבעטן עטלעכע טעג אין וואָך אין דער דיקטן־פאבריק פון די ברידער מאַליניאק. דאָס פארדינטע געלט האָבן מיר געזאמלט פאר א צוועק: אויפצושטעלן אן אייגענע פאַרעם, א משק. מאַנאַטן שפעטער האָבן מיר געדונגען א שטיק פעלד אין דער נעגנט פון סלאָבקע און עס פאראקערט און פארזייט. עס איז אונדז אַנגעקומען לייכט, ווייל מיר זיינען אלע געווען ארבעטס־חברה.

אין צווישנצייט האָבן די ציוניסטישע עסקנים אין שטאָט, ווי אויך די יידישע באפעלקערונג, זיך אַנגעהויבן אינטערעסירן מיט אונדז. מיר זיינען געווארן א פירמע. מען האָט אונדז אַנגעהויבן מאכן פארשיידענע פאַרשלאגן וועגן אַפּדינגען דעם אַדער יענעם הויף. מיר האָבן באַשלאָסן צו נעמען דעם הויף אין קאיאנקע מיט זיין גרויסן שטח פעלד, א ברונעם, א שייער און א שטוב. הגם עס איז דאָרט אלץ געווען אַפּגעלאָזן, האָט עס אונדז דאָך אימפּאָנירט, ווייל מיר האָבן דאָרטן געפונען גוטע און סימפּאָטישע שכנים גויים, וועלכע האָבן אונדז צוגעזאָגט מיט־צוהעלפן מיט עצות און מיט אויסבאָרגן שפּייז און מכשירים צו דער ארבעט.

18 חברים זיינען מיר ארויס קיין קאיאנקע, 14 בחורים און 4 בחורות. צו ערשט האָבן מיר איינגעאָרדנט א צייטווייליקן פרימיטיוון פּלאָץ צו שלאָפן און א קיך און זיך גענומען אַפּרייניקן דעם ברונעם, די שטוב, איינאָרדנען די ווירטשאפט, די „תקנות" און דעם פּלאן פון קולטור־ארבעט. מיר האָבן באשלאָסן צו רופן אונדזער פּלאָץ „שחריה" און זיך גענומען פול מיט גלויבן צו דער „עבודה". אין אַנהייב זיינען אנטשטאָנען פארשיידענע פּראָבלעמען וועגן קיבוצישן לעבן, ספּעציעל וועגן אומגלייכקייט. חברים זיינען געווען נאָענט פון דער היים און מיטגעבראכט פּריוואַטע „פּעקלעך". אָבער די אלע פּראָבלעמען זיינען צו נישט געוואָרן קעגן דער גרויסער התלהבות און דעם אידעאַליזם, וואָס האָבן אונדז אלע־מען באהערשט.

נאָך דער גרויסער באגייסטערונג זיינען געקו־
מען גרויע ארבעטסטעג מיט ניט־פאַרויסגעזעענע
שווערי־קייטן. אונדזערע מיטלען זיינען געווען
שטאַרק באַגרענעצט; עס האָט געפעלט שפּייז
און אפילו ברויט, אָבער אונדזערע גוטע עלטערן
האָבן שטענדיק ארויסגעהאָלפֿן. א פאקט גע־
דענקט זיך: מיין פאָטער ז״ל איז א מאָל דורכ־
גענאַרט קאיאנקע און געבראכט פאר אלעמען
שאָקאָלאד. מיר זיינען געווען שטארק איבער־
ראשט און ניט געווואוסט ווי אזוי צו רעאגירן,
ווייל אין דעם מאָמענט האָבן מיר פשוט ניט גע־
האט קיין ברויט צום עסן.

איין מאָל האָט אונדז א שכן, א גוטהארציקער
גוי, געשאָנקן א מתנה: א קעלבל אויף פלייש.
חברים האָבן דאָס גלייך געפירט אין שטאָט
שעכטן. מיר האָבן דאָן געגעסן אלע טאָג פלייש.
אָבער — ניט יעדער טאָג איז פורים. מער קיין
קעלבלעך האָט מען ניט געזען פאר די אויגן;
פון אונדזערע הכנסות האָט מען אפילו ניט גע־
קענט חלומען וועגן דעם.

דער משק האָט זיך איינגעשאפט א קליין קאש־
טאַניען פערדל מיט א וועגעלע. דער טאָג, וועו
מיר האָבן מיטן אייגענעם פערדל אריסגעפירט
דעם גאנצן אינוונטאר אונדזערן פון לאָקאל
קיין קאיאנקע, איז געווארן א גרויסער יום־טוב
און א חלוצישע דעמאָנסטראַציע. עס זיינען גע־
וען פארזאמלט א סך חברים און באלייטערס
און אלע זיינען נאָכגעגאנגען צו פיס און גע־
זונגען חלוצישע לידער.

ניט אזוי לייכט איז געווען אויפצושטעלן
„שחריה״. דער ברונעם איז געווען פארלאָזן, די
פעלדער פארוויסט, דער שייער און די שטוב —
חרוב. מיר האָבן א לענגערע צייט געארבעט
שווער, בכדי צו דערברענגען אלץ אויף א וועג.
די שטעטישע געסט, און ספעציעל די יוגנטלעכע,
פלעגן גאנץ אָפט צוהעלפן צו ביסלעך. מיר האָבן
אלע געפילט, אז מיר בויען א בשותפותדיקע
זאך, ניט נאָר פאר אונדז אליין, נאָר פאר הונ־
דערטער אנדערע, וועלכע וועלן קומען נאָך
אונדז.

כדי אויסצוהאלטן ביז אונדזערע פעלדער וועלן
געבן תבואה, זיינען מיר געווען געצוואונגען צו
זוכן הכנסה פון פארשיידענע צייטווייליקע אר־
בעטן אין דער אומגעגנט. מיר האָבן געפונען
שווארצע ארבעט אויף דער סעמיאטישער באנ־
סטאַנציע. דאָס האָט אריסגערופן א ווידער־
שטאַנד מצד די אָרטיקע פויערים און שכנים. עס
האָט געדראָט א שטרייק פון זיי און אפשר אפילו
אן אָנפאל. א ייד, וועלכער איז לאנגע יאָרן גע־
וען פאָדריאטשיק אויף דער באָנסטאַנציע און
איז געווען אויסגעקאָכט מיט אלעמען, האָט אינ־
טערווענירט און די גאנצע זאך איז פארריבן גע־
ווארן. דאָס איז געווען פאר אונדז א נצחון.

וועו ס׳האָט זיך געענדיקט די ארבעט אויף דער
באָנסטאַנציע, האָבן מיר געפונען ארבעט אין
דאָמבראָווער טארטאָק. 6 חברים און איין חברה
— פאר דער ווירטשאפט — זיינען ארויס אָהין.
אין דאָמבראָווע זיינען געווען באשעפטיקט אויך
אנדערע ארבעטערס פון דער אומגעגנט און פון
מעלניק און זיי האָבן, צוליב פארשיידענע טע־
מים, ניט געוואָלט קיין חלוצים. מיר, ווידער,
האָבן די פלאָאוווקע ניט געטאָרט אויפגעבן, און
עס איז געקומען צו פארשיידענע קאָנפליקטן.
איין מאָל האָבן יענע באשלאָסן אוועקצוגיין פון
דער ארבעט, גלייבנדיק, אז אָן זיי וועט זיך די
ארבעט אָפּשטעלן. אָבער דער איידעם פון טאר־
טאק־אייגנטימער האָט זיך אָנגענומען פאר אונדז.
ער איז אליין געווען א פאָכמאן און געלאָזן אלץ
אין גאנג, געבנדיק אונדז אינסטרוקציעס און אָנ־
ווייזונגען, ווי אזוי די ארבעט אויסצופירן. דאָס
איז געווען אונדזער צווייטער נצחון.

אין הארבסט האָט מען אראָפּגענומען די תבואה
פון די פעלדער; אונדזער שייער איז געווען באָ־
לייגט מיט קאָרן און מיט געהשטן פון אונדזער
פראָצע. באלד איז אויך געווען אייגענע קאר־
טאָפל, אוגערקעס, טאָמאָטעס — און די שמחה
איז געווען גרויס. אָבער ווי נאָר דער שייער האָט
זיך אָנגעפילט, איז ער גיך לוידיק געווארן. מען
האָט אויספארקויפט צו דעקן די חובות. דאָן האָט
זיך אויך ניט געמאכט קיין נייע ארבעט און
ס׳האָט זיך געשטעלט א שווערער ווינטער.

וועו די חובות אונדזערע זיינען ווידער גע־
וואקסן, איז געשיקט געווארן דער חבר מנחם
פונדיק קיין ווארשע אין מרכז „החלוץ״ וועגן
„סובסידיעס״, אָבער אין מרכז „החלוץ״ איז אויך
ניט געווען קיין געלט און פונדיק איז צוריקגע־
קומען מיט לוידיקע „הבטחות״.

אין מאַמעטן פון גרויסע שוועריקייטן, זאָרגן און אפילו הונגער, האָט מען זיך געטרייסט מיט דער האָפענונג פון א שיינעם ארץ־ישׂראלדיקן מאָרגן, און נאָך גרעסער און שטאַרקער איז געוואָרן די בענקעניש און ליבשאפט צום לאנד פון אונדזערע טרוימען. א פארשטארקטן גלויבן און מוט האָבן מיר אויך געפונען אין דער בשות־פותדיקער צוזאמענארבעט פון אלע חברים.

צו אונדזער פרייד זיינען כמעט אלע חברים פון „שחריה" עולה געווען. אויב אייניקע האָט דער גורל פאַרטראָגען ערגעץ־וואו אנדערש, איז זייער וועג אויך באגלייט מיטן בשותפותדיקן נסיון און מיט דער אידייע און דעם געזאנג פון „שחריה".

דוד קמחי (ניו־יאָרק)

דער „דראמאטישער קרייז"

אין סעמיאטיטש זיינען די ערשטע טעאָטער־פאָרשטעלונגען פאָרגעקומען ארום 12־1910. דאָן האָבן אַנגעהויבן צו גאַסטראָלירן אין אונדזער שטעטל פארשיידענע אַקטיאָרן, יחידים אַדער אַנסאַמבלען, כאָטש זיי זיינען ניט געווען קיין ערשט־קאַנגיקע אַדער פאָפולערע אַקטיאָרן, דאָך האָבן זיי געהאט דערפאָלג בייַ אונדז.

קיין טעאָטער־זאַל איז ניט געווען. פלעגט מען דינגען א גרויס צימער, ס׳רוב דודטשע דעם שענקערס „פיוויאַרניע". פון פאָרנט זיינען געווען אויסגעשטעלט שטולן. פאר די הינטערשטע רייען האָט מען אויסגעלעגט ברעטער אויף קעסטלער. אויך די סצענע איז נאָטירלעך געווען פראָוויזאָריש פארסטריגט. ארויפגעשטעלט א פאָר וועגט־לעך — א שטייגער ווי מען מאכט א סוכה — און מען האָט דערלאנגט די „סחורה". אלץ איז געווען פרימיטיוו און כאָטש: די סצענע האָט געמקריפט, די ברעטער האָבן „געוויגט" און די אַקטיאָרן האָבן אונטערגעפאַנגפעט — ס׳איז געווען אַן אמתע סימפאָנישע דיסהאַרמאָניע... מערסטן טייל זיינען דאָס געווען רעווי־פֿראָגראַ־מען דורכגעפלאָכטן מיט סאַטירע, הומאָר, גע־זאַנג און וויץ. טייל מאָל אויך ביליקע מעלאָ־דראַמקען, וואו מ׳האָט געגאָסן לעבלעך וואסער. איז דער עפעקט, נאטירלעך, ניט געווען קיין שטאַרקער.

די ערשטע פאָרשטעלונגען מיט אייגענע כוחות זיינען פאָרגעקומען אין 1917, אונטער דער רע־זשי פון טשעכאָוועצער לערער לעווין, אין דער העברעאיש־יידישער שול אין פיעקערס הויז אויף דייטשישער גאס. כאָטש אלץ איז געווען נעבעדיק, רוי, מיט א שוואכן צוזאמענשטעל, זיינען דאָס אַבער געווען די פארזייטע קערנדלעך פאר שפעטערדיקער טעאָטראָלער טעטיקייט אין סעמיאטיטש.

אין 19־1918 איז געשאפן געוואָרן דער ער־שטער דראַמאַטישער קרייז בייַ דער ציוניסטי־שער יוגנט־אָרגאַניזאַציע „פרחי־ציון" אונטער דער רעזשי פון פסח זאַנענפעלד. די ערשטע פאָרשטעלונגען זיינען געווען „בר־כוכבא", „שבת־קודש" און אנדערע. אמת, עס האָט נאָך אויסגעזען געגנג אָרעם און בלאַס, אָבער עס האָבן זיך שוין געזען סימנים פון אַ מעגלעכן וואוקס.

דער טעאָטער־זאַל איז דעמאָלט שוין געווען אין משה מלאך׳ס ציגעלניע. אין דעם „זאַל" האָבן געקענט אריין א צוויי הונדערט מענטשן. פאר א פאָרשטעלונג האָבן די אַקטיאָרן צוגעקלאָפּט מיט טשוועקעס ברעטער צו סלופקעס, אין אזא פאָרעם, או די ערשטע רייען זיינען געווען זייער נידעריק און וואָס וויייטער צום הינטער־גרונט זיינען די „בענק" געווען העכער און הע־כער. פונדעסטוועגן איז פארן עולם אויף די לעצ־טע „בענק" דאָך געווען שווערלעך צו זען אלע האַנדלונגען אויף דער סצענע. זיינען דאָך יידן חכמים, גיט מען זיך א עצה. איז מען געשטאַנען אויף די „בענק". האָט טאַקי אָפּט מאָל געטראָפן, אז אין מיטן דער פאָרשטעלונג — ט־ר־א־ך...

נאָך דער פאָרשטעלונג זיינען די „בענק" צע־נומען געוואָרן און די ציגעלניע איז צוריק גע־בליבן — ציגעלניע...

אַ דאַנק דעם טעאטער־זאַל זיינען שוין גע־קומען ביי אונדז גאַסטראָלירן מער פּאָפּולערע ארטיסטן מיט בעסערע רעפּערטואָרן.

אין 20־1919 איז אָרגאַניזירט געוואָרן אַ צוויי־טער דראַמאַטישער קרייז ביי דער יידישער פאָלקשול, וואָס איז געווען אונטערן איינפלוס פון „בונד". דער צוועק איז געווען פינאַנציעל צו העלפן דער עקזיסטענץ פון דער שול. אָבער סיי די פאָלקשול און סיי דער דראַמאַטישער קרייז האָבן עקזיסטירט א קורצע צייט, א צוויי יאָר בערך.

א ביסל שפּעטער איז געשאפן געוואָרן דער אומפּאַרטייאישער דראמאטישער קרייז. כאָטש עס האָט געהייסן „אומפּארטייאיש", דאָך איז פאר קיינעם ניט געווען קיין סוד, אז דער דראַ־מאַטישער קרייז געפינט זיך אונטערן ציוניס־טישן איינפלוס. פשוט, ווייל אַכציק פּראָצענט מיטגלידער זיינען געווען ציוניסטן אָדער ציוניס־טיש געשטימט.

דער רעזשיסאָר איז געווען יעקב טיקאָצקי, אַ באַגאַבטע אינטעלעקטועלע פּערזענלעכקייט, אן אַקטיווער געזעלשאַפטלעכער טוער און וואָרטזאָגער אויף פיל געביטן. ער איז געווען דער אינספּיראַטאָר און רוח־החיים פון קרייז. אויסער רעזשיסאָר איז ער אויך געווען: דער אינסצעניזאַטאָר, דעקאָראַטאָר, גרימירער און אַרכיטעקטאָר פון אלץ און אלעמען.

א דאנק זיין איניציאַטיוו און אָרגאַניזאַטאָרי־שע פעאיקייטן זיינען פאשוואונדן פיל נעגאַטיווע אַספעקטן. דער דראַמאַטישער קרייז האָט באקו־מען הויט, בלוט און פלייש.

אַ וודאי איז דאָ אַן אונטערשייד צווישן בינע און לעבן. ס'איז דער חילוק צווישן אילוזיע און ווירקלעכקייט. אָבער אויב רעזשי האָט פאר זיך די אויפגאַבע צו מאַכן דעם צוקוקער גלייבן דאָס אומגלייביקע און אים מיטרייסן מיטן טעמפּאָ פון דער אַקציע, איז די דאָזיקע אויפגאַבע גאַנץ אָפט דורכגעפירט געוואָרן דורך יעקב טיקאָצקי מיט גרויס הצלחה.

דער פּרעסטיזש פון קרייז איז שטאַרק גע־שטיגן. מען האָט די שפּילערס אויפגענומען מיט וואַרעמקייט און האַרציקע פריינדלעכקייט פאַרן און נאָכן שפּילן. די ענטוזיאַסטישע אַפּלאָדיס־מענטן האָבן שטאַרק דערמוטיקט די ווייטער־דיקע טעאטער־ארבעט.

דער דראַמאַטישער קרייז האָט געשפילט אַ וויכטיקע ראָלע אין סעמיאטיטשער געזעלשאפט־לעכן לעבן.

שפּעטער איז געשאַפן געוואָרן א סטאַבילער טעאַטער־זאַל הינטערן בריק אין איינע פון די דאָרטיקע דריי גרויסע „קאַזאַרמעס", וואָס האָבן באַלאַנגט צו דער שטאָט־פארוואלטונג. אויף אונדזער פאַרלאַנג האָט דער מאַגיסטראַט איינ־געאָרדנט א טעאטער־זאַל מיט א סצענע, באַ־קוועמע הינטער־קוליסן, א סופליאָרקע, א פּלאַץ פאר דעקאָראַציעס וכדומה.

מיר האָבן געשפּילט ערנסטע און קלאַסישע פּיעסעס, שטענדיק מיט גרויס דערפאָלג. תחילת איז דער עולם באַשטאַנען פון בלויז א יונגערן עלעמענט. מיט דער צייט זיינען געקומען באַזו־כערס פון פארשיידענעם עלטער.

מיר האָבן פאַרמאָגט טאַלאַנטירטע טעאַטראַ־לע כוחות. דער דראַמאַטישער קרייז האָט גע־קראָגן א נאָמען אין דער גאנצער סביבה. מיר זיינען ארויסגערופן געוואָרן אויף פאָרשטעלונ־גען אין די ארומיקע שטעטלעך דראָגאַטשין, באָטקע, מילייטשיץ און אנדערע.

געוויינלעך, האָט קיינער פון די „לוביטעלס" ניט באקומען קיין באלוינונג. דער פּראָפיט איז געגאנגען פאר געזעלשאַפטלעכע צוועקן, מערסטן טייל פאר דער ביבליאָטעק, ווי אויך פאר דער קראַנקן־קאַסע, גמילות־חסד א"א. מיר פלעגן נאָר אַראָפּנעמען א ביסל געלט אויף צו באריי־כערן די דעקאָראציעס, פאר פּיעסעס און גרים.

אין פארשיידענע צייטן זיינען דורכן דראַמאַ־טישן קרייז אויסגעפירט געוואָרן די ווייטערדיקע פּיעסעס: שלום עליכמס „טוביה דער מילכיקער", ש. אַנסקיס „דער דיבוק", גאָגאָלס „דער רעווי־זאָר", י. א. זינגערס „יאָשע קאָלב", טאָמאַשעוו־סקיס „פּינטעלע ייד", לייוויקס „גולם", שלום אַשס „מאָטקע גנב", אברהם גאָלדפאדענס „די צוויי קוני לעמעלס", שלום עליכמס „צוויי הונ־דערט טויזנט", אברהם גאָלדפאַדענס „די כישוף־מאַכערין", יעקב גאָרדינס „גאָט, מענטש און טייוול", לעאָניד אַנדרעיעווס „זיבן געהאָנגענע",

ווי אויך „ברידער לוריע", „מירעלע אפרת", „די שחיטה", „די רומענישע חתונה", „דער יידישער קעניג ליר", „צו שפעט", „דער קאַרגער", „יאַש־קע מוזיקאַנט" און נאָך אנדערע.

דער בית־רישער אַנסאַמבל האָט אויסגעפירט: „ציפקע פייער", רעזשיסירט דורך יהודה גרינ־הויז, א באַגאַבטער אַרטיסט פון ביאליסטאָקער און ווארשעווער טעאַטער, און „בר כוכבא", רע־זשיסירט דורך פסח זאַנענפעלד.

אזוי ווי סעמיאטיטש האָט געקראָגן א גוטן נאָ־מען אין די ארטיסטיש קרייזן, פלעגן קומען צו אונדז אויף גאסטראָלן אזעלכע פאָפולערע אַק־טיאָרן ווי יאַנאַש טורקאָוו, דיאַנא בלומענפעלד, מאָקס באַזשיק, דינה האלפערין, י. קיפניס, זמרה זעליגפעלד, וועלוועלע גאָדיק, י. גרינהויז, באר־טשינסקי און פיל אנדערע.

זאָלן דאָ פארצייכנט ווערן די נעמען פון די אלע סעמיאטישער יוגנטלעכע, וועלכע האָבן אין פארשיידענע צייטן אוועקגעגעבן צייט, ענער־גיע און געזונט, כדי צו שאפן גוטע און קולטורע־לע פאָרשטעלונגען פאר אונדזער פארשניטענער קהילה: מלכה פרץ — הי״ד; עניע טיקאַצקי — הי״ד; חיה צוקערמאן — (?); פייגעלע שוס־טער — פאראייניקטע שטאַטן; סאַניע פּלאַטני־קאָוו — מדינת ישראל; הודל גרוסקין — הי״ד; מאַשע קאַפּלאַן — הי״ד; מלכה טעניעוויצקי — הי״ד; קיילים (די לעערין) — ארגענטינע (?); גרינטשע ליפּלעווסקי — הי״ד; מאַניע מענ־בוים — (?); שמוקלער — הי״ד; גיטל קאַפּ־לאַן — הי״ד; רייזל וואולקער — ע״ה; יעקב טיקאַצקי — הי״ד; אברהם וואולקער — הי״ד; פסח זאַנענפעלד — הי״ד; יצחק גרינבערג — ארגענטינע; יהושע קמחי — פאר. שטאַטן; מענדעלע סאַפּירשטיין — אַרגענטינע; פסחקע (דער שניידער) — אַרגענטינע; אלתר פאַר־בער — ע״ה; יאַנקל אורשעס (אלטעס) — סי־ביר (?); יאַנקל אורשעס (דער בלעכער) — הי״ד; מנחם פונדיק — ע״ה; חאַנטשיק קוסע־לעוויטש — פאר. שטאַטן; — י. קאַליעץ — פאר. שטאַטן; יצחק קאַפּלאַן — מדינת ישראל; אברהם באַש — הי״ד; שלמה רובינס — הי״ד; מנחם ווייגשיינקער (גפני) — מדינת ישראל; יעקב מאנדעלבוים (שקדי) — מדינת ישראל; לאַליעק טיקאַצקי — מדינת ישראל; נטע פי־רער — פאר. שטאַטן; שעפסל באַמבע — הי״ד; אברהם גאַרבער — הי״ד; פישל זינגער (סופ־ליאַר) — הי״ד; דוד קמחי — פאר. שטאַטן.

א באנקעט נאך א טעאטער־פארשטעלונג

איך בין ניט זיכער, נאַטירלעך, אז נאָך אזוי פיל יאָרן האָב איך ניט פארגעסן א ריי נעמען.

איך וואָלט דאָ געוואָלט זאָגן א פּאָר ווערטער וועגן א טייל פון אונדזערע שפּילער.

יעקב טיקאָצקי איז געווען אַן אמתער בינע־קינסטלער. ער פלעגט דורכפירן א ראָלע מיט אמתער קולטור. ער האָט אויך פאַרמאָגט אַ קלאָ־רע דיקציע. דערצו האָט ער באַזיצט די פּאָטענ־ציעלע אייגנשאַפט און היפּנאָטישע קראַפט פון מיטרייסן מיט זיך דעם עולם.

אינטערעסאַנט איז דער ווייטערדיקער פאַקט:

יאָנאס טורקאָוו מיט זיין אַנסאַמבל איז געקו־מען שטעלן א פּיעסע און איינער פון זיינע הויפּט־ראָליסטן איז קראנק געוואָרן. אין גרויס פאַרצווייפלונג האָט טורקאָוו געבעטן טיקאָצקין אָפּרופן די פאָרשטעלונג. טיקאָצקי האָט אים גע־ענטפערט, אז היות אלץ איז שוין צוגעגרייט, די בילעטן אויספאַרקויפט, דאַרף מען ניט אָפּלעגן די פאָרשטעלונג — און ער האָט זיך אליין אָנ־געבאָטן צו שפּילן די ראָלע.

טורקאָוו האָט אָנגעקוקט טיקאָצקין שטאַרק איבערראַשט און מיט באַגייסטערונג אויסגע־שריען — „אויב אזוי? א שאָד די צייט. לאָמיר זיך שוין נעמען צו דער ארבעט. איך וועל מאַכן מיט אייך אייניקע רעפּעטיציעס און איינרעזשי־סירן די ראָלע".

אויף דעם האָט טיקאָצקי געענטפערט: „מיין באַדינג איז, אז רעזשיסירן וועל איך מיך אליין און שפּילן לויט מיין אייגענעם געשמאַק".

באין ברירה האָט טורקאָוו איינגעשטימט.

איך געדענק נאָך גענוי, ווען טיקאָצקי האָט געשלאָסן דעם ערשטן אַקט און אַראָפּ פון דער סצענע הינטער די קוליסן, ווי טורקאָוו האָט אים ענטוזיאַסטיש געדריקט די הענט, געקלאַפּט אין פּלייצע און אויסגערופן: „אויסגעצייכנט! אויס־געצייכנט! בעסער קען ניט זיין. איך האָב זיך פון אייך עפּעס געלערנט. אָבער פאר וואָס זיצט איר דאָ? קומט צו מיר קיין ווארשע."

מלכה פרץ, די „פּרימאַדאָנע", איז שטענדיק געווען די הויפּט־אַטראַקציע. זי איז געווען אַן עכטע אַקטריסע. האָט פארמאָגט אַ געבוירענעם טאַלאַנט פון ארויסברענגען פּלאָסטיש די ניואָנסן פון איר נשמה און די מאָטיוון פון אירע האַנד־לונגען, אין די סצענישע קרעאַציעס. זי פלעגט באַגייסטערן דעם עולם און אים האַלטן אין גרויס שפאנונג אין גאַנג פון דער אַקציע.

העניע טיקאָצקי האָט געשפּילט בלויז דע־מאָלט, ווען זי האָט געהאט איר פּאָסיקע ראָלע. זי איז געווען פלינק און דרייסט אויף דער סצע־נע. פאַרמאָגט אַ ספּעציפישע פעאיקייט צו סצע־ניזירן אַטראַקציעס.

רייזל וואולקער איז געווען אויסגעצייכנט אין אירע הויפּטראָלעס. טאַלאַנטפול אין פולן באַ־גריף. א פעאיקע אַקטריסע מיט פיינע מאַניערן.

מיט א פיינעם דראַמאַטישן טאַלאַנט האָבן זיך שטענדיק אויסגעצייכנט אין זייערע כאַראַקטער־ראָלן: אברהם וואולקער, יהושע קמחי, יאַנקל אורשעס (אלטעס), חיה צוקערמאַן, קייליס (די לערערין), יצחק גרינבערג און מענדעלע סאַ־פּירשטיין.

צו די באַגאַבטע געהערן געוויס: פסח'קע, אלתר פאַרבער, סאָניע פּלאָטניקאָוו, אברהם באַש, יצחק קאַפּלאָן, יעקב מאַנדעלבוים, מאַשע קאַפּ־לאָן, מענדל וויינשיינקער און גרינטשע ליפּלעוו־סקי. סאָניע פּלאָטניקאָוו און מאַשע קאַפּלאָן זיי־נען אויך געווען באַחנט און אימפּאָנירנדיק אין די דיאַלאָגן. זייערע שטימען זיינען געווען דורכגע־זאַפּט מיט קאָלירפולע ניואָנסן. — ס'איז ממש געווען א מחיה זיי צו הערן אין די סצענישע דיאַלאָגן.

פסח זאָנענפעלד איז געווען דער לץ. געשפּילט מערסטן טייל קאָמישע ראָלעס און געמאַכט דעם עולם צו לאַכן. כאָטש טייל מאָל פלעגט ער שאַר־זשירן, אָבער אין אַלגעמיין איז ער געווען גוט. אָפּערירט געשיקט, זיכער, דרייסט און פריי, און די צושויער האָבן פון אים אָנגעקוואָלן.

יאַנקל אורשעס (דער בלעכער) איז געווען אויסגעצייכנט אין זיינע קאָמי־כאַראַקטער ראָ־לעס. ער פלעגט ארויסברענגען די שפּאַסיקע ערנסטקייט מיט מאָס און קולטור.

קייליס איז געווען איינדרוקספול און עפעק־טיוו. זי האָט געהאַט די אייגנשאַפט פון קענען איבערלעבן איר ראָלע אויף דער סצענע.

אריה שפיאלטער

יידישע פרנסות

פאבריקאציע

סעמיאטיטש איז געווען א פאַבריקאַציע צענטער. אין דעם קוואַרטל פון אונטערן בריק זיינען געווען דריי גרויסע פאַבריקן, די גרעסטע — פון די בריידער מאליניאק, א פאַבריק פון דיקטן מיט א גוטן נאַמען אין לאנד און אין אויסלאנד. הונדערטער ארבעטערס, ספעציעל קריסטן, האָבן דאָרט געהאט שיין פרנסה. אין דער פאבריק איז אויך געווען מיטבאַטייליקט די פאמיליע סאַלאַט, און העשל סאלאט, אן אַנגעזעענער ציוניסטישער עסקן, איז געווען אייניער פון אירע וויכטיקסטע דירעקטאָרן. אויך דער פאבריק־פאריוואלטער פּלאָטניקאָוו איז געווען א ציוניסט. די דיקטן־פאבריק האָט פאַרבראָכט גרויסע קוואַנטומס האַלץ. אין סעזאָן פון פירן די קלעצער זיינען וואָכן לאנג געגאנגען עשאַלאָנען מיט פוירשע וועגעלעך, וואו אויף די בלויזע אקסן פלעגט מען פירן די לאנגע סקראַבאַניעס.

די צווייטע גוט באקאנטע פאבריק איז געווען פון ר׳ אברהם הערש בעלקעס, וואו עס זיינען פראָדוצירט געוואָרן פארשיידענע שוסטער־מאַטעריאַלן, קאַפּיטעס, פלעקלעך, גלאַזור, און אויסער דעם האָט ער געהאט א באַזונדערע פאַבריק פון קאַכלעס. א ספעציעלע ביזנעס פון דער פאבריק האָט פון וואַרשע אויס אַנגעפירט מיטן פאַרשפרייטן די סחורות איבערן גאנצן לאנד,

מאליניאק־פאבריק

געזאָרגט פאר באַנייען די ארבעטס־מאַשינען, פאר רוישטאָף צו דער ארבעט און אלע איבע־ריקע זאַכן. ר׳ אברהם הערש אליין, אַ ייד אין די יאָרן, האָט מיט דער הילף פון די זין און זיין איידעם הרב לוי ביליצקי אָנגעפירט מיט דער גרויסער אונטערנעמונג, און טאַקע מיט א פעס־טער און תקיפותדיקעד האַנט.

אין דערזעלביקער געגנט איז געווען די קאַכל־פאבריק פון די ברידער דייטש, צווישן זיי דער עלטערער ברודער חיים לייב, אַן אָנגעזעענער ציוניסטישער טוער, גרינדער פון דער „תרבות" שול „קדימה" און פון א סך פינאַנציעלע אינ־סטיטוציעס אין שטאָט.

אין דייטשס נייער פאבריק, לאַקירט אין א צוויי־שטאָקיקער גרויסער געביידע, האָבן גע־אַרבעט כמעט די העלפט פון דער אלגעמיינער צאָל יידישע ארבעטערס, קאַכלאזשעס, ליים־צוגרייטערס, ארבעטס־פירערס, ווי דוד „דער רבי", „נאַפּאָלעאָן" און אנדערע. אויך ביים פּאַקן די פאַרטיקע קאַכלעס האָבן זיך יידן אויסגע־צייכנט, ווי צום ביישפּיל: יאָסל ניעפּלאַטניק מיט די טעכטער. יידישע בעלי־עגלות פלעגן די איינ־געפּאַקטע קאַכלעס פירן צו דער באנסטאַציע, וואו זיי פלעגן פון דאָס ניי איבערגעפּאַקט ווערן פאר עקספּאָרט.

אין צווייטן עק שטאָט, ביים ראָג דייטשע גאס, זיינען געווען די פאַבריקן פון ר׳ פייוול ראַדזינ־סקי, א ייד א תלמיד־חכם און הויפט־גבאי פון אַלטן בית־מדרש. זיין פאַבריק פון קאַכלעס האָט באשעפטיקט ביי א הונדערט ארבעטערס. אין די לעצטע יאָרן האָט ער אויך געבויט א נייע פא־בריק אין דער זעלביקער אומגעגנט אונטער דער לייטונג פון די זין משה און בנימין. דאָרטן איז אויך געווען די פאַבריק פון משה מלאך מיט די זין. משה איז געווען הויך, ברייט־ביינערדיק און ארבעטזאַם און האָט אליין געקענט אויספירן אלע ארבעטן. אין שטאָט האָט מען גערעדט, אז משה מלאך איז ביכולת איינער אליין, אפילו אָן אינזשיניערן, אויפצובויען די פאַבריק. משה מלאך איז געווען דער יעניקער, וואָס האָט גע־בויט דעם גרויסן טעאַטער־זאַל, וואו אונדזערע אַרטיסטן־אַמאַטאָרן האָבן אויסגעפירט פאַרשיי־דענע פאָרשטעלונגען.

האַנטווערקער

די יידישע באפעלקערונג אין סעמיאטיטש האָט געצויגן חיונה פון צענדליקער מלאכות, און ספעציעל פון מלאכות פון „איבער דער שוועל", ווי שניידערס, שוסטערס, שטעפּערס, היטלמאכערס, פאליוויקעס, זאַקן־מאַכערס און אנדערע. אָט די גרויסע צאָל בעלי־מלאכות האָט געארבעט און געשאַפן צום גרעסטן טייל פאר דער פויערישער אומגעגנט. זייערע אויס־ארבעטונגען פלעגן אָנפילן געשעפטן און סטראַ־גאַנעס אין די וואָכנטלעכע ירידים, וואָס האָבן זיך געשטעלט אויפן סעמיאטיטשער גרויסן מאַרקפּלאַץ. א געוויסער טייל פון זייערע סחו־רות איז אויך געווען פאר דער קריסטלעכער בא־פעלקערונג און שטאָט־באאמטע, לערערס, רייכע גוטבאַזיצערס, פריצים, און אויך פאר די באַדער־פענישן פון דער יידישער באפעלקערונג. אין פאַרשיידענע זייטיקע גאסן און געסלעך אין שטאָט האָבן ביז שפּעטע שעהן אין דער נאַכט געאַרבעט קאָוואַלעס, שמידנדיק ארבעטס־כלים פאר פויערים. סטעלמאכערס האָבן געמאכט רע־דער, אַקסן און צוזאַמענגעשטעלט וועגענער. רי־מערס האָבן גענייט געשפּאַנען פאר פערד, וואָס זיינען אין יענער צייט געווען די קאָמוניקאַציע־מיטלען, וואָס א דאנק זיי האָבן מיר זיך געקענט פארבונדן מיט דער ארומיקער וועלט. זיי האָבן אוועקגעפירט אונדזער פּראָדוקציע און געבראכט צופירן לעבנס־מיטל און אנדערע נייטיקע סחו־רות פאר דער יידישער באפעלקערונג. צווישן די בעלי־עגלות איז שטענדיק בולט געווען דער גרויסער משה טשערניאַק. צווישן די רימערס — די שערשענאָווסקיס, מנחם מיטן זון, און יענקל, וועלכער פלעגט אויך אויסארבעטן די פעלן אויף לעדער, וואָס פלעגט דינען פאר כאַמאַטן און שלייענס פאר די שענסטע פריצישע פערד. אין זכות פון די דאָזיקע פערד־און־וועגעלעך זיינען אַנטשטאַנען נייע פרנסות, ווי ארומפאָרן „איינ־קויפן" אויף די דערפער, האָנדל מיט קלאַקעס און חזיר־האָר, שמאַטעס, א"א.

צו די בעלי־מלאכות האָבן אויך געהערט די בעקערס, וועמען אלע האָבן אין ווינטער מקנא געווען — זיי האָבן געהאַט וואו זיך אָנצוואַרע־מען. אין די גרויסע אייווענס פלעגט מען באַקן

ברויט, חלות און זעמעלעך, ווי אויך אנדערע גע־
בעקסן פאר דער יידישער און קריסטלעכער בא־
פעלקערונג (עס איז געווען נאָר איין גויאישער
בעקער, יארעמעק). אויסער דעם פלעגט מען
באָקן פארשיידענע געבעקסן ספעציעל פאר יא־
רידן און גויאישע חגאות. די בעקערס האָבן
שטענדיק געהאַט פרנסה, און טייל פון זיי פלעגן
זיך אָפּגעבן מיט כלל־ענינים, ווי, למשל, מענדל
אבערקאָוויטש, שמאי יידל יאבלאן, מאנעס,
שכנא. דעם לעצטנס פראָדוקציע, די גרויסע „זיי־
גער ברויטן" מיט פליסניק, איז געווען גוט באַ־
קאַנט ביי די איינוואוינערס פון אונטערן בריק.
צווישן די בעקערס איז כדאי צו דערמאָנען
איטשע יאסקעס, ראָזענטאָל, וואָס זיינע בייגל
פלעגן מחיה נפשות זיין אין די לאנגע ווינטער־
נעכט.

אנדערע פרנסות

ניט ווייט פון ווינקל פון מאַרק און דייטשער
גאס, וואו ס׳האָבן זיך קאָנצענטרירט די בעלי־
עגלות, אויף די טרעפּלעך פון יאָקובאָווסקיס
הויז, איז געווען דער פלאָץ פון די טרעגערס. דאָ
פלעגן זיי זיך אויסזעצן און אין די הייסע זומער־
דיקע מיטאָג־שעהן אפילו זיך אויסלייגן, מיט
זאק און שטריק, וואַרטנדיק עפעס אַראָפּצוטראָגן,
איינצופאַקן אָדער אזוי עפעס א שליחות פון א
גביר. דאָס איז געווען א גרופּע פון פעסטע יונ־
גען. ספעציעל זיינען בולט געווען צווישן זיי
פסח און שלמהקע.

א וויכטיקע ראָלע האָבן געשפילט די קצבים
אין שטעטל. זיי פלעגן ארומפאָרן אין די ארומי־
קע דערפער איינקויפן קעלבלעך, בהמות, אָקסן.
א ספעציעלע גאס איז געווען מיט יאַטקעס און
האָט אפילו געטראָגן דעם נאָמען „יאַטקאָווסקא",
אָבער פיל יאַטקעס זיינען געווען אויך אין אַנ־
דערע טיילן שטאָט. צווישן די קצבים זיינען גע־
ווען פארשיידענע „שטאָרקע", ווי אידל פסח
קוץ, דער טריק. די פאָפולערסטע זיינען געווען
די ברידער מאיר לייב און משה יצחק („ווייסע
קעפּ").

עס זיינען געווען צייטן, ווען מען האָט פון
סעמיאטיטש עקספאָרטירט פלייש קיין ווארשע,
און מיט דעם האָבן זיך באַשעפטיקט די פירערס,
די קיילעסעס און אנדערע.

עס זיינען געווען אין שטאָט אייניקע וואסער־
פירערס. „אמאָליקע" צייטן האָבן זיי געטראָגן
מיט קראָמעסלעס, שפעטער זיינען זיי געווארן
„מאָדערנער" און פלעגן פירן פעסלעך וואסער
אויף וועגעלעך. די סאָניטאָרע מאָכט האָט זיי
פארפליכט אויפצושרייבן אויפן פעסל „וואַדא דאָ
פּיצייא", „וואַדא דאָ פראָניא", און ניט איין מאָל
האָבן זיי פארטוישט די „וואַדאָ" אויף „מאָדאָ".

כדאי אויך צו דערמאָנען די אָלטיאָרניקעס
(איילהענדלערס) אין שטעטל, וועלכע פלעגן
מאָלן לען און זשעפאק, וואַרעמען און פרעסן
דעם אייל. מיט דעם אָפּפאָל, דעם מאָקוך, פלעגט
מען באָגיסן דאָס עסן פון די בהמות. צווישן די
פאָפולערע אָלטיאָרניקעס זיינען געווען די זינ־
גערס, די שפּיאלטערס און קאשניק. אויף די יא־
רידן פלעגן פויערים פון די דערפער קומען אין
די אָלטיאַרניעס מאָלן און פרעסן, צאָלנדיק נוצ־
געלט פאר די מאַשינען.

די גרויסע מילן אין סעמיאטיטשער אומגעגנט
זיינען מערסטן טייל געווען אין קריסטלעכע
הענט. אין געוויסע צייטן זיינען יידן געווען
שותפים, ווי צום ביישפיל: די ווייסמאנס, קראַ־
ווייע אָדער שמעון קאפּעלושניק. די לעצטע
יאָרן האָט זיך אין אומגעגנט געבויט א גרויסע
מיל פון בעני לעוו.

א טייל יידן, וואָס האָבן געוואוינט אין די עקן
שטאָט, האָבן זיך טיילווייז באַשעפטיקט מיט
לאנדווירטשאפט, מיט האלטן קי אויף מילך, הא־
דעווען קאָטשקעס און גענדז, באארבעטן פעל־
דער, דינגען סעדער אין די דערפער און אין סע־
זאָן אראָפּנעמען און פארקויפן די פרוכט. צו די
ארבעטן פלעגט מען מאָבילייזירן אלע קינדערלעך
פון דער משפחה און אפילו קרובים און פריינד.

עס זיינען געווען נאָך א ריי פרנסות, ווי
שינדל־מאכערי, מולעריי, בלעכערייַ, און א ריי
ספעציפיש יידישע מלאכות, ווי זייגער מאכעריי,
פאטאגראפיע.

אין סעמיאטיטש זיינען געווען א צען פריזי־
רערס: שעפסל באמבע מיט די קינדער, אפרים
קנעפל, חיים באמבע, שפיאלטער א״א. יעדער
פון זיי האָט געהאט זיין קרייז קליענטן, לויט ווי
ער האָט זיך צוגעפאסט צו א געוויסער שיכט פון
דער באפעלקערונג. ספעציעל האָט יעדער פון די

פריזירערס געלאָקערט אויף די הויכע רעגירונגס־באַאַמטע און נאַטשאַלסטווע.

מסחר

דער גרעסטער טייל פון דער יידישער באפעל־קערונג האָט געפונען פרנסה אין מסחר. עס זיי־נען געווען א ריי גרויסע וואלד־סוחרים, פאַד־ריאַטשיקעס און תבואה־הענדלערס. צווישן די רייכע און טעטיקע סוחרים אין אונדזער צייט איז כדאי צו דערמאָנען קאָטלערן, ראובן מאָנ־טשער, יואלקע לעוו, נאָוויק. זיי האָבן געהאט פאר־בינדונגען מיט גרויסע פריצים און פאר זיי האָבן געאַרבעט צענדליקער קלענערע סוחרים׳לעך.

אין ראַטוש ווי אויך אין מאַרק זיינען געווען צענדליקער קראָמען פון שניט, ווי די לאשיצקיס, סירס, פרוי לאנדינסקי; אייזנקראָמען פון אש, טעניעוויצקי און מאָטל אייזנקרעמער; שפייז־געשעפטן פון האמערשלאג, נאָוויק; לעדערקראָ־מען, שענקען און רעסטאָראנען פון חנה אברהם אליכעס, מאזור; צוקערניעס, ספּעציעל די צו־קערניע פון לעווין, וואָס איז געווען מאָדערן איינגעריכט; א האָטעל פון שלמהכען, פיל גאַ־לאַנטעריי־געשעפטן, ווי קאמחי, וויינשיינקער, קאָפּלאָן; סאָדע־פאבריקלעך, ספּעציעל פון מענדל קראמער, וואָס האָט אויפן הויף געהאט א גרויסן אייזקעלער, וואו די קצבים פלעגן האלטן דאָס פלייש. געווען דריי גרויסע אַפּטייקן פון כאמסקי, לאָנדאן און מינקעס. דער ברייטער מארק איז תמיד געווען פיל מיט פרוכטן, גרינס און מארקזיצערינס, זומער ביי גרויסע בערג סחורה און ווינטער — ביי קלענערע קוישלעך, מיט פייערטעפּ.

אין סעמיאטיטש איז אויך געווען א כלי־זמר קאַפּעלע מיט שעפּסל מוזיקאַנט בראש ווי אַ פידלער, חיים מאָטיע מיטן פלייט און יאָסעלע מאָשקעס מיטן פּויק, וועמען די קליינע זין פלעגן צוהעלפן. אויף יידישע שמחות האָבן די כלי־זמרים משמח געווען די מחותנים, חתן־כלה און אלע געסט, און ספּעציעל האָט שעפּסל ארויס־געוויזן טאַלאַנט ביים באַזעצן די כלה: דאָס פי־דעלע פלעגט אויפציטערן די הערצער און ארויסברענגען טרערן, ספּעציעל ווען דער בדחן פלעגט צוזינגען זיינע קאָמפּאָזיציעס.

עס איז אויך ווערט צו דערמאָנען דעם גאנצן שטאָב פון מלמדים, וועלכע האָבן דערצויגן דעם דור פון קליינווייז אויף — מענדל דעסל, גוט־מאן, טאַש, יענקל יאַשעכעס, וויינשיינקער, און דאָן א ריי לערערס פון די שולן, און ספּעציעל פון דער שול „קדימה" מיט י. קאָהוט בראש, און פון „תלמוד־תורה" מיט משה פּונדיק.

און דאָן קומען די כלי־קודש, דיינים, שוחטים, שמשים און אונטער־שמשים פון די בתי־מדרשים, די שבת־יומטובדיקע יידן, וואָס זיינען געווען די טרעגערס פון רוח־ישראל.

סעמיאטיטש איז געלעגן אין א געגנט, וואו עס האָבן זיך אָפּגעשפּילט די גרויסע דייטש־רוסישע און פויליש־רוסישע מלחמות. קוים האָט זיך אויפגעבויט א ניי לעבן און א נייע ווירטשאפט — זיינען געקומען די מלחמות, כוואלעס מיליטער האָבן אַלץ פאַרפלייצט און צעשטערט און גע־צוואונגען די געבליבענע באפעלקערונג אָנצו־הייבן אלץ פון דאָס ניי — ביז צו דעם טראַגישן סוף, ווען קיין נייער אַנהייב פאר די יידן איז שוין מער ניט געווען.

דוד קמחי

סעמיאטיטשער כוליגאנעס כאפן קלעפ

נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה, ווי נאָר פוילן איז געוואָרן אומאָפּהענגיק, איז איינגע־שטעלט געוואָרן א האַלב־פאשיסטישע אָדדענונג מיט אַנטיסעמיטישע טענדענצן. טעראָראַקטן קעגן יידן מיט קלענערע פּאָגראָמעלעך זענען גע־ווען טעגלעכע דערשיינונגען. עס איז נאָך פריש אין זכרון די טרויעריק־באַרימטע „פּאָזנאַנטשי־קעס", וואָס פלעגן אָפן און ברוטאַל באפאלן יידן און מיט גרויס סאַדיזם געריסן בערד מיט מכות־רצח.

אין סעמיאטיטש איז אַבער געווען רואיק. ניט דערפאר ווייל ביי אונדז האָבן אויסגעפעלט אַנטי־סעמיטישע כוליגאַנעס און פּאָגראָם־העצערס. פארקערט, אַזעלכע שונאי־ישראל זענען געווען איבער גענוג. נאָר וואָס דען? די סיבה איז גע־ווען א גאַנץ אנדערע. ווען די פוילישע רעאַק־ציאָנערע כוחות האָבן אָנגעהויבן אונטערהעצן די יונגע באַיאָנעס צו טעראָריזירן און שלאָגן יידן, האָט זיך די יידישע יוגנט גלייך אָרגאני־זירט און דערלאַנגט אַזאַ קעגן־אַטאַקע, אז די „העלדן" האָבן פארלוירן — אויף א לאנגער צייט — דעם חשק אָנצוגרייפן סעמיאטיטשער יידן.

איז טאַקע געווען א ביטערער רחמנות אויף די שטעטעלשע אַנטיסעמיטן... פון נאָנט און ווייט האָבן זיי געהערט, אז פּאָגראָמירן יידן איז אַ לייכטער ענין. ס'איז אַ פאָרגעניגן און אַן איינ־זייטיקער קאַמף. מען ריזיקירט גאָרניט און מען מאַכט דערביי א לייכט פאַרדינסטל, ווייל דרך־אגב צעראַבירט מען דאָך יידיש האָב און גוטס. און דאָ אַזאַ „אומגליק": ניט נאָר האָבן די סע־מיאטיטשער יידן געהאַט דעם עזות־פנים פון זיך ניט לאָזן שלאָגן, נאָר האָבן נאָך אויך ארויס־געוויזן די „חוצפה" פון געבן שטארקע קלעפּ צו־ריק. פאר די שונאים איז דאָס ממש געווען אַ בי־טערער פּיל אַראָפּצושלינגן. האָבן זיי געשטשי־רעט מיט די ציין און מיט פארביילטע פויסטן גע־וואָרט אויף א בעסערער געלעגנהייט.

אָט אזעלכע „צוויי געלעגנהייטן" האָבן זיך געמאכט פאר זיי.

סוף זומער 1928 זענען פאָרגעקומען מיליטע־רישע מאנעוורעס ארום סעמיאטיטש. א טייל פוילישע סאָלדאַטן זענען געווען אין די קאַזאַר־מען פון הינטערן בריק. די שונאי־ישראל זענען געווען זיכער, אז ס'האָט געשלאָגן זייער שעה. אין אָוונט איז א גרופּע אָרגאַניזירטע און אונ־טערגעהעצטע כוליגאַנעס — מיטן כוח פון דריי סאָלדאַטן בראש — פּראָוואָצירנדיק אַריינגעמאַר־שירט אופן מארקפּלאץ. כדי צו באקומען מער קוראַזש, איז מען פריער אריין אין קריגערס גוי־אישן רעסטאָראן צו מאכן א כוסה. ארום צען אָוונט זענען זיי ארויס אויפן מאַרק מיט א גרויסן טומל און אויפגעברויזטע געמיטער און גלייך באַפאַלן און געשלאָגן די שפּאַצירנדיקע יידן. דער מאַרק איז מאַמענטאַל געוואָרן אויסגעליידיקט. ווייל זיך קעגנשטעלן סאָלדאַטן מיט פאַכערדיקע באַיאָנעטן איז ניט פון די לייכטע זאכן.

צום ערגסטן זענען צושלאָגן געוואָרן איינ־צעלנע פאַרליבטע פּאָרלעך. וואָס זענען געקומען פון א ווייטן שפּאַציר און ניט געהאט קיין השגה פון דער גאנצער סומאַטאַכע.

די יידישע אינטערווענץ אין דער אָרטיקער פּאָליציי האָט ניט געבראַכט קיין רעזולטאַטן. האָט מען באַשלאָסן זיך אליין צו פארטיידיקן. לשם זה איז אויף גיך גערופן געוואָרן א באַראַ־טונג פון צוואנציק בחורים, דרייסטע, מוטיקע און פעאיקע צום ווידערשטאַנד. די דיסקוסיע האָט געטראָגן זייער א ערנסטן כאַראקטער. פון איין זייט האָבן מיר באטראכט די מעגלעכקייט, אז אונדזער קעגנשטעלן זיך קען האָבן ווייט־גייענ־דיקע קאָנסעקווענצן מיט אַן עווענטועלער, מילי־טערישער אריינמישונג. מיר האָבן אויך גענומען אין באַטראַכט, אז אונדזער באַשלוס קען מעג־לעך זיין אין קעגנזאַץ פון דעת־הקהל. פון דער צווייטער זייט זענען מיר אַבער געווען איבער־צייגט, אז ביי אונדז אין שטעטל, מיט זיבעציק פּראָצענט יידן, טאָרן מיר אזעלכע זאכן ניט טאָ־לערירן. אויב מיר וועלן גלייך ניט רעאַגירן, זע־נען מיר אויסגעשטעלט צו ווייטערדיקע טעראָר־אַקטן. דאָס האָט איבערגעוואוגן אלע אנדערע מאָטיוון און מיר האָבן באשלאָסן צו שטעלן אַ ווידערשטאַנד. די אחריות צו אָרגאניזירן עס האָט מען ארויפגעלעגט אויף מיר.

אונדזער גרופּע איז פארטיילט און צעשיקט געוואָרן אויף פיר פארשיידענע פּונקטן: איינע אין פונדיקס געסעלע, די צווייטע אין זשאָלטאַקס, די דריטע ביים ראָג פון משה מרדכי רובינס, די פערטע אין ברום, לעבן שלום היטלמאכער. די פונקטן זענען באזעצט געוואָרן אין שטילקייט מיט זייטיקע אומוועגן. די באַנדע כוליגאַנעס, וואָס זענען געווען פאַרזאַמלט ביים ראָג פון הויפישער גאַס, איז געווען כמעט ווי ארומגע־רינגלט. אונדזערע גרופּעס האָבן געוואָרט אויפן באַשטימטן סיגנאַל.

עס איז געווען א שיינע, ליכטיקע, פולע לבנה־נאַכט מיט אַן אויסגעשטערנטן הימל. מיין גרופּע פון ברום, וואָס איז געווען פונקט אַנטקעגן דער באַנדע, האָט געקענט אַלץ אָבסערווירן. מיר האָבן

געהערט די גראָבע סאָרקאַסטישע און פֿראָווא־צירנדיקע אויסרופן אויפן יידישן אדרעס, ווי: „קומט ארויס, איר קרעציקע יידן, וועלן מיר אייך מיט די באַיאָנעטן אָפּרייניקן. קריכט ארויס פון די לעכער, ווייל אייער סוף איז סיי ווי נאָנט. מיר גיבן אייך א האַלבע שעה צייט, אויב ניט וועלן מיר אריין אין אייערע הייזער און אויפן אָרט אייך אויסקוילען".

פון דייטשישער גאָס איז אָנגעקומען א יידיש פֿאָרל פון א שפּאציר. זיי זענען געגאַנגען מיטן טראָטואָר פון גדליה טאַקאַרסקי. די באַנדע איז שטיל און לאנגזאַם געגאנגען זיי אָנטקעגן. ניט ווייט פון פונדיקן זענען די „העלדן" באפאלן דעם בחור מיטן מיידל. ווי נאָר מיר האָבן דערהערט דאָס געשריי „ראָטעוועט! פֿאַליציי!" האָט א לאנגער פייף דורכגעשניטן די לופט און קובאַ מאַנטשער מיט זיין גרופּע פון זשאַלטאַק געסל האָבן אָנגעהויבן לויפן אין דער ריכטונג צו דער באַנדע. די כוליגאַנעס, באמערקנדיק שאָטנס פון בלויז אייניקע יידן, האָבן זיך א לאָז געטאָן צו דער גרופּע מיטן געשריי: „א טויט די יידן, ביז איינעם!". דעמאָלט האָב איך געגעבן דריי קורצע פייפן. פון פארשיידענע זייטן האָבן אלע גרופּעס געגומען לויפן אין דער געהעריקער ריכטונג. די כוליגאַנעס, דערשראָקענע און צעטומלטע פון אונדזער איבערראַשנדיקן אָנפאַל, זענען געבליבן שטיין דיסאָריענטירט, ניט וויסנדיק וואָס צו טאָן. דערווייל האָבן מיר אויף זיי אָ שאָט געטאָן א האָגל פון שטיינער און ציגל. מיר האָבן גלייך געהערט די געוויינען און געשרייען פון עטלעכע פארוואונדעטע ביי זיי, וועלכע זענען אָנטלאָפן צו דער הויפּישער גאָס. עס האָבן זיך אויך געהערט געשרייען פון אנדערע: „אָנטלויפט ניט! האָט קיין מורא ניט פאר די פֿארשיווע זשידיס!". די סאַלדאַטן, מיט אויסגעשטרעקטע באַיאָנעטן, וואָס האָבן געבלישטשעט אין שיין פון דער לבנה, האָבן הויך געשריען: „מיר וועלן דערשטעכן יעדער אייגענס, וועלכער וועט וואָגן זיך צו דערנענטערן צו אונדז". אָבער איידער וואָס־ווען האָבן מיר ווי א שטורעם, מיט יוגנטלעכן טעמפּ, זיך א וואַרף געטאָן אויף די באַיאָנעס און זיי צעשלאָגן, צעממיתט און צעבלוטיקט. אויף גיך האָבן זיי געכאַפט די פּיס און די הענט און זיך צעלאָפן, איבערלאָזנדיק זייערע באַיאָנעטן און די מיליטעריש היטלען. איין סאַלדאַט איז געלעגן אויף דער ערד מיט א צעשפּאָלטענעם קאָפּ באַגאַסן מיט בלוט. א פופצן מינוט שפּעטער האָט ער זיך קוים אויפגעשטעלט און מיט וואַקלדיקע טריט אַוועק הינטערן בריק.

דעם קומענדיקן פרימאָרגן האָט אין שטעטל זיך געטומלט. די מיינונגען זענען געווען צעטיילט. טייל האָבן זיי געטאַדלט. די לעצטע האָבן זיך געשראָקן פאר נקמה־אָקטן.

מען האָט מיר איבערגעגעבן, אז זיגמאַנד זשירעס זוכט מיך. זיגמאַנד איז געווען א שגץ א גיבור, אויך א מערדער, אז אפילו גויים האָבן פאר אים געציטערט. ער האָט געריידט א פליסיקן יידיש, אפילו מיט העברעאיזמען. ער האָט קיין מאָל זיך ניט באטייליקט אין אָנטי־יידישע אָקציעס. איך האָב קיין מאָל ניט באַמערקט ביי אים קיין אנטיסעמיטישע נייגונגען. ווען ער האָט מיך געטראָפן, האָט ער מיך באגריסט מיט א בריטן געלעכטער און זיך אָנגערופן: „איר האָט גוט געטאָן מיטן צעשלאָגן די כאָמוליעס. א מצוה אויף זיי, זאָלן זיי איינעמען א מיתה משונה און זאָלן זיי טאָקע וויסן, די כאָמעס, אז אחינו בני ישראל קענען דערלאנגען צוריק". ער האָט מיר איבערגעגעבן, אז די סאַלדאַטן געפונען זיך ביי מאַרשיניקן. איינער מיט א פארבאַנדאָזשירטן קאָפּ, א צווייטער מיט דריי אויסגעהאָקטע ציי־נער און צעשפּאָלטענע ליפּן. זיי טאָרן זיך ניט אומקערן צו זייער באָזע אָן די באַיאָנעטן און היטלען, ווייל ס'דראָט זיי א גרויסע שטראָף. זיי האָבן אים געבעטן, אז ער זאָל זיין דער שליח צו מאכן א שלום. זיי זענען גרייט — זאָגט ער — צו שטעלן בראָנפן מיט צובייס. אבי זיי זאָלן עס קריגן צוריק.

מיין ענטפער איז געווען, אז בראָנפן מיט צו־בייס לאָזן מיר איבער צו אים, צו זיגמאַנדן, נאָר מיר האָבן איין פארבאַדינג: זיי מוזן שווערן ביי יעזוסן, אז פון היינט און ווייטער וועלן זיי מער קיין מאָל ניט אָנגרייפן קיין יידן. אין קעגנפאָל איז זיין שליחות אַרויסגעווארפן. זיגמאַנד האָט פארזיכערט, אז דאס וועט ער באשטימט דערליי־דיקן, און מיר האָבן זיך פארשטענדיקט צו טרעפן אין א שעה ארום.

אין דער באשטימטער צייט האָבן מיר זיך גע־טראָפן אין קריגערס רעסטאָראַן. פון אונדזער

צד זענען געווען: קובאַ מאַנטשער, בערטשע קאַפּלאַן און דער שרייבער פון די שורות. פון „זיי" זענען געווען: די דריי סאָלדאַטן, יאַקו־באַווסקיס און מאַרטשיניעקס בנים און דער ניי־טראַלער זיגמאַנד זשירעס. דער טיש איז שוין געווען גרייט פון „כל טוב". די סאָלדאַטן האָבן אונדז פריינדלעך באגריסט און זיך העפלעך אַנטשולדיקט. אָבער יאַקובאַווסקי מיט מאַרטשי־ניעקן זענען געשטאַנען מיט אַראַפּגעלאָזענע קעפּ און מיט פאַרחושכטע פנימער... גלייך נאָך דער ערשטער כוסה האָבן זיי זיך איבערגעצלמט ביי יעזוסעס בילד און געשוואוירן ווי מיר האָבן פאַר־לאַנגט. מיר האָבן זיי צוריקגעגעבן די באַיאָנעטן מיט די היטלען. געמאַכט אויף גיך נאָך א כוסה, זיך אַנטשולדיקט, וואָס מיר מוזן זיי לאָזן אליין צוליב א דרינגלעכן ענין... און זיך פריינדלעך צעשיידט.

דער עפעקט פון דער „לעקציע" איז געווען, אז די כוליגאַנישע געמיטער אין סעמיאטיטש זענען געוואָרן אָפּגעקילט אויף עטלעכע יאָר.

די צווייטע פּאַסירונג איז פאָרגעקומען אין 32־1931. פון שכנותדיקן דייטשלאַנד האָט דער נאַציזם זיך אריבערגעטראָגן אויך קיין פוילן. די פּאָליאַקן זענען שוין פריער געווען דורכגעפרעסן מיט אַנטיסעמיטיזם. דער וואונק איז געקומען פון די מאַסגיביקע פאַקטאָרן: „סוואַי דאָ סוועגאָ". באַיקאָטירן יידן, ארויסשטויסן זיי פון אַלע עקאָנאָמישע פּאָזיציעס. אין די קלענערע שטעט־לעך, וואו די שנאה צום יידן איז פריער געווען בעיקר מצד די שטאָטישע „מיעשטשאַניעס", דער „שלאַכטע" און קליינע פאַראָרעמטע האָנאָראָ־ווע פריצימלעך, וואָס האָבן אין די יידן געזען גרויסע קאָנקורענטן, איז צוגעקומען אויך דאָס אויפגעהעצטע פויערטום. אויף די מערק אין ירידן פלעגן זיך באַווייזן אַגיטאַטאָרישע סטו־דענטן און האַלטן אַנטיסעמיטישע רעדעס. קאַר־טוז־בערעזער און פּשיטיקער פּאָגראָם איז געווען דער סיגנאַל פאַר פּאָגראָמען און טעראָראַקטן. דאָס פוילישע יודנטום איז געווען ווי אויף א וואולקאַן; געפילט, אז גרויסע צרות רוקן אָן. דאָך אין סעמיאטיטש איז געווען רואיק.

דעם ערשטן טאָג פסח, ארום עלף א זייגער פרי, ווען דער עולם איז נאָך געווען אין די בתי־מדרשים, האָב איך שפּאַצירט מיט אריה שפּיאַל־טער (מיר האָבן געדאַוונט אין בית"רישן מנין, וואו מען האָט דאָס געמאַכט בקיצור). גייענדיק אויפן טראָטואַר ביי נחמן אַשן, האָבן מיר מיט א מאָל דערזען, ווי יידן לויפן און ווי א גרעסערע גרופּע בחורים ציען זיך צוריק צו דראָגאָטשינער גאס. אָריענטירנדיק זיך גלייך אין דער לאַגע, בין איך מיט יוגנטלעכן פלינקייט דורכגעלאָפן דעם טראָטואַר, דעם בערגל פון פּלומפּ און א גע־שריי געטאָן: „קיינער אנטלויפט ניט, קומט מיט מיר!" מיר זענען אריין אין געסעלע צווישן לע־ווינס צוקערניע און שעפּסל דעם שערער.

פאַרביילויפנדיק האָב איך באַמערקט, אז די באַנדע איז געווען אָנגעפירט פון צוויי פרעמדע סטודענטן און יאַקובאַווסקיס זון. מען האָט מיך אינפאָרמירט, אז צוויי מאָל איז מען געווען אין „פּאָסטערונעק, נאָר דער פּאָליצייאישער ענטפער איז געווען פול מיט שפּאָט און חוזק.

„חברים! — האָב איך דאָן אויסגערופן — ס'איז צום ערשטן מאָל, אז ביי אונדז קומט פאַר אָן אָנפאַל אויף יידן אין מיטן העלן טאָג. מיר מוזן זיי איצט געבן אזא ‚לעקציע', וואָס זאָל פּאַראַליזירן און אָפּטייטן זייער חשק אויף וויי־טערדיקע איבערפאַלן. ס'איז קענטיק, אז זיי זע־נען אָרגאַניזירט און גוט צוגעגרייט. מעגלעך, אז דאָס מאָל דאַרפן מיר ניט נאָר דערלאַנגן שטאַר־קע קלעפּ, נאָר מיר דאַרפן אויך זיין גרייט צו קענען נעמען קלעפּ. דעריבער איז געוואונטשן, אז ווער פון אייך ס'פילט זיך ניט גענוג שטאַרק, זאָל בעסער שטיין אין דער זייט".

פון דער גאַנצער גרופּע פון א צוואַנציק זענען אוועק צוויי בחורים מיט אַראַפּגעלאָזענע קעפּ.

איך האָב ווייטער געזאָגט:

„מיר מאַכן גלייך אַן אַטאַקע. איך בין זיכער, אז מיר וועלן זיי באַזיגן. אָבער געדענקט איין זאַך: נאָר פאָרויס. קיין איין טריט ניט אויף צו־ריק, מירן זיי צעשמעטערן".

איך האָב אויסגעקליבן צוויי פון די פלינקסטע לויפערס, און זיי פשוט באפוילן, אז זיי זענען פאַראַנטוואָרטלעך פאַר דעם הויכן סטודענט. ווען יענע וועלן אנטלויפן, מוזן זיי אים כאַפּן פאַר יעדער פרייז און שלאָגן אָן רחמנות. פונקט דאָס זעלביקע האָב איך אָנגעזאָגט אַנדערע צוויי פלינקע לויפערס וועגן דעם נידעריקן סטודענט.

ווען אַלץ איז געווען גרייט און יעדער בחור

האָט געהאַט אין האַנט אַ קאַלט געווער, איז גע־קומען דער באַפעל: נאַ־הוראַ!

ווי נאָר מיר זענען אַרויסגעלאָפן אויפן מאַרק, אַזוי האָט די באַנדע זיך געלאָזט אויף אונדז מיט ווילדע געשרייען: „אַ טויט די יידן!". מיר האָבן זיך אַ וואָרף געטאָן אויף זיי. ביידע מחנות זענען געוואָרן אויסגעמישט. די כוליגאַנעס האָבן טאַקע געשטעלט אַ שטאַרקן ווידערשטאַנד, אָבער אונ־דזערע בחורים מיט די שטעקנס, אייניקע מיט „אייזערנע הענטשקעס", האָבן געאַרבעט אויסגע־צייכנט. נאָך עטלעכע מינוטן איז שוין געווען קלאָר, אז דער נצחון איז אויף אונדזער זייט. ווי נאָר די באַנדע האָט דערפילט די שטאַרקע קלעפּ און נאָך בלוט דערצו, האָט מען גענומען מאַכן „ויברח". מיר האָבן זיי נאָכגעיאָגט. דער גרעסטער טייל פון זיי איז מיט מינצעכעס גע־סעלע אַריינגעלאָפן אין יאַקובאָווסקיס רעסטאָ־ראַן דורך דער הינטערטיר. איין סטודענט איז געכאַפּט געוואָרן ביים טויער און מען האָט אים אזוי צעשלאָגן, אז די יאַקובאָווסקיס האָבן אים אַריינגעטראָגן צו זיי. דער צווייטער סטודענט איז געכאַפּט געוואָרן אין געסעלע, וואָס גייט פון הינטערן בריק אַרויס אויף דייטשישער גאַס. ער איז פשוט געווען צעממיתט, געבליבן ליגן בא־וואוסטלאָז, א באַגאָסענער מיט בלוט.

אין דעם קעגנאַנגריף האָבן זיך ספּעציעל אויס־געצייכנט: הערש לייב סמאָליוק, בערטשע קאַפּ־לאָן, אַנשל אָרלאָנסקי, קובאַ מאָנטשער, יודל פירער, דוד סאָלאָמאָן און גדליהו מאַזור.

נאָך א קורצער באַראַטונג, האָבן מיר באַשלאָסן צו „שפּאַצירן" אויף די טראָטואָרן צו צוויי־דריי מיט אָפענע אויגן און וואַכזאַמקייט, כדי צו זיין גרייט פאַר עווענטועלע נייע כוליגאַנישע אָנפאַלן.

פאַרבייגייענדיק יאַקובאָווסקיס רעסטאָראַן, האָב איך אין פענצטער באַמערקט: קאַשינסקין, דעם נאַטשאַלניק פון די פייערלעשערס, און מי־כאַל קאָכאַנסקין. ס'איז מיר גלייך קלאָר געוואָרן, ווער ס'זענען געשטאַנען הינטער די טעראָריסטי־שע אָנפאַלן.

איך האָב זיך אָפּגעשטעלט אויפן ראָג ביי מינ־צעכעס קראָם. דאָ האָב איך געזען, ווי פּאָליציסטן האָבן זיך ארויסגעלאָזן אויף די גאַסן און גע־זוכט פאַרדעכטיקע אין עפעס. ס'האָט זיך ארויס־געוויזן, אז גויים זענען געקומען צו דער פּאָליציי און געמאַלדן, אַז מען שלאָגט פּאָליאַקן, דאָס מאַל זענען שוין די פּאָליציאַנטן געווען א סך פלינקער ווי דעמאָלט, ווען מען האָט געמאַלדן, אז מען שלאָגט יידן. איין פּאָליציאַנט איז געבליבן שטיין ביי יאַקובאָווסקיס רעסטאָראַן, אַריינגעקוקט אין דער גלעזערנער טיר און געדרייט מיט זיין קאָפּ צו מיר און צום טיר הין און צוריק, אזוי עטלעכע מאָל. איך האָב זיך פלינק אויסגעדרייט און גע־זען, אז דורכן פענצטער האָט מען אָנגעוויזן אויף מיר. דער פּאָליציאַנט איז לאַנגזאַם צוגעקומען צו מיר און אין זייער אַ העפלעכן, אומדרייסטן טאָן מיך געפרעגט, צו דער „פּאַן האָט אַנטייל גענעמען אין געשלעג". ווען מיין ענטפער איז געווען „יאָ", האָט ער מיך געבעטן מיטגיין מיט אים אין פּאָליציי־צירקל.

גייענדיק אויף פּונדיקס טראָטואַר, זענען צוגע־קומען גדליהו מאַזור מיט אַנשל אָרלאָנסקין און מיך געפרעגט: „אפשר זאָלן מיר „מכבד" זיין דעם פּאָליציאַנט און ביי דער געלעגנהייט וועסטו פאַרשווינדן?" — איך האָב זיי געענטפערט מיט אַ קאַטעגאָרישן „ניין" און באַמערקט, אַז מיט פּאָליציי זאָלן זיי זיך קיין מאָל פאַרמעסטן, סיידן יידיש לעבן איז אין געפאַר.

אין די לעצטע עטלעכע יאָר פון מיין ניט זיין אין סעמיאטיטש זענען פאָרגעקומען ענדערונגען אין דער פּאָליציי: א נייער קאָמענדאַנט, און איי־ניקע נייע פּאָליציאַנטן, וואָס האָבן מיך ניט גע־קענט. ווען מיר זענען אריינגעקומען אין פּאָלי־ציי־הויז, האָט דער פּאָליציאַנט ראַפּאָרטירט, אז ער האָט „געכאַפּט" דעם אָנפירער פון אָנפאַל. דער נייער קאָמענדאַנט איז געווען פון מיטל־נידעריקן וואוקס מיט א גרויסן קאָפּ. געהאַט אַן אויסגעפילטע קיילעכדיקע צורה און אַ הויט־אָפּגעשיילטע נאָז. זיין אונטערשטע אַרויסגערוק־טע ליפּ איז געווען דיק און זיינע ארויסגעשטעל־טע קעלבערנע אויגן האָבן קעקוקט ביסטרע.

ער האָט זיך האַסטיק אויפגעשטעלט, נייגעריק און בייז מיך באַטראַכט און געפרעגט: „פון וואַ־נען איז דער ‚פּאַן' געקומען?". „פון וואַרשע" — איז געווען מיין ענטפער. דער קאָמענדאַנט האָט אַ זעץ געטאָן מיטן פויסט אויפן טיש און סאַר־קאַסטיש אויסגעשריען: „אַ־ז־ו־י! הייסט דאָס, אַז אַזש פון וואַרשע האָבן די יידעלעך דיך גע־שיקט צו שלאָגן אונדזערע פּאָליקן? האַ?". איך

האָב בלויז געגעבן אַ לייכטן שמייכל און גאָרניט געענטפערט. ער האָט נאָך אַ מאָל אַ זעץ געטאָן אין טיש: „הא, הא, קענסט שוין ניט רעדן, האָסט זיך דערשראָקן, אזוי זענט איר אַלע שמוציקע יידעלעך. איך וועל אייך שוין אַנלערנען". כאָטש דאָס בלוט אין מיר האָט געקאָכט, האָב איך זיך באַהערשט און געלאָסן אים געענטפערט: „הער קאָמענדאַנט, זיי וויסן אַז קיינער האָט מיך ניט געשיקט און אויב דו דענקסט, אַז איך בין איבער־געשראָקן, מאַכסטו א טעות. אלע ווייסן, אז יידן באַפאַלן ניט קיינעם. אין דעם פאל האָבן מיר בלויז צוריקגעשלאָגן און פאַרטיידיקט זיך קעגן אַנפאַלערס".

„גענוג, שווייג!" — האָט דער קאָמענדאַנט ווילד געשריען, טופּענדיק מיט די פיס און זעצ־דיק מיט די פויסטן. זיין קאָרק איז געוואָרן רויט ווי א בוראק. זיין פנים האָט געפלאַמט ווי פייער. די אַרויסגעשטאַרצטע אויגן זענען פאַרלאָפן מיט רויטקייט. „איר קרעציקע יידן — האָט ער גע־ליאַרמעט — באַנוצן זיך מיט ליגנעריש און נידערטרעכטיקע תירוצים, אַבער איך וועל אייך אַנלערנען. איך וועל אייך פאַרשיקן אין די טור־מעס, אין קאַרטוז־בערעזע, וואו איר וועט פאַר־פוילט ווערן און פגרן ווי פֿאַרשיווּט הינט".

איך האָב דערפילט אַ הייסקייט איבערן גאנצן קערפער. זיך מער ניט געקענט קאָנטראָלירן, און אַרויס פון די כלים און מיט אַ פיל שטאַרקערער שטים האַרמאָטעוועט: „זיי ווייסן, קאָמענדאַנט, אז מיר יידן האָבן פאַר אזעלכע ווי דו קיין מורא ניט. דו ווייסט גאַנץ גוט, אז פאר דיר איז געווען א קאָמענדאַנט א גרעסערע שישקע ווי דו, מיט ברייטערע פלייצעס, דער „פֿאַזנאַנטשיק", און מיר יידן האָבן אים פון דאַנען באַזייטיקט. פונקט דאָס זעלבעקע וועלן מיר טאָן מיט דיר. פארוואָס האָסטו קיין הילף ניט געשיקט, ווען יידן זענען צוויי מאָל געקומען בעטן? צי מיינסטו, אז מירן דאָס פֿאַרשווייגן?"

דער קאָמענדאַנט איז געוואָרן היסטעריש ווילד, געלאָפן הין און צוריק איבערן צימער, געשאָלטן יידן מיט פארשיידענע קללות אין דער מיאוס־טער שפּראַך.

איך ווייס ניט, ווי אַזוי דער אינציידענט וואָלט זיך געענדיקט. נאָר ס'איז געשען פונקט ווי אין אַ טעאַטער־שפּיל. די טיר האָט זיך האַסטיק גע־עפנט און ס'איז אַריינגעקומען דער דעטעקטיוו. ווי נאָר ער האָט מיך דערזען, האָט ער אויסגע־שטרעקט די האַנט, מיר געגעבן אַ ברייטן שלום־עליכם, און היימיש, מיט אַ פריינדלעכן שמייכל, זיך אַנגערופן: „יאָק שיעמאַש, פֿאַניע דא־ווידזשע?"

איך האָב געמיינט אַז דער קאָמענדאַנט וועט אייננעמען אַ פאַפלעקציע. זיינע אויגן האָבן גיך געפּינטלט. דער נאַרישער פנים האָט אויסגעזען אידיאָטיש. ער האָט געוואָרפן זיינע בליקן פון דעטעקטיוו צו מיר און פון מיר צו אים. ער האָט זיך געריבן דעם שטערן און אריינגערופן דעם דעטעקטיוו אין צווייטן צימער.

נאָך אייניקע מינוטן זענען זיי צוריק אריין־געקומען. דער קאָמענדאַנט האָט שוין באַקומען אַן אַנדערע צורה. ער האָט זיך שווער געזעצט אויפן שטול, מיך צוגערופן, מיך באַטראַכט, ווי ער וואָלט מיך געזען צום ערשטן מאָל, און זיך אַנגערופן: „הייסט דאָס, אז דו ביסט קמחיס אַ זון?" — „יאָ" — האָב איך געענטפערט. — „טאָ פאַר וואָס האָסטו מיר געזאָגט אז דו ביסט פון וואַרשע?" — האָט ער געפרעגט. אויף דעם האָב איך אים געענטפערט: „אויף דיין פראַגע, פון וואנען איך בין געקומען, איז מיין ענטפער גע־ווען פון וואַרשע, און דאָס איז ריכטיק". — ער האָט געטראַכט א ווייל און זיך אַנגערופן: „דו וויסט, אַז לויטן געזעץ מוז איך שרייבן אַ פּראָ־טאָקאָל". — „אויב דער קאָמענדאַנט מוז שרייבן א פראָטאָקאָל — האָב איך געענטפערט — קען איך אים ניט אפהאלטן, איך ווייל נאָר באַמערקן, אז געזעץ און לאָגיק דעקן זיך ניט שטענדיק. דערביבער איז מיין מיינונג, אַז מען זאָל אין גאַנצן ניט שרייבן קיין פראָטאָקאָל". ער האָט זיך גע־דרייט אויפן שטול, געמורמלט עפּעס צו זיך אַליין, ניט קענענדיק דעצידירן וואָס צו טאָן.

אין שטעטל האָט מען זיך גלייך דערוואוסט וועגן דעם געשעהעניש. עס איז באַלד אַוועק אַ דעלעגאציע צום קאָמענדאַנט. זי איז אַנגעקומען אין מיטן פון אונדזער שמועס. נאָכן דורכרריידן זיך מיטן קאָמענדאַנט וועגן גאנצן ענין, האָט ער מסכים געווען צו פארשווייגן די גאנצע זאך...

געשטאלטן

משה וויניאר

א לידער־העפט א. נ. „מחרוזת", געדרוקט אין ווארשע אין 1934, ווי אויך איינצעלנע לידער פארעפנטלעכט אין „דבר" און „החלוץ" — איז אונדז פארבליבן פון יונגען סעמיאטישער פֿאָעט משה וויניאר.

ענדיקנדיק די תרבות־שול „קדימה", האָט משה וויניאר ממשיך געווען זיין לערנען אין ווארשעווער לערער־סעמינאר. אין צווישנצייט איז ער קראנק געווארן אויף א לונגען־אַנטצינדונג און געווען געצוואונגען איבערצורייסן זיין לימודים און צוריק־קומען קיין סעמיאטיטש.

ער פלעגט ארומשפּאַצירן איינזאם אין בלויע פרימאָרגנס אָדער שוואַרץ־פינצטערע נעכט, אויפצוגעמען די שטאַרקע נאטור־בילדער און זיי צוגויפגיסן מיט זיינע פֿאָעטישע דיכטונגען.

משפחה און פריינד האָבן אים ניט פארשטאַנען. צוליב א קאַנפליקט מיט די עלטערן האָט ער זיך אריבערגעצויגן צו זיין באָבען, אין ווינקל פון מארק אין דראָהיטשינער גאס. אייגנזאם איז ער געוועסן ביים שרייבטיש, נעבן פענצטער, וואָס האָט אריסגעקיקט אויף דער אלטער וואנט פון „חיי־אדם" בית־המדרש און צום קליינעם גאָרטנדל מיט די האָלב־פאַרוועלקטע בלומען.

ביים אויסברוך פון קריג איז ער באפרייט געוואָרן פון מיליטער־דינסט צוליב געזונטהייטס־טעמים, און אין דער סאָוויעטישער אָקופאציע איז ער געוואָרן א שטאָטישער בעאַמטער. אָבער די גאנצע פרייע צייט האָט ער געווידמעט זיין דיכטונג. וועלכע איז, ליידער, אוועקגעקומען מיט אים צוואמען אין דער ליקווידאַציע פון געטאָ.

פון זיין גרויסן גייסטיקן אוצר זיינען פארבליבן נאָר איינצעלנע לידער.

מיין מאמעס בלוט שרייט

מיין מאַמעס בלוט שרייט אויס צו מיר
פון דיינע פרומע בליקן,
אַ בלוילעך, איידל אַדערל פליסט אומעטיק
און באַנג,
נאָ, שטעגעלע, פאריתומט, טריי בין איד
צו דיר געקומען —
נאָך שבת־ליכט, נאָך שלאָף־מיין־קינד,
נאָך מאַמעשאַפּטס־געטראַנק.

★

איך זע אויף דיר אַ טרערן־טוי — ווי שטיל,
ווי שטיל ער ציטערט —
גייט אויף דאָס האָרץ און ווייסט קיין ברעג
פון בענקעניש און גליק.
די צניעותקייט די רויטלעכע, אין שמייכלען
פון בנות־ליטע
פאַרצוקט מיין ערשטע זוכעניש אין לעצטן
אויגנבליק . . .

★

נאָר כ׳ווייס נישט וועז דערשלאָגן וועט
מיין טרוים צו דיינע טירן,
ווייל ליבע־זאַנג כל־נדרי׳ט שוין אין מורא
פאַרן שניט;
דעריבער טוט מיין מאַמעס בלוט אַ ברי מיר
איצט אין פנים —
דעריבער איז פארשעמט אַזוי מיין
ערשטגעזונגען ליד . . .

(„דאס וואָרט", נומ. 102, וואַרשע, 23 אפריל 1937).

יאשע האלפערין

סעמיאטיטשער טיפן און חברות

אַרעם און רייך

וועו איר קומט אריין קיין סעמיאטיטש, ליגן פאר אייך אויסגעשפרייט צוויי גאַסן, איינע נאַ־ענט פון דער אנדערער, אזוי ווי א מוסטער פאר דער וועלט און פאר אייך, אז איר זאָלט וויסן, וואָס ס׳הייסט גביר און וואָס ס׳הייסט קבצן.

די ערשטע, די גבירישע הויפישע גאס, א מוס־טער פון אריסטאַקראַטיע און עשירות; דאָ וואוי־נען די גרויסע וואָלד־סוחרים, די צוקערס, מיקי־טשינסקיס, ווייניטיינס, פאכטערס. די גאס איז ברייט, זויבער, שיינע אלייען, ביימער, מיט איין וואָרט — אריסטאַקראטיע.

די צווייטע גאס — מיינט דער שולהויף, דאָס ביסל אָרעמקייט פון דער גאנצער שטאָט; אָ קנויל פון כאַלופקעס און צרות.

וועגן דער רייכער הויפישער גאס איז דאָך אָפּ־גערעדט; גבירישׂ־גרויסע סוחרים, מיט שיינע הייזער ארומגערינגלט מיט גרויסע פרוכטסעדער, גיבן ביד רחבה נדבות פאר אָרעמע, האלטן אויס אינסטיטוציעס און דערפאר באצאָלט זיי, מש־מעות, דער רבונו של עולם מיט דער פולער האַנט, אז עס בלייבט זיי נאָך אויף א שיין לעבן צו מאכן. דאקעגן איז זייער פיל צו שרייבן וועגן דעם שולהויף. עס איז פשוט צו באוואונדערן, ווי אזוי ס׳האָט זיך געקענט צונויפקלייבן אזוי פיל אָרעמקייט אין אזא קליינעם פלאץ. די הייזער זיצן איינס אויפן צווייטן. דאָס זיינען אלץ ירושה־הייזער, געבויט פון דורות, און קיינער ווייסט ניט, וואָס ס׳הייסט דירה־געלט. און אז גאָט האָט געהאָלפן און משפחות זיינען געוואָרן גרעסער, האָט יעדער זיך „עפּעס" צוגעבויט, אזוי אז ס׳איז פשוט ניטאָ וואו דורכצוגיין און וואו צו וואָרפן די מיסט.

אז עס טוישט זיך אין שטאָט דער פאַליציי־שעף, פאלט די ערשטע מורא אויפן שולהויף. מען נעמט זיך גלייך צו דער „עבודה" אָפּצוריי־ניקן די מיסט לעבן די הייזלער, אָבער דאָס איז א מעשה אָן א סוף. דער „נייער בעזעם", דער פאַליציי־שעף, שרייבט אזוי לאנג פראָטאָקאָלן, ביז ער ווערט מיד פון שרייבן, און אויסער דעם — צאָלט קיינער סיי ווי סיי ניט, ווערט עס אים נמאס און ער גיט א מאָל מיט דער האַנט. די שולהויפניקעס וויסן, וואָס דאָס מיינט: שיט, קינדערלעך, וויפיל איר ווילט, נעבן די הייזער, אָדער אפילו איינער דעם אנדערן אין פנים.

וועו איך פרעג דעם קלוגן בעל־עגלה משה טשערניאק: וואָס האָט איר זיך אַלע אָנגעזעצט אויף איין קנויל מיסט, איז דען ניט בעסער ארויסצוגיין וואוינען הינטערן שטאָט, וואו עס קאָסט ביליק דירה־געלט? — דערקלערט מיר טשערניאק אזוי: ערשטנס, וועט קיינער ניט פארלאָזן די ירושה; צווייטנס, אזא באַרג מיסט וועט קיינער ניט קויפן; דרייטנס, דארפט איר וויסן, אז אונדזער גאנצער שולהויף איז א י י ן גרויסע גמילות־חסדים־קאסע; יעדער באַרגט ביים צווייטן א רעטעך, א ציבעלע, א ביסל זאלץ. יעדער יידענע פעלט שטענדיק עפּעס צו ענדיקן דעם אָנבייסן, אָדער וועטשערע, אָדער סתם מיט־צוגעבן דעם קינד אין חדר אריין. עס פעלט טאָ־קע „מזומנים" צו גיין קויפן — און דערפאר באַרגט מען דערווייל ביי א שכנה, און די שכנה באַרגט ביי א צווייטער, אזוי אז קיינער זאָל ניט האָבן קיין עוולה. און פון לאנגע יאָרן איז יעדער „עפּעס" שולדיק דעם אנדערן. און איר דארפט וויסן, ביי אונדז אז מען קומט באַרגן — טאָר מען ניט אָפּזאָגן. און אונדזער גמילות־חסדים איז שטענדיק איינער דעם צווייטן שולדיק. נו, טאָ ווי אזוי קען מען זיך פון אזא גמילות־חסדים אָפּטראָגן?

ר׳ פייוול ראדזינסקי

צוויי ברידער זיינען זיי געווען אין סעמיא־טיטש: ר׳ פייוול און ר׳ שכנא, ביידע דערצויגן ביי אפאַטער אן אַרעמאן, א מלמד אין סעמיא־טיטש, ר׳ משה ראדזינסקי. דער פאַטער האָט זיי ניט געקענט געבן מערער ווי ער האָט פארמאַגט: תורה און א סך לומדות. זיינען טאַקע די ברידער געווען די גרעסטע לערנערס אין שטאָט. פון הימל האָט מען אַבער איין ברודער, ר׳ שכנאן, שטאַרק באעוולט: ער איז געבליבן די גאנצע יאָרן א יתד אן אַרעמאן, א בעקער, דערצו נאָך א שטאַרקער קאליקע. דערפאר האָט ר׳ פייוול געקראָגן פון הימל אלץ וואָס מען דארף: געווען רייך, קלוג אן עצה־געבער פאר דער גאנצער שטאָט. עס איז ניט געווען קיין איין מענטש אין סעמיאטיטש, וואָס זאָל זיך ביי א שווערן ענין ניט גיין שואל־עצה זיין מיט ר׳ פייוולען, און וואָס ער האָט גע־זאָגט, דאָס האָט מען געטאָן.

דערצו איז ר׳ פייוול געווען דער גרעסטער נדבן אין שטאָט, דערפאר אז מען פלעגט גיין זאמלען געלט אויף עפעס, האָט מען אַנגעהויבן פון ר׳ פייוולען, כדי צו מאכן א גוטן אַנהייב. ר׳ פייוול האָט ניט געמאַכט קיין חילוק פאר וועלכן צוועק מען גיט די נדבה — פאר ציוניזם, בונדיזם, א ביביליאָטעק אין שטאָט אַדער מקוה — אלץ איינס, די האָנט איז געווען אָפֿן. דערביי דארף מען באמערקן, אז אין סעמיאטיטש זיינען רייכערע מענטשן ווי ר׳ פייוול, אַבער צו זיין אָפענער האָנט האָט זיך קיינער ניט געקענט גלייכן.

ער האָט זיך אויך ניט גרויס געהאלטן. אין שול קיין מאָל ניט געזעסן אין „מזרח", אויך ניט באקומען קיין פעטע עליות. דער שמש האָט שוין געוואוסט, אז ר׳ פייוולען דארף מען ניט חנפענען מיט די אלע זאכן. אויך אין גאס האָט ער ניט אויסגענוצט זיין שטעלונג, נאָר פלעגט מיט יע־דערן זיך אינטערעסירן און אויספרעגן אויף דער גאנצער משפחה.

ער האָט אויך געדענקט וועגן א״י. אין 1934 האָט ער געשיקט זיין זון אייניקופן א נחלה אין לאנד און אויך אריינגעלעגט א שפארע סומע געלט אין רעננה.

מען מוז נאָך זאָגן א פאָר וועלטער אויך וועגן זיין אַרעמען ברודער, הגם וואָס קען מען שרייבן וועגן אן אַרעמאן? גאָרניט מיט גאָרניט. „עני חשוב כמת". אָבער אלע פלעגן זיך וואונדערן, וואָס דער אַרעמער ברודער האָט קיין מאָל גאָר־ניט פארלאנגט פון זיין רייכן ברודער. ר׳ שכנא האָט קיין מאָל ניט געוואָלט נהנה זיין פון ברו־דערס עשירות. חוץ וועז מען האָט געדארפט פאר אן אַרעמאן אַדער קראנקן אין דער משפחה. מיט דעם פלעגט זיך שוין ר׳ שכנא שטענדיק פארענע־מען און גיין צו ר׳ פייוולען נאָך הילף.

ר׳ מאיר אביגדור ראפאלאָוסקי

געוויס געדענקען נאָך אלע סעמיאטיטשער דעם גביר און נדבן ר׳ מאיר אביגדור ראפאלאָוו־סקי. ער איז געווען דער גרעסטער גביר און גרויסער נדבן אין שטאָט. אליין א יתד א למדן, האָט ער אוועקגעגעבן ביי זיך אין הויז איניקע ציימערן אויף א בית־מדרש צו דאוונען און דאָרטן אויך געגרינדעט די חברה ש״ס, וואו אלע סעמיאטיטשער לומדים פלעגן זיך צונויפקומען און לערנען אלע טאָג נאָך מנחה. דאָרט ביים לערנען האָט געשפריצט מיט פייער, מיט שפי־ציקע סברות און פלפולים פון אזעלכע לומדים ווי ר׳ אברהם שמעריל שווארצבערג, ר׳ משה סאנדער, ר׳ נחום יאבלאן, ר׳ לייבל קאשניק, ר׳ יואל לעוו, ר׳ משה מרדכי רובינס און ר׳ נחום זינגער.

ביי ר׳ מאיר אביגדורן אין קיך האָבן זיך שטענדיק געקאָכט גרויסע טעפ מיט עסן פאר אַרעמעלייט. וועז א פרעמדער אַרעמאן איז געקומען אין שטאָט, פלעגט ער זיך גלייך לאָזן צו ר׳ מאיר אביגדורן און דאָרט אין קיך גוט אָפּ־עסן און אויך קריגן א שיינע נדבה, לויטן הדרת־פנים פון אורח. עס זיינען געווען אויך אזוינע שיינע יידן, וואָס פלעגן קריגן א האלבן אַדער גאנצן רובל. שיינע יידן הייסן אזעלכע, וואָס קענען גוט לערנען און זאָגן ר׳ מאיר אביגדורן א שיינעם טייטש אין א פסוק.

סעמיאטיטשער שטאָטראָט

סעמיאטיטשער שטאָטראָט איז פון לאנגע יאָרן געווען א נעסט פון אַנטיסעמיטיזם. זיינע מיט־גלידער זיינען געווען 12 קריסטן און 2 יידן, כאָטש די יידישע באפעלקערונג האָט אויסגע־מאכט 70% פון שטעטל. די וואלן זיינען שוין

אזוי געמאכט געווארן, אז מער ווי 2 יידן האבן ניט געקענט זיין אין מאגיסטראט. די צוויי ראט־געבערס זיינען געווען: ר׳ פייוול ראדזינסקי, דער רייכער קאכלעס־פאבריקאנט, און דער ארע־מער חסידישער קרעמער ר׳ איצע ברענער, אדער ווי מען פלעגט אים רופן — איצע דער הינקעדיקער.

די קריסטן פלעגן כמעט אויף יעדער זיצונג האלטן אנטיסעמיטישע רעדעס און אויסלאכן דאס ביסל יידן. זיי פלעגן אפן זאגן, אז עס איז שוין צייט, אז די יידן זאלן זיך אפטראגן קיין פאלעס־טינע. א געפערלעכער שונא פון די יידן איז גע־ווען דער סעקרעטאר פון שטאטראט פיאלקאוו־סקי, הגם ער האט ליב געהאט יידישע פיש מיט בראנפן און א גמילת־חסד אויף ניט אפצוגעבן.

אזוי ווייט האט דאס געהאלטן שוין אין 1933. ר׳ פייוול ראדזינסקי האט פשוט אויסגעמיטן צו קומען אין מאגיסטראט. ער פלעגט קומען אהין ניט מער ווי איין מאל אין 6 מאנאטן. ער פלעגט זאגן: שפייען אין פנים, זאלן זיי קומען צו מיר. וואס וועל איך פועלן, אז איך וועל גיין צו זיי? נאר הערן חרפות און בושות. אבער דער טיי־ערער חסידישער ייד ר׳ איצע פלעגט גיין צו יע־דער זיצונג. איך האב אים א מאל געפרעגט: צו וואס טויג דאס אייך? פלעגט ער מיר זאגן, אז עס איז בעסער פון גארניט. אט וועל איך אייך ווייזן א פאקט, זאגט ער, פון היינטיקן טאג. מען האט געמאכט א פראטאקאל אן ארעמער אלמנה, וואס האנדלט מיט אייער אין גאס. מען האט אויך צוגענומען ביי איר די אייער. בין איך אוועק צום קאמענדאנט און אלץ אפגעשריען. צוליב דעם אליין, האט געטענהט ר׳ איצע, איז כדאי צו זיצן נאך א יאר אין מאגיסטראט און צונעמען אלע בזיונות פון די קריסטן.

סעמיאטישער כלי־זמרים

סעמיאטיש האט געהאט אן אייגענע קאפע־ליע כלי־זמרים און אויך א בדחן. דערפאר איז די גאנצע פראווינץ געווען אונטערגעוואָרפן צו סעמיאטיש. עס האט ניט געקענט זיין קיין בעל־בתישע חתונה אן דער קאפעליע. אן דער קאפע־ליע האט שוין די חתונה געהייסן א צווייט־ראנ־גיקע און דאס האט פארקלענערט די חשיבות פון די מחותנים און פון דער חתונה. היות די מחו־תנים פלעגן ס׳רוב זיך פארבאַרגן אויף חתונה, האט מען שוין געבאַרגט אויך אויף די כלי־זמר.

דער הויפט פון די כלי־זמר איז געווען שפעסל דער פריזירער, א הויכער, זייער שיינער מאנס־פארשוין, מיט א פאר שווארצע פארדרייטע ווענ־צעס ווי א פוילישער פריץ. ער האט געהאט צוויי פרנסות, אבער ער איז געווען א גאנץ שיינער ארעמאן. אויך די איבעריקע כלי־זמר פון דער קאפעליע האבן געהאט א צווייטע פרנסה און אויך זיי זיינען געווען גרויסע ארעמעלייט.

די קאפעליע האט אויף א חתונה געשפילט א גרויסע ראלע. דער ערשטער אויפשפיל איז געווען גלייך קומענדיק אין שטעטל. אין מיטן טאג, פאר דער חתונה, האט מען אפגעשפילט א פארשפיל, וואס האט געהייסן „די שטיק". אויף א בעל־בתישער חתונה פלעגט געווייטלעך גיין דאס גאנצע שטעטל, מיט די פרויען און קינדער, און אפילו קריסטן פלעגן שטיין הינטער די פענצטערס. קיין זאלן צו דינגען זיינען ניט גע־ווען, אבער ביי די מער פארמעגלעכע איינוואוי־נערס זיינען געווען גרויסע צימערן, וואו מען פלעגט דורכפירן די חתונות. די גבירים פלעגן געבן זייערע צימערן אויף חתונות.

אנשל דער בדחן איז געווען א גרויסער ספע־ציאליסט צו באזעצן די כלה און דווקא אויף לשון־קודש. א שרעק פלעגט אנפאלן אויף די ווייבער, ווען אנשל האט אנגעהויבן סטראשען דער כלה. הגם די ווייבער האבן ניט פארשטאנען קיין לשון־קודש, דאך האבן זיי שוין געוואוסט, אז דאס רעדט זיך ווען די שרעקלעכע דריי זאכן... הגם אנשל בדחן איז איין איז געווען א גאנץ פראסטער ייד, דאך האט ער זיך שוין פון יארן לאנג אייגנעהזרט א סך פסוקים און אויך שטיק־לעך פון דער גמרא, אזוי אז ער פלעגט נעמען זאגן ביים עסן גאנצע דרשות ווי א גרויסער למדן. ביים טיש פלעגט מען די כלי־זמרים דער־לאנגען פון שענסטן און בעסטן, ווייל אן זיי וואלט די חתונה באמת קיין שום טעם ניט גע־האט.

חברה קדישא

ווען איר טרעפט אין מיטן וואך אין גאס ר׳ מענדל בעקער אנגעטאן אין זיין זיידן שבתדיק היטל און דער שבתדיקער קאפאטע, דארפט איר

שוין וויסן, אז עס איז דאָ א מת אין שטעטל. ר׳ מענדל איז פרעזעס און דיקטאַטאָר אין חברה קדישא און דאָס שפּאַצירט ער איצט ארום אין גאַס געוואויר צו ווערן וויפיל מען דארף נעמען פּאר דער חברה.

ער האָט שוין זיינע אַגענטן און געהילפן, וועלכע ברענגען אים ידיעות, וויפיל מען דארף נעמען. אַבער דאָס איז נאָר לשם אינפאָרמאַציע וועגן. דעם פּרייז שטעלט ער אליין, ר׳ מענדל, און דאָס איז דער „לעצטער פּרייז", ניט צו דינגן זיך. אזוי זאָגט ער — דאָך איז ר׳ מענדל ניט קיין גזלן: וועז די יתומים און קרובים מאכן א גרויסע יללה אין שטעטל און שתדלנים הייבן אָן צו גיין בעטן רחמים, ווערט ר׳ מענדל א ביסל ווייכער און סוף־סוף איז ער מסכים אָפּט אויף א האלבן פּרייז. מען טענהט צו אים: האָט איר עס דאָך גלייך געקענט זאָגן. זאָגט ר׳ מענדל: וואָס מיינט איר, חברה קדישאס געלט איז הפקר, יעדער וועט געבן וויפיל ער וויל? דאָס מאָל — סטראָשעט ער — האָב איך נאָכגעלאָזט, אָבער ווייטער וועט דאָס ניט גיין. איר ווייסט דאָך, אז דער פּארקאן פון בית־החיים איז צעבראָכן און מען דארף א נייעם פּארקאן.

דערווייל דרייען זיך ארום ביי אים אין שטוב די חברה. הינדע, זיין ווייב, נעמט אַראָפּ פון שאפע דעם גרויסן גאנשער סליוואק, געשטעלט אויף 96% ספּירט, און מען מאכט דעם אמתן „לחיים" לכבוד דעם מת.

ר׳ מענדל זאָגט, אז בראנפן און צובייסן גייט פון זיין קעשענע און דאָס וואָס מען רייסט פון טויטע און לעבעדיקע, גייט אלץ צו פּאררייכטן דעם פּארקאן ארום בית־הקברות, וואָס איז פון אייביק אָן צעבראָכן. קיינער געדענקט ניט, וועז דער פּארקאן פון בית־החיים איז צעבראָכן און דורות זיינען שוין געשטאָרבן און ים׳ען געלט האָט מען שוין געגומען — אָבער דער פּארקאן איז נאָך אלץ געווען צעבראָכן...

משה וויימאן

דעם יידישן דאקטארס נצחון

(ד״ר גאלדבערגער)

כאָטש די מערהייט איינוואוינערס אין סעמיא־טיטש זיינען געווען יידן, דאָך האָבן די קריסטן זיך געפירט ווי די בעלי־בתים פון שטאָט. די יידן זיינען געווען „קאמארניקעס". אפילו דאָס געזונט פון דער יידישער באפעלקערונג איז ווי געלעגן אין די הענט פון פּאָליאקן: דער דאָקטאָר א פּאָליאק און דער אפטייקער א פּאָליאק. כידוע, האָט ניט יעדע יידישע פרוי און אפילו מאן גע־קענט ריידן פּויליש. דער דאָקטאר אנטאָני האָט זיך שוין געהאט אויסגעלערנט א ביסל יידישע ווערטער און מען האָט זיך פארשטאנען ווי עס איז. אָבער וועז ער איז פלוצעם אוועק פון שטע־טל און ס׳איז געקומען א נייער פּוילישער דאָק־טאר, האָט זיך געביטן די לאגע. דער דאָקטאָר איז געווען א „יעסטעם פּאָליאק" (איך בין א פּאָליאק), און יידישע וויבער, וועלכע זיינען צו אים געקומען זיך היילן, האָבן ווינציק פּארש־טאנען, וואָס ער האָט זיי געוואָגט.

איז דורך „קהל" באשלאָסן געוואָרן אראָפּצו־ברענגען א יידישן דאָקטאָר אין שטעטל אריין. זיין שליח, א יידּ מיטן נאָמען מאנעס, איז אוועק־געפאָרן קיין ווארשע, פון וואנען ער האָט אראָפּ־געברכאט דעם יידישן דאָקטאָר גאָלדבערגער.

די יידישע באפעלקערונג איז געווען שטארק צופרידן, וועז דער דאָקטאָר איז אָנגעקומען אין שטעטל אריין. זי האָט אים ליב געקראָגן און געהאט גרויס צוטרוי צו אים, ווייל ער איז געווען א גוטער דאָקטאָר. געהיילט אלע סאָרטן קראַנ־קייטן אין שטעטל.

שטאַרק אומצופרידן איז אָבער געווען דער פּוי־לישער דאָקטאָר אין שטעטל. כאָטש עס האָט אים אויך ניט אויסגעפעלט קיין פרנסה, האָט עס אים

פארדראָסן, פאר וואָס יידן האָבן זיך דערוועגט אראָפצוברענגען א יידישן דאָקטאָר, וואָס איז נאָך געווארן אזוי גיך באליבט ניט נאָר ביי די יידן, נאָר אויך ביי א סך קריסטן. דערפאר האָט ער גענומען בארעדן דעם יידישן דאָקטאָר. און טאָמער איז דער יידישער דאָקטאָר געווען פאר־נומען און מען האָט געמוזט רופן דעם פוילישן דאָקטאָר, האָט ער ניט געוואָלט גיין, מחמת דער יידישער רופא איז שוין פריער געווען.

דער דאָקטאָר גאָלדבערגער איז געווען א קלו־גער מענטש. ער האָט געוואוסט, אז סוף כל סוף וועט ער דעם פוילישן „קאָליעגע" א שנעל טאָן אין דער נאָז, אז די „פוילישע יוכע" וועט זיך לאנג אין אים ניט איינשטילן.

און ס׳איז טאקע אזוי געווען: ארום דעם שטעטל האָבן זיך געפונען א סך פריצישע הויפן. איינער פון די פריצים, טשיטשירסקי, איז איין מאָל שטארק קראנק געוואָרן. און דער פוילישער דאָקטאָר האָט ביי זיין געהויבענעם פאציענט „געטאָגט און געענטפערט". אָבער ער האָט דעם קראנקן ניט „צוגעטראָפן". ווען דעם פאציענט איז געוואָרן אלץ ערגער, האָט דער פוילישער דאָקטאָר געזאָגט צו די פריצים, אז ער וועט „איינלאדן" א דאָקטאָר פון ווארשע, כדי אפצו־האלטן מיט יענעם א „קאָנסיליום" (א בארא־טונג). אָבער דאָס וואָלט דאָך געזונמען א סך צייט. האָט עמעצער פון די הויפלייט געגעבן די עצה, אז מען זאָל ברענגען פון שטעטל דעם יידישן דאָקטאָר. זיי האָבן דאָס איבערגערעדט מיטן פוילישן דאָקטאָר, וועלכער האָט מסכים געווען אויף דעם נאָר מיטן באדינג, אז דער „זשידעק" זאָל בלויז האָבן בארואטונגס־רעכט.

ווען דער יידישער דאָקטאָר איז אָנגעקומען אין הויף אריין, האָט מען אים מיט גרויס כבוד אריינגעפירט אין דער רחבותדיקער פריצישער שטוב. מיט די פארפוצטע סאליעס, און מען האָט אים געהייסן אריינגיין אין דעם פריצס שלאָפ־צימער.

אָבער דאָרטן האָט דאָקטאָר גאלדבערגער ערשט דערזען... זיין „קאָליעגע", דעם פוילישן דאָקטאָר !...

דער יידישער דאָקטאָר האָט מיט גרויס כעס געפרעגט ביי די שטובלייט, נאָך וואָס האָבן זיי אים אהערגעברענגט, ווען לעבן קראנקן שטייט א דאָקטאָר ? יענע האָבן אים אויפגעקלערט, אז זיין „קאָליעגע" וויל זיך בארואטן מיט אים.

נאָך דער דאָזיקער אויפקלערונג איז דאָקטאָר גאָלדבערגער נאָך שטרקער אין כעס געוואָרן און ער האָט געבעטן, אז מעל זאָל אים צוריק אוועק־פירן אין שטעטל אריין. ער האָט אָבער געגעבן זיי א ברירה: אויב זיי ווילן, אז ער זאָל איבער־נעמען דעם קראנקן, קען ער זיין שטעטל באש־טיין אליין...

נאָך לאנגע שטילע רייד איז דער פוילישער דאָקטאָר אוועק פון קראנקנס בעט, דאָקטאָר גאָלדבערגער האָט אליין באהאנדלט דעם קראנ־קן פריץ, וועלכער איז טאקע גאָר גיך געזונט געוואָרן.

נאָך דער דאָזיקער פאסירונג האָט זיך קיינער אין שטעטל שוין ניט געוואונדערט, ווען מען האָט פאר דעם יידישען דאָקטאָרס טיר געזען שטיין א רייכע קאָטש געשפאנט מיט צוויי פיי־ערדיקע פערד. מען האָט שוין פארשטאָנען, אז א פריצישער פאָליאק איז געקומען צו דאָקטאָר גאָלדבערגער זיך היילן...

אריה שפיאלטער

יעקב טיקאצקי

איינער פון די אַקטיוּוע אַנגעזעענע קולטור־טוערס אין שטעטל איז געווען יעקב טיקאַצקי, אַן אינטערעסאַנטער, הויך אינטעלעקטועלער מאַן. טראַץ דער פרומער היים און דער ישיבה, וואו ער איז כּמעט דערגאַנגען צו סמיכות אויף רבנות, איז ער גאָר שפּעטער געוואָרן א יידי־שיסט — א לערער, פאַטאַגראַף, לאַנגיאַריקער „לובּיטעל"־שפּילער און רעזשיסאָר און פּריי־גשעטימטער מענטש.

הויך, שלאַנק, פעסט געבויט, מיט א שטאַרקן ווילן, האָט ער געפּירט די גוט באַקאַנטע טיקאַצ־קי־שטוב. צוויי קלוגע אויגן אונטער די פאַנסנע און צוויי געדיכטע וואָנצעס אונטער די ברייטע נאָזלעכער, א גרויסע טשופּרינע שווארץ־גרויע האָר — איז ער געווען „מיט א קאָפּ העכער" פון די אלע, וואָס האָבן אים ארומגערינגלט.

יעקב טיקאַצקי איז געבוירן אין נאַענטן שטעטל ארלע, וואו זיין פאָטער איז געווען טע־טיק אין א קאפל־פאבריק. אין זיין יוגנט האָט ער געלערנט אין א ביאליסטאָקער ישיבה און נאָך א געוויסן „אויבערבּרוך" איז ער אריבער אין א קאָנסערוואַטאָריע, וואו ער האָט געלערנט שפּילן פידל.

אין סעמיאטיטש האָט ער זיך באזעצט אין ערשטן צענדליק יאָר פון היינטיקן יאָרהונדערט, ווי א שותף פון א קינאָ ביים ברעג טייך קא־מיאנקא. וועו דער קינאָ איז צוליב א שרעקלע־כער שריפה אוועק מיטן רויך, האָט יעקב טי־קאַצקי אליין, מיט דער הילף פון לערביכער, זיך אויסגעלערנט פאָטאָגראפיע, פון וועלכער ער האָט אלע יאָרן געהאָט שיין פרנסה. ער האָט זיך מיט אייגענע כוחות גוט פאַרפולקומט אין פאָך און איז געוואָרן דער בעסטער פאָטאָגראָף אין אומגעגנט.

אויף צוויי געביטן האָט זיך טיקאַצקי פאָפולער געמאַכט אינעם סעמיאטישער לעבן: זיין פאר־צווייגטע טעטיקייט צוויישן די בעלי־מלאכות אין שטעטל און זיין אָנפירן אָן אמאַטאָרן־טעאטער, וואָס האָט אויפגעפירט מער ווי א טוץ פיעסן מיט גרויס דערפאָלג און אריינגעבראכט א נייי לעבן צווישן דער יוגנט.

זיין טעטיקייט צווישן די האָנטווערקערס, סטאַליערס, שטעפּערס, שוסטערס א״א איז פאר־בונדן מיט די שוועריע יאָרן פון ווירטשאפּטלע־כער דעפּרעסיע, שטייערן־לאָסט, צערוינירטע יידישע עקאָנאָמישע פאָזיציעס.

טיקאַצקיס שטוב איז געווען א בית־ועד, פון וועלכן ס׳איז געפירט געוואָרן די אָקציע קעגן גראָבסקיס סעקווועסטראַטאָרן דורך גרינדן די לייקאסע פון בעלי־מלאכות, די האָנטווערקער־רעפּרעזענטאַנץ אין מאָגיסטראַט, ווי אויך איינעם יידישן געזעלשאפּטלעכן לעבן. טיקאָצקי איז גע־ווען דער „רעדנער" אין צייטן פון נויט און אפילו

יעקב טיקאצקי

אין צייטן פון זעלבסטשוץ קעגן כוליגאנישע אי־בערפאלן.

דער צווייטער געביט פון זיין טעטיקייט, דורך וועלכער ער איז פארבליבן אין זכרון פון סע־מיאטישער, איז — די בינע.

באשאַנקען מיט א גרויסן ארטיסטישן טאַלענט און פעאיקייטן פון א פירער און אַרגאַניזאַטאָר, איז אים געלונגען צו ווערבירן די בעסטע אַר־טיסטישע כוחות אין שטעטל און אויספירן פאר־שיידענע „שטאַרקע" פּיעסן.

ווער געדענקט ניט טיקאַצקין אין „מאַטקע גנב", „זיבן געהאַנגענע", „מירעלע אפרת" און פיל אנדערע פּיעסן, וואָס זייער אויספירונג האָט אַרייַנגעבראכט יום־טוב אין די יוגנט־קריזן.

טיקאַצקי איז אויך געווען א תלמיד־חכם. ער פלעגט פירן דיסקוסיעס מיטן פּלח אין שטאָט, מיט די הויכע מאגיסטראט־לייט, און איין מאָל אפילו מיטן רב דמתא. אין איינער פון די דיסקו־סיעס וועגן „גלוי ראש" האָט מען געבראכט צו הילף ספרים פון די סאַלאַטס און פון די נאַוויקס קעגן דער עקשנות פון טיקאַצקין. אזוי האָט אויסגעזען דער געווינענער ישיבה־בחור, דער קולטור־טויער און האנטווערקער־פירער.

הרב יצחק שמידמאן

ר׳ שמאי יודל יאבלאן

איך האָב געלעבט אין סעמיאטיטש סך־הכל פינף יאָר, פון 1921 ביז 1926, אָבער אַזוי פיל בשותפותדיקע טעטיקייטן און זכרונות האָבן אונדז צוזאמענגעבונדן אין די דאָזיקע עטלעכע יאָר, אז איך פיל זיך ווי איינער, וואָס איז דאָרטן אָפּגעווען לאנגע־לאנגע יאָרן.

איך האָב געפונען אין סעמיאטיטש א לעבע־דיקע, אַקטיווע און אידעאַליסטישע יוגנט אויף כמעט אלע געביטן. די יוגנט איז געווען פֿאַרטיי־איש באוואוסטזיניק, מיט אַ דורשט פאר תורה און פאר אלגעמיינעם וויסן. עס זיינען געווען אין שטאָט יידישע אַוונטקורסן. אָפּט זיינען פאָרגע־קומען לעקציעס, רעפעראַטן, דיסקוסיעס. געווען א חשק ביי דער יוגנט צו שטייגן און ווערן גרע־סער און העכער, צוליב דעם איז אויך געווען שטאַרק איר פארלאַנג צו עמיגרירן אין גרעסערע שטעט און קיין אויסלאַנד.

ווי אַן איידעם אויף קעסט, וואָס איז געקומען פון סאַקאַלאָוו מיט א רעפוטאַציע פון א רבי פון תפארת־בחורים און שעור־זאָגער אין ישיבה, מיטגרינדער פון „צעירי־מזרחי" אין פוילן און מיטגליד פון ערשטן יידישן נאַציאָנאַל־ראָט אין וואַרשע, — איז גאָנץ פאַרשטענדלעך, אז איך בין גלייך אריינגעצויגן געווארן אין קהלשער ארבעט.

איך פלעג לערנען פארן עולם און אויסטייטשן די פרשה פון דערוואַך אלע פרייטיק צו נאַכט אין נייעם בית־המדרש. איך פלעג ארבעטן פארן אר־טיקן „מזרחי" און האָבן אספות מיט די ראשי־הקהל און פירנדיקע בעלי־בתים פון שטאָט, ווי הרב לוי ביעליצקי, ר׳ שמואל בעלקעס, ר׳ אלחנן קמחי, ר׳ אליה מאזור, ר׳ ביניש יאבלאן, ר׳ נחום יאבלאן, ר׳ משה סלאכאווסקי, ר׳ דוב ריבאווסקי, ר׳ קלמן ראָזנבוים, ר׳ צבי כאמסקי, ר׳ מענדל מאַנטשער, ה׳ זיגלבוים, ה׳ מלאך, ה׳ ווינינשענ־קער, ה׳ שיינקער, ר׳ מאיר אביגדור, ר׳ פייוול ראַדזינסקי, ר׳ משה מאַנטשער און אנדערע. אויך „עמך" האָט געגומען אַ שטאַרקן אַנטייל אין אַלע שטאָטישע און קהלשע טעטיקייטן. זייער פאָר־שטייער איז דאָס רוב געווען ר׳ פישל סטאָלער. די ענגע אספות און בארטונגען פלעגן פאָרקו־מען אין בית־דין שטוב פון הגאון ר׳ יוסף יאסע־לעוויטש, אב״ד פון שטאָט.

סעמיאטיטש האָט פארמאָגט טיפֿן יידן, וואָס מיט זייער ארט לעבן האָבן זיי געדינט ווי א מוס־טער פון נאַבעלקייט, גוטסקייט און ערלעכקייט. וועגן איינעם פון זיי, ר׳ שמאי יהודה יאבלאן, ווייל איך דאַ שרייבן עטלעכע ווערטער. ר׳ שמאי האָט געקראָגן זיין פאָפּולאַריטעט דורך זיין פשטות, גוטסקייט, רחמנות און אהבת־הבריות.

ער האָט געהאַלפן אלעמען מיט אַלץ, ווָאס ער האָט נאָר געקענט. צו הילף אין זיינע מעשים־טובים איז אים געקומען זיין לעבנס־באַגליי־טערין, די ארבעטזאָמע, אַקטיווע און גוטהאַרציקע אשת־חיל עלקע גיטל אַדער עלקע ר׳ אהרן דוד הללס. די טיר אין זייער הויז אויף פּילסודסקי־פּלאַץ האָט זיך קיינמאָל ניט צוגעמאַכט. ווען מען איז געקומען און ווער עס איז געקומען, האָט געטראָפן אַן אָפענע טיר. זיי האָבן געהאָט אַ שפּייזקראָם, פּלעגן זיי נעמען פארשיידענע זאַכן פון דאָרטן און ברענגען שטילערהייט צו אָרעמע און קראַנקע פאמיליעס. זיי האָבן אויך געגעבן אויף באַרג צו פרויען און קינדער פון מענער, ווָאס האָבן עמיגרירט אין ווייטע לענדער. מיט זייער בעקערייַ האָבן זיי געהאָלפן זעטיקן הונ־געריקע מיט ברויט — און דאָס אויך אין צייטן, ווען אַ שטיקל ברויט איז געווען מיט גאָלד צו גלייך.

ווער עס האָט געדאַרפט א גמילות־חסד, איז דאָס ערשטע געלאָפן צו ר׳ שמאי יודלען. פיל מאָל האָט ער אַליין געליען געלט ביי אנדערע און גע־צאָלט דערפאר צינדזן, כדי צו באזאָרגן א גמילת־חסד פאר אנדערע. האָט ביי אַן אָרימאן אריינ־גערעגנט פון דאָך, האָט ר׳ שמאי יודל געשיקט א בעל־מלאכה צו פאַרריכטן דעם דאָך און אַליין באַצאָלט פאר דער ארבעט.

נאָך א שווערן טאָג פון האָראָוואָניע און ארומ־לויפענישׂ פלעגט ער זיך אריינכאַפּן אין נייעם בית־המדרש און בין מנחה למעריב לערנען פארן עולם א פרק משניות, א בלאַט גמרא.

ר׳ שמאי יודל האָט זיך אויך באַטייליקט אין אלע קהלשע ענינים און עוסק געווען בצרכי ציבור באמונה. געווען גבאי אין חברה קדישא און אַליין עוסק געווען אין חסד של אמת.

ר׳ שמאי יודל איז פאַרבליבן אין סעמיאָטיטש צו טיילן דעם גורל מיט זיינע ברידער יידן. ער און זיין פרוי מיטן זון אלטער, פרוי און קינדער און מיט דער טאָכטער זיסל, מאַן און קינדער, זיינען אלע אומגעקומען אין סעמיאָטיטש.

העלען לאנדינסקי

ש. י. לאנדינסקי

(ביאָגראפישע נאָטיצן)

דער נאָמען שמואל יקיר שטאָמט פון זיין עלטער־זיידן פון זיין פאָטערס צד — דעם מאָד־זשעצער רב. זיין פאָטער יעקב האָט זיך דער־צויגן אין דער רבנישער שטוב, געלעבט און אויסגעוואקסן א גרויסער חסיד — א מקורב אין בערער הויף. שמואל יקירס מאמע חיה שרה איז געווען די טאָכטער פון ר׳ הערש פּעשעס — א משכיל, א העברעיער און א תלמיד פון ווילנער גאון.

ש. י. לאנדינסקי איז געבוירן געוואָרן אין סע־מיאָטיטש דעם 8־טן אפריל 1889. יינגלווייז גע־לערנט אין חדר. צו עלף יאָר האָט אים זיין פּא־טער אוועקגעשיקט אין נאָוואָמינסקער ישיבה, און שפּעטער אין לאָמזשער ישיבה, ווואו ער האָט נאָר געלערנט איין יאָר. נאָך לאָמזשע קומט ער קיין ווילנע אין דער ראמיילעס ישיבה, ווואו ער האָט געלערנט צוויי יאָר אחוץ יידישע לימודים אויך די רוסישע שפּראך. דאָרט איז ער אריינגע־צויגן געוואָרן אין ווילנער „פועלי־ציון פּאָליטי־שע קעמפער", און אין יאָר 1905 איז ער ארעס־טירט געוואָרן מיט א העקטאָגראפישער פּרא־קלאמאציע אין בוזעם־קעשענע.

אין ווילנער, גראדנער און ביאליסטאקער תפיסות האָט ער זיך נאָך מער באקענט מיט דער רעוואָלוציאָנערער באוועגונג.

דער 16־יאָריקער לאנדינסקי איז געוואָרן א סאָציאליסט. נאָכן באפרייען פון די תפיסות, איז ער געשיקט געוואָרן פון צענטראלן קאָמיטעט קיין סעמיאָטיטש, כדי דאָרט צו פירן די פּארטיי־ארבעט.

ש. י. לאנדינסקי

מיטן אנטשטיין פון דער יידישער פרעסע אין וואַרשע איז ער געוואָרן א מיטאַרבעטער אין „מאַמענט". גלייכצייטיק געווען לערער און מיט־גליד פון וואַרשעווער לערער־פאַראיין. אין „מאַמענט פלעגט ער שרייבן פון „וואַרשעווער אר־בעטער־לעבן" און פון „וואַרשעווער ארבעט און נויט" אונטער פּאַרשיידענע פּסיידאָנימען: בו־בני, ש. לאנסקי א. א. ער האָט אויך מיטגעאַר־בעט אין דעם „פּראָלעטאַרישן געדאנק".

אין 1914 איז ש. י. לאנדינסקי געווען דער אי־ניציאַטאָר, גרינדער און פאַרוואַלטער פון דער ערשטער פּראָלעטאַריש־ציוניסטישער ארבע־טער־קיך אין וואַרשע. די נויט פון די יידישע ארבעטערס איז געווען גרויס און דאס איז גע־ווען די וויכטיקסטע טעטיקייט אין יענעם מאָ־מענט. די גאנצע ארבעטער־באוועגונג האָט זיך גרופּירט אַרום די דאָזיקע ארבעטער־קיכן. ער איז אויך געווען דער גרינדער פון דער שפּעטער באַרימטער „פּועלי־ציוניסטישער ארבעטער־היים".

אין 1915 האָט ש.י. לאנדיסקי איבערזעצט פון רוסיש די באַרימטע פועלי־ציוניסטישע „נאַשאַ פּלאַטפאָרמאַ". ער האָט שפּעטער געוואָלט פאר־אייניקן „פועלי־ציון" מיט „בונד". נאָר דאָס האָט זיך אים ניט אייגנעגעבן. איז ער פאָליטיש אוועק פון דער פּראָלעטאַריש־ציוניסטישער באוועגונג. צו יענער צייט איז געשאפן געוואָרן די י. ל. פּרץ קינדערהיים אויף גענשע 7. דאָס איז געווען די עמבריאָ פון דער יידישער שול־באוועגונג אין פוילן.

יעקב דינעזאָן האָט אייגנעלאדן לאנדינסקין מיטצואַרבעטן ביים שאפן די קינדער־היים, בפרט צו שאפן קינדער־לידער, וואָס זיינען דאָן בכלל ניט געווען בנמצא אין יידיש. צו די דאָזיקע קינ־דערלידער, וואָס זיינען דערשינען אין בוכפאָרם אין וואַרשע אין יאָר 1918 מיט א גרעסערן פּאָר־וואָרט פון יעקב דינעזאָן, האָבן לעאָ ליאוו, שני־אור, דאוויד‌אוויטש, גלאטשטיין, גלעלבארט א. א. געשאפן מוזיק. די לידער זיינען געזונגען ge־וואָרן אין די יידישע שולן אין פוילן און ווייט איבער די גרענעצן פון פוילן, אויך אין אמעריקע.

אין דער דאָזיקער קינדערהיים האָט זיך ש. י. לאנדינסקי באקענט מיט העלען טויבנבלאט — די איניציאַטאָרין און אייגע פון די גרינדערינס פון דער ערשטער קינדערהיים. א רייכע, חסידי־שע טאָכטער פון אַן אָנגעזעענעם גערער חסיד אין וואַרשע. זיי האָבן חתונה געהאט אין דעצעמ־בער 1919. לאנדינסקיס עלטערן האָבן שוין דאן ניט געלעבט. הלל צייטלין ז"ל און זיין פּרוי (לאנדינסקי פלעגט אָפט קומען אין זייער הויז) זיינען געווען די מחותנים און די אונטערפירערס, פון תתנ"ס צד, צו דער חופה.

אין 1916-1917 האָט לאנדינסקי געהערט צו דער וואַרשעווער אָרגאַניזאַציע פון „בונד". ער האָט אקטיוו מיטגעאַרבעט מיט מעדעמען ביים וואָכנבלאט „לעבנס־פראגן".

אין 1920 האָט לאנדינסקי געגרינדעט א ליטע־ראַרישן פאַרלאג „די צייט". ער האָט אריינגע־בראכט א סך נייעס אין יידישן פאַרלאָגס־וועזן אין פוילן, איינפירנדיק נייע פאָרמען פון צאָלן האָנאָראר דעם מחבר פאר א מאָנוסקריפּט.

כדי צו פארברייטערן און פארטיפן זיין וויסן, האָט ער אין 1924 פארקויפט זיין פארלאג און זיך באזעצט מיט זיין משפחה אין פאריז. פון פאריז האָט ער געשריבן קאָרעספּאָנדענציעס פארן „מאַמענט" און אנדערע אויסגאבן אין פוילן

און שטודירט אין דער פאריזער סאָרבאָנע ווי א פרייער צוהערער. זיין חיונה האָט ער אָבער ניט געוואָלט שעפן פון זיין שרייבן, האָט ער גע־ גרינדעט א פאָטאָגראפישע אגענטור פאר דער פרעסע, ער פלעגט צושטעלן ארטיקלען מיט פאָטאָגראפיעס צו דער גאנצער איראָפעאישער פרעסע, און א דאנק זיין וויסן, פעאיקייטן און אויסערגעווייניעכע נייע אידייען איז ער אין א קורצער צייט בארימט געוואָרן מיט זיין אינטער־ נאציאָנאלער פאָטאָ־רעפּאָרטאָזש אגענטור.

אין 1933, מיטן אויפקום פון היטלערן, האָט לאנדינסקי אָפּגעשטעלט זיין פאָטאָגראפישע אר־ בעט פאר דייטשלאנד, אריסגעגעבן אין פאריז א יידיש־פראנצויזישן זשורנאל: „דער פוילישער ייד".

היטלערס קומען צו דער מאַכט האָט אָנגע־ וואָרפן א שרעק אויף די פוילישע יידן אין דייטשלאנד. זיי האָבן מיט זייערע משפחות פאר־ לאָזן זייערע היימען און געקומען קיין פאריז. לאנדינסקי האָט דאן געגרינדעט א פאראיין פון „פוילישע יידן פליכטלינגע פון דייטשלאנד". ער האָט אויסגענוצט זיינע קאָנטאָקטן מיט דער פוי־ לישער עליטע און געוויקט, דורך דער פוילי־ שער אמבאסאדע, אז דאָס פראנצויזישע אויסערן־ מיניסטעריום זאָל העלפן די אומגליקלעכע פליטים.

דער אויסבראָך פון דער צווייטער וועלט־ מלחמה האָט געטראָפן לאנדינסקין און זיין מש־ פחה אין וואַרשע. אין דער נאַכט פון 6טן אויפן 7טן סעפטעמבער 1939 האָט לאנדינסקי מיט זיין משפחה פארלאָזן וואַרשע צו פוס. דריי יאָר גע־ וואנדערט איבער צען לענדער און סוף־סוף אָנ־ געקומען קיין ניו־יאָרק אין 1942.

צוויי יאָר האָט ער געארבעט איבער זיין בוך: „לידער פון א פליכטלינג", וואָס איז דערשינען אין ניו־יאָרק אין 1948. די יידישע קריטיק האָט דאָס בוך וואַרעם אויפגענומען. דאָס איז געווען דאָס ערשטע לידערבוך פון א יידישן דיכטער, וואָס האָט אליין איבערגעלעבט די גרויליקייטן פון מלחמה און חורבן.

אין די לעצטע 14 יאָר פון לאנדינסקיס לעבן אין ניו־יאָרק האָט ער פארעפנטלעכט לידער און ארטיקלען אין כמעט אלע יידישע אָרגאנען פון אמעריקע און קאנאדע.

אין 1948 האָט ער אָנגעהויבן אריסצוגעבן א זשורנאל „די אילוסטרירטע יום־טוב בלעטער". געוואָלט אריסגעבן דעם זשורנאל 4 מאָל אין יאָר. זיין שוואכער געזונטצושטאַנד האָט אים אָבער דאָס ניט דערלויבט. עס זיינען דערשינען בלויז 8 נומערן אין פארלויף פון 3 יאָר.

אין יאָר 1952 האט לאנדינסקי אריסגעגעבן א רייך אילוסטרירט בוך: **„אפתר המלכה אין שפּיגל פון דורות"**.

די לעצטע דריי יאָר פון זיין לעבן, ווען ס'איז אים פשוט שווער געווען צו שרייבן, פלעגט ער זיך אָפּגעבן מיט מאָלערייי. זיינע צייכנונגען און בילדער אין קאָלירן האָבן א סך קינסטלערס בא־ וואונדערט.

דעם 26טן אויגוסט 1956, האָט לאנדינסקי אויסגעהויכט זיין לעצטן אָטעם.

אין זיינע לעצטע איבערגעבליבענע לידער שילדערט ער זיינע קאָשמאָרנע נעכט אין שפּי־ טאָל. ביז דער לעצטער מינוט פון זיין לעבן זיי־ נען אים נאָכגעגאנגען „די אויגן וואָס גליען אין אש".

ש. י. לאנדינסקי

יזכור

(פראגמענטן)

א.

איך בין נישט מער פאַעט, איך בין נישט מער עסטעט.
איך זינג צוזאמען מיטן ווינט: — „על חטא"!
און מיט פארוועלקטע ביימער יאַמער איך בקול רם:
„בושנו מכל עם"!
אין מיינע אויערן קלאַגן נאָך די פאַליעס פון ים,
פאר מיינע אויגן צאַפלט נאָך אין רויך דער פלאַם
פון אונדזערע ישובים, שטעטלעך, און שטעט...
און מיינע ליפן קארטשן זיך דרייַ מאָל א טאָג
אין שפוך־חמתך־געבעט.

איך שעלט?
ניין. יעדע רגע וואויג איך די וועלט
אויף דיין, אל נקמות, וואָג.

ב.

...זינג דעם צאָרן
פון לעבעדיק פארשאַטענע,
פון לעבעדיק צעטראַטענע,
פון לעבעדיק פארברענטע,
פון קובליעס ביינער צעסמאַלעטע,
אומדערקענטע...

זינג דעם לעצטן ווילן
פון אומשולדיק צעשאַסענע, צעשינדענע,
אין לעצטן פּיין־וועג געפאנגענע,
ווי שאָף געבינדענע.

זינג מיט זקנות „גאָט פון אברהם" אויף
ברענענדיקע ליפּן,
די מיליאָנען פארלאָשענע שבת־ליכט,
די הבדלות, וואָס צאַנקנדיק כליפּן,
און די וואָס צאנקן, ווי הבדלות, אין
גאז־קאזמאטן,
און די וואָס בעטן אויף זיך דעם טויט,
געמאטערט אונטער קראטן.

אָ, צינד מיט דעם ליד אונדזער נר־תמיד אָן
ביי א שווייגנדיק אַראָפגעלאָזטער פאָן
איבער דעם ברודער־קבר פון זעקס מיליאָן.

בן ציון מאזור

ר׳ אליהו מאזור

ר׳ אליהו מאזור איז געווען 25 יאָר גבאי אין נייעם בית־מדרש. ער האָט ניט בלויז געזאָרגט פאר דעם, אז די מתפללים זאָלן דערפילן זייער חוב צו זייער מקום קדוש, נאָר קודם כל האָט ער אליין דערפילט זיין פליכט. בכלל האָט ער געהאָלטן, אז איידער מען קומט פאָדערן פון עמעצן צו טאָן א מצוה, דאַרף מען צו ערשט זי א ל י י ן טאָן.

ניט איין מאָל האָט ר׳ אליהו אליין געדעקט די פארשיידענע הוצאות פארן נייעם בית־מדרש. עס געדענקט זיך א פאָל, וועו מען האָט געוואָלט אויסמאָלן דעם בית־מדרש מיט שיינע, פאָ־

סיקע פיגורן פון דער יידישער געשיכטע. אין סעמיאטיטש גופא און אין די ארומיקע שטעט־לעך זיינען ניט געווען קיין צוגעפאַסטע בעלי־מלאכות פאר אזא ארבעט. האָט ר׳ אליהו זיך אויפגעהויבן און אוועקגעפאָרן אזש קיין בריסק און אראָפגעבראכט פון דאָרטן צוויי שטומע ברידער, וועלכע זיינען געווען קינסטלערס אין זייער פאַך. זייער ארבעט האָט זיך געצויגן גאַנ־צע זעקס חדשים. ר׳ אליהו האָט געזאָרגט די גאנצע צייט פאר זייער אויסהאַלטונג.

ר׳ אליהו האָט זיך ניט באַנוגענט נאָר מיטן בית־המדרש. ער האָט אויך געפונען צייט און ענערגיע פאר אלע איבעריקע יידישע מוסדות אין שטאָט; צי איז דאָס געווען ליגת־הצדק, ביקור־חולים, הכנסת־כלה אָדער אן אנדערער מוסד. אומעטום און בייַ יעדער געלעגנהייט איז ער געווען פון די ערשטע מנדבים, כאָטש ער איז ניט געווען פון די גרעסטע נגידים אין שטאָט.

ר׳ אליהו האָט זיך באמיהט צו צעטיילן צדקה, אייגענע און צונויפגעקליבענע, בסתר. ער האָט ניט געוואָלט, אז די געהאַלפענע זאָלן גיין דאַנ־קען זייערע העלפערס, און דער עיקר — אַז זיי זאָלן זיך ניט דאַרפן שעמען פאר זייערע בעלי־טובות. עס האָט ניט אייגנמאַל געטראָפן אין א ברענענדיקן פראָסט, ווען ר׳ אליהו האָט אין א מאַרקטאָג אייגעקויפט עטלעכע ווענע־לעך האַלץ, וואָס ער האָט דערנאָך, צוזאמען מיט זייַנע זין, עס צעווארפן פאר די פאַרפרוירענע פענצטערלעך פון די אָרימע הייזקעס, כדי מען זאָל ניט וויסן, ווער דאָס האָט געטאָן.

א סך האָט ר׳ אליהו אויפגעטאָן אין דער צייט פון דער ערשטער וועלט־מלחמה. די דייטשן האָבן געהאָט פאַרבאָטן צו ניצן ווייס מעל, איז געווען צרות מיט באַזאָרגן יידן מיט מצות. די רייכערע האָבן זיך שוין ווי ס׳איז אן עצה ge־געבן, אָבער וואָס טוט מען מיט די אָרעמע לייט? — ר׳ אליהו איז געווען איינער פון די, וועלכע האָבן געזאָרגט פאר מעות חטים און אזוי געהאָלפן באזאָרגן די אָרעמע מיט מצות אויף פסח.

אין קריגסצייט זיינען געווען אין סעמיאטיטש א סך יידיש „בעז׳נצעס״ (פליטים) פון די ארו־מיקע שטעטלעך. ר׳ אליהו האָט פיל געטאָן זיי צו העלפן.

ר׳ אליהו מאזור

צווישן די דייטשע סאָלדאָטן אין סעמיאטיטש זיינען דעמאָלט געווען אויך יידן. האָט ר׳ אליהו און נאָך עטלעכע בעלי־בתים פון שטאָט אויס־געפועלט, אז די יידישע סאָלדאָטן זאָלן קענען פראָווען דעם „סדר״ אין יידישע הייזער.

א קורצע צייט פאר דער ערשטער וועלט־מלחמה האָט ר׳ אליהו געהאָלפן שאָפן אין שטאָט א שפּאָר און ליי קאסע, וואָס האָט געגעבן הל־וואות אָן פראָצענטן. איר קאסירער איז געווען ר׳ נחמן קאפלאן.

ווען עס פלעגט אָנקומען געלט פון אמערי־קאנער לאנדסלייט אויף צו פאריכטן דעם פאַר־קאָן פון בית־עולם, פאר די שולן אָדער אנדערע שטעטלשע הצטרכותן, האָט ר׳ אליהו זיך מת־עסק געווען צוזאמען מיט אנדערע אויך מיטן צעטיילן דאָס געלט.

די אמעריקאנער לאנדסלייט פלעגן שיקן געלט אויך פאר דער תלמוד־תורה. דאָס געלט איז אָבער ניט געווען גענוג. איז לויט ר׳ אליהוס איניציאטיוו געשאפן געוואָרן א ספעציעלע קא־סע צו באזאָרגן די תלמוד־תורה מיט די איבע־ריקע נייטיקע מיטלען.

עס אי איבעריק צו זאָגן, אז אין ר׳ אליהוס

שטוב זיינען תמיד געווען אַרעמע אורחים ביים טיש, ביחוד אין די שבתים. וואָס שייך אורחים אויף שבת, האָט ר׳ אליהו געהאַט אַן אייגענעם מנהג: צו ערשט פלעגט ער לאָזן אנדערע בעלי־בתים נעמען אַן אורח לשבת און די פארבליבענע פלעגט ער נעמען צו זיך. האָט טאקע ניט איינ־מאָל געטראָפן, או ער איז געקומען פרייטיק צו נאַכטס מיט עטלעכע אורחים אהיים.

איין מאָל האָט אַפגעברענטע לעבן דראָגאַ־טשין א דאַרף, וואו עס האָבן געלעבט מערערע יידן. האָט ר׳ אליהו, צוזאמען מיט אנדערע, א גאנצע נאכט געבאקן ברויט און אויף מאָרגן פרי אַפגעשיקט פיר וועגענער לעבלעך ברויט צו די נשרפים.

צו ר׳ אליהו פלעגן א סך יידן גיין אויף בור־רות, וואָס פלעגט פאַרקומען טאקע אין זיין הויז. בוררים פלעגן אויך זיין ר׳ חנא קמחי און ר׳ מאיר אביגדור ראפאלאָווסקי.

ר׳ אליהו האָט זיך באטייליקט אין א ציוניס־טישן צוואמענפאָר אין 1911. ווען ער איז גע־קומען צוריק, האָט ער זיינס א זון, וואָס איז דעמאָלט געבוירן געוואָרן, א נאָמען געגעבן בן־ציון. ער איז אויך געווען א שטענדיקער אבאָ־נענט פון „הצפירה" און האָט א סך געהאָלפן אין דער ציוניסטישער ארבעט.

ווען ר׳ אליהו האָט געזען, או די פערספעק־טיוון פאר יידן אין סעמיאטיטש זיינען ניט קיין גוטע, האָט ער אויסגעוואנדערט קיין אמעריקע, וואוהין ער האָט שפעטער אריבערגענומען זיין משפחה. אין נייעם לאנד האָט ער ניט געהאָט קיין סך נחת. ער איז געווען מנהל פון משרד „כנסת הרבנים", אָבער די גאנצע פירונג דאָרטן איז אים ניט געפעלן געוואָרן און ער איז אָוועק פון אָט דער שטעלע. שפעטער איז ער געוואָרן משגיח אין מאנישעוויטשעס מצות־פאבריק. ער האָט אָבער צו פיל מחמיר געווען אין די כשרות פון די מצות, און די בעלי־בתים האָבן אים נע־הייסן גיין. אין די לעצטע 5 יאָר פון זיין לעבן איז ער געווען שוחט און רב אין פארט אמבא, וואו ער איז נפטר געוואָרן ט״ז כסלו, תרצ״ט.

אפילו אין די נייע און פיל שווערערע באדינ־גונגען פון יידישן לעבן אין אמעריקע האָט ער וויייטער זיך עוסק געווען בצרכי צבור אויפן אלטן שטייגער, ווי ער איז געווואוינט געווען עס צו טאָן אין זיין היימשטאָט. אויך דאָ האָט ער א סך געוואָרגט פאר מעות־חטים און אויף העלפן נויטבאדערפטיקע מיט מתן בסתר.

די השפעה פון ר׳ אליהו מאזור אויף זיין מש־פחה איז געווען זייער גרויס אפילו אין אמע־ריקע. זיינע קינדער און אייניקלעך זיינען ס׳רוב זיך עוסק אין צרכי ציבור. פונקען פון זיין גייס־טיקן איינפלוס זיינען געבליבן אין זיי.

יעקב מארמור

די באבע מלכה

וועז מען קוקט אויף פאָטאָגראָפיעס, שיינט די באבע צו זיין א קלייניטשקע, א דיקע און אויך א שטרענגע. איך אָבער, דאָס אייניקל, ווייס בע־סער. די באבע איז געווען הויך און זייער גוט...

די באבע האָט געוואוינט אין א גרויס הויז, וואָס דער זיידע האָט אָמאָל געבויט. זעקס קינ־דער אירע זענען דאָרט אויפגעוואקסן און פאָר־לאָזן די שטוב, די שטאָט און דאָס לאנד. וועז דער זיידע איז געשטאָרבן, איז די באבע גע־בליבן מיט איין טאָכטער. זי פלעגט באקומען א סך ברייוו פון ארץ ישראל און פון אמעריקע. אמאָל פלעגט זי אויך באקומען פאָטאָגראָפיעס.

— זעסט, יאָנקעלע, — זאָגט די באבע און ווייזט מיר די פאָטאָגראָפיעס, — אָט דאָ האסטו דיין מימען ברריינע מיטן פעטער רובין פון אמע־ריקע און דאָס איז זייער קינד, א מיידעלע, זי הייסט מרים.

איך קוק אויף די פאָטאָגראָפיעס און איך זיי א פיצעלעס, און די באבע זאָגט מיר אז דאָס איז מיינע א קוזינקעלע.

עס גייט אדורך א צייט און די באבע ווייזט מיר נאָך א פאָטאָגראפיע און זאָגט:

— זייסט, מיין קינד, דאָ האָסטו דיין פעטער אורי און דיין מימע אוסנת פון ארץ ישראל און זייער מיידעלע, יעל.

עס פארלויפן נאָך עטלעכע מאָנאָטן און די באבע ווייזט נאָך א בילד און זאָגט:

— קוק, יאנקעלע, דאָ האָסטו דיין מוהמען שאשע און אָנקל בנימין פון אמעריקע, און דאָס איז זייער יינגעלע, יואל, נאָך דיין זיידן.

און די באבע ווישט עפעס די אויגן.

עס גייט אוועק א צייט און צו די פאָטאָגראָפיע, וואָס שטייען אויסגעשטעלט אויף דער דער קאָמאָדע, קומט צו א נייע, און די באבע זאָגט:

— דאָ האָסטו דיין מימע מרים און פעטער אָנטשל פון ארץ ישראל און דאָס איז זייער קינד, יואל. און מיטשע דיין מימע פלעגט דיר טראָגן אויף אירע הענט ווען דו ביסט געווען א פיצעלע, אזוי ווי יואל יעצט.

און טרערן גיסן זיך פון דער באבעס אויגן.

— באבע, דו ווייניסט?

— ניין, — זאָגט די באבע, — עס איז מיר עפעס אריין אין אויג.

די יאָרן לויפן און איך באקום מער קוזינען און קוזינקעס, און דער באבעס אויגן ווערן רויטער און רויטער.

דער קריג איז געקומען און די באבע איז געוואָרן אָפגעשניטן ניט נאָר פון אירע קינדער אין אויסלאנד, נאָר אויך פון איר זון: מאיר איז פאָרבליבן ביי די דייטשן און צו דער באבען זענען געקומען די רוסן. און די רוסן האָבן אויסגעפונען, אז די באבע איז א קאָפּיטאליסטקע. און מ'האָט נאָציאָנאליזירט דאָס הויז. שפעטער האָבן זיי אייניגעזען, אז דריי צימערן מיט א קיך איז צופיל פאר דער באבען מיט אָ טאָכטער און אָן אייניקל, און מען האָט איר צוגענומען דעם גרעסטן צימער פאר א רוסישן אָפּיציר מיט א פרוי און קינד.

איך געדענק, אז פונקט ווען די רוסן האָבן זיך צו אונדז אריינגעצויגן, האָט די באבע געהאָט עגמת־נפש: אונדזער א הינדל, וואָס איז געווען א גוטע אייער־לייגערן, איז פארפאלן געוואָרן.

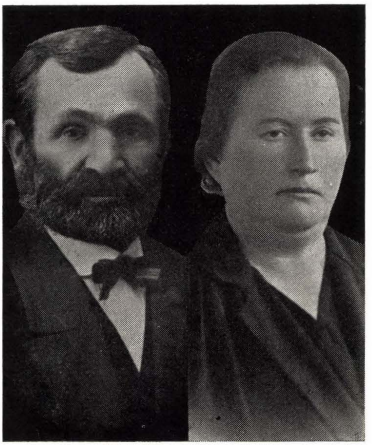

די באבע
ר' יואל און מלכה מארמור

פונקט ווען עס איז געוואָרן שווער מיטן עסן און אלץ איז געווען זייער טייער.

מיר דאָכט זיך, אז די גרעסטע צרות האָבן זיך אָנגעפאָנגען פאר דער באבען דעם טאָג, וועו די רוסישע פאמיליע האָט זיך באזעצט ביי אונדז. אין די גרויסע פראָבלעמען האָט זיך די באבע פארלאָזט אויף גאָט, ער האָט איר שוין אמאָל געהאָלפן איבערלעבן א מלחמה מיט די דייטשן און די רוסן. און דערזעלבער גאָט האָט אויך אָכטונג געגעבן אויף אירע קינדער און אייניקלער, וועלכע זיינען געווען ווייט, און זי האָט האָרציק געבעטן גאָט פאר זיי און געגלויבט, אז גאָט וועט אויך איצט העלפן.

די באבע האָט זיך געזונמען זייער שטאָרק צום הארצן צוליב די רוסישע לאָקאָטאָרקע, נאָטאָשע האָט זי גהאָלפן. אָט די נאָטאָשע האָט געזונט די באבעס קיך. זי האָט געהאָט מיט זיך פון רוסלאנד נאָר א פאָר סאגאנדלעך, און די באבע האָט אויף איר רחמנות געהאט און איר געגעבן עטלעכע טעפ און א פעטעלניע. און דאָס איז געווען א גרויסער פעלער, ווייל וועו נאָטאָשן פלעגט אויספעלן א טאָפּ פלעגט זי לייגן ביי די באבענ אָן צו פרעגן. און א כלי, וואָס איז אריין

אין נאָטאָשעס הענט, האָט שוין די באבע ניט געוואָלט נוצן. ווייל נאָטאָשע האָט ניט געהאט דעם קלענסטן אַהנונג וועגן מילכיקס און פליי־ שיקס און וועגן כשר און טריפה׳ס. נאָטאָשע האָט אויך ניט געקענט פֿאַרשטיין, פֿאַרוואָס די באבע, וואָס האָט איר אליין געגעבן טעפּ, מאכט פלוצלינג א געוואָלד צולים א טעפּעלע און נאָך אלעמען גיט זי איר אוועק דאָס טעפּעלע און וויל עס מער ניט נוצן.

און איך זע, אז די באבע איז גאנצע טעג אין קיך, שייערט דאָס געפּעס און זיפּצט זייער טיף. און צום ערשטן מאָל דורך אלע יאָרן הער איך די באבען טענהן מיט איר גרויסן גאָט:

— יאָנקעלע, — פֿלעגט די באבע פֿרעגן זייער אָפּט, — האָסט ניט געזען, צי נאָטאָשע האָט גע־ נוצט אָט דעם טאָפּ?

— איך ווייס ניט, באבע.

און די באבע פֿאַרווארפט דעם קאָפּ און קוקט צום סופּיט. זי פֿאַרברעכט די הענט און זאָגט:

— גאָטעניו מיינער, פֿאַרוואָס שטראָפּסט דו מיר אזוי?

און איך זע, אז די באבען קאָסט דאָס געזונט. אפילו דער פּאָקס, אז דאָס הינדל, די גוטע אייערלייגערן, וואָס איז פֿארשוואונדן, איז איצט צוריקגעקומען מיט 8 קורצשאקלעך, ברענגט איר ניט קיין פֿרייד. און מיר דאָכט זיך, אז די באבעס גרעסטער שונא איז ניט דער דייטש און ניט דער רוס, נאָר טאָקע אָט די נאָטאָשע.

מאָכט זיך א מאָל אז נאָטאָשע ווערט שווער קראנק און בלייבט ליגן אין בעט מיט הויכע היץ. מען רופט א דאָקטאָר און ער זאָגט, אז מען מוז איר שוין שיקן אין שפּיטאָל, בכן עס איז א שווערע לונגען־אנטצינדונג. אין דער שפּיטאָל איז אין ביאליסטאָק, און קיין מאָשין קען מען ניט קריגן, נאָר פערד און וואָגן. דער דאָקטאָר שאָקלט מיטן קאָפּ און נאָטאָשע פֿארבלייבט אין שטוב. און די גאנצע שטוב גייט אויף ריידלעך. אלע זיינען צעמישט. אלע, א חוץ די באבען. די באבע לעבט גאָר אויף יעצט. סטייטש, זי האָט א גאנצע קיך פֿאר זיך.

איך ווייס ניט, וואָס פֿאר א מעדיצין דער דאָק־ טאָר האָט געגעבן נאָטאָשע (קיין אנטיבי־אָטיקא איז נאָך דאָן ניט געווען). איך ווייס, אז די בא־ בע האָט אָנגעהויבן צו פּירן צוויי קיכן. איינע פֿאר אונדז און איינע פֿאר נאָטאָשן. און איך גלויב, אז די אמתע רפואה איז געקומען טאָקע פון דער באבעס קיך. די הינדלעך האָבן אָנגע־ הויבן צו פֿארשוואונדן, אָבער די באבע האָט זיי שוין ניט געזוכט און ניט געפּרעגט אויף זיי, און אויך די גוטע אייערלעגערן איז פֿארפֿאלן גע־ ווארן. און א סך מאָל האָט מיר די באבע בכלל ניט אריינגעלזט אין קיך אריין. און זי האָט זיך דאָן געפּילט גוט. און די מימע אסתר פלעגט מיר זאָגן, אז די באבע פּרעגלט חזיר, ווייל חזיר איז גוט פֿאר לונגען־קראנקע.

און נאָטאָשע איז טאָקע געזונד געוואָרן. און זי און איר מאָן דער אָפּיציר און דאָס קינד קוקן אויף דער באבען מיט אנדערע אויגן און יעדער קען זען, אז זיי האָבן שטאָרק ליב די באבע און אז די באבע איז ביי זיי גרויס און גוט.

און נאָטאָשע איז יעצט גרייט גיין אין פּייער אריין פֿאר דער באבען. און די באבע איז שוין ווידער גאנצע טעג אין קיך. זי שייערט דאָס גע־ פּעס און האָלט אָן אויג אויף נאָטאָשן. די באבע פּרעגט מיר זייער אָפּט:

— יאנקעלע, האָסט ניט געזען צי נאָטאָשע האָט געגנוצט אָט דעם טאָפּ?

— איך ווייס ניט, באבע.

און די באבע פֿארברעכט די הענט און פּרעגט:

— גאָטעניו מיינער, פֿאַרוואָס שטראָפּסט דו מיר אזוי?

דוד קמחי (ניו־יורק)

ר׳ אלחנן קמחי, הי״ד

(תרל״ב, מיכאלאוע — תש״ב, טרעבליאנקע)

מיט אויפגעשטורעמטע געפילן און מיטן גרעסטן דרך־ארץ שרייב איך אט־די שורות וועגן מיין פארשטארבענעם פאטער, ר׳ אלחנן קמחי.

זיין ערשטע דערציאונג האט ער באקומען אין בית־הרב. זיין גאנצע גייסטיקע אנטוויקלונג איז געשטאנען אונטער דער גרויסער השפעה פון זיין פאטער, הרב הגאון נתן נטע.

וועגן מיין זיידעס גרויסקייט און אנערקענונג אין דער רבנישער סביבה קען דינען אזא פאקט:

וועז איך בין נאך געווען א קליין יינגל, איז אין סעמיאטיטש פארגעקומען א מחלוקת צווישן דעם שוחט אשר שושן און די איבעריקע שוחטים. דער רב האט ניט געוואלט ארויסטראגן קיין פסק. האט מען ארויסגערופן אייניקע רבנים פון די ארומיקע שטעטלעך, אבער דער ענין האט זיך אלץ ניט גערירט פון ארט. האבן די רבנים בא־שלאסן ארויסצורופן מיין זיידן. ער האט טאקע ריכטיק אנאליזירט דעם גאנצן ענין און ארויס־געגעבן א פסק־דין וואס האט ארויסגערופן צו־פרידנקייט ביי ביידע צדדים.

עפיזאד: מיין פאטער מיט אשר דעם שוחט זיינען געווען חברים און ידידים — אפילו די קינדער פון ביידע משפחות האבן זיך געחבערט. כדי דער זיידע זאל ניט ווערן באאיינפלוסט דורך זיין זון (מיין פאטער) לטובת אשרן, האבן די רבנים באשלאסן, אז דער זיידע טאר ניט קומען צו זיין זון אין הויז, און אז ביז נאכן דין־תורה מעגן זיי ריידן נאר אין קעגנווארט פון עדות.

ס׳איז ביי מיר פארבליבן טיף אייגעקריצט אין זכרון דעם זיידעס הויך גראציעזע פיגור, זיין הדרת פנים, זיין פיל־זאגנדיקער בריייטער שמייכל, זיין שארפער דורכדרינגלעכער בליק און זיין הויך־געטורעמטער שטערן, וואס האבן אים באשאנקן מיט א „אדם של צורה״.

מיין פאטער איז געווען א תלמיד אין דער

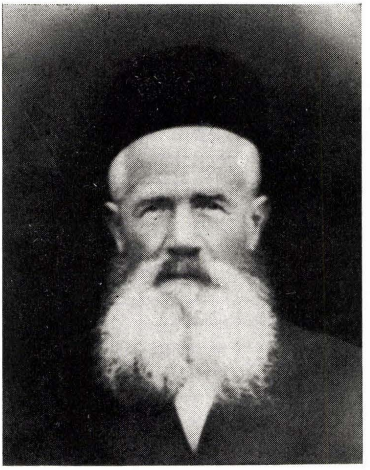

ר׳ אלחנן קמחי

בארימטער וואלאזשינער ישיבה און באקומען סמיכות־רבנות.

אין שטעטלשן געזעלשאפטלעכן לעבן האט ער זיך אקטיוו באטייליקט. ער האט געזומען אן ענערגישן אנטייל אין דער ארבעט צו העלפן דער ישיבה און תלמוד תורה, געווען א טיכטיקער דאזאר אין דער יידישער קהילה און איינער פון די גרינדערס און הויפט־אנפירער פון „מזרחי״. ביי יעדער ערנסטער געשעענים אין שטעטל פלעגט מען פרעגן: „וואס זאגן ר׳ לוי און ר׳ חנא?״ (ר׳ לוי איז געמיינט ר׳ לוי ביעליצקי, איצט רב אין ברוקלין, ניו־יארק).

אויף די קינדער האט דער פאטער געהאט א קאלאסאלן איינפלוס. זיין רעדן צו אונדז איז געווען אין א חבערישן טאן. פון מויל צום ארץ.

שטיל, איידל, מיטן שטענדיקן שמייכל, פאָטער־לער־צערטלעך.

ער איז געווען א למדן, א תלמיד־חכם מיט טיפער הבנה. אַן איש חסד ואמת. ערלעכקייט און יושר מיט איידעלע מדות. ער איז געווען געוגג אינטעלעקטועל צו פארשטיין די מאָדערנע וועלט, די ענדערונגען פון נייע צייטן. כאָטש זיין דרך איז געווען שטאַרק געטרייַ צו די אלטע טראַדיציעס, דאָך האָט ער ניט איגנאָרירט די נייע דערשיינונגען, וואָס דאָס לעבן האָט ארויס־געפונען.

ער איז געווען באגייסטערט פון דער ציוניס־טישער טעטיקייט. פול מ׳ט בענקשאָפט צו ארץ הקדושה. אין מיינע אויערן קלינגען נאָך די מאָ־נאָטאָנע האַלב־אַפּגעהאַקטע טרויערטענער פון זיין „חצות״.

צו מיין פאָטער פלעגן קומען פארשיידענע מענטשן נאָך הילף אָדער אַן עצה אין זייערע פּראָבלעמען און שווערקייטן. אויך פון די ארו־מיקע שטעטלעך פלעג מען קומען צו אים נאָך ראָט און טאָט.

מיין פאָטער האָט ניט געהאט קיין „עלנ־בויגנס״, זיך קיין מאָל ניט געשטופט. געווען אַן עניו. ניט געהאלטן פון חניפה. ניט געמאַכט קיין „אַנשטעל״. איך מעג זאָגן: „לא כחל ולא שרק ולא פרכוס — ויעלת חן״ (כתובות י״ז).

ער פלעגט זיין אינטערעסאנט אין זיינע שמו־עסן, וואָס זיינען תמיד געווען באחנט מיט טיפע ידיעות, גרינדלעכקייט און שארפער וויציקייט.

זאָלן אָט די עטלעכע וועלטער זיין אַ פּאָרשפּא־טיקטער קורצער הספד אויפן אומבאקאנטן קבר פון מיין טייערן פאָטער הי״ד.

בן־ציון מאזור

עפיזאדן און טיפן

(יוגנט־זכרונות)

עס געדענקט זיך א שבת אין אוגוסט 1914. מיין טאטע, האַלטנדיק מיך פארן האנט, איז אַרויס פון נייעם בית־המדרש צוואמען מיט ר׳ ראובן מאנטשער און ר׳ ניסן נאוויק. מען איז געגאנגען און געשמועסט וועגן פארשיידענע ענינים, וואָס מיין קינדערשער מוח האָט ניט באנומען. פלוצים בין איך אויפגעציטערט גע־וואָרן פון א געשריי, וואָס איז געקומען פון ר׳ ראובנען. האַלטנדיק ביידע הענט אויפן קאָפּ, האָט ער געוויזן אויף א גרויסן פלאָקאָט, וואָס איז געווען אויסגעהאנגען אויף א וואנט, און געשריען: „געוואַלד, יידן, ס׳איז אַ מאָביליזא־ציע, א מאָביליזאַציע. דייטשלאנד האָט דער־קלערט רוסלאנד קריג״.

וועז די רוסן האָבן אָפּגעטרעטן פון סעמיא־טיטש, האָבן צוויי רוסישע סאָלדאָטן דערשאָסן ר׳ ראובנס פרוי ביים שוועל פון זיין הויז. די קינדערשע נייגעריקייט האָט מיך געטריבן צום ארט פון אומגליק, וואו עס האָבן זיך גיך צוזא־מענגעקליבן א סך יידן. דאָס שרעקלעכע בילד פון דער פאַרבלוטיקטער מאמען, וואָס לעבן איר איז געלעגן איר פאריתום׳ט קליין קינד, איז גע־בליבן איינגעקריצט אין מיין זכרון אויף אייביק.

עטלעכע שעה שפעטער האָט א דייטש אָנגע־קלאפט אין אונדזער טיר. ער האָט אויף א פריינדלעכן אופן געפרעגט, אויב מיר האָבן עפעס צו בעטן אים. דער טאָטע האָט אים דער־ציילט וועגן מאָרד פון פרוי מאנטשער. דער דייטש האָט צוגעזאָגט צו כאָפן די מערדערס. דעם זעלביקן טאָג האָבן די דייטשן געטריבן דורכן שטאָט א סך רוסישע געפאנגענע. ר׳ ראובן מאנטשער און זיין זון קויבק זיינען געשטאָנען און געקוקט יעדער געפאנגענעם אין פנים אריין. זיי האָבן טאָקע דערקענט די צוויי רוסישע סאָל־דאָטן און אָנגעווינן אויף זיי צום דייטש. זיי זיינען אויף גיך איבערגעגעבן געווארן צו א

פעלדגעריכט און פאַראורטיילט געוואָרן דער־שאָסן צו ווערן.

★

מיין רבין ר׳ משה מאיר גוטמאן האָב איך ניט ליב געהאט: ער האָט געוואָלט, אז איך זאָל זיך לערנען, און איך האָב גראָד געהאט מער חשק צו שטיפן. אייך מאָל איז ער שטילערהייט צו־געגאנגען צו מיין לאַווקע (באַנק) און מיך גע־כאַפּט זיך שפּילנדיק. ער האָט אויסגעשטעלט אויף מיר זיינע טיפע אויגן און געזאָגט: בענצ־קע, זאָג דיין טאַטן, אז ס׳איז אן עבירה דער שכר־לימוד, וואָס ער צאָלט פאר דיר. דו וועסט אויסוואָקסן א גוי. אויף דיין אָרט קען זיצן א יינגל, וואָס וויל זיין א ייד און וויל לערנען.

איך האָב דאָס ניט דערציילט מיין טאַטן. אין עטלעכע צענדליק יאָר ארום האָב איך מיין אַמאָ־ליקן רבי געטראָפן אין אמעריקע, זיצנדיק צו־זאמען מיט מיין טאַטן. דער רבי איז שוין געווען אָנגעטאָן מאָדערנער, די יאָרמולקע קוים וואָס זי זעט זיך אויפן קאָפּ. איך האָב זיך באגריסט מיט אים זייער קאלט. ר׳ משה־מאיר האָט מיר געפרעגט: בענצל, וואָס עפּעס אזוי קאַלט? האָב איך אים געענטפערט מיט א פראגע: רבי, ווי קומט עס, אז איר גייט עפּעס מאָדערנע קליי־דער? אויף דעם האָט ער געענטפערט: יאָ, בענצל, אזוי איז עס. ווען אמעריקע וואָלט גע־קומען צו מיר אין סעמיאטיטש, וואָלט איך זיי געמאַכט פאר אזוינע יידן ווו איך. די צרה איז, וואָס איך בין געקומען קיין אמעריקע, מוז איך זיין א האלבער אמעריקאנער.

★

בייניש יאבלאן איז געווען א פאָלקס־מענטש, א שווער־פאַרהאַרעוועטער ייד. געווען איינער פון די אָרנטלעכסטע טיפּן אין סעמיא־טיטש. זיין דאווענען ימים נוראים, שחרית אדער מוסף, קלינגט נאָך ביז היינט אין די אויערן. זיין דאווענען איז געווען אזוי פול מיט היץ און נשמה, דעריבער פלעגט עס אזוי שטאַרק צע־וואָרעמען דעם עולם מתפללים. די ווייבער אין עזרת־נשים פלעגן ניט אויפהערן צו ווייגען, ווען ר׳ ביינוש יאבלאן פלעגט דאווענען.

★

א טיפּ ניט צו פארגעסן איז געווען ר׳ **איצע־לייבעלע**. מיין טאַטע האָט געהאַט א שוואַכקייט צום דאָזיקן יידן. ווען מיין טאַטע פלעגט דאווע־נען א מוסף יום־כיפור אָדער ראש־השנה, פלעגט ער נעמען ר׳ איצע־לייבעלען פאר א משורר. ער האָט געהאַט אזעלכע באַגלייט־ניגונים, וואָס מען קען זיי ניט פארגעסן.

ר׳ איצע־לייבעלע איז געווען א ייד א טומ־לער. ער פלעגט אָפט ארויפגיין אויפן בעלעמער און מעכב הקריאה זיין, שרייענדיק אויף זיין הויכן קול. ווען מען פלעגט אים פרעגן: ר׳ אי־צע, וואָס שרייט איר, וואָס ווילט איר? פלעגט ער ענטפערן: אז איר וועט זיין גוטע יידן, וועט מען ניט דאַרפן שרייען...

א שבועה־אקט אין „השומר הצעיר"
ראש הגדוד — לאלעק לעזין

א ציוניסטישע פּייערלעכקייט

סעמיאטיטשער אין אמעריקע

ד. פרידמאַן

לאנדסלייט אין די פאראייניקטע שטאטן

סעמיאטישער לאנדסלייט האָבן אָנגעהויבן קומען אין די פאראייניקטע שטאַטן מיטן גרויסן יידישן עמיגראַציע־שטראָם פון רוסלאנד־פוילן נאָך די פּאָגראָמען פון די אכציקער יאָרן. דער גרעסטער טייל פון זיי האָט זיך באזעצט אין ניו־יאָרק און א צאָל — אין שיקאגע, באסטאן, נו־ארק און אין עטלעכע אנדערע שטעט. ווי אלע ניי־געקומענע יידישע עמיגראנטן פון יענע יאָרן, האָבן אויך די סעמיאטישער צוזאמען מיט יידן פון ארומיקע שטעטלעך, זיך געזומען שאפן א אייגענע לאנדסמאנשאפט אָדער „סאָסייעטי".

חברה ברית אחים אנשי סעמיאטיש

די ערשטע סעמיאטישער לאנדסמאנשאָפט אין די פאראייניקטע שטאַטן איז די „חברה ברית אחים אנשי סעמיאטיש", וואָס איז געשאפן געוואָרן אין ניו־יאָרק אין 1903. די חברה איז פון די געציילטע לאנדסמאנשאפטלעכע ארגאניזאציעס אין אמעריקע, וואָס האָט עד היום אָפּגעהיט אירע פּראָטאָקאָל־ביכער זינט דעם ערשטן טאָג פון דער גרינדונג.

דער ערשטער פּראָטאָקאָל פון דער חברה איז דאָטירט פון 12טן אוגוסט 1903. פון אָט דעם פּראָטאָקאָל איז צו זען, אז אין דער ערשטער באראטונג צו אָרגאניזירן א סעמיאטישער לאנדסמאנשאפט האָבן זיך באטייליקט די וויי־טערדיקע פערזאָנען: שבתי קאן, אברהם גאָלד־בערג, דוד קעסלער, פיליפּ ראבינאָוויטש און הרי גרינשטיין.

לויטן באשלוס פון יענער באראטונג, איז גע־רופן געוואָרן א פארזאמלונג פון אלע סעמיא־טישער לאנדסלייט אין ניו־יאָרק, וואָס איז פאָרגעקומען דעם 16טן אוגוסט. דער פּאָרזיצער פון דער פארזאמלונג, פיליפּ ראבינאָוויטש, האָט אויפגעקלערט די נייטיקייט פון שאפן א אייגענע סאָסייעטי. נאָך א לענגערער דעבאַטע איז באַ־שלאָסן געוואָרן צו שאפן אן אייגענע אָרגאניזא־ציע מיטן נאָמען „חברה ברית אחים אנשי סע־מיאטיש".

דער ערשטער פּרעזידענט פון דער חברה איז געוואָרן אליהו חיים שפירא. וויצע־פּרעזידענט — חיים פסח דעמבראָווסקי, קאסיר — דוד שטראס־בערג.

איינער פון די הויפּטצילן פון דער חברה איז געוואָרן צו העלפן די מיטגלידער אין צייט פון נויט אָדער קראנקייט אוֹן צו באזאָרגן מיט קרקע לאחר מאה ועשרים שנה, וואָס איז אין ניו־יאָרק געוואָרן אן אמתער פּראָבלעם, גאָר אנדערש ווי אין די אמאָליקע פוילישע שטעטלעך.

די פירערס פון דער חברה האָבן זיך אויך פאר־נומען מיט זאָרגן פאר די רעליגיעזע הצטרכותן פון די מיטגלידער. שוין אויף דער ערשטער רע־גולערער זיצונג פון דער חברה, דעם 22טן או־גוסט 1903, האָט מען באשלאָסן צו קויפן אָדער דינגען א שול פאר דער חברה. די ערשטע סע־מיאטישער שול איז געוואָרן אויף 16 לודלאוו סטריט און האָט געקאָסט 23 דאָלאָר א חודש דירה־געלט. די שולן פון דער חברה האָבן זיך שפּעטער גאנץ אָפט געביטן.

פון פּראָטאָקאָל 2 און 3 איז צו זען, אז די צאָל מיטגלידער איז גיך געוואָקסן. צוליב דעם האָט מען געהויפן א נייע פּארזאמלונג, וואָס איז פאָר־געקומען דעם 17־טן אָקטאָבער, כדי צו קלייבן א נייע פּארוואלטונג. דער פּרעזידענט איז גע־בליבן דער זעלביקער. מיטגלידער פון דער פאר־וואלטונג זיינען אויסגעקליבן געוואָרן: וויצע־פּרעזידענט — ראובן לעוו, קאסיר — אברהם גאָלדבערג און סעקרעטאר — אברהם גובערמאן. פון 12־טן נאָוועמבער האָט די סעקרעטאָריישע ארבעט איבערגענומען פּרץ בארשטיין.

אָנהייב 1904 האָט די חברה געזומען צוויי דאָקטוירים, וואָס האָבן געמוזט באזוכן די מיט־

קאנסטיטוציאן

פאן דער

חברה ברית אחים

אנשי סעמיאטיץ

קאנווענטעט בראדערס אף סעמיאטיץ

בזענווילענט אסאסיאיישאן

נעגרינדעט דען 16-טען אויגוסט 1903

נעפרינטעט 1909

אנשים אחים אנחנו.

ר. אויערבאך, יוניאן פרינטער, 126 עסעקס סט.

גלידער אין פאל פון א קראנקייט, ווי אויך בא־שטעטיקן ווי לאנג זיי זיינען געווען קראנק. די ערשטע דאקטוירים זיינען געווען: ד״ר ראמאנ־סקי און ד״ר ראווינסקי.

די חברה האָט געהאָט אויסגעארבעט אַן אייּ־גענע קאָנסטיטוציע, וואָס איז נאָך לאנגע דיס־קוסיעס און א סך שינויים אַנגענומען געוואָרן אין דער פאָרעם, ווי זי איז אָפּגעדרוקט אין 1909, ווי עס ווייזט דער בייגעלעגטער פאָטא־סטאט.

אז מען זאָל משפּטן לויט די פּראָטאָקאָלן, איז די חברה געווען גאנץ אייגנעשלאָסען אין די אייּ־גענע ד׳ אמות. דער כּמעט איינציקער קאָנטאָקט מיט דער ארומיקער יידישער וועלט איז געווען דעמאָלט, ווען פּארשיידענע יידישע אַרגאניזא־ציעס פלעגן אריינשיקן בילעטן צו זייערס א טעאטער־אונטערנעמונג אָדער בעטן סתם א נדבה: „מלביש ערומים״ פון איסט בראָדוויי, „מושב זקנים״ פון מאנהעטן, „בית מחסה ליתו־מים״ אין ירושלים, „לחם עניים״ פון איסט סאיד, „האיאס״ און אנדערע מוסדות.

דער ערשטער גרעסערער אויפברויז אין דער שטילער און איינגעשלאָסענער ארבעט פון דער חברה איז געקומען אין 1914, מיטן אויסברוך פון דער ערשטער וועלט־מלחמה. אין פּראָטאָקאָל פון זיבעטן נאָוועמבער 1914, רעדט זיך שוין וועגן דער שווערער לאגע פון „אונדזערע ברי־דער אין דער אלטער היימאט״. דעם 22־טן נאָ־וועמבער האָט די חברה געפונען א גרויסן מיטינג פון אלע סעמיאטישער. עס איז געשאפן גע־וואָרן א רעליף־פאָנד צו העלפן די לאנדסלייט אין סעמיאטיטש. ספּעציעלע זיצונגען פון דער פארוואלטונג פון דער חברה זיינען געווען גע־וויידמעט בלויז דער לאגע פון די יידן אין דער היימאט. מען האָט געמאכט א טאָטער־אונטער־נעמונג פארן רעליף־פאָנד, וואָס האָט אריינגע־בראכט איבער 100 דאָלאר. 100 דאָלאר האָט די חברה געגעבן פון איר קאסע.

אין צייט פון קריג איז געווען זייער שווער אריבערצושיקן געלט. ערשט נאָכן סוף פון דער מלחמה איז אָנגעקומען מער הילף פון די אמע־ריקאנער לאנדסלייט פאר די יידן אין סעמיא־טיטש.

די חברה, וואָס האָט ביז די לעצטע יאָרן גע־האָט אן אייגענע שול, האָט זיך נוהג געווען צו נעמען פאר א רב איינעם פון סעמיאטישע אָדער פון די שטעטלער ארום. אין 1925 האָט זיך אָפּ־געוואָגט פון זיין רבנות אין דער חברה הרב ר׳ מאיר פאם. עס איז באשלאָסן געוואָרן צו בא־זאָרגן מיט פאפירן דעם הרב ר׳ שמואל קושעלע־ווישט און אים אָנשטעלן פאר א רב פון דער חברה. הרב ר׳ שמואל קושעלעוויטש איז אָבער ניט אויסגעווען קיין יאָר אין דער חברה. אין אָקטאָבער האָט די חברה באשלאָסן אראָפּצו־ברענגען פאר א רב ר׳ אליעזר פון סעמיאטיטש. אין מאי 1948 הט די חברה באשלאָסן צו בא־זאָרגן הרב לוי ביעליצקי, וועלכער האָט זיך גע־פונען דעמאָלט אין א פליטים־לאגער, מיט אן „אפידייוויט״ און אים אָנשטעלן פארן רב פון דער חברה. סוף 1949 האָט הרב ביעליצקי פאר־לאָזן די רבנות אין דער חברה.

אין 1928 איז אָרגאניזירט געוואָרן א פּייער־לעכער באנקעט צום 25־יאָריקן יובל פון דער „חברה ברית אחים אנשי סעמיאטיטש״. דאָס איז געווען די גרעסטע פּייערלעכע אונטערנעמונג.

וואָס די חברה האָט וועלן ס׳איז געמאַכט סיי פאר דעם, סיי נאָך דעם. ווי ווייט הצלחה׳דיק ס׳איז געווען יענער באנקעט באווייזט דער פאקט, וואָס די ריינע הכנסה איז געווען איבער 3 טויזנט דאָלאר.

בשייכות מיטן יובילייי איז די חברה פרעזענטירט געוואָרן מיט אַ ספר־תורה, געשענקט פון אברהם משה גאָלדבערג. די פֿרעזענטאַציע איז געווען אויף א פייערלעכן אופן: אלע מיטגלידער פון דער חברה האָבן מארשירט פון גאָלדבערגס הויז צו דער אייגענער שול, טראָגנדיק די נייע ספר־תורה אונטער די קלאנגען פון א מוזיק־אָרקעסטער.

דער גרעסטער אויפרודער אין דער טעטיקייט פון דער חברה איז געקומען דעמאָלט, וועו צייטונגען און ראַדיאָ האָבן אָנגעהויבן איבערגעבן וועגן גרויסן חורבן, וואָס די נאַציס האָבן געבראכט אויף די יידן אין אייראפּע בכלל און אין סעמיאטיטש בפרט. עס איז גיך געשאפן געוואָרן א רעליף־קאָמיטעט, וואָס האָט געארבעט אויטאָנאָם, אָבער אונטער דער השגחה פון דער חברה. מען קען ניט זאָגן, אז דער פולס פון דער ארבעט האָט געקלאָפט אזוי ווי יענע ביטערע צייט האָט עס געפאָדערט. מיטגלידער פון דער פארוואלטונג פלעגן טאָקע אָפט קריטיקירן די ארבעט און פאָדערן צו ווערן מער אקטיוו און ענערגיש אויפן געביט פון העלפן די יעניקע סעמיאטיטשער, וואָס האָבן זיך גראָטעוועט פון היטלער־חורבן. א יאָר אָדער צוויי נאָכן צווייטן וועלטקריג האָט דער גרעסטער טייל פון די גראָטעוועטע סעמיאטיטשער זיך געפונען אין איטאליע און אין ארץ־ישראל.

אויף א זיצונג פון דער פארוואלטונג, וואָס איז פאָרגעקומען דעם 26־טן אָקטאָבער 1947, האָט זיך באטייליקט מענדל גפני, א גאסט פון ארץ־ישראל און א מיטגליד פון דאָרטיקן „מרכז יוצאי סעמיאטיט". ער האָט געבעטן הילף פאר די אָן ערך 50 סעמיאטיטשער פון דער שארית־הפליטה, וואָס געפינען זיך שוין אין לאנד, ווי אויך צו שאפן א גמילות־חסד קאסע פאר זיי.

אין פעברואר 1951 האָט די חברה באשלאָסן צו קויפן אָדער בויען א הויז אין ישראל אויפן נאָמען פון די סעמיאטיטשער קדושים. די הויפט־איניציאַטאָרן און טוערס ארום אָט דעם פּראָיעקט זיינען געווען דוד קמחי און בן־ציון מאזור. דער פאָרזיצער פון דער ספּעציעלער קאָמיסיע פארן דאָזיקן צוועק איז געווען הערי פעלדמאן. מען האָט געמאכט א ריי אונטערנעמונגען, כדי צו שאפן מיטלען צו קענען פארווירקלעכן דעם פּראָיעקט, אָבער נאָך גאנצע צוויי יאָר ארבעט איז נאָך אלץ געווען די סומע צו קליין, אז מען זאָל קענען טראכטן וועגן קויפן אן אייגן הויז. מען האָט דעריבער אָנגענומען דעם פאָרשלאג פון ד״ר סוקעניק, א לאנדסמאַן פון סעמיאטיטש, אז פאר א טייל פון דעם געשאפענעם געלט זאָל מען קויפן בעסטן אין דעם נייעם שפּיטאָל, וואָס האָט זיך געבויט אין ישראל אויפן נאָמען פון ד״ר חיים ווייצמאן. אויף די בעסטן האָט מען געזאָלט אויפהענגען שילדלעך, אז זיי זיינען געשאָנקען פון סעמיאטיטשער לאנדסלייט אין אמעריקע.

נאָך לענגערע פארהאנדלונגען צווישן דער חברה און דעם „סעמיאטיטשער קלוב" אין ניו־יאָרק איז מען געקומען צו אזא הסכם: 3.000 דאָלאר אויף א הויז אין ישראל; 500 דאָלאר אויף א ליי־קאָסע; 500 דאָלאר אויף א יזכור־בוך און 250 דאָלאר צו פלאָנצן א וואָלד אויפן נאָמען פון סעמיאטיטש.

דעם 15טן יוני 1947, האָבן צום ערשטן מאָל זיך באטייליקט אין א זיצונג פון רעליף־קאָמיטעט געראטעוועטע סעמיאטיטשער — דוד קמחי און אברהם וואלאך. קמחי האָט איבערגעגעבן א לענגערן באריכט וועגן דער לאגע פון די סעמיאטיטשער פליטים אין איטאליע, פון וואנען ער איז געקומען. ער האָט זיך אויך באקלאָגט אויף דער קליינער הילף, וואָס דער סעמיאטיטשער רעליף־קאָמיטיט אין ניו־יאָרק שיקט פאר די געראטעוועטע לאנדסלייט אין די פליטים־לאָגערן.

דער רעליף־קאָמיטעט האָט דעמאָלט באשלאָסן צו שיקן פאר סעמיאטיטשער אין איטאליע 250 דאָלאר, אויסער פריערדיקער הילף. אויסער דעם איז אויך באשלאָסן געוואָרן צו שיקן יעדן סעמיאטיטשער פליט אין איטאליע 15 דאָלאר. א סך געהאָלפן דער סעמיאטיטשער שארית־הפליטה אין איטאליע האָט דער קאָמיטעט פון סעמיאטיטשער אין נואַרק, ניו־דזשערסי.

די חברה צוואמען מיטן רעליף־קאָמיטעט האָבן

אויך באזאָרגט איינצלנע סעמיאטיטשער פליטים מיט אמעריקאנער וויזעס.

אין משך פון זיין דריי־יאָריקער עקסיסטענץ האָט דער רעליף־קאָמיטעט פונאנדערגעטיילט סך־הכל 4,968.97 דאָלאר פאר סעמיאטיטשער פליטים אין ישראל, איטאליע, דייטשלאנד, עסט־רייך, פוילן און פראנקרייך. סוף 1949 איז דער קאָמיטעט אויפגעלייזט געוואָרן.

די חברה, וואָס פייערט איצט איר 60־יאָריקן יובילייי, לעבט נאָך. איר טעטיקייט איז אָבער זייער א קליינע. די פארזאמלונגען ווערן ווייניק באזוכט. די צאָל מיטגלידער האָלט אין פאָלן. דער פרואוו אריינצוציען די סעמיאטיטשער וואָס זיינען געקומען קיין ניו־יאָרק נאָכן צווייטן וועלט־קריג, האָט זיך ניט איינגעגעבן. טאָקע די זעלביקע סעמיאטיטשער — אָבער פון צוויי וועלטן, און די ניי־געקומענע האָבן זיך גענומען שאפן אייגענע אָרגאניזאציעס אין זייער נייעם לאנד.

„קלוב פון סעמיאטיטשער פריינד פאר ישראל"

די צווייטע אָרגאָניזאָציע פון סעמיאטיטשער אין די פאראייניקטע שטאָטן איז געשאפן גע־וואָרן אין ניו־יאָרק אין 1951. די איניציאָטאָרן פון דעם האָבן געהאט א זיצונג דעם 9טן יוני 1951. זי איז געעפנט געוואָרן דורך בען מאזור. אריינפיר־ווערטער האָבן געהאלטן דוד קמחי און אלתר פעלדמאן. פאָרזיצער איז געווען יוסף קו־פערשמיד און סעקרעטאר — וועלוול זגאדני. נאָך א לענגערער דיסקוסיע האָבן די פארזאמלטע באשלאָסן צו שאפן אן אָרגאניזאציע מיטן נאָמען „קלוב פון סעמיאטיטשער פריינד פאר ישראל". בען מאזור איז אויסגעקליבן געוואָרן פארן פרע־זידענט, יוסף קופערשמיד — וויצע־פרעזידענט, ווילי רובין — קאסיר. אין דער עקזעקוטיווע זיי־נען אריין: לעאנארד טשעסנעט, אלפרעד אונ־גאר, מאשע אקאן, וועלוול זגאדני, אליה קאפ־לאן, משה פוטערמאן, דוד קמחי, לי רובין, הע־לען מאזור.

ווי דער נאָמען פון דער אָרגאָניזאָציע זאָגט, האָט דער „קלוב" זיך בעיקר פארנומען מיט הילף פאר ישראל, ריכטיקער געזאָגט — פאר סעמיאטיטשער פליטים אין מדינת ישראל. פון די פראָטאָקאָלן פון „קלוב" איז צו זען, אז מען פלעגט שיקן געלט, פעקלעך קליידער און שפייז פאר די ניי־געקומענע לאנדסלייט אין ישראל, ביז וואנען זיי האָבן זיך געקענט שטעלן אויף די אייגענע פיס.

דער „קלוב" האָט אָבער אויך געזאמלט געלט פון זיינע מיטגלידער פאר אלגעמיינע הצטרכותן אין ישראל. אין משך פון זיין טעטיקייט האָט ער מיטגעהאָלפן דער סאָסייעטע צו שאפן 3.000 דאָלאר פאר א שול אויפן נאָמען פון די סעמיא־טיטשער קדושים, עטלעכע הונדערט דאָלאר פאר קופת חולים, 550 דאָלאר פאר א קארדיאָ־גראף אין קופת חולים.

מערערע הונדערט דאָלאר האָט דער „קלוב" אויך געגעבן אונטער דער צייט צו „יונייטעד דזשואיש אפיל".

די פראגע פון געבן געלט אויף א שפיטאָל האָט ארויסגערופן שארפע דיסקוסיעס. טייל פון די מיטגלידער, בראש מיט דוד קמחי, זיינען געווען קעגן דעם, אז מען זאָל געבן געלט אויף א מוסד, וואָס האָט וועלכע ס'איז פארטייאישע באפאר־בונג. דאָס האָט געבראכט דערצו, אז עס זאלן זיך פירן לאנגע און פארצויגענע פארהאנדלונ־גען צווישן די קעגנערס און אָנהענגערס פון דאָ־זיקן פלאן, צוזאמען אויך מיט פאָרשטייערס פון ישראל־קאָמיטעט ביי דער סעמיאטיטשער לאנדסמאנשאפט.

ווען ס'איז אויסגעבראָכן דער גרויסער קריזיס ארום ישראל בשייכות מיט דער סיני־אָקציע אין 1956, האָט דער „קלוב" תיכף גערופן א ספע־ציעלע פארזאמלונג פון זיינע מיטגלידער. חברים האָבן זיך דעמאָלט באשטייערט מיט גרעסערע סומעס און געשאפן א פאָנד פון 700 דאָלאר פאר ישראל און עס אָפּגעשיקט צום 70טן געבורטס־טאָג פון בן־גוריון.

דער „קלוב" האָט פון צייט צו צייט געגעבן הילף אויך אָרטיקע מוסדות, אָבער אין זייער א קליינעם פארנעם. צווישן די דאָזיקע מוסדות גע־פינען זיך: הרב שמידמאנס ישיבה אין ברוקלין, די א. ליעסין שול אין ברוקלין, דער מושב־זקנים פון די ביאליסטאָקער און אנדערע.

א באזונדער קאפיטל איז די באציאונג פון א טייל פון די פירערס פון „קלוב" צום יזכור־בוך פאר דער סעמיאטיטשער קהילה. על פי שכל האָט דער יזכור־בוך געדארפט זיין א צענטראלע אר־

בעט פון דעם „קלוב", אָבער צוליב מיספֿאַרשטיי־
ענישן צווישן „קלוב" און די אקטיווע טוערס
פֿארן יזכור־בוך איז עס ניט אזוי געווען. פונ־
דעסטוועגן האָט דער „קלוב" געגעבן פֿארן
יזכור־בוך 700 דאָלאָר.

אין אָקטאָבער 1961 האָט בעת מאזור רעזיג־
נירט פון צו זיין פֿרעזידענט פון „קלוב". אויף
זיין אָרט איז אויסגעקליבן געוואָרן סטעלא קו־
פֿערשמיד. אויפן אָרט פון רעזיגנירטן וויצע־
פֿרעזידענט ווילי רובין איז אויסגעווײלט געוואָרן
לעאָנארד טשעסנאט. די איבעריקע נייע מיטגלי־
דער אין דער עקזעקוטיווע זיינען געווען: פֿלאָ־
רענץ בערמאן — פינאנץ־סעקרעטאר, רחל
טשעסנאט — קאָרעספאָנדענץ, און מאשע אקאן
— פֿראָטאָקאָל־סעקרעטאר. די נייע פֿרעזידענטין
האָט אָבער רעזיגנירט אין א צען חדשים ארום
און אויף איר אָרט איז ווידער אויסגעקליבן גע־
וואָרן בען מאזור, וועלכער פירט אָן ביז איצט
מיטן „קלוב". ווי א נייער וויצע־פֿרעזידענט איז
אויסגעוויילט געוואָרן יוסף קופֿערשמיד.

סעמיאטישער קאָמיטעט פאר ישראל

עטלעכע חדשים פאר דער גרינדונג פון דעם
„קלוב פון סעמיאטישער פריינד פאר ישראל"
איז געשאפן געוואָרן נאָך אן אָרגאניזאציע פון
סעמיאטישער, וואָס איז באשטאנען בעיקר פון
נייי־געקומענע, אָבער אין קאָאָפּעראָציע מיט די
פריערדיקע לאנדסלייט אין ניו־יאָרק. געקומען

קלוב פון סעמיאטישער פריינד פאר ישראל
ערשטע רייי פון לינקס צו רעכטס:
פ. בוימן, ח. טויב, פ. מארמור, ה. מאזור, ב. סענדיק, ס. וויס, ח: שניידר
צווייטע רייי פון לינקס צו רעכטס:
זש. בוימן, ל. רובין, ס. קופערשמיט, פ. זאגאדני, ר. טשעסנאט, ס. פרידמן, ל. בראון, ב. בראון
דריטע רייי פון לינקס צו רעכטס:
ח. רובין, ח. זגאדני, י. קופערשמיט, ב"צ מאזור, ל. טשעסנאט, ד. פרידמן, א. סענדיק

עקזעקוטיוו פון „סעמיאטיטש־דראגאטשינער יונג־קלוב"
(פון רעכטס צו לינקס)
זיצן : אייבי בלושטיין, דוד קמחי, גרשון לעוו, הערי שבת
שטייגן : א. וואלאך, ד. סטאצקי, ל. פלאשניצקי, י. סטאצקי, א. מארער. מ. קארן,
ר. קארן, ה. שבת, ה. קמחי, ב. גודמן, ל. גודמן

איז דאָס ווי א רעזולטאַט פון דער רעזאָלוציע, וואָס די „חברה ברית אחים אנשי סעמיאטיץ" האָט אָנגענומען דעם 10טן פעברואר 1951, וועגן בויען א הויז אין ישראל צום אָנדענק פון די סע־ מיאטיטשער קדושים. דעם פאָרשלאָג האָט אריינ־ געטראָגן דוד קמחי. פאר דעם צוועק איז געשאפן געוואָרן א ספעציעלער קאָמיטעט, וואָס זיין קאָנ־ סטיטואירנדיקע זיצונג איז פאָרגעקומען דעם 17טן פעברואר 1951, וואָס אויף איר איז אויס־ געקליבן געוואָרן פאר פאָרזיצער פון קאָמיטעט אלתר פעלדמאן, סעקרעטאר — דוד קמחי און קאסיר — בען מאזור. צו זיי זיינען שפעטער צו־ קאָאָפטירט געוואָרן ווילי רובין, פ. מגיד, יוסף קופערשמיד. עס איז אויך באשטימט געוואָרן דער נאָמען : „קאָמיטעט פאר בויען א הויז אין ישראל" (צום אָנדענק נאָך די סעמיאטיטשער קדושים) ביי דער „חברה ברית אחים אנשי סע־ מיאטיץ". דער נאָמען איז שפעטער געביטן גע־ וואָרן אויף „סעמיאטיטשער קאָמיטעט פאר ישראל". ס׳איז געווען קלאָר — און דאָס האָט אויך געזאָגט דער ערשטער נאָמען — אז דער „ברית אחים" איז דער פוסק אחרון אין אלע אָנגעלעגנהייטן פון דעם נייעם קאָמיטעט. אין דעם זין איז אויך אָנגענומען געוואָרן א באשלוס שוין אויף דער ערשטער זיצונג.

דער הויפּטציל פונעם קאָמיטעט איז געווען צו שאפן די נייטיקע סומע אויף בויען א הויז אין ישראל, צווישן 3 און 5 טויזנט דאָלאָר. דער ער־ שטער מאָסן־מיטינג, וואָס דער קאָמיטעט האָט איינגעאָרדנט פארן דאָזיקן צוועק, האָט אריינ־ געבראכט 1.200 דאָלאָר.

דערביי דארף מען צוגעבן, אז אויף דער זי־ צונג פון דער „חברה ברית אחים אנשי סעמיא־ טיץ", וואו מען האָט באשלאָסן צו בויען א הויז אין ישראל פאר די סעמיאטיטשער קדושים, האָט דער „ברית אחים" אָסיגנירט אויף דעם 1.000 דאָלאָר.

וועלנדיק אויסברייטערן זיין טעטיקייט און

שאפן מערער געלט, האָט דער קאָמיטעט גע־מאַכט א ריי פּרואוון זיך צו פאַרבינדן מיט סע־מיאַטיטשער לאַנדסמאַנשאפטן אין אַנדערע שטעט פון אמעריקע און קאַנאַדע, בעיקר אין נו־ארק. צום בעדויערן, האָבן יענע ניט ארויסגע־וויזן דעם גענעריקן אינטערעס און דער קאָמי־טעט האָט זיך געמוזט באגרענעצן מיט זיין אר־בעט אויף ניו־יאָרק.

אויף דער קאָמיטיט־זיצונג פון 20טן אַקטאָ־בער 1951, גיט אַפּ בען מאזור א דערקלערונג, אז דער „קלוב פון סעמיאַטיטשער פריינד פאר ישראל", וואס איז געשאפן געוואָרן אין יוני 1951, האָט באשלאָסן צו פירן אַן אומאַפּהענגיקע ארבעט, אָבער זיינע מיטגלידער וועלן אויך וויי־טער מיטארבעטן פאר אונטערעמונגען פון דעם קאָמיטעט. פון דעמאָלט האָבן זיך געשאפן פאר־שיידענע חילוקי־דעות וועגן דעם אופן, ווי אזוי צו פארטיילן די געואמלטע געלט פאר די פאר־שיידענע אינסטיטוציעס אין ישראל. נאָך דיס־קוסיעס אויף א ריי זיצונגען איז ענדגילטיק באַ־שלאָסן געוואָרן זיך צו האלטן ביים אָריגינעלן פּראָיעקט פון בויען א הויז, וואס זאָל זיין א לאנדווירטשאפט־שול פאר קינדער.

דעם 30טן יאנואר 1955, איז אויף א בשותפות־דיקער זיצונג מיט דער „חברה ברית אחים אנשי סעמיאטיץ" באשלאָסן געוואָרן:

1) איבערגעבן דעם „יונייטעד דושיאיש אפּיל" די סומע פון 3.000 דאָלאר אויף צו בויען א קינ־דערשול אין ישראל;

2) 500 דאָלאר פארן סעמיאטיטשער „גמילות חסד" אין ישראל;

3) 500 דאָלאר פאר א יזכור־בוך;

4) 250 דאָלאר אויף פלאנצן א וועלדל צום אַנדענק פון די סעמיאטיטשער קדושים.

דער פונקט 3 איז אויף א שפּעטערדיקער זיי־צונג רעווידירט געוואָרן.

דער „סעמיאטיטשער קאָמיטעט פאר ישראל" האָט עקסיסטירט ביז אנהייב 1956. זיין לעצטע פארוואלטונג איז געווען אזא: פאָרזיצער און פּראָטאָקאָל־סעקרעטאר — דוד קמחי, קאסיר — א. קאטלער, נאמנים — דוש. קרעמער, בושע־זינסקי און רחל טשעסנאט, פינאנץ־סעקרע־טאר — דז. קרעמער.

סעמיאטיטש־דראגאטשינער פריינדשאפטקלוב

די דריטע און יינגסטע אָרגאניזאציע פון ניי־געקומענע סעמיאטיטשער אין ניו־יאָרק איז די „סעמיאטיטש־דראגאטשינער פריינדשאפטקלוב", וואס איז געשאפן געוואָרן אין 1962.

די פּראָגראם פון אָט דער נייער אָרגאניזאציע איז צו שיקן הילף פאר ישראל און פאר לאנדס־לייט. אין משך פון דער קורצער צייט פון איר עקסיסטענץ האָט זי שוין באויזן צו געבן מע־רערע הונדערט דאָלאר פאר דעם „יונייטעד דזשואיש אפּיל" און פאר נויטבאדערפטיקע לאנדסלייט. איין לאנדסמאן אין ניו־יאָרק איז געהאָלפן געוואָרן מיט 400 דאָלאר אין זיין שוע־רער קראנקייט. זי האָט שוין געהאט א ריי פאר־זאמלונגען און צוזאמענקומען. די צאָל פון אירע חברים איז ארום נייניציק, בעיקר פון יינגערן עלעמענט.

די גרינדערס פון „סעמיאטיטש־דראגאטשינער פריינדשאפטקלוב" זיינען: העלען שבת, אייב בלושטיין, גרשון לעוו, רינע קארן, הערשל שבת. אין עקזעקוטיוו גיין אריין: דוד קמחי — פּרע־זידענט, ישראל מארער — וויצע־פּרעזידענט, הערשל פּלאטניצקי — נאמן, רינע קארן — קא־סירערין, הערשל בלושטיין — וויס־פּרעזידענט, גרשון לעוו, רובינשטיין, דוד סטאצקי, לייבל גוטמאן, קלמן קופּערהאנט.

דער יונגער קלוב איז זייער אקטיוו. די מיט־גלידערשאפט פארגרעסערט זיך און אלע אונ־טערנעמונגען זיינען געווען מיט גרויס דערפאָלג.

סעמיאטיטשער יזכור־בוך קאָמיטיט אין ניו־יאָרק

דעם 22טן דעצעמבער 1956, איז פאָרגעקומען א זיצונג פון מערערע סעמיאטיטשער. דאָרטן איז באשלאָסן געוואָרן ארויסצוגעבן א יזכור־בוך, אין וועלכן עס זאָלן פאראייביקט ווערן די גע־שיכטע, לעבן און אומקום פון דער סעמיאטי־טשער קהילה. דער פאָרזיצער פון דעם קאָמיטעט פארן בוך איז די גאנצע צייט געווען ווילי רובין, דער סעקרעטאר — דוד קמחי און קאסיר — יוסף קופערשמיד. אין דעם קאָמיטעט זיינען גע־ווען אקטיוו: לוי רובין, הערשל שבת, אברהם

וואלאך, מאטל ברוקער, העשל פּלאַטניצקי, ישראל מארער, קלמן קופּערהאנט.

דער פּלאן פון ניו־יאָרקער יזכור־בוך קאַמיטעט איז תחילת געווען אַרויסצוגעבן דעם ספר אין ניו־יאָרק. צוליב פּארשיידענע שוועריקייטן איז דאַס געוואָרן אוממעגלעך אויסצופירן, דעריבער האָט דער קאַמיטעט זיך פּארבונדן מיטן „איגוד יוצאי סמיאטיץ" אין ישראל, וואָס האָט מסכים געווען אַרויסצוגעבן בשותפות דאַס בוך אין תל־אביב. דאס בוך דארף זיין אויף יידיש און עברית. אויב עס וועט זיין א מעגלעכקייט, וועט געגעבן ווערן א רעזומירונג אויך אויף ענגליש.

צום אויפשטעלן די בילד וועגן סעמיאטיטש צווישן ביידע וועלט־מלחמות, ספּעציעל וועגן חורבן, וואלד און טרעבלינקע, זיינען אויסגענוצט געוואָרן די גבית־עדות און זכרונות פון: הערש פּלאַטניצקי, מרדכי ברוקער, ישראל מארער, ברוך קאטלער, דוד קמחי, ווילי רובין און ביחוד פון אברהם וואלאך און הערשל שבת.

אמעריקאנער קאמיטעט פּארן סעמיאטיטשער יזכור־בוך
(פון רעכטס צו לינקס)
שטייען : ען מארער, העלען שבת, יהודית וואלאך, העלען קמחי, לי רובין, הערי פּלאטניצקי. לילי פּלאטניצקי
זיצן : אירווינג מארער, הערי שבת, אייבי וואלאך, דוד קמחי, איסר ראבינאוויטש (רובין), יאסל קופּערשמיד, מאקס ברוקער

חורבן

אין וואלד

איך זיץ אין וואַלד אייגזאַם אַליין,
אין האַרצן דריקט אַ שטיל געוויין.
אַן אַ נאַנטן, אַן אַ פריינט,
אַן אַ מאַרגן אוו אַן אַ היינט.

מיין וואַנדערן איז אַן אַ צוועק,
אייגעהילט אין גרויל אוו שרעק.
שוין לאַנג פאַרגעסן וואָס הייסט זיין זאַט
אויף דעם וועג פון נע־ונד.

צו זיך אַליין איך טראַכט אוו רעד.
אַרום איז פינצטער, קאַלט אוו שפּעט.
די אויגן מיד, געשוואָלן די וויעס,
דער הונגער זויגט אויס פון מיר דאָס חיות.

איך טראַכט ווי זיך ראַטעוועז פון היטלערס הענט,
ניט צו ווערן לעבעדיק פאַרברענט,
גיט אַן עצה, זאָגט מיר ווער...
אויף מיין פּנים רינט אַ תפילה־טרער.

אלי, אלי, איך שעפּטשע שטיל,
אל רחום וחנון מיט גרויס געפּיל.
טו אַ חסד, אַ געגאַד,
קענסט דאָך אַליץ, אַה גרויסער גאָט!

אַזוי בין איך אייגעשלאָפן,
אַ קורצע צייט איז בלויז פאַרלאָפן.
דער גאַנצער וואַלד און אַלץ אַרום
איז געוואָרן שטיל און שטום.

אַ בת־קול דערהערט האָט זיך דאָרט...
איך געדענק נאָך איצט יעדעס וואָרט:
„זאָרג ניט, קינד מיינס, ניט וויין און קלאָג,
ס׳וועט אויך פאַר דיר קומען דער טאָג".

„די זון וועט נאָך פאַר דיר אויפשיינען
און פאַר אַלע יידן וואו זיי זיינען.
איר וועט נאָך שירה זינגען אין אייגן לאנד
און ,הוירא׳ טאָנצן האָנט ביי האָנט"...

אַ פרייד באהערשט האָט מיך אינטים,
דערפילט האָב איך דעם צלם אלוקים.
די אויגן שטראַלן, דאָס פּנים גליט,
די נשמה מתיקותדיק אין הימלען פליט.

פלוצלינג — אַ ירגזון־דינער האָט זיך דערהערט
און מיין זיסן חלום־טרוים צעשטערט.
— — — — — — — — — — — — — —
זיץ איך אין וואַלד אייגזאַם, אַליין,
אין האַרצן דריקט אַ שטיל געוויין.

ד. פּרימסטאָר

אונטער דער סאוויעטישער אקופאציע

סעמיאטיטש איז געווען א טייל פון יענער פּוילישער געגנט, וואָס איז לויטן אָפּמאַך פון מאַלאָטאָוו־ריבנטראָפּ אָפּגעגעבן געווארן צו סאָוויעט־רוסלאנד. דער חורבן פון אַט דער קהי־לה קדושה האָט דעריבער דורכגעמאכט צוויי פּא־זעס: די סאָוויעטן האָבן אָנגעהויבן מיטן חרוב מאכן דאָס גאנצע יידיש־גייסטיקע און עקאָנא־מישע לעבן און די נאַציס האָבן עס פארענדיקט מיטן פארטיליקן די יידן גופא.

סעמיאטיטש איז פארנומען דורך די דייטשן שוין אין צען טעג נאָכן אויסבראָך פון פּויליש־דייטשן קריג. די נאציס זיינען דאָרטן געווען 12 טעג, ביז די סאָוויעטן האָבן אינערגענומען פון זיי די שטאָט. אין אַט דער קורצער צייט האָבן די סעמיאטישער יידן געפילט אויף זייער אייגענער הויט, וואָס עס וועט זיין זייער גורל, אויב די נאַציס זאָלן פארבלייבן אין שטאָט די ענטגילטיקע בעלי־בתים.

אינער פון די ערשטע אדמיניסטראטיוע שריט פון די דייטשן איז געווען צו שאַפן א מין רע־פּרעזענטאַנץ פון די יידישע איינוואוינערס. קודם־כל האָבן זיי גערופן דעם מרא דאתרא, הרב הגאון געשטיין, און אים געמאַכט פאר־אַנטוואָרטלעך פאר קהל. צו אים זיינען צוגע־צויגן געווארן ר' ראובן מאנטשער און יאנקל רובינס, ווי אויך דער גלח און דער אַדוואָקאַט טשארניצקי און אויף זיי אלעמען איז ארויפ־געלייגט געווארן די אחריות פארן סדר אין שטאָט. די ערשטע זיצונג פון אַט דער כלומרש־טער רעפרעזענטאַנץ, וואָס איז פאָרגעקומען אין דער שול אויף הויפישער גאס אונטער דער השגחה פון די דייטשן, איז געווען גאַנץ „דרא־מאָטיש": די דייטשן האָבן ארויפגעלאָזן א מאַלפּע צו טאַנצן אויף די קעפּ פון די שטעטלשע „פּארשטייערס".

גלייך אויף מאָרגן נאָך זייער אריינקום אין שטאָט האָבן די דייטשן ארויסגעגעבן אַ באַפּעל, אז אלע יידן מוזן זיך רעגיסטרירן. די רעגיס־טראציע איז באגלייט געווארן מיט גוטע קלעפּ מצד די דייטשן.

דאָס פאָרנעמען סעמיאטיטש איז אויסגעפאלן גראָד אין דער צייט פון ימים־נוראים. א טייל יידן האָבן פּשוט מורא געהאט צו גיין אין שול, ווי בכלל צו באווייזן זיך אויף דער גאס. פאר יום־כיפור האָט דער רב געלאָזט וויסן, אז „כל־נדרי" וועט מען ניט זאָגן ביי נאכט, נאָר צוויי א זייגער ביי טאָג ערב יום־כיפור. אין מיטן כל־נדרי זיינען אריין נאַציס אין שול און געזונגען זייער כוליגאַנישע „האָרסט וועסל לידל". אויך אויף מאָרגן, אום יום־כיפור, זיינען דייטשן אריין אין די שול. עס איז אויסגעבראָכן א גרויסע פּאַניק צווישן די דאָוונענדיקע יידן. א סך האָבן געזומען לויפן דורך די פענצטערס. אין בית־מדרש „חיי אדם", אויף דראָגאָטשינער גאס, איז יאָסל דער טאָקער געבליבן הענגען א דערשאָ־סענער אויפן פענצטער פון שול.

נאָך אזא טרויעריקן פאָרשפיל פון די נאַציס האָבן די יידן זיך שטארק דערפרייט מיט די סא־וויעטן, וואָס האָבן אינערגענומען סעמיאטיטש סוכות־צייט. מען האָט זיך געטרייסט, אז מען איז כאָטש זיכער מיטן נפש. אָבער ס'האָבן זיך אָנגעהויבן אנדערע צרות.

אויך די סאָוויעטן האָבן קודם־כל באפויל אלע שטעטלשע תושבים זיך צו רעגיסטרירן. די איי־וואוינערס זיינען איינגעטיילט געווארן אין דריי קאָטעגאָריעס: ארבעטערס, סוחרים, האָנטוורי־קערס. היות דער גרעסטער טייל פון די סעמיא־טיטשער יידן האָבן געהערט צום סוחרים־קלאס, זיינען זיי ממילא געווען די ערשטע צו ליידן פון דער נייי־איינגעפירטער סאָוויעטישער אָרדענונג אין שטאָט.

כמעט אלע קראָמען זיינען נאציאָנאליזירט גע־

ווּאַרן דורך דער נייער מאַכט. פֿאַר די האַנט־ווערקערס זיינען געשאפֿן געוואָרן אַרטעלן. אין די אַרטעלן האָט מען אָבער ניט אַנגענומען די אלע בעלי־מלאכות, וואָס האָבן געוואָלט דאַרטן ווערן מיטגלידער. האַנטווערקערס, וואָס זיינען געבליבן אויסער דעם ראָם פֿון אַרטעלן, האָבן געקענט האלטן ווייטער זייערע פֿריוואַטע וואָר־שטאַטן. אָבער די אויסערגעווײנלעכע שטייערן, וואָס מען האָט אַרויפגעלעגט אויף זיי, זיינען גע־ווען א זעלכע שווערע, אז די פֿריוואַטע מייס־טערסקייעס זיינען ממילא געצוואונגען געוואָרן זיך גיך צו פֿארמאכן איינע נאָך דער אנדערער.

דער סוחרישער עלעמענט איז דורך די סאָ־וויעטן באטראכט געוואָרן ווי א פּאָליטישער שונא פונעם נייעם רעזשים, דעריבער האָבן די סאָוויע־טישע מושלים זיך ניט באנוגנט בלויז מיט דעם, וואָס זיי האָבן צוגענומען די קראָמען און די פֿאבריקן, נאָר זיי האָבן נאָך אַרויסגעשיקט די גרעסערע סוחרים און פֿאבריקאַנטן — ס׳רוב יידישע, פֿארשטייט זיך — פון שטאָט. דער ערש־טער אַרויסגעשיקט צו ווערן פון סעמיאָטישע איז געווען שמעון האמערשלאק. נאָך אים איז גיך געקומען די ריי פון: ראובן מאנטשער, ישראל צוקערמאן, יואל לעוו, ניסן נאָוויק און משפחה, פרוי מינץ, מאיר פּעלכאָוויטש, משה פארבער, אירע מאָרמור, חיים זאלטאק, כאמסקי דער אַפּ־טייקער, משה פונדיק, מרדכי מאנדלבוים, לאנ־דאן דער אָפּטייקער, משה מארמור, זלמן אר־ליאנסקי, זינגער, שמאי יודל יאבלאן, אברהם וואלאך און זיין מאָמע, וואָלף וואלאך, יאנקל רובינס, נחמן אש, מרדכי טענעוויצקי, אלחנן קמחי און משפחה, פאמיליע סיר, בלימטשע אוועַרבוך, יאנקל באבין, פייוול בזשעזינסקי, גא־לאָמב, טאלווינסקי, קלמן ראָזנבוים, שמואל סו־קעניק, וולף, ברוך פוקס, יאנקל אורשעס (אל־טעס), מענדל אבערקאוויטש, פּינטשע פּירער, הרב גערשטיין, חיים בער פּירער, פייוול ראדזינ־סקי, משה מלאך, יאנקל באגליי, יודל געווירץ, נח קראמער, איצל באטשאן, די מאליניאקעס, פאמיליע סאלאט, חיים דייטש, ישעיה דייטש, העניע קאטלער, יהודה קאָהוט.

א טייל זיינען אויסגעשיקט געוואָרן צוליב פּאָליטישע מאָטיוון: פּירערס פון פּאָליטישע פּארטייען, וואָס די מאַכט האָט זיי פארדעכטיקט אין אנטי־סאָוויעטיזם.

די אלע אויבן־דערמאנטע און אנדערע, וואָס זיירער נעמען געדענקען זיך ניט, זיינען אויס־געשיקט געוואָרן פון סעמיאטיטש אויף א מרחק פון 8—10 קילאָמעטער. א טייל פון יענע און אנדערע יידן זיינען אָבער שפּעטער פארשיקט געוואָרן קיין סיביר. צווישן זיי: הרב לוי ביע־לי׳צקי, די משפחה מאליניאק, יאנקל אורשעס (אלטעס), ברוך פנקס דער אנארכיסט, בערל מלאך, הערשל מלאך, קלמן מלאך, מרדכי קאָט־לער, בצלאל קאטלער.

עס פארשטייט זיך, אז אין די לחלוטין נייע באדינגונגען זיינען אלע אלטע יידיש־געוועל־שאפטלעכע טוערס גלייך אַראָפּ פון דער סצענע. א טייל פון זיי איז אויסגעשיקט געוואָרן, און די איבערגעבליבענע האָבן זיך צעסטאָרעט וואָס וויניקער זיך צו ווארפן אין די אויגן. אויף דער אייבערפלאַך פון סעמיאטישער יידישן לעבן זיינען דעמאָלט אויפגעשוואומען נייע נעמען: אברהם גארבער, יאָסל פיש, הענעך ווראנע.

ניט וויניקער ווי אויפן עקאָנאָמישן איז אויך אויפן גייסטיקן געביט פאָרגעקומען א פולע אי־בערקערעניש. די העברעאישע „קדימה״ שול איז תיכף פארוואנדלט געוואָרן אין א יידיש־קאָמו־ניסטישער שול. די תלמוד־תורה און חדרים זיי־נען פארמאכט געוואָרן. דאָס גאנצע יידיש־רעליגיעזע לעבן איז געפירט געוואָרן אונטערן שאַטן פון מורא און שרעק. די אַרטיקע מושלים האָבן אפילו געמאכט א פּרואוו צוצונעמען די איינציקע גרויסע שול, וואוהין די יידן פלעגן נאָך קומען דאוונען. אָבער די סעמיאטישער יידן האָבן אויסגעוויזן דרייסטקייט, ווען ס׳איז געקומען ביים צונעמען פון זיי זייער מקום קדוש. ס׳איז אוועק א דעלעגאציע צו דער שטאָט־פאר־וואלטונג צו אינטערוועניר קעגן דעם פּלאן פון מאכן א סחורות־מאגאזין אין דער גרויסער שול. קלמן שווּץ, איינער פון דער דעלעגאציע, האָט דרייסט געזאָגט: אויב איר ווּעט צונעמען די קירך אויף אן אָפּערע־הויז, וועלן מיר אָן פּראָ־טעסט אָפּגעבן די שול פאר א סחורה־לאגער. נאָך א לענגערער דעבאטע האָבן די יידן אויס־געפירט.

אין דער דעלעגאציע האָבן זיך באטייליקט, אויסער קלמן שעווק, אברהם וואלאך, שמעון שבת, ראובן ברוקער.

איינע פון די טענות פון דער שטאָט־פארוואל־טונג צו דער דעלעגאציע איז געווען, אז יידן האָבן נאָך שולן אין שטאָט און זיי שטיין פאר־מאכט. דאס האָט געבראכט דערצו, אז יידן זאָלן אָנהויבן גיין דאוונען אין מערערע שולן פון שטאָט.

די יידן אין סעמיאטיטש האָבן ביסלעכווייז גע־נומען צופֿאָסן זייער לעבן צום נייעם רעזשים. מיט די אלע צרות און גזירות זיינען די סאָ־וויעטן, נאָך אלעמען, דאָך געווען בעסער פון די דייטשן, און מיטן יידיש־טראָדיציאָנעלן „גם זו לטובה" האָבן די יידן געמומען פון דאָס ניי בויען ווי עס איז זייער לעבן. אָבער דאָס איז זיי ניט באשערט געווען.

עס האָבן אלץ שטארקער געמומען צירקולירן קלאנגען, אז דער דייטש־סאָוויעטישער ניט־אָנפאל אָפמאָך וועט לאנג ניט אָנהאלטן. פון וואונקען אין דער פרעסע און פון שמועסן מיט סאָוויעטישע אָפיצערן האָט זיך געשאפן א מיי־נונג ביי כמעט אלעמען אין שטאָט, אז יעדע מי־נוט קען קומען צו א קריג צווישן נאצי־דייטש־לאנד און סאָוויעט־רוסלאנד. און עס זיינען גע־וען אויף דעם קאָנקרעטע אָנדייטן: אָנהייב יוני 1941 האָבן זיך געמומען שיטן דורך סעמיאטיטש אָן א שיעור סאָוויעטישע מיליטער־טראָנספאָרטן מכל המינים.

א רמז אויף מעגלעכע ערנסטע געשעענישן איז אויך געווען דער וויטערדיקער פאל: אין שטאָט האָט עקסיסטירט א יוגנטקלוב. דאָרטן פלעגן פאָרקומען פארשיידענע לעקציעס, ס׳פלעגט געפירט ווערן א ספאָרט־טעטיקייט, און יוגנטלעכע פלעגן דאָרטן פארברענגען געמיט־לעך זייער צייט. אויף אייניער פון די פארזאמ־לונגען אין קלוב אין אפריל־מאי פון 1941 איז צווישן אנדערע פלוצים פאָרגעלייענט געוואָרן א בריוו פון סטאַלינען, אין וועלכן די יוגנטלעכע ווערן געפרעגט, צי זיי ווילן זיין פרייוויליקע סאָלדאָטן אין דער רויטער ארמיי. פארשטייט זיך, אז דער פאָרזיצער פון דער פארזאמלונג האָט שוין געענטפערט פאר אלעמען מיט „יאָ". די געבוירענע אין 1918 און 1919 זיינען תיכף רעקרוטירט געוואָרן. די געבוירענע אין אנדערע יאָרן זיינען באשטימט געוואָרן זיך צו טרענירן אין אן אָרטיקער באָזע, וואָס איז געווען ביי קראמערן אין הויף.

די יידן אין שטאָט האָבן מיט אומגעווײַנלעכער שרעק נאָכגעפאָלגט די אנטוויקלונג פון די גע־שענישן, וואָס זיינען אָבער געלאָפן אזוי גיך, אז די סעמיאטיטשער האָבן כמעט ניט געהאט קיין מעגלעכקייט פון אָננעמען החלטות און זיך אנטשליסן, וואָס צו טאָן אין אָט דער געפערלע־כער צייט. און טאָן אין די געגעבענע באדינגונ־גען איז געווען נאָר איינס: אָנטלויפן, אויב מעג־לער, פון שטאָט אין טיפערע געגנטן פון סאָ־וויעט־רוסלאנד, כדי צו זיין וואָס ווייטער פונעם פראָנט.

און כאָטש יידן האָבן געהערכט אויף דער מעג־לעכקייט פון א דייטש־סאָוויעטישן קריג, האָבן זיי זיך אָבער ניט פאָרגעשטעלט, אז עס שטייט שוין אזוי נאָענט פאר דער טיר. ווי פלוצעמדיק אָט דער קריג איז געקומען, קען מען זען פון דעם: אין דער נאכט פון ערב דייטשן אָנפאל אויף רוסלאנד, דעם 20סטן יוני 1941, איז פאָר־געקומען אין סעמיאטיטש א טאָנצבאָל. צום באָל זיינען געקומען, ווי תמיד אין דער לעצטער צייט, אויך דייטשן פון דער גרענעצוואָך אויף דער אנדערער זייט: ארום פיר פארטאָג האָבן פלוצים אָנגעהויבן פאלן שיסן. דאָס האָבן די דייטשן אָנ־געהויבן זייער אָטאָקע. די עלעקטריע אין זאָל איז פארלאָשן געוואָרן. אין חושך און מיט גע־וואָלדן און עשרייען זיינען אלע זיך צעלאָפן.

אין דער פרי זיינען די דייטשן שוין געווען אין שטאָט. מען האָט געוואָרט, אז דער סאָוויעט־שער ענגעראל, וואָס איז געווען פאראָנטוואָרט־לעך פאר יענעם פראָנט־אָפשניט, זאָל זיך האָבן פארקויפט צו די דייטשן, און דערביבער איז דער סאָוויעטישער וויידערשטאָנד געווען אזא שוואָכער.

די סאמע העכסטע פון דער אָרטיקער סאָוויע־טישער מאכט האָבן זיכער געוואוסט פון א דרא־ענדיקן דייטשן אָנגריף. טייל פון סאָוויעטישן פערסאָנאל זיינען עוואָקואירט געוואָרן. איז אינ־טערעסאנט צו באמערקן, אז פון די יידישע קא־מוניסטישע פירערס אין סעמיאטיטש איז קיינער ניט עוואקואירט געוואָרן דורך דער סאָוויעט־שער מאכט.

לאה ביעליצקי

פון סעמיאטיטש ביז קאזאכאסטאן

אין אפריל 1940 האָבן סעמיאטיטשער יידן גע־נומען ווערן אומרויִק. דאָס שטעטל ליגט ביים טייך בוג, וואָס איז געווען די אָפּגעמאכטע גרע־נעץ צווישן די באָלשעוויקעס און די נאציס.

א דינער שניי האָט נאָך באדעקט די ערד. עס האָט געבלאָזן א קאלטער ווינט, און קאלט איז אויך געווען אויפן הארצן.

איך דערמאָן זיך, ווי די באָלשעוויקעס האָבן צוגענומען די פאבריק ביי מיינע עלטערן און אונדז ארויסגעיאָגט אויך פון אונדזער הויז. מיר האָבן דאָן געדונגען א קליינע דירה פון צוויי צימערן מיט א קיך לעבן טייך, וואָס צעטיילט דאָס שטעטל אין צווייען. דעם טייל, וואו מיר האָבן אלע יִאָרן געוואוינט, האָט מען געוואָרפן „אונטערן בריק". אויף אָט דעם טייל, וועו עס פלעגט זיין פארפרוירן, פלעגן די גויים מיט די גלחים פאָרויס גייען מיט פּראָצעסיעס און פלעגן אויסהאָקן א צלם אין אייז. וועו אזא פּראָצעסיע פלעגט דארפן דורכגיין, פלעגן יידן זיך ניט דרייען אין די גאסן אויס מורא פארן המון. לעבן טייך איז אויך געשטאַנען דער קליינער בית־המדרש, וואו עס פלעגן זיין מניינים אָן אויפהער און יידן פלעגן דאָרטן זיצן און לערנען תורה.

דעם ערשטן אקט פון אכזריות האָבן די דייטשן ארויסגעווייזן ביים דאָזיקן טייכל. וועו זיי זיינען דעם ערשטן שבת אריין אין שטעטל, האָבן זיי ארויסגענומען די ספר־תורות פון דעם בית־מדרש און זיי אריינגעוואָרפן אין טייך. מיט אָט דער ידיעה זיינען געקומען צולויפן צעשראָקענע בעלי־בתים צו מיין פאָטער ר׳ לוי, וועלכער איז געווען ראש־הקהל און פון די חשובי־העיר. מיין פאָטער איז גלייך ארויס אין גאס און זיך געלאָזט גיין צום דייטשן מיליטעריש פירער אין שטאָט, כאָטש אומעטום איז געווען באלאגערט פון דיי־טשע סאָלדאטן און וואפן. מיין פאָטער האָט גע־בעטן דעם דייטשן אפיציער א דערלויבעניש ארויסצונעמען די ספר־תורות. ווייזט אויס, אז דאן האָבן די דייטשן נאָך ניט געהאט קיין בא־פעל צו רודפן יידן — און דער אפיציער האָט באוויליקט זיין בקשה.

★

דעם צוועלפטן אפריל איז מיין פאָטער געזעסן א גאנצן טאָג אין בית־מדרש. ער האָט געפילט עפּעס א מורא, ניט וויסנדיק אליין פאר וואָס. פרייטאָג צו נאכט נאָכן עסן האָט מיין פאָטער, ווי אלע מאָל, געזאָגט: „גאָט זאָל העלפן אידער אכט טאָג שבת זאָל ניט זיין ערגער, און אלץ וואָס עס מאכט זיך, מוז מען מקבל זיין באהבה". די מורא פון מיין פאָטער האָט אויך געווירקט אויף אונדז. ווי ס׳איז נאָר געוואָרן פינצטער, האָט מען פארמאכט די לאָדנס און פארריגלט גוט די טירן, ווי מען וואָלט זיך געוואָלט באווָא־רענען פאר עפּעס, וואס דארף פאָרקומען.

דריי ביי נאכט איז מיין פאָטער אויפגעשטאַנען לערנען משניות. פלוצים האָבן זיך דערהערט אָ פאָר שטארקע קלעפּ אין טיר — ווער קען דאָס זיין אין מיטן נאכט? מיין פאָטער, וועלכער איז פון נאטור זייער א דרייסטער, איז צוגעגאַנגען צו דער טיר און געפרעגט: ווער איז דאָרטן? דער ענטפער איז געווען אויף רוסיש, אז מען זאָל עפענען, ווייל זיי זוכן געווער. מען האָט ge־עפנט און עס זיינען אריינגעקומען צוויי קאָמו־ניסטישע פּאָליציסטן, הויכע, שטארקע פויערים מיט רויטע באקן — עשו אין פולן זין פון וואָרט. זיי האָבן אלץ איבערגעוואָרפן, גזוכט, גענישט־טערט און, פארשטייט זיך, קיין געווער ניט ge־פונען. דערנאָך האָבן זיי געזאָגט: „סאבירייטיס, יעדיעם וואָבאָז". מיר האָבן אַנגעהויבן ווייזען און פרעגן וואוהין מען פירט אונדז. יענע האָבן געענטפערט: „מען וועט אייך שוין לאָזן וויסן. דערווייל האָט איר צוואנציק מינוט צייט זיך איינצופאקן".

ס׳איז געווארן א בהלה. דער פאטער האט דאס ערשטע געזומען א קאסטן מצה, וואס איז שוין צוגעגרייט פאר פסח, און א ריי אנדערע זאכן. איך האב געהאלטן אין איין שרייען: „מיר פארן קיין רוסלאנד, דארף מען גארניט נעמען" — און געזומען ווארפן די זאכן צוריק. מיין שוועגערין, וואס האט געוואוינט צוואמען מיט אונדז, האט אנגעגעבן איר מיידלשן נאמען, כדי מען זאל זי ניט נעמען (מיין ברודער איז געווען אין לובלין ביים דייטש). האלטנדיק איר יאריק מיידעלע אויפן האנט, האט די שוועגערין אונדז אינערגעגעבן עטלעכע טויזנט רובל.

מען האט אונדז ארויפגעזעצט אויף א פור, ארויפגעלייגט די זאכן און אונדז געפירט צו דער סטאנציע, א מהלך פון 12 קילאמעטער פון שטאט. דער פאטער איז געגאנגען צו פוס, ניט וועלנדיק מחלל שבת זיין. אויפן וועג האט מען שוין געטראפן יידן, ווועלכע זיינען געגאנגען דא־ווענען — און יעדער האט מיט טרערן זיך מיט אונדז געזעגנט.

ביים וואקזאל איז געשטאנען א לאנגער עשא־לאן מיט פראכטוואגאנען, אין ווועלכע עס האבן זיך שוין געפונען יידן, ווי אויך קריסטן. די וואגאנען זיינען באוואכט געווארן פון רוסישע זעל־נערס. די טירן זיינען געווען פארמאכט. מען האט געזען, ווי יעדערער פון די מענטשן שטופט זיך ארויסצורוקן זיין קאפ דורך דעם קליינעם פענצ־טערל, כדי צו זען וועמען מען פירט נאך.

אונדז האט מען ארייngעווארפן אין א וואגאן, וואו ס׳זיינען געווען נאר גויים, ביי 25 פערזאן, מערסטנס פרויען און קינדער, וואס זייערע מע־נער זיינען געזעסן אין תפיסה. מיר האבן אוועק־געלייגט די זאכן אין א ווינקל. דער פאטער האט גלייך אנגעטאן דעם טלית און זיך געשטעלט דאוונען, אויסגיסנדיק זיין צעבראכן הארץ פארן רבונו של עולם. איך מיט מיין ייngערער שוועס־טער ציפקע זיינען צוגעגאנגען צום קליינעם פענצטערל, זיך געשטופט נאך א קוק אויף דער פרייער וועלט.

אין משך פון טאג זיינען צוגעקומען צו אונדז פריינד זיך געזעגענען. מוצאי שבת האב איך גע־נומען א שטיקל פאפיר און אנגעשריבן א פאר ווערטער צו מיין עלטערער שוועסטער אין בריסק: „טייערסטע מיינע, מיר פארן קיין רוס־לאנד. גאט ווייסט, צי מיר וועלן זיך נאך זען. זייט געזונט. לאה". דער פאליציסט האט מיר דערלויבט ארויסצוגיין אריינווארפן דאס בריוועלע אין פאסטקעסטל.

אויף מארגן נאך האלבן טאג זיינען מיר אנ־gעקומען צו דער אמאליקער פויליש־רוסישער גרענעץ, צום שטעטל מיקאשעוויץ. דארטן זיינען gעשטאנען פיל עשאלאנען פון פארשיידענע שטעט. אויף דער סטאנציע האט מען אלעמען איבערgעזעצט אין רוסישע וואגאנען. מיר האבן gעקענט זען א סך באקאנטע מענטשן. אויף דער סטאנציע האבן מיר gעהאט „מזל" מער פון אנ־דערע. אונדזער היטער, דער רוסישער סאלדאט, האט אונדז gעלאזן ארומgיין פריי. דורכgייענדיק אן עשאלאן האט א פרוי פון ביאליסטאק זיך אנ־gערופן צו אונדז: „יידן, איר זענט פריי, ראטע־וועט זיך". מיין עלטערע שוועסטער אסתרקע האט דאן דעצידירט זיך אומצוקערן קיין בריסק צו דער שוועסטער. זי האט צוgענומען איר בא־gאזש און זיך פריי ארויפgעזעצט אויף א באן, וואס איז gענאנgען קיין לוניניץ, און אפgע־פארן. ווער זאל וויסן, אז עס איז ניט באשערט gעווען איר צו בלייבן לעבן, איז זי אפgעפארן צו־ריק. זי איז שפעטער אומgעקומען אין אוקראא־נע צוזאמען מיט דער אנדערער שוועסטער.

★

די ערשטע באנסטאנציע, וואו מיר האבן זיך אפgעשטעלט אין סאוויעט־רוסלאנד, איז gעווען האמעל. מיר האבן דארטן gעטראפן א יידישן באן־נאטשאלניק, א וואַרשמען, טייערע יידן. וועו דער רוסישער זעלנער איז gעשטאנען דערביי, האט ער gערעדט צו אונדז נאר רוסיש: „יעדער האט רעכט צו לעבן אין רוסלאנד. ווער עס אר־בעט, האט וואס צו עסן, ווי אין קאנסטיטוציע שטייט". אבער ווי נאר דער רוסישער סאלדאט איז אוועק, האט דער נאטשאלניק אנgעהויבן ריידן צו אונדז יידיש: ווי קומט א יד וי איר זאל זיין צווישן די ארויסgעשיקטע? האט ער gעפרעgט מיין פאטער. „א פאבריקאנט" — האט מיין פאטער gעענטפערט. — „נו, — זאגט דער נאטשאלניק — א יד דארף האלטן דעם קאפ אויף די פלייצעס און דאן וועט ער אויך דא ניט פארלארן gיין". — איך וועל ניט פארgעסן אונ־דזער פרייד הערנדיק זיין זאפטיקן יידיש און

פילנדיק זיין ווארעמע באציאונג צו אונדז. עפּעס אזוי ברידערלעך איז ער געווען!

פון האָמעל זיינען מיר געפאָרן אלץ טיפער און טיפער אין רוסלאנד. אויפן וועג פלעגט מען אויף יעדער באַנסטאַנציע אונדז דערלויבן גיין נאָך ווארעם וואסער. ברויט און הייסע זופּ פלעגט מען ברענגען צום וואגאָן. מיר האָבן געלעבט נאָר מיט ברויט און וואסער. איך וועל ניט פאר־געסן די טעג, ווען עס האָט אויסגעפעלט וואסער און מיר האָבן געמיינט, אז מיר גייען אויס פון דאָרשט. נאָענט צו אוראל איז דאָס וואסער גע־ווען פול מיט נאפט, פשוט שווער געווען צו נע־מען עס אין מויל. ווי גליקלעך זיינען מיר געווען, ווען צוויי ביי נאַכט האָט מען אָפּגעשטעלט דעם עשאָלאָן ביי סווערדלאָווסק און געוועקט גיין נאָך „קיפּיאַטאָק" (ווארעם וואסער).

די סדר־נעכט זיינען מיר נאָך געווען אין וואַ־גאָן. די כוסות זיינען געווען פול מיט טרערן. די מצווה פון אכילת מצה במרור האָבן מיר דער־פילט בשלמות.

נאָך צוויי וואָכן זיך שלעפּן אין די וואָגאָנען זיינען מיר סוף־סוף אָנגעקומען אין ווייטן סי־ביר, אין קאזאכסטאן, א 40 קילאָמעטער פון דער שטאָט פּיעטראָפּאָוולאווסק, וואו עס געפינט זיך די באוואוסטע טורמע.

מ'האָט ארויסגעטראָגן פון וואגאָן אלע זאכן. מיר קוקן זיך ארום — מיר שטייען אויף א וויסטן אָרט. לעבן אונדז שטייען די קאזאכן — שווארצע מענטשן מיט ארויסגעשטאָרצטע ביינער ביי די באַקן, מיט לאנגע, קליינע אויגן. זיי טראָגן אויף די קעפּ גרויסע פוטערנע היטלעך, לאנגע וואלי־קעס ביז איבער די קני, וואָטאָווע הויזן און וואַ־טאָווע „קופייקעס" (קורטקעס). זיי האָבן אויס־געקוקט ווילד — און מיר אין זייערע אויגן מס־תמא דאָס זעלביקע...

עס איז געווען אָנהייב מאַי — און די קעלט איז נאָך געווען גרויס. מען האָט אונדז ארויפגעזעצט אויף א לאָסטאויטאָ צוזאמען מיט נאָך 30 מענטשן, ארויפגעלייגט די פּעק זאכן און אונדז געפירט. די שפּראך האָבן מיר, פארשטייט זיך, ניט געקענט, און ווען מיר האָבן געפרעגט וואו־הין מען פירט אונדז, האָבן מיר קיין ענטפער ניט באקומען. נאָך א פּאָר שעה פאָרן האָט זיך דער אויטאָ אָפּגעשטעלט אין א פּוסטן אָרט. דאָ און דאָרט האבן זיך געזען קליינע הייזלעך, וואס זיינען געבויט פון פשוטער ערד. נאָך לאנגע פרעגענישן האָט מען אונדז געזאָגט, אז דאָס איז א קאָלכאָז מיטן נאָמען רובלאווקא. און איצט, רופט זיך אָפּ צו אונדז דער „פּרעדסעדאטעל", גייט און זוכט אן אָרט וואו צו לעבן. — עס איז אונדז געוואָרן פינצטער אין די אויגן: צו ווע־מען צו ריידן איז ניטאָ, וועמען צו בעטן איז ניטאָ, וואוהין וועלן מיר גיין? ווער וועט אונדז אריינלאָזן?

נאָר אז ס'איז ניט געווען קיין ברירה, האָט מען זיך געלאָזט גיין איבערן דאָרף. די הייזלעך אינע־ווייניק האָבן איין צימער, וואו עס שטייט אויך א קליין קיכל. דער דיל איז פון ערד, אויסגע־שמירט מיט אַ גרינעם קאָליר, אָבער ניט מיט קיין פארב. דערנאָך האָבן מיר זיך דערוואוסט מיט וואָס: זיי נעמען די צואה פון בהמות, מישן עס מיט וואסער און מיט דעם שמירט מען די פּאָדלאָגע — זיי זאָגן, אז דאס איז א דעזינפעק־ציע־מיטל קעגן ווערעם אויפן ערדישן דיל. אין א סך הייזקעס האָבן מיר אויך געטראָפן הינער אין א ווינקל, ווייל אין שטאָל איז געווען קאלט זיי צו האלטן, און רייכערע פויערים האָבן אויך געהאלטן אין הויז א ניי געבאָרן קעלבל.

איז וואָס זאָלן מיר טאָן? מיר קענען גאָרניט פארלאנגען, אז מען זאָל אונדז אריינלאָזן? וואו וועלן מיר זיך אהינטאָן מיט די פּעק זאָכן? די פראגעס לאָזן אונדז ניט רוען. אָבער דער רבונו של עולם פארלאָזט ניט. אָט גייען מיר ווייטער און מיר זעען צווישן די גאָר קליינע הייזקעס א גרעסער הויז, געמאכט פון ציגל, געטריקנטע פון דער זון, און די ציגל זיינען צונויפגעמישט פון ליים מיט שטרוי. דאָס דאָזיקע הויז איז א סך העכער פון די איבעריקע הייזקעס און לגבי זיי זעט עס אויס ווי א ריז. זיין דאָך, וואָס איז פון א נאָרמאל הויז, האָבן מיר אָנגערופן „קולטור־נער דאָך". אין דאָזיקן הויז זיינען מיר אריין און געבעטן אונדז דאָרטן איינקוואָרטירן.

דאָס הויז האָט געהאט א שטיבל ביים אריינ־גאנג, וואו עס איז געשטאנען א קו. דערנאָך איז געווען די קיך, וואו עס איז געשטאנען אזא אויוון, וואס ביי אונדז האָט מען אין אים גע־באַקן ברויט. קיין קיך צו קאָכן איז ניט געווען. זיי האָבן אלץ געקאָכט אינעם גרויסן אויוון.

אויפן אויוון זיינען געלעגן פיר קלייניע קינדער, און דאָרטן פלעגן זיי שלאָפן. לעבן אויוון זיינען געשטאנען הינער, א קעלבל איז געווען צוגעבונדן צום וואנט. אויף דער ערד איז געווען אויסגעשאָטן שטרוי. פון אַט דעם „צימער" זיינען מיר אריין אין א צווייטס — א פאלאץ לגבי די אלע, וואס מיר האָבן געזען. דאָס צימער האָט געהאט פון איין זייט צוויי פענצטערס און אין דער צווייטער זייט איין פענצטער. אין א ווינקל איז געשטאנען א בעט. איבערן בעט זיינען געהאנגען דריי פאָרטרעטן פון מאָלאָטאָוון, ווארא־שילאוון מיט סטאלינען אין דער מיטן. וועג מיר פלעגן וועלן ריידן וועגן סטאלינען, פלעגן מיר אים באצייכענען מיטן נאָמען „דער מיטלסטער". קיין ברכות האָבן מיר אים ניט געגעבן...

דער בעל־הבית איז ניט געווען, וועג מיר זיי־נען אריין אין הויז. ער האָט געארבעט אויפן פעלד. געריידט האָבן מיר מיט דער באלעבאָסטע. אין אָנהייב האָט זי ניט געוואלט הערן פון אונ־דזער בקשה צו פארבלייבן ביי זיי. מיר האָבן גע־פרואווט ווירקן אויף איר מיט צוזאָגן, אז מיר וועלן געבן זאכן פאר איר און די קינדער. דאָס האָט ווייך געמאכט איר הארץ און זי האָט מסכים געווען אונדז אריינצולאָזן.

א פאָר טעג האָבן מיר אָפגעלעבט אין קאל־כאז, אָבער אויף דער צווייטער נאכט איז געקו־מען מיליץ אונדז רופן אין ביורא פון פרעדסע־דאטל. אונדזער שרעק קען איך ניט באשרייבן. עס פעלן ווערטער. די הויט האָט אויף אונדז גע־ציטערט, זענדיק, ווי דער מיליציאָנער ווארט ביז מיר וועלן זיך אָנטאָן און גיין מיט אים.

מיר קומען אהין — און פאר אונדז זיצן ענקא־וועדיסטן ביי טישן. מען הייסט אונדז אונטער־שרייבן אנקעטעס. וואס דאָרטן שטייט, ווייסן מיר ניט, נאָר זיי זאָגן אונדז, אז מיר גיבן אונ־דזער חתימה אויף צו וועלן סאָוויעטישע בור־גערס. א ברירה האָבן מיר ? מיר באקומען גלייך סאָוויעטישע פּעסער, וואו עס וועלט אונטערגע־שטראָכן, אז מיר טאָרן זיך ניט רירן פון דעם קאָלכאז מער ווי דריי קילאָמעטערס אין יעדער זייט, לויטן געזעץ פון ארויסגעשיקטע. מיר האָבן זיך געפילט זייער ביטער, דורכליינענדיק די דא־זיקע שורה — הייסט עס, אז מיר זיינען ארעס־טירטע און אונדזער טורמע איז די גרייס פון דריי קילאָמעטערס.

צו ביסלעך האָט מען זיך דערצו אויך צוגע־וואוינט. אין דער אמתן האָט מען אונדז ניט נאָכ־געקוקט. מיר פלעגן גיין ווייטער ווי דריי קילאָ־מעטערס אין אנדערע קאָלכאָזן צו קויפן שפּייז — און מען האָט ניט געשטערט. ניט יעדערער האָט געוואָגט עס צו טאָן, אָבער מיר האבן נאָך געהאט דעם גבירישן מוט אין זיך, און אפשר איז דאָס גיכער געווען נאָאיוויטעט: מיר האָבן נאָך ניט געקענט דעם סאָוויעטישן רעזשים.

די אלע קאָלכאָזן ארום אונדז זיינען געווען קאזאכישע. די מענטשן לעבן אין ערדענע כאָט־קעס, שלאָפן אויף דער ערד, אָבער זיי לייגן אונ־טער אזעלכע „טשפּעכער", וואָס זיי וועבן אליין אויס. זיי האָבן קיילעדיקע און גאָר נידעריקע טישלעך. זיי טרינקען דריי מאָל א טאָג טיי פון סאמאָוואר. אין א יום־טוב קאָכן זיי פלייש — און דאָן קומט זיך צונויף די גאנצע משפחה. קיין פּאפּיראָסן רויכערן זיי ניט — זיי לייגן ארונטער מאָכאָרקע אונטער דער פאָדערשטער ליפּ און זיי האלטן עס דאָרטן ביז זיי ווארפן עס ארויס.

די קאזאכן זיינען פיזיש שוואכע מענטשן. א סך פון זיי זיינען קראנק אויף די לונגען. זיי האָבן אריסגעווויזן מער רחמנות צו די אריסגעשיקטע ווי די רוסן. די קאזאכן האָבן ניט געוואוסט פון אנטיסעמיטיזם. בכלל האָבן זיי ווייניק געוואוסט וועגן יידן.

אין קאָלכאָז האָבן מיר געלעבט דריי מאָנאטן, פון מאי ביז סוף יולי 1940. מיר האָבן כמעט ווי ניט געארבעט, ווייל ברויט איז געווען צו דער זעט און דאָס איז געווען אונדזער הויפּטשפּייז. מיר זיינען געגאנגען ארבעטן נאָר דעמאָלט, וועג מען האָט געדרופן און מען האָט געמוזט גיין. מען פלעגט באצאָלן מיט „טרודאדניי", דאָס הייסט מיט ווייץ, ניט מיט געלט. אויך די קאָל־כאָזניקעס קריגן באצאָלט נאָר מיט ווייץ פארן גאנצן יאָר מיט איין מאָל — נאָכן שניט פון דער תבואה. זיי פירן די תבואה אָפּ אין דער נאָענט־סטער שטאָט צו פארקויפן און גלייכצייטיק קויפן זיי דאָרטן איין זאכן, וואס זיי דארפן, ספעציעל מלבושים. וועגן קויפן א מלבוש אין קאָלכאָז איז קיין רייד ניטאָ. וועג די קאָלכאָזניקעס האָבן גע־זען, ווי מיר טוען זיך אָן, האָבן זיי דאָן ערשט

אָנגעהויבן צו פארשטיין, וואס עס זיינען קאפּי־טאליסטן. זיי האָבן אָפּגעקויפט א נאכטהעמד פון אונדז און עס געטראָגן ווי א קלייד אויף א באַל. אין ווירטשאפטלעכן זינען איז אונדזער קאָלכאָז גראד געווען א רייכער. מיר האָבן דאָרטן גע־קענט בייטן זאכן און באקומען גענוג אייער, פּו־טער און מילך. מיר האָבן זיך ניט געוואָלט צו־געוואוינען צום געדאנק, אז מיר באזעצן זיך דאָ, סיי צוליב זיך, סיי צוליב אונדזערע שוועסטערן, וועלכע זיינען געבליבן אין בריסק — און פון דאָרטן שפּעטער אריבער קיין מאניעוויץ, וואָ־לין — חנהלע, שרהלע, אסתרקע, ווי אויך מיין שוועסטער פרומעלע אין ווילנע מיט מיין יינג־סטן ברודערל. זיי האָבן ניט גערוט און כסדר צו אונדז געשריבן, אז מיר זאלן שרייבן ביטעס קיין מאָסקווע, אז מען זאל אונדז שיקן צוריק, ווייל דאָ קען דער פאָטער ניט ארבעטן ביי זיין ספּע־ציאליטעט ווי א „טעכנארוק" אין א קאכל־פאבריק.

מיר זיינען געווען אזוי נאָאיוו, אז מיר האָבן טאָקע געוואגט צו שרייבן א ביטע — ניט קיין מאָסקווע, נאָר צו דער ענקוו"ד אין קרייז. אין איין העלן טאָג איז אראָפּגעקומען ספּעציעל אין קאָלכאָז דער נאטשאלניק פון ענקוו"ד, צו ווע־מען מען האָט תיכף גערופן מיין פאָטער. איך האָב מיין פאָטער ניט געלאָזן גיין אליין און בין מיטגעגאנגען מיט אים. דער נאטשאלניק, אליין א קאזאך, פרעגט קורץ: „דו האָסט געשריבן א ביטע. וואוהין ווילסטו פאָרן?" — מיין פאָטער דערציילט אים, ווי ער בענקט נאָך זיינע קינדער, וועלכע וואוינען אין אוקראָאינע, אז ער וויל ברענגען נוצן רוסלאנד און וויל ארבעטן ווי א ספּעציאליסט — און אזוי ווי אין ווייס־רוסלאנד אָדער אין אוקראָאינע זיינען דאָ אזעלכע פא־בריקן פון קאָכלעס, וואו ער איז א פאכמאן, בעט ער, אז מען זאָל אים לאָזן פאָרן צוריק.

דער נאטשאלניק האָט גאָרניט געענטפערט און געהייסן אונדז גיין. גאָט צו דאנקן, אז מיר גייען ארויס אָן א וואָך...

דערווייל האָט מיין פאָטער באשלאָסן איינצו־שטעלן און צו פאָרן קיין פּעטראָפּאוולאָווסק, פשוט באצאָלן א קאָלכאָזניק אז יענער זאָל אים מיטנעמען אויף א לאסטאויטאָ אין שטאָט אריין. די קאָלכאָזניקעס האבן ניט געוואוסט, אז מיר טאָרן זיך ניט רירן פון אָרט מער ווי דריי קילאָ־מעטערס. מיין פאָטער איז א גרויסער איינשטע־לער, האָט ער קיין סך ניט געטראכט, זיך אָנגע־טאָן, ארויס אויפן וועג, וואס פירט צום שטאָט, און אָפּגעווארט א לאסטאויטאָ, זיך ארויפגעזעצט אויף די זעקלעך תבואה און געפאָרן.

מיין פאָטער איז אָנגעקומען אין שטאָט בשלום. עס איז אים אויך געלונגען צו געפינען או אָרט ביי א פיינעם גוי איבערצונעכטיקן. אין פּעטראָ־פּאָוולאָווסק האָט דער פאָטער אָפּגעטאָן א מערק־ווירדיקע זאך: ער האָט געקויפט בילעטן קיין קיעוו פאר דער גאנצער משפחה און זיך אומ־געקערט קיין רובלאווקע אין קאָלכאָז. ווען דער פאָטער איז געקומען צוריק, האָבן מיר שטיל אָנ־געהויבן צו פארפּאקן די זאכן, א ביסל האָבן מיר מפקיר געווען און איבערגעלאָזן פאר דער גויע.

די פראגע ווען און ווי אזוי צו פארלאָזן דעם קאָלכאָז איז געלייזט געוואָרן דורך א גליקלעכן צופאל: עס איז גראד אראָפּגעקומען א צירק אין קאָלכאָז און אלע קאלכאזניקעס מיטן פרעדסע־דאטל בראש זיינען געווען פארנומען מיט דער שמחה. האבן מיר אויסגענוצט די גוטע געלעגנ־הייט, באשטעלט א לאסטאויטאָ, ארויפגעוואָרפן אלע זאכן און גיך ארויס פון קאָלכאָז.

נאָכן אָנקומען קיין פּעטראָפּאָוולאָווסק האָבן מיר דעם גרעסטן טייל פעקלעך אונדזערע אָפּגע־געבן אויף באַגאַזש אויף דער באַן. פאר זיך האָט יעדער געהאט א זעקל אויף דער פּלייצע. דער פאָטער האָט יעדערן געגעבן 1000 דאָלאר אין פאל, אז איינער ווערט אָפּגעריסן פון אנדערן.

מיר זיינען אריין אין באַן מיטאָג צייט, דעם 24סטן יוני 1940. פון קאזאכסטאן ביז קיעוו איז א מהלך פון 3.000 קילאָמעטער. אין באן האָבן מיר זיך געפילט ממש ווי פרייע מענטשן, גלייך מיט די אנדערע פאסאזשירן. מיר האָבן געשמו־עסט, זיך געוויצלט, געווען גוט אויפגעלייגט און גאָרניט געטראכט, אז מען דארף זיך האלטן א ביסל סאָלידער, ווייל מען דערקענט לויט אונ־דזערע מלבושים, אז מיר זיינען פרעמדע. מיר זיינען געפאָרן א גאנצע נאכט. אין דער פרי זיי־נען מיר אָנגעקומען קיין טשעלאבינסק, דאָס איז די ערשטע שטאָט נאָך אוראל אויף דער אייראָ־פעאישער זייט, וואו מיר האָבן געדארפט נעמען א צווייטן צוג, וואס האט געזאָלט אָפּגיין איינס

ביי נאכט. 12 א זייגער ביי נאכט האָט מען גע־עפנט דעם פּעראָן צום צוג. נקוו״ד האָט דורכ־געלאָזן די מענטשן. ווען עס איז געקומען די רייי פון מיין פאָטער און שוועסטער, האָט מען זיי פארהאלטן און אריינגענומען אין מיליץ. מיך, מיין מוטער און מיין אלטע באבע פון א יאָר 78 האָבן זיי דורכגעלאָזן. אונדזער שרעק האָט אָנ־געהאלטן נאָר עטלעכע מינוט, ווייל מיין פאָטער און שוועסטער זיינען גיך געקומען צוריק. אין מיליץ האָט מען מיין פאָטער געבעטן ווייזן א דאָקומענט. ער האָט געוויזן דעם פאספאָרט מיטן „סטאָטיא״ פון די ארויסגעשיקטע, ווי אויך צו־געלייגט א קאָמאנדיראווקע, וואס ער האָט גע־האט נאָך פון די צייטן, ווען ער האָט געארבעט אין זיין פאבריק — א קאָמאנדיראווקע צו פאָרן אין א שטאָט פון ווייסרוסלאנד. אָן שום אנדערע פראגעס האָט דער ענקאוועדיסט אים ארויסגע־לאָזן. די אויגן זיינען אים פארשטעלט געוואָרן, אָדער אפשר האָט ער רחמנות געקראגן אויף א יידן מיט א באָרד.

ווען מיר זיינען שוין געווען אָפּגעפאָרן וואָסע־רע 800 קילאָמעטער פון טשעלאבינסק, קומט אריין אן ענקאוועדיסט און בעט מיין פאָטער ווייזן דעם פאספאָרט. ער האָט תיכף געהייסן אויפלייגן אונדזערע זאכן. אויף דער נאָענטסטער סטאָנציע זיינען מיר אראָפּגעפירט געוואָרן פון באָן און אָפּגעשיקט צו דער אָרטיקער מיליץ. אין מיליץ האָט מען אונדז פשוט אויסגעטאָן נאקעט. ווען זיי האָבן גאָרניט געפונען, האָבן זיי אונדז געפירט אין ארעסטהויז.

א גאנצע נאכט איז קיינער פון אונדז ניט גע־שלאָפן. מיר זיינען אלע געזעסן אויף דער ערד און געקלאָגט. מיר האָבן ניט געוואוסט, וואָס זיי וועלן טאָן מיט אונדז. אויף מאָרגן האָט מיך גע־שיקט רופן דער נאטשאלניק, ווייל אונדזער שומר האָט אים איבערגעגעבן מיין בקשה, אז איך וויל ריידן מיט אים.

מיט ציטערדיקע טריט בין איך געגאנגען צו אים, שעפּטשענדיק א תפלה צום רבונו של עולם אונדז ארויסצוהעלפן פון דער צרה. איך בין אריין אין זיין ביוראָ. „וואָס ווילסטו ?״ — פרעגט ער. איך הייב אָן: „טאָוואָרישטש נאָטשאָלניק״... — „איך בין דיר ניט קיין חבר — גיט ער א גע־שריי, אז די ווענט האָבן געציטערט — רוף מיך גראזשדאנין. דו ביסט ארעסטירט, ביסטו ניט מיין חבר״. רוף איך זיך אָפּ: „גראזשדאנין נא־טשאלניק, איך האָב אייך געוואָלט זאָגן, אז מיר זיינען ניט קיין פארברעכערס, מיר האָבן נאָר גע־וואָלט פאָרן צו אונדזער משפחה אין אוקראָאי־נע״. ער לאָזט מיך ניט ענדיקן, ער נעמט א קליין ביכעלע, דעם קאָדעקס, און לייענט פאר מיר: „דער יעניקער, וואָס אנטלויפט פון פארשיקונגס־אָרט, קומט אים צוויי יאָר טורמע״. און דאן זאָגט ער שטרענג: „אייך שיקט מען צוריק דאָרטן, פון וואנען איר זייט געקומען״.

ווען איך האָב דאָס געהערט, איז מיר ליכטיק געוואָרן אין די אויגן. ווען פרייט זיך אן אָרע־מאן? ווען ער פארלירט און געפינט דאָס פאר־לאָרענע צוריק. אין אָט דער מדרגה האָב איך זיך געפילט. איך האָב דעם נאטשאלניק באדאנקט און ארויס.

מיינע עלטערן האָבן שוין ארויסגעקוקט אויף מיר, זיך געשראָקן טאָמער פארהאלט מען מיך. ווען איך האָב זיי איבערגעגעבן די רייד פון דעם נאטשאלניק, האָבן אלע אָנגעהויבן וויינען פאר פרייד. דער פאָטער האָט אָבער צוגעגעבן: ווי גרויס וועט זיין דער צער פון אונדזערע קינדער, וואָס ווארטן שוין אויף אונדז. פרומעלע פון וויל־נע האָט טאקע געשריבן אין נאָמען פון הגאון ר׳ חיים גראדזענסקי, דאמאָלדיקן ווילנער רב זצ״ל, אז מיר זאלן זיך ניט רירן פון אָרט, ווייל עס וועט קומען א צייט, ווען מען וועט אונדז מקנא זיין...

אונטער א שטענדיקער וואָך האָט מען אונדז סוף־סוף געבראכט אין קאזאכישן קאָלכאָז בי־נעטקאר. דאָרטן האָבן מיר געטראָפן פיל ארויס־געשיקטע פּאָליאקן, ווי אויך עטלעכע פאמיליעס יידן. מיר האָבן נאָך ניט געוואוסט, וואָס אונדזער גורל וועט זיין, ווייל יעדער טאָג פלעגט מען רופן דעם פאָטער אין נקוו״ד. דערנאָך האָט מען גע־נומען רופן אונדז אלעמען, אָבער יעדערן בא־זונדער. זיי האָבן אלץ געוואָלט אָנשרייבן א פּראָטאָקאָל, אז מיר זיינען אנטלאָפן פון פאר־שיקונגס־אָרט. יעדערער פון אונדז האָט זיך אָבער געהאלטן פעסט און אזא פּראָטאָקאָל ניט אונטערגעשריבן. זיי האָבן וויפל מאָל געמוזט צערייסן די אָנגעשריבענע פאפירן. איך האָב מע־רערע מאָל איבערגעחזרט פאר מיין אויספרעגער

אז מיר זיינען ניט אַנטלאָפן. מיר זיינען געפאָרן, ווען אלע האָבן געוואָן, ווייל עס איז נאָך געווען טאָג און ניט נאכט — און איד וועל ניט אונטער־שרייבן.

זעענדעק אונדזער איינגעשפּאַרטקייט, האָבן זיי געמוזט איבערשרייבן דעם אָקט און שרייבן אזוי, ווי מיר האָבן געזאָגט...

באַמערקונג פון רעדאקציע

הרבנית לאה אַרענשטיין, די טאָכטער פון הרב לוי ביעליצקי, האָט ניט באוויזן צו ענדיקן אירע זכרונות, ווייל זי איז נפטר געווארן ר' ניסן תשי"ז אין ניו־יאָרק, אין עלטער פון 33 יאָר. זי איז געווען די פרוי פון הרה"ג ר' שמואל אַרענשטיין, רב אין בראָנקס, ניו־יאָרק. אויסער וואָס זי איז געווען באשאַנקען מיט א סך נאטיר־לעכע מעלות, איז זי געווען גוט באַהאַוונט אין לימודי היהדות. זי איז געווען די ערשטע, וואָס האָט אין שול פון איר מאן געשאָפן א לערנ־קרייז „עונג שבת" פאר פרויען, וואו זי פלעגט יעדן שבת ריידן וועגן אגדות חז"ל, מוסר און יידישע דינים. אירע לעקציעס האָבן צוגעציגן א גרויסן צוהערער־עולם. איר נאָמען איז געווען באקאנט אין ווייטע קרייזן פון יידן אין בראָנקס.

איר טויט האָט אריסגערופן טיפסטן טרויער ביי אלע יידן פון דער געגנט. די פרויען ביי דער לוויה האָבן ניט אויפגעהערט צו ווייגען און צו קלאָגן. עס האָבן זי מספּיד געווען א ריי באַקאַנ־טע רבנים.

ד. פּריימאָר

אונטער די נאציס

דער ערשטער יידישער קרבן נאָכן דייטשן צווייטן אריינקום אין שטאָט איז געווען יאנקל דזום, משה קיטניקס זון. ער איז געהרגעט גע־ווארן פון א באָמבע. פון די יידן, וואָס זיינען גלייך דעם ערשטן טאָג אַנטלאָפן אין די ארומיקע דערפער, איז דורך די דייטשן געכאפט געווארן יעקב טיקאַצקי מיט ביידע זין, לייזער טיקאַצקי און זייער מאַמע הענא. זיי האָבן דערשאָסן די קינדער פאר די אויגן פון דער מאמען, לאָזנדיק זי לעבן. הענא טיקאַצקי איז אַבער געווארן ווילד פון דעם פאַרגאַסענעם בלוט פון אירע קינדער. זי האָט געשריען, אז זי וועט פון דאָנען ניט אוועק און אַנגעהויבן וואַרפן שטיינער אויף די מער־דערס. דעמאָלט האָבן די רוצחים אויך זי דער־שאָסן.

אין די ערשטע טעג איז אריינגעווארפן גע־ווארן לעבעדיקערהייט אין א גרוב שלמה שלע־זינגאָווסקי, ער איז געמסרט געווארן דורך קריסטן ווי א קאָמוניסט.

לאָנג פאַרבלייבן אין די דערפער האָבן די אַנטלאָפענע יידן ניט געקענט. לויט א באָפעל פון די דייטשן, האָבן אלע איינוואוינערס זיך גע־מוזט אומקערן צוריק צו זייערע פריערדיקע וואוינערטער. טויטשטראָף האָט געדראָט ניט נאָר די באַטרעפּיקע נאָר אויך די יעניקע, ביי וועמען זיי געפינען זיך. ביי אזא מצב האָבן די מערסטע יידן זיך אומגעקערט צו זייערע היימען אין סע־מיאטיטש. א טייל האָבן ריזיקירט און זיינען נאָך אלץ פארבליבן אין זייערע ערטער אויסער דער שטאָט.

אין א פאָר טעג ארום האָבן די דייטשן ארויס־געפירט אלע יידן פון די הייזער און זיי געפירט צו דער פאבריק „מעלבא" ביי דער סטאַנציע, 12 קילאָמעטער פון שטאָט. עטלעכע שקצים האָבן אַנגעוויזן אויף יאָסל פיש און מיינקע קרא־ווער, אז זיי זיינען קאָמוניסטן. מען האָט זיי אריסגענומען פון דער ריי, מערדערלעך גע־שלאָגן און דערנאָך זיי אויפגעהאָנגען לעבעדי־קערהייט אויף די ווענט. פאָליאקן האָבן אויך געטייטלט מיט די פינגערס אויף ד"ר געלבוים, פון די וויכטיק: יידישע עסקנים. אויך אים האָט מען אריסגענומען פון דער ריי. ער איז שוין מער ניט צוריקגעקומען.

אין „מעלבא" האָבן די יידן געארבעט א פאָר

טעג. דער אָרט איז פארצוימט געוואָרן מיט דראָט. אויפן דריטן טאָג איז געקומען דער פאָ־ליאָק רודע און געהייסן אלע יידן זיך אויסשטעלן אין א ריי. א פאָר צענדליק יידן זיינען דורך אים ארויסגענומען און אוועקגעשיקט געוואָרן, ווי עס האָט זיך שפעטער ארויסגעוויזן, צום טויט.

די אלע פארבליבענע יידן פון „מעלבא" זיינען געבראכט געוואָרן צוריק אין סעמיאטיטש. דאָ האָט זיך אָנגעהויבן פאר זיי א קייט פון גזירות רעות ופורענויות און מיתות משונות אָן א שיעור און אָן א ברעג.

דער צוריקגעקומענער לייבל מארמאר האָט געפונען זיין קו ביי א קריסט און געוואָלט זי צונעמען. דער קריסט האָט געמאכט א געוואָלד, אז יידן זיינען געקומען אים בראבעווען. עס זיינען געקומען דייטשן, האָבן געכאָפט לייבל מארמאר מיט זיין זון חיים, זיי פארבונדן און לעבעדיקערהייט באגראָבן.

אָרטיקע פאָליאָקן האָבן געהאָלפן די דייטשן זיך איזדיעקווען אויף די יידן. אויפן באָפעל פון די דייטשן האָבן זיי געכאָפט אויף די גאָסן א סך יידן, זיי געהייסן אָנטאָן טלית און תפילין, נעמען דאָס טהרה־ברעט און גיין אַראָפוואָרפן דעם ריי־זיקן לענין־מאָנומענט, וואָס די סאָוויעטן האָבן געהאָט אויפגעשטעלט אין שטאָט, און עס בא־גראָבן אויפן יידישן בית־עולם. די געכאָפטע יידן האָט מען געשלאָגן מכות־רצח. י. קאָהוט איז גע־צוואונגען געוואָרן צו מאכן א הספד אויף לע־נינען און שרייען: „נידער מיטן סאָוויעטן־פאר־באנד!" מען האָט די יידן געטריבן צום בית־עולם דווקא דורכן וואסער, וואָס פירט אַהין. אייר־נער פון זיי איז אין וואסער דערטרונקען גע־וואָרן, דאָס איז משה קאזעדאוויטש. וועז די יידן זיינען געגאָנגען צוריק פון בית־עולם, האָבן זיי געמוזט דורכגיין דורך צווויי רייען פאָליאָקן, וואָס האָבן זיי געשלאָגן פון ביידע זייטן.

א פאָר וואָכן נאָכן אריינקום פון די דייטשן אין סעמיאטיטש האָט דער בירגערמייסטער גערופן דעם רב און אים באפוילן צוזאמענצושטעלן א יודן־ראט. דער רב האָט פאררופן צו זיך די וויי־טערדיקע פערזאָנען: י. קאָהוט, י. ראָזענצווייג, שמעון ציפעלעוויטש, פסח שטיינבערג, לייזער שוסטער, לעווין, דוד נח גרוסקין און מרדכי גרוסקין. די אלע האָבן זיך אָנגענומען צו שאפן דעם יודן־ראט. צום פאָרזיצער איז דורך זיי אויסגעקליבן געוואָרן י. ראָזענצווייג. ניט דער פאָרזיצער, ניט די מיטגלידער פון סעמיאטיטשער יודן־ראט זיינען באשטימט געוואָרן דורך דער דייטשער מאכט. זיי זיינען אויסגעקליבן געוואָרן דורך די יידן און געארבעט לטובת זיי. קען זיין, אז דאָס איז די סיבה, פאר וואָס סעמיאטיטשער האָבן ניט געהאט קיין טענות קעגן זיי־ערע אויפ־געצוואונגענע פאָרשטייערס, וואָס האָבן גע־דארפט פירן די עדה יידן אין אזא צייט פון די גרעסטע געפאָרן.

דער יודן־ראט האָט זיך געפונען אין ישראל צוקערמאנס הויז. גלייך אויף דער ערשטער זי־צונג, וואָס איז פאָרגעקומען אין דער פורילישער שול, האָבן די דייטשן געפאָדערט, אז די יידן זאָלן אָפגעבן זייער גאנצע צירונג, גאָלד און געלט. אויב ניט, האָבן זיי געדראָט, וועט מען אויסשיסן אלע יידן. זייער באפעל איז, פארשטייט זיך, אויסגעפירט געוואָרן. די קליגערע און די דרייסטערע יידן האָבן אויסבאהאלטן זייער גאָלד און צירונג.

דער פאָרזיצער פון יודן־ראט, י. ראָזנצווייג, האָט גלייך די ערשטע טעג געשאפן א יידישע פאָליציי פון 12 מאָן. איר שעף איז געווען צוקער.

פון די ערשטע גזירות, וואָס דער יודן־ראט האָט געמוזט דורכפירן, איז געווען דער באפעל, אז אלע שטעטלשע יידן, וואָס וואוינען אין קריסטלעכע געגנטן, מוזן זיך אריבערקלייבן אין יידישן קוואָרטאל. ארויסגיין אויפן גאס האָבן די יידן געמעגט נאָר צוויי שעה אין מעת־לעת, פון איינס ביז דריי ביי טאָג. פארן גיין אין אנ־דערע שעהן האָט געדראָט טויטשטראָף.

דער דייטשער בירגערמייסטער האָט ניט וויי־ניק צוגעליגט א האנט אין מאָטארן די יידן און זיך איזדיעקעווען איבער זיי.

דער ברום (ראָטוש) איז געווען אין גאנצן חרוב פון די דייטשע באָמבעס. האָט ער באפוילן די יידן אָפצורייניקן דעם אָרט פון די שטיינער און עס אוועקפירן צום טייך. די יידן האָבן גע־דארפט אָנלאָדן די שטיינער אויף וואָגאָנעס אויף ספעציעל־אויפגעליגטע רעלסן. דער פורילישער פאָליציאָנט נאָוואָק האָט די יידן דאָרטן אָנגעטאן גרויסע צרות. ביי דעם ראָטוש האָבן א סך יידן געארבעט עטלעכע חדשים.

איין מאָל האָט דער בירגערמייסטער באפוילן דעם גאנצן יודן־ראט, אויסער דעם פאַרזיצער, צו קומען אויסרייניקן דעם שטאָטישן אָפּטרעט־אָרט. אלע זיינען געשטאַנען ארום און זיך גע־קייכט פון געלעכטער.

אן אנדערש מאָל האָט דער בירגערמייסטער ארויסגעטריבן אלע יידן אין גאס, זיי געגעבן ציגל און געהייסן ווארפן איינער אויפן אנדערן. ווי א צוגאב האָט מען נאָך געשלאָגן די יידן.

פּוילישע מסירות אויף יידן זיינען געווען אָן א שיעור. צו די שוין פריער דערמאָנטע זאָל דאָ צוגעגעבן ווערן נאָך א פאל. חנא קאפלאן, א שטארקער יידישער פאַליציי־מאן, האָט צוליב וועלכע ס׳איז סיבות שטארק צעשלאָגן א פּאָר פאַליאקן. זיינען זיי אוועק צו די דייטשן און גע־מסרט, אז ער האנדלט מיט מאָכאָרקע. איז געקו־מען צו אים דער דייטשער זשאנדאר רודאָלף מיט זיין הונט רעקס, וואָס סעמיאטישער יידן האָבן זיך געשראָקן פּאר אים אימת־מות. דער דייטש האָט אַראָפּגעלאָזן זיין ביזין הונט אויף חנאן, וואס האט אים צעריסן די קליידער און שטארק צעביסן. חנא קאפלאן איז געפירט גע־ווָארן צו דער דייטשער פאַליציי־סטאַנציע, איז אים נאָכגענאנגען א כאָפּטע שקצים און זיך גע־רייצט מיט אים. חנא איז ווילד געווָארן פון כעס און ער האָט זיי געגומען דערלאנגען פון לינקס און רעכטס, צעבלוטעקנדיק א סך פון זיי. מעשה נס האָט דער דייטש ניט רעאָגירט אויף אזא „באלייַדיקונג״ פון דער אָרישער ראַסע.

דעם רב, הרב הגאון גערשטיין, איז איין מאָל באשערט געווָארן בייצושטיין א ביטערן נסיון און צו ראטעוונג דורך דעם א יידישן נפש. חנה כווילאָווסקי איז איינמאָל געגאנגען אין די פאר־באָטענע שעהן. א דייטשער זשאָנדאָרם האָט איר געהייסן זיך אָפּשטעלן. זי האָט אָנגעהויבן צו לויפן, ביז זי האָט זיך אריינגעכאָפּט אין רב׳ס הויז. זי האָט גיך דערציילט די מעשה און מען האָט זי גוט באהאלטן. דער אָנגעלאָפענער זשאָנ־דאָרם האָט געפאָדערט פון רב אריוסצוגעבן די יידישע פרוי. דער רב האָט געזאָגט, אז ער ווייסט ניט פון וואָס צו זאָגן. דער דייטש האָט געזוכט און זי ניט געקענט געפינען. ער האָט געשלאָגן דעם רב און געדראָט אים צו שיסן, אָבער ס׳האָט גאָרניט געהאלפן. ער האָט דעם רב ארעסטירט, שפּעטער האָט מען אים ארויסגענומען דורך א סך אויסלייזגעלט. דער רב האָט דערנאָך דערקלערט די יידן, אז לויטן דין האָט ער ניט געטאָרט אריסגעבן די באהאלטענע יידישע פרוי, ווייל ס׳איז געווען כמעט זיכער, אז מען וועט זי דער־שיסן, און א יייד טאָר ניט ארויסגעבן א יידן צום טויט.

מיט דער צייט האָבן די דייטשן גענומען פּאָ־דערן פון סעמיאטישער יודן־ראט צו געבן יידן אויף ארבעט אין אנדערע מקומות. דאָס ערשטע מאָל האָבן זיי געפאָדערט 20 יידן. דער צוגאנג פון יודן־ראט אין אזא פאל איז געווען אזוי: פון א פאמיליע מיט דריי זין האָט מען גענומען אייַ־נעם, פון א פאמיליע מיט צוויי זין — דאָס זעל־ביקע, אָבער פון א משפחה מיט איין זון האָט מען ניט גענומען. אויב דער יודן־ראט האָט אויף אזא אופן ניט געקענט צושטעלן די געפּאָ־דערטע צאָל, פלעגן די דייטשן כאָפּן דעם רעשט אויף דער גאס.

תחילת האָט מען ניט געווואוסט דעם גורל פון די אוועקגעשיקטע אויף ארבעט, ווי די דייטשן פלעגן עס אָנרופן, אין וווייטערע ערטער. וועו מען האָט אָבער געזען, אז יענע קומען ניט צו־ריק, האָט מען פארשטאנען דעם מיין פון אָט דער „ארבעט״, און דער יודן־ראט פלעגט שוין מער ניט ארויסגעבן קיין יידן אין אזא פאל.

עס האָט געטראָפן, אז געכאָפּטע יידן זיינען שפּעטער אָנטלאָפן פון זייערע כאָפערס. אזוינס האָט פאָסירט מיט הערשל שבת, שאול קראוועץ, און נאָך צוויי יידן. זיי זיינען אָפּגעשיקט געווָארן מיט א פאַרטיע סעמיאטישער אויף אן ארבעטס־פלאָץ הינטער ביאליסטאָק. דאָרטן איז זיי גע־לונגען אונטערצוקויפן די היטערס און צו אנט־לויפן.

דריי חדשים נעמאָ

פון 21סטן יוני, 1941, ביז אָנהייב אויגוסט, 1942, האָבן די סעמיאטישער יידן זיך געמעגט באוועגן פריי אין די פּאָר שעה, וואָס איז זיי געווען דערלויבט אריסצוגיין פון די הייזער. פון דעמאָלט האָבן זיי געמוזט ארייַן אין געטאָ, וואָס איז ארומגעצוימט געווָארן מיט דראָטן און ארום וועלכן עס איז אוועקגעשטעלט געווָארן א ספּע־ציעלע דייטשע וואָך. אייגנטליך, זיינען געווען

צוויי געטאָס אין סעמיאטיטש: ביידע האָבן זיך געפונען הינטערן בריק. איינער האָט זיך געצויגן פון קליינעם בית־מדרש ביז דער קאָזאַרמעס־גאס, וואו עס האָט זיך געפונען דער בית־עולם; דער צווייטער — פון יאנטשע קאָוואַל (פוטער־מאן) ביז יאקעלסקין.

די יידן האָבן אריבערגעפירט אין געטאָ זייערע זאכן, וויייל א גרויסער טייל פון די מעבל האָבן די דייטשן שוין פריער געהאט צוגענומען בייַ פארשיידענע „הויז־אקציעס". זיי האָבן זיך אויך באזאָרגט מיט וואָס מער עסנוואָרג. ניט אַלץ איז דערגאנגען צום געטאָ, וויייל די דייטשן האָבן געגישטערט די פעקלעך, וואָס זיינען געלעגן אויף וועגענער, און זיך צוגענומען דאָס, וואָס ס׳איז זיי געפעלן געוואָרן.

אין געטאָ זיינען אריינגעטריבן געוואָרן ניט נאָר סעמיאטישטער יידן, נאָר אויך די יידן פון נוזשעץ, מעלניק, דראגאטשין און פון די ארומיקע דאָרפישע ישובים.

דער פּלאַץ איז געווען זייער ענג. פאר אַ פּער־זאָן אין א דירה איז באשטימט געוואָרן 1.1 קוואדראט־מעטער. דער יודן־ראט האָט געפּרוואוט פּראָטעסטירן קעגן דעם, אָבער ס׳האָט ניט געהאָלפן. טייל זיינען אפילו געבליבן אָן דירות און זיינען געלעגן אין שייערן ארום בית־עולם, זיך אויסגעגראָבן אונטער־ערדישע לעכער, ווי אמאָליקע ווילדע, וכדומה.

אלע יידן אין געטאָ האָבן באקומען ספעציעלע קארטן. יעדער טאָג האָט מען געמוסן אויף ארבעט, פאר וועלכער מען האָט נישטיק באצאָלט. פון הונגער האָט אָבער דער געטאָ ניט געליטן, וויייל, ערשטנס, דער גרעסטער טייל האָט מיטגענומען אַהין א סך פּראָדוקטן און, צווייטנס, וויייל מען פלעגט אריינברענגען עסן פון אויסער די וועגט פון געטאָ. פאר די יעניקע וואָס האָבן ניט געהאט גענוג צום עסן, איז געווען אן אלגעמיינע קיך, וואו עס זיינען אויסגעגעבן געוואָרן אומזיסטע מיטיקן.

א סך געהאָלפן צו באזאָרגן דעם געטאָ מיט ברויט האָט די יידישע בעקעריי. היות זי האָט זיך געפונען אויסערן געטאָ, האָט דער יודן־ראט געקענט צו הערשל פלאָטניצקי, וואָס האָט געארבעט אין דער בעקעריי, פערד און וואָגן, און יענער האָט אפט געבראכט ברויט אין געטאָ.

ראש־השנה האָבן די יידן אויסגעפועלט — פאר געלט, פארשטייט זיך — אז יידן זאָלן קענען בלייבן אין געטאָ. נאָר א קליינער טייל יידן איז אוועק ארבעטן אויסערן געטאָ. היות אלע שולן האָבן זיך געפונען אויסערן תחום פון געטאָ, האָבן די יידן געדאוונט אין מניינים אין פריוואָטע הייזער. די תפילות און געווייַנען זיינען געווען עד לב השמים. אָבער אפילו וויינען האָבן די רוצחים ניט פארגונען. עס איז פלוצים געקומען א באפעל, אז אלע מענער זאָלן זיך צוזאמענקלייבן אין געטאָ. דאָרטן האָט מען זיי געשלאָגן אָן רחמנות, געשניטן די בערד. א יידישן פּאָריקמאַכער האָבן זיי געהייסן אָפּשניידן די באָרד פון רב. נאָר דעם האָט מען אלעמען באפוילן זיך צוצעגיין.

סעמיאטיטשער געטאָ האָט אָנגעהאלטן סך־הכל דריי חדשים. אונטער דער צייט האָט מען געמוטשעט די יידן, ניט וווייניק פון זיי האָט מען אויסגעשאָסן — אָבער דאָס אלץ איז געווען גאָר־נישט מיט גאָרנישט קעגן דעם, וואָס האָט זיך אָנגעהויבן פון זונטאָג, דעם צוויייטן נאָוועמבער 1942, דעם אָנהייב ליקווידאַציע פון דער גאנצער קהילה קדושה אין סעמיאטיטש.

אין מיטן נאכט איז דער געטאָ פלוצים ארומגערינגלט געוואָרן דורך דייטשן מיט אויסגעשטעלטע ביקסן און פולעמיאָטן אויפן געטאָ. אז ס׳איז זייער שלעכט, האָט מען זיך נאָך פריער דערוואוסט פון י. ראזנצווייג. 6 א זייגער אין דער פרי פון יענעם זונטאָג האָט מען אים געזען לויפנדיק גאָר גיך. אויף די פראגעס פון די צום טויט דערשראָקענע יידן האָט ראָזנצווייג געענטפערט: „ס׳איז ביטער, מיר זיינען פארטיק. רא־טעווט זיך, וועט עס קענען". די זעלביקע ביטערע נייעס האָט מען זיך אויך דערוואוסט פון צוויי דייטשן, וואָס מען האָט זיי גוט באצאָלט פאר דעם.

אין געטאָ איז אויסגעבראָכן א שרעקלעכע פּאָניק. מענטשן זיינען ארומגעלאָפן ווי משוגעים. אייַנער האָט געפרעגט דעם אנדערן: „וואָס טוט מען?" און קיינער האָט ניט געוואוסט קיין ענטפער אפילו פאר זיך אליין. א חושך האָט זיך אַראָפּגעלאָזן אויפן געטאָ, אויף וועלכן ס׳איז מיסטעריעז געהאנגען איין ריזיקע פראגע: מאַיַן יבוא עזרי?

שוין זונטאָג פּרי האָבן די דייטשן געווינן, וואָס זיי גרייטן זיך צו טאָן. דייטשע פּאָליציסטן זיי־נען אריין אין געטאָ און ארויסגעפֿאָדערט די יידישע פֿאַריקמאכערס: פּיש, חיים דער שערער און נאָך איינעם. מען האָט זיי אריינגעפּירט אין דער זשאָנדאַרמעריע, וואו זיי האָבן אָפּאָזירט אלע דייטשן דאָרטן. דערנאָך האָט מען זיי גלייך דערשאָסן. יאנקל ארליאנסקי איז דערשאָסן גע־וואָרן אין דער פרי ביים געטאָ־טויער, וועו ער האָט זיך געגרייט גיין צו זיין שטענדיקער אר־בעט ביים בירגערמייסטער.

די יידן האָבן געזען, אז ס׳איז שוין ממילא ניטאָ קיין האָפענונג, האָבן א טייל פון זיי זיך געלאָזן לויפן פון געטאָ שוין דעם ערשטן טאָג נאָך דער ארומרינגלונג, מאָנטאָג, דעם דריטן נאָוועמבער. די מערסטע זיינען געלאָפן צום וועלדל. דאָרטן זיינען אָבער געווען באהאלטן דייטשן, וואָס האָבן גענומען שיסן אויף די יידן. א פּאָר הונדערט יידן זיינען געפאלן פון די מער־דערישע קוילן. די איבעריקע האָבן שוין קיין אנדער אויסוועג ניט געהאט און זיינען געלאָפן צוריק אין געטאָ.

דער אלטער יודן־ראט איז שוין ניט געווען. נייע מענטשן זיינען אריין אין אים, און פאקטיש איז ער געפירט געוואָרן נאָר פון איין מענטשן, זיין נייעם פֿאָרזיצער: מאיר שערעשעווסקי.

לויטן באפעל פון די דייטשן האָט דער יודן־ראָט אריסגעשיקט 25 יידן צוגויפצוגענעמען די אלע טויטע יידישע קערפערס פון הינטערן שטאָט און זיי באגראָבן. זיי זיינען אָנגעוואָגט געוואָרן ארויסצוגעמען אלץ פון די קעשענעס און עס איבערגעבן די דייטשן. די יידישע באַ־גרעבערס האָבן דערקענט צווישן די הונדערטער הרוגים: בערל קאפּלאָן, די פאמיליע קראמער — ראָזע, זיסה, אסתר, לייבל און שלמה —, שמואל און שמחה פֿרוס, יאנקל אקאם מיט זיין משפחה, יאנקל דאלינער, אברהם שאשקעס, יאנקל ציפּע־לעוויטש. אלע זיינען אריינגעוואָרפן געוואָרן אין איין גרוב ניט ווייט פון וועלדל. די אלע יידישע ארבעטערס זיינען דערנאָך אויסגעשטעלט גע־וואָרן אין א ריי, מען האָט זיי געהייסן זינגען לי־דער, און אזוי האָט מען זיי געבראכט צוריק אין געטאָ.

דינסטאָג האָבן די יידן באקומען א באפעל צו גיין אויפן בית־עולם, ארויסגעמען אלע מצבות אויף איין אָרט און אויסגלייכן די קברים.

דעם זעלביקן טאָג זיינען משה נאכטיגאל, קלמן קראוועץ און העשל שוסטאק געפירט גע־וואָרן צו דער ארבעט דורך די פּוילישע פּאָלי־ציסטן אלעק באטשעקער און קרישאק. אויף אן אָנפרעג האָט דער לעצטער זיי געזאָגט: איר זענט אלע פארמשפט צום טויט, ניט היינט איז מאָרגן. איך אליין, האט קרישאק געזאָגט, האָב נעכטן דערשאָסן צוויי יידן אויף דראגאטשינער גאס. איך האָב זיי געוואָלט איבערגעבן צו די דייטשן, אָבער זיי האָבן זיך געבעטן ביי מיר, אז בעסער זאָל איך זיי דערשיסן.

וועו די יידן זיינען אריינגעטריבן געוואָרן אין געטאָ, האָבן זיי מיטגענומען א פּאָר ספר־תורהס פון די שולן, וואָס זיינען געבליבן אין שטאָט. אין די שווערסטע טעג האָט מען ניט פארגעסן אן די דאָזיקע הייליקייטן. קלמן שעווץ, לייזער מארער און מעלניקער דער שוחט זיינען זיך צו־נויפגעקומען ביים חסיד איצע דער הינקעדיקער אויף א ישוב־הדעת. דער לעצטער האָט געזאָגט, אז לויטן דין דארף מען די ספר־תורהס באגראָבן און אזוי האָבן זיי געטאָן.

אויפן דריטן טאָג נאָך דער ארומרינגלונג פון געטאָ האָבן אלע יידן געקראָגן א באפעל, אז זיי זאָלן זיך אין דער פרי צוזאמענקלייבן אין צענ־טער פון געטאָ. מען האָט געמוזט שטיין 8 אין א ריי. יעדער אכטער איז אריסגענומען געוואָרן. קינדער, אלטע און קראנקע זיינען געוואָרפן גע־וואָרן אין די וועגענער. טייל פון זיי זיינען דער־שאָסן געוואָרן אויפן אָרט. פרוי קאפּלושניק איז דערשאָסן געוואָרן אין איר שטוב, בעת זי האָט פארברענט אירע קליידער. דער רויך פון קוימען האָט זי אריסגעגעבן.

עס זיינען אָפּגעקליבן געוואָרן ארום 2.400 יידן, וואָס זיינען געטריבן געוואָרן צו פוס צו דער סטאַנציע, 12 קילאָמעטער פון געטאָ. א פּאָר יידן זיינען דערשאָסן געוואָרן בעתן מארש. די אריינגעזעצטע יידן אין די וואָגאָנעס האָט מען געזאָגט, אז מען פירט זיי אויף ארבעט ערגעץ אין די פארנומענע געביטן פון סאָוויעט־רוסלאנד. די יידן האָבן, פארשטייט זיך, ניט געגלייבט די דייטשע ריידט. נאָר אויב ס׳איז נאָך געווען ביי עמיצן א שטיקל ספק אין די דייטשע כוונות, איז

עס פארשוואונדן דעמאָלט, וועז דער צוג איז אַנ־
געקומען אויף דער סטאַנציע טשערעמכע: ס׳איז
קלאָר געווארן, אז מען פירט זיי קיין טרעבלינקע.
מען האָט אַנגעהויבן טראכטן פון אַנטלויפן. טיילי
זיינען געשפרונגען פון צוג. פאר געלט האָבן
פאָליאָקן פון צוג געהאָלפן אַנטלויפן עטלעכע
יידן.

די אלע יידן פון ערשטן טראַנספּאָרט פון סע־
מיאטיטשער גטאָ זיינען געבראכט געווארן קיין
טרעבלינקע און זיינען דאָרטן גלייך אויף מאָרגן
פארברענט געווארן. לויט א גבית־עדות פון
רפאל קירשנבלום, וואָס שטאַמט פון לובלין און
האָט געוואוינט אין סעמיאטיטש פון 1928, האָט
ער זיך געראטעוועט פון יענעם טראַנספּאָרט
אויף אזא אופן: ער איז אריסגעקראָכן דורכן
פענצטער פון לויפנדיקן צוג, האָט זיך צוגע־
שאָרט צום דייטשן פּאָליציסט אויפן לעצטן וואָ־
גאָן, אריסגעכאַפט פון אים דעם רעוואָלווער און
אים דערשאָסן דערנאָך איז ער אראָפּגעשפרונגען.
לויט אים נאָך, זיינען אלע, וואָס זיינען גע־
שפרונגען פון ערשטן טראַנספּאָרט, געפאלן פון
דייטשע קוילן. קירשנבלום דערציילט אויך, אז
בנימין ראק פון ערשטן טראַנספּאָרט האָט זיך אין
טרעבלינקע גופא געראטעוועט: ווי א סטאָליאר
איז ער גלייך באשעפטיקט געווארן אין א טרעב־
לינקער ווארשטאט, און וועז מען האָט אלע סע־
מיאטיטשער יידן געפירט צו די אויוונס, האָט ער
זיך אויסגעבאהאלטן.

אין דעם ערשטן טראַנספּאָרט האָבן זיך געפו־
נען דער גרעסטער טייל פון די דראגאטשינער.

עטלעכע יידן האָבן ניט געפאָלגט דעם באפעל
צו קומען דעם 5טן נאָוועמבער ביים טויער פון
גטאָ. זיי האָבן געפרואווט זיך ראטעווען דורך
אויסבאהאלטן זיך אין גטאָ גופא.

איינע פון זיי איז געווען די משפחה פון שמאי
יודל יאבלאן, הרב שמידמאנס שוויער. פאָליאקן
האָבן אָבער געמסרט, און די גאנצע יאבלאן־
משפחה איז דערשאָסן געווארן אויף אן אָרט.

מער מזל האָבן שוין געהאט די קאטלערס. וועז
אלע יידן זיינען באפוילן געווארן זיך צונויפצו־
קלייבן אין איין טייל גטאָ, האָבן זיי זיך פאר־
באהאלטן אין דער מאלינע, וואָס זיי האָבן גע־
האט אין זייער אייגענער שטוב. אין דער מאלינע
זיינען געלעגן העניע קאטלערס קינדער: ברוך,
אסתר און דוד. זיי פלעגן הערן, ווי די דייטשן
גיינען ארום איבער די הייזער, זוכנדיק יידן: די
פאָליאקן פלעגן קומען אין די נעכט ראבעווען
די פארלאָזענע יידישע הייזער אין גטאָ. עטלע־
כע טעג האָבן זיי זייער קאָפּ ניט ארויסגעשטעקט
פון דער מאלינע. אויף דער דריטער אָדער פער־
טער נאכט איז ברוך קאטלער ארויס צו בעל־
קעסעס פאבריק, וואו עס האָט געארבעט ווי א
וועכטער א געפאנגענער סאָוויעטישער אפיציר,
מיט וועלכן ער האָט געהאט א קאָנטאָקט. אין
יענער פאבריק איז ברוך קאטלער געקומען עט־
לעכע מאָל. אין דעם האָט אים געהאָלפן אויך
דער פוילישער סטרוזש פון פאבריק.

גאנצע צען טעג זיינען די קאטלער־קינדער
געלעגן אין זייער מאלינע. נאָך דעם זיינען זיי
אוועק צו בעלקעסעס פאבריק און פון דאָרטן,
דורכן קאָנטאָקט מיטן סאָוויעטישן אָפּיצער, זיי־
נען זיי אוועק אין וואלד. זיי האָבן זיך אויסגע־
באהאלטן ביי פארשיידענע באקאנטע פויערים.
א חודש נאָך זייער אנטלויפן פון גטאָ איז אסתר
קאטלער געקומען אַהין נעמען זאכן פון זייער
שטוב, כדי זיי זאָלן האָבן מיט וואָס צו צאָלן די
פויערים פארן עסן.

א חלק אין ראטעוונען די קאטלערס האָט,
אייגנטליך, אן ס״ס־מאן. און מעשה שהיה כך
היה: וועז מען האָט ארומגערינגלט ביידע גע־
טאָס, דעם צווייטן נאָוועמבער, און אלע יידן
אריינגעטריבן אין איין טייל גטאָ, איז העניע
קאטלער צוגעגאנגען צו איינעם פון די ס״ס־
לייט, וואָס האָבן פאָטרולירט ארום די דראָטן,
און אים געבעטן ארויסלאָזן דורכן גטאָ־צוים
איר פופצן־יעריקע טאָכטער. פארשטייט זיך, אז
דאָס איז געווען פארבונדן מיט טויטגעפאר, ווייל
דער דייטש האָט זי געקענט שיסן אויפן אָרט
פאר אזא בקשה. זי האָט אָבער ריזיקירט — און
עס האָט איר אָפּגעגאָלטן. דער ס״ס־מאן האָט זי
געפרעגט: האָט איר נאָר איין קינד? ענע קאט־
לער האָט געענטפערט, אז זי האָט דריי קינדער.
אויף דעם האָט איר געזאָגט דער דייטש: נעם
און באהאלט דיינע קינדער, ווייל מאָרגן וועלן
מיר שוין דאָ ניט זיין און דו וועסט קענען קומען
זיי אריסנעמען פון באהעלטענישׂ. ענע איז
גלייך געלאָפן און באהאלטן די קינדער אין דער
צוגעגרייטער מאלינע. זי גופא איז געגאנגען צו־

ריק צום אָרט, וואו עס איז געשטאנען דער ס״ס־מאן. ״ענער האָט צו איר געזאָגט: איך וועל צו־גיין צו א צווייטן פֿאָטרול און זיך שטעלן אזוי, אז ער זאָל דיך ניט זען, דעמאָלט זאָלסטו אויס־ניצן די געלעגנהייט און אריסגיין פון געטאָ. זי איז אריוס און אוועק אין וואלד אריין. דורכן קאָנטאָקט מיטן סטרוזש פון בעלקעסעס פאבריק האָט זי זיך דערוואוסט וועגן אירע קינדער אין דער מאלינע. א סאָוויעטישער סאָלדאט האָט אין א געווייסער צייט ארום געבראכט די קאטלער־קינדער צו זייער מאמען אין וואלד.

אויפן דרינט טאָג נאָכן ארויספירן א טייל יידן פון געטאָ — שבת, דעם 6טן נאָוועמבער 1942 — האָט זיך אָנגעהויבן די ענטגילטיקע ליקווידאַציע פון סעמיאטישער געטאָ. ווידער איז געקומען א באפעל פון די דייטשן, אז אלע יידן זאָלן זיך צונויפקלייבן ביי די טוירען פון געטאָ. דאָס מאָל איז שוין קיין לעבעדיקער נפש ניט געבליבן אין געטאָ. ישראל מארער, ישראל קראוועץ און הערשל ליידאק זיינען געווען די לעצטע צו העלפן שליסן די געטאָ־טוירן: זיי זיינען שוין געפאָרן אויף א דייטשער מאשין צו דער סטאַנ־ציע, וואוהין מען האָט עפעדיקע די גאנצע סעמיא־טישער עדה יידן. דאָרטן זיינען דערשאָסן גע־ווארן עטלעכע יידן. די פאָניק צווישן עולם איז געווען שרעקלעך. פון די יללות האָבן שטיינער געקענט פֿלאָצן. און ווער עס האָט דעמאָלט גע־זען די שרעקעוודיק־בעטנדיקע אייגעלעך פון די יידישע קינדערלעך, וועט שוין ביז זיין קבר זיי ניט פארגעסן.

מען האָט אלעמען אריינגעלאָזן אין פראָכט־וואָגאָנעס. ווען דאָרטן איז שוין ניט געווען קיין ארט, האָט מען א טייל יידן דערלויבט צו פאר־נעמען פאָסאָזשיר־וואָגאָנעס, צווישן זיי געטאָ־פאליציאנטן און מיטגלידער פון יודן־ראט. אייר־נער פון זיי, דייטשט איידעם (פון דער קאָכלע־פאבריק), האָט זיך מיט א פיל פארסמט אין וואָגאָן.

א טאָג צייט ביז פינצטער זיינען די יידן־אָנגעלאָדענע וואָגאָנעס געשטאנען אויף דער סטאַנציע. ווען זיי האָבן זיך געמומען ריירן, איז די שרעק און אומרו צווישן די פאָרנדיקע אלץ מער געוואקסן. מען האָט זיך געהאלטן אין פרעגן איינע די אנדערע: ״וואוהין פירט מען אונדז, וואו־הין?״ — אָבער טיף אין הארצן האָבן אלע געווואוסט דעם שרעקלעכן אמת: צום טויט. אנדערע האָבן עס אויך ניט נאָר געהאלטן אין זיך. לאה הורוויץ האָט זיך געריסן די האָר פון קאָפּ. גרשון כץ האָט געשריען צו זיין טאָטן, ישראלקע דער טרעגער, און זיין מאמען: ״דאָס איז דער סוף. מען פירט אונדז קיין טרעבלינקע. לאָמיר שפרינגען פון וואָגאָן״. קראוועץ האָט גע־זאָגט זיין טאטן, אז ער וויל שפרינגען פון צוג. זיין טאטע האָט אים געענטפערט: ״היינט ביסטו ניט מיין זון. טו ווי דו פארשטייסט״. זיין מאמע האָט געזאָגט: ״איך וויל ניט זען דיין טויט״. זיין ברודער, דער ישיבה־בחור יעקב הערש, האָט געזאָגט: ״פון טויט קען מען נ־ט אנט־לויפן״. זיין שוועסטערל שרהלע איז אים ארויס־געשפרונגען אויפן האלדז און געקלאָגט: ״ווי קענסטו אונדז איבערלאָזן איינע אליין?״ האָט קראוועץ ניט געהאט קיין כוח עס צו טאָן און איז געבליבן.

אין אנדערע וואגאָנעס איז געווען מער אנט־שלאָסנקייט אין יענע טראגישע שעהן פון ערב טויט. אין איינעם פון זיי האָט א גרופּע באשלאָסן צו שפרינגען פון צוג, וואָס איז גראד געלאָפן מיט א גרויסער גיכקייט. עלף זיינען געשפרונגען און אלע האָבן זיך געראטעוועט. ווי אָפּגערעדט פון פריער, האָבן זיי געווארט איינער אויפן אנדערן, ביז זיי האָבן זיך אלע דערנאָך געטראָפן. די עלף זיינען געווען: ישראל קראוועץ, הערשל ליידאק, ישראל מארער, רבקה גרוסקין, מרדכי גרוסקין, קלמן גאָלדוואסער, לאזאר רעזניק, מאטעס סטראָנאָווסקי און פרוי (סאָניא פארבער), מאטע גרינבערג, שלמה גאָלדוואסער.

דער לערער פון טויזנטער סעמיאטישער קינדער, י. קאָהוט, האָט אויך אין די לעצטע שעהן זיך ניט אָפּגעטיילט פון זיינע תלמידים. ער איז געפאָרן מיט זיי אין איין וואגאָן, און ס׳איז געווען שרעקלעך און צוגלייך מיסטיש־דערהייבן די סצענע, וואָס האָט דערמאָנט לע־געזדארישע בילדער פון אלט־יידישן קידוש־השם, ווי קאָהוט מיט זיינע תלמידים זיינען

אויפן וועג קיין טרעבלינקע געזעסן און געזונגען „התקוה" און אנדערע יידיש־נאַציאָנאַלע לידען.
ה' ינקום דמם!

סעמיאטיטשער אין טרעבלינקע

ווען דער צוג מיט די פארמשפטע סעמיאטיטשער יידן צום טויט האָט זיך אָפּגעשטעלט אין טרעבלינקע, זיינען זיי געקומען אָפּנעמען דייטשן מיט רויטע לענטעס, מיט בלויע לענטעס און מיט גרויסע הינט.

דעד ערשטער איז ארויסגעגאנגען פון צוג קלמן ריבאווסקי, האלטנדיק הרב גערשטיין אונטער דער האנט. דער רב האָט געקוקט אויפן הימל און געשעפּטשעט: שמע ישראל.

די מענער, פרויען און קינדער זיינען אָפּגעטיילט געוואָרן אין דריי גרופעס. מען האָט אלעמען באפוילן זיך אויסצוטאָן מוטער־נאַקעט, כאָטש אין דרויסן איז געפּאַלן א שניי.

אין צווייטן טראנספּאָרט סעמיאטיטשער זיינען געווען ארום 3.200. פון זיי האָט מען אָפּגעקליבן 152 צום ארבעטסלאגער און די אלע איבעריקע זיינען דעם זעלביקן טאָג פארברענט געוואָרן.

דער אייבער־קאפּא קרושעווסקי, פון פּאליניץ, און איגנאץ, געוועזענער באנקיר פון ווארשע, האָבן די 152 געהייסן זיך שטעלן אין ריי און אויסלייגן אלץ, וואָס זיי האָבן ביי זיך.

שפּעטער האָט מען אלעמען אריינגעפירט אין באראקעס. די געוויינען זיינען געווען שרעקלעך. פאר נאכט איז געקומען א גרופּע יידן, וואָס האָבן געארבעט ביי קוילן. מען האָט דעמאָלט אלעמען געגעבן קאפע. נאָך דעם האָט דער עולם זיך געשטעלט דאוונען מעריב און אלע האָבן געזאָגט קדיש.

ניין א זייגער האָט זיך אָנגעהויבן די נאכטרו, ווען קיינער טאָר ניט פארלאָזן דעם באראק. 15 מינוט נאָך ניין איז אליה קראוועץ ארויס פון טיר און ער איז גלייך געטראָפן געוואָרן דורך א קויל. דאָס איז געווען **דער ערשטער קרבן פון די 152** סעמיאטיטשער אין טרעבלינקע.

אויף מאָרגן, האָט מען אלע סעמיאטיטשער אריבערגעפירט אין אנדערע צוויי בלאָקן — 104 אין איין בלאָק און 47 אין א צווייטן. דערנאָך האָט מען זיי געשיקט אויף ארבעט: אָנשיטן זאמד אויף באָנרעלסן. די אויפפּאָסערס אויף דער ארבעט זיינען געווען ס"ס־אונטערשארפירער שווארץ, אָבערגרופּנפירער שטומפּע, דער אוקראאינער אלשאניקאָוו און אנדערע.

סיאמעלע פארבער, וואָס האָט תמיד געהאט א שמייכל אויפן פנים, איז עפעס געפאלן שווארצן אין די אויגן. דער דייטש האָט סיאמעלען צוגערופן און האָט אים גלייך דערלאנגט עטלעכע מאָל מיט א שטעקן איבערן קאָפּ. סיאמעלע איז געפאלן א פארבלוטיקטער. דער ס"ס־מאן איז אוועק. שעפּסל ניעפּלאטניק און בארבאנעל דער עלעקטריקער האָבן אים געגעבן וואסער און אים געמוטיקט. זיי האָבן אים געבעטן זיך אויפהייבן און גיין צו דער ארבעט. ער האָט אָבער זיך ניט געקענט אויפשטעלן. 12 א זייגער איז שווארץ ווידער געקומען און סיאמעלען געשלאָגן פון ס'ניי. פארנאכט, ווען מען האָט געדארפט גיין צו דער באָן צו פאָרן צוריק אין לאגער, האָט סיאָמעלע נאָך אלץ ניט געקענט זיך הייבן פון אָרט. די סעמיאטיטשער האָבן אים צוגעטראָגן צו דער באָן און שפּעטער געבראכט צום לאגער. מען האָט אים אָבער אַהין ניט אריינגעלאָזן. ער איז געבליבן ליגן צווישן די דראָטן. אלשאניקאָוו האָט אים דערהרגעט. ער איז געווען **דער צווייטער קרבן פון די 152.**

דינסטיק, דעם 10טן נאָוועמבער, איז מען ווידער געפאָרן צום זעלביקן ארבעטספּלאץ צו טראָגן זאמד. שווארץ האָט בארבאנעלן געשלאָגן מיט א שטעקן איבערן קאָפּ, ביז ער האָט אים צוגעהרגעט. דאָס איז געווען **דער דריטער קרבן פון די 152.**

מיטוואָך פרי, דעם 11טן נאָוועמבער, ווען מען איז ארויס צום אָפּעל, זיינען אויפן הויף געלעגן צענדליקער טויטע גופים. די סעמיאטיטשער זיינען ווידער אוועק ארבעטן ביים טראָגן זאמד. יענעם טאָג איז דורך א דייטש דערהרגעט געוואָרן נוסקע דאָלינער (דער יינגסטער). **קרבן נומער 4.**

דאָנערשטיק, דעם 12טן נאָוועמבער, האָט שווארץ דערהרגעט שמחהלע פרוס ביי דער ארבעט. **קרבן נומער 5.**

עטלעכע סעמיאטיטשער אין טרעבלינקע האָבן געזען, אז אויב עס זאָל אזוי גיין יעדן טאָג, וועט מען זיי אויסהרגענען איינציקווייז. צווישן די ערשטע צו פּלאָנירן ווי צו אָנטלויפן פון טרעבלינקע זיינען געווען: מאיר פּעלכאָוויטש, לאנ-

טשיק דער בוכהאלטער, אשר דאלינער, יאנקל דאלינער, ישעיה ניעפֿלאטניק, שעפסל ניעפֿלאט־ניק און קלמן קראוועץ. דער פֿלאן איז געווען צו רעוואָלטירן ביי דער ערשטער געלעגנהייט און צו אנטלויפן. עס האָט ניט געקענט דורכגעפירט ווערן, ווייל גראד אויף מאָרגן האָט מען א טייל סעמיאטישער אוועקגעשיקט אין אן אנדער אָרט ארבעטן — אין מאלקין.

דינסטיק, דעם 17טן נאָוועמבער, האָט מען ווי־דער אלע סעמיאטישער געשיקט אויף איין אָרט ארבעטן. די אקטיווע פֿלאניר־גרופּע האָט דאָס מאָל געגרייט דאָס אנטלויפן. זי האָט איבערגע־געבן וועגן פֿלאן די איבעריקע סעמיאטישער אויפן ארבעטספלאָץ. זייערע שומרים זיינען גע־וען בלויז 5 אוקראָאינער. אלע זיינען אָנגעזאָגט געווארן זיך צו האלטן נאָענט צו די אוקראָאינער. יאנקל דאלינער, דער געוועזענער סעקרעטאר פון „השומר הצעיר" אין סעמיאטיש, האָט גע־דארפט אָנפירן מיטן גאנצן רעוואָלט. לויטן פֿלאן האָט מען געמוזט זיך אויסהיטן פון א שיסעריי, ווי אויך פון די אוקראָאינער פייפֿלען אויף א אלארם. די וועכטערס האָבן געמוזט דערהרגעט ווערן מיט אייזנס, אז די דייטשן זאלן ניט אלאר־מירט ווערן.

אין לעצטן מאָמענט איז אָבער אלץ קאָליע גע־ווארן. וען יאנקל דאלינער האָט געהאלטן, אז ס׳איז שוין די געהעריקע צייט צו באפאלן די אוקראָאינישע וועכטערס, זיינען לאנטשיק און פֿעלכאָוויטש אריוס קעגן, ווייל זיי האָבן גע־מיינט, אז ס׳איז נאָך ניט דער פאָסיקער מאָמענט. מיט די סעמיאטישער האָט געארבעט אייגער א ווארשעווער, א מאָגערער בחור. ווען ער האָט זיך דערוואוסט וועגן פֿלאן, האָט ער געגומען שרייַען צו די אוקראָאינער, אז די אנדערע ווילן אנט־לויפן. ווען די אוקראָאינער וואָלטן פארשטאנען דעם וואַרשעווערס רייד, וואָלט עס געקענט ברענ־גען די שחיטה פון דער גאנצער סעמיאטישער ארבעטס־בריגאדע. א סעמיאטישער, וועלכער האָט באמערקט, אז די וועכטערס פארשטייען ניט דעם וואַרשעווערס לשון, און האָט באגומען די גרויסע טויטגעפאר פאר זיי אלעמען, איז צוגע־לאָפן צו די אוקראָאינער און געזאָגט: יענער וויל אנטלויפן. דער וואַרשעווער איז תיכף דערשאָסן געווארן. די בריגאדע האָט איבערגעריסן די אר־בעט און אוועק צו די בארַאקעס.

פון דעמאָלט אָן האָבן די סעמיאטישער מער ניט פארטרויט זייער פֿלאן צו יידן פון אנדערע שטעט.

דאָנערשטיק, דעם 19 נאָוועמבער, האָט מען געזוכט עמעצן אין לאגער, וואָס קען ארבעטן אין א קיך. מען האָט געגומען אויף דעם חיים סלו־כאָווסקי. יענעם טאָג איז משה ווינער קראנק געווארן אויף טיפוס. חיים פֿלעגט אים ברענגען עסן. אים האָט שטארק געהאָלפן ד״ר קאצענעל־בויגן, וואָס איז פריער געווען דאָקטאָר אין סע־מיאטישער געטאָ און אין טרעבלינקע האָט ער געארבעט אין סאניטאר־קאָמיסיע פון בארַאק.

אויף מאָרגן איז דערהרגעט געווארן נאָך א סעמיאטישער ביי דער ארבעט, בנימין הורוויץ. קרבן נומער 6.

שבת, דעם 21טן נאָוועמבער, האָבן אלע גע־ראָמט דעם שניי. וואַשקע אלשאניקאוו האָט צו־גערופן חיים לייב לעוו און אים געהייסן זיך אויסציען אויף דער ערד, מיט די הענט פון הינטן. דעמאָלט האָט ער אים דערלאנגט מיט א הילצערנעם האמער אין קאָפּ. ער האָט אים אזוי פיל געקלאפט, ביז ער האָט אים דערהרגעט. דעם זעלביקן טאָג האָבן די רוצחים פארפיניקט צום טויט ראדזינסקיס זון, שכנאס אָן אייניקל, און קלמן קראוועצס קוזין משה.

זונטיק איז קראנק געווארן אויף טיפוס שעפסל ניעפֿלאטניק. געקומען צוריק פון ארבעט האלב טויט. ד״ר קאצענעלבויגן האָט אים געהאָלפן. מעדיצין האָט מען געקויפט ביי עטלעכע קאסא־ווער יידן, וואָס פֿלעגן פאר 5 רובל גאָלד אריינ־שמוגלען מעדיקאָמענטן אין לאגער. די סעמיא־טישער פֿלעגן זיך צונויפלייגן און קויפן פון זיי. די איניציאָטאָרן פון דעם זיינען געווען לאג־טשיק און מאיר פֿעלכאָוויטש. שעפסל איז אין א פאָר טעג ארום אוועק מיט דער סעלעקציע.

דינסטיק, דעם 24טן נאָוועמבער, האָבן סע־מיאטישער אין טרעבלינקע זיך צוגעקוקט דער־שטוינטע און צעשראָקענע צו אזא סצענע: חיים אקאם, דער בית־ריסט, האָט אראָפּגענומען פון זיך זיין מאנטל און געשריען: איך וועל מער ניט ארבעטן פאר די מערדערס פון מיין טאטע־

מאמען. שטומפּע האָט אים גלייך אוועקגעשיקט צום טויט.

אויף מאָרגן אין דער פרי איז מאנעק בלומענ־פעלד צוגעלאָפן צו בראק 13 און געזאָגט: „איך שטארב פון הונגער, גיט א ביס ברויט" — און איז געשטאָרבן אויפן שוועל.

דאָנערשטיק, דעם 25טן נאָוועמבער, זיינען קלמן קראוועצעס ברידערלעך צוגעפירט געוואָרן צום טויער און דאָרטן מערדערלעך דערהרגעט געוואָרן מיט אן אייזן.

זונטיק, דעם 28טן נאָוועמבער, איז שמואל שעווץ אָפּגעקליבן געוואָרן פאר סעלעקציע, דאָס הייסט צום טויט. זיין ברודער אהרן לייב, וואָס האָט אָנגעפירט מיט דער עלעקטרישער סטאַנציע אין טרעבלינקע און איז געווען באקאנט מיט שטומפּע און אָבערשטורמפירער פרייפי, האָט זיי געבעטן, אז זיי זאָלן שמואלן לאָזן. ביידע ברי־דער האָבן געקוקט איינער אויפן אנדערן און גע־כליפּעט. ס׳האָט ניט געהאָלפן קיין געבעט, ניט קיין געוויין.

חנוכה, צום ערשטן ליכטל, האָבן זיך אראָפּ־געלאָזן שיכורהייט אונטערשארפירער לינדינ־קע, שטומפּע, ווייס, שווארץ. ס׳איז געקומען א באפעל: אָפּעל! אלע זיינען ארויס נאקעט אויפן שניי. לינדינקע האָט גלייך געגומען שיסן אויף די מענטשן. עס זיינען געווען א סך געהרגעטע.

דעם ערשטן טאָג חנוכה האָט מען ווידער גע־ארבעט ביים זשוויר אין דער „קיעסגרובע". א קליינע גרופּע איז אָפּגעפירט געוואָרן אין דער־ביאיקן וואלד צו רייסן צווייגן. די גרופּע איז באשטאנען פון מאיר פּעלכאָוויטש, לאנטשיק און נאָך דריי ווארשעווער יידן. זייער שומר איז גע־ווען דער אוקראָאינער בובע. ווי מאיר פּעלכא־וויטש האָט שפּעטער דערציילט, האָט דער אוק־ראָאינער זיך אוועקגעלייגט אויף דער ערד און איז אנטשלאָפן געוואָרן. די דריי ווארשעווער האָבן געזאָגט: לאָמיר אנטלויפן. פּעלכאָוויטש האָט געענטפערט: ווער ווייסט וויפיל יידן מען וועט הרגענען צוליב אונדז. די דריי האָבן געענט־פערט: לאָזט אונדז אנטלויפן. און אלע פינף זיי־נען דעמאָלט איינגעגאנגען אויף אזא פּלאן: די דריי זאָלן אנטלויפן. אין א שעה ארום וועלן פּעלכאָוויטש און לאנטשיק אויפוועקן דעם אוקראָאינער און אים דערציילן די מעשה. אזוי איז געשען. דער אוקראָאינער האָט געגומען שיסן. עס זיינען אָנגעלאָפן נאָך וועכטערס מיט שפּירהינט. די דייטשן האָבן געגומען שלאָגן די צוויי סעמיאטישער, אָבער דער אוקראָאינער האָט ניט געלאזן. וועמ מאיר פּעלכאָוויטש איז געקומען צוריק אין בראק, האָט לייבל מארער געפרעגט: פאר וואָס ביסטו ניט אָנטלאָפן? האָסט מורא געהאט, אז ס׳איז נאָך דאָ צו וויניק טויטע? אויף דעם האָט מאיר געענטפערט: „יע־דער מענטש האָט זיין געוויסן און זיין פאר־שטאנד. איך וואָלט ניט געקענט לעבן, ווען צו־ליב מיר זאָלן דעהרגעט ווערן מענטשן".

אין דריי טעג ארום, בעת דער ארבעט אין „קיעסגרובע", האָבן די וועכטערס, וואָס זיינען געשטאנען אויפן שפּיץ בארג, צוגערופן צו זיך מאיר פּעלכאָוויטשן. זיי האָבן צוגענומען פון אים זיין גראנאטענעם מאנטל. איין אוקראָאינער האָט געזאָגט צו אים: גיב אוועק דיין גאָלד און דו וועסט בלייבן לעבן. מאיר האָט ניט געהאט קיין גאָלד ביי זיך. האָבן די שומרים אים געהייסן זיך אוועקליגן אויפן בארג און פון דאָרטן אים אראָפּגעשטופּט אין טאָל אריין, וואו מאיר איז געהרגעט געוואָרן.

דריי טעג שפּעטער האָבן די אוקראָאינער דער־דערהרגעט שמואל פּרוסן מיט א קירקע פאר די אויגן פון זיין פּאָטער.

אין א וואָך ארום איז קלמן קראוועץ קראנק געוואָרן. מען האָט אים געגומען צום קראנטין, וואו אלע קראנקע זיינען פארמשפט צום טויט. דעם טאָג ווען ער האָט געהאט פערצעק גראד היץ, זיינען געקומען איגנאץ און פרייפי. זיי האָבן אלעמען באפוילן ארויסצוגיין נאקעט אויפן גרויסן פּראָסט. קראוועץ איז פשוט געראטעוועט געוואָרן דורך ד״ר קאצענעלבויגן, וואָס האָט דאָרטן געארבעט. אויף א פראגע פון פרייפן, וואָס עס איז קראוועצן, האָט ד״ר קאצענעלב־בויגן אים געזאָגט, אז ער איז פארקילט און וועט מאָרגן שוין זיין געזונט. דער אלטער אומגליק־לעכער פרוס האָט געגעבן קראוועצן ברויט מיט 50 זלאָטעס, זאָגנדיק: נעם דאָס, איך דארף עס שוין מער ניט האָבן. וועמ פרוס איז שפּעטער ארויסגעפירט געוואָרן אין דרויסן, האָט ער גע־שריען: „א טויט היטלערן!" מען האָט אים ניט

געשאַסן, נאַר געלאַזט אויסגיין אין דער גרויסער קעלט.

דריי וואָכן פאר פורים האָבן די דייטשן גע־שיקט א פּארטיע ארבעטערס קיין סטאראוויעזש, לעבן שעדליץ, כדי צו צענעמען דאָרט די באַ־ראקן און עס ברענגען קיין טרעבלינקע. אין דער גרופּע ארבעטערס זיינען אויך געווען דריי סע־מיאטיטשער: אבא הורוויץ, הערשל ליידאק און בענצל ליידאק. זיי האָבן דאָרטן געארבעט א דריי וואָכן. ווען די בארַאקן זיינען שוין געווען צע־נומען, זיינען געקומען אַהין שטומפּע, לינדינקע און שטיבל אָפּצופירן די ארבעטערס צוריק קיין טרעבלינקע. היות ס'איז ניט געווען גענוג פּלאץ פאר נאָך 20 יידן ארויפצונעמן אויף די לאסט־אוטאָס, האָט מען זיי אלעמען דערשאָסן אויפן אָרט, צווישן זיי די דריי סעמיאטיטשער.

א וואָך פריער איז אוועק צו דער ארבעט אין מאלקין א גרופּע פון איבער 100 יידן. אנשטאָט זיי צו פירן צוריק צו זייערע בלאָקן, האָט מען זיי אלעמען געבראכט אין דער „טויטן־האלע" און פארגאזט. צווישן זיי האָבן זיך געפונען: אשר דאלינער, יאנקל דאלינער און ישעיהו ניע־פּלאטניק.

דאָ דארף מען זאָגן א פּאָר ווערטער וועגן אשר דאלינער, דעם געוועזענעם בית"ריסט. ער איז געווען דער קאפּא פון בלאָק איינס. ער איז גע־ווען זייער א גוטער, האָט געהאָלפן וויפיל ער האָט געקענט און ניט אויסגעניצט זיין קאפּא־אמט פאר זיך אליין.

ארום דעם 22־23טן מערץ, 1943, האָבן די דייטשן באפוילן אלע יידן פון בארַאק ארויסצו־גיין טראָגן שניי. דער רוצח ווייס האָט זיך אוועק־געשטעלט מיט א האָק אין האַנט לעבן דער טיר, דורך וועלכער אלע האָבן געמוזט ארויסגיין. ער האָט געהאָקט קאָפּ נאָך קאָפּ. קלמן קראוועץ, דערזעענדיק פּאר זיך א בארג מיט טויטע, האָט זיך אליין אוועקגעלייגט לעבן די טויטע. פון די מוראדיקע קרעכצן פון די פארוואונדעטע האָט מען געקענט שטארבן אויף אַן אָרט. 12 ביי טאָג האָבן די אוקראַאינער געבראכט צוויי יידן און זיי געהייסן ווארפן אין א גרויסן וואָגן סיי די טויטע, סיי די פארוואונדעטע: ווען זיי זיינען צו־געקומען צו קראוועצן, האָט יענער זיי געזאָגט: „איך לעב". דאָס האָט באמערקט דער אוקראַאי־נער אלשאניאק, וואָס האָט אים גלייך געוואָלט דערהרגענען, ער האָט אָבער מעשה־נס חרטה געהאט און געלאָזן קראוועצן לעבן. בנימין קרא־שעווסקי האָט קראוועצן שפּעטער געזאָגט: אז דו לעבסט נאָך איצט, וועסטו שוין איבערלעבן.

אידל פירער און גבריאל פּינעס אַיידים (דעם קצבס) האָבן געמאַכט פּרואוון צו אנטלויפן. זיי האָבן זיך באהאלטן אונטער ברעטער. ווען עס האָט זיך ארויסגעוויזן ביים אָפּעל, אז עס פעלן צוויי מענטשן, האָט אוטערשארפירער שטומפּע באפוילן: געפינען מיט אלע מיטלען! אלעק וואַ־וואלאנאָוויטש, א פּאָליציסט פון סאקאלאווע, וואָס האָט מיטגעארבעט מיט דער געסטאַפּאָ, האָט געדראָט דעם אויבערקאפּא ב. קראשעווסקי מיט טויט, אויב ער וועט ניט געפינען די אנט־לאָפענע: ווען מען האָט די צוויי געכאַפּט, האָט מען זיי צעהאקט אויפן אָרט מיט א קירקע.

★

אזוי האָבן זיך געצויגן טעג און נעכט אין דעם שרעקלעכסטן עמק הבכא, וואָס א מענטש האָט ווען ס'איז אויסגעטראכט. דער טויט האָט ניט אויפגעהערט צו בושעווען אין טרעבלינקע. מענטשן זיינען געפאלן ווי פליגן — דורך קרענק, דורך א קויל, צו דורך א האָק. יעדער האָט גע־וואוסט, אז ניט היינט איז מאָרגן וועט קומען זיין ריי. א גרויסער טייל פון די טרעבלינקער איז דעריבער געווען אזוי פאריאושט, אז זייער ווילן איז אָפּגעשוואַכט געוואָרן צו טראכטן וועגן עפּעס א וועג, ווי זיך ארויסצורייסן פון די נעגל פון טויט. געווען אָבער דאָך געציילטע, וואָס האָבן ניט פארלוירן די האָפענונג אין די דאָזיקע שרעקלעכע באדינגונגען און האָבן געמאכט פּלע־נער פון אנטלויפן און ראטעווען זיך. צווישן די לעצטע איז געווען א גרופּע סעמיאטיטשער.

דער פלאן פון די סעמיאטיטשער האָט זיך אָנ־געהויבן וועבן אין אוגוסט 1943, נאָכן אָפּזיין אין טרעבלינקע א ניין חדשים. נאָך זייער דורכפאל אין דער ערשטער וואָך, האָבן זיי דאָסמאָל זיך געסטאַרעט צו זיין אָפּגעהיטער מיטן צוגרייטן און דורכפירן דעם פלאן פון אנטלויפן.

אין איינעם אַן אוגוסט־טאָג האָבן דרייצן מאַן פון טרעבלינקע געארבעט ביים בויען שאָסייען. דער קאָפּאָ איז געווען מיעטשיסלאָוו כאטשקא. דערביי איז געווען א וואלד. קלמן קראוועץ, איי־

נער פון די דרייצן, איז צוגעגאנגען צו כאטשקאן און אים געזאָגט אין דער שטיל: „דער וואלד קען אונדז ראטעווען". כאטשקא האָט אים דערלאנגט מיט א שטעקן איבערן רוקן, שטילערהייט האָט ער אָבער געזאָגט צו אים: „ווייסט אז מען קען דיך שיסן פאר דיינע רייד?" קראוועץ האָט גע־ענטפערט: „מיין לעבן איז אין דיינע הענט". כאטשקע האָט זיך א ווייל פארטראכט און דער־נאָך געזאָגט: „מיר וועלן נאָך ריידן".

אויף מאָרגן ביי דער ארבעט האָט כאטשקא געזאָגט צו קלמן קראוועץ: „מיר קענען גיין צו־זאמען, אויב דו וועסט מיר געבן א שבועה, אז דו וועסט מיך ניט ארויסגעבן, ווען מען זאָל דיך כאַפּן". קראוועץ האָט געטאָן זיין פארלאנג. דע־מאָלט האָט כאטשקע אים אויפגעקלערט, אז צום פלאן פון אנטלויפן, וואָס איז פארבונדן מיט גרויס ריזיקע און דראסטישע מעשים, דארף מען אויך האָבן עלעמענטן פון אונטערוועלט. ער האָט קראוועצן געשיקט מיטן פלאן צו איינעם שלמה־לע, א ווארשעווער גנב. דער צווייטער איז גע־ווען סטעפאן, א ווארשעווער באַנדיט, דער דרי־טער יאקאב און דער פערטער מאטיע, א פערד־גנב פון סאקאלאוו, וואָס האָט געקענט אויסגע־בונדן יעדער ווינקעלע אין דעם געגנט. מען האָט גערעדט מיט יעדערן באזונדער. קיינער פון זיי האָט תחילת ניט געוואוסט, ווער עס שטייט בראש פון גאנצן פּלאַן. אין דער גרופּע צו אַנט־לויפן זיינען נאָך אריינגענומען געוואָרן אינ־זשיניער יאלאוויץ פון גראָדנע, שמואליק פון פּא־ליניץ, מאניעק און אנדערע, צוזאמען 13 מאן.

איין טאָג האָט כאטשקע געזאָגט צו ראטענ־פירער ווייס, אז ער דארף האָבן גוטע מענטשן צו דער ארבעט. ווייס האָט געגעבן א באפעל צום אייבערקאַפּאָ קראשעווסקי, אז ער זאָל לאָזן כאטשקאן אליין אָפּקלייבן די מענטשן פאר זיין גרופּע. ווען קראשעווסקי האָט דערזען די מענטשן, וואָס כאטשקא האָט אָפּגעקליבן, איז אים פינצטער געוואָרן אין די אויגן. ער האָט תיכף פארשטאנען, אז דאָ איז עפּעס ניט גלאַ־טיק. ער האָט דעריבער מיטגעשיקט זיין זון אין דער גרופּע, כדי ער זאָל נאָכשפּיאָנירן איר טע־טיקייט. דער זון האָט געארבעט מיט די 13 מאן א פּאָר וואָכן. כאטשקאָ, וואָס האָט אויך פאר־שטאנען קראשעווסקיס מיין, האָט שטרענג אָנ־געזאָגט זיינע מענטשן, אז כל זמן דעם קאפּאָס זון וועט ארבעטן מיט זיי, זאָל מען קיין וואָרט ניט ריידן וועגן פּלאן און מען זאָל אים ניט מאכן פארדעכטיק אויף דער מינדסטער קלייניקייט.

ווען קראשעווסקיס זון האָט אויפגעהערט צו קומען צו דער גרופּע — זיין טאטע האָט מסתמא אויפגעהערט חושד צו זיין די דרייצן אין געפער־לעכע פּלענער — האָט מען זיך ווידער גענומען מיט התמדה דורכצופירן דעם אַנטלויף. איין טאָג, ווען זיי האָבן גראד געארבעט אין וואלד ביים קלייבן שטיינער, ניט ווייט פון א פויערישער כאלופּקע, האָט כאטשקא געזאָגט צום אוקראַאי־נער, וואָס איז געווען זייער איינציקער באוואַפנ־טער שומר:

— ווילסט מאכן א שנאַפּס?

דער אוקראַאינער איז געוואָרן א לעבעדיקער: אוודאי!

שלמהלע איז אריין צום פויער פון דער דער־בייאיקער כאַלופּקע און געקומען צוריק מיט בראַנפן, ברויט און וואורשט. לויטן פלאן האָט אינזשיניער יאלאוויץ געדארפט אריינלייגן אין בראנפן א פּיל, וואָס פארשלעפערט, אוועקהרגע־נען דעם שומר און אנטלויפן. איז אָבער געשען א צרה: דער אריינגעלייגטער פּיל איז אין פלאַש ניט צעגאנגען. מען האָט גיך צעבראָכן די פלאש, אז דער אוקראַאינער זאָל עס ניט באמערקן — און דער פלאן איז דערווייל ווידער דורכגעפאלן.

די דרייצן האָבן זיך אָבער ניט מייאש געווען. מען האָט אָבער געמוזט שאפן געלט, סיי אויף קויפן בראַנפן, סיי צו באזאָרגן זיך מיט מיטלען נאָכן אנטלויפן. סטעפאן און שלמהלע האָבן גע־וואוסט, אז א ווארשעווער ייד, וואָס איז קראנק אויף טיפוס, האָט א סך געלט איינגענייט אין זיי־נע גאָטקעס. ווען יענער איז געשלאָפן, האָבן די צוויי אויסגעשניטן דאָס גאנצע געלט און עס איבערגעגעבן צו קראוועצן.

אויף מאָרגן צו דער ארבעט האָט מען ווידער געגעבן דעם אוקראַאינער צו טרינקען משקה. דאָס מאָל האָט שוין דער פּיל געווירקט. ווען דער אוקראַאינער איז שטארק אַנטשלאָפן געוואָרן, האָט סטעפאן אים דערלאנגט מיט א אייזן איבערן קאָפּ און דערהרגעט. מען האָט צוגענומען זיין ביקס. שמואליק האָט זיך אָנגעטאָן זיינע קליי

דער און אלע האָבן געגומען ציען טיפער אין וואלד אריין.

נאָך עטלעכע טעג ארומשלעפן זיך זיינען זיי געקומען קיין קורטשעווע. דער הונגער האָט געוטמען שטארק מאָטערן. א ביסל עסן האָט מען געקריגן ביי פויערים מיט גוטן, און א ביסל האָט מען אריסבאקומען מיט קונצן און סטראָשונקעס.

די הויפטפראָבלעם אין איצט געווען: ווי פאלט מען אויף די שפורן פון אנדערע אנטלאָפענע אָדער אויסבאהאלטענע יידן און ווי קען מען אָנקניפן א קאָנטאקט מיט פארטיזאנער? דאָס איז אָבער געווען א שווערער ענין. פויערים האָבן עטלעכע מאָל אלארמירט די דייטשן, אז יידן דרייען זיך ארום אין דעם געגנט. צוליב דעם האָט זיך די גרופע צעברעקלט. דער איינציקער סעמיאטיטשער, קלמן קראוועץ, האָט זיך געוטמען גיין אין דער ריכטונג פון זיין היימשטאָט מיט דער האָפענונג, אז אפשר וועט אים דאָך געלונגען צו טרעפן עמעצן פון זיין שטעטל.

אין וועלדער און בונקערס

כאָטש דער סעמיאטיטשער געטאָ האָט אָנגעגאלטן נאָר דריי חדשים, פוון 2טן אוגוסט ביזן 2טן נאָוועמבער 1942, האָבן א סך יידן דאָרטן תיכף פארשטאנען, אז דער סוף וועט זיין אייגער: טויט. דעריבער זיינען געמאכט עוואָרן א סך פרואוון צו אנטלויפן פון געטאָ. א גרויסער טייל פון זיי איז דורכגעפאלן, טאקע אפשר צוליב דער קורצער עקסיסטענץ פון געטאָ, ווייל איידער מען האָט נאָך געמאכט די געהעריקע הכנות, איז דעם צווייטן נאָוועמבער פלוצים געקומען די ארומרינגלונג פון געטאָ. אין דעם אייגעם טאָג, וואָס מען האָט זיך געהאט דערוואוסט פריער וועגן דעם, האָט מען שוין קיין גרויסע זאכן ניט געקענט אויפטאָן.

געווען אויך פרואוון פון אייגקויפן געווער — און דאָס איז געטאָן געוואָרן מיטן שטילן הסכם פון יודן־ראט. אזוי, למשל, איז שמאי פלאטניצקי געפאָרן קויפן וואָפן ביים וואלדוועכטער אין דאָרף זשירדזשיץ. ער האָט געהאט א „שיין" פון יודן־ראט, כאָטש מען האָט געוואוסט דעם ציל פון זיין פאָרן. דער אויסרייד איז געווען: קויפן 100 מעטער האָלץ, וואָס די דייטשן האָבן דערלויבט אריינצופירן אין געטאָ: דאָס געווער איז ניט געווען געפלאָנט פאר אן אויפשטאָנד אין סעמיאטישער געטאָ, נאָר צוצוגרייטן עס פאר דער צייט, ווען יידן, וואָס וועלן זיך ראטעווען פון געטאָ, וועלן אנטלויפן אין די וועלדער.

צווישן ערשטן און צווייטן טראָנספאָרט, אין די עטלעכע טעג צווישן 2טן נאָוועמבער און 6טן נאָוועמבער 1942, זיינען פאָרגעקומען עטלעכע זיצונגען פון די פאָרשטייערס פון פארשיידענע פארטייען: השומר־הצעיר, בית״ר, בונד, החלוץ־הצעיר. אָן צוגרייטונגען, אָן מיטלען, אָן געוואר — וואָס האָבן זיי געקענט אויפטאָן? דאָס איינציקע, וואָס זיי האָבן באשלאָסן, איז געווען צו פארניכטן אלץ וואָס מען קען. מאטיע ווינער האָט געשריען אויף יענער זיצונג: אלץ פארברענען. אורשעס — אלץ אונטערצינדן. אָבער זיי האָבן ניט געברענט און גאָרניט געצונדן — ווייל אין א טאָג צוויי ארום זיינען זיי שוין אלע געזעסן אין די טויט־וואָגאָנעס, וואָס פירן קיין טרעבלינקע.

שטימונגען צו א וויידערשטאָנד, בעיקר דורכן אנטלויפן צו פארטיזאנער, זיינען אויך פריער געווען ביי גרופעס יונגע מענטשן, אָבער זיי האָבן ניט געטראָגן קיין אָרגאניזירטן כאָראָקטער. אויף וויפיל עס זיינען יא געווען געוויסע פארטיזאניעש מעשים פון סעמיאטישער, זיינען דאָס גיכער אויפטוען פון יחידים, ווי פון א פארטיזאנער־אָרגאניזאציע.

דאָ דאָרף דערמאָנט ווערן, אז אין יענער צייט, סוף 1942, איז כמעט ניט געווען אפילו קיין פויליש פארטיזאנער־באוועגונג אין דער סעמיאטישער געגנט. דאָס האָט, פארשטייט זיך, זיך אָפגערופן אויף די יידיש־פארטיזאנישע פרואוון.

דער ערשטער, וואָס האָט אָנגעקניפט באציאונגען מיט די אלגעמיינע פארטיזאנער, איז געווען הערשל שבת. ער פלעגט זיי אויך באָזוָרגן מיט מעדיצין פון שטאָט.

הערשל שבת האָט געלעבט די גאנצע צייט אויסערן געטאָ. ער האָט אָנגעפירט מיט דער גרעסטער גרופע סעמיאטישער, וואָס האָט עטלעכע מאָל דורכגעפירט אויך פארטיזאנישע אויפגאבעס, אָבער איר הויפטציל איז, אייגנטלעך, געווען זיך אויסצובאהאלטן עד יעבור זעם און צו ראטעווען און העלפן אָנטלאָפענע יידן.

דעם 15טן נאָוועמבער 1942 איז הערשל שבת געקומען צוריק צו די רוסישע פּאַרטיזאַנער, ווואו ער איז שוין געווען פּריער ביי זיי. ער האָט גע־טראָפן ביי זיי א גרופּע פון 12 יידן. דער ערש־טער באפעל, וואָס דער פּאַרטיזאַנער־פּירער האָט אים געגעבן, איז געווען: אויסגעפּינען צי די יידן האָבן גאָלד און געלט, און אויב יאָ — עס גלייך אָפּגעבן. אויף איין פּאַרטיזאַנער „זאָדאָניע" זיי־נען דערהרגעט געוואָרן 12 מאָן, צווישן זיי א פּאָר יידן פון דער גרופּע.

אין א פּאָר וואָכן ארום זיינען אָנגעקומען אין יענעם אָרט נייע רוסישע פּאַרטיזאַנער. עס איז באשטימט געוואָרן א נייער נאָטשאָלניק, אָן אוקראָאינער. זיין ערשטע ארבעט, וואָס ער האָט זיך געגרייט צו טאָן, איז געווען אויסצורעכן די אלע יידן אין זיין אָפּטיילונג. ער האָט דאָס מגלה סוד געווען צו הערשל שבת, וואָס איז אים געפעלן געווארן, און אים געזאָגט: דו אנטלויף. שבת האָט עס גלייך איבערגעגעבן צו קלמן פּי־רער, וואָס איז געווען מיט אים. ער האָט געזאָגט צו קלמנען: נעם צו א העלפט יידן און איך וועל נעמען א העלפט און לאָמיר גיך אָפּציען פון דאָ־נען. הערשל האָט גענומען זיין שוועסטער מיט נאָך עטלעכע יידן און אנטלאָפן.

שפּעטער האָט הערשל שבת זיך געטראָפן מיט שאול קראָוועץ. איין מאָל האָבן פּוילישע פּאָר־טיזאנער זיי ביידן געכאָפּט ביי א פּויער און זיי געוואָלט דערשיסן. דער פּויער מיט זיינע זין, וואָס האָבן פּריער געהאָלפן די פּאַרטיזאנער, האָבן אויסגעשטעלט זייערע ביקסן און געזאָגט: „אָדער איר גייט אוועק, אָדער מיר שיסן אויף אייך". אזוי האָט דער פּויער געראטעוועט הערש־לען מיט שאולן פון א זיכערן טויט. ביידע זיינען אוועק פון דאָרטן אין א נייער געגנט מיט א ביקס וואָס דער פּויער האָט זיי געשאנקן.

א צאָל סעמיאָטישער, וואָס זיינען לכתחילה ניט איריין אין געטאָ, אָדער זיינען אנטלאָפן פון געטאָ אָדער פון די טראָנספּאָרטן, האָבן אין פּאר־שיידענע צייטן און אין פּארשיידענע ערטער זיך שפּעטער געטראָפן, דער גרעסטער טייל פון זיי מיט הערשל שבת.

וועו די 11 סעמיאָטישער, וואָס זיינען גע־שפּרונגען פון צוג קיין טרעבלינקע, האָבן זיך דערנאָך צונויפּגעטראָפן, זיינען זיי געפּירט גע־וואָרן דורך לייזער רעזניק, וועלכער האָט גוט געוואוסט די ארומיקע געגנט. זיי זיינען געווען א קורצע צייט צוואמען און שפּעטער אוועק אין פּארשיידענע ריכטונגען. ישראל מארער, איינער פון זיי, האָט אויפן וועג געטראָפן צוויי יידן פון סעמיאטיטש, ישעיה ראטשילד און שמואליק מיל־נער. א פויער פון מאלינאווע, קאַרוואָווסקי, האָט זיי געהאָלפן. אין דערבייאיקן וואלד זיינען גע־וועו גריבער פאר קארטאָפל, האָבן זיי זיך דאָרטן אויסגעבאהאלטן עטלעכע טעג. וועו דער פויער האָט זיי מער ניט געוואָלט העלפן, האָבן זיי זיך צעטיילט. ראטשילד און מילנער זיינען געכאָפּט און דערשאָסן געוואָרן, מארער האָט זיך דער־שלאָגן צו אָרט, וואו ער האָט געטראָפן הערשל שבת, ישראל קראָוועץ און אנדערע.

דער פויער, ביי וועמען עס האָט זיך אויפגע־האלטן הערשל שבת און די אנדערע, האָט ניט געוואָלט האלטן אזויפיל יידן ביי זיך. האָבן זיי זיך צעשיידט: הערשל שבת און ישראל קראָוועץ זיינען אוועק אין איין ריכטונג, ישראל מארער אין א צווייטער.

מארער האָט אויף זיין וועג געטראָפן זיין אָנקל אברהם וואלאך, מיט וועמען ער איז שוין געווען צוזאמען ביזן סוף קריג. זיי האָבן אָבער אלץ גע־מאכט פלענער ווי זיך ווידער צו טרעפן, כדי צו שאפן אן אַרגאניזירטע גרופּע, וואָס זאָל, ערשטנס, זיין באוואָפנט און, צווייטנס, זוכן נאָך יידן. אין א זעקס חדשים ארום איז זיי געלונגען זיך ווידער צו טרעפן. זיי האָבן אויסגעפונען נאָך צוויי יידן: הערש לייב סמאליוק און חיים גראדזינסקי. אזוי ארום זיינען זיי שוין געווען א גרופּע פון 5. ניט ווייט פון דאָרף קריניק האָבן זיי שפּעטער גע־פונען א גרופּע פון 20 יידן, אלע סעמיאטישער, וואָס האָבן געלעבט אין וואלד. פון יענער גרופּע האָבן די פינף זיך דערוואוסט, אז ביי ארומיקע פּוירערס באהאלטן זיך אויס נאָך יידן. די פינף זיינען אוועק צו זיי און געזאָגט, אז מען דארף זיך בעסער אַרגאניזירן, זיך אייגשאפן געווער און קעמפן. יענע האָבן סוף־סוף מסכים געווען. זיי האָבן אויך געגעבן אן עצה, ווי צו קריגן געלט, כדי מען זאָל קענען קויפן געווער. חיים מארמאר, דוד סאלאמאן און שיע קיילעס פון יע־נער גרופּע האָבן דערציילט אז ביי א קריסט אין לאכאווקע געפּינט זיך א גרויסער פּאַרמעגן פון

א יידן. 12 בחורים מיט איין ביקס און מיט שטעקנס אויסגעמאַלענע ווי ביקסן האָבן זיך א לאָז געטאָן צום פויער און געפאָדערט פן אים דאָס געלט און די זאכן פונעם יידן. דער פויער האָט זיי אָפּגעגעבן א סך זאכן, וואָס זיי האָבן צעטיילט צווישן זיך און די איבעריקע יידן. די בעסערע חפצים האָבן זיי געגעבן צו יאָן מאָטש־קאוויאק, וואָס האָט איינגעקויפט פאר זיי נאָך א ביקס. פון מאטשקאוויאקן האָבן זיי זיך דער־וואוסט, אז זיינער א שכן האָט א סך וואפן. זיינען זיי אריין צו אים און דורך דראָאונגען ארויסבא־קומען א ביקס. מיט דער הילף פון העשל סמא־ליוק און חיים בזשעזינסקי איז מען אוועק צו נאָך א פויער און באקומען נאָך א ביקס. אזוי ארום האָט די גרופּע שוין פארמאָגט 4 ביקסן.

מיט עטלעכע ביקסן און מיט א גרעסערער צאָל יידן — צו זיי האָבן געהערט, אויסער די אויבן אויסגערעכנטע אויך שלמה און פסח צימבאליסט, הערשל פּלאטניצקי, מאיר גרוסקין, יודל קאוואל פון אונטערן בריק, חנא קאפּלאן, גדליה קאפּלאן, פייוול וואולקער, פּעלטע פוטערמאן, שלמה מוניס — האָט די גרופּע אָנגעהויבן טראכטן צו ווערן אקטיווער קעגן די פויערים, וואָס מסרן אָדער הרגענען יידן.

די גרופּע האָט קודם כל ארויסגעגעבן א וואָר־נונג צו די פויערים אין דער געגנט, אז פארן ארויסגעבן א יידן צו די דייטשן וועט מען נעמען נקמה. און די סעמיאטיטשער האָבן גאָר גיך בא־וויזן, אז זיי מיינען ערנסט מיט זייער וואָרענונג. עס איז צו זיי דערגאנגען א ידיעה, אז א פויער האָט געכאַפּט וועלוול שאשקעס, ישראל קראווע־צעס אָנקל, אים צוגעבונדן אויף א קייט צו זיין וואָגן און אים אָפּגעפירט צו דער געסטאַפּאָ, וואו מען האָט אים דערשאָסן. אין עטלעכע טעג ארום איז דער פויער געפאלן פון א סעמיאטיטשער קויל. דאָס איז געווען דער ערשטער אקט פון נקמה, אבער ניט דער לעצטער.

אין דאָרף סקיף האָבן אָרטיקע פויערים אומ־געבראכט א סך יידן, וואָס האָבן זיך באהאלטן אין יענער געגנט. שלמה גרודע פון דראגאטשין האָט דערציילט, אז גדליה און חנא קאפּלאן זיי־נען קוים מיטן לעבן אנטלאָפן פון דעם פויער, ביי וועמען זיי האָבן זיך אויסבאהאלטן א קורצע צייט. די סעמיאטיטשער גרופּע האָט די איינ־וואוינערס פון דאָרף געוואָרנט פאר זייערע מע־שים. עס האָט אָבער ניט געהאָלפן. דעמאָלט זיי־נען די סעמיאטיטשער אוועק קיין סקיף, ארויס־געפירט 15 פערד און אונטערגעצונדן דעם דאָרף.

ארום דעצעמבער 1942 האָט א גוי פון נארעוו־קע געכאַפּט דריי יידן, צווישן זיי מאָטל בלו־שטיין, זיי געבונדן און געבראכט קיין דראגא־טשין. די דייטשן האָבן זיי געפייניקט און דער־נאָך דערשאָסן. די סעמיאטיטשער האָבן שפּע־טער אויסגעהרגעט די גאנצע פאמיליע פונעם פויער.

דער לעשניק (וואלדוועכטער) פון מאלינאווער וואלד האָט אָנגעטאָן יידן א סך צרות. א סך זיי־נען אומגעקומען צוליב זיינע מסירות. אויף זיין קאָפּ איז אויך געפאלן דאָס בלוט פון 18 יידן, וואָס האָבן זיך געהאט אויסבאהאלטן אין יענעם וואלד. א דאנק אים האָט מען געכאַפּט א יידישן בחור, וואָס האָט נאָך א סך פייניקונגען אויסגע־געבן דאָס באהעלטעניש. די דייטשן זיינען גע־קומען, ארומגערינגלט דאָס וועלדל און אויסגע־שאָסן אלע יידן דאָרטן. צווישן די געהרגעטע האָבן זיך געפונען: דריי מיטגלידער פון דער משפחה דראגיצקי, דריי פון פאמיליע פוטערמאן, איציק באבעל דעם שמשס איידעם. דער לעצטער איז געווען דער איינציקער, וואָס האָט געהאט א רעוואָלווער. ער איז ארויס און געשאָסן אויף די דייטשן און געפאלן אין קאמף. זיי זיינען אלע באגראָבן געוואָרן אין איין ברודער־קבר. דער איינציקער וואָס האָט זיך געראטעוועט פון יענער גרופּע, איז געווען מאטל ברוקער, וואָס איז צו־פעליק געווען א האָלבן מייל פונעם אָרט און האָט עס אלץ געזען מיט זיינע אייגענע אויגן.

די גרופּע פון הערשל שבת האָט זיך דערוואוסט צופעליק וועגן יענער בלוטבאָד אויף יידן. ווען זיי זיינען געקומען קיין מאלינאווע, האָט אן אל־טע קריסטין, די מאַמע פון די קארוואווסקיס, זיי געזאָגט: „גאָט האָט אייך געבראכט אהער, שוין צייט צו באצאָלן דעם מערדער פאר זיינע מע־שים". די יידן זיינען אוועק צום לעשניק. יענער האָט נאָך געכאַפּט א רעוואָלווער, האָט מען אים אנטוואָפנט און דערשאָסן.

דורכן דערשיסן דעם לעשניק האָט מען גלייך געראטעוועט נאָך דריי יידישע משפחות. פארן דערשיסן האָט מען אים געצוואונגען צו דער־

ציילן וועגן אויסבאהאלטענע יידן, וואָס איז אים באקאנט. ער האָט איבערגעגעבן די באהאלט־ערטער פון די משפחות פון בנימין ראדזינסקי, משה באש און משה ראדזינסקי. מען האָט תיכף זיי אַרויסגענומען פון דאָרטן. אויף מאָרגן זיינען געקומען דייטשן זיי זוכן.

פון דעמאָלט אָן האָט די שבת־גרופּע ארומגע־וואנדערט איבער די געגנטן, פון דראגאטשין ביעלסק, ברייגסק, וויסאקי־ליטאָווסק, מיליי־טשיטש און טשעכאנאוצע. זיי האָבן דאָ און דאָרטן געפונען א יידּ.

סוף 1943 האָבן זיך אָנגעהויבן נייע צרות: עס האָבן זיך געגומען באווייזן אלץ גרעסערע באָנדעס פון די פוילישע פּארטיזאנער „אַרמיא קראַיאָוא", באקאנט אונטערן נאָמען „אַקאָוו־צעס", וואָס האָבן אָפט אָנגעגריפן און אויך גע־הרגעט יידן אין די וועלדער. אין וועלדל בושע־זינקי איז איין מאָל געקומען צו אן אמתער שלאכט צווישן א באנדע אקאוצעס און 13 מאן פון הערשל שבתעס גרופּע. אויף מאָרגן האָט מען איבערגעגעבן אז די פוילישע פּארטיזאנער האָבן פארלאָרן דעמאָלט א פאָר צענדליק מענטשן. די יידן האָבן ניט געהאט קיין פארלוסטן. אזעלכע צוואמענשטויסן, אָבער פון קלענערן פאָרנעם, זיינען געווען ניט ווייניק.

הערשל פלאטניצקי און מאיר גרוסקין האָבן זיך פשוט מעשה נס געארטעוועט איין מאָל פון די הענט פון די אקאוצעס, וואָס האָבן אים און נאָך א גרופּע יידן געכאפט אין יאשינאוקער וואלד. אויף מאיר גרוסקין האָבן זיי געוואָגט, אז ער האָט געהרגעט א קריסט און האָבן אים עס־גומען אויף צו דערשיסן. עס איז פלוצים אָנגע־קומען אן אָפיציר פון דער „אַרמיא קראַיאָוא", א לערער פון ווירטשען. יענער האָט געוואָגט, אז ער זוכט הערש שבת. די יידן האָבן געענטפערט, אז זיי ווייסן גאָרניט וועגן אים און אז דאָס איינ־ציקע, וואָס זיי ווילן, איז איבערצולעבן דעם קריג. א פּויער וואָס איז גראָד געקומען מיט א פור עסן פאר די פּארטיזאנער, האָט שטארק גע־בעטן, אז מען זאָל די יידן ניט טאָן קיין שלעכטס. מען האָט די יידן געלאָזט גיין.

דער אלטער קראקאווקע פון בריקע איז געווען גוט צו יידן. זיינע שיירן זיינען געווען אָפן פאר יידן און אויך זיינע שפּייכלערס. א סך יידן האָבן דאָרטן געפונען א מקום־מקלט. אָבער זיין זון עדמאָנד האָט זיך געגומען חבר'ן מיט יידן־מער־דערס און מיט די אקאוצעס. א גרופּע יידן — צווישן זיי קלמן קראווץ, כתריאל קארשנשטיין, שלמה גרודע פון דראגאטשין און נאָך עטלע־כע — וואָס זיינען געווען באהאלטן אין א מא־ליע אין יענער געגנט, האָבן געשיקט שלמה גרודען מיט א וואָרנונג צום אלטן קראקאווקא וועגן די מעשים פון זיין זון. שפּעטער איז געקו־מען צי אים א גאנצע דעלעגאציע פון דראגא־טשינער און סעמיאטיטשער פּארטיזאנער מיט דער וואָרנונג, אז זיין זון וועט דערשאָסן ווערן, אויב ער וועט ווייטער העלפן די אקאוצעס כאָפן יידן. דאָס האָט געהאָלפן: דער אלטער קרא־קוואוקע האָט פון דעמאָלט געהיט זיין זון טאָג און נאכט. דער אָרט איז געווען א גוטער צעג־טער פאר יידן.

דער „סאָלטיס" (דאָרפּעלטסטעטער) פון בריקע האָט געוואָגט די דייטשן, אז קראקאווקע גיט ניט נענוג מילך פאר די דייטשן, ווייל ער גיט עס אוועק די יידן. ס'איז געווארן א גרויסע סכנה. האָט מען דעם סאָלטיס גוט צעשלאָגן, ביז ער האָט צוגעוואָגט מער ניט צו טשעפּען זיך צו קרא־לואוקען.

דעם זעקסטן מאי 1944, האָט ישראל מארער אָנגעקלאָפּט אין א פענצטער פון א פויער אין נארוקע און געבעטן א טרונק וואסער. דער פויער האָט אים דערלאָנגט מיט א האָק, אָבער ניט גע־טראָפן. זיין הויז און שייער זיינען שפּעטער אונ־טערגעצונדן געווארן.

וועג מען רעדט וועגן סעמיאטיטשער פּארטי־זאנער, דארף מען דאָ דערמאָנען אויך זעלדע טרעגער, כאָטש זי איז ניט געווען ניט אין סע־מיאטיטשער געטאָ, ניט אין די ארומיקע וועל־דער. זעלדע, וואָס איז געבאָרן געווארן אין סע־מיאטיטש אין 1919, האָט אין צייט פון קריג־אויסבראָך זיך געפונען אין ווילנע אין דאָרטיקן געטאָ. איז זי געווארן א מיטגליד פון „גדוד נקמה", א טייל פון פּפ"א (פּאראייניקטע פּארטי־זאנער אַרגאניזאציע). זי איז געווען א פארבינ־דערין צווישן געטאָ און שטאָט, האָט זיך אויך באטייליקט אין קאמפּן. זי איז געווען צווישן די מעפּילים און לעבט איצט אין ישראל. וועגן איר

דערציילט רוז'קה קורצ'אק אין איר בוך „להבות באפר" (מרחביה, 1946).

עס האָט גענומען א רעכט ביסל צייט, ביז די סעמיאטיטשער און אויך א ביסל דראגאטשינער האָבן זיך צוזאמענגענומען אין א פּאָר גרעסערע גרופּעס נאָך דער ליקווידאציע פון געטאָ אין סע־מיאטיטש. טייל זיינען ביזן סוף קריג געבליבן ביי א פויער אדער ערגעץ אין וואלד.

געווען א גרופּע סעמיאטיטשער יונגטלעכע, וואָס זיינען בכלל ניט אריין אין געטאָ. ווען די דייטשן האָבן פארנומען די שטאָט, זיינען סע־מיאטיטשער יינגלעך אוועק אין די פעלדער פּאָשן בהמות. דאָס איז געווען אין דאָרף קלא־פאטע און אין דער ארומיקער סביבה. זיי האָבן געהאָט פארבינדונגען מיטן געטאָ, וואוהין זיי האָבן אויך געשיקט שפּייז. ווען די דייטשן האָבן אָנגעהויבן צו ליקווידירן דעם געטאָ אין סעמיא־טיטש, האָט דער דאָרפעלטסטער באקומען א בא־פעל צוריקצושיקן אלע יידישע יינגלעך אין גע־טאָ אריין. די צען סעמיאטיטשער יינגלעך — צווישן זיי: מאטל ברוקער, די ברידער מאנ־טשער, פון די טראטשעס, אליהו דזאבאק — האָבן פון די ארומיקע דערפער זיך געלאָזן גיין צום געטאָ. פּויערים, וואָס האָבן זיי געטראָפן נאָענט צו דער שטאָט, האָבן זיי געוואָרנט: גייט ניט אהין, ווייל מען הרגעט אויס אלע יידן. זיי זיינען אלע אוועק צוריק, זיך צעשפּרייטנדיק אין פארשיידענע ריכטונגען.

הערשל פּלאטניצקי איז אנטלאָפן דעם ערשטן טאָג פון דער געטאָ־ליקווידאָציע. ניין וואָכן איז ער געווען אליין אין וואלד. געווען באהאלטן א קורצע צייט ביי א קריסט אין מאלינאווע, ביי א צווייטן קריסט, קאשינסקי, אין טאלווין און ביי לאכאווסקין פון ארנעווע. אין טאלווין האָט ער געטראָפן מאיר גרוסקין מיט זיין שוועסטער רבקה. שפּעטער האָט פּלאטניצקי זיך באגעגנט מיט דער גרופּע פון הערשל שבת.

מיט מאיר גרוסקין האָט געטראָפן א מאָדנע געשיכטע. זיין פאמיליע האָט געהאט באגראָבן אין געטאָ א סך טייערע זאכן. אין אפריל 1943 האָט ער געשיקט זיינעם א באקאנטן פּאָליאק, יוזעף סאקאלאווסקי, צו זען, אויב יענער אָרט איז צעגראָבן. דער שליח האָט אים געבראכט די בשורה, אז אויפן אָנגעגעבענעם אָרט זיינען איצט דאָ א פּאָר גרויסע גריבער. היות פון דעם אָרט האָט געוואוסט נאָר איין ייד, איז געווען קלאָר, אז יענער האָט עס אויסגעגראָבן די זאכן. מאיר גרוסקין האָט זיך דערוואוסט די מאלינע פון יע־נעם יידן, איז אוועק צו אים בעטן כאָטש א ביסל פון זיינע זאכן, כדי צו באצאָלן דער פויערטע פאר אויסבאהאלטן זיין שוועסטער רבקה. יענער האָט אים אָבער גאָרניט געגעבן.

מאיר גרוסקין איז דערנאָך אוועק אין באנקער וואלד מיט נאָך עטלעכע יידן. דייטשן זיינען זיי פלוצים באפאלן און האָבן דערשאָסן שמחה כאש־קעס, מאטלע מיט א ברודער (פון סאקאלאווע) און פסח לעדערמאן. מאיר און די איבעריקע האָבן זיך געראטעוועט.

קלמן קראוועץ, אויף זיין צוריקוועג פון טרעב־לינקע, האָט זיך אויפגעהאלטן א געוויסע צייט ביי וויקטאָר לאפּוסקו און יאן מאזשע פון לאפוז. ער האָט געוואָלט גיין צו זיין באקאנטן קריסט סטאָניסלאָוו מאָקסימיוק, אָבער צופעליק האָט אים געטראָפן אויפ וועג אָנטאָני סלאווינאווסקי, און האָט אים דערציילט, אז מאקסימיוק האָט שוין געהאָלפן אומברענגען מערערע יידן. שפּע־טער האָט קלמן זיך געטראָפן מיט די ברידער קיווע, גדליה און שלמה גרודע און שאול קארשנ־שטיין, אלע פון דראגאטשין. פון זיי האָבן הערשל שבת, שאול און ישראל קראוועץ זיך דערוואוסט וועגן קלמנען און זיינען געקומען צו אים דעם 25טן סעפטעמבער 1943. זיי האָבן אים געבראכט קליידער און באצאָלט דעם פּויער פאר אויס־האלטן אים. זיי האָבן אים געמוטיקט און גע־טרייסט, אז איצט וועט אים גאָרניט פעלן.

אָבער קלמן קראוועצן איז נאָך באשערט גע־ווען איבערצולעבן טויטשרעק אין די לעצטע שעהן פאר דער באפרייאונג. ער און נאָך עטלע־כע יידן האָבן זיך געפונען אין א מאלינע וואָס איז געווען ניט ווייט פון פראָנט. איינער פון זיי, איזאק עלפינג פון קיעלץ, איז געווען ארויס פון דער מאלינע. דייטשן האָבן עס באמערקט און אריין אין דער מאלינע. אלע האָבן באוויזן צו אנטלויפן אחוץ קלמן קראוועץ, מאטל ברוקער און אסתר פישגאב. היות די מאלינע איז געווען פול מיט צלמים, איז די דייטשן ניט געפאלן קיין פארדאכט, אז דאָרטן באהאלטן זיך יידן, און זיי זיינען אוועק.

באפרייאונג

אין אוגוסט 1944 איז די רויטע ארמיי אריין אין סעמיאטיטש .דאָס ביסל געראטעוועטע יידן פון סעמיאטיטש, דראגאטשין און אנדערע ארו־מיקע ערטער זיינען געקומען צוריק קיין סעמיא־טיטש.

אָבער אויך נאָך דער באפרייאונג זיינען נאָך ניט געקומען קיין רואיקע צייטן פאר די פאָר צענדליק מיט נסים געראטעוועטע יידן פון סע־מיאטיטש און פון ארום. די געפארן פאר זייערע לעבנס זיינען נאָך אלץ ניט געווען אריבער. די אַקאַווצעס האָבן נאָך געוואלט אויסהרגענען די לעבן־געבליבענע יידן. און ניט ווייניק זיינען גע־פאלן פון זייערע מערדערישע קוילן.

אין דראגאטשין איז דער ערשטער יידישער קרבן נאָך דער באפרייאונג געפאלן אריה בלו־שטיין. שמחלע ווארשאווסקי איז דערהרגעט גע־וואָרן דורך אן אריינגעוואָרפענעם גראנאט פון א״ק.

אין סעמיאטיטש איז דורך פאָליאקן דערשאָסן געוואָרן בעניע לעוו דער מילנער. זיי האָבן אונ־טערגעלייגט א באָמבע אונטער גראדזיצקיס הויז. א יידיש מיידל איז פון אויפרייס פארוואונדעט געוואָרן.

הערשל שבת מיט זיין גרופע זיינען נאָך דער באפרייאונג געקומען צוריק אין שטאָט מיט זיי־ערע וואפן. זיי האָבן עס איבערגעגעבן דער קאָ־מענדאָטור און האָבן אָפיציעל באקומען נייע וואפן.

צוליב דער מורא פון אָנפאַלן פלעגן די גערא־טעוועטע סעמיאטיטשער לעבן צוזאמען אין גרע־סערע גרופעס. ביי נאכט פלעגט מען כמעט ניט ארויסגיין אין גאס. אין אָוונט פלעגן די לאָדנס פעסט פארהאקט ווערן. מען איז אויך געווען גרייט צו ענטפערן מיט פייער, אויב פוילישע באנדעס וועלן פרואוון אטאקירן די יידישע וואוינערטער.

איין מאָל, דעם זעקסטן אפריל 1945, איז גע־קומען צו א פשוטער שלאכט. אין צוויי שטאָקי־גען מויער פון לייזער שוסטער האָבן געלעבט 28 יידן. א באנדע פון וואָסערע הונדערט אַקאָוו־צעס איז באפאלן דאָס הויז. זיי האָבן זיך אריינ־געריסן אין ערשטן עטאזש, וואו קיין יידן זיינען ניט געווען, און גענומען גיין אויף די טרעפּ. אָבער די באלאגערטע יידן האָבן געלאָזן אין נאנג זייער איינציקן פולעמיאָט, וואָס יודל בלומ־בערג האָט געשאָסן פון אים, ווי אויך גראנאטן, ביקסן און רעוואָלווערן. די שלאכט האָט אָנגע־האלטן א גאנצע נאכט. א סיגנאָל פון דער דער־בייאיקער סאָוויעטישער באזע האָט די באנדיטן דערשראָקן און זיי האָבן זיך אָפּגעטראָגן אין דער פרי. צווישן די באלאגערטע יידן האָבן זיך געפונען: העשל בלושטיין און זיין פרוי, ברוך קאטלער, אברהם בלושטיין, מאיר גרוסקין, יודל קאוואל (בלומבערג), יהושע קייליס, הערשל אקאם, יואל רעזניק און פרוי, יאנקל רעזניק, פסח יצחק בלושטיין (פון דראגאטשין), ביילה סוכאר, סטאשיקל בלושטיין, יואל פאנדריק, אַנ־שעלע דער שערער (זויערמאן). העשל בלושטיין איז דעמאָלט פארוואונדעט געוואָרן פון זיין איי־גענעם גראנאט, וואָס ער האָט געוואָרפן דורכן פענצטער, ווייל ער איז צו פרי געשפּרונגען.

אין ניו־יאָרקער ייווא־ארכיוו איז פאראן א בא־שטעטיקונג, געשריבן אין יידיש מיט לאטייניש אותיות, אז יודל בראמבערג (בלומבערג!) האָט זיך אויסגעצייכנט מיט זיין העלדישקייט, גבורה און מסירת־נפש בעת דעם אָנפאל אויף דער שטאָט סעמיאטיטש דעם 6טן אפריל 1946 (דארף זיין 1945). אויפן דאָקומענט איז געחתמעט ד״ר שמעון דאטנער, פאָרזיצער פון „קאָמיטעט פון די יידן — ביאליסטאָקער וואָיעוואודע״.

אָבער לאנג זיינען שוין ממילא ניט געבליבן אין סעמיאטיטש די פאָר צענדליק געראטעוועטע פון מורא׳דיקן חורבן. עטלעכע פון זיי זיינען זיך צעפאָרן אין שטעט מיט מערער יידן, דער גרעס־טער טייל איז אוועק קיין ארץ־ישראל און אין אנדערע לענדער.

געווען אַמאָל סעמיאטיטש און ניטאָ מער,
געבליבן זיינען נאָר זכרונות פון דער קהילה קדושה.
די זכרונות לעבן אין די הערצער פון אירע קינדער.
און באגלייט זיינען זיי אויף אייביק מיטן דורותדיקן אומעט פון
יתגדל ויתקדש שמה רבא!...

העלען קמחי

קדיש

נאָך לעבנס פֿאַרברענטע, פון פייער צעגליטע,
לעבנס צעאַשטע, יונגע געבליטע.
נאָך פּיצלעך עופּהלעך אומגעבראַכט,
די נייַ־געבוירן פון מוטער־פֿראַכט.

נאָך קינדערלעך געצאַפּלט מיט יעדער אבר,
וועו געוואָרפן זיי לעבעדיק אין ברידער־קבר,
נאָך משהלעך, שרהלעך, לעבעדיק צעריסענע,
נאָך גרויע זקנים, צום טויט פארשמיסענע.

נאָך קדושים מיט כל המיני יסורים אומגעבראַכט,
וואָס דער שטן אליין האָט ניט דערטראַכט.
נאָך צנועהדיקע מיידלעך, וואָס געמומען זיך
דאָס לעבן,
איידער צו די נאַציס זיך איבערגעבן.

נאָך אומבאַקאַנטע קברים איבער גאָר דער וועלט,
אין יעדן וואַלד, אויף יעדן פעלד,
נאָך העלדישע בונטאַרן געקעמפט מיט מוט,
נצח ישראל דערהויבן מיט זייער בלוט.

דוד קמחי

א סעמיאטישער אין פארטיזאנקע

געבוירן און אויפגעהאָדעוועט אין סעמיאַטיטש, בין איך עטלעכע יאָר פֿארן אויסברוך פון צווייטן וועלט־קריג פֿאַרוואָגלט געוואָרן אַ דריי הונדערט קילאָמעטער ווייט פון מיין היימשטאָט — אין נייַ־סוועניציאַן. דאָס איז געווען אין 1934, וועו איך האָב חתונה געהאט מיט א מיידל פון נייַ־סוויענציאַן, צילע גאָרדאָן, און זיך איבערגעקליבן וואוינען אַהין.

מיינע פארבינדונגען מיט סעמיאטיטש זיינען אַבער קיין מאָל ניט איבערגעריסן געוואָרן: דאָרטן זיינען פארבליבן מיינע עלטערן, מיינע יונגט־חברים, ווי אויך די אַרגאַניזאַציעס, אין וועלכע איך בין געווען אַקטיוו און געהאָלפן בויען. אויך א גייסטיקע „אהבת נעורים" וועלט ניט אזוי גיך פֿאַרלאָשן.

די דאָזיקע פארבינדונגען מיינע מיט מיין היימשטאָט זיינען אויפגעהאלטן געוואָרן ניט נאָר דורך בריוו. איך פלעג פון צייט צו צייט אַראָפּ־קומען קיין סעמיאטיטש, א מאָל צוליב ריין־געשעפטלעכע ענינים, און פלעג שוין געפינען געלעגנהייטן זיך צו אינפֿארמירן וועגן אַרטיקן יידיש־געזעלשאַפטלעכן לעבן.

מיין לעצטער באזוך אין סעמיאטיטש איז אויסגעפאלן דעמאָלט, וועו די סאָוועטן האָבן שוין באַלעבאַטעוועט אין שטאָט. פון אַנטלאָפענע יידיש־פוילישע סאָלדאָטן האָב איך געהערט, אַז די גאנצע שטאָט איז חרוב, פארברענט פון די דייטשע באָמבערס. פונדעסטוועגן האָב איך באַשלאָסן צו פֿאָרן אַהיים און זען, וואָס עס מאָכן מיינע עלטערן און משפחה, חברים און פרייַנד. דאָס איז אַבער ניט געווען אזוי לייכט דורכצופירן. אויף מיין וועג אהיים, אין ביאליסטאָק, האָב איך פשוט ניט געקראָגן קיין איין „דראָש־קאָזש", וואָס זאָל זיך אַנגעמען מיך צו ברענגען קיין סעמיאטיטש, אפילו ניט פאר גוט געלט. (קיין באַנען האָבן דאָן ניט קורסירט). אויף די

וועגן האָבן זיך דעמאָלט ארומגעשלייערט באַנ־דעס פון צעקלאַפּטן פוילישן מיליטער — און פאר יידן איז געווען טויטגעפאר אריינצופאלן אין זייערע הענט. מיט גרויסע שווערקייטן האָט זיך מיר איינגעגעבן צו געפינען איינעם, וואָס האָט זיך אָנגענומען פאר 2000 רובל מיך צו פירן קיין סעמיאטיטש. אז די נסיעה איז ניט קיין לוסטרייזע האָט מען געזען פון דעם, וואָס דער „דראַשקאַזש" האָט מיטגענומען א רעוואָלווער, מיר געגעבן א רעוואָלווער, אויך עטלעכע גראַ־נאָטן אריינגעלעגט אין „דראַשקע". „אויב ס'זאָל עפּעס געשען, וועלן מיר שטעלן א ווידער־שטאַנד" — האָט ער צו מיר געזאָגט. ער איז שוין געווען אינפאָרמירט, אז אויך אויף מיך קען מען זיך פארלאָזן... צום גליק, זיינען מיר דורך בשלום.

אין סעמיאטיטש בין איך דעמאָלט אָפּגעווען א גאנצע וואָך. ס'איז שוין געווען אן אנדערע שטאָט. א שטאָט זאָל אין אזא קורצער צייט אזוי בייטן איר פנים! די מענטשן זיינען עפּעס ניט די זעלביקע, די יידן זיינען עפּעס אנדערע. מיט איין שניט זיינען אויסגעריסן געוואָרן וואָרצלען פון נאציאָנאלן רענעסאַנס און יידיש גייסטיקער קאָנטינואיטעט פון דורי־דורות. אויף אלץ און אויף אלעמען האָט געשוועבט צעבראָכנקייט, יאוש, דעשלאָגנקייט, ליקווידאַציע.

מיט א ביטער הארץ בין איך צוריקגעפאָרן קיין ניי־סוויענציאָן, וואָס האָט דעמאָלט, אין 1939־40, געהערט צו ליטע. אין מיין הויז איז פאקטיש געווען דער צענטראלער קאָמיטעט צו זאָרגן פאר יידישע פליטים פון פוילן, וואָס ווילן דורך ליטע עמיגרירן מעבר־לים און זיי זיינע געכאַפּט געוואָרן דורך דער ליטווישער גרענעצ־וואָך. מיר פלעגן שוין געפינען מיטלען, ווי אזוי זיי ארויסצונעמען פון די פּאָליצייאישע הענט און זיי באזאָרגן מיט זאכן און בילעטן צו פאָרן קיין ווילנע. אזעלכע פליטים זיינען דורכגעגאנגען דורך אונדז אין די הונדערטער. דאָס האָט אָנגע־האלטן ביז די סאָוועטן האָבן פארנומען אויך ליטע, דעם 15־טן יוני, 1940.

נאָכן אויסבראָך פון דייטש־סאָוועטישן קריג, בין איך גלייך געוואָרן נע־ונד. איך האָב א טאָג ניט געקענט פארבלייבן אין ניי־סוויענציאן און געמוזט גיך אָנטלויפן, ווייל איך בין געווען פאר־מישט אין א פּראָצעס קעגן צוויי ליטווינער, וואָס זיינען אונטער די סאָוועטן באשולדיקט און פאר־אורטיילט געוואָרן צו תפיסה פאר באַגנבענען א קאָאָפּעראַטיוו. אין יענעם משפט בין איך געווען דער הויפט־עדות, ווייל איך האָב געהאַט געאר־בעט אין יענעם קאָאָפּעראַטיוו. כדי צו האָבן אַ שטיקל פאָרשטעלונג פון א סאָוועטישן „משפט", איז דאָ כדאי צו דערציילן דעם ווייטערדיקן עפּיזאָד. איין טאָג פארן משפט האָט מיך גערופן צו זיך דער אָרטיקער נקוו"ד־נאַטשאַלניק — א ייד פון ערגעץ וואו אין רוסלאנד מיטן נאָמען שערמאן — און געזאָגט בזה הלשון: מאָרגן וועט פאָרקומען דער משפט, וואו איך וועל זיין דער פּראָקוראָר. די וועסט זיין דער עדות. איך וועל דיר פרעגן די ווייטערדיקע דריי פראגעס (וואָס ער האָט אויסגערעכנט) און דו מוזט געבן אויף זיי די ווייטערדיקע דריי ענטפערס (וואָס ער האָט ווידער אויסגערעכנט). נעם זיך דאָס גוט אריין אין קאָפּ. מאַך ניט קיין טעות. דו ווייסט, וואָס דו קענסט האָבן פאר אזא טעות.

ווי נאָר די דייטשן זיינען אריין אין ניי־סוויענציאן, האָבן די ליטווינער גלייך אויסגע־שאָסן אלע יידישע עדות פון דערמאָנטן משפט. דאקעגן די פוילישע עדות האָבן זיי גאָרניט גע־טאָן. נאָך מיך — דעם איינציק לעבן געבליבע־נעם עדות — האָבן די ליטווינער זיך געיאָגט צום כאַפּן. זיי האָבן ארויסגעשיקט געהיים־אגענטן אין אלע ארומיקע שטעטלעך מיך צו גע־פינען. מען האָט צוגעזאָגט פאר מיין קאָפּ פופציק טויזנט ליט. אָבער איך בין ביי צייטנס אנטלאָפן און זיך געסטאַרעט צו זיין וואָס ווייטער פון דער ליטווישער טעריטאָריע. איך האָב זיך אָנגעטאָן צעריסענע קליידער פון א פויער און גענומען וואנדערן. מיין „אָרישער" אויסזען און די פוי־לישע שפּראך האָבן מיר געהאָלפן זיך פאָר־שטעלן.

אין שטעטל ביסטריץ, וואו איך בין געווען א קורצע צייט, האָב איך זיך באזאָרגט מיט א פוילישן פאָס פון א גוי, וואָס די דייטשן האָבן דערשאָסן ווי א קאָמוניסט, געביטן די פאָטאָגראַ־פיע — און אוועק וואוהין די אויגן טראָגן.

עס איז געווען א וועג אָן א ציל, א וועג פול מיט סכנות. וואו גענעכטיקט — ניט געטאָגט, וואו געטאָגט — ניט גענעכטיקט. דער געדאנק

איז געווען דערביי, אַבי דורכשטופֿן צייט. גע־ווייגלעך פֿלעג איך ביי טאָג וואַנדערן, אָדער זיצן אין א וועלדל. אין אָוונט פֿלעג איך אַרייַנגיין אין דער ערשטער הויז פון א דאָרף, בעטן עפּעס עסן און איבערנעכטיקן. לויט די דייטשע פֿאַראָרדע־נונג, איז געווען שטרענג פֿארבאָטן צו לאָזן נעכ־טיקן א פֿרעמדן. אָבער פֿאר א „אייגענעם" איז דאָ א עצה. די פּויערים פֿלעגן דערלויבן צו שלאָפֿן אין א שייער און דעם שייער ניט פֿאַר־מאַכן. כדי, על כל צרה שלא תבוא, קען דער פּויער זאָגן, אז ער האָט דערפון גאָרניט גע־וואוסט.

איין מאָל האָב איך זיך קוים געראַטעוועט מיטן לעבן. געווען פֿאר נאַכט ביי א פּויער, וואָס האָט מיר געגעבן אָפּעסן און דערלויבט איבער־צונעכטיקן אין זיין שייער. זייענדיק פֿארנומען מיט מיינע געדאנקען און טראַכטענישן, האָב איך פֿארגעסן זיך צו צלמען פֿארן עסן. ווי ס'ווייזט אויס, איז ביים פּויער געפאלן א חשד, אז איך בין א יידּ. נאָר א האלבע שעה בערך, וועז איך בין שוין געלעגן אין שייער און געדרימעלט, איז מיט אַ מאָל די טיר פֿאַרהאָקט געוואָרן פון דרויסן. וועז איך האָב גיך צוגעלאָפּן צום טיר, האָב איך נאָר געקענט הערן דעם פּויערס שנעלע טריט געענדיק אין דער רייכטונג צום דאָרף. איך בין געווען אין א פּאָסטקע און דערפֿילט די גרויסע סכנה. אייניקע מאָל האָב איך געפֿראוועט עפּענען מיט כוח די טיר, אָבער אַן דערפֿאלג. דער מוח האָט געארבעט בליציק. איך האָב קיין צייט ניט געטאָרט פֿארלירן. איך האָב זיך דערמאָנט, אז אריינקומענדיק אין שייער איז הינטערן וואָגן געלעגן א רידעל מיט א קירקע. געכאָפּט די קיר־קע, צוגעשטופּט דעם וואָגן צו דער וואָנט, ארויף אויף דעם אָנגעפילטן וואָגן און צעריסן דעם דאָך פון שייער. וועז איך בין שוין געווען אויפן הויף, האָט זיך געהערט ווי א מחנה טומלדיקע פּויערים דערנענטערן זיך. משמעות, זיי זיינען געגאנגען מיך נעמען. האָב איך אונטערגעצונדן דעם שייער און פֿארשוואונדן אין דער נאַכטיקער פינצטערניש.

איך האָב זיך דערשלאָגן צו א פּוילישן גוט־באזיצער, וואָס האָט געשמט אלס יידן־פּריינד. אים דערציילט דעם אמת אז איך בין א יידּ און געבעטן מיך צונעמען אלס ארבעטער. אים גע־געבן צו פֿארשטיין אז ער וועט דערביי רייזקירן: ווייל מיין פּאַספּאָרט איז אין אָרדענונג, מיין אויסערלעכער אויסזען און אויך די פּוילישע שפּראַך קען מיך ניט פֿאַראָטן. צו מיין גרויס איבערראַשונג האָט ער גלייך איינגעשטימט. נאָר וואָס דען? ער האָט מיר געגעבן צום פֿארשטיין איין „קלייניקייט": אזוי ווי ביי אים איז אויס־באַהאַלטן א יידישע פאמיליע און צוליב דעם איז זיין לעבן אין געפֿאָר, וועט ער שוין זען אז די יידן זאָלן אים פארלאָזן און איך קאָן ביי אים בלייבן. איך האָב אים הארציק געדאַנקט און גע־ענטפערט: „דיין גוטער נאָמען איז אלעמען באַ־וואוסט. דיינע נאָבעלע מעשים זיינען יעדן באַ־קאַנט. אויב דו וועסט פארטרייבן די יידישע פא־מיליע, הייסט דאָס אז דו שיקסט זיי צו א זיכערן טויט, וואָס וועט אייביק בלייבן אויף דיין גע־וויסן". דערביי אים קאָטעגאָריש דערקלערט, אז איך וועל דאָ ניט בלייבן. איך האָב אים שטאַרק געלויבט און אייניקע מאָל אָפּצענטירט: אז לויט די איצטיקע פארהעלטנישן, איז זיין טאַט פון גרויס הומאַניטאַריישער באדייטונג. דערפאר — האָב איך אים דערמוטיקט — וועט אים גאָט גע־וויס באצאָלן. — אויף מיין פארלאנג האָט ער מיך געפירט זיך זען מיט די יידן. ווי נאָר ער האָט געעפנט די טיר פון א זייטיקן צ מער, איז פאר מיר געווען א שטארקע איבערראַשונג. דאָרט זיינען געווען מיינע גוטע באַקאַנטע: דוד ריטאָוו פון איגנאַלינע מיט זיין פרוי און 10־יאָריקע אַדאָפּטירטע טאָכטער. מיר האָבן זיך צעקושט, געלאָזן א טרער און זיך דורכגעשמועסט. דוד ריטאָוו האָט מיר דערציילט: זיי האָבן אלץ גע־הערט. מיין שטימע האָבן זיי ניט דערקענט און געווען אין טויט־שרעק. טאָמער וועל איך מסכים זיין צום בלייבן. — די פאמיליע ריטאָוו האָט אי־בערגעלעבט די מלחמה און געפינט זיך אין מדינת ישראל.

כמעט אַ יאָר צייט האָב איך אזוי געוואַנדערט פון דאָרף צו דאָרף. געווען צווישן גויים. זיך אַנ־געהערט זייערע שמועסן וועגן יידישן אומקום. קומענדיק פון שטעט און שטעטלעך פלעגן די פּויערים דערציילן וועגן די שחיטות מיט סאַטיס־פאַקציע און גרויס פארגעניגן. אָפּן, העסלעך, אומפאַרשעמט האָבן זיי ארויסגעוויזן די חיהשע אינסטינקטן. ס'האָט זיך ארויסגעוויזן, אז פונקט

ווי די פוילישע אַריסטאָקראַטן און אינטעלעק־טועלן, אזוי אויך דאָס פוילישע פויערטום, זיינען מכף רגל ועד ראש דורכגעפרעסן מיט פאלשקייט, גזלה, רציחה און רויב. מיט אַנטאַגאָניזם און גע־פאלענער דעגענעראַציע, וואָס שטייט פיזיש און גייסטיק מוטער־נאַקעט פון יעדן מענטשלעכן געפיל, עטיק, מאָראַל און ווירדע. זיי האָבן זיך כמעט אלע אָן בושה אידענטיפיצירט מיט די בלוט־דורשטיקע פסיכאָפּאַטישע מאַניאַקעס פון אלע דורות. די פויערשע טערמינען זיינען גע־ווען: גראָב, ציניש, אזוי שאַקירנד אויפטרייס־לענדע, אז פיל מאָל האָב איך געפילט: דאָס די בלוט אין מיר איז ווי פארגליווערט, דער קערפּער פּאַראַליזירט און דאָס האַרץ ווי אָפּגעשטעלט.

צווישן די פויערים האָבן צירקולירט קלאַנ־גען — ניט קיין באשטעטיקטע — אז ערגעץ וואו אין די וועלדער, זיינען שוין דאָ פּאַרטיזאַנער.

מיין געדאנק האָט זיך קאָנצענטרירט אין איין ריכטונג: ווי אזוי צו אַרגאניזירן א אונטער־גרונט? פאר דעם צוועק פלעג איך אריינגיין אין א דערבייאיקן געטאָ און געמאכט קאָנספּיראַטיווע פארזוכן צו רעאַליזירן דעם פּלאן. ס'איז פאר־שטענדלעך אז די אויפגאבע איז געווען א שווע־רע, ווייל זייענדיק אין א אומבאַקאַנטער סביבה, וואו מען קען ניט קיינעם, איז דאָס געווען א קאָמפּליצירטער פּראָבלעם.

אזעלכע פארזוכן האָב איך געמאַכט אין די גע־טאָס: פון ביסטריץ, מיכאַלישיק, קאַזיאַן, פּאָס־טעוו און גלובאָק. איך האָב אויסגענוצט די פּאָ־טענציעלע מעגלעכקייטן — וואָס ווירקן בפרט אין קריטישע באדינגונגען — צו דערמוטיקן די דאָרטיקע יונגע יידן: זיך צו אַרגאַניזירן, גיין אין די וועלדער און זיך גרייטן צום קאמף.

אין שטעטל קאזיאַן (ביי פּאָסטעוו) איז דער אָנפאַנג געווען מיט א געוויסן דערפאָלג. ס'איז מיר געלונגען צו שאַפן א איניציאַטיוו־גרופּע פון יאָנקל לעווין (אַ צאָן־טעכניקער), זיין שוואָגער שלמה און נאָך צוויי (איך געדענק ניט זייערע נעמען). דאָך איז מיין ארבעט געווען אָן הצלחה. אין אייניקע טעג ארום האָבן זיי דערקלערט, אז זיי וועלן ניט איבערלאָזן אויף הפקר זייערע פרויען און קינדער און גיין אין וואַלד.

אין פּאָסטעוו (ווילנער געגנט), האָב איך גע־טראָפן א באַקאַנטן, איציק קאַץ. א לערער פון פאך און א געוועזענער אָפיציר פון דער פוילי־שער אַרמיי. אויף מיין פארלאנג, האָט ער בסודי סודות גערופן א באַראטונג פון א קליינער גרו־פּע. זיי האָבן אלע אַנערקענט אז די לאגע איז טראַגיש, פשוט אויסזיכטלאָז און אז דער איינציק פארבליבענער וועג איז צו קעמפן מיט געווער אין די הענט. אָבער זיי האָבן זיך אליין גע־שטעלט די פראגע: „צי מעגן מיר אין אזא טראַ־גישער צייט פארלאָזן אונדזער אייגן בלוט און פלייש?"

פּונקט די זעלבע תשובות האָב איך ס'רוב באַ־קומען אויך אין די אנדערע געטאָס. די נעגאַטיווע שטעלונג איז געווען ווי א רעזולטאַט וואָס ס'האָבן געווירקט צוויי עלעמענטן: ערשטנס — אונדזער גייסטיקע ירושה פון יידיש טראַדיציאַ־לעלער פאמיליע־טרייהייט און איבערגעגעבנ־הייט. צווייטנס — ס'האָבן צירקולירט קלאַנגען (פארשפּרייט דורך די נאַצי־משרתים), אז די יידן וואָס ארבעטן פאר די דייטשן וועלן בלייבן לעבן.

אין מאַי 1942, האָב איך זיך אריינגעקריגן אין גלובאָקער געטאָ, וואו עס זיינען דעמאָלט געווען ארום 4000 יידן. די יידן פון די ארומיקע שטעטלעך זיינען שוין געווען ליקווידירט. דער עלטסטער פון גלובאָקער „יודען־ראַט" איז גע־ווען לעדערמאן. דער אלטער רב פון שטעטל, הרב כ"ץ, פלעגט אָבער האָבן די השגחה, אז מען זאָל זיך פירן מענטשלעך אין אָט דער גרויזאַמער צייט. ס'איז געווען א גוטער צופאל, וואָס הרב כ"ץ האָט גראַדע געקענט מיין פאָטער און מיט מיין זיידען האָט ער אין די בחורשע יאָרן גע־לערנט אין איין ישיבה. ער האָט אריינגערופן דעם מיטגליד פון „יודען־ראַט" חנא פּינטאָוו, וואָס איז געווען פאַראַנטוואָרטלעך פאר די אר־בעטס־אָנגעלעגנהייטן אין געטאָ, און געהייסן אים, אז ער זאָל מיך נעמען צו אים שלאָפן און ניט שיקן אויף קיין ארבעט דערווייל.

מיינע געדאנקען זיינען געווען קאָנצענטרירט צו פארווירקלעכן דעם פּלאַן פון שאפן א יידישן אונטערגרונט. ס'איז געווען קלאָר, אז אויב ס'איז דאָ א וועג זיך ווי ס'איס ארויסצורייסן פון דער נאַצישער טויטפּעטליע — פירט אָט דער וועג נאָר צום וואלד, צו די פּאַרטיזאַנער. אין געטאָ איז ניט געווען קיין שום האָפענונג אויף איבער־לעבן דעם שונא.

די צרה איז געווען, וואָס אויך די גרוסן פון די פּאַרטיזאַנער זיינען געווען גאָרניט קיין פריילעכע. עס האָבן זיך געטראָגן קלאָנגען — און אז מען קלינגט, איז א חגא — אז אפילו סאָוועטישע פּאַרטיזאַנער האָבן פון געכאָפּטע גרופּעס יידן צוגענומען די וואָפן, אָפּגענומען די קליידער און טייל מאָל אפילו דערשאָסן. וויסנדיק פון אָט דעם אלעס, האָב איך זיך אין גלובאָקער געטאָ געשטעלט צוויי הויפּטצילן: אַרגאַניזירן א גרעסערע גרופּע און זיך איינשאָפן וואָס מערער געווער.

די ערשטע צוויי בחורים מיט וועלכע איך האָב זיך פארבוינדן זיינען געווען: יצחק שלייפער און שלומקע מאַליאַטער, ביידע פון ליטע. א ביסל שפּעטער זיינען צוגעקומען די ברידער יוסף און נחום בערקון פון גלובאָק. דורך זיי האָב איך זיך פארבונדן מיט מולקע שווידלער, א געווע־זענער לייטענאַנט פון דער רויסישער אַרמיי, וואָס איז געווען אויסבאַהאלטן אין א מאלינע — טאָקע אין דער מאלינע איז פאָרגעקומען די ערשטע באראטונג. — נאָכער: חיים קווילינער פון לוש־קי, יאַנקעלע דער שניידער און אבראשע פון גלו־באָק. מיט דער צייט האָבן זיך אָנגעשלאָסן אין אונדזער גרופּע 21 מאַן. מיר האָבן אויסגעבויט א ספּעציעלע מאַלינע, וואָס האָט קונציק געפּירט פון א בית־כסא ביז א אונטערערדישן „צימער". דאָרטן האָבן מיר געהאט אלע אונדזערע איינ־געשאפענע וואָפן, דאָרטן האָבן מיר אויך אָפּגע־האלטן אלע וויכטיקע באראטונגען.

מיר האָבן זיך ענגויטיקט אין גרויסע סומעס געלט כדי איינצושאָפן געווער. די פויערים וואָס האָבן פארקויפט וואָפן, האָבן זיך געהייסן בא־צאָלן נאָר אין גאָלד. פאר דעם צוויק, איז שלומ־קע מאַליאַטער זיך אריינבאקומען ארבעטן ביים דייטשישן געביטס־קאָמיסאר. ער פלעגט פון אים אריסגנבענען בלאָנקע פאספּארטן, פארזען מיטן שטעמפּל פון געביטס־קאָמיסאָר. די דאָזיקע פאָס־פּארטן פלעגן מיר פארקויפן צו יידן. פארן געלט האָבן מיר געקראָגן גאָלד און פארן גאָלד — געווער.

(די יידן האָבן גערן געקויפט די פאָספּארטן און זיך אויסגעשטעלט גויאישע נעמען. די כוונה איז געווען: אין אַן עת צרה, אז מען וועט דארפן אַנטלויפן פון געטאָ, קאָן אמאָל העלפן א פוילי־שער דאָקומענט).

סיי דאָס איינקויפן געווער און סיי דאָס ברענ־גען די וואָפן צו אונדזער מאַלינע, איז ניט צוגע־גאנגען אזוי פשוט. ס׳איז געווען פארבינדן מיט פיל געפאָרן. גאנץ באזונדער וואָלט איין ניט־געלונגענער שריט געשטעלט אין סכנה דעם גאנצן געטאָ. נאָר א דאנק וואָס מיר האָבן אָנגע־נומען שטאָרקע פאָרזיכטיקע מיטלען, אויסגע־נוצט די שטרענגע קאָנספּיראַטיוות כללים — און אפשר א ביסעלע מזל אויך? — איז אלץ דורכ־געגאנגען בסדר.

דאָך, איז געווען אוממעגלעך, אז אין אן ענגן געטאָ פון א קליין שטעטל זאָל אלץ בלייבן א סוד.

עס איז כדאי צו דערציילן, אז הרב כ״ץ האָט מיך איין מאָל אריינגערופן אין א חדר מיוחד און געפרעגט, צי ס׳איז ריכטיק די קלאָנגען, אז איך האָב אָרגאַניזירט א גרופּע מיט געווער און אז מיר גרייטן זיך צום פארלאָזן דעם געטאָ? וועג איך האָב אים געענטפערט, אז דאָס איז אמת, האָט דער גריין־גרויער רב זיך אויפגעשטעלט און אויסגערופן: „תבוא עליכם ברכה". ער האָט ארויפגעלעגט ביידע הענט אויף מיין קאָפּ און מיך געבענטשט. נאכער האָט ער געזאָגט: „מיר וועלן עס ממילא ניט איבערלעבן, איז געדענקט איין זאָך: נעמט נקמה! וואָס מער נקמה, אזוי פיל וויפיל נאָר איר קענט!" דער אלטער רב האָט זיך פארטראָכט א ווייל, מיט ארומגענומען און געזאָגט: „איך האָב צו אייך א בקשה: פאר־לאָזט דעם געטאָ וואָס גיכער, ווי נאָר ס׳וועט פאר אייך זיין מעגלעך".

אין פינף טעג ארום נאָך אונדזער דאָזיקן שמו־עס, איז הרב כ״ץ אומגעקומען מיט דער ערש־טער שחיטה אין גלובאָקער געטאָ, וואָס איז דורכגעפירט געוואָרן דאָנערשטיק, דעם 19־טן יולי, 1942. מיט אים זיינען אומגעבראכט גע־וואָרן נאָר א 2.500 יידן.

אין דער שחיטה איז קיינער פון אונדזער גרו־פּע ניט אומגעקומען. מיר האָבן פולשטענדיק איגנאָרירט די פארארדענונג פון דייטשן געביטס־קאָמיסאָר, אז אלע יידן מוזן קומען אויפן מאָרק־פּלאַץ, מכלומרשט — צו שטעמפּלען די ארבעטס־קאָרטן. דער באָפעל צו אונדזערע חברים איז געווען: „בלייבן אין מאַלינע". אָבער, מיר האָבן פארשטאָנען, אז ס׳איז שוין פינף מינוטן פאר

צוועלף און אז מיר דארפן זיך צואיילן. די צרה איז בלויז געווען וואס מיר האָבן ניט געהאט גענוג געווער. נאָר גראדע האָט אונדז צוגע־שפילט דאָס מזל.

אין בנין פון דער פוילישער גימנאַזיע, וואס האָט זיך געפונען כמעט אויסערן שטאָט, פלעגן אַהין געבראַכט ווערן די פאַליאקן, וואס די דייטשן פלעגן נעמען צו שיקן אויף ארבעט אין דייטשלאנד. די דייטשן האָבן פארלאנגט פון "יו־דען־ראַט" צוועלף יידן, וואס דארפן דאָרטן וואָשן, רייניקן, העלפן ביים קאָכן און אזוי וויי־טער. דאָס ארבעטן דאָרטן האָט געהאט א גרוי־סע מעלה, ווייל מיטן ארבעטשיין אויף דער פוי־לישער גימנאַזיע האָט מען זיך געקענט באוועגן פריי פון און צום געטא. די ארבעטער האָבן אויך דאָרט געקענט שלאָפן. האָב איך געבעטן חנא פינטאָוון אז ער זאָל מיך שיקן אַהין, מיט אַ גרו־פע פרייוויליקע וואס ווילן דאָרטן ארבעטן. פינ־טאָוו האָט מיך דורכגעדרינגען מיט אַ שארפן בליק — מסתמא האָט ער פארשטאנען דעם מיין פון מיין בקשה — דאָך האָט ער א שמייכל גע־טאָן און מיין פארלאנג דערפילט.

דאָס ארבעטן אין דער גימנאַזיע האָט פיל פארלייכטערט פאר אונדז דאָס איינשאָפן זיך גע־ווער. דאָרט האָבן מיר אויך געהאט באראטונגען וועגן אונדזערע ענינים און פלענער.

דער שעף פון קיך אין דער גימנאַזיע איז גע־ווען אַן עלטערער דייטש, וואס האָט מיר תמיד צוגעוואָגט, אז אויב ער וועט זיך דערוויסן שלעכ־טע נייעס וועגן יידן, וועט ער מיך גלייך אינ־פארמירן. אַן אוונט פאר דער ערשטער שחיטה אין גלובאָק האָט ער טאָקע מיך גערופן און גע־זאָגט: „איך האָב פאר אייך א שלעכטע בשורה. דער געטא איז ארומגערינגלט. מען לאָזט אלע־מען ארײַן, אָבער ארויס קיינעם ניט". ער האָט אונדז געראטן, אז מיר זאָלן די נאכט ניט שלאָפן באזונדער, ווי שטענדיק, נאָר זיך אויסמישן מיט די הונדערטער פאַליאַקן. טאָמער ווען מען אייך קומען נעמען אויך דאָ — האָט דער דייטש גע־זאָגט — זאָל מען אייך פשוט ניט געפינען. דער־ביי דאָרף באמערקט ווערן, אז דער דאָזיקער דייטש האָט פון אונדז קיין מאָל נאָרניט באקו־מען. ער האָט איין מאָל צו מיר געזאָגט: „איך באלאנג צו דער ווערמאַכט, ניט צו די נאַציס".

די נאכט האָבן מיר ממילא ניט געשלאָפן. מיר האָבן געמאכט אַן אייגענעם פלאַן: זיך באַוואָפנט מיט קורץ געווער און געווען גרייט צו קעמפן אויב די באדינגונגען ווילן אונדז צווינגען צו דעם. מיר האָבן פאַרשטאַנען, אז אויב מען ווען שיקן אונדז נעמען, ווילן דאָס זיין א צוויי־דריי פוילישע פאַליציאַנטן — און דער וואלד איז גע־ווען ניט ווייט. איינעם פון אונדזער גרופע האָבן מיר גלייך געשיקט אין געטא, איבערצוגעבן די ניין חברים דאָרטן דעם שטרענגן באפעל: צו בלייבן אין מאַלינע.

היות אין צווישנצייט האָבן מיר זיך איינגע־שאפט געווער, האָבן מיר באשלאָסן ארויס־צוגיין פון געטא. די דאָטע איז באשטימט געווָארן אויפן 24־סטן יולי, 1942. ס'איז געווען א רעגנ־דיקע נאכט. די דראָטן פון געטאָצוים האָבן מיר אין איין אָרט געמאט איבערגעשניטן מיט צען מינוטן פריער. ארויס איז די גאנצע גרופע — 21 מאן. אלע באוואָפנט. מיר האָבן אפילו געהאט א מאשין־געווער און גראַנאַטן. מיר זיינען גע־גאנגען לויטן גאנצן מילימעטרישן סדר, מיט א „ראַזוועדקע" פאַרויס. דער וועגווייזער איז גע־ווען יוסף בערקון.

אין משך פון דער נאכט זיינען מיר אַנגעקומען אין פליסער וואלד, א 20 קילאָמעטער פון גלו־באָקע. מיר רוקן זיך אלץ ווייטער און ווייטער, אַנגעפירט פון אונדזער ערשטן קאָמאַנדיר מולקע שווידלער. מיר האָבן זיך געצויגן צו די לושקיער ווועלדער, וואו ס'האָבן זיך געזאָלט געפינען פאַר־טיזאַנער־כוחות. אונטערוועגס פלעגט מען אריין צו א פויער נאָך עסן. אין אזעלכע פאַלן, זיינען אונדזערע ביקסן געווען די בעסטע דאָלמעטשער.

גלייך אין די ערשטע טעג האָבן מיר שוין גע־האט א קאָמף מיט א גרופע פאַליציאַנטן. דאָס איז געווען דעם 27־סטן יולי, 1942. מיר האָבן געהערט א שיסעריי, וואס איז געקומען פון דער ריכטונג פון וואלד לעבן דאָרף רודאָר, א 18 קי־לאָמעטער פון גלובאָקע. מיר מאָרשירן צו יענעם אָרט. יאַנקעלע פרידמן און איציק שלייפער, וואס זיינען אין דער ראַזוועדקע, איילן זיך צוריק מיט א צייכן: בלייבן שטיין. מיר פארנעמען פאַזי־ציעס אויף דער רעכטער זייט פון וואלד. באַפעל: זיין גרייט מיט געווער. א גרופע פון א 15 פאַלי־ציאַנטן האָט באמערקט אונדזער ראַזוועדקע און

זיי זיינען אריין אויף דער לינקער זייט פון וואלד, כמעט פּונקט אין דער אַנטקעגנדיקער ריכטונג פון אונדז. מיר הערן, ווי זיי לאָדן אָן די ביקסן. עס פאלט זייער ערשטער שאָס — מיר שווייגן, דער צווייטער — מיר ענטפערן ניט, עס פאַלן נאָך פיל שאָסן פון זיי און מיר ליגן און טוען גאָרניט. מולקע — אונדזער קאָמאַנדיר — שוש־קעט מיר איין: „זיי ווילן אויספּרואוון אונדזערע כוחות. א שאָד אומזיסטיקע קוילן. זאָלן זיי מיי־נען אז קיינער איז דאָ ניטאָ, וועלן זיי ארויס־קומען אויפן אָפענעם „באָלשאַק". טייל פון אונדז וואונדערן זיך, פארשטייען ניט מולקעס טאַק־טיק פארוואָס ער גיט ניט קיין באפעל. א פּאָר מינוטן שפּעטער האָבן זיי אָבער שוין יאָ פאר־שטאנען. היות די פּאָליציאַנטן האָבן ניט געהערט קיין צוריק־שיסן פון אונדזער זייט, זיינען זיי געווען זיכער ביי זיך און א טייל פון זיי זיינען ארויס פון וואלד — דעמאָלט איז געקומען דער באַפעל: „אָגאָן" (פייער). מיר האָבן געעפנט אויף זיי אזא שטאָרקע שיסעריי, אז יענע זיינען צעטומלט געוואָרן און אין פּאָניק גענומען לויפן צוריק אין וואלד. מיר האָבן זיי נאָכגעיאָגט, אָבער דער וואלד איז אויך געווען א שוץ פאר זיי און זיי זיינען אַנטלאָפן, איבערלאָזנדיק 4 טוי־טע. 2 פארוואונדעטע האָבן מיר דערשאָסן. אין אונדזער גרופּע איז איינער לייכט פארוואונדעט געוואָרן. אונדזער מוט האָט זיך שטארק געהויבן מיט אונדזער ערשטן נצחון אין וואלד.

מיר האָבן געמאכט אונדזער באַזע אין לוש־קיער וואלד. קיין קאָנטאַקט מיט אנדערע פּאר־טיזאנער האָבן מיר נאָך ניט געהאט. דאָ האָבן מיר געטראָפן צוויי יידן: אבא קוזלינער און זיין ברודער מאיר שמואל. ביידע פון לושקי. מיר האָבן זיי געגעבן געווער און אריינגענומען אין אונדזער גרופּע.

מיר האָבן געוואָלט שאַפן א יידישן פּארטיזאַ־נער־אָטריאַד. פאר דעם צוועק, האָבן מיר גע־שיקט שליחים אין גלובאַקער געטאָ צו ווערבירן מערער מענטשן. צוויי מאָל האָבן מיר ריזיקירט מיט אזעלכע שליחים אין געטאָ, אָבער ביידע מאָל זיינען זיי געקומען צוריק מיט ליידיקן. ס'איז מאָדנע, אָבער ס'איז א פאקט: א סך יידן אין גלובאַקער געטאָ זיינען געווען איינגע־גלויבט, אז זייער געטאָ וועט ניט ליקווידירט ווערן. אויף וואָס האָט זיך געשטיצט זייער דאָ־זיקער גלויבן? אויף דעם איז ווידער פאַראַן אַ מאָדנער, זייער א מאָדנער ענטפער: אין נאָמען פון געביטס־קאָמיסאַר האָט מען דערציילט די גלובאַקער יידן, אז עס איז דאָ אַן אייזער־נער בריוו פון היטלערן אַליין, אז גלובאַקער געטאָ וועט ניט אונטערגעבראכט ווערן, ווייל אלע דאָרטיקע יידן ארבעטן פאר דער דייטשער אַרמיי. (משמעות, אז די דאָזיקע טענדענציעזע קלאנגען זיינען אינסצעניזירט גע־וואָרן מיטן צוועק: א) צו פארדעקן די אמתע דייטשע כוונות, און ב) אלס א פאַרזיכט־מיטל צו פּרעזערווירן אז די יידן זאָלן ניט לויפן צו די פּארטיזאנער). האָבן טאַקע טייל יידן עס גע־גלויבט — און צו די פּארטיזאַנער ניט געגאנגען.

אלע אונדזערע פארבינדונגען זיינען געווען דורך דעם וואלדוועכטער (לעשניק) ראַדזווי־שעווסקי. ער איז געווען אונדזער גאנצער אינ־פאָרמאַטאָר. איך האָב געוואונען ביי אים דעם צוטרוי דערמיט, וואָס איך האָב געשפּילט די ראָלע פון א פוילישן פריץ פון ליטע, וועלכער האָט דאָרטן דערשאָסן א דייטש און דערפאר גע־מוזט אַנטלויפן.

דעם 31־סטן יולי, 1942, האָבן מיר געהאט א שווערן צוזאמענשטויס, דאָס מאָל מיט א גרופּע פון 16 דייטשן, וואָס זיינען געפאָרן אויף צוויי אויטאָבוסן. מיר האָבן זיך דערוואוסט וועגן דעם און פארנומען לויער־פּאָזיציעס ביים ברעג פון וואלד כדי זיי צו באפאלן פון באהעלטעניש. (געמאכט א „זאָסאַדסקאַ"). די דייטשן זיינען גע־פאָרן מיטן ברייטן וועג („באָלשאַק"), וואָס שניידט דורך דעם דאָרף גריפּקע. פריער האָבן זיי זיך אָפּגעשטעלט ביים קאָלאָניסט יערמאָ און דערנאָך ביים רייכן פריץ שישקאָ. דער ציל: קריגן וואָס מער גוטע שפּייז. אויף זייער צוריק־וועג האָבן זיי זיך אָפּגעשטעלט ביים פּויער שע־פּילאָ, 10 קילאָמעטער צפון־מזרחדיק פון לושקי. מיר זיינען געווען 23 יידן. ווי נאָר די מאַשינען האָבן זיך דערנענטערט צו אונדז, האָבן מיר גע־עפנט א שטארקן פייער אויף זיי. די מאַשינען זיינען גלייך געבליבן שטיין. די דייטשן זיינען תחילת צעטומלט געוואָרן. מיר זען ווי אייניקע פאלן. די איבעריקע שפּרינגען פון די מאַשינען, אריין אין וואלד און געעפנט נאָך א פיל שטאר־

קערן פייער צוריק. דאָס איז געווען 7 קילאָ־מעטר פון לושקי, וואו ס'האָט זיך געפונען א דייטשער גאַרניזאָן. זיי קענען ליגן אין וואלד און וואַרטן אויף הילף. אָבער אויף וועמען קענען מיר האָפן? מיר האָבן דעריבער באַשלאָסן וואָס גי־כער צו פארענדיקן דעם קאַמף. אויף דעם האָבן מיר געניצט א טריק: דער קאָמאַנדיר האָט ספּע־ציעל הויך אויסגערופן: אַ פּ ט ר ע ט ן! ס'איז געוואָרן אַזאַ טומל און געפּילדער פּונקט ווי מען לויפט. (מיר האָבן געלערנט ווי אזוי צו מאכן א קינסטלעכן טומל אין וואלד). די דייטשן זיינען דעמאָלט ארויס פון וואלד און מיר האָבן זיי באַ־געגנט מיט א פייערדיקער „אויפנאַמע". מיר האָבן אָנגעגריפן פון צוויי זייטן און גענומען זיי ארומריגלען. 8 דייטשן זיינען דערהרגעט גע־וואָרן, די איבעריקע זיינען אָנטלאָפן. מיר האָבן געהאט צוויי לייכט פארוואונדעטע: חיים קוזלי־נער און יאָסקע בערקון. מיר האָבן צוגענומען דאָס וואָס מיר האָבן געקענט טראָגן מיט זיך און דאָס איבעריקע פארברענט.

אזעלכע קאָמפן האָבן מיר געהאט מערערע. אין זיי האָבן מיר פארלוירן: מולקע שווידלער, שלומקע מאָליאָטער און חיים קוזלינער.

מיר האָבן אויך געכאַפּט פּוילישע פּאָליציי, וואָס האָבן דערשאָסן יידן, אָדער געכאַפּט יידן און זיי איבערגעגעבן צו די דייטשן. מיט אַזאַ גרופּע האָבן מיר זיך איין מאָל אָפּגערעכנט אין דאָרף קוראַלעווע.

די דייטשן האָבן גענומען מאכן „אָבלאָוועס" אויף אונדז. זיי פלעגן שיקן פון 150 ביז 200 גוט באוואָפנטע סאָלדאַטן. איין מאָל איז געקומען א מחנה פון 300 דייטשן אונדז ארומרינגלען און „כאַפּן פאר יעדן פרייז". כדי צו מאכן זיכער דעם דערפאָלג, האָבן זיי גענומען דעם „לעש־ניק" ראַדזווישעווסקין אלס א וועג־ווייזער. דער וואלד־וועכטער האָט גענוי געוואוסט וואו מיר זיינען. אָבער ער האָט זיי געפירט פּונקט אין אַ פאַרקערטער ריכטונג און געשיקט זיין טאָכטער יאדזיאַ, אונדז צו אינפאָרמירן וועגן דעם. אין אזעלכע פאלן פלעגן מיר אוועקגיין אין אַן אַנ־דער געגנט פאר א געוויסער צייט.

מיר האָבן געזען, אז אַזאַ קליינע גרופּע ווי מיר זיינען, האָבן ניט קיין שאַנסן אויסצוהאַלטן א לאנגע צייט. מיר קענען מנצח זיין אין קלע־נערע איבערפאלן, אָבער מיט הונדערטער דייטשן זיינען מיר ניט ביכולת צו קעמפן. דא־ריבער האָבן מיר באַשלאָסן צו זוכן א וועג, כדי זיך צו פאראייניקן מיט די גרויסע סאָוועטישע פּארטיזאנער־כוחות, וואָס האָבן אָפּערירט אין יענע מקומות פון ווייס־רוסלאנד. לשם זה האָט זיך אונדזער גרופּע צעטיילט אין צוויי, זיך גע־לאָזן אין צוויי פארשיידענע ריכטונגען, מיט דער כוונה שפּעטער זיך צוריק פאראייניקן. דער בלינדער גורל האָט אָבער געוואָלט, אז מיר זאָלן בלייבן צעטיילט.

מיין גרופּע פון 11 מאַן איז שפּעטער אריין אין קאָמלאָווס אָטריאַד, פּרודניקאָווס בריגאַדע, וואס האט זיך נאָכער גערופן טשעוועריקינס אָטריאַד און מאָראָזאָווס בריגאדע (פּאָפּולער ביי אלע פּארטיזאנער אלס „מראָזעווצעס"). מיך און נחום בערקון האָט מען צוגעטיילט צו א דיווערסיע־גרופּע. אונדזער הויפּט־אויפגאבע איז געווען אויפצורייסן טראַנספּאָרטן מיט דייטשן מיליטער און אַמוניציע. פון סוף 1942 בין יוני 1944 האָב איך זיך באַטייליקט אין דורכפירן 24 סאָבאָ־אָאַזש־אַקטן. אויף מיין חשבון זיינען פארשריבן 82 דערהרגעטע דייטשן. אין די קאָמפן בין איך געווען 4 מאָל פארוואונדעט, איין מאָל גאנץ ערנסט. פאר מיינע אויסצייכנונגען האָב איך באַ־קומען צוויי מעדאַלן. אין קאָמף מיט די דייטשן און ביים אויפרייסן א צוג, האָט ניט איין מאָל געקלינגען אין מיינע אויערן די ווערטער פון הרב כ"ץ: „וואָס מער נקמה".

מען קען דאָ ניט זיך אָפּשטעלן אויף אלע מע־שים אונדזערע, אָבער א פּאָר זאכן איז ווערט צו דערציילן: אין יוני 1944, ווען די סאָוועטישע אַרמיי האָט דורכגעבראָכן דעם פראָנט ביי סמאָ־לענסק, האָט א סאָוועטישער אַעראָפּלאָן גע־מאָלדן, אז אין די ארומיקע וועלדער געפינען זיך א 2.400 דייטשע סאָלדאטן, אָפּגעשניטענע פון זייער הויפט־ארמיי. אונדזער בריגאנדע, 2.500 פּארטיזאנער, זיינען ארויס אין קאָמף און דעם גרעסטן טייל פון זיי געכאַפּט. דער באפעל פון שטאָב איז געווען, אז מען זאָל זיי ברענגען קיין מינסק. דער גאנג האָט גענומען צוועלף טעג, ווייל מיר זיינען געגאנגען מיט זייטיקע וועגן צווישן וועלדער, כדי ניט צו שטערן די באוועגונג פון דער סאָוועטישער ארמיי, וואָס האָט

נאכגעיאגט די אנטלויפנדע דייטשן. איך, וואס בין שוין דעמאלט געווען „קאמאנדיר אדיליע־ניע", איציק שליפער מיט נאך 10 פארטיזאנער האבן אונטער פארשיידענע תירוצים אויסגע־שאסן א סך דייטשן פון דאזיקע טראנספארט. ס׳רוב פלעגן מיר ביי נאכט זיי פירן שלאפן, א ביסל ווייטער פון אונדזער לאגער און באגינען זיי דערשיסן. דערנאך פלעגן מיר מעלדן די הע־כערע קאמאנדירן, אז די דייטשן האבן געוואלט אנטלויפן, דעריבער זיינען מיר געווען געצווא־ונגן זיי צו שיסן. כמעט יעדער נאכט פלעגן מיר דערשיסן 25־30 דייטשן. אין שטאב האט מען אפשר פארשטאנען, אז מיר זאגן ניט דעם אמת, אבער זיי האבן זיך געמאכט ניט וויסנדיק.

אין זומער 1943 האבן מיר, א גרופע פון 30 פארטיזאנער, פארנומען דאס שטעטל לושקי. נאך א קורצן בליציקן קאמף, האבן די 20 פאליציסטן מיט די עטלעכע דייטשן זיך צעלאפן. איך און איציק פליישער זיינען ארײַן אין א הויז פון א פאליאק. די מענטשן דארטן זיינען געווארן צע־שראקן אויף טויט, ווען זיי האבן אונדז דערזען. זיי האבן גיך געשטעלט משקה אויפן טיש. מיר טרינקן „יידישע" גלעזלעך. יענע זיינען שטארק פארוואונדערט: איר פאדערט גארניט, איר טשע־פעט גארניט, איר מאכט אפילו ניט קיין עכטע כוסה, ווי דאס טוען אנדערע פארטיזאנער — ווי קומט עס? — איך ענטפער זיי אז מיר זיינען יידן. — אויב אזוי, זאגט דער אלטער פאליאק, האבן מיר פאר אייך וויכטיקע נייעס: מיר ווייסן אן ארט, וואו ס׳געפינען זיך יידן. — מיר זיינען געווארן שטארק איבערראשט און זאגן צום זון פון פאליאק: פיר אונדז גלייך אהין. מיר קומען ארײַן אין דעם ארט — א ווינקל פון א קאזארמע אין לושקי. ווי אזוי קומען דא יידן, ווען אין לושקי איז שוין לאנג ניטא קיין איין יד? איז די געשיכטע אזא: פולקאוניק ראדיאנאוו, אן אוקראאינער, האט פריער געארבעט מיט די דייטשן. ער האט געהאט אונטער זיין קאמאנדע א דריי טויזנט רוסן, וואס האבן געקעמפט אויף דער דייטשער זייט קעגן די פארטיזאנער. ראַ־דיאנאוו האט פון לובלינער געטא געהאט ארויס־געגנומען 13 יידן: שוסטערס, שניידערס, שטע־פערס און פאריקמאכערס, וואס האבן געארבעט פאר זיין גארניזאן, וועלכער איז געשטאנען אין לושקי. אין 1943 איז ״אדיאנאוו ארײַנער צו די פארטיזאנער, אבער די גרופע יידן האט ער גע־לאזן הפקר אויף א זיכערן טויט. ווען מיר זיינען געקומען צו זיי און אויסגערופן: „יידן!" — האבן זיי ניט געענטפערט. זיי האבן זיך געטו־ליעט איינער צום צווייטן מיט שרעק און די אויגן און פשוט געוואלט אויפן טויט. נאך א מאל: „יידן!" — זיי שווייגן. ווען זיי האבן געפונען א ביסל מוט צו זאגן אַ פאר ווערטער, זיינען זיי געווען פול מיט הארצרייסנדיקן יאוש: „מילא, מען וועט אונדז ממילא דערהרגענען". סוף־סוף איז אונדז געלונגען זיי צו דערמוטיקן און אי־בערצייגן, אז זיי זאלן גיין מיט אונדז. זיי זיינען אלע געבליבן לעבן.

די באזע פון אונדזער פארטיזאנער־אטריאד האט ביזן סוף 1943 זיך געפונען אין דארף סא־ראקא, ארום 7 קילאמעטער פון דיסנא. אנפאנג 1944, זיינען מיר אוועק צווישן באראנאוויטש און מינסק. דארטן זיינען מיר שוין געווען אין די וועלדער.

מיר האבן דא געזען קלאר, אז די אלע קלאנ־גען מכוח אנטיסעמיטיזם אין די ריין פון די פארטיזאנער זיינען ניט געווען אויסגעזוכט פון פינגער. עס איז געווען אנטיסעמיטיזם ביי טייל פון די פירערס און נאך מערער צווישן דער מאַ־סע. איך האב דאס דערפילט אויף מיין אייגענער הויט גלייך תּעם ערשטן טאג, וועו איך בין גע־קומען אויף דער באזע. עס איז דעמאלט געווען אַ רעגנדיקער טאג, וועו איך בין געווען מיט איין פוס איבערן שוועל ביים ארויסגיין פון א שייער, האט איינער, וואס איז געשטאנען אויף דער וואך, מיר אונטערגעשטעלט א פוס און איך האב זיך אויסגעצויגן ווי גרויס איך בין אין בלאטע. פון וויטן זיינען געשטאנען א גרופע פארטיזאנער אויף א בערגל און זיך געקייכט פון געלעכטער. איך האב זיך פאמעלעך אויפגעהויבן, זיך א ביסל אפגעווישט די בלאטע פון פנים, אויף גיך א וואך געטאן אויפן פארטיזאנער און אים אזוי ריכטיק מכבד געווען מיט קלעפ. וועו יענער האט זיך געכאפט צו דער ביקס, האב איך ארויסגע־דרייט די ביקס פון זיינע הענט און מיט דער קאלבע אים נאך צוגעגעבן זיין פארדינטן „חלק". יענער האט מיך דערנאך פארקלאגט פארן קא־מאנדיר — שטייענדיק מיט א פארבאנדאזשירטן

קאָפּ און צעקריפלטן פנים האָט ער געטענהעט — אַז אַן שום סיבה האָב איך אים פֿלוצלינג באַ־פֿאַלן. זיינע חברים פון בערגל האָבן נאָך עדות געזאָגט לטובת אים. דער קאָמאַנדיר קאָמלאָוו, וואָס איז גראָד געווען פֿרײַנדלעך צו יידן, האָט מיר געגלויבט און דער סוף איז געווען, אז יענער איז נאָך באַשטראָפט געוואָרן, אָבער דאָס ווייזט די אָטמאָספֿער, אין וועלכער יידן האָבן געלעבט צווישן די „אײַגענע" פֿארטיזאַנער.

די דריי יידן, וואָס זיינען שוין פון פריער גע־ווען אין אָטריאַד — לייבקע, שאמקע לקח און מולקע, אלע פון דיסנע — האָבן מיר דערציילט, אז דאָ הערשט א שטאַרקער אַנטיסעמיטיזם. פֿונקט דאָס זעלבע האָב איך געהערט פון פיל יידן פון אנדערע אָטריאַדן, מיט וועלכע איך פלעג זיך טרעפן גייענדיק אויף פארשיידענע מיסיעס („זאַדאַניעס").

אונדזער קאָמאַנדיר האָט געוואוסט, אז דער גרעסטער טייל פון זיינע פֿארטיזאַנער זיינען ניט פריי פון אנטיסעמיטישן גיפט.

עס האָט אײַן מאָל געטראָפֿן, אז אין א שלאַכט מיט דייטשן און אוקראַאינער, זיינען דערהרגעט געוואָרן פינף פֿארטיזאַנער, צווישן זיי איין יידּ. מיר האָבן געבראַכט די טויטע אויף אונדזער באַזע און זיי אָפּגעגעבן דעם לעצטן כבוד. וועז מען האָט זיי געפּירט צו באגראָבן, א 6 קילאָ־מעטער פון דער באַזע, האָט קאָמלאָוו מיך צוגע־רופן און געזאָגט: פֿאַר מיט, ווייל זיי קענען נאָך דעם יידן אַראָפּוואַרפן פון וואָגן אויפן מיטן וועג. דער געהרגעטער יידּ איז געווען דער דערמאָנ־טער שאָמעק לקח פון דיסנע, א בחור 19 יאָר אַלט.

דער לעצטער סאָבאָטאָזש־אָקט מיינער איז גע־ווען דעם 22סטן יוני 1942, וועז אלע בריגאָדעס האָבן באקומען א באפעל פון מאָסקווע אויפצו־רייסן און פֿארניכטן באַנעז, וואקזאלן וכדומה, כדי צו שטערן דעם צוריקטריט פון דער דיי־טשער ארמיי. לויט א פאראדענונג, איז אונדזער בריגאדע דערנאָך אוועק קיין מינסק.

אין מינסק האָב איך באקומען א דערלויבע־ניש צו פֿאָרן קיין ניי־שוועניצאן. פון דאָרטן בין איך אוועק קיין סעמיאטיטש. דאָס איז געווען אין ווינטער פון 1945. איך האָב דאָרטן געטראָפֿן א ביסל יידן — אלע פארימומטע, פאראָבלטע, פאריאושטע.

חורבן פון סעמיאטיטש, חורבן פון אירע יידן, חורבן פון משפחה און פרײַנד — ווער האָט נאָך וויטער געקענט בלייבן אויף דער בלוטיקער ערד?

איז מען אוועק פון דער אמאָליקער ליבער היימשטאָט, אוועק פון איר אויף אייביק.

יהודה אלבאי

איך פרעג

וועז דער ערשטער זונענשטראל
האָט צו אונז געטאָן א בליק
און באצויבערט אלעס און איבעראל
מיט זיין ליבליכן קוק;

וועז אין אלעמענס הערצער זיך ערוועקט
מוט און קראפט, א דורשט צום לעבן,
און מיט פרייד וועלן די געזיכטער באדעקט
מיט פיל האָפענונגען און שטרעבן;

וועז דער מערב אָוונט
דער מילדער, בלאָזט ווידער
צערטליך גלאט, ווי א מוטער א קינד,
און ערפרישט אלעמענס גלידער —

פרעג איך —
צי האָט ער מיר געבראכט
א גרוס פון סעמיאטיטש פון דער ווייטן,
פון אלע וועלכע איך טראכט
אָן אויפהער אין אלע צייטן.

יזכור

"חברת ברית אחים אנשי סמיאטיץ"

אין אייביקז אנדענק

מיט יראת הכבוד דערמאנען מיר דעם הייליקן אַנדענק פון אַלע סעמיאַטיטשער קדושים, וועלכע האָבן געטיילט דעם זעלבן טראַגישן גורל פון די מאַרטירערס פון אַלע צייטן, וועמען די נאַצי־בעסטיע האָט מיט אַזאַ ווילדן ראַסן האַס און מענטשן־שנאה אומגעבראַכט.

אייביק וועלן מיר געדענקן דעם טאָג, וועו די דייטשע חיה האָט אויף אַן אומרחמנות/דיקן אופן אויסגעמאַרדעט אונדזערע עלטערן, פרויען, קינדער, שוועסטער, ברידער, חברים און פריינט.

קיינמאָל וועלן מיר ניט פאַרגעסן אין דער צוואה וואָס די קדושים האָבן אונדז איבערגעלאָזט, און דאָס איז: ווייטער פאָרזעצן מיט זייערע ניט פאַרענדיקטע גייסטיקע און קולטורעלע שאַפונגען, פון ציען דעם ירושה/דיקן המשך פאַרן יודישן כבוד און קיום.

סעמיאַטיטשער סאסייעטי

אין

ניו־יורק

נר לנשמות משפחת אוברקוביץ ז"ל

לאבי **מנחם מנדל** — רב הפעלים, חבר מועצת העיריה, ראש „חברה־קדישא", כל ימיו דאג לדרכם האחרונה של הנפטרים, והוא עצמו לא זכה לקבורה. עונה ונורה יחד עם בנו זעליג וחתנו ישראל אקרמן בעיירה **נרבקה** בשנת 1941 ;

לאמי **חינדה** — הצדקת, שתמכה כל עני ואביון בגלוי ובסתר. עונתה ונשרפה ב**טרבלינקה**, יחד עם בניה, בנותיה, נכדיה ;

לאחותי **ציפה בונדה** ושלוש בנותיה : **יהודית, פרומה ושיינה־לה** ;

לאחותי **אסתר** ובעלה **ישראל אקרמן** וילדיהם ;

לאחי **אברהם יצחק**, אשתו **אסתר גיטל** ובנותיהם **אטה ושיינה־לה** ;

לאחי **וועלוול זאב** ומשפחתו ;

לאחי **זעליג**, שגורה ונקבר, ביחד עם אבא, בקבר אחים שחפרו במו ידיהם לפני הירצחם ;

לאחותי **בלומה**, שנסיבות מותה הטרגי אינם ידועים ;

קרובי משפחה שלא נשאר להם שריד :

פסח ופייגה טיקוצ'ינסקי ;

ציפה גיטל טיקוצ'ינסקי וילדיה ;

צאלקה טיקוצ'ינסקי, נשבה בידי הגרמנים, בזמן המלחמה, ונספה על ידם ;

רבקה בורשטנבינדר ;

מאשה וליבל גארבער, בנם **יואל**, בתם **פייגעלע**.

ביגון קודר

יפה סלפק ומשה אוברקוביץ

יהי זכר כולם לברכה

על מות הקדושים

אש נחמן וצפורה

ובתם **הניה** בת ה־10

נספו באושוונצ'ים

מתאבל

אש מנחם (פתח־תקוה)

גלעד לזכר יקירינו שנספו בשואה

אבא : יעקב יוסף אקאם
אמא : שרה

האחים : אברהם וחיים
האחות : גיטל

בלב מלא יגון
האחיות פנינה ואטיל לבית אקאם

לזכר יקירינו אשר נשמדו בטרבלינקה על קידוש השם

אבינו : בוצ'אן אברהם מתתיהו
אחינו : דוד שלמה ואשתו מאשקה
בנותיו : דינה ומיטה

השרויות ביגון דינה הרמן
אסתר כספי

צום אייביקן אנדענק
פון מיין ליבער אומפארגעסלעכער פרוי

רחל לאה בת ר׳ דוד לייב **בעקער** ע״ה

אין טרויער

זשאו בעקער

אונדזערע פארשטארבענע, ליבסטע

און טייערסטע

צום אייביקן אנדענק

ראובן און גנענדל ברוקער ;
די זין : ישראל אהרן און בערל

זיידע : ישראל אהרן בר' דוב הלוי ברוקער

באבע : פערל ברוקער

זיידע : יאנקל סאיקע

באבע : רחל סאיקע

און די פארפייניקטע און דערמארדעטע

פאטער : ראובן בר' ישראל אהרן ברוקער

מוטער : גנענדל בת ר' יעקב

ברידער : ישראל אהרן און בערל

שוועסטער : פערל און מרים

טאנטע : אסתר ליבע סאיקע, איר מאן איששע און זייערע זין חיים און לייבל

טאנטעס : יאספע און לאה מיט זייערע מענער און קינדער

כבוד אייער אנדענק !

פאראייביקט דורך

מאטל ברוקער

לזכר
בני
משפחתי
היקרים

אבא : יצחק לייב גוזבונדה
אמא : אטי־לאה
האחים : יוסקה, דוד
האחיות : פרומה, שיינה והניה
הדודים : פשה ומיכאל שרמן ומשפחתם
וולוויל וארצ'ה גוזבונדה ומשפחותיהם
מנדיל ויינשיינקר השמש ומשפחתו
ובנו משה ואשתו שיינה ומשפחתו

מ נ צ י ח ה :
חוה גולדשטין ומשפחתה

זכרם לא ימוש מקרבנו

אמא : גיטל גרינברג, נפטרה ב־1938

אחיות : מלכה ומינה — הושמדו בטרבלינקה

מ ת א ב ל
חיים רויזמן

צום הייליקן אנדענק נאך דער

פאמיליע גרוסקין

אייער אומשולדיק פאַרגאַסן בלוט און יונג פאַרשניטענע לעבנס, וועלכע זענען קאַנ־ באַליש אומגעבראכט געוואָרן דורך די נאַצי־ באַרבאַרן, וועלן שטענדיק זיין איינגעקריצט אין אונדזער זכרון.

כבוד אייער אנדענק!

אברהם גרוסקין
און קינדער: שיינע־לאה און יצחק

קלמן און ראזע גרוסקין

פאטער: **אברהם גרוסקין**

שוועסטער: **שיינע לאה/קע גרוסקין**

ברודער: **יצחק גרוסקין**

ברודער: **קלמן גרוסקין**
און זיין פרוי **ראַזע**

פאראייביקט דורך

רבקה און מאיר גרוסקין

זכרון נצח ליקירי שנספו בשואה

אבי : **אלכסנדר זיסקינד גולדברג**
אמי : **דבורשה**
אחי : **דוד**
אחיותי: **פרידל, אסתר ויהודית**

השרויה באבל
חנה גולדברג-וירניק

וכטר מלכה, וכטר חיה, הדסה ובעלה אהרון

צום אייביקין אנדענק
פון אונדזערע טייערע אומפארגעסלעכע,
אומגעקומענע דורך די נאצי-מערדער אין אושוויץ

פאטער :	**אברהם וואכטר**
מוטער :	**חיה**
שוועסטער :	**הדסה** און איר מאן **אהרון**
שוועסטער :	**מלכה** און איר מאן
שוועסטער :	**ביילקע** און **שרה**
ברודער :	**יצחק**

אייער אנדענק איז טיף איינגעקריצט
אין אונדזער זכרון
ירחמיאל קלמן וואכטער
און משה וואכטער

נפשי בוכיה על

אבי היקר : **אברהם־יצחק דזשם**

אמי היקרה : **רחל**

אחותי היקרה : **טובה ובעלה מאיר מוזיזונצ'יק וילדיהם**

ביגון קודר

יוסף דזשום

וואלאך פאמיליע

מיט צער און וויטיק פאראייביק איך אייערע נעמען. זאל דאס דינען ווי א מצבה אויף אייערע קברים.

א קללה אויף די קעפ פון די נאצי־מערדער פאר אייער אומשולדיק פארגאסן בלוט. אייער אנדענק וועט אייביק בלייבן און מיין זכרון.

פאטער : **פישל לייזער ב"ר אהרן בער וואלאך**

מוטער : **ביניע בת ר' בנימין**

ברידער : **שמואל. חיים** און **וואלפקע**

שוועסטער : **חנה**, איר מאן **פסח מאירער** און קינדער

שוועסטער : **פייגע**, איר מאן **יודל טוכזוירבער** און קינדער

פאראייביקט דורך

אברהם וואלאך

צום אייביקן אנדענק נאך דער

פאמיליע וויזענבערג

אייער אומשולדיק פארגאסן בלוט איז געהיילט, צוזאמען מיט די זעקס מיליאן קדושים פון אונדזער פאלק. אן אייביקע קללה אויף דעם קין־פאלק !

אנקל : **ירוחם וויזענבערג**

טאנטע : **חיה**

קוזין : **יאנקל**

פאראייביקט דורך

דוד קמחי

פאמיליע וויזענבערג

לזכרון עולם

יוסף וינזברג, אשתו שפרה ובנם השי, נספו בטרבלינקה

מיט הייליקע געפילן פאראייביקן מיר אייער ליכטיקן אנדענק, וועמען די ממשלת זדון און רשעות פון די נידעריקסטע, אפגרונד־געפאלענע דיי־טשישע דעגענעראטן האבן סאדיסטיש דערמארדעט. זאל עס דינען ווי א מצבה אויף אייערע קברים. אייער אנדענק וועט שטענדיק בלייבן אין אונדזער זכרון.

פאטער : **יוסף וויזענבערג**

מוטער : **שפרה**

ברידער : **השי**, זיין פרוי, **מינדל** און קינדער

פאראייביקט דורך

דוד וויזענבערג

און

נחמה בורלה

זכרם לא ימוש מקרבנו

סבתא: **ליבה וינר**
הוריהם: **דוד וחיה וינר**
אחיהם: **משה ואשתו שיינה**
מרדכי ויוסף
אחיותיהם: **שרה ומלכה**
דודתם: **אסתר וינר**

מנציחים
צבי וברוך וינר

לזכרון נצח

אבי: **דניאל זבלודובסקי**

אמי: **חיה־פייגה זבלודובסקי**

אחי: **הרשל, מאיר** ואשתו **סבינה** ובתם **דניאלה**

דודי: **מוטל** ומשפחתו

דניאל וחיה־פייגה זבלודובסקי,
הבנים הרשל, מאיר ואשתו סבינה ובתם דניאלה,
בתם ברוינה ליס ובנה

ביגון עמוק
קרמרז' אהובה

ישראל זשאלטאק

געבוירן 1902 — אומגעקומען 1945

מיר וועלן דיר אייביק געדענקען,
דיין נאמען איז פאר אונדז טייער!

דיין פרוי און זון
חעניע און סעם

לזכר הקדושים והטהורים שנגדעו

הורי: הרשל ורחל חומסקי

אחי: שבתאי אשתו שרה
וילדותיהם שושנה ורחל'ה

אחותי: פיגה ומאיר לונדון
וילדותיהם חוה ובלפוריה

אחותי: רבקה ויעקב אקרמן
וילדותיהם רחל'ה וגולדה'לה

במפתרים תבכה נפשי

חוה חומסקי

אין אנדענק פון

מיין אומפארגעסלעכן פאטער

חיים טורנאווסקי

דער האס צו די דייטשע מערדער וועט קיינמאל פארלאשן ווערן. דיין אנדענק וועל איך שטענדיק טייער האלטן.

פאראייביקט דורך

בעליץ קראוויעץ־טורנאווסקי

חיים טורנאווסקי

על הורינו ואחינו שנרצחו בדם קר

אבא: יעקב טיקוצקי
אמא: הנה
אחינו: יצחק, אליעזר ואברהם

קודרים ואבלים

לוליק טיקוצקי
רעיה דימנט

לזכר

מינקה לושיצקה מתה בגיטו
מאשה לושיצקה
ובתה מינדל נספו בטרבלינקה

ביגון

אש מנחם (פתח־תקוה)

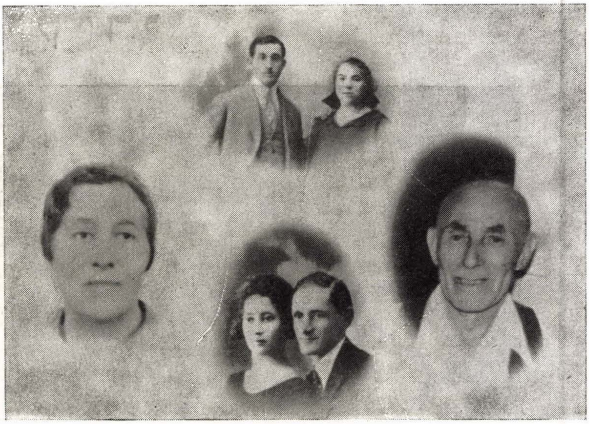

פאמיליע טשאַפניק

אין אנדענק פון די הייליקע נשמות:

פאטער : יצחק קאַן־טשאַפניק

מוטער : שפרינצע

שוועסטער : לאה און איר מאַן יונה טעפער
און זייערע קינדער : מענדל, רחל, דבורה און זעליג

שוועסטער : העניע און איר מאַן יאַנקל מאַנטשער
און זייערע קינדער בוטשע און חנא זינדל

אנקל : שמעון, מומע רבקה און זייער זון אליהו

אנקל : ישראל און מומע בלימע

מומע : פעשע, אנקל לייבל מאַרמאַר
און זייערע קינדער ישראל און חיים

פאַראייביקט מיט טרויער און שמאַלץ

בירלע טשאפניק

לזכר יקירי

משפחת ליסאגורסקי

אבי: ר' שמואל ליסאגורסקי

אמי: רחל

אחי: פסח, יודל, סרולעק

אחותי: פשה

ומשפחותיהם

תהיינה נשמותיהם צרורות בצרור החיים

בלב דואב
אברהם ליסאגורסקי ומשפחתו
(קנדה)

פאמיליע לעוו

פאמיליע לעוו — משה׳קע, עלקע, מיכאל, לאה — אומגעקומען

מיכאל לעוו און זיין פרוי שרה — אומגעקומען

מיט הייליקע געפילן פאַראייביק איך אייער ליכטיקן אַנדענק, וועמען דער דייטשער קין־ פאַלק האט סאַדיסטיש דערמאַרדעט. איך וועל אייך שטענדיק געדענקען און קיין מאַל פארגעסן.

פאטער :	משה׳קע לעוו
מוטער :	עלקע
ברודער :	מיכאל
שוועסטער :	לאה און ליבע

אלע אומגעקומען אין טרעבלינקע

פאראייביקט דורך

שאשע וואבטער (לעוו)

פאמיליע יאבלאן

אין אַנדענק פון אייערע היילִיקע נשמות, אומגעקומען אין די גרויזאַמסטע מאַסן־שחיטות אין דעם גרעסטן בעסטיאַלישן פעלקער־מאַרד, פאַראייביק איך אייערע נעמען.

זאָל עס דינען ווי א מצבה אויף אייערע גרויע אש־קברים!

קוזין: נחום יאבלאן — פאראייביקט דורך

קוזינע: פאַנטשע און זייערע קינדער — **דוד קמחי**

צום אייביקן אנדענק פון מיינע טייערע

פאטער: **פסח מאַרער**
מוטער: **חנה**
ברידער: **בנימין, בערל, העשל, חיים** און **דוד**
שוועסטער: **מלכה**

עס וועט קיינמאָל ניט געשטילט ווערן מיין וויטיק און דורשט נאָך נקמה אין די דייטשע ווילדע נאַצי־מערדער & קללה אויף זייערע קעפ פאר אייער יונג פאַרשניטענע לעבנס.

אייער אַנדענק וועל איך טייער האַלטן

ישראל מארער

ע ל ר צ ה
הקדושים והטהורים
אבינו היקר:
אריה צבי מארינברג
אמנו היקרה:
איטה־לאה
אחותנו היקרה:
שרה

קודרות ואבלות
בתיה ברסקי
צפורה גבעוני

לזכר הנשמות הטהורות של יקירי

אבי, אורי בן ברוך מרמור
אמי, מלכה לבית טוקרסקי
אחותי, אטיל וגיסי חיים זילטק ובנם צבי
ואחותי ריבה

שחיו בישר ובצניעות ונספו בשואת העם

בנם ואחיהם האבל
גדליהו מרמור

יעמדו לזכרון נצח

אבינו : משה מרמור

אמנו : רחל

אחותנו : ליבה

דודנו : אורי מרמור ; אשתו מלה ; בתם ריבה

דודתנו : חנה גיטל קוטלר

דודינו : שלום ופיניה

ביגון עמוק

דוד מרמור (ארה"ב)

רובה גולדשטרן (טבעון)

נזכור לעד את יקירינו:

סבא וסבתא: ר' מרדכי וחיה ושרה קוילס
ההורים: ר' יהושע וטובה ניפלוטניק
האחיות: פריידה, רבקה וגולדה
דודים ודודות: שבתאי ושרה קוילס, שיינה ויהודה

ביגון קודר
צביה גולדמן לבית ניפלוטניק

זכרון נצח ליקירינו

אבא: יוסף ניפלוטניק
אמא: מאטל
בנות: חנה וזהבה
לאה ומשה וינברג

המתאבלים:
יהודה אלבנאי
פרידה אידלמן לבית ניפלוטניק

זאת המצבה לזכר יקירי

אבי ואמי: שמואל ורוזה סוקניק
אחיותי: חיה, מינדל'לה והניה'לה
בת דודי: נשקה סוקניק
בנות דודתי: שרה ובלומה הורביץ

ביגון עמוק
דובה תאני ומשפחתה
(גל-און)

גלעד להורינו אחינו ואחיותנו
קרבנות השואה

אבא : ישעיהו פלוחובסקי

אמא : רחל

אחיותי : אסתר שיינה וחיה

אחי : חיים

זכרם חרות בלבי
מלכה שטיין

אין אנדענק פון דער

סמאלוק פאמיליע

פאטער : אהרן סמאלוק
מוטער : טילע סמאלוק
ברודער : משה
שוועסטער : גיטל
זיידע : אהרן אלידו טשיזשיק
באבע : עלקע חיה
אברהם קויל
ביניע קויל
זייערע קינדער : אהרן אלידו און לייבל

פאראייביקט דורך

הערש לייב סמאלוק

אין אַנדענק פון

הערשל צבי צימבאליסט

דבורה צימבאליסט

פאראייביקט דורך

זייער אייניקל

חיים מרדכי ראטגארבער

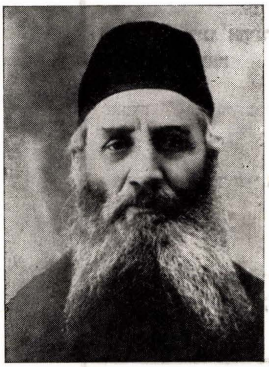

יהושע פוקס

צום אייביקן אנדענקן אונדזערע טייערסטע:

פאטער: יהושע פוקס
מוטער: פעשע
שוועסטער: דאבע, שוואגער חיים מרדכי קראמער
קינדער דינה'לה, בעני
און נאך דריי אנדערע

איר זייט אייביק אייגעקריצט און אונדזער זכרון!

העניע פוקס-קראוויץ

אין אנדענק פון דער

פירער פאמיליע

פאטער: אייזיק ב"ר חיים דוב

מוטער: יענטע רחל בת וואלפקע זאב

ברידער: חיים בער, אריה, פינטשע און יעקב

שוועסטער: ביילע, שפרינצע און חנה

אומגעקומענע אין דער היטלער-שחיטה

כבוד זייער אנדענק!

פאראייביקט דורך

נטע פירער

פאמיליע פלאטניצקי

צום אייביקן אַנדענק פון מיינע טייערסטע, אומגעקומענע
פון די דייטשע חיות אין די גרויזאַמסטע מאַסן־פאַרברעכן.
אייער אַנדענק וועט שטענדיק זיין איינגעקריצט אין מיין זכרון!

פאטער : שמאי בר׳ קלמן פלאַטניצקי

מוטער : גיטל בת וועלוול זאב

שוועסטער : פייגל און זעלדע

ברודער : זאב

שפרה וואלף בת ר׳ יוסף

זיידע : קלמן פלאַטניצקי

אנקל : משהקה פלאַטניצקי

אנקל : יאַסל פלאַטניצקי

אנקל : פיניע פלאַטניצקי

טאנטע : נעמי פלאַטניצקי

טאנטע : כינקע פלאַטניצקי

זאל אייער אומשולדיק בלוט זיך צוזאמענגיסן מיטן געהיליקטן בלוט
פון די זעקס מיליאן יידישע מארטירער!

פאראייביקט דורך

העֶרש איצל פלאטניצקי

לזכר אבי היקר

ר׳ ברוך קאטלער ז״ל

פאראייביקט דורך

אליהו קאטלער

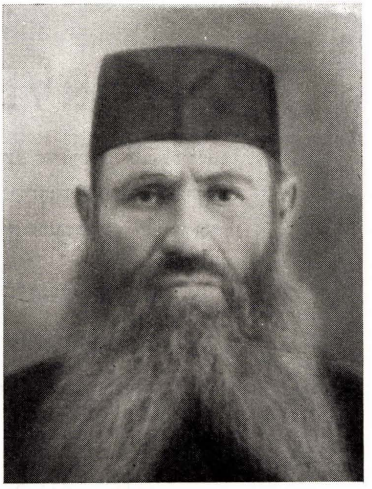

ר׳ ברוך קאטלער

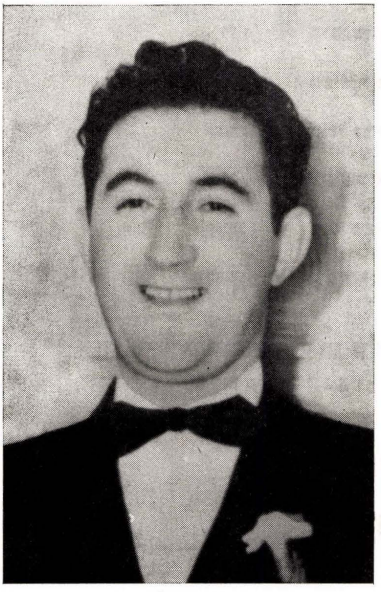

זליג קאטלער

מיט ווייטיק און טרערן פאראייביקן מיר אונדזער אומפארגעסלעכען זון

זעליג קאטלער

געשטארבן אין 1963 אין עלטער פון 46 יאר. מיר וועלן אים שטענדיק געדענקען און זיין נאמען טייער האלטן.

אין טרויער־פארבליבענע

אליהו און **חייה עלקע קאטלער**

און **פאמיליע**

פאמיליע קאטלער

מיר וועלן אייך אייביק געדענקען
און אייערע נעמען הייליק האלטן!

פאטער: מרדכי קאטלער

ברודער: ישראל קאפלינסקי

זיידע: דוד קאטלער

פאראייביקט דורך

העניע ראז (קאטלער)

אסתר גורוויטש (קאטלער)

ברוך קאטלער

גלעד לזכר
היקרים לי מכול
הורי :
נחום וח ה ציפלינסקי
אחותי : **מרים**
אחי : **שלמה וחיים**
(נספו בקהילת ברייגסק)
אחי : **דוד ורפאל**
(נספו בקהילת
ויסוקה־ליטובסק)

היחידה מהמשפחה
בת־שבע ציפלינסקי

אין אנדענק פון

מרדכי בר׳ ברוך קאטלער

פאראייביקט דורך
העניע ראז (קאטלער)

לנצח נזכורה

אבא ואמא : **אברהם וחנה קגן**
האחים : **בנימין, שמואל וחיים**
האחיות : **משה וצילה**
והמשפחות : **ראדזינסקי הינדה, חיים וחנן**
בוצ׳אן יצחק ודובה
קפלן גרשון ואסתר ברייגה
אחיות : **קפלן חיה ומשה**

המתאבלים
רוזן חיה לבית קגן
טלר דובה לבית קגן
רדזינסקי משה ומשפחתו

לזכר

אבי **ישעיהו קוליקר**
אמי **חנה**
אחיותי **ליבה ורשה**
אחי **בצלאל**
סבי וסבתי **זליג וציפה**

היתה לי דמעתי לחם יומם ולילה
קוליקר יעקב (בני־ברק)

צום אייביקן אנדענק

פאר אונדזער קיינמאל פארגעסענע פרוי און מאמע

פערל קופערשמיט

איר הייליקער נאמען איז שטענדיק איינגעקריצט אין אונדזער זכרון און מיר וועלן אים טייער האלטן.

פאראייביקט דורך

מאן : ישראל קופערשמיט

קינדער : מאשע, פעשע, מלכה, קלמן, יוסף און מאטל

צום אייביקן אנדענקען

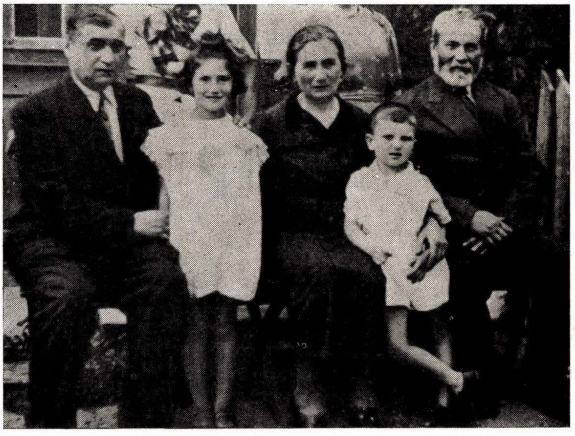

טאטע-מאמע : **אפרים** און **רבקה קיילעס**

פרוי : **חנה** (**לבית געווירץ**)

טעכטערלעך : **חיה'לע** און **יענטע'לע**

פאראייביגט

יהושע קיילעס

(**מאנטרעאל — קאנאדע**)

לזכרון נצח

אבי : יצחק קומיניאר
אמי : שיינה
אחי : זלמן ואשתו יהודית
אחי : משה

זכרם לא ימוש מקרבנו
שרגא קמינר
והאחיות ריבה, מלכה וצפורה
לבית קומיניאר

זכרם יעמוד לנו לנצח

אבינו : לייבל קיילס
אמנו : רחל
אחינו : דוד נח ואשתו שיינה לייקע
אחינו : מיכאל ואשתו דבורה
אחינו : שמואל
אחותנו : מלכה ובעלה וולוויל אברקוביץ

ביגון קודר
אנשיל קיילס
לאה הררי

ל ז כ ר

ניטה קירשנבלום־וינשטיין

והפעוטות: חיים'קה, פייגה'לה וביניה'לה

ניטה וינשטיין (בת פייגה ויעקב)

. . . היפה בנשי המקום, תוי פנים עדינים ומק־סימים, עיניים לוכדות במבטן החודר. גוף חטוב ותמיר להפליא. נפש אצילה ופקחית. מסורה ונאמנה כדי הקרבה עצמית להורים ולמשפחה. מזיגה נפלאה ונדירה של יופי וטוב־לב — כזאת היתה ניטה.

בת־זקונים במשפחה עטורת־כבוד. וכשהאחים והאחיות נתפזרו לכל עבר, „נישאו עם הרוח" — נשארה היא לסעוד את ההורים הזקנים ושמרה עליהם כעל בבת עינה, עד לויתור גמור על חייה הפרטיים.

מלאת חן ותבונה, מושכת עין כל רואיה ומ־עוררת כבוד בכליל שלימותה בגוף וברוח.

22 שנה חלפו מאז נחטפה מזרועותי על־ידי הנאצים הארורים. קלסתר פניה וקלסתר פני הפעוטות ניצבים חיים לפני, יקרים מכל יקר לנצח נצחים.

ביגון קודר

בעלה שהצליח לקפוץ מרכבת המוות

רפאל קירשנבלום

קמחי פאמיליע

הבל על הבבין
ולא משתכחין !

מאד יגדל הכאב
ויתכווץ הלב
על נחמדי בני משפחתנו,
שנשרפו עלי זבח
בין מליוני קדושי עמנו.

אב הרחמים זכור !
וארץ אל תכסי דמם !

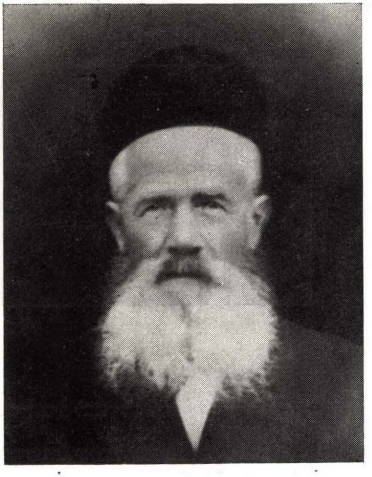

ר׳ אלחנן קמחי

פאטער : **ר׳ אלחנן בן הרב הגאון ר׳ נתן נטע ז״ל**

מוטער : **שרה רבקה בת ר׳ אהרן דוד וויזענבערג ע״ה**

שוועסטער : **דבורה, איר מאן צדוק שטיין און קינדר רחל און פערל**

שוועסטער : **אסתר, איר מאן בענדעט פוקס אין קינדער**

שוועסטער : **צירל און איר מאן שלמה**

שוועסטער : **עלקע**

אלע אומגעקומען דורך די נאצי־בעסטיע ימח שמם !

שוועסטער : **איטקע אומגעקומען אין סיביר**

און הייליקן אנדענק, מיט גרויס יראת־הכבוד פאראייביקן מיר אייערע נעמען. זאל עס דינען ווי א מצבה פאר אייערע אומבאקאנטע קברים.

יתגדל ויתקדש נאך די קברים — אש

פאראייביקט דורך

יצחק יהושע
דוד און נטע קמחי

נזכור לעד את משפחותינו שנספו בשואה:

הוריו: אפרים וחיה קנפל
אחיו: יעקב, יוסקינד וגרשון
אחותו: רבקה
סבא וסבתא: זלמן ושרה גישא ניפלוטניק
דודים ודודות: יעקב ויצחק ניפלוטניק, משה וחויזקה בודניה
לייזער, אסתר, חומה, וגולדה פנדריק

ביגון עמוק
אריה קנפל ומשפחתו

זכרם לא ימוש מקרבנו

אבא: דוד קפלן
אמא: פריידה
האחים: ברצ'ה, אשתו חייצ'ה ובנם דוידל
גדליהו, מניצולי השואה, נפטר בארץ ב־5 לאפריל 1964
האחות: גיטל
גיסי: מנדל מילנר ואשתו גולדה וילדיהם פייגל, שלמה ומרים

קודרים ואבלים
נתן וחנא קפלן

לזכר עולם יעמדו היקרים

אבא: יצחק קפלן

אמא: טויבה

אחותי: שרה

אחי: נוסקה ומנדיל

השרוי באבל
שמואל קפלן

מיט טיפן צער און חייטיק דערמאן איך די נעמען פון אונדזערע ליבע ניט פארגעסענע טאַטע־מאַמע, שוועסטער, ברידער, שוואגערס און שוע־גערענס מיט די קינדערלעך, אנקלס און קוזינס פון דער פאצוויינטער

משפחה קראוויץ

וועמענס לעבנס זיינען מיט א גרויזאמען אופן פארשניטן געוואָרן דורך די פאשיסטישע מערדער־באַנדעס.

משה מלך קראוויץ
שיינה קראוויץ
דאבע קראוויץ
יצחק קראוויץ
כאשע קראוויץ
אבא קראוויץ
יעקב־העריש קראוויץ
ישראל אשר קראוויץ

דאוויטשע קראוויץ
ביניש בער קראוויץ
אהרן קראוויץ
שרה קראוויץ
יאנקל קראוויץ
מרים גארבער
שמואל יצחק גארבער
אהרן וויינבערג
עלקע וויינבערג

שיינע קראוויץ

כבוד אייער אנדענק!

פאראייביקט דורך

פנחס קראוויץ

לזכר אמנו היקרה

פרל קפלן

נפטרה ברחובות, תשכ"א

יהא זכרה ברוך

בנותיה: חנה, מלכה ומאשה

פאמיליע קראוויעץ

אין אַנדענק פון אייערע הייליקע נשמות אומגעקומענע
דורך די נאַצי־באַרבאַרן, פאַראייביקן מיר אייערע נעמען.
מיר וועלן אייך קיין מאָל ניט פאַרגעסן.

אייזיק קראַוויעץ, איצל פוטרמאַן

פאטער:	אייזיק קראַוויעץ
מוטער:	שיינע
ברידער:	מאיר, וועלפקע, שלום און יאַנקל
שוועסטער:	גיטל
זיידע:	יאַנקל שאַשקעס
באבע:	סימע שאַשקעס
זיידע:	יאַנקל קראַוויעץ
באבע:	גיטל קראַוויעץ
אנקל:	איצל פוטערמאַן

פאראייביקט דורך

שולקע קראַוויעץ

פאמיליע ראבינאוויטש, אומגעקומען דורך די נאצים.
לעבן געבליבן : איסר, ראובן און גיטל.

א דענקמאל נאך דער פאמיליע ראבינאוויטש

מיט א הייליקן ציטער פאראייביק איך אייער ליכטיקן אָנדענק, וועמען די דייטשע דו׳אָנגל־
חיה האָט מיט א סאָדיסטיש שוידערלעכן אופן פארפייניקט און דערמאָרדעט.
אייער אומשולדיק פאָרגאָסן בלוט און יונג־פאָרשניטענע לעבנס איז געהייליקט צוזאמען
מיט די זעקס מיליאָן מאָרטירער פון אונדזער פאָלק.

כבוד אייער אָנדענק!

פאטער :	מיכאל ראָבינאָוויטש
מוטער :	שרה
ברודער :	וועלוול
שוועסטער :	פויגל
שוועסטער :	ליפטשע

פאראייביקט דורך

איסר ראבינאוויטש

גלעד לזכרון | משפחת ראדזינסקי היקרה

אבי: אברהם לייב ראדזינסקי

אמי: ברכה

אחי: ישראל, אשתו וילדיו

אחי: פיניע ואשתו

אחיותי: אסתר מלכה, טילה, רבקה, רחל, שרה

בלב דואב

מיכאל ראדזינסקי

(לימה — פרו)

פאמיליע שבת, אומגעקומען דורך די נאצי־מערדער.
לעבן געבליבן זיינען סימע, ציביה און הערשל.

אלה אזכרה — הנאהבים והנעימים
א דענקמאל נאך דער פאמיליע שבת

אין אַנדענק פון אייערע הייליקע נשמות, אומגעקומענע אין די גרויזאמסטע מאסן־פאַרברעכן דורך דער נאַצי־אשמדאי־בעסטיע, פאראייביק איך אייערע נעמען. זאָל עס דינען ווי א מצבה פאר אייערע אומבאקאנטע קברים. אייביק וועל איך אייך געדענקען!

פאטער :	**שמעון לייב שבת**
מוטער :	**שרה**
שוועסטער :	**חיה**
שוועסטער :	**דאָבע**
ברודער :	**יאַנקל**

איר זענט טיף אייגנגעקריצט אין מיין זכרון!

פאראייביקט דורך

הערשל שבת

לזכרון עולם

בני־משפחתי היקרים שנחנקו בטרבלינקה

אבי: ר' אהרן פסח רוג
אמי: רויזה
אחי: שמואי ואשתו שיינה
אחיותי: פריל ובעלה משה קרביץ
קיילה ובעלה רבינוביץ
חיה

מתאבל:
צבי רוג ומשפחתו

יהי זכרם לנצח

אמי: שרשבסקי פיגה
אחי: מאיר ואשתו אסתר ובתם צפורה
טוקרסקי משה ונחמה

ביגון קודר
שרה הרצוביץ'

צום חיליקן אָנדענק

פון אונדזער קיין מאָל ניט פאַרגעסענער

פרוי און מוטער

רוכטשע מור

איר אָנדענק וועט בלייבן שטענדיק

איינגעקריצט אין אונדזער זכרון.

מאן :

לייבל מזר

קינדער :

גדליה

הערשל

אליעזר

רבקה

זכרון-עד

להורי: חיים בן אברהם יצחק שווארצברג
וחנה בת יוסף לבית ניפלוטניק
לאחי: בן-ציון
לדודי: הרצקה שווארצברג ואשתו חנה
אלתר שווארצבערג ואשתו צפורה ובניהם חיים יוסף
ובנימין
לדודתי: גענדל שופמן-שווארצברג ובנותיה חנה ורבקה

בלב מלא יגון, בת-שבע אריאל-שוורצברג

לזברון משפחתנו היקרה

אבא ואמא: ליטמן ואידל-דינה שפיאלטר
אחינו: שמואל ואשתו נעמי וארבעת ילדיהם
אחינו: ולוויל ואשתו סריל ושלושת ילדיהם
אחותנו: רבקה ובעלה יעקב קלופסקי ושלושת ילדיהם
אחותנו: סימה ובעלה דוד לוין

יהי זכרם צרור בצרור החיים

אבלים:
האחים שפיאלטר
בריל, שאול ואריה;
לאה וויים;
לולה קירשנר

tion of partisans from Semiatych and Drogoczyn who told him that his son would be shot if he continued to help the "A.K" capture Jews. From then on old Krakowski watched his son day and night.

The magistrate of Brike informed the Germans that Krakowski was holding back on the milk supply to them and giving it to the Jews. The situation became dangerous. The magistrate was soundly thrashed until he promised to keep quiet.

On May 6, 1944, Israel Morer tapped at a peasant's window in Narik and asked for a drink of water. The peasant went after him with an axe, but Morer escaped. Later the peasant's house and barn were set on fire.

*

After the liquidation of the Semiatych ghetto, it took a long time until the inhabitants of Semiatych and some from Drogoczyn formed joint groups. Some of the Jews remained in hiding in peasant huts or in the woods until the end of the war.

LIBERATION

In May 1944 the Red Army marched into Semiatych. The handful of rescued Jews from Semiatych, Drogoczyn and neighbouring towns returned to Semiatych.

But even after liberation there was no peace for the survivors. Their lives were still imperilled by the "A.K." who wanted to exterminate them, and many Jews were slain by their bullets. In Drogoczyn the first Jewish victim after liberation was Arie Bluestein, and an "A.K." bomb killed Simche Warshawsky. In Semiatych the miller Benye Lev was killed by Poles. They put a bomb under Grodzitski's house, and a Jewish girl was wounded in the explosion.

After liberation Hershl Shabbes and his group returned to Semiatych with their arms, which they surrendered to the commandant, and officially received new equipment.

For fear of attacks by the "A.K." the surviving Semiatych Jews lived together in large groups. At night they stayed inside, fastening the shutters. But if Polish bands would try to attack Jewish homes, they were prepared to reply to fire with fire.

On April 6, 1945, there was a battle. A band of about 100 "A.K." attacked the two-story house of Yudl Blumberg, which sheltered 28 Jews. The "A.K." burst into the first floor, where there were no Jews, and started to go up the stairs. But the Jews opened fire with their one machine-gun, operated by Yudl Blumberg, as well as with grenades, rifles and revolvers. The battle lasted all night. In the morning a signal from the nearby Soviet base frightened off the bandits, and they ran away.

In the New York Yivo Archives there is a confirmation, written in Yiddish with Latin script, that "Yudl Blumberg distiguished himself in courage, heroism and self-sacrifice during the attack on Semiatych on April 6, 1945." The document is signed by Dr. Shimon Datner, chairman of the "Committee for the Jews — Bialystok District."

*

The few score Jews who survived the holocaust did not remain long in Semiatych. Most of them emigrated to Palestine and other lands.

Once there was a town of Semiatych but it is no more. There remain only memories of this sacred community. The memories live in the hearts of its children, haunted forever by the eternal sorrow of: *Yisgadal V'Yiskadash Shemay Rabo!* Magnified and Sanctified be His Great Name.

Translated by Adah B. Fogel.

With several guns and a larger number of adherents the group began to plan more intensive activity against the peasants who were informing on or killing Jews.

A warning was issued to the district peasants that revenge would be taken for betraying a Jew to the Germans. And the Semiatych Jews soon proved that they would follow through. They learned that a peasant had caught Velvl Shoshkes, Israel Kravitz's uncle, chained him to his cart and taken him to the Gestapo, where he was shot. Several days later the peasant was killed by a Semiatych bullet. This was the first act of vengeance, but not the last.

Peasants in the village of Skif slaughtered many Jews who had been hiding in the district. Shloyme Grude from Drogoczyn related theat Gedaliah and Chone Kaplan barely escaped with their lives from the peasant who had shielded them for a short time. When warnings to the peasants were ignored, the Semiatych group went to Skif, salvaged fifteen horses and set fire to the village.

In December, 1942, a gentile from Naike captured three Jews, including Motl Bluestein, tied them up and brought them to Drogoczyn. The Germans tortured and then shot them. The Semiatych group later murdered the peasant's entire family.

The watchman of the Malinov forest betrayed many Jews who later perished. He was also responsible for the death of eighteen Jews hidden in the forest. He informed on a young Jew who revealed their hiding-place after gruelling Nazi torment. The Germans then surrounded the forest and annihilated all the Jews who were hiding there.

Hershl Shabbes' group learned about this blood-bath by accident when they arrived in Malinove. An old gentile woman told them: "God has sent you here. It is time to repay the murderer for his deeds." Shabbes' group went after the forest watchman. He reached for his revolver, but was quickly disarmed and shot.

After that the Shabbes-group wandered around the districts of Bielsko, Brainsk, Drogoczyn, Bielck, Wecoki and Meleichetsh. Here and there they found a solitary Jew.

At the end of 1943 new troubles began: More and more frequently large groups of Polish partisans began to make their appearance. This was the National Polish Partisan Party — "Armija Krajowa" ("A.K.") — who attacked and killed Jews in the forests. In the Brzezinski forest there was once a head-on battle between a band of "A.K." and thirteen members of Hershl Shabbes' group. The next day it was learned that the Polish partisans had lost more than twenty men, and the Jews not one. Such skirmishes, but on a smaller scale, were frequent.

Plotnicki and Meyer Grushkin once saved themselves by a sheer miracle from the "A.K." who attacked them and other Jews in the Yachinovke forest. They accused Meyer Grushkin of killing a gentile and were taking him to be executed. There suddenly appeared an officer of the "A.K." — a teacher from Worchen, who was looking for Hershl Shabbes. The Jews said they did not know where Shabbes was, and their one desire was to survive the war. A peasant who had driven up with a wagonload of food for the Polish partisans pleaded for mercy for the Jews and they were released.

Old man Krakowski from Brike was good to the Jews. Many Jews found refuge in his barns and granaries. But his son Edmund became friendly with the "A.K." and with murderers of Jews. A group of Jews who were hiding in a bunker sent Shloyme Groder to warn old Krakowski about his son. Then Krakowski was visited by a delega-

partisan leader was to find out whether the Jews had gold and money, and if so — to return it immediately. Shabbes told this to the Jews, who concealed their gold under a barn. During one partisan raid 12 men were killed, including several Jews from the group.

Several weeks later new Russian partisans arrived in the district. A new leader, an Ukrainian, was elected. His first plan was to shoot down all the Jews in his division. He confided this to Hershl Shabbes, to whom he had taken a liking, and told him to escape. Shabbes immediately told Kalman Ferer who was with him: "You take half the Jews and I'll take the other half and we'll run for it." Hershl took his sister Civia and several other Jews and fled.

Subsequently Hershl met Sh. Kravitz. One time Polish (?) partisans captured them both in a peasant's hut and tried to shoot them. The peasant and his sons, who had previously helped the partisans, pointed their rifles at them, saying: "If you don't get out we'll shoot you." After saving Hershl and Kalman from certain death, the peasant gave them a rifle before they fled to another district.

A number of Semiatych Jews who originally either did not enter the ghetto or later fled from the ghetto or the transports, subsequently met at various times and in various places, most of them with Hershl Shabbes.

When the eleven Semiatych Jews who had leaped from the train bound for Treblinka met later on, they were led by Lazar Resnick, who was well acquainted with the surrounding district. They spent a short time together and then separated. On the way, Irving Morer met two Jews from Semiatych: Shaiah Rothschild and Smulik Milner. A peasant from Malinove helped them, by taking them to potato-holes in the nearby woods where they were able to hide for several days. When the peasant refused to give them further protection, they separated. Rothschild and Milner were caught and shot, but Morer made his way to a place where he met Hershl Shabbes, Sol Kravitz and others.

The peasant who had been hiding Hershl Shabbes and others did not want to be responsible for so many Jews. They had to leave. Hershl Shabbes and Israel Kravitz went in one direction, Morer in another. They made plans to meet again, in order to form an armed group which would search for other Jews. In six months they were able to re-unite. They found two more Jews: Hersh Leib Smalluk and Chaim Brzizinski, making them now a group of five. Not far from the village of Krenek they later found twenty Semiatych Jews who were living in the woods, and who informed them that neighboring peasants were shielding other Jews. The five went to them and convinced them that they should be better organized, obtain arms, and fight back. They also instructed them how to get money to buy arms. Chaim Marmor, David Solomon and Shie Kales of that group related that a gentile in Lachowke was in possession of a large fortune which belonged to a Jew. Twelve young men armed with one rifle and sticks painted to look like rifles burst in upon the peasant, demanding that he return the Jew's money and belongings. They divided this among themselves and the other Jews. They gave the more valuable items to Jan Machkoviak, who exchanged them for another gun. Machkoviak told them that his neighbor owned a great store of weapons, and here they obtained another gun through threats. With the help of Hershl Smalluk and Chaim Brzizinski they went to another peasant and got another gun. Now they had four.

the sentry was sound asleep Stephan beat him over the head with an iron bar until he was dead. They took his rifle; Shmulik put on his clothes, and they all went deep into the woods.

After several days wandering they came to Karcev. Hunger was tormenting them. They obtained a little food from the peasants by polite words, and the rest by means of tricks and threats.

The main problem now was: how to find the traces of other escapees or hidden prisoners, and how to make contact with partisans? This was a very difficult matter, for several times peasants had informed the Nazis that Jews were hiding in the district.

The group had to disband. The only native of Semiatych — Kalman Kravitz — started out in the direction of his home with the hope that he would find some of his townspeople.

IN FORESTS AND BUNKERS

Although the Semiatych ghetto existed only three months — from August 2 to November 2, 1942, — it was immediately clear that death was inevitable. There were numerous attempts at escape, but many of them failed, because there simply was not enough time for the necessary preparations. The ghetto was encircled, very suddenly, on November 2, and its occupants had only one day's prior notice, which was too short a time to accomplish very much.

With the tacit agreement of the Judenrat, efforts were also made to purchase arms. Thus, for example, Shamai Plotnicki went to buy arms from the forest patrol in the village of Gerdchick. He was given a permit from the Judenrat, although the purpose of his journey was clear. His ostensible mission was the purchase of 100 meters of wood, an amount which was allowed to be brought into the ghetto The arms were not be used for an open ghetto revolt, but held in readiness until the time when the Jews who could make their escape from the ghetto into the woods would need them.

Between the first and second transports, on November 2—6, 1942, several meetings were called by the representatives of various parties: Hashomer Hatzair, Betar, Bund, Hehalutz Hatzair. Without preparations, equipment or arms, they could accomplish nothing. However, one decision was made: to destroy as much as possible. Motye Wiener shouted: "Burn everything to the ground!" Yankl Orshes' son: "Set fire to everything." But they did not burn down, nor set fire to anything, because a day or two later they were all on the death-train for Treblinka.

Younger groups also wanted to revolt, mainly by joining the partisans, but they were not organized. The only partisan actions executed by Jews from Semiatych were performed by individuals, not partisan organizations.

Here it must be noted that during this period — the end of 1942 — there was almost no Polish partisan movement in the Semiatych district. Naturally this had its effect on Jewish partisan attempts.

The first to make contact with the general partisans was Hershl Shabbes. He also supplied them with medication which he obtained in town.

During this entire time Hershl Shabbes lived outside the ghetto. He was the leader of the largest group of Semiatych Jews which several times also executed partisan actions, but its chief aim was to remain in hiding and help escaped Jews.

On November 15, 1942, Hershl Shabbes returned to the Russian partisans with whom he had previously been connected. He found a group of twelve Jews from Semiatych. The first command issued by the

Samuel Priss with a pickaxe before his father's eyes.

About March 22-23, 1943, the Germans ordered all Jews in barracks C to go out to remove the snow. One of the fiends posted himself at the only door with an axe and dogs, and as the prisoners emerged he chopped one head after the other.

*

The days and nights dragged on in the most terrible vale of tears ever conceived by man. Death stalked Treblinka without respite. People fell like flies — from sickness, from bullets, from the axe. Everyone knew that if not today, then tomorrow would be his turn. A majority of the prisoners became so depressed that their will to escape the jaws of death became paralyzed. But there were a few who maintained hope and made plans to save themselves. Among the latter was a group from Semiatych.

Their scheme began to take shape in August 1943, after they had been in Treblinka for nine months. After their failure during the first week they were more cautious in preparing and carrying out their escape.

On a day in August, 13 Treblinka prisoners were at work building roads, supervised by the Kapo Necheslov Chochko. Nearby there was a forest. Kalman Kravitz, one of the 13, walked over to Chochko and said quietly: "The forest can save us." Chochko struck him over the back with a stick, and replied in a whisper: "They know you for your big talk." Kravitz said: "My life is in your hands." Chochko thought awhile and told him: "We'll talk later."

The next day at work Chochko said to Kalman: "We can go together, if you swear not to betray me if we get caught." Kravitz promised. They explained to him that in order to execute an escape, which involved great risks and drastic deeds, they would need underworld elements... He sent Kalman with his plan to Shloymele, a Warsaw thief: Stephan, a Warsaw bandit; Yakob and Motye, a horse-thief from Sokolov, who knew every corner of the region blindfolded. They talked with each of the four separately. At first none of them knew who was behind the plan. The escape-group later included engineer Yalowitz from Grodno, Shmulik from Falenitz, Moniek, altogether 13 men.

One day Chochko told Ratenfuehrer Weiss that he needed reliable men for his labor detail. Weiss instructed Oberkapo Krachefski to allow Chochko to select his own workers. When Krachefski saw whom Chochko had chosen he suspected that something was brewing. He sent his son along with the work detail as a spy. The son worked with the 13 men for several weeks. Chochko, who understood Krachefski's motives, gave strict orders to the Jews that while the Kapo's son was working with them they should not utter a word about the escape plan, nor cause any slightest suspicion.

When Krachefski's son left the group — probably his father's suspicions abated — the 13 resumed preparations for their escape. One day when they were collecting rocks in the forest not far from a Polish hut, Chochko asked the Ukrainian who was their only armed guard: "Want a whiskey?"

The Ukrainian perked up:

"Sure!"

Shloymele went into the peasant hut and returned with whiskey, bread and salami. According to the plan, engineer Yalowitz was supposed to put a sleeping pill into the whiskey, kill the guard and flee. But the pill did not dissolve, and the bottle was quickly disposed of before the Ukrainian could notice anything.

Bt the 13 persisted. The next day at work they again gave the Ukrainian some whiskey and this time the pill dissolved. When

escape from Treblinka were Meyer Pilchowitz, Lontchik the bookkeeper, Misha Doliner, Isaiah Neplotnik, Shepsl Neplotnik and Kalman Kravitz. They resolved to revolt at the first opportunity and then flee. The plan could not be carried out, because the next day some of the Semiatych Jews were sent to a different place to work — in Malkin.

On Tuesday, November 17, all the Semiatych Jews were sent to work in one place. Now the active planning group prepared the escape and informed the other Semiatych Jews in the labor detail of its scheme. Their only supervisors were five Ukrainians. Everyone was instructed to stay close to the Ukrainians. Yankl Doliner, the former secretary of the Hashomer Hatzair, was the leader of the revolt. Shooting had to be avoided, for the Ukrainian whistles might alarm the Germans. The guards had to be killed quickly with iron bars.

At the last moment the plan failed because it was revealed to a Jew from another town. Thereafter the Semiatych Jews kept their schemes to themselves.

On Tuesday, November 24, Semiatych Jews in Treblinka watched in stunned terror the following scene: Chaim Akam, the Betarist, removed his coat and screamed: "I refuse to work for the murderers of my mother and father!" Stumpe immediately had him removed for extermination.

The next morning Manek Blumenfeld stumbled over to barracks 13 moaning: "I'm starving to death! Give me a piece of bread!" and died on the threshold.

On Thursday, November 25, Kalman Kravitz's small brothers were taken to the camp gate and savagely beaten to death with an iron bar.

On Sunday, November 28, Samuel Szewc was taken for the "selection" — which meant death.

On the first candle of Hanukkah the Unterscharfuehrer Weiss and Schwarz became intoxicated and burst into the barracks, shouting: "Roll-call!" The prisoners were driven naked out into the snow, where many were shot to death.

The first day of Hanukkah the prisoners worked again at digging gravel. A small group was sent into the nearby woods to pick branches. It consisted of Meyer Pilchowitz, Lonchik and three Jews from Warsaw. Their supervisor was the Ukrainian Bube. As Meyer Pilchovitz later recounted, the Ukrainian lay down on the ground and went to sleep. The three Warsaw Jews said: "Let's escape". Pilchovitz replied: "Who knows how many Jews will be killed in retaliation?" The three insisted: "At least give us a chance to get away." All five decided on the following plan: The three from Warsaw would escape and an hour later Pilchovitz and Lonchik would awaken the Ukrainian and tell him what had happened. And so it was. The Ukrainian began to shoot, and the other guards ran up with bloodhounds. The German began to thrash the two Jews from Semiatych, but the Ukrainian stopped them. When Meyer Pilchowitz returned to the barracks, Leybl Morer asked: "Why didn't you run away? Haven't enough of us died already?" To this Meyer replied: "Every man has his own conscience and his understanding. I couldn't live if others would be killed because of me."

Three days later, while working in the gravel pit, the sentry on top of the hill called Meyer to come up to them. They took away his dark blue coat. One of the Ukrainians said to him: "Give us your gold and we'll spare your life." Meyer had no gold with him. The guards made him lie down on top of the hill and pushed him down in the valley, and he was killed.

Three days later, while working in the

SEMIATYCH JEWS IN TREBLINKA

When the train with the doomed Semiatych Jews arrived in Treblinka it was met by Germans with red ribbons, blue ribbons, and huge dogs.

The first to get off the train was Kalman Ribowski, holding Rabbi Gerstein under the arm. The rabbi looked up at the sky and whispered: "Hear, O Israel!" (Shema Yisroel). Benye the miller carried his two crippled children in his arms.

The men, women and children were divided into three groups. Everyone had to strip naked, although a heavy snow was falling.

The second transport contained 3,200 Jews from Semiatych. Of these, 152 were selected for labor and all the rest were thrown in the crematoriums that same day.

Krashewski, the Oberkapo (chief trusty in charge of a work detachment or particular branch of the concentration camp such as hospital or kitchen), from Polinitz, and Ignaz, former banker from Warsaw, ordered the 152 to stand in rows and empty their pockets of all their belongings. Then they were taken to the barracks, where the lamentations were ear-splitting. Towards evening they were joined by a group of Jews who worked in the coal mines. Coffee was handed out. Then everyone said the evening prayer and the prayer for the dead.

Nine o'clock marked the beginning of curfew, and nobody was allowed to leave the barracks. At 15 minutes after 9, I. Kravitz walked outside and was immediately shot down. He was first of the 152 Semiatych Jews in Treblinka to lose his life.

The next day, Monday, November 9, 1942, all the Semiatych Jews were transferred to two other blocks — 104 in one and 47 in the other. Then they were sent out to work pouring sand on the railroad tracks. Their supervisors were SS-Unterscharfuehrer Schwarz, Obergruppenfuehrer Stumpe, the Ukrainian Olshanikow and others.

Schwarz for some reason took an instant dislike to Siomele Farber, who always had a smile on his face. He called Siomele over and gave him several blows over the head with a stick. Siomele fell to the ground bathed in blood. Shepsl Neplotnik and Barbanel the electrician brought him water and comforted him. They pleaded with him to get up and go back to work. But he couldn't stand on his feet. At 12 o'clock Schwarz returned and gave Siomele another beating. In the evening, when it was time to take the train back to the camp, Siomele still couldn't get up. His friends carried him to the train and brought him to the barracks. But he was not allowed into the barracks, and remained lying between the wires. Later Olshanski killed him.

The second victim of the 152.

Tuesday, November 10th, the labor detail returned to the same place to carry sand. Schwarz beat Barbanel over the head with a stick until he died.

The third victim.

Wednesday morning, November 11, when the prisoners went out for roll-call, they saw numerous corpses lying about. The Semiatych Jews were sent once more to carry sand. That day a German killed Nisske Doliner (the youngest).

The fourth victim.

On Thursday, November 12, Schwarz killed Simchele Priss at work.

The fifth victim.

The small group of Semiatych Jews in Treblinka realized that if this were to continue every day, they would be slaughtered one by one. Among the first to plan an

The old Judenrat was no longer in existence. It had different members, and was actually under the leadership of one person, the new chairman — Meyer Shereshevsky.

On the third morning after encirclement the Jews were rounded up in the center of the ghetto, in rows of eight. Every eighth person was taken out. Children, the old and the ailing were thrown into wagons. Some of them were shot on the spot.

About 2,400 Jews were selected and marched to the depot. On the way several were shot down. The Jews who were crowded into the trains were told they were being taken to work somewhere in the occupied regions of Soviet Russia. Naturally, they did not believe the Nazis. If anyone still had the slightest doubt of German intentions, it vanished when the train arrived at Czeremcha. It became clear that they were being taken to Treblinka, and they tried to escape. Some jumped out of the train. In return for money, the Poles helped several Jews to get away.

All the Jews in the first transport from the Semiatych ghetto were brought to Treblinka, and the next day cremated in the ovens.

Some Jews disobeyed the German command of November 5th to assemble at the gate of the ghetto. They tried to save themselves by hiding in the ghetto.

On Saturday, November 8, 1942, the third day after some of the Jews were transported out of the ghetto, began the final liquidation. Again the Germans commanded all the Jews to assemble at the ghetto gates. This time not a single person was left alive in the ghetto. Israel Kravitz and Hershl Laidak were the last to help close the ghetto gates. They travelled in a German automobile to the depot, where the entire community of Semiatych Jews was being taken. Several Jews were shot at the station. The panic among the people was terrible. Their lamentations would have melted a stone. And whoever saw the frightened, pleading eyes of the little children will not forget it till his dying day.

Everyone was herded into freight cars. When those were filled, some of the Jews were permitted to occupy passenger coaches, including ghetto police and members of the Judenrat. One of these, Dietch's son-in-law of the tile factory, swallowed a poison pill.

The freight cars loaded with Jews stood in the railroad depot all day. At night, when the train began to move, terror mounted. People kept asking each other: "Where are they taking us?" — but deep in their hearts they knew the dreadful truth: to extermination.

In other cars there was more decisiveness during those tragic hours prior to death. One of the groups decided that if it became certain that the train was going to Treblinka, they would try to escape. Whey they became sure of their destination the Semiatych Jews began to jump off the train, although it was moving at high speed. Eleven jumped, and all to safety. As agreed, they waited for each other until they were together again. The eleven were: Abram Wallach, Irving Morer, Israel Kravitz, Herschl Resnick, Rifka Gruskin, Max Gruskin, Kalman Goldwasser, Lazer Resnick, Mates Tronowski and his wife Sonya, and one other.

J. Kohut, teacher of thousands of children, remained with his students through the final hours, travelling with them in the train. It was awful, and at the same time mystically glorious and reminiscent of eternal Jewish martyrdom to see Kohut and his students together on the way to Treblinka, singing "Hatikvah" and other Jewish national songs.

May God wreak vengeance for this wanton bloodshed!

ghetto mainly soft household articles, because most of their furniture had been purloined by the Nazis during various "house-raids". The Jews also brought as much food as they could carry. Not everything arrived in the ghetto, because the Germans ransacked the bundles in the wagons and kept whatever caught their eyes.

The Nazis herded into the ghetto not only all the Jews of Semiatych, but also the Jews of Drogoczyn, Melnik, Nugets and the surrounding villages.

Space in the ghetto was extremely sparse. In their dwellings every person was allotted 1.1 square meters, or a little more than a square yard. The Judenrat tried to protest, but they were ignored. Some of the Jews could not find space in the buildings and were forced to take shelter in barns near the cemetery, or to dig holes underground.

Every resident of the ghetto received a special card. Every day Jews were drafted for labor details, for which they were paid a pittance. But the ghetto did not starve, first because most people had taken along provisions, and secondly because food was brought in from the outside. For those who did not have enough to eat, the community kitchen supplied free meals.

Bread was supplied from a Jewish bakery outside the ghetto walls. The Judenrat supplied Hershl Plotnicki, who worked in the bakery, with a horse and wagon to deliver bread to the Jews.

On Rosh Hashanah the Jews received permission — for money, of course, — to remain in the ghetto. Only a small group went to work outside the walls. Since all the synagogues were outside the ghetto, the Jews worshipped in private houses in groups of ten. Their prayers and lamentations reached the heavens. But the fiends would not even allow the Jews to weep. They rounded up all the men in the center of the ghetto, where they were mercilessly beaten and their beards cut off. The Nazis forced Shime the barber to cut off the rabbi's beard. Then the Jews were sent home.

The Semiatych ghetto was of three months duration. During this time Jews were savagely tortured and many were shot — but all this was child's play compared with the events of Sunday, November 2, 1942, the beginning of the total liquidation of the sacred community of Semiatych.

In the middle of the night the ghetto was suddenly surrounded by Germans with pointed guns. The Jews had been previously informed by J. Rosenzweig that the situation was desperate. At six o'clock on Sunday morning they saw Rosenzweig running swiftly. Frightened to death, the Jews questioned him, and Rosenzweig replied: "It's bad, my friends. We are finished. Save yourselves if you can." The grim truth was confirmed by two Germans after they were given money.

A terrible panic broke out in the ghetto. People scurried around as though insane. One asked the other: "What shall we do?" and nobody had an answer even for himself. A deep gloom settled over the ghetto, dominated by one great question: Whence will come our salvation?

Early Sunday morning the Nazis indicated what they planned to do. German police entered the ghetto, seized four Jewish barbers and shot them. Yankl Orliansky was shot in the morning at the ghetto-gate while going to his job in the mayor's office.

On Monday, November 3, the first day after the Nazi encirclement, the Jews realized there was no hope, and some of them fled to the woods. But Germans were hidden there, and they started shooting. Several hundred Jews were slain by the murderers' bullets. The rest had no other choice but to return to the ghetto.

Noah Grushkin and Mordecai Grushkin. They all accepted, and elected Rosenzweig as chairman. Neither the chairman nor the members of the Judenrat were chosen by the German authorities. They were selected by the Jews and worked for their benefit. Perhaps this was why the Jews of Semiatych had no complaints against their enforced representatives, who were compelled to govern the Jewish community in a time of greatest peril.

The Judenrat had its headquarters in Israel Zuckerman's house. At the first meeting, which was held in the Polish school, the Germans ordered the Jews to surrender all their jewels, gold and cash, on penalty of total annihilation. The command was obeyed, but the smarter and more courageous Jews hid their precious belongings.

Rosenzweig, the Judenrat chairman, immediately formed a Jewish police force of 12 members.

One of the first edicts which the Judenrat had to enforce was that all Jews living in Gentile neighbourhoods must move to the Jewish quarter. Jews were allowed in the street only for two hours a day — between one and three o'clock in the afternoon. To be seen at any other time meant death.

The mayor was very active in persecuting and tormenting the Jews. Once he ordered the entire Judenrat, with the exception of the chairman, to clean out the public sewer, while every one stood around watching and roaring with laughter.

Another time he drove all the Jews into the street, gave them bricks and ordered them to throw them at each other. In addition, the Jews were beaten.

Rabbi Gerstein had to undergo a terrible ordeal and thus save a Jewish soul. Hannah Chwilowski once went out into the street after curfew. A German policeman ordered her to stop. She started to run and entered the Rabbi's house. She quickly told her story and was hidden. The policeman who followed her demanded that the Rabbi give her up. The Rabbi replied that he knew nothing about this matter. The German searched the house, but couldn't find the woman. He beat the Rabbi and threatened to shoot him, but in vain. The Rabbi was arrested, and later released on high bail. Later the Rabbi explained to his congregation that according to law he was forbidden to give up the hidden Jewish woman, because it was almost certain that she would be shot, and a Jew must not surrender another Jew to death.

Subsequently the Germans began to demand that the Semiatych Judenrat supply them with Jews to work in other districts. The first time they asked for 20 Jews. The Judenrat took the following stand: If a family had three sons, one was taken for the labor selection; if a family had two sons — also one; but if a family had only one son, he was not drafted. When the Judenrat could not supply the required quota, the Nazis seized the rest in the street.

At first nobody knew the fate of the labor draftees, as the Germans called them, for they were taken far away. However, when they did not return, the meaning of the word "work" became clear, and the Judenrat thereafter refused to conscript men for this purpose.

THREE MONTHS OF GHETTO

From June 21, 1941, until November 12, 1942, the Jews of Semiatych enjoyed freedom during the two hours they were allowed to leave their homes. Later on they were incarcerated within the ghetto, which was surrounded by barbed wire and a special Nazi guard.

★

The Jews brought with them into the

the German border patrol from the other side. At about 4 o'clock in the morning bombs began to fall, signaling the start of the Nazi attack. The electricity in the hall was cut off. Panic-stricken and stumbling over each other in the darkness, everyone ran home.

By morning the Nazis had occupied the town. There was a rumor that the Soviet general who was responsible for the defeat at the front had sold out to the Germans, and the Soviet defense was very weak.

Local Soviet officials had undoubtedly expected a German attack. Some of the Soviet personnel were evacuated. It is interesting to note that none of the Jewish communist leaders in Semiatych were evacuated by the Soviet authorities.

SEMIATYCH UNDER THE NAZIS

The first Jewish victim after the second German occupation was Yankl Djum, Moyshe's son. He was killed by a bomb. Of the Jews who fled to the surrounding villages on the first day, the Germans caught Jacob Tikocki and both his sons, Leyzer Tikocki and their mother Henye. The Nazis murdered the children in front of their mother, but did not touch her. But Henye Tikocki, demented by grief at the bloodshed of her children, began to scream that she would not leave the spot, and started to throw stones at the assassins. Whereupon the fiends shot her, too.

The escaped Jews could not remain long in the villages. The Germans ordered all inhabitants of Semiatych to return to their former homes, threatening death not only to the refugees, but to those who harbored them. Most of the Jews returned, but a small number took the risk and remained in their hiding-places.

Several days later the Nazis rounded up all the Semiatych Jews and took them to the factory called "Melba", situated at the railroad depot, 7 miles from town. Several gentile boys pointed to Yosl Fish and Meirke Snyder, accusing them of being communists. The two Jews were savagely beaten by the Nazis and then hanged, still alive, on the walls. Poles also pointed at Dr. Gelbaum, one of the leading Jewish community workers. He, too, was taken away and never returned.

The Jews worked at the "Melba" factory for several days. The building was surrounded by barbed wire. On the third day the Pole Rude ordered all the Jews to form a line. He selected about twenty and they were sent away, as it later turned out, to extermination.

The Jews who remained in "Melba" were returned to Semiatych. There began for them a series of tyrannical edicts, persecution and indescribable suffering without end.

Local Poles helped the Nazis persecute the Jews. On order of the Germans they rounded up Jews in the streets, made them put on their prayer shawls and phylacteries, take the Tehorah-Board, tear down the huge Lenin monument which the Soviets had erected, and bury it in the Jewish cemetery. The captured Jews were beaten without mercy. J. Kohut was forced to eulogize Lenin and shout: "Down with the Soviet Union!" The Jews were driven to the cemetery through the river, and one of them, Moyshe Kusedowicz, was drowned. On their return from the cemetery they were forced to march between two rows of Poles who beat them from both sides.

Several months after the Nazi occupation of Semiatych the mayor summoned the Rabbi and ordered him to organize a Judenrat. The Rabbi invited the following: J. Kohut, J. Rosenzweig, Shimon Cipelewicz, Pesach Steinberg, Leyzer Schuster, Levine, David

Nazis visited Chief Rabbi Gerstein and made him responsible for the community. Then they drafted Zundl Monczer and Yankl Rubins, as well as the town priest and an attorney — and on this group fell the burden of maintaining order. The first meeting of this so-called representative committee, which was held in the Synagogue under Nazi surveillance, was quite "dramatic". The Germans released a monkey to dance on the heads of the civic "representatives".

The occupation of Semiatych occurred during the High Holy Days. Many Jews were afraid to go to the Synagogue, or generally to show themselves in the street. The Rabbi announced that "Kol Nidre" would not be sung at night, but at two o'clock in the afternoon on the eve of Yom Kippur. In the middle of "Kol Nidre" the Nazis burst into the Synagogue and sang their brutal "Horst Wessel" song. The next day, during Yom Kippur services, Germans filled the Synagogues. A great panic broke out among the worshipping Jews. Many jumped out of the windows. In the "Khay Odom" Synagogue on Drogoczyner Street, Yosl the Turner was shot while trying to escape and remained hanging on the window sill.

After such a tragic prologue at the hands of the Nazis the Jews were overjoyed when the Soviets occupied Semiatych on Succoth. They consoled themselves that now at least they would be sure of their lives. But there began other torments.

Almost all the stores were nationalized. Craftsmen's cooperatives were formed, but not all craftsmen who wanted to join were allowed membership. Craftsmen who were not Cooperative members were permitted to keep their shops, but the exceptionally high taxes forced these privately-owned enterprises to close down one after the other.

The merchant class was regarded by the Soviets as a political enemy of the new regime. Not only did the Soviet authorities confiscate the stores and factories, but they exiled the biggest merchants and manufacturers — mostly Jews — from the town.

Under these completely new conditions all the former Jewish culture workers became inactive. Some of them were sent away, and those who remained endeavoured to be noticed as little as possible.

This total upheaval affected not only the economic but the spiritual life of the town. The heroic Kadimah School was immediately transformed into a Jewish-Communist school. The Talmud Torah and the Hebrew Schools were entirely changed. Jewish religious life was conducted under the shadow of fear and terror. Soviet authorities even tried to take over the only large Synagogue. But the Semiatych Jews showed great courage when they were threatened with the loss of their Holy Sanctuary. A delegation visited the city administration to try to intercept the plan to transform the huge Synagogue into a warehouse. Kalman Szewc, one of the delegates, said boldly: "First transform the church into an opera house, and then we will without protest surrender the synagogue for a warehouse". After a long debate the Jews prevailed.

Despite all oppressions and edicts, the Soviets were more humane than the Germans, and with the traditional saying "From this, too, good will come", the Jews set about rebuilding their lives as best they could. But this was not destined for long.

Although they reckoned on the possibility of a German-Soviet war, they did not think it was imminent. How suddenly and unexpectedly the war burst upon them can be seen from the following: The night before the German attack on Soviet Russia on June 20, 1941, there was a ball in Semiatych. It was attended, as always in recent days, by

SEMIATYCH — ITS GROWTH AND DESTRUCTION

The Jews who lived in Semiatych for hundreds of years experienced varying conditions. Like the rest of their brethren in Poland, they knew times of suffering from persecution and oppressive edicts. And then there were spells of comparative calm, when they were able to flourish both economically and spiritually. But Jewish life in Semiatych was never so virile and dynamic as during the last period of Polish independence from 1918—1939.

During this time there were 8,000 Jews in Semiatych. In the first years of Polish autonomy they had their own community (Kehillah) which conducted all local activities, and even had the right to levy taxes.

Many of the Jews were occupied in trade, but a large number were craftsmen and some were laborers in the several factories which lay mainly in Jewish hands.

With the rise of the semi-Fascist Pilsudski regime, federal and municipal agencies imposed restrictions on Jewish tradespeople and craftsmen, weakening the economy of the community. Nevertheless the Jews remained, until 1939, the dominating force in local economic life, and also enjoyed great spiritual and social growth. The Jewish-Nationalist and Socialist Parties, which permeated Jewish life throughout Poland, also found a stronghold in Semiatych. All local political organizations conducted feverish activity in practical matters such as helping to build Palestine and organizing professional agencies, as well as in disseminating their ideologies.

A major role in local Jewish cultural life was played by the several modern Jewish schools. The largest of these, the Hebrew School "Kadimah", subsequently engendered numerous pioneers (Halutzim), many of whom are still living in Israel.

At first Semiatych, under the terms of the Russo-German Treaty — was occupied by the Soviets. The various Bolshevik edicts affected the Jews more severely than they did the rest of the population, and their spiritual and economic life was promptly extinguished. Later on the Nazis slaughtered all the Jews of the town — as will be recounted further on.

DESTRUCTION

Semiatych lay in that Polish region which was ceded to Soviet Russia in the Molotov-Ribbentrop Treaty. The extinction of this sacred Jewish community was accomplished in two phases: First the Soviets paralyzed its spiritual and economic existence, and then the Nazis annihilated the Jews themselves.

Semiatych was initially occupied by the Germans ten days after the start of the Polish-German war. They stayed for twelve days, until the Soviets took over the town— and during this brief time the Jews of Semiatych had a foretaste of what would be their fate if the Nazis were to remain the sole rulers.

One of the first administrative steps taken by the Germans was the formation of a representative body of local inhabitants. The

MEMORIAL VOLUME COMMITTEE

In Israel

ARIE SPIALTER, CHAIM ROSMAN, ANSHEL KEILES, LEAH ROG, ARIE KNEPPEL, MOSHE MUSIKANT, MORDECHAI FIERER

In America

ISSAR RABINOVITCH, DAVID KIMCHI, JOSEPH KUPPERSCHMIDT, HARRY SHABBES, ABE WALLACH, HARRY PLOTNITZKI, ISRAEL MORER, MEIR GRUSKIN, HELEN KIMCHI, LEE RUBIN, HELEN SHABBES, MOTL BROOKER, KALMAN KUPPERHAND

THE COMMUNITY OF SEMIATYCH

Editor
ELIEZER TASH (TUR-SHALOM)

Editorial Board Members

In Israel

Dr. SHMUEL SUKENIK, YITZCHAK KAPLAN ARIE SPIALTER

In America

DAVID KIMCHI, JOSEPH KUPPERSCHMIDT, ISSAR RABINOVITCH,
HARRY SHABBES